
VE
RI
TAS

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN,

BIJEENGEBRAGT

DOOR

A. J. van der Aa,

ONDER MEDEWERKING VAN EENIGE VADERLANDSCHE GELEERDEN.

DERTIENDE DEEL.

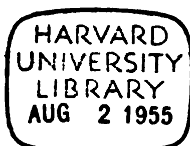
—

AANHANGSEL.

Te *GORINCHEM*, bij
J. NOORDUYN en ZOON.

1851.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
AUG 2 1955

****

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN.

Z.

ZAADWAARD (DE), uiterwaard in de *Vijf-Heerenlanden*, in het *Land-van-Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Vianen*; palende N. aan den Doornwaard en den Amstelwaard, O. aan den Kwadewaard en den Hoogendijk, Z. aan den Lekdijk, W. aan de limietscheiding van Leksmond.

Deze uiterwaard beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 59 bund. en wordt in eigendom bezeten door den Heer J. H. VAN DER MEULEN, woonachtig te Amsterdam.

ZAAFTINGE, voorm. d. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie SAEFTINGE (1).

ZAAGMOLENS (DE), geh. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr., kant., gem. en ½ u. Z. O. van *Middelburg*, nabij den straatweg van Middelburg naar Goes, bestaande uit 10 h. en 5 wind-houtzaagmolens, met ongeveer 60 inw.

ZAAGMOLENSPAD (HET NOORDELIJKE-), b. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., Tweede kant., gem. en 5 min. Z. van *Amsterdam*; meestal bestaande uit eenige zaagmolens, die meest op eene rij gebouwd zijn.

Dit pad verleent toegang naar de Oude-Schagerlaan, liggende aan de westzijde der Oude-Wetering.

ZAAGMOLENSPAD (HET ZUIDELIJKE-), b. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., Tweede kant., gem. en 10 min. Z. van *Amsterdam*; meestal bestaande uit eenige zaagmolens, die meest op eene rij gebouwd zijn.

---

(1) Eveneens zoeke men alle woorden elders met Z gespeld, welke hier niet gevonden worden op S.

ZAALBEEK (DE), riviertje, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. *Bathmen*. — Het ontstaat nabij Scholthof, in de buurs. *Schoolt*, in de *Kring-van-Dorth*, en doorloopt de buurs. *Zuidloo*, alsmede *Dortherhoek*, en valt bij het Hunnenkbruggetje, in de *Molenbeek*.

ZAALHEUVEL, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 20 min. W. van *Grave*, gem. en 10 min. Z. van *Velp*; met 5 h. en 30 inw.

ZAALHEUVELSCHE-STRAAT, weg in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Velp*, in eene winkelhaaksche rigting, loopende van de Zaalheuvelsche-sluis naar den steenweg van Grave op 's Hertogenbosch.

ZAAMSLAG, voorm. eil. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*.

Dit eil. bestond uit den Zaamslag-polder, den Graven-polder, Diepenee en Oud-Othene, en bevatte de dorpen en parochiën Zaamslag, Aandijk en Othene. Tot in het midden der dertiende eeuw, zoo niet langer, bleef het eil. in dien staat en eerst na het jaar 1300 werd het aan de westelijke zijde vermeerderd met den Triniteit-polder, den Noord-polder en Nieuw-Othene. Ten Oosten van de kreek, welke thans het Hellegat vormt, was in de dertiende eeuw Copwijk opgekomen, hetwelk sedert door den Schreidijk aan het eil. ZAAMSLAG verbonden, en ten Noorden vermeerderd werd door den Bartikarts-polder, en ten Zuiden door den Welde-polder, en den Aykins-polder. Eindelijk werd het voormalig eiland, door de nog zuidelijker gelegene Visschers-polder, Kapelle-polder, Poucques-polder, Reygers-polder en Groote Boomgaard-polder, met het oude *Axeler-Ambacht* en met *Beoostenblij-Benoorden* vereenigd.

Gedurende de Spaansche beroerten werd deze schoone landstreek bij herhaling geteisterd. Eerst leed het eiland veel van eene verwoesting, op den 26 Julij 1574, aangerigt door de Zeeuwsche krijgsbezetting van Neuzen, tot afbreuk der Spanjaarden, in wier magt ZAAMSLAG zich bevond. Het eiland herstelde zich echter weldra van de geledene ramp en de ingezetenen begonnen weder ruimer adem te halen. Dit had vooral plaats toen het meerendeel, in stilte de Herv. leer toegedaan, ten gevolge van het sluiten van de *Pacificatie van Gent*, op den 8 November 1576, gelegenheid kreeg, om zijne godsdienst ongestoord te oefenen. Hierin werden de ingezetenen nader bevestigd door den *Religions-vrede*, den 22 Julij 1578, te Antwerpen gesloten, zoodat er zelfs, in het begin van 1580, eene Hervormde gemeente tot stand kwam; van deze vinden wij voor de eerste maal melding gemaakt in de klass. van Assenede, den 2 Julij 1579, terwijl in de volgende klass. te Hulst, den 4 Januarij 1580, de Predikant REMBUS POTT tot haren eersten leeraar werd benoemd. Hij is aldaar in dienst gebleven tot in 1583, toen Axeler-Ambacht door verraad in handen van Spanje kwam, waarna hij met vele leden zijner gemeente de vlugt naar Zeeland heeft genomen. Nog in dat zelfde jaar komt gemelde REMBUS POTT voor als Predikant in de voormalige stad Reimerswaal, op het eiland Zuid-Beveland. Door het verraad van SERVAES VAN STEELANDT, Hoog Baljuw van het Land-van-Waes, die geveinsd had de zaak der Hervorming te zijn toegedaan, kwam trouwens, op den 30 Oct. 1583, het geheele Axeler-Ambacht weder in de magt van Spanje en moest, op Allerheiligendag van dat zelfde jaar, bij verdrag aan PARMA ingeruimd worden. Kort daarna trok FILIPS, Graaf VAN HOHENLOHE,

met 19 vaandelen, meest Duitsche krijgslieden, in Vlaanderen, nam bezit van Neuzen, ten einde zich daar te nestelen en den Spanjaarden alle mogelijke afbreuk te doen, te welken einde hij, digt bij *Neuzen*, eene sterke schans aanlegde, welke bekend geworden is onder den naam van de *Moffeschans* (zie dat art.) Dit krijgsvolk rigtte den 3 Februarij 1584 in deze landstreek eene schrikkelijke verwoesting aan, waarvan de sporen nog zigtbaar waren in eene kreek, Zuidwest van Zaamslag, toen zij door de langdurende hitte in den zomer van 1842 grootendeels uitgedroogd was. De dorpen Zaamslag, *Othene* en *Aandijke* werden bij die gelegenheid door de genoemde bezetting van Neuzen in brand gestoken en vernield. De herinnering hiervan wordt nog bewaard in dit oude rijmpje:

Anno vijftien hondert tagtig en viere,
Den derden van Februarij-dagh,
Doe zag men Zaamslag *staan in gloeijende viere,*
Gedaan door 't volck 's Graven van Holagh,
Dat op de schanse buyten ter Neuse lagh.

Kort hierop werd deze geheele landstreek onder water gezet, toen Prins Maurits, den 17 Julij 1586, zich van de naburige stad Axel meester gemaakt hebbende, bevel gaf, om, tot beveiliging van die stad, de dijken door te steken. Gedurende het twaalfjarig bestand dacht men wel aan herdijken, zelfs werd in 1610 octrooi verleend, tot het beverschen van eenige der verdronkene polders, doch er kwam evenwel niets van, vóór dat in 1648 de vrede te Munster gesloten en den 12 December van dat jaar door de Algemeene Staten op nieuw octrooi verleend was aan Gerard van der Nisse, Heer von Zaamslag, Aandijke en Othene *cum suis*, tot herdijken der gronden van Zaamslag, Aandijke, Oud- en Nieuw Othene en Poucques-polder, in welke bedijking, gedurende de jaren 1649 en 1650 tot stand gebragt, werden opgenomen de gronden der voormalige polders Zaamslag, Gravenpolder, Diepenée, Nieuw-Othene, Oud-Othene en Poucques-polder, benevens een gedeelte van Genderdijke; verkrijgende deze gronden nu den algemeenen naam van den Zaamslag-polder; terwijl de gronden van Aandijke en de nog overgeblevene van Geenderdijke eerst later en wel in 1654 zijn beverscht, en thans den polder van Aan- en Genderdijke uitmaken.

Van het voormalig dorp Zaamslag, hetwelk, na verscheidene eeuwen bestaan te hebben, in de Spaansche onlusten verwoest werd, is geen spoor meer te vinden. Het schijnt echter nagenoeg ter zelfder plaats te hebben gestaan, waar het tegenwoordig dorp, na de herdijking van den Zaamslagpolder (zie dat artikel), in de helft der zeventiende eeuw, gesticht is.

ZAAMSLAG, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst* (5 k. d., 11 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de Hont of Wester-Schelde, O. aan het Hellegat, Z. aan de gem. Axel, W. aan de gem. Neuzen.

Deze gem. bestaat uit den Zaamslag-polder, den Polder-van-Aan-en-Genderdijke, den Groote-Huyssens-polder, den Kleine-Huyssens-polder, den Kreeke-polder, den Margaretha-polder en den Eendragt-polder, benevens een klein gedeelte van den Catharina-polder en nagenoeg den geheelen Nieuw-Othene-polder. Zij bevat het dorp Zaamslag, mitsgaders het gehucht Othene of Noten; de buurten Reuzenhoek, het Zaamslagsche-veer, de Poonhaven, de Kwakkel

en een gedeelte van het geh. het Spui, benevens 60 boerenhofsteden en 71 verstrooid staande huizen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4402 bund. 96 r. 42 ell., waaronder 4323 bund. 87 v. r. 87 v. ell. belastbaar land; telt 415 huizen, bewoond door 486 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 2380 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw en daaraan verbondene werkzaamheden en deels in het werken aan de dijken; ook heeft men er eene in 1849 opgerigte touwslagerij en twee windkoornmolens.

Deze gem. bezit onderscheidene vischrijke kreken, onder welke de Othensche-kreek bijzonder in aanmerking komt. Deze kreek strekt zich langs de geheele westelijke grensscheiding der gem. uit, tot dat zij zich verdeelt in twee takken, waarvan de westelijke, onder den naam van Bromkreek, bij het geh. het Spui eindigt, en de andere aldra op nieuw in twee takken gescheiden wordt, waarvan de zuidelijke het Gat-van-Pinte heet, tot dat deze beide, door den Groenenweg, worden afgesloten en aan de andere zijde van dien weg hare oostelijke rigting voortzetten, de zuidelijke tak onder den naam van Groote-Dulpert en de noordelijke onder dien van Kleine-Dulpert, welke vervolgens zamengevloeid zich tot aan de oostelijke grensscheiding der gem. uitstrekt. (Zie verder ons art. Othensche-kreek.)

Onder deze gem. staat thans slechts ééne buitenplaats de Punt geheeten, 5 min. zuidwaarts van het dorp gelegen, zijnde de andere Pauwvliet genaamd, in 1847 gesloopt.

De Herv., die er 2130 in getal zijn, onder welke 990 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *IJzendijke*, ring van *Axel*, behoort. De eerste leeraar was Georgius de Raad, die hier den 31 Julij 1651 zijn dienstwerk aanvaardde en in 1653 naar West-Souburg vertrok. Onder de hier gestaan hebbende Predikanten zijn, om hunne uitgegeven schriften, vermeldenswaardig: Georgius de Raad voornoemd, voorts Michael van Middelhoven, die hier van 1677 tot 1706 en Willem te Water, die hier van 1725 tot 1742 stonden. Vroeger geschiedde het beroep door den kerkeraad, met medestemming van Ambachtsheeren, maar na het vervallen der heerlijke regten, heeft de kerkeraad alleen het regt van beroeping.

De Christelijk-Afgescheidenen maken hier eene, bij Koninklijk besluit van 12 Januarij 1844 No. 110, erkende gem. uit, welke 150 zielen en daar onder 50 Ledematen telt. Deze wordt met die van Axel en Neuzen, door eenen Predikant bediend. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt bekleedde, was Apollonus Gerardus de Waal, die den 11 October 1846 in dienst trad en er nog staat.

De R. K., ten getale van 100 zielen, onder welke 70 Communikanten, parochiëren sedert 1844 te Neuzen.

Eertijds was Zaamslag eene heerlijkheid, waarvan de regten, ten gevolge van de inlijving van Staats-Vlaanderen bij Frankrijk, op het einde der achttiende eeuw, vervallen zijn. Deze heerlijkheid behoorde in vroegere eeuwen aan een adellijk geslacht, van hetwelk het den naam ontleend of wel daaraan gegeven heeft. Zoo vindt men melding gemaakt van Heer Jan van Zaamslag, omstreeks het jaar 980, en in de veertiende eeuw van Robbert, Heer *van* Zaamslag. Deze heerlijkheid was een goed onsterfelijk leen, toebehoorende aan Emanoël, Prins *van Croy en van Solré* en Etienne van Hongarijen, Baron van het ambacht en de heerlijkheden *van Maldeghem* enz. enz., mitsgaders Vrijhaanderheer van den lande *van Guyse*, gezegd *Contzy* enz. enz., van welke de heerlijkheid van Zaamslag ter leen werd gehouden en uitgegeven.

Ten jare 1379 heeft Heer PHILIP VAN MALDEGHEM, Ridder, Heer *van* ZAAMSLAG, deze heerlijkheid ten huwelijk gegeven aan zijne dochter CATHARINA VAN MALDEGHEM, toen zij trouwde met Heer PHILIPS VAN AXEL, waarna dezen hunne heerlijkheid van ZAAMSLAG verkocht hebben aan Heer GILLES, Ridder, erfachtig Schouter *van Lokeren*, *Waesmunster*, *Daakman* en *Elverzeele* enz., die haar naliet aan zijnen zoon FLORIS, Ridder, Heer *van* ZAAMSLAG. Deze had ten huwelijk CLARA DE VILAIN, dochter van JAN DE VILAIN, Vrijheer *van St. Jan-Steen*, waarbij hij vijf kinderen had verwekt, te weten: FLORIS, WILHELMINA, JAN, MARGARETA en JOHANNA VAN ZAAMSLAG. Na het overlijden van FLORIS in 1444, werd zijn oudste zoon, mede FLORIS genaamd, Heer *van* ZAAMSLAG; deze is eerst getrouwd geweest met JOHANNA, dochter van HECTOR, Heer *van Wierhoute* en ALIDA VAN BORSSELE, en na haar kinderloos overlijden in 1471, met JOSINA DE MILAENE, waarbij hij verwekt heeft: 1°. JOSINA VAN ZAAMSLAG; 2°. FLORIS VAN ZAAMSLAG, die zonder kinderen overleden is; 3°. FLORENCE VAN ZAAMSLAG, getrouwd met ANTHONY VAN HEERTVELDE, wier zoon ARNOUD, naderhand Ridder en Heer *van* ZAAMSLAG geworden is, zoo als nader zal blijken. Omstreeks dezen tijd is de geslachtsnaam VAN ZAAMSLAG uitgestorven en de heerlijkheid in het geslacht VAN HEERTVELDE overgegaan, zoo wel door het huwelijk van JOSINA, als van FLORENCE, die beide met broeders uit dat geslacht gehuwd zijn geweest.

JOSINA VAN ZAAMSLAG, trouwde met Heer PHILIPS VAN HEERTVELDE, die, door dit huwelijk alzoo Heer *van* ZAAMSLAG werd. Deze hebben nagelaten eenen Zoon ADOLF VAN HEERTVELDE, Heer *van* ZAAMSLAG, die trouwde met LOUISE DE SOETTE, Dochter van Heer ROELAND DE SOETTE en LYSBETH VARRENWYCK, vrouwe *van der Neuzen*, uit welk huwelijk is gesproten eene dochter JENNE VAN HEERTVELDE, vrouwe *van* ZAAMSLAG, die trouwde met Heer JAN VAN DER VUCHTE, Heer *van Nieuwenhoven*. Deze vrouw overleed kinderloos; den 25 October 1557, waardoor de heerlijkheid van ZAAMSLAG verviel op Heer ARNOUD VAN HEERTVELDE, Ridder, Zoon van FLORENCE VAN ZAAMSLAG en ANTHONY VAN HEERTVELDE voormeld. Nadat Ridder ARNOUD, den 3 April 1559, mede kinderloos overleden was, verviel de heerlijkheid op zijne zuster ANNA VAN HEERTVELDE, getrouwd met MAXIMILIAAN QUARRÉ of eigenlijk, daar deze reeds gestorven waren, op hunnen zoon ANTHONY QUARRÉ, die getrouwd was met BARBARA VAN OIJENBRUGGE, waarbij hij verwekte MAXIMILIAAN en BARBARA. Na den dood zijner ouders werd MAXIMILIAAN QUARRÉ, Heer *van Zaamslag*, daar hij zonder wettig oir overleed, kwam de heerlijkheid op zijne zuster BARBARA, getrouwd met Heer PHILIP DE FOURNEAU, wier zoon CHRISTOPHORUS DE FOURNEAU, Heer *van* ZAAMSLAG, de laatste Heer was van de R. Kath. godsdienst. Hij verkocht deze heerlijkheid den 28 November 1646 aan JAN MELIS, Heer *van Saaftinge*, die haar, den 19 Januarij 1647, overliet aan Heer GERARD VAN DER NISSE, Gecommiteerde ter Generaliteit wegens Zeeland, te 's Gravenhage, die alzoo de eerste Heer was van de Hervormde Godsdienst. Deze Heer liet bij zijn overlijden, in 1669, eene dochter na, CORNELIA VAN DER NISSE, vrouwe *van Nisse*, ZAAMSLAG enz., die eerst getrouwd is geweest met JOHAN HUYSSEN, Heer *van Kattendijke*, uit welk huwelijk zijn gesproten JOHAN HIERONYMUS HUYSSEN, Heer *van Vosmeer*, ZAAMLAG *enz.*, MARIA SUSANNA HUYSSEN, vrouwe *van Kattendijke*, en CORNELIA CLARA HUYSSEN, vrouwe *van St. Philipsland;* weduwe geworden zijnde, hertrouwde zij met Mr. ANTHONY DE HUYBERT, Heer *van Kruiningen*, waarbij zij eene dochter heeft gehad WILHELMINA ALBERTINA DE HUYBERT, vrouwe *van St. Pietersdamme*, die jong en kinderloos gestorven is.

Na het overlijden van Mr. ANTHONY DE HUYBERT, in 1681, verviel de heerlijkheid op JOHAN HIERONYMUS HUYSSEN, voornoemd, die echter zijne beide bovengemelde zusters daarin ook aandeel gaf. Het is daarin dat de oorzaak van de splitsing en verdeeling der heerlijkheid te zoeken is. In 1720 werd zij verheven op vrouwe JEANNETTE MARGRIETA HUYSSEN, Gravinne *van Flodorf en Wartensleben enz.*, vervolgens, den 2 December 1724, op ALEXANDER JOHAN HIERONYMUS HUYSSEN, Heer *van Kattendijke enz.*, die trouwde met vrouwe ANNA HURGRONJE; waarna hun oudste Zoon JOHAN HIERONYMUS HUYSSEN, in 1764, met de heerlijkheid van ZAAMSLAG verlijd werd. Ten jare 1777 werd zij bezeten door Mr. JOHAN GUILIELMUS SCHORER, Mr. WILLEM BARTHOLOMEUS VAN DEN SANTHEUVEL, WILLEM JACOB FREDERIK BARON VAN DOPFF, JAN BIJLEVELD, Vrouwe WILHELMINA ERNERINS, weduwe van den Kolonel NICOLAAS VAN YSSELSTEIN en door Vrouwe ANNA HURGRONJE voor haren oudsten zoon JOHAN HIERONYMUS HUYSSEN. Thans (1849) worden de eigendommen der heerlijkheid ZAAMSLAG, bezeten door de erven van Mr. CORNELIS GERRIT BIJLEVELD, oud Burgemeester der stad *Middelburg*, voor een zesde; — J.W. BARON HUYSSEN VAN KATTENDIJKE, te 's Gravenhage voor een zesde; de kinderen van wijlen Mr. ALEXANDER JEROME Baron VAN DOPFF, in leven Burgemeester van *Zierikzee*, voor één zesde; —.Mevrouw de douarière JAN HENDRIK SCHORER, geboren SCHORER, te *Middelburg*, het vruchtgebruik van drie tiende, waarvan den blooten eigendom toekomt aan Jhr. Mr. JACOB GUILIELMUS SCHORER, Raadsheer in het Hof van Zeeland te *Middelburg*, voor een tiende; Jonkvrouw ANNA SCHORER, te *Middelburg*, voor een tiende en vrouwe PETRONELLA SCHORER, echtgenoote van Mr. JOHAN ADRIAAN Ridder VAN DER HEIM *van Duyvendijke*, Minister van staat, te *'s Gravenhage*, voor een tiende; — de kinderen van den Heer FRANÇOIS PIETER ERNERINS, in leven Ontvanger te *Colijnsplaat*, voor een tiende en de erfgenamen van den Heer WILLEM MARINUS VAN DEN SANTHEUVEL, te *Dordrecht*, voor het resterende tiende.

Het d. ZAAMSLAG ligt 6 u. Z. van Goes, 2½ u. N. W. van Hulst, 1½ u. N. N. O. van Axel. Het is na de herdijking van den Zaamslag-polder, in de helft der zeventiende eeuw, gesticht, nagenoeg ter zelfder plaatse, waar het voormalige dorp van dien naam (zie het vorige art.) gestaan had. De gevoelens omtrent den naamsoorsprong zijn verdeeld. De eigenlijke naam zoude, volgens sommigen, zijn ZALMSLAG, naar de menigte zalm, welke hier vroeger gevangen werd. De Belgen noemen dit dorp sedert onbeugelijke tijden ZWALUWSLAG, trouwens in het wapen van Zaamslag behoorden eigenlijk *drie* zwaluwen te staan, doch ongelukkig heeft de teekenaar die zoo ellendig afgebeeld, dat de Hooge Raad van Adel, die, bij het afgegeven van het wapendiploma, voor weversspoelen heeft aangezien. Anderen meenen, dat deze gem. haren naam zoude verkregen hebben van vereenigen (*samenvoegen* of *zamenslaan*) van verscheidene voormalige polders onder eene bedijking. Het laatste komt ons het aannemelijkste voor.

Na verloop van twee eeuwen is dit dorp, door zijnen regelmatigen aanleg en fraaiheid een der voornaamste zeeuwsche dorpen geworden. De huizen van het dorp omgeven een ruim vierkant plein met hoog geboomte beplant, in welks midden het kerkgebouw der Hervormden, op een vierkant ommuurd kerkhof, staat, dat vroeger tot begraafplaats diende. Ook bestaan er nog eenige achterbuurten, terwijl vier regte wegen, noord-, oost-, zuid- en westwaarts op de kom van het dorp aanloopen. In het dorp staan 158 h., bewoond door 192 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 870 zielen.

De Hervormde kerk is een vierkant gebouw, met een puntig toeloopend dak, waarop een koepeltorentje, met klok en uurwerk staat, dat door een peervormig spitsje gedekt is. Aanvankelijk bediende deze gemeente zich voor hare godsdienstoefening van eene burgerwoning aan de noordzijde van het dorp, daarna van eene later vernietigde brouwerij, en toen ook dit gebouw, door den aanwas van de gem. voor de openbare zamenkomsten ongeschikt werd, beraamde men de noodige middelen tot het stichten van het tegenwoordig kerkgebouw, hetwelk den 27 Jan. 1658 tot de godsdienstoefening werd ingewijd. Dit vrij ruime en allezins geschikte bedehuis heeft uitwendig nog geene veranderingen ondergaan, maar is naar het inwendige van tijd tot tijd, en vooral in 1842 en 1843, door de onbekrompene milddadigheid van den Heer Cornelis Huyssen, oud onderwijzer dezer gemeente, aanmerkelijk verfraaid en verbeterd. In 1816 vereerde de Heer Marinus Jacobus Onnée, ingezeten der gemeente, aan deze kerk een orgel, hetwelk den 8 Mei van dat jaar voor het eerst bij de openbare godsdienst gebruikt werd. Ook vindt men daarin twee koperen lichtkroonen, waarvan de grootste in 1689 ten geschenke is gegeven door Pieter Harthuis, mede een inwoner van Zaamslag. De nette consistoriekamer paalt aan de oostzijde van het kerkgebouw, terwijl aan de noordzijde het geraamte bewaard wordt van eenen noordkaper, welke den 15 Augustus 1787 in het Hellegat gevangen werd.

De benoodigdheden tot eene plegtige bediening der bondzegelen, worden schaars in eene dorpsgemeente zoo fraai als hier aangetroffen. Reeds sedert lang is de gemeente in het bezit van vier zilveren Avondmaalsbekers, waarvan twee, een geschenk van den toenmaligen Ambachtsheer Anthony de Huybert, den 9 Januarij 1678 voor het eerst gebruikt werden, zijnde van den oorsprong der beide andere niets met zekerheid bekend, dan alleen dat ze in 1768 reeds aanwezig waren. Het overige, namelijk schotels, kannen en het doopbekken was van tin, tot dat de reeds genoemde Heer Cornelis Huyssen, zulks met sierlijk zilverwerk verwisselde. Op den 24 Sept. 1842, eenen voor hem bijzonder heugelijken dag, vereerde hij aan deze gemeente een fraai zilveren doopbekken met prachtig deksel, hetwelk op een mahonyhouten pedestal geplaatst, den volgenden Zondag van die zelfde maand aan de bediening des H. Waterdoops plegtig werd toegewijd; terwijl, na zijn overlijden op den 14 Maart 1844, volgens zijnen uitersten wil, eene som werd uitgereikt voor drie zilveren schotels, eene sierlijke wijnkan en een nieuw tafelkleed, hetwelk te zamen, bij de viering des H. Avondmaals, op den 7 Julij daaraanvolgende voor het eerst in gebruik is gesteld. En om nu al die milde giften geheel tot volledigheid te brengen, voegde zijne nagelatene zuster Janna Cornelia Huyssen, weduwe Floris Nysse, in 1846, daarbij nog eenen nieuwen zeer fraaijen armstoel, ten gebruike van den predikant aan de Avondmaalstafel, en een keurig bewerkt zilveren doopwaterkannetje, welke laatstgenoemde gift, op den 8 November van dat jaar, tot het gebruik plegtig werd ingewijd.

De pastorij of predikantswoning staat aan den noordelijken ingang van het dorp. Zij is in 1825 voor rekening der gemeente gebouwd.

Het bedehuis der Christelijk-Afgescheidenen, in eene achterstraat staande, was oorspronkelijk eene schuur, welke tot godsdienstig gebruik ingerigt, als zoodanig den 20 Junij 1844 is ingewijd.

De dorpschool is mede een nieuw gebouw in de *Veerstraat*, waarvan de eerste steen gelegd is den 20 September 1830. Zij wordt gemiddeld bezocht door 180 leerlingen.

De nieuwe begraafplaats is aangelegd ten Zuiden van de *Veerstraat*, ongeveer 5 min. beoosten het dorp, en den 1 Junij 1829 ten gebruike geopend.

Onmiddellijk aan de zuidoostzijde van het dorp, staat eene hofstede, welke den naam draagt van Torenhoeve, naar den Torenberg, waarvan nog een gedeelte achter de woning over is. Op deze hoogte stond vroeger een toren en in de nabijheid een sterk kasteel, hetwelk aan de Salmoniërs tot eene legerplaats heeft verstrekt. In 1385 liet de Heer van Borssele, het met zware en zeer uitgebreide bolwerken versterken, zoo als vóór eenige jaren aan de grachten, fondamenten en palen, waar de brug gelegen heeft, om binnen het kasteel te komen, nog te zien was, en voorzag het van veel krijgsvolk. In 1452 werd het, tijdens de toen plaats hebbende onlusten, onder Filips, Hertog van *Bourgondië*, zeer beschadigd, tot dat het in 1586, toen Prins Maurits deze landstreek onder water zette, zijne slooping nabij was. Althans bij het herdijken en droogmaken van dit oord, in 1649, was van het kasteel niets anders overgebleven dan de toren, staande op de reeds genoemde hoogte. Deze toren, met eene menigte geschutgaten en andere openingen, tot afwering van den vijand, voorzien, had eene vierkante gedaante, zeer zware muren en eenen omtrek van meer dan 60 voeten (ongeveer 20 Ned. ell.). Door zijne hoogte was hij aan het havenhoofd te Vlissingen zigtbaar. Het benedenste gedeelte had tot gevangenis gediend, waarvan nog zware ketenen aanwezig waren, aan den grond vastgehecht; bij het afbreken van den toren, op het einde der zeventiende eeuw, heeft men onderscheidene doodsbeenderen gevonden.

Een stuk lands, hetwelk nog den naam draagt van de Groote en Kleine Tempel (zie dat art.), wijst door zijne hoogten de plaats aan waar het kasteel gestaan heeft, hetwelk door Prins Maurits, in 1586, op de Spanjaarden veroverd en daarna onder den vloed bedolven werd. Bij het opgraven heeft men onderaardsche kelders ontdekt en aldaar muntspeciën gevonden, hetwelk soms nog plaats heeft bij het ploegen, en waaruit de oudheid van het gebouw gebleken is. Trouwens hier bestond vroeger eene commanderie van de Malthezer-Ridders, hetwelk oorspronkelijk eene preceptorie van de Tempelheeren was, zijnde de landerijen, ter opbouwing van den zoogenaamden Heiligen Tempel van Zaamslag, in 1282, gegeven door Heer Gerard van der Maelstede, Ridder.

De kermis te Zaamslag valt in ter helft van de maand Julij en duurt drie dagen.

Zaamslag is de geboorteplaats van den Godgeleerde Jona van Middelhoven, geb. in 1685 † in 1770 als Emeritus Predikant van Axel, alsmede van de vermaarde gebroeders Jan te Water geb. in 1732, overleden als Predikant te Wemeldinge in Zuid-Beveland, Hendrik Christiaan te Water, geb. in 1734, overleden op de kust van Guinea, te St. George Del Mina, waar hij eenen aanzienlijken post bekleedde; Jacobus Cornelius te Water, geb. in 1742, die bij den Raadpensionaris van Zeeland te Middelburg werkzaam was; Jona Willem te Water, geb. den 28 Oct. 1740, welke laatste boven allen heeft uitgemunt als Godgeleerde en Geschiedschrijver. Hij overleed den 19 October 1822 als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenissen aan 's lands Hoogeschool te Leyden. Hun jongste broeder uit halve bedde Willem te Water, mede een vermaard godgeleerde, werd in 1757 te Axel geboren en overleed den 14 December 1831 te Leyden als Inspecteur van 's Lands gebenificeerde Studenten aan de Hoogeschool aldaar.

Het tegenwoordige dorp ZAAMSLAG is meermalen door brand geteisterd. Zoo werden, den 29 Junij 1714, 16 huizen en eenige schuurtjes, of nagenoeg eene geheele achterstraat, in drie uren tijds, aan kolen gelegd. Den 6 October 1754, op Zondag onder kerktijd, brandden drie huizen en eene korenschuur af in de *Neuzensche straat*. Den 28 Augustus 1784 werd eene wagenmakerij door brand geheel vernield en juist 55 jaren later, den 28 Augustus 1839, trof haar dit zelfde lot, terwijl ook nog meermalen, zoo door onvoorzigtigheid, als door het onweder, meer of min geladene korenschuren op hofsteden in deze gem. eene prooi der vlammen geworden zijn.

Het wapen van ZAAMSLAG bestaat in een schild van zilver, met zes gekruiste weversspoelen van goud.

ZAAMSLAG (WEST), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, in het voorm. eil. *Zaamslag*. Deze pold. is, even als het geheele eil., in het laatst der zestiende eeuw ondergevloeid; wel werd in 1610 octrooi verleend tot het bevorschen van dezen en andere polders, doch er kwam niets van, vóór dat in 1648 de vrede gesloten en den 12 December van dat jaar van nieuws octrooi verleend was. Toen werd nogthans ter naauwernood de helft van WEST-ZAAMSLAG herdijkt en dit maakt een gedeelte van den tegenwoordigen ZAAMSLAG-POLDER uit.

ZAAMSLAG-POLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Zaamslag*; palende N. aan den Kreeke-polder, den Margaretha-polder, en den nieuw-Othene-polder, W. aan den nieuw-Eglantier-polder, den Spark-polder, den Triniteit-polder, den Zuid-polder, den Kats-polder, en den Serlippens-polder, Z. aan den oud-Eglantier-polder den Visschers-polder, den Cappelle-polder, en den pold. Beoosten-Blij-benoorden en O. aan den Groote-Huyssens-polder, aan den Aan-en-Genderdijke-polder, aan den Catharina-polder en aan de nog drijvende Schorren van het Hellegat.

Oorspronkelijk maakte het meerendeel der gronden van dezen polder een afzonderlijk eiland uit (zie het art. ZAAMSLAG eil.).

De ZAAMSLAG-POLDER heeft eene kadastrale uitgestrektheid van 1769 bund. 16 v. r. 10 v. ell. en eene schotbare grootte van 1150 bund. 24 v. r. 56 v. ell. Hij bevat, behalve het dorp Zaamslag, het gehucht Othene of Noten, de b. het Zaamslagsche-veer, een gedeelte van het geh. het Spui alsmede van de buurt Reuzenhoek, mitsgaders 30 boerenhofsteden en 35 bijzondere woningen.

Deze pold. watert uit, door de Othensche kreek, op het nieuw Oostelijke Stroomkanaal tot afvoer van de Belgische en andere polder-wateren, en het bestuur is in handen van eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Ontvanger-Griffier.

ZAAMSLAGSCHE-VEER (HET), b. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 6 u. Z. van *Goes*, kant. en 1¼ u. N. N. O. van *Axel*, distr. en ruim 2 u. N. W. van *Hulst*, gem. en bijna ½ u. O. van *Zaamslag*.

Deze b. bevat 28 h., welke meerendeels op en overigens onder den Oostelijken dijk van den Zaamslag-polder gebouwd zijn, bewoond door 150 zielen. Vroeger bestond hier gelegenheid, om over het Hellegat overgezet te worden op Steppeldijk, in het Land-van-Hulst, en voeren van deze buurt onderscheidene marktschuiten op Holland, doch sedert het opslijken van het vaarwater, en vooral, na de bedijking van een gedeelte van het Hellegat, onder den naam van

Catharina-polder, in den winter van 1845—1846, is de vaart hier geheel vervallen, zoodat de gem. Zaamslag nu geene andere gemeenschap te water heeft dan aan de b. de Poonhaven (zie dat art.), een half uur benoorden het Zaamslagsche-veer, aan het Hellegat gelegen.

ZAAN (DE), riv. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, die, even benoorden Knollendam hare wateren uit de *Spijkerboor* en *Marktsloot* ontvangt en, in eene kronkelende zuidelijke rigting, langs de dorpen Knollendam, Wormerveer, Zaandijk, Koog en Westzaan naar de stad Zaandam vloeit, waar zij zich door drie sluizen in de Voorzaan en eindelijk in het *IJ* ontlast.

Er zijn er die meenen dat men den naam dezer rivier moet afleiden van *zand:* als zijnde de namen der plaatsen aan dezen stroom gelegen oudtijds niet Zanen, Oostzanen en Westzanen, maar Zaanden Oostzaanden en Westzaanden geschreven; zij vragen wat onderscheid is er tusschen *Zaande* en *Zande?* Te meer, daar de huislieden op sommige plaatsen, daar men wat op zijn boers, of oud Hollandsch spreekt, nog tegenwoordig zeggen, *zaant* of *zaint* en *haant* of *haint*, in plaats van *zand* en *hand*. Men heeft hier omtrent ook het oud Hollandsch stopwoordje *zaan*, in de beteekenis van snel of terstond, in bedenken genomen, als betrekking hebbende op den snellen vloed van dezen stroom in voorgaanden tijd. Maar niets schijnt aannemelijker, dan dat deze stroom zijnen naam ontving van een nageregt, dat men *zaan* noemde, en van room gemaakt, als eene lekkernij van die landstreek, aan vrienden en vreemden gewoon was voor te zetten, zijnde alle de landerijen langs de Zaan van ouds zeer vee- en daardoor melkrijk.

Dan even als men verschilt over den naamoorsprong van dezen stroom, even zoo is men het ook oneens over de plaats, van waar men zijnen oorsprong moet zoeken. Men vindt er, die willen, dat zij een tak van den Rijn was, die bij Oostrum, of het kasteel Roomburg, uit den Rijn uitvloeide, langs de heerlijkheid Alkemade, tot voorbij het oude dorp Sassenheim, Lisse, Hillegom, Heemstede, door het Nieuwerkerkerland, en voorts naar Polanen, van daar langs het oude dorp Zaanden en het Wormerland, tot aan de heerlijkheid de Schermer, en, tusschen de vroonlanden doorgegaan zijnde, als bij Zanegeest bevochtigd had, bij Petten in de zee stortte; zoo dat de schepen, langs deze uitwatering, tot in den Rijn, en van daar tot aan de zee varen konden, om hunnen handel te drijven. Dan dit alles steunt op losse gissingen, en eenige verhalen en overleveringen, die men daartoe bijbrengt, als, onder anderen, dat de Noormannen, door dezen mond des Rijns, in Kennemerland zouden gekomen zijn, nadat de Rijnmond bij Katwijk gestopt was. Dat Wilfridus en Willibrordus, als mede St. Ursula, met haar elf duizend maagden te dezer plaatse aangekomen zouden zijn. En hetgeen men het meeste doet wegen dat er benoorden Alkmaar nog eene streek lands gevonden wordt, die men Zanegeest noemt, waarschijnlijk, omdat er de Zaan eertijds bij henen liep. Men doet waarschijnlijk best met de Zaan oorspronkelijk te bepalen binnen de enge perken, die zij tegenwoordig nog heeft, zijnde dus voortgekomen uit de duinen en meren omtrent Alkmaar, waarvan het overtollige water hierdoor uitgestort werd in het IJ. Later echter met de Kinheim zamengevloeid zijnde, kan zij daarmede bij Petten zich in *Zee* hebben gestort (1).

---

(1) Men zie verder hierover het art. Kinheim.

Aan den mond van de Zaan, niet verre van het IJ, lag van ouds het dorp Zaanden, dat aan het Oosten Oostzaanden, en aan het Westen Westzaanden had, waaruit vervolgens, Zaandam, Koog, Zaandijk, Wormerveer en West-Knollendam, langs de Zaan, zijn voortgekomen. De rivier heeft doorgaans eene wijdte van 30 tot 50 roeden, ofschoon er plaatsen in gevonden worden, daar zij maar 20 en 24 roeden wijd is, en dan weer andere daar de wijdte, zich tot 50 en zelfs 65 Hondsbossche roeden uitbreidt; zij strekt zich thans uit, van de bedijkte Starremeer, even benoorden Knollendam, tot aan het IJ, ter lengte van ruim 3200 Rijnlandsche roeden (12,053 ell.) zonder de menigvuldige bogten, die er in zijn, te rekenen.

ZAAN (DE) of HET ZAAN, naam, welken men in het begin der zestiende eeuw gaf aan de b., waaruit later het d. WORMERVEER, in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, is voortgekomen. Zie WORMERVEER.

ZAAN (DE ACHTER-), water, prov. *Noord-Holland*. Zie het volgende art.

ZAAN (DE BINNEN-) of DE ACHTER-ZAAN, water, prov. *Noord-Holland*. Het is dat gedeelte van de riv. de *Zaan*, prov. *Noord-Holland*, hetwelk van haren oorsprong naar de stad Zaandam loopt.

ZAAN (DE BUITEN-) of DE VOOR-ZAAN, water, prov. *Noord-Holland*. Het is dat gedeelte van de riv. de *Zaan*, hetwelk van Zaandam naar het IJ loopt.

ZAAN (OOST-) d., in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie OOSTZAAN.

ZAAN (DE VOOR-), water, prov. *Noord-Holland*. Zie BUITEN-ZAAN (DE).

ZAAN (WEST-), d. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie WESTZAAN.

ZAANDAM, kant., prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, palende W. en N. aan het kant. Beverwijk, O. aan het kant. Purmerende Z. aan het IJ.

Dit kant. bestaat uit de 6 volgende gem.: Zaandam, Koog-aan-de-Zaan, Wormerveer, Oostzaan, Westzaan en Zaandijk. Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8992 bund. 80 v. r. 45 v. ell., waaronder 5755 bund. 29 v. r. 92 v. ell., belastbaar land; telt 2969 h., bewoond door 4607 huisgez., uitmakende eene bevolking van 21,700 inw., die meest in het fabriekwezen hun bestaan vinden, tellende men er 1 leerlooijerij, 2 lijnbanen, 9 stijfselmakerijen, 1 lijmfabriek, 2 oliedikkokerijen, 3 patentoliefabrijken, 1 scheepsbeschuitbakkerij, 1 boekdrukkerij, 1 metaalgieterij, 1 blaauwselmakerij, 2 smeersmelterijen en 2 barenmakerijen, zijnde fabrijken, om de zakken, ten dienste van de olieslagerij, met haar te beleggen; voorts 101 houtzaag-, 98 olie-, 21 papier-, 21 verf-, 1 loodwit-, 2 snuif-, 46 pel-, 4 slijp-, 1 tras-, 1 cement-, 3 schulp-, 1 schulpzand-, 1 mosterd-, 1 chocolade- en 7 koornmolens.

ZAANDAM, kerk. ring., prov. *Noord-Holland*, klass. van *Haarlem*; bevattende de volgende 15 gem.: Assendelft, Jisp, Knollendam-en-Marken-Binnen, Koog-aan-de-Zaan, Krommenie, Krommeniedijk, Oostzaan, Oostzaandam, Westzaan, Westzaandam, Wormer, Wormerveer, en Zaandijk. Men heeft er 13 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door veertien Predikanten, en telt er 25,500 zielen, onder welke 7200 Ledematen.

ZAANDAM, gem., gedeeltelijk in het balj. van *Blois*, gedeeltelijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Zaandam*

(9 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de gem. Koog-aan-de-Zaan en Wormer, O. aan Oostzaan, Z. aan het IJ, W. aan Westzaan.

Deze gem. bevat de st. ZAANDAM, het d. het Kalf, benevens de eilandjes de Hoorn en de Waard; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1983 bund. 27 v. r. 6 v ell., waaronder 1835 bund. 39 v. r. 21 v. ell. belastbaar land, en telt 1562 h., bewoond door 2408 huisgez., uitmakende eene bevolking van 11,200 inw., die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in eenen uitgebreiden handel in hout en in onderscheidene molens en fabrijken.

Ten dienste van den graan- en zaadhandel heeft men er vele pakhuizen. Veel gerst wordt er gebroken op 34 pelmolens, nog meer zijn de oliezaden, die er gebroken worden door 60 oliemolens. De houthandel in het groot en klein is hier van eene wijde uitgestrektheid, zoo voor den scheepsbouw, als om 82 zaagmolens aan den gang te houden. Voorts zijn er 9 verfhout-, 1 wit papier-, 2 snuif-, 1 mosterd- en 3 korenmolens; verders 2 lijnbanen. 5 stijfselfabrieken, 1 lijmfabriek, 1 oliedikkokerij, 2 patentoliefabrieken, 1 scheepsbeschuitbakkerij, 1 metaalgieterij, 1 harenmakerij en 1 boekdrukkerij. De zeevaart was hier vroeger in haar vollen bloei. Behalve de schepen, die van hier, naar Oost, West, Zuid en Noord, ter koopvaardij werden uitgerust, zonden de ingezetenen jaarlijks een goed aantal schepen ter visscherij naar Groenland en de Straat Davis. Vele andere werden er ten dien einde en ter koopvaardij door de timmerlieden aan ingezetenen van andere plaatsen vervragt. Thans behooren hier slechts 4 zeeschepen thuis.

Ook vond men er vroeger onderscheidene scheepstimmerwerven, doch thans is deze tak van nijverheid van hier naar elders verplaatst; zoodat men er nog wel elf zoogenaamde hellingen tot het maken van kleine vaartuigen, maar geene eigenlijke scheepstimmerwerven meer vindt.

De scheepsbouw verschafte hier ook werk aan eenige lijnbanen en de uitrustingen ter zee leverden hier altoos bezigheid en gewoel, voornamelijk in het voor- en najaar, dewijl hier vele schepen van elders voor Groenland en Straat-Davis werden opgelegd, die in het voorjaar weder in gereedheid werden gebragt, en in het najaar hunne ladingen aanvoerden om het spek tot traan te kooken en de walvischbaarden van de onreinheden te zuiveren.

De Hervormden die er 6700 in getal zijn, onder welke ongeveer 2800 Ledematen, maken de gem. van *Oostzaandam* en *Westzaandam* uit, welke in deze burgerl. gem. ieder eene kerk hebben.

De Doopsgez. van welke men er 1130 telt, onder welke 760 Ledematen, maken de gem. van *Westzaandam* en *Oostzaandam* uit, welke mede ieder eene kerk in deze burgerl. gem. hebben, en door drie Predikanten bediend worden.

De Evangel. Luth., die er zijn, maken met die uit de gem. Koog-aan-de-Zaan, Wormerveer, Oostzaan, Westzaan en Zaandijk eene gem. uit, welke ruim 1000 zielen en onder deze 600 Ledematen telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES VAN BUHREN, die den 27 Julij 1642 aldaar beroepen werd, zijn H. dienstwerk aanving tevens met inwijding van het bedehuis. Onder de in deze gem. gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld: MICHIEL FREDRIK TATINGHOFF, Phil. et Med. Doctor, en schrijver van eenige Godgeleerde werken, die den 25 November 1659 beroepen werd en den 16 Julij 1673 overleed en JOHANNES COLERUS (KÖHLER), van 1704—1720, die mede vele schriften

heeft nagelaten en ook de Nederlandsche lier handteerde. Het beroep geschiedt door de Mansledematen.

De R. K., van welke men er ruim 1700 telt, maken gedeeltelijk de stat. van ZAANDAM uit, welke tot het aartspriesters. van *Holland en Zeeland*, dek. van *Amstelland* behoort, door eenen Pastoor bediend wordt, 780 Communikanten telt, en parochiëren gedeeltelijk aan *het Kalf*. Zie dat woord.

De R. K. van de Oude-Clerezy, die er wonen, maken eene stat. uit, welke door eenen Pastoor bediend wordt.

De Isr., die er 140 in getal zijn, maken, met die van Koog-aan-de-Zaan en Zaandijk, eene ringsynagoge uit, waartoe ongeveer 160 zielen behooren, en waarin de dienst door eenen Voorlezer verrigt wordt.

Men heeft in deze gem. acht openbare scholen; waaronder twee Stadsscholen, twee Stadsarmenscholen en twee Diaconiescholen. Voorts eene Bijzondere school van de Eerste klasse, ééne Bijzondere school van de Tweede klasse, één Instituut voor Jonge Heeren en één Instituut voor Jonge Jufvrouwen. Aan ruim 1300 kinderen wordt onderwijs gegeven. Bovendien is er nog eene Stads-teekenschool.

De stad ZAANDAM, ook wel ZAANREDAM, ZANERDAM, ZAANDERDAM, ZAARDAM, ZARDAM of VOORDAM VAN ZAANDEN, en in de wandeling veelal SAARDAM of SARDAM genoemd, ligt 3 u. N. O. van Haarlem, 2 u. N. W. van Amsterdam, 2 u. Z. W. van Purmerende, 4 u. Z. ten O. van Alkmaar en 2¼ u. O. ten Z. van Beverwijk, ter wederzijde van de Zaan, 52° 26′ N. B. 22° 29′ O. L.

Vroeger maakte het twee belangrijke dorpen uit, welke door de Zaan van elkander gescheiden en daarnaar Oost-Zaandam en West-Zaandam geheeten werden, doch in het jaar 1811 werden beide, vereenigd door Keizer NAPOLEON, tot eene stad verheven. Oost-Zaandam en West-Zaandam worden door eenen dam in de Zaan aaneengehecht, naar welke zij te zamen den gemeenen naam van ZAANDAM voeren.

Onzeker is het, wanneer deze dam in de Zaan gelegd werd, doch, in het jaar 1398, was hij reeds in wezen, zijnde daargesteld op kosten van onderscheidene dorpen, die hem nog onderhouden, en er keuren en schouw over hebben. Deze dorpen zijn Graft en Rijp, Zuid-Scharwoude met Noord-Scharwoude en Oostmijzen, Uitgeest, Akersloot, Wormer, Ursem met Ouddorp en Oterleek en de pold. Halertsbroek. Zij maken, door afgezondenen, een gemeen Collegie uit en hebben tot hunnen Dijkgraaf beoosten de groote sluis den Burgemeester van Oostzaan en bewesten die sluis den Burgemeester van Westzaan. Van vroege tijden af waren er in dezen dam al twee houten sluisjes tot eene doorvaart en uitwatering van de Zaan; het oostelijkste, en naar alle waarschijnlijkheid het oudste, werd het *Wormersluisje* geheeten. Mogelijk werd er, in plaats van dit sluisje, een ander houten sluisje gemaakt door die van Oostzaan ter eener en die van Wormer, Jisp en Neck ter andere zijde. In later tijd is het in eene steenen sluis veranderd, die, in het jaar 1721, veel verbeterd en eenigermate wijder gemaakt werd, en den naam van de kleine sluis draagt. Het westelijke oude sluisje werd, omtrent het jaar 1430, op de uitersche afscheiding van de Westzaner Banne gelegd, en door die van Westzaan, in het jaar 1544, overgedaan aan de Heeren van den Hondsbossche en Duinen van Petten, die er eene groote steenen overwelfde sluis maakten.

In het jaar 1722 werd deze sluis geheel weggebroken en eene andere, van boven geheel open, in hare plaats gelegd. Deze wordt nu de groote sluis genoemd. In het jaar 1610 werd er bij de twee steenen sluizen, door de bedijkers van de Beemster, omtrent het Oosteinde van den dam, nog eene steenen uitwatering gemaakt, die men den duiker noemt. Door deze drie groote uitwateringen ontlast zich de Binnen-Zaan, bij lage ebben, en behoudt met deze schuring eene bekwame diepte.

Aan het Westeinde van dezen dam, werd in het jaar 1609, een overtoom gelegd, om de groote schepen, die binnen den dam werden gebouwd, over te winden en in het IJ te brengen. Deze heeft er gelegen, tot in het jaar 1718, wanneer hij zeer gebrekkig werd, en het timmeren van groote schepen begon op te houden; waarom hij, volgens Resolutie van Dijkgraaf en Hoogheemraden van den Hoogen dam, werd afgekeurd, opgenomen en de plaats met aarde opgehoogd en bestraat, gelijk ze tegenwoordig gezien wordt. De dijk, waarover de schepen gewonden werden, was tusschen de 150 en 160 voeten (47 en ruim 50 ell.) breed; hoog uit het gemeene binnenwater 7 of 8 voeten (2,20 of 2,40 ell.) en uit het buitenwater met eenen gemeenen vloed, 4 of 5 voeten (1,25 of 1,56 ell.). Hier konden schepen 124 voeten (38,92 ell.) lang en 30 voeten (9,41 ell.) wijd, overgewonden worden.

De ligging van Zaandam en de geheele gesteldheid der plaats is even eigenaardig, als het uitwendig voorkomen van hare gebouwen en woningen. Voor een gedeelte aan de Voor-Zaan gebouwd, vormt de stad aldaar eene breede kom, in wier midden de drie sluizen, met de omliggende gebouwen, de uitstekende punten en sieraden zijn. Aan die kom sluiten zich, noordwaarts op, en door de Binnen- of Achter-Zaan gescheiden, twee lange streken, aan welke, van afstand tot afstand weder in eene oostelijke en westelijke rigting, kleinere grachten of zoogenoemde paden grenzen, van eene ongelijke lengte, en die op het veld of op de verschillende fabrijken uitloopen. Daarenboven loopt aan de Westzijde der stad, langs de binnen zijde en de geheele lengte der streek, eene tot in Wormerveer doorgaande vrij breede sloot, over welke, als middel van gemeenschap, met de daartegen over liggende paden en fabrijken, tamelijk hooge en zwaargebouwde bruggen gelegd zijn, het eerste, om den doortogt der kleinere vaartuigen niet te belemmeren, het laatste, om de bruggen tegen het overtrekken der brandspuiten en hare geleiders te verzekeren. Sloot en bruggen ontsieren intusschen grootelijks de stad, hetwelk, vooral bij vergelijking met de oostzijde, in het oog valt, waar beide sints het jaar 1830 gedempt, en weggenomen zijn, en de nu verbreede weg, op nieuw bestraat en voor een goed gedeelte met ijpenboomen beplant, een aangenaam gezigt oplevert. In vroegeren tijd strekten de genoemde zijpaden der meest deftige klasse ter woonplaats, thans is zulks over het geheel in onbruik geraakt, en vertoonen de woningen aldaar slechts het flaauwe spoor van voormalige welvaart en bloei. De lengte van de twee bovenvermelde hoofdstreken of straten der stad is ongelijk, loopende de eene, de Westzijde, ook wel de Molenbuurt genoemd, ongeveer een half uur ver, in het dorp Koog-aan-de-Zaan, voor den vreemdeling onmerkbaar, uit. De andere, de Oostzijde genoemd, heeft de lengte van nagenoeg een uur, en eindigt in het Kalf of Halertsbroek, hetwelk door den polder, de Groote-Wormer begrensd wordt. Te voren behoorde deze laatste streek en inzonderheid het Kalf, mede onder de meest welvarende gedeelten dezer gemeente. Sedert heeft zich

het verval der tijden, met name aan het Kalf, doen gevoelen, waartoe ook bijdraagt de voorkeur, welke tegenwoordig aan de woningen, digt onder den zoogenoemden dam (het middelpunt der kom aan de Voor-Zaan) gegeven wordt. Ter wederzijden van de beiden hoofddeelen der plaats staan, als in eene uitgestrekte slagorde, de molens en fabrijken. Sommige daarvan staan ook in de stad tusschen de woningen in, zoodat het niet geheel vreemd is, onmiddellijk naast de woning van eenen gegoeden burger, eene schuur, een pakhuis, eenen houtstek of eenen molen te aanschouwen. Vroeger was zulks zeer algemeen, en de grond van de kleine tuintjes, welke men tegenwoordig voor en bezijden de woningen aanschouwt, was voor het grootste gedeelte oorspronkelijk tot niets anders bestemd. Immers weinige huizen hadden, door zulke gebouwen en inrigtingen bedekt en ingesloten, in die dagen het uitzigt op den weg. De landerijen, welke daar tusschen de fabrijken en woningen liggen, kunnen over het geheel onder de beste gerangschikt worden; sommige zelfs zijn bij uitnemendheid voor het vetweiden geschikt; terwijl zij hooger op, naar de kanten van Assendelft, uitmuntende boter opleveren. Dewijl daarenboven het veld aan alle zijden door water en ringslooten doorsneden is, levert zulks eene overvloedige en gemakkelijke gemeenschap te water op. Buitengewoon groot is dan ook het getal der kleine schuitjes, welke zich dagelijks bewegen, of, zoo als op de Binnen-Zaan, van afstand tot afstand, tot het overzetten gebruikt worden. Ter wederzijden eindelijk van de boven omschreven kom en als hare verlenging, ziet men twee Schiereilanden, het Ooster-Kattegat en het Wester-Kattegat genoemd, welke, met de daaraan grenzende voor- of buitenlanden, den toegang tot de stad van de waterzijde insluiten. Te voren, vooral in de zeventiende eeuw, waren beide eilanden sterk bebouwd, en lagen hier een gedeelte der wereld beroemde scheepstimmerwerven. Doch van al die welvaart is geen spoor meer overgebleven; de huizen zijn gesloopt, en op de plaats, waar zij gestaan hebben, graast tegenwoordig het vee.

Verre de meeste huizen zijn van hout en derhalve geverwd. Dit brengt van zelfs eene zekere verscheidenheid en bont aanzien te weeg, hetwelk alleen zou te vermijden zijn, indien de kleur der verf voor alle huizen de zelfde ware. Doch ook hieruit zou weder eene nog minder behagelijke eenzelvigheid ontstaan. De eigenaars versieren daarenboven de woningen, elk op zijne wijze, en zoo wordt uit een en ander een geheel gevormd, hetwelk zich meer door het zonderlinge, dikwijls wanstallige, dan door echte bouwkunde, smaak en schoonheid onderscheidt.

Het voormalig Raadhuis, dat aan de Oostzijde stond, had niets opmerkenswaardig, zelfs zou niemand daarin den zetel van het stedelijk bewind herkend hebben, indien niet misschien het kleine wapen der stad, boven den nederigen ingang, hem daarop opmerkzaam had gemaakt. Sedert lang had men dus reeds het ontwerp gevormd tot het bouwen van een nieuw stadhuis, daartoe de grond aan de Oostzijde, ten Z. van den dam, vlak aan de Voor-Zaan, aangekocht en de teekening gereed gemaakt, doch de volvoering daarvan was door invloed van latere gebeurtenissen afgesprongen, tot dat men, den 16 Junij 1846, overging tot het leggen van den eersten steen van dit gebouw, dat den 23 November 1847 werd ingewijd. Het wel doordachte en gelukkig ontworpen plan voor dit stadhuis is gevormd door den kundigen Architect W. A. Scholten, onder wiens toezigt het gebouwd is, door den timmerman en aannemer J. de Vries.

Het voorm. Raadhuis van West-Zaandam, op het *Kerkplein*, aan de westzijde, is een onaanzienlijk, klein gebouw, in 1683 gesticht, hetwelk vóór het bestaan van het stadhuis gebruikt is tot stedelijke secretarie.

Het Postkantoor is aan de *Oostzijde*.

Onder de merkwaardige gebouwen te Zaandam verdient vooral melding het Huisje van Czaar Peter I, op *het Krimp*, ook wel *Vorstenburg* geheeten, aan de *Westzijde*. Dit huisje geheel van hout vervaardigd en rustende op eenen steenen voet, bestond ten tijde van Peter, uit een vertrek met een daarin uitkomend schuurtje, aan welke laatste bovendien nog een loodsje of afdak was toegevoegd, hetwelk evenwel later is weggenomen. Na het vertrek des Keizers geraakte het huisje van de eene in de andere hand, en spoedig daarna genoegzaam geheel in vergetelheid. Men wees het wel den vreemden reiziger op diens verzoek aan, doch dit gebeurde weinig. Eerst in de jaren 1781 en 1782 verkreeg het, door het bezoek van den toenmaligen Grootvorst (later Paul I) en van de Grootvorstin van Rusland, welke in gezelschap van Joseph, Keizer *van Oostenrijk*, en den Koning van Zweden herwaarts kwamen, eenige vermaardheid. Dit bezoek werd vervolgens door dat van andere aanzienlijke personen gevolgd, onder welke eenen der beroemde Graven Orloff, die aan het huisje eenen gouden gedenkpenning schonk, met het beeld van Catharina II versierd, welke evenwel niet meer aanwezig is. Even zoo is het gelegen met de kelkjes, uit welke de bovengenoemde vorstelijke personen, ter eere van Peter, gedronken hadden, en waarop de eigenaar en toenmalige bewoner van het huisje, Dirk Jacobs de Vries, naderhand een klein berigt van dit bezoek had laten plaatsen. Reeds tusschen de jaren 1780 en 1785 had zekere A. Vergouw, vader van den voorlaatsten kastelein in het logement *den Otter*, uit de nalatenschap van genoemden Dirk Jacobs de Vries, het huisje voor 178 guld. aangekocht, en werden bij dien koop de bewuste medaille en de kelkjes voor 40 guld. overgenomen. De hut bleef evenwel, gelijk te voren, als woning in gebruik, terwijl eene daarin geplaatste gesloten bus de vrijwillige schatting der haar bezoekende vreemdelingen ontving; wordende de opbrengst, eenmaal 's jaars, gelijkelijk tusschen den eigenaar en de bewoners van het huisje en diens onderhoorigheden verdeeld. Dit duurde zoo voort tot in het jaar 1799 of het begin van 1800, toen de toenemende bouwvalligheid van de hut, in verband met het verhoogd bedrag der daarvoor verschuldigde belastingen, genoemden Vergouw tot hare geheele wegruiming bewoog, en hem, zoo het schijnt, zonder veel moeite, de toestemming der Plaatselijke Regering daartoe verwerven deed. Maar nu trad de Heer J. A. Bulsing, kastelein in de Eendragt, het tegenwoordige locaal der Societeit en Loge, tusschenbeide, en werd, na eenige onderhandelingen, tegen betaling van 200 guld. eigenaar van de wereldberoemde kluis en van den toen nog voorhanden meergenoemden gouden penning. De vereischte herstellingen (het vroeger genoemd afdak was reeds door Vergouw, afgebroken) werden nu gedaan, zonder dat de nieuwe bezitter echter aan het gebouw zelfs iets wezenlijks veranderde; men legde vervolgens een nieuw boek ter naamteekening aan en plaatste ook eene bus, welke laatste evenwel spoedig een ongeroepen nachtelijk bezoek uitlokte, en dien ten gevolge (de hut bleef sedert Bulsing's koop onbewoond) naar het logement *den Otter*, mede bij genoemden kastelein in gebruik, werd overgebragt. Sedert bleef Bulsing, zelfs na zijn

vertrek naar Groningen, in het jaar 1804, eigenaar van het huisje, terwijl zijn opvolger, de Heer LOHMAN, met de sleutels en het verleenen van den toegang, en een ander inwoner met het bestuur van een en ander en ook met de verdeeling van de jaarlijksche opbrengst der bus, welke doorgaans niet onaanzienlijk was, belast werd. Het is mede aan deze beschikkingen van den Heer BULSING, dat men de sedert dien tijd talrijke, wij mogen bijkans zeggen, tallooze bezoeken te danken heeft, met welke PETER's vroegere woonplaats werd vereerd en waartoe inzonderheid de gedrukte kaartjes van den meergenoemden logementhouder medewerkten. Later behaagde het echter Nederlands Kroonprinses, thans de weduwe van Koning WILLEM II, om de nederige woning van haren met roem vereeuwigden voorzaat, tegen den al vernielenden tand des tijd, zooveel mogelijk, te vrijwaren. Na het huisje namelijk, tegen eenen geringen koopprijs, als eigenares, te hebben overgenomen, deed zij er boven over en omheen een overdak of overhuis bouwen, in welken beveiligden staat het thans onder bijzonder toevoorzigt en bestuur van eenen daartoe benoemden ambtenaar voor het publiek te zien blijft, zijnde het gezegd overdak in dier voege aangebragt, dat PETERS woning zoowel van binnen als buiten, zonder eenige belemmering kan bezigtigd worden. Het huisje zelf bestaat uit twee kamertjes die rijk met vlaggen versierd zijn. In het eene vindt men eene fraaije door CHRISTIAAN JULIUS LODEWIJK PORTMAN geschilderde afbeelding van Czaar PETER, zoo als hij zich tijdens zijn verblijf te ZAANDAM in zijn timmermansgewaad voordeed. Het voorvertrek is rijk in opschriften, gedenkteekenen enz. Men vindt er de gedenksteen door den Russischen Keizer ALEXANDER, in 1814 ingemetseld, met het opschrift:

PETRO MAGNO ALEXANDER.

(d. i. ALEXANDER aan PETER *den Groote*); eenen gedenksteen van Koning WILLEM I; van de Prinses van Oranje (thans weduwe van Koning WILLEM II); ter gedachtenis van den tiendaagschen veldtogt; de woorden in de Nederduitsche en Russische talen: *Niets is den grooten man te klein*, en de door den Russischen Staatsraad en dichter JANKOWSKI voor ons land zoo vereerende dichtregelen, waarvan de zin door den dichter VAN LENNEP in de volgende woorden is overgebragt:

Buig in deez' arme hut, waar de engl'en Gods omzweven,
Buig, Grootvorst, hier het hoofd in stillen ootmoed neêr,
Zij was de wieg uws rijks, ze omsloot de kiem weleer,
Die grootheid moest aan Rusland geven.

Overigens ziet men in deze woning nog het bankje, waarop Keizer ALEXANDER stond, toen hij den gedenksteen inmetselde, eene menigte handteekeningen langs den wand en afbeeldingen van den Czaar.

Onder de kerken te ZAANDAM munt vooral uit de Herv. kerk te *Oostzaandam*. Deze staat aan het oosteinde van den dam, waar in het jaar 1411 reeds eene kapel stond, behoorende onder de parochiekerk van *Oostzaan*, en waarin eene eeuwige vikarij gesticht was, ter eere van den *Almagtigen God*, van de H. *Maagd* MARIA, en van de H. MARIA MAGDALENA. Volgens eenen openbrief van FREDRIK VAN BLANKENHEIM, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, geteekend in het jaar 1419, zijn de regten dezer kapel, en van den Kapellaan, om den grooten toeloop des volks, aanmerkelijk vermeerderd. Want aan den Kapellaan werd verlof gegeven, om alle dagen eene mis te lezen, of te zingen, zoo als het hem beliefde, de hoogtijden van Paschen en Pinksteren uitgezonderd, wanneer de ingezetenen hunne gewoonlijke

offergiften in de kerk te Oostzaan moesten doen, waarbij hem tevens verboden werd de uitvaart van alle afgestorvenen, die boven de 12 jaren oud waren, te houden. De ingezetenen kregen ook verlof, om eenen Priester te kiezen, die de magt had, om biecht te hooren; boete en straffen op te leggen; de ontbinding te geven; het ligchaam des Heeren bij de zieken te brengen; het water te wijden, en met het gewijde water te besprengen; het kruis en de vaandels, in den ommegang, en op de kruisdagen, te dragen; het woord Gods openlijk te prediken, en alle dienst even vrijelijk te doen als die door den Pastoor van Oostzaan gedaan werd; den doop der kinderen, en het regt der begrafenissen alleenlijk uitgezonderd. Hierbij werd hem ook verlof gegeven, om alle de offerpenningen en inkomsten der gemelde kapel, tegen dat ze opgebouwd zou worden of opgebouwd wezen, te behouden; behalve zes onsen zilver, die, op het feest van St. Catharina, de Patroonesse van de Oostzaander parochiekerk, vereerd moesten worden. In het jaar 1440 werden deze voorregten nog vermeerderd; en in het jaar 1450 er genoegzaam alle de kerkelijke voorregten aan toegeëigend, met verlof, om die te vergrooten en te veranderen, naar believe; zoo dat ze, van dien tijd af, voor geen der naburige kerken behoefde te wijken, wordende daartoe zelfs met een torentje, op het midden der kerk, versierd, hetwelk naderhand vergroot, op het einde der kerk gebragt en met twee klokken voorzien werd. In het jaar 1414 had men reeds ten voordeele van deze kapel, en ter verkrijging van nog eenen Priester, het gilde ter eere van den *Heiligen krans* opgerigt, hiertoe aangedreven door eene rijke weduwe die er 's jaarlijks 12 Rijnsche guld. (16 guld. 80 cents) aangaf, en beloofde den Priester te haren huize te zullen houden. Eindelijk werd er, in het jaar 1515, een schoon beeld, levensgrootte, van de H. Maria Magdalena, in eene nis aan den muur des torens gesteld, waarvan vergulde stralen uitschoten, hetwelk eene schoone vertooning, in de kerk gaf, en met welk beeld te eeren, men ook aflaat en indulgentie kon winnen. De kermis, of het jaarlijks wijfeest dezer kerk, dat, bij den aanvang, op den eersten Zondag na Maria's *geboorte*, gevierd werd, is, in het jaar 1416, door Matthias, Bisschop van Biduane, Algemeen Vikaris in de Bisschoppelijke zaken van Frederikus van Blankenheim, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, overgebragt op den Zondag na het Winterfeest van St. Maarten, om, in de volgende tijden, altoos 's jaarlijks op dien dag gevierd te worden. Dan ofschoon deze kapel, van tijd tot tijd, grooter en aanzienlijker geworden was, als hebbende de lengte, die de tegenwoordige kerk nog heeft, en de wijdte van de tegenwoordige Noordzijde, met nog eene afsnijding aan het Zuiden, gelijk die aan het Noorden is; zoo verloor zij nogtans al haren luister in het jaar 1576, wanneer ze door onachtzaamheid der Staatsche soldaten, die hunne tenten op het kerkhof, ten dien tijde ter zijde van de kerk, opgeslagen hadden, in brand geraakte, en geheel uitbrandde, zoodat er de muren alleen van bleven staan. Na het eindigen van den oorlog in Holland is deze kerk wederom herbouwd, en door de Hervormden gebruikt. In het jaar 1685 werd zij aan de zuidzijde bijna de geheele helft vergroot, en kreeg de gedaante, welke zij thans heeft; eene dubbele kap van buiten, en een dubbel verwulfsel van binnen, hebbende dus eene lengte van ruim 50 ell., eene wijdte van omtrent 22 ell., met eene afsnijding van omtrent 4 ell. breed en ruim 32 ell. lang, aan het Noorden, die op zes steenen kolommen rust. De muur

aan de westzijde werd in 1848 grootendeels vernieuwd. Ter wederzijden en aan beide einden is de kerk met bekwame ramen voorzien, waaronder, aan het Oosten en het Zuiden, eenige gevonden worden waarvan de glazen beschilderd zijn, meest met afbeeldingen op den handel en scheepvaart der ingezetenen betrekkelijk; eene voorstelling van Nebucadnezar, munt zeer uit door helder koloriet en juiste teekening. In het midden rust het dak op vijf steenen kolommen, welke eerst van hout gemaakt waren, doch dat schielijk verging, wegens de vochtigheid van het gebouw. Van de negen groote koperen kerkkroonen, die in deze kerk hangen, zijn eenige een geschenk van de vrijers en vrijsters der gemeente. Daarop leest men de volgende opschriften:

Door middel van het geld
So zijn wij hier verheven,
Ten dienste hier gesteld,
Uit liefde is 't gegeven.
A°. 1686.

Hier is de liefde deugd
Gebleken in dit werk
Van d' Oostsaandamsche jeugd
In deze onze kerk.
A°. 1686.

Vrijers en Vrijsters van Saerdam
Hebben gedaan, dat ik hier kwam,
Om dat van iets, welk past op mijn,
Gods volk en kerk verlicht zou zijn.
Want doen van mijn het licht eerst scheen,
Men sag, dat duisternis verdween,
Dog God wel met den fakkel van
Zijn woord ons best verlichten kan.

En op de grootste, waar het beeld der liefde op staat:

De vrijers te Oost-Saerdam
En vrijsters daar beneven,
Die hebben tot cieraat
Ons in die kerk gegeven.
Dus hangen wij hier ten toon,
Gelijk een ieder ziet,
Blijkt boven deze kroon:
Uit liefde is 't geschiet.
A°. 1686.

Op deze giften doelde ook een ander zoogenaamd tafereel of gedicht, hetwelk in 1704, in de nabijheid van eene dezer kroonen, mede tot lof der milde gevers, is opgehangen, doch sedert weggenomen. Voorts ziet men er nog eene schilderij, voorstellende de oostzijde der kerk tijdens den watervloed van 1825, vervaardigd door den Hilversumschen schilder James de Rijk. De twee wapenborden eindelijk, bezijden den predikstoel, doen gedenken aan het edel geslacht van Mr. Quintin-Cosse, in leven Schout der banne van Oostzaan, eenen opregten Godsdienstvriend, van wien, behalve andere giften, ook het zilver afkomstig is, hetwelk bij de bediening des Avondmaals wordt gebruikt. Het zilveren doopbekken is door eenen anderen nog levenden ledemaat en voorstander der gemeente, in het jaar 1829, geschonken, en de fraaije met zilver beslagen bijbel voor den predikstoel, in het zelfde jaar, door den Heer D. Arends Bekker. Deze kerk heeft eenen

spitsen houten toren, doch is van geen orgel voorzien. Oudtijds was er een kerkhof ter wederzijden van de kerk, dan dit werd, ter bevordering van ruimte, en ter vergrooting van de kerk ingenomen, en een ander kerkhof, een weinig beoosten de kerk, aangelegd en van tijd tot tijd vergroot.

Verdient de kerk van Oostzaandam, onder de voornaamste gebouwen van Zaandam, de eerste plaats, wegens hare oudheid, de kerk van Westzaandam is evenwel, in verscheidene opzigten, niet minder te achten. Ofschoon Zaandam, aan de westzijde van de Zaan, reeds voor de Spaansche onlusten, aangemerkt werd als een vierendeel in de banne van Westzaan te deelen en op te brengen, zoo hadden de inwoners, daar ter plaatse, nogthans geen kerk, maar vergaderden eerst in de kapel, en naderhand in de kerk aan de Oostzijde van de Zaan, ten dienste der Zaandammers gebouwd. Hierin hadden ze met elkanderen hunne gemeentelijke kas, gemeene armen, en het bestuur daarover gemeen. Na de Hervorming verzochten de ingezetenen, in het jaar 1637, vrijheid om eenen Predikant op hunne eigene kosten te mogen beroepen, en ook eene kerk te mogen stichten. Met dit laatste werd, in het jaar 1638, eenen aanvang gemaakt. Den 27 Augustus werd het heiwerk begonnen, den 14 September de eerste steen gelegd, en den 18 October des jaars 1640, voor de eerste maal daarin gepredikt, door Johannes Kaminius. Den 23 Januarij van het volgende jaar deed de eerste Predikant van Westzaan in deze kerk zijne intrede. Van het jaar 1672 tot 1680, werd deze kerk, eerst aan het west- en naderhand aan het oosteinde, aanmerkelijk vergroot, zoodat ze nu de lengte van ruim 53 ell. heeft. Hare hoogte, tot de goot is omtrent 12,50 ell., de kap nog 9,50 ell. daar boven, waar de toren nog 22 ell. boven uitsteekt, zijnde dus des torens hoogte van den grond ongeveer 44 ell. De predikstoel staat aan de noordwester kolom van het kruiswerk, en aan de drie andere kruishoeken heeft men de gestoelten voor de Heeren Leden van den Raad dezer stad, Kerkmeesters, en andere. Boven de westerdeur is een fraai orgel. Boven de oosterdeur zag men vroeger eene schilderij, voorstellende de woede van eenen stier, die, in het jaar 1647, zijnen meester ombragt, en diens huisvrouw in de lucht wierp, daar zij van het kind, waarvan ze zwanger ging, verlost werd. Welk kind in deze kerk gedoopt, en na zijn overlijden, in het volgende jaar bij zijne ouders begraven is. Wegens deze schilderij, welke echter, uithoofde van het onstichtelijke, in het jaar 1834 is overgeverwd, en waarvan nog eene kopie in de kerkekamer bewaard wordt, wordt deze kerk, bij de vreemdelingen veelal de Bullekerk genaamd; terwijl zij, bij de inwoners, om hare gedaante, den naam van Kruiskerk draagt: of ook wel, in tegenstelling van de kerk aan de oostzijde, die ongelijk veel ouder is, de Nieuwekerk genoemd wordt. Men heeft in het oosten twee beschilderde ramen, waaronder dat van den *biddende* Salomo, in het zuidoosten, het voornaamste is. In het westeinde van de kerk, aan de zuidzijde, is eene gaanderij, langs den muur, vroeger tot eene zitplaats voor de Weezen en Armen, die in het dorps Wees- en Armenhuis woonden. In de jaren 1834 en 1835 onderging de kerk, ten gevolge eener geheele verzakking van den noordermuur, eene belangrijke herstelling, bij welke gelegenheid men dak en toren door een even eenvoudig, als kunstig stutwerk onderschraagde; terwijl vervolgens het geheele werk, tot algemeene goedkeuring, werd tot stand gebragt.

De Doopsgezinden hadden reeds van ouds, op Zaandam, verscheidene bijeenkomstplaatsen ter oefening van hunne godsdienst; doch niet zoo openlijk en aanzienlijk, als in den tegenwoordigen tijd. De oudste dier vergaderplaatsen, ofschoon van buiten en van binnen veel veranderd, is die der Friesche Doopsgezinden, aan de westzijde van Zaandam, niet ver van de Hervormde kerk, in de *Molenbuurt*. Deze, gewoonlijk het *Oude Huis* genoemd, staat over den *Wegsloot*. Zij werd, in het jaar 1628, gebouwd, uit eene geldverzameling onder de leden dier gemeente en was van buiten en van binnen zeer eenvoudig, doch werd in het jaar 1718 meerendeels herbouwd, en in eene zeer goede orde gebragt; hebbende eene gaanderij aan drie kanten, en den predikstoel aan de zuidzijde in het midden; zij werd in het jaar 1782 van een orgel voorzien. Van buiten, zoo wel als inwendig, trekt zij door haar eenvoudig en net voorkomen het oog des beschouwers aan. Even gelijk de beide andere kerken, werd zij te voren door zoogenoemde ongestudeerde (niet wetenschappelijk gevormde) Leeraren of vermaners bediend, die als zoodanig nu eens uit de broederschap gekozen werden, dan weder zich zelven daartoe vrijwillig aanboden. Nog heden ten dage bestaat eene kleine bibliotheek, welke in die dagen, gedeeltelijk tot hun gebruik, gedeeltelijk ten dienste van een zoogenaamd godsdienstig collegie, was aangelegd, hetwelk in de winteravonden gehouden werd, en waaraan een ieder, naar de wijze der collegianten of Rijnsburgers, de vrijheid van spreken vergund was. Nog tot in het begin dezer eeuw duurde deze in vele opzigten vruchtbare instelling voort. De kerk wordt echter thans tot geen godsdienstig einde meer gebruikt.

Niet ver van deze kerk staat, op een ruim plein en door een hek omgeven, het kerkgebouw der Vereenigde Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgezinde gemeenten, in 1687, mede uit vrijwillige gaven, gesticht. Het draagt, gewoonlijk den naam van het Nieuwe Huis. Somber naar het uitwendige, verrast de beschouwing van het inwendige dezer schoone kerk in te grootere mate. Zij is versierd met een heerlijk orgel, welks volle en welluidende toonen eenmaal den lof van een beroemd Toonkunstenaar, den Abt Vogler, verwierf, die er zelfs een model van liet vervaardigen, hetwelk geheel uit en in elkander kon gezet worden; hem, tijdens zijne kunstreizen, op verschillende conserten gediend heeft, en misschien thans nog in Rusland aanwezig is. — Ook bij deze kerk berust eene kleine boekverzameling, alsmede eene kleine collectie van Romeinsche penningen, munten en gesnedene steenen, in der tijd door een harer leden, Nicolaas Calff, aan haar vermaakt.

De kerk der Doopsgezinde gemeente van Oost-Zaandam, staat aan het zoogenaamde *Groote Glop*. Blijkens oude bescheiden bestond hier reeds in 1636 eene geregelde gemeente. Het tegenwoordige gebouw is, door zoogenoemde Waterlandsche Doopsgezinden, in het jaar 1686, gesticht, in stede van een veel kleiner, dat op de zelfde plaats, of daaromtrent gestaan heeft. Het onderscheidt zich uitwendig door een wanstallig voorkomen, en toont geenzins de bestemming aan, waartoe het dient. Van binnen zal echter de beschouwing mede vallen, en ziet men vele blijken van den ijver der daarin vergaderende gemeente.

De kerk der Evangelisch-Lutherschen staat aan de *Westzijde*, niet verre van den Dam, een weinig van den weg af, aan het *Vinkepad*. Het is een aanzienlijk, uitwendig grootsch en deftig gebouw.

In het jaar 1642 werd hier eerst en met zoo veel spoed eene kerk gebouwd, dat er, na twee maanden bouwens, van den 23 Maart tot den 24 Mei, op Pinksterdag, voor de eerste maal, in gepredikt werd. Dan, na dat deze kerk 57 jaren gestaan had, werd zij, door den aanwas der gemeente, te klein; weshalve men die afbrak, en in het jaar 1699, eene grootere en sierlijkere, op de zelfde plaats, bouwde. Deze luchtige, nieuwe kerk, bouwkunstig getimmerd, is, ofschoon niet van eenen toren voorzien, door hare hoogte reeds van verre gemakkelijk te onderscheiden. Inwendig kenmerkt zij zich door eenen fraaijen bouw, evenzeer als door eene doelmatige inrigting. Ten jare 1737 werd er een uitmuntend orgel in geplaatst, dat in 1842 aanmerkelijk hersteld en in orde gebragt is. De versierselen van doophek en predikstoel zijn opmerkenswaardig. Behalve een enkel fraai geschilderd glas, bevat de kerk geene eigenlijke merkwaardigheden. Op den 31 Julij 1842 werd plegtig gedachtenis gevierd van het tweehonderdjarig bestaan van de gemeente.

De Roomsch-Katholijke kerk, aan den H. Bonifacius toegewijd, staat aan de *Oostzijde*, niet verre van den Dam. Nog in het midden der achttiende eeuw parochiëerde de geheele katholijke bevolking van Zaandam en omtrek aan het *Kalf*; sedert begonnen vele harer leden het lastige en ongemakkelijke van den verren afstand der kerk te gevoelen, en alzoo te vergaderen in een vertrek van het groote steenen gebouw bij de kleine sluis, hetwelk tegenwoordig voor openbare uitspanning en logement is ingerigt. Kort daarop, in het jaar 1784, verzocht men eerst, om in eene houten loods te vergaderen, daarna om te *Oostzaandam*, niet verre van den dam, eene kerk te mogen bouwen; dit toegestaan zijnde, werd de eerste steen van dit gebouw gelegd op den 26 Julij 1785, en het gebouw den 14 November daaraanvolgende ingewijd. Het was oorspronkelijk een net houten gebouw, fraai gestukadoord, en van een orgel voorzien. Doch in het jaar 1834, begon zich ook in deze kerk eene verzakking te vertoonen, ten gevolge waarvan in het jaar 1838 het geheele dak behendig op stutten werd gezet, waarna de houten wanden door steenen muren vervangen zijn. Tegelijk werd de pastorij genoegzaam geheel vernieuwd. Het geheel, hoewel gedeeltelijk door omliggende huizen bedekt, heeft een goed voorkomen. Men heeft in deze kerk een altaar, eenen fraaijen predikstoel en eene nette communiebank.

De kerk der Roomsch-Katholijken van de oude Clerezy, staat aan de westzijde van het zoogenaamde *Papenpad*. Na de Spaansche onlusten hielden zij hunne bijeenkomsten eerst in bijzondere huizen, doch in het jaar 1695 bouwden zij, op de reeds aangewezene plaats, eene kerk, die zeer wel ingerigt is, en waarin, op den vierden September van dat jaar, de eerste dienst werd gedaan. Het is een klein, maar net gebouw, zonder toren of orgel, en met één altaar.

De Synagoge, op het *Kuiperspad*, is een geschikt gebouw, zonder toren.

Onder de liefdadige gestichten verdient in de eerste plaats genoemd te worden het Diakoniehuis, aan de *Oostzijde*, op de *Bloemgracht*, hetwelk in het jaar 1677 gesticht werd, door Diakenen van Oostzaandam, om er oude en verarmde ledematen hunner kerk en ouderlooze kinderen hunner ledematen in te plaatsen en van daar hunne giften aan de behoeftige leden der gemeente uit te deelen. De plaats van dit diakoniehuis is aanmerkelijk vergroot, door de gift van Mevrouw Elisabeth Coomans, weduwe van Mr. Quintin Coene, in leven Schout

der banne van Oostzaan, als hebbende zij, op het verzoek van haren voornoemden man, aan de Diakonie geschonken een tuin met huizing en eigen grond, staande te Oostzaandam, op de *Bloemgracht*, naast het Diakoniehuis; zoo dat dit huis en tuin thans de Diakonie toekomt. Later werd het door den Heer PESSERS, die te Hamburg overleed, begiftigd met de aanzienlijke som van 500,000 gulden. In het Diakoniehuis worden tegenwoordig een getal van 5 oude mannen, 1 oude vrouw en 27 kinderen verpleegd.

Nadat de inwoners van Oost- en Westzaandam in het onderhouden hunner armen, en meer andere zaken, tot hunne gemeenschap behoorende, van elkanderen afgescheiden waren, kochten Regenten van Westzaandam, een huis aldaar, op het *Stikkelpad*, aan het *Westeinde*, dat, in dien tijd, tot een Spinhuis gebruikt werd, waarvan het pad ook wel den naam van het *Spinhuispad* draagt. Dit huis rigtten zij in tot een Wees- en Armenhuis, en plaatsten daarin alle de weezen en armen, ook wier ouders geen Leden der Hervormde kerk geweest waren of in eigen persoon daar toe niet behoorden.

Met den aanwas der Vereenigde Doopsgezinden nam ook het getal hunner armen en weezen van tijd tot tijd toe, zoodat zij, in het laatste van het jaar 1712 te rade werden om de gewezene vergaderplaats der Vlaamsche Doopsgezinden op het *Stikkelpad*, welke zij sedert hunne vereeniging in het jaar 1687, tot een pakhuis gebruikt hadden, en waarin de Lutherschen, in het jaar 1699, gedurende het bouwen van hunne nieuwe kerk, hunne bijeenkomsten hielden, tot een Wees en Armenhuis in te rigten Met den aanvang van het jaar 1714 was het gereed, en met het begin van Mei werd het bewoond. Vervolgens vergrootte NICOLAAS CALF het erf bij dit Weeshuis, aan de westzijde, met een gedeelte van zijnen tuin, die hij er, bij uitersten wille, na zijn overlijden, in het geheel bijvoegde, weshalve dit huis aan het Westen eene goede ruimte heeft. Ook maakt dit Wees- en armhuis van den weg af te zien eene goede vertooning. Uit dit huis deelen de Diakenen ook brood, boter, turf en spek aan de behoeftige Leden uit.

De Evangelisch-Lutherschen hebben, in het jaar 1752, een huis, op het *Vinkenpad*, naast de kerk dier gezindte tot een Wees- oude mannen en vrouwenhuis voor hunne gemeente ingerigt; daarin ontvangen 10 weezen opvoeding en onderwijs, en er zijn bovendien 4 oude mannen en 3 oude vrouwen in opgenomen.

Men heeft te ZAANDAM een Departement der Maatschappij, *Tot nut van 't Algemeen*, den 16 December 1789 opgerigt en nagenoeg 200 Leden tellende, door hetwelk eene bloeijende winter-avondschool, eene spaarbank, eene brei- en naaischool voor behoeftige meisjes, en kleine kinder bewaarscholen zijn opgerigt, en waarbij mede eene Leesbiliotheek bestaat.

Voorts heeft men er nog een Genootschap van Moederlijke liefdadigheid, ter ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen; eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met 100 Leden; eene Afdeeling van de Protestantsche Maatschappij: *Unitas;* eene Afdeeling van het Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen; een Genootschap tot Ondersteuning der Armen, in 1841 opgerigt, en eene Bank van Leening.

Nog bestaat er een Letterkundig en Physisch Gezelschap onder de zinspreuk *Overeenstemming door wetenschap,* in het jaar 1832

opgerigt; een Concert hetwelk reeds vijftig jaren bestaan heeft; de Loge *Anna Paulowna* met een eigen lokaal; alsmede een munt- en penningkabinet van den Heer GERRIT VAN ORDEN. Tevens werd aldaar vroeger bij de nazaten van den Admiraal van Holland en West-Friesland, PIETER FLORISZ., bewaard het fraaije, met zilver versierde pronkdeksel der doodkist van dien, in 1659, in de Sont, gesneuvelden en te Hoorn begraven Zeevoogd; doch dit deksel, een geschenk van den Koning van Denemarken, is voor eenige jaren aan wijlen Z. M. Koning WILLEM II verkocht geworden en berust thans te 's Gravenhage.

ZAANDAM is de geboorteplaats van den Aardrijkskundige ADRIAAN LOOSJES, geb. 5 April 1689 † 24 Maart 1767 na zeer vele kaarten, vooral tot verklaring van den Bijbel geteekend en eene *Beschrijving van de Zaanlandsche dorpen* geleverd te hebben (1);

Van de Geschiedschrijvers: HENDRIK SOETEBOOM, die in het midden der zeventiende eeuw leefde, en ADRIAAN ROGGEN, geb in 1732 † 22 Julij 1806, bekend, onder anderen, door zijne bij de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen bekroonde Verhandeling *Over den Grond van Neerlands koophandel en van zijnen aanwas en bloei.*

Van de plaatsnijders JOANNES SAENREDAM, geb. in 1565 † 1607 en DIRK KORDIJK, geb. in 1687.

In de lente van 1678 ontstond er te ZAANDAM eene geweldige beroerte, die gevaarlijke gevolgen zou gehad hebben, indien zij niet, bij tijds, door het krijgsvolk van den Staat, was gestild geworden. De Staten van Holland, in aanmerking nemende, dat de turf, in dat gewest, met ongelijke maat, van manden of tonnen, gemeten werd, hadden in Maart bevolen, dat zij voortaan overal met tonnen van de zelfde grootte, naar de Leydsche gemaakt, zou gemeten worden. Hier naar was de verpachting van den turf-accijns, in April, geschied. Doch het gemeen, meenende bij deze verandering benadeeld te zijn, morde er over op onderscheidene plaatsen. Te Oostzaandam sloeg het, den 18 Mei, geweldig aan het muiten, en viel aan op het huis van den Secretaris JAN VAN DER STEEG, die de turfimpost inzamelde. Eerst werden er de glazen ingeslagen, waarna de woede eenige uren bedaard scheen; doch in den avond stoof het graauw wederom naar dat huis, hetwelk toen deerlijk geplunderd en van alles, wat men in dien tusschentijd niet had kunnen bergen, beroofd werd. Het plunderen duurde den geheelen nacht door, zonder dat de Stedehouder van den Baljuw van Kennemerland, die met eenige dienders derwaarts gezonden was, zulks konde beletten. De Regering van Oostzaandam beducht voor verder onheil, kondigde des anderendaags, op eigen gezag, af, dat men aldaar voortaan de turf, even als van ouds, met manden, niet met de nieuwe tonnen, meten zou. Doch dit maakte de baldadigheid nog meer gaande » de Regering" riep men, » was nu de klem kwijt, en het was thans de regte tijd, om » meer pachten afgeschaft te krijgen." Men maakte zich meester van de nieuwe tonnen, die verbrand of in stukken geslagen werden. Een Burgemeester, MEINDERT JOCHEMSZ. KAT genoemd, den naam hebbende, dat hij deel in de pachterij had en nog onlangs turf met de oude maat had opgedaan, werd ook met plundering bedreigd, doch hij stilde de menigte met bier en tabak, daar zij zich, tot diep in den nacht mede vrolijk maakte. Eenigen hadden DIRK JAN TYBRENSZOON SCHOTVANGER een okshoofd wijn afgedwongen, die, met tabak gemengd, gulzig ter lijve

(1) Het is dat werk, alsmede de *Beschrijving van* ZAANDAM, *door* B. VAN GEUNS, die wij bij het zamenstellen van dit art. vooral tot gids genomen hebben.

werd ingeslagen. Het graauw hierdoor verder aan het razen geraakt, begaf zich naar de westzijde van Zaandam, waar het huis van den Onder-Secretaris, Simon Oostzanoorn, die ook onderscheidene imposten ontving, niet slechts geplunderd, maar gedeeltelijk afgebroken werd. De plundenaars vertoonden eenen ouden verzegelden brief, geroofd, zoo men meende, uit het kantoor van den Secretaris aan de oostzijde, welken brief men zeide, den last van den Prins van Oranje te behelzen, om de pachten en Pachters uit te roeijen. De Baljuw van Blois, tot wiens regtsgebied Westzaandam behoorde, en de Stedehouder van den Baljuw van Kennemerland hadden, intusschen, te weeg gebragt, dat er, aan iedere zijde van Zaandam, eenige manschappen geworven werden, waardoor de ingezetenen tegen plundering werden beveiligd, doch zij wilden zich niet tot bescherming van Pachters en hunne bedienden laten gebruiken. Ook werden er sedert nog onderscheidene huizen van dusdanige lieden geplunderd, in het gezigt dezer manschap, van welke sommigen er zelfs de hand toeleenden. Het oproer was middelerwijl overgeslagen naar de naast bijgelegen dorpen: Wormer, Wormerveer, Westzaan, Assendelft en Krommenie, en het plunderen had vier of vijf dagen geduurd, toen twee vaandels krijgsknechten, door de Staten van Holland en den Prins van Oranje, te scheep naar Zaandam gezonden, de rust spoedig herstelden. Te gelijker tijd waren er Gemagtigden van de Staten gekomen, die, terstond, bevel gaven, om den turf met de nieuwe tonnen te meten. Acht of tien oproerigen, mans en vrouwen, werden in hechtenis genomen, en naar 's Gravenhage gebragt; alwaar vier mans ten galge en de overigen, alsmede de vrouwen, tot geeseling verwezen werden. De schade, bij de plundering geleden, werd naderhand, van wege de Staten, begroot en den beschadigden goedgedaan.

Te Zaandam, werwaarts in Augustus 1749, toen er, omtrent het stuk van verandering in de regering, eene algemeene gisting onder het volk heerschte, eenige ruiters en voetknechten gezonden waren, omdat men voor opschudding onder het volk beducht was, werd ruim een jaar later, terwijl het krijgsvolk er nog lag, toeleg gemaakt tot eene zonderlinge verandering in de regering. Een Heelmeester van Oostzaandam, Jan Pieer genaamd, gemeenschap houdende met den Amsterdamschen porseleinkooper Daniel Raap, bestond, zoo geloofd werd, op diens aandrijven, een verzoekschrift rond te dragen en te laten teekenen, waarbij begeerd werd, dat de ambachts-heerlijkheid Oostzaan-en-Oostzaandam, die voor eenige jaren, door de Regering, gekocht was, afgestaan werd aan den Prins van Oranje en aan diens wettigen opvolger in de stadhouderlijke waardigheid. Dergelijk verzoekschrift was ook te Westzaandam, ten opsigte van de ambachtsheerl. Westzaan-en-Westzaandam, opgesteld en door eenigen geteekend. Men beloofde zich groote voordeelen van deze verandering, voornamelijk van de scheepmakerijen en den handel van gezaagd hout. Het eerste verzoekschrift werd den Regenten van Oostzaan-en-Oostzaandam, den 3 October, overgeleverd; doch men verschoof het antwoord daarop eerst vier weken en toen tot in Januarij 1751. Middellerwijl begaven zich eenigen, met het verzoekschrift, naar het Loo, waar de Prins zich toen onthield, om te vernemen, of de opdragt der twee ambachtsheerl. hem aangenaam zijn zou; doch Z. H. wees haar voorstel met verontwaardiging van de hand. De Regering, in Januarij van het gezegde jaar, echter op nieuw aangezocht, om te antwoorden, gaf eindelijk tot bescheid: » dat zij zich niet verpligt

» vond te antwoorden; dat zij de hoogste achting voor het huis van » Oranje, doch met de inleveraars van het verzoekschrift niets te » doen had," waarbij de zaak steken bleef.

Bij den watervloed van November 1775 vielen er te Zaandam onderscheidene gaten in den dijk, waardoor eenige huizen instortten, en verder groote schade werd aangerigt.

Het wapen van Zaandam bestaat in een gevierendeeld veld van keel en zilver, hebbende in ieder deel eenen leeuw, afwisselende van zilver of keel en naar elkander gekeerd.

ZAANDAM, geh. in Hunsingo prov. Groningen arr. en 5 u. W. van *Appingedam*, kant. en 1 u. W. van *Onderdendam*, gem. en 5 min. W. N. W. van *Winsum*, waar het kerkelijk onder behoort, tusschen den grindweg en het zijldiep bestaande uit twee huizen eene houtzaag- en oliemolen, en eene kalkbranderij, welke fabrijken en bijgebouwen in eigendom bewoond en gebruikt worden door den heer Hendrik Willem Wiersma.

ZAANDAM (KLEIN-), naam, welken men wel eens geeft aan het d. Nieuwendam in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Nieuwendam.

ZAANDAM (OOST-), voorm. d., in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Oostzaandam en Zaandam.

ZAANDAM (WEST-), voorm. d. in de heerl. *Blois*, prov. *Noord-Holland*, Zie Westzaandam.

ZAANDEN, voorm. heerl., prov. *Noord-Holland*, waarvan Willem van Zaandam, die zich, in den jare 1296, met Gerrit van Velsen, Gijsbert van Amstel, Herman van Woerden, en anderen in het ombrengen van Floris V, Graaf van *Holland*, gemengd had, de Heer geweest is.

Deze heerl. lag ten N. van het IJ, door welk water het voor het meerendeel schijnt te zijn ingezwolgen, doch hoe ver zij van Zaandam zich, destijds, heeft uitgestrekt, is geheel onzeker. Naar de namen der plaatsen te oordeelen, zou men kunnen vermoeden, dat beide de ambachtsheerlijkheden van Oostzaan en Westzaan daartoe hebben behoord, en dat Zaanden het hoofddorp was, waaromtrent men ook wil, dat het stamhuis der Heeren van Zaanden gestaan heeft, een weinig ten W. van de Zaan, omtrent eene watering, tegenwoordig nog 's Heeren-watering genaamd. Doch vermits beide deze ambachtsheerlijkheden, in later tijd als twee bijzondere heerlijkheden voorkomen, en het dorp Zaanden aan de westzijde van de Zaan gelegen heeft, is er meerder reden, om de heerl. Zaanden alleen aan de westzijde van de Zaan te zoeken. Alzoo behoorden er dan buiten twijfel toe, het dorp Zaanden en het nabij gelegen Westzaan en zeer waarschijnlijk, ook Krommenie en Krommeniedijk, als zijnde, van oude tijden af, met Westzaan een Schouts-ambacht, dat maar weinig jaren na den moord van Graaf Floris V, door Willem de Goede als eene heerlijkheid werd geschonken aan zijnen broeder Jan van Beaumont, die, uit krachte daarvan Heer van Westzaan en Krommenie geweest is, en in 1346, nieuwe handvesten schonk. Nadat deze, in het jaar 1356, overleden was, kwam die heerlijkheid aan zijnen dochterszoon Lodewijk van Chastillon, Graaf van *Blois*, die er Heer van was, tot in het jaar 1372, waarin hij zonder kinderen stierf, en waarna deze heerlijkheid kwam op zijnen broeder Joan van Chastillon, die, in het jaar 1381, zonder wettige kinderen na te laten overleed, en, als Heer dezer heerlijkheid, opgevolgd werd, door zijnen broeder Guijs, Graaf van *Blois*, die, in het jaar 1397, mede zonder kinderen gestorven is, waardoor zij kwam aan zijnen naastbestaande,

Hertog Albrecht van Beijeren, Graaf van Henegouwen, Holland, Zeeland en Heer van Friesland, die deze heerlijkheid aan zich behouden heeft, gelijk ook na hem, gedaan werd, door de volgende Graven, Willem van Beijeren, Vrouwe Jacoba van Beijeren en Hertog Filips van Bourgondië, door wien de heerlijkheden van Westzaan-en-Krommenie, in het jaar 1455, onafscheidelijk aan de Graafelijkheidsgoederen werden verbonden.

Van Oostzaan vindt men in al dien tijd, geene bijzondere Heeren gemeld, dan alleen, dat Hertog Albrecht van Beijeren, deze Ambachtsheerlijkheid, omtrent het jaar 1405, vergunde aan Simon van Zaanen, na wiens omkomen te Haarlem, zij in het jaar 1407 gekomen zou zijn aan Heer Wouter van Heemskerk. Doch uit eenen brief van Hertog Albrecht van het jaar 1394 blijkt, dat Heer Wouter van Heemskerk toen reeds overleden was, en Heer van Oostzaan geweest is in het jaar 1361.

Dat in deze heerl. een dorp Zaanden of Zanen geweest zij, volgt niet alleen uit de benaming het Oude-Kerkhof, of zoo als de landlieden zeggen het Oude-hof, welke men geeft aan zekeren hoogen grond ten Z. W. van Zaandam gelegen in het Korkerak, een water dat uit de Zaan in het IJ loopt, en waarschijnlijk schuurde langs het land, waar de kerk op stond; maar ook uit de menigvuldige doodkisten en doodsbeenderen, die in het jaar 1737 bij het graven van eene sloot, door en langs het zoogenaamde kerkhof, aan de Westzijde van de Buitenzaan, tot elks verwondering gevonden zijn. Want daar, waar dit uitgebreide kerkhof ligt, is buiten twijfel voorheen een dorp geweest; en uit de namen van twee dorpen, die ten Oosten en ten Westen liggen en eertijds, in het gemeen, Oostzaanden en Westzaanden genoemd werden, kan men opmaken, dat er, in voorgaanden tijd, tusschen beiden, eene andere plaats bestaan heeft, die Zaanden genoemd werd, en waarvan de andere, als ten Oosten en Westen daarvan gelegen, den naam hadden aangenomen; zijnde dus van die drie dorpen Zaanden het oudste, en in vervolg van tijd ook de dam in de Zaan gelegd, daarom de Zaanderdam genaamd.

In het algemeen is men van gevoelen, dat dit dorp Zaanden, door de woede der Drechter Friezen, niet alleen in de assche gelegd, maar ook niet wederom opgebouwd is, zijnde de gelegenheid van Oostzaanden en Westzaanden, door het gebrokene land, veiliger tegen de strooperijen van vijanden. Vroeg nogtans, werd de Zaan, niet verre van het oude Zaanden bewoond, want, in het jaar 1411, was hier aan de Oostzijde, wegens de volkrijkheid reeds eene kapel, niet meer dan tien minuten gaans van het oude kerkhof van Zaanden, en omtrent het jaar 1440 werd er aan de westzijde een koornmolen gesticht, waarop zelfs de inwoners van Westzaanden en Krommenie hun koorn moesten ter molen brengen, op last van Margaretha van Bourgondië, toen Gravin van Holland en Zeeland, en Vrouwe van Westfriesland, geteekend den 15 Junij 1439, en die in het jaar 1444 verkocht werd aan en ten behoeve van de kerk te Westzaanden, en de kapel te Zaandam.

ZAANDEN (OOST-), d. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Oostzaan.

ZAANDEN (VOORDAM-VAN), st., gedeeltelijk in het balj. van *Blois*, gedeeltelijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zaandam.

ZAANDEN (WEST-), d. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie Westzaan.

ZAANDENDAM, st., gedeeltelijk in het balj. van *Blois*, gedeeltelijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZAANDAM.

ZAANDIJK, gem. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Zaandam* (5 k. d., 8 m. k., 7 s. d.); palende N aan de gem. Wormerveer, O. aan Oost-Zaandam, waarvan zij door de Zaan gescheiden wordt, Z. aan Koog-aan-de-Zaan, W. aan Westzaan.

Deze gem. bevat het d. Zaandijk, benevens eenige verspreid staande woningen, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 209 bund. 69 v. r. 20 v. ell., waaronder 192 bund. 74 v. r. 58 v. ell. belastbaar land; telt 335 h., bewoond door 461 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 2280 inw. Onder de beroepsbezigheden der inwoners munt bijzonder uit het papier maken; want, toen de Koning van Frankrijk, in het jaar 1672, de provincie Gelderland overmeesterde, namen de papiermakers uit Gelderland de vlugt tot in Noord-Holland, en wel bijzonder naar ZAANDIJK, dewijl hier onderscheide graauwe en blaauwe papiersoorten werden gemaakt, ofschoon er de wit papiermakerij nog geheel onbekend was. De groote verlegenheid der vlugtelingen moedigde eenigen aan, om dat werk daar te beginnen, zooals in 1672 geschiedde; eerst in den papiermolen, genaamd de Wever, onder opzigt van PIETER VAN DER LEY, kort daarop werd dit werk ook aangevangen door JACOB en ADRIAAN HONIG, wier nazaten daarin nog volharden, gelijk nog vele anderen, met zoovele verbeteringen, dat het Hollandsche papier lang vele andere soorten overtroffen heeft. Buitendien zijn er vele van de inwoners met de olieslagerij, pelderij, houtzagerij, graankooperij en meer andere zaken, druk bezig, waardoor men vroeger meermalen arbeidsvolk te kort kwam, en de huizen alsnog in het algemeen zeer wel bewoond zijn. Men telt er thans 4 wit-, waaronder een machinale en een blaauw- en basterd-papier-, 6 olie-, 1 koorn-, 1 pel-, 2 verw- en 2 houtzaagmolens, 1 oliedikkokerij, 1 patentoliefabrijk en 1 boekdrukkerij.

De Herv., die er ruim 1600 in getal zijn, onder welke ruim 700 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Haarlem*, ring van *Zaandam*, behoort. De eerste, die hier, na de afscheiding van *Wormerveer*, het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JOHANNES COOPS, die er in 1654 kwam en in 1692 naar Leyden vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De Doopsgez., die er 520 in getal zijn, behooren tot de gem. *Koog-en-Zaandijk*. — De R. K., die er 100 in getal zijn, parochiëren gedeeltelijk aan het *Kalf*, gedeeltelijk te *Zaandam*. Men heeft in deze gem. vier scholen, als: eene dorpschool, eene Kleine kinderen- of Bewaarschool, eene School voor Jonge Heeren en eene School voor Jonge Jufvrouwen, welke gezamenlijk gemiddeld door 360 leerlingen bezocht worden.

Het dorp ZAANDIJK ligt 4 u. N. O. van Haarlem, 1 u. N. van Zaandam, aan de Zaan. Dit gedeelte van den Zaankant begon omtrent het einde van de vijftiende eeuw eerst betimmerd te worden, als wanneer zekere HENDRIK PIETERSZ. OUDBRIN, den 20 September 1491, bij Schepenen van Westzaan verlof verzocht, en verkreeg, om te dezer plaatse eene woning te bouwen. Deze man had vijf zonen, die zich allen daar tevens nedergezet hebben; weshalve de buurt, bij hen bewoond, in den aanvang, en nog lang daarna, de VIJFBROERS genaamd werd. Vóór de Spaansche onlusten telde men hier slechts 19 huizen. In den Spaanschen oorlog werd deze BUURT DER VIJFBROERS geheel verwoest, en daartegenover aan de Oostzijde van de Zaan eene schans

opgeworpen, van waar dat land nog den naam van de schans draagt. In deze Schans bleef, na het vertrek der Spanjaarden, een oud soldaat over, die er school gehouden, en vele Zaandijkers in het lezen onderwezen heeft. In het jaar 1613 waren er 50 huizen. Doch in het jaar 1741 en 1742 was het getal der bewoonde huizen reeds 257 en daarin 350 huisgezinnen, die te zamen 1290 inw. uitmaakten, thans telt men er in de kom van het d. 288 h. en 2150 inw.

Met het jaar 1626 werd van hier een voetpad naar het Noorderdeel van Westzaan, de Middel genaamd, door het veld gemaakt, zoodat men daarlangs in den tijd van een half uur, van Zaandijk tot Westzaan kon gaan. Dit voetpad, bij hetwelk, aan de Zaan, weleer een kalkoven gestaan heeft, die in het jaar 1642, afgebroken is, werd in het jaar 1848 tot eenen rijweg ingerigt, leidende van het Guitspad te Zaandijk tot Westzaan (welk d. toen gelijktijdig tot aan den zeedijk bestraat werd), en uit die gemeente over Assendelft tot het Assummer tolhek, onder Heemskerk. Deze weg is sedert bekend onder den naam van Zaanlandschen Communicatieweg, en het aanleggen daarvan heeft veel toegebragt tot eene verbeterde en versnelde gemeenschap met de stad Haarlem en verder gelegen plaatsen, vooral nadat op het einde van het jaar 1848 eene diligence-dienst werd ondernomen van Zaandam op Haarlem, over Zaandijk, Westzaan, Assendelft, Beverwijk en de Zandpoort, van welke onderneming het hoofdkantoor te Zaandijk is gevestigd.

Dan ofschoon de inwoners, langs dit pad, gereeder dan voorheen in de kerk van Westzaan konden komen, waarin zij, gedurende eenen geruimen tijd, ook een hunner leden tot Ouderling hadden, hebben zij nogthans, in het jaar 1638, met die van Wormerveer, Jacobus Borstius tot hunnen Predikant beroepen, die hier, den 24 Augustus van dat jaar, in eene houten kerk, zijne intree-predikatie deed. Deze houten kerk, was 52 voeten (16,32 ell.) lang, 42 voeten (12,18 ell.) breed, en de verdieping tusschen de 11 en 12 voeten (ongeveer 3,50 ell.) hoog, stolpswijze met 4 gevels, en boven in het midden met een torentje, waarin eene klok geplaatst was. Een derde gedeelte van dit gebouw diende tot woning van den schoolmeester, en het overige tot kerk, die echter in jaar 1641 vervangen werd door eene steenen gebouw, staande omtrent het midden van het dorp, een weinig van den weg af, over de Wegsloot, dat in het jaar 1642 werd ingewijd. Deze nieuwe kerk was, bij den aanvang alleen in de lengte Oost en West gebouwd; de toren stond op het westeinde, met eene scherpe spits, en daar beneden waren de klokken en wijzerborden. Doch in het jaar 1707, werd deze kerk aan de noordzijde uitgebouwd, en bijna de geheele helft vergroot. Men gaat er op drie plaatsen in, ten Oosten, ten Westen en in het nieuw gebouwde gedeelte; doch zij is van geen orgel voorzien.

Niet ver van de kerk staat het gemeene Weeshuis, in het jaar 1730 gebouwd, twee verdiepingen hoog, en in allen deele goed ingerigt. Daarin worden 28 weezen verpleegd. Dit gebouw wordt ook als Raadhuis gebezigd.

Men heeft er, te zamen met *Koog-aan-de-Zaan*, een Departement van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 25 November 1788 is opgerigt en 100 leden telt.

Ten dienste van den koophandel lag men eene houten sluis in den weg, om gemakkelijk van de Zaan naar binnen, en van binnen in de Zaan te kunnen varen, die in het jaar 1727 veranderd en van steen

gemaakt is. Te Zaandijk werd, in het jaar 1685, een veer aangelegd, om van daar op Amsterdam, en van Amsterdam weder herwaarts te varen, op de daartoe bepaalde marktdagen dier stad.

Sedert eenige jaren bestaat er ook eene stoombooten-dienst van Alkmaar op Zaandam, in verband met die van Zaandam op Amsterdam, waardoor dagelijks, met uitzondering van Donderdag, voor de plaatsen aan de Zaan eene gelegenheid te meer bestaat, om de hoofdstad, op eene gemakkelijke wijze en spoedig, te bezoeken.

Des avonds van den 5 Februarij 1825 bespeurde men te Zaandijk, dat het water in de Zaan aanmerkelijk begon te rijzen, hetwelk, in overeenstemming met de berigten, die des morgens, ten opzigte van de doorbraak van den dijk bij Durgerdam, waren ingekomen, de vrees deed ontstaan, dat ook deze polder zoude overstroomd worden. Van tijd tot tijd het water in de Zaan gade slaande, zag men dat de rijzing meer blijkbaar werd, zoo dat des avonds te half acht het water reeds over den weg begon te stroomen, hetwelk zigtbaar toenam, en dewijl de weg of lagendijk een gedeelte van den ringdijk uitmaakt, welke om den polder Westzaan ligt, ontlastte zich het water in het veld of in dien polder. Later in den avond kwamen er geruchten in, dat de weg of lagendijk op onderscheidene plaatsen inzakte, en wel voornamelijk bij den koornmolen en het pakhuis de Kanarij, de eerste aan het zuid- en de laatste aan het noordeinde van het dorp staande. Het opwerpen van kistdammen, hetwelk dadelijk in het werk gesteld werd, was geheel vruchteloos; dewijl de kracht van het water alle bouwstoffen, die aangebragt werden, dadelijk mede voerde. Daar het nu blijkbaar werd, dat er geene middelen te beramen waren, om het overloopen van het water te beletten, oordeelde men het raadzamer, den doorgang aan het water zoo gemakkelijk mogelijk te maken, gebiedende men tot dat einde het openen van alle poorten, welke tot afsluiting der erven aan de Zaan diende, en ten einde de doorstrooming te bevorderen, besloot men de klinkketting van de sluis op te halen. Akelig was de toestand in dien nacht; de meeste menschen op zelfsbehoud en beveiliging van hunne eigendommen bedacht, bleven te huis, hunne goederen bergen en naar de zolders brengen of bij hunne huisgenooten hun lot afwachten; anderen dachten meer om het algemeen dan om hun eigen belang, achtten hunne gezondheid niets, daar iets te behouden viel; bragten op de plaatsen, die het meest geleden hadden, den noodigen voorraad van zand aan en stopten een gat, hetwelk in den dijk was geslagen. In den nacht, onder het gestadig overstroomen van het water, was het echter niet mogelijk de gaten geheel te stoppen, te meer daar de weg geheel onbruikbaar werd, ieder die daaraan arbeidde, spoedig doornat was, en de voorraad van zand begon te ontbreken. 's Morgens omstreeks zes ure, begon het water op de paden over de straat te loopen, en 's middags, te 12 ure, waren de bewoners der huizen op die paden verpligt, de wijk naar hunne zolders te nemen, en konden van daar niet wederkeeren, omdat het water bij dezen meerder bij anderen minder, doch bij sommigen tot eene aanmerkelijke hoogte, in huis stond. Toen 's Zondags het water in de Zaan en in het veld op den polder, gelijk gevloeid was, en men naar den toestand van den weg onderzoek deed, werden bij vele gebouwen aanmerkelijke gaten of verzakkingen in den weg gevonden; terwijl deze weg op verschillende andere plaatsen meer of min beschadigd was. In den namiddag van dien dag werd het gevaar bij het pakhuis de Kanarij meer en meer dringend, zoo dat aldaar op nieuw verdubbelde

arbeid noodig werd geacht, ten einde dit pakhuis, waarop 40 à 50 last tarwe geborgen was, voor instorting te bewaren, hetwelk zonder dadelijke hulp zoude gebeurd zijn; niet alleen toch de pilaren maar zelfs de koppen der heistokken kwamen bloot, en toen men aanving met aldaar te arbeiden, bleek de noodzakelijkheid daarvan dermate dat men voor ééne pilaar 6 zakken met zand moest laten zinken. Ook werden tot eene schoeijing eenige ribben in den wal geslagen, daar achter balken gelegd en de gaten met zakken zand, zoo goed als dit, onder het gestadig overbruisen, kon geschieden, gevuld, alles met dat gelukkig gevolg, dat noch dit, noch eenig ander gebouw instortte. Den volgenden dag was des morgens het water, ofschoon in de Zaan gevallen, in de dijksloot verhoogd, door de nog gestadige overstrooming over den weg; zoodat de dijk, op de meeste plaatsen, tot aan de huizen toe, onder water lag. Van dien tijd af echter daalde het water door den gelukkigen Westenwind, welken de Voorzienigheid tot leeniging dezer ramp schonk en de sluizen, zoo wel in den lagen dijk gelegen, als die in het *IJ* uitwaterende, stroomden gedurig uit. De schade, aan de fabrijken en goederen toegebragt, was zeer aanmerkelijk; daar de eerste geheel overstroomd waren, en slechts eenige pakhuizen, welke nog al hoog op den dijk der Zaan stonden, van het water verschoond bleven.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een gevierendeeld schild, het eerste en vierde van zilver, met eenen leeuw van keel, het tweede en derde van keel met eenen leeuw van zilver.

ZAANERDAM, st., gedeeltelijk in het balj. van *Blois*, gedeeltelijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZAANDAM.

ZAANKANT (DE), naam, welken men veelal geeft aan de dorpen aan en langs de Zaan, prov. *Noord-Holland*, gelegen, welke streek men ook wel eens ZAANLAND noemt. Men rekent daartoe gemeenlijk, behalve de stad Zaandam, de dorpen Oostzaan, Wormer, Landsmeer, de Koog, Zaandijk, Wormerveer, Knollendam, Westzaan, Assendelft, Krommenie en Krommeniedijk, thans uitmakende de gem. Assendelft, Koog aan de Zaan, Krommenie-en-Krommeniedijk, Landsmeer-en-Watergang, Oostzaan, Westzaan, Wormer, Wormerveer, Zaandam, en Zaandijk, te zamen beslaande eene oppervlakte volgens het kadaster van 12,917 bund. 28 v. r. 18 v. ell. waaronder 12,604 bund. 11 v. r. 14 v. ell. belastbaar land. Men telt er 4078 h., bewoond door 6194 huisgez., uitmakende eene bevolking van 30,000 inw.

Men vindt zeker geen oord in ons vaderland, alwaar, in een zoo kort bestek, zoovele fabrijken en vooral molens gevonden worden. In Junij 1708 telde men er 183 houtzaag-, 70 olie-, 55 pel-, 20 papier-, 18 verw-, 15 vol-, 5 meel-, 4 mostaard- en 16 tabaksmolens, behalve nog 66 molens, die niet genoteerd zijn geworden, dus te zamen 432 molen, wordende er toen nog 6 nieuwe molens aangebouwd. Op de scheepshellingen stonden 306 nieuw te bouwene schepen en vaartuigen en het aantal huizen bedroeg 5050. Thans heeft men er nog 343 molens; als: 101 houtzaag-, 114 olie-, 50 pel-, 23 verw-, 27 papier-, 2 slijp-, 1 biksteen-, 3 schulp-, 1 schulpzand- en mostaard-, 1 mostaard-, 1 tras-, 1 cement-, 1 loodwit-, 1 buskruid-, 1 potasch-, 1 hennep-, 3 snuif-, 1 chocolade- en 10 koornmolens. Voorts zijn er 3 leerlooijerijen, 2 lijnbanen, 9 stijfselmakerijen, 1 lijmfabrijk, 2 oliedikkokerijen, 3 patentoliefabrijken, 1 scheepsbeschuitbakkerij, 1 blaauwselmakerij, 2 smeersmelterijen, 1 metaalgieterij, 2 harenmakerijen, 12 zeildoekfabrijken, waarvan eene door

stoom gedreven wordt. Al vroeg in de zestiende eeuw schijnt hier omstreeks al vrij wat handel geweest te zijn en in het bijzonder van in- en uitlandsche granen. In of omtrent het jaar 1537, bragt een der schippers van Westzaan Jan IJp genaamd, met zijn schip, groot bij de 150 lasten, een lading granen aan den zuiddijk van Westzaan ook den Overtoom geheeten, en verkocht die voor 12½ en 13 goudguld. (18 guld. 75 cents en 19 guld. 50 cents.) het last. Omtrent dien tijd was er, nevens meer andere handelaars, een lakenkooper, die gedurende vele jaren, onderscheiden zijden, fluwelen, kamelotten en lakens te Antwerpen kocht en te Westzaan en de omgelegene dorpen weder verkocht. De beginselen van den scheepsbouw, die hier naderhand tot een zeer hoogen trap geklommen is, waren zeer gering, en bestonden in het maken van kleine vaartuigen en het herstellen van het geene oud en gebrekkig was. Naderhand maakte men smakken, smalschepen en dergelijke, tot dat men eindelijk groote schepen begon te bouwen, die weleer meest te Enkhuizen en vervolgens te Edam gemaakt werden. Akersloot en Rijp schijnen echter Zaandam te zijn voorgegaan, en de Zaandammers hadden, gelijk men wil, de hulp der Haarlemmers en Rijpers noodig, om een groot schip te maken. Zeer spoedig moet echter de opgang der Zaandammers in dit werk geweest zijn, en het groeide zoo krachtig aan, dat er door den tijd 25 scheepstimmerwerven langs de Binnen-Zaan geweest zijn. Met den aanvang der vorige eeuw waren er nog 13 in gebruik, en van onderscheidene anderen werden nog de plaatsen, waar zij geweest waren, aangewezen. In de jaren 1702 en 1705 telde men in de bannen van Oost- en Westzaan nog 50 scheepstimmermansbazen, die groote schepen maakten. Een van dezen heeft, in den tijd van 22 maanden, 20 schepen te water gebragt, waarvan hij er eenige van alles moest voorzien. Van een ander wordt verhaald, dat hij er een, in den tijd van vijf weken, van de kiel af, in alles gereed te Amsterdam voor de palen leverde. Meer dan een baas van Zaandam, of van hier afkomstig, heeft het opperbestier op de gemeenelandswerf te Amsterdam gehad. De scheepsbouw is hier echter aanmerkelijk afgenomen, zoo door verval van den koophandel in het algemeen, als omdat men vele schepen in Rusland en elders buiten lands heeft beginnen aan te bouwen.

De houthandel is mede van kleine beginselen opgekomen. Oude lieden, die het midden der zeventiende eeuw beleefden, konden gebeugen, dat zij niet meer dan drie houtkoopers op Zaandam gekend hadden, hetwelk veel verschilt van een aanzienlijk getal houtwerven, die naderhand in het Kattegat en de Nieuwehaven te Zaandam zijn aangelegd. Het groot getal van houtzaagmolens bevestigt den aangroei van den houthandel. Cornelis Cornelisz. van Uitgeest, bragt zijne uitgevondene kunst, van hout met molens te zagen, in het jaar 1569 te Zaandam, daar hij zijne molen *het Juffertje* genoemd, met octrooi, opriglte. Deze ging eerst met twee zagen, naderhand heeft men molens met tusschen de 20 en 30 zagen gemaakt. In het jaar 1727, telde men in de banne van Oost- en Westzaandam, 252 zaagmolens. Op het laatst der vorige eeuw was het getal reeds tot 194 verminderd, en sommigen hadden nog weinig te doen. Velen zijn er afgebroken of tot andere bewerking ingerigt. Eenigen zijn er verbrand en niet weder opgebouwd.

De windoliemolens schijnen het eerst, aan de Zaan, in het begin der voorgaande eeuw, gebouwd te zijn. Het gebruik daarvan was echter vroeger en kort na de Spaansche beroerten uit Vlaanderen, in Holland

gebragt, door zekere Lief Janss. Andries van Moerbeek. De kunst is sedert veel verbeterd. Het getal der oliemolens in de banne van Oost- en Westzaan bedroeg, in het laatst der vorige eeuw, omtrent 150, die ieder meer dan 120 lasten oliezaad sloegen, doch thans telt men er, zoo als wij hier boven gezien hebben, nog maar 114.

Vroeger kon men wegens de smalheid der wegen, langs de dorpen aan de Zaan alleen te voet gaan, later maakte men kleine smalle wegentjes, alleen daarvoor geschikt en verbreedde de bruggen tot dat men, eerst sedert weinige jaren, ook het pad verbreedde, zoodat men er nu met allerlei rijtuigen kan rijden.

Volgens keizerlijk decreet moest er, in het jaar 1813, eene opschrijving geschieden van hen, die den ouderdom tusschen de 20 en 40 jaren bereikt hadden, ten einde uit die mannen het ontbrekend aantal kustbewaarders aan te vullen. Op de Zaankantsche dorpen geschiedde dit aanvankelijk zonder eenige tegenkanting: alleen te Koog waren de meesten, op den bepaalden tijd, daarin nalatig, waarom den volgenden dag de gelegenheid daartoe wederom opengesteld zou zijn. Maar die volgende dag, zijnde Woensdag den 21 April 1813, was tevens de dag van inschrijving te Zaandam, en dewijl men er 's avonds te voren de hoofden bij elkander stak, en nu en dan luide mompelde en blikken wisselde, die niets goeds voorspelden, werd hij met schrik verbeid. Groot was echter de verwondering, toen men 's morgens overal vond aangeplakt, dat men een ieder, die zich liet inschrijven, met den dood bedreigde. De teerling was geworpen. Het wanneer en hoe was nu niet meer de geheime levensvraag, het was uitgesproken, om alsnog wrange vruchten te dragen. Aanstonds was alles op de been; de Heer Commissaris van Politie de Quack, liet aanstonds het aangeplakte afhalen, en spoedde zich naar het stadhuis, aan de oostzijde der stad (alwaar de inschrijving moest geschiedden), om door toespraak en tusschenkomst de onberekenbare gevolgen van de bedreiging, zoo wel, als van het feit zelf, zoo veel mogelijk, te voorkomen. Doch niets mogt baten. De hoeden, aldra met Oranjelinten versierd, golfden door de lucht, bij het opbreken der straat, en eenige oogenblikken daarna, toen de sleutels van de oostzijde der kerk den opgewondenen in handen vielen, werd het klokgelui het sein tot eene algemeene vereeniging. Wel werd hierop afgekondigd, dat de bewuste inschrijving uitgesteld was; doch de hartstogten eenmaal in beweging, konden daardoor niet gebreideld worden. Aldra begeerden de zaamgezworenen eenen aanvoerder, en plaatsten een wel gesteld burger, met name Jacob Bek, die Commissaris van het Rotterdamsche veer was, aan hun hoofd. Door zich die keuze te laten welgevallen bewees Bek den Zaankant de grootste dienst, want terstond voerde hij eene tucht in, die elke buitensporigheid voorkwam; in een woord, hij schiep zoo mogelijk orde, waar het plotselinge der zaak de belhamels zelven, besluiteloos zijn deed. En nu was het in een oogenblik langs de geheele Zaan een leven en eene beweging zoo als men er in geen honderd vijf en dertig jaren aanschouwd had. Naauwelijks was het opgeworpen bewind het inschrijvingsregister der stad Zaandam meester, of men bepaalde het, dat, om elke verdere inschrijving aan de Zaan te verhinderen (waardoor trouwens het oproer het karakter van algemeenheid kreeg), niemand te huis of aan de fabrijken blijven mogt, maar bij de afgifte der registers op de dorpen tegenwoordig moest zijn. Middelerwijl de klokken van Zaandam en omliggende dorpen onverpoost luidden, werd dit bevel uitgevoerd en eenvoudigen

juichten bij de gedachte wat heilrijke gevolgen dit pogen kon hebben. Voorzien van de gehate registers en der aanwezige wapenen, kwamen de volkshoopen, ongeveer des namiddags ten half vier ure op den Hoogendam terug. Daar werd terstond in het logement de drie Zwanen krijgsraad belegd, ten gevolge waarvan de uitreiking van geweren en wat dies meer zij, de ontwapening der gendarmes, het uitzetten van wachtposten langs de geheele Zaan en hare omstreken en de aanmaning, dat ieder naar zijne haardstede terug zoude keeren plaats greep. Na eenen zoo buitengewoon onstuimigen dag, meende men nu veilig eenige rust te kunnen nemen, en zonder zich te verdiepen in plannen, die verdere uitbreiding of wel behoorlijke tegenweer ten doel hadden, zag men den volgenden morgen met de beste hoop te gemoet; doch wat gebeurt er! Omstreeks 10 ure des avonds ontdekte een wachter in de Voorzaan eene boot, naar Zaandam koers houdende. Nu was oogenblikkelijk alles weder op de been. Koeriers werden naar de dorpen afgezonden en weldra hoorde men daar, zoowel als te Zaandam een vernieuwd klokkengelui, thans vermengd met het klepperen der ratels, hetwelk, begeleid door ketelmuzijk, dat door schreeuwen en tieren overtroffen werd, een nacht vormde voor de inwoners, even vreemd als beangstigend. De oorzaak van dit rumoer scheen evenwel niets te beduiden te hebben; de boot was slechts bemand met zes gendarmes, die, aan wal gestapt, zich zonder tegenkanting gevangen gaven. Spoedig dus was men van deze nieuwe zorg ontheven, maar het meerendeel der aanzienlijken en gegoeden, die ondanks zich zelven gedwongen waren, die heen- en terugtrekkende optogten bij te wonen, was er reeds ten volle van overtuigd, dat het verzet aan de Zaan verder in Noord-Holland geen bijval vond. Dat derhalve al het gebeurde niets meer was dan eene poging, die, door niets verdedigd, niet alleen moest mislukken, maar ook eenen treurigen afloop moesten hebben. En den volgenden morgen verscheen er in de Voorzaan eene kanonneerboot, uit welke aldra te kennen gegeven werd, dat iedere rustverstoring het beschieten van Zaandam zou ten gevolge hebben. Het Zaankanter gemeen bespotte eene wijl de bedreiging. Te beproeven haar met de aanwezige vaartuigen te bemagtigen, strookte beter met zijne inzigten, en niet voor dat een paar schoten der waarschuwing nadruk bijzetteden, begon het de zaak eenigzins anders in te zien. De Maire van Zaandam, Goess, verzocht als nu de Commissaris Rex hem naar de boot te vergezellen. Deze bewilligde daarin zonder uitstel. Na een kort onderhoud terug gekomen, gaf Rex der menigte te verstaan, dat men wel zou doen zich te verwijderen, dat hij, wel is waar, den vorigen dag, op hun verzoek, aangenomen had de leiding op zich te nemen, doch nu, dewijl het doel mislukt en elke nieuwe stap daarom ten eenenmale nutteloos was, hij zich van alle verdere bemoeijingen onthouden wilde. Alsdan, meende hij, zoude men zich in zekeren zin niet over het einde te beklagen hebben. In stede van hierop af te trekken, riepen sommigen hem toe, hem des noods te zullen dwingen zijnen post te blijven bekleeden. Anderen, ten hoogsten over dezen afloop verbitterd, dreigden het huis van den Maire van Koog-aan de-Zaan, E. Smit (dien zij als oorzaak van de spoedige komst der boot beschouwden), te plunderen; reeds stelden zij zich daartoe in beweging, toen tot aller verbazing de Heer Smit zich op den Dam waagde, dáár elke aantijging overtuigend wederlegde en op die wijze voorkwam, hetgeen het toch altijd edele des opstands in vuigen eigenbaat ontaard zoude hebben;

dien dag bleef das alles in beweging. Maar des Donderdags school men reeds niet meer zamen; des Vrijdags hervatte de meeste hunne bezigheden, en des Zaturdags, toen de orde volkomen hersteld was, verschenen in de voorzaan elf kanonneerbooten, die in den middag, bij de draaibrug aan den Zuiddijk, 12 à 1300 man Zwitsers, Gendarmen en bezoldigde gardes, onder kommando van den Graaf Molitor ontscheepten. Wel had men bij de schijnbare kalmte vernomen, hoe, behalve de Commissaris Rek, de overige schippers in het Rotterdamsche veer, benevens nog eenige andere personen door den Maire Gobel opgeroepen, iets hadden onderteekend, doch hoe zoude dit argwaan verwekt hebben, daar die Maire den onderteekenaars verzekerd had, dat het slechts een bloot relaas was van het voorgevallene, welks geringheid alleen reeds de dragelijkste uitkomst waarborgde. Aanstonds werd er afgekondigd dat de inschrijving des anderen daags (Zondags) moest geschieden. De Commissaris Jacob Rek, benevens Jan Eydenberg, Willem Kruimmaar, Cornelis Wijnstra, Barend Seggels en Theodorus de Vries, te Zaandam, en Barend Smit, te Zaandijk, werden uit hunne huizen opgeligt, als beschuldigd van de hoofden te zijn geweest der muiterij. Den 26 April hield men ten huize van den Heer P. Latesteyn krijgsraad. De zes eerstgenoemde, luidde het vonnis, moesten sterven, met verbeurdverklaring hunner goederen, de laatste was vrij. Naar de derde burg voerde men de ongelukkigen henen; een weinig van hunne doodkisten verwijderd knielden zij, — en een schitterende knal verkondigde de ijsselijke straf eener te vroeg geuitte vrijheidszucht.

ZAANLAND, landstreek, prov. *Noord-Holland*. Zie het vorige art.

ZAANLUST, buit., prov. *Noord-Holland*, arr. en 5 u. N. O. van *Haarlem*, kant. en gem. *Zaandam*. — Dit buit., beplant met lommerijk hout- en heestergewas, bloempartijen en moestuin, beslaat eene oppervlakte van 1 bund. 3 v. r. 90 v. ell.

ZAANREDAM of Zaardam, st., gedeeltelijk in het balj. van *Blois*, gedeeltelijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zaandam.

ZACHARIAS-POLDER (DE JONGE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie de drie volgende art.

ZACHARIAS-POLDER-EERSTE-GEDEELTE (DE), somtijds, misschien verkeerdelijk, ook genaamd de Jonge-Zacharias-polder-eerste-gedeelte, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*; prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, gem. *IJzendijke*; palende N. aan den Dierentijd-polder, den Oranje-polder en den Manteau-polder, O. aan den Zacharias-polder-tweede-gedeelte, den Pieters-polder en den Amelia-polder, Z. O. aan den Grooten-Jonkvrouw-polder-benoorden, Z. aan IJzendijke, W. aan het Retranchement van IJzendijke en aan den Maurits-polder.

Deze pold., welke omstreeks het jaar 1740 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 222 bund. 52 v. r. 20 v. ell., doch wordt gerekend op 223 bund. 20 v. r. 53 v. ell. schotbaar land; telt 5 h., waaronder 1 boerderij. De afwatering is door eene buis in den Grooten-Jonkvrouw-polder-benoorden, en verder door de sluis der Zeven-vereenigde-polders in den Braakman. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en eenen Ontvanger-Griffier.

In den zuidoostelijken hoek van dezen polder is, naar men meent, de plaats te zoeken, waar het in 1377 verdronken IJzendijke lag.

ZACHARIAS-POLDER-TWEEDE-GEDEELTE (DE), somtijds ook genoemd de Jonge-Zacharias-polder-tweede-gedeelte of enkel de Jonge-Zacharias-polder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*,

prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *IJzendijke;* palende N. aan den Oranje-polder, afdeeling Roodehoek en aan den Hoofdplaat-polder, O. aan den Zacharias-polder-derde-gedeelte, Z. aan den Pieter-polder, W. aan den Zacharias-polder-eerste-gedeelte en aan den Manteau-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1774 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 87 bund. 22 v. r. 75 v. ell. waaronder 86 bund. 47 v. r. 15 v. ell. schotbaar land. Daarin staat slechts eene arbeiderswoning. De afwatering is in den Oranje polder, en voorts door de sluis van No 1 in de Wester-Schelde. Het polderbestuur bestaat uit een Gezworenen en een Ontvanger-Griffier.

ZACHARIAS-POLDER-DERDE-GEDEELTE (DE) of DE JONGE-ZACHARIAS-DERDE-GEDEELTE, een driekantig lapje grond, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *IJzendijke;* palende N. W. aan den Hoofdplaat-polder, O. aan den Wilhelmina-polder, van welke het slechts door eenen landweg gescheiden is, Z. met eene punt tegen den Pieters-polder, W. tegen den Zacharias-polder-tweede-gedeelte. Het zijn voorgronden van dezen polder, die in het jaar 1774 in de bedijking van den *Wilhelmina-polder* begrepen werden; doch daartoe niet konden gerekend worden, omdat de *Zacharias* tot het gebied van het *Vrije-van-Sluis*, de *Wilhelmina* tot het *Committimus* behoorde. Volgens het kadaster beslaan deze gronden eene oppervlakte van 24 bund. 60 v. r. 50 v. ell., waaronder 23 bund. 87 v. r. 77 v. ell. schotbaar land; daarin staan 2 h., zijnde eene herberg aan den dijk en eene arbeiderswoning. De afwatering is met die van den Wilhelmina-polder en het heeft geen afzonderlijk polderbestuur.

ZADAN, st. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de Westkust, 2° 55′ Z. B. 137° 55′ O. L.

ZADELBERG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Banteng*.

ZAJAN, oud d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, res. *Samarang*, reg. *Demak*.

Dit d. maakte in het begin der vorige eeuw, met Goemoelak en Tonabaja, wel 500 huisgez. uit.

ZALINAF, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Floris*, Z. W. van het *Sundasche* eil. *Celebes*.

ZALK, polderdistr. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen*, thans uitmakende het achtste dijksdistrikt dier provincie.

Dit dijkdistrict wordt begrensd door den Zalkerdijk, van het Geldersche hek tot aan Kamperveen en de scheiding der gemeente met Kamperveen, Oldebroek en Hattem tot aan den IJsseldijk. Het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, vijf Heemraden, zeven Hoofdingelanden en eenen Secretaris en Ontvanger.

ZALK of SALK ook ZALLIK of SALLIK, oudtijds ook wel SANTLIKE of SANDBEKKE genoemd, d. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 1¼ u. W. van *Zwolle*, kant. en 2 u. W. Z. W. van *Kampen*, gem. *Zalk-en-Veecaten*, aan de westzijde van den IJssel, met een pontveer het Zalkerveer genaamd, terwijl ten N. van het Zalkerbosch nog een voetveer is op Veecaten.

Dit dorp komt reeds voor in eenen brief van het jaar 1213, waarbij OTTO VAN GELDER, de drie en dertigste Bisschop van Utrecht, verklaart, alle zijne onderzaten of hoorige lieden, in het kerspel of de kerspelen van WILSEM en van SANTLIKE (of ZALLIK) op het Veen, op hoeven van DIRK en HENDRIK VAN BUCKHORST wonende, te hebben vrijgelaten, hun

vrijheid van alle schattingen te verleenen, en verder de zelfde vrijheden te schenken, welke de bewoners van de d. SANTLIKE en *Zwolle* en andere nabijgelegene steden en dorpen, uithoofde van vergunning van vorige Kerkvoogden, genoten; en beveelt eindelijk aan de genoemde DIRK en HENDRIK het lage geregt in den voorgeschreven lande; terwijl hij het hooge geregt, over roof, vrouwekracht en bloedstorting, benevens de tienden, grof en smal, van het gezaaide land aan zich behield.

In het jaar 1277 verkocht WILLEM en GERARD, Kasteleinen van Buckhorst, aan het klooster te Stavoren, onder zekere uitzonderingen, waaronder het veen, Kamperveen geheeten, begrepen was, de helft hunner landerijen en SANDBEKE, waarop het kasteel stond, benevens eenige visscherijen ten Zuiden van den IJssel en eenige aandeelen in Mastenbroek; onder voorwaarde, dat zij den wereldlijken regtdwang, zoo als hun die van hunne voorzaten was aangeërfd, zouden behouden, met die uitzondering, dat de Monniken en hunne knechten, wanneer zij elkander onderling mogten slaan of wonden, zouden staan onder het geregt van den Abt of van den persoon dien deze daartoe mogt hebben gemagtigd.

In het jaar 1547 verpachtte WILLEM VAN BUCKHORST, voor den tijd van zes jaren, aan ZWEER HIJLBRINK » dat schultambt tho Zallick, myt » den olden Schylden, als namentlicken van pantkyringe, dueffslage, » bloedlatinge niet koerbaar, van geleyde tgeven met myns Junckeren » consente oerloff ende opseggen, then were dat ymand die noet dronge, » ende van segellarie, ende daar tho noch dryffguet ind verlaren bees» ten dat ener olden Schylt weert is, off daarbeneden sal Zweer ock » beholden, ende is dat beter dan een olden schylt sall myn Juncker » vurs. beholden. Ende weert sake dat daar broeken ghevellen, die dat » hoegeste, off die rechter handt androgen, sall Zweer ock dat sine » daeraff hebben gelijck ander Schulten in Zallant, die die olde » schylde met gelde belacht hebben."

Men telt er 62 h. en ruim 440 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De huizen leggen met de kerk en de school, zeer verspreid, aan een lang en ruim marktplein *den Brink* genaamd.

De inw., die er op 16 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. *Zalk-en-Veecaten*, welke hier eene kerk heeft, die vóór de Reformatie aan den H. NICOLAAS was toegewijd. De pastorie, die met twee wekelijksche missen belast was, en in het jaar 1578 twee honderd Communikanten telde, stond ter benoeming van den Vrijheer VAN BUCKHORST en onder het toezigt van het kapittel van St. Lieven te Deventer, waaraan eene der Utrechtsche Bisschoppen haar schonk. Aan de pastorij was eene vikarij gehecht, te weten die van de H.H. Apostelen PETRUS en PAULUS. Nog was er eene vikarij van de H.H. JOHANNES en LAURENTIUS en een derde van *Onze lieve Vrouw*, die ook door den gemelden Vrijheer begeven werd. Deze kerk is een zeer oud langwerpig vierkant gebouw van duifsteen, met eenen ruimen grafkelder, doch zonder orgel. In het jaar 1832 zijn, bij uiterste wilsbepaling van den Heer en Mevrouw 'T HOEN aan deze kerk gemaakt drie zilveren avondmaalschotels, hebbende aan de onderzijde ten opschrift: *Aan de Hervormde Christelijke gemeente in de Heerlijkheid* ZALK en VECATEN *geschonken ter erkentenis van al het goede en de zegeningen in die heerlijkheid genoten door* WILLEM 'T HOEN, *Oud-Burgemeester, laatst Wethouder van 's Gravenhage en zijne echtgenoot, Vrouwe* ANNA SUSANNA RAVENS, 1831. De toren is van oudere bouworde dan de kerk, heeft klok en uurwerk, en is gedekt door een laag, spits dak.

De 16 R. K., die men er aantreft, behooren tot de stat. van *Zwolle*. — De dorpschool wordt gemiddeld door 70 leerlingen bezocht.

De in de oudheid zoo zeer vermaarde Salische wetten, die mede den grondslag van het magtige Frankische verbond tegen *de Romeinen* uitmaakten, zijn, volgens de aanteekening van den geleerden BURMAN, in dit dorp vervaardigd.

Op geringen afstand van dit dorp lag vroeger het kast. Buckhorst. Zie dat woord.

Bij den watervloed van Januarij 1809 brak de Zomerdijk, om den Onderdijksche-polder, tusschen dit dorp en Kampen, op drie onderscheidene plaatsen, door, waardoor die polder onderliep en het water tot eene aanmerkelijke hoogte tegen den achter liggenden Veenendijk opreés, welke dijk echter door noodkeeringen voor overloopen behouden bleef.

In de omstreken van Zalk was het water, bij de overstrooming van Februarij 1825, ook verschrikkelijk hoog en 5 menschen verloren in die gemeente in het water of door verkleumdheid het leven. Zeer veel vee kwam om, onderscheidene huizen waren beschadigd, en eenige ingevallen en weg. Slechts één huis bleef vrij van water, en zelfs voor de kerk moest men dammen leggen, om den vloed tegen te houden. Bij dien watervloed had hier de volgende bijzonderheid plaats. Op den regter IJssel-oever, bij het Zalkerveer, werd een der binnendijks staande kleine boerenhuizen, bewoond door eenen landman en diens dertienjarigen zoon. Deze laatste ziende dat het zeewater, elk oogenblik, door het aanspoelend drijfhout, hunne hut dreigde te vernielen, raadde zijnen vader aan, om, daar zij toch niets voor oogen hadden dan te verdrinken, alle de koeijen aan den staart van het paard te binden. Dit verrigt zijnde, zet de zoon zich, met zijnen ouden vader, op het paard, en redt dus, naar den dijk zwemmende, zich zelven, zijnen vader en hunnen eenigen rijkdom. De buurman van dezen moedigen knaap, dit voorbeeld willende volgen, werd in zijn voornemen door plotseling opkomend drijfhout belemmerd, en kwam jammerlijk om het leven.

ZALK (HET KASTEEL-TE-), voorm. kast. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 1¼ u. W. van *Zwolle*, kant. en 2 u. W. Z. W. van *Kampen*, gem. *Zalk-en-Veecaten*.

Dit kast. is reeds zoolang verdwenen, dat men niet eens meer de plaats, waar het gestaan heeft, weet aan te wijzen.

ZALK-EN-VEECATEN, gem. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Kampen* (5 k. d., 3 m. k., 1 s. d., 2e ged.); palende N. aan de gem. Wilsum en Zwoller-kerspel, O. aan Zwoller-kerspel, Z. en W. aan Kamperveen.

Deze gem. bestaat uit twee deelen, welke door den IJssel van elkander gescheiden worden, van welke dat aan de linkerzijde van die riv. het d. Zalk, benevens de havez. Buckhorst, en dat ter regterzijde de buurs. Veecaten bevat. Zij beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 1304 bund. 24 v. r. 90 v. ell., waaronder 1303 bund. 79 v. r. 90 v. ell. belastbaar land; telt 96 h., bewoond door 118 huisgez., uitmakende eene bevolking van 650 inw., die meest in landbouw en veeteeld hun bestaan vinden.

De Herv., die er ruim 600 in getal zijn, onder welke 250 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Kampen* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES SANDERUS, die in het jaar 1581 hier in dienst was en in 1598 opgevolgd werd door JOANNES ANTONII.

De R. K., van welke men er ongeveer 60 telt, parochiëren te *Zwolle*. — Men heeft in deze gem. eene school te *Zalk*.

De gem. Zalk-en-Veecaten is eene heerl., welke vroeger aan de Heeren van Bockhorst behoorde; thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer Baron Bentinck tot Schoonheten, woonachtig op den huize Schoonheten, gem. Raalte.

Het wapen dezer gem. bestaat in een schild van goud, met eenen leeuw van sabel.

ZALKERBOSCH (HET), vroeger een aanzienlijk bosch, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. *Zalk-en-Veecaten*, noordwaarts van het d. Zalk, in de bogt welke aldaar de IJssel vormt, en wel op den uiterwaard tusschen deze rivier en den linker IJsseldijk. Thans toonen nog enkele boomen, boomstammen en kreupelhout, de plaats aan, welke nog dien naam draagt. Dit bosch levert morilles of paddenstoelen op, en wel van de beste soort in de provincie Overijssel, alsmede zeer goede schuurbiezen of schuurriet, om glad hout te politoeren.

ZALKERDIJK (DE), dijk in *Zalland*, prov. *Overijssel*, in eene noordelijke rigting loopende, langs den IJssel, van de grensscheiding van Oldebroek, provincie Gelderland, naar Kamperveen, en dienende tot rijweg naar Kampen.

Belangende de schouw over dezen dijk langs den IJssel, welke haren aanvang neemt daar, waar de Veluwsche schouw ophoudt, weet men, dat de regering van *Kampen* van overlang het regt geoefend heeft, om eenen uit haar midden tot Dijkgraaf te benoemen, die na verloop van twee jaren door eenen anderen werd vervangen; dan later ontstond er een geschil over het regt tot benoeming van dezen Dijkgraaf tusschen den toenmaligen Heer van Zalk en de gemelde stad, betwelk, door het collegie der Gedeputeerde Staten, daartoe door een staatsbesluit gemagtigd, aan twee Raden uit den Hove van Gelderland ter beslissing verzonden werd, en deze uitspraak ten gevolge had, dat de Regering van Kampen zou worden gehandhaafd in het bezit van het regt, om eenen Dijkgraaf van Zalk aan te stellen, gelijk ook deze Dijkgraaf in het regt, om alleen en met uitsluiting van den Heer van Zalk eene vergadering van erfgenamen over dijkzaken te mogen uitschrijven; blijvende echter beide partijen gehandhaafd in het bezit van het regt, om over alle andere zaken, welke zij aan de erfgenamen mogten hebben voor te dragen, buiten de dijkzaken en hetgene daar betrekking toe heeft, eene vergadering uit te schrijven. De Heemraden dezer schouw zijn vijf in getal, van welke drie uit de erfgenamen en twee uit de binnen het kerspel wonende ofschoon niet geërfde huislieden worden gekozen.

In het jaar 1431 heeft Rudolphus van Diepholt, de drie en vijftigste Bisschop van Utrecht, eenen brief, mede door de stad Kampen bezegeld afgegeven, waarin wij een dijkregt voor den Zalkerdijk vinden vermeld. Volgens eene verordening van het jaar 1769 is het niet geoorloofd eenig huis aan dezen dijk te zetten.

ZALKERVEER (HET), veer in *Zalland*, prov. *Overijssel*, te Zalk over den IJssel. Zie voorts het art. Zalk.

ZALLAND, oudtijds Salland, zoo als het ook nog veel gespeld wordt, landschap, prov. *Overijssel*, waarvan het vroeger een der kwartieren uitmaakte. Het is bepaald ten N. door een gedeelte van het kwartier Vollenhove en het landschap Drenthe, ten O. door een deel van Drenthe, het Bentheimsche en het kwartier Twenthe, ten Z. door het Geldersche kwartier Zutphen en ten W. door den IJssel en de prov. Gelderland.

Volgens het vrij algemeen gevoelen zoude dit het oude ISLEGOUWE of ISLEGOA zijn, hetwelk zoo veel wil zeggen, als de landstreek, aan, of bij den *IJsel* gelegen en daarom, denkt men dat SALLAND, niets anders dan eene verkorte benaming zij, van IJSSELLAND, gelijk de Latijnen nog gewoon zijn dezen naam als ISALANDIA uit te drukken. Dit gevoelen wordt echter door BONDAM in twijfel getrokken.

Het was het derde district van het voorm. graafs. *Hamelande*, doch daarvan is een groot gedeelte door de uitbreiding van de Zuiderzee verzwolgen. — In 814 komt het voor onder den naam van SALON en in 1170 onder dien van SALAHON. Keizer OTTO *de Groote* noemt, in zijne giftbrieven van de jaren 943 en 968, het landschap SALON, alsmede OTTO III in het jaar 996, en LOTHARIUS II in het jaar 1134. GERARD, Graaf *van Gelder*, noemt het, in zijne akte van onderlinge verbindtenis van het jaar 1225, het graafschap SALLANDIA, dat is SALLAND.

Het is voorheen een zeer oud erfgoed van de kerk van Utrecht geweest: het bovenste gedeelte weet men dat daar aangekomen is door de gift van koning ZWENTIBOLDUS, in het jaar 890, en het onderste is zeker dat het bij de regering van keizer OTTO I al onder die kerk gestaan heeft. Zekere EGBERT, Markgraaf *van Meissen*, ondernam het graafs. ISLEGOUW met de wapenen aan te tasten, weshalve keizer HENDRIK IV, die KONRAAD, den twee en twintigste Bisschop van Utrecht, bijzonder gunstig was, dit graafs. herwon, en het, in het jaar 1086, aan dien Kerkvoogd in eigendom schonk.

Evenwel hadden de Graven van Gelder langen tijd vele goederen binnen deze landpalen, die eindelijk door verruiling, in het jaar 1225, tegen eenige landerijen van den Bisschop in de Betuwe, ook in eigendom aan hem gekomen zijn; gelijk zulks getuigen, Keizer FREDERIK II, Koning HENDRIK, het perkamenteboek van Utrecht, BEKA en anderen.

Dit kwartier bestond, behalve uit de drie hoofdsteden Deventer, Kampen en Zwolle, uit drie bijzondere distrikten, die ten aanzien van hunne eigene huishoudelijke zaken, bijzonder betreffende de oefening van het regt, met elkander geen gemeenschap hadden. Van deze was het landdrostambt Zalland het grootste en het voornaamste; de andere twee waren het drostambt van IJsselmuiden en het hoogschoutambt van Hasselt-en-Hasselterambacht. Het landschap ZALLAND bevatte, behalve de drie gezegde steden nog zeven kleinere: Gramsbergen, Hardenbergh, Hasselt, Ommen, Wilsum, Grafhorst en Genemuiden. Voorts 11 schoutambten: Bathmen-en-Holten, Hellendoorn, Raalte, Olst, Wijhe, Heino, Dalfsen-en-Ommen, Hardenbergh, Zalk-en-Veecaten, IJsselmuiden, Kamperveen en Staphorst, de ambmannij Colmschate, de heerl. Ens, op Schokland en den pold. Mastenbroek, thans uitmakende de gem.: Avereest, Bathmen, Dalfsen, Deventer, Diepenveen, Genemuiden, Grafhorst, Gramsbergen, den Ham, Hardenbergh, Ambt-Hardenbergh, Hasselt, Heino, Hellendoorn, Holten, IJsselmuiden, Kampen, Kamperveen, Nieuw-Leusen, Olst, Ommen, Ambt-Ommen, Raalte, Staphorst, Wijhe, Wilsum, Zalk-en-Veecaten, Zwolle en Zwollerkerspel, benevens een gedeelte van de gem. Schokland, eene oppervlakte beslaande, volgens het kadaster, van ruim 178,700 bund. Men telde er den 1 Januarij 1840 16,740 h., bewoond door 19,178 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer

102,000 inw. De grond is er vruchtbaarder dan in Twenthe, doch men heeft er niet zoo vele fabrijken.

De Herv., die er 71,200 in getal zijn, onder welke ruim 24,800 Ledematen, maken de volgende gem. uit: Avereest, Bathmen, Dalfsen, Dedemsvaart, Deventer, Diepenveen, Genemuiden, Gramsbergen, den Ham, Hardenbergh, Hasselt, Heemse, Heino, Hellendoorn, Holten, IJsselmuiden, Kampen, Kamper-eiland, Kamperveen, Nieuw-Leusen, Mastenbroek, Olst, Ommen, Ommerschans, Raalte, Rouveen, Staphorst, Welsum, Wezepe, Wijhe, Wilsum, Windesheim, Zalk-en-Veecaten en Zwolle, benevens een gedeelte van IJhorst-en-de-Wijk, die 40 kerken hebben, waarin de dienst door 47 Predikanten wordt waargenomen.

De Christelijke Afgescheidenen die er 1200 in getal zijn, maken de gem. van Hellendoorn, Holten, Kampen en Ommen uit, welke 5 kerken hebben waarin de dienst door even zoo vele Predikanten wordt waargenomen.

De Doopsgez., van welke men er 500 telt, onder welke 260 Ledematen maken de gem. van Deventer, Kampen en Zwolle uit, welke 3 kerken en even zoo vele Leeraars hebben.

De Evangel. Luth., die er ongeveer 780 in getal zijn, onder welke 450 Ledematen, maken de gem. van Deventer en Kampen uit, en hebben twee kerken, waarin de dienst door twee Predikanten wordt waargenomen.

De Herstelde Evangel. Luth., die men er 500 aantreft, onder welke 200 Ledematen, maken de gem. van Zwolle uit, met eene kerk en eenen Predikant.

De R. K., die er ruim 26,500 in getal zijn, onder welke 17,640 Communikanten, maken de volgende 20 stat. uit: Avereest, Dalfsen-en-Hohenhorst, Deventer, Haarle, Heino, Hasselt, Heeten, Hellendoorn, Kampen (*Maria en Nicolaas*), Kampen (*Maria en Franciscus*), Kolmschate, Lutten, Luttenberg, Olst, Ommerschans, Raalte, Vilsteren-en-Ommen, Wijhe, Zwolle (Steegje) en Zwolle (den Bogen), benevens een gedeelte van de stat. Ens-en-Emmeloord. Men telt er 21 kerken, met 5 bijkerken, bediend wordende door 21 Pastoors en 9 Kapellanen.

De Israëlieten, van welke men er 1100 telt, maken de ringsynagogen te Deventer, Kampen en Zwolle uit, en hebben nog eene bijkerk te Hardenbergh.

Dit kwartier heeft, bij de overstroomingen van November 1775, Januarij 1809 en Februarij 1825, veel te lijden gehad.

Het wapen bestaat in een veld van sabel met eenen springenden ram van zilver, met horens en hoeven van goud.

ZALLAND, voorm. landdrostambt, prov. *Overijssel*, kw. *Zalland*; palende N. aan het lands. Drenthe, O. aan het graafs. Bentheim en het kw. Twenthe, Z. aan de ambtmannij Colmschate, waardoor de st. Deventer aan drie zijden omgeven was, W. aan den IJssel, het drostambt IJsselmuiden en het hoogschoutambt Hasselt-en-Hasselter-ambacht.

Dit drostambt bevatte, behalve de stad Deventer en de drie kleinere steden: Gramsbergen, Hardenbergh en Ommen, nog 8 schoutambten; Bathmen-en-Holten, Hellendoorn, Raalte, Olst, Wijhe, Heino, Dalfsen, Ommen en Hardenbergh, benevens de heerl. Zalk-en-Veecaten, thans uitmakende de gem. Avereest, Bathmen, Dalfsen, Deventer, Gramsbergen,

den Ham, Hardenbergh, Ambt-Hardenbergh, Heino, Hellendoorn, Holten, Nieuw-Leusen, Olst, Ommen, Ambt-Ommen, Raalte, Wijhe en Zalk-en-Veecaten, eene oppervlakte beslaande, volgens het kadaster, van 121,652 bund. Men telde er, den 1 Januarij 1840, 9469 h., bewoond door 10,758 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 48,500 inw.

De Herv., die er ongeveer 30,000 in getal zijn, onder welke ruim 16,000 Ledematen, maken de volgende 21 gem. uit: Avereest, Bathmen, Dalfsen, Dedemsvaart, Deventer, den Ham, Hardenbergh, Heemse, Heino, Hellendoorn, Holten, Nieuw-Leusen, Olst, Ommen, Ommerschans, Raalte, Welsum, Wesepe, Wijhe, Wilsum en Zalk-en-Veecaten, die 21 kerken hebben, waarin de dienst door 24 Predikanten wordt waargenomen.

De Christelijke Afgescheidenen, die er 700 in getal zijn, maken de gem. van Hellendoorn, Holten en Ommen uit, welke 3 kerken hebben, waarin de dienst door even zooveel Predikanten wordt waargenomen.

De Doopsgez., van welke men er 150 telt, onder welke 80 Ledematen, maken de gem. van Deventer uit, welke eene kerk en eenen Leeraar heeft.

De Evang. Luth., die er 500 in getal zijn, onder welke 280 Ledematen, maken de gem. van Deventer uit, met eene kerk en eenen Leeraar.

De R. K., die er ruim 17,000 in getal zijn, onder welke 11,000 Communikanten, maken de volgende 14 stat. uit: Avereest, Dalfsen-en-Hohenhorst, Deventer, Haarle, Heeten, Heino, Hellendoorn, Lutten, Luttenberg, Olst, Ommerschans, Raalte, Vilsteren-en-Ommen en Wijhe. Men telt er 14 kerken, bediend wordende door even zoovele Pastoors en 14 Kapellaans.

De 290 Israëliten, die er wonen, maken de ringsynagoge van Deventer uit, welke eene bijkerk te Hardenberg heeft.

ZALLAND, voorm. dijkdistr. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gedeeltelijk arr. en kant. *Zwolle*, gedeeltelijk arr. en kant. *Deventer*.

Het bevatte de gem. Zwolle, Deventer, Olst, Wijhe en Zwollerkerspel, en besloeg eene oppervlakte van 29,978 bund. De rid of dijkstoel bestond uit eenen Dijkgraaf, vijf Heemraden en eenen Secretaris en Ontvanger. Van de vijf Heemraden was een namens Deventer en een namens Zwolle, die altijd Leden van de Regering dier steden waren, en eenen namens ieder der drie kersspelen van Olst, Wijhe en Zwolle, die door de geërfden benoemd werden. Deze optelling is reeds in eenen ouden brief van het jaar 1416 te vinden. De Heemraden moesten, zoowel als de Dijkschrijver, den eed in handen van den Dijkgraaf afleggen. De verdeeling, voormaals, tusschen de ridderschap en de steden, omtrent de ambten, gemaakt, heeft ten gevolge gehad dat het dijkgraafschap altoos door iemand, uit de ridderschap bekleed werd. Nopens de oude aanstelling is ons weinig voorgekomen; niets ouder dan het jaar 1497, toen een Schout van Zwolle dit ambt aanvaardde. In het jaar 1579 hielden de Overijsselsche Afgevaardigden aan, bij den Graaf van Rennenberg, ten einde het aan de steden Deventer en Zwolle mogt toegekend worden: maar nog in het zelfde jaar, veranderde men van begrip, en sloeg den Prins iemand uit de Edelen ter aanstelling voor, en het schijnt, dat sedert, ook vóór dat de gemelde verdeeling plaats had, altijd iemand

uit de riddersehap daarmede bekleed is geweest. Ondertusschen bragt eene oude gewoonte mede, dat de Heemraad uit Deventer, bij openvalling van dit ambt, het waarnam, tot dat er een nieuwe Dijkgraaf was aangesteld. In het jaar 1707 beraamde men een berigtschrift voor den Dijkgraaf, doch het bevatte niets bijzonders; en men mag het Dijkregt als zijn eigenlijke berigtschrift aanmerken.

De Zallandsche Schouw ging over dijken, wegen, weteringen en hoofden. Zij begon op den dijk waar de Brikskampsche schouw ophield, dat is aan de Randerzijl en eindigde beneden den zoogenaamden kolk van Uterwijk, tusschen Wilsum en Kampen. De gewone Schouwen geschiedden door het geheele rid, maar ten aanzien der noodschouwen was de dijk in twee deelen gedeeld, tusschen welken de Windesheimer zijl de scheiding maakte; moetende de Dijkgraaf het bovenste eind met de Heemraden van Deventer, Olst en Wijhe, het benedenste met de overige schouwen. De zelfde afscheiding had tusschen de ingezetenen plaats, ten aanzien van het herstel der waden.

Als eene bijzonderheid meenen wij te moeten aanteekenen, dat de Dijkgraaf met zijne Heemraden op geen andere plaats mogt regten dan op den dijk.

Zeer onderscheiden van dezen dijkstoel was de regtbank der zevenen, welken over bijstere; dat is verlatene of onbeheerde einden dijks uitspraak moesten doen. Om deze zamen te stellen moest de Dijkgraaf de zeven naaste landgenooten, te weten vier boven en drie beneden het bijster, oproepen: en dezen waren gehouden zelven, of (indien het vrouwen waren of andere personen die wettige reden van verontschuldiging hadden) door anderen, het vonnis te wijzigen.

Deze Schouw ging tevens over de vier weteringen, te weten over de twee Oostelijksten, de Oude en Nieuwe, geheel, en over de beide Westelijksten de Zand- en Soestweteringen ten deele, beginnende even als ten aanzien van den dijk waar de Brikskampsche schouw ophield. Bij Z. M. besluit d.d. 11 September 1845 is dit dijksbestuur echter geheel veranderd. Zie het volgende art.

ZALLAND, polderdistr. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gedeeltelijk arr. en kant. *Zwolle*, gedeeltelijk arr. *Deventer*, kant. *Deventer* en *Raalte*, thans uitmakende het zevende dijksdistrikt dier provincie.

Het wordt begrensd door de IJsseldijken van de stad Deventer tot aan het Zalkerveer, de oude afsluiting van Mastenbroek langs de stuwdijken en belten, tusschen het Zalkerveer en de Frankhuizen, den Zwartewatersdijk tot aan de buitengracht der stad Zwolle, deze buitengracht en voorts de kaden ten Westen langs de Nieuwe-wetering, de Steenwetering, de Hooge gronden van Heino, Raalte, Diepenveen en Bathmen, de Brikskampsche dijken en Snippeling overlaat tot aan de contrescarp van Deventer en de hooge gronden tot aan den IJsseldijk. Het bevat de gem.: Zwolle, Deventer, Olst, Wijhe, Diepenveen en gedeelte van Zwollerkerspel, Heino, Raalte, Dalfsen en Bathmen, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 18,217 bund. 61 v. ell., met een belastbaar inkomen van 378,532 guld. 70 cents. De rid of dijkstoel bestaat uit eenen Dijkgraaf, vier Heemraden en eenen Secretaris en Ontvanger.

De Zallandsche schouw gaat over dijken, en de daarover loopende wegen, alsmede over de vier weteringen, te weten: de Oude-, de Nieuwe-, de Zand- en de Soestweteringen. Het opzigt over de zeegravingen, langs deze weteringen loopende, is met dat over de weteringen zelven verbonden.

ZALLAND-DRENTHE-EN-GRONINGEN, aartspr. prov. *Overijssel, Drenthe* en *Groningen*, dat zich over de prov. Groningen en Drenthe en het lands. Zalland uitstrekt, en de volgende 43 statiën bevat Appingedam, Assen, Avereest, Bedum, Dalfsen-en-Hohenhorst, Delfzijl, Deventer, Ens-en-Emmeloord, Frederiksoord, Groningen, Haarle, Hasselt, Heeten, Heino, Hellendoorn, Op-den Hoorn, Kampen (Maria en Nicolaas), Kampen (Maria en Franciscus), Kleine-Meer, Kloosterburen, Koevorden, Kolmschate, Kuinre, Lutten, Luttenberg, Olst, Ommerschans, Pekel-A, Raalte, Nieuw-Schoonebeeke, Stads-kanaal, Steenwijkerwold-en-Steenwijk, Uithuizen, Veendam-en-Wildervank, Veenhuizen, Vilsteren-en-Ommen, Vollenhove, Winschoten, Wijhe, Zandberg, Zuidhorn, Zwolle (Steegje) en Zwolle (den Bogen).

Van deze statiën zijn er 24 in *Overijssel*, 13 in *Groningen*, en 6 in *Drenthe*, gelegen. Het aantal kerken bedraagt 40. Er zijn 6 bijkerken en 1 kapel, welke laatste behoort tot de parochiale begraafplaats te *Zwolle*. De kerken worden door Pastoors met of zonder Kapellaans bediend. De bijkerken zijn afhankelijk van de kerken. Bij iedere kerk is een pastorijhuis. Men telt er 44,500 zielen, onder welke 29,000 Communikanten. In 1845 bedroeg het getal der eigene begraafplaatsen seventien.

ZALM (DE), platen in het *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, gedeeltelijk *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*, gedeeltelijk *Vierde* distr. arr. *Breda*, kant. *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*; palende N. aan het Drooge-Gat, en het Kooigat, O. aan het Gat-van-den-Zalm en het Gat-van-de-Gans, Z. aan Maltha; terwijl het Gat van Bollebaken er door heen loopt. — Een gedeelte van deze platen is ingepolderd. Zie het volgende art.

ZALM (DE) of de Appelboomgaard, pold. in het *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Werkendam*, palende N., W. en Z. aan de Grienden van de Zalmplaat, O. aan het Gat-van-den-Zalm. Deze pold., welke in het jaar 1820 aanmerkelijk vergroot is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 14 bund. 80 v. r. 80 v. ell., en wordt door twee houten duikers, een op de Zuidoost- en een op de Westzijde des polders, wijd respectivelijk 0,45 en 0,68 ell., ieder voorzien van eene klep, op het Gat van den Zalm en op het Kooigat, van het overtollige water ontlast. Het zomerpeil is 0,40 ell. boven A. P. Hij staat onder het bestuur van den Ontvanger der Domeinen, als behoorende aan het Domein.

ZALM (HET GAT VAN DEN) of het Zalmgat, kil in het *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, uit het Gat van het Steenen huisje voortkomende en, in eene zuidelijke rigting, tusschen den Muggewaard, het Donderzand en den Vogelenzang ter eenre, en den Zalm ter andere zijde door, in het *Gat van de Noordeklip*, uitloopende.

ZALNÉ, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en ½ u. Z. O. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*; met 16 h. en ongeveer 90 inw. — Deze buurs. komt reeds voor in eenen brief van 1356.

ZALT-BOMMEL, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*; palende N. aan de Waal, die het van het kant. Geldermalsen scheidt, O. aan het kant. Druten en aan de Maas, waar door het van het Noord-brabandsche kant. Oss, gescheiden is, Z. aan het Noord-brabandsche kant. 's Hertogenbosch, waarvan het mede door de Maas gescheiden is,

Z. W. en W. nogmaals aan de Maas, die het van het Noord-brabandsche kant. Heusden scheidt.

Dit kant. bevat de 15 volgende gem.: Zalt-Bommel, Driel, Ammerzoden, Neder-Hemert, Poederoijen, Brakel, Zuiliehem, Gameren, Kerkwijk, Heerewaarden, Hurwenen, Hedel en Rossum. Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 18,837 bund.; telt 2808 h., bewoond door 3179 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 17,000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden en onderscheidene steenbakkerijen hebben.

ZALT-BOMMEL, klass., prov. *Gelderland*, verdeeld in twee ringen; te weten: Tuil en Zalt-Bommel.

Zij bevat 29 gem., met 39 kerken, welke door 31 Predikanten bediend worden en telt 19,600 zielen, onder welke 6500 Ledematen,

ZALT-BOMMEL, ring, prov. *Gelderland*, klass. van *Zalt-Bommel*.

Zij bevat de volgende 14 gem.: Aalst, Brakel, Bruchem-Kerkwijk-en-Delwijnen, Driel, Gameren, Hedel, Heerewaarden-en-Fort St. Andries, Hurwenen, Neder-Hemert, Poederoijen-en-Loevestein, Rossum, Well-Ammerzoden-en-Wordragen, Zalt-Bommel en Zuiliehem-en-Nieuwaal.

Men telt daarin 8100 zielen, onder welke 3200 Ledematen, en heeft er 19 kerken, welke door 15 Predikanten bediend worden..

ZALT-BOMMEL, R. K., dek., apost. vic. van *'s Hertogenbosch*, met 5880 zielen, onder welke 4260 Communikanten.

Men telt er de volgende 6 par., als: Ammerzoden, Driel, Hedel, Hurwenen, Rossum en Zalt-Bommel. Men heeft er 6 kerken, en eene kapel te Veld-Driel, bediend wordende door even zoo vele Pastoors en 3 Kapellaans.

ZALT-BOMMEL, gem., in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel* (21 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de Waal, O. aan Hurwenen, Z. aan Kerkwijk, W. aan Gameren.

Deze gem. bevat de stad Zalt-Bommel en het Schependom; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1279 bund. 10 v. r. 20 v. ell.; telt 688 h., bewoond door 743 huisgez., uitmakende eene bevolking van omtrent 3680 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en eenen aanzienlijken handel in aardappelen, koorn en hooi. Voorts heeft men er eene boek- plaat- en steendrukkerij, eene zeepziederij, eene bierbrouwerij, vier looijerijen, eenen korenmolen, eene spijker- en vertinde ijzeren pannenfabrijk, eene zijdenweverij en fabrijk van zijden linten, eene knoopenfabrijk, zeven cigaren fabrijken, en eene fabrijk van cigaren kistjes en tot fineren van mahonijhout. In de ijzerfabrijk werken ruim 70 arbeiders en vervaardigen allerhande spijkers, keukengereedschappen, grendels, sloten enz. waarvan verzendingen door geheel Nederland en naar Hannover, de Vrije steden en het noorden van Duitschland geschieden. Vroeger bestonden er nog 1 bierbrouwerij en twee bokkingrookerijen, doch deze hebben sedert eenigen jaren opgehouden te bestaan.

De Herv., die er ongeveer 2500 in getal zijn, onder welke ruim 1000 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klas. en ring van *Zalt-Bommel* behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes de Vaal, die in het jaar 1580 herwaarts kwam, en in het jaar 1587 overleden is. De eerste tweede Predikant is geweest Jacobus Sappius, die in het jaar 1684 herwaarts kwam, en in het jaar

1691 naar Dordrecht vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Onder de hier gestaan hebbende Predikanten verdienen melding de door hunne schriften bekende ABRAHAM HELLENBROEK van 1692—1699 en RUTGER SCHUTTE van 1737—1742.

De 23 Evang. Luth., die er wonen, maken, met eenigen uit den omtrek, eene filiaal gem. uit, welke ruim 40 zielen telt en waarbij de dienst werdt waargenomen door den Predikant van 's Hertogenbosch.

Na de invoering der Reformatie is, in de eerste jaren, het geestelijk bestuur der R. K. te BOMMEL en in den *Bommelerwaard* zeer moeijelijk geweest. Eerst in 1651 is in die landstreek een Missionaris, JOHANNES OENS, gevestigd geworden, die, onder vele moeijelijkheden, alle de overgeblevene R. K. bewoners van de Bommeler- en Tielerwaarden in het geestelijke bediende. In de eerste tijden, werd de R. K. eeredienst voor geheel de Bommelerwaard verrigt op het kasteel van Ammerzoden, aan een R. K. familie toebehoorende. Te voren was er in de stad ZALT-BOMMEL een Missionarisis van de orde der Jezuiten geweest, doch voor korten tijd, aangezien men het hem zoo moeijelijk maakte, dat hij zich genoodzaakt zag te vlugten: doch in 1663 bekwam ZALT-BOMMEL, hoewel oogluikend, een eigen Missionaris of Pastoor, uit de orde der Minderbroeders, welke Geestelijken, sedert altijd de statie dier stad bestuurd hebben. Omtrent het jaar 1707 is eindelijk aan de R. K. toegestaan eene erkende bidplaats te hebben. De stat., welke tot het apost. vic. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Zalt-Bommel*, behoort, telt 950 zielen, onder welke 720 Communikanten, en wordt door eenen Pastoor bediend.

De Israeliten, van welke men er ongeveer 220 telt, maken eene ringsynagoge uit, waarin de dienst door eenen Voorlezer wordt waargenomen.

Men heeft er, behalve de Latijnsche school en de Teekenschool, 8 scholen, als: eene Stads Fransche kostschool voor Jongeheeren, eene Stads Fransche kostschool voor Jongejufvrouwen, eene Stads Nederduitsche school, eene Nederduitsche tusschenschool, eene Armenschool, eene Herhalingschool, eene Bewaarschool en eene Israëlitische-godsdienstige-geädmitteerde Maatschappij-school (voor gegoede, minvermogende en armen kinderen, onder het beheer van eene sub-commissie), welke gezamenlijk door ruim 660 leerlingen bezocht worden.

De stad ZALT-BOMMEL of ZALT-BOMMEL, oudtijds ook wel de HANE-VAN-BOMMEL, doch meestal enkel BOMMEL, en nog bij verkorting veelal dus genoemd, in het Latijn BOMELA, BOMELIUM of BOMELIA SALMARUM, ligt 11 u. Z. W. van Arnhem, 3 u. Z. W. van Tiel, 2½ u. N. van 's Hertogenbosch, 4 u. O. van Gorinchem, 7½ u. Z. O. van Utrecht, op 51° 48′ 46″ N. B., 22° 55′ 1″ O. L., aan den linkeroever der Waal, over welke men hier met een rijks-gierpont wordt overgezet, en aan den straatweg van Utrecht naar 's Hertogenbosch, in een vruchtbaar oord, alwaar de landen en boomgaarden eene groote verscheidenheid van graangewas en ooft voortbrengen.

Volgens KILIAAN zou *bommel* water beteekenen, terwijl het bijgevoegde *zalt*, waarschijnlijk zijnen oorsprong had, doordien het zoute of zeewater in de negende eeuw noch tot aan of voorbij ZALT-BOMMEL met de vloed opstroomde, daar het bekend is, dat in die tijd nog op de Waal zeehonden, bruinvisschen en andere tweeslachtige dieren gevangen

werden. Men paste deze benaming ook op de tollen toe, van welke onder andere de Geervlietsche-tol in de twaalfde eeuw, de tol *in het soute* genaamd werd, welke hare buitenwachten tot Waalwijk, in Noord-Braband, had. — Zoo had men ook *soute* en *soete* veenen, waarvan de laatste nog in de naam van de stad *Zutphen* is overgebleven. Andere meenen, dat men den oorsprong van het voorzetsel *salt* van de oude Saliërs moet afleiden, waar echter de naam Hane-van-Bommel, welke deze stad in oude brieven draagt, vandaan komt, vinden wij nergens geboekt.

Van het dorp of villa Bommel geschiedt de eerste melding, op het jaar 850, toen Baldoricus vijf hoeven, aldaar gelegen, aan de kerk van Utrecht opdroeg. Keizer Otto III schonk, in 998, op verzoek van Ansfridus, den achttienden Bisschop van Utrecht, aan de kerk van Utrecht in eigendom het geheele regtsgebied over het dorp (*villa*) van Bommel en al hetgene, dat het rijk daar toebehoorde, als de tol, de munt en geuit; ook al hetgene in dat dorp tot den ban en het regtsgebied behoorde, en het graafschap van graaf Hummerus (Unroch), in de gouw Teisterbant gelegen. Daarenboven alle de goederen, die Poppo, zoon van Walgerus, in dat graafschap en in dat dorp Arckel bezeten had. Deze gift is voordelijk door Keizer Hendrik II, in 1015, bevestigd. Men weet niet in welk jaar en hoe Zalt-Bommel aan Gelderland gekomen zij, maar de Hertogen van Braband bezaten nog eenige regten aldaar, in 1196 en 1203; want volgens de verdragen toen gesloten, zullen de Leenmannen van den Hertog, die te Bommel wonen, aan hem de bede en de diensten van drie voogdelijke geregtsdagen betalen; ten ware de Hertog die aan den Graaf van Gelre, voor zijne dienst, overgave.

Sommigen meenen, dat Zalt-Bommel door Graaf Otto II tot eene stad verheven is, en met muren omringd, aan dit gevoelen wordt eenig gewigt bijgezet, doordien men in 1276 Schepenen van Bommel aantreft, voor welken het kapittel van St. Marie te Utrecht, eene opdragt van goederen deed. Dit is echter niet overeen te brengen, met den brief van Graaf Reinald, op St. Lucasdag 1316, gegeven, — waarbij het dorp Bommel tot eene stad gemaakt wordt, met acht Schepenen, die nevens den Regter over alle zaken vonnissen zullen, behalve over misdaden tegen goddelijk regt, tegen natuurlijk regt en tegen den Graaf, alles achtervolgende de keizerlijke vergunning van 1310, — ten zij men aanneme, dat die brief, van 1316, eene bevestiging was van vorige regten die niet tot ons gekomen zijn, doch waarvan meer voorbeelden aangetroffen worden.

Zalt-Bommel heeft, zoo men getuigt, van ouds het regt der munt gehad, waarschijnlijk is het echter, dat dit regt zich alleen tot het maken van koperen penningen bepaalde, van welke er nog exemplaren in penningkabinetten aanwezig zijn; mede bezat de stad het regt, om de accijnsen op de ingezetenen te leggen, benevens onderscheidene andere aanzienlijke voorregten. Ook bloeide zij eertijds zeer door den koophandel, waaraan hare gelukkige ligging niet weinig toebragt, zoo dat zij zelfs tot het hanzeverbond behoorde. Nadat Frederik Hendrik, Prins van *Oranje*, in 1629 's Hertogenbosch ingenomen had, is Zalt-Bommel zeer in huizen verminderd; welke vermindering op 300 of 400 geschat wordt. De reden daarvan is, dat, toen 's Hertogenbosch, in plaats van Zalt-Bommel, tot eene grensplaats gemaakt werd, er na dien tijd zooveel kompagniën niet in bezetting waren als er voorheen regimenten in lagen. Men kan er bijvoegen, dat na dien tijd de koophandel van Zalt-Bommel en den Bommelerwaard, voor het grootste gedeelte naar de Meijerij van

's Hertogenbosch verlegd is geworden. Daarbij komt nog dat er in 1700 eene zandplaat voor Zalt-Bommel geschoten is, die men zegt 280 ell. lang en 125 ell. breed te zijn, welke de schepen belet aan de stad te komen, hetgeen dus de koophandel grootelijks belemmert.

De oude, naar men wil, door Graaf Otto, in 1229, opgetrokken muur, die nog voor een gedeelte in wezen is, had geen walgang van binnen. en was enkel steil opgetrokken, uitgezonderd aan den rivierkant, waar zij tegelijk tot eenen dijk verstrekte, doch dit gedeelte is geslecht. Gedurende den oorlog tegen Spanje, heeft, hetzij Willem I, hetzij zijn zoon, die groote vestingbouwkundige, Maurits, Prins van *Oranje*, rondom dezen ouden muur en gracht, eenen geheel nieuwen en hoogen aarden wal doen leggen van zeven bolwerken, waarvan één, nog heden, ter zijner gedachtenis, het Oranje-bolwerk wordt genoemd, en den wal aan elke poort doen versterken, met een ravelijn; ook was weleer rondom de gracht van den wal eene goede conterscarp; daardoor werd die stad aan de landzijde een volkomen vesting. Thans zijn de werken geslecht, fraai beplant en verstrekken tot wandelingen en tuinen; de hoofdgracht is nog aanwezig, maar van de buitenwerken zijn geen sporen meer te ontdekken. Van het bastion Oranje heeft men een fraai uitzigt over de rivier op den Tielerwaard. Tegenwoordig heeft de stad de gedaante van een langwerpig rond; zij had vroeger vijf poorten, als: twee, die op de rivier uitkomen, ten N. de Waterpoort en de Stijgerpoort, en drie aan de landzijde als: ten O. de Oenselsche-poort, ten Z. de Bosch-poort en ten W. de Gamersche-poort; de drie laatstgenoemde bestaan niet meer, zijnde de Oenselsche-poort eene barriere, met ijzeren hekken, en de Bosch-poort, slechts opene deuren met doorgangen. De Gamersche-poort is zonder eenige afsluiting. De lange steenen brug van 10 bogen, welke vóór deze poort lag, is in 1847 afgebroken en thans door eenen dam vervangen, waarover den bovengenoemden klinkerweg geleid is.

Er is eene haven buiten en aan de N. W. zijde der stad, welke zich in de Waal ontlast en vroeger een gedeelte der hoofdgracht uitmaakte.

De stad is luchtig gebouwd, en heeft, met hare ruime en breede straten, wier huizen doorgaans goede tuinen hebben, een vrolijk voorkomen. De voornaamste straten zijn: de Gamersche-straat, de Bosch-straat, de Waterstraat, de Nieuwstraat, de Kerk-straat en de Gasthuis-straat. In de Gasthuisstraat staat een fraaije arduinsteenen pomp, voorstellende eenen meerman ten halve lijve, vasthoudende eene dolphijn, waaruit het water loopt. Men telt er binnen de wallen 675 h. en 3600 inw.

Er zijn twee jaarmarkten, van welke de eene op Pinksteren en de andere in October gehouden worden, ook zijn er twee weekmarkten op Dingsdag en Vrijdag.

Het Oude Stadshuis, dat aan de *Markt* stond, is in het jaar 1762 afgebroken en op de zelfde plaats een nieuw gesticht, waaraan den 11 April van dat jaar de eerste steen is gelegd. Het is een eenvoudig, doch deftig gebouw, van geschikte kamers en ruime vertrekken voorzien, en prijkende met een arduinsteenen bordes en een fraai koepeltorentje. Onder het Stadhuis is de Hoofdwacht.

De Waag, op de *Markt*, is een aanzienlijk gebouw, welks bovenkamer vroeger tot vergaderkamer van de schutterij diende en thans gebruikt wordt tot eene Latijnsche-school.

Het Postkantoor is in de *Gamersche-straat*.

Ook is er eene fraaije gedeeltelijk overdekte Vischmarkt.

De Kazernen, in de *Kerkstraat* en de *Strikstraat*, hebben in 1836 belangrijke verbeteringen ondergaan en een oud Magazijn is toen tot Werkplaatsen voor den garnisoenssmid en geweermaker ingerigt.

Merkwaardig is ook nog een huis in de *Nonnenstraat*, waar eenmaal de vermaarde Maarten van Rossem gewoond heeft en welks muren, zoo van den voor- als van den achtergevel, ongeveer 1,90 ell. dik zouden zijn; terwijl daaronder kelders gevonden worden, die met onderaardsche gangen eenen uitgang zouden gehad hebben in zijne heerlijkheid Rossem, 1¼ u. van Zalt-Bommel gelegen.

De Herv. hebben hier eene kerk, de Grootekerk geheeten, staande op een plein, bezijden de *Kerkstraat* en de *Nieuwstraat*, het *Kerkhof* genaamd. Deze is, zoo wegens de oudheid van het metsel- en timmerwerk, als wegens het groote vensterlicht zeer aanzienlijk. Daarbij is zij zich zelven in alle deelen gelijk en van een gelijkvormig maaksel, als zijnde door den zelfden bouwmeester, op den zelfden tijd begonnen en voleindigd, zonder eenige tusschenpozing. Zij is in het jaar 1304 gewijd ter gedachtenis van den H. Maarten. Bij de kerk staat een toren, in hoogte den toren van de St. Maartenskerk te Utrecht zeer nabij komende en van den zelfden bouwtrant als den dom van Utrecht en den toren van Rhenen, hebbende drie omgangen Doch de spits van den Bommelschen toren is in 1538 door den bliksem afgebrand, waarover de Heer Jonas de Beije, in leven Burgemeester van Zalt-Bommel, een fraai jaarschrift heeft gemaakt; hetwelk binnen de kerk op het afbeeldsel van den ouden toren te lezen is:

hanC habVIt tVrrIs fastIgIa fVLMIne fLagrans
CorrVIT, aC toto VertICe nVDa stetIt

Welk jaarschrift door Jonker Andries Schadé van Westrum aldus vertaald is:

Voor dat het bLIXeMs VUUr zIIn' hooChte staCk In brant.
zoo stond dIt sChoone spIts hIer praChtIg op geplant.

In de gemelde kerk was een kapittel van 10 Kanunniken; hetwelk Gerrit van Nassau, Schatmeester der Utrechtsche kerk en Barend van Vuren, Kanunnik van St. Pieterskerk te Utrecht, volgens Miraeus gesticht hebben, in het jaar 1303. De kerk is ruim; rust op twee rijen zware kolommen, en bevat een der schoonste orgels van het Rijk, in eenen modernen stijl opgetrokken. Ook ziet men thans in het westelijk gedeelte een muurschilderwerk, voorstellende de H. Christophorus, dragende het kind Jezus door het water, in natuurlijke grootte; hetwelk voor eenige jaren, bij het witten der muren ontdekt is.

Vroeger hadden de Herv. hier nog eene kerk, in de *Gasthuisstraat*, de Kleine-kerk geheeten, doch deze wordt sedert het jaar 1830 niet meer tot godsdienstoefening gebezigd, en is aan het Gasthuis, waaraan zij ook eertijds behoord heeft, in koop afgestaan, ten einde aan dat gebouw te worden aangetrokken. Zij heeft eenen hoog opgaanden sierlijken toren, waarin een zeer welluidend klokkenspel is, hetgeen gehouden wordt voor het beste, dat langs de Waal wordt aangetroffen, en waarvan het uurwerk bij het slaan eenige ruitertjes te paard in beweging brengt. Vóór het jaar 1830 werd in deze kerk des winters Zondags avonds en des zomers in de week door de Hervormden gepredikt, ook namen de Evangelisch-Lutherschen er hunne godsdienst in waar. Sedert het genoemde jaar houden deze laatsten hunne godsdienstige vergaderingen in de Groote kerk der Hervormden.

Toen den R. K. was toegestaan te ZALT-BOMMEL eene bidplaats te hebben, hebben zij daartoe van zekere jufvrouw TEN OEVER een huis eerst gehuurd en daarna gekocht. Deze bidplaats is in een nieuw kerkenhuis veranderd, in 1781, op den grond daartoe verleend door THEODORUS OTTO Med. Doctor en Professor, zijnde dit een langwerpig vierkant, in- en uitwendig fraai gebouw, in de *Oliestraat*, met eenen kleinen, vierkanten toren, een orgel en een altaar.

Men had er vroeger mede een klooster van Reguliere Kanunniken St. Peterspoel, geheeten, waarvan men thans de juiste standplaats niet meer weet aan te wijzen, en een klooster van Reguliere Kanunnikessen, in de *Nonnenstraat*, Maria-Magdalena-klooster geheeten, waarvan de gebouwen thans tot geweermakerswinkel dienen (1).

De Synagoge, in de *Kloosterstraat*, is een klein, doch doelmatig ingerigt gebouw.

Onder de *liefdadige* gestichten verdient vooral melding het Gasthuis, in de *Gasthuisstraat*, zijnde een prachtig gebouw, met ruime zalen, en dienende ter verpleging van zieken van alle gezindten, ten getale van 25; terwijl het ook buiten 's huis hulp verleent.

Het Hervormde Weeshuis, op het *Kerkhof*, is een ruim gebouw, waarin gemiddeld een getal van 150 kinderen zouden kunnen verpleegd worden, doch, bij gebrek aan de noodige fondsen, worden de weeskinderen naar Frederiksoord gezonden, en het weeshuis tot Bewaarschool gebezigd.

Het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, in de *Nieuwstraat*, is een ruim en goed ingerigt gebouw, met 17 vertrekken, waarin 5 mannen en 20 vrouwen zijn opgenomen.

Men heeft er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 20 November 1817 is opgerigt, ruim 80 Leden telt en in een eigen gebouw, in de *Kloosterstraat*, vergadert.

Bovendien zijn er: Afdeelingen van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, van het Nederlandsch Traktaatgenootschap, van het Nederlandsch Zendelinggenootschap en van Christelijk Hulpbetoon.

Aan de Latijnsche school wordt door eenen Rector aan 12 leerlingen onderwijs gegeven. Onder de hier geweest zijnde Rectoren verdient melding de door zijne schriften bekende JANUS MARIUS HOOGVLIET, die hier van 1822 tot 1829 geweest is.

De Teekenschool telt 25 leerlingen; de Stads Fransche kostschool voor Jongeheeren heeft 40 leerlingen; de Fransche kostschool voor Jongejufvrouwen 25 leerlingen; de Stads Nederduitsche school 80, de Nederduitsche tusschenschool 60, de Stads Armenschool 250 leerlingen; de Herhalingsschool, welke alleen des zomers gehouden wordt, 40 leerlingen; de Bewaarschool, 135 kinderen, en de Israëlitische school, 35 leerlingen.

ZALT-BOMMEL is de geboorteplaats van GIJSBERTUS MASIUS, eigenlijk GIJSBERT MAAS, den vierden Bisschop van 's Hertogenbosch, † 11 Julij 1614.

Van de Godgeleerden: GERARDUS MORINGUS, in 1556, als Professor in de theologie in de abdij van St. Truijen, in het toenmalig bisdom Luik, na eerst die zelfde waardigheid in de abdij van

(1) Zie daaromtrent meer omstandig onze art. MARIA-MAGDALENA-KLOOSTER ST. en PETERSPOEL (ST.)

St. Geertruida te Leuven, bekleed te hebben; Adrianus Buurt, geb 27 Mei 1711, † 25 December 1781, als Predikant te Amsterdam, en Hermannus Royaards, geb. 7 April 1753, † 5 Januarij 1825, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Akademie-prediker aan de Hoogeschool te Utrecht.

Van de Regtsgeleerden: Thomas Vlas, gezegd Linneus, Raad van Hendrik, Graaf van Nassau, Heer *van Breda*, geb. omstreeks 1560, Jan van Gluenen, Raadsheer in het Hof van Gelderland, en Wilhelmus Cup, † in 1669, als Hoogleeraar in de Regten te Franeker.

Van den Grieksche Letterkundige: Lambertus Barleus (Lambert van Baarle), geb. in 1595, † 17 Junij 1663, als Hoogleeraar in de Grieksche taal te Leyden.

Van den Geschiedschrijver Henricus Bommelius, (Hendrik van Bommel), die omtrent het jaar 1530 geleefd heeft.

Van de Staatslieden: Elbertus Leoninus (Engelbert de Leeuw), geb. in 1519 of 1520, † 6 December 1598, als Kanselier van Gelderland en Mr. Jacob Abraham Uitenhage de Mist, geb. 20 April 1740 † 3 Augustus 1823, als Lid van de Eerste kamer der Staten Generaal.

Van den Krijgsman Maarten van Rossem, geb. in 1478.

Van de Schilders: Nicolaas van Ravestein, geb. in 1601, † in 1750; Johannes Vorstermans, geb. in 1643; Gerard Hoet, geb. in 1648, † in 1733; diens zoon Hendrik Jacob Hoet, geb. in 1693, † in 1733; Hendrik Sockens, geb. in 1680, † in 1711, en diens broeder Gijsbert Sockens, geb. in 1685.

De stad Zalt-Bommel is dikwerf zeer diep in de Geldersche oorlogen gewikkeld geweest.

In het jaar 1286 deed de Hertog van Braband eenen inval in het Land-van-Overmaze. Hertog Reinald van Nassau zocht den Brabander wel te keer te gaan; doch zijne magt was te zwak. De Hertog van Braband, duchtende, dat zijne partij zich bij Tiel te veel versterken zou, verzon, om zulks te ontgaan, dat het land van Bommel een Brabandsch leen was, waarvan de Gelderschen de leenverheffing verzuimd hadden, en eischte het dus voor zich. Graaf Reinald, vreezende voor het verlies van zulk een gewigtig deel, bragt al zijne magt en ook die van zijne vrienden bijeen, om den overkant te bewaren. Die van Zalt-Bommel ontvingen en erkenden echter den Hertog van Braband voor hunnen Heer, ofschoon de Gelderschen in hun gezigt waren.

In den twist tusschen vader en zoon, te weten de beide Reinalds van Nassau, deden de Heeren van Buren en Arkel, in 1309, eenen inval in den Bommelerwaard, waarbij de stad geheel geplunderd en verwoest werd.

In 1365 werd Zalt-Bommel, door Hertog Eduard, belegerd en ingenomen, en alle de Brabanders van daar verdreven.

Drie jaren daarna werd zij beklommen door Goosen van Varik, die zich met eenige Heekerschen vereenigd had. Hertog Eduard, hier van berigt krijgende, kwam met allen spoed derwaarts, heroverde de stad, en deed de Heer van Parwys en andere Brabanders onthoofden; de Heer van Varik was des nachts de stad ontvlugt. In 1372 werd zij door den Graaf van Blois ingenomen; de burgers moesten aan hem opbrengen 6000 gulden, tot straf dat zij hem niet voor Hertog van Gelder hadden willen erkennen.

In het jaar 1477 trokken die van Zalt-Bommel, met eenigen van Wageningen, bij loting uit, onder hunnen Burgemeester Haegstout, met oogmerk, om eenige dorpen, in den omtrek van Buren, onder

bedwang te houden; maar zij werden door den Heer van IJsselstein, die bij Ravensway in hinderlaag lag, onverwacht verrast. Verschillend zijn de verhalen daarvan: deze zeggen, dat zij vlugtten; anderen, dat zij IJsselstein in het open veld geslagen hadden.

Toen in het jaar 1481, Maximiliaan, Aartshertog *van Oostenrijk*, en zoon van Keizer Frederik III, in huwelijk hebbende Maria van Bourgondië, zich gereed maakte, om, met een magtig heir, dat te 's Hertogenbosch, Gorinchem en elders in winterkwartieren gelegen had, zijne aanspraak op Gelderland te doen gelden, was hij verzeld van vele aanzienlijke mannen. Zijn leger kwam in den Bommelerwaard, en een goed gedeelte daarvan in de stad, terwijl die van Zalt-Bommel bezig waren met den naamdag van St. Ignatius te vieren. Ongeloofelijk snel waren de burgers in het geweer, en joegen de overvallers met bebloede koppen en met schande beladen de stad uit; ter gedachtenis daarvan leest men boven de Boschpoort: IgnaCII VIr LVCesCIes BoMeL eXpVLIt hostes.

Het volk van den Aartshertog, om dezen blaam uit te wisschen en Zalt-Bommel te benaauwen, overweldigde, in de Bommelerwaard eenige welgelegene plaatsen en heerenhuizen, waaronder ook het slot Hemert, op de Maas gelegen; daardoor grootelijks de toevoer naar de stad verhinderende. Zalt-Bommel hierdoor de dringendste levensbehoeften missende, was genoodzaakt op andere middelen te denken, te meer toen er berigt kwam, dat Nijmegen, Tiel en andere steden genegen waren, om de magt van den Hertog niet te gevoelen. Dus zonden zij dan ook hunne gemagtigden naar 's Hertogenbosch, om Maximiliaan en Maria in hunne waardigheden te erkennen. Dit geschiedde den 27 April 1481. De gemaakte vrede was van geen langen duur. Hertog Albert van Saksen deed, in 1497, eenen inval in den Bommelerwaard, nam het Reguliers-klooster en andere plaatsen ter benaauwing van de stad in; doch geen kans ziende, de stad te overweldigen vond hij zich gedrongen op te breken. In het jaar 1504 zond Keizer Maximiliaan, Rudolph van Anholt, een Duitsch vorst, en in zijnen tijd een aanzienlijk krijgsman, met een leger naar Bommel; doch, wat moeite hij ook aanwendde, hij moest mede zonder de stad overweldigd te hebben, vertrekken. In het volgende jaar besloot Koning Filips, voornemens zijnde, zich naar Spanje te begeven, door magt van wapenen, zich van het bezit van Gelderland te verzekeren. Naar alle oorden van de Nederlanden deed hij brieven afgaan, eischende van zijne leenmannen geld en volk en de nalatigen met zware boeten bedreigende. Door dit middel een aanzienlijk leger bijeengebragt hebbende vertrok hij daarmede naar Gelderland en belegerde de stad Bommel, welke hij geweldig deed beschieten. Of dit beleg hem te lang in zijn voornemen opgehouden hebbe, of dat hij geen kans zag de stad te bemagtigen, valt niet te beslissen, zeker is het, dat hij die belegering in eene omsingeling veranderde en twee blokhuizen voor de stad opwierp, zoodat niemand er kon in- of uitkomen. Maar toen hij zag, dat hij door de welgemoedheid en eensgezindheid der burgers en soldaten veel volks verspilde, en er geen kans was, om de stad meester te worden, besloot hij die bezet te houden, en met het overige zijns legers, naar Arnhem te trekken, hetwelk hij bemagtigde, waarop Harderwijk, Wageningen, Elburg en Hattem volgden, en daarna Doetinchem, Lochem en Groenlo. Zalt-Bommel had reeds een beleg van drie maanden verduurd en zou zich nog niet overgegeven hebben, had niet Hertog Karel, die zich reeds onderworpen had, de burgers met tranen in de oogen daartoe bewogen. Hertog Karel

van Egmond, speelde echter den geveinsde, want zoo haast was Filips, in het volgende jaar, niet naar Spanje vertrokken, of hij vond middel, om vermomd in Gelderland te komen, en toonde toen weinig acht te slaan op het gemaakte verbond; integendeel maakte hij zich meester van onderscheidene steden, en kwelde niet alleen Filips, maar ook zijnen opvolger Karel V. Om meester van Zalt-Bommel te worden bediende hij zich van Dirk van Haaften, een Geldersch Edelman, die onderscheiden goederen zoo in den Tieler- als in den Bommelerwaard bezat. Deze had zich voorzien van een voerschip, dat van binnen opgepropt met volk, en van boven met rijsbossen bedekt was; daarmede vertoonde hij zich 's morgens vroeg voor de Waterpoort te Bommel. De Edelman zelf was gekleed als een koopman; toen de portier hem vroeg, wat hij geladen had? was het antwoord: *rijsen*. Dit was de leus voor de zijnen, die van binnen begonnen op te rijzen en op den wal sprongen; zij ontweldigden den portier de sleutels, openden de poort, en drongen met een groot geschreeuw van *Gelre! Gelre!* de stad in. De Bourgondische bezettelingen, die op het slot, in plaats van in de stad, lagen, waren meest op roof uit. De burgers vielen van Haaften terstond toe, en hielpen de bruggen van het slot afbreken; zij, die er zich op bevonden, gaven zich den 28 Januarij 1511 over.

In Februarij van dat jaar trok Hertog Karel van Gelder, met eene groote magt, waarbij ook vele Bommelsche burgers waren, naar Heukelom; doch om het in te nemen vonden zij meer tegenstand dan zij verwacht hadden. Die van Heukelom versloegen er 300, onder welke velen van deze stad. Den 27 Augustus van dat zelfde jaar deden zij eenen togt in de Landen van Heusden en Altena, en brandden het dorp Aalburg, digt onder Heusden, af, alsook het dorp Andel, onder Altena; den 8 Januarij van het volgende jaar leidden zij het dorp Engelen in kolen, en den 25 van die maand de dorpen Geffen en Nuland.

Omstreeks Paschen van het jaar 1512 trok de burgerij van 's Hertogenbosch uit om Zalt-Bommel te benaauwen, en over het veer te Oijen, aan de Geldersche zijde, een blokhuis op te rigten; hetwelk, ingeval het volmaakt had kunnen worden, van groote dienst zoude zijn geweest; doch het werd niet voltooid, deels om de oneenigheid, welke men met de soldaten had, die, eene maand loon vooruit begeerden, hetgeen, om het onvermogen der stad, onmogelijk was te doen, deels omdat de Gelderschen het stadje Megen aan den Brabandschen oever der Maas, ingenomen en verbrand hadden.

In het jaar 1525 staken die van Zalt-Bommel den brand in het dorp Orten, voor de poorten van s' Hertogenbosch. In 1527 ontnamen zij die van s' Hertogenbosch een schip geladen met vijgen en rozijnen.

In het volgende jaar namen de Gelderschen nog onderscheidene geladene schepen, die uit Holland kwamen en te s' Hertogenbosch te huis behoorden. Ook namen zij, in het begin dezes jaars, vele Brabandsche kooplieden die van de Frankforter mis terug kwamen, gevangen. De meeste hunner waren burgers van Antwerpen en s' Hertogenbosch. De Regering dier steden hierover gebelgd, bragten in aller ijl een hoop volks bijeen, waarmede zij eenen strooptogt in Gelderland deden, en schreven brandschattingen uit tot Zutphen toe. Zalt-Bommel, mogelijk beducht, dat het haar gelden zoude, zond eenige gemagtigden naar s' Hertogenbosch, om een bestand te maken. Doch deze werden aldaar kwalijk bejegend, en men zond hen met dit ruwe antwoord terug:

» Dat zij eerst hunne vestingwerken en wallen zouden slechten en dan » over een bestand komen spreken." De stad bleef toen evenwel ongemoeid.

In Julij 1572 namen eenige Gorkummers, ondersteund door vele uitgeweken Bommelaars, na eenen der poorten opengeslagen te hebben, de stad voor den Prins van Oranje in. Dan, zich te zwak bevindende zonden zij om meer volk naar Gorinchem; vandaar deed men hen eenige Hoogduitschers en 50 Walen toekomen, die, zoodra zij in de stad kwamen, naar de kerk liepen en de beelden verbraken. De burgerij, hierover vertoornd, liep te zamen, en joeg dien hoop weder de stad uit. Dirk van Haaften, een kleinzoon van den bovenvermelde, maakte zich, met eenige uitgewekene burgers, op den 1 Augustus 1572, van de stad meester; en ofschoon de beeldstormers bijna alles bedorven hadden, wist echter van Haaften de burgers in zoo verre te bevredigen, dat zij zich onder de regering van Oranje begaven, wordende er ook toen de Hervormde godsdienst ingevoerd.

Twee jaren later werd Zalt-Bommel door Requesens met groote magt belegerd. Binnen de stad bevond zich van Haaften, met vier vendelen Schotten, onder den kolonel Balfour, die, met de burgerij volkomen eensgezind waren, om de stad tot het uiterste te verdedigen. De Spanjaarden wierpen zeven schansen aan de zijde van den wal op, en beschoten de stad allerhevigst; doch konden van daar meer schade aan de huizen dan aan de stadsmuren toebrengen. En hoewel die van binnen hem meer nadeel toebragten, dan hij hun van buiten, zagen zij echter geen kans om zijne werken te vernietigen of hem er uit te jagen. Alzoo vreezende van, even als te Leyden, door honger benaauwd te zullen worden, vermits zij geen ontzet te wachten hadden, namen zij het mannelijk besluit, om den dijk door te steken en den vijand te doen verdrinken of te doen vlugten, hetgeen hen ook gelukte. Na den gemelden 1 Augustus 1572, waarop Zalt-Bommel, door van Haaften ingenomen was, en den eed aan Oranje had gedaan, een tijd toen in Gelderland nog niemand zich tegen de Spaansche tirannij durfde verzetten, zijn de Bommelaars, de eerste in die provincie geweest, die in het verbond met Holland en Zeeland getreden zijn, om gezamenlijk de goede zaak van vrijheid en godsdienst voor te staan en daarvoor te ijveren. Hierom heeft Zalt-Bommel dan ook de eer gehad, met de gemelde provinciën, in alle zoo binnenlandsche als buitenlandsche handelingen, als een lid van een en het zelfde ligchaam aangemerkt te worden, hetwelk zich noemde: *De Ridderschap en de Steden van Holland en Zeeland en hare geassocieerden Steden van Bommel en Buren*, diensvolgens wilden die van Zalt-Bommel mede begrepen zijn in het verbond van vereeniging, den 25 April 1576 tusschen Holland en Zeeland te Delft gesloten, doch werd daarin niet toegelaten.

Daarenboven hebben, onaangezien de Pacificatie van Gent, die van Zalt-Bommel zich altoos aan de zijde van Oranje en de Staten gehouden. Nogthans vindt men aangeteekend, dat zij eenige zwarigheid maakten om de satisfactie of voldoening van den Prins van Oranje aan te nemen, vermits zij oordeelden, dat eenige punten daarvan strijdig waren met 's lands regten; verklarende zij evenwel volmondig, te zullen blijven bij de aangenomene Unie, en bereidwillig te zijn tot het afzweren van den algemeenen vijand.

In het jaar 1579 nam de stad dan ook een werkzaam deel, om de nadere vereeniging tusschen de provincien in Gelderland te bevorderen.

Omtrent dezen zelfden tijd maakte de R. K. aldaar eenige beweging, doch Heer Filips van der Aa, versterking van volk in de stad hebbende weten te krijgen, herstelde de rust spoedig.

In het jaar 1587 klaagde de regering van Zalt-Bommel, bij den Graaf van Leicester, over de kwade betaling van het garnizoen, waarop de Graaf ten antwoord gaf: » Wat ligt u aan dat van Hohenlohe gelegen, » neemt Engelsch garnizoen in, en ik zal mij zelf ten borg stellen, » dat zij alle maanden prompt betaald zullen worden." Zij daarentegen zeiden. » Wij hebben een goed volk bij ons, dat zich met onze bur- » gers goed verdraagt, wij zouden daarin niet gaarne verandering » maken."

Op den Geldersche landdag, welke in December 1595, te Arnhem gehouden werd, handelde men onder anderen over de hereeniging van Zalt-Bommel en den Bommelerwaard, die zich nog als verbonden aan Holland wilde gehouden hebben, met het hertogdom Gelder; waartoe eindelijk eene schikking beraamd werd, in welke men wederzijds genoegen nam.

Don Francisco de Mendoza, Admirant van Arragon, ondernam in 1599 het beleg van Zalt-Bommel. Hij kwam den 15 Mei, met het leger, voor de stad, deed zijn volk, dat uit 's Hertogenbosch, langs eene schipbrug, bij Crevecoeur, over de Maas gelegd, van voorraad voorzien werd, terstond arbeiden, om de stad te naderen. Ook deed hij eenen aanval op de buitenwerken der stad, doch werd, met groot verlies, afgeslagen. Daarbij besprong Prins Maurits de vijandelijke loopschansen, waarbij van wederzijde, eenige schade geleden werd. Het beleg werd flaauwelijk voortgezet tot op den 13 Junij, wanneer de vijand, met stille trom van voor de stad opbrak en tot bij Rossum terug week. Nadat de Prins nu Zalt-Bommel genoegzaam versterkt had, legerde hij zich op het eiland Voorne, alwaar hij de schans, vroeger gesticht, aanmerkelijk verbeterde.

De oneenigheid, welke er tusschen Zalt-Bommel en het overige gedeelte van Gelderland, omtrent 30 jaren achtereen geweest was, werd in het jaar 1602 door een verdrag weggenomen.

In het jaar 1672 hielp Zalt-Bommel weder rijkelijk den last des oorlogs dragen. Sedert den Munsterschen vrede waren de werken dier stad, even als die van andere steden, zoodanig veronachtzaamd, als ware men zeker geweest nimmer weder in oorlog te zullen geraken. Toen deze op nieuw uitbarstte, waren de borstweringen in der haast een weinig verbeterd; maar de wallen hadden palissaden noch stormpalen. De gracht bij de wallen was zoo diep en zoodanig met ruigte bewasschen dat het gevogelte er zijn verblijf in hield. In het magazijn waren geen 7000 pond buskruid en slechts eenige weinige musketten. Op aanhoudend verzoek van de stedelijke regering, zond de Raad van Staten, den 17 Julij, nog 7000 pond buskruid, drie duizend pond snaphaankogels en drie duizend pond lont. Deze voorraad was zoo onachtzaam uit de oorlogschepen geligt, dat men naderhand den Heer Cornelis de Witt beschuldigde, als of hij dien nutteloos had gebruikt, met oogmerk om de noodige krijgsbehoeften van 's lands schepen te verspillen. Het geheele garnizoen bestond uit 250 man en de burgerij, verdeeld in vier kompagniën, kon nog geen 500 man uitmaken. Op den 24 Julij hoorden die van Zalt-Bommel, hoe in Holland voor de bevordering van Prins Willem III geijverd werd. Des nachts ten elf ure kwam een groot aantal mannen en vrouwen bijeen; klopte alle de Regenten op, en begeerden dat zij zich terstond naar het raadhuis

zouden begeven, om den Prins tot Stadhouder te verkiezen, dreigende, indien zij weigerden, hen allen den hals af te snijden. In deze verwarring begaf de Regering zich naar het raadhuis. Zekere Hendrik de Waal deed toen, uit naam van de geheele burgerij, het gemelde verzoek. De Regering gaf zeer bescheiden ten antwoord, dat de geheele provincie Gelderland, veel min zij, daar immer tegen geweest waren; maar dat zij vreesden, dat Zijne Hoogheid, nu Nijmegen reeds door de Franschen belegerd was, voor welk lot zij ook duchten, dit ambt niet zou willen aanvaarden, te meer daar Zalt-Bommel de eenige plaats in Gelderland was, die de vijand nog niet bezet had. Dan, op aandrang der burgerij, werden terstond de Burgemeesters Karel van Onżzeren en Johan Gerswert, uit den Raad, benevens Aegidius Mestekker, en Leonard Goris, uit de burgerij, gemagtigd, om naar Gorinchem te gaan; aldaar of elders Zijne Hoogheid af te wachten, en bij hem aan te houden, dat de stad van volk en krijgsbehoefte mogt voorzien worden: alsmede te vernemen, of het den Prins welgevallig zijn zou, dat hem, bij speciale akte, onder stads-zegel, de waardigheid van Stadhouder opgedragen werd. Den 16 vonden de Afgezanten Zijne Hoogheid te Bodegraven, van wien zij, op hun gedaan voorstel, ten antwoord kregen, dat hem te over bekend was, hoe veel den Staat aan het behoud van Zalt-Bommel gelegen was; dat het hem smartte te moeten hooren, dat zulk eene stad niet beter voorzien was, en dat hij zich nog niet in staat bevond, om behoorlijken bijstand te zenden, doch dat hij, wat in zijne magt was, zou aanwenden, om Zalt-Bommel te bewaren. Ook toonde de Prins zich niet ongenegen, om de gemelde akte, als hem die gezonden mogt worden, te aanvaarden. De maarschalk de Turenne, voor Koevorden liggende, deed de stad den 14 Julij opeischen, en drie dagen daarna aan de Regering een brief ter hand stellen, waarbij hij beloofde, de stad te zullen sparen, indien zij zich gewillig overgaf, doch dat zij anders gevaar liep van verwoest te worden. Op dien zelfden dag werden uit Bommel naar den Prins afgevaardigd, de Predikant Samuel Wesselius en eenigen uit de burgerij; eensdeels, om ernstig om hulp te verzoeken; ten anderen om Zijne Hoogheid de stadhouderlijke waardigheid op te dragen. Middelerwijl verschenen de Franschen den 20 voor de stad; Turenne deed haar andermaal opeischen en vorderde dat de Gedeputeerden over een door hem voor te stellen verdrag, zouden handelen. Doch een en ander werd hem, na rijp beraad van de Regering, alsmede van den Kommandant van Leeuwen en de voornaamste ingezetenen, geweigerd. Binnen Zalt-Bommel waren eenige ongetrouwe burgers, die aan Turenne eene juiste kaart van de ligging der stad en hare sterkte bezorgd hadden, met aanwijzing waar zij het zwakste was. Deze deed de Maarschalk aan de Regering vertoonen; doch ook dit deed hen niet van besluit veranderen. Op de Waal, voor de stad was een uitlegger geplaatst, die de Franschen veel nadeels toebragt; doch ongelukkig geraakte deze door eigen kruid in brand. Tegen den avond zond Turenne andermaal, door eenen trompetter, eenen brief, om die van Zalt-Bommel tot de overgave te noodzaken, met bedreiging, dat bij weigering van dien, de stad nog dien zelfden nacht zou ingenomen en geplunderd worden; op dezen volgde terstond een ander, met een Fransche Kolonel, die niets deed dan beloven en dreigen. Twee der Regenten schenen tot de overgave geneigd; doch de Kommandant van Leeuwen gaf een manmoedig en weigerend antwoord. Dan dit baatte hem weinig; want de bezetting weigerde te vechten, en

de Burger-Officieren de zwakte der stad kennende, en geen hoop op ontzet hebbende, wilden het uiterste niet wagen; zoodat men tot de capitulatie moest overgaan; die dan ook den volgenden dag gesloten werd. Men bedong voorwaarden zoo goed men kon; maar de Franschen hielden die hier zoo min als elders. Toen zij in het volgende jaar 1673 de stad verlaten moesten, persten zij de reeds uitgeputte burgers nog 3600 gulden voor brandschatting af. In de gemaakte capitulatie was bepaald, dat men van stadswege 12 gijzelaars zou leveren; deze waren Johan de Bije, ridder *tot Waardestein*; Johan de Kok (*de Oude*), Francois van Meurs (*de Dikke*), en Johan de Kok (*de Jonge*), en uit de burgerij Schook Aart Goris van Brest (die de eenigste R. K. was), Johan van der Geven, Brusten Brüstenbe, Dirk van 's Gravenweerd, Noy de Zwart, Jan van Loenen, Hendrik van Loenen en Diederik Sowaal. Deze werden, terstond na het gemaakte verdrag, gewapenderhand op het stadhuis gebragt, aldaar in eene kamer, zonder eten of drinken, opgesloten, onder opzigt van eene sterke wacht bewaard, en alzoo behandeld als misdadigers, die den dood verdiend hadden. Doch de Heer Loudonie van Bommel kwam hun aanzeggen, dat zij, onder zijnen borgtogt, naar huis konden gaan, om zich te ververschen, mits zij beloofden, binnen één uur tijds weder te komen. Den volgenden nacht werden zij nog sterker bewaakt, en daarna, onder geleide van eenige musketiers, naar het huis van den Commissaris Renau overgebragt, zonder dat het iemand geoorloofd was hun aan te spreken. Een der burgers, de vrijheid nemende, in het voorbij gaan, zijne vrouw toe te roepen, dat zij hem eenen reiszak met linnen en eenen mantel aan des Commissaris huis bezorgen zoude, werd daarover zeer vinnig met de tromp van een snaphaan in de zijde gestoten, met bijvoeging van: *Marche donc bougre*. Ofschoon zij nu genoegzaam drie dagen zonder eten of drinken geweest waren, kregen zij echter bij den Commissaris mede niets; doch aldaar werd hun vergund, dat hunne vrouwen hun iets mogten zenden. De Commissaris, zijnen maaltijd gedaan hebbende steeg te paard; vier van de gijzelaars kregen naauwelijks voor hun geld eenen wagen, doch de overigen, hoe zwak ook, moesten te voet volgen, onder bedreiging, dat, zoo een van hen slechts een weinig ter zijde ging, hij terstond zou doorschoten worden. Dus kwamen zij in de grootste vrees te Tiel, alwaar eenigen het ontvlugtten en de overigen in het volgende jaar gerantsoeneerd werden.

Ruim een eeuw later deelde de meermaals bedreigde Bommelerwaard, weder in dit lot. Eerst bezet geweest door Engelschen en Emigranten, werd door hen bij de aannadering van de Franschen in 1794 ontruimd. Op een eiland, door twee groote rivieren omspoeld, wilden zij zich zoo min ophouden als in eene met beleg bedreigde vesting. Zij togen naar den Tielerwaard, die een ruimer veld ter ontkoming aanbood. Staatsche benden, onder den Prins van Hessen-Darmstadt, vervingen hen, op dezen door hen ontruimden gevaarlijken grond. Zalt-Bommel strekte tot hoofdkwartier aan dezen Krijgsbevelhebber. Reeds voor den 21 December was de vorst zoo sterk dat de Maas vast bleef zitten. Drijfijs vervulde de Waal, en het liet zich allezins aanzien, dat ook deze welhaast eene vaste ijskorst zou worden. Waagden het de Franschen om den bevloerden stroom over te gaan, dan liepen de krijgslieden in den Bommelerwaard gevaar, om krijgsgevangen te worden gemaakt. Het schijnt ook dat de verspreide, ofschoon onzekere, hoop op eenen wapenstilstand en het daaruit voortgevloeide

bevel om alleen verdedigenderwijze te werk te gaan, aanleiding gegeven hebben, om het minder noodzakelijk te achten, die posten sterk te bezetten. De voorheen met krijgsvolk opgevulde dorpen Hurwenen en Rossum werden ontruimd en het volk in ZALT-BOMMEL verlegd. Een groot gedeelte der Staatsche krijgsmagt verliet het eiland, niet zonder veel moeite en met groot gevaar over de Waal trekkende, door het steeds toenemend en opeenschuivend drijfijs belemmerd; nogthans voerde men het zwaar geschut mede. Het was echter maar eene gedeeltelijke opruiming, overal bleven de buitenposten bewaakt en het fort St. Andries behield de krijgsbezetting. Toen de Waal zich met der daad vastgezet had, zoodat de rivier tot overtrekken geschikt was, keerden eenige krijgsbenden na de voorheen verlatene posten terug. De Generaal DAENDELS, destijds bij het Fransche leger dienende, kreeg bevel, om den 26 December de overtogt naar den Bommeler-waard te ondernemen. Hij deed zulks aan het hoofd zijner brigade, 1500 man sterk. Onvoorzien van geschut trok hij en zijne onderhoorige manschap, bij het dorp Driel, met geveld geweer, de Maas over. Geen wederstand van belang ontmoetende, maakte hij zich meester van den Bommeler-waard, en nam de krijgslieden, die niet hun behoud in de vlugt zochten, krijgsgevangen. Ofschoon deze aanval in den vroegen morgen geschied was, kreeg de Prins VAN HESSEN-DARMSTADT, in de stad ZALT-BOMMEL het opperbevel voerende, niet vóór 9 ure, daarvan berigt. Onverwijld deed hij een aantal Grenadiers de stad uittrekken, om de toegangen te bezetten. Aan het hoofd van de drie, onder hem staande, bataillons toog hij de stad uit, en poogde, aan den kant van Hurwenen, den inrukkenden DAENDELS te keer te gaan. Vruchteloos was deze tegenstand. De Franschen drongen door en bereikten ZALT-BOMMEL. Wel waren de poorten gesloten; doch den weg over de grachten door het ijs gebaand vindende, stormden zij te voet en te paard die vesting van alle kanten binnen. De verbaasde inwoners, die eerst weinig uren geleden den overtogt der Franschen vernomen hadden, hielden de inrukkende krijgsbenden, in de eerste oogenblikken, voor eigen volk, dat overhaast de stad weder binnentrok. Kort duurde die misvatting, en ofschoon de ontsteltenis groot was, bij het eerst gevormd denkbeeld, dat hunne verdedigers in zoo bijster eene wanorde de stad weder intogen, waren de schrik, de verwarring en de woeling van strijdige denkbeelden onbeschrijfelijk, toen het geen twijfel leed, of het waren de Franschen, die van alle kanten aanrukten en de stad stormenderhand vermeesterden. De Hoofden der nog in de stad geblevene bezetting, op eigen behoud bedacht, of van meening ZALT-BOMMEL nog te verdedigen, hadden de Regering van de gelegenheid verstoken, om, op eenigerlei wijze, met eenen overrompelenden vijand te dadigen. Men wilde de Franschen de sleutels der stad aanbieden; maar deze waren in die verwarring niet te vinden. Een burger, zegt men, waagde het nog om eene poort te openen, en dus een blijk van overgave te geven, dan het onophoudelijk schieten deed hem van dit oogmerk afzien. ZALT-BOMMEL kon dus niet anders aangemerkt worden dan als stormenderhand te zijn ingenomen, en uit dien hoofde blootgesteld aan plundering en al de ongeregeldheden, die het barbaarsch zoogenaamd regt des oorlogs geoorloofd en wettig keurt. De beginselen daarvan openbaarden zich welhaast, de huzaren, gevolgd door anderen, ondernamen geweldadiger hand de huizen binnen te dringen, en wat hun voorkwam weg te rooven. Dit maakte, dat het bij de inrukking der Franschen in den beginne zeer ruw toeging, en eenigen

geen geringe schade leden. Dan dit werd spoedig gestuit en de overmeesterende Franschen vergenoegden zich, met alles in de winkels te koopen voor assignaten, die zij, ter waarde van negen stuivers de Livre, den winkeliers opdrongen. De uitgetogen Prins van Hessen-Darmstadt kreeg berigt van de vermeestering der stad, en, het hernemen onmogelijk keurende, trok hij de Waal bij Rossum over, en kwam behouden te Op-Hemert aan, met achterlating der legerbehoeften, die de Franschen in handen vielen.

De rampen des oorlogs van deze stad aldus kortelijk voorgesteld hebbende, moeten wij nog melding maken van andere onheilen, die zij, zoo door brand als watersnood, geleden heeft, alsmede van andere gebeurtenissen alhier voorgevallen. In het jaar 1523 zijn in Zalt-Bommel 900 huizen afgebrand, zoo dat er niets van de stad ongeschonden is blijven staan dan de Groote kerk.

Boven is reeds gezegd, dat de toren van de kerk door den brand van 1538 aangestoken werd; weder vernieuwd zijnde, werd hij, in 1696, door den bliksem getroffen en verteerd.

Nadat Zalt-Bommel slechts één jaar van de Franschen verlaten was, werd het met het grootste gevaar bedreigd, namelijk door eene doorbraak in den Lodijkerdijk, en in dat zelfde jaar andermaal door een zwaren ijsgang. In 1740 was te Zalt-Bommel mede alles in de grootste benaauwdheid. In 1751 moesten de inwoners, wilden zij zich voor de overstrooming van den Bommelerwaard beveiligen, de drie poorten aan de waterzijde der stad afdammen.

De overstrooming van 1809 deed zich ook te Zalt-Bommel streng gevoelen, want door het overloopen van het water over de dammen en het doorbreken daarvan werd in de stad zeer veel schade veroorzaakt, zoo door het instorten van muurwerk, het ontstaan van openingen in den grond en in sommige huizen, als voornamelijk door het onverwacht en oogenblikkelijk indringen van het water in onderscheidene woningen, waardoor vele goederen niet konden geborgen worden, maar geheel moesten bederven; gelijk ook de dijken van de stad en het schependom door overstorting van het water en het slaan der golven op onderscheidene plaatsen zwaar beschadigd waren.

In 1816 had deze stad en haren omtrek weder zeer veel van het water te lijden.

Tot in den jare 1831 werden, bij hoog opperwater en ijsgang, ten einde overstrooming voor te komen, drie der vijf aanwezige poorten toegedamd. Buiten het ongerief hieruit ontstaande, leerde de ondervinding meermalen, dat dit middel van tegenweer niet altijd voldeed en nog in den jare 1830 stonden alle de dammen op het doorbreken. Sedert is hierin eene belangrijke verandering te weeg gebragt, door den grondslag der poorten en der belendende huizen op te hoogen en de stad aan de rivierzijde van eenen dijk te voorzien, ten gevolge waarvan nu eenen hoogeren stand van water wordt gekeerd, dan met de bandijken van den waard geschiedt, en er geen vrees voor overstrooming meer bestaat.

De Regering van Zalt-Bommel in het jaar 1765, na het overlijden van een Schepen en Raad dier stad, voorziende dat, wanneer zij de gilden de keuze lieten, in het vervullen van die opengevallen regentsplaats, de benoeming zou vallen op een persoon hun onaangenaam, hadden de gilden zoeken te bewegen, om met deze vervulling te wachten; tot dat de Prins van Oranje, in het naast volgend jaar, zijne meerderjarigheid bereikte, ten einde daardoor een blijk te geven

van de genegenheid der Regering en burgerij, om naar zijne keuze eenen Regent te ontvangen. Geen der gilden, behalve dat der zakkedragers, gaf gehoor aan dien voorslag, maar zij verzochten, overeenkomstig het bezworen regt van voogdijschap staande de minderjarigheid des Erfstadhouders, te mogen blijven bij de vrije benoeming van eenen nieuwen Regent. De Regering gaf vrijheid, om de gilden te mogen vergaderen en, zoo als men het noemt, *te plooijen;* een der verzoekers tot dit voorregt, dien zij gaarne in de Regering zagen, noemden zij, doch den naam des anderen verzoekers, dien zij vreesden tot Mederegent te zullen krijgen, werd door hen verzwegen. Toen deze laatste het besluit der Regering hoorde voorlezen, zonder melding van zijnen naam, vroeg hij den voorzittenden Burgemeester of het hem ook geoorloofd zoude zijn mede te *plooijen?* Dit werd hem toegestaan. Bij de opneming der stemmen bleek, dat de Heer, dien de Regering liefst verwijderd zag, eene groote meerderheid van stemmen bekomen had. De Regering, dit ziende, beraadslaagde, om, overeenkomstig een bij haar genomen besluit, van het voorgevallene aan de Staten kennis te geven. De Dekens der gilden bleven niet achterlijk, om het regt der vrije verkiezing der burgerij, of wel den gilden toebehoorende te verdedigen, en vorderden van de Regering, door aangestelde zaakbezorgers, de staatspapieren, betrekkelijk het verhandelde wegens verlatene of opengevallene regeringsplaatsen. Deze vergunde zulks gedeeltelijk. Tegen den voorjaarslanddag, in April, maakten de strijdende partijen zich gereed, om voor de Staten ieder hun regt te verdedigen. De Regering ontvouwde in eenen brief hare gehoudene handelwijze, en beweerde de regtmatigheid daarvan; terwijl de Dekens der gilden, in een betoogschrift, het regt eener vrije verkiezing staande hielden. Twee wegen, om door vriendelijke tusschenspraak het verschil te vereffenen, werden vruchteloos ingeslagen: waarop de Staten van Gelderland oordeelden, dat de persoon, die door de meerderheid van stemmen der gilden gekozen was, als wettig verkooren, volgens de vrije keus, hun gedurende des Stadhouders minderjarigheid toekomende, moest worden aangemerkt.

Zoo zeer als elders in Gelderland bleek, in het jaar 1787, de tot Oranje overhellende denkwijze der burgers te Zalt-Bommel. 's Prinsen verjaardag, twee jaren openlijk ongevierd gelaten, werd in dit jaar vereerd met het laten waaijen der Oranjevlag van het raadhuis, met het lossen der kanonnen, het spelen van het klokkenspel, vervangen door het slaan der pauken en het steken der trompetten. Dit geschiedde met goedkeuring van de meerderheid der stedelijke Regering; terwijl zij het schieten en afsteken van vuurwerken verboden had. Eenige ijveraars namen dit verbod niet in acht, en lieten het niet bij het vlaggen en verlichten van huizen berusten, maar schoten den geheelen dag en nacht lustig door, er kleine vuurwerkjes bijvoegende. Om dezen verjaardag te vereeren, trok eene bende jongens op, onder een oranjepapieren vaandel, versierd met strikken van de zelfde kleur. Met hunne wapenrusting, uit knuppels en houten sabels bestaande, deden zij bewijs van wapenhandel voor de huizen van eenige Regenten en personen, die zij wisten, dat in zulk een spel behagen schepten en hen daarvoor beloonden. Geene ongeregeldheden of baldadigheden grepen er plaats, en den Bevelhebber der bezetting, den Baron von Patkull, gaat den lof na, van alles ter voorkoming daarvan aangewend te hebben. Buiten voorkennis der Regering, was kort te voren te Zalt-Bommel eene societeit opgerigt, onder den naam van de *Opregte Vaderlandsche societeit.* Welhaast ontstond er mede eene Oranjesocieteit, waarin geene andere

tot leden werden aangenomen, dan die eene verklaring onderteekenden, dat zij niets tegen de Regering der stad hadden in te brengen. Het vuur van tweedragt smeulde nu onder de asch en sloeg met eene schrikbarende vlam uit, toen het Oranjegezinde gedeelte der burgerij, hoogst misnoegd over het aanhouden der Prinses te Goejan-Verwellesluis, dit misnoegen tot wraak liet aangroeijen, en aan den dag legde door, tusschen den laatsten Junij en eersten Julij, bij eenige Patriotten de glazen in te slaan en die geweldadigheden op den volgenden dag met driester geweld door te zetten. De bezetting, door den boven met lof vermelden Bevelhebber in de wapenen gebragt, stuitte den verderen voortgang van die burgerplaag en stoornis der openbare rust. Genoeg had zij echter gewoed, om de Patriotten voor erger beducht te maken, en zonder wederstand zich te schikken naar den wil van hunne tegenpartij. Deze, met de aangerigtte stoornis den schrik wel diep in het hart gejaagd hebbende, zegevierde. Ten betoon hiervan werden zegebogen opgerigt, oranjestrikken gedragen en eene oranjevlag op den toren gezet en van het stadhuis uitgestoken. Bij eene scherpe afkondiging tegen alle verdere oproerige bewegingen, die thans het bedoelde einde daar ter stede bewerkt hadden, moest de onderdrukte partij een scherp verwijt hooren, en het leed verkroppen, dat zij openlijk werden afgemaald als de oorzaak der onlusten, die deze stad beroerd hadden, terwijl de door hen opgerigte vaderlandsche societeit verboden werd. Tot het vrolijk vieren van de behaalde te onderbrenging der patriotten, had de schamele gemeente geld noodig, en bediende zich van het algemeen gebruikelijk middel, om bij de huizen rond te gaan, ten einde de burgers en ingezetenen geld af te vragen, tot aankoop van wijn, bier en sterken drank; dit echter ging de Regering door eene afkondiging te keer. Om het onaangename hiervan voor die partij eenigzins te verzachten, en er iets bitters voor de patriotten onder te mengen, werd in die zelfde afkondiging, » ter voorkoming van alle verkeerde inboezemingen, die sommige kregen door deze en geene tijdschriften, verboden het inbrengen en verkoopen daar ter stede van » *den Post van den Neder-Rhijn*, *den Politieken kruijer*, en dergelijke » papieren, op verbeurte van 50 gulden voor de eerste en honderd voor » de volgende keeren, te verbeuren bij iederen boekverkooper of an» deren personen, die deze verbodene papieren te dier stede mogt in» brengen, verkoopen en daarmede rondloopen, of die in herbergen ter » lezing voorleggen".

In 1830, is Zalt-Bommel de eerste Geldersche plaats geweest, die, door in het onderhoud der uittetrekkene schutters te voorzien, de vrijwillige deelneming tot aansluiting aan de schutterij ten sterkste heeft uitgelokt, zoo zeer dat 50 vrijwilligers zich aan een getal van 40 dienstpligtige schutters hebben aangesloten, en deze stad derhalve, niet alleen van alle Geldersche, maar zelfs van alle Nederlandsche steden, in evenredigheid der bevolking, het grootste contingent schutters heeft geleverd, behalve het aanzienlijk aantal vrijwilligers bij andere korpsen in dienst getreden.

Het wapen van Zalt-Bommel bestaat in een veld van azuur, met een opstaande zwaard, ter wederzijden vergezeld van eene roos, alles van goud.

ZAMET, oud d. in *Oost-Indië*, resid. *Amboina*, op het eil. *Boewang-Besi*, een der *Uliassers*, in het zuidelijke gedeelte van dat eiland.

ZAND, voorm. schorre in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Weelland.

ZAND ('T), b. in de heerl. *Boxmeer*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 9 u. O. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en 5 min. N. O. van *Boxmeer*.

De Herv. hebben hier, sedert 1822, eene kerk, die tot de gem. *Boxmeer-Sambeek-en-Beugen* behoort. Dit gebouw, waarmede tevens de woning van den Predikant vereenigd is, heeft een orgel, eenen toren en een bemuurd kerkhof.

Tegenover deze kerk staat eene kapel, aan den H. JOHANNES NEPOMUCENUS toegewijd en in het jaar 1757 gebouwd, waarin 's Maandags en Vrijdags dienst gedaan wordt, door den Kapellaan van de parochie *Boxmeer*, zijnde die dienst van Vrijdag overgebragt uit de kapel, die voorheen op het Kasteel-van-Boxmeer was, dat mede in dit geh. staat. Zie BOXMEER (KASTEEL-VAN-).

ZAND ('T), d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie ZANDT ('T).

ZAND ('T), plaats, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, niet ver van *Pingjum*, waar het Johanniter-klooster, Wijngaard des Heeren, gestaan heeft. Zie dat woord.

ZAND ('T), buurs. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 11 u. N. van *Arnhem*, kant. en 3½ u. O. N. O. van *Elburg*, gem. en 2½ u. N. O. van *Oldebroek*; met 5 h. en 30 inw.

ZAND (HET), geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. N. O. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. N. van *Asten*, gem. *Bakel-en-Milheze*, 10 min. N. van *Bakel*, nabij de *Esperloop*.

ZAND (HET), onbehuisde pold. in den *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. en gem. *Ridderkerk*; palende N. aan den Kerke-polder, den Donkerslootsche-polder en de gorzen tegen de Noord, O. aan de gezegde gorzen, Z. aan den Oud-Reijerwaardsche-polder, W. aan het d. Ridderkerk. — Deze pold. wordt op de Noord van het overtollige water ontlast.

ZAND (HET), voorm. afzonderlijke heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *de Beide-Katwijken-en-het-Zand*; palende W. en N. aan de heerl. Katwijk, O. aan Rijnsburg, Z. aan Oegstgeest.

Deze afzonderl. heerl. bevat het geh. het Zand; telt 12 h., bewoond door 30 huisgez., uitmakende eene bevolking van 250 inw., die hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die er ruim 100 in getal zijn, behooren tot de gem. *Katwijk-aan-den-Rijn*. — De R. K., die men er 150 telt, daaronder begrepen het personeel van het R. K. Gymnasium, met ongeveer 100 Jongeheeren, plegen te parochiëren te *Oegstgeest*, thans behooren zij tot de, in 1846 te *Katwijk-aan-den-Rijn* gestichte, R. K. kerk. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Katwijk-aan-den-Rijn*.

Deze heerl., sedert onheugelijke jaren met die van *Katwijk* zijnde vereenigd geweest, wordt ook daarmede in eigendom bezeten door den Heer OTTO BARON VAN WASSENAER, woonachtig op den huize Hoekelum, bij Wageningen.

Het geh. HET ZAND ligt 1½ u. N. W. van Leyden, 1½ u. Z. van Noordwijk, op den regter oever van den Oude-Rijn, tegenover Katwijk-aan-den-Rijn, waarmede het door eene brug gemeenschap heeft. De naam schijnt ontleend van de nabijheid der duinen, *zand*; de eigenlijke heerlijkheid is kleiaarde, zeer natuurlijk door de vroegere

overstroomingen van de rivier. — Vroeger stond hier het Huis-het-Zand. Zie dat woord.

ZAND (HET), geh. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Overambacht-van-Axel*, prov. *Zeeland*, arr. en 8 u. Z. van *Goes*, kant. en 1½ u. Z. O. van *Axel*, distr. en 2 u. Z. W. van *Hulst*, gem. en ¼ u. van de *Koewacht*.

In dit, uit elkander gebouwde, geh. staan 34 h., bewoond door 36 huisgez., uitmakende eene bevolking van 175 zielen. Men vindt daarin ook eene bierbrouwerij.

ZAND (HET), naam, onder welken, de grond, waarop thans het d. *Kloosterzande*, in *Staats-Vladnderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, staat, reeds vóór de bedijking, in 1183, bekend was.

ZAND (HET), landg. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 8 u. N. ten O. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. O. van *Apeldoorn*, gem. en 2 u. N. W. van *Voorst*, 1 u. W. ten N. van *Twello*, waartoe het kerkelijk behoort.

ZAND (HET), geh. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. en 6 u. N. N. W. van *Zwolle*, kant. en N. van *Vollenhove*, gem. *Ambt-Vollenhove*.

Bij den watervloed van Februarij 1825, viel hier eene doorbraak, waardoor vijf woningen geheel wegspoelden, terwijl daarbij twee menschen omkwamen.

ZAND (HET), geh. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en Z. W. van *Middelburg*, kant. en 1 u. N. van *Vlissingen*, gem. en 1 u. O. N. O. van *Koudekerke*; met 15 h. en ruim 60 inw.

Het grenst onmiddellijk aan de stad Middelburg, en maakt daarvan eene voorstad uit.

ZAND (HET), naam, welken men ook wel geeft aan het geh. het *Westerzand*, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Westerzand.

ZAND (HET), b. in de *Zijpe*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 5 u. N. van *Alkmaar*, kant. en 1½ u. N. W. van *Schagen*, gem. *Zijpe-en-Hase-polder*, 1 u. N. van *Schagerbrug*, aan het Noordhollandsche kanaal en den grooten weg tusschen Amsterdam en den Helder; met veel doortogt, 28 h. en 120 inw.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door 80 of 90 leerlingen bezocht wordt, en een station van de paardenposterij en vermaarde uitspanning.

ZAND (HET HUIS-HET-), voorm. adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. N. W. van *Leyden*, kant. en 1 u. Z. van *Noordwijk*, gem. *de Beide-Katwijken-en-het-Zand*, in het geh. *het Zand*.

Dit huis is reeds lang in verval geraakt en de overblijfselen daarvan in de vorige eeuw weggeruimd. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans vermoedelijk een gedeelte van het oude huis, dat thans dient tot woning van den gaarder der tol van het hieronder vermelde hek; de valbrug, die op de teekening van de ruine bij Pars gevonden wordt, geeft eenigzins aanleiding daartoe; misschien kan het ook een weinig verder en nader bij Rijnsburg gestaan hebben, op eene plaats aan den weg, heden nog bekend onder den naam van het *verdronken huis*.

Men meent dat het Zand weleer eene residentieplaats der Graven van Holland is geweest, en dat Graaf Willem III daarop eene staatsvergadering gehouden heeft, bij gelegenheid, dat hij voornemens was eene

reis naar Italië te doen, wanneer hij vooraf begeerd zou hebben, dat de regering des lands, bij zijne afwezigheid, met toestemming des volks, aan zijnen zoon zoude worden toevertrouwd. Ook wil men, dat Vrouwe Jacoba van Beijeren zich hier veeltijds heeft opgehouden.

Aan den weg, zeer nabij de plaats, alwaar weleer het oude huis gestaan heeft, is een tolhek geplaatst, met octrooi der Heeren Staten, waar voor alle rijtuigen, paarden en ander vee, hier doortrekkende, tol moet betaald worden, in plaats dat zulks weleer gegeven werd voor het overzetten met de pont over den Rijn, vóór dat men nog eene vaste brug over dien stroom had gelegd. De brug wordt nog tegenwoordig van dezen tol onderhouden.

ZAND (LOON-OP-), d. in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Loon-op-Zand.

ZAND-AMBACHT, heerl. in het zoogenaamde *Westland-van-Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zand-Ambacht*; palende N. aan de heerl. Monster, O. aan Naaldwijk, Z. aan de Maas, W. aan 's Gravezande.

Deze heerl. bestaat uit de pold. Zand-Ambacht-Binnen en Zand-Ambacht-Buiten; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1470 bund. 80 v. r. 11 v. ell., waaronder 823 bund. belastbaar land; telt 72 h., bewoond door 94 huisgez., uitmakende eene bevolking van 670 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; leverende de landerijen, welke hier liggen, een groot voordeel op, zoo van tarwe (waarvan getuigd wordt, dat het de beste en witste van geheel Zuid-Holland is), als van de vlasteelt, die daar vele handen werk geeft; in de verdere voortbrengselen des velds, als aardappelen en ooft, gevoegd bij het vlas en graan, wordt veel handel gedreven.

De Herv., die er ruim 630 in getal zijn, behooren tot de gem. *'s Gravezande*. — De R. K., welke men er ongeveer 40 aantreft, parochiëren te *Naaldwijk*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *'s Gravezande*.

Deze heerl. kwam ten jare 1732, uit de nalatenschap van Willem III, Koning van *Groot-Brittanje*, aan Frederik II, Koning van *Pruissen*, wiens zoon haar, in 1754, aan Willem V, Prins van *Oranje*, overliet, zoo als zij ook thans nog tot 's Rijks domeinen behoort.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van azuur, met een klimmende leeuw.

ZAND-AMBACHT-BINNEN, pold. in het zoogenaamde *Westland-van-Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zand-Ambacht*; palende N. aan de heerl. Monster, O. en Z. aan Zandambacht-Buiten, W. aan 's Gravezande.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 820 bund., waaronder 720 bund. schotbaar land; telt 43 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door 2 sluizen, op de Maas, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout, twee Ambachtsbewaarders en twee Schouwers.

ZAND-AMBACHT-BUITEN, veelal, hoewel verkeerdelijk, Gravezande-Buiten genoemd, pold. in het zoogenaamde *Westland-van-Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zand-Ambacht*; palende N. en N. O. aan den Vliet-polder, O. aan het Honderdland, Z. aan Staalduinen, Z. W. aan Zand-Ambacht, N. W. aan den Poelpolder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 409 bund. 52 v. r. 18 v. ell., waaronder 319 bund. 84 v. r. 66 v. ell.

schotbaar land; telt 29 h., waaronder 18 boerderijen, en wordt door 2 sluizen, op de Maas, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout, eenen Ambachtsbewaarder en twee Schouwers.

ZANDBAAI, baai in *Oost-Indië*, in de *Indische-Zee*, aan de Zuidkust van het *Sundasche* eil. *Java*, in de *Wynkoopsbaai*.

Er ligt in deze baai eene klip, waarop met laag water nog geen el diepte wordt gevonden.

ZANDBEEK (DE), beek, welke bij de buurs. Appel, gem. *Nijkerk*, op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, eenen aanvang neemt, in eene zuidwestelijke rigting naar de grenzen der prov. *Utrecht* loopt, waar zij door de gem. *Leusden* heenvliet en zich onder de *Vrijheid-van-Amersfoort* met de *Barneveldsche-beek* vereenigt.

ZANDBELT, b. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. en 4½ u. N. van *Zwolle*, kant. en 2 u. Z. O. van *Vollenhove*, gem. en 1 u. Z. W. van *Wanneperveen*; met 44 h. en ruim 110 inw. — Deze b. is het westelijke gedeelte van het geh. *Schutsloot-en-Zandbelt*.

ZANDBERG, wijk van de gem. *Uden*, in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, Eerste distr. arr. *'s Hertogenbosch*, kant *Veghel*. Zij bevat de geh. ten Z. in die gem., te weten: Velmolen, Maasstraat, Hulsheuvel, Hoenderbosch, Weeg-Kooldert-en-Kattenhol, Eikenheuvel en Duifhuis en telt 127 h. en 630 inw.

ZANDBERG, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr. en ongeveer 3½ u. N. van *Roermond*, kant. en 3 u. Z. van *Horst*, gem. en ¼ u. N. van *Helden*; met 27 h. en ruim 140 inw.

ZANDBERG, ook wel SCHAAPSBERG of SCHAALBERG genoemd, kolonie in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr., judic. kant. en 7 u. Z. O. van *Assen*, adm. kant. en 6½ u. N. O. van *Dalen*, gem. en 3 u. N. O. van *Odoorn*, aan de grenzen der prov. Groningen; met 18 h. en een aantal van zoden opgezette hutten, en 330 inw.

Deze kolonie is nog niet lang geleden door Munsterlanders gevestigd. De bevolking, in getal toenemende en meest van de R. K. godsdienst zijnde, ontving den 31 December 1842 van den Koning vergunning tot het bouwen van eene R. K. kerk. Het rijk verleende hun daarvoor eene toelage van *f* 5800 en bepaalde de jaarlijksche bezoldiging voor den geestelijke op *f* 800. Deze kerk werd den 19 October 1843 plegtig ingewijd. Het is een langwerpig vierkant gebouw, met een spits torentje, zonder orgel. De stat., waartoe deze kerk behoort, telt 300 zielen, onder welke ruim 260 Communikanten, wordt door eenen Pastoor bediend, en behoort tot het aartspr. van *Zalland-Drenthe-en-Groningen*.

ZANDBERG, voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie SPITSENBERG.

ZANDBERG (DE), geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZANDBERGEN (DE).

ZANDBERG (DE), geh. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 6 u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 1 u. W. N. W. van *Hulst*, gem. *Graauw-en-Langendam*, ½ u. N. O. van *Graauw*.

Dit geh. ligt ter plaatse, alwaar voormaals het fort Spitsenberg heeft gelegen, waarmede de verdedigingslinie van Hulster-Ambacht, welke zich van de vesting Hulst, langs de Moerschans en het fort de Raap, uitstrekte, gesloten werd (zie verder ons art. SPITSENBERG).

Gedurende de Belgische onlusten is dit geh. door troepen bezet geweest, en wel van 1 Februarij 1831 tot den 11 October 1836, soms door vrij sterke detachementen, daar dit punt, door de nabijheid der Belgische grenzen, aan de zijde van Kieldrecht en het geheel voor den vijand openliggend terrein van het verdronken land van Saftinge, als zeer belangrijk werd beschouwd.

In dit geh. staan, behalve een windkorenmolen, 29 h., bewoond door 32 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 180 zielen.

Tijdens de vierde kompagnie van het tweede batailjon, eerste afdeeling Overijsselsche schutterij, de positie van den Zandberg bezette, brandde, in den nacht van 22 op 23 Mei 1832, de woning van zekere Joos de Valck af, waardoor die man met zijn huisgezin, van alles beroofd, tot de uiterste armoede was vervallen. De manschappen der bezetting, met 's mans ongelukkigen toestand bewogen, besloten, met toestemming van hunne Oversten, om, voor eigen rekening, het afgebrande huis te herbouwen, hetgeen te gemakkelijker geschieden kon, daar de kompagnie allerlei ambachtslieden onder hare manschappen telde. Men heeft op de plaats van het verwoeste huisje eene nieuwe, fraaijere en grootere woning gebouwd en deze menschlievende daad aan de vergetelheid onttrokken, door het plaatsen van eene witte arduinsteenen plaat in den voorgevel, waarin het volgende opschrift is uitgehouwen:

Afgebrand den 22 *Mei*, *herbouwd den* 28 *Junij* 1832, *door de* 4de *komp.*, 2de *batailjon*, 1e *afdeeling schutterij van Overijssel*, *Kapitein* O. Zwier van Zandick;

terwijl de tegenwoordige bewoner, zijnde de zoon van gemelden Joos de Valck, Pieter genaamd, eene, achter glas geplaatste, lijst bewaart, vermeldende de namen der Officieren, Onder-officieren en manschappen, welke de gezegde kompagnie uitgemaakt en aan den opbouw van het huisje medegewerkt of daartoe bijgedragen hebben.

ZANDBERG (DEN), geh. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 4 u. W. N. W. van *Breda*, kant., gem. en ½ u. N. W. van *Zevenbergen*, in den Zandbergsche-polder, tegen den Nieuwen-dijk; bestaande uit 6 boerderijen of hofsteden.

ZANDBERG (DEN) of de Zandbergsche-polder, pold. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *NoordBraband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. en gem. *Zevenbergen*, het zuidelijke gedeelte uitmakende van den pold. *Zandberg-en-Nieuwendijk*; palende W. en N. aan den Groote-polder, O. aan den Nieuwendijksche-polder, Z. aan de Keensche-gorzen.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 169 bund. 54 v. r. 78 v. ell.; telt 5 h., waaronder 1 boerderij, en wordt op de Zandbergsche-Reevliet van het overtollige water ontlast.

ZANDBERGEN, poldertje in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Standaar-buiten*.

Deze pold. welke in het jaar 1770 bekaad is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 9 bund. 24 v. r. 80 v. ell., wordt op de *Mark* van het overtollige water ontlast en staat onder het polderbestuur van het *Oudeland-van-Standaar-buiten*.

ZANDBERGEN, buit. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Maasland*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en 1 u. N. O. van *'s Hertogenbosch*, gem. en 20 min. Z. O. van *Rosmalen*, aan den straatweg van 's Hertogenbosch op Grave.

ZANDBERGEN, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr., kant., gem. en 20 min. Z. W. van *Amersfoort*, aan den Arnhemmer straatweg.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 40 bund. 98 v. r. 28 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer J. Meyes, woonachtig te Amersfoort.

ZANDBERGEN (DE), voorm. heuvelen in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, 10 min. Z. van *Breda*, onder de gem. *Teteringen*.

Deze heuvelen, later, tot verzekering van de vesting Breda, geslecht zijnde, hebben plaats gemaakt voor een gehucht, hetwelk nog den zelfden naam draagt. Zie het volgende art.

ZANDBERGEN (DE), bij het kadaster ook de Zandberg, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en 10 min. Z. van *Breda*, gem. en ruim 1¼ u. Z. Z. W. van *Teteringen*, aan den straatweg naar het d. Ginneken, van hetwelk het een gedeelte schijnt uit te maken, zijnde daarvan slechts door de Molen-Leije gescheiden. Men telt er 11 h. en 70 inw.

Des zomers is het hier, vooral op Zon- en Feestdagen, zeer levendig, door de menigte wandelaars, die zich derwaarts begeven of de herbergen, waaruit dit geh. hoofdzakelijk bestaat, komen bezoeken, Ook is er eene aangenaam gelegene buitenplaats, genaamd Rustland.

ZANDBERGEN (DE), heuvelen in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. *Ambt-Ommen*, 1 u. van *Ommen*.

ZANDBERG-EN-NIEUWENDIJK, pold. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. en gem. *Zevenbergen*; palende W. en N. aan den Groote-polder, O. aan den Losecaats-polder en Boertkens-gors, Z. O. aan het Landeke-van-Hoogstraten of Basius-Landeke, van ouds genaamd Nieuwe-Nieuwendijk en Z. aan de Keensche-gorzen.

Deze pold., welke in het jaar 1554 bedijkt is, bestaat uit twee gedeelten, den Zandbergsche-polder en den Nieuwendijksche-polder, en beslaat, volgens het kadaster, met de dijken, eene oppervlakte van 315 bund. 11 v. r. 82 v. ell., waaronder 289 bund. 5 v. r. schotbaar land. Hij heeft eene steenen sluis aan het noordoosteinde in den buitendijk, wijd 1,50 ell., voorzien van eene drijfdeur en schuif, door welke het water in den buitenboezem overgebragt wordt; deze loosde vroeger door eene steenen sluis, wijd 1,85 ell., en voorzien van eene drijfdeur in de Roode-vaart, buiten het Sas, waardoor de polder op de Roode-vaart en vervolgens in het Hollands-diep uitwaterde, doch deze laatste sluis is voor eenigen tijd uitgebroken en bestaat dus niet meer. Aangezien de watergangen van dezen polder, met die van den *Grooten-polder* in onmiddellijke gemeenschap zijn, zoo wordt ook in sommige gevallen een gedeelte van het water van eerstgenoemden door den molen van het oostelijke gedeelte van laatstgenoemden opgenomen; doch het meerendeel wordt door des polders eigen, in 1734 gebouwden, watermolen opgemalen en naar de Roode-vaart afgevoerd. Door laatstgemelden molen wordt ook het *Landeke-van-Hoogstraten* of *Basius-Landeke*, van ouds genoemd *Nieuwe-Nieuwendijk*, bemalen. Het zomerpeil is 1,40 ell. beneden A. P.; het maalpeil 0,27 ell. beneden A. P. Hij wordt bestuurd, met den *Nassau-polder* en den *Arenberger-polder*, door eenen Dijkgraaf, vier Gezworenen en eenen Penningmeester.

ZANDBERGSCHE-POLDER (DE), pold. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*. Zie Zandberg (De).

ZANDBERGSCHE-BEEVLIET (DE), water, prov. *Noord-Braband* loopende, in eene noordoostelijke rigting, langs de grenzen der gem. *Klundert* en *Zevenbergen*, on zich ontlastende, nabij het sas, in de *Roode-vaart*.

Het dient tot waterlozing voor den Grootepolder en den Zandbergen-Nieuwendijksche-polder, waartoe een watermolen het water opmaalt.

ZANDBRAAK (DE), water in *den Zeevang*, prov. *Noord-Holland*, gem. en ¼ u. Z. van *Warder*, aan de binnenzijde van en tegen den Hooge-zeedijk.

ZANDBRINK, buit. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 1 u. O. ten Z. van *Amersfoort*, gem. en 1 u. O. van *Leusden*, aan de *Moorster-beek*.

Dit buit. beslaat, eene oppervlakte van 63 bund., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Mr. M. M. van Asch van Wijck, te Utrecht.

ZANDBUREN of Sandebuurn, geh., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Smallingerland*, arr. en 4 u. N. O. van *Heerenveen*, kant. en ¾ u. N. van *Beetsterzwaag*, ¼ u. N. N. W. van *Kortehemmen*, waaronder het behoort; met 6 h. en 30 inw.

ZANDBUREN, voorm. naam van het geh. Zandgaast, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*. Zie Zandgaast.

ZANDDAARBUITEN ('T), naam, welken men wel eens geeft aan het d. Standaarbuiten, in het markg. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, en welke vermoedelijk de echte naam der plaats is. Zie Standaarbuiten.

ZANDDIJK, streek gronds in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. *Heille*. Zie Heille (Oud-).

ZANDDIJK, voorm. d. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie Zanddijk.

ZANDDIJK, geh. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. kant. en 2¼ u. Z. O. van *Goes*, gem. en ¼ u. N. W. van *Kruiningen*, bestaande uit eenige huizen, meest stroohutten, langs den dijk van dien naam.

ZANDDIJK (DE), breeden en fraai beplanten dijk in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, loopende, in eene noordoostelijke rigting, door de gem. Kruiningen, van een weinig ten N. Hanswest naar Yerseke, en scheidende de *Breedewatering-Bewesten-Yerseke* van de *Watering-van-Kruiningen*.

ZANDDIJK (DE), dijk, prov. *Noord-Holland*, langs de Noordzee, door het Koegras, zich, in eene noordelijke rigting, van Calandsoog naar den Helder uitstrekkende.

Deze dijk, welke in het jaar 1610 is aangelegd, en, naar den Raadpensionaris Johan van Oldenbarneveld, den Oldenbarneveldsche-dijk genoemd wordt, is in 1750, door de zorg van Willem IV, Prins van *Oranje*, veel verbeterd, en voorts door het planten van helm en overstuiven zoodanig aangegroeid, dat hij thans tot een zeer hoog duin geworden is.

Die dijk diende, vóór het indijken van het Koegras, om de Noordzee te beletten, zich in het N. W. op dat veld uit te spreiden, en zich in den Wieringer-waard te werpen en, bij gevolg, om te verhinderen, dat die waard genoodzaakt werd het water, dat met de ebbe wederkeerde, op eene geweldige wijze in zijnen boezem te ontvangen.

Vóór het aanleggen van dien dijk was den Helder-en-Huisduinen een eiland (1).

ZANDDIJK (DE), dijk, op het eil. *Texel*, prov. *Noord-Holland*, zich uitstrekkende, in eene noordoostelijke rigting, van het dorp de Koog, langs de westzijde van de later bedijkte Eijerlandsche buitenvelden, tot aan het Eijerlandsche duin.

Deze dijk is in 1629 en 1630 aangelegd, ten einde dit duinlooze gedeelte van het eiland tegen de Noordzee te beveiligen, en daaraan heeft het Eijerland zijn ontstaan te danken, want vroeger liepen aanzienlijke killen, zoo als de Groote-Slufter, de Kleine-Slufter, de Muij enz. door dit opene gedeelte in zee, en scheidden de noordelijke punt van het eiland van het zuidelijke land af.

ZANDDIJK-BINNEN, geh. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie ZANDIJK-BINNEN.

ZANDDIJK-BUITEN, het noord-, oost- en westelijke gedeelte van de heerl. *Zandijk*, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie ZANDIJK-BUITEN.

ZANDDIJKSHUIS, een der drie perceelen, waarin het *Eijerlandsche-buitenveld*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *den Helder*, gem. *Texel*, vóór de bedijking verpacht werd. Het paalde N. aan het perceel Eijerlandshuis, O. aan de Roggesloot, Z. aan het perceel Kwelderbeek, W. aan den Zanddijk, en besloeg bij raming eene oppervlakte van 1022 bund.

Het huis of de boerderij van dien naam, dat onmiddellijk aan den Zanddijk stond, is in 1846 afgebrand, en op eenigen afstand van daar herbouwd, onder den naam van SIR ROBERT PEEL.

ZANDE, oude naam van het dorp *'s Gravezande*, in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie 's GRAVEZANDE.

ZANDE (DE), buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. W. van *Zwolle*, kant. en 1 u. Z. van *Kampen*, gem. en ½ u. O. N. O. van de kerk van *Kamperveen*; met 25 h. en ongeveer 160 inw.

Deze buurs. heeft door den watervloed van Februarij 1825 veel geleden. Slechts weinige huizen bleven er onbeschadigd. Niet meer dan drie der ingezetenen mogten al hun vee behouden, twintig anderen een klein gedeelte, dat der overigen lag of dood in de stallen of was door den stroom weggevoerd. Wel vijftig verloren hun bouwgereedschap, huisraad, in één woord al wat zij bezaten, en hielden geen andere toevlugt, dan hun vertrouwen op God en liefderijke menschen over.

ZANDE (HET), naam, onder welken het d. ZANDEWEER, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, wel eens voorkomt.

ZANDE (HUIS-TE-) of HOF-TE-ZANDE, landg. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Hontenisse*, in het dorp *Kloosterzande*.

Dit huis was eertijds een klooster, van de orde van den H. BERNARDUS, onderhoorig aan de abdij van Duinen te Brugge, welke in Hulster-ambacht, aanzienlijke goederen bezat. Het werd, met de daarbij behoorende grondeigendommen, en nog eenige andere bezittingen, aan de proostdij van Eversom toekomende, in 1582 door de Staten van Vlaanderen aan Prins WILLEM I, dien de Koning van Spanje eenige van zijne eigendommen in het graafschap Bourgondië had ontnomen, geschonken, om hem, voor het verlies daarvan, eenigermate schadeloos te stellen. Toen in 1583 de stad Hulst door den Hertog VAN PARMA vermeesterd werd, ging deze gift van zelfs te niet, doch sedert Prins

(1) Hierdoor vervalt het min volledige art. OLDENBARNEVELDSCHE-DIJK.

FREDERIK HENDRIK in 1645 die stad onder het gebied der Staten bragt, is het voormelde regt van eigendom door de Algemeene Staten, ten behoeve van dien Prins en zijne nakomelingen, bij resolutie van 16 April 1646 bevestigd en de goederen den 5 Mei daaraanvolgende overgedragen, welke dan ook bij de deeling der nalatenschap van Prins WILLEM III, in 1732, aan WILLEM IV, Prins *van Oranje*, zijn toegewezen. Thans is dit huis, met de vrij aanzienlijke in den omtrek gelegene bezittingen, bestaande in hofsteden, beplante dijken en landerijen, het eigendom van de erfgenamen van wijlen Z. M. Koning WILLEM II, wiens Rentmeester de Heer PHILIPPUS JOHANNES BACHIENE, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, het HUIS-TE-ZANDE thans bewoont.

Reeds op het jaar 1196 vinden wij melding gemaakt van zekeren brief door BALDUINUS, Graaf *van Vlaanderen*, uitgegeven en waarbij hij, tot een altijddurend geschenk, aan de kerk van Duinen gaf, het geheele land aan de zee, dat gelegen is tusschen Hontenisse en Ossenisse, hetwelk *Werpland* of te *Sandt* genoemd wordt, welke landen en tienden de vader van gemelden Graaf geschonken heeft aan de kerk van den H. PETRUS te Gent, die ze weder in het bezit van Graaf BALDUINUS stelde, om ze aan de kerk van Duinen te verleenen, hetgeen ook plaats schijnt gehad te hebben, daar die van Duinen eene kapel op *'t Sandt* (Sande) hebben gesticht, waarin destijds de goddelijke diensten voor hem en de zijnen zouden verrigt worden. Waarschijnlijk heeft die kapel den grond gelegd tot het naderhand ter zelfder plaatse gebouwde klooster op het Sandt of te Zande.

Het later ontstane dorp Kloostersande heeft vermoedelijk zijnen naam van dit huis ontleend. De voormalige kloosterkapel is thans ingerigt tot een bedehuis voor de Herv. gemeente van Hontenisse. Het HUIS-TE-ZANDE beslaat, met de daaraan palende bosschen en tuinen, eene kadastrale oppervlakte van 17 bund. 49 v. r. 36 v. ell.

ZANDEBUUR, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, gem. *Roden*. Zie SANDBUUR.

ZANDEIND, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 5¼ u. O. Z. O. van *Breda*, kant. en 3¼ u. O. Z. O. van *Ginneken*, gem. *Alphen-en-Riel*, 1¼ u. N. O. van Alphen, 5 min. N.W. van *Riel*, waartoe zij behoort; met 21 h. en ruim 100 inw.

ZANDEN (DE), geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en 3¼ u. O. van *Groningen*, kant. en 2 u. N. N. O. van *Hoogezand*, gem. en ¼ u. N. N. O. van *Slochteren*, 20 min. W. van *Schildwolde*, waartoe het behoort; met 3 h. en 13 inw.

ZANDEN (DE), geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, kant. en 3 u. W. Z. W. van *Zuidhorn*, gem. en ½ u. N. W. van *Grootegast*, ½ u. N. O. van *Opënde*, waaronder het behoort, even ten N. van de Zijlroe, bestaande uit een zestal geringe dagloonerswoningen.

ZANDENBURCH, voorm. adell. h. in de stad *Utrecht*, aan de westzijde van de *Oudegracht*, in de *Snippevlucht*.

ZANDENHOEF, buit. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., en ¼ u. Z. W. van *Haarlem*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang*, ½ u. Z. van Bloemendaal, ½ u. Z. van Overveen.

ZANDE-POLDER of ZANDSCHE-POLDER, calamiteuse pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en distr. *Hulst*, gem. *Hontenisse*; palende N. aan den Maria-polder, O. aan den Wilhelmus-polder, den Kruis-polder en den Schapers-polder, Z. aan den Zoute-polder, W. aan den Maria-polder.

Deze pold. heeft eene kadastrale uitgestrektheid van 225 bund. 78 v. r. 23 v. ell. en is schotbaar groot 217 bund. 78 v. r. 76 v. ell. Daarin staat het d. Kloostersande, benevens eene brouwerij, eene zoutkeet, het Huis-te-Zande (zie dat woord), de hofstede Hoek-en-Bosch en nog vier andere boerenhofsteden. De uitwatering heeft plaats door eene steenen heul in den Noorddijk-polder, en door dezen naar de zeesluis van Welsoorde en zoo in de Wester-Schelde. De Zande-polder maakt deel uit van de watering van Welsoorde, bestuurd door eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Ontvanger-Griffier.

ZANDE-POLDER (DE), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Calandsoog*; palende N. aan het Koegras, O. aan den Bos-polder, Z. O. aan de Venne, W. aan den Oogmergatsdijk, die hem van de duinen scheidt.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 208 bund. 96 v. r. 98 v. ell., waaronder 100 bund. schotbaar land; telt 6 h., waaronder 2 boerderijen. Het polderbestuur bestaat uit dat van Callandsoog.

ZANDEWEER, oudtijds Sondweer en Sandeweer, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. O. van *Onderdendam*, gem. en 1 u. N. N. O. van *Kantens*, zeer aardig en welgelegen op eene terp.

Dit d., ook wel Zandwier, d. i. zandige hoogte genoemd, heeft zijnen naam van *het zand* of *de zandstreek*, waardoor het water werd afgekeerd en geweerd. Anderen willen, dat de naam oorspronkelijk zoude zijn Zeedweer of Sondweer en *zeeweering* zoude beduiden, omdat *sond* zee en *weer* waterkeering zoude beteekenen, meenende zij in de rigting van Zandeweer nog overblijfselen van eenen ouden zeedijk te zien. Men telt er in de kom van het dorp 49 h. en ruim 250 inw., en met de b. Doodstil, de Molenhorn en de Knijp 103 h. en ongeveer 600 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. De bodem bestaat hier uit zavelaarde, die zeer gemakkelijk te bewerken valt, en zich beter voordoet, dan de harde, zware klei. Ook heeft men er eenen olie- en pel- en eenen korenmolen.

De Herv., die er ruim 400 in getal zijn, onder welke ruim 70 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelstum*, ring van *Uithuizermeeden*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Gerhardus Wilhelmi, die hier in 1596 in dienst was en in 1600 overleed. Het collatieregt was hier voornamelijk bij het hier eertijds bestaan hebbende Huis-van-Nijenstein, dat voorheen behoorde aan het adellijk geslacht Lewe van Nijenstein.

De kerk is inwendig een zeer net en fraai gebouw, waarin prachtig snijwerk en een kostbaar massief koperen wapen enz., alsmede een orgel, dat zeer geroemd wordt. De stompe toren staat ten Z. W. afgezonderd van de kerk. De beide klokken zijn van 1467, en prijken met opschriften en beelden.

De Christelijk Afgescheidenen, van welke men er ruim 60 telt, behooren tot de gem. van *Uithuizen*. De 3 Doopsgez., die er wonen, behooren tot de gem. van *Uithuizen*. — De R. K., die er ruim 50 in getal zijn, parochiëren te *Uithuizen*. — De dorpschool wordt gemiddeld door 80 leerlingen bezocht.

Men had hier voormaals de burgen Onnema en Scheltkama, later Nijenstein genaamd. Het schijnt dat er oudtijds tusschen Zandeweer en *Oldenzijl* eene waterkeering geweest is, die aan de andere

zijde, tusschen Oldenzijl en het Ooster-Nieland, hier en daar weder duidelijk merkbaar wordt.

Dit dorp is met *Oldenzijl*, *Ooster-Nieland* en *Rottum* eene regtstoel en schepperij, waarin de eigenaar van het huis Scheltkema of Nijenstein, eertijds alhier gelegen, de meerderheid had.

ZANDFORT, geb. in het *Land-van-Thorn*, prov. *Limburg*. Zie SANTFOORT.

ZANDGAAST, vroeger ZANDBUREN of SANDBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Doniawarstal*, arr. en 2 u. Z. van *Sneek*, kant. en 3 u. N. N. W. van *de Lemmer*, ¼ u. W. van *Langeweer*, waartoe het behoort, ten W. van het *Koevordemeer*; met 4 h. en ongeveer 30 inw. Vroeger bestond hier eene eendekooi, die geheel vervallen en waarvan thans niets meer zigtbaar is.

ZANDHEUVEL, b. of wijk in de bar. van *Breda*, arr. en 2 u. N. O. van *Breda*, kant., gem. en ten Z. O. buiten de stad *Oosterhout*, bestaande uit eenige verspreid liggende huizen, ter wederzijden van de *Hoogstraat*.

ZANDHOEK (DE), geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. O. van *Veghel*, gem. en 12 min. Z. W. van *Boekel*; met 20 h. en 110 inw.

ZANDHOEK (DE), plaats in den westelijken hoek van *Amsterdam*, aan het IJ, waar veel ansjovis ingelegd en de vlotten gemaakt worden van het hout, dat de Zaandammers in de wekelijksche houtveilingen te Amsterdam koopen.

ZANDHOEVE, oudtijds JAN-TABAK, logement in *Gooiland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. O. Z. O. van *Amsterdam*, kant., en 20 min. Z. O. van *Naarden*, gem. en 10 min. N. van *Bussum*, aan den straatweg naar Amersfoort, in eene der schoonste streken.

Dit logement biedt de aangenaamste gelegenheid aan tot eenig zomerverblijf. Voor eenige jaren is het afgebrand, maar sedert fraaijer herbouwd. De stichter van dit gebouw was, volgens de verhalen, die daarvan in omloop zijn, een man, die gestopte pijpen tabak aan de voorbijgangers te Amsterdam verkocht had en daardoor eenig vermogen verwierf, dat hem in staat stelde, dit groote gebouw te betrekken. De bijnaam, die hij te Amsterdam bekomen had, werd sedert ook op zijne woning toegepast.

ZANDHOOGTE (DE), geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en ½ u. N. O. van *Winschoten*, gem. en 10 min. Z. van *Beerta*; met 4 h. en 40 inw.

De zandhoogte bestaat uit twee boerenplaatsen, elk met eene arbeiderswoning. Een dier boerenplaatsen op den eigenlijken ZANDHOOGTE gelegen, heeft geen eigen naam; de andere heet Kloostergave, naar een klooster, dat vroegere jaren daar ter plaatse gestaan heeft, en waarin, bij eenen der watervloeden, vele Monniken zijn omgekomen.

ZANDHOVEN, buit. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en ruim ½ u. Z. Z. O. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*, in de buurs. *Ittersum*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 73 bund. 35 v. r. 70 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door de weduwe van den Heer VAN NAHUIS VAN ESSEN, woonachtig te Zwolle.

ZANDIGE-EILANDJES, eilandengroep in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Floris*, ten Z. van het *Sundasche* eil. *Celebes*.

ZANDIJK, voorm. heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gedeeltelijk gem. *Vere-en-Zandijk-Binnen*. gedeeltelijk gem. *Vrouwe-polder-Zandijk-Buiten-en-Schellach*.

Deze heerl. was, met opzigt tot het lage regtsgebied, onderscheiden in *Zandijk-Binnen* en *Zandijk-Buiten*, zoo als zij ook nu nog het geh. Zandijk-Binnen benevens Zandijk-Buiten bevat, zij was oorspronkelijk groot »beider hemels breedte volgens de verheuninge gedaan » bij Andries van Haemstede in het jaar 1565, 1812¼ Gemeten 77½ Roe- » den; daar af men Respondeerde ten Comptoire Bewesten-Schelde bij de » breede 1239¼ gemeten, 102 roeden, en men korte zoo in vrije landen, » als Lanen en Vroonen 49 Gemeten, 26½ Roeden, volgende den Velt- » boek ofte Overlooper derzelver heueninge, comt t'zamen 1288¼ gemeten, » 128½ roeden, blijft 523¼ gemeten 29 roeden, daar af getogen voor » Clerkloon 20 Gemeten, blijft zuiver over Ambacht 502¼ Gemeten » 99½ Roeden." In het jaar 1630 werd deze heerl. groot bevonden, 1764 gemeten, 77½ roeden schotbaar land, en 121 gemeten, 278½ roeden vrije landen, dus te zamen 1886 gemeten, 56 roeden.

De kronijkschrijver Reygersberg zegt, dat Zandijk, door heer Wolfert van Borssele, omtrent het jaar 1280, zoude bedijkt, gebouwd en vervolgens, omdat het een kwaad leen was, door gemelden Heer aan Floris V, Graaf *van Holland* en *Zeeland*, geschonken zijn, door wien het weder, als een goed onversterfelijk leen, uitgegeven werd. Dit is echter niet waarschijnlijk; omdat vermoedelijk Zandijk, reeds vóór het jaar 1280 bestond, hetgeen zeker schijnt als men stelt, dat de stad Vere, zooveel nader dan Zandijk aan den stroom gelegen, reeds in 954 zou bekend geweest zijn. Zeker is het, dat reeds in 1247 Simon van Zandijk genoemd wordt, na wiens overlijden, de tienden, welke hij van de H. Kerk en van den Abt van Middelburg, onder den titel van leen, bezat, vermits hij geene wettige erfgenamen naliet, weder aan de kerk gekomen zijn, zoo als blijkt uit twee grafelijke brieven, de één van Willem, Roomsch koning, in het jaar 1247, de 12 kalende van Jannarij de 5 indictie; en de andere in het volgende jaar 1248, daags na St. Jacob, door Floris, zijnen vollen broeder, gegeven. Is er nu vóór 1247 eenen Simon van Zandijk bekend geweest, zoo is het niet van grond ontbloot, als men vermoedt, dat die zelfde Simon, Heer van Zandijk geweest zij, vooral, wanneer men overweegt, dat geslachtnamen in die vroege tijden niet dan bij Edelen gevonden werden en het reeds genoegzaam bevestigd is, dat voortijds elk steenen huis, slot, kasteel, dorp en kleine stad, zijnen bijzonderen Heer had uit edele geslachten, en die weder hunne namen daarvan ontleenden, of daaraan gegeven hebben. Ook wordt, bij den grafelijken brief, in 1282, Zandijk reeds een ambacht genoemd, en Heer Wolfert van Borssele gezegd daarin eene vest en woning te hebben. Was het nu een ambacht en was daarin eene vest of riddermatig huis, dan moet het ook lang vóór dien tijd bekend zijn geweest, dus toen niet eerst bedijkt zijn geworden.

In deze heerlijkheid stond een dorp, van den zelfden naam, het welk vermoedelijk vroeger dan Vere eene parochiekerk had, doch de tijd, wanneer die zou gesticht zijn, is geheel onzeker. Reygersberg verhaalt, dat hier in het jaar 1565 de eerste processiën en omgangen gedaan werden, alsmede dat deze kerk, als moederkerk van Vere, van de kerk aldaar eene jaarlijksche rente trok; ja, dat die van Vere, Vrouwen-polder en andere bijliggende dorpen en buurten alhier hunne sacramenten halen en den doop ontvangen moesten. Is dit zoo, dan

zoude men den oorsprong en den aanleg dezer kerk reeds zeer vroeg moeten zoeken, waarvan nergens, behalve bij bovengemelden schrijver, eenige bijzonderheden voorkomen; dat zij echter ouder dan voorgemeld jaar is, mag men veilig stellen, wijl, in het jaar 1323, de Deken en het kapittel van St. Pieter te Middelburg, onder anderen ook het voorstanderschap dezer kerk aan den Graaf overdroegen.

Wanneer men de grootte dezer kerk wilde afmeten naar den hoogen, zwaren toren, die alleen daarvan, tot in het jaar 1813, overgebleven was, dan zou die al vrij aanzienlijk moeten geweest zijn; dan vermoedelijk is de toren zoo hoog en zwaar aangelegd, om tot baken voor de schepen in zee te dienen, en de kerk in evenredigheid kleiner geweest, althans het beloop van het kerkhof, nog in wezen, en sedert het jaar 1834 ingerigt tot eene begraafplaats van de stad Veere, zoo wel als de merken aan den toren, waaruit men de hoogte der spanning van het dak der kerk kon opmaken, schijnen dat duidelijk genoeg uit te wijzen. Hoe het zij, deze kerk moet in eenen goeden en voortreffelijken stand zijn geweest, want in het jaar 1504 bestelden de kerkmeesters van Zandijk, aan Pieter Waghevens, klokgieter te Mechelen, het *ghieten van drie klocken van goeden accoorde*, waarvan de zwaarste moest wegen 1400 pond, de tweede omtrent 1000 pond en de derde omtrent 800 pond, en zulks in plaats van twee oude klokken, die 1674 pond gewigt hadden en aan gemelden klokgieter geleverd werden. Deze kerk was ook niet zonder eigendommen, waaruit waarschijnlijk een gedeelte van haar onderhoud gevonden werd. Zij bezat 105 gem. 201 roed. lands, in het ambacht van Zandijk zelf gelegen, buiten en behalve 3 gem. 84 roed. lands in Ellewoutsdijk, die den 25 September 1571, met bewilliging van de Regering van Vere, verkocht zijn. Ook was zij van binnen van geene zilveren versierselen ontbloot, want men vindt in de rekeningen van Walraven van den Braamsloot, als Ontvanger van geannoteerde goederen in 1572, 73 en 74, de volgende post verantwoord:

» Item ontfangen vuyt handen van Jacob Adriaanse. Jc. xxxj oncen » fileurs gecoemen vuyt de voirsz kercke van Sandyck eñ 't selfde » vercocht voor vyff Schellingen eñ vier grooñ d'once fst over de voirsz » Jc. xxxj oncen.

xxxiij *L* viij *B* viij g.

De Pastoor dezer parochie genoot de helft der lammertienden binnen deze heerlijkheid, terwijl de andere helft een eigendom was van het kapittel van St. Pieter te Middelburg. Het onderhoud der kerk, zooveel het gebouw betrof, was aan Kerkmeesters opgedragen. Dit kerkgebouw zal in vollen luister gebleven, en zijn naderende val eerst aangekondigd zijn, ten tijde der beeldstormerij, die te Middelburg, den 22 Augustus 1566, plaats had, wanneer dat kwaad wel niet dadelijk tot deze parochie oversloeg, maar de schrik daarvoor zooveel vermogt, *dat men 't goed van de kerk salveerden*, wanneer zekere *Job* . . . . . . *en Cornelis de Ram t' samen met henl. tween het groot Crucifix, dwelc bouen d'Oxale hinck vuter ysere oogen gekeuen eñ van boven neder geworpen hebben, sulcx dat vut het Cruce splinters waren gebroken, maer t' beelde en was nyet in sticken, dan was geborsten, — eene van Amsterdam — (die binnen drie dagen dair nair wech ginck) heeft den eenen arm van 't voirñ beelde met ten voet afgestooten ẽ gebroken, dair op driemaal trappende.* Dan in het jaar 1572 wanneer Vere s' Prinsen zijde gekozen had, en de Spanjaarden die stad trachtten te herwinnen, is het genoegzaam zeker, dat het d. Zandijk, zoowel als zijne kerk,

verwoest en afgebrand zal wezen, ofschoon daarvan tot hiertoe geene bijzonderheden voorgekomen zijn. Deze kerk is sedert niet herbouwd, maar omtrent het jaar 1584 schijnt het overgebleven muurwerk daarvan afgebroken en ten algemeene nutte gebezigd te zijn; althans staat er, in eene rekening van Pieter Reygersberge, wegens het opmaken van het groote bolwerk, genaamd Oranje, achter het arsenaal, in 1585 gedaan, deswege de volgende post in uitgaaf: » Item al noch betaelt » Laurens Jansz. met zyn hulpe, van dat hy gement heeft vañ Sandyk- » sche kercke tot op het voorñ. Bollewerck Orangne, den nombre van » een hondert negen duyst Zeeuwschen steen, elck duyst twee Schell. » gr. comt ter some van thien Ponden achtien Schell. ens." Een gedeelte van den toren is toen blijven staan, en vertoonde zich nog als eenen schoonen sterken bouwval, toen de Franschen die, in 1813, hebben gesloopt, om de steenen aan de vestingwerken van Vere te gebruiken.

Deze parochie en heerl. had voor de Spaansche onlusten een eigen geregt, bestaande uit Baljuw, Schepenen en Klerk. Dat dit geregt, in vroegere tijden, zoo wel de hooge als middelbare en lage jurisdictie heeft geoefend, schijnt men te mogen besluiten: eerst omdat hier een Baljuw aan het hoofd was, waardoor men in dien tijd niets anders dan een crimineel Officier verstond; ten andere, omdat Heeren, die Ridders en Baanrotsen waren (zoo als die van Borssele van der Veere) in al hunne heerlijkheden de hooge jurisdictie lieten uitvoeren, waarvan, met opzigt tot den Vrouwen-polder, blijken zijn voorgekomen; daar echter de archieven van Zandijk waarschijnlijk, bij de verwoesting, haar in 1572 getroffen, vernield en niets daarvan overgebleven is, kan men niets anders dan gissingen hieromtrent maken. Dat deze parochie vóór de Reformatie volkrijk en welvarend is geweest, kan men daaruit afnemen, dat er verschillende gilden bestonden; zoo vindt men van een Sacramentgilde gewag gemaakt, dat 4 gem. 180 roeden lands; ook van een St. Annagilde, hetwelk 3 gem. 90 roeden, en van een St. Maartensgilde, dat 3 gem. 220 roeden lands ten eigendom had, alles binnen deze heerl. gelegen. Thans telt men er 58 h. en ruim 380 inw.

Er stond in de heerl. Zandijk ook een molen, waarvan de Molenberg in het begin dezer eeuw nog over was, en de weg, waar die stond, wordt nog de Molenweg genoemd, doch in het jaar 1813 is de grond daarvan aan de vestingwerken der stad Vere gebezigd. Zij had regt van dwangmalerij, zoo dat alle parochianen daar hun koorn moesten laten malen, uitgezonderd die van het gasthuis, hetwelk toen even buiten Vere stond, die het vrij stond van Bamisse tot Mei alleen hun koorn buiten of binnen de stad te mogen laten breken en malen; doch van Mei tot Bamisse waren zij gehouden zulks op den Zandijkschen molen te doen; welke molen in de algemeene verwoesting, die het platte land in 1572, 1573 en 1574 trof, is afgebrand, sedert op nieuw opgerigt, en in 1670 nog 31 pond vl. 5 schell. 8 gr. (187 guld. 70 cents) in huur deed, doch sedert vervallen en afgebroken is.

Reeds van het jaar 1539 of 1540 af, heeft deze parochie eenen steenweg van en naar de stad Vere gehad, die Heer Maximiliaan van Bourgondië, kort na zijne huldiging als Heer, hier liet leggen; doch die schijnt, in de onlusten van 1572, veel geleden te hebben en in eenen slechten staat te zijn gekomen, zoo dat de ingezetenen dezer heerlijkheid daar zeer over klaagden, en de Regering van Vere sedert aan Prins Willem octrooi verzocht, om tot herstel en onderhoud van

dien weg, te mogen heffen van iederen wagen en paarden, voor iedere reis, dat zij over dezen steenweg zouden rijden eene groote Vlaams voor den tijd van zeven jaren. Sedert is in de zeventiende eeuw, bij octrooi van de Staten van den Lande en de Graaflijkheid van Zeeland, deze steenweg tot Middelburg verlengd, zoodat de passagie tusschen laatstgemelde stad en Vere midden door deze heerl. en dorp loopt.

Binnen deze heerl. was gelegen het vermaard en aanzienlijk kasteel Sandenburg. Zie dat woord.

Ook bestond er vóór de Reformatie tusschen het dorp Zandijk en de stad Vere eene kapel, der *H. Drievuldigheid* toegewijd, vóór het jaar 1504 gesticht, door Gheyle Claesdochter, die men noemde Scipper Gheyle, wier testamentaire Executeuren, op den 3 Maart 1523, naar stijl van den Hove van Utrecht, in tegenwoordigheid van Burgemeesters en Schepenen van Vere, aan Kerkmeesters van Zandijk overgaven in vrijen eigendom, » de some van ses en dartich pont gr. vls. eens » in Gelde als nu coers eñ loop heeft, een zilueren vergulden kelck we- » geñ vij Onchen xvj Ingelschen, twee tenen pullekens, een paesbort, » een dobbel Ornament, twee dwalen, een Missaelbouck eñ een ziluren » monstrancie, wegeñ xij Onchen, xv Ingelscheu; item een stick lants » groot vyf gture luttel meer oft min liggen in de voersz. prochie van » Zandijck. — Welcke voersz. peñn, mitgereyde eñ stick lants de » voersz. gebroeders tsamen opgedragen hebben — eñ dat metten laste » eñ op te Conditiën — te weten, dat de kerkmeesters van Zandyck » altyt ten tyde zynde tot eewigen dagen sullen doen celebreren twee » eewegemissen alle weken, binnen d'Cappelle van d'heylige drivol- » dicheyt staeñ op ten Zandyckschen Wech bij der voersz. Gheyle ge- » gefondeert zonder emermeer achterlaten offt versumen, mitsgaders » deselue Capelle onderhouden en in rake, dake, misgereyde eñ al des » ten altare behoeuen sal, nyet vutgesteken van Ornameñ, wyn, broet, » wasch, kelck etc." Die kapel heeft ongetwijfeld, in de verwoesting van 1572, almede het lot des oorlogs ondergaan, althans zij is, nadat de stad Vere de Spaansche regering was afgevallen, ten profijte van den lande publiek verkocht.

Nog waren vroeger binnen dit ambacht vier vliedbergen of terpen te vinden, die bewijzen dat deze streek lands, zelfs vóór de bedijking, bewoond is geweest, doch twee van deze bergen bestaan niet meer.

Deze heerl. is, zoowel als Vere, het eigendom, ja het stamgoed, geweest van de Heeren van Borssele, die zich van Borssele van der Vere of van Zandijk genoemd hebben. Toen de tak van dat doorluchtig huis geene mannelijke erfgenamen over had, ging zij door het huwelijk van Vrouwe Anna van Borssele met Filips van Bourgondië aan dezen over, wiens kleinzoon Maximiliaan van Bourgondië, in 1558 overleden, geene kinderen, maar een verwarden inboedel achterliet, als wanneer Zandijk, met de stad Vere en toebehooren, door koop aan Filips II, Koning *van Spanje*, kwam, waarna in het jaar 1581 het markgraafschap van Vere, en daaronder speciaal Zandijk, andermaal bij decreet zijn verkocht voor *f* 74,500, en gekomen in het doorluchtig huis van Oranje-Nassau, waarin zij tot de omwenteling van het jaar 1795 gebleven is, zijnde toen dat markgraafschap vervallen.

Het wapen dezer heerl. bestond uit een gevierendeeld schild; het eerste en vierde van zilver, met drie golvende fasces van azuur, het hoofd van keel; het tweede en derde van zilver met een zwaard van sabel. Op het midden van het geheel een schild van sabel, met eene fasce van zilver.

ZANDIJK-BINNEN, het zuidelijk gedeelte van de voorm. heerl. *Zandijk*, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Vere-en-Zandijk-Binnen*; palende N. aan Zandijk-Buiten en de st. Vere, O. aan het Sloe, Z. aan de heerl. Kleverskerke, Poppekinderendorp, W. aan Schellach.

Het bevat het voorm. dorp Zandijk of Zandijk-Binnen, thans een geh., beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 92 bund. 55 v. r. 71 v. ell. belastbaar land; telt 22 h., bewoond door 24 huisgez., uitmakende eene bevolking van 115 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

Het geh. Zandijk-Binnen, ook wel enkel Zandijk geheeten, ligt 1 u. N. O. van Middelburg, ½ u. Z. W. van Vere, op den weg van Vere naar Middelburg.

Dit geh. is een overblijfsel van het voorm. groote kerkdorp Zandijk zie het vorige art.

ZANDIJK-BUITEN, het noord-, oost- en westelijk gedeelte van de voorm. heerl. *Zandijk*, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, burgerlijk, met *Schellach*, behoorende onder de gem. *Vrouwe-polder*, doch kerkelijk onder *Vere*; palende N. O. aan het Veersche-Gat, O. aan de stad Vere, Zandijk-Binnen en het Sloe, Z. aan de Middelburgsche-haven, Poppekinderendorp en Schellach, W. aan de heerl. Gapingen en Schellach.

Het bevat eenige verstrooid liggende huizen; beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 650 bund. 63 v. r. 21 v. ell. belastbaar land; telt 36 h., bewoond door 47 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 270 inw., welke in den landbouw meest hun bestaan vinden.

ZANDKANT, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 1½ u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. N. W. van *Boxtel*, gem. en ¼ u. W. ten N. van *Helvoirt*, aan den weg van 's Hertogenbosch naar Dongen.

Het is het westelijke gedeelte van het geh. *Heikant-Laar-en-Zandkant*. Men heeft er eenen houten windkoornmolen.

ZANDKANTSCHE-LEY (DE), water in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, hetwelk onder *Loon-op-Zand* zijnen oorsprong neemt, door de gem. *Udenhout* loopt en zich in de *Leybeek* ontlast.

ZANDKIL (DE HOOGE-), kreek en waterloozingskanaal op *Bijerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Hoogezandekil.

ZANDKREEK (DE), vaarwater, prov. *Zeeland*, zijnde het oostelijk gedeelte der *Zuidvliet*, loopende door de schorren, tusschen Noord-Beveland en Zuid-Beveland, naar de *Ooster-Schelde*; heeft eene doorgaande diepte van 50 tot 200 palm.; alleen op het droogst, tusschen de Katshoek en het Katsche-veer, staat 36 palm. water.

ZANDMEER (HET), meertje in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, gem. *Smilde*, ½ u. Z. van Smilde. — Ten gevolge van de vergraving der hooge veenen rondom dit meertje, is het genoegzaam geheel opgedroogd en verdwenen.

ZAND-OERLE of Zand-Oers, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr. Zie Oerle (Zand-).

ZAND-OORDEN (DE), gedeelte van den *Wester-Kamper-polder*, in de *Niedorper-kogge*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant.

Schagen, gem. *Oude-Niedorp-en-Zijdewind*, hetwelk wel eens abusivelijk als een afzonderlijke polder voorkomt.

ZANDPAD (HET), pad in *Amstelland*, arr., kant., gem. Z. W. van *Amsterdam*.

ZANDPLAATRIF, rif in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Floris*, ten Z. van het *Sundasche* eil. *Celebes*, tusschen het eil. *Tanea* en het *Apeneiland*.

ZANDPOEL, meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, ½ u. Z. van *Oudega*, waartoe zij behoort.

ZAND-POLDER, voorm. polder in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, *Land-van-Kadsand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gem. *Retranchement*.

Deze pold. liep bij den watervloed van 27 Januarij 1582 geheel onder, daar zijne dijken voor de kracht des waters bezweken. Hetgeen er van overgebleven is, zijn grootendeels onbedijkte schorren, die tot schapendrift gebruikt worden. Zij palen N. aan de duingronden van Kadzand, O. aan het Oudeland-van-Kadzand, Z. aan het Verschepoldertje en aan het Retranchement, W. aan het Zwin. Tijdens de doorbraak was de pold. groot ruim 88 bund.; de oorkonden der eigendommen liepen over ruim 60 bund. Volgens het kadaster lagen er, tijdens de meting, 47 bund. 40 v. r. 22 v. ell. Van deze bezit het Domein 20 bund. 32 v. r. 89 v. ell.; het overige behoort aan de erven van den Heer JAKOB HESSEQUIN. — Het oostelijk gedeelte staat in de oude bescheiden bekend onder den naam van den Groote-Knuyt. In 1820 werden betracheld ruim 3 bund. en zijn gedijkt in het Verschepoldertje 52 v. r. 80 v. ell. De overgeblevene schorren wassen, door het opslikken van het Zwin, aanmerkelijk aan, en raken voor bedijking geschikt.

ZANDPOORT of SANDPOORT, misschien afgeleid van SANCTA PORTA (d. i. heilige poort), d. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1 u. Z. van *Haarlem*, kant. en 1½ u N. van *Beverwijk*, gem. en ½ u. Z. van *Velsen*.

Dit d. bestaat nagenoeg uit eene enkele rij welgebouwde huizen, welke, in eene regte rigting, langs de westzijde van den straatweg, die van Haarlem naar Alkmaar loopt, zijn gebouwd, het heeft naar het Oosten een zeer schoon en uitgestrekt uitzigt over de weilanden naar *Spaarndam*, *Spaarnwoude*, de scheepvaart op het Y, de Zaanlandsche dorpen en naar *Amsterdam*; en ten Westen aangename wandeldreven. Hier vereenigen zich de straatwegen van Alkmaar, Haarlem, Bloemendaal en Spaarndam en er rijden dagelijks twee diligences van Haarlem op Alkmaar en terug hier door, even als naar Zaandam; terwijl dit dorp te water, voor zeer kleine vaartuigen, gemeenschap heeft naar Haarlem, door middel van eene vaart, de Delft genaamd, die in het Spaarne uitloopt. De straatweg van Haarlem, is in 1814, die van Bloemendaal in 1822 en die van Spaarndam naar dit dorp in 1825 aangelegd.

Men telt in de kom van het d. 45 h. en 370 inw. en met de kerkelijk daartoe behoorende b. Jan Gijzevaart, 73 h. en 640 inw. die hun bestaan vinden in landbouw en veeteelt, alsmede in de werkzaamheden op de buitenplaatsen en op de bleekerijen. Ook heeft men er eenen koornmolen; vroeger waren er in de nabijheid van dit d. drie voorname linnenbleekerijen, welke thans tot buitenplaatsen zijn ingerigt.

De Herv., die er ruim 250 in getal zijn, maken, sedert 1844, eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Haarlem* behoort, 225 zielen en 140 leden telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft

waargenomen, is geweest CHRISTIAAN JAN VAN KETWICH, Theol. Doct., die den 4 Mei 1845 bevestigd is en in het jaar 1849 naar Schoonhoven vertrok. De kerk, een klein, eenvoudig, net en doelmatig ingerigt gebouw, zonder toren of orgel, is den 1 December 1844 ingewijd en staat een weinig achter bovenvermelde rij huizen.

De weinige Doopsgez., die er wonen, behooren tot de gem. van *Haarlem*. — De enkele Evang. Luth., die er is, wordt tot de gem. van *Beverwijk* gerekend. — De R. K., van welke men er 250 telt, parochiëren te *Schoten* en te *Driehuis*.

Vóór de Reformatie stond hier eene kapel, *ter eere van den Almagtigen God en* van den H. PATRICIUS, welke op het laatst der veertiende eeuw gesticht was, door Heer JAN VAN BREDERODE, gehuwd met eene dochter van Heer WILLEM VAN ABCOUDE. Hij was korten tijd te voren uit Ierland teruggekomen, waar hij *St. Patricius vuur* bezocht had. Deze kapel is waarschijnlijk met de verandering van de openbare godsdienst te niet gegaan.

De dorpschool wordt gemiddeld door 100 leerlingen bezocht.

Men heeft er ook een distributie-kantoor voor de brievenposterij.

Op ½ u. W. ten Z. van hier liggen de bouwvallen van het Huis-te-Brederode (zie BREDERODE [HET HUIS-TE-]) en het onlangs gebouwde krankzinnigengesticht, genaamd Meer-en-Berg.

Onder de vele hieromstreeks liggende buitenplaatsen, verdient vooral de hofstede Spaarnberg vermelding, wegens de belangrijke verzameling gewassen, die men er aantreft, toebehoorende aan den Heer A. VAN DER HOOP. Ook ontmoet men in de nabijheid van dit d. wijd beroemde vinkebanen, waar die vogels, in het najaar, met duizenden gevangen worden.

De kermis valt alhier in op den voorlaatsten Zondag in Julij.

Sommigen willen, dat hier in 1155 een gevecht tusschen de Dregter-Friezen, die omtrent Hoorn en Enkhuizen woonden, en de Kennemers is voorgevallen. Zekerder is het, dat nabij dit dorp, in 1573, een gevecht geleverd is tusschen de benden door SONOY, onder LAZARUS MULLER en CORNELIS VAN EVERDINGEN afgezonden, om Haarlem te ontzetten, en de Spanjaarden, waarin de eerste eerst overwinnaars waren, maar ten laatste geslagen werden.

ZANDPUNT, voorm. naam van de verl. plant. CROMMENIE, in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie CROMMENIE.

ZANDPUNT (DE), de zuidwestpunt van het eil. *Aruba*, in *West-Indië*, tot de *Curaçaosche-eilanden*, behoorende; op 12° 30′ N.B. en 52° 21′ W.L.

ZANDSCHEL (DE), gemeenlijk DE ZANDSEL genoemd, geh., gedeeltelijk in de *Langestraat*, gedeeltelijk in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 5 u. W. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1¾ u. Z. W. van *Waalwijk*, gedeeltelijk gem. en ¾ u. Z. Z. O. van *Capelle*, gedeeltelijk gem. en 1½ u. N. W. van *Loon-op-Zand*; met 137 h. en 730 inw., waarvan 24 h. en 130 inw. onder *Capelle*, en 113 h. en 600 inw. onder *Loon-op-Zand*. Het bestaat eigenlijk uit 2 b., *Hooge-Zandschel* en *Lage-Zandschel* genaamd.

ZANDSCHEL (HOOGE-), b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 5 u. W. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1¾ u. Z. W. van *Waalwijk*, gem. en 1½ u. N. W. van *Loon-op-Zand*; met 76 h. en 410 inw. — Het is het zuidelijke gedeelte van het geh. *de Zandschel*.

ZANDSCHEL (LAGE-), b., gedeeltelijk in de *Langestraat*, gedeeltelijk in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 5 u. W. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1¾ u. Z. W. van *Waalwijk*, gedeeltelijk gem. en 1¾ u. N. W. van *Loon-op-Zand*, gedeeltelijk gem. en ¾ u. Z. Z. O. van *Capelle*, 10 min. N. van Hooge-Zandschel; met 61 h. en 320 inw., van welke 37 h. en 190 inw. onder *Loon-op-Zand*, en 24 h. en 130 inw. onder *Capelle*. — Het is het noordelijke gedeelte van het geb. de Zandschel.

Den 24 Februarij 1842 is hier brand ontstaan, waardoor een huis en eene schuur met 24 stuks paarden en hoornvee eene prooi der vlammen is geworden.

ZANDSCHE-POLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie ZANDE-POLDER.

ZANDSLOOT (DE), watertje, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*, hetwelk, uit de Twyzeler hooilanden voortkomende, Noordoostwaarts aanstroomende, met eene kromme bogt, Zuidwaarts het dorp Buitenpost omloopt, van daar Oostwaarts langs den rijweg vloeit, en zich bij Steenharster-tille met de Groninger trekvaart vereenigt.

ZANDSLOOT (DE), water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Lisse*, in eene oostelijke rigting van de Leydsche trekvaart, in de ringvaart van het Haarlemmermeer uitloopende.

ZANDSTEEG, weg in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. *Heino*.

ZANDSTRAAT, b in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 4¼ u. O. N. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1¼ W. ten Z. van *Grave*, gem. en 10 min W. van *Schaayk*; met 75 h. en 470 inw.

ZANDSTRATEN, geh. in de heerl. *Geertruidenberg*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 2 u. N. van *Breda*, kant. en 1¼ u. N. W. van *Oosterhout*, gem. *Made-en-Drimmelen*, 10 min. O. van *Made*, waartoe het kerkelijk behoort; met 24 h. en 190 inw.

ZANDSTUIVE (DE), streek gronds, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. *Deventer*, kant. *Ommen*, gem. *den Ham*, in de *Hammer-en-Linder-marke*.

Deze grond, door overstuiving, hier meer ginds minder, onder zand bedolven, gemiddeld ter hoogte van eene palm, beslaat eene oppervlakte van ongeveer 162 bund., en bestaat gedeeltelijk in grasgrond, gedeeltelijk in heidegrond, gedeeltelijk in hooge veengrond.

ZANDT ('T), gem. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en kant *Appingedam* (1 k. d. 7 m. k. 4 s. d.); palende N. aan de gem. Uithuizermeden, O. aan Bierum, Z. aan Loppersum en Appingedam, W. aan Stedum.

Deze gem. bevat de dorpen 't Zandt, Zeerijp, Leermens, Eenum en Oosterwijtwerd, benevens de geh. Zijldijk, Colhol, Korendijk en het Voorwerk; beslaat volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3835 bund. 66 v. r. 13 v. ell., waaronder 3780 bund. 30 v. r. 69 v. ell. belastbaar land; telt 416 h., bewoond door 510 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 2620 inw., die meest in landbouw hun bestaan vinden. Ook zijn er 4 wind-pel- en 5 roggemolens.

De Herv., die er ruim 2400 in getal zijn, onder welke 330 Ledematen, maken de gem. van Leermens, Oosterwijtwerd-en-Eenum, 't Zandt en Zeerijp uit, welke in deze burgerlijke gem. 5 kerken hebben.

De Christelijke Afgescheidenen, die er ruim 70 in getal zijn, maken eene gem. uit. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest Pieter Meinderts Dijksterhuis, die in het jaar 1840 herwaarts kwam, en in 1841 naar Dordrecht vertrok.

De Doopsgez., die men er ruim 150 telt, behooren tot de gem. van Leermens en Zijldijk, welke in deze burgerlijke gem. ieder eene kerk hebben. De R. K., die er ruim 20 zijn, parochiëren te *Uithuisen-en-Appingedam*. — De 5 Isr., die men er aantreft, behooren tot de ringsynagoge van *Appingedam*.

Men heeft in deze gem. 6 scholen, als: ééne te Eenum, ééne te Leermens, ééne te Oosterwijtwerd, ééne te 't Zandt, ééne te Zeerijp, en ééne te Zijldijk, welke gezamelijk gemiddeld door 310 leerlingen worden bezocht.

Het dorp 't Zandt, het Zand, het Zandt of 't Sand, oudtijds Sande of Sonde, ligt 2 u. N. W. van Appingedam, 5 u. N. O. van Groningen. Het is eene aanzienlijke plaats, met eene ruime, breede, niet geplaveide straat, loopende zuid- en noordwaarts voorbij kerk en toren welke ten W. van de straat staan. Men telt er in de kom van het dorp 78 h. en ruim 510 inw., en met de kerkelijk daartoe behoorende geh. Colhol, Korendijk, het Voorwerk en Zijldijk, 194 h. en ongeveer 1250 inw. Het kerspel dat zeer uitgestrekt is, komt aan Hunsingo en met eene streek, tusschen Uithuizermeeden en Spijk door, aan den Eemsdijk. Men heeft er binnen- en buitendijks land; doch het buitendijks is sedert 1718 binnengedijkt.

De Herv., die er 750 in getal zijn, onder welke 120 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring van *Loppersum* behoort. De eerste die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Henricus Hoogineius, die in 1597 van Appingedam beroepen was, en in 1693 overleed. Het patroonregt is hier bij onderscheidene collatoren en onder anderen bij de regering van Groningen.

De kerk heeft een ruim koor, waarvan het dak hooger is, dan dat van het schip. Dit gebouw is in eenen zeer netten staat; de predikstoel is ongemeen sierlijk, het orgel wordt geroemd. Aan dit bedehuis zijn nog enkele duifsteenen. De zware stompe toren staat aan den rijweg, ten oostzuidoosten afgezonderd van het kerkgebouw en prijkt, op zijn huisdak, met eene kleine spits, waarin een bengel of kleine klok hangt.

De kerk der Christ. Afgescheidenen heeft toren noch orgel. — De dorpschool wordt gemiddeld door ruim 90 leerlingen bezocht.

Men had er vroeger een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 14 Augustus 1831 was opgerigt, doch later te niet gegaan is.

Vroeger stonden hier den burg van Ompteda, twee burgen van Alberda, benevens Lissebon.

Een gedeelte van dit dorp maakte voorheen met *Leermens*, *Eenum* en de *Rijp*, éénen regtstoel uit, in onderscheidene toerbeurten afloopende; terwijl het andere gedeelte onder het Eesterregt behoorde; het langregt had het met *Leermens*, zijnde Eestrum en de Buiten-Spijkumerweg een langregt op zich zelve.

De bedding van de oude Fivel, alhoewel thans toegewassen en begroeid, is onder dit dorp nog merkbaar genoeg en wel te onderscheiden aan de brokken van dijken, aan de schelpen, aan de kolk, bij de Wiel, en aan de ongemeene breedte.

Reeds in 1257 brak een nieuwe dijk op het Zandt bij een hoog getij door. In 1295 maakten de kerspellieden van 't Zandt en anderen eenen dijkbrief, betreffende de ingedijkte landen. In 1317 werden er onder 't Zandt landerijen binnen gedijkt, waarvan het klooster van Wittewierum een derde toekwam; men ontwierp daarvoor eene beschikking en eenen dijkbrief, welke door de redgers van Fivelgo werd bevestigd en waarin de Zandtster zijl voorkomt (1). Er is eene oorkonde van 1424, waarin bepaald wordt, hoeveel scharen het klooster van Selwerd en het klooster van Wierum, benevens eenigen der ingezetenen en iemand, wonende bij de Nieuwe Zijl op het Zandtster hooge uiterdijk, hadden. Er was toen veel aangewonnen, sedert eene vorige verdeeling, zoodat men wegens elke vijfde schaar eene nieuwe verlangde. Van deze 370 scharen had *Wierum* 288 en *Selwerd* 15.

In April 1535 zijn in dit dorp eenige oproerige Wederdoopers en zoogenaamde geestdrijvers des nachts in menigte bijeengekomen om de godsdienst te verrigten. Onder hen waren een schoenmaker en een hovenier, die Godslasterlijke woorden uitbraakten, en met onbetamelijke woorden tegen de Priesters en Monniken niet alleen, maar ook tegen de Overheden uitvoer, onder voorgeven, dat er een nieuw koningrijk der Hemelen aanstaande was. Omstreeks 300 menschen lieten zich, uit vrees voor hun verderf, dien nacht herdoopen, te meer, om dat men er een gerucht had verspreid, dat de algemeene oordeelsdag nu aanstaande was. Doch de schoenmaker is, niet lang daarna, door de geregtsdienaars gevangen en gebonden naar Groningen gebragt, alwaar hij als een razend mensch is gestorven; terwijl de andere het gevaar ter naauwernood ontvlugt is.

In het jaar 1590 leed dit dorp veel last van het Staatsche krijgsvolk, dat eenen strooptogt in de Ommelanden deed.

ZANDTPOLDER, pold. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr. en kant. *Appingedam*, gem. *'t Zand*.

Deze pold. maakt een gedeelte van den *Oost-polder* uit, welke in 1840 is ingedijkt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 70 bund. en bevat slechts één huis.

ZANDTSTER-VOORWERK, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. N. W. van *Appingedam*, gem. en 1½ u. N. van *'t Zand*; met 3 h. en 25 inw.

ZANDTSTER-ZIJL (DE), voorm. sluis in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, gem. en 35 min. N. O. van *'t Zandt*, welke diende tot waterloozing, doch later weggebroken is.

ZANDVAART (DE), b. in *Kennemerland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Heeren-Zandvaart.

ZANDVELD of de Zandveldsche-polder, pold. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Vreeswijk*; palende N. aan den Wiersdijk, O. aan den Straatweg, Z. aan den Lekdijk, W. aan den Gemsdijk.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 140 bund. 24 v. r. 68 v. ell., zijnde alles goed bouw-, wei- en griendland; telt 9 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door eene heul, op den Vaartschen Rijn, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester, Secretaris en twee Heemraden.

ZANDVENNE (DE), of de Sandveenen, pold. in de vrije heerl. *Schagen*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem.

---

(1) Deze beide brieven zijn gedrukt bij Driessen, *Monumenta*, bl. 55 en 178.

Schagen-en-Burghorn, in de sectie *Lagendijk*, palende N. aan de Halerkaag, O. aan den Polder-voor-het-Noord en aan Kerneliskaag, W aan Burghorn. — Deze pold. staat onder het bestuur van *Lagendijk*.

ZANDVENNE (DE), geh. in de *Schagerkogge*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. N. van *Alkmaar*, kant. en ½ u. W. van *Schagen*, gem. *Schagen-en-Burghorn*; met 2 h. en 10 inw.

ZANDVLIET, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. N. van *Leyden*, kant. en 2. u. N. O. van *Noordwijk-Binnen*, gem. en ½ u. N. van *Lisse*.

Deze buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 25 bund. 89 v. r. 38 v. ell. en wordt in eigendom bezeten door den Heer C. van Pallandt, woonachtig op het Keukenhof, bij Lisse.

ZANDVLIET (KLEIN-), buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant., gem. en ½ u. N. ten O. van *'s Gravenhage*, aan den *Bezuidenhoutsche-weg*.

ZANDVOORDERWEG (DE), weg in het balj. van *Brederode*, in eene westelijke rigting van de Haarlemmer trekvaart naar het d. Zandvoort loopende.

ZANDVOORT, gem. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem* (8 k. d. 5 m. k. 2 s. d.); palende N. aan de gem. Velsen, O. aan Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang, Z. aan de gem. Noordwijkerhout, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bevat het dorp Zandvoort, benevens eenige verstrooid liggende huizen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3285 bund. 24 v. r. 24 v. ell. waaronder 3271 bund. 11 v. r. 2 v. ell., belastbaar land; telt 193 h., bewoond door 230 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1170 inw., die meest in de visscherij en den vischhandel hun bestaan vinden. Ook worden er jaarlijks een aantal duingronden met aardappelen en erwten bebouwd, wordende de hier geteelde aardappelen voor de keurigste van geheel ons vaderland gehouden; terwijl zij ook buitengewoon lang goed blijven, maar niet goedkoop zijn.

De Herv., die er 950 in getal zijn, onder welken 420 ledematen, behooren tot de klass. en ring van *Haarlem*. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Marcus, die in het jaar 1586 herwaarts kwam, en in het jaar 1611 overleed.

De R. K., welk er 220 in getal zijn, behooren tot de stat. van *Overveen-en-Zandvoort*, welke ook in deze burgelijke gem. eene kerk heeft.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als eene dorpschool en eene bewaarschool, welke gezamenlijk door ruim 200 kinderen bezocht worden.

Deze gem. is eene heerl., welke tot in 1722 aan de grafelijkheid behoord heeft, doch, op den 6 November van dat jaar, volgens besluit van de Staten van Holland, voor eene som van 10,500 guld., verkocht is aan Paulus Loot, Commissaris wegens de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Lissabon. Nadat deze overleden was is zij, in 1760, overgegaan aan Johannes van Marselis, uit wiens geslacht zij gekomen is aan de familie Hartsinck. Thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer Willem Philip Barnart van Bergen, woonachtig te Haarlem.

Het d. Zandvoort, in oude brieven Sandefoerde, Sandfort en Sandvoert geheeten, ligt 1½ u. W. ten Z. van Haarlem, waarmede het door eenen klinkerweg gemeenschap heeft, aan de Noordzee. Het is tamelijk oud, als reeds voor het jaar 1300 vermeld wordende, en plagt van ouds een volkrijk en welvarend dorp te zijn; maar leed zoodanig, door het woeden van de pestziekte, dat het grootste deel der inwoners stierf. Thans telt men er in de kom van het dorp 200 h. en 1100 inw.

De kerk, welke vóór de Reformatie aan de H. H. Agatha en Adrianus was toegewijd, was destijds veel grooter dan later; doch daar zij door den oorlog, tijdens de Spaansche beroerten, veel geleden had, werd een gedeelte op kosten van 's Lands Staten, weder onder dak gebragt; tot het oefenen van de Godsdienst bekwaam gemaakt, en met eenen spitsen toren voorzien. In de voorgaande eeuw werd deze kerk, op kosten van den toenmaligen Ambachtsheer aanmerkelijk, verbeterd, door het versterken der muren, het maken der vensters en vloeren, het vernieuwen van den predikstoel, benevens de zitbanken voor die van de Regering en den kerkeraad. Aan den muur van de landzijde was ook eene kapel gebouwd met eenen grafkelder voor de Heeren van Zandvoort. Deze kapel had haren ingang in de kerk en de begraafplaats, welke door een hek omringd werd, pronkte met kostelijke sieraden van keurig en net uitgewerkt marmer. Deze grafstede was, in het jaar 1728, gesticht door den toenmaligen Ambachtsheer Paulus Loot, op wiens naam vermoedelijk zinspeelt de lootsman, die boven den boog uit marmer gebouwen, met een lood in de hand, zat. Regts en links van den predikstoel las men twee merkwaardige grafschriften; het eerste van dezen inhoud:

D. M. S.

VIR GENERE ET VIRTUTE NOBILISSIMUS.

MATTHAEUS DE LA CAVE.

Trierarchus, qui cum viginti duabus negotiantium ex Brittaniâ nostros ad portus contendentibus praesidio fuisset, fugatis quinque myoporantibus Gallicis, in conspectu orae nostrae, subito turbine nave illius eversa et procellis hausta cum Militibus et classiariis periit. D.X Julii MDCXCIV *Diebus aliquot post Cadaver ejus ad littus Sandfurtense adpulsum necessarii tumulandum curarunt.*

(d. i. Aan de schim van wijlen den Kapitein ter zee Mattheus de la Cave, Bevelhebber van een fregat, is dit toegewijd. Een man door afkomst en deugd zeer aanzienlijk, die, toen hij twee en twintig koopvaardijschepen uit Engeland ter bescherming had gestrekt, en vijf Fransche kapers op de vlugt gejaagd had, in het gezigt van onze kust, als zijn schip door een plotseling opgekomen dwarlwind omgeworpen en door stormen vergaan was, met matrozen en soldaten is omgekomen, den 10 Julij 1694. Zijne aanverwanten hebben zijn lijk, dat eenige dagen daarna aan het strand van Zandvoort, is komen aandrijven hier laten begraven.)

Het andere grafschrift luidde aldus:

HIER LIGT BEGRAVEN DE VROUWE JOHANNA MARGARETHA CORBET, DOCHTER VAN DEN HEER KOLONEL WALTER CORBET, EN VAN VROUWE MARIA MAGDALENA HALKETT, EN HUISVROUW VAN DEN HEER KAPITEIN CHARLES HALKETT, VERONGELUKT TUSSCHEN NOORDWIJK EN ZANDVOORT, KOMENDE UIT SCHOTLAND, EN HAAR DOOD LIGCHAAM HIER AAN STRAND KOMEN DRIJVEN, OP DEN 22 SEPTEMBER 1720.

Deze kerk, in het jaar 1848 afgebroken zijnde, is door eene veel grootere, overeenkomstig de behoefte der gemeente, vervangen, die door keurige netheid en eenvoudigheid uitmunt. De toren alleen is blijven staan. Tot den opbouw van deze kerk, waaraan de eerste steen is gelegd den 29 April 1848, door Ds. C. Swalue, gelijk in de noordzijde staat uitgehouwen, en waarin de eerste godsdienstoefening den 1 Julij van dit jaar (1849) gehouden is, schonk de Heer Arent Eliza Santhagens eene som van 8000 guld., terwijl ook vele anderen milde bijdragen gaven. Weldra wordt er een nieuw orgel in

geplaatst, waartoe genoemde Heer eene som van 4500 guld. gegeven heeft.

De R. K. kerk, aan den H. Agatha toegewijd, is een steenen gebouw, zonder toren of orgel, waarin de dienst eens in de week door den Kapellaan van Overveen verrigt wordt.

Het Gemeentehuis is een ruim steenen gebouw.

Ook is hier een Gasthuis, vermoedelijk in 1583, door Gerrit Willems en Aeltgens Willems, zijne huisvrouw, gesticht, waarin twaalf oude mannen en vrouwen, voor niet wonen en de vrije kost hebben.

In den gevel van de dorpschool, welke gemiddeld door 150 leerlingen bezocht wordt, staat het jaartal 1565 in eenen steen, waarop den toom van een paard staat uitgehouwen, omdat de schoolmeester van dit dorp tevens smid was. Daar het wapen van Zandvoort in dat gebouw op het kozijn van een der deuren gevonden wordt, is het zeker van ouds van een meer of min openbaar gebruik geweest. De in 1845 opgerigte bewaarschool wordt door 70 leerlingen bezocht. In den gevel prijkt zij met eenen steen, waarop uitgehouwen is:

Opgerigt uit liefdegiften.

Men heeft hier een prachtig, in 1826 gesticht, Badhuis, welks aanleg, verdeeling, bad-, slaap- en eetkamers niets te wenschen overlaten; de bediening is er uitmuntend, en hetgeen men er gebruikt wordt volgens een bepaald tarief berekend; terwijl er nog een tweede uitmuntend logement bestaat, het Kleine Badhuis geheeten, waarbij ook badkoetsen behooren.

Op het strand heeft men eenen lampliehttoren, op acht Engelsche zeemijlen zigtbaar en alleen brandende, indien de visschers vaartuigen in zee zijn.

Tusschen dit dorp en Groot-Bentveld is de renbaan van de Societeit tot verbetering van het paardenras, waarop jaarlijks, in de maand September, de wedrennen plaats hebben.

De kermis valt in op den eersten Pinksterdag.

In dit dorp is, den 5 Mei 1789, geboren de door het geheele Vaderland bekende dwerg Simon Jans Paap, wiens lengte op eenen pilaar, in de Grootekerk te Haarlem, staat aangeduid, bedragende 76¼ Ned. duimen. Na een zwervend leven geleid te hebben — daar hij zich, niet alleen op onderscheidene plaatsen van ons Vaderland, maar ook in andere naburige landen, zoo als in Duitschland, Frankrijk en Engeland en aan vele Hoven voor geld liet zien — is hij den 2 December 1828, te Dendermonde overleden. Zijn lijk is van daar naar Zandvoort overgebragt, en in de dorpskerk bijgezet geworden, waaruit het echter later — gelijk men verhaalt — is weggeroofd.

In het jaar 1308, toen Gwijn of Guido, Graaf *van Vlaanderen*, zamenspannende met de Utrechtsche muitelingen, gereed stond om, met dien Graaf, Guido van Avesnes, den twee en veertigste Bisschop van Utrecht, die in den slag van Duiveland gevangen was, af te zetten, en die van Haarlem reeds in onderhandeling met de Vlamingen stonden, en bijna gereed waren, om hunne zijde te kiezen, landde Heer Witte van Haamstede, Ridder, bastaardzoon van Floris V, Graaf *van Holland*, zeer onverwacht te Zandvoort met een schip aan, maakte die van Haarlem zijne komst bekend, en werd door hen met blijdschap ontvangen en ingehaald.

In het jaar 1489 werden de kerk en het dorp van Zandvoort door het krijgsvolk van den Hertog van Saksen geplunderd, om het Kaas- en Broodvolk te tuchtigen.

Dit dorp heeft, even als de meeste zeedorpen, van tijd tot tijd veel geleden van watervloeden. Onder anderen bij den bekenden Allerheiligenvloed van 1570.

Diergelijke ramp wedervoer de plaats op den vierden en vijfden Maart 1671, wanneer, bij volle maan en hoogen springvloed, het water der Noordzee met zulk eenen geweldigen aandrang de stranden perste, dat vele duinen daardoor bezweken, en onderscheidene huizen omver spoelden. Geene mindere schade leed Zandvoort, om van andere voorvallen niet te spreken, bij den geweldigen storm van het jaar 1682. Door de helmbeplanting zijn sedert de duinen meer bevestigd en voor de verstuiving bewaard.

Op den 21 Mei 1792 vertoonde zich, aan het zeestrand van Zandvoort, een ontzettend verschijnsel, bij menschengeheugen niet gezien. Op het onverwachtst en binnen weinige oogenblikken rees het water dermate, dat het zoo hoog aan de duinen stond, als bij de zwaarste stormen in het wintersaizoen; het daalde echter even spoedig. Gelukkig bevond er zich slechts een man op het, onverwacht met water overdekte, strand, die met moeite den aanstroomenden vloed ontkwam. Te meer bevreemdend was dit verschijnsel, daar deze zoo snelle als sterke waterbeweging zich niet ver op den Oceaan scheen uitgestrekt te hebben. Eenige visschers hadden daarvan op zee niets bespeurd. Alles bleef raadselachtig. Sommigen gisten, dat men dit plaatselijk spoedig rijzen en dalen des zeewaters, moest toeschrijven aan de werking van eene hoos, of eenige andere dergelijke beweging in den dampkring. Deze gissing werd kort daarna bewaarheid. Drie stuurlieden van visscherspinken, zich te dien tijde op zee bevindende, zagen omtrent het uur, dat dit verschijnsel plaats greep, een groot aantal hoozen, die dwars over hunne schuiten liepen. De lucht was op dien dag zwaar en bedekt, de wind sterk, de dampkring broeijende. Deze opzetting des waters strekte zich meer noord- dan zuidwaarts uit. Bij het zeedorp Petten werden de rollen en planken, die de pinkjes op en van het strand halen, mede gesleept. Zuidwaarts ging die hoogte des waters niet veel verder dan omtrent een vierde uur gaans van Zandvoort.

Onderscheidene malen zijn op het strand bij dit dorp walvisschen en cachelotten aangespoeld, zoo strandde, aldaar in het jaar 1479, een walvisch, die, bij meting, ruim vier en twintig voeten (7,53 ell.), en in het jaar 1602 een andere, welke meer dan vijftig voeten (15,69 ell.) lang werd bevonden. Van een derde walvisch, op den 4 Januarij des jaars 1629, tusschen Zandvoort en het naburig Noordwijk gestrand, heeft men eene afbeelding vervaardigd, met het volgende bijschrift:

Wanneer ons 't vierde licht van 't nieuwe jaar quam grooten
Is hier dees wallevisch lang drie en sestig voeten
Naar Noortwijk op de zee naar Zantfoort weggestrand,
God wende 't quaet van ons en 't lieve Vaderland.

In het jaar 1762 spoelde er weder een cachelotvisch en in 1791 nog een vinvisch aan.

In het jaar 1803 was dit d. getuigen van een zeer stoutmoedig bestaan. Als namelijk de Engelschen dit d. beschoten en daardoor een visscherspink in brand geraakte, swom zekere Matthijs Molenaar naar het brandende pinkje, hetwelk hij onder het geschut van den vijand bluschte.

Het wapen van deze gem. bestaat uit een veld van goud, met drie kruislings over elkander liggende haringen van zilver.

ZANDVOORT, voorm. heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Middelburg*, gem. *Grijpskerke-Poppendamme-Buttinge-Zandvoort-en-Hoogelande*; palende N. aan Buttinge, O. aan Middelburg, Z. aan Koudekerke, W. aan Hoogelande.

Deze heerl. is reeds sedert onheugelijke jaren met die van Buttinge vereenigd geweest, zoodat men thans daarvan de grootte niet juist meer weet op te geven. Volgens sommigen zou hier vroeger een dorp van denzelfden naam bestaan hebben; thans telt men er nog slechts 8 h. en 50 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

Van ouds stond hier eene kerk of klooster, dat de Ridders van de Duitsche orde te Middelburg, in het jaar 1249, hadden doen bouwen, waartoe zekere Nikolaas van Putten en zijne huisvrouw ter dezer plaatse hun erf geschonken hadden. Maar als in vervolg van tijd Floris V, Graaf van *Holland*, benevens onderscheidene vermogende lieden, vele goederen, vrijdommen en waardigheden aan de Duitsche orde vereerden en dat zelfs, in het jaar 1284, de parochiekerk van St. Pieter binnen Middelburg door den voornoemden Graaf gegeven was, heeft de Kommandeur der orde, Heer Herman van Drongen, dat klooster, met de kerk, doen afbreken, en eene kapel, benevens een fraai huis, binnen Middelburg laten bouwen, terwijl hij het regt bekwam, om, wanneer de Graaf, of zijn zoon te Middelburg ter hooger vierschaar zat, hij aan zijne linkerzijde mogt zitten, gelijk de Abt van Middelburg de regterzijde bekleedde.

Het wapen dezer heerl. bestond uit een veld van sabel, met eenen keper van zilver, vergezeld van drie rozen van zilver, het hart van goud.

ZANDVOORT, b. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. N. N. W. van *Amersfoort*, gem. en ½ u. W. van *Baarn*, ¼ u. Z. W. van Eembrugge; met 12 h. en 130 inw.

In deze b. staat de kerk van de stat. *Baarn-en-Zandvoort*, welke aan den H. Nicolaas is toegewijd. Het is een oud gebouw, met eenen kleinen toren, van een orgel en één altaar voorzien.

ZANDVOORT, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie Sandfirden.

ZANDVOORT, buit. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 20 min. Z. van *Groningen*, gem. en ¼ u. N. O. van *Haren*, ¼ u. van *Helpman*, aan den grindweg en het trekdiep naar Winschoten.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 15 v. r. 92 v. ell., wordt in eigendom bezeten en bewoond door Mevrouw Maria Cornelia Staal Lichtenvoort, weduwe van den Heer J. Herman Nauta.

ZANDVOORT, geh. in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 5½ u. O. van *Assen*, gem. en 1 u. O. van *Gieten*; met 7 h. en 40 inw.

ZANDWAARD (DE), uiterwaard in de *Vijf-Heerenlanden*, *Land-van-Vianen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Vianen*; palende N. aan Middelwaard, O. aan Doornwaard, Z. aan de grens van Leksmond, W. aan de Lek.

ZANDWEG, geh. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 12 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en 1 u. N. O. van *Elburg*, gem. en 1½ u. O. van *Doornspijk*, 1 u. Z. van *Oosterwolde*, waartoe het kerkelijk behoort. De in 1845 nieuw gebouwde kerk van Oosterwolde staat in dit geh.

ZANDWEGSCHE-BOSCH (HET), bosch in het rijk van *Nijmegen*, prov. *Gelderland*, gem. *Groesbeek*, eene oppervlakte bestaande van 92 bund. 22 v. r. 20 v. ell. Er groeit daarin meest eiken hakhout.

ZANDWERVEN, oudtijds SANDTWERVE, geh. in de *Vier-Noorder-Koggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. Z. O. van *Hoorn*, kant. en 3 u. N. O. van *Medemblik*, gem. en Z. van *Spanbroek*.

In het midden van eene uitgestrekte veenstreek vindt men hier eene zandstreek, van grof bruin zand, waarvan door de eigenaars vrij wat uitgevoerd wordt naar de omliggende dorpen, die zand noodig hebben en te ver van de duinen wonen, ofschoon het duinzand anders fijner en witter is.

ZANDWERVERSBRAAK (DE), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie PLOMPERSBREERTJE (HET).

ZANDWETERING (DE), ook de SANTWETERING gespeld, beek of waterleiding in *Zalland*, prov. *Overijssel*, welke onder de gem. *Diepenveen*, in de buurs. *Linden*, begint. Zij doorloopt deze, alsmede die van *Wechele*, *Borgel*, *Tjoene*, *Rande*, en zich vervolgens noordwaarts wendende, genoegzaam evenwijdig aan *den IJssel*, de gem. *Olst* en *Wyke*, tot in *Zwollerkerspel*, alwaar zij zich één uur Z. O. van *Zwolle* in de *Soestwetering* ontlast.

ZANDWIJK, voorm. afzonderlijke heerl. in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Almkerk-en-Uitwijk*; palende N. W. aan de Banne-van-Uppel, N. O. en O. aan de Banne-van-Uitwijk, Z. aan Almkerk, W. aan de Banne-van-Doorn.

Deze voorm. heerl., welke reeds sedert onheugelijke jaren, met die van *Almkerk* vereenigd is, bevat niets dan den Zandwijksche-polder en daarin het geh. Zandwijk; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 161 bund. 26 v. r. 34 v. ell. De inw. vinden meest in den landbouw hun bestaan.

De Herv., die er zijn, behooren tot de gem. van *Almkerk-en-Emmikhoven*. — De R. K., welke er wonen parochiëren te *Woudrichem*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Almkerk*.

Deze heerl. wordt, even als Almkerk, in eigendom bezeten door den Heer A. N. J. HANEDOES, te Woudrichem.

Het geh. ZANDWIJK, oudtijds SANDWIJK, door de landlieden meestal ZAAUWIK geheeten, ligt 8 u. W. ten N. van *'s Hertogenbosch*, 2½ u. W. ten N. van Heusden, ½ u. N. van Almkerk.

Het wapen dezer heerl. bestond uit een veld van azuur, met eenen zandlooper, met eenen nachtvlerk van sabel en eenen dagvlerk van zilver.

ZANDWIJK, in oude brieven SANCTUS VICUS (*Heiligewijk*) geheeten, voorm. dorp, thans eene b., prov. *Gelderland*, arr., kant. en gem. *Tiel*, beginnende in de stad Tiel en strekkende tot over de Linge.

Het is eene wijk of buitenbuurt der stad Tiel, ten N. buiten de Zandwijksche poort, terwijl het gedeelte binnen de stad nog de *Voorstad* genoemd wordt. Het grenst aan Echteld, Ommeren, Maurik en Zoelen; en bevat, buiten de stad, eene oppervlakte van 746 bund. 56 v. r. 57 v. ell.; doch waarvan die, welke gelegen zijn tusschen de stad en de eerste wetering (hetgeen genoemd wordt Binnenbooms), in de lasten van den polder niet mede betalen. Men telt er 169 h. en 1010 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

Vroeger hadden Burgemeesters van ZANDWIJK getracht, het beheer van dien polder aan zich te trekken; doch in 1566 verzetten de Geërfden zich daartegen, en verklaarden, bij eene acte, dat de Burgemeesters, die vroeger treffelijke Geërfden waren, zich de administratie over

de Geërfden hadden aangematigd; dat de toenmalige, hoezeer zij geene landerijen in het geregt hadden liggen, echter zulks ook deden, en dat zij Geërfden daarom hun deden opzeggen alle gezag en bevelen over de Geërfden.

Tijdens ZANDWIJK, even als Tiel, nog onder het gebied van den Hertog van Braband was, werden, tusschen dezen en OTTO, Graaf *van Gelre*, de grenzen van ZANDWIJK en de *Betuwe* door een scheidsloot bepaald.

ZANDWIJK had vroeger zijn eigen bestuur; doch geen regthuis, houdende de regering hare vergaderingen in eene gehuurde kamer in het huis no. 17 in de voorstad van Tiel, onder het regtsgebied van ZANDWIJK. Dit huis, hetwelk omtrent het midden der vorige eeuw voor een regthuis aangekocht werd, is wederom in 1767 verkocht, na welken tijd, volgens eene overeenkomst met de regering van Tiel, het geregt van ZANDWIJK op het stadhuis te Tiel vergaderde. De geregtsplaats is geweest even buiten de Zandwijksche poort, daar thans de herberg de *Roos* gevonden wordt, en het is wel te vermoeden, dat op die plaats vroeger een raadhuis heeft gestaan, hetwelk bij eenen brand, die er meermalen heeft plaats gehad, kan zijn verwoest geworden. In het jaar 1798 wierd ZANDWIJK, in alle opzigten, zoowel in het politieke als het judiciële met Tiel vereenigd en maakt thans daarmede eene gemeente uit.

De parochiekerk van ZANDWIJK heeft gestaan bij de plaats, waar thans nog het kerkhof aanwezig is en waarop een torentje staat, dat echter van veel lateren tijd en waarschijnlijk na het verwoesten van de kerk is gebouwd. Deze kerk stelt men, dat eene van de eerste gestichte is, nadat het Christendom in deze landen was ingevoerd, als zullende in het jaar 695 zijn gebouwd. Zij werd aan ST. VINCENTIUS toegewijd en daarin gesticht eene vikarij ter eere van *God*, de Maagd MARIA en den H. SEBASTIAAN. Waarschijnlijk was het vroeger een Heidensche of Romeinsche tempel. In de kerk waren ook een altaar van ST. VINCENTIUS, een van ST. ANNA en een van ST. ANTONIUS. Deze kerk zoude, volgens HALMA (1), in 1574, door de Waalsche bezetting van Tiel zijn geplunderd, verbrand, en omver gerukt, voorts zouden de steenen daarvan naar elders vervoerd zijn. Doch geheel verwoest kan de kerk op dien tijd nog niet geweest zijn, want in het geregtelijk signaal van ZANDWIJK van 1582 vindt men: *dat de bode heft gezied, drie Zondagsche geboden gedaan te hebben in de St. Vincentiuskerk tot* ZANDWIJK. Dit nu konde natuurlijk geen plaats gehad hebben, als de kerk geheel vernield geweest ware. Deze kerk dan nu, in welk jaar dan ook, afgebroken zijnde, is niet weder opgebouwd. In eene acte van 1572 wordt van de pastorij op ZANDWIJK gewag gemaakt. Indien daarmede bedoeld is de woning van den Pastoor, zal die waarschijnlijk met de kerk te gelijk mede te gronde gegaan zijn; ten minste is daarvan geen spoor meer te vinden.

Vroeger moet op ZANDWIJK ook een Gasthuis gestaan hebben, want men vindt in 1607 gewag gemaakt van eene vikarij, behoorende tot een altaar in het gasthuis tot ZANDWIJK; doch waar het gestaan heeft en wanneer en hoe het weggeraakt is, daarvan zijn geen blijken voorhanden.

Op eene plaats te ZANDWIJK, genaamd Westerooijen, stond weleer een klooster. Zie WESTEROOIJEN.

(1) *Tooneel der Vereenigde Nederlanden.* D. II bl. 388.

In het jaar 1846 is aldaar een R. K. kerkhof met kapel aangelegd. — Ook staat in deze b., aan den Bandijk, het veerhuis van het gierpontenveer tusschen Tiel en Wamel.

Op het grondgebied van dit dorp stond, in de zestiende eeuw, een molen op of omtrent de plaats, waar tegenwoordig het Israëlitische kerkhof is, waarvan deze streek nog de Molenwerf genoemd wordt.

In 1385 zijn meer dan achttien huizen op den dijk, onder dit d. staande, afgebrand, en in 1392 nog zes en dertig.

Na den strengen winter van 1408 op 1409 viel door het hooge water eene doorbraak in den dijk te Ooy, grenzende aan Zandwijk; terwijl in 1411 de dijk op Zandwijk bezweek.

ZANDWIJK, voorm. buit. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 5½ u. O. Z. O. van *Zwolle*, gem. en 1 u. Z. van *Dalfsen*.

Het heerenhuis is voor afbraak en de daartoe behoorende landerijen zijn aan onderscheidene lieden verkocht. Van het huisperceel, groot 7 bund. 11 v. r., is thans eigenaar den bouwman Hendrik Haverkamp.

ZANDWIJK, hofstede in *de Zijpe*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 5 u. N. van *Alkmaar*, kant. en 1½ u. N. W. van *Schagen*, gem. *Zijpe-en-Haze-polder*, 1 u. N. van Schagerbrug.

ZANDWIJK (DE BANNE-VAN-), pold. in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Zandwijksche-polder (De).

ZANDWIJKSCHE-DIJK (DE), dijk aan den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*.

Vroeger was deze dijk strekkende tot even boven het huis, genaamd de Groote-Ronduit, en den aldaar aan het buurs. Ooy, gem. Echteld, grenzende Schaardijk, doch in lateren tijd zijn daarvoor, door aanwas, uiterwaarden gekomen, en is, van den ouden loop van de Waal, alleen nog eene strang of kil te zien.

ZANDWIJKSCHE-POLDER (DE) of de Banne-van-Zandwijk, pold. in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Almkerk-en-Uitwijk*; palende N. aan de Zandwijksche-kade tegen den Polder-van-Uitwijk, O. aan de Riethade en den Hodenpijlswaard, alsmede de Dreef van de Altenasche-Hoef, Z. aan het poldertje de Koeweide ten Oosten van den Altenasche-Heuvel, W. aan de vaart langs den Oude-Doorn.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 161 bund. 26 v. r. 34 v. ell., en wordt door den watermolen op den Zevenbansche-boezem, gezamenlijk met het water van de Zevenbannen, op de Bleekkil en vervolgens op den Amer, van het overtollige water ontlast. De watermolen van dezen polder, staande aan en malende op den Zevenbansche-boezem, heeft 26.40 ell. vlugt, zijn waterrad 5.74 ell. middellijn en de breedte der schoepen is 0.42 ell. Daar de watergang van dezen polder naar den molen door den Oude-Uppelsche-polder strekt, zoo wordt het water van den Zandwijksche en den Oud-Uppelsche-polder door de beide molens gemeenschappelijk uitgemalen. Aan den zuidoosthoek van dezen pold. ligt, in de zoogenaamde Riethade, een steenen sluisje, wijd 0.31 ell., voorzien met eene schuif, strekkende om, des vereischt, water uit den Alm in dezen polder te zetten. Het zomerpeil is 1.01 ell. onder A. P. en het maalpeil 0.59 ell. boven A. P. Hij wordt, gezamenlijk met den pold. *den Oude-Doorn* en *Uppel* of *Oud-Uppel*, bestuurd door eenen Polderschout, tevens Secretaris, vijf Heemraden of Leden van het polderbestuur en eenen Waardsman voor iederen polder daarenboven.

ZANDWIJKSCHE-POLDER (DE), pold., prov. *Gelderland*, arr., kant. en gem. *Tiel*; palende N. aan de stad Tiel, O. aan de Neder-Betuwe, Z. aan den Tielerwaard, W. aan de Waal.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van ruim 700 bund., en wordt door eenige sluizen, op de Linge, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters, een Secretaris en een Ontvanger.

ZANDZEE (DE), zandige streek in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Deurne-en-Liessel*, 25 min. W. van Deurne.

De overlevering zegt deswege, dat in de voorgaande eeuw aldaar een bedelaar onregtvaardig was opgehangen. Deze man werd bij eenen menschlievenden boer altijd goedhartig bejegend en hem werd zelfs de tafel aangeboden. Eens was hij, na den maaltijd gedeeld te hebben, vertrokken, toen het broodmes werd vermist. De bedelaar werd voor eenen ondankbaren dief gehouden. Na eenige weken weder bij den zelfden landman gekomen, werd hij over dezen diefstal onderhouden: hij bleef bestendig zijne onschuld volhouden. Het geschil liep weldra hooger, en de ongelukkige beschuldigde liet zich, in het bijzijn van eene menigte nieuwsgierigen, uit den mond vallen, dat zoo de landman volhield hem voor den dief te houden, hij dan te vreezen had, dat de roode haan weleens over zijn dak zou kunnen loopen. Dit werd voor eene bedreiging van brandstichting gehouden. De vermeende dief werd voor den schepenstoel van Deurne gebragt, die uitwees, dat de bedelaar, schuldig aan diefstal met bedreiging van brandstichting, zijn leven aan de galg zou eindigen. De veroordeelde werd naar de plaats der justitie, op eenen zandberg gevoerd, om daar zijne straf te ondergaan. Hij zwoer zijne onschuld aan den diefstal; betuigde de bedreiging niet gemeend te hebben, die hem alleen door geweld en valsen laster in drift ontsnapt was, en smeekte het Opperwezen, dat de berg, waarop hij als misdadiger stond gestraft te worden, mogt verstuiven. Weldra bleek de onschuld des mans. Het mes, dat verlegd was, werd gevonden, en de berg raakte aan het verstuiven. De inwoners van Deurne beducht, dat deze uitgestrekte zandberg hun dorp zoude overstroomen, plantte, in het begin dezer eeuw, een uitgestrekt mastbosch om het zand te keeren.

ZANDZEE (DE), vlakte in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie Dasar.

ZANEGEEST of Sanegeest, geh. in het balj. van *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. N. van *Alkmaar*, gem. en ½ u. O. ten N. van *Bergen*; met 16 h. en 100 inw.

Er stond hier vroeger eene kapel, die in het midden der vorige eeuw afgebroken is, en waarvan de bouwvallen nog lang geëerd werden, om het dusgenoemde bloed van Bergen. Die kapel schijnt gesticht te zijn in 1421 of 1422; zijnde de aanleiding tot hare oprigting, zoo men wil uit een wonder geboren, dat gemeenlijk het *heilige bloed van Bergen* wordt genaamd. De gebeurtenis van dit wonder wordt dus opgegeven. Toen de zeedijk te Petten, op St. Elizabethsnacht in het jaar 1424, doorgebroken en de kerk aldaar, waarin het volk gevlugt was, ten koste van vele menschenlevens, ingestort was, had het zeewater, met vele andere dingen, eene houten kist medegevoerd, zijnde een stuk goeds van de kerk te Petten, dat, te Zanegeest aanspoelende, door den Schout van Bergen, Johannes van Paukken, werd opgevischt, die, de kist openende, daarin eene ciborie met

andere kerkelijke vaten ontdekte, en dezen kerkschat in een nabijgelegen huis deed brengen. De Priester en Koster, van Bergen; kerk, hiervan onderrigt, zonden derwaarts gegaan zijn, en onder gemelde goederen een ivoren doosje gevonden hebben, dat, door den Koster in een houten schoteltje gezet, onder een grooten toeloop van volk, met kruissen en gezangen, terwijl het door den Koster gedragen werd, te Bergen, in de kerk, werd opgebragt. In het doosje nu zouden geconsacreerde hostiën, in linnen gewonden, geweest zijn, die door het zeewater hunne gedaante verloren hadden. Deze hostiën zouden door den Priester van Petten, destijds te Bergen zijnde, om zijnen schat weder te halen, genuttigd zijn; terwijl het zeewater, in het doosje geborgen, door die van Bergen in het gemelde schoteltje werd gegoten en bewaard, hetgeen ten gevolge had dat Bergens Koster, intusschen tot Priester verheven, na zes maanden het zeewater in geronnen bloed veranderd vond.

ZANEN, heerl. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gem. *Schooten-en-Gehuchten*; palende N. aan de heerl. Schooten, O. aan het Sparen, Z. aan Schooterbosch, W. aan Aalbertsberg.

Deze heerl. bevat het geh. Zanen, bestaande uit eenige verspreid liggende woningen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 24 bund. 80 v. r. 51 v. ell. belastbaar land; telt 3 h., bewoond door 5 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 20 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, parochiëren te *Schooten*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Schooter-Vlieland*.

Men meent, dat de Edelen, die den naam van Zanen voerden, en om den moord aan Graaf Floris het land moesten ruimen, na hunne terugkomst, dit land gekocht en hier een slot gebouwd hebben, hetwelk zij aan de grafelijkheid leenroerig maakten. Vervolgens is deze heerl. in andere geslachten gekomen en ten laatste in dat van den Heer Mr. Jan Munter, Raadsheer in het Hof van Holland, wiens dochter, Vrouwe Margaretha Cecilia Munter, douairière van Heer Willem Grave van Cadogan, deze heerl. in het midden der vorige eeuw bezat. Thans is zij een eigendom van den Heer Bartholomeus Lans, woonachtig te Amsterdam.

Het geh. Zanen of Zaanen, ook wel Sanen en Saanen gespeld, ligt ½ u. N. van Haarlem, ½ u. O. van Bloemendaal.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een veld van keel, met een Bourgondisch kruis van zilver.

ZANEN (OOST-), d. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Oostzaan.

ZANEN (WEST-), d. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*. Zie Westzaan.

ZANERDAM, st., gedeeltelijk in het balj. van *Blois*, gedeeltelijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zaandam.

ZANEWEER, geh. in de *Vier-Noorderkogge*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. Z. W. van *Hoorn*, kant. en 3 u. Z. W. van *Medemblik*, gem. *Spanbroek*.

ZANTFORT, geh. in het graafs. *Horne*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. Z. W. van *Roermond*, kant. en 2½ u. Z. O. van *Weert*, gem. en ½ u. N. van *Thorn*; met 5 h. en ruim 20 inw.

ZARDAM, naam, welken men in de wandeling veelal geeft, aan de st. Zaandam, prov. *Noord-Holland*. Zie Zaandam.

ZAYTE (DE), riv. in *Oost-Indië*, in het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de Westkust, met eene westelijke rigting, op 0° 30′ N. B. 138° 1′ O. L., in de *Straat-van-Makassar* uitloopende.

ZEDDAM, d. in het graafs. *Bergh*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, arr. en 6 u. Z. ten O. van *Zutphen*, kant. en 1½ u. W. van *Ter-Borg*, gem. *Bergh*, 35 min. N. van 's Heerenberg, in een zeer vermakelijk oord, tusschen weiden, koornvelden en bosschen, aan de westelijke afhelling van eene uitgestrekte bergketen algemeen bekend onder den naam van het Bergerbosch. De met keijen bevloerde hoofdstraat, die het aan den berg hangende dorp een lief aanzien geeft, is op het midden doorsneden van eene griendweg, welke deze plaats van den eenen kant met Zutphen en van den anderen kant met 's Heerenberg en Emmerik in verbinding stelt. Ook is reeds besloten, om door het aanleggen van eenen nieuwen griendweg de communicatie met Ter-Borg en verdere plaatsen te verbeteren. Door een en ander is voor den bloei van dit dorp, dat overigens eene menigte behoeftigen telt, een bemoedigend vooruitzigt geopend.

Men telt er in de kom van het d. 72 h. en ruim 480 inw., en met de daartoe behoorende buurs. Vinkwijk, Dijkhuizen, Groot-Azewijn, Klein-Azewijn, Vethuizen, Wijnbergen, Braamt Kilder, Stokkum en Lengel, 319 h. en ruim 2000 inw., die meest in akkerbouw en veeteelt hun bestaan vinden.

De R. K., die er 1800 in getal zijn, behooren gedeeltelijk tot de stat. van *Zeddam-en-Azewijn*, gedeeltelijk tot de stat. van *Wijnbergen*. De kerk te ZEDDAM, aan den H. OSWALDUS toegewijd, stond vóór de Reformatie onder het patroonschap der Graven VAN DEN BERGH. Er waren ten dienste van die kerk vier vikarijen gesticht, als: de vikarij van den H. OSWALDUS, wiens bedienaar gehouden was, om alle feestdagen de Goddelijke dienst te doen, en door den Graaf en den Pastoor tot dat ambt gekozen werd; de vikarij van het *H. Kruis*, wiens bedienaar door den Pastoor aangesteld werd en gehouden was tot het lezen van twee missen in de week; die van den H. NIKOLAAS, waaraan de zelfde last verbonden was en die door den Pastoor vergeven werd, en die van den H. ANTONIUS, wiens bezitter gehouden was, om alle Woensdagen eene mis te lezen, de eerste dienst op alle feestdagen te doen en op het orgel te spelen. Deze kerk, welke, na bij de Reformatie aan de Herv. te zijn overgaan, bij besluit van Koning LODEWIJK, op den 1 Januarij 1810, aan de R. K. werd terug gegeven, is een fraai antiek gebouw, in gothische stijl, met een nieuw orgel, dat teregt gerangschikt wordt onder de voortreffelijkste van de provincie Gelderland en twee altaren, welke niet weinig tot sieraad der kerk verstrekken. In den zwaren toren, die 56,50 ell. hoog is, hangen twee klokken, van welke de grootste, die ongeveer 3000 ponden weegt, OSWALDUS gedoopt is, en een randschrift het jaartal 1626 draagt. De kleine, die 1800 pond zwaar is, moet er, blijkens een randschrift, in 1788, door de Hervormden in gehangen zijn.

De 200 Herv., die er zijn, onder welke 125 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zutphen*, ring van *Doetinchem*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HIERONYMUS GARROPAGUS, die in 1602 herwaarts kwam, en in 1608 is overleden of vertrokken. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. De kerk, welke in 1810 gebouwd is, uit de liefdegaven in andere gem. opgezamelden de milde giften van aanzienlijke weldoeners, is een klein, net gebouw, met een klein torentje en van een orgel voorzien.

De dorpschool wordt gemiddeld door 110 leerlingen bezocht.

Men heeft in de nabuurschap onderscheidene landhuizen, onder anderen de Padevoort en het uitgestrekte goed Kemnade. Ook treft men in de nabijheid van ZEDDAM, het zoogenaamde Montferland aan (zie dat woord) en den Hertenheuvel, welke voor den hoogsten heuvel van geheel ons vaderland wordt gehouden.

De kermis valt in den eersten Zondag na *Onze Lieve Vrouw* bezoeking (2 Julij).

ZEDDAM-EN-AZEWIJN, R. K. stat., in het aartspr. *Gelderland*. Met eene kerk te Zeddam en eene bijkerk te Groot-Azewijn, waarin de dienst door eenen Pastoor en eenen Kapellaan wordt waargenomen. Zij behoorde vroeger tot het bisdom van Munster, doch werd later der Utrechtsche kerk toegevoegd, waartoe zij tot aan de Reformatie behoord heeft. Men telt er ruim 2600 zielen, onder welke 1800 Communikanten.

Deze stat., heeft twee eigene begraafplaatsen, als ééne te Zeddam, waarvan een gedeelte aan de Hervormden is afgestaan, en ééne te Groot-Azewijn.

ZEDDE (DE), HET ZETTE of 'T ZET, b., onder *den Zeevang*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. Z. van *Hoorn*, kant. en 1 u. Z. van *Edam*, gem. *Katwoude*, met 5 h. en 20 inw., en eene brug over de trekvaart van Monnickendam op Edam.

ZEDERIK (DE) of ZEERIK, water in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, hetwelk aan den Arkelschendam uit de Linge voorkomt, in eene noordelijke rigting naar Meerkerk loopt, waar het zich in twee takken verdeeld, van welke de eene, noordwaarts naar Ameide loopende, zich, door de Ameidensche voormolens, op de Lek ontlast, en de andere in eenen noordoostelijke strekking naar Vianen loopt, waar het door eene sluis op de Lek uitwatert. Een gedeelte van dit water is in 1825, in het belang van de scheepvaart verbreed en uitgediept. (Zie het volgende art.) — Het zederikpeil ligt 1,425 ell. boven A. P.

ZEDERIK-KANAAL (HET), kanaal in de *Vijf-Heeren-Landen*, prov. *Zuid-Holland*.

Dit kanaal, in het jaar 1825 aangelegd, begint aan de Lek beoosten Vianen tegenover de sluizen te Vreeswijk; volgt Zuidoostwaarts de waterleiding de Vlieter; vereenigt zich te Meerkerk met de Zederik; volgt deze zuidwaarts loopende tot aan den Arkelschendam en neemt aldaar den loop der Linge aan, die door de stad Gorinchem in de Merwede uitwatert.

Het heeft twee panden, als: het 1e pand van de Wilhelminasluis af tot aan den Arkelschendam, zijnde het eigenlijke kanaal, lang 17,800 el. De waterstand is als van den Zederikboezem, waarvan het maalpeil is 1.425 boven A. P. Het 2e pand van den Arkelschendam af tot aan de sluis aan de Merwede, is de rivier de Linge, lang 4.900 el. De waterstand is zeer veranderlijk, gewoonlijk 1.65 boven A. P. daalt tot 0.70 el. boven A. P. en klimt soms tot 5.00 el boven A. P.

De sluiswerken zijn: 1°. De Wilhelminasluis, met 3 afzonderlijke waterkeeringen, door twee ruime schutkolken gescheiden; de buitenste en binnenste waterkeering geschiedt door een paar punt- en de middelste door een paar waaijerdeuren. Deze sluis heeft eene voorhaven, lang 570 ell.; eene doorvaartwijdte van 8,16 ell.; diep op den buitenslagbalk 0,93 ell. onder A. P.; op den midden- en binnenslagbalk 2,35 ell. onder A. P.; de buitenste schutkolk is lang 56,50 ell.; de binnenste 94,17 ell. De grootste hoogte waarbij nog geschut wordt

is 4,24 ell. boven A. P.; zoodat alsdan het verval bedraagt 2,82 ell. 2°. De Zederiksluis of Sluis aan den Arkelschendam, in den Noorder-Lingedijk, met een paar hooge vloeddeuren, een paar lage binnendeuren en een paar waaijerdeuren. Tusschen de beide laatste deuren is de schutkolk lang 94,00 ell.; de slagbalken liggen op 2,55 ell. onder A. P. Deze sluis is altijd open, zoolang de Linge niet hooger staat dan het Zederikpijl of 1,425 ell. boven A. P. 3°. De Koornbrugsluis, welke, aan de noordzijde der stad Gorinchem, de Linge van de haven afsluit door eene waaijersluis, die met eene keersluis, aan de zuidzijde dier stad, eene doorschutting vormt, waarvan genoemde haven de schutkolk uitmaakt. De waaijersluis is wijd 10,05 ell.; diep op den slagbalk 2,58 ell. onder A. P.; de keersluis, welke een paar vloed- en een paar ebdeuren heeft, is wijd 10,14 ell.; en diep op den slagbalk 2,58 ell. onder A. P. De gemeenschap tusschen beide oevers van het kanaal geschiedt door 3 dubbele draaibruggen over de 3 sluizen, 9 vlotbruggen tusschen Vianen en den Arkelschendam en 2 ophaalbruggen binnen de stad Gorinchem.

Het Zederikkanaal moet beschouwd worden als de verlenging van de Zuid-Willems-vaart en de zoogenaamde Keulsche vaart, ten einde die schepen, welke door laatstgenoemde vaart van Amsterdam tot aan de Lek bij Vreeswijk komen, eene doorvaart te verschaffen tot op de Waal, om deze rivier op te stevenen en omgekeerd.

Het is in de meeste der laatste jaren onbelangrijk geweest voor de scheepvaart. De hooge stand der rivieren liet aan de schepen de gelegenheid, om de Lek en den Beneden-Rijn te bevaren. Zij hadden dus om zich van Amsterdam naar Keulen te begeven, de Waal en genoemd kanaal niet meer noodig. Ook was de vaart, langs de Maas en de Zuid-Willems-vaart, op België lang gestremd. Wanneer in het vervolg, gelijk te voorzien is, de Beneden-Rhijn en Lek meer en meer onbevaarbaar zullen worden, zal het natuurlijk gevolg daarvan zijn, dat, bij lagen waterstand, de schepen van den Boven-Rijn de Waal zullen moeten bevaren, en dan eerst biedt het Zederikkanaal de beste gelegenheid aan, om de scheepvaart te bevoordeelen, door de vaart van Gorinchem naar Amsterdam te bekorten en gemakkelijk te maken.

ZEDERIKSLUIS (DE) of Sluis-aan-den-Arkelschendam, sluis in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ½ u. N. O. van *Gorinchem*, gem. *Arkel-en-Rietveld*, ¼ u. N. van Arkel, aan den Arkelsche-dam. Zie verder het voorgaande art.

Deze sluis werd in 1819 aangelegd en zes jaren later, bij den aanleg van het kanaal verhoogd en verkreeg toen eene breedte van 8,165 el, zoodat er thans de grooste Keulsche schepen doorvaren. Zij is bijzonder nuttig om het lage land, daaromstreeks liggende, van het overtollige water te ontlasten, waartoe ook dienstig is, de stoomwatermolen beschreven op het artikel Arkelschendam. Zie dat woord.

ZEE (DE ZUIDER-), zeeboezem van de *Noordzee*, tusschen de prov. *Noord-Holland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Overijssel* en *Friesland*. Zie Zuiderzee.

ZEEBLOEMS DOORTOGT (DE), in het Engelsch Seaflower-strait, zeeëngte in *Oost-Indië*, in de *Indische-Zee*, in het Noorden van de *Poragroep*.

ZEEBURG of de Diemer-en-Muider-Zeedijk, dijk in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*.

Deze dijk is van zeer veel aangelegenheid, als strekkende zich uit van de stad Amsterdam tot aan de Kijkuit-poort der stad Muiden toe;

met eene lengte van 2568 roeden 5 voeten $6\frac{1}{2}$ duim Diemer dijkmaat, volgens de meting in 1711, door Dijkgraaf en Hoogheemraden goedgekeurd, waarvan het dijkregister, in het jaar 1772, met verandering der namen van de eigenaars der dijkpligtige landen vernieuwd is. In zijne strekking loopt deze dijk langs de Zuiderzee en het IJ, waarvan zij het water niet alleen uit Amstelland, maar ook uit de landen onder Muiden, Weesper-kerspel, een gedeelte van Gooiland en een groot deel van het lage der provincie Utrecht afkeert.

De naam van Zeeburg, die dezen dijk voert, is ook gemeen aan andere dijkwerken, die in eene aanzienlijke uitgestrektheid tot eenen omringdijk en zeewering geschikt zijn, doch wij vinden, ten aanzien van den Diemerdijk, deze benaming niet eer dan in 1387, in een handvest van Hertog Willem van Beijeren; doch van den dijk zelven schijnt reeds gesproken te worden in eenen brief van Guido van Avesnes, den twee en twintigsten Bisschop van Utrecht, gegeven in 1301, hoewel bij hier enkel de Zeedijk genoemd wordt. De rede der benaming van Diemer- en Muiderdijk is ligtelijk te ontdekken. Men vindt hem ook de Dijkaadje-van-IJpesloot genaamd.

Van groot gewigt is deze dijk, niet alleen voor Amstelland, Muiden en Weesper-kerspel, die bij doorbraak veel te lijden hebben, maar men heeft in vorige tijden voorbeelden gehad, dat het water zoo diep in Zuid-Holland was ingedrongen, dat de brouwers te Gouda klaagden, geen goed bier te kunnen brouwen, om het brakke water. In deze ongelegenheid overstroomt het platte land van Utrecht tot Breukelen en Porteugen toe, en indien, door krachtigen arbeid, de oostzijde van den Vechtdijk niet kan gehouden worden, loopt Kortenhoef, Breukelerveen, en de proostdij van St. Jan, Maarsseveen en de lage veenen van Utrecht, tot aan de stadspoorten toe, onder.

De juiste omstandigheden omtrent de doorbraken van dezen dijk zijn ons niet bekend. In de bevestiging en vernieuwing van een handvest door Keizer Maximiliaan en Karel, Aartshertog van *Oostenrijk*, van den 21 Junij 1509. vindt men, dat de dijk op twee plaatsen te gelijk was ingebroken. Sedert hebben wij in de vorige eeuwen geen andere doorbraak vermeld gevonden, dan op den 4 Junij 1589 en den 5 November 1675, in welke laatste de Zeedijk, beoosten Muiden, met elf zeer diepe en groote walen, en de Zeeburg of Diemerdijk, met vier dergelijke walen, waren doorgeslagen. In 1702, in den nacht van den 5 op den 6 April, heeft de Zeeburg weder een zware doorbraak, op dezelfde plaats als in 1589, geleden, die 31 roeden en 2 voeten (105,87 ell.) lang bevonden is. In den hoogen kersvloed van 1717, verkeerde de dijk in gevaar, terwijl het water 97 duimen (2,74 ell.) boven de Amsterdamsche peil stond, hetwelk niet meer dan 7 duimen (0,20 ell.) verschilde van de zeedijks hoogte, die 104 duimen (2,94 ell.) boven hetzelfde peil is gesteld. In zulke zware vloeden moet de dijk, bij stormen uit het Noordwesten, niet alleen den slag der Zuiderzee, maar ook de persing van eene vreesselijke menigte waters uitstaan; waaruit ligtelijk te bevroeden is, aan welke gevaren deze dijk is blootgesteld. Hierom zijn van tijd tot tijd, door de Graven en vervolgens door 's Lands Staten, breede handvesten en voorregten vergund, tot versterking van den dijk, met ondersteuning van geldmiddelen uit 's lands kas. Filips van Bourgondië vergunde, in 1440, aan allen, die dijkpligtig waren aan de *Dijkaadje van IJpesloot*, het maken van een bolwerk en plating van hout en ijzerwerk. In 1452, wilde de zelfde Hertog, dat, bij het maken van nieuwe inlagen, in dezen dijk, de oude dijken

niet zouden worden geslecht, maar dat ze tot slapers moesten blijven leggen. In 1678, werd door de Staten van Holland en West-Friesland eene order beraamd tot het verzwaren van dezen dijk, en zijne hoogte bepaald, 2 v. (0,56 ell.) onder den bovenkant van den deksteen aan de oostzijde van de sluis te Muiden naar den IJkant; de breedte, voor zooveel den aardendijk aangaat, van 18 v. (5,09 ell.) op de kruin, en den Palendijk 24 v. (6,99 ell.), en nog 6 v. (1,69 ell.) zigt daarboven., de Palendijk te zamen 30 v. (8,49 ell.) op de kruin; de buitenglooijing van den aardendijk zou moeten zijn van 4 v. (1,15 ell.) op den voet, en de binnenplooijing van 2 v. (0,56 ell.) op den voet, in de binnenglooijing van den Palendijk van 3 v. (0,84 ell.) op den voet, achter den dijk zouden gelegd worden eene barmte van 24 v. (6,99 ell.), en achter deze een bekwame sloof. In dezer voege is de dijk onderhouden, tot dat, in de vorige eeuw, door de plaag van het zeegewormte, het sterke bolwerk van palen en zware balken, waardoor deze dijk tegen den aanslag van het water moest beschermd worden, doorknaagd en vernield werd; wanneer Dijkgraaf en Heemraden, bij resolutie der Staten van 24 Mei 1735, gemagtigd werden den dijk, volgens hunnen voorslag, te veranderen, vernieuwen en verzwaren, een werk hetwelk aan arbeidsloon, aarde, plempen van zand, puin, keisteenen, het heijen van een regel palen, 2,539,894 guld. gekost heeft. Men begon het werk bij gedeelten; het werd in 1735 aangevangen en in 1737 voltooid. De vernieuwde dijk tusschen Muiden en Diemerdam, daar de zwaarste aanslag der zee en persing van den vloed aanvalt, is onder in zijnen aanleg 11 r. (31,14 ell.) breed, waarvan 7 r.[t] (19,81 ell.) voor de buitenglooijing zijn, 2 r. (5,66 ell.) voor de kruin en 2 r. voor de binnenglooijing. De bovenkant van de kruin heeft doorgaans in het midden de hoogte van 13 r. (8,49 ell.) uit den grond. Op de buitenglooijing van de stompen der afgezaagde palen af tot op de hoogte van eenige voeten boven het dagelijksch water, ligt eene goede menigte puin, bedekt met zware net ineengevoegde keisteenen, die, niettegenstaande hunne zwaarte, somtijds door de zee overhoop gesmeten worden en de onderleggende puin weggeslagen. In de jaren 1742 en 1749 moest de dijk, die aanmerkelijk gezakt was, zwaar gehoogd worden, en ofschoon dit buitengewone en groote kosten veroorzaakte, zijn zij nogtans dragelijker dan te voren. De onkosten wegens het onderhoud van den Zeeburg of den Diemer-en-Muider-zeedijk, worden gedragen bij hoefslagen over de landerijen, welke zoo aan gemeenten, genootschappen als bijzondere personen toebehooren. Deze hoefslagen zijn verdeeld in bonnen, welke ieder hunnen paal op den dijk hebben, waarop hunne merken geteekend staan. De stad Amsterdam staat in het dijkregister aangeteekend voor 680 r. 2 v. en 6 d. (1931,64 ell.), waarvan een groot gedeelte in het dijkregister van het jaar 1598 en in de meting van het jaar 1678 te zamen ter lengte van 497 r. 6 d. (140,70 ell.) bekend staan. De overige zijn naderhand, en wel bijzonderlijk bij overeenkomst van 1697, in een altoosdurend onderhoud aangenomen. Zij nemen haren aanvang aan de stad en strekken zich uit tot digt aan het gemeenenlandshuis. Het hoogheemraadschap of de waarschappij moet 1287 r. 4 v. 6 d. 3365,62 ell.), onderhouden, voor meer dan 900 morg. (730 bund.) spagestokene landen, van welke ruim 151 morg. (122 bund.) tot hooging van den dijk vergraven zijn. Tot onderhoud van den dijk zijn dijkpligtigen en waalpligten welke laatste 9 districten uitmaken, die ieder haar negen deelen contribuëren, als zes uit *Holland*; namelijk

Muyden en Weesp $\frac{1}{9}$, Weesper-kerspel $\frac{1}{9}$, Loosdrecht $\frac{1}{9}$, Loenen $\frac{1}{9}$, Diemen en Overdiemen $\frac{1}{9}$ en Kortenhoef $\frac{1}{9}$; drie uit het *Sticht van Utrecht*, als Breukelen $\frac{1}{9}$, Abcoude $\frac{1}{9}$ en Nigtevegt $\frac{1}{9}$. Deze hebben wederom hunne onderdistrikten, die in deze opzigten aan de groote afdeeling onderhoorig zijn.

In de Zeeburg en Diemerdijk liggen twee groote sluizen, de Diemerdammersluis en IJpesloterslnis. De eerste, wordende onderhouden en bestuurd door de geïnteresseerden in de Diemerdammersluis, is gelegen aan Diemerdam, voor den dam. De tweede, onderhouden door de geïnterresseerden in de IJpesloterslui, is gelegen op IJpesloot aan het Nieuwediep bij het gemeenelandshuis. Het Hoogheemraadschap heeft er het oppertoezigt en schouw over beiden.

Over de beheering van den dijk hebben de Graven van Holland en 's Lands Staten onderscheidene handvesten gegeven, die betrekking hebben of op het bijzonder bestuur van de distrikten, tot het schouwen van den dijk, geregtigheid, of tot het algemeen bestuur van Dijkgraaf en Hoogheemraden. Hertog Albrecht van Beijeren wilde, volgens handvest van het jaar 1387, dat de Zeeburg geschouwd zou worden door drie Schepenen tot Nieuwer-Amstel, twee Schepenen te Amsterdam, een Schepen tot Ouder-Amstel en een Schepen tot Outenwaal. Bij uitspraak van Hugo van Lanoy en den Raad van Holland, van het jaar 1436, werd vastgesteld, dat Dijkgraaf, Schout en Schepenen van Diemen het dijkregt zullen blijven hanteren en bewaren, en dat de Baljuw van Amstelland jaarlijks 7 man uit het kerspel van Diemen zou kiezen, zoo om regt aldaar te wijzen, als om den dijk te schouwen. In het jaar 1509 is, door Keizer Maximiliaan en den Aartshertog Karel, aan de stad Amsterdam vergund de naschouw over de schouwen van Schout en Schepenen van Diemen.

Alle welke handvesten betrekking hadden op de bijzondere beheeringen van den dijk in de daartoe geregtigde distrikten, gelijk die van Muiden insgelijks hunne bijzondere schouw hadden. Ten aanzien van het hoogheemraadschap vindt men dat Hertog Jan van Beijeren in een brief van 26 April 1423 spreekt van *Waarslieden in den Gestigte van Utrecht*, zoo wel als van *Waarslieden in zijne bedrieven*. Op den 27 Julij van dat zelfde jaar vergunt hij, dat de *Gezworen Heemraders in der Dijkaadje van Diemen* met den *Heemraden uit den Gestigte* naar inhoud der handvesten, alle Dijken gelegen in den Banne van Diemen zouden *scolen, uitgieven en deelen*, waaruit men ligtelijk kan afnemen dat er reeds vóór dien tijd eenige Gemeenschap van Heemraadschap tusschen Holland en het Sticht over den Zeeburg en Diemerdijk geweest is. Duidelijker blijkt deze gemeenschap echter in eene handvest van Filips van Bourgondië, gegeven in het jaar 1440, waarin hij belastte dat het bolwerk en de plating van IJpesloot zou geschouwd worden door den Baljuw van Amstelland en de Waarsluiden in deze bedijking, als een Waarsman uit Muiden, een uit Weesper-kerspel, een uit de Loosdrecht, met den jongsten Burgemeester van Amsterdam, een uit Breukelen, een uit Abcoude en een uit Nichtevecht. Tot deze schouwen bepaalde hij de Sint Odulphus- en Sint-Lambertsdagen of den 18 Junij en 25 September. Op den grond dezer handvesten en volgens resolutie van de Staten van West-Friesland, van 7 Mei 1678, hebben Schout en Schepenen van Diemen en die van Muiden ieder in hunne regtsban hunne keuren en uitgiften, welke zij aanstonds moeten overbrengen in handen van Dijkgraaf en Hoogheemraden, die hier over de nakeure doen. De schouwdagen van Sint Odulphus en Sint Lambert

zijn, volgens octrooi van het jaar 1704, veranderd en gesteld op den 12 Mei en 24 Julij. De naschouw door Dijkgraaf en Hoogheemraden geschiedde over den geheelen dijk op den 17 Augustus en de belaking op den 1 September. Bij afwezen van den Dijkgraaf werd de schouw door den jongsten Burgemeester van Amsterdam, als zijn stedehouder, gedreven.

Bij de handvest van Filips van Bourgondië was bepaald, dat het collegie bestaan moest uit eenen Dijkgraaf en tien Hoogheemraden uit de steden en distrikten. Zij bedienden deze ambten voor hun leven en moesten, volgens meergemelde resolutie van het jaar 1678, ieder binnen den ring der bedijking twintig morgen lands bezitten of voor 10,000 guld. daarin gegoed zijn. Van deze twee artikelen was echter de Burgemeester van Amsterdam uitgezonderd. Burgemeesters van Amsterdam hadden, volgens octrooi van de Staten van Holland en West-Friesland, gegeven in het jaar 1612, een voorregt om, hetzij den jongsten Burgemeester of, bij zijn afwezen, een ander gemagtigd persoon, op de vergadering van Dijkgraaf en Hoogheemraden te zenden en de eerste stem te voeren, behoudens dat, bij het tegenwoordig zijn van den jongsten Burgemeester te gelijk met den gemagtigden, maar eene stem voor Amsterdam zou gelden. De Dijkgraaf werd door de Staten van Holland en West-Friesland verkoren. De verkiezing der Heemraden geschiedde door de bijzondere distrikten of hunne Ambachtsheeren, Abcoude alleen uitgezonderd, waarvan de Staten van Utrecht, bij verkoop dier heerlijkheid, het stellen van een Heemraad aan zich behouden hadden. Het collegie werd bediend door eenen Secretaris, eenen Penningmeester en eenen Boekhouder. De gewone vergaderingen werden gehouden op den 12 en 13 Mei, den 24 en 25 Julij en den 17 Augustus, welke de schouwdagen zijn, alsmede op den 1 September. De rekendagen waren op den eersten Dingsdag en Woensdag in November en de betaaldagen op den eersten Woensdag en Donderdag na Vrouwendag, somtijds waren er ook buitengewone vergaderingen. De besluiten werden door drie gemagtigde Hoogheemraden, met den Secretaris, uitgevoerd, en hiervan op de naaste bijeenkomst aan het collegie verslag gedaan. Tot de polderzaken werden insgelijks een Hoogheemraad, met toevoeging van den Secretaris, gemagtigd. Dijkgraaf en Hoogheemraden vergaderen des zomers in het gemeenelandshuis aan den dijk, niet ver van Zeeburg of Jaap-Hannes. Dit huis is een deftig vierkant gebouw, met twee vleugelen tot stalling en andere noodwendigheden. Het werd in het jaar 1726 van nieuws uit den grond opgebouwd, gelijk het tijdschrift getuigt, dat met een aanduidt tot welk gebruik het huis dient, en aldus gelezen wordt: HIC De fretI bataVI fVrore arCenDo agrIs tVenDIs agItVr, dat zoo veel te kennen geeft, als: Hier wordt geraadpleegd over de beveiliging der landerijen, door de woede der Zuiderzee te bedwingen.

In den winter, wanneer de dijk niet gebruikt kon worden, vergaderden Dijkgraaf en Hoogheemraden op de reken- en betaaldagen te Amsterdam, in den Doelen of eene andere herberg. Het dijkgraafschap heeft in het gemeenelandshuis een kastelein, die tevens Opzigter van den dijk is.

Een nieuw reglement voor het bestuur van het Hoogheemraadschap van de Zeeburg en Diemerdijk is gearresteerd en goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van den 28 April 1843, no. 42, hetwelk thans gevolgd wordt.

In Maart 1572 zond Willem I, Prins *van Oranje* bevel aan Diderik Sonoy, zijnen Stadhouder in het Noorderkwartier, om zich te verschansen op den Diemerdijk, te Jaap-Hannes. Hij had daar aan de eene nog

niet droog gemaakte zijde het IJ en aan de andere het Diemermeer, dat voorbij Amsterdam, tot in den Amstel en aan den Utrechtschen wagenweg strekte. Eene zeer geschikte plaats, gevolgelijk om den toevoer van boven naar het leger, zoo wel te water als te land te beletten. Sonoy, nu in het begin van Maart uit Noord-Holland, met 800 soldaten en een goed aantal delvers, zijnde overgestoken, bemagtigt op den 12 dier maand den dijk; slaat voorts eene sluis aan stukken; maakt wat verder eene opening met de spade, en verschanst zich tusschen beiden; het werk verrigt hebbende, keerde hij zelf naar Edam terug, om de schans van daar van nooddruft te voorzien. Binnen Amsterdam had men van dit alles niet zoodra tijding ontvangen, of men zond ruim twintig gewapende waterschepen derwaarts, die het den bootsgezellen van Sonoy zoo bang maakten, dat zij, met achterlating van twee galeijen, onder het geschut van de schans moesten wijken. Van vier kanten deden nu de Amsterdammers eenen aanval op die sterkte; die, echter zich zoo dapper weerde, dat zij de aanvallers op eenen afstand hield, totdat zij op de komst van Sonoy, met veertig schepen op de vlugt werden gedreven. Doch de kans keerde, sedert dat de stedelingen eenige razeils bijeen hadden gekregen. Op hunne beurt werden nu de Noord-Hollanders verjaagd en ontkwam de Stadhouder zelf ter naauwernood het dreigende gevaar, om in 's vijands hadden te vallen. De bezetting ontruimde nu ook de schans en bergde zich binnen Hoorn.

ZEEBURG, voorm. redoute in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, ½ u. O. van *Amsterdam*, op den Diemerdijk.

Deze redoute werd in het jaar 1649 gebouwd van steen, tot bescherming van den mond eener breede gracht of vaart, aldaar gegraven buitendijks, waardoor de stroom met eb en vloed uit het IJ komt in en uit schieten, tusschen de palen van de scheepswallen en de stad door. In deze redoute kon men in het onderste vertrek zwaar geschut leggen, dat langs het water in het IJ, en deze vaart heen schoot, in het bovenste vertrek, dat onder het dak, aan de vier kanten van den rand en muren, een stuk overgebouwd was, waren luiken, die, open gedaan zijnde, dienden om, met het werpen van zware steenen, brandende pikkransen, vuurpotten en dergelijken, de vijand beneden van de muren af te houden, zonder dat men, degene, die hier boven waren, konde zien of beschieten.

Deze redoute is in 1669 wederom weggenomen, vermits vele oordeelden, dat zij te na onder de stad lag en van eene zoodanige uitwerking niet kon zijn, als men zich te voren wel ingebeeld had, zijnde toen sommigen van gedachten, dat zoodanige sterkten niet te digt bij de stad behoorden aangelegd te zijn, waarom dan deze redoute geheel is vernietigd.

ZEEBURG, vermaarde herberg in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, ½ u. O. van *Amsterdam*, gem. *Diemen-en-Diemerdam*, aan den Diemerdijk, ter plaatse waar vroeger de redoute van dien naam gestaan heeft.

Deze herberg is in het jaar 1763 gebouwd door de Regenten van het Oudezijds huiszitten-armenhuis, aan welke door Burgemeesteren van Amsterdam daartoe de vrijheid was verleend. Door hare ligging aan het IJ, door het gezigt op de voorbij varende schepen en op onderscheidene dorpen, aan de overzijde van het IJ gelegen, verstrekt deze herberg tot eene aangename uitspanning voor de stedelingen; hoewel zij thans niet meer zoo druk bezocht wordt, als vroeger het geval was.

ZEEBURG, voorm. blokhuis, in *Dregterland*, te *Hoorn*, in het Westen der stad, aan de zee.

Dit blokhuis werd in het jaar 1492 door den Hertog van Saksen gebouwd, doch in 1517, toen het reeds zeer vervallen was, met toestemming van 's lands Regering, door de burgerij ten gronde toe gesloopt. De grond waar het gestaan heeft, welke een eindwegs in zee liep, is daarna bijna geheel weggespoeld, kunnende men, bij laag water, nog eenigzins de grondslagen en overblijfsels daarvan zien, zoo als eenen steenen put, en een stuk van eenen muur, welke nu ongeveer eene boogscheut in zee liggen.

ZEEBURG, aanzienlijke boerenhofstede, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 5 u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. ten W. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. N. van *Warffum*, in den *Noord-polder*.

Deze boerderij hebbende eene oppervlakte van 86 bund. 75 v. r. 20 v. ell., maakt het westelijke gedeelte van *Klein-Zeewijk* uit, waarvan het is afgescheiden, en wordt bezeten, bewoond en gebruikt door de kinderen van Pieter Doijes van Zeeburg.

ZEEBURG, boerenhofstede, op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 10 u. N. ten W. van *Arnhem*, kant. en ½ u. Z. ten W. van *Elburg*, gem. en 10 min. Z. van *Doornspijk*, ter plaatse, waar vroeger de buitenplaats Sobbenhof (zie dat woord) gestaan heeft.

Naar deze hofstede, hebben de tegenwoordige bewoners de erven Bisman de geslachtsnaam van Zeeburg aangenomen.

ZEEBURG of Zevenhuizen, buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 10 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. O. N. O. van *Harderwijk*, gem. en 2½ u. N. O. van *Ermelo*.

Het huis ligt in eene drooge gracht, en heeft eene vaste brug. Boven den ingang leest men: Zeeburg MDCCX, en in den gevel staat het beeld van Neptunus.

ZEEBURG, koepel op eenen duin in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, onder *Oostvoorne*. Zie dat woord.

ZEEBURG, fort op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie Rammekens.

ZEEDAM (DE), oude naam van het voorm. geb. Slippendam, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie Slippendam.

ZEEDIJK (DE) of de Hoogedijk, dijk van *Schieland* en *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, loopende van de stad Gouda af zuidwaarts langs den IJssel, tot aan den Korten Oord, en van daar langs de Maas westwaarts door Rotterdam, tot aan Bulgerstein, vanwaar hij zuidwaarts loopt tot aan den Zoolhoek en van daar weder westwaarts door Delfshaven, Schiedam, Vlaardingen en Maassluis, tot aan den Hoek van Holland.

Deze dijk is ingevolge een privilegie van Floris V, Graaf van *Holland*, gegeven in het jaar 1281, weinige jaren daarna gelegd. Bij deze gelegenheid zullen waarschijnlijk onder dezen dijk de sluizen zijn gemaakt, door welken de Bergpolder, Zegwaart, Soetermeer, en meer andere polders, hunne uitwatering hebben; gelijk die wateren nu nog uit den Rottestroom, onder de Hoogstraat te Rotterdam door, aan den steiger, in den Kolk, omtrent de Koornbeurs, uitloopen, door 4 sluizen, waarvan de deuren met de eb door de persing van het binnenwater zich openen, om het te loozen en met den aankomenden vloed zich weder sluiten, om het inkomen van het buitenwater te beletten.

ZEEDIJK (DE), geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2½ u. N. W. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*, 40 min. W. van *Mastenbroek*; met 14 h. en ruim 80 inw.

ZEEDIJK (AAN-DE-), geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Afscheid.

ZEEDIJK (DERDE-), dijk, prov. *Friesland*. Zie Bildtdijk (Tweede).

ZEEDIJK (DE OUDE-), dijk, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*.

Deze dijk, die van Dijkshoek in het Westen naar Beetgum in het Oosten der griet. *Barradeel* loopt, maakt de zuidelijke grensscheiding van *het Bildt* uit, en loopt verder als gedeelte van den Slachtedijk (zie dat woord) zuidwaarts, als westelijke grens der voormalige Middelzee.

ZEEDIJK (TWEEDE-), dijk, prov. *Friesland*. Zie Bildtdijk (Oude-).

ZEEDORP, geh. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. en 2½ u. Z. O. van *Goes*, kant., distr. en 3½ u. N. van *Hulst*, gem. *Ossenisse*.

In dit geh., gelegen aan den oever van de Honte, staan 24 h., bewoond door 28 huisgezinnen en 170 zielen.

ZEEDUIN, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr., arr., kant. en 2 u. N. W. van *Middelburg*, gem. *Oostkapelle*.

ZEEG (DE VERLOREN), water in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie Verloren-Zeeg (De).

ZEEGAT (HET), boerderij in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Hoorn*, gem. *Schardam*.

Deze plaats is aldus genaamd, ten gevolge van eene dijkbreuk, welke aldaar in de zestiende eeuw moet hebben plaats gehad. Zij beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 13 bund. 16 v. r. 30 v. ell.

ZEEGBUURTJE, geh. in de *Schagerkogge*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. N. van *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Schagen-en-Burghorn*; met 4 h. en ruim 20 inw.

ZEEGRAVEN, beekje in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. *Heino*, hetwelk in eene noordwestelijke rigting die gem. doorloopt.

ZEEGSE of Zeegze, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 2½ u. N. O. van *Assen*, gem. en 1½ u. O. van *Vries*; met 9 h. en 60 inw.

Dit geh. heeft, met het naburige *Tynaarlo*, eene zomer- en winterbijschool, welke door 12 leerlingen wordt bezocht.

ZEEHONDENPLAAT (DE) of de Hille, uitgestrekte en hooge droogvallende bank van den Banjaard, in den mond der *Ooster-Schelde*, tusschen het *Hondegat* en het *Westgat*, welke met lage tijen niet geheel ondervloeit.

ZEEHONDENPLAAT (DE), bank in de *Noordzee*, aan de westkust van het *Land-van-Voorne*, waarvan het door de *Valei* gescheiden is, terwijl de *Spleet* en het *Noordergat* haar begrenzen. Zij heeft hoogstens 24 palm diepte en is gedeeltelijk droog.

ZEELAND, voorm. graafs., dat ten tijde van zijnen laatsten Graaf bestond uit: de eilanden Walcheren, Noord-Beveland, Wolfaarsdijk, Zuid-Beveland, Schouwen, Duiveland, Tholen en St. Philipsland, benevens de heerl. Sommelsdijk, Nieuw-Vossemeer en de pold. Hinkelenoord.

Het grensde N. aan de Grevelingen en het Krammer, die het van het graafs. Holland scheidden, O. aan het hert. Braband, Z. aan de Honte, die het van het graafs. Vlaanderen scheidde, W. aan de Noordzee.

Het is onnoodig vergezochte afleidingen van den naam van Zeeland te zoeken. Het waarschijnlijkste en tevens eenvoudigste gevoelen is dat het zijnen naam van zijne gesteltenis en ligging ontleend heeft, terwijl Zeeland niets anders dan *zee* en land, dat is: *land in zee liggende* te kennen geeft; zonder dat het noodig zij zich op de Denen of Friezen, als oude bezitters dezer landen, als hunne naamgevers te beroepen. Het is genoeg, dat deze landen altijd met de zee hebben moeten worstelen, en aan menigvuldige inbraken onderworpen geweest zijn, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot het spreekwoord: *Holland bolland, Zeeland geen land, ik hou het met den heikant.*

De oorsprong van Zeeland verliest zich in de grijze oudheid, zoodat dien, door gebrek aan oude geloofwaardige schrijvers, niet zeker is op te geven; men vindt onder anderen beschreven, dat reeds vele jaren voor Christus geboorte een Duitsch volk, Sicambren, (ook bekend onder den naam van Franken, en die zich naderhand in het land nederzetteden, nu Frankrijk geheeten), ter zee Engeland willende bemagtigen, in Zeeland landden, doch dat deze toen door een volk, Sclaven genaamd, uit het land Sclavenburgh (volgens eenige schrijvers het in de Maas verdronken Vlaardingen) verdreven werden; dat deze Sclaven zich vervolgens in Zeeland nederzetteden, en dat dit land toen nog, vele jaren na Christus geboorte, slechts bestond uit schorren en kreken. Waarschijnlijk werd het ook al spoedig door deze volken verlaten en door anderen vervangen, daar men niets verders van hen met zekerheid leest.

Onder de oudste inwoners van Zeeland, van welke iets te bepalen is, waren de Suëven (in de oude kronijken ook wel onder den naam van Zwindels bekend), die ten tijde van Keizer Honorius door de West-Gothen uit hunne oude woonstede verjaagd zijnde, in Duitschland tot aan den Rijn en zelfs tot in Gallië doordrongen. Waarschijnlijk waren deze Suëven Franken, die zich in hunne taal *Zeeuwen* noemden, hetwelk in goed Latijn door *Salici*, in slecht Latijn door *Suevi* is overgezet; waardoor de verwarring ontstaan is als of de Saliërs en de Suëven twee afzonderlijke volkstammen waren. Hoe dit zij, de Suëven maakten zich ook van de eilanden, thans de Zeeuwsche eilanden genaamd, onder het bedrijven der allerverschrikkelijkste verwoestingen, meester, en bleven er zich ook handhaven; hetgeen waarschijnlijk, wegens hun bestendig verblijf in die gewesten, gelegenheid gegeven heeft, dat men die eilanden naar hen genoemd heeft. Zij genoten echter geen langdurige rust, dewijl zij in het midden der vijfde eeuw voor het geweld der Friezen moesten bukken, die de Zeeuwsche eilanden onder hunne magt bragten en hun gebied tot de Schelde uitbreidden, waardoor dan ook deze eilanden in oude schriften begrepen worden, onder het grondgebied, dat onder den algemeenen naam van Friesland bekend was. De Suëven bleven echter, niettegenstaande deze overheersching der Friezen in de Zeeuwsche eilanden wonen, tot dat zij, volgens het algemeen gevoelen, omtrent het jaar 881, door den Deenschen Koning Godefried, meest allen omgebragt en genoegzaam uitgeroeid zijn. Misschien echter zijn er nog velen overgebleven of naar het Vrije gevlugt en in kalmer tijden naar hunne vorige woonsteden terug gekeerd. Het ging echter den Friezen ook niet altijd naar wensch, want Pepijn *de Dikke, van Herstal*, den Frieschen Koning Radboud geslagen hebbende, dwong hem tot onderwerping en liet daarop door Willibrord, een Neder-Sakser, het Christengeloof verkondigen in Zeeland, waar de afgoderij van aloude tijden diepe wortels geschoten had. Willibrord was echter de eerste niet, die

het Evangelie in Zeeland verkondigde, dewijl Eligius of Eloi, Bisschop van Noyon, dit reeds te voren gedaan en vele Suëven of Zeeuwen, door zijne prediking bekeerd had. Willibrord landde aan het eiland Walcheren, waar Hercules, onder den bijnaam van Magusanus, de Godin Nehalennia, Neptunus en Mercurius, die ook, naar sommiger gedachten, den bijnaam van Godan, Wodan of Wodin, droeg, gediend werden. Van den laatste, die toen in Westkapelle nog aangebeden werd, smeet Willibrord het beeld ter aarde en verbrijzelde het, in tegenwoordigheid dier blinde afgodsdienaren, hetwelk een hunner hem met eene wonde in het hoofd deed boeten. Dit verhinderde echter den mishandelden Willibrord niet, om, nadat hij genezen was, zijne aangevangene geloofsprediking in de Zeeuwsche eilanden, alom voort te zetten. Doch daardoor waren de ombetamelijkheden nog niet gestuit, want, omtrent het jaar 817, ten tijde van Frederik, den achtsten Bisschop van Utrecht, waren de bloedschendige huwelijken tusschen broeders en zusters daar nog in zwang.

In het begin der negende eeuw vielen de Denen en Noormannen in deze landen en, vele verwoestingen aangerigt hebbende, zochten zij er zich te handhaven. Heriold, een hunner Koningen, genoodzaakt zijnde zijn rijk te verlaten, zocht hulp bij Keizer Lodewijk *den Vrome,* zoon van Karel *den Groote.* Hij, nevens zijne twee broeders Rorik en Hemming, Christen geworden zijnde, bekwam de regering over deze gewesten. Aan Hemming schijnt in het bijzonder eenig bewind in het eiland Walcheren te zijn afgestaan. Doch de Noormannen, in Friesland gevallen zijnde, dwongen de Friezen schatting te betalen: zoo deden zij ook de inwoners van Walcheren, waar zij Eggehart, Graaf van dat eiland, mitsgaders Hemming, den 15 Junij 837, vermoordden en de Zeeuwsche eilanden onder hun gebied bragten, tot dat zij, na alom gruwelijke verwoestingen aangerigt te hebben, op het gerucht, dat Keizer Lodewijk met een ontzaggelijk leger tegen hen optrok, deze kusten met hunne vloot, die met buit overladen was, verlieten; terwijl door een vreeslijk onweder echter meest alle de schepen door de zee werden verzwolgen. Het leed intusschen niet lang of Zeeland werd wederom van de Deensche zeeschuimers ontrust.

Bij de verdeeling van het keizerrijk viel Zeeland, nevens meer andere landen, Karel *den Kale, Koning van Frankrijk,* te beurt, die het naderhand aan zijnen broeder Lotharius afstond, doch het bestuur aan Heriold, voormaals Koning *van Jutland,* opdroeg; later eenigen haat tegen hem opgevat hebbende, deed hij hem, in het jaar 847, van kant helpen. Heriold werd opgevolgd door zijnen zoon Godefried, die, na het vermoorden van Eggehart, reeds het graafschap Walcheren had bezeten. Daar deze echter, met zijnen broeder Rorik, Hertog *van Holland,* uit het land vertrok, droeg Keizer Lotharius Friesland, waaronder het Hollandsche en Zeeuwsche hertogdom behoorde, aan zijnen tweeden zoon, mede Lotharius genoemd, op, die het, na zijns vaders dood, aan de wedergekeerde Rorik en Godefried overleverde. Men vindt te dier tijden en nog lang daarna van menigvuldige invallen en verwoestingen der Denen in deze landen melding gemaakt.

Na het overlijden van Lotharius, die kinderloos stierf, viel Zeeland, bij verdeeling des rijks, Karel *den Kale* weder ten deel. Sedert is het, doch onzeker op wat tijd en wijze, aan de Hollandsche Graven gekomen. De Vlaamsche kronijkschrijvers willen, dat de Zeeuwsche-eilanden en wel die Bewester-Schelde, aan hen zouden gekomen zijn, door de gifte van Keizer Lodewijk, onder den naam van *Wasda,* aan Dirk, Graaf *van Holland,* in het jaar 868 gedaan. Anderen beweren,

dat zij door LOTHARIUS, Koning *der Franschen*, in het jaar 968 aan zijnen Zwager DIRK II geschonken zouden zijn. Doch veelligt doet men best, met eenen anderen schrijver te gissen, dat de Hollandsche Graven hun regt op ZEELAND grondden, op de giftbrieven van KAREL *den Eenvoudige* aan Graaf DIRK, in het jaar 922, verleend, bij welken zijn gebied, zuidwaarts, wordt bepaald tot aan *Fortrapa*, waarschijnlijk in Zuid-Beveland gelegen. Dit is ten minsten zeker, dat ARNOUD het bezeten en aan zijnen zoon DIRK III nagelaten heeft. Walcheren en Borssele waren echter in den beginne niet aan Hollands grafelijk gebied onderworpen, maar behoorden tot de lijftogten der Keizerinnen. Toen THEOPHANA echter, in 991, overleed, kwam Walcheren aan den Keizer terug, waarop HENDRIK III het aan BOUDEWIJN IV, Graaf *van Vlaanderen*, opdroeg, hetwelk de oorzaak was van geweldige oorlogen tusschen de Hollanders en de Vlamingen, welke meer dan derde halve eeuw voortgeduurd hebben; tot dat alle de ZEEUWSCHE EILANDEN, ten tijde van Graaf WILLEM III, in het jaar 1323, door de bemiddeling van KAREL *den Schoone*, Koning *van Frankrijk*, weder aan het grafelijk geslacht van Holland gekomen zijn. De verwisseling der vier grafelijke geslachten, die het eene het andere opgevolgd zijn, betrof, voor zoo ver het mannelijk oir aanging, insgelijks ZEELAND, hetwelk dus, na een tijd lang te zijn bestuurd geweest door het oud Hollands grafelijk geslacht, daarvan in 1299 is overgegaan tot dat van AVESNES in Henegouwen; daarna in 1345 tot dat van BEIJEREN; toen in 1433 tot dat van BOURGONDIË, en eindelijk in 1477 tot het magtige huis van OOSTENRIJK, hetwelk te dier tijd ook de geheele Spaansche Monarchie bezat. Doch de krenking, zoo der burgerlijke als der godsdienstige voorregten, door KAREL V begonnen en door zijnen zoon FILIPS II, voortgezet en aanmerkelijk verzwaard, viel den vrijheidlievenden Zeeuwen even ondraaglijk als den inwoneren van Holland en andere Provinciën, weshalve de Staten zich, op aanrading van Prins WILLEM I, in het jaar 1579, bij de Unie van Utrecht voegden en na den dood van gezegden Vorst, zichzelven de souvereiniteit over deze provincie hebben aangetrokken, welke door den Munterschen vrede, van het jaar 1648, aan hen is bevestigd geworden.

De verdeeling van ZEELAND werd van ouds onderscheiden in geestelijk en wereldlijk regtsgebied. Volgens het geestelijke bestond het in vier dekenschappen, namelijk: van Walcheren, Schouwen, Zuid-Beveland en Borssele. Hunne Dekens, ook Provisors genaamd, werden aangesteld bij den Domproost van Utrecht, die van 's Bisschopswege het bewind over de Zeeuwsche kerken had. De Dekens hadden groot gezag en regtsgebied; zoodat zij, zelfs in burgerlijke geschillen, tusschen stedelingen en landlieden, vonnis velden. Volgens het wereldlijke werd ZEELAND, naar den loop van de rivier de Schelde, die ZEELAND in twee deelen splitst, verdeeld in Zeeland-Bewester-Schelde en Zeeland-Beooster-Schelde, welke verdeeling doorgaans in grafelijke brieven gevonden en in de keur van ZEELAND, in 1495 gemaakt, gehouden wordt.

Het wapen van ZEELAND is een veld van goud, met eenen leeuw van keel, getongd en genageld van azuur, half te voorschijn komende, uit eene zee, bestaande uit zes golvende fascen, afwisselend, van azuur en zilver. Wanneer dit wapen het eerst gebruikt is geweest, is onbekend, doch waarschijnlijk in den zelfden tijd, waarin Holland het zijne heeft gekregen; gelijk de gesteldheid des lands, bestaande uit vele eilanden, die gedurig met de zee te worstelen hebben, de

oorzaak zal zijn, dat de leeuw zwemmende vertoond wordt, waarmede ook de gewone zinspreuk: LUCTOR ET EMERGO (ik worstel en ontzwem), die er doorgaans onder gelezen wordt, overeenstemt.

ZEELAND, voorheen eene prov. van de voorm. republiek der *Vereenigde Nederlanden*, welke uit het geheele vroeger bestaan hebbende graafs. Zeeland bestond.

Zij grensde N. aan de Grevelingen en het Krammer, die haar van de prov. Holland scheidden, O. aan Staats-Braband, Z. aan de Honte of Wester-Schelde, waardoor zij van Staats-Vlaanderen gescheiden werd, W. aan de Noordzee.

Bij de omwenteling van het jaar 1795 bleef de provincie ZEELAND wel hare vorige grootte, grenzen en naam behouden, maar nam den titel van departement aan.

Bij de staatsomwenteling van het jaar 1798 werden bij dit departement gevoegd: 1°. het zuidwestelijke gedeelte der voorm. provincie *Holland*, bestaande in de eil.: Goedereede, Overflakké en Rozenburg, het Land-van-Voorne-en-Putten, het Eiland-van-Dordrecht, den Hoeksche-waard, den Zwijndrechtsche-waard, den Riederwaard, het Land-van-IJsselmonde, benevens de heerl. Niervaart of de Klundert, Zevenbergen, Hooge-en-Lage-Zwaluwe, Geertruidenberg, Made, Drimmelen en Standhaze, en 2°. het westelijke gedeelte van het voorm. *Staats-Braband*, bestaande in de bar. van Breda, het markgr. Bergen-op-Zoom, de heerl. Steenbergen en Willemstad; terwijl het alzoo zamengestelde departement den naam van DEPARTEMENT-VAN-DE-SCHELDE-EN-MAAS bekwam.

Bij de staatsregeling van het jaar 1801 werd echter de verdeeling weder op den ouden voet gebragt, waarbij ZEELAND, bij zijne vorige grootte, ook zijnen naam terug bekwam, behalve dat de pold. Hinkelenoord aan het departement *Braband* en de heerl. Sommelsdijk aan het departement *Holland* kwamen.

Toen in het jaar 1806 ons vaderland, onder den naam van Holland, een koningrijk werd, bleef het ook zijne toenmalige grootte en naam behouden. Bij het traktaat van Parijs, van 11 November 1807, werd de stad Vlissingen met een grondgebied van 1800 ell., rondom die stad, en bij het verdrag van 16 Maart 1810, geheel ZEELAND aan Frankrijk afgestaan; terwijl het bij de inlijving van het koningrijk Holland in het Fransch keizerrijk, in 1811, den naam van DEPARTEMENT VAN DE MONDEN VAN DE SCHELDE bekwam.

Na de herstelling van Neêrlands onafhankelijkheid kreeg dit departement zijnen ouden naam van prov. ZEELAND terug, waaraan het voorm. Staats-Vlaanderen, bij besluit van den Souvereine Vorst van 20 Julij 1814, werd toegevoegd.

ZEELAND, prov., welke zamengesteld is uit: 1) de voorm. prov. Zeeland, behalve de heerl. Sommelsdijk, die thans tot de prov. *Zuid-Holland* behoort, benevens Nieuw-Vossemeer en de pold. Hinkelenoord, welke tot *Noord-Braband* gerekend worden; 2) het noorderdeel van het graafs. Vlaanderen, dat, tijdens het bestaan der republiek, een gedeelte der *Generaliteitslanden* uitmaakte, onder den naam van Staats-Vlaanderen bekend was, en het Vrije-van-Sluis, dat in Aardenburger-Ambacht, Oostburger-Ambacht en IJzendijker-Ambacht verdeeld werd, benevens het Hulster-Ambacht, Axeler-Ambacht, een gedeelte van Assenede-Ambacht en van Beuchouter-Ambacht bevatte.

Zij grenst alzoo N. aan de Grevelingen en het Krammer, die haar van de prov. Zuid-Holland scheiden, O. aan de Eendragt en de Ooster-Schelde, waardoor zij van Noord-Braband wordt gescheiden en aan de Belgische prov. Antwerpen, Z. aan de Belgische prov. Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen, W. aan de Noordzee.

De prov. ZEELAND is van het N. naar het Z. nagenoeg even lang als van het W. naar het O., zijnde een afstand van ongeveer 11 uren. Zij had voor weinige jaren eene oppervlakte van omtrent 32 geographische v. m. of 173,782 bund., waaronder 164,234 bund. bebouwde gronden, 2393 groote wegen, pleinen, wallen, wandelingen enz., 3625 bund. wateren, rivieren, beken, kanalen, vijvers, grachten, moerassen enz., 5534 bund. heide, zee- en rivierstranden, duinen, riet-, geest- en biesland en turfgronden: als men echter de verdronken landen en de stroomen medereken, zal deze prov. wel 53 v. m. of 291,576 bund. bevatten. Men heeft er 177,873 percelen, als: gebouwde 26,841, ongebouwde 151,032; door de later ingedijkte landen en gorzen heeft dit echter eenige vermeerdering ondergaan. ZEELAND bevat de negen volgende steden: Middelburg, Zierikzee, Vlissingen, Vere, Goes, Tholen, Sluis, Hulst en Axel; 107 plattelandsgemeenten (1), en is verdeeld in vijf distrikten:

Het Eerste	distr. bevat	21	gem.	en (op 1 Jan. 1849)	37,835	ziel.
» Tweede	» »	26	»	» »	32,397	»
» Derde	» »	31	»	» »	30,850	»
» Vierde	» »	18	»	» »	23,691	»
» Vijfde	» »	18	»	» »	30,498	»

Zoodat de geheele bevolking, op 1 Januarij 1849, beliep 155,271 zielen. Bij de tienjarige volkstelling van 1 Januarij 1840, bestond die bevolking slechts, met inbegrip der militairen in garnizoen, met hunne vrouwen en kinderen, ten getale van 2705, uit 151,358 zielen, welke 30,982 huisgezinnen uitmaakten, die 24,412 huizen bewoonden; onder dezen waren van het mannelijke geslacht: 47,463 ongehuwden, 23,959 gehuwden en 2667 weduwenaars; van het vrouwelijke geslacht: 47,008 ongehuwden, 23,936 gehuwden en 6325 weduwen; terwijl die bevolking, wat de godsdienstige gezindheden betreft, waartoe zij behoorde, verdeeld werd in 111,838 Protestanten; 38,923 R. K. en 597 Israëliten.

Men telt in ZEELAND: 101 Hervormde gemeenten, welke vier classes uitmaken; als: die van Middelburg, Zierikzee, Goes en IJzendijke, en 110 kerken hebben, bediend wordende door 116 Predikanten.

De Afgescheidenen hebben er 12 gem. — De Remonstranten bezitten er geen kerk. — Van de Evangelisch-Lutherschen zijn er 6 gem., met 4 kerken en 6 Predikanten; van de Herstelde Evangelisch-Lutherschen geen; van de Doopsgezinden 4 gem., met 3 Predikanten, terwijl de gem. Goes nu en dan door den Leeraar van de gem. Ouddorp, prov. *Zuid-Holland*, bediend wordt.

De Roomsch-Katholijken hebben er 9 statiën en 6 pastorijen, van welke de eerste tot het aartspr. van *Holland*, dek. van *Zeeland*, behooren, even zoo vele kerken hebben en door 8 Pastoors en 3 Kapellaans bediend worden; terwijl de pastorijen, het *Zeeuwsche gedeelte*

(1) Onder de plattelandsgemeenten telt men ook: Arnemuiden, Brouwershaven, Aardenburg, Oostburg, IJzendijke, Neuzen en Sas van Gent, om dat deze, ofschoon den naam van stad voerende, toch geene stedelijke regten hebben: zij worden in officiele stukken plattelandssteden genoemd.

van het bisdom Gent uitgemaakt hebbende, thans onder het apostolisch vicariaat van *Breda* behooren, 6 kerken en 16 hulpkerken hebben, welke door 6 Pastoors, 16 Desservanten en 6 Vicarissen bediend worden.

Men heeft er geen statie van de Roomsch-Katholijken der Oude Clerezy, gemeenlijk Jansenisten geheeten.

Van de Israëliten zijn er 1 hoofdsynagoge en 1 ringsynagoge, bediend wordende door 1 Rabbi.

Voor de regterlijke magt is Zeeland verdeeld in drie arrondissementen, als: Middelburg, Goes en Zierikzee, te zamen uitmakende 12 kantons.

Men heeft er 5 kiesdistrikten, welke de volgende hoofdplaatsen hebben:

Het	1e	kiesdistrikt,	hoofdplaats	Middelburg,
»	2e	» ,	»	Zierikzee,
»	3e	» ,	»	Goes,
»	4e	» ,	»	Sluis,
»	5e	» ,	»	Hulst.

Voor de nationale militie heeft men er 12 kantons, welke tot de volgende hoofdplaatsen behooren:

1e	militiekanton,	hoofdplaats	Middelburg,
2e	» ,	»	Vlissingen,
3e	» ,	»	Vere,
4e	» ,	»	Zierikzee,
5e	» ,	»	Brouwershaven,
6e	» ,	»	Tholen,
7e	» ,	»	Goes,
8e	» ,	»	Kappelle,
9e	» ,	»	Sluis,
10e	» ,	»	IJzendijke,
11e	» ,	»	Axel,
12e	» ,	»	Hulst.

Ten opzigte van het onderwijs wordt Zeeland in 5 schooldistrikten verdeeld.

Het	1e	schooldistrikt	telt	47	scholen.
»	2e	»	»	38	»
»	3e	»	»	33	»
»	4e	»	»	22	»
»	5e	»	»	19	»

Lagere scholen telt men er alzoo 159 (1). — Latijnsche scholen, van welke er 3 zijn, worden gevonden te Middelburg, Goes en Zierikzee.

De eenige rivier die Zeeland bespoelt, is de Schelde. Behalve de armen van deze hoofdrivier, behooren nog de volgende zijtakken tot de zoogenaamde Zeeuwsche stroomen: het Sloe, het Veerschegat, de Zuidvliet, het Keeten, het Zijpe, het Mastgat, de Mosselkreek, de Eendragt, het Slaak, het Hellegat, de Braakman, de Eede (2), het Zwin enz.

---

(1) Onder die scholen zijn echter de zoogenaamde matrossenschooltjes niet mede gerekend.

(2) Het water der Eede, welke in Vlaanderen ontspringt (zie ons art Eede), wordt thans door de Belgen afgedamd, om het in het kanaal van Zelsate te leiden: tot groot nadeel van het dorp Eede, en van de steden Aardenburg en Sluis, die bij groote droogte daaruit van water voorzien worden.

De kanalen en vaarten in dit gewest zijn: het Kanaal van Neuzen-op-Gent, met een Zijkanaal op Axel en Hulst; de tot afvoer van de Belgische en polderwaters, in 1846 gegravene, Oostelijke en Westelijke Stroomkanalen, te Neuzen uitwaterende; de in het jaar 1817 voltooide Nieuwe haven van Middelburg; de Haven van Goes; de Vaart van Sluis naar Brugge, van welke echter maar een zeer klein gedeelte door deze provincie loopt, en de Haven van Zierikzee.

De Zeeuwsche eilanden en kusten, door de zee en de hier voren beschrevene stroomen bespoeld, worden onophoudelijk, met meer of minder kracht, aangevallen, en bij stormvloeden soms hevig geteisterd. De duinen en dijken zouden op zich zelven tegen dat geweld niet bestand zijn, indien menschelijk vernuft en kunst die wateringen niet wisten te versterken, door paalwerken, steenstortingen, bekrammingen, rijsbermen, zinkstukken en meer andere kostbare middelen. De zeedijken van ZEELAND zijn aan den zeekant vlak of langzaam afloopende, om de kracht der daarop aanrollende golven te zachter te verbreken. En opdat het wegspoelen van de aarde, zoo veel mogelijk belet worde, zijn ze aan den voet of teen niet alleen met rijs, steen- en paalwerk wel beslagen en bedekt, maar ook van het paalwerk opwaarts, met eene mat van glui of stroo bekramd.

Dewijl er de grond brak en derrieachtig is, valt er het water meest brak of bijna zout, en eenigzins bitter. Om echter zoet water voor het vee te hebben, heeft men op vele plaatsen in ZEELAND, een zeer dienstig middel uitgevonden, met het delven van ondiepe vaten of drinkputten, welke bodem digt en vastgemaakt wordt, voor het opwellen van het water uit den grond, en wegzakken van het bovenwater, en die voorts met uitgestrekte en binnenwaarts langzaam afglooijende kaden omzoomd worden. Vele wellen, zelfs tegen de zee, geven uitmuntend goed water. In Sluis, Oostburg, Aardenburg en Hulst is uitnemend goed putwater.

De polders zijn verdeeld in: 1° calamiteuse, die uit 's Rijks kas gesubsidieerd worden, om in het onderhoud hunner werken te voorzien; deze staan onder het Hoofdbeheer van het Ministerie van Binnenlandsche zaken; 2° polders, die waterkeerende werken hebben, waaronder zijn begrepen de aan zee gelegene niet calamiteuse, alsmede de binnenpolders, die sluizen, waterleidingen enz., te onderhouden hebben, deze staan onder toezigt van Gedeputeerde Staten; 3° achterliggende polders, dat is, die achter de calamiteuse aan zee gelegene polders liggen, en daarom ten behoeve van deze jaarlijksche subsidiën moeten opbrengen; deze hebben hunne eigene vrije administratie.

De provincie ZEELAND wordt verdeeld in 9 polder-arrondissementen, te weten: 1° het arr. Walcheren, bevattende het eil. Wacheren met Nieuw- en St. Joosland; 2° het arr. Schouwen, zamengesteld uit het eil. van dien naam, met Duiveland; 3° het arr. Tholen, bevattende de eil. Tholen en St. Philipsland; 4° het arr. Zuid-Beveland zijnde het eil. Zuid-Beveland met Wolphaartsdijk; 5° het arr. Noord-Beveland, zijnde het eil. van dien naam; 6° het arr. Oostburg, zamengesteld uit de polders van het vierde district, welke gelegen zijn tusschen den Braakman en het Zwin, en benoorden de Passengeule-polder, behalve de Sophia- en Diomede-polder; 7° het arr. Sluis, bevattende de twee opgenoemde polders en alle de overige van het vierde distrikt, met dat gedeelte van den Clara-polder, hetwelk tot het vijfde distrikt behoort; 8° het arr. Axel, zamengesteld uit alle de polders van het

vijfde distrikt, gelegen ten W. van het Hellegat, met inbegrip der vier Blij- en Oud-Karnemelks-polders; 9° het arr. Hulst, waartoe alle de overige polders van het vijfde distrikt behooren.

De luchtgesteldheid van Zeeland is, door de nabijheid der zee en het menigvuldige binnenwater, meer vochtig dan droog, en aan eene gestadige verandering van warmte en koude onderworpen. Men kan er echter zeer gezond blijven; ten bewijze hiervan strekt, dat men er overal menschen van zeer hoogen ouderdom en goede gezondheid aantreft, terwijl sommigen den ouderdom van honderd en meer jaren bereiken. Zeeland was voor dezen met veel meer kanalen dan tegenwoordig doorsneden; die kanalen liepen meest altijd droog of waren ten minste met hooge slikken bezet. De eilanden, aan de zee en de hoofdrivieren gelegen, waren onderhevig aan gedurige inbraken; men zie slechts wat Zuid-Beveland verloor, in het jaar 1530, toen de Oostwatering inbrak, die, ten jare 1532 weder bedijkt zijnde, straks inliep en geheel door de zee verzwolgen is, tot dat daarvan, deels nog in de zestiende, deels in de zeventiende eeuw, een goed gedeelte herdijkt is. Borssele en Noord-Beveland vloeiden ook in en uit; het eene jaar bedijkte men en het ander jaar verloor men het bedijkte. Er waren dus meer ondergevloeide landen dan nu, en in de versch bedijkte landen waren meer putten, poelen en kreken, die alle des zomers door de zon werden uitgedroogd. De groote wegen waren laag en moerassig, omdat men ten meesten deele de uitgedroogde kreken voor wegen gebruikte, en wanneer die des winters onbruikbaar waren, geriefde men zich met ellendige gegraven schuitvaarten, die, des zomers meestal uitgedroogd zijnde, de lucht niet minder met stinkende dampen vervulden. De haardbrand van de schamele gemeente was op velen plaatsen koemest in de zon gedroogd, die dus eerst den dampkring van het land en daarna dien van de woningen besmette; die het wat ruim hadden stookten turf van moer of darring, welke uit het land gehaald werd en, in plaats van eenen vruchtdragenden grond, eenen modderpoel naliet; terwijl die ontgronding nog meer veroorzaakt werd door het uitgraven van de moer of darring tot het maken van zout, zijnde dit de eenigste soort van zout, die men hier te lande pleeg te hebben. De vlasnering was zeer bloeijend in Zeeland, maar men had de morsige gewoonte, om het vlas overal in de slooten en vaarten, nabij de gemeene wegen, te roten, hetgeen een onverdragelijken stank veroorzaakte. Men had er zeer weinige boomen en dus ontbeerde men de balsamicke uitwasemingen, die deze verspreiden. In het kort het moet er een zeer akelig land geweest zijn, even onaangenaam voor het gezigt als schadelijk voor de gezondheid, en met zulk een land gezond te heeten, zoude men de zelfde dwaasheid begaan, als de genen die het in zijne tegenwoordige gesteldheid voor ongezond houden. De schrijvers, die het ongezond noemden, hebben dus de waarheid getuigd, en onze voorouders hebben teregt, zoo op hunne getuigenis als op eigen ondervinding, een ongunstig oordeel over de Zeeuwsche lucht moeten strijken, maar beschouwt men Zeeland in den tegenwoordigen tijd, dan moet men zich verwonderen over de voordeelen, welke een verlicht bestuur, zelfs in de natuurlijke gesteldheid van een land, kan te weeg brengen. Hoeveel kanalen zijn er niet van tijd tot tijd toegedamd en ingedijkt, waardoor onderscheidene eilanden aan elkander zijn gekoppeld, dus is Schouwen vereenigd met Duiveland, Zuid-Beveland met Borssele, Tholen met St. Maartensdijk

en St. Annaland, Wolfaarsdijk met Zuid-Beveland, en daar te voren slikken of doorwaadbare kanalen waren, heeft men nu de schoonste wei- en hooilanden. De menigte van kleine eilanden, in de distrikten Sluis en Hulst, zijn met elkander en met het vaste land vereenigd. De inbraken van de zee zijn zoo gedurig en menigvuldig niet; de gronden, langer bebouwd zijnde, verkrijgen eene verschheid en vastheid, waardoor ze minder uitdampen, dan de losse en niet doorgezakte gronden van nieuwe landen. Binnenlandsche poelen en moerassen zijn er bijna nergens dan onder aan de zeedijken, want die landwaarts plegen te liggen, worden met moeite en kosten drooggemaakt en tot weilanden aangelegd, waarvan de groote moeren bij Yerseke en de poel bij de stad Goes bewijzen zijn, zelfs de uitgehaalde zand- en dijkputten worden zoodra er mogelijkheid toe is met kaphout en boomen beplant, terwijl de kunst, door bekwame sluizen, de lage gronden van het overtollige water ontlast. Doorgaans zijn de groote wegen hoog en droog opgereden, in Zuid-Beveland meest allen bezand of met straatsteenen of klinkers bevloerd, zoo dat men daar alle dorpen, zoowel des winters als des zomers, met wagens en paarden bezoeken kan. Ook in de districten Sluis en Hulst zijn reeds en worden nog jaarlijks vele wegen bezand en bestraat. Het moeren of darringslaan is reeds onder de regering der Graven door plakkaten belet of moeijelijk gemaakt. Op het behoorlijk delven en schoonhouden van watergangen zijn zeer goede orders in Zeeland, en het roten van vlas bij de wegen is reeds door een plakkaat van Koning Filips II ten strengste verboden, zoo dat de binnenkanalen nu, in plaats van modderkreken, zeer helder, zoet en drinkbaar water voor menschen en vee opleveren en in sommige eilanden met voordeel bevischt worden. Eindelijk het nadeel van ontgrondingen en het gebrek aan brand zijn niet alleen weggenomen, maar door een groot voordeel vervangen, sedert dat het geheel verboden is darring te slaan en aan de ingezetenen verlof gegeven is, om overal, tegen over hunnen grond de wegen te beplanten. Beide deze zaken hadden de Staten van Zeeland voorgedragen aan hunnen Graaf, Keizer Karel V en in het antwoord op hun verzoek is, bij ampliatie op de keure van Zeeland, den 22 Mei 1575, verboden, dat niemand in Zeeland darring zal mogen delven, » en op » dat de onderzaten van den platten lande te beter mogen voorzien » en geriefd worden van darringe, is geconsenteerd, dat een ygelyk zal » mogen plante op de heerewegen tegens over sijnen grond en de erve, » ende 't hout daaraf komende blooten en de bouwen 't sijnen profyte." Van dit voorregt hebben zich de ingezetenen der Zeeuwsche eilanden bediend en het gebrek van darring heeft hen moeten doen besluiten tot het planten aan wegen of dijken en het aanleggen van bosschen waar door sommige eilanden, die te voren naakt en bloot en moerassig lagen, nu veranderd zijn in de aangenaamste belommerde wandeldreven, daar de heerlijkste vergezigten op de koorn- en weilanden door de tusschen liggende beplantingen worden afgebroken. Heeft nu dit land zulk eene herschepping ondergaan; zijn alle de oorzaken weggenomen, aan welke men de ongezondheid der luchtstreek toeschreef; is de dampkring nu, in plaats van met den stank der poelen en moerassen, bezwangerd met de frissche uitwasemingen van veel boomgewas en planten verfrischt, dan kan men wel begrijpen dat, ofschoon de luchtstreek over 250 tot 300 jaren ongezond moet geweest zijn, zij het echter nu niet meer is. Opmerkelijk is het, dat de cholera tot nog toe (1849) in Zeeland niet is doorgedrongen.

De grond is met eenige uitzondering in de eil. Zuid-Beveland en Walcheren in den wester duinkant der provincie en in de meeste streken van de distrikten Sluis en Hulst, doorgaans laag, vlak en effen, wordende slechts nog op enkele plaatsen in de eilanden door vliedbergen afgewisseld, zijnde hoog opgeworpen heuveltjes of bergjes, wier omtrek rond en wier ruggen plat zijn. De hoogte is ongelijk, doch gaat niet boven de 9 of 9.50 ell. boven de oppervlakte der zee. Over de oudheid en den oorsprong dezer heuvelen bestaan verschillende gevoelens of gissingen. Het waarschijnlijkste is, dat zij door eenige der oudste bewoners opgeworpen zijn, om, bij voorkomende watervloeden, daarop te vlugten, zich alzoo tegen de woede der golven te beveiligen en voor eenen zekeren ondergang te behoeden. Voor dit gevoelen vindt men eenigen grond in de werken van Plinius, die in de eerste eeuw onzer jaartelling leefde, en, over Zeeland sprekende, zich op deze wijze uitlaat: » Tweemaal gedurende den nacht komt de opgezwollen oceaan » met vreesselijk geweld over die landen stroomen, dit eeuwigdurend » voorwerp van twist in de natuur bedekkende, zoodat het twijfel» achtig is of men het voor land, dan wel voor een gedeelte der zee » moet houden. Daar heeft het rampzalig volk hoog opgewaaide zand» heuvels of kleine bergen met handen gemaakt, naar de hoogste vloe» den die het ondervonden heeft gemaakt, aan de zeevarenden gelijk » wanneer de omringende wateren alles bedekken, maar als schipbreu» kelingen, wanneer die wederom zijn afgeloopen." Door de eersten verstaat hij dan waarschijnlijk de duinen, zoo als die nog aanwezig zijn, en door de laatste vliedbergen, van welke zij zich tot hunne veiligheid bediend hebben. De grond der prov. Zeeland is doorgaans uitnemend goed; meestendeels vet, magtig, kleiachtig en mild in het geven van vele en velerhande schoone en kostelijke vruchten, behalve de aan België palende grensgemeenten van de distrikten Sluis en Hulst, alwaar vele heigronden en boschlanden gevonden worden. Zelden klaagt de landman over kwade oogsten of misgewas, en hij wordt, niet zoo dikwijls als elders, door verschroeijende winden, luchten, zwarte vliegen of dergelijke ongevallen, in zijne hoop bedrogen. Het bouwland spant in Zeeland inzonderheid de kroon. De weilanden zijn er mede zeer goed, zelfs zijn de schorren en gorzen, die bij alle hooge vloeden onderloopen, uitnemend ter weiding van schapen; die van wegen de ziltachtige kruiden, welke zij daar eten, zeer vet, gezond en smakelijk gevonden worden. Ook groeijen op de schorren, de zonteraal, eene bloedzuiverende struik, en het zeekoraal, een heilzaam geneesmiddel tegen de scheurbuik, en welke kruiden versch gekookt, ook eene aangename spijs opleveren. Boomvruchten en moeskruiden zijn er zoo goed en overvloedig als ergens in Nederland.

De voornaamste voortbrengselen uit het dierenrijk zijn: paarden, die hier over het algemeen niet fraai, doch kloek en sterk, ofschoon op het eiland Walcheren van eene kleinere gestalte, en algemeen geschikt voor den landbouw zijn; runderen, wel niet zoo fraai als de Hollandsche, maar niet minder zuivelrijk; schapen, die, vooral in Zuid-Beveland, door kruising met Engelsche rammen van het Lincolnsche ras, eene aanmerkelijk betere wol dan vroeger leveren; varkens, die hier bij uitstek wel tieren; klein wild; watervogels, die in den voorzomer, vooral aan het zuidelijke gedeelte van het eiland Schouwen, eene groote menigte eijeren opleveren; voorts het zelfde wild en tam gevogelte als in de provincie Zuid-Holland. De zee, die Zeeland bespoelt, alsmede de Zeeuwsche stroomen, zijn rijk aan visch en

schelpdieren, zoo als: kabeljaauw; heilbot; schelvisch; tong; tarbot; schol; bot; makereel; spiering; ansjovis; molenaar; garnalen; oesters, vooral op het verdronken Zuid-Beveland en Duiveland; zeer blanke mosselen, welke van Filippine op karren tot Parijs toe vervoerd worden; kleine en groote krabben; schardein, en een aan Walcheren alleen eigen vischje, de smelt, welke men door het omploegen van het strand vangt. In zoete binnenwateren, zoo als de Vogel, bij Hulst, en de Notensche-kreek, bij Neuzen en Zaamslag, vindt men goede baars; zoo mede in de Zwake bij 's Gravenpolder, op Zuid-Beveland, waarom daar een baarsje tot windwijzer op den toren der kerk plag te staan. Ook zijn Zuid-Beveland en Zeeuwsch-Vlaanderen, maar vooral Schouwen, bekend door den uitmuntenden paling.

Het plantenrijk geeft hier tarwe, in groote hoeveelheid en bij uitstek goede, zoo dat zij voor de beste gehouden wordt, die men ergens vindt; garst; haver; rogge; witte boonen, vooral zeer goede op het eil. Walcheren; paardenboonen; boekweit; erwten; aardappelen; vlas; meekrap (1), voortreffelijk op de eil. Zuid-Beveland, Noord-Beveland, Schouwen, Duiveland en Tholen, alsmede omstreeks Axel en Hulst; koolzaad; klaver; vogelzaad; mosterdzaad; mangelwortel; paardenpeen, en papaver, hoewel de vijf laatste in geringe hoeveelheid. De Zeeuwsche tuinen geven voortreffelijke groenten, moeskruiden en boomvruchten; de boomgaarden, welke vooral in Zuid-Beveland zeer menigvuldig zijn, leveren een grooten overvloed van uitmuntende appelen, peren, kersen enz. De houtsoorten, welke hier meest worden aangekweekt, zijn de olm; de berk; de els; de esch; de beuk; de Canadasche en Lombardische populier; de waterwilg en de linde. Het delfstofrijk levert alleen derrie en darink, eene zwavelachtige en ziltige soort van aarde, uit plantaardige overblijfselen bestaande, waarvan men, zoo als wij hiervoor gezien hebben, oudtijds op de Zeeuwsche eilanden turf plagt te maken en uit welker asch, met zeewater besprengd, men ook een zuiver en wit zout wist te stoken. Intusschen leveren onderscheidene gemeenten van het voormalig Land-van-Hulst een zeer goed soort van zoogenaamden binnenderrie op, van welke, in het jaar 1848, 114,457 tonnen zijn uitgegraven, welke derrie aan de ingezetenen, zoo armen als rijken, eene goede brandstof oplevert, terwijl de schamele gemeente uit de schorren van het zoogenaamde droogе land van Saftinge, eene soort van vaste zwavelachtige zeederrie steekt, die zij om niet bekomt en haar in den winter tot brandstof verstrekt, hoewel de reuk er van voor diegene, welke er niet aan gewoon is, schierondragelijk is.

Men heeft in de provincie Zeeland weinige fabrijken, de voornaamste zijn: meestoven, waaronder die met stoom gedreven worden, callicotweverijen, touwslagerijen, scheepstimmerwerven, bierbrouwerijen, azijnmakerijen, zout- en zeepziederijen, stijfselmakerijen, chocoladefabrijken, cichoreifabrijken, leerlooijerijen, pottenbakkerijen, steenbakkerijen, tabaksfabrijken, ansjovischzouterijen, koorn-, grut-, pel-, olie- en hout-zaagmolens, enz.

De Provinciale Staten bestaan uit 46 leden, van welke 6 door de ridderschap, 21 door de steden en 19 door het platte land gekozen worden, waartoe Middelburg 8 leden, Zierikzee en Vlissingen ieder

---

(1) Van 1845-1846 zijn in Zeeland verwerkt 5217 vaten meekrap en mullen en 2345 ponden racin.

3, Goes 2, Tholen, Vere, Sluis, Hulst en Axel ieder 1 kiezen. Door de Provinciale Staten werden 3 leden voor de tweede kamer der Staten Generaal benoemd. De Gedeputeerde Staten bestaan uit 5 leden.

Het wapen van de prov. ZEELAND is hetzelfde als dat van het voorm. graafschap.

ZEELAND, gem. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Grave* (2 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Schaayk en Reek, O. aan Escharen en Mill-en-St.-Hubert, Z. W. en W. aan Uden.

Deze gem. bevat het d. Zeeland, benevens de geh. en b. Brand, Graspeel, Kruisberg, Nabbegat, Oventje of Overeind, Tient, Voederheil en Heide of Zevenhuis; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3135 bund. 26 v. r. 45 v. ell., alles belastbaar land, telt 312 h., bewoond door 339 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1800 inw., die meest hun bestaan vinden in handel en veeteelt. Eenige landlieden generen zich met het steken van turf in de Peel, die zij op de weekmarkten in de dorpen in den omtrek verkoopen. Ook heeft men er een gering getal linnenwevers, 2 bierbrouwerijen, 1 windgraan- en 1 ros-oliemolen. Men vindt er mede vele trekössen en schapen.

De inw., die allen R. K. zijn, onder welke 1300 Communikanten, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Ravestein-en-Megen*, behoort en door eenen Pastoor, eenen Kapellaan en eenen Benificiant bediend wordt.

Men heeft in deze gem twee scholen, als eene te Zeeland en eene te Oventje, welke gezamenlijk gemiddeld door 200 leerlingen bezocht worden.

Het d. ZEELAND of OP-ZEELAND, oudtijds SELANT of SEELANDT, ligt 6 u. O. van *'s Hertogenbosch*, 2 u. Z. W. van Grave, aan den binnenrijweg van Grave op Eindhoven. Men telt er in de kom van het d. 70 h. en ongeveer 500 inw.

Volgens sommigen zoude de naam afgeleid zijn van *see* en *land*, als of het het eerste land zoude zijn geweest, dat zich na het verwijderen der zee aldaar zou vertoond hebben. Vroeger maakte het met *Uden* en *Boekel* eene dingbank uit, geassisteerd door de Heeren beambten Drossaard Fiskaal en Landschrijver te Ravestein residerende, en werden die drie dorpen gerekend onder den Heikant, en het *Halve-Land-van-Ravestein* genaamd.

De kerk werd in het jaar 1576 als kapel gesticht door ANSONNUS HAYE, en aan den H. Paus en Martelaar CORNELIS toegewijd, ter wiens eere er jaarlijk twee feesten gevierd worden, het eene den eersten Zondag in de maand Mei; het andere den 16 September, welke door de bewoners der omliggende dorpen zeer ijverig bezocht worden. Deze kerk, met een orgel, drie altaren en eenen vierkanten toren, van uurwerk en lage spits voorzien, is te bekrompen, om alle de parochianen daar behooren te kunnen bevatten.

De dorpschool wordt gemiddeld door 150 leerlingen bezocht.

ZEELAND, heerl., op den *Duffel*, prov. *Gelderland*, distr., arr., en kant. *Nijmegen*, gem. *Millingen*; palende N. aan de heerl. Millingen, O. en Z. aan de Pruissische prov. Rijnland, W. aan Leuth.

Deze heerl., bevat niets dan het geh. Zeeland, beslaat eene oppervlakte van 174 bund. 29 v. r. 90 v. ell. belastbaar land; telt 4 h., bewoond door even zoo veel huisgez., uitmakende eene bevolking van 40 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De inw., die allen R. K. zijn, behooren tot de par. van *Millingen*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Millingen*.

Deze heerl. is eene oude bezitting van het huis VAN DEN BERGH, onder *Millingen* behoorende. WILLEM VAN APPELTERE werd daarmede door FREDERIK, Heer VAN DEN BERGH, in 1406 beleend. Zijn zoon WILLEM VAN APPELTERE verkocht haar, in 1437, aan EGBERT VAN ALPHEN, Heer van *Hennepel*, die daarmede verleid werd. Door het huwelijk van CATHARINA VAN ALPHEN met HENDRIK VAN BRONCKHORST en BATENBURG, is ZEELAND aan dat geslacht overgegaan, zonder dat men ontdekken kan, wanneer het vervreemd is. In 1575 klaagde de Heer VAN BRONCKHORST-ANHOLT aan het Hof van Gelderland, dat die van Nijmegen zijne huislieden in ZEELAND met krijgsvolk bezwaarden en tot schattingen drongen, daar ZEELAND een bijzonder territorium was, waar hij eenen Regter stelde. Het Hof schreef aan Nijmegen, daarvan af te zien, ten ware wettige redenen hebbende. Nijmegen antwoordde, hier niets van te weten, en dat de zaak haar niets aanging. Sedert werd ZEELAND door het Cleefsch geslacht VAN MOYLAND bezeten, en behoorde in het begin dezer eeuw aan den Graaf VAN DER LIPPE BIESTERVELDT, als getrouwd zijnde met de dochter van den Heer VAN MEIDERTZHAGEN. Thans wordt zij in eigendom bezeten door den Heer JOHAN KAREL ZURLIPPE, woonachtig te Cleve.

Het geb. ZEELAND, ook wel ZELAND gespeld, ligt 2 u. O. ten Z. van Nijmegen ½ u. Z. ten W. van Millingen.

ZEELAND, vervallen fort, in de heerl. *Vossemeer*, prov. *Noord-Braband*, gem. en 1 u. Z. van *Nieuw-Vossemeer*.

Dit fort heeft eene vierhoekige gebastionneerde gedaante en is voorzien van eene natte gracht en eenen bedekten weg; het is opgeworpen, om Zeeland tegen den inval der Spanjaarden te dekken; hoewel later meermalen hersteld, is het thans in vervallen staat, doch nog in zijn geheel zigtbaar.

ZEELAND (HET HUIS TE), voorm. adell. h., in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. Z. W. van *Grave*, gem. *Zeeland*.

Dit huis is reeds voor zoo vele jaren gesloopt, dat daarvan alle geheugenis verdwenen is en men zelfs niet meer de plaats weet aan te wijzen, waar het gestaan heeft.

ZEELAND (OP), d, in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZEELAND.

ZEELAND BEOOSTEN-SCHELDE, het Noordoostelijke der beide deelen, waarin Zeeland, toen het nog een graafschap was verdeeld werd.

Het grensde N. aan de Grevelingen en het Krammer, O. aan het hert. Braband, Z. aan Zeeland Bewesten-Schelde, W. aan de Noordzee, en bestond uit vier eilanden; te weten: Schouwen, Duiveland, Tholen en Philipsland, benevens Sommelsdijk in *Over-Flakkee* en Nieuw-Vossemeer, en den pold. Hinkelenoord, aan het vasteland.

ZEELAND BEWESTEN-SCHELDE, het Zuidwestelijke der beide deelen, waarin *Zeeland*, toen het nog een graafs. was, verdeeld werd.

Het grensde N. aan Zeeland-Beoosten-Schelde, O. aan het hert. *Braband*, Z. aan de Honte of Wester-Schelde, die het van het graafs. Vlaanderen scheidde, W. aan de Noordzee; en bestond uit zes eilanden; te weten: Walcheren, Zuid-Beveland, Noord-Beveland, Wolfaarsdijk, St. Joosland en Oost-Beveland

ZEELANDIA, voormalig fort in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, gelegen hebbende aan de zuidzijde van den polder Beoosten-Blij-Benoorden, gem. en ruim ¼ u. O. van de stad *Axel*, ten O. en in de nabijheid van de kreek genaamd Dries-Arends, achter een puntigen uithoek des dijks van den toen doorgestoken polder en parochie van Beoostenblij.

Aan dit fort begon de zoogenaamde door Prins Maurits, op het einde der zestiende eeuw, na de inneming van Axel, aangelegde *Axelsche linie* van defensie, noordwaarts met eene natte gracht en voorzien van 6 bastions; welke linie nog gedekt werd door de forten Kijkuit en Nassau (zie die artikelen), en aan laatstgemeld fort, tegen den zeedijk van het Hellegat, eindigde.

In het begin der achttiende eeuw, tijdens het laatste der regering van Lodewijk XIV, was de stad en het Ambacht van Axel in groot gevaar om door de Fransche troepen overrompeld te worden, het geen door eene list van eenen opgezeten van Axel werd verhinderd. Vóór de stad Axel lag destijds een stroomend water, hetwelk het zoogenaamde Overkwartier van het ambacht van Axel scheidde, over welks schorren en banken men niet dan bij peillaag water komen kon. De Franschen, zich bij verrassing van de stad zoekende meester te maken, vormden het plan om in eenen donkeren nacht het gemelde water te doorwaden, en zoo in stilte binnen de vesting te komen. Zij hadden te dien einde zekere Jan Pikkevé, uit het fort St. Ghislain, geprest en hem genoodzaakt, om hun door de onbekende en ongebaande schorren den weg te wijzen. Het toeval wilde, dat toen zij reeds een eind wegs hadden afgelegd, de klok van Axel half één sloeg, en daar die klok de halve uren niet voltallig, maar alleen met éénen enkelen slag aangaf, deed dit de aanvoerder der bende aan Pikkevé vragen: »hoe laat het nu te Axel was?" Deze man had op dien oogenblik tegenwoordigheid van geest genoeg, om te bedenken, dat hij nu mogelijk een middel had gevonden, om de stad te behouden en gaf ten antwoord, dat het half. twee was. Deze list gelukte. De Franschen, verschrikt door dit berigt, begonnen te bedenken, dat volgens de rekening van het watergetijde, de vloed aan het opkomen moest zijn en dat zij derhalve, bij den minsten tegenspoed, of door 's vijands hand of door het water moesten omkomen, zoodat zij besloten terug te keeren, hetgeen hun gelukte, behalve aan twee man, die door de duisternis en den spoed, om zich in veiligheid te stellen, in de slijk versmoorden. De brave Pikkevé vond des anderen daags gelegenheid, om te Axel van den mislukten aanslag kennis te geven, hetwelk ten gevolge had, dat men voortaan aldaar beter op zijne hoede was; terwijl men in allerijl het fort Zeelandia en Kijkuit, die tegen over de plaats lagen waar de vijand dacht in te dringen, met geschut wapende en van krijgsvolk voorzag, waardoor de toeleg des vijands verijdeld werd en de stad behouden bleef.

In 1794 was dit fort nog aanwezig, daarin was eene dubbele steenen kazerne van 's Lands wege gebouwd, met eene voorleggende, van geschut voorziene, batterij, welke kazerne weinige jaren daarna voor afbraak is verkocht, terwijl de batterij is geslecht en de grond door de aanpalende ingelanden ingenomen, die ook een groot gedeelte van de gracht gedempt hebben; zoodat van dit fort genoegzaam niets meer is te zien.

ZEELANDIA, voormalig fort in *Oost-Indië*, op het eil. *Boewang-Besi*, een der *Uliassers*, in het westen van het eiland, in 1655 gebouwd.

Na de mislukte expeditie, in 1817, tegen de oproerige bevolking van de Uliassers ondernomen, bevond zich de Adelborst der eerste

klasse, D. W. Musquetier, met 85 soldaten in dit fort, hetwelk in eenen ellendigen staat van tegenweer was. Bijna geen der kanonstukken waren bruikbaar, de affuiten verrot en vergaan. Dadelijk werden er handen aan het werk geslagen, om voor eenige stukken rolpaarden te vervaardigen, ten einde des noods van de beste kanonnen nog eenige dienst te hebben. De stukken werden buiten het fort gerigt op die punten, waar men vermoeden kon, dat de muitelingen een aanval zoude durven wagen, alzoo de sterkte alleen naar de zeezijde wederstand kon bieden, van welken kant men nu niets te vreezen had. Het werd evenwel noodzakelijk geoordeeld, eenige affuiten enz. aan te vragen, alzoo de aanwezige, ofschoon zoo goed mogelijk in elkander gebragt, altoos gebrekkig bleven. Aan dit verlangen werd spoedig voldaan door de aanvoering van twee veldstukken, zes rolpaarden en de noodige ammunitie. Dadelijk werd nu een plan van verdediging gegevormd; eenige huizen nabij de sterkte werden geslecht; de borstweringen, hoog genoeg opdat de vijand niets bespieden kon, opgeworpen en de kanonnen en veldstukken in batterij gesteld.

De getrouw geblevene Radja van Haroeka werd met eenig volk uitgezonden, om de gezindheid der inboorlingen te polsen, en voorslagen tot onderwerping te doen; doch de hardnekkige Indianen gaven ten antwoord, dat zij eerstdaags die *witte varkens* wel anders zouden leeren praten. Ook vernam de Radja tevens, dat het getal muitelingen hoe langer hoe meer aangroeide, en er alleen op eene gunstige gelegenheid gewacht werd, om de sterkte aan te vallen. De Adelborst Musquetier verzocht, uithoofde van ongesteldheid naar boord van het schip *de Evertsen* terug te gaan; terwijl tevens aan den Gouverneur van *Amboina*, van Middelkoop versterking werd gevraagd. Spoedig kwam een detachement van 20 man, onder bevel van den Kapitein der infanterie P. S. van Driel en den Luitenant Scheffer aan, zoo dat de geheele bezetting toen uit 106 man bestond De Adelborst W. C. Schneidius werd nu, onder de bevelen van den Kapitein van Driel, belast met het bevel over het geschut van het fort. De muitelingen waren van het d. Halibeo naar die van Pilauw en Cabauw getrokken, slechts een uur gaans van het d. Haroeka, en waagden, den 30 Mei 1817, des namiddags ten 3 ure, met eene magt van ongeveer 600 koppen, eenen aanval; daar echter de bezetting, steeds onder de wapenen was, en onafgebroken bij het geschut gereed stond, merkte de Indianen, dat zij niet verrassender wijze kwamen en dat hun levendig musketvuur dadelijk beantwoord werd. Alhoewel zij door het schrootvuur der veldstukken veel volks verloren, bleven zij evenwel, een groot uur lang, hardnekkig doorstrijden Twee man der bezetting geraakten ongelukkig in hunne handen en werden dadelijk ellendig om het leven gebragt. Ziende dat zij niets tegen ons wakkere krijgslieden konden uitrigten, trokken de muitelingen af. De bevelhebber der sterkte en de Adelborst Schneidius deden nu, met een detachement, de ronde in den omtrek en maakten den toegang, door het leggen van voetangels en het opwerpen van meer verschansingen, moeijelijker, terwijl alles weder tot het afslaan van eenen nieuwen aanval werd in gereedheid gebragt. Des anderendaags werd, door de waakzaamheid der bezetting, een Indiaan gegrepen, Adriaan Radjawas genaamd, die de gelegenheid der sterkte zocht op te nemen. De bespieder werd, door bedreiging van pijniging, eindelijk genoodzaakt gewigtige mededeelingen te doen, hetwelk hij in den beginne hardnekkig had geweigerd. De muitelingen hadden het plan gemaakt, om den 2de Junij, tusschen 12 en 3 ure des namiddags, met

eene legermagt van 2000 man, andermaal de sterkte aan te vallen en dat wel op het geven van een bepaald sein. Die legermagt bestond gedeeltelijk uit Ceramsche Alfoeren of zoogenoemde koppensnellers, Honimoëzen en Haroekaërs, gewapend met geweren, pieken, klewangs, pijl en bogen. Deze zoo belangrijke ontdekking werd dadelijk ter kennisse van den Gouverneur gebragt, met verzoek om, zoo mogelijk, nog eenige versterking te bekomen. Ook dit werd toegestaan, zoodat de bezetting nu tot 200 koppen was aangegroeid. Alles werd met den meesten ijver in gereedheid gebragt, om de geduchte overmagt te ontvangen. De bezetting gunde zich bijna geen nachtrust en geraakte, bij het gebruik van weinig en slecht voedsel, zeer afgemat. Met deze ingespannen verwachting liep den dag van den 2den Junij zeer vreedzaam ten einde. Doch den volgenden, rukte het vijandelijke leger, onder het aanheffen van een verward gehuil en getier, op onderscheidene punten doldriftig aan. Op een gegeven teeken van de trom, vloog ieder op zijnen post en een levendig vuur opende zich van wederzijden. De voorvechters, in eenen halven kring rondom de sterkte geschaard, dansten den tjakelelis of krijgsdans, met hunne klewangs schermende, en de haren, in lange vlechten, om de hoofden zwevende, zoo nabij de monding der stukken, dat het schrootvuur een verschrikkelijk bloedbad onder hen aanrigtte. Het is grootelijks te verwonderen, dat zij, met zulk eene geduchte overmagt, geen storm waagden en de bezetting door het groot aantal als het ware overstroomden, dan ware het gedaan geweest met onze dapperen. God verhoedde zulks. Drie uren lang duurde de strijd met onafgebrokene hevigheid. De muitelingen trokken toen af, naar het gebergte. De overwinning was met Gods bijstand behaald, alhoewel de kans zeer hagchelijk gestaan had. De Kapitein VAN DAIEL en de Adelborst SCHIMIUS deden de ronde en vonden, zoover zij zich durfden verwijderen, den grond van bloed doorweekt, zoodat het verlies van de andere zijde aanmerkelijk moet geweest zijn. De bezetting begaf zich nu dood afgemat ter ruste, terwijl alles, zoo spoedig mogelijk weder gereed gemaakt werd voor eene goede verdediging. Alhoewel onze dappere krijgslieden haakten, om den vijand op te zoeken, werd zulks evenwel niet raadzaam geoordeeld, uit aanmerking van onze in vergelijking zoo geringe magt.

Dit fort is in het jaar 1818 door eenen orkaan ingestort en vernield.

ZEELANDIA of ZELANDIA, fort in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, ten O. van de stad of liever in den oostelijken hoek van *Paramaribo*.

De stichting van dit fort, nu BINNENFORT geheeten, wordt aan de Portugezen toegeschreven, doch den tegenwoordigen naam heeft het na de bemagtiging van KRIJNSZOON in 1667, bekomen. Om de uitspringende punt, waarop dit fort gelegen is, loopt een sterken stroom, welks raveling een bestendig gedruisch verwekt. Deze sterke schuring van het rivierwater heeft reeds den Gouverneur VAN SOMMELSDIJK het besluit doen nemen, om den rivieroever met groote flinten en klipsteenen tegen afspoeling te verzekeren, ofschoon de ondergrond uit schulpsteen bestaat.

Dit fort is eigenlijk eene citadel, bestaande uit eene regelmatige gebastionneerde vijfhoek, met steenen muren en natte grachten voorzien, benevens eenige buitenwerken, en ten O. aan de rivier, eene batterij voor 20 vuurmonden. De ingang is aan de stadszijde en heeft aldaar eene esplanade. Aan de noord- of linkerzijde dezer poort, vindt

men eenen grooten bornput, waaruit het water, met eene bijna evenwigtigen, langen hefboom opgehaald wordt. De poort binnengaande, komt men op een binnenplein, waarop (echter zonder eenig herkenningsteeken) de Gouverneur van SOMMELSDIJK door de oproerlingen werd begraven; langs ziet men de getraliede vensters der militaire en regts de criminele en civiele gevangenissen; voor zich heeft men twee hooge palen staan, tusschen welke een kleine voetpaal staat, waaraan boeijen, in welke de afgestraft wordende slaven of slavinnen geboeid en gezweept worden.

Behalve de bovengenoemde gevangenissen, is het zoogenaamde Kakkerlakken gat, het ellendigste gat, dat men zich verbeelden kan, regt tegenover de poort, in eenen hoek van den dikken muur. Het is een verwulfde kelder, waarin het licht van zon noch maan doordringen kan. Deze zoo duistere als vochtige spelonk heeft, bij de militairen, door het aldaar in groote menigte huisvestende ongedierte, bovenstaanden naam verkregen, en, wegens de ongezondheid van dit hol, wordt niemand langer dan 14 dagen daarin opgesloten. Behalve tot gevangenissen, dienen de gebouwen van het BINNENFORT tot magazijnen van kleeding en wapenen; terwijl men in den linkervleugel de provoost en de werkplaatsen van het garnizoen heeft.

Verder bestaat ZEELANDIA uit eene groep onregelmatige gebouwen; als: het Paviljoen voor de Officieren, zijnde eene houten loots van twee verdiepingen hoog, met twee galerijen aan de oost- of binnenzijde; dit onregelmatig gebouw zag er in de laatste tijd, zeer slecht en vervallen uit en wordt thans of is misschien reeds door een nieuw gebouw vervangen. Ten Noorden daarvan heeft men de Hoofdwacht, bij de zoogenaamde ophaalbrug, waaraan het zeer sterk van swaar en deugdzaam hout gebouwde Meshuis en zijne keuken grenst, zijnde een gebouw van twee verdiepingen hoog, langwerpig en vierkant, met een kruisdak, op welks midden een koepeltorentje staat, waarin eene klok en een uurwerk zonder wijzerplaat gevonden wordt, zijnde het eenige publieke uurwerk van geheel Paramaribo. Het Meshuis, in welke ooster frontespies men het wapen der kolonie gebeeldhouwd ziet, is, volgens het opschrift van het westelijk frontespies, in 1789 gebouwd, en voert tot zinspreuk *Arcus non semper tenditur* (de boog kan niet altijd gespannen zijn). De benedenzaal waarin een biljard en eene tapkast, dient den Officieren tot koffijhuis; de bovenste verdieping, waarin de krijgsraad zitting houdt, strekt tevens tot eetzaal voor de Officieren van het garnizoen; terwijl de zijgebouwen de woning en keukens van den Mesman bevatten. Ook dit gebouw wordt geheel vernieuwd. Naast de Mes staat een van steen gebouwd Officiershuis; vervolgens de batterij en eene groote keuken; waarop de fraaije, twee verdiepingen hooge, geheel van steen en luchtig gebouwde Kazerne volgt, staande op eene koele plaats, aangezien de zeewind, die hier regt over de rivier aanwaait, daar door blaast. Dit gebouw, dat oorspronkelijk voor een Magazijn van levensmiddelen gebouwd werd en later in eene kazerne herschapen is, is niet alleen het grootste maar tevens het hechtste gebouw der kolonie. Voor de kazerne en de vroeger genoemde gebouwen heeft men een ruim, onregelmatig schulpenplein, waarop hier en daar eenige grafzerken verspreid liggen. Ook werd, volgens HERLEIN (1), de Gouverneur DE GOYER, den 1 Augustus 1716, aldaar begraven.

---

(1) *Beschryvinge van de volkplantinge Zuriname*, bl. 50.

Achter de groote kazerne had men vroeger de Kazerne der muzikanten, waarboven het korps Guides of het Negerkorps logeerde; achter dit gebouw een Officiers-woning en daar achter de Sommelsdijks-kreek; doch in 1854 zijn alle de gebouwen achter de groote kazerne afgebroken. Bij de plaats, waar dit Officiershuis stond, ziet men nog de fondamenten van eenen vroeger bestaan hebbenden en door den wind gedreven wordende watermolen; die echter, zoowel als de wind-roggemolen van het fort Amsterdam, uit gebrek aan wind, spoedig in verval geraakt en afgebroken is.

Bij het zien van het oude fort hetwelk, door afbreking, aanbouwing en verandering, geheel van gedaante veranderd is, moet men zich verwonderen, dat het een bombardement van drie dagen, (van den 15—17 October 1712) tegen de Franschen heeft kunnen uithouden, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat het destijds zeer in verval en slecht gewapend was. Maar de kolonisten zeiden, dat de schatting, door den Franschen Zeevoogd Cassard gevraagd, onder bedreiging van de kolonie te zullen platbranden, en de ingezetenen door honger en bommen te zullen dwingen, slechts een lokaas voor de Franschen was, om, in geval van betaling, in het vervolg terug te komen en alsdan de opbrengst hunner nog niet geoogste produkten op te eisschen; dat het dus beter ware hen maar te laten branden, wijl zij toch maar gekomen waren, om te rooven, waarvan dan ook eene manmoedige verdediging het gevolg was: echter moesten de onzen voor de overmagt der Franschen bukken.

ZEELANDIA, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *Midden-Divisie*, O. van het Schottegat, Z. van de plant. Welgelegen, N. van de plant. Vagevuur.

ZEELANDIA (NIEUW-), fort in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Boewang-Besi*, een der *Uliassers*.

Dit fort, hetwelk, ter vervanging van het, in 1818 ingestorte, fort *Zeelandia* (zie hierboven), geheel nieuw gebouwd is, staat op den oever der zee, op een klein voorgebergte, omtrent honderd schreden van den afloop eener rivier, die tamelijk breed maar niet diep is en geheel doorwaad kan worden. Op den zelfden afstand loopt hij in zee uit. Het is van ruimen omtrek doch heeft slechts twee punten of bastions. Op het bastion aan den kant van Ceram kunnen twee stukken op dat naar Saparoea slechts één stuk geplaatst worden. Daar in staat eene goede en ruime Residentswoning, en eene daarvan afgezonderde Vergaderzaal of Balí, alles van steen gebouwd. Wijders nog een Specerij-pakhuis van gabba-gabba, en eene kleine Kazerne voor veertig militairen, insgelijks van gabba-gabba gebouwd. Bij eene aardbeving, die den 1 November 1835 plaats had, zijn de muren van het residentiehuis in dit fort afgeweken.

ZEELBERG of Zeelsbergen, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempeland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 2½ u. Z. van Eindhoven, gem. en 20 min. Z. O. van *Valkenswaard*, nabij de Tongelreep, waarover hier eene brug ligt; met 16 h. en ruim 80 inw.

ZEELISSE, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oosterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Selissen.

ZEELST, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en kant. *Eindhoven* (5 k. d., 25 m. k., 5 s. d.), palende N. W. aan de gem. Oirschot en Best, N. O. aan de gem. Strijp, O. aan Gestel-en-Blaarthem,

Z. O. aan Waalre, Z. aan Veldhoven-en-Mereveldhoven, W. aan Oerle.

Deze gem. bevat het d. Zeelst, en de b. Klein-Eindhoven, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1314 bund. 20 v. r. 32 v. ell., waaronder 1290 bund. 48 v. r. 93 v. ell. belastbaar land; telt 178 h., bewoond door 242 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1220 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden; terwijl er tevens handel wordt gedreven in linnen- en pellengoederen. De grond is er slechts middelmatig en voor een gedeelte zeer schraal en onvruchtbaar; rogge, haver en boekweit zijn de granen die hier gewonnen worden.

De inw., die er allen. R. K. zijn, behooren tot de par. van *Zeelst-en-Mereveldhoven*, welke in deze burgerl. gem. eene kerk heeft.

Men heeft in deze gem. eene school, welke gemiddeld door 180 leerlingen bezocht wordt.

Het d. Zeelst ligt 1 u. W. ten Z. van Eindhoven, 2¼ u. Z. O. van Oirschot. De huizen staan er zeer verspreid. — Men wil dat de naam der plaats afkomstig is van de Saliers.

De kerk, aan den H. Willibrordus toegewijd, welke sedert de Reformatie bij de Hervormden in gebruik was, is in het jaar 1795 aan de R. K. teruggegeven. Het is een middelmatig kruisgebouw met eenen spitsen toren op het dak. Er plagt voorheen nog een kleiner torentje met een klokje op het midden der kerk te staan, doch dit is er, bij de vernieuwing, in 1739, afgenomen, omdat het voor het dak te schadelijk was. De kerk staat in het midden van het dorp, op een kerkhof, dat met een steenen muur omringd is.

Ook stond onder Zeelst eertijds een voorname kapel onder aanroeping van den H. bisschop Severinus ingewijd, met eenen priesterlijken tijtel of beneficie voorzien. Deze kapel is geheel verdwenen Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans nog eene boerderij het Severeind geheeten. Ook heeft hier vroeger gestaan een kast. het Huis te Zeelst genoemd. Zie het volgende art.

Aan Zeelst, *Blaarthem*, *Zonderwijk* (nu *Veldhoven*) is door Jan II, Hertog *van Braband*, in 1297, een aanzienlijk hoek of weiland uitgegeven.

De kermis valt in den derden Zondag in October.

Het wapen dezer gem. bestaat uit de beeldtenis van den H. Willibrordus.

ZEELST (HET HUIS-TE-), voorm. kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kemperland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 1 u. W. ten Z. van *Eindhoven*, gem. en 5 min. N. O. van *Zeelst*, aan de Kruisstraat.

Dit kasteel, hetwelk in eene gracht lag, ging in 1655, bij afscheiding der nagelatene goederen van Vrouwe Elisabeth van Berkel, aan Jonkheer Karel Antoon van Vladeracken, Heer *van Nemelaar*, en diens zuster over. In het jaar 1683 werd het bewoond door Jonkheer Karel van Vlierden, Heer *van Eckart*. Het is voor eenige jaren, door den laatsten bezitter, Graaf van Drongelberg, gesloopt.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men nog eene boerenwoning het Slot geheeten.

ZEELST-EN-MEREVELDHOVEN, R. K. parochie, apost. vic. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Eindhoven*.

Vóór de Reformatie waren Zeelst en Mereveldhoven twee afzonderlijke parochiën, doch sedert zijn zij vereenigd tot ééne par., welke

eene kerk te Zeelst en eene kapel te Mereveldhoven heeft, waarin de dienst door eenen Pastoor en eenen Kapellaan verrigt wordt. Men telt er 1420 zielen, onder welke 1000 Communikanten.

ZEELUST, voorm. buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3 u. O. van *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Alphen-en-Rietveld*.

Daar het heerenhuis van dit buit. afgebroken is bestaat er thans nog alleen eene boerderij, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 17 bund. 93 v. r. 96 v. ell.

ZEEM (DE), boerderij in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1 u. W. ten N. van *Appingedam*, gem. en ½ u. N. van *Loppersum*, 1 u. N. O. van *Garrelsweer*, 1 u. Z. W. van *Wirdum*, ten N. van het *Damsterdiep*, welke men wel eens als een geh. vindt opgegeven.

Deze boerderij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 49 bund. 44 v. r. 20 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer P. B. Gerssmoen, woonachtig te Loppersum.

ZEEPE (DE), duinvallei op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, gem. en W. van *Haamstede*.

ZEERIJP, oudtijds Semijp, in de wandeling doorgaans Ripe, Rijpe of de Rijp genoemd, onder welke laatste benaming het algemeen bekend is, d. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2 u. W. N. W. van *Appingedam*, gem. en ¼ u. Z. W. van *'t Zandt*. — Men telt er in de kom van het d. 31 h. en 180 inw., en met de daartoe behoorende b. de Groeve 83 h. en 500 inw., die in den landbouw hun bestaan vinden. Ook heeft men er eenen roggemolen. Dit dorp heeft zeer schoone zavelachtige landen en schijnt in vroeger tijden zeer aanzienlijk geweest te zijn. Doch de burgen zijn ook hier gesloopt, ofschoon nog lang eene burg in de Rijp en een ander in de Groeve zich hebben staande gehouden.

Door het onregelmatig gebouwde dorp slingert een niet geplaveide rijweg. Het schijnt zijnen naam gekregen te hebben, omdat het eertijds op den oever (in 't Latijn *ripa*) van den boezem der Eems of van de haven van Wester-Emden, aan *de Fivel*, gelegen was. Het ligt ¾ u. Z. W. van Wester-Embden, waarvan het door de breede bedding der oude Fivel gescheiden is.

De Herv., die er 450 in getal zijn, onder welke 70 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Appingedam*, ring. van *Loppersum*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Gerardus Alberti, die voorheen Roomsch Priester en er in 1595 in dienst was. Hij werd in 1600 opgevolgd door Daniel Thomae. Onder de hier gestaan hebbende Predikanten verdient melding de beroemde Godgeleerde Hermannus Muntinghe, die er in 1777 kwam, en in 1780 als Hoogleeraar en Akademieprediker naar Harderwijk vertrok. Het collatieregt wordt hier door onderscheidenen uitgeoefend; doch Primarius Collator is Jonkhr. O. Q. J. J. van Swinderen, woonachtig te Groningen, die zulks, vóór een paar jaren, bij publieken koop bekomen heeft.

De kerk, is een fraai, hoog en ruim, half kruisgebouw, dat ook inwendig bezienswaardig is; het orgel verdient onderhouden te worden. De vroeger zeer hooge naaldtoren heeft, na afneming van de naald, in 1834, en het daarvoor plaatsen van een verkort vierzijdig dak van blaauwe pannen, met eene lantaarn daarop, de gedaante van een theebus. Deze toren staat ten N. O. afgezonderd van de kerk, met de hoeken naar de hoofdwindstreken gerigt, waardoor één hoek naar de kerk gekeerd is. Vroeger diende deze toren voor eene baak op de

Wadden en de Eems. Deze kerk is, in het jaar 1796, uit hare eigene fondsen aanmerkelijk verbeterd en versierd, en met geheel nieuwe zitbanken voorzien.

Herbrandus, die volgens Emo, in het jaar 1217, de Pastoor der kerk was, werd in het zelfde jaar, den 21 Mei, op eene schelmsche wijze doodgeschoten. Om dezen doodslag is er, zoo als Emo zelf getuigt, een interdict over het land van Fivelgo geveld. In 1252 zegt Emo, is schielijk gestorven Menco, Abt van de Rijp, zijnde een regtsgeleerde, die vrij geleerd was. Ubbo Emmius noemt hem den Pastoor van Rijp, en voegt er bij, dat hij onder de geleerdsten van zijnen tijd gerekend mag worden.

De dorpschool wordt gemiddeld door ruim 60 leerlingen bezocht.

Het Garsthuizer-maar strekt zich hierdoor langs Eenum naar Oosterwijtwerd uit. — In het begin dezer eeuw, werd er te Zeerijp een zeer zwaar gebeente opgedolven (volgens Lacépède, dat van eenen Afrikaanschen olifant), hetwelk in het Museum te Groningen bewaard wordt.

Onder de bijzonderheden van dit d. rekenen wij den Woldweg of Wolddijk en het aldaar zoo algemeen aangenomen bekende spokende Rijpsterlicht. Dit zoo gevreesde licht was geen zich verplaatsende *ruil* of *vurige landmeter*, geen *valsche lantaarn* of *stalkaars*, geen *dwaal-* of *hiplicht* (*furolles*), maar een blijvend licht, dat op de zelfde plaats dan eens zeer helder en dan eens bijna onmerkbaar gezien werd. Er bestaat omtrent de oorsprong van dit licht de volgende legende: Keizer Karel *de Groote* beval, na zijne overwinning op den Frieschen Koning Radboud II, en na dat deze gevlugt was, dat overal in zijn uitgestrekt rijk de wetten in schrift zouden worden gesteld (1). De Friezen benoemden tot dat einde twaalf deskundige personen, wetgeleerden, door hen *Wimoedes* en door de Noormannen *Azen* genaamd, want het twaalftal was in geregtszaken overal van veel beduidenis. Deze Wimoedes moesten als ingewijdden de heilige godentaal, die meerendeels uit rijmen en spreuken bestond, uit het oud Friesch in het Latijn overzetten, en die vertaling zou hen vervolgens tot rigtsnoer verstrekken. Karel wilde, bij het invoeren van meer algemeene wetten, de eenheid bevorderlijk zijn, zonder evenwel hunne voorvaderlijke wetten en gebruiken te veel te wijzigen en op den achtergrond te dringen; de Wimoedes weigerden echter hunne wetten in schrift te brengen, als zijnde, huns inziens, niet geoorloofd, het door hunne voorouderen in Orakeltaal uitgesprokene in schrift te stellen, ook wilden de Friezen zich niet aan de elders nieuw ingevoerde keizerlijke wetten onderwerpen, als wijkende te zeer van hunne alonde zeden en gewoonten, waaraan zij zoo bijzonder gehecht waren, af. De Keizer, hiervan kennis bekomen hebbende, gaf de twaalf wijzen (Wimoedes) zeven dagen tijd om eene keus te doen tusschen het onthoofden, levend begraven of om ten prooi gegeven te worden aan de woeste golven der zee, door in een stuurloos schip geplaatst te worden en zich alsoo te laten drijven. Zij kozen het laatse gingen te Zeerijp, in lijdzame onderwerping, aan boord, en dreven nu, met een schip zonder zeil, roer, riemem of anker, voor Gods weêr en wind, zeewaarts. Op het ruime water zijnde zeide een der Wimoedes, met name Asing of Azega, dat hij eens in eene leerrede van Willebrord gehoord had, dat Jezus Christus, voort na zijne opstanding, op het

(1. Eginh. *Vita* Car. M., p. m. 32.

bidden van zijne in druk gezetene vrienden onder hen versehenen was, niettegenstaande de deuren van de zaal, waarin zij zich bevonden gesloten waren, en nu stelde hij aan zijne ambt en lotgenooten voor, om ootmoedig de hulp, redding en tusschenkomst van JEZUS, in dit zoo groot gevaar, biddend af te smeeken. Dit geschiedde, de geknielde twaalven zonden hunne gebeden ten hemel, en ziet, wijl zij nog baden, vertoonde zich achter in het schip een man, rustende met zijn hand op een kromhout, waarmede hij het schip bestuurde, en hen alzoo weder in de haven, vanwaar zij uitgevaren waren terugbragt. Als nu de dertiende, met de twaalf Wimoedes, aan welke hij in uiterlijk voorkomen geheel gelijk was, aan land kwam, wierp hij het kromhout op den grond, alwaar het terstond brandde en vervolgens tot eene lichtende baak voor de zeelieden verstrekte, tot dat 't Zandt (de haven van ZEERIJP) verstopte, waarop het brandende hout verdween en door eene rijke bron van heerlijk versch water vervangen werd; doch van toen af brandde de duivel, hier aan den dijk, een vuur als een *valsche lantaarn*, een groot licht, om de zeelieden te misleiden, daar dit licht bij nadering verdween. De dertiende, om tot het verhaal terug te keeren, onderwees en leerde de Wimoedes verders, gevende hen tevens in, welke regten zij ter gehoorzaming aan het keizerlijke bevel van de Friesche wetten zouden uitkiezen en beschrijven. Als zij nu wel onderrigt waren, zagen zij den dertienden niet langer: zij gingen aan hunne taak en volbragten deze. Zij kozen het landregt dat hen door MARIA's zoon geleerd was, en deze verzameling van wetten verwierf de goedkeuring van den Keizer en den Paus beiden, en door deze voorgewende ingeving van JEZUS CHRISTUS kregen de anders stijfhoofdige Friezen hunne wetten overeenkomstig des Keizers verlangen. Het zoo gevreesde Rijpsterlicht is dus niet anders dan het vuur van den Booze.

In het jaar 1590 leed dit dorp veel last van het Statenvolk, dat eenen strooptogt in de Ommelanden deed.

ZEERIK, water in de *vijf Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZEDERIK.

ZEERUST, laan in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-den-Vogelenzang*, 1½ u. Z. ten W. van *Bloemendaal*, die in eene westelijke strekking, van het landgoed Oosterduin naar Bentveld loopt en eertijds waarschijnlijk op den aldaar voorbij vloeijenden Rijn aanliep.

ZEERUST, buit. in *Delfland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3½ u. Z. van *'s Gravenhage*, kant. en ½ u. Z. W. van *Voorburg*, gem. *Rijswijk*.

ZEERUST, thans RUSTHOEK, buit. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. N. W. van *Amersfoort*, gem. en 20 min. N. W. van *Baarn*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 6 bund. 35 v. r. 92 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Mr. SIMEON PETRUS Baron VAN HEEMSTRA, woonachtig te Amsterdam, die den naam ZEERUST in dien van RUSTHOEK veranderd heeft.

ZEERUST, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en 20 min. Z. O. van *Voorburg*, gem. *Stompwijk-Wilsveen-Leydschendam-Zuidzijde-en-Tedingerbroek*, in de *Polder-van-Tedingerbroek*, 2 u. W. Z. W. van *Stompwijk*, aan de Leydschevaart en den straatweg van Leyden op 's Gravenhage. — Dit buit. beslaat eene oppervlakte van 3 bund.

ZEERUST, voorm. buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. O. van *Leyden*, kant. en ½ u. W. van *Alphen*, gem. *Oudshoorn en-de-Gnephoek*, nabij 's Molenaarsbrug, ½ u. O. van *Koudekerk*.

Bij de kapitale heerenhuizing is thans eene kalkbranderij met drie ovens gevestigd. Het beslaat eene oppervlakte van 92 v. r. 88 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer J. van Lakerveld Bisdom, woonachtig te Oudshoorn.

ZEERUST, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en 5 u. Z. van *Middelburg*, kant. en 1 u. N. van *Vlissingen*, gem. en 1 u. N. van *Koudekerke*.

Dit buit. is door Cornelis Evertsen, een lid van het beroemde geslacht der Zeeuwsche zeehelden van dien naam, gesticht, doch is thans gesloopt.

ZEESE, Zeesse, Ziese of Seyse, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 6½ u. N. O. van *Deventer*, kant. en ½ u. Z. O. van *Ommen*, gem. *Ambt-Ommen*; met 26 h. en ongeveer 130 inw.

ZEEUWSCHE-EILANDEN (DE), naam, onder welken men de eilanden verstaat, waaruit de prov. *Zeeland*, tijdens het bestaan van de *Republiek der Vereenigde Nederlanden*, bestond. Zie Zeeland, voorm. prov.

ZEEUWSCHE-STROOMEN (DE), wateren, welke de *Zeeuwsche-eilanden* bespoelen, en door de Schelde en hare takken gevormd worden, daartoe rekent men de Honte of Wester-Schelde, de Ooster-Schelde, de Eendragt, het Slaak, de Krabbe-Rammegors- en Mosselkreken, het Mastgat, het Zype, het Schenge, het Zuidvliet, het Sloe enz.

ZEEUWSCH-VLAANDEREN, naam, welke men thans veelal geeft aan dat gedeelte van het voorm. graafs. *Vlaanderen*, hetwelk, tijdens het bestaan van de republiek der *Vereenigde Nederlanden*, onder den naam van Staats-Vlaanderen, tot de *Generaliteits-landen*, behoorde. Zie Vlaanderen (Zeeuwsch-).

ZEEUWSCH-VLAANDEREN-BEOOSTEN-DEN-BRAAKMAN, naam, welken men wel eens geeft aan het distr. Hulst, prov. *Zeeland*. Zie Hulst.

ZEEUWSCH-VLAANDEREN-BEWESTEN-DEN-BRAAKMAN, naam, welken men wel eens geeft aan het distr. Sluis, prov. *Zeeland*. Zie Sluis.

ZEEVANG (DE), of de Zeevank, dijkgraafs. en hoogheemraads., prov. *Noord-Holland*.

Onder dit dijkgraafs. behooren een gedeelte der stad Edam, de regtsbannen van Oosthuizen, Hobrede, Middelie, Axwijk en Kwadijk. Het strekt zich langs de Zuiderzee tot aan den ban van Ethersem, en van Edam tot aan de landzijde langs de Purmer tot Kwadijk, van daar langs de Beemster tot Oosthuizen aan den Zeedijk. In zijne grootte wordt het gerekend op 4200 deimpten of 2800 morgen (2276 bund.) lands. De grond is hier meestal veenachtig, zoo dat de ingezetenen turf maken voor hun eigen brand welke echter niet van de beste soort is. De landerijen, ofschoon laag en moerassig, zijn er vruchtbaar, en de groente, welke men hier voortkweekt, wordt doorgaans voor smakelijker gehouden dan in andere polders of meeren. Dewijl hier altoos muizen in het land gevonden worden, is men wel gewoon de Zeevang de *moeder der muizen* te noemen. Dit dijkgraafs. staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en vijf Heemraden.

ZEEVANGSCHE-WATERING (DE), water in *Waterland*, dat, in de gem. *Oosthuizen* en *Hobrede*, zijn begin neemt; aan den ringdijk van

den Zeevang, bij Hobrede, voortkomt; in eene noordnoordoostelijke rigting langs Oosthuizen en Etershem naar den Keukendijk loopt, en zich, onder dezen door in de *Zuiderzee* ontlast.

ZEEVANGS-KEUKENDIJK (DE), dijk. in *Waterland*; prov. *Noord-Holland*. Zie Keukendijk (de Zeevangs-).

ZEEVANG-ZEEDIJK, dijk in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, loopende langs de Zuiderzee in eene noordnoordwestelijke rigting van de haven van Edam naar den Zeevangs-Keukendijk.

Deze dijk heeft bij den storm van 17 Februarij 1836, groote schade geleden.

ZEEVLIET, buit. in den *Lopikerwaard*, prov. *Utrecht*, arr. en 2½ u. W. van *Utrecht*, kant. en ¾ u. W. van *IJsselstein*, gem. en ¼ u. O. van *Benschop*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 47 bund. 32 v. r. 41 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Adrianus van Dijken, woonachtig te Benschop.

ZEEWEG (DE), of de Langeveldsełaan, weg in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Noordwijk-Binnen-en-Buiten-Langeveld-en-Offem*, in eene westelijke rigting, loopende van de Woensdagsche-watering naar de Noordzee.

ZEEWIJK, voorm. hofst. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2¼ u. N. van *Haarlem*, kant., gem. en 5 min. N. W. van *Beverwijk*.

De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte beslaande van 11 bund. 25 v. r. 20 v. ell. en thans gebruikt tot tuinen, weien bouwland, worden in eigendom bezeten door onderscheidenen.

ZEEWIJK, katoenpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Motkreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Theodora Susanna, benedenwaarts aan de verl. plant. Sophia's lust; 547 akk. groot met 142 slaven.

ZEEWIJK (GROOT-), zeer groote boerderij in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 4½ u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. ten W. van *Onderdendam*, gem. en ¾ u. N. N. O. van *Warffum*, op den *Noord-polder*.

Deze boerderij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 190 bund. 90 v. r. 50 v. ell., en wordt in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Geert Reinders.

ZEEWIJK (LUTJE-) of Kleine-Zeewijk, boerderij in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 4½ u. W. N. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. N. ten W. van *Onderdendam*, gem. en ¾ u. N. N. O. van *Warffum*, in den *Noord-polder*, onmiddellijk ten W. van Groot-Zeewijk.

Deze boerderij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 34 bund. 82 v. r. 20 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Jan Arkema, Burgemeester te Warffum.

ZEEZIGT, buit. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4 u. Z. W. van *Brielle*, kant. en 3 u. W. N. W. van *Sommelsdijk*, gem. en ¾ u. N. O. van *Goedereede*, in den *Oude-Oostdijksche polder*, tegen de duinen.

Dit buit., in 1672 aangelegd door den Heer Blakert, is met boomen beplant, welke dienen tot een baken in zee, en waarbij in 1755 nog een nieuw plantaadje, ten koste van het zeewezen, is aangelegd.

ZEEZIGT, vervallen batterij op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, gem. en ¾ u. N. O. van *Goedereede*, aan het Goereesche-Zeegat, nabij het landgoed van dien naam.

Op den 21 Augustus 1806, strandde in het gezigt van deze batterij het schip *the Ann*, van Baltimore naar Amsterdam bestemd. Niettegenstaande den fellen storm en hooge zee, roeiden KLAAS HAKKER, DIRK BAKELAAR, TEUNIS VAN DE POLDER, GERRIT DE WAART en schipper JAN BEEKMAN, onder het geleide van den seinwachter JOHANNES DEGENAAR, met eene kleine boot, naar het schip, hetwelk zij niet dan na de grootste inspanning bereikten, en hadden toen het geluk de equipagie, bestaande uit 13 man, in onderscheidene reizen, behouden aan land te brengen. Deze daad ter kennisse van het gouvernement gekomen zijnde, is aan elk der genoemde personen tot aandenken uitgereikt, een zilveren medaille, hebbende aan de eene zijde den Hollandschen leeuw, en aan de andere zijde den naam van den persoon, met de vermelding der verrigte daad.

ZEEZIGT, herberg en badhuis in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, zie voorts het art. SCHEVENINGEN.

ZEEZIGT, katoenplant., in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Motkreek*, ter linkerzijde in het afvaren, palende bovenwaarts aan de plant. Eindpork., waarmede zij verbonden is, benedenwaarts aan de katoenpl. Landzigt; 606 akk. groot; met 420 slaven. De Negers noemen haar BAKI, om dat hier vroeger een Zeebaak stond.

Het woonhuis van deze plant. is zeer groot, en was vroeger in aanzien ongemeen prachtig, gelijkende wel iets op eene fraaije Hollandsche buitenplaats.

ZEEZUIPER (DE), poel in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, gem. en ½ u. W. van *Wouw*, in de heide, eene oppervlakte beslaande van 18 bund. 69 v. r. 40 v. ell. Men vangt daarin veel baars, snoek en paling.

ZEGBROEK, duinvallei in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *'s Gravenhage*; gedeeltelijk gem. *'s Gravenhage*, gedeeltelijk gem. *Loosduinen*, welke geheel tusschen de duinen besloten ligt en zich over eene aanzienlijke lengte door beide gem. uitstrekt.

ZEGEDIJK (DE), dijk, prov. *Noord-Braband*. Zie GROENENDIJK.

ZEGENPOLDER, onbehuisde pold. in het *Land-van-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Rhoon-Oud-en-Nieuw-Pendrecht*; palende N. aan den pold. het Buitenland-van-Rhoon, O. aan den Molen-polder en den Portlandsche-polder, Z. aan den Nieuwe-polder en de gorsen tegen de Oude-Maas en W. aan de haven van Rhoon.

Deze pold., welke in de zeventiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 137 bund. 20 v. r. 70 v. ell., waaronder 136 bund. 38 v. r. 60 v. ell. schotbaar land; en wordt, gecombineerd met den Molenpolder, door eenen molen en eene sluis, op de Oude-Maas, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Heemraden, eenen Penningmeester en Secretaris, en eenen Bode.

ZEGERSWAAL of ZEGERSWEEL, water, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, gem. en 5 min. N. van *Hoogcarspel*.

ZEGEVAART, naam, welken sommigen geven aan het d. ZEEWAARD, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZEEWAARD.

ZEGENWERP, landg. in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 1½ u. Z. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 1½ u. N. ten O. van *Boxtel*, gem. en ¼ u. Z. van *St. Michiels-Gestel*, tusschen den Dommel en den grindweg op 's Hertogenbosch.

Op dit landgoed bestaan, behalve het heerenhuis, met de daartoe behoorende stalling, koetshuis, tuinmanswoning, tuinen enz, vier kapitale bouwhoeven, met hooi-, wei- en bouwlanden, 2 arbeiders- en portierswoningen, benevens 9 schaar- en mastbosschen enz., te zamen beslaande eene oppervlakte van 144 bund. 58 v. r. Het wordt in eigendom bezeten en bewoond door den Heer JAN BAPTIST WAPPERS MELIS, Ridder van den Nederlandsche Leeuw.

ZEGGE, d. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. W. van *Breda*, kant. en 1 u. Z. Z. W. van *Oudenbosch*, gem. *Rucphen-Vorenseinde-en-Sprundel*, 1 u. N. W. van Rucphen. Men telt er 26 verstrooid staande h., en ruim 165 inw. en met de daartoe behoorende geh. den Noordhoek, het Heesterbosch, het Molenkwartier, 75 h. en ruim 530 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Ook heeft men er 1 bierbrouwerij en 1 windkorenmolen.

Dit d., vroeger gezegd LANDEN-VAN-BERGEN-BOVEN-DEN-NIEUWENBERG, en eertijds genaamd MUSBERG, was reeds sedert het jaar 1608 eene afzonderlijke gem., toen het in het jaar 1810 bij Rucphen is gevoegd.

De inw., die er allen R. K. zijn, onder welke 370 Communikanten, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. en dek. van *Breda* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, aan *Onze Lieve Vrouwe boodschap* toegewijd, is in den jare 1847 nieuw gesticht en is een eenvoudig langwerpig gebouw met eenen smallen vierkanten kloktoren tegen den voorgevel aangebouwd, gedekt door een spitsje. Zij is van altaren, doch van geen orgel voorzien. Ook heeft men er eene kapel, mede *Onze Lieve Vrouwe boodschap* toegewijd, en eene dorpschool welke gemiddeld door 160 leerlingen bezocht wordt.

Het wapen, door de voorm. gem. gevoerd, is een rond schild, waarin een ander vierkant schild, met drie makels, waarvoor een geknield Lieve vrouwebeeld met een boek en eene ster en weegschaal boven het hoofd.

ZEGGE (DE LAGE-), streek gronds in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Rucphen-Vorenseinde-en-Sprundel*, 7 min. W. van *Zegge;* waartoe het behoort.

Het is een hoek basterd kleigrond geheel tusschen zandgrond, eene oppervlakte beslaande van 87 bund. 28 v. r. 65 v. ell., waarin de Riet haren oorsprong neemt.

ZEGGELIS, geh. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., gem. en 5 min. O. van *Alkmaar*, ten Z. van het Groote-Noord-Hollandsche-kanaal.

ZEGGEN (DE), waterpoelen in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Terheyden*, welke zeer gezonden visch opleveren.

ZEGGERSBEEK (DE), ook wel de AZELER- of AZELOSCHE-BEEK, riviertje in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, dat uit de *Eschmarkte*, gem. *Ambt Delden*, voorkomt in eene noordelijke rigting door de gem. *Borne* loopt en zich in de *Bornsche-beek* ontlast.

ZEGLIS (HET), water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie SEGGELIS.

ZEGOLTMARKE, plaats vermeld in 793, in het lands. *Felua*, thans onbekend.

ZEGSCHE-NOORDHOEK (DE), geh. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. W. van *Breda*, kant. en 1½ u. Z. van *Oudenbosch*, gem. *Rucphen-Vorenseinde-en-Sprundel*, 1 u. N. van *Rucphen;* met 18 h. en ruim 140 inw.

ZEGUIT-POLDER, naam, welken men wel eens abusivelijk geeft aan den SIGUIT-POLDER, in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie SIGUIT-POLDER.

ZEGVELD, gem. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen* (5 k. d., 3 m. k., 2 s. d.); palende W. en N. aan de Mije, die haar van de Zuid-Hollandsch gem. Nieuwkoop en Achttienhoven-en-de-Bosch scheidt, O. aan de Grecht, waardoor zij van de gem. Kamerik-Mijzijde wordt gescheiden, Z. aan de Zuid-Hollandsche gem. Rietveld-en-de-Bree en Bodegraven, W. mede aan de Mije.

Deze gem. bestaat uit den Zegvelder-polder en het Zegvelder-Broek; bevat het d. Zegveld en eenige verspreid staande woningen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1521 bund. 93 v. r. 77 v. ell., alles belastbaar land; telt 103 h., bewoond door 131 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 640 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die er ruim 440 in getal zijn, onder welke ongeveer 210 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Utrecht*, ring. van *Mijdrecht*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest SEBASTIANUS HELDT, die in 1593 herwaarts kwam en in 1603 naar Op- en Neer-Andel vertrok.

De 9 Remonstranten, die er wonen, behooren tot de gem. *Nieuwkoop-en-Zevenhoven*. — De R. K., van welke men er 186 telt, parochiëren in *de Mije*. — Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door 75 leerlingen bezocht wordt.

Deze gem. is eene heerl., welke, in het midden der vorige eeuw, onder het geregt van het kapittel van St. Maria te Utrecht behoorde. Thans wordt zij in eigendom bezeten, door het Domein.

Het d. ZEGVELD of SEGVELD, ook wel ZEKVELDT, ligt 4½ u. W. ten N. van Utrecht, 3 u. W. ten Z. van Maarssen. Het is het meest westelijk gelegen d. der prov. Utrecht, en grootendeels in de lengte gebouwd. Men telt er in de kom van het d. 25 h. en ruim 200 inw.

De kerk is klein en heeft een koepeltorentje op den voorgevel, doch is van geen orgel voorzien. De Pastoor van dit d. werd vóór de Reformatie aangesteld door den Deken van de St. Maria's kerk te Utrecht. Op het einde der veertiende eeuw is hier Pastoor geweest KORNELIS JACOBS, VAN HEUSDEN. Toen de Zegvelders onder zijn geestelijk bestuur staande, het zij, dat zij hem ongenegen waren, of dat ze van het oude geloof begonnen af te zien, hem de penningen, daar zij op geschat waren, niet langer begeerden op te brengen, heeft hij eenen brief aan den Officiaal van de St. Maria's kerk geschreven, en daarin verzocht, dat hij door diens voorspraak, zoowel als door het gezag des kapittels, geholpen mogt worden, om aan het zijne te komen. In het jaar 1576 was JOHAN VAN OSS, alhier Kapellaan, die, in dat jaar, benevens den Schout en eenige andere parochianen, een smeekschrift heeft ingeleverd bij den Deken en het kapittel der St. Maria's kerk, en daarin vertoonde, dat hunne kerk onmagtig was, om de jaarlijksche renten, die zij te betalen had, op te brengen, waarom zij de vrijheid verzochten, om een zilveren kruis en meer andere juweelen, die aan gemelde kerk ter eere van de H. *Maagd* MARIA voorheen vereerd waren geweest, te verkoopen. De goederen en inkomsten van de pastorie bestonden destijds in 31 morgen lands, opbrengende 60 guld. 's jaars.

In het jaar 1829, is te ZEGVELD eene nieuwe predikantswoning gebouwd, waartoe door de gem. ruim 1100 guld. en uit het fonds voor noodlijdende kerken 1900 guld. is bijgedragen.

De kermis valt in op Dingsdag na 22 September.

Het wapen dezer gem. bestaat in twee waldhoorns, onder eene kroon.

ZEGVELD (HET), naam, onder welken de duinvallei HET ZEEVELD, in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, wel eens voorkomt. Zie ZEEVELD (HET).

ZEGVELD (POLDER-VAN), pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ZEGVELDER-POLDER.

ZEGVELDERBROEK, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Zegveld*; palende N. aan de Mije, die hem van Achttienhoven scheidt, O. aan de Grecht, door welke hij van Kamerik-Mijzijde en Gravesloot gescheiden wordt, Z. aan den pold. Rietveld en den pold. de Bree, W. aan den Zegvelder-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1011 bund. 71 v. r. 44 v. ell., alles wei- en hooiland; telt 80 h., waaronder 30 boerderijen, en wordt van het overtollige water ontlast door twee molens op den Rijn en de Grift. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en Secretaris en drie Heemraden.

ZEGVELDER-POLDER (DE) of POLDER-VAN-ZEGVELD, pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Zegveld*; palende N. en N. W. aan de Mije, die hem van Nieuwkoop scheidt, O. aan het Zegvelderbroek, Z. aan den Mije-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 510 bund. 22 v. r. 33 v. ell., alles wei- en hooiland; telt 83 h., waaronder 26 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de Grift, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1.24 ell. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en Secretaris en drie Heemraden.

ZEGVELDSCHE-KADE (DE), dijk in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, in eene zuidoostelijke rigting, van de Mije naar de Grecht loopende, en aldaar de grensscheiding tusschen de prov. *Zuid-Holland* en *Utrecht* vormende.

ZEGVELDSCHE-SLOOT (DE), water in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Zegveld*, in eene noordwestelijke rigting, van de Grecht, door Zegveld, naar de Zegveldsche watering loopende.

ZEGVELDSCHE-WATERING (DE), water in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Zegveld*, uit het *Zegvelderbroek* voort komende, en in eene zuid en westelijke rigting naar de Zegveldsche-kade loopende.

ZEGWAARD, gem. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *'s Gravenhage*, kant. *Voorburg* (8 k. d., 27 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Soeterwoude en Benthuizen, O. en Z. O. aan Benthorn en Bleiswijk, Z. W. aan Berkel en Pijnacker, W. aan Soetermeer.

Deze gem. bestaat uit den Palensteinsche-polder, den Binnenwegsche-polder en het Voorhoekje; bevat het d. Zegwaard, en het geh. den Hoorn, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1582 bund 33 v. r. 87 v. ell., waaronder 1878 bund. 5 v. r. 23 v. ell. belastbaar land; telt 167 h., bewoond door 314 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1400 inw., die vroeger in de veenderij, doch thans meest in de graanteelt hun bestaan vinden. Men heeft er mede eenen koornmolen.

De Herv., die er 770 in getal zijn, onder welke 240 Ledematen, behooren tot de gem. *Soetermeer-en-Zegwaard*, welke onder deze burgerlijke gem. eene kerk heeft.

De Remonstranten, van welke men er 20 telt, worden tot de gem. *Soetermeer-en-Zegwaard* gerekend, en hebben in deze burgerl. gem.

eene kerk. — De Evang. Luth. die men er vindt, behooren tot de gem. van *'s Gravenhage*. — De R. K., van welke men er 600 aantreft, worden tot de stat. van *Soetermeer-enZegwaard* gerekend, van welke de kerk te Soetermeer staat. — De school dezer gem. is gecombineerd met *Soetermeer*, doch staat te Zegwaard.

Deze gem. is eene heerl., welke in het midden der voorgaande eeuw in eigendom bezeten werd door Hendrik van Diest, Heer *van Palenstein*, Regeringsraad van den Koning van Pruissen; later werd zij bezeten door Jan Ost, Heer *van Palenstein*, in wiens geslacht zij tot nu toe verbleven is, zijnde thans Ambachtsheer van Zegwaard de Heer C. P. E. Baron Ost, woonachtig te Luik.

Het d. Zegwaard ligt 2¼ u. O. ten Z. van 's Gravenhage, 1¼ u. O. van Voorburg. Sommigen noemen het Zegvaart en anderen willen, dat het oorspronkelijk Sek-waard zou geheeten zijn, als zamengesteld uit *sek* en *waard*, hetwelk eenen polder beteekenen kan, waarin *sek*, zeker waterlis of biezen, groeide. De huizen staan ter wederzijden van den Bleiswijkschen weg, in eene zelfde rij met die van Soetermeer, zijnde de beide dorpen alleen door de *Wallewatering* gescheiden, zoo dat het oogenschijnlijk slechts een dorp is.

De kerk der Hervormden, die, zooals wij hier boven gezien hebben, mede tot *Soetermeer* behoort, is op dat art. beschreven, doch staat in dit dorp (1).

De kerk der Remonstranten, die hier vroeger stond, was in het jaar 1634 met die van Soetermeer gemeenschappelijk gebouwd en in 1640 aanmerkelijk vergroot en verbeterd; van binnen was zij aan drie zijden met gaanderijen voorzien en men hield deze kerk voor de fraaiste, welke de Remonstrantsche gemeente op het platte land had. Deze kerk is in het jaar 1841 door een geheel nieuwe vervangen. De woning van den Predikant is tegen de kerk aangebouwd.

Voorheen stond onder dit d. het oud adell. h. Palenstein. Zie dat woord.

Toen de Spanjaarden de stad Leyden belegerden is ook Zegwaard door hen bezet geweest. Zie daaromtrent nader het art. Soetermeer.

In het jaar 1650 zou dit dorp, volgens oude, nog voorhanden zijnde, aanteekeningen veel geleden hebben, door een aldaar ontstane brand, die, zoo men te dier tijd meende, door kwaadwilligen gesticht was.

Een verschrikkelijk voorbeeld van moedwil en schennis leverde het dorp Zegwaard, kort na de omwenteling van het jaar 1787, op. Deze barstten, met herhaalde en telkens verdubbelde woede, uit tegen Pieter van der Bosch, Oud-Leeraar der Remonstranten te Leyden, ook bekend als Nederduitsch dichter en schrijver van eene *Redevoering over het beleg en ontzet der stad Leyden in* 1774, die thans in stilte zijne dagen te dier plaatse sleet; doch daar omstreeks bekend stond als de zaak der Patriotten toegedaan. Een hoop gemeen volk van Voorburg en elders, deels te voet, deels te paard, in het dorp gekomen, begaf zich voor het huis van van der Bosch; daar schreeuwde de aanvoerder, onder het zwaaijen van den sabel, » Oranje boven!" » Hier moeten wij wezen!" Dit bedrijf bragt het gepeupel van *Soetermeer* en Zegwaard mede op de been. Hierbij voegden zich de Regenten, die echter meerendeels hun best deden, om den hoop tot bedaren te brengen, door de belofte, dat zij alle de papieren, tot de zaak der Patriotten betrekking hebbende, en die in het omsingelde huis te vinden

(1) Zie Deel X, bl. 554

waren, zouden uitleveren. De Regenten, binnen gelaten, verzochten die papieren te mogen hebben. VAN DEN BOSCH antwoordde, geene van belang te bezitten, dewijl de Schout VONK die in bewaring had; doch gaf zijne bereidvaardigheid te kennen, om die, welke hij had, over te geven. Hij stelde ze den Regenten ter hand, die ze aan het buitenstaande volk vertoonden. Hiermede niet te vrede, vorderde het, dat VAN DEN BOSCH, met oranje versierd, sich aan hen zou vertoonen. Toen hij zulks deed, wilde men hem ten huize uit hebben; doch welk lot hem dan te wachten stond, kon men opmaken uit het geschreeuw, van sommigen: »dien bliksem moet van kant! hij is het die al het kwaad gebrouwen heeft!" De zich bij den bedreigde in huis bevindende Regenten, bevreesd, dat het volk ter deure zoude indringen, trokken VAN DEN BOSCH terug, en sloten de deur. Zulk eene behandeling, eene zoo dreigende taal en houding drong VAN DEN BOSCH de betuiging af, »dat het hem in de ziel leed deed, dat men zoo sterk »tegen hem was vooringenomen; vermits hij zich bewust was eene regt»vaardige zaak voorgestaan en niets gedaan te hebben dan hetgeen »een braaf man pastte." Op zijne volernstige verzekering, dat er geene papieren meer dan de overgeleverde, tot die zaak betrekkelijk, ten zijnen huize waren, vertrokken de Regenten, en bewerkten dat de zamengeschoolde bende uiteen ging. Bij het heengaan hadden Regenten aan VAN DEN BOSCH gezegd, dat men, hoe sterk er aan de deur gescheld of geklopt mogt worden, niet moest opendoen. Met dit ontrustend bedrijf had men reeds, toen de Regenten nog in huis waren, begonnen, en herhaalde het van tijd tot tijd, tot in den namiddag, wanneer de Heer VAN TEILINGEN, Welgeboren man van Rijnland, uit naam van het volk, kwam, en meer papieren eischte, dewijl het volk de verzekering van VAN DEN BOSCH, ten dien opzigte, niet geloofde. Bij den Schout VONK, die niet op het dorp was, kon men daarnaar geen onderzoek doen. Met VAN TEILINGEN had VAN DEN BOSCH een vriendelijk onderhoud en ontving van hem, op de herhaalde betuiging, dat hij geen meer dan de overgegevene papieren, tot die zaak betrekkelijk, onder zich had, de toezegging, dat hij alles, wat mogelijk was, zou aanwenden, om het gemeen tot bedaren te brengen. Dit volgde echter niet. Het kloppen op de deur en vensters ging tot in den avond zijnen gang. Een vriend van VAN DEN BOSCH wilde hem overhalen, om zich tot veiligheid naar Palenstein, het huis van Schout VONK, te begeven; doch de groote menigte des volks op straat maakte die kleine overstap ongeraden. In eigen huis te blijven was en bleef gevaarlijk. Laat in den avond ging VAN DEN BOSCH, meer op dringend verzoek zijner huisgenooten, dan uit eigene verkiezing, door eene achterdeur, zijn huis uit. Zijne echtgenoote volgde hem, en hij bragt dien zorgvollen nacht in het huis zijner zusters door. Eene dezer zusters die beiden zeer beangst waren, vond 's anderendaags 's morgens goed, den tuinman van VAN DEN BOSCH, drie huizen van daar wonende, te vragen of deze een veilig verblijf voor haren broeder en zuster had? Dit gereedelijk met ja beantwoord zijnde, begaf hij zich met zijne vrouw derwaarts, en zij bleven dien dag en eenen volgenden op een zoldertje. Doch op den morgen van den derden dag, na dat het geheele dorp, door een valsch gerucht, op nieuw in onrust gebragt was, begon de woede met verdubbelde pogingen. Men maakte afspraak alle de huizen te onderzoeken, ten einde VAN DEN BOSCH te vinden en te vermoorden. Des tuinmansvrouw, hiervan verwittigd, kwam bij de verscholenen, met berigt, dat zij hen niet langer veilig in huis kon bergen; doch

zij wees hun achter op de werf eene kleine schuur, met aanmaning om zich daar te versteken. Bevend begaven zij zich derwaarts; uit hoofde van de benaauwdheid echter der verblijfplaats en van de vrees, dat zij ook daar niet veilig zouden zijn, vertoefden zij er niet lang. Zij keerden weder naar de zusters op de werf; doch beiden verklaarden, dat zij hen niet in huis konden nemen, en dat zij ook daar niet veilig zouden wezen. Hierop begaf zich VAN DEN BOSCH met zijne vrouw in de snijding tusschen het huis van de zusters en het naast daarbij staande. Naauwelijks waren de zusters in huis of er vervoegde zich bij haar, zeer bekommerd, een Dorpsschepen, vergezeld van den Bleiswijkschen klapperman, een slecht beruchten karel, met verzekering dat VAN DEN BOSCH zich in haar huis of op haar werf moest bevinden en dat zij hem over te leveren hadden. De zusters verklaarden dat de gezochte zich niet in haar huis bevond, er bijvoegende, dat zij die verzekering met eenen eed konden staven. Hierop vertrokken de beide mannen. — In gemelde snijding vonden zich de gezochten en belaagden blootgesteld aan eenen zwaren regen, met donder vergezeld. Zij zagen van daar over eene plank eenig Pruisisch krijgsvolk voorbij trekken. Dit weder en dit ontzettend vertoon drongen de beangsten, na zich bijkans twee uren op die ongeschikte plaats onthouden te hebben, om zich van daar te begeven en op de werf in de schuur zich te verbergen De ongelukkigen baden en smeekten de zusters om in huis te mogen opgenomen worden; doch dezen verklaarden zulks niet te kunnen toestaan. In de prangende angst, uit die weigering geboren, en gevoegd bij het reeds geledene, keert VAN DEN BOSCH zich om, begeeft zich uit den schuur op de werf en voorts naar het pad, hetwelk op de Ringsloot liep, en springt in het water. Eenigen van het volk schoten toe, trokken hem uit het water; doch hij werd, ofschoon hij er slechts weinig oogenblikken in gelegen had en adergelaten werd, dood bevonden. Het lijk werd op de stoep achter aan de Ringsloot gelegd. De zusters onderzochten bij de Regenten of het geoorloofd was den gestorvenen in huis te nemen; doch kregen tot bescheid, dat men niets aan het lijk konde doen, voor dat de zaak aan den Baljuw was aangegeven. Daar men nu geen gevolg van het aangeven des gevals aan den Baljuw vernam, bleef het lijk op de zelfde plaats liggen en niet ongemoeid: want de kwaadaardigheid, zich bij den ongelukkig omgekomene met spotzucht vereenigende, stak neus en ooren met oranjebloemen, vulde daarmede de handen enz. In den gapenden mond stopte de baldadigheid schulpen. In dezen bespotten staat bleef het lijk vijf dagen lang liggen, tot dat er twee dienders van Rijnland kwamen, die een touw om het lijk sloegen, het vervolgens in het water wierpen en even als een kreng achter eene schuit door de Ringsloot naar het kerkhof sleepten en zonder kist in eenen kuil dolven. Bij die schandelijke mishandeling kwam nog, dat de weduwe, op last van den Baljuw, aan den bode vijftig dukaten betalen moest.

Het wapen van ZEGWAARD is een schild van azuur, met drie banden van zilver.

ZEGWAARDSCHE-POLDER (DE), pold. in Rijnland, prov. *Zuid-Holland.* Zie BINNENWEGSCHE-POLDER.

ZEGWAARDSCHE-WEG (DE), weg in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Zegwaard*, in eene oostelijke rigting van Benthuizen tot aan den Hoorn loopende en waaraan onderscheidene boerderijen en huizen gelegen zijn.

ZEHOE (DE) of WAY-ZEHOE, riv. in *Oost-Indië*, op het *Ambonsche* eil. *Boero*, aan de Oostkust, die zich met eene oostelijke rigting in den *Archipel-van-St.-Lazarus* ontlast.

ZEIDA, kaap in *Oost-Indië*, in de *Straat-van-Makassar*, aan de Westkust van het *Sundasche* eil. *Celebes*.

ZEIDE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZIJDE-POLDER (1).

ZEIJEN of SEIJEN, geh. in het dingspil van *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 1¼ u. N. W. van *Assen*, gem. en ½ u. Z. W. van *Vries*; met 40 h. en 220 inw.

ZEIST, d. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ZEYST.

ZEK, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Sumatra*, gouv. geb. *Padang*, in de *Padangsche-Bovenlanden*.

Dit dorp werd, daar het eene schuilplaats der muitelingen was, den 27 Maart 1820, door den Luitenant-Kolonel KEER, met al wat den vijand van eenige dienst kon zijn, verbrand en vernield.

ZEKVELD (HET), duinvallei in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gem. en 1¼ u. Z. van *Zandvoort*.

Deze duinvallei beslaat eene oppervlakte van 30 bund., en is meest beplant met aardappelen.

ZEKVELDT, d. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ZEGVELD.

ZEKWAARD, d. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZEGWAARD.

ZELAND, geh. op den *Duffel*, prov. *Gelderland*. Zie ZEELAND.

ZEELANDIA, fort in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ZEELANDIA.

ZELDAM, b. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 1¼ u. Z. van *Almelo*, kant. en 1 u. W. van *Delden*, gem. *Ambt-Delden*; met 72 h. en 480 inw. Deze b. maakt het noordelijke gedeelte van de buurs. Wiene-en-Zeldam uit.

ZELDAMMER-BEEK (DE), beek in *Twenthe*, welke in het *Wienerveld*, gem. *Ambt Delden*, ontstaat; in eene noordwestelijke rigting naar *Wierden* loopt en zich vervolgens in de *Regge* ontlast.

ZELDEN-RUST, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter linker zijde in het afvaren, palende bovenwaarts aan de koffijplant. Groot-Cuylemburg, benedenwaarts aan de koffijplant. Le Contentement; 580 akk. groot. De Negers noemen haar GRAN-SOMME.

ZELDEN-RUST, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linker zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Oranjestein, benedenwaarts aan de suikerplant. Guinesche Vriendschap; 254 akk. groot.

ZELDEN-ZAT, ook ZELDEN-ZATEN, landg. in den *Vrijdom-van-'s Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr., kant. en 1¾ u. O. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, gem. *Berlicum-en-Middelrode*, ¾ u. Z. O. van Berlicum, in het geh. *Middelrode*, tusschen de Aa en de Zuid-Willemsvaart.

ZELDER, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 12 u. N. van *Roermond*, kant. en ¾ u. W. van *Gennep*, gem. en 35 min. W. van *Ottersum*; met 4 h. en 35 inw.

ZELDERSCHE-HEIDE, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, distr., arr. en 12 u. N. van *Roermond*, kant. en ¾ u. W. van *Gennep*, gem. en ½ u. W. van *Ottersum*; met 16 h. en ruim 100 inw.

---

(1) Eveneens zoeke men de overige woorden, elders ZEI gespeld, welke hier niet gevonden worden op ZIJ.

ZELDERT, geh. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en ½ u. N. van *Amersfoort*, gem. *Hoogland*.

In dit geh. heeft men, in September 1847, met het slootuitgraven op een weiland, eenen merkwaardigen eikenboom gevonden, die, volgens ooggetuigen, slechts 6 palm. onder den grond, welligt eeuwen, heeft verborgen gelegen, en waarschijnlijk door eene der oudste overstroomingen der Zuiderzee, aldaar is nedergespoeld. Deze boom was 11 ell. lang, aan den top 6 palm. in het kruis, aan den wortel 1,90 ell. in doorsnede, en in het midden zoo breed, dat een boerenwagen er op staan kon.

ZELEN, geh. in *Opper-Gelder*, prov. *Limburg*, arr. en 3 u. N. ten W. van *Roermond*, kant. en 3½ u. Z. van *Horst*, gem. en 25 min. W. van *Helden*; met 30 h. en 165 inw.

ZELHEM, gem. in het graafs. *Zulphen*, prov. *Gelderland*, arr. *Zutphen*, kant. *Doetinchem* (3 k. d., 13 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Hengelo en Ruurlo, O. aan Lichtenvoorde, Z. O. aan Wisch, Z. aan Ambt-Doetinchem, W. aan Hummelo-en-Keppel.

Deze gem. bevat het d. Zelhem, benevens de buurs. Halle, Heidenhoek, Oosterwijk, Wassink-en-Veninkbrink, Velswijk en Winkelshoek; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8099 bund. 1 v. r. 8 v. ell., waaronder 7828 bund. 50 v. r. 95 v. ell., belastbaar land; telt 552 h., bewoond door 601 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3440 inw., wier hoofdbestaan is de landbouw, met de daaraan verbondene veeteelt, voorts handel in graangewassen, hout enz. Ook heeft men er twee windkorenmolens.

Vergelijkt men het getal inw. der gemeente met hare uitgebreidheid dan is zij schaars bevolkt; de oorzaak daarvan ligt in de uitgestrekte heidegronden, vroeger in hoeken gescheiden en nu tusschen de belanghebbende ingezeten verdeeld, waarvan het gevolg is, dat daarvan nu meer voordeel dan vroeger getrokken wordt, alzoo zij worden bebouwd en tot bosch- en teellanden aangelegd

De Herv., die er ruim 2780 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zutphen*, ring van *Doetinchem*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Fremoriensis, die in het jaar 1594 herwaarts kwam, en in het jaar 1598, naar Steenderen vertrok.

De 20 Afgescheidenen, die men er aantreft, behooren tot de gem. van *Varsseveld*. — De enkele Evangel. Luth., die er woont, wordt tot de gem. van *Doetinchem* gerekend.

De R. K., van welke men er ongeveer 630 telt, behooren tot de stat. *Hengelo-en-Zelhem*. — De 12 Isr., die er zijn, behooren tot de ringsynagoge van *Doetinchem*. — Men heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te Zelhem en ééne te Halle, welk gezamenlijk gemiddeld door 150 leerlingen bezocht worden.

De Domheer Willem van Berchem, een der eerste die over Gelderland geschreven heeft, verhaalt, dat de Graven van Zutphen, die uit het overoude en adellijk huis van Saksen afstammen, vóór de grondlegging der stad zich Graven van Zelhem hebben geschreven, alsmede dat uit hunne nazaten Graaf BaldErick het huis te Zelhem tusschen Niel en Meer in de Duffel zou hebben gebouwd, van wiens nakomelingen hij eenen Graaf Diederik, met zijne broeders Aland en Gerardt, en hunne gezamenlijke kinderen van beide zijden, in een oud en versleten misboek had vermeld gevonden: maar dat graaf Balderick zijn slot

te ZELHEM had afgebroken en van de puinen en overschot een Benedictijner klooster had gebouwd voor de geestelijken van Zeffelick, en dit met aanzienlijke inkomsten verrijkt. Zoodat men niet behoeft te twijfelen (voegt hij er bij) of de Duffel, die nu onder Gelderland behoort, voorheen gestaan hebbe onder de Zutphensche Graven. Doch anderen houden dit verhaal, met regt, voor verdacht of immers onzeker, kunnende zij zich ook niet overtuigen, dat de oude Graven van Zutphen of te ZELHEM, of te Ziffelick hof hebben gehouden, aangezien BALDERICK, die hier voor een Graaf van ZELHEM doorgaat, geen Graaf van Zutphen geweest is, maar de derde van dien naam en de dertiende in de rij der graven van Cleve, die, met zijne vrouw ADELHEID, dochter van WICHMAN, Graaf *van Zutphen*, in het jaar 1000, binnen het vlek Ziffelick (hetwelk in de Romeinsche brieven bekend is onder den naam van *Cevelum*) ter eere van den H. MAARTEN een klooster heeft opgerigt, hetwelk eerst de Benedictyner Monniken toegeëigend was, en daarna aan wereldlijke Domheeren, binnen Ziffelick is gebleven, tot aan het jaar 1436, als wanneer ADOLF, de eerste Hertog *van Cleve*, het met toestemming van Paus EUGENIUS naar Kranenburg verplaatst heeft; dat mede DIRK, bij BERCHEM genoemd, geen ander is dan de vierde van dien naam, en in het geheel de achttiende Graaf *van Cleve*, die kinderloos stervende, zijn broeder ARNOLD tot erfgenaam had, die bij BERCHEM ten onregte ALARD wordt geheeten.

ZELHEM behoorde in 1085 tot het Aartsdiakenschap van Vreden in Westphalen en tot de pagus *Westfrica*. Later maakte het deel uit van het bisdom Munster en had tot Heer de Graven VAN LOHN. In 1255 verkocht HERMAN, Heer VAN LOHN, zijn regtsgebied over SEHLEM en HENGELO aan den Graaf *van Gelre en Zutphen;* sedert maakte ZELHEM een gedeelte van het Landdrostambt van *Zutphen* uit, dat, bij de inlijving van ons land met Frankrijk, heeft opgehouden te bestaan.

Het d. ZELHEM of ZELLEM, oudtijds SELHEEM en SEHLEM gespeld, ligt 4 u. Z. O. van Zutphen, 1½ u. N. O. van Doetinchem, op een punt, waar onderscheidene rijwegen elkander ontmoeten. Men telt er in de kom van het d. 186 h. en 560 inw.

De tijd van stichting van dit d. is onzeker. Het komt in 1131 onder den naam van SELHEEM voor. Sommigen willen dat het zijnen naam aan de oude Saliërs verschuldigd is. Op den 21 Junij 1846 werd de eerste steen gelegd tot bestrating van het dorp, waardoor in eene groote behoefte werd voorzien.

De kerk, welke voor de Reformatie aan den H. LAMBERTUS was toegewijd, stond destijds ter benoeming van den Proost van Bethlehem. Er waren drie vikarijen in de kerk gesticht, als: die van St. ANNA, die van St. ANTONIE en die van St. CATHARINA. Deze kerk, welke eenen hoogen toren heeft, oud en bouwvallig geworden zijnde, is in 1843 op eene doelmatige wijze verbeterd en verfraaid. Het orgel, dat eenen geruimen tijd in zeer slechten toestand was, is in dit jaar (1849) door den orgelmaker SCHWARTZ van Anholt hersteld en verbeterd, waarna het den 3 Junij werd ingewijd. De kerk en toren schijnen van eene hooge oudheid te zijn en oorspronkelijk geheel met tras of duifsteen, die hier en daar door gewone metselsteenen vervangen is, bekleed te zijn geweest. De kerk is voorts eene kruiskerk, van welke de regterzijde langer uitgebouwd is dan de linker. Zij schijnt in Junij van het 1572 veel geleden te hebben door de troepen van den Graaf VAN DEN BERGH, die, in het belang van zijnen schoonbroeder, WILLEM I, Prins *van Oranje*, uit het Weerd, vooraan in Westphalen, over Gendringen,

Sillevolde en het klooster te Bethlehem naar Zelhem trok en vervolgens over Hengelo naar Zutphen, en het Overijsselsche. Daarin ligt begraven Frederik Johan, Vrijheer *van Bakr*, Heer *van Slangenberg*, Luitenant Generaal der Infanterie, onder anderen vermaard uit het gevecht bij Eeckeren in 1703.

De dorpschool wordt gemiddeld door ongeveer 100 leerlingen bezocht en is een uitmuntend gebouw.

Op eenige min. N. O. van het d. ligt Hissing, dat van adellijke afkomst is, en gedeeltelijk door den tegenwoordigen eigenaar, F. J. A. B. Becking, tot eenen zeer schoonen lusthof is aangelegd (1).

Onder Zelhem is een bijna honderdjarige eik, die, op eene hoogte van ruim 1,20 ell. boven den grond gemeten, 3,37 ell. omtrek, en, 6,30 ell. boven den grond; 2,54 ell. in den omtrek heeft, zijnde de stam 8,50 ell. hoog, zonder takken, cirkelrond en volkomen regt. Een andere boom mede aldaar, die tot op eene hoogte van 11,30 ell. insgelijks zonder takken, cirkelrond en volkomen regt is, heeft ruim 1,30 ell. boven den grond, 3,14 ell. en op 6,30 ell. hoogte, 2,46 ell. omtrek.

Zelhem is de geboorteplaats van Geertruyd van Zeist, die in 1623, met Ernst Willem graaf *van Bentheim* huwde en een sieraad van hare sekse wordt genoemd. De lotgevallen dezer vrouw, ter zake van de pogingen, door den Bisschop van Munster aangewend, om haar tot het R. K. geloof over te halen, zijn zonderling en toonen aan, dat zij eenen buitengewonen moed moet hebben bezeten.

Men heeft te Zelhem vier paarden en beestenmarkten, als de eerste den 5 Mei, de tweede den 1 Julij, de derde den 16 September, de vierde den 2 November. De kermis valt in den 17 September.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van goud, met eene ploeg van sabel, beschenen door de zon.

ZELHEMMERHEIDE (DE), heideveld in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kant. *Doetinchem*, gem. *Zelhem*.

Het strekt zich uit van het Noorden naar het Zuiden, dat is van omtrent Varsseveld tot nabij het dorp Zelhem, tot ½ mijl in de lengte, en van des Heeren Veen aan de Oostzijde tot aan het Engelanderholt, in gelijke breedte. Dus mag men rekenen dat deze heide omtrent 8 uren in den omtrek heeft.

ZELHEMSCHE ZAND (HET), uitgestrekt dennebosch, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gedeeltelijk gem. *Hengelo* en overigens in de gem. *Zelhem*, langs de grenzen van de mark van Hengelo zich uitstrekkende naar de gem. Ruurlo en ten N. belend aan den grooten weg van Zelhem op Ruurlo, eene oppervlakte beslaande van 500 bund.

Dit Zand was oorspronkelijk het eigendom van de geërfden der zoogenaamde Dunsborger-Hattemer-Mark, en is in 1822 aan den Heer Baron van der Heyden van Baak, met alle de dennen der onderscheidene aanplantingen daaronder begrepen, voor 9000 guld. verkocht. De benaming van het Zand is waarschijnlijk eerst in het eerste vierde gedeelte der vorige eeuw ontstaan; immers in dat tijdperk vindt men het eerste melding gemaakt van zandverstuiving daar ter plaatse, welke verstuiving van jaar tot jaar is toegenomen, zoo dat eindelijk in het

---

(1) Het verdient opmerking, dat de namen van de oud hoevige Erven, de oorspronkelijke bezitters van de marken, doorgaans hier en in naburige gemeenten op *ink* uitgaan, als Poppink, Wassink enz., waarvan men ook vele soortgelijke familienamen aantreft, van welke sommigen den uitgang op *ing* hebben veranderd.

tweede en vooral in het derde tot in het begin van het vierde gedeelte der vorige eeuw, de geërfden van die mark getracht hebben die verstuiving te keeren, aanvankelijk door het plaatsen van eiken kwadden en daarna door het planten van zoogenaamden zandhaver, tot dat men, in 1777, op het denkbeeld is gekomen, om dennen te planten, hetwelk niet alleen de zandverstuiving geheel heeft doen ophouden, maar ook belangrijke voordeelen heeft opgeleverd. Het Zand is, sedert dat de Heer Baron van der Heyden van Baak daarvan eigenaar geworden is, aanmerkelijk vergroot, waartoe de markverdeeling aanleiding heeft gegeven, en ten gevolge daarvan zijn er, zoo door gemelden Heer als anderen, vele nieuwe dennenbosschen aangelegd. De weg van Zelhem op Ruurlo, die vroeger geen de minste schaduw opleverde, heeft daarbij veel gewonnen, als zijnde voor een groot gedeelte ter wederzijden beplant.

ZELKE (DE) of Noord-Selke, voorm. hoogte op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, nabij de stad *Zierikzee*, en het eerste *Sas*, op den westelijken oever der oude haven. Zij is even als de Zuid-Zelke (zie het volg. art.) van overoude tijden opgehoopt door het uitstorten van de asch der zoutkeeten die aldaar in menigte stonden, volgens andere zouden daarop molens gestaan hebben, terwijl zij ook in hoogte en omtrek de gedaante eens molenbergs hebben. De Noord-Zelke dient thans voor een gedeelte tot begraafplaats, het overige gedeelte wordt als grasetting verpacht. Gedurende de Fransche overheersching werd door den toenmaligen Onder-Prefect te Zierikzee, het begraven in de kerken verboden, zoodat het Stedelijk bestuur verpligt werd, om een plan tot het aanleggen eener begraafplaats, buiten de stad, te beramen, en daarvoor op de stadsbegrooting fondsen aan te wijzen. Dit geschied zijnde, is het aanleggen der begraafplaats aanbesteed en aangenomen voor 6365 francs 87 cent. (3031 guld. 50 cents). Op den 6 April 1813, werd de eerste grondsteen van den ringmuur, door den toenmaligen Onder-Prefekt, met veel plegtigheid gelegd, in tegenwoordigheid van de stedelijke Regering, zijnde destijds, tot aandenken daarvan, eene arduinsteenen zerk in den muur geplaatst, met een toepasselijk opschrift, en van deze verrigtingen een proces-verbaal opgemaakt, hetwelk door de aanwezige autoriteiten is geteekend en nog in het Stads-Archief wordt bewaard. De steen is echter na de omwenteling van December 1813 weggenomen.

ZELKE (DE ZUID-) of de Zuid-Selke, hoogte op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*, aan het einde van den Visscherdijk der stad *Zierikzee*, nabij het eerste sas op den oostelijken oever der oude haven. Het is eene grasrijke hoogte met hoog geboomte omgeven. Deze hoogte was in de Spaansche tijden met eenen wal en andere versterkingen bemanteld, en was eene sterkte van aanbelang, die het vaarwater de Gouwe tot ver voorbij de haven bestreek.

Toen in het jaar 1572 de stad Zierikzee geweigerd had, zich aan de zijde der vrijgewordene steden en der Watergeuzen te voegen, kwamen de Verenaars, in den nacht tusschen 7 en 8 Augustus, onder het opperbevel van den Admiraal Jacob Simonszoon de Rijk derwaarts. De bezetting bestond uit eenige vendelen Walen. Deze, de komst der Verenaars vernemende, trokken uit met een veldstuk, om hen van de reede te verdrijven; de Rijk ontscheepte evenwel zijn volk aan het Nieuwe-Hoofd, wierp er in haast eene schans op, en rukte toen voort tot aan de Zuid-Zelke, die verschanst was. Hopman Kloot veroverde die weldra. De Rijk deed er het geschut op planten, en eenige kogels in

de stad schieten. De Walen deden nog eenige uit- en aanvallen om de ZELKE weder in te krijgen, doch werden met verlies terug geslagen, en genoodzaakt gedurig achter de zoutkeeten to wijken. Van daar werden zij verdreven en binnen de stad gejaagd, waar nu ook de gemeente, reeds lang het Spaansche juk moede, begon te muiten waarop de overgave van Zierikzee spoedig volgde.

Sedert onheugelijke tijden bestaat te Zierikzee eene gewoonte, dat ingezetenen van allerlei stand, met hunne kinderen, op den tweeden Paaschdag des namiddags naar de ZUID-ZELKE wandelen en met hen de hoogte beklimmen, terwijl dan aldaar eene soort van kermis wordt gehouden en de kinderen zich verlustigen met hard gekookte eijeren, waarvan de schalen gekleurd zijn en die men daar alsdan ook koopen kan, van de hoogte te laten afrollen.

ZELKE-POLDER (DE), onbehuisde pold. op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en gem. *Zierikzee*; palende N. W. aan het Dijkwater, N. aan den Polder-van-Bettewaarde, O. aan den Gouweveer-polder, Z. aan den Zuider-Nieuwland-polder en W. aan het Poortambacht van Zierikzee.

Deze pold. heeft eene grootte van 9 bund. 20 v. r. 30 v. ell., waaronder 8 bund. 10 v. r. 16 v. ell. schotbaar land, en ontlast zich van het overtollige water, door eenen duiker, in het Dijkwater. Het polderbestuur wordt uitgeoefend door eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Ontvanger-Griffier.

ZELLANG, d. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, aan de westkust; 4° 20′ Z. B., 137° 19′ O. L.

ZELLE (HET), buit. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, distr., arr. en 3 u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 2½ u. N. van *Doetinchem*, gem. en 1 u. O. van *Hengelo*.

Dit buit., bestaande uit heerenhuis, koetshuis, stalling, bouwhuis en schuur, tuinen, bouw- en weiland, benevens uitgestrekte bosschen van opgaand en eikenakkermaalhout; beslaat eene oppervlakte van 194 bund. 34 v. r. 62 v. ell., en wordt in eigendom bezeten en bewoond door den Heer C. A. A. J. G. Baron VAN DORTH.

ZELLEM, d. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie ZELHEM.

ZEMEL-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Lisse*; palende N. aan de Stinksloot, O. en Z. aan de Voor-Ringsloot of den Lisser-polder, W. aan de hooge en buiten den pold. gelegen landen en aan den Heerenweg of straatweg op Haarlem.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 73 bund. 8 v. r. 60 v. ell., waaronder 44 bund. schotbaar land; telt 4 h., alle boerderijen, en wordt door eenen molen, op de Voor-Ringsloot, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters.

ZEMOE (DE), WAY-ZEMOE, riv. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Boero*, aan de Noordkust. — Zij loopt met eene noordoostelijke rigting in de *Bogt-van-Catsjeli* uit.

ZENDEREN, buurs. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr. en 1½ u. Z. O. van *Almelo*, kant. en 1¼ u. N. van *Delden*, gem. en ¼ u. N. W. van *Borne*, aan den straatweg van Zwolle naar de Pruissische grenzen. Men telt er 210 h. en 1100 inw., die meestal hun bestaan vinden in den landbouw en weverij.

De R. K., die hier 470 in getal zijn, behooren tot de stat. van *Kolken-Hertme*. — De Herv. tot de gem. *Borne*. — Er is hier ook eene in 1837 nieuw gebouwde school, die gemiddeld door 160 leerlingen bezocht wordt.

Deze buurs. maakt met Bornerbroek eene marke uit, welke in 1842 verdeeld is.

ZENDERHOEK, buurs., in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie ZENDERHOEK.

ZENNEWIJNEN, heerl. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Op-Hemert*; palende N. aan de heerl. Wadenoijen, O. en Z. aan de Waal, Z. W. aan de heerl. Op-Hemert.

Deze heerl. bestaat uit den pold. van Zennewijnen, benevens de Hoogeweide, den Postwaard en den Stiftswaard, en bevat niets dan de buurs. Zennewijnen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 313 bund. 67 v. r. 63 v. ell., waaronder 313 bund. 45 v. r. 59 v. ell. belastbaar land; telt 32 h., waaronder 36 huisgez., uitmakende eene bevolking van 170 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die er 140 in getal zijn, behooren tot de gem. *Op-Hemert-en-Zennewijnen*. — De R. K., van welke men er 30 telt, parochiëren te *Varik*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Op-Hemert*.

Deze heerl. bezat altijd dezelfde Heeren als Op-Hemert. Zoo als zij dan ook thans nog, even als die heerl., in eigendom bezeten wordt door den Heer BARTHOLT JOHAN CHRISTIAAN Baron MACKAY VAN OP-HEMERT-EN-ZENNEWIJNEN, woonachtig te Rotterdam.

De buurs. ZENNEWIJNEN of SENNEWIJNEN, ook wel SENDWENEN en ZINWENEN genoemd, op sommige kaarten ook ZENUWIJNEN gespeld, ligt ½ u. Z. ten W. van Tiel, 2¼ u. Z. O. van Geldermalsen, aan den Waaldijk.

BALDERICK gaf in 850 vijf hoeven aldaar (*in Sennimum*) gelegen, aan de kerk van Utrecht, en de abdij Prüm bezat aldaar goederen. In het jaar 1228, hebben de Abt en het convent van Marienweerd hun hof (*curtis*) van ZENNEWIJNEN, tot het stichten van een Nonnenklooster van de Premonstratenser orde gegeven. Dit bouwen is dat zelfde jaar begonnen, door de vrouw van SNITHUIZEN, die men van elders twee MECHTELD genaamd, en weduwe van HENDRIK VAN SNITHUIZEN te zijn geweest en wier eenige dochter OILDA met FOLPERTUS, Heer *van de Leck* trouwde. Het volgende jaar werd de kerk door WILBRANDUS VAN OLDENBURG, den vijf en dertigsten Bisschop van Utrecht, ingewijd. Aldaar zijn tien Nonnen, uit het klooster van Verschen komende, geplaatst; en de stichting ontving onderscheidene regten en bevestigingsbrieven. De kerk en het klooster werden in het jaar 1379 door het lot van den oorlog tot den grond toe afgebrand, en waarschijnlijk zullen die naderhand weder opgebouwd zijn, waarvan men echter niets vindt aangeteekend, terwijl daarvan tegenwoordig ook niets meer te vinden is. De Nonnen van ZENNEWIJNEN waren adellijke geestelijke juffers, en zijn daarna in wereldlijke Kanunnikessen hervormd, zonder eenige verpligting dan haar geld te ontvangen. Het is mogelijk dewijl de hof aan het klooster geschonken is, dat ook van ouds het lage haar geregt daaraan behoorde, en later in wereldlijke handen kwam.

Men heeft in deze heerl. een schuitenveer over de rivier de Waal, van de herberg de Roode Molen op Dreumelen.

Bij den watervloed van Januarij 1809 heeft deze heerl., naarmate van hare kleine uitgestrektheid, veel geleden, zijnde aldaar twee huizen weggespoeld en achttien andere beschadigd geworden; doch hoewel het vloedwater alhier drie voet hooger dan in 1784 heeft gestaan zijn er geene menschen of beesten omgekomen.

ZENNEWIJNEN (DE POLDER-VAN-), pold. in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrict*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*, gem. *Op-Hemert*; palende N. aan den Polder-van-Wadenoijen, N. aan het Hoogwegsche-blok, O. en Z. O. aan de Waal, Z. W. aan den Polder-van-Op-Hemert.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 313 bund. 67 v. r. 33 v. ell.; waaronder 313 bund. 45 v. r. 59 v. ell. schotbaar land; telt 32 h., waaronder 5 boerderijen, en wordt door eene sluis, op de rivier de Linge, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Leden.

ZENNEWIJNSCHE-EN-DRUMPTSCHE-WATERING (DE), watering, welke uit den *Polder-van-Zennewijnen* voortkomt, eerst in eene noordwestelijke strekking tusschen dien polder en het Hoogewegsche-blok en daarna in eene noordoostelijke strekking tusschen laatstgemeld blok en den Polder-van-Wadenoijen doorloopt en zich door de Zennewijnschesluis, in de *Linge* ontlast.

ZENNEWIJNSCHE-SLUIS (DE), sluis in den *Tielerwaard*, prov. *Gelderland*, in den *Zuider-Lingedijk*, 5 min. O. van Wadenoijen, dienende om den Polder-van-Zennewijnen van het overtollige water te ontlasten.

ZENUWIJNEN, naam, onder welken het d. Zennewijnen, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, op sommige kaarten voorkomt. Zie Zennewijnen.

ZERONSON, distr. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, reg. *Menado*. — Dit distr. behoort tot het bondgenootschap of Manahassa.

ZESBOERSTER-POLDER, pold. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie Hornhuisters-Polder (Wester-).

ZES-GEHUCHTEN, gem. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. *Eindhoven*, kant. *Helmond* (7 k. d., 29 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Tongerle, O. aan Geldrop, Z. aan Heeze, W. aan Aalst en Stratum.

Deze gem. bestaat uit de geh. Riel, Gijzenrooi, Genoenhuis, Hoog-Geldrop, Hout, Hulst, Papevoort en Putten, en draagt den naam naar de zes eerstgenoemden, uit welke zij vroeger bestond; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1496 bund. 75 v.r. 90 v. ell. belastbaar land; telt 184 h., bewoond door 205 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1000 inw., die meest zich generen van den landbouw. Ook vinden eenigen hun bestaan in den arbeid op de fabrijken te Geldrop. De grond is ligt zand, dat bij den minsten regen slijk wordt en bij de geringste droogte aanmerkelijk veel stof geeft. De granen, die hier geteeld worden, zijn: rogge, oekweit, haver, garst, aardappelen, vlas, hennip en spurrie. Men heeft er eenen koornmolen.

De inw., die er allen R. K. zijn, parochiëren te *Geldrop*. — Men heeft in deze gem. geen school, maar de leerlingen, die er 40 in getal zijn, genieten onderwijs te *Geldrop*.

Het wapen dezer gem. bestaat uit eenen eikenboom en drie horens, waarboven eene eikenkrans en twee sterren.

ZESHOEVEN, kleine oude pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Maartensdijk*, welke nu in den polder van Maartensdijk versmolten is.

ZESMOLENS (HET LAND DER), naam, welken men geeft aan alle de polders in het *Land-van-Arkel-beneden-de-Zouwe*, prov. *Zuid-Holland*, behalve die van den Banne van Gorinchem en de Beemt met de Hoeken, welke polders hunne eigene molens hebben.

Dit land bevat de pold. van Lang-Scheiwijk, het Oudeland-met-Kort-Scheiwijk, Schelluinen, Hoornaar en Arkel, te zamen, volgens het kadaster eene oppervlakte beslaande, van 1604 bund., verongeldende voor 1408 bund., die eertijds van het overtollige polderwater werden ontlast, door zes gemeenschappelijke watermolens, waardoor die gemeenschap den naam van het Land-der-zesmolens heeft bekomen en nog behouden, hoezeer zij thans slechts vijf gemeenschappelijke molens bezit, die het overtollige water van genoemde polders, te zamen zich vereenigende in een waterschap, genaamd de Kromme-Giessen, uitmalen ten deele in de Schelluinsche-Vliet en ten deele in de Groote- of Voor-Giessen, vanwaar hetzelfde water zich, door het waterschap van den Overwaard, in het Elshout, met behulp van voormolens, in de rivier de *Lek* ontlast.

ZESMORGEN (DE), onbehuisd poldertje, in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Emmikhoven-en-Waardhuizen*; palende N. aan de buitengronden tegen de Bleek, nabij de Drie-Sluizen, O. aan de Nieuw Dussensche of Zuid-Hollandsche-polder, Z. aan Oud-Boerenverdriet, W. aan de Bleekkil.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 5 bund. 13 v. r. 40 v. ell. griendland; en wordt door drie houten duikers, met kleppen voorzien, wijd 0,20 tot 0.30, op de Bleekkil van het overtollige water ontlast. Het zomerpeil is 0.15 boven A. P. en de hoogte der dijken 1.80 boven A. P. Het bestuur bestaat, met dat van den Nieuw-Dussensche- of Zuid-Hollandsche-polder, uit eenen Dijkgraaf, vijf Heemraden en eenen Penningmeester.

ZESSINGEN, geh. in het balj. van *Luxemburg*, grooth. *Luxemburg*. Zie Cessingen.

ZESTIENHOVENSCHE-POLDER (DE), pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schiedam*, gem. *Overschie-en-Hoogeban*; palende N. W. aan den Laag-Schieveensche-polder, N. O. aan den Schiebroeksche-polder, Z. O. aan den pold. den Oudendijk, Z. W. en W. aan de Rotterdamsche-Schie.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 181 bund., en wordt door eenen molen, op de Schie, van het overtollige water ontlast.

ZESTIENROEDEN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Ængwirden*, arr., kant. en ¾ u. N. O. van *Heerenveen*, ¾ u. Z. Z. O. van *Tjallebird*, waartoe zij behoort; met 6 h. en 35 inw.

ZES-VEREENIGDE-POLDERS (WATERING-VAN-DE-), naam, die in zwang begint te komen voor de watering de *Zeven-Vereenigde-polders*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, *Vierde* distr. Zie Zeven-Vereenigde-polders (Watering-der-).

ZESWIELEN, overtoom in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Alkmaarder-Overtoom.

ZET ('T), b. onder den *Zeevang*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zedde (De).

ZET (DE ENGE-) of de Enge-Zetbraak, water onder den *Zeevang*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Katwoude*, 5 min. O. van *de Zedde*.

Het beslaat met de *Wijde-Zet* en het *Zette-gat*, met welke het eigenlijk één water uitmaakt, eene oppervlakte van 89 bund. 2 v. r. 40 v. ell., en men vangt daarin baars en paling.

ZET (DE WIJDE-) of de Wijde-Zetbraak, water onder den *Zeevang*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Katwoude*, 5 min. N. O. van *de Zedde*.

ZETTE (HET), b. onder den *Zeevang*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zedde (De).

ZETTEGAT (HET), water onder den *Zeevang*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Katwoude*, onmiddellijk ten N. van de Zedde, tusschen de Purmer-ringsloot en de Trekvaart van Edam op Monnickendam.

ZEVENAAR, voorm. distr., prov. *Gelderland*, kw. *Arnhem*; palende N. en O. aan het distr. Doesborgh, Z. aan de Pruissische prov. Rijnland, W. aan het distr. Veluwenzoom.

Het bevatte de volgende 5 gem.: Zevenaar, Duiven, Herwen-en-Aardt, Westervoort en Pannerden, thans een gedeelte van het distr. *Doesborgh-en-Zevenaar* uitmakende en de zelfde oppervlakte als het kant. Zevenaar beslaande. Zie voorts het volgende art.

ZEVENAAR, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Arnhem*; palende. N. aan het kant. Doesborgh, O. aan het kant. Ter-Borgh en aan de Pruissische prov. Rijnland, W. aan het kant. Arnhem.

Dit kant. bevat de 5 volgende gem.: Zevenaar, Duiven, Herwen-en-Aardt, Westervoort en Pannerden; beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 11,515 bund. 35 v. r. 50 v. ell., telt 1424 h., bewoond door 1701 huisgez., uitmakende eene bevolking van 10,330 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

ZEVENAAR, gem. in de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, dist. *Doesborgh en-Zevenaar*, arr. *Arnhem*, kant. *Zevenaar* (5 k. d., 15 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Angerlo, N. O. aan Didam, O. aan Bergh, Z. O. aan de gem. Elten, in de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan de Strang en den Oude-Rijn, die haar van de gem. Herwen-en-Pannerden scheidt, W. aan de gem. Duiven.

Deze gem. bevat het voorm. stadje, thans plattelandstadje Zevenaar, het dorp Oud-Zevenaar en de buurschap Kwartier, Babberich, Holthuizen, Grieth, Zweekhorst en Ooy; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2764 bund. 79 v. r. 90 v. ell., waaronder 2698 bund. 18 v. r. 13 v. ell. belastbaar land; telt 552 h., bewoond door 668 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3500 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Roomsch-Katholijken, die er ongeveer 3100 in getal zijn, maken de stat. van Zevenaar en Oud-Zevenaar uit, welke in deze burg. gem. ieder eene kerk hebben.

De Hervormden, van welke men er ruim 290 telt, maken, met die uit de gem. Duiven, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Zutphen*, ring van *Doesborgh*, behoort, en 350 zielen, onder welke 210 Ledematen, telt. Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad.

Er wonen 2 Remonstranten, en 2 Evangel. Luth; de laatste worden tot de gem. van *Doetinchem* gerekend.

De Israëliten, welke er omstreeks 80 in getal zijn, hebben er eene bijkerk, welke tot de ringsynagoge van *Doetinchem*, synagogaal ressort van *Nijmegen*, behoort.

Men heeft in deze gemeente drie scholen, welke het eigendom zijn der verschillende kerkelijke gemeenten, als eene van de R. K. gemeente te Oud-Zevenaar, eene van de R. K. gemeente te Zevenaar en eene van de Hervormde gemeente aldaar, die gezamenlijk door een gemiddeld getal van ruim 300 leerlingen bezocht worden.

Nog heeft men er eene Latijnsche school. De inkomsten van den Rector, die tevens het hulppredikambt bij de Herv. gemeente waarneemt, worden grootendeels gevonden uit een vikarij, die, oorspronkelijk aan een der R. K. kerken verbonden, later door de Pruissische regering voor het rectoraat aangewezen is.

In deze gem. treft men eenige oud adellijke kasteelen, met jagtregten, aan; als: Babberich, Kamphuizen, Enghuizen, Zwanepol, Mathena, Poelwijk en het Huis Zevenaar, naar welke laatste de eigenaar en bewoner Jonkheer Jan Antoon Christiaan Arnold van Nispen, zich noemt van Nispen van Sevenaer.

Reeds vroeg vindt men gewag gemaakt van Zevenaar (Sovehaire) in het Graafschap Lijmers (Leomerite), dat genoemd wordt als onderdeel van het grootere graafschap Hameland. Dat vroegere graafschap Lijmers strekte zich echter ongetwijfeld veel verder uit dan het latere ambt van dien naam; want zelfs de tegenwoordige stad Doetinchem behoorde er toe. Zoo vindt men, dat in 838 zekere Rodgarius, Graaf in Gelderland, aan den Bisschop van Utrecht verscheidene goederen onder Duiven en Doetinchem, in het graafschap Lijmers, schonk. Later schijnt ook het overige gedeelte van de Lijmers aan het Utrechtsche bisdom gekomen te zijn; het blijkt ten minste uit onderscheidene authentieke oorkonden, dat Otto, Graaf *van Gelderland*, in 1256, den Hof te Zevenaar van het kapittel van St. Marie, te Utrecht kocht. — Zijne opvolgers bleven echter niet lang in het rustig bezit daarvan, want Zevenaar, en de omgelegen Lijmers werden al spoedig een twistappel tusschen den Hertog van dit gewest en den Graaf van Cleve. Van 1300 tot 1400, en vooral in de laatste helft dier eeuw, waren ze nu in het bezit van den eenen en dan van den anderen, werden genomen en hernomen, en schijnen zelfs meermalen gedeeltelijk in het bezit van den eenen en gedeeltelijk in dat van den anderen te zijn geweest, - zelfs hebben Reinoud, Graaf *van Gelre* en Dirk, Graaf *van Cleve*, in 1328, gezamenlijk dijkregten gegeven aan de ingezetenen van de Lijmers. Eindelijk gaf Reinoud, Hertog *van Gelre*, den 31 Januarij 1406, gedurende de geschillen met zijnen broeder Eduard over het bezit van het hertogdom door geldgebrek genoopt, zijne regten op de Lijmers in pand aan Adolf, Graaf *van Cleve en van den Mark*, voor 10,000 oude guldenschilden. Deze pandschap schijnt nooit gelost te zijn, en is dienvolgens de Lijmers sints dien tijd in bezit gebleven van den Graaf, en na 1416 van de Hertogen van Cleve, totdat in 1609 het regerende huis uitstierf.

In de laatste jaren van de regering van dit huis onder den waanzinnigen Hertog Willem, en onder zijnen zwakhoofdigen zoon Johan werd de onzijdigheid van het Cleefsche gebied, noch van de Spaansche noch van de Staatsche zijde geëerbiedigd; zoodat deze streken dikwerf het tooneel van bloedige gevechten werden, waarbij ook de Lijmers niet gespaard bleef. Gedurende dien tijd, werd Zevenaar, in 1598, door Maurits, Prins *van Oranje*, ingenomen, doch nog in het zelfde jaar aan de Stenden van Cleve teruggegeven. Het was echter vooral na den dood van Hertog Johan, dat deze streken, gedurende den oorlog over de erfopvolging in het hertogdom Cleve, tusschen de huizen van Brandenburg en Neuburg op het schrikkelijkst verwoest, en in naamlooze ellende gestort werden. Eindelijk maakte het in 1666 gesloten verdrag een einde aan alle deze jammeren, en Zevenaar, met de Lijmers, kwam, benevens het eigenlijke hertogdom Cleve, aan Brandenburg. Het bleef onder het Pruissisch bestuur tot 1806, als wanneer het

bij het door Napoleon opgerigte groothertogdom *Bergh* werd ingelijfd. In 1808 werd het bij het Koningrijk *Holland* gevoegd, ter vergelding van een groot deel lands, dat wij aan Frankrijk moesten afstaan; edoch eene nieuwe verwisseling van meester stond voor de deur. In 1810 werd Zevenaar, als deel van het koningrijk Holland, bij het *Fransche keizerrijk* ingelijfd. In 1813 door *Pruissen* herwonnen, bleef het in diens bezit tot 1 Junij 1816; toen ging het, ten gevolge van art. 25 van de Weener congres acte, aan het *Koningrijk der Nederlanden* over.

Hoeveel Zevenaar en omstreken bij die gedurige afwisseling van bestuur geleden hebben, laat zich ligtelijk begrijpen. Daarenboven werd de Lijmers ook zeer dikwerf door overstroomingen geteisterd, en als om deze onheilen nog te vergrooten, vond de regering in het jaar 1809 goed, om een gedeelte van den Lijmerschen dijk, onder de buurschap Babberich, in de gem. Zevenaar, te slechten, en daarvoor eene overlaatskade in de plaats te leggen, ten einde bij hoog water den Rijn zich over den Lijmersche-polder in den IJssel zoude kunnen ontlasten. De ingezetenen en grondeigenaren werden daardoor aanmerkelijk benadeeld; zoodra toch het water eene aanzienlijke hoogte bereikt heeft, dan loopt de geheele polder dóór gezegde overlaatskade onder, en het water kan zich slechts ontlasten, doordat de dijken langs den IJssel voor de kracht van den stroom bezwijken, of het moet door de sluis uitloopen. De ingezetenen hadden zich, ter bekoming van dadelijke schadevergoeding voor het nadeel, dat zij geleden hadden, aan den koning gewend. Bij dispositie van den 6den van Slagtmaand 1809 werd op hun verzoek afwijzend beschikt, doch tevens bepaald, dat, » zoo het mogt komen te blijken, dat de verlaging der dijken eene wezenlijke schade veroorzaakt heeft, de ingezetenen deswegens schadeloos zullen worden gesteld." Aan deze bepaling van genoemd koninklijk besluit is echter nooit gevolg gegeven. Er had onder anderen in 1820 mede eene overstrooming plaats; toen vielen er ook verschillende doorbraken in de bedoelde overlaatskade, vele landen werden afgedreven of bezand, en groote schade aangerigt.

Het voorm. stadje, thans plattelandstadje Zevenaar, oudtijds ook wel Zevener of Zeventer, Sevener of Seventer gespeld, en ter onderscheiding van Oud-Zevenaar, wel eens Nieuw-Zevenaar geheeten, ligt 2½ u. O. Z. O. van Arnhem, 3 u. W. N. W. van Emmerich, aan den grindweg tusschen beide plaatsen, 2 u. van den Eltenberg, 1 u. van de Pruissische grenzen.

Het plaatsje ontleent, volgens de overlevering, zijnen naam van de *seven aren*, die het, wegens de bijzondere vruchtbaarheid van den omtrek, in zijn wapen voert, anderen willen, dat het zijnen naam ontvangen heeft van eene reliquie van zeven haren der *Maagd* Maria, welke in de kerk te Oud-Zevenaar zoude bewaard worden, zijnde ook de *Maagd* Maria, met het kind Jezus op den arm, het oude zegel van Zevenaar, met het omschrift: *segel der Scepenen van Sevener.* Maar het is waarschijnlijker, dat de naam afkomstig is van Frankische *subenhara villa*, die zeker in de elfde en waarschijnlijk reeds in de negende eeuw voorkomt en hetwelk beteekent zeven heiligdommen, zoodat de oorsprong van den naam in de Frankische oudheid zou opklimmen. Johan II, Hertog *van Cleve*, heeft het in 1487 met stadsgeregtigheid, vrije wijnaccijnsen, vrijheid van den tol te Huissen, en regt om tol te heffen begiftigd en den bieraccijns voor 50 oude schilden in erfpacht gegeven. Het is een klein, doch in eene aangename en bijzonder

gezonde streek gelegen, bloeijend plaatsje, vroeger door wallen en grachten omgeven en met vier poorten voorzien, als: de Bleeksche-poort ten N. W., de Grietbsche-poort ten N., de Didamsche-poort ten N. O., en de Kerk-poort ten Z., doch de wallen zijn geslecht en de poorten afgebroken.

Men heeft er eene ruime Markt, en de voornaamste straten zijn: de Kerkstraat, de Didamschestraat, meestal de Diemschestraat genoemd, de Marktstraat, enz.

Men telt er binnen de voormalige wallen 183 huizen en ongeveer 1300 inw.

In het voor- en najaar zijn er onderscheidene veemarkten, waarvan die in het voorjaar druk zijn bezocht. Ook is er wekelijks eene niet onaanzienlijke groenten- en vruchtenmarkt.

Het oude Stadhuis, dat op de *Markt* stond, is vóór langen tijd afgebroken, en in het jaar 1842 vervangen, door een nieuw, goed ingerigt, eenvoudig modern Gemeentehuis, in de *Didamschestraat*, hetwelk tevens voor de sittingen van het kantongeregt dient.

De R. K., die er ruim 1000 in getal zijn, onder welke ongeveer 700 Communikanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, door eenen Pastoor bediend wordt en eene eigen begraafplaats heeft. Bij de oprigting dezer kerkgemeente, heeft zich de Landsvorst het regt der begeving van de pastorie voorbehouden; welk regt tegenwoordig zoodanig wordt uitgeoefend, dat het bestaat in bloote goedkeuring van den door de geestelijke overheid gezondenen Pastoor.

De voorm. parochiekerk, in de *Witteburger-straat*, welke vrij groot en aanzienlijk was, en eenen fraaijen toren had, is in het jaar 1601 door de vlammen verteerd; waarna de tegenwoordige kerk op de zelfde plaats is opgebouwd, die, even als de voorgaande, aan den H. Andreas toegewijd, en een groot, goed onderhouden gebouw is, met eenen daktoren, en van een fraai, nieuw, bijzonder welluidend orgel en drie altaren voorzien, waarvan het hoofdaltaar sedert kort met een fraai schilderstuk prijkt, zijnde eene kopij van van Dijk's *Mater Dolorosa*, met de vereering der wonden van Magdalena; dit uitmuntende stuk, vervaardigd door den Heer van Bree, te Antwerpen, is door Jonkheer van Nispen van Sevenaer aan de kerk geschonken. Bij deze kerk behoorden vier vikarijen, en wel eene van de H. Anna, eene van de H. Maria, eene van den H. Antonius en eene van den H. Georgius.

De Hervormde kerk, in de *Markt-straat*, welke van vóór de Reformatie dagteekent, is een klein doch net gebouw, van eene torenspits en van een orgel voorzien.

Men heeft hier een Burger-Weeshuis en een Gasthuis ter verpleging van oude lieden, Loe-Gasthuis genaamd.

Het fonds ter verzerging der Weezen is gesticht ten behoeve van ouderlooze kinderen der burgers van de stad Zevenaar. Vermits er echter geene burgerregten meer bestaan, zoo is bij een reglement in 1824, het regt tot opname verzekerd aan de afstammelingen der oud-burgers van Zevenaar en tevens onder zekere beperkingen uitgestrekt tot de latere bewoners van het plaatsje. Het eigenlijke Weeshuis, dat in de *Kerkstraat* stond, is afgebroken, en de Weezen worden in de kost besteed bij burgers van de gezindheid waartoe zij behooren. Voor opvoeding, onderwijs en vestiging in de Maatschappij wordt zeer goed gezorgd. Het bestuur bestaat uit twee Leden en eenen Rentmeester, door den Gemeenteraad benoemd.

Het Loo-Gasthuis in de *Wittenburgerstraat*, staat thans onder het beheer van den Heer van Boddelswingh. Onder de Pruissische regering stond ook deze inrigting onder het toezigt van het Stedelijk- en Staatsbestuur. Thans bestaat er geschil, of het al dan niet aan de openbaar gestelde magten zal onderworpen worden.

De school der R. K. gemeente te Zevenaar wordt gemiddeld door een getal van 100 leerlingen bezocht; de school der Hervormde gem. door 45 leerlingen.

Er is hier een distributiekantoor voor de brievenposterij.

De kermis te Zevenaar valt in den eersten Zondag na het feest van St. Petrus en Paulus (29 Junij).

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van goud met zeven uit eenen halm voorkomende aren vergezeld van drie 3 van sabel.

ZEVENAAR (DE) of Zevenaart, voormalige schorren en aanwas in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*, welke in 1595 ter bedijking zijn uitgegeven en thans den Zevenaar-polder uitmaken. Zie dat woord.

ZEVENAAR (HET HUIS-), oud adell. h., in de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, 3 u. ten O. van Doesborgh, arr. en 3 u. O. ten Z. van *Arnhem*, kant., gem. en binnen de voorm. grachten van *Zevenaar*.

Dit h. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 150 bund., en wordt in eigendom bezeten en bewoond door Jonkheer Jan Antoon Christiaan Arnold van Nispen van Sevenaer, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en Districts-Commissaris, te Zevenaar.

ZEVENAAR (KLEIN-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie Zevenaar-polder (Klein-).

ZEVENAAR (NIEUW-), naam, onder welke het plattelandst. Zevenaar, in de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, wel eens voorkomt. Zie Zevenaar.

ZEVENAAR (OUD-), d. in de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, 3 u. Z. ten O. van Doesborgh, arr. en 3½ u. O. Z. O. van *Arnhem*, kant., gem. en ½ u. Z. O. van *Zevenaar*.

In eenen brief van Reinald, Hertog *van Gelder*, van het jaar 1313, werd dit d. Zevenere, doch later is het Alt-Zevenaar genoemd.

Men telt er eenige weinige huizen en met de, kerkelijk daartoe behoorende buurs., Babberich, Grieth, Kwartier, Ooy, Zweekhorst en Holthuizen, 349 h. en omtrent 2200 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De inw., die er op 130 na, allen R. K. zijn, onder welke ruim 1400 Communikanten, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt en eene eigen begraafplaats heeft.

De kerk, aan den H. Martinus toegewijd, is een oud gebouw, met eenen zwaren toren, met laag spits dak, en van een orgel voorzien.

De 130 Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Zevenaar*. — De dorpschool wordt gemiddeld door een getal van 160 leerlingen bezocht.

De kermis valt in des Zondags vóór het feest van Johannes *den Dooper*.

In Januarij 1799 had er in Leuven, onder Groessen, in de nabijheid van dit d. eene dijkbreuk plaats, waardoor de Lijmers geheel onderliep.

Bij den watervloed van Januarij 1809 deed de verbazende instorting, door den mond van den Ouden-Rijn, gevoegd bij den toevoer, die uit

het kanaal, door de doorbraken in den Pannerdenschen Waardschendam. op den Ouden-Rijn gebragt werd, het water tot zulk eene ontzettende hoogte tegen de Lijmersche dijken oprijzen, dat deze allerwege overstroomden, waarvan het gevolg was, dat op den 13 dier maand, des morgens te half acht ure, twee doorbraken voorvielen, als een te Oud-Zevenaar en de andere onder 't Loo, beneden Leuven, waarvan de eerste omtrent ½ uur beneden de kerk van Oud-Zevenaar eene lengte had van 150, en de andere van ruim 200 ell. Hierdoor werd het geheele ambt Lijmers, benevens Westervoort, Lathum, Angerlo en de verdere lage streken langs den Oude-IJssel overstroomd, waarbij onderscheidene menschen, wier woningen door den stroom medegevoerd werden, omkwamen, terwijl tevens veel vee bij die gelegenheid verdronk.

ZEVENAAR (OUD-), naam welken men wel eens geeft aan den Zevenaar-polder, in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie het volgende art.

ZEVENAAR-POLDER of Oud-Zevenaar-polder, polder in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Neuzen*; palende N. aan den Sluis-polder en den Vlooswijk-polder, O. aan de Zeven-Triniteiten, Z. aan den Koegors-polder, W. aan den Koegors-polder en den Sluis-polder.

Den 21 Maart 1595 gaven de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden octrooi, aan Baljuw, Burgemeester en Schepenen van Axel en Neuzen; om te bedijken den Zevenaar, of zekere schorren en aanwas aan de zuidwestzijde van Ter-Neuzen, welke schorren sedert 1545 met de zee gemeen gelegen hadden, behalve omtrent 400 gemeten (178 bunders) slikken, geïnundeerd in 1585, en waarvan de bedijking onschadelijk werd gerekend voor de toenmalige fortificatiewerken van Neuzen, en sulks met vrijdom van de tienden voor acht jaren en met het regt van de vrije jagt, visscherij, vogelarij enz., (1).

Naderhand wendden zich de eigenaren en bedijkers tot de Algemeene Staten; om eenige meerdere voordeelen, dan bij octrooi van 1595 waren toegestaan, bijzonder met betrekking tot zekere eeuwigen cijns en eene recognitie, gedurende de tiendvrije jaren, uithoofde dat wel de dijkaadje met aanzienlijke kosten in het jaar 1648 gesloten was, maar veel schade geleden had, door de hevige stormen van 1649, 1650, 1653 enz., waarop eene verlenging van nieuwe acht jaren is gevolgd, bij ampliatie-octrooi van 9 Maart 1659.

Deze polder beslaat eene kadastrale uitgestrektheid van 327 bund. 74 v. r. 46 v. ell., waaronder 304 bund. 89 v. r. 82 v. ell. schotbaar land, telt 7 boerenhofsteden en 10 bijzondere woningen en watert door duikers uit in de nieuwe stroomkanalen ten Oosten en Westen van het Kanaal van Neuzen.

Het beheer van den Zevenaar-polder is toevertrouwd aan eenen Dijkgraaf, eenen gezworene en een Ontvanger-Griffier.

ZEVENAAR-POLDER (KLEIN-), op sommige kaarten bekend onder den naam van Noord-Westenrijk, onbehuisde polder in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, dist. *Hulst*, gedeeltelijk gem. *Neuzen*, gedeeltelijk gem. *Hoek*, palende N. aan den Sluis-polder, den Goesen-polder en den Oud-Zevenaar-polder, O. aan den Koegors-polder, Z. aan het voormalig Axelsche gat, W. aan Nieuw-Westenrijk en aan Oud-Westenrijk.

---

(1) Zie *Groot-Plakkaatboek* D. II, bl. 1867.

Deze pold. moet reeds in het begin der zeventiende eeuw bedijkt zijn geweest, heeft daarna veel geleden door overstroomingen en is vervolgens geheel ondergevloeid.

Den 8 April 1699 verleenden de Staten van Zeeland octrooi ter herdijking van den KLEIN-ZEVENAAR-POLDER, ter grootte van circa 200 gemeten; met aanzienlijke vrijdommen, doch in den nacht van 21 op 22 Maart 1791 is deze polder op nieuw doorgebroken, en kort daarna weder gedigt, tot dat hij, door den storm in den nacht van 14 op 15 Januarij 1808, andermaal ondergevloeid, en later met aanzienlijke kosten weder hersteld is. De pold. is thans schotbaar groot 99 bund. 55 v. r. 68 v. ell., op eene kadastrale uitgestrektheid van 217 bund. 92 v. r., waaronder begrepen de voorliggende schorren, slikken en blikken. Hij watert uit door eenen duiker, liggende in den polderdijk, in den Sluis-polder, welke laatste door den Vlooswijkpolder zijn water ontlast in het nieuw aangelegde oostelijk stroomkanaal tot afvoer van de Belgische wateren, en het bestuur wordt uitgeoefend door eenen Dijkgraaf, bijgestaan door eenen Ontvanger-Griffier.

ZEVENAAR-POLDER (OUD-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie ZEVENAAR-POLDER.

ZEVENAARSCHE-AA, voorm. riv. in *Gelderland*. Zie AA (ZEVENAARSCHE).

ZEVENAART (DEN), voorm. schorren in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*. Zie ZEVENAAR (DEN).

ZEVEN-AMBACHTS-POLDER (DE), of DE DROOGGEMAAKTE-POLDERVAN-NIEUWKOOP, ook wel de NIEUWKOOPSCHE-DROOGMAKERIJ genoemd, droogmakerij in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, gedeeltelijk kant. *Alphen*, gem. *Aarlanderveen*; gedeeltelijk kant. *Woubrugge* en daarin gedeeltelijk gem. *Ter-Aar*, gedeeltelijk gem. *Nieuwveen*, gedeeltelijk gem. *Zevenhoven*; gedeeltelijk kant. *Woerden*, gem. *Nieuwkoop*; palende N. aan de Ooster-polder en Wester-polder van Nieuwveen, N. O. aan den Zevenhovensche-polder en den Noorderbuurtsche-polder, Z. O. aan den Nieuwkoopsche-polder, Z. W. aan de Aarlanderveensche-droogmakerij, en W. aan den Noordeindsche-polder, den Hoef- en Schouten-polder, den Korteraarsche-polder, den Bloklandsche-polder en den Schilker-polder.

Deze droogmakerij, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1961 bund., en wordt door 15 molens, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 5,80 ell. onder A. P.

ZEVENBANNEN (DE), streek lands in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, Tweede distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gedeeltelijk gem. *Almkerk-en-Uitwijk*, gedeeltelijk gem. *Rijswijk*, gedeeltelijk gem. *de Werken-en-Sleeuwijk* en gedeeltelijk gem. *Woudrichem-en-Oudendijk*.

Deze streek bestaat uit de volgende polders: 1° de Oude-ban, geheel onder *Woudrichem-en-Oudendijk*, groot 351 bund. 65 v. r. 47 v. ell.; 2° de Nieuwe-ban, onder *Woudrichem-en-Oudendijk*, 129 bund. 60 v. r. 50 v. ell., onder *de Werken-en-Sleeuwijk*, 115 bund. 52 v. r. 42 v. ell; 3° de Banne-van-Rijswijk, geheel onder *Rijswijk*, 296 bund. 38 v. r. 77 v. ell.; 4° de Banne-van-Zandwijk, geheel onder *Almkerk-en-Uitwijk*, 161 bund. 26 v. r. 34 v. ell.; 5° de Banne-van-Uitwijk, mede geheel onder *Almkerk-en-Uitwijk*, 290 bund. 92 v. r. 16 v. ell.; 6° de Banne van-Oud-Uppel, almede geheel onder *Almkerk-en-Uitwijk*, 245 bund. 60 v. ell., en 7° de Banne-van-Honswijk, onder *Almkerk-en-Uitwijk*,

58 bund. 49 v. r. 89 v. ell, onder *Woudrichem-en-Oudendijk*, 10 bund. 17 v. r. 98 v. ell., onder *de Werken-en-Sleeuwijk*, 21 bund 67 v. r. 22 v. ell. en onder *Rijswijk*, 41 bund. 17 v. r. 50 v. ell.; in alles te zamen 1716 bund. 88 v. r. 25 v. ell., volgens het kadaster, alles schotbaar land. — Deze bannen worden door 7 molens, op den Zevenbansche boezem en vervolgens door de Oost- en Bleekkil, op den Amer, van het overtollige water ontlast.

ZEVENBANSCHE-BOEZEM (DE), waterboezem in het *Land-van Altena*, prov. *Noord-Braband*, ¼ u. Z. van Sleeuwijk, 1½ u. W. Z. W. van Woudrichem.

Deze boezem ontvangt zijn water door de molens der hiervoor genoemde zeven bannen, alsmede van de polders Sleeuwijk, Johannisseland, Oude-Doorn en Nieuwe-Doorn, welke daarop regt van uitwatering hebben. De gemiddelde hoogte van den grondslag van dezen boezem is 0,10 ell. boven A. P. De landen in den Zevenbansche-boezem, behooren in eigendom aan partikulieren. Het ontvangen van opgemalen water daarin is een servituut, hetgeen op hem sints onheugelijke tijden is rustende.

ZEVENBANSCHE-BINNENSLUIS, sluis in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, liggende in den Oud-Altenasche-zeedijk. Deze sluis beveiligt het Oude-Land-van-Altena, bij eene overstrooming van Nieuw-Altena. Zij voert het uitgemalen polderwater der Zevenbannen in de Oostkil; is wijd 3.46 ell.; heeft twee paar puntdeuren, en wordt door de genoemde Zevenbannen onderhouden.

ZEVENBANSCHE-BUITEN-SLUIS (DE), sluis in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Almkerk-en-Uitwijk*; ¾ u. W. van Almkerk, in den Nieuwendijk, zijnde de middelste der drie sluizen aldaar.

Deze sluis, wijd 4,70 ell. en voorzien van twee paar puntdeuren wordt door de polders van het Nieuwe-Land-van-Altena onderhouden.

ZEVENBERGEN, kant., prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*; palende N. aan het Hollands-Diep, O. aan het kant. Oosterhout, Z. aan de kant. Breda, Oudenbosch en Bergen-op-Zoom, W. aan het Volkerak.

Dit kant. bestaat uit de 6 volgende gem.: Zevenbergen, Fijnaart-en-Heyningen, Hooge-en-Lage-Zwaluwe, Klundert, Standaar-buiten en Willemstad. Het beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 23,346 bund. 28 v. r. 99 v. ell., waaronder 18,642 bund. 33 v. r. 60 v. ell. schotbaar land. Men telde er op den 1 Januarij 1840, 2315 h., bewoond door 3159 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 16,000 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden. Men heeft er 1 scheepstimmerwerf, 10 meestoven, 1 rosolie-, 7 wind- en 2 roskoornmolens.

ZEVENBERGEN of het LAND-VAN-ZEVENBERGEN, heerl., voorheen tot de prov. *Holland* behoorende, thans *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*; palende N. W. aan de Roode-Vaart, die haar van de heerl. Niervaart scheidt, N. aan het Hollandsdiep, O. aan de heerl. Hooge-en-Lage-Zwaluwe, Z. aan de bar. van Breda, waarvan zij door de Mark gescheiden wordt, Z. W. en W. aan het markgr. van Bergen-op-Zoom.

Deze heerl. bestaat uit de gem. Zevenbergen en een gedeelte van de gem. Klundert, bevat het voorm. stadje, thans d. Zevenbergen en de dorpen Moerdijk en den Hoek, en telt 670 h. en ruim 5000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die er 1380 in getal zijn, onder welke 750 Ledematen, maken de gem. van Zevenbergen en Moerdijk uit en behooren gedeeltelijk tot de gem. Klundert. — De R. K., van welke men er

3600 ink., onder welke 2500 Communikanten; maken de par. van Zevenbergen en den Hoek uit.

Men heeft in deze heerl. zes scholen, als vier te Zevenbergen, ééne aan den Moerdijk, en één aan den Hoek.

Uit de benaming zou men zich ligt kunnen verbeelden, dat de landstreek hieromtrent rijzende of bergachtig is, doch de tegenwoordige toestand geeft hiervan niet alleen geen denkbeeld, maar men vindt in 's lands gedenkschriften niets, dat tot deze gedachten aanleiding kan geven. In het tegendeel wordt er getuigd, dat de stad weleer eene zeestad is geweest, en dat hieromtrent nog overblijfselen van zeeschepen zijn opgegraven. Dit geeft gelegenheid tot eene veronderstelling, dat de stad en het land van Zevenbergen, dien naam gekregen heeft van zeven waterstroomen, killen of kreeken, waarin de schepen konden geborgen worden. Men moet bekennen, dat de landen in dit oord, zooveel veranderingen van overstrooming en aanwas ondergaan hebben als bijna ergens in Holland; waarom niet ligtelijk alles, wat van de oude tijden omtrent hunnen toestand getuigd wordt, moet verworpen worden. Maar het is tevens vreemd, dat men aangeteekend vindt, hoe men voor den inbraak van den grooten waard, langs een hoogen zeedijk van Zevenbergen tot Strijen kon rijden zonder over te varen, hetwelk ten minste te kennen geeft, dat deze zeven kreeken of killen reeds vroeg in de vijftiende eeuw geen gemeenschap met Zevenbergen moeten gehad hebben.

Zevenbergen heeft onder Strijen behoort tot in 1290, toen Willem van Strijen, na het overlijden van zijnen vader Hugo, dit land tot leen ontving van zijnen oom, mede Willem geheeten. In de uitgift wordt deze heerl. bepaald als liggende tusschen de Okkerlake en de Lindonk. Na Willem van Strijen, die de eerste Heer van Zevenbergen was, en zich daarom later Willem van Zevenbergen noemde, bleef de heerlijkheid nog lang in zijn geslacht, totdat zij door het huwelijk van Magdalena, erfdochter van Zevenbergen, met Cornelis van Glimes, overging in het huis van Bergen, en vervolgens in dat van Ligne en Arenberg. Naderhand werd er Amalia van Solms, weduwe van Frederik Hendrik, Prins *van Oranje*, in 1649, mede verlijd. Filips IV, Koning *van Spanje*, had, staande de onderhandeling over den vrede te Munster, deze heerl. reeds in het begin van het jaar 1647, bij een bijzonder traktaat, aan Hare Hoogheid afgestaan tegen eenige goederen den Prins in de Spaansche Nederlanden toekomende. Prins Willem II deed op het einde van het zelfde jaar wel eenige veranderingen in het traktaat maken, maar de heerlijkheid bleef aan de Prinses. Hierdoor kwam Zevenbergen bij opvolging in de nalatenschap van Willem III, Koning *van Engeland*, en is, bij de verdeeling dezer heerlijke goederen, aan den toenmaligen Stadhouder van Holland, Willem V, Prins *van Oranje*, te beurt gevallen, zoo dat zij thans aan het Domein behoort.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een veld van zilver, met drie St. Andrieskruisen van keel.

ZEVENBERGEN, gem. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen* (12 k. d., 16 m. k., 9 s. d.); palende W. en N. W. aan de gem. Klundert, N. O. aan de gem. Hooge-en-Lage-Zwaluwe, Z. O. aan Terheyden, Z. aan de Mark, die haar van Etten-en-Leur en Hoeven-en-St.-Maartens-polder scheidt.

Deze gem. bestaat uit de pold. de Oude-polder-van-Zevenbergen, den Geldersche-polder, den Groote-Sehenkeldijk,

den Kleine-Schenkeldijk, den Koekkoek, den Pelgrim-en-Bruinings-polder, Elderensland, het Hoogland-en-Joukershoef, den Oude-Moerdijk, de Kleine-Noord-en-Slik-polder, Zandberg-en-Nieuwendijk en Huige-polder, benevens gedeelten van het Landeke-van-Hoogstraten, de Keensche-gorzen, de Gecombineerde-Oude-Noord-Toren-Oost-en-West-Meren-polders, den Nassau-polder, den Blok-polder, den Arembergsche-polder, den Bredasche-polder, den Roijale-polder, de Korte-Bloken en den Groote-Zonzeelsche-polder; bevat het vroegere stadje, thans d. Zevenbergen, het d. den Hoek of Zevenbergsche-Hoek, de geh. Calishoek, de Drie-Hoefijzers, Hazeldonk, het Lamsgat, Nieuwendijk, het Strooije dorp en Zandberg, benevens gedeelten van de geh. Blaauwesluis en het Slikgat; beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 4910 bund. 80 v. r. 39 v. ell., waaronder 4363 bund. 28 v. r. 63 v. ell. belastbaar land; telt 601 h., bewoond door 907 huisgez., uitmakende eene bevolking van 4600 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden; ook heeft men er 4 meestoven, 3 bierbrouwerijen, 2 grutterijen, 1 leerlooijerij, en 2 wind- en 1 roskoornmolens.

De Herv., die er ruim 1000 in getal zijn, maken voor het grootste gedeelte de gem. Zevenbergen uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Klundert.*

De Christelijk-Afgescheidenen, die men er ongeveer 100 telt, maken eene gem. uit. — Men heeft er een enkele Remonstrant, een enkele Doopsgezinde en een enkele Evangel. Luth. welke laatste tot de gem. van *Breda* behoort.

De R. K., die men er 3500 aantreft, maken gedeeltelijk de par. van Zevenbergen uit, en behooren gedeeltelijk tot de par. *den Hoek.*

Men heeft in deze gem. vijf scholen, als: vier te Zevenbergen, en ééne aan den Hoek.

Het d. Zevenbergen ligt 3 u. N. W. van Breda, 4 u. W. Z. W. van Geertruidenberg, 2 u. N. O. van Oudenbosch, ter wederzijde van het Zevenbergsche-kanaal, die de Mark met de Roodevaart vereenigt en haar met het Hollandsdiep gemeenschap geeft, en waarover eene houten ophaalbrug ligt, lang 8 ell., welke de beide deelen dezer plaats in gemeenschap stelt. Voorheen was hier veel doortogt, dewijl als toen de groote weg, van Antwerpen op den Moerdijk, over deze plaats liep; sedert het aanleggen van den straatweg over Breda heeft dit echter opgehouden, ofschoon de doorvaart van schepen, uit Holland naar Breda en elders, nog eenige levendigheid verwekt. Men wil, dat deze plaats oudtijds eene groote stad was en dat hiervan blijken gevonden zijn, die men, bij het opdelven van den grond tot den landbouw, ontdekt heeft. De overstrooming, in het jaar 1421, heeft deze plaats aanmerkelijk doen verminderen. Eertijds was zij bewald en versterkt met een slot, dat nog in de leenbrieven, waarmede de Heeren en Vrouwen van Zevenbergen verlijd worden, uitdrukkelijk wordt gemeld, doch in het jaar 1427 is de plaats, door Filips, Hertog *van Bourgondië*, ontmanteld en sedert onbemuurd gebleven.

Ook moet hier eenigen tijd de munt van Holland gevestigd zijn geweest. Men vindt althans opgeteekend, dat oneenigheden, tusschen Dordrecht en Filips, Hertog *van Bourgondië*, gerezen, dezen laatsten, als Ruwaard *van Holland*, bewogen, in 1429, de munt van daar over

te brengen naar ZEVENBERGEN, van waar zij echter reeds, in het volgende jaar, weder binnen Dordrecht gevestigd is. In Maart 1430 ontving FILIPS *de Goede* 14,565 Engelsche nobels uit Engeland, die hij aan JAN VAN BRABAND, Partikuliermeester der munt te ZEVENBERGEN, gaf, om er gouden klinkaarts van te slaan, hetgeen een verlies van 700 ℔ 13 sch.en en 6 d. ten gevolge had. Blijkens een muntplakaat van den zelfden Hertog, van 1433, werd ZEVENBERGEN als muntplaats opgegeven.

Het Gemeentehuis, aan de *Markt*, is een doelmatig ingerigt gebouw, met een torentje. Voorheen heeft hier, ten N. buiten de stad, de zoogenaamde Lobbekenstoren gestaan, welke vóór ongeveer 60 jaren is afgebroken.

De Herv. maken, met die uit het d. den Hoek, de geh. Blaauwesluis, Calishoek, de Drie-Hoefijzers, Hazeldonk, 't Lamsgat en het Slikgat, eene gem. uit, welke 670 zielen telt, onder welke ruim 400 Ledematen. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest MICHAËLIS HOGIUS, die er in 1610 kwam en in het jaar 1620 overleed.

De kerk, die vóór de Reformatie aan de H. CATHARINA was toegewijd, is tamelijk fraai, heeft eenen vierkanten toren en is van een orgel voorzien.

De R. K. maken, met die van de geh. Blaauwesluis, Calishoek, 't Lamsgat, en het Slikgat, eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *'s Hertogenbosch*, dek. van *Geertruidenberg*, behoort, die 1640 Communikanten telt, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt. Na de Reformatie hebben de R. K. van ZEVENBERGEN groote moeite en meermaals groote gevaren moeten doorstaan, om de gemeenzame oefening van hunne godsdienst te behouden. Na onderscheidene afgelegene en onaanzienlijke plaatsen tot de godsdienst gebruikt te hebben, hadden de R. K. tot meerdere veiligheid eene schuurkerk of bidplaats op eenigen afstand van ZEVENBERGEN opgerigt. Omtrent het jaar 1690 was die schuurkerk binnen de plaats gebouwd, en werd bediend door Priesters uit de orde der Karmelieten. In 1720, toen er over het bouwen der kerkschuren zekere toelating of regels door de hooge overheid waren vastgesteld, hadden de R. K., om die kerkschuur nog te vernieuwen en te vergrooten, reeds alle de bouwstoffen verzorgd, en het oude gebouw afgebroken: doch op den 18 October van gemeld jaar 1720 werd, op verzoek der Zuid-Hollandsche synode, bij resolutie der Staten van Holland, bevolen, het nieuw gebouwde binnen eene maand, tot den grond toe af te breken; en toegelaten, op den grond der oude schuur wederom eene houte schuur, ter grootte, lengte, breedte, hoogte, fatsoen, zoo als die oude schuur was geweest te doen maken. Doch in het jaar 1837 is hier eene geheele nieuwe kerk gebouwd, waartoe uit 's Rijks kas eene som van 12,000 guld. verstrekt werd. Dit bedehuis, even als de vorige aan de H. BARTHOLOMEUS toegewijd, is een langwerpig vierkant gebouw, met een rond koepeltorentje op den voorgevel en inwendig op pilaren rustende. Zij is van een orgel voorzien

Men heeft er een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, hetwelk den 1 Januarij 1829 opgerigt is en 15 leden telt; eene Afdeeling van het Nederlands Bijbelgenootschap, en eene Oude Schutterlijke Vereeniging, naar ST. JORIS genoemd en opgerigt in het jaar 1545, later, bij besluit van zijne Majesteit, WILLEM I bevestigd, in vroeger tijd was daaraan ook mede het boogschieten verbonden; getuigen daarvan nog

eene weide, aan dat gild toebehoorende en de daarbij gestaan hebbende staak, die, in het jaar 1845, echter weggenomen is. Bijzonder echter was deze vereeniging ook bestemd, om daaruit oertijds de leden der Regering van ZEVENBERGEN te verkiezen, en ofschoon dit laatste nu ook vervallen is, en het schieten naar den vogel bij het schild van ST. JOHN ten eenen male is afgeschaft, bestaat die vereeniging echter nog; houdt jaarlijks op den verjaardag des konings eene gemeenschappelijke vergadering, en bedient zich dan, bij de inwijding van hare nieuwe leden, van eenen kostbaren en zilveren halskraag, terwijl de leden onderling zich tot het begraven van de overledenen hunner familien verbonden hebben. Thans telt deze vereeniging 20 Leden.

Men heeft er ook een Distributiekantoor voor de brievenposterijen.

Men heeft er vier paarden- en beestenmarkten; de eerste, zijnde de voorjaarsmarkt den derden Woensdag in April; de tweede op Woensdag, volgende in de eerste week na 24 Augustus; de derde den eerste Woensdag in October en de vierde op de drie eerste Woensdagen in November.

ZEVENBERGEN is de geboorteplaats van den Zedeschrijver HENRICUS SEPTIMONTIUS (HENDRIK VAN ZEVENBERGEN) die in 1343 als Pastoor te Diest overleed;

Van den Kruidkundige EMANUEL SWEERTS, geb. in 1552 † in 1602;

Van den Nederduitsche Dichter JACOB ZEEUS, geb. 14 Februarij † 27 November 1718;

Van de Latijnsche Dichters: MARTINUS PILIUS, † in 1505 en FREDERICUS WILHELMUS WESTHOVIUS, † in 1700;

Van den Geschiedschrijver FRANCISCUS FRANCKEN, † in 1617 als Pensionaris van Gouda.

In 1421 werd een groot gedeelte van deze plaats door den vloed weggespoeld.

Heer GERRIT VAN STRIJEN, Heer *van Zevenbergen*, hield zeer getrouw de zijde van vrouw JACOBA VAN BEIJEREN, waarom FILIPS, Hertog van BOURGONDIË, zich in 1426 tot het beleg van die stad begon gereed te maken. Doch het werd eerst in den aanvang des volgenden jaars ondernomen. Het duurde eenen geruimen tijd, door de dappere verdediging des Heeren VAN ZEVENBERGEN, die zich eindelijk op den 16 April genoodzaakt zag, de stad op en zich met de krijgsgevangenen over te geven. GERRIT werd gevankelijk naar Rijssel vervoerd, alwaar hij op het kasteel in hechtenis gehouden werd, tot na den dood van JACOBA, in het jaar 1437.

In het jaar 1590 werd deze stad door KAREL, Grave VAN MANSFELD, bemagtigd en deerlijk geplunderd.

Den 19 Augustus 1845, des namiddag ten vijf ure, werd ZEVENBERGEN geweldig door eene hoos geteisterd, die uit het Zuidwesten opkomende, na eenige, ofschoon geringe, verwoesting te Zegge bij Rucphen en den Oudenbosch te hebben aangerigt, over ZEVENBERGEN losbrak; terwijl zij daarna, op den weg naar de Zwaluwe, ook nog eenige boomen ontworteld en geveld hebbende, in dit dorp eene aanmerkelijke verwoesting heeft aangerigt en eindelijk hare krachten uitgeput hebbende, in het Hollands-diep nedergezonken en verdwenen schijnt te zijn. In de gem. ZEVENBERGEN werden daardoor 12 huizen en 26 schuren geheel vernield, 75 huizen en schuren dermate geteisterd, dat zulks met vernietiging gelijk staat en 175 schuren ten deele beschadigd. Verbazend was het te zien, welk eene kracht de windhoos op de R. K. kerk had uitgeoefend. Het dak dier kerk toch was aan de oostzijde met

de bekleeding en daksparren afgewaaid en verbrijzeld ter oppervlakte van 312 v. ell., onderscheidene gordingen waren afgeslagen en daarenboven bijna de geheele bekleeding met het lood van den nok afgescheurd, 13 Ned. ell. muurplaat waren geligt en het lood der goot over eene lengte van ongeveer 20 ell. geheel afgescheurd, verschrikkelijk was het boven aan het metselwerk de uitwerkselen te zien, zijnde onderscheidene schoren geheel weggenomen, de planken bekleeding van het dak aan flarden, het gedeelte, dat nog was blijven liggen, gegolfd en geheele klompen lood van den nok afgescheurd. Binnen in het gebouw begon de scheuring bij het tweede raam, en strekte zich uit over eene lengte van ongeveer 33 ell., in het midden daarvan was de muur 2½ duim omgezet. Deze scheuring en voortzetting had plaats op gemiddeld 1½ ell. boven den vloer binnen de kerk, terwijl ook een der togen boven het raam gescheurd was. Aan de oostzijde bestond de overzetting over bijna geheel de lengte, maar aan die zijde op eene gemiddelde hoogte van 25 duimen boven den vloer, klimmende deze scheuring tot bij het kleine altaar, waar zij op 1½ ell. boven den vloer eindigde. Alle de steunpilaren, die in het midden van het gebouw gevonden werden, hadden bijna de zelfde overzetting als de muren. Het is duidelijk en zeker, dat dit nieuw en hecht kerkgebouw, de windhoos in zoo verre gestuit heeft, dat zij westwaarts afweek en de huizen aan de westzijde van het kanaal vernielde, anders was het aanzienlijkste gedeelte dezer plaats benevens de Herv. kerk getroffen geworden. De schade, enkel aan gebouwen, werd te ZEVENBERGEN begroot op *f* 160,000. Bovendien had de landman op den akker ontzettend veel geleden. Immers, behalve dat de rijp te veld staande granen door die verschrikkelijke windvlaag half gedorscht waren, werden duizende schoven van den grond opgenomen en door de lucht heengeslingerd. Gelukkig echter heeft men, bij deze ramp, slechts 3 menschenlevens te betreuren gehad.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van zilver, met drie St. Andrieskruisen van keel.

ZEVENBERGEN (HET HUIS-TE-), adell. h. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie HEEMSKERK (SLOT-TE-).

ZEVENBERGEN (HET KASTEEL-TE-) of het SLOT-TE-ZEVENBERGEN, voorm. slot in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. N.W. van *Breda*, kant. en gem. *Zevenbergen*.

Het is onzeker, wanneer dit kast., hetgeen, volgens de kaart van den Landmeter A. SEET, aan de zuidsijde van Zevenbergen heeft gestaan, gebouwd is, maar het werd, in het jaar 1427, in den oorlog tusschen FILIPS, Hertog van *Bourgondië*, en JACOBA VAN BEIJEREN, Gravin van *Holland*, veroverd en gesloopt en is nimmer weder opgebouwd.

ZEVENBERGEN (DE OUDE-POLDER-VAN-) of het OUDE-LAND-VAN-ZEVENBERGEN, pold. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. en gem. *Zevenbergen*; palende N. aan de Geldersche polders, den Groote-Schenkeldijk, den Bruinings-polder en de Koekkoek, O. aan den Groote-Zonzeelsche-polder, Z. aan dien zelfden polder en Kraauwels-gors, Haseldonk, het Huigen-poldertje en de buitengronden tegen de Mark, W. aan Zevenbergen en het kanaal van dien naam.

Deze pold., welke in het jaar 1533 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1523 bund. 44 v. r. 18 v. ell., met de dijken, waaronder 1357 bund. 53 v. r. 95 v. ell. schatbaar land. Hij wordt door twee steenen sluizen in den dijk langs het

Zevenbergsche-kanaal, eene voor de ontlasting van den boezem van het zuidelijke deel, gelegen beneden Zevenbergen, wijd 1.82, voorzien van eene drijfdeur en schuif, en eene voor het noordelijke deel, gelegen boven Zevenbergen, wijd 1.78, en voorzien als boven, en door middel van den ouden of linkschen watermolen in het zuidelijk en den watermolen in het noordelijk gedeelte des polders op het kanaal van Zevenbergen en verder op het Hollands-diep, van het overtollige water ontlast. Ten gevolge der verlamming van het kanaal van Zevenbergen, werd men in 1717 bedacht, op het stellen van watermolens in dezen polder, echter is men eerst in 1741 overgegaan, tot het bouwen van den ouden of linkschen watermolen; terwijl die in het noordelijk gedeelte later, en wel in 1752, is gezet. De eerste dezer molens heeft 29 ellen en de laatste 28, 25 ell. vlugt, terwijl de schoepen der schepraderen respectivelijk 0.46 en 0.42 breed zijn. Het zomerpeil is voor het zuidelijk gedeelte van dezen polder 1.00 beneden A. P., en voor het noordelijk 0.70 beneden A. P. en het maalpeil voor den molen van het zuidelijk deel 0.30 en voor dien van het noordelijk deel 0,35 boven A. P. Hij wordt bestuurd door eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Penningmeester.

ZEVENBERGEN (HET SLOT-TE), voorm. slot in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZEVENBERGEN (HET HUIS-TE).

ZEVENBERGER-TOGT (DE), op de meeste kaarten DE SLINGSTOGT genoemd, water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, hetwelk aan het Assumer-tolhek een begin neemt en, in eene oost-zuid-oostelijke rigting, tusschen de gem. *Heemskerk* en *Uitgeest-en-Marken-Binnen* doorvloeit, en thans tegen de binnengedijkte landen te niet loopt. Het heeft zijnen naam ontleend van de voormalige benaming van het huis Marquette of te Heemskerk, hetwelk een aantal jaren HUIS-TE-ZEVENBERGEN genaamd werd. Zijnde deze togt alstoen de communicatie van de gem. Heemskerk met het Wijkermeer geweest.

ZEVENBERGSCHE HAVEN (DE), water in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZEVENBERGSCHE KANAAL (HET).

ZEVENBERGSCHE-HOEK (DE), d. in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*. Zie HOEK (DEN).

ZEVENBERGSCHE KANAAL (HET) of DE ZEVENBERGSCHE HAVEN, ook wel onjuist de ROODE-VAART genaamd en vroeger voor een gedeelte bekend onder den naam van ST. JORISWAAL, vaart in de heerl. *Zevenbergen*, prov. *Noord-Braband*, dat, bij het Lamsgat, uit de *Mark* voorkomt, in eene noordelijke rigting door Zevenbergen stroomt, bij de voormalige schans Noorddam den loop der Roode vaart aanneemt en daardoor in het Hollandsche-diep uitloopt. Zij heeft twee sassen, eene aan de Mark en een aan het Hollandsche diep. Deze vaart is gegraven ten einde eene korter gemeenschap voor de scheepvaart te hebben, tusschen de plaatsen in de bar. van Breda ende Hollandsche steden, dan wel langs de Dintel kan plaats hebben.

Het gewoon peil van dit kanaal is 0,18 ell. onder A. P.

ZEVENBOERSTER-POLDER (DE), pold., in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie HORNHUISTER-POLDER (OOSTER-).

ZEVENDER, gem. in den *Lopikerwaard*, prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein* (5 k. d., 2 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Zuid-Polsbroek, O. aan Lopik en Cabauw, Z. aan Willige-Langerak, W. aan de stad Schoonhoven en de gem. Vlist-en-Bonrepas.

Deze gem. bestaat uit den pold. Zevender, welke door den Lopiker-dijk in Noord-Zevender en Zuid-Zevender gescheiden

wordt. Zij bevat alleen het geh. *Zevender*, bestaande uit eenige verspreid staande h.; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 274 bund. 92 v. r. 76 v. ell; telt 17 h., bewoond door 28 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 120 inw., die meest in veehouderij, hennepbouwerij, en het aankweeken van grienden hun bestaan vinden

De Herv., die er ongeveer 40 in getal zijn, behooren kerkelijk tot *Willige Langerak*. — De R. K., van welke men er ongeveer 80 telt, parochiëren te *Cabauw*. — Men heeft in deze gem. geen school maar de kinderen genieten onderwijs te *Willige-Langerak* of te *Schoonhoven*.

Deze gem. is eene heerl., welke in het midden der vorige eeuw bezeten werd door den Heer Jacobus Braat, voor eenige jaren was Heer van Zevender Mr. Jean Brand van Willige Langerak- en Cabauw, na wiens overlijden deze heerl. is aangekocht door den Heer G. L. van Oosten Slingerland, Heer van *Cabauw*, wonende te Schoonhoven, die haar thans nog bezit.

Het geh. Zevender, ook wel eens Zeventer gespeld, ligt 5 u. Z.W. van Utrecht, 4 u. Z.W. van IJsselstein.

Het wapen van Zevender bestaat uit een veld van goud, met twee gebretesseerde fascen van sabel.

ZEVENDER, pold. in den *Lopikerwaard*, prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Zevender*, palende N. aan den pold. Zuid-Polsbroek, O. aan de pold. Lopik en Cabauw. Z. aan den pold. Willige-Langerak, W. aan den pold. Vlist-en-Bonrepas en de stad Schoonhoven.

Deze pold., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 274 bund. 92 v. r. 76 v. ell. schotbaar land; telt 17 h. waaronder 13 boerderijen, en wordt door molens, op de Vlist, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit 5 Leden.

ZEVENDER (NOORD-), het noordelijk gedeelte van den pold. *Zevender* in den *Lopikerwaard*, prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Zevender*, palende N. aan den pold. Zuid-Polsbroek, O. aan den pold. Lopik, Z. aan den Lopiker-dijk, die het van Zuid-Zevender scheidt, W. aan den pold. Vlist-en-Bonrepas en de stad Schoonhoven.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 166 bund. 11 v. r. 99 v. ell. schotbaar land; en bevat 9 h., waaronder 6 boerderijen. Het land ligt 1.19 ell. onder A. P.

ZEVENDER (ZUID-), het Zuidelijke gedeelte van den pold. *Zevender*, in den *Lopikerwaard*, prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *IJsselstein*, gem. *Zevender*, palende N. aan den Lopiker-dijk, die het van Noord-Zevender scheidt, O. aan Cabauw, Z. en W. aan Willige Langerak.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 108 bund. 80 v. r. 77 v. ell. schotbaar land; en bevat 8 h., waaronder 7 boerderijen. Het land ligt 1.09 onder A. P.

ZEVEN-EILANDEN, eilanden groep in *Oostindië*, in de *Straat-van-Karimata*, N. van het Sundasche eil. Bangka; 1° 10′ Z. Br.

ZEVEN-EILANDEN, groep eilandjes in *Oost-Indië*, in de *Indische-Zee*, aan de Westkust van het Sundasche eil. Sumatra.

ZEVENER, voorm. stadje op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie Zevenaar.

ZEVEN-FONTEINEN (DE), water, in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*, gem. *Voerendael*, hetwelk uit den Steenberg ontstaat en in eene regte rigting naar Voerendaal loopt.

ZEVEN-GRIETENIJEN-EN-STADSLOOTEN (HET DIJKSBESTUUR-VAN-DE-), Dijkgraafs. prov. *Friesland*, N. aan de griet. Smallingerland en Utingeradeel en de Slooter, Heeger-en-Flussinger meren, O. aan Oost-Stellingwerf en West-Stellingwerf, Z. en W. aan de Zuiderzee, zich uitstrekkende over de grietenijen Doniawarstal, Gaasterland, Lemsterland, Haskerland, Schoterland, Opsterland en Aengwirden en de gem. Slooten.

Dit dijksbestuur, hetwelk in de Lemmer vergadert, bestaat uit drie Leden, eenen Secretaris, eenen Ontvanger, twee volmagten uit Doniawarstal, twee uit Gaasterland, twee uit Lemsterland, twee uit Haskerland, twee uit Schoterland, twee uit Opsterland, twee uit Aengwirden en twee uit Slooten.

ZEVENHONDERD (DE), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*.

Deze voorm. pold. lag benoorden den tegenwoordigen Zwartenpolder, misschien behoorde hij ook tot Wulpen. Men weet er weinig van, dan dat er twist over dezen polder geweest is, tusschen de Heeren van Nieuwvliet en het Collegie van den Vrije. Naar den naam te oordeelen zal hij omtrent 700 gemeten (ruim 300 bund.) groot zijn geweest.

ZEVENHOVEN, gem. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, (7 k. d., 20 m. k., 3 s. d., 2e afd); palende N. aan de gem. Nieuwveen met de Uiterbuurt, N. O. aan d. Utrechtsche gem. Mijdrecht, O. aan de Utrechtsche gem. Wilnis, Z. aan de gem. Nieuwkoop-en-Noorden, W. aan Ter-Aar.

Deze gem. bestond vroeger uit den Noorderbuurtsche-polder, den Voordijksche-polder, en den Achterdijksche-polder, van deze is de Achterdijksche-polder geheel, en de Voordijksche-polder voor ⅔ gedeelte weggeveend, zoodat er omtrent het dorp, naauwelijks zoo veel land overgebleven was als men noodig had om een enkel beest vet te weiden. Thans bestaat zij uit den Drooggemaakte-polder-van-Zevenhoven, den Noordensche-buurtsche-polder, den Voordijksche-polder en een gedeelte van de Nieuwkoopsche-droogmakerij of Zevenambachts-polder. Zij bevat het d. Zevenhoven, een gedeelte van het d. Noorden, benevens de Zevenhovensche-buurt, de Noorderbuurt en het Noordeinde; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1622 bund. 38 v. r. 99 v. ell., waaronder 1615 bund. 97 v. r. 62 v. ell. belastbaar land; telt 153 h., bewoond door 184 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 900 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Behalve op de veenderij, legden de inw. zich vroeger ook veel toe op het smeden van ijzerwerk, tot allerhande arbeiders- en keukengereedschappen. Men had er toen meer dan dertig smidsbazen, waaronder evenwel maar vijf eggemakers, wier voorname bezigheid bestond in het maken van snijmessen, houwelen, alsmede gereedschappen voor de Groenlandsche visschers. Doch, bij het achteruitgaan der visscherij is ook deze trafiek zeer verminderd; zoo dat er thans nog slechts ééne smederij bestaat. Voor eenige jaren had men er ook nog eene scheepstimmerwerf, doch deze heeft mede opgehouden te bestaan.

De Herv., die er 370 in getal zijn, onder welke 140 ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Leyden*, ring van *Woerden*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest J. H. Vinkius, die van daar naar Woerden vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van de egering van Haarlem als Ambachtsheeren.

De Remonstranten, die er nog slechts weinig in getal zijn, behooren tot de gem. van *Nieuwkoop-en-Zevenhoven;* vroeger maakte Zevenhoven eene afzonderlijke Remonstrantsche gem. uit. Vóór de drie laatste maanden van het jaar 1621 werd de bediening van deze gemeente, in combinatie met *Nieuwveen, Rijnsaterwoude* en *Leymuiden,* opgedragen aan Nicolaas Leerdinius. In April 1630 hebben die van Zevenhoven en *Nieuwkoop* te zamen jaarlijks 250 guld. toegezegd voor de societeit, met beding dat zij alle Zondagen zouden mogen bediend worden. De gem. schijnen reeds in 1627 bijeengevoegd te zijn. In Mei 1630 werd nu aan *Nieuwkoop* en Zevenhoven, voor het halfjaar, beginnende met Junij, bij combinatie de bediening van Walig Martyns. geschonken, die bij de bezorging der gem. met eigene Leeraars, in 1632, te Zwammerdam werd geplaatst. Toen werd aan Zevenhoven toegevoegd de voormalige, in 1619, om zijne Remonstrantsche gevoelens afgezette Leeraar dier gem. Nicolaas Jacobi (Nicolaas Jakobs) doch met last, dat de beide Leeraars van Zevenhoven en *Nieuwkoop* wederkeerig de beide gem. zouden bedienen. In de vergadering van 1652 echter verzochten die van Zevenhoven, dat Claas Jacobsz. haar als haar eigen Leeraar, alle Zondagen voor den middag mogt bedienen. Men sprak met die van *Nieuwkoop,* en verzocht Zevenhoven en haren Predikant zich te willen beschouwen als gecombineerd met *Nieuwkoop,* gelijk vroeger. De vergadering van 1659 werd reeds door zijnen opvolger als Predikant te Zevenhoven en die van 1660 en 1661 door hem, als Emeritus Predikant der gem., bijgewoond. Toen echter Gerhard Bruining, die hier sedert 1808 in dienst was, zich in 1811 van de dienst der broederschap liet uitkoopen, verloor Zevenhoven daardoor het bezit van eenen eigen Remonstrantschen Leeraar en werd met *Nieuwkoop* voor goed vereenigd. Onder de te Zevenhoven gestaan hebbende Leeraars verdient melding de Geschiedkundige Sebastiaan Centen, die er in 1723 kwam en in 1726 naar Hoorn vertrok.

De R. K. die er 510 in getal zijn, maken met die van *Nieuwveen* een stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland- en Zeeland,* dek., van *Rijnland* behoort; 860 zielen, onder welke 570 communicanten telt; door eenen Pastoor bediend wordt, en eene eigene begraafplaats heeft. — Men heeft in deze gem. éene school, te Zevenhoven, welke gemiddeld door 60 leerlingen bezocht wordt.

Deze gem. is als heerl. onder den naam van Zevenhoven-en-Noorden bekend. Zie het volgende art.

Het d. Zevenhoven ligt 5 u. O. ten N. van Leyden, 2½ u. O. ten N. van Woubrugge, en is tamelijk lang, staande de huizen ter wederzijden van den ringdijk, en tellende men er in de kom van het d. 70 h. en 460 inw. Het is thans zeer welvarend, en sedert de droogmaking zijn er nieuwe woningen en vele huizen gebouwd.

In de kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Johannes *den Dooper* was toegewijd, en een zeer oud gebouw is, waren destijds geene kerkelijke bedieningen, geene broederschappen. De kerk had ook geene inkomsten, behalve dat zij, volgens zeker contract, hetwelk altijd duurde; jaarlijks 30 gulden trok, daarentegen was zij eene lijfrente schuldig van 24 gulden, die uit de gemeente ingezameld moest worden. De koster trok van ieder huis vijf stuivers, behalve dat had hij niets. De tegenwoordige kerk, welke niet zeer groot is, voor eenige jaren zeer vervallen zijnde, is in het jaar 1837 vernieuwd en uitnemend verfraaid, waartoe 1000 gulden onderstand is verleend uit het fonds voor de noodlijdende kerken en de gemeente zelve 400 gulden heeft bijgedragen. Voor

de kerk staat een fraaije vierkante toren, boven den klokkezolder met een lijstwerk gedekt, waarboven eene schoone spits opgaat, met uur- en windwijzers voorzien, en binnen met uurwerk en klok; het kerkhof is mede in een goede staat, zoo ook de woningen van den Predikant en den Schoolmeester.

In het Noordeinde, aan den weg naar Nieuwveen, staat de R. K. kerk, aan den H. Johannes *den Dooper* toegewijd, zijnde een ruim, luchtig en wel ingerigt gebouw, dienende te gelijk voor die van Nieuwveen. Het is met toren, orgel en altaar voorzien. De pastorie, die in 1849 gebouwd werd, is er aan vast.

De kermis valt in den Zondag na St. Jan-Baptist.

Bij Handvest van Hertog Albrecht van 8 April 1396, heeft Zevenhoven een voorregt verkregen, dat zijne lieden en onderzaten, niet voor eenige Baljuwen mogten gedaagd worden, om borgen te worden van doodslagen of leemten, die eenige van hunne magen deden, of voor maaggeld niet meer behoefden te betalen, dan 3 schellingen (1 guld. 50 cents) voor eenen doodslag en voor eene leemte de helft. Ten zelfden dage vergunde hun Hertog Albrecht nog, dat alle schatbaargoed, gelegen in het ambacht van Zevenhoven, schatbaar zoude blijven voor wie het ook koopen zoude; gelijk ook, dat indien eenig goed, dat toen niet schatbaar was, verkocht werd aan schatbare lieden, dat goed schatbaar zoude blijven ten eeuwigen dage. In 1629 is er bij Schout en Ambachtbewaarders, Schepenen en geburen van Zevenhoven en Noorden, eene ordonnantie ontworpen op het visschen en aan Baljuw en welgeborene mannen van Rijnland overgeleverd, die haar op den 8 Januarij 1631 tot eene keur gemaakt hebben.

Als een bijzonder voorregt bezaten de bevoegde geburen het regt, dat zij, bij een of meer vacaturen, in het verkiezen van leden van niemand afhankelijk waren, doende altoos de verkiezing zelve, maar daarentegen zijn zij ook verpligt, hunne rekeningen niet alleen voor het geregt, maar ook ten overstaan der gemeente te doen.

In het jaar 1672 heeft deze gem. ook van de Franschen te lijden gehad.

Het wapen dezer gem. is een veld van goud, met eenen dubbelen arend van sabel.

ZEVENHOVEN, streek lands in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gem. *Ameide*; palende N. aan Liesveld, O. aan de Meente, Z. aan Meerkerksbroek, W. aan Aksterveld. — Het is een gedeelte van den *Polder-van-Ameide*.

ZEVENHOVEN (DE DROOGGEMAAKTE-POLDER-VAN-) of de Zevenhovensche-polder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*, gem. *Zevenhoven*; palende N. aan Mijdrecht, O. aan Noorden, Z. aan Nieuwkoop, W. aan Nieuwveen.

Deze pold., welke in het jaar 1795 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van ongeveer 1600 bund. schotbaar land; telt 21 boerderijen, en wordt door 8 molens, op Amstelland, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, vier Heemraden, Secretaris en Penningmeester.

ZEVENHOVEN (HET NOORDEINDE-VAN-), b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5 u. O. ten W. van *Leyden*, kant. en 2¼ u. O. N. O. van *Woubrugge*, gem. en 20 min. N. N. W. van *Zevenhoven*, aan den rijweg op Nieuwveen; met 10 h. en 60 inw., en de R. K. kerk van Zevenhoven.

ZEVENHOVEN-EN-NOORDEN, heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woubrugge*.

Aangezien deze heerl. uit niets anders bestaat dan de gem. *Zevenhoven*, en alsoo ook de zelfde grenzen, grootte en bevolking heeft, kunnen wij hier volstaan, met derwaarts te verwijzen.

Deze heerl. is in het jaar 1724 voor 1500 guld. door de stad Haarlem uit de gewezen grafelijke goederen aangekocht, die haar thans nog in bezit heeft.

ZEVENHOVENSCHE-BUURT (DE), geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5¼ u. O. ten N. van *Leyden*, kant. en 3 u. O. ten N. van *Woubrugge*, gem. en ¼ u. O. N. O. van *Zevenhoven*.

ZEVENHOVENSCHE-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zevenhoven (De Droooggemaakte-polder-van-).

ZEVENHUIS, Zevenhuizen of de Heide, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 6 u. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. Z.W. van *Grave*, gem. en ¼ u. N. W. van *Zeeland*; met 18 h en ongeveer 120 inw.

ZEVENHUISSEN of Zevenhuizen, meestal Stroo, ook wel Strooijensdorp en Stroodorp genoemd, geh. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 6 u. W. N. W. van *Breda*, kant. en 2¾ u. W. van *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*, 2 u. W. N. W. van *Fijnaart*, bestaande uit 7 kleine woningen, aan den rijweg van Willemstad naar Steenbergen; bewoond door ruim 40 zielen.

ZEVENHUIZEN, gem. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg* (4 k. d., 14 m. k, 3 s. d.); palende N. aan de gem. Moercapelle-en-de-Wildeveenen, O. aan Zuid-Waddinxveen en Moordrecht, Z. aan Nieuwerkerk-op-den-IJssel en Kralingen, W. aan Hillegersberg-en-Rotteban en aan de Rotte, die haar van Bleiswijk en Bergschenhoek scheidt.

Deze gem. bestaat uit den Tweemans-polder den Eendragts-polder, benevens gedeelten van den Zuidplas-polder, den Nesse-polder, den Wollefoppe-polder, den Catgespolder en den Swanlasche-polder; bevat het d. Zevenhuizen benevens de geh. Kikkershoek, het Oude-Verlaat en de Vijfhuizen; beslaat, volgens het kadaster eene oppervlakte van 2868 bund. 78 v. r. 86 v. ell., waaronder 2860 bund. 58 v. r. 47 v. ell. belastbaar land; telt 240 h., bewoond door 350 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1750, die meest hun bestaan vinden in den landbouw, ook is er eene kaarsenfabrijk en 1 koornmolen.

De Herv., die er ongeveer 1600 in getal zijn, onder welke ongeveer 600 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Rotterdam*, ring van *Hillegersberg*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Michael Andriessen, die in het jaar 1578 van Dirksland beroepen is, en in het jaar 1581 van zijne dienst ontzet werd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van den Ambachtsheer.

De Remonstranten, die er 40 in getal zijn, behooren tot de gem. *Zevenhuizen-en-Bleiswijk*.

Het was in deze plaats, dat de afzondering der Contra-Remonstranten in 1616 aanleiding gaf, tot de beruchte keuren van Schieland van 21 tot 26 Junij, bij welke de afgezonderde vergaderingen op zware boeten werden verboden, en die de voorname oorzaak zijn geweest van veler haat tegen Hugo de Groot, door wien ze, ofschoon tegen zijn zin, ontworpen waren, gelijk zij ook in zijn afwezen zijn gearresteerd. Den 14 April 1619 word de eerste Contra-Remonstrantsche Predikant door

den Baljuw van Schieland alhier op den stoel gebragt; bij die gelegenheid had er door ongegronde schrik groote stoornis plaats, en dien ten gevolge moest de afgezette Predikant MATTHEUS ADRIANI BURGIUS, na het overleveren van het kerkeboek, binnen tweemaal vier en twintig uren, het dorp en de klassis verlaten. In de vergadering van de Staten van Holland werd, den 21 Junij 1619, ook een request van de Remonstranten te ZEVENHUIZEN gelezen, waarbij zij verzochten, dat de uitoefening hunner godsdienst hun mogt worden toegestaan. In de tweede helft van 1620 werd deze gemeente met die van *Zoetermeer* en *Bleiswijk* in commissie bediend door PASCHIER DE FIJNE, die er van schrijft: » daar werden wij dapper, dan van den Landdrost SPRUIT, » dan van den Baljuw DUYN, gejaegt en geplaegt, alhoewel wij onse ver» gaderingen meestal bij nachte hielden en wij nooyt in de predikatie » overvallen werden." In het jaar 1624, werd de bediening dezer gemeente van 1 Junij voor vier maanden, met die van *Gouda, Woerden, Schoonhoven, Moordrecht* en *Waddinxveen* opgedragen aan THEODORUS BOOM en REINIER ANDRIESZ. WALENBURG. In het jaar 1630 werd de gemeente, met die van *Moordrecht* en *Waddinxveen,* door DIRK JANSZ. BAKS bediend, welke bediening ook het volgende jaar moet voortgeduurd hebben. In 1631 en 1632 schijnt de gemeente nog niet van eenen vasten Leeraar voorzien te zijn geweest; zij werd waarschijnlijk in afwisselende combinatie met andere gemeenten bediend. Als haren eersten eigen Leeraar komt voor JOANNES LORSINGIUS. Hij werd Proponent in 1640, en bediende de gemeente tot in de helft van 1650, toen hij, na eerst in April te Rotterdam geroepen te zijn, door Amsterdam, als haar alumnus voor hare gemeente werd geëigend. Na dat MATTHIJS VAN DER RIJK, die hier sedert 1806 stond, in 1814 overleden was, werd deze gem. eerst voor rekening der broederschap bediend, en daarna, op voorstel van de Societeits commissie, door haar, in 1815, gecombineerd met die van *Zegwaart,* en dit door de groote vergadering in 1816 goedgekeurd. In die combinatie werd de prediking op de feest- en biddagen, alsmede de Avondmaalsviering, voor de beide gemeenten, nader door de broederschap geregeld. Zij werd toen bediend door GERARD LINDENBERG. In 1826 wenschte de broederschap deze gemeente weder van een eigen Leeraar te voorzien, en droeg aan hare commissie op, daartoe het noodige bij het gouvernement te verrigten, doch zonder bepaling van tijd. Hiervan kwam niet. In 1846 werd de combinatie met *Zegwaart,* bij de aanstaande vacature te *Bleiswijk,* veranderd in combinatie, met deze laatste gemeente. Toen werd de Proponent MARTINUS CORNS STRAAT, den 23 November 1846, voor beide als Leeraar beroepen. Hij deed zijne intrede te ZEVENHUIZEN den 28 Februarij, te *Bleiswijk* den 7 Maart 1847.

De 9 Evangel.-Luth., die er wonen, behooren tot de gem. van *Gouda.* — De R. K., die men er ongeveer 60 telt, parochiëren aan den *Bergschenhoek.* — Men heeft in deze gem. éénе school, welke gemiddeld door 200 leerlingen bezocht wordt en op welke alle leerlingen, ten gevolge van het bestaande schoolfonds, kosteloos onderwijs genieten.

Deze gem. is eene heerl., welke vroeger een Hollandsch leen was, en de VOORHOUTEN eenigen tijd heeft toebehoort. Na HENDRIK VAN VOORHOUT, die Brussel tot zijn woonplaats gekozen heeft, is deze heerl. opgedragen aan ANTONI VAN OUD-HEUSDEN te Rotterdam; thans wordt zij in eigendom bezeten door Mevr. JOHANNA TUINZAAD, wed. den Heer CORNELIS MATZE, woonachtig te Zevenhuizen.

Het d. ZEVENHUIZEN, ligt 3 u. N. N. O. van Rotterdam, 2 u. N. O. van Hillegersberg; en bestaat uit eene lange dubbele buurt, die bestraat en met zindelijke woningen, bebouwd is. Men telt er in de kom van het d. 117 h. en 940 inw.

De kerk plagt vóór de Reformatie door den Abt van ST. PAULUS te Utrecht te worden begeven. Daarin was eene vikarij gesticht aan het altaar van de *H. Maagd*. Deze kerk brandde den 30 April en 1 Mei 1690, met de daarnaast staande huizen, waaronder ook het schoolgebouw, af. Na dat ongeluk verrigtte men de godsdienst in eene houten loots, die ten Zuiden op het kerkhof werd opgeslagen. De eerste godsdienstoefening, die men echter na den brand hield, geschiedde onder den blooten hemel; den 5 Junij daaraanvolgende was de loots reeds voltooid, gelijk er op dien dag ook reeds in werd gepredikt. De tegenwoordige kerk van ZEVENHUIZEN is men in 1700 beginnen te bouwen en zij was reeds in 1701 voltooid. Het is een ruim en aanzienlijk gebouw, met twee kappen of eenen zak in het midden, en is geheel met leijen gedekt; het dak rust op zeven ronde houten pilaren, en zeven andere ook rondom, die van steen zijn, opgemetseld; deze 14 pilaren zijn aan de oost- en westzijde verdeeld. Aan het westeinde rijst een tamelijk hooge toren boven het dak uit, deze is vierkant en heeft eene achtkante spits, met leijen gedekt. In den toren hangen eene slag- en twee luiklokken, zijnde alle drie die klokken op het kerkhof aldaar gegoten, waartoe de inw. zooveel zilver aanbragten, dat er grooter voorraad was dan men noodig had; zoo dat die goedhartige lieden, met hetgeen er te veel was, dankbaar weer naar huis gezonden werden; doch niet alleen de klokken maar ook de geheele kerk is gemaakt uit de liefdegiften der inwoners zonder onderscheid van gezindte. Het kerkruim wordt, onder de avonddienst, verlicht door zes koperen kaarskroonen, welke insgelijks door eenige inwoners aan de kerk, vereerd zijn, wier namen in de kroonen zijn gegraveerd. De schotels, die, bij het houden van het Avondmaal, gebruikt worden, zijn van zilver, en mede een geschenk van eenige vermogende ingezetenen. Aan het Oost-einde van de kerk was vroeger de consistoriekamer, welk lokaal thans gebruikt wordt, om de doodsbaar en verdere benoodigdheden voor de begravenis in te plaatsen, terwijl de consisterie thans aan de westzijde der kerk is gebouwd. Aan het Oosten vindt men het koor, dat een weinig boven den grond der kerk verheven is, en van voren met een bruin houten hek omzet. De vloer van het geheele gebouw is belegd met kleine zerksteenen. Nog pronkt het ruim dezer kerk met zestien zeer fraai beschilderde glazen, wier gelijken men waarschijnlijk op geen Hollandsch dorp aantreft; op sommige zijn afgebeeld de handwerken, verrigtingen of bezigheden der gevers of schenkers dier glazen, waarom dan ook hunne wapens en namen er zeer eigenaardig op staan afgebeeld; de Noordzijde van deze glazen trof in 1790 des avonds eene zware hagelbui, waardoor velen daarvan werden ingeslagen, doch door de toenmalige kerkmeesters weder hersteld zijnde, hebben ze niets van hun eerste aanzien verloren. Zij zijn meestal in 1701 gegeven en geschilderd door de glasschilders te Dordrecht ADRIAANUS VAN WELL en JORIS LOVEN. Het kerkhof is van de straat afgesloten door palen met kettingen, in wier midden staat een ijzeren hek.

De Remonstrantsche gemeente heeft te dezer plaatse eerst eene kerk gesticht in 1668, hoewel er reeds vroeger eene is aanwezig geweest, want in 1624 droegen de leden reeds de lasten van hun algemeen kerkgenootschap, en hadden reeds een erf aangekocht, om er eene kerk op

te stichten; daar hun echter, bij amendement van het Hof van Holland zulks verboden, of ten minste voor alstoen niet toegestaan was, is dit werk eenigen tijd blijven steken; ongetwijfeld zullen de kerkelijke geschillen, welke des tijds plaats hadden, daaraan niet weinig hebben toegebragt; want reeds waren die verschillen zoo hoog geloopen, dat Baljuw en Schepenen van Schieland geraden vonden, twee sterke keuren te maken, tegen degenen, die zich veroorloofden, zich van de kerk af te zonderen; dit zag op een getal van 15 of 16 personen, die eenen Proponent van Amsterdam ontboden, om voor hen te prediken, hetwelk in eene schuur zoude geschieden. Deze personen werden bij gemelde keuren verklaard van het ambacht vervallen te wezen; dan in 1620 presenteerden de Remonstranten een request aan de Staten van Holland, om vrije godsdienstoefening, doch dit werd van de hand gewezen. De Predikant, die te dier tijde hier stond, hield zich stil, zich met de heerschende geschillen niet inlatende; dan eenige leden vielen onder verdenking van de vergaderingen der Remonstranten bij te wonen, met name Klaas Michaelszoon Bontebal, Adriaan Pietersszoon Hoogeveen, Jacob Adriaanszoon Matroos, deze werden daarom ook in de gijzeling gezet, ofschoon men hetgeen, waarmede zij beschuldigd werden, niet bewijzen konde; zij werden verder in boeten beslagen en kwamen niet los vóór dat deze betaald waren. De tegenwoordige Remonstrantsche kerk is zeer net en tot het godsdienstig gebruik, alleins voldoende ingerigt. Zij is geheel van steen gemetseld, met roode pannen gedekt en met blaauwe zerktegels gevloerd. De predikstoel is eenvoudig maar net. De schotels en bekers, die bij het Nachtmaal gebruikt worden, zijn van zilver.

De Doopsgez. hadden in vroegere tijden alhier mede eene kerk, doch deze was al sedert langen tijd niet meer in gebruik en is vervolgens weggebroken. Vooraan de straat staat nog het huis, waar achter de kerk gestaan heeft.

De Hervormde gemeente heeft te Zevenhuizen een Diaconie-huis, hetwelk gebouwd is in 1686; het staat ten zuidwesten van het dorp af, op *de Lange zijde;* zeer zeker is het gebouw gesticht ter bewoning van die leeken en weezen, welke uit de kas der diaconie onderhouden en groot gebragt werden; evenwel wordt het thans niet meer gebruikt, alleen worden vijf woningen, die in dit gebouw gevonden worden, bewoond door huisgezinnen, die eenigen onderstand noodig hebben. In den zijmuur van het gebouw is een steen gemetseld, waarop drie wapens zijn uitgehouwen, benevens het volgende rijmpje:

Dat afgesloofden troost uit armoe zelfs kan rijzen
Is dit gebouw bekwaam den wijzen aan te wijzen
En dwazen, dat 's haar jeugd in arbeid brengen deur
Opdat 's haar dagen niet eindigen in getreur.

Nog leest men op dezen steen: *hier van heeft den eersten steen gelegd* Jan Snoek Jacobszoon, *den* 6 *Mei* 1686; en daaronder: 't Diakeny Armhuis.

Vroeger stond hier het ond adell. h. Te Duin, ook wel het Hof te Zevenhuizen geheeten. Zie Duin (Te-).

Nog bestaat hier een *Departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen*, den 14 Februarij 1834 opgerigt, hetwelk 60 Leden telt.

De kermis valt in den derden Maandag in Julij.

In het jaar 1787 is het hier, in vergelijking van andere dorpen, rustig toegegaan. Het bleef hier bij het inslaan van eenige ruiten in

het huis van den Remonstrantschen Predikant; in nog een ander huis werden mede de glazen ingegooid; voorts bedreef men hier nog eenigen moedwil aan sommige stille burgers, hetwelk echter bij elken weldenkende werd afgekeurd.

Bij de revolutie in 1795 is hier niet een eenig mensch leed gedaan; zeventien weken heeft men er inkwartiering gehad van Hollandsche militairen, die het echter eenige inwoners, voornamelijk door de lengte van tijd, lastig maakten.

Het wapen dezer gem. is een veld van sinopel, met een pal van zilver.

ZEVENHUIZEN, d. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. Z. W. van *Groningen*, kant. en 3 u. Z. van *Zuidhorn*, gedeeltelijk gem. en 1¼ u. O. van *Marum*, gedeeltelijk gem. en 1 u. Z. ten W. van *de Leek*, nabij de grenzen der prov. *Drenthe*. Men telt er 430 h. en 2600 inw., die meest in turfgraverij en landbouw hun bestaan vinden.

Dit d. strekt zich ter wederzijden van het Zevenhuizer- of Hoofddiep, op ½ uur gaans ten N. W. van de Drentsche grenzen, naar het Z. W. uit, waarmede zich onderscheidene wijken vereenigen; meer naar het Z. W. vindt men de Boerestreek. Het is eigenlijk eene veenkolonie, bestaande voornamelijk uit hoogveen en uit onafgegraven en afgegraven toebereiden ondergrond, en levert mede zand, leem, mergel en keisteenen op. Het is meest bewoond door veenbazen, landbouwers, veenwerkers en arbeidslieden. De aanleg dezer veenen is men verschuldigd aan den Ridder VAN EWSUM, Heer van *Nienoord*, die ze in 1559 aanvaardde en daarna met zware kosten aanlag, met kanalen en sluizen. Hij nam daartoe bij zijn familie, even als bij de RIPPERDA's te Winsum en bij vele anderen, gelden op. In het jaar 1601 kocht KASPER VAN EWSUM, alle Nienoordsche goederen in Vredewold, bij uitdoening der kaars, voor 70,000 Emder guldens. In 1805 zijn er drie kapitale molens gebouwd, om het water in de veenen op te voeren.

Een kwartieruur noordwaarts van de kerk loopt uit het Hoofddiep; de Oost-Indische wijk met de zijtakken het Kaapdiep en Drost in de wijk. Zuidwaarts daarvan komt men aan de Kokswijk en de Haspelwijk, welke laatste naar het *Hoofddiep* leidt. De Evertswijk begint nabij de kerk en loopt W. naar het Hoofddiep en verder door naar de Jonkersvaart, die noordoostwaarts in de hoofdvaart valt en de Tetswijk met de Aalsterwijk opneemt. Bovendien worden er nog eene menigte andere wijken gevonden, die minder belangrijk zijn, behalve de Veldstreek, welke bijna evenwijdig met de Boerestreek, op ½ u. afstands van deze, in eene zuidzuidoostelijke rigting loopt.

De Herv., die er 2000 in getal zijn, onder welke slechts ruim 50 Ledematen, behoorden, tot in het jaar 1835, kerkelijk tot *Midwolde* en *de Leek*, maar maken sedert eene afzonderlijke gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Grootegast*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HERMANUS HENDRIKUS SLOT, die er den 11 October 1835 bevestigd werd, en er den 1 Mei 1847 is overleden. Tot den opbouw van kerk en pastorie heeft het fonds van de noodlijdende kerken eene bijdrage van 4000 gulden geleverd. De gecollecteerde gelden in de provincie bedroegen de som van 1583 gulden; Z. M. WILLEM I stond daartoe 1900 gulden af en de inwoners der gemeente zelve hebben 2000 gulden bijgedragen. Deze kerk is een langwerpig vierkant gebouw, zonder orgel. Op deze kerk

werd in 1838 eene torenspits gebouwd en daarin eene klok gekocht van de gem. Oudeschoot, prov. Friesland, welk een en ander bekostigd is uit vrijwillige bijdragen der gemeenteleden.

De Afgescheidenen, die er ongeveer 300 zielen in getal zijn, onder welke ruim 20 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot eersten Predikant gehad heeft Albert van der Meer, die in het jaar 1844 derwaarts kwam, en er nog in dienst is.

De R. K., die er 15 in getal zijn, parochiëren te *Zuidhorn*. — De twee dorpscholen, de eerste gesticht in 1841 en de tweede in 1846, worden gemiddeld door 270 leerlingen bezocht.

Den 12 Junij 1833 is aldaar, waarschijnlijk ten gevolge van heibranding en onweder, de turf op de veengronden in brand geraakt. Zie daaromtrent ons art. Leek (De).

ZEVENHUIZEN, geh. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., gem. en 5 min. W. van *Amsterdam*, ten N. van de Haarlemmer-trekvaart.

Deze b. bestond weleer uit 7 huizen, waarin vlugtelingen uit Frankrijk, tijdens de herroeping van het ediet van Nantes, eene wijkplaats vonden.

ZEVENHUIZEN, geh. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Zevenhuissen.

ZEVENHUIZEN, pold. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr. en kant. *Amersfoort*, gem. *Duits-de-Haar-en-Zevenhuizen*.

ZEVENHUIZEN, b., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, arr. en 5 u. W. van *Leeuwarden*, kant. en 2 u. O. van *Harlingen*, gem. en ½ u. O. Z. O. van *Franeker*, aan de trekvaart van Leeuwarden naar Franeker; met 12 h. en ruim 80 inw.

ZEVENHUIZEN, geh. in het *Land-van-Ravestein*, prov. *Noord-Braband*. Zie Zevenhuis.

ZEVENHUIZEN, geh. op het eil. *Texel*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 11 u. N. van *Alkmaar*, kant. en 3 u. N. van *den Helder*, gem. *Texel*, 1½ u. O. van *Burgt*, 5 min. N. O. van *Oosterend*, waartoe het behoort; met 11 h. en 60 inw.

ZEVENHUIZEN, buurs., op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 5 u. N. van *Arnhem*, kant., gem. en 5 min. O. van *Apeldoorn*; met 101 h. en 640 inw.

ZEVENHUIZEN, buit. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Zessende.

ZEVENHUIZEN, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. W. van *Zwolle*, kant., gem. en 1 u. Z. W. van *Kampen*; met 6 h. en ongeveer 40 inw.

Bij den watervloed van Februarij 1825 heeft dit geh. veel geleden. Reeds des Vrijdags morgens, den 4 dier maand, tusschen 11 en 12 uren dreven een landman met vrouw en zoon, benevens knecht en twee meiden, op het dak des huizes gevlugt, daarmede weg en kwamen daarna in den vloed om, veertig stuks vee verdronk insgelijks. Een ander huisgezin ten getalle van 9 personen, onder welke een klein kind van nog geene twee maanden, redde zich op den hooiberg, slechts een zieke bloedverwant spande daartoe te vergeefs alle krachten in, en van vijftig stuks vee bleef niets over, dan, als bij toeval, een oud paard. Een derde behield zich en de zijnen op eene dergelijke wijze, maar verloor alle zijne runderen tot dertig toe; desgelijks een vierde en een vijfde met twintig hoornbeesten, terwijl een zesde met gelijk verlies, nevens 4 huisgenooten, van des middags van den 4 tot des

avonds van den 5 Februarij in honger en koude op het dak bleef vertoeven. Zoodat in dit geh. 7 menschen verdronken en 100 stuks vee omkwam.

ZEVENHUIZEN, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *Midden-divisie*, Z. van de plant. *Siberiën*, W. van *Oud-St. Marië*.

ZEVENHUIZEN (HET HOF-TE-), voorm. adell. h. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie DUIN (TE-).

ZEVENHUIZEN-EN-BLEISWIJK, Remonstrantsche gem., prov. *Zuid-Holland* Zie ZEVENHUIZEN.

ZEVENHUIZER-DIEP (HET) of HET ZEVENHUISTER-DIEP, ook het HOORD-DIEP genaamd, kanaal in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*.

Dit kanaal begint aan de grenzen der prov. *Drenthe*, doorloopt, in eene noordelijke rigting, de gem. de *Leek*, langs het d. Zevenhuizen, naar de Leek gaande, waar het in *het Leekster-diep* uitloopt.

ZEVENHUIZER-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie WATERBOOS-POLDER.

ZEVENMANS-POLDER (DE), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingen*, gem. *Vlaardinger-Ambacht-en-Babbers-polder*; palende N. aan den Groote-Vettenoordsche-polder, O. aan den West-en-Oost-polder, Z. aan de gorzen tegen de Maas, W. aan den Kleine-Vettenoordsche-polder.

ZEVENMEERS (DE), water in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, gem. en 2¼ u. Z. van *Vlagtwedde*, ½ u. N. van Sellinge, bij de Sellinger-Beetse.

Dit water bestaat uit zeven meertjes, waarvan het zijnen naam ontleent. Er ligt daarover een veer. Zie het volgende art.

ZEVENMEERS-VEER (HET), veer in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, ½ u. N. van Sellinge.

Van dit veer is het gebruik niet vast verdeeld, maar het wordt jaarlijks tusschen de Sellinger-marktgenooten omgeslagen.

ZEVEN-MEREN (DE), zeven poelen in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, welke, door de afgraving der veenen, voor het meerendeel niet meer bestaan.

ZEVEN-MOEREN (DE), voorm. poelen of meren in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, 1½ u. Z. van *Asten* en even zoo ver Z. O. van *Someren*, aan de uiterste grenzen van Noord-Braband, bij den grooten paal, welke de gem. *Nederweert*, prov. *Limburg*, van *Asten* en *Someren* scheidt.

Deze bij elkander gelegen poelen of meren zijn tegenwoordig geheel droog en met de daar omgelegen heide gelijk. Daar er vroeger tusschen Asten en Someren geschil gerezen was over de grensscheiding, heeft men bij minnelijke schikking, goedgekeurd door de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden, den 10 April 1700, goedgevonden op wederzijdsche kosten eene scheidsloot te graven, beginnende aan den grooten paal, tegen Limburg, ter plaatse, waar vroeger de ZEVEN-MOEREN lagen, en in eene regte lijn op de Groote-Aa aanloopende. Aangezien nu het terrein te dezer plaatse een sterk verval heeft, zijn vermoedelijk sedert het graven van deze sloot de gezegde poelen geheel droog geloopen. Naar men wil zou het dorp Someren van deze poelen zijnen naam ontleenen.

ZEVEN-MOEREN (DE), watertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*, dat in de poelen van dien naam, aan de zuidoostelijke grenzen dier provincie, zijnen oorsprong neemt, en noordwestwaarts aanstroomende, zich vroeger, tegenover het geh.

Otterdijk, onder Lierop, in *de Aa* ontlastte, van welke rivier het eene der hoofdaderen uitmaakt. Na het graven van de Zuid-Willems-vaart ontlast dit watertje zich door den duiker, onder het geh. Romen, bij de sluis No. 10, en vervolgens in de Aa.

ZEVEN-SPRONGEN, waterrijk oord in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*, gem. en Z. W. van *Klimmen*, aan den berg, op welken Klimmen gelegen is.

Het ontleent zijnen naam van de zeven plaatsen, waar het water hier voormaals uit den grond opwelde. Thans vindt men er veel meer, welke te zamen eene geheele beek vormen, die naar den Geleen loopt.

ZEVENTER, voorm. stadje op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*. Zie ZEVENAAR.

ZEVEN-VEREENIGDE-POLDERS (DE), watering in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis* en het *Committimus*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *IJzendijke*, gedeeltelijk gem. *Biervliet*. Zij bestaat thans uit de navolgende polders:

		Bund.	R.	Ell.
Zacharias Eerste gedeelte,	schotbaar groot	223,	20,	85.
Groote-Jonkvrouw-Benoorden,	» »	139,	34,	89.
Groot-en-Klein-Zuiddiep,	» »	195,	54,	78.
Oranje-polder,	» »	306,	68,	49.
Magdalena-polder,	» »	86,	20,	83.
St. Anna-polder,	» »	53,	05,	96.
Te zamen.......		1062,	04,	95.

De drie eerstgenoemde polders liggen onder *IJzendijke*; de drie laatstgemelde onder *Biervliet*. Zij wateren uit, langs de Oude-Linie, in den Braakman, door eene sluis ten Noorden van de Magdalenasluis (zie dat art.), onmiddellijk tegen deze; maar heeft met haar geene gemeenschap (1). Het bestuur bestaat uit eenen Gezworene en Ontvanger-Griffier. De polders hebben bovendien hunne eigene besturen. Zie daaromtrent en over de andere bijzonderheden der polders van deze watering, de afzonderlijke artikels.

Te voren was ook de Kleine-Jonkvrouw-Benoorden deelgenoot dezer watering; maar deze is daarvan, ten gevolge der betere suatie van den Kapitalendam, afgescheiden. Sedert is de naam van de watering der ZES-VEREENIGDE-POLDERS begonnen gebruikt te worden, die misschien de oude naam zal vervangen.

ZEVENWOUDEN, een der drie kwartieren, waarin de prov. *Friesland*, verdeeld is; palende N. W. aan het kw. Westergoo, N. aan het kw. Oostergoo, O. aan de prov. Drenthe, Z. aan Overijssel, Z. W. aan de Zuiderzee.

Dit kwartier bevat slechts eene stad, namelijk Slooten, en bestaat niet uit zeven, gelijk de naam schijnt aan te wijzen, maar uit tien grietenijen, met name: Utingeradeel, Aengwirden, Doniawarstal, Haskerland, Schooterland, Lemsterland, Gaasterland, Opsterland, Stellingwerf-Oosteinde en Stellingwerf-Westeinde. Oudtijds werden de Stellingwerven wel bij *Friesland*, doch afzonderlijk en niet als een gedeelte van het WOUD-KWARTIER gerekend, en mogelijk heeft Aengwirden voor dezen een deel eener naburige grietenij uitgemaakt, zoo dat het getal deelen van zeven tot tien vermeerderd zijnde, echter de oude naam in wezen is gebleven.

---

(1) In het art. MAGDALENA-SLUIS staat verkeerdelijk, dat zij ten Zuiden ligt.

Men noemt dit kwartier de Wouden, dewijl het meestendeels, vooral naar het Oosten, uit hooge veenen, bosschen en zandgronden bestaat, alhoewel men westwaarts vele lage, veenige gronden, meren en poelen vindt.

De aard der landerijen van dit kwartier is zeer verschillend. Het Noordwestelijke gedeelte is over het algemeen, eenige plaatsen uitgezonderd, vol wateren en zeer laag, zijnde de grond veenachtig, die beste zware baggelaarturf oplevert; ook is het hier zeer vischrijk. Gaasterland, dat het westelijkste van allen ligt, is vrij hoog, en bestaat meerendeels uit heuvels en hooge zandige maar niet onvruchtbare bouwlanden en bosschen. Het overige van het Woudkwartier is meest hoogveen, met bosschen en heiden, doch ook voorzien met vele vruchtbare velden, die vooral tot het telen van rogge, haver en boekweit dienen. De weilanden zijn hier ook niet kwaad, indien zij maar rijkelijk met mest worden voorzien. Van dag tot dag vermeerdert de vruchtbaarheid van deze hooge veenige landouw: want daar het hoogveen op zich zelf een onvruchtbaren grond heeft, waarop niets wil wassen, wordt in tegendeel de benedengrond zeer vruchtbaar bevonden, nadat het hoogveen is afgegraven.

Zevenwouden bevat het geheele arr. Heerenveen, benevens het kant. de Lemmer, van het arr. Sneek; beslaat, volgens het kadaster 128,113 bund. 94 v. r. 75 v. ell., waaronder 122,141 bund. 82 v. ell., belastbaar land; telt 10,266 h., bewoond door 10,909 huisges., uitmakende eene bevolking van ruim 55,000 zielen, die meest in den landbouw, de hout- en veeteelt en veenderij hun bestaan vinden; ook heeft men er: 4 bierbrouwerijen, 10 branderijen, 5 steen- en pannebakkerijen, 9 kalkovens, 52 looijerijen, 35 timmerwerven, 8 lijnbanen, 3 cichoreifabrijken, 3 tabaksfabrijken, 1 boekdrukkerij, 7 houtzaag-, 2 olie-, 2 mostaard-, en 23 korenmolens.

De aanzienlijke wateren der Zevenwouden liggen meest in het westelijke gedeelte; en wel in de grietenijen: Utingeradeel, Doniawarstal en Lemsterland. Daaronder munten uit de Tjeuke-, Sneeker- en Slooter-meren, van welke het laatste ook meerendeels tot de Wouden behoort. In het noordelijkste gedeelte des kwartiers vindt men de oude rivier de Boorn; verder zuidwaarts zijn de riviertjes: de Kuinder of Tjonger en de Linde, die zich bij Slijkenburg vereenigen, en voorts, onder den naam van de Kuinder alleen, bij het vlek de Kuinre, in Overijssel, in zee storten.

De belangrijkste dijk is: de Leppedijk, die, onder den naam van Oude-Leppedijk, zich van Irnsumerzijl met onderscheidene bogten uitstrekt tot in de hooge Opsterlandsche veenen. Deze dijk is van veel belang voor Oostergoo, dewijl hij, door zijne hoogte en de sluizen, die er in liggen, den toevloed van water uit de lage deelen van *Westergoo en* de Wouden, in *Oostergoo* belet.

De voornaamste wegen zijn: het gedeelte van den straatweg van Leeuwarden naar de Overijsselsche grenzen, loopende door Heerenveen; het gedeelte van den straatweg naar de Lemmer met eenen puinweg naar de Joure en Oldeboorn. Door meest alle grietenijen loopen twee zandwegen met zijtakken ter verbinding.

Het wapen van Zevenwouden bestaat uit een veld van zilver, met zeven boomen, op een terras, alles van sinopel.

ZEVEN-ZEELANDEN (DE), naam, welken men in de middeleeuwen gaf aan die landen, welke vroeger het noordelijke gedeelte van het Friesche rijk uitmaakte.

Het Eerste Zeeland was, volgens de gewone verdeeling, het tegenwoordige *West-Friesland* of het grootste deel daarvan, strekkende zich uit van den stroom Kinhem of het Gat bij Petten tot aan het Vlie, zijnde het oostelijk gat van den Rijn, hetwelk, naar zijne gelegenheid en omdat het een gedeelte is van het oude westelijke Friesland, nog hedendaags den naam van West-Friesland behoudt. Het Tweede Zeeland is het eigenlijke hedendaagsche Friesland, gelegen tusschen het Vlie en de Lauwers, hetwelk van de Hollanders vaak verkeerdelijk, Oost-Friesland werd geheeten, en nog tegenwoordig bij de Oost-Friezen of Embderlanders, tot onderscheiding van hunne landstreek met den naam van West-Friesland wordt benoemd. Het Derde Zeeland is tusschen de Lauwers en de Eems, hetwelk thans gemeenlijk, naar de stad Groningen, Groningerland wordt geheeten. Deze drie deelen behooren tegenwoordig tot ons koningrijk; de overigen worden tot Duitschland gerekend. Het Vierde Zeeland strekte zich uit van de Eems tot aan de haven of de bogt van de Jahde, en wordt thans Oost-Friesland genaamd. In deze vier deelen nu duurt de Friesche roem nog met meer of minder aandeel van de aloude vrijheid voort; want de West-Friezen zijn naderhand onder het graafschap Holland gekomen, doch hebben, na de oprigting van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, te gelijk met de overige provinciën, hunne vrijheid herkregen. Maar de Oost-Friezen, die over de Eems lagen, hebben zich in de vijftiende eeuw onderworpen aan de grafelijke regering, doch zijn, sedert het uitsterven van de Graven, in 1744, onder de koninklijke beheersching van Frederik, Koning van *Pruissen*, gekomen, blijvende nogthans de oude vorm der regering, en behoudende een goed gedeelte van hunne oude vrijheid en voorregten; thans maakt het een deel van het koningrijk Hannover uit. Het Vijfde Zeeland lag tusschen de Jahde en de Wezer, hetwelk het Over-Jahdensche of Butjadingerland genaamd wordt. Het Zesde Zeeland was tusschen de Wezer en de Elve, zijnde tegenwoordig Hodelerland en eenige andere deelen van het langs de Noordzee gelegene hertogdom Bremen. Het Zevende Zeeland strekte zich van de Elve tot de Eider, alwaar de naam van Strandvriesen nog bekend is, begrijpende voornamelijk Ditmarsen, zijnde een deel van het hertogdom Holstein.

Deze Zeelanden werden door even zoo vele stroomen van elkander gescheiden. Het eerste Zeeland werd van het tweede afgescheiden door het Vlie of den Vliestroom, stroomende thans, tusschen de eilanden Vlieland en Terschelling, in de Noordzee. Het tweede Zeeland, tegenwoordig het eigenlijke Friesland, werd ten Oosten bepaald door de Lauwers. Het derde Zeeland had tot zijne oostelijke grensscheiding de Eems. Het vierde Zeeland werd Oostwaarts besloten door de Jahde, eene kleine rivier in het graafschap Oldenburg, welke drie of vier Duitsche mijlen van haren oorsprong bij een dorp, hetwelk insgelijks Jahde genoemd wordt, een tamelijk breeden vloed maakt; stroomende wijders langs Butjadingerland naar de zee. Het vijfde Zeeland werd besproeid, en van het volgende, afgescheiden door de Wezer, in het Latijn Visurgis, eene der voornaamste rivieren in Duitschland, loopende door Hessen, Brunswijk, Bremen en Oldenburg, tot dat zij, niet ver van Karlstad, in de Noordzee valt. Het zesde Zeeland werd ten Oosten bepaald, door de Elve, die in het graafschap Schafgotsch ontspringt, Bohemen, Opper- en Neder-Saksen door stroomt en ten laatsten bij Risbuttel, veertien mijlen beneden

Hamburg, in de Oostzee valt. Het zevende en laatste Zeeland had ongeveer tot zijne grenspaal de rivier de Eider, in het tegenwoordige Holstein, die haren oorsprong heeft niet ver van de Oostzee in het landschap Wagrie, de Hertogdommen Holstein en Sleeswijk scheidt, en voorbij Rensburg en Frederikstad vloeit, waarna zij zich, een weinig lager, een loop van 24 mijlen met vele kromten gemaakt hebbende, in de Noordzee werpt; en hier of hieromtrent was de grensscheiding van de ZEVEN VRIJE FRIESCHE ZEELANDEN. Hoe verre echter deze zich landwaarts in hebben uitgestrekt, kan bij gebrek aan genoegzame berigten niet naauwkeurig bepaald worden.

Ieder dezer landschappen schijnt zijne afzonderlijke overheden of regering gehad te hebben, onafhankelijk van elkander, en aan niemand onderworpen dan aan de Roomsche en Duitsche Keizers, onder welke zij in eene aangename vrijheid hebben geleefd, met onderscheidene aanzienlijke voorregten zijn begiftigd, levende doorgaans gerust, als zij maar niet door inwendige oneenigheid en verdeeldheid verontrust werden, hetgeen maar al te vaak heeft plaats gehad, en oorzaak is geweest, dat velen hunner, de eene voor, de andere na, hunne dierbare vrijheid en voorregten verwaarloosd hebben waardoor zij verzwakt zijn en aan de naburige Vorsten en Mogendheden onderworpen geworden; terwijl zij zich zelven een juk op den hals hebben gehaald, waarvan sommige hunner nog niet ontslagen zijn. Ondertusschen hadden die ZEVEN ZEELANDEN eene onderlinge vereeniging met en betrekking op elkanderen, in sommige opzigten gelijk aan die der zeven provinciën der voormalige Republiek. Zij hadden tot gemeenschappelijk doel, om met elkanders hulp de onderlinge rust en veiligheid te bevorderen, en hunne vrijheid en onafhankelijkheid, tegen de aanvallen van buitenlandsche veroveraars, te beschermen. Tot regeling van hunne belangen en om elkander met raad en daad te dienen, als ook tot instelling en handhaving van goede wetten en schikkingen, kwamen de afgezondenen uit de ZEVEN ZEELANDEN jaarlijks op Dingsdag na Pinksteren bijeen, bij den zoogenaamden Upstals- of Opstalsboom, eene plaats, gelegen in het tegenwoordige Oost-Friesland, zijnde een zeker hoog stuk lands, aan den open weg, eene halve mijl westwaarts van de stad Aurich, nog onder dien naam aldaar bekend. Dit veld was oudtijds negen honderd voeten (282,51 ell.) in het rond, en beplant met groote eikenboomen, die hunne takken digt in elkander schoten en een schaduwachtig verblijf aan de vergaderde menigte verschaften. De Afgezondenen hadden alhier hunne vergadering onder den blooten hemel, bestaande uit de vier Staten van het geheele oude Friesland, alwaar men dan raadpleegde, over zware zaken, die het geheele Friesche gemeenebest aangingen, bijzonder om de gemeene vrijheid en vrede te handhaven, en besluiten te nemen of eenige hooge Regters aan te stellen, in ieder bijzonder landschap. Wat hier besloten werd moest algemeen worden opgevolgd, en werd gemeenlijk met de woorden, *ita placitum est* (alzoo heeft het ons welgevallen), besloten, en met het algemeen zegel bekrachtigd.

Dit verbond droeg zeer veel bij, om de vrijheid en veiligheid dezer landen te verzekeren, vooral in tegenstelling van die naburige volken, welke door magtige erfelijke Graven en Leenheeren overheerd waren. Het bleef tot in de vijftiende eeuw bestaan, doch overmoed en heerschzucht, deden toen dien schoonen band verbreken. Ieder der Zeelanden stond nu op zich zelf, voerde oorlog met het ander, en verteerde zijne eigene krachten door bestendigen twist, geweldadige

berooving en onverzoenlijken haat, tusschen Edelen, Geestelijken en Burgers onderling. De krachten van den adel werden hierdoor verzwakt, de steden en hare burgers namen in vermogen en aanzien toe; de strijd om het hoogste gezag werd hierdoor aangewakkerd; nijd en verbittering stegen tot openbare vijandschap en erfelijke veten. Nu was de eenheid in den staat verbroken; regt en wetten waren door het geweld krachteloos gemaakt; rustig bezit en veiligheid waren uit den lande verdwenen (1).

ZEVER (DE) of DE SEVER, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Alkemade*, hetwelk uit de van ouds bekende *Jan-Jeroens-poel*, doch thans genaamd de *Kleipoel*, voortkomt, en met eene westelijke rigting in den *Kever* uitloopt.

ZEVEREIND, boerderij in de *Meijerij-van-'s Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie SEVENEIN (ST.-)

ZEVEREN, buit. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*, arr. en ½ u. N. van *Maastricht*, kant., gem. en 40 min. Z. van *Meerssen*.

Dit buit. wordt in eigendom bezeten en bewoond, door de Erfgenamen VAN SLIJPEN, Oud-Burgemeester van Maastricht.

ZEYST, gem. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Wijk-bij-Duurstede*, (2 k. d., 8 m. k., 3 s. d.); palende N. aan de gem. Baarn, de Vuursche en Soest, N. O. aan Maarn, Leusden en Woudenberg, O. aan Rijsenberg en Driebergen, Z. aan den Kromme-Rijn, die haar van Odijk scheidt en aan de gem. Bunnik, W. aan de Bilt.

Deze gem. bestaat uit de heerl. Zeyst, Stoetwegen, Cattenbroek, en den Breul; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4991 bund. 42 v. r. 24 v. ell., alles belastbaar land; telt 90 h., bewoond door 521 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3500 inw., die meest in den landbouw en het fabrijkwezen hun bestaan vinden; hebbende men er de volgende fabrijken: twee zeepsiederijen en eene zeepmakerij, eene kaarsenmakerij, eene azijnmakerij, eene fluisfabrijk, eene lampenkousen- en koordfabrijk, eene steenen kagchelen ornamentenfabrijk, eene metaalgieterij, eene fabrijk van koperwerken en zinkgieterij, eene zijde-en-lintfabrijk en eenen windkoornmolen.

De Herv., die er ruim 2000 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. van *Zeyst* uit en behooren gedeeltelijk tot de gem. van *Bunnik*. — Men telt er 110 Christelijk-Afgescheidenen, welke de gem. van *Zeyst* uitmaken. — De Moravische broeders, die men er ongeveer 300 telt, maken eene gem. uit. Zie het volgende art.

De R. K., van welke men er ongeveer 1100 aantreft, maken gedeeltelijk de stat. van *Zeyst* uit en behooren gedeeltelijk tot de stat. van Bunnik en de Soesterberg.

Men heeft in deze gem. vier scholen. Zie het volgende art.

ZEYST, heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Wijk-bij-Duurstede*; palende N. aan de heerl. Eemnes-Baarn-en-Soest en de Vuursche, N. O. aan Maarn-en-Maarsbergen, Leusden en Woudenberg, O. aan Rijsenberg en Driebergen, Z. aan Driebergen, Stoetwegen, Cattenbroek en Bunnik-en-Vechten, W. aan de Bilt.

Deze heerl. bevat het d. Zeyst en het geh. Austerlitz, benevens eenige verstrooid liggende h., gezamenlijk bewoond door 2860 zielen.

(1) W. EEKHOFF, *Geschiedkundige Beschrijving van Leeuwarden* D. I, bl. 75

De Herv., die er 1550 in getal zijn, onder welke ongeveer 900 Ledematen, maken met die van Cattenbroek en den Breul, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Amersfoort*, ring van *Tienhoven*, behoort en door twee Predikanten bediend wordt, van welke de jongste geheel door de gemeente bezoldigd wordt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Cornelis Antonii of Cornelis Teunissen, een gewezen Monnik in de Abdij van Oostbroek, die, zijn klooster verlaten en de Herv. godsdienst omhelsd hebbende, hier in 1593 reeds in dienst was, en in het jaar 1599 naar elders vertrok. De eerste tweede Predikant is geweest Dirk Lenting, gewezen Predikant te Batavia, die er in het jaar 1839 kwam, en er nog staat.

De Christelijk-Afgescheidenen, van welke men er 110 telt, onder welke 30 Ledematen, maken eene gem. uit, die in het jaar 1842 erkend is, doch geen vasten leeraar heeft.

In het jaar 1746 heeft zich hier eene Moravische broedergemeente gevestigd, welke 300 zielen, onder welke omtrent 250 Ledematen telt. Zij had tot eersten Leeraar Friederich Neisser, die in het jaar 1746 herwaarts kwam, en in het jaar 1777, in Saksen, overleed.

De R. K., die er 900 in getal zijn, maken, met die van *Cattenbroek* en *den Breul*, sedert 1843, eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Utrecht* behoort, en door eenen Pastoor bediend wordt. De eerste, die hier het herdersambt heeft waargenomen, is geweest Franciscus Conn, die er in het jaar 1843 kwam en er nog staat.

Men heeft in deze heerl. vijf scholen, als: eene dorpschool, een Instituut van onderwijs voor jonge Heeren, een Instituut van onderwijs voor jonge Jufvrouwen, eene Bewaarschool en eene school te Austerlitz, gezamenlijk gemiddeld door 550 leerlingen bezocht wordende.

Deze heerl. is langen tijd met die van *Driebergen* vereenigd geweest, doch is in het jaar 1767 daarvan gescheiden, als wanneer Kornelis Schellinger, de heerl. *Driebergen-en-Zeyst*, in 1746, gekocht hebbende, *Driebergen* alleen voor zich behield, doch Zeyst bij koopverdrag overdeed aan Maria Agnes, Gravin van Zinzendorf en Pottendorf, welke later in huwelijk is getreden met Maurits Willem, Burggraaf van Dohna. Thans wordt deze heerl. in eigendom bezeten door den Heer Jan Elias Huydecoper, woonachtig te Amsterdam.

Het d. Zeyst of Zeist ligt 2 u. O. van Utrecht, 3 u. Z. W. van Amersfoort, 4 u. N. W. van Wijk bij-Duurstede, aan den klinkerweg van Utrecht op Rhenen, terwijl van dit dorp nog een klinkerweg op Woudenberg en een macadamsche weg naar het Huis Ter Heide, aan den grooten weg op Amersfoort, gelegd zijn.

Men zegt, dat het het alleroudste dorp der prov. Utrecht is, en dat het eertijds Seyrna heette, doch van dit laatste vindt men geen bewijs; maar reeds in 838 treft men den naam van Seyst aan; wanneer Alfrik, de negende Bisschop van Utrecht, het vruchtgebruik dezer plaats, en van Doorn, Leusden en andere, verleende aan Graaf Rotgarius, die vele zijner eigendommelijke goederen, aan de Utrechtsche kerk had geschonken. Onder den zelfden naam komt het ook voor in de jaren 1028, 1050 en 1152, en vervolgens. In het jaar 1126, stond Godebald, de vier en twintigste Bisschop van Utrecht, het kerkelijk regtsgebied over deze plaats voor altijd af aan den Domproost. In het algemeen moet het oudtijds zeer vermaard en aanzienlijk geweest zijn. Immers, hier was het, dat de Utrechtsche Kerkvoogd, bij zijne huldiging eigenhandig de klok luidde, ten teeken, dat de ingezetenen ten platten lande,

en vervolgens, bij het luiden van de klok, dezen Bisschop als hunnen Heer moesten ten dienste staan, daar hij toch in de steden geen gezag had dan om een Schout aan te stellen. Hier liet hij voor de kerk zijne bekendmakingen aanslaan. Misschien was de plaats oudtijds ook wel min of meer bevestigd.

De kerk, welke hier vroeger stond, was vóór de Reformatie waarschijnlijk aan den H. Rombatus toegewijd. Daarin was een altaar, hetwelk aan St. Petronella was toegewijd, waaraan eene vicarij, ter eere van St. Petronella gesticht was. De inkomsten der pastorij bedroegen aan land en renten slechts 71 gulden. Deze kerk was eene der oudste bedehuizen in ons Vaderland, en vermoedelijk gebouwd in 1180. Op eene balk boven den predikstoel, bij het koor stond vroeger het volgende tweeregelig rijmpje gebeeldhouwd:

In het jaar duizend honderd tachtig,
Is deze berg volmaakt, gelijk gij ziet waarachtig.

Van de oudheid dezer kerk getuigde de duifsteen, dien men er nog in menigte aan vond. Op het koor waren twee groote zerken, die naar men zegt, door het geweldige vuur dat de Franschen er in 1672 opgestookt hebben, in stukken gebarsten zijn. In het jaar 1821 werd het kerkbestuur, door ruime bijdragen van de aanzienlijken dezer plaats, in staat gesteld, het kerkgebouw met een orgel te verfraaijen, en in het jaar 1835 werden door den Ambachtsheer, Jonkheer Jan Elias Huydecoper, twee zilveren Avondmaalbekers aan de kerk ten geschenke gegeven. In het jaar 1841 werd dit gebouw, wegens bouwvalligheid en toenemend gebrek aan ruimte, voor de steeds aangroeijende gemeente, afgebroken, en in de jaren 1841—1843 eene geheel nieuwe kerk in de plaats gesticht, zijnde een ruim en fraai gebouw, met eenen toren en van een uitmuntend orgel voorzien, terwijl gedurende twee jaren en vier maanden de Herv. hunne godsdienst in de groote bidzaal van de broedergemeente hebben waargenomen. De tegenwoordige kerk staat, even als de vorige, op eenen verhevenen grond ter hoogte van omtrent 3,50 ell., zoodat men met acht trappen het kerkhof opklimt, en dan nog schuins opgaat tot aan de deur.

In het jaar 1836 is de oude pastorij als bouwvallig afgebroken; terwijl de Heeren Jonkheer Jan Elias Huydecoper, Ambachtsheer van *Zeyst*, Albert Voombergh en Jonkvrouw Constance Jacqueline Isabella van Ghesel, het naast de oude pastorij staande heerenhuis aan de gem. vereerden, ten einde voortaan tot predikantswoning te dienen, zijnde dit huis later uit vrijwillige bijdragen vergroot en vernieuwd.

De kerk der Christelijk-Afgescheidenen, is een klein gebouw, zonder toren of orgel.

De Moravische broeders hebben digt bij het Huis-te-Zeyst (zie het volgende art.) en wel daar voor, ter wederzijden van de groote laan, onderscheidene aanzienlijke gebouwen gesticht, het Oosterplein en het Westerplein, als twee groote woningen voor ongetrouwden, eene voor de mannen, het Broederhuis, en eene voor de vrouwen, het Zusterhuis geheeten, een weduwenhuis, ook nog eenige andere aanzienlijke woonhuizen, aan bijzondere Heeren en groote winkeliers, die de gezindheid zijn toegedaan, behoorende: en eindelijk het gemeentehuis of de kerk, die zich ook, van buiten, als een wel opgehaald woonhuis, doch van binnen, als eene nette en zindelijke kerk vertoont, met een fraai orgel en gallerijen. De gemeente plagt hare vergadering te houden in den linkervleugel van het Huis-te-Zeyst; doch naderhand heeft men goedgevonden de tegenwoordige zaal of verzamelplaats te

bouwen, welk werk in 1767 aangevangen, in het einde van 1768 voltooid en in 1770 tot de godsdienstige bijeenkomst gebruikt is. Men heeft in het geheel te ZEYST tusschen de dertig en veertig huishoudens van dit genootschap, behalve een groot, doch onzeker getal van mannen en vrouwen in het Broeder- en Zusterhuis, die steeds af- en aankomen. In hunne kleeding zijn zij altijd eenvoudig en stemmig; de vrouwen vooral zeer net, en worden als zij weduwen zijn door witte, de getrouwde door blaauwe en de vrijsters door roode lintjes onderscheiden. Zij dragen eene bijzondere muts en daaraan het lintje. In het Broederhuis zijn vele aanzienlijke winkels, met allerlei soort van zeer fraaije en zindelijk gemaakte handwerken en gerijfelijkheden, met welke te maken en te verkoopen deze lieden in stilte hun eigen kost winnen. Hun gedrag is allezins zedig en onberispelijk, en hunne openbare godsdienstoefening indrukwekkend door hare eenvoudigheid.

De R. K. kerk, aan den H. JOZEF toegewijd, is een ruim, fraai gebouw, in Gothischen stijl, met eenen netten toren, klok en een altaar, doch zonder orgel.

De Dorpschool, welke in het jaar 1839 geheel nieuw gebouwd is, wordt gemiddeld door een getal van 350 leerlingen, het Instituut van jongeheeren door 20 kost- en 30 of 40 andere leerlingen het Instituut van jongejufvrouwen door 15 kost- en 30 of 40 andere leerlingen en de Bewaarschool, welke van liefdegiften uit den grond is opgebouwd, door 150 kinderen bezocht.

De kermis valt in den tweeden Dingsdag na Pinksteren en den eersten Dingsdag in October.

In het jaar 1420 werd ZEYST door Jonker JACOB VAN GAASBEEK, bondgenoot des Hertogs van Gelre, met de Gelderschen uit Wijk-bij-Duurstede uittrekkende, nevens *Doorn* en *Amerongen*, uitgeplunderd en verbrand.

In April 1479 werd er eene dagvaart gehouden met den Bisschop en de Staten.

Nabij ZEYST zag men, in het jaar 1672, Koning LODEWIJK XIV, bij diens onverwachten vijandelijken inval in deze landen, zijn zegepralend leger voor eenige dagen hier nederslaan, toen de geheele heide wijd en zijd met tenten bezet stond, in onderscheidene straten verdeeld, bezet met winkels, en overvloedig van allerlei ververschingen voorzien. De Koning had zelf binnen het dorp zijn hoofdkwartier, nam zijnen intrek in een huis achter de kerk staande, en werd aldaar door de Afgezanten der Hoven van Spanje, Engeland, Zweden, Hannover, den Paltz, Trier enz., bij dezen Staat uit 's Gravenhage overgekomen, statiglijk begroet. 's Konings hofhouding gaf dit kamp veel vertier, dat echter naderhand bitter geboet werd, omdat de Franschen, na het vertrek des Konings, alles verwoestten.

In het jaar 1787 strekte het dorp ZEYST tot legerplaats van eene reeds verzamelde en steeds aangroeijende krijgsmagt, die digt bij het gemelde dorp in tenten op de heide gelegerd was, en begroot werd op tusschen de 3000 en 4000 man, terwijl men wil dat dit getal met den tijd werd verdubbeld. Dit kamp lokte velen uit van de naburige plaatsen en ook uit andere gewesten om het te bezigtigen; ook strekte het ten voorwerp van een teleskoop binnen Utrecht op den domtoren geplaatst, waar men alle de bewegingen in dat kamp kon bespeuren. Deze schouwplaats had veel toeloop van nieuwsgierigen, terwijl zij tevens tot gewigtiger einden dan het voldoen van loutere nieuwsgierigheid diende.

In het jaar 1804 werd hier door den Franschen Generaal Marmont een lustkamp uit eenige duizenden Franschen en Nederlandsche troepen gevormd. Zie voorts het art. Austerlitz.

Ook na het herstel van Nederlands onafhankelijkheid, zijn de troepen van dit Rijk er onderscheidene malen gekampeerd geweest.

ZEYST (HET HUIS-TE-), oud adell. h. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 3 u. Z. W. van *Amersfoort*, kant. en 4 u. N. W. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. en Z. W. van *Zeyst*.

Dit h. is van eene uitmuntende bouworde. Het ligt in zeer welige en uitgestrekte plantaadjen, en heeft, voor zich, eene breede laan, vroeger door een ijzeren hek van den gemeenen weg afgescheiden. Ter wederzijden van deze laan plagt vet weiland te liggen, dat thans grootendeels de woningen der Broedergemeente bezet is. Verder heeft het huis twee groote vleugels, ter wederzijde tot keukens en stallingen, en, ter linker tot eene orangerie ingerigt; welke, vóór het volbouwen van de nieuwe zaal der broedergemeente tot hare vergadering gediend heeft. Achter het huis is een fraai bloemperk, met twee kabinetten of tuinhuisjes op elken hoek. Dit alles is in eene ruime gracht of eenen breeden vijver, die ter wederzijden eenen waterval heeft, elk met twee schoone liggende Reuzen of Rivier-Gods-beelden versierd, besloten. Hier achter is een lommerrijk en somber bosch van zware beukenboomen. De geslachtsnaam van Zeyst is zeer oud, en men vindt reeds ten jare 1164 eenen Godfried van Seist, en in 1243 eenen Willem van Seist. De laatste van dit geslacht was eene dochter, die, in 1360, met zekeren Heer Borre van Amerongen trouwde. Haar zoon heeft zijnen moedersnaam aangenomen, doch zijn vaderswapen behouden, en leefde nog in het jaar 1399. Het is dus waarschijnlijk, dat er reeds vroeg een Huis-te-Zeyst geweest zij: doch met zekerheid kan men van de oudheid, den stichter, of de lotgevallen niets melden; dan dat het, sedert het jaar 1445, door het geslacht van Renesse bezeten is. Eene dochter uit dit geslacht zich noemende Maria van Renesse van Zeyst, is getrouwd geweest met den Heer Dirk van Zuilen van Harmelen, en hare dochter Johanna, wedawe van Gerrit van Cuylenborg, bezat het, als vrij eigen goed, toen het, in het jaar 1536, door de Staten van Utrecht voor Riddermatig erkend werd. Na dien tijd is het vervallen, doch naderhand veel heerlijker uit zijne puinen opgerezen. De Heer Willem van Nassau, Heer *van Odijk en Kortgene*, verbeeldende de eerste en de Edelen in de Regering der Staten van Zeeland, leverde, den 22 Januarij 1677, ter Staatsvergadering een verzoekschrift in, waarbij hij vertoonde: dat hij in onderhandeling stond over eene aanzienlijke partij landerijen, onder het geregt van Zeyst gelegen, en verzocht, dat de Algemeene Staten aan hem, bij koop, het hooge en lage regtsgebied over de dorpen van Zeyst en Driebergen wilden overdoen, met de onderhoorige gehuchten, namelijk Cattenbroek, Schaarweide en den Breul, en hem vrijheid verleenen, om het vervallen en gesloopte Huis-van-Zeyst, op de oude grondvesten, of elders in het voorschreven distrikt, te mogen ophouwen; tevens het voorregt van riddermatigheid er aan vastmakende, zoo als het oude Huis-te-Zeyst altijd gehad had. Na eenige beraadslagingen werd den Heer van Odijk zijn verzoek toegestaan en hem, voor de somme van 3000 gulden, ten kantore der domeinen van de provincie te betalen, de hooge, lage en middelbare regtsoefening over Zeyst en Driebergen met de onderhoorige gehuchten verleend; welks regtsgebied zijn aanvang zou nemen bij den Dolder aan de Vuursche steeg, en zoo voort gaan langs de oude limietscheiding

tot aan de Klomp, en van daar boven de buizing genaamd de Blaauwe Schorteldoek, en verder langs den Kroostweg tot aan de Breede steeg: dan, met eene regte lijn, voorbij den huize Kersbergen, tot op den Waterigen weg toe: voorts, langs den zelfden weg, met eene regte lijn, voorbij Blikkenburg en Wulverhorst tot aan den Kromme-Rijn, zoo nogthans, dat de geregtsplaatsen van het Hof der provincie met vijf en twintig roeden in de rondte, en de wegen, die uit den grooten Amersfoortsche weg derwaarts leiden, bleven uitgesloten. Verder zoude de oude grenscheiding stand grijpen, heidewaarts op en om, tot wederom aan den Dolder, en de Kromme-Rijn zelf, zoo wel als de verdere streek derwaarts aan, onder dat regtsgebied niet behooren, zoo als omstandiger werd afgeteekend op eene kaart, die ter secretarij van de Algemeene Staten berustte. Tevens werd de riddermatigheid ingewilligd. Het een en ander geschiedde op den 28 Februarij 1677, en wel, gelijk de opene brieven, die den Heer van Odijk ter hand gesteld, en bij het Hof der provincie geregistreerd zijn, inhouden » in achtinge en con» sideratie genomen zijnde de favorabele recommandatie van zijne Hoog» heid, den Heere Prince van Oranje, den Staaten deezen aangaande » gedaan, alsmede daar benevens zijnde gereflecteerd op de illustre qua» liteiten, en hooge merites van welgemelden Heer van Odijk, en om » andere goede consideratiën." De stadsregering had, in haar besluit van den 12 der zelfde maand, er nog bijgevoegd, » als mede in verwag» tinge, dat die van zijn Hoog Edelheids illustre familie en descendenten, » tot meerder luister dezer Provincie, en voordeel en welvaren der in» gezetenen derzelve, zig met den tijd daarin zouden komen neder» zetten." Het huis werd toen deftig opgebouwd, daar, waar het thans staat, en de plaats met schoone beelden opgesierd, die er echter reeds in 1707 niet meer gevonden werden.

Het Huis-te-Zeyst beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 137 bund. 50 v. r. en wordt in eigendom bezeten door den Heer Jan Elias Huydecoper van Zeyst, woonachtig te Amsterdam.

ZIBEKELOE, voorm. klooster in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Sibculo.

ZIBERETHO, naam, onder welken het klooster *Sibculo* in *Zalland*, prov. *Overijssel*, weleens verkeerdelijk voorkomt.

ZICHUYT, voorm. pold. op het voorm. eil. *Wolfaarsdijk*, prov. *Zeeland*, in het Z., tegen den Zuiderlander-polder.

Deze pold., welke in de veertiende eeuw bedijkt werd en 150 gemeten (ongeveer 70 bund.) groot was, werd bij den stormvloed van het jaar 1509 zoodanig gehavend, dat men vreesde, dat hij verlaten zoude worden, hetgeen den Landvorst niet wilde behagen: » vermits » daarbij 't eiland van Wolfaertsdijk bij successie van tijde groote en » onoverwinnelijke schade en last zoude lijden." Deswege ging ook den 4 December 1509 van de Vorsten Maximiliaan en Karel de ordonnantie uit, inhoudende: » dat de ingezetenen, gelande en geërfde van » Wolfaertsdijk gemeynlijk den dijk van voors. polderken zullen helpen » repareren en vermaken, en den geërfden en ingelanden daarinne te » bate come." Sedert komt echter de naam Zichuyt niet meer voor.

ZIEDEWIJ-POLDER (DE) of de Ziedewijsche-polder, pold. in den *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-Barendrecht*; palende N. aan den Binnenlandsche-polder, O. aan de Waalgronden, Z. W. aan den Zuid-polder, W. aan den Buitenlandsche-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 128 bund., alles belastbaar land, en wordt door eenen molen en eene sluis, op de Waal, van het overtollige water ontlast. Het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Heemraden, en eenen Secretaris en Penningmeester.

ZIEK, buurs. in het graafsch. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, arr. en 5½ u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en ¼ u. Z. van *Terborgh*, gem. en 1¼ u. N. O. van *Gendringen*, nabij *Etten*, waartoe het behoort; met ruim 60 inw.

ZIEKE (HET) of Te Zieken, laan of weg in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gedeeltelijk gem. *Haarlem*, gedeeltelijk gem. *Schooten-en-Gehuckten*.

Deze weg begon, vóór de vergrooting der stad Haarlem, aan de toenmalige Kruispoort en werd toen Kruisweg genoemd, doch na het afbreken van die poort en het vergrooten van de stad door aanbouw van de zoogenaamde Nieuwstad werd aan de noordzijde der stad ter vervanging tevens van de Janspoort, slecht ééne poort gebouwd, de Nieuwe- of Kennemer-poort genoemd. Daar deze nu regt tegen over den straatweg staat is het zieke slechts een achterweg geworden, die door den Singel van de stad is afgescheiden. Hij ontleent vermoedelijk zijnen naam van het stedelijk Leprozenhuis, later genoemd het Pest- en Dolhuis, thans bekend onder den naam van het Buiten Gasthuis.

ZIEKEN-EILAND (HET), eil. in *Oost-Indië*, op de *Reede-van-Batavia*. Zie Purmerende.

ZIELENDIJK, naam, welken gewoonlijk gegeven wordt aan den St. Janszijdelings-dijk, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Zijdelingsdijk (St. Jans-).

ZIELERUST, erf en goed op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 8¼ u. N. ten O. van *Arnhem*, kant. en 3 u. N. O. van *Apeldoorn*, gem. en 1¼ u. N. van *Voorst*, gedeeltelijk onder *Twello*, gedeeltelijk onder *Wilp*.

Dit goed, bestaande uit heerenhuis, bouwmanswoning en verdere getimmerten, vruchtbare tuin met vijver, wandelbosch, boomgaard, bouw-, hooi- en weilanden beslaat eene oppervlakte van 28 bund. 78 v. r.

ZIELHORST, buit. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en ½ u. N. van *Amersfoort*, gem. *Hoogland*.

ZIEN (DE), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Uitgeest-en-Marken-Binnen*; palende N. aan den Castrikummer-polder en aan de Koog-Zien, O., Z. en W. aan den pold. den Broek.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 181 bund., waaronder 172 bund. schotbaar land; daarin staat ééne boerderij, en hij wordt door eenen watermolen, in de Geestmeer, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en vijf Heemraden.

ZIEN (KLEINE-), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Uitgeest-en-Marken-Binnen*; palende N., O. en Z. aan den pold. den Broek, W. aan den publieken weg, genaamd de Kleys.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 16 bund.

ZIEN (KOOG-), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Limmen*; palende N. aan den Startinger-weg,

O. aan den Groenedijk, Z. aan den Zien, W. aan de Dije, die hem van den Koogweg, scheidt.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 150 bund. alles schotbaar land; telt twee h., zijnde boerderijen en wordt door eenen molen van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur is ingedeeld bij dat van den Groot-Limmer-polder.

ZIENDE (DE), water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*.

Dit water neemt een begin in de Nieuwkoopsche-plassen, en in eene zuidwestelijke rigting, op de grensscheiding der gem. Aarlanderveen en Nieuwkoop, naar de Mije, op 10 min. O. van Zwammerdam, loopt.

ZIERIK (DE), water in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zederik (De).

ZIERIKZEE, dist., prov. *Zeeland*, gemeenlijk het Tweede-district-van-Zeeland genoemd; palende N. aan het Brouwershavensche-gat en de Grevelingen, waardoor het van het Zuidhollandsche arr. Brielle gescheiden wordt, O. aan het Slaak en de Eendragt, die het van het vierde distr. van Noord-Braband scheidt, Z. aan de Oosterschelde, waardoor het van de distr. Goes en Middelburg gescheiden wordt, W. aan de Noordzee.

Dit distr. bestaat uit de volgende 27 gem.: St. Annaland, Bommenede-en-Blois, Brouwershaven, Bruinisse, Burgh-en-Westenschouwen, Dreischor, Duivendijke-Klaaskinderenkerke-Brijdorpe-en-Loopers-Capelle, Elkerzee, Ellemeet, Haamstede, Kerkwerve-Nieuwerkerk-Rengerskerke-en-Zuidland, St. Maartensdijk, Nieuwerkerke-Kapelle-en-Botland, Noordgouwe, Noordwelle, Oosterland-en-Sir-Jansland, Ouwerkerk, St. Philipsland, Poortvliet-en-Nieuwstrijen, Renesse, Scherpenisse-en-Westkerke, Serooskerke, Stavenisse, Oud-Vossemeer-en-Vrijberge en Zonnemaire.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 34,156 bund. en telt 3090 h., bewoond door 4238 huisgez., uitmakende eene bevolking van 21,200 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

Men telt er 20,600 Herv., onder welke 8200 Ledematen, die de volgende 23 gem. uitmaken, als: St. Annaland, Brouwershaven, Bruinisse, Burgh, Dreischor, Elkerzee, Haamstede, 'sHeer-Jansland, Kerkwerve, St. Maartensdijk, Nieuwerkerk, Noordgouwe, Oosterland, Ouwerkerk, St. Philipsland, Poortvliet, Renesse-en-Noordwelle, Scherpenisse-en-Westkerke, Serooskerke, Stavenisse, Oud-Vossemeer en Zonnemaire.

De Evang. Luth., die er ongeveer 40 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Zierikzee*. — De R. K., die er 590 in getal zijn, behooren tot de stat. van *Zierikzee*, *Tholen* en *Oud-Vossemeer*. — De 35 Isr., die er wonen, behooren tot de ringsynagoge van *Zierikzee*. — Men telt in dit distr. 36 scholen.

ZIERIKZEE, arr., prov. *Zeeland*; palende N. aan het Brouwershavensche-gat, de Grevelingen en het Krammer, waardoor het van het Zuidhollandsche arr. Brielle gescheiden wordt, O. aan het Slaak en de Eendragt, die het van het Noordbrabandsche arr. Breda scheidt, Z. aan de Ooster-Schelde, waardoor het van het arr. Goes en Middelburg gescheiden wordt, W. aan de Noordzee.

Het bevat de eil. Schouwen, Duiveland, Tholen, en St. Philipsland; bestaat uit de drie kant.: Zierikzee, Brouwershaven, en Tholen, beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 37,922 bund.; telt 4812 h., bewoond door 6256 huisgez., uitmakende eene bevolking van 32,400 inw.

ZIERIKZEE, kant., prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*; palende N. aan het kant. Brouwershaven, Z. O. aan het Keeten en het Mastgat, die het van het kant. Tholen scheidt, Z. aan het kant. Kortgene, waarvan het door de Ooster-Schelde gescheiden wordt.

Het bevat de volgende 5 gem.: Zierikzee, Nieuwerkerk, Ouwerkerk, Oosterland-en-Sir-Jansland en Bruinisse. Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 11,449 bund.; telt 1933 h., bewoond door 2353 huisgez., uitmakende eene bevolking van 12,000 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

ZIERIKZEE, klass., prov. *Zeeland*, verdeeld in drie ringen, zijnde die van Zierikzee, Brouwershaven en Tholen.

Men heeft er 26 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door 28 Predikanten, en telt er ongeveer 28,000 zielen, onder welke 11,000 Le-

ZIERIKZEE, ring, prov. *Zeeland*, klass. van *Zierikzee*.

Deze ring telt zeven gemeenten: Zierikzee, Bruinisse, Sir-Jansland, Kerkwerve, Nieuwerkerk, Oosterland en Ouwerkerk. Men telt er 10,000 zielen, onder welke 3400 Ledematen, en heeft er 8 kerken, waarin de dienst gedaan wordt door tien Predikanten.

ZIERIKZEE, gem., prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Zierikzee* (4 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Kerkwerve-Nieuwerkerke-Rengerskerke-en-Zuidland, en aan Noordgouwe, O. aan het Dijkwater, dat haar van de gem. Nieuwerkerk-Kapello-en-Botland scheidt en aan de gem. Ouwerkerk, W. aan de Ooster-Schelde.

Deze gem. bevat de st. Zierikzee, benevens het zoogenaamde Poort-Ambacht-van-Zierikzee; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1769 bund. 41 v. r. 36 v. ell., waaronder 1737 bund. 56 v. r. 79 v. ell. belastbaar land; telt 1448 h., bewoond door 1620 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 7100 inw.

Het zoutzieden, de visscherij, het meereeden en de landbouw waren vroeger de vier hoofdtakken van den Zierikzeeschen handel; in vervolg van tijd is daar nog een vijfde, de koopvaart, bijgekomen. De zoutziederij, zoo als sommigen, niet zonder groote waarschijnlijkheid, willen, de oudste handel van Zierikzee, welke in Zeeland het eerst albier werd ingevoerd, en waardoor de welvaart dezer stad aanmerkelijk bevorderd is, heeft hier voorheen zeer gebloeid. Men kan haren ouden welstand eenigermate afnemen uit de menigte van zoutkeeten, die er weleer gevonden werden, waarvan er in het jaar 1526 zeven en zeventig en in 1576 wederom een weinig minder zijn afgebrand. Eerst plagt men het zout te maken van derrij of darrink, eene zwavelachtige en ziltige soort van aarde van eene donkerbruine of bijna zwarte kleur, welke in onderscheidene streken van Zeeland, zoo in de landen binnendijks als in de schorren en aanwassen buitendijks, op de eene plaats minder op de andere meer spectendiep met lagen onder de bovenkorst of klei gevonden wordt. Doch de scheepvaart in deze gewesten, naderhand sterk toegenomen zijnde, heeft de menigvuldige toevoer van grof zout uit Spanje en Frankrijk, waaruit men toen, in plaats van uit de darrink-asch, wit geraffineerd zout begon te stoken, gepaard met het verbod van het darrink steken, als verderfelijk voor het land,

bij 's lands keuren en opgevolgde plakaten gedaan, dezen handel eindelijk geheel doen ophouden. Echter heeft men te Zierikzee nog wezenlijke overblijfsels en gedenkteekenen van deze wijze van zoutzieden, namelijk de Noord-Zelke en de Zuid-Zelke (Zie Zelke [Noord-] en Zelke [Zuid-]). Van den ouden bloei der zoutnering is thans naauwelijks meer dan de schaduw overig. In het jaar 1644 had men er nog omtrent veertig pannen, eene eeuw later niet meer dan vijf keeten, in welke met negen pannen gestookt werd. Nu heeft men er nóg slechts ééne keet, met ééne pan, naar de nieuwste uitvinding in dit jaar (1849) ingerigt.

De visscherij, welke hier eertijds gebloeid heeft, bestond in de haringvaart en kabeljaauwvangst. De eerste was, even als de haringdroogerij, die er ook gedaan werd, reeds in het midden der vorige eeuw, geheel te niet gegaan; doch de laatste, ofschoon aanmerkelijk afgenomen, werd nog met veel vlijt uitgeoefend. Omtrent het jaar 1640 en zelfs nog in 1711 beliep het getal der vischschepen omtrent tachtig zeilen. In het jaar 1740 waren ze op vijftig verminderd, en in het jaar 1750 waren er niet meer dan dertig, die enkel tot de vischvangst gebruikt werden. Welke vermindering, eensdeels aan het kwalijk slagen van ver het grootste gedeelte, waardoor, in plaats van winst te doen, aanmerkelijke verliezen geleden werden, anderendeels door den aanwas van de koopvaart, waarbij het meeste scheepsvolk overging, veroorzaakt werden. In het jaar 1796 telde men te Zierikzee nog zeven vischschepen, doch deze verminderden uit hoofde der zware kosten van naturalisatie allengskens. Gedurende de jaren 1799, 1800 en 1802 voeren er, om bovengemelde reden, dan eens een en dan eens twee schepen ter visscherij. In het jaar 1818, tijdens de oprigting eener nieuwe visscherij, was het getal der vischschepen, zoo door verkoop als afbraak, tot op twee oude en bijna onbruikbare verminderd, eene destijds aangewende poging tot herstel der visscherij is ook na korten tijd geheel mislukt.

In het jaar 1720 waren er omtrent 75 koopvaardijschepen van verschillende grootte, alle te Zierikzee te huis behoorende. In het begin van het jaar 1747 waren deze aangegroeid tot zeven en negentig, waaronder twee buizen, een fregatschip, twee snaauwschepen en drie driemasthoekers, zijnde de overige hoekerschepen met twee masten, en in het jaar 1780 waren zij wederom tot zeven en zeventig verminderd. Des winters werd met deze schepen voor een groot gedeelte op Frankrijk op vracht, om wijn, brandewijn, vruchten en andere waren, welke dat rijk oplevert, gevaren, en des zomers voor eigen rekening op Seudres, de Baai van Bourneuf, ook naar Portugal, op Lissabon en St. Ubes, om zout. Met anderen werd in den winter voor eigen rekening handel gedreven op St. Anthony, Bilbao, Villaviciosa en andere plaatsen in Biscaye, van waar zij noten en kastanjes herwaarts bragten. Ook werd er somtijds mede op Algarbië gehandeld, van waar zij met vijgen, amandelen, citroenen, chinaas- en oranjeappelen aankwamen. Nu en dan werd er ook wel eene reis naar de Middellandsche Zee gedaan. Op Ierland was de vaart van Zierikzee eendeels op vracht, eensdeels voor eigen rekening, vrij sterk, van waar huiden, vleesch, roet of smeer, boter en andere waren aangevoerd werden. Naar de Oostzee werden er ook dikwijls schepen uitgerust. Met eenige der kleine hoekerschepen, die bunnen in hadden, werd ook jaarlijks naar Noorwegen om kreeften, gevaren, bij welke gelegenheid zij wel eens eenige houtwaren medebragten.

Dikwijls werden er, van het voorjaar tot diep in den zomer, veertig, ja vijftig ladingen kreeften aangebragt, hebbende iedere lading van 6000 tot 8000 ja 12,000 stuks in. De oesterhandel werd te Zierikzee ook sterk gedreven. De oesters werden met scheepsladingen uit Engeland gehaald. Vervolgens in de oesterhuizen en putten, daar het zoutwater, bij elk tij, of zoo dikwijls het noodig was in en uitgelaten wordt, gelegd, en bewaard, waarin zij niet alleen levend bleven maar zuiverder, grooter en vetter werden. Ook heeft men er op de schorren en slijken van Duiveland en Schouwen, eenige oesterbanken. De oesters werden, even als de kreeften, door geheel Nederland en onderscheidene andere landen verzonden. Er waren zeven oesterputten waarvan vijf te Zierikzee en twee te Brouwershaven, maar die toch aan Zierikzeesche oesterkoopers toebehoorden. Thans echter zijn er nog slechts twee oesterputten, als: één te Zierikzee en één te Brouwershaven, terwijl de voordeelen van den oesterhandel bijna geheel verdwenen zijn. Na het jaar 1795, onder het Bataafsch of Republikeinsch bewind, en zelfs onder het gematigd bestuur van Lodewijk Napoleon, ging het den koophandel te Zierikzee, zoo al niet voordeelig, ten minste tamelijk wel; daar, ondanks den oorlog met Engeland, de zeevaart onder neutrale vlaggen, zooveel doenlijk was, werd staande gehouden; gedurende die jaren voeren nog elf schepen ter koopvaardij uit de haven dier stad. Niet alleen werd de zeevaart in die tijden door de Engelschen, hoezeer zij de neutrale vlaggen eerbiedigden, moeijelijk gemaakt, maar onze voormalige geallieërden, de Franschen, namen onze schepen, onder allerhande voorwendsels, door hunne kapers, in onze eigene zeegaten, en binnen de tonnen, weg; alle terugvorderingen waren vruchteloos. Bij de inlijving van ons vaderland in het Fransche rijk, kregen handel, zeevaart en visscherij den laatsten slag. Op 1 Januarij 1849 behoorde te Zierikzee thuis 7 schepen voor de groote vaart, als: 1 fregat, 4 barken en 2 schoeners.

De vaart en handel ter zee, met hetgeen daaraan vast is, verschaften aan Zierikzee ook eene aanmerkelijke binnenvaart, om wederom de waren, aldaar aankomende, wijd en zijd naar onderscheidene plaatsen langs de rivieren te verzenden, waartoe niet alleen op onderscheidene steden vaste veer- en beurtschippers aangesteld waren, maar ook een groot aantal andere schippers tot het laden en vervoeren van koopmansgoederen toegelaten werden, hetgeen de *Breedebeurt* genaamd werd. Ook waren er eenigen die met beurtschuiten, van den voortijd tot het najaar, te korde voeren of zich onderhielden met kleineren visch, als schol, tong en bot, rog, bolk of wijting, molenaar, spiering, garnalen en dergelijken vooraan in zee en op de rivier te vangen met een net, dat korde genaamd wordt. Hoewel de binnenvaart thans nog een der middelen van bestaan voor de ingezetenen uitmaakt, is zij echter niet meer zoo druk als vroeger; omtrent het jaar 1644 waren er meer dan 150 schepen en schuiten tot de binnenvaart dienende. In het midden der vorige eeuw was dit getal, de korders en ventjagers daaronder begrepen, tot 70 verminderd. Thans telt men er nog 26 schepen voor de binnenvaart.

Als een gevolg van de visscherij en andere scheepvaart, was er ook een Taanhuis, daar de netten der visschers en de zeilen met run gekookt werden, om voor het verstikken en inrotten door het water, bewaard te worden, alsmede het Leverhuis, daar van de lever der kabeljaauw, in tonnen gepakt en alhier aangebragt traan werd gekookt, mitsgaders vier lijnbanen, waartoe de wallen der stad bij vergunning

gebruikt werden. Thans bestaat er van dit alles nog slechts ééne lijnbaan. Evenwel heeft men er nog twee scheepstimmerwerven, waarop sinds 1840, zoowel schepen voor de groote als voor de binnenvaart gebouwd worden; terwijl er nog eene kofscheepstimmerwerf opgerigt is.

Vroeger moet ook de lakenhandel te ZIERIKZEE van veel gewigt zijn geweest; dat toch het maken en verwen van laken, ter dezer tijd eene hoofdnering van die stad is geweest, is, onder anderen, uit de keuren van Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, op het verkoopen van Engelsche lakenen af te nemen. Niet weinig werd er deze handel bevorderd, door het verbod van WILLEM III, Graaf *van Holland en Zeeland*, in het jaar 1304, dat niemand Beooster-Schelde, de verwers-, wevers-, vollers-, touwers- en scheeraarsambachten mogt doen, dan alleen binnen ZIERIKZEE. Daarenboven had de Regering tot handhaving dezer nering goedgevonden, zekere ordonnantie op het stuk van de draperij te maken, en alle jaren eenen Deken aan te stellen, die uit den nieuwen of ouden Raad verheven werd, en hem toe te voegen negen Gezworenen, goede, wetachtige mannen, die voor de onderhouding der ordonnantie zorgden, en dit bragt zooveel tot de bevordering van dien handel toe, dat de Zierikzeesche lakenen zeer gezocht en gepresen werden. Echter heeft het niet kunnen beletten, dat de lakenweverij, met de verdere daartoe behoorende handwerken, in deze stad, het zelfde lot als in vele andere steden van Nederland heeft ondergaan, en vandaar geheel verdwenen is.

Thans is nog een der voornaamste middelen van bestaan der inwoners de meereederij, waartoe hier vier meestoven aanwezig zijn. Ook is in het jaar 1847 eene garancinefabrijk opgerigt, welke werkt voor rekening der firma OCHTMAN, VAN DER VLIET en Co. Deze levert goede resultaten en belooft iets goeds voor de toekomst.

Behalve de meekrap levert de landbouw ook eenen rijken voorraad op van vlas, koolzaad, erwten, boonen, boekweit, rogge, gerst, haver, tarwe en andere landvruchten meer, van welke de meeste soorten te ZIERIKZEE een goed gedeelte, zoo op de marktdagen als andere tijden verhandeld wordt, waartoe eenige beëedigde makelaars in granen aangesteld zijn. Bij den landbouw leggen er zich ook vele op de veeteelt en het vetweiden van beesten toe. De kaasmakerij en vlasnering, plagt er mede zeer te bloeijen, doch de eerste is geheel, de tweede grootendeels verloopen. Behalve de hier boven reeds genoemde fabrijken en trafijken, heeft men er nog: 1 katoenweverij, 1 leerlooijerij, 1 saijetten konsenfabrijk, 2 vlasserijen, 1 zeepsiederij, 1 azijnmakerij, 1 vellenblooterij, 3 boekdrukkerijen, 2 bezemmakerijen, 1 pel-, 1 olie-, 1 houtzaag- en 4 koornmolens.

De Herv., die er 5100 in getal zijn, onder welke 2000 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Zierikzee*, behoort en vroeger door vijf, doch thans door vier Predikanten bediend wordt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen is geweest JACOB JORISSEN BARSELIS, die er reeds in 1566 was en den 12 September van dat jaar, door de Spaansgezinde Regering, uit de stad gebannen werd. Ofschoon dadelijk na het overgaan der stad aan den Prins van Oranje derwaarts weder gekeerd, schijnt hij er echter geen vaste Predikant te zijn geweest, want als zoodanig vinden wij eerst vermeld HERMAN MODET, wiens eigenlijke naam was HERMANUS STRICKER, die er in 1572 kwam en in het jaar 1576 Hofprediker werd van WILLEM I, Prins *van Oranje*. MODET zorgde ook voor de belangen van de Hervormden te platten lande, en had daarin tot medehelper den verdienstelijken

ARNOLDUS DE STEUR. Deze man had geen vaste standplaats, maar reisde van het eene dorp naar het andere, om de Hervormde zoo in de kennis der waarheid te versterken, als tot de godzaligheid op te leiden. Benevens MODET is te ZIERIKZEE toen Predikant geweest HENRICUS BRANDT. Beide zijn zij echter er niet lang gebleven; want toen de stad, den 28 Julij 1576, weder in der Spanjaarden magt kwam, stonden er als Predikanten geene anderen dan WILLEM DE LA GRAVE en GERARDUS VAN CUILENBURG. Nadat echter de stad in November van dat zelfde jaar weder aan der Staten zijde was overgegaan, kwam GERARDUS VAN CUILENBURG aldaar in 1577 terug, waar hij in 1579 overleed. Hij schijnt tot ambtgenoot gehad te hebben THOMAS GRUTERUS, die er in 1579 kwam en er in November 1607 overleed. De opvolger van CUILENBURG, was HENRICUS BRANDT, de zelfde, die, vóór dat de stad aan de Spanjaarden overging, zijn ambtgenoot was geweest en in 1627 overleed. ZIERIKZEE had toen nog slechts twee Predikanten. De eerste die er tot derden Predikant beroepen werd is geweest GODEFRIDUS CORNELII UDEMANS, die er in het jaar 1604 kwam en in 1649 overleed. De eerste vierde Predikant was ENOCH STERTHENIUS, beroepen in 1614 en in 1617 naar Middelburg vertrokken. De eerste vijfde Predikant was CORNELIS BRUYNVISCH, die er in 1650 kwam, en in het jaar 1652 overleed. Later echter is de vijfde Predikantsplaats weder ingetrokken. Onder de alhier gestaan hebbende Predikanten verdienen melding: behalve de geleerde reeds genoemde GODEFRIDUS CORNELII UDEMANS, van 1604—1617, de door hunne schriften bekende MARTINUS BRUYNVISCH van 1624—1661; MAXIMILIAEN TEELLINCK van 1628–1640; PETRUS WITTEWRONGEL van 1636—1638; ADRIAAN BRUYNVISCH van 1653—1676, JOHANNES VAN VOORST van 1781—1788, en de wijsgeer DIONYSIUS VAN DE WIJNPERSSE van 1750—1753. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De Christelijke Afgescheidenen, welke er ruim 90 in getal zijn, onder welke 50 Ledematen, maken, sedert het jaar 1840, eene gem. uit, welke wel eene kerk doch geen eigen Predikant heeft, doch bij welke de dienst verrigt wordt door de onderscheidene Predikanten uit de provincie, van welke daartoe eenmaal in de maand een overkomt.

Vroeger bestond hier ook eene Waalsche gemeente, die gedurende eenigen tijd door twee Leeraren werd bediend. De eerste die hier Predikant was, is geweest JAQUES DE SAINT AMAND DE MARCHEVILLE, die in 1587 beroepen werdt en in 1595 overleed. De eerste tweede Leeraar was ANTOINE REY, beroepen in 1694, † in 1728. Na het vertrek van den Predikant JEAN BAPTISTE MOQUETTE, naar Leyden, hetwelk in het jaar 1809 plaats had, is de tweede Predikantsplaats onvervuld gebleven en na het overlijden van den Predikant HENRI NICOLAS HARTMAN, in 1828, is de gem. bij de Herv. ingedeeld.

Ook heeft hier eenmaal eene Schotsche gemeente bestaan, van welke wij echter niet hebben kunnen opsporen, wanneer zij is opgerigt, noch wanneer zij is te niet gegaan.

Vroeger bestond te ZIERIKZEE ook eene Doopsgezinde gemeente, welke den lof nagaat van zeer vredelievend te zijn geweest, want toen de meeste gem. dier gezindte in ons Vaderland zich in Friezen en Vlamingen verdeelden, hield zij zich onzijdig, en schreef een werkje, om beide partijen tot verzoening aan te manen, maar werd daardoor van beide zijden met den ban gestraft. In het jaar 1734 hebben de opzieners dezer gem. van de overheid der stad de vrijheid verworven, om die van hunne gezindte te mogen aannemen; in ondertrouw op te

nemen, en voorts in den huwelijken staat te bevestigen, mitsgaders vrijdom van wijnaccijns voor het Avondmaal en van de stadsbelasting op den turf. Deze gem. is echter, na het overlijden van den Leeraar SAMUËL TAK, in het jaar 1809, door het gering aantal zielen, te niet gegaan.

De Evangelisch Lutherschen, welke er 160 in getal zijn, maken, met de overigen uit de eilanden Schouwen en Duiveland, eene gem. uit, welke tot den ring van *Rotterdam* behoort en 200 zielen, onder welke 100 Ledematen, telt. Deze gem. is volgenderwijze ontstaan. De Middelburgsche Predikant JOHANNES NICOLAAS TREITEL in 1711 of 1712 den Heer PETTERIUS, rector der Latijnsche school, te ZIERIKZEE in het voorjaar bezoekende, zocht er de broederen van de onveranderde Augsburgsche geloofsbelijdenis op, en verrigtte de eerste dienst met twee zondagspredicatiën, uitgesproken in zekere herberg in de *Varrenieuwstraat*, nabij de Nieuwe Kever, bewoond door zekere vrouw GEERTRUID, die daarna nog lang geleefd heeft, en lid van deze gemeente was. Den volgenden Zondag verrigtte de voorzegde leeraar ter zelfder plaatse andermaal de dienst, bediende het H. Avondmaal en doopte een kind, bestaande toen de vergadering uit omtrent 40 Ledematen. Hij vermaande dezen bij zijn vertrek de aangevangen onderlinge bijeenkomsten voort te zetten, onder verzekering, dat men deze eerst ontlokene gemeente eenige malen in het jaar uit Midddelburg zou komen bedienen. Daags daaraan gaf de Hervormde Predikant JONAS WYNAND CANZIUS, bij een bezoek aan Ds. TREITEL, te kennen, dat hij, indien hij van het voorgevallene verwittigd geweest was, zou bewerkt hebben, dat men den Lutherschen eene bekwame plaats tot het oefenen van hunne godsdienst zou hebben aangewezen, tevens belovende hun in de toekomst alle mogelijke dienst te zullen doen. De Regering, het getal der leden vernomen hebbende, was hun almede gunstig en betoonde zich wel genegen om hun de Schotsche kerk, te dezen tijde niet gebruikt wordende, te schenken, bijaldien de gemeente kwam te vermeerderen. Toen daarop in het najaar JAN BERNARD, een verwersknecht, geboortig van Lignitz in Silezië, die onderscheidene malen in de kerk te Middelburg had voorgelezen en gezongen, zich van daar herwaarts met ter woon begaf, vermaanden hem de Predikanten dier stad, bij zijne aankomst te ZIERIKZEE, het aangevangen werk te willen onderhouden, hetgene hij gewillig op zich nam, en, met bijzonderen ijver, tot ieders genoegen, vele jaren na elkander volvoerde, houdende Zondags regelmatig vergaderingen met lezen, bidden, zingen, krankenbezoeken enz., tot welke godsdienstoefening de Regering, in 1713, de gemelde Schotsche kerk schonk, nadat Ds. HERMANUS VAST, mede Leeraar te Middelburg, in naam der gemeente zich bij request deswege tot de Regering had vervoegd. Zoo schikte zich tegen het begin van het jaar 1714 alles daartoe, om de Evangelisch-Lutherschen, of wel de Broederen van de Augsburgsche confessie, te ZIERIKZEE, die te voren als verstrooide schapen zonder herder, ieder voor zich zelven, leefden, in ééne kudde of gemeente te vereenigen, welke echter slechts door eenen Voorlezer bediend werd, terwijl de kinderen in de Hervormde kerk gedoopt werden en de Predikanten van de Evangelisch-Luthersche gemeente te Middelburg er jaarlijks eenige reizen het Avondmaal kwamen bedienen. In het jaar 1728 maakte men echter eenen aanvang, om te beproeven, of men niet tot het onderhouden van een eigen Leeraar in staat zoude zijn, doch, de zaak langzaam opnemende, is men begonnen met eenen vasten Proponent te beroepen, op het gering traktement van 12 ponden Vlaams (72 guld.) in de drie

maanden, of 48 pond Vlaams (288 guld.) in het jaar. Ter bekoming van deze som schijnt men zich eensdeels gevleid te hebben met eene grootere collecte uit de thans zooveel talrijkere gemeente zelve; anderdeels zijn er ook nog blijken voorhanden, dat onderscheidene personen van de gemeente zich bij inteekening tot zekere bijdrage verbonden, om daardoor goed te maken, hetgeen men uit de gewone kerk-collecte niet mogt kunnen vinden. Daarenboven hoopte men ook op onderstand van Amsterdam, zooals men dan ook in eene der kerke-rekeningen reeds ten jare 1729 vindt aangeteekend: »250 gulden van de heeren Ouderlingen en 150 gulden van de heeren Diakenen te Amsterdam." Eindelijk stelde men zich voor, door eene collecte in de Nederlanden, onder het geleide van eenen vasten Leeraar, zooveel daarbij op te doen, dat, in vervolg van tijd, uit de daarvan komende intresten en verdere ontvangsten, het onderhoud van kerk en armen, zoowel als de bezoldiging des leeraars en der kerkdienaren, genoegzaam konden bestreden worden. Aangelokt dan door zoodanige vleijende vooruitzigten, ging men er toe over, om aan de gemeente een vasten Leeraar te bezorgen, en beriep daartoe JOHAN PAUL SCHUMAN, een Duitscher van geboorte, die, na de gem. eenigen tijd als vast Proponent gediend te hebben, als haar Predikant den 18 Februarij 1729, te Amsterdam, in de Nieuwe kerk, door Ds. CHRISTIANUS TISTEIN, bevestigd is en op Zondag den 6 Maart daaraanvolgende voor het eerst als Predikant te ZIERIKZEE gepredikt heeft, doch in 1735 naar Monnickendam vertrok. Onder de alhier gestaan hebbende Predikanten, verdienen melding de welsprekende kanselredenaar en uitmuntende catecheet JOHAN DIEDERICH DEIMAN van 1758—1759, en de door hunne schriften bekenden JOHAN CHRISTIAAN BAUR van 1763—1774 en JOHANNES GOTTLIEB HENDRIK REUDLER van Julij 1824 tot October van het zelfde jaar.

De Roomsch-Katholijken, die er ongeveer 1740 in getal zijn, onder welke ongeveer 1300 Communikanten, maken eene stat. uit, welke door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De 70 Israëlieten, die er wonen, maken eene ringsynagoge uit, waarin de dienst door eenen Voorzanger verrigt wordt.

Men heeft in deze gem., behalve ééne Latijnsche school, en ééne Teekenschool, negen middelbare en lagere scholen, als: ééne stads Franschekostschool voor Jongeheeren, ééne stads Franschekostschool voor Jongejufvrouwen, ééne stads Armenschool, vier bijzondere scholen en twee Bewaarscholen; welke gezamenlijk 1750 leerlingen tellen.

De stad ZIERIKZEE, oudtijds ZIRRICZEE, ZIRISYA of ZIERICZEE, in het Lat. ZIRICZEA en ZIRIXEA, ligt 6 u. N. O. van Middelburg, 3 u. N. van Goes, 17½ u. Z. W. van Rotterdam en 21 u. Z. van 's Gravenhage, ½ u. van de Ooster-Schelde, welke hier in de rigting van de haven, eene gemiddelde breedte van 4100 ell. heeft, en waarover een zeilschuitenveer op Colijnsplaat is; 51° 39′ 2″ N.B., 21° 34′ 45″ O. L.

De naamsoorsprong van deze stad, hare stichters en de tijd, wanneer zij ontstaan is, is onzeker, omdat zij, gelijk vele andere steden, gesticht is in een tijdvak, waarin men er niet aan dacht, om hetgeen er toen gebeurde in schrift te brengen en het aldus voor de nakomelingschap der vergetelheid te ontrukken. Men heeft het er echter lang voor gehouden, dat zij haren naam en haar ontstaan verschuldigd zoude zijn aan zekeren ZIRINGUS of ZIRIK, zoon van ZELANDUS, die door zijnen broeder uit Panonië verdreven en in Zeeland aangekomen, in 849, ZIERIKZEE gesticht of eene verzameling van huizen,

die toen daar aanwezig waren, met eenen wal en muur omringd en het aanzien eener stad zou gegeven hebben. Voorheen waren de volgende versjes, op francijn geschreven, in eene lijst gezet en in de Gasthuiskerk opgehangen, aldaar te lezen:

In 't jaar acht hondert negen ende veertich mede,
Was gefundeert Zieriezee die stede,
Bij eenen die Zirrineus *ghenaamt was,*
Alsoo men in de oude chronyken las,
Doe men d'Octave van onse Vrouwen
Haars Hemelvaarts begonste te houwen,
Lotharius *was Keizer, in 't Rijk machtig,*
En Hertoch Henric van Brabant, *dat 's waaraehtig,*
Soo men vindt in 't klare ende wel beseffe
Die Sondachs lettere was doe die F.

Dan, daar men zich hier beroept op oude kronijken, en deze zoowel valsch als waar behelsden, blijkt het, dat op die rijmpjes weinig staat te maken zij. Evenwel hebben die van Zierikzee in 1649 het achthonderdjarig bestaan hunner stad plegtig gevierd; in 1749 is echter het negenhonderdjarig bestaan niet herdacht, en even min in dit jaar het duizendjarig eeuwfeest gevierd Geleerde mannen zijn van gevoelen geweest, dat Zierikzee gesticht is door en haren naam heeft van zekoren Zierik, hij mogt dan geweest zijn wie of gekomen van waar men wil; maar Boxhorn, dit verhaal toetsende, heeft zich niet ontzien daarover een geheel ander vonnis te vellen, en het met de niet meldenswaardige afleidingen van de Godin Ceres en van de beruchte Tooveres Circe, van welke de oudheid droomde, op den zelfden rang te plaatsen. Het komt dien schrijver, en meer anderen na hem, bedenkelijk voor of *zirik* niet beteekend hebbe *zout*, omdat in de lijst der zoutmaten, eertijds gebruikt te Reimerswaal, gevonden werd het woord *ziriklepel*, beteekenende zoo veel als *soutlepel*, en of de naam dezer stad niet daarvan zou afstammen, hetgeen dan op de zoutziederij, die in Zeeland eerst te Zierikzee begonnen werd, of zoo men ook wil op de zoutheid van het zeewater, hetwelk de stad bespoelt, betrekking zou hebben. Men vindt er, die den naam van Zierikzee afleiden van *kirch* of *kerk* en *zee*, alsof men *zeekerk* zeide, maar de letterverwisseling van *kirch* of *kerk* in *ziric*, komt anderen met reden vergezocht voor. Zeker evenwel gaat het, dat Zierikzee, zoo niet de oudste, immers een der oudste steden van Zeeland is. De Regering dier stad vertoonde in 1564, bij zeker verzoekschrift aan Koning Filips, onder anderen, dat Zierikzee toen reeds meer dan negen honderd jaren is begonnen gesticht te worden, volgens het oorspronkelijk octrooi aan die van Zierikzee, op den 30 November 1564, verleend en nog onder hen berustende. Dit zoo zijnde, zou men vrijelijk mogen vaststellen, dat Zierikzee de oudste der Zeeuwsche steden is, dewijl zij dan reeds omtrent het midden der zevende eeuw, en dus twee honderd jaren eer dan het algemeen gevoelen medebragt, haar beginsel zou gekregen hebben. Dat de oorsprong dier stad het bereik der geloofwaardige gedenkschriften ontwijkt, wordt zelfs teregt als een duidelijk bewijs van haren grijzen ouderdom aangemerkt. En alhoewel zij niet vóór het jaar 1210 in de Hollandsche kronijken bekend wordt, is zij echter lang te voren, naar den toestand van die tijden, eene vaste plaats geweest, zijnde in het begin der elfde eeuw, als de Vlamingen somtijds met geweld van wapenen het eiland Walcheren bestookten, meer en meer versterkt. Deze stad roemt, nevens Middelburg, op het voorregt,

dat zij nooit ter leen is gegeven of verpand geweest, maar altijd in den boezem der grafelijkheid berust heeft; zij was ook der gemeene zaken en den landsheeren altijd zeer getrouw. Liever heeft zij belegeringen, hongersnood en gebrek aan alles, ja het uiterste gevaar willen doorstaan, dan onder vreemde magt te vervallen. De Graven van Zeeland stelden daarom op de Zierikzeenaren bijzonder hun vertrouwen. Zij vestigden den zetel hunner wapenen in hunne stad, en voorzagen er zich van alles, dat tot bescherming of verovering van de ontnomen omliggende eilanden, inzonderheid Walcheren, werd noodig geacht.

Ten tijde van Graaf Floris III, die van het jaar 1163 tot in 1190 heeft geregeerd, nam Zierikzee, zoo aan inwoners als huizen en andere gebouwen, aanmerkelijk toe. Deze stad was toen, nevens Middelburg, de voornaamste en meest bevolkte stad van Zeeland. Tot dien tijd toe hadden die van Zierikzee evenwel zich ter zee alleen met de vischvangst onderhouden, waartoe zij slechts kleine scheepjes gebruikten, maar in of kort na het jaar 1204, begonnen zij groote schepen tot de zeevaart uit te zenden.

In of omtrent het jaar 1368, nam de vaart en handel op Denemarken, Noorwegen en andere landen, in en aan de Oostzee, te Zierikzee aanmerkelijk toe, en werd door de Koningen dier landen, met het verleenen van onderscheidene voorregten begunstigd, zelfs ging zij ter dier gelegenheid als Hanze-stad met de overige steden van dit verbond, een verdrag met Waldemar, Koning van *Denemarken* aan, bij hetwelk een einde der toenmaals ontstane geschillen en daaruit gevolgde oorlog gemaakt werd. Reeds in het begin der dertiende eeuw begon men er groote schepen te bouwen, en de koopvaart naar onderscheidene gewesten uit te breiden, zoodat Zierikzee, omstreeks het jaar 1400, voor eene zeer voorname koopstad gerekend werd, en zeer geruimen tijd onder anderen de stapelplaats der fransche wijnen geweest is. (1) De stad had in het jaar 1454 zoo vele schepen in zee, dat de storm van éénen nacht er 500 vrouwen tot weduwen maakte. De scheepvaart was omtrent het jaar 1490, op Rochelle en op de Baai van Bretagne zoo zeer toegenomen, dat er geen pakhuizen genoeg voorhanden waren, om het fransche zout te bergen. Het baaizout werd toen verkocht voor vijf ponden vlaams en minder het honderd. Omtrent het jaar 1500, was er de vaart op Spanje en Lissabon ook reeds aanmerkelijk uitgebreid. De Zierikzeenaars hebben, in of kort na dien tijd, uitgemunt door de menigte hunner karveelschepen, zoodat, als in 't jaar 1506, Filips van Oostenrijk, met zijne vrouw Joanna, met eene vloot van drie en veertig schepen uit Zeeland naar Spanje afvoer, ver het grootste getal dier schepen en daaronder de *Juliaan*, gevoerd door Jacob Kornelisszoon de Huybert, waarop de Koning zich met zijn gevolg begeven had, te Zierikzee te huis behoorde. Dewijl nu deze vloot door eenen zwaren storm beloopen werd, leden de Zierikzeenaars daardoor groote schade. De overvloed van toevoer, welke de zeevaart verschafte, had ondertusschen vele waren in prijs doen dalen, en de neringdoende burgerij buiten vertier gesteld, hetwelk ten gevolge had, dat de huizen in verval geraakten en de erven

---

(1) Toen in de veertiende en vijftiende eeuw Zierikzee de stapel der Fransche wijnen was, waren de Heeren de Huybert aldaar de voornaamste kooplieden en voor weinige jaren waren er nog groote kelders over, voorheen tot den wijnhandel gebruikt. Zie Scheltema, *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*. D. IV., bl. 291.

onbebouwd bleven, van wege de daarop achterstallige renten en erfpachten, welke de neringlooze burger niet kon opbrengen. Het stond geschapen, dat het hiermede hoe langer hoe slechter zoude gegaan hebben; maar door de voorzorg van de Wethouders, werd het daartoe gebragt, dat FILIPS hun vrijheid gaf om de erfpachten en renten te mogen aflossen, elken penning met zestien dergelijke penningen: hetgeen de ingezetenen nieuwen moed gaf, om de erven te bebouwen en het bouwvallige te herstellen, en de stad weder deed opluiken.

In het begin der zestiende eeuw moesten die van ZIERIKZEE met den naijver van hunne buren worstelen. De Middelburgers betwistten hun het regt, om hunne binnenschepen op stroom te laden, en den koopman te dienen, immers die van Middelburg daarin voor te gaan. De zaak werd voor den Hoogen Raad gebragt, alwaar zij ten nadeele van de Zierikzeenaren werd uitgewezen. Maar deze wisten in het vervolg zoodanig te handelen, dat die van Middelburg, eenigen tijd daarna, raadzaam vonden, de zaak met die van ZIERIKZEE te schikken, en hun het laden en lossen toe te laten als van ouds. Omtrent dezen tijd of een weinig vroeger, heeft zekere schipper ANTONIUS MULOCK van ZIERIKZEE, het eerst uit Zeeland de Afrikaansche kusten bezocht (1). Op den 15 Julij des jaars 1540, bevond zich Keizer KAREL V binnen ZIERIKZEE, ten huize van LIEVEN JACOBSE DE HUYBERT, hetwelk nog *de Mossel* genaamd wordt. De overheid der stad en van het land van Schouwen, verwittigd, dat de Keizer voornemens was den volgenden dag naar Haamstede te rijden, stelde orde, dat alle dijkers te gelijk aan hunne dijken zouden komen, om die te bekrammen, hetgeen ten gevolge had, dat de Keizer, verwonderd dat het land van Schouwen met zoo grooten arbeid en kosten moest gehouden worden, het door een gunstbrief mildelijk beschonk. Reeds in het jaar 1517, hadden die van ZIERIKZEE, op bevel van Prins KAREL, hunne grachten beginnen te delven, en de vestingen van de stad op te halen; doch de elkander onmiddellijk opvolgende tegenspoeden, schijnen den voortgang daarvan tot dit zelfde jaar 1540 toe, te hebben gestaakt, wanneer de vervallen en geschonden muren der stad, benevens de drie steenen bruggen over de haven gelegd, vernieuwd en hersteld zijn geworden.

Thans heeft ZIERIKZEE ½ u. gaans in omtrek; beslaat, met hare buitensingels, 46 bund. 50 v. r., en telt binnen hare wallen 2020 h. en 6470 inw.

De stad heeft twee havens. De Oude-Haven kwam weleer ten Oosten buiten de stad uit, aan eene groote kreek of diep, hetwelk zich in de Schelde ontlastte, omtrent ter plaatse waar, tegenwoordig de

---

(1) Er bestaat bij een ingezeten van ZIERIKZEE, een oud familie gedenkstuk, dat nopens gezegden MULOCK het volgende meldt:

» Anno 1528 is schipper ANTONIUS MULOCK, met syn schip, door de Wielinge voor » Vlissinge ingekomen, zijnde ander half jaar geleeden, dat dezelve van ZIERIKZEE in » Zeeland was afgevaaren, in welke tijd hij besogt heeft, een nieuw land gen. *Caput* » *Viride* in Africa, alsdoen hier onbekend, also hij d'Eerste was, die daer uit deze » landen geweest had, van welke plaats hij het schip met zout en wijnen geladen inbragt » en daer meer zout om een ducaat gekogt, alsmen in de Baay en Brittaniën om Elf » zoude koopen, ook werd ter dier tijd, door voorn. schipper van gemelde kust mede » gebracht, de eerste Calkoensche hoenderen, welk soort, in de Nederlanden niet be- » kend zijn geweest. 's Jaars daarna, anno 1529, trok denzelven schipper, met een » Brandaris, die hier te vooren in brand geweest hadde, dog te Armuyden, in Zeeland » is vernieuwd, na Spanje, dog is nooyt terug gekoomen".

polder het Zuider-Nieuwland eindigt, daar toen het hoofd op gelegen was, welke plaats daarom nog wel het **Oude-Hoofd** wordt genaamd. Deze haven gaat door, van de oostzijde af, tot midden in de stad; is daar binnen ter wederzijden met eene schoone rij ijpeboomen beplant, en heeft de deftigste huizen langs hare kaden. Men gaat daarover met twee houten valbruggen en niet ver van het midden der stad met eene groote steenen brug. Buiten de stad, ter wederzijden van deze haven, zijn twee volkrijke buurten: de **Visschersdijk** en **Heurnaartsdijk**, aan wier einden de genoemde scheepstimmerwerven zijn. Na de verlanding der oude haven begon men, in 1597, de **Nieuwe-Haven** te graven. De mond dezer haven, met welke zich de oude haven in hare uitwatering vereenigt, is een deftig stuk werks. Zij strekt zich uit van de Oude haven langs de zuidzijde der stad, daar te voren de stadsgracht is geweest; meest westwaarts en vervolgens lijnregt, in eene zuidwestelijke rigting, tusschen twee dijken van de stad afloopende, valt zij, omtrent een half uur gaans buiten de stad, in de Ooster-Schelde. De mond dezer haven is met twee zware paalhoofden beheid, die, inzonderheid sedert het knagend zeegewormte, in 1732, zich in zoo groote menigte ontdekt heeft, aanmerkelijke sommen gelds tot hun jaarlijksch onderhoud vereischen. Na het volmaken der Nieuwe-Haven is, in het jaar 1602, van stads wege, op de punt des dijks bij het Westhoofd, tot gerief van vreemde kooplieden en schippers, aldaar aankomende, een huis, met eene lantaarn (in welke een kadioptriek lichttoestel, zigtbaar op een mijl afstands), boven het dak uitkomende, gebouwd, ten dienste van de scheepvaart, om de haven te kunnen aandoen. Boven den ingang van dit huis leest men op eenen arduinsteen het navolgende:

LEVINUS ISTA CONSUL URBE WERKENDETH
COLLEGAM HABEAT OCKERUM SIBI BOEIJE,
AERARIO AUTEM PUBLICO HICCE PRAEFECTI
PAULUS DEN HUYBERT, INDE ROCHUS HOFFERUS
ET CUM JOHANNE DE JONGE, GEORGIUS PETRI,
CUM STRUCTA AD ORAS HAEC DOMUS MARINAS EST
IN PUBLICUM USUM, PUBLICO AERE, PONENTE
CORNELIO LATEREM GEORGII PRIMUM.

(d. i.: Toen LIEVEN WERKENDETH Burgemeester was, en tot ambtgenoot had OCKER BOEIJE, en toen PAULUS DEN HUYBERT, ROCHUS HOFFERS, JOHAN DE JONGE en GEORGIUS PIETERS, Thesaurieren waren, is dit huis aan den mond der zee tot algemeen gebruik, op stads kosten, opgebouwd, en de eerste steen gelegd door CORNELIS GEORGIUSZ.).
Daaronder leest men dit tijdvers:

MeI VIerWerf VIere sterCk Was, eLCk Verstae 't besCheIt,
aLs hIer Is aen het WerCk den eersten steen geLeIt.

Aan den zuidhoek is nog een tweede kustlicht, even als het hierboven vermelde.

In 1682 is de Oosthavendijk, bij eenen zeer zwaren storm en hoogen vloed, doorgebroken, omtrent 263 ell. van het paalhoofd. Het herstellen dier breuk kostte niet minder dan 100,000 gulden.

In het begin dezer eeuw, waren de oude en de nieuwe haven zeer in verval, en ofschoon van tijd tot tijd de hoogstnoodzakelijke reparatiën daaraan geschiedden, waren zij echter bij de omwenteling van 1813 zoodanig verachterd, dat zij op de meeste plaatsen, vooral aan de oude haven, geheel dreigden in te storten en ook werkelijk ingestort waren. Daar echter de stedelijke kas geheel buiten staat was,

de belangrijke kosten tot volkomen herstel dezer werken te dragen, werd, met vergunning van Koning Willem I, in het jaar 1815, eene geldleening van 40,000 gulden aangegaan, waarna in het begin van 1816 met de herstelling dezer havenwerken een aanvang werd gemaakt, zoodat zij in het jaar 1818 voltooid waren. Ter gedachtenis van het herstel dezer voor de stad zoo gewigtige als kostbare werken, werd aan de oostzijde der groote of zoogenaamde steenen brug, in arduinsteen het volgende gedenkschrift geplaatst:

In het jaar 1816, zijn de kaaijen dezer stad Zierikzee, onder het bestuur der Edel Achtbare Heeren Burgemeesteren F. W. J. den Boer en M. C. de Crane, en de Heeren Leden der Commissie van Finantien: W. Cannenburg, Mr. M. B. de Jonge, J. Nelemans, Mr. H. A. van IJsselsteijn, Secretaris der Commissie, en K. de Kruif, stads Fabriek gedeeltelijk hersteld, gedeeltelijk vernieuwd.

Tot het diephouden van de haven dienden vroeger twee zware sassen of spuisluizen, thans nog slechts één. In het jaar 1671 is er een houten sas gelegd, aan het einde der Heunaars- en Visschersdijken, om het verlanden en aanslikken der haven voor te komen; daar dit spui echter grootendeels vergaan was, werd in 1725 een geheel nieuw steenen sas gebouwd, voorzien van drie openingen; de middelste wijd 3 ell., de beide anderen wijd 8.80 ell. In het muurwerk zijn twee arduinsteenen gemetseld; aan de noordzijde ziet men het jaartal en de namen van Burgemeesters en Thesaurieren, onder wier bestuur het werk is opgemaakt. Aan de zuidzijde staan hunne wapens insgelijks in arduinsteen uitgehouwen. Reeds vóór het jaar 1671 was het zoogenaamde verste sas een uur gaans van de stad gelegd. Ook dit was in 1698 en 1735 geheel vernieuwd. Tusschen deze sassen werd het water bij den vloed opgevangen, en voorts daarmede, door het bij de stad liggend sas, de haven geschuurd, welke schuring eene geweldige kracht had, doch aangezien de verbinding aan de buitenzijde en de opelibbing binnen het dijkwater aan de vroegere schuring al de kracht ontnomen had, is het verste sas in 1813 ingedamd. Het verschil tusschen hoog en laag water aan de havenhoofden bedraagt 3.20 ell.; echter is deze nieuwe haven ten allen tijde bevaarbaar, en bij gewoon laag water, 1.60 ell. diep.

Ten N. van de stad heeft men eene versche gracht; zuidwaarts zijn de grachten brak, en tusschen deze is eene zoute gracht, dienende tot een verlaat, in welke het zeewater ter plaatse, daar de oude haven eindigt, met eene sluis, de Mol genaamd, door eene engere waterleiding, de zoogenaamde Zwemhaven, en het Vrije-gat, zijnde een doortogt onder den stadswal en muur, wordt ingelaten en opgehouden, om bij laag water, door het openen van de mol, de slijk uit de oude haven weg te schuren, en die dus, zooveel mogelijk, voor opslijking te bewaren. Aan de eene zijde wordt deze gracht met eenen bemuurden dam, buiten de Nobel-poort van de Versche gracht, en aan de andere zijde bij de Zuidwelle-poort, met eenen steenen beer van de brakke grachten afgescheiden. Tegenover deze gracht is een stuk weiland, dat, met eene kade omringd, in vorige tijden mede tot een spui of verlaat heeft gediend, waarin het water door eene zijl uit de zoute gracht, onder den buitensingel heen werd geleid, welk stuk lands nog, wegens het ophouden van het water, de Houwer wordt genaamd. In het jaar 1673 was dit spui dermate opgeslijkt, dat de Regering besloot het wederom uit te diepen, hetgeen echter nooit is ten uitvoer gebragt, hetzij men de kosten tot de verdieping niet konde vinden, hetzij men

meende, zich met de gracht alleen genoeg te kunnen behelpen. Eindelijk is de Houwer, in het begin der vorige eeuw, geheel drooggemaakt, in weiland veranderd en verkocht. De ondervinding heeft echter naderhand geleerd, dat het droogmaken van den Houwer veel belemmering in het diep houden van de haven heeft veroorzaakt, waarom, in het jaar 1793, de Mol geheel is afgebroken, vernieuwd en op eene andere wijze ingerigt.

Aan weêrskanten van de haven, daar men in de stad komt, lag vroeger een steenen bolwerk, bestrijkende de havendijken. Het meest westwaarts aan de stad gelegene heette het Blaauwe-Bolwerk, omdat het grootendeels van blaauwen arduinsteen was opgemaakt. Het was voorzien van zeven metalen stukken, schietende kogels van acht tot dertig ponden. In het jaar 1620 besloot de Regering, op aanschrijving en goedvinden van den Prins van Oranje, als Stadhouder, dit bolwerk te maken; doch op nadere aanschrijving werd dit echter tot het volgende jaar gestaakt. Het Oostelijke, buiten de stad, over de haven gelegen, het Oranje-Bolwerk genoemd, was eenige jaren later gebouwd. Uitgezonderd die zijde, welke de Nieuwe-haven beslaat, was de stad in den ring van eenen muur besloten geweest, waar in voorheen eenige halfronde torens gestaan hebben, van welke in het midden der vorige eeuw reêds niet meer dan ééne aan de noordoostzijde der stad, eenige roeden van de Noordhavenpoort overig was, welke doorgaans de Beulstoren genoemd werd, doch deze is in het jaar 1809 mede afgebroken, zoodat de wallen in zeer vervallen toestand waren, toen de Franschen, in het jaar 1811, de stad op alle mogelijke wijze begonnen te versterken, doch alle de door hen aangelegde werken waren zoo slecht en met zoo veel overhaasting daargesteld, dat zij bij eenen vijandelijken aanval weldra zouden zijn bezweken. Deze met zoo veel ijver door hen opgevatte vestingarbeid werd dan ook eensklaps gestaakt terwijl zij die werken op eene schandelijke wijze lieten vervallen. Thans zijn de wallen geslecht en met smaak in uitstekend schoone wandelingen herschapen.

Zierikzee had vroeger ses poorten: de Zuidwelle-poort en de Nobelpoort ten N., de Noord-Havenpoort en de Zuid-Havenpoort ten O., de Schutterspoort, later de Hoofdpoort genaamd, ten Z. en de Westpoort ten W. De Zuidwellepoort, welke, in het jaar 1843, wegens bouwvalligheid is afgebroken en door een sierlijk hek, met twee wachthuisjes voor de commiezen der stedelijke accijnsen, vervangen, had niets bijzonders; het is niet bekend wanneer zij gebouwd was. In 1670 werd daarvoor eene nieuwe steenen brug gelegd. In eenen arduinsteen werden de namen der toenmalige Burgemeesteren en Thesaurieren uitgehouwen.

Cornelio pons hic Verheije conditus
Gisberto et una consule est Ocquertio
Urbis Rocho Hoffero et Marino Junio,
Simul Jacobis Wittio, atque Goltzio,
Aerariis scribaque Petro Cocquio
Sic duret urbs, sic posteris et pergite
Æeterna saxo posteri, relinquere.

(d. i. Toen deze brug vervaardigd is waren Burgemeesters Cornelis Verheije, en Gijsbrecht Ockers. — Thesaurieren: Rochus Hoffers, Marinus de Jonge, Jacob de Witte en Jacob Goltzius. — Secretaris: Pieter de Cock. Zoo dure de stad! zoo moeten de nakomelingen in duurzamen steen hunne namen aan den naneef overbrengen.)

Daar onder las men :

ET IanVs HoffER ET qVIrInV, IVnIVs
JaCobqVe GoLtzIVs LenaRT ET CoCqVIVs
HOSPES LoCabant prIMa pontIs saXVla
CIↃIↃCLXX. XII Cal. Sext.

(d. i: Johan Hoffer, Quirijn de Jonge, Jacob Goltzius en Leendert de Cock hebben de eerste steenen der brug gelegd, 1670, 21 Julij.)

De Nobelpoort is een zeer oud zwaar gebouw, met twee groote torens, waarop zeer verhevene spitsen staan, de eene acht- en de andere zestienhoekig, opgetrokken. Men wil dat deze poort, ten koste van twee adellijke juffers gesticht, en de spitsen naar haar Anna en Maria genoemd zijn. In het onderste van dezen toren werden, nadat de Beulstoren was afgebroken, landloopers en ander ongeregeld gespuis opgesloten; hetgeen men voorheen in den gezegden toren plagt te doen. Tegenwoordig wordt dit gedeelte niet gebruikt. Op deze poort is ook eene plaats waar vroeger niet alleen het buskruid der stad en der admiraliteit, maar ook het kruid dat aan bijzondere personen behoorde, wanneer het een zeker getal ponden beliep, bewaard werd. Thans dient dit vertrek nog tot berging van kruid, ook is er een lokaal, hetwelk tot kleeding en wapenmagazijn van de stedelijke schutterij dient.

De Noordhaven-poort is mede een zeer sterk en zwaar gebouw, hebbende voorheen gediend tot eene sterkte met geschut voorzien. Zij kon ten Noorden eene groote vlakte en ten Zuiden de andere poort, met eene ruime streek daaromtrent, bestrijken. De gevels van dit gebouw dragen het jaartal 1559, ofschoon dit waarschijnlijk, eene vernieuwing te kennen geeft. Buiten deze poort, die aan haren buitensten ingang met eene kunstig gemaakte boog versierd is, heeft weleer een vierkante steenen toren gestaan, ter plaatse waar tegenwoordig de stadshouttuin eindigt. In de poort waren vroeger de stadssmidse en kalkkelders, thans dienende tot woning van den portier en tot bergplaatsen.

De Zuidhaven-poort, ook wel de Duivelandsche-poort genoemd, omdat men er door naar Duiveland gaat, is een zwaar en hoog vierkant gebouw met een uurwerk. Aan iederen hoek van het bovenste gedeelte is een rond torentje, met dergelijke spits opgebouwd. Midden uit het verhevenste van het dak rijst een fraai doorluchtig torentje. Omtrent het jaar 1550, ter zelfder tijd dat de stadhuistoren met een klokkenspel werd voorzien, werd ook in het torentje van deze poort eene klok gehangen. Deze is als nog de slagklok van het heele uur. In 1622 werd het klokkenspel vervaardigd, hetgeen, ofschoon minder goed onderhouden, echter veel aangenamer geluid gaf dan dat op den stadhuistoren, doch dit is er in het jaar 1811 afgenomen. Het buitenuurwerk van deze poort is genoegzaam geheel vernieuwd in de jaren 1774 en 1779. Buiten deze poort is eene fraaije steenen brug, bestaande uit drie bogen.

De Schutters-poort, later de Hoofd-poort genoemd, ontving den eersten naam, om dat het Schuttershof in de nabijheid lag; den tweede, om dat men daardoor naar het havenhoofd ging. Deze poort werd in het jaar 1811 door de Franschen gesloten en de brug geheel weggebroken en, na den omkeer van zaken, in 1813, niet weder bruikbaar gemaakt. Aangezien de stadsregering begreep, in plaats van deze poort, eenen beteren en meer geschikten toegang naar den Westhavendijk en het Westelijk hoofd, te kunnen doen maken, is de gemelde poort niet hersteld, maar in het jaar 1817 voor afbraak verkocht,

en een nieuwe uitgang naar het Westhavenhoofd gemaakt, door aan de voormalige batterij, ook wel het bolwerk genaamd, aan het Luitje, eene barrière te plaatsen, waardoor men den omweg vermijdt, welke men nemen moest, als men, door de voormalige Hoofdpoort, naar het hoofd ging.

De Westpoort had niets bijzonders. Zij moest in het jaar 1845, wegens bouwvalligheid worden afgebroken, en is door een sierlijk hek, met twee wachthuisjes voor de commiezen der stedelijke accijnsen, vervangen. De Franschen, welke, zoo als wij hierboven gezegd hebben, in het jaar 1811 de stad tot eene soort van vesting maakten, deden deze poort digt maken, en de brug daar voor gelegen afbreken. De verzoeken door de ingezetenen, wier landerijen even daar buiten lagen, daartegen gedaan, konden niet baten; het bruikbaar houden van die poort werd door hen als gevaarlijk beschouwd. Korten tijd na de gezegende verlossing van der Franschen dwangjuk is deze poort evenwel weder geheel hersteld en eene nieuwe steenen brug daarvoor gelegd.

Vroeger had men hier nog eene poort de Beggijnepoort, gestaan hebbende, aan de Nieuwe Haven, toen de stad aldaar nog bemuurd was, aan het einde der Zevenhuizstraat, doch deze is mede gesloopt.

Openbare plaatsen heeft de stad eigenlijk niet. Het eenige is het plein ten W. van den grooten toren, dat in de wandeling den naam van de Balie draagt, omdat het met houten palen omheind is. Op en nabij dit plein stond vroeger 's Gravenhof, dat, door den tijd vervallen zijnde, in 1615 geheel is gesloopt. Zie het volgende art. Jaarlijks worden hier twee paarden- en beestenmarkten gehouden: de eerste in Maart is de paarden- of Halfvastenmarkt; de tweede is de koemarkt en wordt gehouden den tweeden Donderdag in November. Beide worden aangemoedigd door de sociteit: *Tot Nut en Genoegen*, welke op die dagen premiën uitdeelt, aan het best gekeurde vee en zich ten doel heeft gesteld, die markten uit hunne kwijning op te beuren. Aan den noordwesthoek van de markt heeft men de Karnemelksvaart, dienende voor de landlieden in Schouwen om des winters, wanneer de wegen onbruikbaar zijn, met kleine schuitjes hunne waren in de stad te brengen. Onder den wal schiet zij door een verwulfsel in de stadsgracht, hetgeen in tijd van nood wordt afgesloten. Op den kant dezer vaart stond vroeger eene wip, waarmede de meevaten, met schuitjes in de stad gebragt, werden ontscheept.

De Varkensmarkt is niet dan een gedeelte van de Balie. De Lammer- en Schouwsche Botermarkt, daaromtrent gelegen, zijn slechts gewone straten. Tot de Duivelandsche Botermarkt wordt de breedte der oude haven, bij de Kraan, gebruikt.

Daar de oude Vischmarkt, staande op het kruis van *St. Domusstraat*, de *Nieuwe-Bogaartstraat* en het *Visschslop*, zoodanig vervallen was, dat men voor het herstel daarvan een geheel nieuwe kon bouwen, besloot de stadsregering in 1804, tot dat einde, een gedeelte van het voormalige St. Jacobshof, daartoe af te zonderen, en deed vervolgens, in de *St. Domusstraat*, eene nieuwe, en naar de bevolking der stad geëvenredigde vischmarkt aanbouwen, welke zeer net en doelmatig is ingerigt.

Onder de openbare pleinen stellen wij mede de steenen brug, ook de Breede- en Gasthuisbrug genaamd. Zij is een der oudste en voornaamste werken dezer stad, liggende niet ver van haar midden, over de Oude haven tegenover de Gasthuiskerk. In het jaar 1547,

was zij reeds door ouderdom vervallen, maar werd toen wederom hersteld en aanmerkelijk verbeterd. Zij rust op twee steenen bogen en is 20 ell. lang. In het jaar 1651, had men een besluit genomen, om haar nog meer te verlengen; doch dit heeft geen voortgang gehad. Ter wederzijde van deze brug was voormaals eene zware borstwering, meestendeels van blaauwen arduinsteen en witten hardsteen, ter hoogte van tusschen de vier en vijf voeten (ongeveer 1,50 ell.) binnenwaarts met eene insnijding van omtrent derdehalf voet (0,78 ell.) hoog en anderhalf voet (0.47 ell.) breed, en in het midden met twee halfronden gebouwd geweest, op welker hoeken vier pilaren met ronde bollen waren opgemetseld. Aan de vier hoeken der brug stonden vier zwaardere pilaren. Nadat de stad, in 1567, de heerlijkheden der Vier Bannen van Duiveland door koop verkregen had, zijn, ten teeken daarvan, op deze pilaren vier graauwe arduinsteenen leeuwen geplaatst geweest, houdende de wapens der gemelde heerlijkheden. Doch deze borstwering, met hare pilaren, door den tijd van te kostbaren onderhoud en al te zwaar voor het grondwerk der brug bevonden zijnde, is in de jaren 1733 en 1734, afgebroken, en in plaats daarvan, ter wederzijde van de brug, een ijzeren hek gesteld, hetgeen een ruimer en sierlijker gezigt geeft. Aan de zuidzijde van deze brug wordt als van ouds veel koorn uit Duiveland ter markt gebragt. De Schouwsche koornmarkt, die ook voorheen op deze brug gehouden doch daarna in de Lange Nobelstraat werd verplaatst is in 1741, weder op deze brug overgebragt. In vroegere tijden plagt op deze brug, alle Zondagen, door Baljuw, Burgemeester en Schepenen de ban geheven te worden, over personen welke in de week voor de vierschaar stonden gedagvaard te worden. De geboden van verkochte huizen en landen werden ook aldaar gelezen en die eenige naasting daaraan had te verklaren, was genoodzaakt het daar in den ban te doen. Dit alles is met der tijd in onbruik geraakt, wordende nu de geboden van verkochte goederen op de beurs aangeplakt.

Nevens de breede brug heeft men eene bekwame Beurs, die in het jaar 1651, bij het vergrooten der Gasthuiskerk werd gemaakt. Zij heeft de gedaante eener galerij, die door een gedeelte van de Gasthuiskerk, rustende langs den buitenkant der beurs op negen blaauwe arduinsteenen pilaren, en nog twee halve, op ieder einde der beurs, in de muren gewerkt, met acht bogen overdekt is, en een sierlijk torentje heeft. Aldaar wordt thans de koornmarkt gehouden.

Het Stadhuis, in de *Middelstraat*, gewoonlijk de *Meelstraat* genoemd, is een tamelijk gesticht, uit blaauwen en witten arduinsteen opgemaakt. Wanneer het het eerst gebouwd of vergroot is weet men niet, maar het uiterlijk aanzien doet genoeg zien, dat het zijne tegenwoordige gesteldheid in onderscheidene tijden bekomen heeft. Het is een zeer oud gebouw, hetwelk reeds in het jaar 1472 bestond. In de jaren 1775 en 1776 werd het veel vernieuwd en verfraaid, en men heeft toen de raadzaal en de vierschaar in dien stand gebragt, waarin zij thans zijn. Drie zinnebeeldige schilderstukken van G. Geeraerts, te Antwerpen, waarvan twee in de raadzaal en een in de thesaurierskamer, worden geroemd. Men treft er ook eenige oud- en merkwaardigheden aan. Het voornaamste sieraad van het stadhuis is de toren. Hij rijst tot boven het dak van het stadhuis, met eenen achtkantigen muur, van welken een schaliedak van eenige voeten hoog met acht kanten opwaarts klimt en allengskens naauwer toeloopt. Daarboven is een uitstekende trans of omgang, met eene houten balustrade beveiligd, langs welken men den toren rondgaat, die aldaar doorluchtig

en met een klokkenspel voorzien is. Van daar wat spitser opgebouwd, heeft hij eenen ronden appel, boven welken bij wederom doorluchtig is, en daarboven eene peerachtige spits draagt, waarop een verguld Neptunusbeeld, van weinig minder dan levens grootte, met zijnen drietand, rustende op een verguld rond voetstuk, ten teeken van de alonde zeevaart der stad. Het verband van het inwendig timmerwerk des torens wordt als zeer kunstig geprezen. Het klokkenspel, dat zeer middelmatig is, is van het jaar 1550. Op het stadhuis houden ook de Arrondissements-Regtbank en het Kantongeregt hunne zittingen.

'sGravensteen, bij verkorting het Steen genoemd, aan de noordzijde der Oude haven, van welks eerste stichting men nergens iets vindt aangeteekend, is een zwaar en oud gebouw, van blaauwen arduinsteen opgemetseld. Het schijnt van den beginne af tot een gevangenhuis van misdadigers geschikt te zijn geweest en dient ook nu nog tot Huis van arrest en policie.

De Waag, ter zijde van het Stadhuis, in de Middelstraat, heeft niets bijzonders, daar achter is de Kamer der Meekeur, welke keur echter in 1845 is afgeschaft.

De Vleeschhal, mede in de Middelstraat, is een langwerpig gebouw, ter andere zijde uitkomende aan de Melkmarkt, tegenover eene breede straat, genaamd de Varre-Nieuwstraat. In het midden is een ruime doorgang en wederzijds zijn de stallen voor de vleeschhouwers geschaard, die doorgaans des Zaturdags van zeer goed en zindelijk rund-, kalfs- en schapenvleesch rijkelijk voorzien zijn. Boven den ingang van de Vleeschhal is eene kooi, waarin voorheen arenden gevoed werden, hetzij dit zijn oorsprong had, omdat het graafschap Zeeland, met alle zijne steden en daaronder Zierikzee van het Duitsche keizerrijk weleer leenroerig mag geweest zijn, of dat dit ten tijde van Keizer Maximiliaan *van Oostenrijk* of Karel V is begonnen, ten teeken van de achting, welke men hem, die ook tevens Zeeland beheerde, toedroeg.

Het Arsenaal of Tuighuis en de Stads-Houttuin, achter de Noordhavenpoort, hebben niets bijzonders.

Tot het houden van Lombard of Bank van Leening was eertijds een huis van stadswege geschikt, staande in een klein straatje, *St. Lievensstraatje* genaamd, aan de Noordzijde van het kerkhof, bijna tegenover den grooten toren. Vroeger werd de Bank van Leening ten behoeve der stad verpacht. Thans is zij in eigen beheer bij verschillende liefdadige instellingen en wordt gehouden in de *St. Anthoniestraat*.

Tot invordering van stadsaccijnsen, is aan de Zuidzijde der *Oudehaven*, tegenover 's Gravensteen, in vroeger tijden een accijnshuisje opgerigt, bestaande uit twee vertrekken, waarvan een voor den Plaatswachter, die den accijns van de bieren, te water afgaande invorderde, en het andere voor de Accijnsenaars, die twee in getal waren en den accijns van de bieren, wijnen en brandewijnen, in de stad gebruikt wordende of te lande afgaande, ontvingen. Thans wordt dit gebouw gebruikt tot verblijf van de bierslepers en wachthuis voor de nachtwachts.

In het jaar 1726, werd, op dat gedeelte der *Oudehaven*, dat de *Duivelandsche-Botermarkt* heet, eene nieuwe Kraan gesteld. De oude, die een groot gevaarte was en niet alleen tot het laden van vaatwerk en pakgoederen of dergelijke zware stukken, maar ook to het uitligten en inzetten van masten, zoo op zee- als binnenschepen

werd gebruikt, viel, nadat even te voren daarmede goederen gelost waren, en het arbeidsvolk naauwelijks vertrokken was, door het breken van haren standaard met eenen zwaren slag in het water. De tegenwoordige kraan is alleen tot het laden en lossen van goederen geschikt; tot het uit- en inwinden van scheepsmasten was voorheen buiten de Zuidhavenpoort een Bok opgerigt, waarmede men met meerder veiligheid veel grooter kracht kon uitoefenen, doch deze is sedert lang afgebroken.

Het Postkantoor is te Zierikzee in de *Nieuwe-Boogaardstraat*.

De Herv. gemeente heeft er twee kerken: de Nieuwe kerk en de Kleine- of Gasthuis kerk.

De voormalige Groote- of St. Lievens-Monsterkerk, in het westelijke gedeelte der stad, bij het *Marktveld*, was weleer aan den Martelaar Levinus toegewijd. Wanneer zij het eerst is gesticht weet men niet. Doch men leest elders, dat eerst, in het jaar 1151, eene kapel gesticht en aan St. Lieven toegewijd is, ter plaatse, waar naderhand deze kerk gebouwd werd. In het jaar 1378 werd door Hertog Albrecht van Beijeren daarin een kapittel van vier en twintig Kanunniken opgerigt, onder welke geweest is de Hooggeleerde Philippus à Leidis, Raadsheer van dien Hertog, en daarna de niet minder geleerde Zierikzeenaar en Arts Levinus Lemnius, welke laatste in deze kerk ook begraven is. De kanunnikdijen stonden ter begeving van den Graaf. Omdat deze Kanunniken in het gemeen en naar de wijze der kloosterbroeders zamenleefden, werd deze kerk Monsterkerk genoemd, maar geenszins wegens haar groot en wonderbaar gevaarte, gelijk sommigen verkeerdelijk meenen. Heer Willem van Weldamme, Ridder en zijne huisvrouw Henrika van Roodenburg, Vrouwe van *Simonskerke*, hebben, in het jaar 1393, in deze kerk eene eeuwige vikarij aan het altaar van het *Heilige Kruis* gesticht, en sedert werden, in de Roomsche tijden, door anderen nog eenige prebenden daarin gevestigd. Deze kerk was de grootste uit geheel Zeeland. Zij had, met het koor te zamen genomen, de lengte van 102 ellen; de breedte in het kruis was 43 ellen en doorgaans tusschen de buitenmuren 34 ellen; de hoogte 30 ellen. Deze kerk is te voren ten minste nog 8 of 9 ellen langer en met den toren vereenigd geweest, gelijk men nog duidelijk aan dezen zien kan. Dan in het jaar 1466 werd zij door den bliksem getroffen, in vlam gezet en deerlijk geteisterd. Deze ramp schijnt voornamelijk het westeinde te hebben getroffen, en de kerk, vervolgens de geheele ruimte van 11,32 ell., die men tusschen haren achtergevel en den toren zag, te zijn ingekort. Het koor was door een houten beschot van de preekkerk afgescheiden. In de laatste zag men in eene der zuidelijke kapellen de aanzienlijke grafstede van Simon Schutte, Kolonel van een regiment voetvolk, in 1692 hier begraven. Veel schooner was echter het praalgraf in eene der noordelijke kapellen van het koor, in 1650 opgerigt door den Ridder Johan Konijer en zijne echtgenoot Maria de Potter (welke laatste alhier ook was begraven), ter eere van Kapitein Hendrik de Potter en Agatha van Wisssekerke, wier beeldtenissen uit Bentheimer steen gehouwen, rustten op eene mat van de zelfde stof, op eene zwart marmeren tafel, en onder deze, op gelijke wijze, de beeldtenis van Kapitein Hendrik Heme, neef van Maria de Potter. Latijnsche en Nederduitsche bijschriften gaven de noodige verklaringen. De grafschriften, ter eere van de beroemde mannen Levinus Lemnius en Jason Pratensis, welke nog in 1795 in deze kerk hingen, waren sedert verdwenen, doch de grafzerk van Lemnius was nog te zien bij het orgel aan de noordzijde, met dit eenvoudig opschrift:

LEVINUS LAMMIUS MEDICUS HIC SITUS EST OBIIT CAL. JUL. A. 1568.

Een zeer schoon stuk was de predikstoel, vervaardigd in 1672, welk jaartal men op de onderste trede vond. Zes mannenbeelden schenen hem te dragen, de versierselen der vakken waren uitmuntend. De kroon boven het gehemelte, gevormd door lof- en bloemwerk, uit ijzer vervaardigd, was zeer kunstig. Maar het schoonste stuk in dit groot gebouw, was het prachtig orgel, begonnen in 1768 en voltooid in 1770 door den Utrechtschen orgelmaker, JOHAN HENDRIK HARTMAN BÄTZ, die echter de inwijding niet beleven mogt. Het sierlijk oksaal rustte op zwart gepolyste steenen kolommen, die wit marmeren voetstukken en kapiteelen hadden. Het had zes en veertig sprekende registers, uitmakende 3108 pijpen, verdeeld over drie handklavieren en een vrij pedaal; het had gekost 51,257 guld. Reeds in de vijftiende eeuw was er een orgel ter regterzijde van den predikstoel, waarvan men voor het afbranden der kerk nog de duidelijke sporen zag in den muur en van achter in de kamer daar het werk was geweest. Het is onbekend wanneer het is afgebroken, doch langen tijd was er op de Zuidhavenpoort nog eene deur voorhanden, vervaardigd van een dekstuk der windlade, waarin men nog alle de met leder bedekte gaten, daar de pijpen stonden, zien kon. In 1549 werd echter, ter linker zijde van den predikstoel, een ander orgel aangebragt, een kunststuk van dien tijd, door kerkmeesters aan de kerk geschonken. De laatste dienst werd er mede verrigt op Zondag den 16 December 1770. Het is in het jaar 1803 verkocht, aan de R. K. gemeente te Kruisland, prov. Noord-Braband. Aan deze kerk is ook in 1569, een groote regenbak gemaakt, houdende ruim 3000 vaten (hectolitres); hij had dus in evenredigheid van het grootere gebouw, ook grooteren inhoud dan die te Vere. De toren is gegrondvest in 1454, doch slechts tot een vierde der beraamde hoogte opgetrokken; en met eene houten kap gedekt, die, vóór eenige jaren, wegens bouwvalligheid is weggenomen, waarna er eene nieuwe lage op is geplaatst, en het muurwerk van den toren wel hersteld, maar ook zeer verminkt. Een zwaar verlies van schepen en volk, waardoor op eenen nacht meer dan 500 vrouwen binnen deze stad weduwen werden, heeft waarschijnlijk het volbouwen van den toren doen staken. Het bestek was grootsch. Hij zoude met de spits eene hoogte bereikt hebben van 207 ellen; thans heeft hij met de kap slechts 71 ellen. In den toren zijn twee arduinsteenen wenteltrappen. De bouwmeester was een Hoogduitscher, KELDERMAN genaamd. Van de vijf klokken, die er voormaals hingen, zijn er vier verkocht, en onder deze ook de oudste, die ouder was dan de toren zelf, want zij had dit bijschrift

LAUDO DEUM VERUM. VOCO PLEBEM. CONGREGO CLERUM. DEFUNCTOS PLORO. FUGO PESTEM. FESTA DECORO ET EGO VOCOR LIVINUS. ANNO DOMINI MCCCCXI. (d. i. Ik loof den waren God, roep het volk te zamen, vergader de geestelijkheid, beklaag de dooden, verdrijf de pest, geef luister aan de feesten en mijnen naam is LEVINUS, in het jaar onzes Heeren 1411). Op elk der vier hoeken van den omgang onder de kap, steekt een eind uit van eene zware ijzeren staaf, die door den loodregten stand, gedurende bijna vier eeuwen, zeer magnetisch is geworden, zoodat een mes of dunne stalen staafjes er over gestreken, eene aanmerkelijke zeilsteenkracht aannemen. Na 1795 heeft deze toren eenige reparatiën aan het bovenste gedeelte ondergaan, doch die later zijn gebleken onvoldoende te zijn. In 1818 vielen er aan de westzijde geheele brokken uit en dit nam van tijd tot tijd zoo zeer toe, dat men in

de nabijheid niet zonder gevaar passeren kan. Eene aanvraag door het stedelijk bestuur aan het gouvernement gedaan tot overname van dit gevaarte, dat men als een onmisbaar zeebaken wilde hebben beschouwd, is zonder gevolg gebleven. In het jaar 1803 werd deze toren tot eenen seinpost, en onder het Fransch bestuur, tot op de omwenteling van 1813, tot eene telegraaf gebruikt. In den nacht tusschen den 6 en 7 October 1832, is deze fraaije kerk, met al wat daarin voorhanden was eene prooi der vlammen geworden. Alleen de toren is blijven staan. Des nachts ten half een ure begon de brand, en duurde tot laat op den dag voort. De ingezetenen, ook bijzonder de matroozen, der voor de stad gestationneerde kanonneerbooten, legden veel ijver aan den dag, om de belendende huizen te bewaren; want de brand der kerk zelve te blusschen, was onmogelijk. Deze hunne pogingen, werden met het beste gevolg bekroond, daar, ofschoon groote vonken aan alle zijden op en over de huizen heenvlogen, en de halve stad met vernieling bedreigd werd, geen enkel huis in brand geraakte. Naar men verzekert, is de oorzaak van dezen ramp, door welke ZIERIKZEE van haar grootste sieraad is beroofd geworden, toe te schrijven aan de nalatigheid van de loodgieters, die eenen pot met vuur, welke men zegt, dat nog gevonden zoude zijn, in eene der goten hadden laten staan. In het jaar 1835 heeft men een aanvang gemaakt met den opbouw van eene nieuwe kerk, welke echter door onvoorziene omstandigheden is gestaakt. In 1847 is men daarmede voortgegaan, doch volgens een nieuw plan, en in 1848 voltooid zijnde, is dit gebouw op Zondag 21 Mei van dat jaar aan zijne bestemming toegewijd. Zij staat verder van den toren dan de oude kerk, welke zij in grootte in geenen deele evenaart. Inwendig is zij bijzonder net en allezins doelmatig ingerigt, en versierd met een uitmuntend fraai orgel, waarvan den 5 November 1848 voor het eerst gebruik werd gemaakt. Het is een zestienvoetswerk, vervaardigd door de Heeren KAM en VAN DER MEULEN, orgelmakers te Rotterdam. De kast is van een eenvoudig en sierlijk uiterlijk, streng architectonisch, in rondbogenstijl uitgevoerd, met smaakvolle instrumenten versierd, die vervaardigd zijn door den Heer SCHURZ, metaalgieter te Zeyst. Het orgel heeft 33 stemmen, verdeeld op 2 klavieren en een pedaal. Als bijzonderheid van dit orgel kan men opnoemen, de buitengewone (in ons land eenige) windinrigtingen, bestaande in een receveirbalg, die in de kast onder de windladen is geplaatst en aan het werk overvloedigen en zeer gelijken wind geeft.

De Kleine Kerk, dus in vergelijking met de Monsterkerk genaamd, aan de noordzijde der *Oude-Haven*, draagt ook den naam van Gasthuiskerk, omdat het nu afgebroken Gasthuis er onmiddellijk achter lag. Zij is een der oudste gestichten van de stad. Men was lang in beraad geweest om zich eene derde kerk aan te schaffen, en om het koor der groote kerk daartoe in te rigten doch eindelijk is het op het vergrooten der kleine kerk uitgeloopen. In 1651 werden daartoe de huizen vóór de kerk, langs de brug staande, door de Regering aangekocht en afgebroken, waarna de kerk met eene bovengalerij, welks onderste deel tot eene beurs geschikt werd, vergroot is. Deze galerij, zijnde het voorste gedeelte der kerk is van blaauwen arduinsteen deftig opgemaakt; zij vertoont in het midden van hare voorzijde het wapen der stad en het jaartal waarin zij gesticht is. Op de kerk staan twee doorluchtige torentjes. Het eene heeft eenen wijzer en eene slagklok, in het andere hangt eene luiklok. De zilveren bekers ten dienste van het

Nachtmaal in de kerk gebruikt wordende, zijn door OLIVIER JORISSE, en zijne huisvrouw MAATKEN ARENDS, vader en moeder in het oude mannenhuis te ZIERIKZEE, aan deze kerken geschonken in de jaren 1678 en 1685. Tot erkentenis voor deze gift werd hun door kerkmeesteren een nieuw graf in de Grootekerk, mitsgaders vrijheid van kerkregten, die, bij hun overlijden, anders voor hunne begravenissen zouden hebben moeten betaald worden, vergund. De zilveren schotels in beide kerken, mede tot het Nachtmaal dienende, als ook twee kroonen in de kleine kerk en eenige andere sieraden, werden, in 1728, aangekocht uit eene som van 3000 gulden, tot dat einde door ANNA DALLENBURG, weduwe van HUGO VERBOOM, te Rotterdam overleden op den 9 Maart 1728, bij haren uitersten wil, den 27 September 1727, aan Kerkmeesters der Nederduitsche kerk te ZIERIKZEE gemaakt.

De Kerk der Christelijke Afgescheidenen, in de *Middelstraat*, is een eenvoudig gebouw, zonder toren of orgel.

De voorm. Waalschekerk aan het einde der *Poststraat*, was waarschijnlijk in vroeger tijden eene kapel geweest, welke aan deze gemeente is ingeruimd en van tijd tot tijd zeer verbeterd. In 1787 werd deze kerk op stadskosten, met een torentje en luiklok voorzien en alle de zitplaatsen van binnen verbeterd. Ook werd er, uit vrijwillige giften, een nieuwe predikstoel aangeschaft. — In 1795 werd daarin het orgel gemaakt. Deze kerk is sedert de ontbinding der Waalsche gemeente in 1828 tot schoollokaal voor het Stedelijk Instituut voor Jongeheeren ingerigt.

De voorm. Schotschekerk stond in de *Ravestraat* en was een gedeelte van het voorm. Oudemannen- en Vrouwen-Visschershuis, hetwelk aan de Schotsche gem. tot eene vergaderplaats of kerk vergund en eenigzins bekwaam gemaakt was, wanneer dit geschiedde en sedert wat jaar de kerk door het uitsterven der gemeente ledig staan bleef, vinden wij niet opgeteekend, maar wel, dat zij in het jaar 1715 door de Stedelijke Regering aan de Evangel. Luthersche gem. gegeven werd.

De voorm. Kerk der Doopsgezinden, in den *Wevershoek*, welke, volgens een in blaauwen arduinsteen, aan den voorgevel, uitgebouwen jaartal, in 1680, schijnt gesticht te zijn, is na de ontbinding dier gemeente, in het jaar 1821, tot eene Stads-Armenschool ingerigt.

De eerste vergaderplaats der in 1711 of 1712 gestichte Evangelisch-Luthersche gemeente te ZIERIKZEE, die men thans niet meer met juistheid weet aan te wijzen, was in 1774 nog een woonhuis in de *Varrenieuwestraat*, gemeenlijk de Weverspoel geheeten, weleer in de wandeling bekend onder den naam van den Noordsche-Hemel, dewijl het eigenlijk eene vermaarde slaapstede van zeevarende Noorlieden was, die welligt meenden nergens beter huisvesting te kunnen vinden, dan bij hunne aldaar wonende Landsvrouw GEERTRUYD, voluit GEERTRUID TEUNISSE, eene Norin, die in de dagen van Ds. SCHUMAN de oudste zuster der gemeente was, en onder dezen eertitel door hem in het ledematenboek is aangeteekend. Daar nu Ds. TREITEL hier een goed gedeelte der broederen van de Augsburgsche confessie van die dagen, te weten de Noorlieden, reeds bij elkander had, en hij in dit gebouw tevens ruimte genoeg voor het andere gedeelte vond, was het vrij natuurlijk, dat hij deze slaapstede tot eerste vergaderplaats der nieuwe gemeente verkoos. Dit duurde zoo voort tot dat de Stedelijke Regering, den Evangelisch Lutherschen, zoo als wij hierboven (bl. 185) gezien hebben, in het jaar 1715 de voorm. Schotsche kerk in de *Ravestraat* gaf,

in welke in het jaar 1743 eene, als nog bestaande, galerij gebouwd werd. De kerk zelve werd in de jaren 1755 en 1756 aanmerkelijk vergroot en verfraaid; wat eertijds de lengte der oude kerk was, werd de breedte der nieuwe, die binnenwerks 8,45 ell. in de breedte en 13,50 ell. in de lengte houdt, en nu van binnen zoowel als van buiten een waardig kerkgebouw vertoont, met zes hooge kerkramen voorzien, van boven met een leijen dak en twee looden zwanen daarop, terwijl zij aan den ingang met eene fraaije poort en een voorportaal pronkt, doch heeft geen toren. Aan den voorgevel staat in arduinsteen uitgehouwen:

De eerste steen van dit heiligdom is gelegd den 24 van Hooimaand 1755 door Jonkheer PIETER ABRAHAM DE JONGE, *zoon van den Ed. Achtb. Heer* JACOB DE JONGE, *Oud-Burgemeester, Raad en Thesaurier dezer stad, ten overstaan van den Eerw. Leeraar* C. V. D. HEIDE, *benevens desselfs kerkenraad.*

Boven den ingang leest men dit vers:

Vraagt gij, aanschouwers, wie dit huis heeft uitgebreid?
't Is 's Hemels liefde en gunst der achtbare Overheid.

Ook werden bij de vergrooting der kerk ter wederzijden stukken aan de galerij geschoten, om haar langer te maken; terwijl zij toen ook van den muur, die eertijds in de breedte, nu de lengte, der kerk liep, naar den muur, die nu in de breedte der kerk loopt, tegen over den predikstoel, verplaatst is. Drie jaren later schonk FREDERIK VOGELAAR, een lid der gemeente, een huisorgel aan deze kerk, hetwelk op de galerij geplaatst en den 29 Julij 1759 het eerst bespeeld werd. Een ander lid der gemeente, de Ouderling GERRIT HOLMAN, die reeds vroeger op andere wijzen van zijne milddadigheid aan deze kerk had blijken gegeven, schonk haar, in het jaar 1774, een nieuw orgel, hetwelk boven den predikstoel geplaatst werd. Dit orgel zal waarschijnlijk het eerste geweest zijn, dat niet genoeg voor de kerk voldeed en naderhand in de Waalsche kerk overgeplaatst is. Althans, het tegenwoordige kerkorgel, waarvan de maker was JOHANNES MITTENREITER, orgelmaker te Leyden, is in het jaar 1778 voltooid en omstreeks Kermis van dat jaar het eerst bespeeld. De nederigheid des gevers, GERRIT HOLMAN, wilde niet dat het plegtig zoude worden ingewijd, en daaraan is welligt ten deele ook het gebrek van aanteekeningen in het kerkboek, omtrent dit anders hoogst belangrijk geschenk, toe te schrijven. Het orgel heeft 12 sprekende registers; voorts 1 handklavier en 3 blaasbalgen, zijnde het geheele werk zeer sierlijk in eene mahonichouten kast gevat, met twee vleugels als galerijen aan weerskanten, van boven met groote, witte, toepasselijke beelden en verdere ornamenten, als toonpijpen, verguldsel en snijwerk versierd.

Na de Reformatie hadden de R. K. inwoners ook hier, sedert 1619, eene Vergaderplaats, waartoe hun lang gediend heeft een bijzonder huis aan de noordzijde der Oudehaven, tot welke zij door eene deur ter zijde in het *Paardestraatje* ingingen. Doch in het jaar 1769 hebben zij eene geheel nieuwe en nette kerk ten hunnen koste doen bouwen, waarin, in 1789, een nieuw altaar geplaatst is. In 1793 werd op het koor een orgel geplaatst, zijnde een positief of huiswerk. Deze kerk, aan den H. WILLIBRORDUS toegewijd, heeft geen toren.

Men had vroeger te ZIERIKZEE vijf mannenkloosters, als: het Tempelieren-klooster, in de *Poststraat*, later het Huis der St. Jansheeren en nog later het Predikheeren-klooster, thans tot partikuliere woningen ingerigt; het Oud-Predikheeren-klooster, dat in den brand van 1458 is in kolen gelegd, terwijl de kerk

in 1576 moedwillig is vernield en afgebroken, zoo dat men de plaats, waar het gestaan heeft, niet meer weet aan te wijzen; het **Minderbroeders-klooster**, in de *Minderbroederstraat*, thans doorgaans den *Blijenhoek* genoemd, hetwelk in de beeldstormerij ten eenenmale vernield is, terwijl de kerk in 1552 is afgebrand en de plaats, waar het gestaan heeft, thans dient tot moestuinen; de **Cistercienser-abdij-Mariënhof**, bij het St. **Lieven-Monsterkerkhof**, in 1540 gesticht, waarvan de gebouwen later zijn ingerigt tot woonhuizen, en het **Karmeliter-klooster**, van hetwelk men niet meer weet te zeggen, waar het gestaan heeft. Ook waren er drie vrouwenkloosters; als: een klooster der **Zwarte- of Graauwe-Zusters**, in het *Zwartzusterstraatje*, waarvan een overblijfsel der kapel nog in wezen is, doch overigens de gebouwen ingerigt zijn tot woonhuizen; het **Beggijnhof**, dat in het jaar 1458 mede eene prooi der vlammen werd, doch van welks kerk de toren en gevelmuur, die voor eenige jaren nog bestonden, later zijn afgebroken, en het **Broodzusteren-klooster**, waarvan de gebouwen nu dienen tot woonhuizen.

De **Synagoge**, in de *Middelstraat*, is een in 1825 nieuw gesticht, zeer net en doelmatig ingerigt, doch klein gebouw, zonder toren.

Onder de liefdadige gestichten noemen wij het eerst het **Weeshuis**, aan de zuidzijde van *het Kerkhof*, waarvan het jaar der stichting onbekend is. Het werd grootendeels vernieuwd en aanmerkelijk vergroot in 1596. In den gevel leest men:

ADRIANVS HVBERT FIL
NICOLAI HVIVS. AEDIFI
CIJ PRIMVM. POSVIT.
LAPIDEM. PATRE. CVM
BARTOLO°. CAV. COSS.
AN°. 1596 IN IVNIO.

(d. i. Adriaan Huibert Nicolaaszoon heeft den eersten steen van dit gebouw gelegd, ten tijde dat zijn vader, met Bartholomeus Cau, Burgemeester was, in het jaar 1596 in Junij).

Boven de deur van den eersten ingang, zijnde een gedeelte van het oude gebouw, waren voorheen eenige weezen geschilderd, welke door vrouwen verzorgd en onderwezen werden. Daar onder las men:

Betoont uw liefde aan deze arme weeskinderen hier, ende tot alle plecken,
d'Ongehuysde van hun luyden in u huis wilt se ook versaden,
Siet ghij haar naakt gaan, wilt haar ook decken,
Uw eygen vleesch en zult ghy nimmermeer versmaden,
Want alle die ghene die tot bermherticheyt haar aalmoessen gheven,
Die sullen van Christi *ontvangen sijn eeuwigh leven.*
Alle die haar ooren zijn stoppende voor dat roepen der ermen,
Die sullen oock roepen, doch God sal haar niet ontfermen.

In plaats van deze rijmen ziet men thans in de regentenkamer voor den schoorsteen een stuk, dat in het jaar 1719 geschilderd werd; vertoonende de beeldtenissen der Burgemeesteren, Buitenregenten en Secretarissen van dien tijd, benevens den Binnenvader en eenen weesjongen. Tegenover deze, boven de kamerdeur zijn de Buitenvaders en Buitenmoeders, benevens de Binnenmoeder en een weesmeisje uitgebeeld. Daar de stad Zierikzee na de omwenteling van 1795 telkens met een zeer talrijk en gestadig afwisselend garnizoen belast werd, was het destijds zeer noodzakelijk, dat er voor een goed en geschikt militaire hospitaal werd gezorgd; weldra sloeg men hiertoe het oog op dit

Weeshuis, hetwelk dan ook dadelijk daartoe werd ingerigt, zoo dat de kinderen, welke zich daarin bevonden, moesten worden overgebragt in het hierna te vermelden armenkinderhuis. Doch, daar in volgende jaren het garnizoen aanmerkelijk verminderde, en men zich toen met een kleiner gebouw voor een hospitaal konde behelpen, werden de kinderen, nadat het Weeshuis, hetwelk zeer veel had geleden, weder op nieuw hersteld en veel verbeterd was, weder daarin overgebragt. Het getal der kinderen in dit huis bedraagt thans, zoo van de Herv., Evang. Luth., als R. K., ruim 70.

Het Armenkinderhuis, aan de noordzijde van de *Hooge-Molenstraat*, werd eerst in 1673, op kosten en onder het bewind van de Diakoniearmen, voor alle ouderlooze kinderen, de vereischten om in het weeshuis te worden opgenomen niet hebbende, ingerigt. Het werd in 1786 vergroot. In het jaar 1796, in een weeshuis voor kinderen van R. K. onders veranderd, werd het in 1811, toen de kinderen uit dat huis, bij overeenkomst tusschen de Regenten en het Stads Bestuur, in het burgerweeshuis werden overgebragt, tot een Militaire Kazerne geschikt, en weder later in een Hospitaal veranderd. Na de gezegende ommekeer van zaken, in 1813, heeft men getracht dit oude gebouw voor afbraak te verkoopen; doch dit niet gelukt zijnde, is het aangekocht, door het Hervormd Diaconie-Armbestuur, tot huisvesting van arme en behoeftige lieden, welke door die gemeente uit haar afzonderlijk armenfonds onderhouden, en alwaar een aantal dier lieden werkzaam worden gehouden, met het breijen van vischnetten, waarvan de inkomsten ook gedeeltelijk tot onderhoud dier behoeftigen en voor kleeding worden besteed.

In het jaar 1585 werd hiermede een Oude Mannenhuis, in de *St. Anthoniestraat*, opgerigt, waartoe Adriaan Franssoon, geboren te Brouwershaven en op den 26 Junij 1576 te Zierikzee overleden, twee derden zijner goederen had gemaakt, doch de twist, ontstaan onder zijne erfgenamen, was oorzaak dat dit gedeelte van zijnen uitersten wil tot in het jaar 1585 onvervuld bleef. In het jaar 1606 werd het door Mr. Daniël Jacobi, Gecommitteerde Raad wegens Zierikzee te Middelburg, die in dat jaar overleed, aanmerkelijk verrijkt. In het jaar 1663, werd het door aanbouwing van eenige kamertjes vergroot, en ter inwoning van oude mannen zoowel als van oude vrouwen geschikt. Boven den ingang is eene schilderij eenige borststukken van oude mannen vertoonende, op welke men dit bijschrift plagt te lezen. Senectutem honora (dat is: eert den ouderdom), en daaronder:

Tot dese situatie » toont elck u gratie,
Morghen of heden » betoont nu deucht,
Sulck als ghy heucht » 't werdt u ghebeden,
Opdat werde volbracht » de meyning bedacht.
Van den fundateur mits desen
Wiens siele present » by God bekent
In ruste moet wesen.

Dit gebouw bestaat nog onder den naam van Oude Mannen- en Vrouwen Huis, hoewel het er thans niet meer voor dient. De daarin gehuisveste Proveniers, van tijd tot tijd overleden zijnde, hebben de Regenten der Godshuizen, met het toevoorzigt daarover belast, onder goedvinden van het stadsbestuur, in het jaar 1819, met de vijf, nog daarin overgeblevene, Proveniers een accoord getroffen, waarop zij, onder genot van vijf gulden 's weeks voor ieder persoon, gedurende hun leven, het Oude mannen en vrouwenhuis zouden ontruimen,

en zich daarvoor bij burgerlieden, van kost en inwoning voorzien. Thans worden de onderscheidene woningen van dit gebouw, ten voordeele der stad verhuurd of aan armen ter bewoning geschonken.

Voorheen bestond hier ook een Gasthuis, in de *Hooge-Molenstraat*, zijnde mede een Proveniershuis; terwijl men er ook eenige hokken had, om krankzinnigen of die zich ongeregeld gedroegen op te sluiten. Van dit gebouw is thans niets meer dan de vlakke grond, waarop het zoo vele jaren heeft gestaan, overig, zijnde het, uithoofde van zijnen onbruikbaren staat en den toestand van de fondsen en die der stedelijke kas, in het jaar 1814, publiek voor afbraak verkocht.

Vroeger had men hier een afzonderlijk Huis voor de Wees- en Armenkinderen van de R. K. godsdienst. Doch in het jaar 1799 was dit zoo bouwvallig, dat het niet dan met groote kosten te herstellen was, waartoe noch bij die gemeente, noch bij de stad, in dezen staat van zaken de vereischte fondsen voorhanden waren. Waarbij nog kwam de bedenkelijke en gevaarlijke ziekte, waardoor een aantal kinderen in dat huis aangetast werden. Dit alles deed de Regering besluiten, om in dezen zich het lot dier ongelukkigen aan te trekken, en hen provisioneel en tot eene geschiktere gelegenheid te doen overbrengen in het zoogenaamde Oudemannen- en Vrouwen-Visschershuis; terwijl de tien vrouwen, welke zich in het laatstgemelde huis bevonden, naar het gasthuis zouden worden overgebragt. Naderhand, en tot op de vereeniging van het R. K. met het Hervormde Weeshuis, werden die kinderen gehuisvest in het voormalige Arm-kinderenhuis. Thans dient het voorm. R. K. weeshuis tot armengesticht dier gemeente.

Het zoo even vermelde Oudemannen- en Vrouwen-Visschershuis, in den *Wevershoek*, was oudtijds een woest gebouwd hof, met boomgaard, tuin en eene reeks van gebouwen bezet, weleer bewoond door Adolf van Kleef, Heer *van Ravestein*, wien het ook in eigendom toebehoorde. Naderhand is het aan de stad gekomen, en van stadswege aan het visschersgild vergund, om door oude mannen en vrouwen van dat bedrijf bewoond te worden. Thans genieten er nóg eenige oude lieden vrije inwoning. De boomgaard en hoven, daaraan behoord hebbende, zijn, in het jaar 1617, van stadswege uitgegeven en verkocht, om betimmerd te worden; terwijl een gedeelte van het gebouw, dat in de *Ravestraat* uitkwam, de voormalige Schotsche kerk, zooals wij hierboven (bl. 185 en 200) gezien hebben, in 1715, aan de Luthersche gemeente geschonken is.

Even buiten de stad, bij de *Noordhaven-poort*, stond vroeger een oud proveniershuis, het Leprozenhuis geheeten. In het jaar 1655 werd door de Regering besloten, dat het in een Pesthuis zoude worden veranderd, en het St. Rochushuis, toen dienende voor een Pesthuis, in het midden der stad staande, daarentegen in een Proveniershuis. In het jaar 1661 was dit Proveniershuis reeds in aanmerkelijk verval en ten achteren geraakt, waarom, tot betaling van zijne schulden, eenige landen, daaraan toebehoorende, verkocht werden. In het jaar 1675 vond de Regering goed dit Proveniershuis te vernietigen, de kapitalen en renten daarvan, ten laste van de stad, der stad toe te eigenen, en de goederen tusschen het gasthuis en het arm-kinderhuis te verdeelen, hetgeen in het jaar 1679 volbragt werd. Dit gebouw is later afgebroken.

Men heeft te Zierikzee ook eene Kommissie ter spijsuitdeeling des winters, aan behoeftigen; eene werkschool, waarin aan 50 arme kinderen kosteloos onderwijs in naaijen en breijen wordt gegeven,

en eene werkplaats van liefdadigheid; voorts eene Afdeeling van het Bijbelgenootschap, eene afdeeling van het Tractaatgenootschap, en een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 14 Julij 1797 is opgerigt, en ruim 100 leden telt.

In 1798 werd te ZIERIKZEE geboren Mr. PIETER MOGGE VAN RENESSE, die met roem, niet alleen bij herhaling de burgermeesterlijke waardigheid in zijne geboortestad heeft bekleed, maar ook in aanzienlijke Staatscommisiën is geplaatst en zelfs Lid der Staten-Generaal is geweest. Deze zeer rijke Regent overleed kinderloos den 6 November 1756 te 's Gravenhage, en vermaakte, bij uitersten wil, aan zijne geboorteplaats de aanzienlijke som van 420,000 gulden, met het doel om binnen hare muren eene Hoogeschool te stichten, of, bij aldien de Staten van Zeeland, binnen de drie jaren na zijn overlijden, daartoe geene vergunning verleenden, op het grondgebied der stad een Armkinderhuis op te rigten, dat ten minste 18,000 gulden moest kosten en bestemd zoude zijn, om daarin tot, den ouderdom van twintig jaren, alleen kinderen te onderhouden van overledene onder-officieren, ruiters en soldaten, die tot hun overlijden in eene der regimenten van den Staat, staande ter repartitie van de provincie Zeeland, zouden gediend hebben, maar noch van het eene, noch van het andere ontwerp is iets tot stand gekomen; voor het laatste hebben wij geene duidelijke oorzaken kunnen opsporen, doch voor het eerste schijnt de naijver van Holland allerlei hinderpalen tegen het tot stand brengen van dat plan te hebben in den weg gelegd, waarschijnlijk uit vrees, dat de Leydsche Hoogeschool daardoor te veel nadeel zoude lijden, want hoewel de Staten van Zeeland de souvereiniteit in hunne provincie in den volsten zin uitoefenden, zoo waren zij echter door den band van de Unie van Utrecht, met de andere provinciën verbonden, hetgeen aanleiding gaf, dat de Zeeuwsche Staten goedvonden, zich over deze zaak tot de Staten-vergadering van het destijds magtige Holland te wenden. Intusschen is van tijd tot tijd door de stedelijke Regering, ten nutte der stad, van de renten van dit aanzienlijk legaat gebruik gemaakt, hetwelk door de ongelukkige omstandigheden der tijden zeer heeft geleden. Echter is nog eene aanzienlijke hoofdsom daarvan overgebleven, waarvan de renten nog heden ten dage de geschokte financiën der stad schragen en ondersteunen.

De Latijnsche school schijnt reeds vroeg te zijn opgerigt en reeds in een privilegie van WILLEM VAN HENEGOUWEN, van het jaar 1304, gedacht te zijn. Zij werd weleer gehouden in zeker huis, staande in *St. Lievensstraatje*, aan de noordzijde van het kerkhof, hetwelk ook een geruimen tijd tot eenen Lombard heeft gediend. In het jaar 1622 werd ze in een ander huis van de stad in de *St. Antonie-straat* overgebragt, daar ze nog heden gehouden wordt. In den voorgevel van het huis door den Rector bewoond, ziet men het stadswapen van arduinsteen en boven de voorpoort van de school, de spreuk van den Latijnschen dichter HORATIUS: COELO MUSA BEAT (d. i. de Muzen beschenken met den Hemel), met het jaartal *anno* 1622,4/2. Aan deze school wordt door eenen Rector en eenen Corrector, thans aan 4 leerleerlingen onderwijs gegeven.

Aan de Teekenschool worden door twee onderwijzers aan ongeveer 50 leerlingen onderwijs gegeven.

De Fransche kostschool voor jonge heeren, in de *Poststraat*, wordt door 50 leerlingen bezocht; de Fransche

kostschool voor jonge jufvrouwen, op de noordzijde van de *Oude-Haven*, telt 20 leerlingen; de drie Nederduitsche scholen, tellen gezamenlijk ongeveer 300 leerlingen; de Partikuliere scholen, waaronder de Zondagschool voor volwassenen en zeven zoo Matressen- als Brei- en Naaischolen, 240 leerlingen; de Stads-Armenschool ruim 300 leerlingen en de beide Bewaarscholen ruim 200 leerlingen.

Voorheen moet men ook twee Schuttershoven gehad hebben, een in den *Wevershoek*, waarvan de grond in het jaar 1617 van stadswege uitgegeven en verkocht is om betimmerd te worden, en eene buiten de *Hoofdpoort*, vroeger naar dezen hof de *Schutterspoort* geheeten, welks gronden reeds sedert onheugelijke jaren tot weilanden zijn aangelegd.

ZIERIKZEE heeft de volgende vermaarde mannen in hare wallen zien geboren worden:

De Godgeleerden: BALDUINUS HENRICI (BOUDEWIJN HENDRIKSZ.) die in het midden der vijftiende eeuw Hoogleeraar in het kanoniekeregt te Leuven was; Mr. EWOUD TEELLINCK, † in 1629, als Ontvanger-Generaal van Zeeland; diens broeder WILLEM TEELLINCK, geb. in 1580, † 8 April 1629, als Predikant te Middelburg; NICOLAAS JANSSENIUS BOY, † 21 November 1634, als zendeling van den Roomschen stoel bij het Rijk van Denemarken; diens broeders CORNELIS JANSSENIUS BOY, † 11 October 1637, als Pastoor te Monnickendam, en DOMINICUS JANSSENIUS BOY, † 14 Maart 1647, als Apostolische zendeling te Amsterdam; MARTINUS BRUYNVISCH, † in 1661, als Predikant in zijne geboorteplaats; diens zoon ADRIAAN BRUYNVISCH; geb. 10 Februarij 1628, † 9 Maart 1676, als Predikant te Zierikzee, GALENUS ABRAHAMSZ., geb. 8 November 1622, † 19 April 1706, als Leeraar bij de Doopsgezinden te Amsterdam, en JOHANNES PLEVIER, geb. 26 October 1685, † 16 Julij 1762, als Predikant te Middelburg;

De Regtsgeleerden: PETRUS PECKIUS (PIETER PECK) geb. in 1529, † 17 Julij 1589, als Raadsheer in den Hoogen Raad van Mechelen, na eerst Hoogleeraar in het kanonieke regt aan de Hoogeschool te Leuven te zijn geweest, en ANTHONY DE JONGE, Heer van *Bruinisse*, uit het midden der zeventiende eeuw;

De Staatsmannen: Mr. LIEVEN JANSZ. KEERSSEMAKER, geb. 19 April 1528, † 21 October 1613, na onderscheidene hooge staatsambten met eere te hebben bekleed; Mr. CORNELIS STAVENISSE, † in Mei 1649, als Raadpensionaris van Zeeland; Mr. JUSTUS DE HUYBERT, † in 1682, na Ambassadeur aan het Hof van Frankrijk te zijn geweest; Mr. JACOB VERHEIJE, geb. 7 Augustus 1640, † 16 Augustus 1718, na Raadpensionaris van Zeeland te zijn geweest; Mr. BONIFACIUS DE JONGE VAN OOSTERLAND, † als Raadpensionaris van Zeeland, en Mr. PIETER MOGGE VAN RENESSE, gedoopt 3 Januarij 1699, † 6 November 1756, als Afgevaardigde van Zierikzee ter vergadering der Algemeene Staten, een man, die, zoo als wij hier boven hebben gezien, nog als de weldoener zijner geboortestad beschouwd wordt;

De dappere Zeekapitein JOOS VAN DEN ENDE, uit de zestiende eeuw;

De Genees-, Heel-, Natuur- en Kruidkundigen: LEVINUS LEMNIUS, geb. 20 Mei 1505, † 1 Julij 1568, als Geneesheer te Zierikzee; diens zoon GULIELMUS LEMNIUS; † in 1586, als Lijfarts van ERIC XIV, Koning van Zweden; JASON PRATENSIS of à PRATIS, eigenlijk VAN DE VELDE, ook VAN DER MEERSCHE en DE PRAET genoemd,

† 22 Mei 1558, Cornelis Liens, geb. in 1580, † 3 Januarij 1636; David Plaseer, die in het begin der zeventiende eeuw leefde, † als Geneesmeester te Antwerpen, Engelbertus Capucel, geb. 17 September 1642, † 14 Mei 1676, Jacobus Sheek, uit het laatst der zeventiende eeuw; Job Baster, geb. 2 April 1711, † tusschen 6 en 7 Maart 1775, en Joost van der Wissel, geb. 18 Januarij 1777, † in April 1846, als Heel- en Vroedmeester te Haarlem;

De Kronijkschrijver Amandus Zierixaeus (Amandus van Zierikzee), † 8 Junij 1334;

Den Geschiedkundige Nicolaas van der Schatte, † den 23 October 1750, als Griffier en Pensionaris Honnorair in zijne geboorteplaats;

De Latijnsche Letterkundigen: Petrus Gruterus, † in 1634, en Antony Clement, † in 1651;

De Latijnsche Dichters: Cornelis Psychoscelidius, die in het begin der zestiende eeuw leefde; Jacob Suys, Heer *van Grijsoord*, † in 1592; Adriaan Hoffer, Heer *van Bommenede*, geb. 24 Mei 1642, die ook een zeer bekwaam Nederduitsch dichter was; diens zoon Mr. Rochus Hoffer; Rochus Mogge, † in 1656, en Mr. Cornelis Boy of Bony, die mede de Nederlandsche lier handteerde, † 2 Februarij 1665;

De Nederduitsche dichters, Pieter Antony de Huybert, geb. 24 Mei 1589, † 11 Mei 1644, Cornelis van der Port, uit het begin der achttiende eeuw; Reinier Telle, meer bekend onder den naam van Reynerus Vitellius, geb. in 1558, † in 1618, en Jan Macquet, geb. in 1731, † in. 1798;

De Teekenaar Pieter Vogelaer, geb. omtrent de helft der zeventiende eeuw, † omstreeks 1750;

Ook was de Dichteres Cornelia Ewouds Thielinck hier in het laatst der zestiende eeuw geboren. Zij overleed in het begin der zeventiende eeuw naauwelijks 23 jaren oud.

Toen na de dood van Graaf Dirk VII, voorgevallen in het jaar 1203, Lodewijk, Graaf *van Loon*, Graaf Willem, broeder van Dirk, uit Holland verdreef, vlugtte deze binnen Zierikzee, waar hij van de gemeente met blijdschap ontvangen werd. Van daar trok hij, door den Raad van Zeeland geholpen, met een magtig leger, onder hetwelk vele Zeeuwen, die men, wegens hunne woede in den krijg, voor Zeeuwsche wolven uitkreet, naar Holland, en verjoeg, op zijne beurt, den Graaf van Loon uit het land.

Onder de regering van Floris V, Graaf *van Holland*, dus tusschen de 1255 en 1296, hebben de ingezetenen van Zierikzee die van Middelburg, gewapenderhand bestreden. Omtrent de reden van dezen inlandschen oorlog heeft men geene zekerheid. Dit weet men, dat de Zierikzeenaren, deze hunne onderneming met 1200 ponden (7200 guld.) aan den Graaf hebben geboet; hetgeen blijkt uit eenen Latijnschen brief van het jaar 1280, waarin de Graaf die som bekent ontvangen te hebben en die van Zierikzee vergiffenis verleent. Naderhand zijn er nog groote oneenigheden tusschen die van Zierikzee en andere Steden van Zeeland gerezen, welke ook tot dadelijkheden schenen te zullen uitbarsten. De evengemelde Graaf Floris beval daarom aan Jan van Renesse en andere goede lieden van Zeeland, dat zij de Zierikzeenaren in rust zouden laten, tot dat hij uit Engeland zoude zijn wedergekeerd. Bij aldien iets daartegen gedaan werd, gaf hij hun vrijheid, zich te weer te stellen en alle onregt te keeren. Waarschijnlijk hebben de Zierikzeenaars dien Graaf, toen hij met zijne vloot voor

hunne stad lag, om Middelburg, door de Vlaamschen belegerd, te ontzetten, den vereischten onderstand verleend, hetwelk hem zal bewogen hebben om hun de vrijheid te verleenen, van door alle zijne landen, zoover de tollen hem toebehoorden, hunne eigen waren tolvrij te vervoeren.

In het begin der volgende eeuw zag het er voor Zierikzee zeer donker uit, wegens de herhaalde belegeringen, welke deze stad van de Vlamingen, in hunnen langdurigen oorlog tegen de Hollanders, heeft moeten uitstaan. Jonker Willem, zoon van Graaf Jan van Avennes, door de Vlamingen geslagen, had zich, na dat Middelburg aan hen was overgegaan, naar Zierikzee begeven. Doch Guy, Graaf *van Vlaanderen*, volgde hem eerlang op de hielen en ondernam insgelijks, het beleg van deze stad, zich vleijende dit kraaijennest (zoo snorkte men in het Vlaamsche leger over de zwakheid der stad) welhaast in zijn geweld te zullen krijgen. Hij landde op Duiveland, van waar men ligt op Schouwen kon komen. Eene groote hoop Vlamingen, sedert, zoo stil mogelijk, overgezet, nadert de stad, met oogmerk, om die bij verrassing in te nemen. Doch de burgers, op hunne hoede zijnde, rukten, eer men het vermoeden kon, verscheidene poorten uit, en vielen met zooveel felheid op de Vlamingen aan, dat deze grootendeels, of door het geweer der Zierikzeesche poorters of in het water omkwamen. De Zeeuwsche ballingen, die zich onder de Vlamingen bevonden, hadden zich zoowel buiten het heetst van het gevecht weten te houden, dat geen enkele van hen sneuvelde. Dit geschiedde op den 1 Mei 1303. Guy het beleg stakende, vertrok naar Holland, alwaar eerlang tusschen hem en Willem een bestand getroffen werd, tegen den zin der gemeente. Onder anderen werd bedongen, dat Zierikzee, gedurende het bestand, niet meer zoude versterkt worden, dan het was ten tijde van het sluiten des bestands. Het bestand was zoodra niet geëindigd, of die van Zierikzee deden weder eenen uitval; maakten zich stormenderhand meester van de sterkte Blodenburg, die met Vlamingen bezet was, en sloegen alles dood.

In de stad wedergekeerd ontboden zij Jonkheer Willem uit Holland, die spoedig met zijn volk binnen Zierikzee gekomen, met de burgers in het land trok, en Jan van Renesse, die zich met de Vlamingen daar onthield, op de vlugt sloeg. Waarop acht en veertig Edelen tot Ridders werden geslagen, onder welke Witte van Haamstede, natuurlijke zoon van Floris V, wiens kloekmoedig beleid, zoo in Holland als binnen deze stad gedurende hare belegeringen betoond, den Graaf zeer te stade kwam. Beducht voor eenen nieuwen aanval versterkten zij de stad zooveel zij konden. De Vlamingen kwamen ook eerlang, vergezeld van Jan van Renesse en eenige Zeeuwen, weder af met eene vloot op de Gouwe. Zij sloegen zich neder in Duiveland. Willem en Guy, Bisschop van Utrecht, broeder van Graaf Jan, kwamen mede met vele schepen en volk uit Holland. Toen de vloot Duiveland genaderd was, sprong het volk al te driftig en zonder orde aan land. De vijand, hier lucht van hebbende, ging des nachts op het Hollandsche leger af en, begunstigd door de duisternis, tastte hij het onvoorziens zoo hevig aan, dat eene groote menigte van de beste manschap verslagen werd, en vele dergenen, die naar de schepen vlugtten, in zee verdronken. Van den voornaamsten adel sneuvelden er niet weinig in het gevecht, velen werden ook gevangen. Onder de laatsten bevond zich Bisschop Guy zelf. Willem, met eenigen van de zijnen ter naauwernood ontsnapt, kwam binnen Zierikzee. Deze slag viel voor in

het jaar 1304, des Vrijdags vóór Palmzondag. Den volgenden dag deed Guy, Graaf *van Vlaanderen*, door zijn volk, Zierikzee op nieuw omsingelen. De stad werd scherp aangetast. Die van binnen stelden zich met vernieuwde kloekmoedigheid te weer. Dit duurde twaalf dagen, wanneer Guy het beleg wederom staakte en met zijne Vlamingen naar Holland vertrok. Willem trok, na gehouden beraad, met die van Zierikzee, van daar ook naar Dordrecht, om, ingeval eene nieuwe belegering tegen Zierikzee mogt worden ondernomen, niet weder ingesloten te worden, en uit Holland de stad te beter bijstand te kunnen verleenen. Vóór zijn vertrek maakte hij Boudewijn van Yerseke Stadvoogd, hem Jan van Kruiningen als Raadsman toevoegende. Te Borrendamme, een dorp toen niet ver van Zierikzee gelegen, ontstond middelerwijl een groote brand, waardoor het slot of heerenhuis voor een gedeelte in asch werd gelegd. De burgers van Zierikzee togen des anderen daags uit, en vernielden hetgene de vlam van het slot had overgelaten, omdat het wegens zijne nabijheid de stad doorgaans hinderlijk, en de Heer van Borrendamme den Graaf zeer vijandig was. De stedelingen konden nu weder adem scheppen, maar mogten dat geluk niet lang genieten, want Guy, in Holland, omtrent IJsselmonde, eene nederlaag geleden hebbende, kwam weder naar Zeeland afzakken; zijne overgeblevene manschap werd met eene talrijke menigte Zeeuwen en Vlamingen versterkt. Met dit leger zette hij weder aan op Zierikzee, om zijne geleden nederlaag aan deze stad te wreken. Guy, om het beleg van onderscheidene kanten tevens voort te zetten, besloot de haven met korenschoven toe te dammen, en langs den dam de stad te naderen. Nadat de haven toegedamd was, sloeg Guy zijn leger rondom de stad, die ten naauwsten besloten houdende. Twee blijden, welke steenen van drie honderd pond wierpen, werden ééne ten Noorden en ééne ten Zuiden van de haven opgerigt. Doch die van binnen ook wel voorzien van blijden, dreven de steenen, die op hen afkwamen, den vijand weder toe, somtijds met aanmerkelijke schade aan zijne stormgevaarten. Onder dezen bedienden zich de Vlamingen van geweldige groote katten, op welke de blijden geplaatst werden, en van hooge evenboogen, van welke men pijlen schoot. Het gelukte den belegerden sedert, door middel van fakkels aan pijlen vastgemaakt, brand te schieten in eene groote kat, die geheel verteerd werd. De vlam sloeg zoo hoog, dat men ze in Holland, tusschen Vlaardingen en Schiedam, duidelijk zien konde. De belegeraars, de stadsgrachten gevuld hebbende, bestormden van tijd tot tijd de poorten en muren, doch zij werden gedurig met zwaar verlies afgeslagen en teruggedreven. De Zierikzeesche vrouwen toonden ook haren moed bij deze gelegenheid, dragende den mannen steenen aan, en zich benaarstigende om den brand, die door het fakkelschieten in de stad werd verwekt, spoedig te blusschen, of om den voortgang van de vlam te stuiten, door het omverhalen der brandende huizen. De belegeraars, geen kans ziende, om de stad stormenderhand te bemagtigen, besloten haar uit te hongeren. Het langdurig beleg had er den voorraad reeds aanmerkelijk doen verminderen, zoo dat de beesten met het dak- en bedstroo en het verrotte graan uit de stadsgracht, hetwelk met levensgevaar naar binnen gesleept werd, gevoed moesten worden. De belegerden van hunnen nood aan Jonkheer Willem kennis gegeven hebbende, bewogen hem om in aller ijl heirvaart in Holland te beschrijven en eene vloot te Schiedam in gereedheid te doen brengen. Jonkheer Willem zond nu ook aan den Franschen Admiraal Grimaldi — die

reeds in persoon hier geweest, doch wederom vertrokken was, en nu met de vloot nog bleef sammelen — om hem tot het spoedig voortzetten der reis aan te sporen. Eindelijk zag men GRIMALDI met de Fransche vloot de Maas inloopen tot voor Schiedam, alwaar hij van Jonkheer WILLEM met blijdschap verwelkomd werd. Men besloot geen tijd te verzuimen om ZIERIKZEE te ontzetten. De Hollandsche vloot, voor Geervliet liggende, was reisvaardig. GRIMALDI hield zich derhalve niet lang in Holland op; maar den voortogt nemende voer hij langs het water Bornisse tot in het Haringvliet; werwaarts hem de Hollandsche vloot volgde. Een hevige storm hield de vloten hier drie etmalen op; waarna zij westwaarts koers zettende, en toen wendden, om langs het eiland Overflakkee, de Grevelingen te bereiken. Hier in het gezigt van ZIERIKZEE gekomen, vuurden de vlotelingen van de toppen der masten, om den belegerden kennis van hunne aankomst te geven, hetwelk uit de stad, met vuren beantwoord werd. Zoo groot was thans de stilte, dat de vloot naauwelijks een boogscheuts weg, op eenen dag, afleggen kon. Eindelijk geraakten de schepen, Zonnemaire en den hoek van Dreischor voorbij gevaren zijnde, tot aan Bettewaarde in Duiveland, digt onder ZIERIKZEE, alwaar zij het anker lieten vallen, na volle veertien dagen op de stroomen te hebben gesukkeld. Midderwijl gebrek aan mondbehoeften gekregen hebbende, wachtten de vlotelingen met smart naar den voorraad, die hun uit Holland moest toegevoerd worden, doch den Vlaamschgezinden Zeeuwen, die onderscheidene ligt gewapende koggen in het vaarwater hielden, gedeeltelijk in handen viel. De Fransche galeijen, sedert jagt makende op deze koggen, zuiverden er de Zeeuwsche stroomen volkomen van. In het bijzonder vindt men gemeld, dat zij, door de Hollanders geholpen, hen op Zondag 9 Augustus op strand jaagden. GUY van Vlaanderen, bij tijds kennis gekregen hebbende van de nadering der vereenigde vloten, liet tien duizend man rondom ZIERIKZEE leggen, en begaf zich, met het overige gedeelte van zijn volk, aan boord zijner schepen, die voor de stad ankerden. Op den tienden Augustus raakten de vloten aan elkanderen, op de Gouwe, tusschen Schouwen en Duiveland, niet ver van ZIERIKZEE; doch doordien de eb, den Admiraal GRIMALDI noodzaakte af te houden, geraakten er eenige schepen op eene droogte voor de stad, alwaar zij, tot dat de vloed op kwam zetten, bleven zitten, en ter naauwernood het gevaar van eenen vijandelijken brander, welke er op afgezonden werd, ontkwamen. De Admiraal en Jonkheer WILLEM, hadden besloten het gevecht niet voor 's anderen daags te hervatten; doch met het wassen van het water tegen den avond, kwam de vijandelijke vloot op hen af. Terstond werden de vereenigde vloten in slagorde gesteld, en van de Hollandsche eerst uit zestig oestelen (1) en twee honderd bank armborsten, op den vijand geschoten. De blijden, waaruit men zware steenen wierp, werden ook zoolang het konde, gebruikt. De Vlamingen bleven de onzen niets schuldig. Elken oogenblik zag men de lucht vervuld van eenen zwerm pijlen, welker gesnor, zoowel als het geraas van het steen werpen, eene mijl ver gehoord konde worden. Het was den Vlamingen in den eersten aanval gelukt, drie van onze schepen te bemagtigen, waarop zij eene geweldige slagting aanrigtten. De Hollanders vermeesterden een Vlaamsch schip, hetwelk een gelijk lot onderging. GRIMALDI gaf toen bevel de Vlaamsche vloot aan boord te

(1) *Oestelen* of *ostelen* eene soort van schietgeweer, waarmede men zeer groote pijlen schoot.

klampen. Ter zelfder tijd raakten vier zijner schepen, die aan den grond gezeten hadden, door het hooge getij weder vlot, en gingen terstond op den vijand los, dien men, binnen zijn boord met allerlei handgeweer, zelfs met brandende lonten, hevig te keer ging. Jonkheer Willem, ondertusschen tijding krijgende, dat een gedeelte der vloot, noordwaarts van hem af, in een scherp gevecht gewikkeld was, bereidde zich om hulp te bieden. Grimaldi bemagtigde middelerwijl ook onderscheidene Vlaamsche schepen, en deed een deel anderen naar den mond der Schelde wijken, welken zij, door tegenwind, echter niet bereiken konden. Het was nu reeds over middernacht, toen de overwinning zich volkomen voor de onzen verklaarde. De Vlaamsche schepen waren genomen of verstrooid. Sommigen zaten op het strand; weinigen lagen hier en ginds ten anker. Jonkheer Willem werd nevens zich een groot schip gewaar, voerende de Vlaamsche vlag en hetwelk men naderhand geloofde het schip van Heer Guy te zijn geweest, doch toen hij het aan boord wilde klampen, kapte het zijn ankertouw en dreef met de eb gelukkig voorbij. Den volgenden dag, zijnde den 11 Augustus, werd onze vloot met vreugdegejuich en pijpengeschal verwelkomd en terstond besteed, om de vijandelijke schepen verder te bemagtigen of te vernielen. Guy van Vlaanderen lag nog met vijf schepen in de Gouwe, doch Grimaldi, met vier galeijen, op hem af ziende komen, haalde hij de zeilen in top, en trachtte, zoo het scheen, hem te ontwijken. Grimaldi belette hem dit, en hem aan boord geklampt hebbende, viel er een hevig gevecht voor, hetwelk omtrent den middag eindigde met het gevangen nemen van Heer Guy, die sedert naar Frankrijk gevoerd werd. Dit maakte een einde aan den strijd. Ook werd het terstond gevolgd van de verlossing van Zierikzee. De Vlamingen verlieten, hals over hoofd, de stad, en verborgen zich grootendeels in de duinen van Schouwen. De voorraad van mond- en krijgsbehoeften, die zij achterlieten, werd door de poorters naar binnen gehaald. Jonkheer Willem, die in zeventien etmalen niet uit de wapenen was geweest, begaf zich terstond naar de stad, om uit te rusten. Hij deed vergiffenis afkondigen voor 's Lands ballingen, die zich aan hem zouden onderwerpen. Sommigen bewilligden daarin, doch anderen vlugtten buiten 's lands. Middelerwijl ontstond er een gerucht, dat er zich nog vele Vlamingen in de duinen van Schouwen ophielden. Willem deed twee galeijen voor het land kruissen, opdat geen Vlaming met eenig vaartuig zou kunnen vlugten, terwijl hij te land manschap op hen afzond. Deze menigte, welke nu de schrik in het hart geslagen was, gaf zich in het Palinksdal als krijgsgevangenen over, vanwaar zij naar de stad gebragt, in kerken en kloosters opgesloten en daarna, tegen Hollandsche gevangenen, uitgewisseld werden. Guy van Vlaanderen werd ook tegen Guy van Avesnes, den twee en veertigsten Bisschop van Utrecht, te Valenciennes gevangen, overgegeven. De Bisschop, dus in vrijheid gesteld, kwam bij zijnen neef binnen Zierikzee. De dag van het ontzet, zijnde de dag na St. Laurens of den 11 Augustus, werd sedert door de ingezetenen met eenen algemeenen omgang over de Breede- of Gasthuisbrug en om de stad, jaarlijks zeer plegtig gevierd, hetgeen echter bij de Hervorming, nevens andere kerkelijke plegtigheden van dien tijd, werd afgeschaft.

Tot in het jaar 1312 waren de Tempelheeren of Tempelieren te Zierikzee in groot aanzien, en hadden er een deftig huis of klooster, maar toen in het zelfde jaar, op het besluit der kerkvergadering te Vienne, die orde in de landen en rijken van Europa, Frankrijk

alleen uitgezonderd, daar zij reeds, op last van FILIPS *den Schoone*, in het jaar 1307, waren omgebragt, hetzij om de baldadigheden en gruwelen, die men hen ten laste legde, hetzij omdat hunne magt, den Paus en Vorsten zelfs, te schrikkelijk geworden was, werd uitgeroeid, trof hen ook die slag binnen deze stad. Zij werden allen op éénen nacht, door de Regering, daartoe bij eenen brief op lijfstraffe aangeschreven, met behulp van stadsarbeiders en andere bedienden, in hun klooster overvallen en gedood, uitgezonderd twee, die, zoo men zegt, in een slecht huis zijnde, daardoor dezen dans gelukkig ontsprongen.

Bij het ontstaan der Hoeksche en Kabeljaauwsche tweespalt, in het jaar 1350, hield ZIERIKZEE, in de geschillen tusschen Vrouw MARGARETHA en haren zoon, de zijde van de eerste. WILLEM deed ondertusschen vele pogingen, om de Zierikzeenaren tot zijne partij over te halen. Hij beval bij zijne brieven, gegeven na St. Pietersdag, in het jaar 1351, wel scherpelijk zich niets te onderwinden, dan op zijnen naam, op verbeurte van lijf en goed. Daarbij verleende hij vrijgeleide voor zestien personen, om bij hem te komen aanhooren het regt, dat hij op de landen van Holland en Zeeland meende te hebben. Dan, de afstand van de landen van Holland en Zeeland en Friesland, waartoe Vrouwe MARGARETHA, in het jaar 1354, genoodzaakt werd, maakte een einde aan deze geschillen tusschen moeder en zoon.

In het jaar 1383 hielden de Monniken zeer slecht huis binnen ZIERIKZEE. Een Monnik, genaamd DIRK OUDERGEEST, van de orde der Minderbroeders, werd door een zijner medebroeders doorstoken. De stads Overheid deed te dier oorzake alle Monniken van die orde de stad ruimen, en stelde zich in het bezit van hunne kloostergoederen. Na verloop van vier jaren werden er weder een andere Prior en Monniken in het klooster toegelaten; maar daar deze, door hun verkwistend gedrag, de renten en inkomsten des kloosters doorbragten, werd, na het veranderen der Wethouderschap, op het aanhoudend verzoek van de vrienden der uitgestotenen, besloten, dat diegenen, die van de verdrevenen nog over waren, weder naar het klooster zouden keeren. De anderen, hiervan de lucht gekregen hebbende, pakten zich bij nacht heimelijk weg, beroovende het klooster van boeken, kelken, vaten en andere kerksieraden, die nog overgebleven waren.

Omstreeks het jaar 1386, toen KAREL, Koning *van Frankrijk*, de Gentenaren tot vrede gedwongen hebbende, voornam de Engelschen, die hen ondersteund hadden, in hun eigen land te bestoken, en tot dien togt, ook bij de Hollanders en Zeeuwen, beide schepen en manschappen trachtte aan te werven, wezen die van ZIERIKZEE, afkeerig van alle krijgstoerusting tegen een Vorst, met welken het land in bondgenootschap stond, de Fransche werving in hunne stad volstrekt van de hand; terwijl Dordrecht, Middelburg en andere Zeeuwsche en Hollandsche steden, zich door ALBRECHT VAN BEIJEREN in dien oorlog latende inwikkelen, den Franschen alles toestonden. Deze weldaad bragt bij den Engelschen Koning zoo veel te weeg, dat, als, in het volgende jaar, de vloot van Vlaamsche, Hollandsche en Zeeuwsche koopvaarders, meest met wijnen beladen, door de Engelschen genomen werd, den Zierikzeenaren hunne ontnomene schepen en goederen terug werden gegeven. Op het einde dezer en in het begin der volgende eeuw bloeide de scheepvaart dezer stad dermate, dat zij, naar het verhaal van sommigen, in menigte en grootte van schepen, boven alle steden en zeeplaatsen van Nederland heeft uitgemunt, zoo dat de Hollandsche en Waterlandsche schepen in dat opzigt moesten achterstaan.

Onder dezen voorspoed trof ZIERIKZEE, in het jaar 1414, eenen zwaren slag door eenen fellen brand, die bijna de helft der stad verteerde. In het jaar 1420 begon men, op last van Vrouwe JACOBA, de afgebrande huizen weder te herbouwen.

Toen, in het jaar 1425, Jonkheer JACOB VAN GAESBEEK, met behulp van de meeste Hollandsche en Zeeuwsche steden, de stad Schoonhoven, die het met Vrouwe JACOBA hield, belegerde, weigerden die van ZIERIKZEE, benevens de steden *Gouda*, *Oudewater* en *Brielle*, zich tot die belegering te laten gebruiken. En toen zij nog in het zelfde jaar, genoodzaakt de sterkste zijde te kiezen, aan Hertog FILIPS VAN BOURGONDIË, als Ruwaard over Holland en Zeeland, hulde en eed deden, bedongen zij, dat zij niet verpligt zouden worden, buiten hunne stad gewapend te reizen tegen zijne nicht Vrouwe JACOBA. Echter ondersteunden zij hem in den bloedigen slag tegen den Hertog VAN GLOCESTER, in het volgende jaar, op het eiland Schouwen, tusschen Brouwershaven en Oud-Dreischor, geleverd, met zoo goeden uitslag, dat hij zegepralende daaruit terug kwam, ofschoon van wederzijden een groot getal, en onder dezen onderscheidene Edelen, in den strijd gesneuveld waren. Zeven jaren daarna werd hij, zoo binnen deze stad als in andere steden van Zeeland, met veel praal ingehaald en tot Graaf van het land gehuldigd.

In het jaar 1436 gaven die van ZIERIKZEE een bijzonder blijk van getrouwheid aan dezen Graaf. Na eenen zwaren en langdurigen oorlog, werd op dien tijd de vrede getroffen tusschen KAREL VII, Koning *van Frankrijk*, en Hertog FILIPS. De Engelschen, die, met den Hertog, gelukkig tegen de Franschen hadden gestreden, weigerden in dien vrede toe te stemmen. Om dien te verijdelen trachtte HENDRIK IV, Koning *van Engeland*, door zijne brieven eenige steden tot opstand tegen FILIPS te brengen. Hij schreef daartoe ook aan die van ZIERIKZEE; maar deze, verre van dien Vorst daarin te wille te zijn, ontdekten 's Konings pogingen aan Hertog FILIPS, hem daartoe den brief des Konings voorhoudende, waarover FILIPS dermate in toorn ontstoken werd, dat hij ondernam, met behulp der Zeeuwen, Calais, toen in de magt der Engelschen, te belegeren, waar hij echter onverrigter zake moest aftrekken.

In of na het jaar 1454, verloor ZIERIKZEE een zoo groot aantal schepen en volk ter zee, dat op eenen nacht, meer dan vijf honderd vrouwen binnen deze stad daardoor tot weduwen gemaakt werden, boven en behalve de ongehuwde manschap, meest allen inboorlingen, welke in dien storm het leven lieten.

In het jaar 1458 werd de stad wederom door eenen hevigen vuurnood aangetast, die het beste en grootste gedeelte aan de zuidzijde, met het Begijnhof en het Predikheerenklooster, twee deftige gestichten, verteerde. Naauwelijks had men de afgebrande huizen weder opgebouwd, of bijna een derde gedeelte der stad met hare voortreffelijke hoofdkerk en andere gestichten, werd in asch gelegd. Dit ongeluk werd op kersmis avond in het jaar 1466, door den bliksem veroorzaakt.

In het jaar 1468 stierven er vele menschen binnen ZIERIKZEE aan de pest; zoodat Hertog KAREL VAN BOURGONDIË, uit dien hoofde, buiten de stad op den dijk van Borrendamme werd gehuldigd.

In Augustus 1472 was er eene hevige opschudding gerezen over het invoeren van nieuwe accijnsen. Heer JAN SIMONSZOON, Priester, en MICHIEL VAN HEENVLIET EN KATTENDIJKE, Baljuw van ZIERIKZEE en Schouwen, werden, terwijl zij op het stadhuis, met de Wethouderschap,

over het heffen der nieuwe accijnsen, in onderhandeling waren, door eene woeste menigte poorters met knodsen, pieken en messen gewapend, overvallen, van het leven beroofd, en dood uit de vensters op straat gesmeten. Het aanschouwen van deze gruwelen deed den geheelen Raad sidderen van vrees. De Schout smeet zijne roede, het teeken zijner waardigheid, uit de hand. Ook wierpen de Burgemeesters de sleutels der stad voor de voeten der poorters neder. Allen baden zij de vertoornde gemeente om lijfsgenade, die hun eindelijk vergund werd. De poorters, de schoutsroede en de sleutels der stad opgenomen hebbende, stelden, terstond hierna eenen Schout aan naar hunnen zin en bevalen den oudsten en bekwaamsten gildebroeders de Regering der stad. De Hertog, kennis van dit oproer hebbende gekregen, zond zijnen natuurlijken broeder Antonie, gemeenlijk de *Groote bastaard van Bourgondië* genaamd, en Adolf van Ravestein, broeder van Jan, Hertog *van Cleve*, herwaarts, om er onderzoek naar te doen. Antonie en Adolf door den Heer van Vere geholpen, deden eenige der hoofden vatten en onthalzen. De meeste anderen waren gevlugt. Men liet zich verluiden dat de Hertog alle de ingezetenen des doods schuldig hield, en de stad tot een puinhoop wilde gemaakt hebben. Doch deze bedreigingen strekten waarschijnlijk alleen, om de ingezetenen te zwaardere geldboeten af te persen. De komst des Hertogs, op den 30 Januarij 1473, werd te Zierikzee met verlangen te gemoet gezien. Doch om hem te vermurwen trokken geestelijken en wereldlijken, schreijende en wanhopig de poort uit, biddende om vergiffenis der bedrevene misdaad. De Hertog schonk hun het leven, mits zij voortaan zijne bezetting in de stad gedoogden, en hem eene boete van 30,000 gulden, in negen reizen te betalen, opbragten. Om deze boete te vinden, werd hun bij brieven, den 10 Junij, te Maastricht, gedagteekend, voor den tijd van zes jaren, vergund, den accijns op de bieren tot twee grooten op de ton, en den accijns op de wijnen tot eene halve groot op de stoop, te mogen verhoogen. De stad werd, sedert, voorzien van bezetting, onder bevel van Barend van Ramst, eenen Zwaab van geboorte. Karels dochter en nazaat, Maria van Bourgondië, beval wel in hare blijde inkomst, in het jaar 1477, dat men die van Zierikzee hunne privilegiën van den Kanselier weder zoude doen erlangen; maar dewijl vele hunner oorspronkelijke oudste voorregtsbrieven vermist werden, is het ligt te denken, dat deze destijds zoek zullen zijn geraakt.

Niettegenstaande Hertog Karel de Zierikzeenaren zoo onzacht behandeld had, deden zij hem echter, in het jaar 1474, in het beleg der stad Nuitz, over Dusseldorp aan den Rijn gelegen, veel bijstand met schepen. Om de kosten door hen daarin gemaakt, verkregen zij kwanswijs vrijheid om lijfrenten op een of twee lijven, ten laste hunner stad te verkoopen.

Den 23 Maart 1478 werd Maximiliaan van Oostenrijk, als voogd van zijne vrouw, Maria van Bourgondië, binnen deze stad gehuldigd. Onder hem is de stad, nog niet of naauwelijks bevrijd van de smartelijke naweën der zoo evengemelde beroerte, wederom in geen kleine ongelegenheid gekomen. Die van Sluis in Vlaanderen, door vele Hoeksgezinden uit Holland versterkt, hadden zich openlijk tegen Maximiliaan verklaard, en om hem afbreuk te doen en buit te maken, hadden zij menigen inval in Zeeland gedaan. Die van Zierikzee hielden het met Filips van Cleve, die het bevel over de Sluizenaars voerde, en wiens vader, Adolf van Cleve, zijn verblijf binnen Zierikzee plagt te houden. Dus voerden zij die van Sluis allerhande levensmiddelen en

krijgsbehoeften toe, waartoe mogelijk de begeerte om goede winst te doen, hen meer zal bewogen hebben, dan haat tegen Maximiliaan. Die van Sluis, een langdurig beleg uitgestaan hebbende, moesten eindelijk zwichten, doch zij bedongen nog, dat allen, die het met Filips van Cleve gehouden hadden, deswege zouden ongemoeid blijven. Desniettegenstaande kwam de Hertog van Saksen, met een groot gevolg van krijgsknechten, onverhoeds en onverwacht binnen Zierikzee, om de ingezetenen te straffen over de hulp en toevoer aan Filips van Cleve en de Sluizenaars verschaft. Thans, door krijgsvolk overheerd, waren zij gedwongen den Hertog om genade te smeeken, die hun in dezer voege verleend werd: de Regering en nevens haar nog zestig personen, moesten blootshoofds en met gebogene knieën, den Saks om vergeving bidden; ook zoude de stad 24,000 Andriesguldens, ieder vier en twintig stuivers waard, aan hem betalen; voorts nog honderd ponden grooten (600 guld.) 's jaars aan den landheer opbrengen, alle krijgsgereedschappen verliezen en de kosten van het hout tot de blokhuizen, aan de Havenpoort door den Hertog gebruikt, door de stedelingen gedragen worden. In het jaar 1507 werd hun door den Roomsch-Koning Maximiliaan en den Aartshertog Karel vrijheid gegeven om de blokhuizen, door den Hertog van Saksen aan de Haven-poort gemaakt, af te breken en die poort met de muren weder in haren ouden staat te herstellen.

In de jaren 1512 en 1519 verloren die van Zierikzee onderscheidene schepen door storm, en in 1500 werd hun door de Lubekkers grooten afbreuk op zee gedaan. Maar dit alles was niet te vergelijken bij de onheilen der stad in volgende jaren, kort na elkanderen, overgekomen, wanneer het geluk de burgers van Zierikzee en de inwoners van Schouwen in alles scheen tegen te loopen. Vooreerst heerschte de pest, in het jaar 1515 en vooral in 1518, toen binnen de stad alleen ruim 3200 menschen weggesleept werden, zoo dat niet boven de 3500 misgangers in al hunne parochiën overbleven. Daarbij deed de zee eene onbegrijpelijke schade, want daar de polder van Schouwen ingevloeid was, stroomde het water tot binnen de muren en poorten der stad, en bedierf de landen, vruchten en meestoven, de zoutkeeten buiten en versche wateren binnen de stad. Niet alleen had het land van de verbolgene zee zooveel te lijden, maar vijftien of zestien hunner beste schepen en wel 400 van de kloekste en ervarendste zeelieden, die men hier vond, werden er ook door verzwolgen. De overige schepen verminderden in het kort mede zoo zeer, dat er, in het jaar 1526, van 48 maanschepen, die zij nog geen zes jaren geleden gehad hadden, ten hoogste 4 waren overgebleven, die evenwel in het jaar 1531 wederom tot 10 of 12 waren aangegroeid. Daarbij kwam in het zelfde jaar 1526 nog eene andere ramp. Zeven en zeventig zoutkeeten, allen rijkelijk voorzien van zout en hetgeen verder tot de ziederij vereischt werd, met nog 125 huizen buiten de stad, werden op den 15 April door de vlam verteerd, welke schade met 150,000 gulden (in dien tijd voorwaar eene aanmerkelijke som) niet kon hersteld worden. Alle deze, op elkander volgende, ongelukken hadden den rijkdom der ingezetenen dermate verminderd en de stad zoo zeer ontvolkt, dat bijna de helft der huizen ledig stonden. De aanzienlijkste, aan de Brug of de Markt staande, konden niet meer dan twintig gulden aan huur opbrengen. Huizen en erven, die men te voren voor honderd ponden Vlaamsch kocht, waren nu geen dertig gelijke ponden waard. De Keizer verleende hun wel vrijdom van schot

en bede op landen; ook gaf hij hun verlof tot het oprigten eener jaarmarkt, doch dit kon weinig baten, om binnen vervallen staat te herstellen. Bovendien moesten zij, in het jaar 1527, nog eene aanmerkelijke som te koste leggen aan het verdiepen der Zoute gracht en het herstellen der sluis, bij de haven staande, om de schuring van het water door de haven meerder aandrang te geven, dewijl zij, zoo door het ingeworpen zand van de platen, in het water tusschen Schouwen en Duiveland opwassende, als door slijk en vuilnis zeer was opgehoogd.

Volgens het verhaal van Reygersbergen stierven te Zierikzee, in het jaar 1532, binnen drie maanden wederom 3000 personen aan de pest.

In het jaar 1535 werd aldaar een landman ten vure gedoemd, om dat hij zich had laten herdoopen en het misbrood niet voor Christus ligchaam wilde erkennen, terwijl er, in September van het volgende jaar, nog drie Doopsgezinde mannen en eene vrouw werden onthoofd, hunne ligchamen verbrand en hunne hoofden op staken gestoken. Ook werd nog, vijf en twintig jaren later, een ander van die gezindheid gevonnisd om met het zwaard gestraft, zijn ligchaam op een rad en zijn hoofd op een staak gesteld te worden, met verbeurte zijner goederen.

Den 15 Julij 1540 vereerde Karel V. Zierikzee met een bezoek.

Het jaar 1557 was voor Zierikzee wederom ongelukkig, door de duurte en schaarschheid van het koorn. Hoedanig het destijds aldaar gesteld was kan men nagaan uit eene aanteekening, destijds geschreven en aldus luidende: » Int zelfde jaer, op Meye avond, kocht men » de terwe het seve om 31 schell. (9 guld. 30 cents.) en in Junius van » hetselfde jaer, de seve van de terwe tot Zierikzee om 2 pond. 12 » schell. Vlaamsch (15 guld. 60 cents); en de schutters, wakende » door order van de Magistraat, nagt en dag, en de poorten waren » geslooten, zoodat de Overdijksche luyden geen brood hebben mog- » ten: en een man uit Duveland, om heymelijk brood uitter stede » van Zierikzee te krijgen, kochte een doodkiste en leidder brood » in, omdat de Heeren niets vermoeden en zouden; en als hem gevraagd » wierd wat hij dede, seide: dat hij een gestorven vriend op zijn wa- » gen hadde, die in Duveland begeerde begraaven te zijn en is alsoo » met het brood ontkomen; soo dierentijd was het binnen dat jaar. » De luyden swommen ook bij dage en bij nagte met brood over de » gragt. Sedert verminderde wederom de prijs van het greyn of » koorn seer, sulks, dat men int leste van Julius, binnen denselven » jaare gaf de terwe het seve om 23 schell. (6 guld. 90 cents) en korte » daarna om 10 schell. (3 guld), en 11 schell. (3 guld. 30 cents) en » 12 schell. (3 guld 60 cents).

In het zelfde jaar begon in Augustus te Zierikzee de pest te woeden, en het is zeer merkwaardig, dat ze schielijk ophield, nadat de zee een groote inbraak in Zeeland gedaan had.

De Hervorming begon te Zierikzee en in het Land-van-Schouwen om dezen tijd, heimelijk voortgezet te worden. De Hertogin van Parma beval, volgens eenen brief van 18 December 1565, den Rentmeester Generaal Bruinincx van Wijngaarden, zich stiptelijk naar de bevelen des Konings op het stuk van godsdienst te gedragen, en de Wethouders daartoe ook aan te manen. Deze door den Rentmeester daarvan verwittigd, doch geen behagen scheppende in de uitvoering dier bloedige bevelen, wisten wijsselijk hunne oogluiking voor de Gouvernante met vele redenen en een beleefdelijk uitstellend antwoord te bekleeden.

Ondertusschen won de leer der Hervorming zoodanig veld, dat zij niet alleen op den 7 en 21 Julij 1566 eene bijeenkomst van omtrent 300 of 400 personen buiten de stad hielden, voor welke, door zekeren JAKOB JORISSEN BARSELIS, gepredikt werd, maar dat zelfs in de maand Augustus daaraanvolgende, predikatiën binnen de stad werden gedaan. Den 20 September had ook een Doopsgezinde Leeraar in het openbaar gepredikt. BARSELIS, de plak van geloofsonderzoek en gewetensdwang nog zelfs niet geheel ontwassen, kon dit echter niet verdragen. Hij leverde aan de Regering een verzoekschrift in, ten einde hem toegelaten werd in tegenwoordigheid van de Overheid tegen hem te redetwisten, en dat daartoe tijd en plaats mogt bepaald worden. De Overheid wees dit verzoek van de hand. Echter werd besloten, dat men de vergaderingen en leerredenen der Doopsgezinden, bij openbare afkondiging zoude verbieden. Intusschen bleven deze twee Leeraars van beiderlei gezindheid hevig met elkander twisten; hetwelk oorzaak was, dat de Regering, op den 12 Januarij des volgenden jaars, goed vond, alle twistredenen aangaande de godsdienst te verbieden. De beeldstormerij, in sommige kerken van Zeeland gepleegd, was de Regering van ZIERIKZEE zoodra niet ter oore gekomen, of deze stelde op alles goede orde, om die ongeregeldheid in hunne stad voor te komen. Dit belette echter niet, dat het klooster der Minderbroeders, welks kerk reeds in 1552 was afgebrand, door de beeldstormers geheel onder den voet werd gehaald.

In den strijd tegen Spanje is ZIERIKZEE meer dan eens genomen en overgegeven. ALVA, verschrikt door de koene inneming van Brielle door de Watergeuzen, gaf onder anderen aan de Regering der stad, bij brief van 23 April 1572, in keuze, om bezetting te ontvangen of op eigen kosten zich en de eilanden Schouwen en Duiveland te beschermen. De Raad, meest Spaanschgezind, besloot tot het eerste, maar de gemeente weigerde het vreemde krijgsvolk in te nemen, daarin gerugsteund door LIEVEN JANSZ. BOBEYN, alias KEERSEMAKER, Overste der stad, die de schepen afsloeg, welke met geweld de Spaansche soldaten wilden aan wal zetten. Het gelukte echter de andere partij dezen braven vaderlander te verdrijven, en ZIERIKZEE ontving nu het vreemde krijgsvolk. Doch de beroemde JACOB SIMONSZ. DE RIJK bragt de stad, den 8 Augustus, aan 's Prinsen zijde over. De voorwaarden, bij de onderlinge overeenkomst, waren, dat de R. K., zoo wel als de Herv., eene ongestoorde vrijheid zouden behouden, om hunne godsdienst te oefenen. Ten aanzien van de laatste werd er bij bedongen, dat zulks geschieden moest in eene *erelyke*, dat is heerlijke of niet onaanzienlijke en *betamelijke plaats*, hetgeen met betrekking tot de eersten onbepaald werd gelaten. Vrij aanmerkelijk was, naar het schijnt, te ZIERIKZEE het getal Hervormden. In het jaar 1566 had men het reeds op ongeveer 350 gerekend. Ook waren er toen vele Doopsgezinden, die eenen Leeraar hadden. Geen wonder was het derhalve, dat WILLEM I, tegen of in den herfst van 1572, PETRUS DATHEEN, toen zijnen Raad en Kommissaris, naar ZIERIKZEE zond, met last om aldaar, mitsgaders in het geheele eiland, *in religionszaken goede ordening te stellen tot rust der vrome ingezetenen, en tot vordering van Gods eer*. Inmiddels bevond zich te ZIERIKZEE reeds de voormalige, maar door ALVA in 1567 gebannen, Predikant der Hervormden, JAKOB JORISSEN BARSELIS; en het was aan dezen aan welken DATHEEN, in 's Prinsen naam, de magt gaf, om in de stad en de omliggende dorpen de kerken te *reinigen, Ontvangers en Rentmeesters van de goederen der*

kerken, kapellen, kloosters en altaren te stellen, ten einde de Predikanten, Schoolmeesters enz., op eene eerlijke, fatsoenlijke wijze mogten onderhouden worden. Dit had plaats in het begin van October 1572. Barselis kweet zich van zijnen pligt, ondersteund door den bijstand der Regering. Om het krijgsvolk het plunderen der kerken te beletten, waarop het dagelijks het oog had, had echter reeds, den 29 Augustus, of omstreeks dien tijd, de Regering van Zierikzee, voor schromelijke wanorde beducht, uit de hoofdkerk der stad alle de sieraden op het stadhuis doen brengen. Dan, ter reiniging van de overige kerken, zoo buiten als binnen de stad, werd alles aan Barselis overgelaten, en de Regering werkte daartoe krachtdadig mede.

Toen in 1574, Middelburg met geheel Walcheren insgelijks aan 's Prinsen zijde was overgegaan; trachtte Requesens zich weder van Zierikzee meester te maken. Den stroom tusschen St. Philipsland en Duiveland doorwaad hebbende, trokken de Spanjaarden op de stad aan; andere kwamen er te scheep, de Spaansche bevelhebber maakte zich van Brouwershaven en Bommenede meester, ten einde den Prins van Oranje te beletten, van de noordzijde des eilands de stad ter hulp te komen. Zierikzee was zeer versterkt en de bezetting telde 1200 man. Na eene lange blokkade meldden de belegerden hunnen nood door brieven, die zij gescheurd aan twee mannen om het lijf bonden, ten einde de vijand, indien hij er een van gevangen nam, daaruit geen geheel zoude kunnen maken. Een dier boden Jan Schaep, werd genomen; de ander Lieve Heere, meer beducht voor de vest dan voor zijn leven, dook onder en verdronk, doch zijn ligchaam met den halven brief, die alleen den vijand kon dienen, ontsnapte dezen. Verheven voorbeeld van zelfopoffering. De stad ging den 2 Julij 1576 aan den vijand over, die haar slechts kort bezat, want het Spaansche krijgsvolk eerlang over het achterstallige hunner soldij, aan het muiten slaande, noodzaakte Mondragon de stad weder te verlaten. De Prins, daarvan verwittigd, zond den Graaf van Hohenlo, met eenig krijgsvolk, om haar weder in bezit te nemen; maar die van Zierikzee, eerst eene belegering, met de rampen des oorlogs en den moedwil van eene krijgsbezetting ondervonden hebbende, begeerden geen bezetting meer in te nemen, en weigerden den Graaf met zijn volk te ontvangen. De Prins hierover gestoord, dreigde de stad tot een roof van het krijgsvolk te zullen overgeven, hetgeen de stedelingen zulken schrik aanjoeg, dat de Graaf met zijn volk aanstonds werd binnen gelaten, en de Regering, met het grootste en aanzienlijkste gedeelte der burgerij, in zijne handen den eed van getrouwheid aan den Prins en de Algemeene Staten aflegde, aan welker zijde Zierikzee sedert altijd gebleven is.

Den 10 October 1576, in het begin dezer Spaansche belegering, waren buiten de stad, aan de Noordzijde der haven meer, dan 200 huizen en 60 zoutkeeten, van alles wel voorzien, afgebrand. Deze ramp, gevoegd bij de zware schattingen, die, zoo tot betaling der bezetting als verdere noodwendigheden des oorlogs, moesten worden opgebragt, benevens alle de andere onheilen, die dit beleg verzeld hadden, verminderden het crediet van de stad, welke tot zinkens toe met schulden beladen was, bij hare schuldeischers zoo zeer, dat hare burgers op onderscheidene plaatsen voor de stadsschulden met beslag bekommerd werden. Waartegen de Prins hen met brieven van scherming en uitstel, in naam van den Koning en bij hem als 's Konings Stadhouder goedgekeurd en bevestigd, deed voorzien.

Een ander kwaad bleef ondertusschen bestaan, namelijk het aanwassen der schorren en slijken, in het vaarwater tusschen Schouwen en Duiveland, waardoor de haven hoe langer hoe meer voor schepen ongenaakbaar werd. Dit noodzaakte de stad eindelijk, in het jaar 1594, tot het graven eener nieuwe haven te besluiten. Nadat deze voltooid was, vond de overheid ook goed, zelfs op verzoek van die van Duiveland en daarop bekomen verlof van 's Lands Staten, het eiland Duiveland aan Schouwen vast te dammen, met twee dijkbonten, strekkende van den westhoek van het poldertje Alteklein, tot den noordoosthoek van den polder het Zuider-Nieuwland, aangedijkt aan den zuidhoek van Schouwen onder ZIERIKZEE. Hiervan trokken de landsaten een aanmerkelijk gerief, als die nu hunne granen, vee en andere voortbrengselen, gemakkelijk met wagens in de stad konden brengen, en hadden de stedelingen ook dit voordeel, dat zij wekelijks een rijken toevoer daarvan ontvingen. Ook heeft de stad na deze indijking geen geringe voordeelen genoten, door het uitgeven der schorren ter aandijking der polders, zoo noord- als zuidwaarts van dezen nieuwen dijk.

In het jaar 1653, hadden die van ZIERIKZEE wederom veel te lijden. Negen en veertig hunner vischschepen, zijnde toen, min of meer, de helft der nering, werden op eenmaal door de Engelschen genomen. De Regering, om de ingezetenen tot aanbouw van andere schepen aan te moedigen, vond goed eene belooning van tien ponden vlaamsch (60 guld.) jaarlijks voor den tijd van zeven jaren te stellen, voor dengenen, die een nieuw vischschip zou doen aanbouwen. Dit deed de lust tot aanbouw zoo zeer wakkeren, dat in September des volgenden jaars het uitloven dier belooning voor het vervolg weder werd ingetrokken, behoudens dat diegenen, daarvan nog genot hebben zouden, welker schepen vóór St. Maarten van dat zelfde jaar te water zouden zijn gebragt; hetgeen echter naderhand, op verzoek van het visschersgild, tot kermis verlengd werd.

In het jaar 1672 had deze stad ook haar deel in de onlusten over de verheffing van WILLEM III, Prins *van Oranje*, tot Stadhouder en Kapitein-Generaal over Zeeland. De daar rondom wonende landlieden en visschers, trokken den 11 Julij van dat jaar met steenen, stokken, wapenen enz. voorzien, als bestormers de stad binnen, wierpen er alle de glazen van het stadhuis in, en zouden de deur met geweld open geloopen en het stadhuis ingenomen hebben, zoo zij daarin niet door 2 of 3 burgercompagniën, welke dadelijk in de wapenen kwamen, waren belet geworden, doch naauwelijks waren de boeren en visschers bedwongen, of de burgers rotteden op onderscheidene plaatsen te zamen, alwaar zij, na eenige beraadslagingen, 12 artikelen op het papier bragten, die zij de Regering dwongen te onderteekenen. De Regering vond goed, hare toestemming in de aanstelling van den Prins, tot de voorschrevene bedieningen ter vergadering van de Staten te doen inbrengen; doch aangezien de gemoederen der burgerij, hiermede niet bevredigd waren, zoo besloot het geheele ligchaam der Regering, op haar aanhouden, tot voorkoming van verdere verwarring, zijne bediening neder te leggen, en die te stellen ter begeving van den Prins, die daarop door eenen brief van den 27 September eene nieuwe aanstelling van Magistraatspersonen deed, bestaande uit de oude Regeerders, uitgezonderd de twee Burgemeesters, van welke men vindt aangeteekend, dat zij, tot bevordering van de gemeene rust, uit de Regering waren gegaan.

Op den 26 Januarij 1682, is de Oosthavendijk dezer stad door eenen verschrikkelijken storm en hoogen vloed doorgebroken omtrent 30

of 70 roeden (want de aanteekeningen verschillen hieromtrent) van het paalhoofd, welke breuk, door de stad, nauwelijks met 100.000 guldens hersteld geworden is.

In 1747 viel te ZIERIKZEE eene geweldige beroerte voor. Zoodra men hier den 25 April de tijding gekregen had, dat Prins WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, te Vere, tot Stadhouder, Kapitein en Admiraal-Generaal van Zeeland was aangesteld, en dat Sluis door de Franschen was ingenomen, liep het graauw te hoop, ontwapende den Overste der bezetting, die geen last had om geweld te gebruiken, en snelde naar het stadhuis, der Wethouderschap den dood dreigende, zoo zij den Prin niet terstond erkende tot Stadhouder: het geschiedde na kort beraad. Het volk scheen hiermede voldaan, en trok op naar de haven, om het geschut te lossen, en andere bewijzen van vreugde te geven. Maar het ongeluk wilde, dat men de kruidkist ledig vond. Toen raakte de menigte wederom gaande. De Regenten werden uitgemaakt voor landverraders; de klokken getrokken; de boeren in grooten getale stadwaarts gelokt; het stadhuis bezet, en twee der oudste en waardigste der Regenten schandelijk mishandeld en bedreigd. Het oproer duurde den geheelen nacht door. Het graauw liet zich niet stillen, dan nadat de oudste Predikant, WIJNAND CANTZIUS, 's Prinsen aanstelling door de Staten van Zeeland, den volgenden dag, van het stadhuis afgekondigd had. De stilte duurde echter niet lang. Het gemeen, naar men vermoedt, door lieden van meerder aanzien aangezet, hield het stadhuis in, doorsnuffelde de papieren en deed buitensporige eischen aan de Regenten, wier huizen met plundering bedreigd werden, door de scheepstimmerlieden, die met scherpe bijlen en ander geweer gewapend waren. Alles was aangelegd, om de Wethouders afkeerig te maken van het bewind. Ook gaven zij eerlang toe, dat men eene Regering, bij voorraad, aanstelde in hunne plaats. De Predikanten CANTZIUS en GERARDUS VAN DER KAMP verkozen op het stadhuis en met geslotene deuren, op raad van TONIS VAN DER OS, een der aanzienlijkste burgers, twaalf interimaire-Regenten, van welken VAN DER OS een was en een Baljuw en drie Schouten voor het platte land, die aan de gemeente voorgesteld, en door haar goedgekeurd werden. De Predikanten behielden voor zich de vrijheid, om alle raadplegingen bij te wonen en lieten zich zelfs, den 28, benevens Doctor LEONARD SMEER een der interimaire-Regenten afvaardigen naar de dagvaarding der Staten, te Middelburg, alwaar zij echter niet ontvangen werden. Het vuur des oproers, hetwelk bijna gebluscht scheen, ontstak heviger toen PIETER MOGGE VAN RENESSE, zitting hebbende in de vergadering der Algemeene Staten, den 29 met den Rotterdamschen beurtman naar de stad kwam. Hem, dien men voor anderen gezocht had verdacht te maken, wilde het graauw te lijve. Men rukte hem den hoed van het hoofd, en stak er een oranjelint op. Men ontnam hem den degen en voerde hem op eenen wagen, met acht man, naar het Heeren-logement, alwaar hij langer dan eene maand bewaard werd. Een der interimaire-Regenten had zulks aangeraden, om hem beter te beveiligen voor de woede van het volk, hetwelk, inzonderheid nadat het regement Oranje-Drenthe, den 16 Maart, in de stad getrokken was, eindelijk tot stilstand geraakte. Doch het woelen duurde tot op en na de aankomst van Zijne Hoogheid, die terstond de aangestelde Regenten te ZIERIKZEE ontsloeg en de afgezetten wederom in hunne ambten herstelde. De Burgemeester MOGGE werd echter nog in het Heeren-logement bewaard, tot dat Zijne Hoogheid,

den 2 Junij, in persoon in de stad kwam en toen terstond op vrije voeten gesteld, zonder dat iemand ondernemen durfde, eenige beschuldiging tegen hem in te brengen. Nogthans maakte de Prins, ingevolge eene heimelijke magtiging der Staten van het gewest, den 29 Mei gedagteekend, nog eenige verandering in de Regering, door drie Regenten van het bewind te ontzetten, hunne ambten aan anderen opdragende.

Bij de omwenteling van het jaar 1787 onderging ZIERIKZEE, dat het langst en standvastigst de zaak der Patriotten aankleefde, het laatst, maar ook het hevigst het zelfde droevig lot, dat reeds zoo vele steden geteisterd had. De ontwapening des genootschaps, boezeer een deel der gewapende burgermagt geworden, was het voorname doel der onrustige menigte, en de kloekmoedige tegenstand aan dien eisch was de aanleiding tot het oproer. De plundering reeds beginnende, terwijl de bedoelde leden de wapenen nog in handen hadden, waagden zij het op den woedenden hoop te schieten, waardoor 31 gekwetst werden en 3 sneuvelden Men begreep eindelijk, dat zelfs deze tegenstand het oproer niet zoude stillen, dat niets dan de ontwapening der vorige genootschapsleden, de rust zoude kunnen herstellen, en besloot dan ook daartoe Dan te laat: de Patriotten, nu ongewapend aan de verbitterde wraak blootgesteld, ondervonden deze op de jammerlijkste wijze. Eenige werden wreedaardig vermoord en hunne lijken op het gruwzaamst mishandeld. De daarop volgende plundering, die in één etmaal afliep, beschadigde 116 huizen, waaronder 73 geheel en 19 gedeeltelijk verwoest werden, hetwelk alles geschiedde onder het luiden en spelen der klokken, en waarbij schandelijk gestolen werd. Daarop volgde de verandering der regering, die op de ongeregeldste wijze toeging. Ten huize van den Gecommitteerden Raad P. A DE JONGE las men uit een opgeschoven raam aan de vergaderde menigte eene lijst van regeringspersonen voor. Zoo ras er slechts eene stem riep: *die er uit*, werd zoodanig een geschrapt. Hiermede niet tevreden, werden deze afgestelden, als ook eene menigte andere burgers, wier huizen allen geplunderd waren, uit hunne schuilplaatsen, alwaar zij twee etmalen zonder eenig voedsel hadden doorgebragt, opgezocht en op het stadhuis in bewaring gebragt. Den volgenden dag werden zij, een dertigtal uitgezonderd, weder in vrijheid gesteld, na den eed gedaan te hebben van zich stil en onderworpen te zullen gedragen. Het gemelde dertigtal werd nog eenige dagen in bewaring gehouden, en dagelijks aan de onbescheidendste nieuwsgierigheid blootgesteld, die in hunne vertooning als een ongewoon schouwspel voldoening vond. Toen nog werden niet allen ontslagen: zeven bleven nog vier maanden crimineel zitten, doch werden toen ook in vrijheid gesteld.

De revolutie van 1795 werd te ZIERIKZEE den 6 Februarij daargesteld, de oude Regering van hare posten ontslagen, nieuwe door de burgerij verkozen, en de in 1787 ontwapende burgerij hersteld èn gewapend, zonder dat daarbij eenige wanorde of oproer plaats had.

In den vroegen morgen van den 24 Augustus 1801 zonk het geheele Oosthavenhoofd te ZIERIKZEE, op het alleronverwachtst, als voor de oogen der daaraan werkende arbeiders weg, door eene ontgronding, ter lengte van 115 ell., welke ontgronding nog verder scheen te zullen toenemen; en daar er op dit tijdstip aan geen volkomene herstelling te denken was, werden de materialen van steen en paalwerk, welke hier en daar nog voorhanden waren, geborgen, en de punt van den Oosthavendijk zooveel mogelijk afgevlakt, alsmede de specie, die nabij

de steilte van den val achter gemelden dijk lag, achterwaarts gebragt. Van dezen ramp, welke voor het Westhavenhoofd en voor het geheele eiland Schouwen hoogst gevaarlijk geworden was, werden de noodige kennisgevingen gedaan en adressen tot herstel gemaakt, doch waarin eerst een geruimen tijd na dien is voorzien geworden.

Daar de Zeeuwsche stroomen, na het weder uitbarsten van den oorlog met Engeland in 1804, doorgaans door geene gewapende vaartuigen beveiligd werden, maakte dit de Engelsche kruissers zoo stoutmoedig, dat zij zelfs tot kort aan het Havenhoofd van Zierikzee durfden naderen. Op den 16 Maart werd de beurtschipper van die stad op Rotterdam Anthonie Riemens, van daar welbeladen terug komende, in den vroegen morgen tusschen deze stad en Colijnsplaat door een klein gewapend Engelsch vaartuig genomen, en naar Engeland overgevoerd; het zelfde lot viel mede te beurt aan eene poonschuit, van Colijnsplaat, *de Koornbloem* genaamd, als ook aan een kort daarbij gelegen hoogaarts. Na omtrent een jaar in Engeland gevangen geweest te zijn, keerde de gemelde Riemens tot de zijnen weder, terwijl schip en lading als geconfisqueerd in Engeland achter bleef. Dit geval gaf echter aanleiding, dat, op het verzoek van het Departementaal bestuur, aan het Staatsbewind eenige gewapende vaartuigen, onder bevel van den Bataafschen zeeofficier Nicolaas Lemmers, naar Zeeland werden afgezonden, om zoowel de kusten als de stroomen aldaar te beschermen. Een dier vaartuigen, een schoener, *de Schrik* genaamd, staande onder bevel van den Luitenant Olijve, werd te dier tijd door zeven zwaar gewapende Engelsche vaartuigen, met twee honderd koppen bemand, aangevallen; de Kommandant verdedigde zich echter anderhalf uur tegen deze overmagt, op eene allezins loffelijke wijze, en hield, ofschoon reeds gekwetst, tegen den vijand vol, tot dat een tweede schot hem eindelijk ter neder velde; waarop zijn schip in 's vijands handen viel. Dan de Luitenant Daniel Velsberg, op 's Lands schoener *de Snoek* bevel voerende, hernam door moed en beleid dit vaartuig aan den vijand; voor welke daad gemelde officier door het Staatsbewind met eene eeresabel, ter waarde van 40 dukaten, en hebbende een toepasselijk opschrift, werd vereerd. Gemelde Luitenant Velsberg kwam, den 24 Maart, met zijn onderhebbend vaartuig, op de reede van Zierikzee, tot verdediging der haven.

De verschrikkelijke storm en watervloed, in den nacht van den 14 en 15 Januarij 1808, waardoor de provincie Zeeland zoo zeer geteisterd werd, trof ook Zierikzee en de eilanden Schouwen en Duiveland. Ongemeen snel en schielijk rees ook binnen de stad de vloed, en stroomde, door den hevigen wind voortgestuwd, reeds meer dan twee uren voor den tijd van het hoog water, dat aldaar, volgens de gewone berekening, in dien noodlottigen nacht tusschen twee en drie ure moest plaats hebben, over de kaaijen van de Oude- en Nieuwe Haven daar binnen en over hoogten, waar men te voren nooit zeewater gezien had. Het natuurlijk gevolg hiervan was, dat de vloed door niets in zijne vaart gestuit, zich, in weinige oogenblikken, door de lager liggende straten verspreidde, van welke hij sommige, ter hoogte van ongeveer 1,50 ell. onderzettede, zoodat vele bewoners naauwelijks den tijd hadden, om op hunne zolders of bovenwoningen het dreigend doodsgevaar te ontvlugten. Groot was de schade, die door dit onheil zoo den bijzonderen ingezetenen als der stad zelve werd toegebragt. Een man op de Breestraat, met name Pieter van der Puy, verloor daarbij, in zijne eigene woning, het leven. Zeer vele regenbakken werden door het inloopende

zeewater volstrekt onbruikbaar gemaakt; een groot aantal kelders liep vol, en de meeste voorraad voor den winter, hetgeen de smalle gemeente wel het sterkst drukte, werd geheel bedorven. Akelig zag het er binnen en buiten de stad uit. Het water, met geweld van de Nieuwe Haven in de van deze afdalende straten het Lange Groenendal, de Molen-, Venkel- Nieuwe Bogaard- en St. Jansstraten, stortende, spoelde de aarde en het zand van tusschen de straatsteenen weg, ontgrondde die, sleepte ze mede, dreef den nu bloot gewordenen grond voor zich uit, en ondermijnde, steeds meer val krijgende, en, naar evenredigheid meer kracht oefenende, op sommige plaatsen, de huizen tot aan en zelfs beneden hunne grondslagen, zoodat eenige in gevaar waren, van in te storten. In het bijzonder had dit plaats in de Zevenhuisstraat, de Nieuwe-Bogaardstraat en de Venkelstraat. In deze laatste spoelde een gat ter grootte van 15 ell. en ter diepte van ruim 3,50 ell.; weshalve men, met reden, hoogst beducht werd voor eene geheele doorbraak te dier plaatse, waarvan, waarschijnlijk, de verwoesting van een gedeelte der stad het onvermijdelijk gevolg zoude geweest zijn. Bij de Havenpoort maakte de stroom een aanmerkelijk gat in den Grachtweg; aan de binnenzijde van den Westhavendijk hadden drie afschuivingen plaats, de kop van eene der deuren van het eerste sas sloeg geheel weg, terwijl het sas zelf deerlijk gehavend werd, en er drie gaten aldaar in de dijken spoelden, waarvan het eene aan de zuidzijde, niet minder dan 17 ell. lang, ruim 20 ell. breed en ongeveer 4 ell. diep was; en eindelijk brak het ringdijkje van den zaagmolen en de oesterputten, achter het zoogenaamde Oranje-Bolwerk, dat zeer ras voor een groot gedeelte gesloopt werd, ter lengte van 44 ell. en diepte van ongeveer 2 ell., beneden de kruin door, zoodat ook, tengevolge daarvan, de geheele polder de Zuidhoek, groot 817 bund., ondervloeide. Hoe noodlottig en schadelijk het doorbreken van dit ringdijkje voor de Heeren Koole *en Zoon*, eigenaars van den zaagmolen, en de eigenaars en gebruikers der landerijen in den polder de Zuidhoek ook zijn mogt, was dit zeker hoogst voordeelig voor de stad Zierikzee, die daaraan waarschijnlijk te danken had, dat, het water nu dezen doortogt vindende en oogenblikkelijk zakkende, de zoo gevreesde doorbraak aan de Venkelstraat geen plaats had.

Bij de landing der Engelschen, in 1809, kwamen zij den 30 Julij voor Zierikzee ten anker; bezetteden reeds den volgenden dag het eiland, en trokken de stad binnen, die ook niet in staat was den geringsten tegenstand te bieden; doch eerst op den 15 Augustus werd er eene capitulatie getroffen tot overgave van de steden Zierikzee en *Brouwershaven*, benevens de eilanden *Schouwen* en *Duiveland*, aan Zijne Groot-Brittannische Majesteit; den 7 September verlieten de Engelschen echter reeds weder de stad, welke daags daarna, door eenen Officier van het Hollandsche leger, in naam van den Koning van Holland, werd in bezit genomen.

Gedurende de Fransche overheersching werd deze stad niet weinig door een heer naakte en hongerige Fransche douaniers gekweld. Geen wonder dus, dat de aannadering van eene Engelsche vloot, in het begin van December 1813, en de daaruit gekoesterde hoop op ontzet, aller gemoederen, zoo te Zierikzee als op het eiland, in beweging bragt. Op den 5 dier maand vermeerderde echter een bijzonder toeval de plaats grijpende onrust. De verjaardag van den veldslag van Austerlitz werd, op de gebruikelijke wijze gevierd. Juist op het oogenblik, dat de burgerlijke autoriteiten, zich in hun ambtsgewaad van het stadhuis,

naar de woning van den Onder-Prefect zouden begeven, om van daar *en corps* naar de kerk, ter bijwoning van het zoogenaamde *Te Deum*, te gaan, kwam de Luitenant der Gensd'armerie en vroeg naar den Heer Willem Adriaan de Jonge, Lid in de regtbank van eersten aanleg. Deze Heer zich bekend makende, ontving, namens den Generaal Baron Gilly, die destijds het opperbevel over het krijgsvolk in Zeeland voerde, het geheel onverwacht bevel, om zich onverwijld gevangen naar Rijssel te begeven, met bedreiging, om, in geval van den minsten tegenstand, gewapenderhand daarheen gevoerd te zullen worden. De Heer de Jonge, een der Regenten uit de laatste tijden van het stadhouderlijk bewind, een man, die de achting en het vertrouwen der burgerij bezat, onkundig van de reden van dit willekeurig bevel, schroomt geenszins, het aan zijne vertrouwde vrienden bekend te maken, ofschoon, ter vermijding van oproer, gereed aan dezen dwang te voldoen. Naauwelijks wordt dit algemeen bekend, of eene talrijke schaar omsingeld zijn huis, en belet hem alzoo, met het rijtuig, dat gereed stond, af te reizen. Hij, zich dus buiten staat bevindende, om het hem gegeven bevel op te volgen, verandert van besluit, en neemt zijnen intrek bij vertrouwde vrienden en de Generaal Ducos, die de Stad en het eiland kommandeerde en, door den Generaal Gilly, met de uitvoering van dit bevel was belast, geloofde, of gaf ten minste zulks voor, dat zijn gevangene in stilte was vertrokken. De menigte, intusschen tot opstand genegen, geeft ter naauwernood aan den dringenden raad gehoor, om een gelegener tijdstip af te wachten, op dat men zich eerst van den bijstand der Engelschen genoegzaam konde verzekeren. Weldra echter verspreidt zich de zelfde geestdrift over het geheele eiland, alsmede over Duiveland. Een zeer groot aantal gewapende dorpelingen snellen, op den eerstvolgenden dag, van rondom toe, met dienstaanbiedingen, om het groote werk in zegepraal te vole'nden. Met veel moeite houdt men hen terug, van eene, voor als nog, gewaagde onderneming. Weldra blijkt de gepastheid van dit gedrag, toen de Kommanderende Generaal Ducos eenen renbode naar Bergen-op-Zoom zond, om tot stuiting van het gevreesde oproer manschap te eischen. Doch ook deze maatregel, die inderdaad voor uitersten deed vreezen, vereischt van de zijde der burgerij een moedig tegenwigt. De zoon van den genoemden Heer de Jonge vereenigt zich thans met een tweetal vaderlanders, de Heeren Willem Maurits de Braauw en Willem Josius van Hemert, tot afwering van het dreigende gevaar. Men besluit, om in schriftelijke onderhandeling te treden met den Bevelhebber der Engelsche schepen, die voor Noord-Beveland geankerd lagen, ten einde hem stellig om zijnen bijstand te verzoeken, met verzekering van ijverige medewerking van binnen, wanneer de bezetting den eisch tot overgave der stad, die men van haar verlangt, mogt afslaan. Hoe vertrouwd en bereidvaardig de loodsen zijn, aan wien de last tot overbrenging van den brief werd opgedragen, zien zij echter geen kans om zich te verwijderen, waarom die naar Bruinisse aan den Maire van de Stolpe werd gezonden, met verzoek, om dien door loodsen van daar te doen overbrengen Deze vertrokken nog dien zelfden avond. Het ongunstige weder houdt hen zelfs niet terug. De Engelsche Bevelhebber geeft aan deze bede terstond gehoor. Den stroom opzeilende, ankert hij onder den wal van Colijnsplaat. Ofschoon door de Zierikzeesche batterij met eenige schoten begroet, onthoudt hij zich van tegenweer, daar het kanonschot hem geenszins deert. Aanhoudende mist alleen verhindert alle werkzaamheden. Dit dralen verwekt bij de onrustige menigte een nadeelig

vermoeden. Men dringt onder een woest geschreeuw tot afdoening. Met de uiterste moeite wordt de rust gehandhaafd. Eindelijk besluit de Regering, om, met overleg van den Franschen Commandant, eenige Afgevaardigden naar boord der schepen te zenden. Ontzettend is het gejuich der tallooze schaar, welke het vaartuig met de witte vlag tot aan den oever vergezeld. De voorslag is de overgave der stad, onder voorwaarde van vrijen aftogt voor de Fransche bezetting en beambten. De Vlootvoogd weigert dien, op grond der reeds gevestigde Hollandsche vrijheid, welke hem het aangaan van zulk een verdrag niet vergunt. Eigen verdediging moet hier beslissen, en hij verklaart zich gereed hiertoe den verzochten bijstand te leenen. Men bepaalt alleen in het geheim een teeken, op het uur van middernacht, om de partij te kenmerken, welke men oordeelde te moeten nemen. De bezending keert met het schriftelijk antwoord terug, hetwelk aan den Franschen Kommandant is gerigt. De laatste, waarschijnlijk onderrigt van de onmogelijkheid van toevoer van manschap of ontzet, beseft ten volle het gevaar, waarin hij zich bevindt, daar hij, bij mangel van verdrag, zich met de bezetting op genade zal moeten overgeven. Hij kiest daarom den voorzigtigsten maatregel, om de stad in aller ijl te verlaten. Daar de gelegenheid over het Viaansche veer bij Stavenisse door de Engelschen niet is verbinderd, neemt hij den togt over het eiland Tholen en werpt zich in Bergen-op-Zoom. Het afgesprokene nachtsein verzekert den Britschen Vlootvoogd van den gunstigen keer van zaken. Op den 8sten verschijnt hij, reeds vroeg in den morgen, met eenige Officieren en manschap binnen de stad; en de zegepraal is zonder bloedstorting voldongen. Terstond verkondigt de wapperende Oranje-vlag, met het spelen der klokken, de algemeene vreugde. De volijverige vaderlanders, de meer genoemde Heeren Willem Adriaan de Jonge, Willem Maurits de Braauw en de voormalige Maire Thomas Adriaan van Adrichem worden aan het hoofd der stedelijke regering geplaatst, en de Hollandsche omwenteling verwerft ook in deze gewesten eenen nieuwen steun. Geheel Schouwen en Duiveland, en weldra ook Tholen en Noord-Beveland, worden door de Franschen met allen mogelijken spoed verlaten, en, tegen alle verwachting, is de zoo lang tergende overmoed, binnen weinige dagen, voor den heerschenden geest der vrijheid bezweken.

Het wapen van Zierikzee is een veld van keel, met eenen leeuw van sabel. Men wil dat dit zinspeelt op den leeuwenmoed, door de Zierikzeenaren in het wederstaan der Vlamingen ten bloede en als ter dood betoond. Het wapen is omgeven door een borduursel van goud. Twee de hoofdletters van den naam der stad, zijn de eene regt, de andere omgekeerd, tot steunsel van het schild geplaatst en daarboven is eene opene ruit, met een kruisje op de bovenste punt, zijnde alles van goud. Of die van Zierikzee in de kruisvaarten in de elfde en twaalfde eeuw naar het heilige land gerigt, zich ook begeven hebben, dan waarvan dit zijn oorsprong heeft, is onbekend. Ook ziet men dit wapen op onderscheidene plaatsen door eenen zeeman en eene zeevrouw vast gehouden, die anders in het Schouwsche wapenschild zelf vertoond worden, ter aanduiding, dat de stad en het eiland, wegens hare gelegenheid en onderling belang, aan elkander verknocht, door de zee in het midden der baren staande gehouden worden.

De vlag dezer stad is rood.

ZIERIKZEE (DE HAVEN-VAN-), gegraven kanaal in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie het voorgaande art.

ZIERIKZEE (HET KASTEEL-VAN-), meestal 's Gravenhof genaamd, voorm. kast. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr., kant., gem. en distr. *Zierikzee*, W. van de Balie, achter de Groote kerk.

In het jaar 1048 werd met het bouwen van dit kast. een begin gemaakt. Eymbius (1) meent dat het door Boudewijn van Rijssel, Graaf *van Vlaanderen*, gesticht is, om de omliggende landen onder zijn bedwang te houden en dat het bij het verdrijven der Vlamingen aan den Graaf is gekomen, doch men zou bezwaarlijk kunnen aantoonen dat Zierikzee ooit in de magt der Vlamingen geweest zij. Veel waarschijnlijker is het, dat tot het bouwen van dit grafelijk Hof reden zullen gegeven hebben de eerste invallen der Vlamingen in Zeeland, bijzonder in het eiland Walcheren, dat, benevens de overige eilanden Bewester-Schelde, te dier tijd, doorgaans de twistappel tusschen de Graven van Holland en Zeeland en die van Vlaanderen geweest is, bij welke gelegenheid de nood van het land, de tegenwoordigheid der landsheeren vereischte, en het dezen het raadzaamst was zich te laten vinden, daar, waar zij wegens de zekerheid der plaats en onverzettelijke trouw der ingezetenen zich veiligst konden ophouden. Het was een groot en schoon gesticht, naar den smaak dier tijden. De Graven van Zeeland hielden er hun verblijf als zij Zierikzee met hunne tegenwoordigheid vereerden, en de hooge vierschaar werd er gespannen.

Reigersberg, die zijne kronijk geschreven heeft in en omtrent het jaar 1548, verhaalt (2), dat toen, op hetzelfde erf, nog een huis stond, alwaar een Burggraaf zijne hooge zitting hield, 's Gravenhof genaamd; en Boxhorn, wiens kronijk is uitgekomen in het jaar 1644, voegt er bij (3), dat velen, nog in leven zijnde toen bij schreef, in hunne jeugd van dit hof eenige overblijfselen van vervallen muren, met de poort, daar men uit en in plagt te gaan, gezien hebben. In het jaar 1615 heeft de Regering van Zierikzee dit erf uitgegeven en verkocht, om betimmerd te worden, en zijn te dier tijde de grondslagen van onderscheidene muren ontdekt en uitgedolven, waaruit de omtrek van het hof nog kon gezien worden.

ZIERIKZEE (HET POORT-AMBACHT-VAN), streek lands op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Poort-Ambacht (Het).

ZIERINCZEE, oude naam van de stad Zierikzee, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Zierikzee.

ZIEUWENT of Zieuwend, ook Zijwent gespeld, op sommige kaarten 't Soewan en Schouwen en naar men wil oudtijds Sijenwede, d. i. bezaaide weide, geheeten, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, distr., arr. en 7 u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en ½ u. N. ten W. van *Groenlo*, gem. en ¾ u. W. N. W. van *Lichtenvoorde*; met 200 h. (waarvan slechts 13 met de kerk en school in de kom, de overige verspreid) en ongeveer 1400 inw., die allernitmuntendst vlas verbouwen, uit hetwelk men dikwerf zulke fijne garens spint, dat de zeven, acht, ja somtijds negen stokken slechts de zwaarte hebben van een half Nederlandsch pond.

Deze buurs. wordt gehouden voor het Terra Siellandorum, voorkomende in het verdrag tusschen Arnulphus, den twintigsten Bisschop van Utrecht, en Godschalk, Graaf *van Zutphen*, in 1059.

---

(1) *Chron. Zel.*, LII, CH, pag 112.

(2) *Dije Chronycke van Zeelandt*, D. I, bl. 44.

(3) *Chronyck van Zeelandt*, D. I, bl. 386.

De inw. die er op 9 na allen R. K. zijn, maken, met 490 uit de gem. *Ruurlo*, eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Gelderland* behoort, ongeveer 1790 zielen, en onder deze ongeveer 1500 Communikanten telt, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt en eene eigene begraafplaats heeft. De eerste Pastoor, die hier na de Hervorming gestaan heeft, is geweest JOHAN JOSEPH MARYN. De kerk, aan den H. WERENFRIDUS toegewijd, is een nieuw gebouw, met eenen koepeltoren en van een orgel en twee altaren voorzien. Men heeft er eene school, welke gemiddeld door 150 leerlingen bezocht wordt.

ZIEUWENT (HET) of HET SYWENT, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 5 u. O. ten Z. van *Zutphen*, kant. en 3 u. Z. ten O. van *Lochem*, gem. en ½ u. Z. O. van *Ruurlo*; met 70 h. en 410 inw.

ZIEZE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie ZEESE.

ZIJBECARSPEL, d. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. N. W. van *Hoorn*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Medemblik*, gem. *Zijbecarspel-en-Benningbroek*, aan een watertje, de Gouwe genaamd, doch de streek, waar langs dit watertje stroomt, is niet volbouwd, maar heeft onderscheidene tusschenruimten.

Men telt er in de kom van het d. 57 h. en 460 inw., en, met het kerkelijk daartoe behoorende gedeelte van het geh. de Woere, 61 h. en 500 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden.

Het Raadhuis, tot welks opbouw de Regenten, bij handvest van FILIPS VAN BOURGONDIË, gegeven den 17 September 1462, verlof verkregen, staat nu vernieuwd in het westeinde van Benningbroek, naast aan Zijbecarspel. Op dit Raadhuis bewaart men eenen zilveren vogel, gelijkende op eene kraai, en hangende aan een groen lint, welke, volgens overlevering, den titulairen Ambachtsheer tot zinnebeeld van zijne waardigheid zou hebben gediend.

De Herv., die er 310 in getal zijn, onder welke 100 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Hoorn*, ring van *Spanbroek*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES AMBROSIUS, die er in 1573 beroepen werd en in het jaar 1580 naar Amsterdam vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van den Burgemeester. De kerk was vóór de Reformatie aan den H. Martelaar LAURENTIUS toegewijd. Het begeven van de pastorij kwam den Graaf toe; het instellen geschiedde door den Proost van West-Friesland. De pastorij bezat zestien morgen (13 bund.) lands, maar de Pastoor had, om den Westfriesche dijk te onderhouden, zware lasten te dragen. Het kosterschap, dat ook ter begeving van de Graven stond, bragt jaarlijks een Philippusgulden (1 guld. 25 cents) op. De kerk plagt een oud, langwerpig vierkant gebouw te zijn, waarvan het koor een weinig boven het andere gedeelte verheven was, doch in het jaar 1815 is dat koor afgebroken, zoodat het thans een vierkant gebouw is zonder orgel, maar met eenen geheel van steen gebouwden toren, waarvan het onderste of zoogenaamde vierkant ruim 23 ellen en de daarop staande spits nagenoeg even hoog is.

In het jaar 1422 werd belast, dat de vergadering van de Middelkogge, in Dregterland, moest gehouden worden in de parochiekerk van ZIJBECARSPEL.

De R. K., van welke men er 180 telt, plagten hier een kerkhuis te hebben, waarin de dienst door den Pastoor van Lambertschagen werd waargenomen, doch in 1816 is voor de vereenigde R. K. statie

Lambertschagen-de-Weere-en-Zijbecarspel eene kerk met pastorie daaraan vast gesticht, in het geh. de Weere, onder *Zijbecarspel.* Zie WEERE (DE).

Het Diakoniefonds te ZIJBECARSPEL is opgerigt, in 1628, uit vrijwillige giften van huwelijken als anderzins. Door spaarzaam beheer was dit kleine fonds, in het begin van de achttiende eeuw, tot ruim 2000 gulden geklommen; een gedeelte is toen in landerijen belegd, het overschot steeds klimmende werd van 1760 tot 1784 op het gemeenelands kantoor te Hoorn overgebragt, ten bedrage van 2890 gulden, zoodat, bij de tiercering in het jaar 1810, de gedeeltelijke vernietiging ook dit fonds trof.

De dorpschool wordt gemiddeld door 55 leerlingen bezocht.

In het jaar 1492 werd ZIJBECARSPEL, wegens deelneming aan het kaas- en broodspel, veroordeeld om eene schatting te betalen.

In het jaar 1508 werd dit d. door eenen zwaren watervloed geteisterd.

In het jaar 1602 ontstond er een hevig geschil tusschen dit dorp en de stad Hoorn, onder anderen over den weg genoemd de Achterwijzend.

ZIJBECARSPEL-EN-BENNINGBROEK, gem. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Medemblik* (2 k. d., 14 m. k., 5 s. d.); palende N. W. aan de gem. Opmeer, N. aan Abbekerk-en-Lambertschagen, O. aan Midwoud-en-Oostwoud, Z. O. aan Nibbixwoude-en-Hauwert, Z. aan Wognum-en-Wadway en aan Spanbroek.

Deze gem. bestaat uit de Zijbecarspel-polder en den Benningbroeker-polder; bevat de d. Zijbecarspel en Benningbroek, benevens een gedeelte van het geh. de Weere; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1563 bund. 28 v. r. 95 v. ell., waaronder 1545 bund. 16 v r. 99 v. ell. belastbaar land, en telt 127 h., bewoond door 135 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 900 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden. Ook heeft men er éenen korenmolen.

De Herv , die er ongeveer 600 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. van Zijbecarspel uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. van *Benningbroek-en-Nibbixwoude.*

De 4 Doopsgez., die men er aantreft, en de 2 Hersteld Evang. Luth., die er wonen, behooren tot hunne respective gem. te *Medemblik.*

De R. K., van welke men er ruim 300 telt, worden tot de stat. van *Lambertschagen-de-Weere-en-Zijbecarspel* gerekend.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te Benningbroek en ééne te Zijbecarspel, welke gezamenlijk gemiddeld door 120 leerlingen bezocht worden.

De d. ZIJBECARSPEL en *Benningbroek* zijn, volgens handvest van Hertog WILLEM VAN BEIJEREN, op den 21 Februarij 1413 [1414], onder den naam van ZIJBECARSPEL tot eene stad verheven en sedert met vele voorregten beschonken, onder anderen ook voorzien van eene wekelijksche markt, welke echter thans niet meer bestaat. In het jaar 1456 werden haar de privilegiën, die *uit oorzake van rebellie* verbeurd waren, op zekere voorwaarden teruggegeven. Thans is deze gem. eene heerl., welke den 13 Januarij 1741 door de Regenten is aangekocht, van de Staten van Holland en West-Friesland, voor eene som van 4000 guld., met de zelfde regten en servituten als of zij aan partikulieren toebehoorde.

Het wapen dezer gem. is van azuur, met eenen boom, waarop drie vogels en staande op een terras, alles van goud.

ZIJBECARSPEL-POLDER (DE), pold. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Medemblik*, gem. *Zijbecarspel-en-Benningbroek*; palende N. O. aan den Polder-van-Opmeer, en de Meerlanden, N. aan den Abbekerker-ban, O. aan den Benningbroeker-polder, Z. aan de Westender-landen en den Polder-van-Spanbroek.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 769 bund.

ZIJDE (DE), water in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Zevenhuizen*, hetwelk nabij Moercapelle uit de ringsloot van de droogmakerij de Zuidplas voortkomt en in eene westelijke rigting naar de Rotte loopt, met welke rivier dat water door een verlaat gemeenschap heeft.

ZIJDEBALEN, voorm. buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr., kant., gem. en ¼ u. N. W. van *Utrecht*, buiten de Waardbarrière, op den *Oort*, onder den geregte van *Pijlsweerd*, aan de Vecht en den straatweg van Amsterdam naar Utrecht.

Op dit voorm. buit. bestond nog, vóór ruim 40 jaren, de beroemde zijderederij in het laatst der zeventiende eeuw, door JACOB VAN MOLLEM, op zijne toenmaals vorstelijke en door den Dichter HOOGVLIET bezongen lustplaats, gesticht. Thans bestaan er twee warmoeziershofsteden te zamen groot 6 bund. 16 v. r. 20 v. ell.

ZIJDEL (DE) of HET ZIJDELMEER, water, vroeger in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, thans prov. *Noord-Holland*, gem. *Uithoorn*, dat uit de Legmeer voortkomt en in eene zuidoostelijke rigting naar den Uithoorn loopt, waar het zich met een verlaat aan den Amstel aansluit.

ZIJDELINGSDIJK (DE ST. JANS-) of DE ST. JANS-ZIJDELINGSCHE-DIJK, gewoonlijk de ZIELENDIJK genoemd, in oude stukken ook ZIELINGSDIJK, oude dijk op de zuidelijke grens van het westelijke deel van *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, in eene westelijke rigting, loopende van het Belgische d. St. Laurens naar den Praetpolder, gem. Eede.

Volgens het gevoelen van sommigen zoude het moeten zijn de ZEELINGSDIJK, d. i. het gedeelte van den Graaf-Jansdijk, dat onmiddellijk tegen eenen arm der zee lag; terwijl het andere gedeelte wel gelegd was om Vlaanderen tegen overstroomingen te beveiligen, maar toch niet onmiddellijk tegen het water lag.

In November 1848 zijn bezuiden dezen dijk, op Belgisch grondgebied, bij het graven van het uitwateringskanaal naar Heist, naauwelijks 4 ell. beneden den grond, opmerkelijke olifantsbeenderen gevonden, namelijk: een maaltand en twee slagtanden, zijnde de laatste 2 ell. lang en ruim 3 palm. in omtrek; een dezer was nagenoeg geheel, de andere afgebroken. Deze beenderen kwamen overeen met die, welke afgebeeld zijn in de *Messager des sciences et des arts dans la Belgique*. Gand, 1834, Tom. II, planches III, figur 1 et 3. *Memoire sur les ossements fossiles d'elephans trouvés en Belgique*. Daar bij was nog een been, door sommigen gehouden voor eenen hoorn, doch door bevoegden geacht te zijn eene der valsche ribben van den olifant.

ZIJDELMEER (HET), water, vroeger in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, thans prov. *Noord-Holland*. Zie ZIJDEL (DE).

ZIJDENSKERK, d. in de *Niedorper-kogge*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZIJDEWIND.

ZIJDENT (TER), b. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. N. W. van *Hoorn*, kant. en 3 u. Z. W. van *Medemblik*, gem. en 5 min. Z. van *Spanbroek*.

ZIJDEPOLDER (DE), pold. in den *Crimpenerwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Ouderkerk-op-den-IJssel*, palende N. W. aan het Buitenland van den IJssel, N. O. aan den Geer-polder, Z. O. aan Schuwachts-diep, Z. W. aan het Langeland.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 374 bund., alles schotbaar land, en wordt door twee molens, op den IJssel, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,54 ell. onder A. P.

ZIJDEPOLDER) (DE, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Voorburg*, gem. *Veur-en-Noordzijde-van-den-Leidschendam*; palende N. W. aan den Veen-polder, N. O. aan den Fluit-polder, Z. O. aan het hooge land onder Leydschendam, Z. W. aan den Binnen-polder en den Boven-Veen-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 151 bund., alles schotbaar land, en wordt door eenen molen, op de Dobbewatering, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 0.95 ell. onder A. P.

ZIJDERVELD, heerl. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld*: palende N. aan de heerl. Everdingen, O. aan den Diefdijk, die haar van het graafs. Culenborg scheidt, Z. aan het graafs. Leerdam, W. aan het graafs. Leerdam en de heerl. Tienhoven.

Deze heerl. bestaat uit de pold. Over-Zijderveld en Neder-Zijderveld en bevat het d. Zijderveld, benevens eenige verstrooid liggende h., beslaat eene oppervlakte van 298 bund. 70 v. r. belastbaar land; telt 93 h., bewoond door 102 huisgez., uitmakende eene bevolking van 540 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die er ruim 500 in getal zijn, onder welke 170 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Gouda*, ring van *Leerdam*, behoort. De eerste, die, na de scheiding van *Everdingen*, aldaar het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Lukas Meinardi, die in het jaar 1619 herwaarts kwam, en in het jaar 1620 of 1621 overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De R. K., die er ongeveer 25 in getal zijn, parochiëren te *Everdingen*. — Men heeft in deze heerl. éene school, welke gemiddeld door een getal van 50 leerlingen bezocht wordt.

Deze heerl. behoorde voorheen den Heer van Arkel. In het jaar 1312 gaf Johan van Arkel aan die van Zijderveld eenen vrijen watergang, genaamd den Huibert.

Het d. Zijderveld of Sijderveldt, ook wel eens Zeiderveld gespeld, ligt 4 u. N. O. van Gorinchem, 1¼ u. Z. O. van Vianen, ¼ u. Z. Z. W. van Everdingen. Men telt er in de kom van het d. 22 h. en 110 inw. De kermis valt in op den eersten Zondag in Julij.

ZIJDERVELD (NEDER-), pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld*; palende N. aan Over-Zijderveld, O. aan den Diefdijk, welke hem van den Tienhovensche-polder scheidt, Z. aan Kortgerecht, W. aan Over-Boeikop en Bolgerijen.

Deze pold. wordt door eene sluis, op den Huibert, van het overtollige water ontlast.

ZIJDERVELD (OVER-), pold. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Vianen*, gem. *Everdingen-en-Zijderveld*; palende N. aan Everdingen en Zeisdal, O. aan den Diefdijk, welke hem van den Goilberdingsche-polder scheidt, Z. aan Neder-Zijderveld, W. aan Bolgerijen en Tienhoven.

Deze pold. wordt op den Huibert, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 0.35 ell. boven A. P.

ZIJDESKERKE, d. in de *Niedorper-kogge*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZIJDEWIND.

ZIJDEWIJN, heerl. in de *Langestraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZEIDEWIJN-CAPELLE.

ZIJDEWIND, oudtijds ZIJDERSKERKE of ZIJDESKERKE, d. in de *Niedorperkogge*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3 u. N. ten O. van *Alkmaar*, kant. en 1½ u. Z. W. van *Schagen*, gem. *Oude-Niedorp-en-Zijdewind*, 1½ u. N. W. van *Oude-Niedorp*. Men telt er in de kom van het d. 39 h. en 250 inw. en met de daartoe behoorende b. de Weel, de Boomen en Blokhuizen 59 h. en ruim 340 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De inw., die er op 27 na, allen R. K. zijn, behooren tot de stat. in *'t Veldt*.

De 27 Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *Oude-Niedorp-en-Zijdewind*, welke hier eene kerk heeft, waaraan in het jaar 1652 de eerste steen gelegd werd. Deze kerk heeft noch toren, noch orgel en de klok hangt aan den voorgevel. In dit bedehuis wordt des zomers, om den anderen Zondag, des namiddags gepredikt, doch des winters heeft er geen godsdienstoefening plaats.

De dorpschool wordt gemiddeld door 50 leerlingen bezocht.

De kermis valt in den derden Zondag in September.

ZIJDEWIND-DIJK (DE) of DE TOLKERDIJK, dijk in de *Schagerkogge*, prov. *Noord-Holland*, in eene oostelijke rigting van den Ouden-Zeedijk tusschen de gem. *Schagen-en-Burghorn* ter eener zijde en *St. Maarten-Eenigenburg-en-Valkoog* en *Haringcarspel*, ter andere zijde, naar de Prigdijk loopende.

ZIJDEWINDE (HOOGE) of DE HOUVE, dijk in *Zuid-Holland*, strekkende van Wassenaarsgeest oostwaarts, dwars door de Vliet, ter plaatse waar de Leydschendam lag, tot achter de kerk van Berkel, en voorts tot aan de grenzen van Schieland en Rijnland.

ZIJDEWINT, voorm. dijk van den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, tusschen de wateren van de Lecke en den Donck, zoo als die vermeld wordt in een handvest van Graaf FLORIS V, anno 1277, den vierden dag na Paschen. Vermoedelijk wordt hier door de ZOUWENDIJK verstaan. Zie dat woord.

ZIJDWEG (DE), b., prov. *Noord-Holland*, arr. en 3½ u. Z. W. van *Amsterdam*, kant. *Nieuwer-Amstel*, 2 u. W. van *Amstelveen*, gem. *Aalsmeer-en-Kudelstaart*; met 58 h. en 350 inw.

Men heeft er eene kerk der vereenigde Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgez., in 1844 nieuw gebouwd, zijnde de oude door brand vernield. De dienst wordt er door eenen vaste predikant waargenomen. De gem. bestaat uit 190 zielen, onder welke ruim 60 Ledematen. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest J. C. BLEYKER, die in het jaar 1738 van Middelharnas herwaarts kwam, en in het jaar 1747 naar Alkmaar vertrok.

ZIJDWENDING (DE), geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie ZEIDWENDING.

ZIJDWENDING (DE), water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie ZEIDWENDING.

ZIJDWIJNDE, heerl in de *Langestraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie ZUIDEWIJN-CAPELLE.

ZIJGERSWOUDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie SIGERSWOLDE.

ZIJL (DE) OF DE ZIJLE, ook wel de REGTER-ZIJL geheeten, riviertje in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*.

Het neemt zijnen oorsprong uit den Oude-Rijn, aan de Spanjaardsbrug, 8 min. ten O. buiten de Zijlpoort der stad Leyden, die, waarschijnlijk, van dit watertje haren naam ontleend heeft. Vervolgens loopt zij door de gem. *Leyderdorp*, *Oestgeest-en-Poelgeest* en *Warmond*, valt in het breede water, het *Zweyland* genaamd, vereenigt zich daarna aan de linkerzijde, met de *Eymerspoel*, en vervolgt daarmede zijnen weg door het dorp *de Kaag*, zich ontlastende in de ringsloot van het *Haarlemmermeer*, ter plaatse, waar het stoompompwerktuig de Leeghwater staat, terwijl het ter regter zijde, door de *Spijkerboor*, in de *Kever* valt, en daarmede vereenigd, zich door de Balgerij in de zelfde ringvaart ontlast.

Het was in de nabuurschap van dit water, dat het leger van Graaf LODEWIJK VAN LOON, voor zijne echtgenoote, Vrouwe ADA, zich in het bezit van het graafschap willende vestigen, door Graaf WILLEM, oom van Vrouwe ADA, deerlijk geslagen en voorts op de vlugt gedreven werd, met dat gevolg, dat een groot aantal der vlugtelingen, de ZIJL willende overzwemmen, daarin hun einde vonden.

In latere tijden werd DE ZIJL onder de zoogenaamde Vroonwateren gerekend, waarop de stad Leyden het regt van visscherij uitoefende, die jaarlijks bij de Vroonmeesters plagt verhuurd te worden, onder beding, dat de huurders alle visch, die door hen gevangen werden, binnen Leyden ter markt moesten brengen: alles ingevolge de keuren, in den jare 1594, daarop gemaakt. Grooter uitgebreidheid dan tegenwoordig moet eertijds DE ZIJL gehad hebben, naardien BEKA het een meer noemt. Nogthans gewaagt er MELIS STOKE van onder den naam van water.

» Ende occ als men die waarheit verhoert
» Worden vele ter zelve wile
» Versmoert in 't water, heet de Zile
» Dats in 't water bi den Rine

De kronykschrijver heeft het oog op de bovengemelde nederlaag van graaf LODEWIJK VAN LOON.

ZIJL (DEN), voorm. adell. h. in de stad *Utrecht*, op de *Oude-Gracht*, nabij de *Bakkersteinebrug*.

ZIJL (HET HUIS-TE), of het ZIJLHOF, voorm. adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 10 min. O. van *Leyden*, gem. en 20 min. N. N. W. van *Leyderdorp*, langs de Zijl, aan den lagen Rijndijk.

Het was weleer het stamhuis van het adell. geslacht VAN ZIJL, welks Heeren, aldaar veeltijds gewoond hebben. In het jaar 1420, ten tijde van de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, nam Hertog JAN VAN BEIJEREN dit huis stormenderhand in, sloeg allen, die hij er in vond, dood en stak het in brand. Nadat het naderhand vernieuwd was, namen de Hoekschen, onder welken WILLEM en JAN VAN ZIJL, die meesters van Leyden waren, dit huis in, en bezetteden het met eenig krijgsvolk, onder DIRK POTTER, uit 's Gravenhage, dat dagelijks van hier op de Kabeljaauwschen uitviel, en plunderden de huizen Ter-Does en

Zwieten, waarop de Aartshertog MAXIMILIAAN, door de Kabeljaauwschen aangezocht in het land kwam, en Leyden belegerde; als wanneer het dit huis mede gold. De Markgraaf van Antwerpen, het op MAXIMILIAANS last beschietende, dwong de bezetting het over te geven, en liet den Bevelhebber POTTER, benevens zes anderen, het hoofd afslaan, de ligchamen op het rad leggen en hunne hoofden op staken zetten.

Dit huis is later door verkooping vervreemd en in het jaar 1490 gekomen aan ROELAND LE FEBVRE, Heer *van Liesveld*, wiens kleinzoon Jonker ROELAND LE FEBVRE, dit huis weder verkocht aan den Heer VAN OBDAM, die het bij naasting moest overdoen aan Heer WILLEM VAN PIJNSEN, van wien het verder gekomen is aan Jonker DIRK VAN SCHAGEN, Heer *van Goudriaan*, en na hem aan Vrouw MARIA DE TIENNES, Gravin *van Warfuzé*, Vrijvrouwe van *Oud-en-Nieuw-Goudriaan*, *St. Hubrecht*, *Waddinxveen*, *Zijl*, enz. In de laatste helft der vorige eeuw werd het in eigendom bezeten door Mr. JACOB VERSTOE VAN VARIK.

ZIJL (KLOOSTER-DER-NONNEN-BIJ-DE-), Nonnenkloost. te *Haarlem*. Zie ZIJLKLOOSTER.

ZIJL (DE KROMME-), dat gedeelte van de riv. *de Zijl*, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, hetwelk van de Stinksloot tot aan de Zwanenburger-watering loopt.

ZIJL (DE LINKER-), naam, welken men wel eens geeft aan het riviertje DE LEDE, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie LEDE (DE).

ZIJL (DE REGTE-), dat gedeelte van de riv. *de Zijl*, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, hetwelk van de Zwanenburger-watering tot aan het Zweyland loopt.

ZIJL (DE REGTER-), naam, welken men wel eens geeft aan het riviertje DE ZIJL, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZIJL (DE).

ZIJLAARDER-MEER (HET), voorm. meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie SILLAARDER-MEER.

ZIJLBERG of ZEILBERG, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 5 u. O. ten N. van *Eindhoven*, kant. en 2 u. N. O. van *Asten*, gem. *Deurne-en-Liessel*, 25 min. Z. O. van Deurne; met 76 h. en 330 inw.

Volgens overlevering moest dit geh. aldus genoemd zijn, omdat hier in overoude tijden schepen zouden gevaren hebben, doch het is zonderling hoe veel onwaarschijnlijkheden men somtijds opeen stapelt, om den naamsoorsprong van een of ander dorp verre te zoeken, terwijl de waarheid, als het ware, voor de voeten ligt. Wie toch, die weet, dat *zijle*, *zile* of *zille* eene waterleiding beteekent, zal nog een oogenblik twijfelen, of dit gehucht zijnen naam ontleend hebbe aan eene der menigvuldige waterloopen, die men in de Peel aantreft. De grond is er bezaaid met keisteentjes, onder welke zeer fraaije, zelfs van doorschijnend marmer, gevonden worden.

De inwoners vinden veelal hun bestaan in den landbouw, voorheen bestonden zij meest door de potten-, dakpannen- en vloersteenenbakkerijen, van welke er thans nog slechts eene pottenbakkerij is. De voor deze bakkerijen benoodigde klei haalt men hier uit den grond. Ook vindt men omtrent dit gehucht eene soort van geel zand, hetwelk zoo sterk verwt, dat het vlakken in de kleederen geeft, die er zeer moeijelijk weder uitgaan.

ZIJLBRUG (DE), brug in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie SPANJAARDSBRUG.

ZIJLDIEP (HET), gegraven kanaal in het *Oldambt*, prov. *Groningen*.

Het is eene verlenging van het water de Ae genaamd, hetwelk vroeger in de *Hooge-Veenen* van Muntendam ontstond, doch thans ½ u. N. W. van het dorp Scheemda begint, en, door het zoogenaamde Opdiep, met dat dorp en vervolgens, door een verlaat, met het trekdiep van Groningen naar Winschoten in verbinding gebragt, in eene noordelijke rigting doorloopt tot aan het dorp Nieuwolda, terwijl het alvorens, bij het geh. het Waar, het Oude-diep en het Nieuwe-diep heeft opgenomen.

Te Nieuwolda neemt het Zijldiep echter weder eenen anderen loop aan, vloeit eerst noordwaarts, vervolgens noordoostwaarts; neemt in zijnen loop den Hondshals op en vereenigt zich ten W. van Termunten met een water insgelijks *Ae* genaamd, waarmede het zich door de Termunterzijl in de *Eems* ontlast.

ZIJLDIEP (HET), water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, dat ten N. van het d. Visvliet uit de vereeniging van de Visvlietervaart met de Lauwers ontstaat, van daar noordwaarts door Pieterzijl en Munnikerzijl loopt en zich vervolgens in het *Reitdiep* ontlast.

ZIJLDIJK, geh. in *Fivelgo*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 2¼ u. N.W. van *Appingedam*, gem. en ½ u. N.W. van *'t Zandt*, op en aan den Oudedijk. Dit geh., hetwelk veel van een dorp heeft, telt 88 h. en ongeveer 460 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. De grond is er zavelachtig en wel tot 3,4 en 5 palm. diep, waarna men, of zeer goed zand, of ook eerst leem en daarna zand aantreft. Men heeft hier eenen koorn- en pelmolen.

De Doopsgez., die hier en in het d. 'T Zandt wonen, maken eene gem. uit, welke 170 zielen en onder deze 70 Ledematen telt. Vóór het jaar 1803 werd deze gem. door Liefdeprediker uit de gem. bediend, doch toen werd voor het eerst een Leeraar van elders beroepen, zijnde geweest A. Cuperus, die in het gezegde jaar van de Knijpe, prov. Friesland, herwaarts kwam en in het jaar 1812 te Zijldijk overleed. De kerk, gesticht in 1773, is een zeer goed gebouw, zonder toren of orgel.

Men heeft er ook een uitstekend fraai en ruim schoolgebouw, en telt er ruim 100 leerlingen.

Men wijst er bij eene plaats, waar eene sluis heeft gelegen, de gewezene haven aan bij het Oosternieland, thans grasland en het bed van eenen voormaligen breeden en diepen stroom buiten den weg; en op Zijldijk de Oude Lei of het Oude Maar, gaande naar eene andere sluis. Dit eerstgenoemde gewezene stroombed is de grensscheiding der kwartieren, voortgaande naar den ouden Eemsdijk. In 1453 legden het convent van Wittewierum, de gemeene buren van Zijldijk, en het convent van Selwerd een eind dijks uit, den Arm geheeten, strekkende van den toenmaligen Eemsdijk tot aan de Oosterniezijl, en verder van die zijl opwaarts in het Noorden, waardoor werd binnengedijkt het Selwerder-voorwerk de Hornerij, en ten behoeve van het convent van Wierum en de buren van Zijldijk den Oude-Arm en eenig land, waarin het laatstgenoemde convent den dijkstoel bezat. Vervolgens maakte men in dit zelfde jaar tusschen het convent Selwerd, het convent Wierum en de buren van Zijldijk eene schikking, ter afdijking van eenen arm, strekkende aan de eene zijde van de Nieuwezijl naar den Koldeholsterhorn en van die zijl in het Noorden en zoo wederom naar den Koldeholsterhorn.

ZIJLE (DE), riviertje in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zijl (De).

ZIJLHOF (HET), voorm. adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zijl (Het Huis-te-).

ZIJLKLOOSTER (HET) of HET KLOOSTER-DER-NONNEN-BIJ-DE-ZIJL, voorm. kloost. te *Haarlem*, in de *Zijlstraat*.

Dit kloost. werd bewoond door Reguliere Kanunnikessen. Wanneer het gesticht is, weet men niet te bepalen; doch dat het door geestelijke dochteren reeds in het jaar 1408 bewoond is, blijkt uit eene vergunning van den Pastoor en Cureet der hoofd- of parochiekerk der stad Haarlem, GERARDUS VAN IJSSELSTEIN, aangaande de bediening der sakramenten en het regt der begraving aan de Nonnen van dit klooster, in het gemelde jaar gegeven. De geestelijke dochters van dit klooster volgden den levensregel van den H. AUGUSTINUS, en waren alhier, haar leven lang, op belofte van hare maagdelijke reinheid te bewaren, opgesloten en behoorden mede tot de orde van den H. FRANCISCUS. Zij leefden van geene aalmoezen, maar van het werk harer handen, met spinnen, weven, borduren enz. Het is buiten tegenspraak, dat het gedeelte der stad, waarin dit gesticht gebouwd is, daaraan de naam gegeven, maar geenszins daarvan ontleend heeft, alzoo dit klooster, in den aangehaalden brief van GERARDUS VAN IJSSELSTEIN, genoemd wordt CONVENTUS BIJ DER ZIJL.

Wanneer, na de Hervorming, de goederen en gebouwen der Geestelijkheid aangeslagen en verkocht werden, is dit klooster onverkocht en aan de stad in eigendom gebleven, en sedert verbouwd tot een hof voor de Palts-Gravinne AMELIA, Hertogin *van Beijeren*, vrouwe en douairière VAN BREDERODE enz., welke aldaar eenigen tijd haar verblijf gehouden heeft; maar later is het vervallen en diende tot eene turfschuur voor de armen. De toren van dit gebouw is in de zeventiende eeuw vernieuwd, en, tot gemak der reizenden, met een uurwerk voorzien, waarnaar de Leydsche trekschuiten afvoeren. In 1817 is dit klooster en de daarop alstoen nog aanwezige toren, wegens bouwvalligheid, verkocht en afgebroken, zijnde de grond gedeeltelijk verkocht en gedeeltelijk stedelijk eigendom gebleven en aan de bewoners van de daar omgelegene huizen in huur afgestaan.

ZIJLLAAN-EN-MEIJE-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Leyderdorp*; palende N. aan de Dwarswetering, die hem van den Boterhuis-polder scheidt, O. aan den Munneke-polder, Z. aan den Kalk-polder, Z. W. aan den Oude-Rijn, W. aan de Zijl.

Deze pold. wordt door eenen molen, op de Dwarswetering van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,58 ell. onder A. P.

ZIJLRIJT (DE), water in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, in den *Noord-polder*, hetwelk een begin neemt onder *Usquert*, aan het Noordpolder-kanaal, waarvan het een tak is, en vervolgens noordwaarts aanstroomende naar den polderdijk, zich daar door eene sluis ontlast.

ZIJLROEDE (DE), water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie DORZUMERTOCHT.

ZIJLSTERBUREN, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Sneek*, ½ u. W. N. W. van *Nieuwland*, waartoe het behoort.

Dit geh. wordt aldus genoemd naar de Tjaardzijl, aldaar in den Tjaardijk liggende.

ZIJLVEST-DER-DRIE-DELFZIJLEN, de vereeniging van de drie zijlen, liggende in *de Delf*, te *Delfzijl*, prov. *Groningen*. Zie DELFZIJLEN (HET ZIJLVEST-DER-DRIE-).

ZIJLWATERING (DE), water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, hetwelk bij de Zijde of landscheiding tusschen Rijnland en Delfland

eenen aanvang neemt, in eene noordoostelijke rigting de gem. *Wassenaar en-Zuidwijk* doorloopt, op de hoogte van het d. Wassenaar den naam van Wassenaarsche-watering draagt en zich bij Rijnvliet in den *Rijn* ontlast.

ZIJLWEG (DE), bestrate weg in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, in eene westelijke rigting van Haarlem naar Overveen loopende, waaraan een gedeelte van Overveen ligt. Hij wordt door den spoorweg doorkruist.

ZIJLWERT, voorm. landstreek in de prov. *Groningen*. Zie SELWERD.

ZIJP (DE), bedijking in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZIJPE (DE).

ZIJP (DE), landg. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en gem. *Arnhem*.

Dit landgoed wordt in eigendom bezeten door den Heer W. G. J. H. Baron BRANTSEN VAN DE ZIJP.

Hier is op den avond van 4 Mei 1845 brand ontstaan in een dennenbosch, hetwelk grootendeels, over eene oppervlakte van ruim 205 ell., in de asch is gelegd.

ZIJPDIJK (DE), dijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, in eene zuidelijke rigting van den Haze-dwarsdijk, langs de Zijpe, naar den Droomerdijk loopende.

ZIJPE, kerk. ring, prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, bevattende de volgende 13 gem., als: Barsingerhorn-en-Haringhuizen, Calandsoog, Helder, Huisduinen, Hypolitushoef-en-Westerland, Kolhorn, St. Maarten-en-Valkoog, Oosterland-Stroe-en-den-Oever, Petten, Schagen, Wieringerwaard, Noord-Zijpe en Zuid-Zijpe-en-Eenigenburg. Deze ring telt 10,000 zielen, onder welke 5000 Ledematen, en 22 kerken, die door 14 Predikanten bediend worden.

ZIJPE (DE), ook DE ZIJP gespeld, bedijking in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Zijpe-en-Hazenpolder*; palende N. aan het Koegras, O. aan den Wieringerwaard, de Schagerkogge en Geestmer-Ambacht, Z. aan den Groeter-ban, den Hargen-ban en den Petten-polder, W. aan den Hazen-polder en het strand tegen de Noordzee.

Vóór de oudste bedijking bestond DE ZIJPE waarschijnlijk uit gebroken land, gorzingen en ondiepten, gedurig onder water liggende. Van de eerste bedijking vindt men geen zeker berigt, doch dat DE ZIJPE voor de eerste maal zou ingebroken zijn in het jaar 333 en de vlugtelingen Schagen zoude gesticht hebben, is bezwaarlijk te gelooven. Onze kronijken getuigen, dat Graaf WILLEM, broeder van DIRK VII, in het jaar 1203, *ter Zipe is comen gerheden*. Hieruit zou schijnen, dat DE ZIJPE toen reeds tot land gemaakt was; tenzij men door DE ZIJPE alleen verstaan wilde een kanaal of Zwin, dat uit de Noordzee tusschen Petten en den Keteldnin doorliep en waarvan de bedijking haren naam zoude verkregen hebben. Sedert wil men, dat de bedijking is ingebroken. In een handvest van Hertog ALBRECHT, van het jaar 1388, wordt gezegd, dat *Rijnland niet meer die Zijpe dijken zal*. Elders vinden wij, dat WILLEM, eerste Heer *van Schagen* en bastaardzoon van Hertog ALBRECHT, het eerst DE ZIJPE bedijkt en tot land gemaakt heeft, welke bedijking toen het NIEUWLAND werd geheeten. Deze gebeurtenis wordt gemeenlijk tot gemeld jaar 1388 gebragt. De gezegde handvest toont niet onduidelijk, dat de ZIJPE toen zoo groot niet was als tegenwoordig, loopende de dijk van Petten tot

aan Calandsoog, en van daar naar de Keins, eene buurt in de Schagerkogge. Deze bedijking brak echter na weinige jaren in, en dreef met de zee gemeen, wel 160 jaren lang, eer de bedijking weder bij de hand werd genomen, zoodat de bedijkers zeer weinig eer en veel minder voordeel daarvan gehaald hebben. Uit oude echte stukken blijkt, dat omtrent 1440, aan de Heeren VAN EGMOND en BREDERODE, van 's Graven wege, een eisch gedaan is, om DE ZIJPE te bedijken; of dat hij, als Overheer, dit zelfs zouden doen. Uit latere stukken en voornamelijk uit het octrooi van 1551 kan men nagaan, dat de Heeren VAN EGMOND en BREDERODE zwarigheden over de bedijking van DE ZIJPE hebben opgeworpen, omdat die te na zouden raken aan hunne jurisdictiën, te weten, ten aanzien van de jurisdictie der Heeren VAN EGMOND aan de heerl. van Petten, en ten aanzien van de Heeren VAN BREDERODE, aan die van Calandsoog. Dit kan, sedert het jaar 1440, of vroeger, het werk van tijd tot tijd tegengehouden hebben; hoewel men de bedijking van DE ZIJPE altoos als noodzakelijk heeft aangemerkt, vermits de duinen, welke de Hollandsche kust voorheen gedekt hadden, langs deze geheele streek, deels door verstuiving, deels door het afslaan der zeebaren ten eenemale waren weggeraakt, zoo als in de jaren 1443, aangetoond, en deswege, op den 23 April deszelfden jaars, raming gemaakt werd. Daarom heeft dan de aanleg van eenen zeedijk gelegenheid gegeven tot het droogmalen van den geheelen polder. Hierop volgde, dat Hertog FILIPS VAN BOURGONDIË, op den eerstvolgenden 1 Mei een octrooi verleende om DE ZIJPE te bedijken. Hij gebruikte er deze bewoordingen in, zeggende: *te vreden te zijn, dat het voors. land*, DE ZIJPE *genaamd bedijkt wordt, hetzij door ons, of op onze kosten, hetzij het bedijkt werdt door anderen, zoo als het door onze Gouverneurs en Raaden gevoegelijkst en voordeeligst zal uitgevonden worden*. De steden Medemblik, Hoorn en anderen gaven in dien tijd te kennen, dat zij aan dit algemeen werk niets doen konden, alzoo zij te zeer bezwaard waren. Doch hetzij door wien de bedijking toen tot stand gebragt is, men heeft reden om te denken, dat er omtrent dien tijd iets ondernomen werd; indien het waar is, dat DE ZIJPE naderhand, in September 1569, een doorbraak geleden heeft. Hoe het daarmede moge zijn, het is zeker dat deze polder omtrent dien tijd, lang met de zee gemeen gelegen heeft, ofschoon men het herdijken, om het groot gevaar van geheel Holland, noodig en ook doenlijk oordeelde. In het octrooi van Keizer KAREL V, van den 31 Maart 1551, naar den loop van den Hove, verleend aan Heer JAN VAN SCHOOREL, Kanonnik van St. Maarten te Utrecht, wordt gemeld dat de Keizer, in het jaar 1516, aan zijnen neef CORNELIS, Heer VAN ZEVENBERGEN, insgelijks octrooi vergund had om binnen zeven jaren DE ZIJPE te bedijken; hetwelk niet volbragt was. Heer JAN VAN SCHOOREL, met zijne eerste medestanders, ving het werk aan; doch het bleef wederom steken, tot nadeel van velen, welke zich in deze onderneming hadden gewikkeld; waarom Koning FILIPS II, in het jaar 1551, octrooi verleende, daarbij verklarende, de bedijking te zullen doen, ten zijnen koste, bevestigende de ingelanden in hun voorheen verkregen regt. Hierdoor werd de ZIJPE eerlang drooggemaakt en met zeer goeden uitslag bebouwd. Zekere CORNELIS POULISZ heeft het eerste huis in deze bedijking gebouwd, en zekere Jonkheer VAN BOEKHOLT liet in de nabijheid van Petten twee zoutkeeten daarin optimmeren, met zekere grachten daar rondom gedolven.

Den 1 November 1570 had er een groote watervloed plaats, waardoor de Hondsbossche op drie plaatsen doorbrak. Het water liep met

den eersten vloed aanstonds 4 ell. hoog. De twee zoutheeten stortten aanstonds omver en nog 80 huizen spoelden door den vloed geheel en al weg; daarbij verdronken wel 200 menschen, en van de 104 huizen, die in DE ZIJPE stonden, bleven slechts 24 staan, die echter mede veel schade hadden geleden. Paarden, koeijen en schapen verdronken in groote menigte. Dientengevolge werd aan de bedijkers, op den 22 Maart 1571, een nieuw octrooi verleend, waarbij dat van 1561 werd geapprobeerd en aanmerkelijk vermeerderd, zoodat men op nieuw het bedijken heeft aangevangen en voortgezet, met dat gunstig gevolg, dat in het jaar 1572 de dijken weder eene tamelijke hoogte hadden en tot zeewering eenigermate dienen konden. In dat zelfde jaar werden echter, op last van SONOY, de dijken doorgestoken en de bruggen en sluizen afgebroken, ten einde den Spanjaard, die Haarlem bemagtigd had, te beletten in het Noorderkwartier in te dringen, ten gevolge waarvan alles weder onderliep, en hetgeen vroeger was overgebleven en gespaard of naderhand hersteld en gemaakt, weder verloren ging.

In dezen staat schijnen de zaken gebleven te zijn tot in 1596, als wanneer, op den 20 September van dat jaar, door de toenmalige Staten van Holland en West-Friesland, op nieuw is verleend octrooi tot bedijking, met last dat zij in het volgende jaar moest worden aangevangen en zoo mogelijk volbragt; doch den 15 Augustus 1597 ontstond een felle storm uit het Noordwesten, waardoor de nieuwe bedijking op vele plaatsen scheurde, hetgeen de bedijkers weder vele nieuwe moeiten en kosten baarde, die zij ook niet ontzagen; zij hervatteden het werk terstond, zoodat het in het volgende jaar volkomen hersteld was, en sedert dien tijd is de bedijking gebleven.

DE ZIJPE beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 5262 bund. De inw. vinden meest in landbouw en veeteelt hun bestaan, zijnde de grond gedeeltelijk bouw-, maar meest weiland, en wel van de beste soort die men elders vinden zal; dewijl daarenboven vele dezer landen tamelijk hoog liggen, zoo heeft men in DE ZIJPE een minder getal molens dan in andere bedijkte waarden in Noord-Holland, hetwelk de prijs der landerijen, uithoofde van de vermindering der ongelden, zeer doet rijzen.

Behalve door het Groot-Noordhollandsch-kanaal en den daar langs loopenden grooten schelpweg tusschen Alkmaar en het Nieuwediep, welke deze bedijking in eene noordoostelijke strekking doorsnijden, is zij door een aantal rijwegen en breede slooten doorkruist, waaraan de huizen en boerderijen gelegen zijn, die de navolgende dorpen en gehuchten uitmaken; als: de hoofdplaats Schagerbrug, de dorpen Burgerbrug of Eenigenburgerbrug, St. Maartensbrug en Oude-Sluis en de geh. het Zand en de Stolpen.

De Herv., die er zijn, behooren tot de gem. *Noordzijpe c. a.* en *Zuidzijpe-en-Eenigenburg*, en hebben in deze bedijking vier kerken, als: ééne aan Sint Maartensbrug, ééne aan de Eenigenburgerbrug, ééne aan Schagerbrug en ééne aan de Oudesluis.

De Doopsgez., die er wonen, behooren tot de gem. *Noord-zijpe* en *Zuidzijpe*.

De R. K., die men er aantreft, maken, met die uit den *Hazenpolder*, eene stat. uit, welke tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *Noord-Holland*, behoort, 390 Communikanten telt, en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, staande aan eenen achterweg, is aan *Onze Lieve Vrouw geboorte* toegewijd.

Men heeft in deze bedijking 5 scholen, als: ééne aan de Burgerbrug, ééne aan St. Maartensbrug, ééne aan de Oudesluis, ééne aan Schagerbrug en ééne aan het Zand.

Vóór eene eeuw bestonden in deze bedijking 70 buitenplaatsen, thans zijn er nog slechts twee.

De Zijpe heeft, met *Wieringerwaard,* een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen,* dat den 1 Mei 1825 is opgerigt en ongeveer 40 Leden telt.

In de Zijpe is geboren de Wijsgeer Johannes Theodorus Rossyn, die in 1775 tot Hoogleeraar der Wijsbegeerte, Natuur- en Bovennatuurkunde te Utrecht benoemd werd. Hij was geb. 18 Dec. 1744, † 27 Dec. 1817.

Deze bedijking wordt door 31 molens van het overtollige water ontlast en staat onder het bestuur van *Zijpe-en-Hazen-polder,* bestaande in eenen Dijkgraaf, zes Heemraden, tien Hoofd-Ingelanden, eenen Secretaris en eenen Penningmeester.

Den 9 September 1839 is alhier brand ontstaan, waardoor een molen en drie woningen in de asch zijn gelegd.

ZIJPE (DE), water in *Fivelgo,* prov. *Groningen.* Zie Sijp (De).

ZIJPE (DE), naam, onder welken het d. Nieuw-Loosdrecht, in het balj. der *Loosdrechten,* prov. *Utrecht,* vroeger wel eens voorkwam. Zie Loosdrecht (Nieuw-).

ZIJPE (HET) of het Nieuwe-Zijpe, ook wel Wijd-Aars geheeten, vaarwater in *Zeeland,* dat, uit het *Krammer* en de *Grevelingen* voortkomende, in eene zuid-zuidwestelijke rigting, tusschen den Stoof-polder en de schorren van Rumoirt en Nixke (nu de in 1847 bedijkte Anna-Jacoba-polder) door, naar het *Mastgat* loopt. — Het is ruim 500 ell. breed, 3000 ell. lang en 104 tot 266 palm. diep.

Dit water is, behalve het Slaak, dat weinig en alleen bij hoog water bevaren wordt, het eenige, dat den weg opent voor alle schepen, die tusschen Zeeland en Holland heen en weder varen, waardoor het dan ook zeer scheeprijk is.

Het Zijpe, op goede oude kaarten Sippe geheeten, pleeg eertijds beoosten de schorren van Rumoirt te loopen; doch dit vaarwater, thans veelal het Oude-Zijpe genoemd, schijnt omstreeks 1670—1680 toegewassen of onbevaarbaar geworden te zijn, als hebbende destijds de Ambtenaren van de Admiraliteit hun verblijf op Rumoirt verlaten en op Duiveland gevestigd. — De Wijd-Aars schijnt toen het algemeen vaarwater geworden te zijn en van lieverlede zijnen naam met die van de Zijpe verwisseld te hebben.

Ten einde van het Krammer in het Zijpe te varen, staan op den zeedijk van den Hoofd-polder, twee lamplichten op 450 ellen van elkander, het zuidelijkst is het hoogst en op 1¼ mijl, en het andere op 1 mijl zigtbaar. Beiden moeten in één gehouden worden.

ZIJPE (HET), huis en herberg op het eil. *Duiveland,* prov. *Zeeland,* distr., arr., kant. en 2¼ u. O. van *Zierikzee,* gem. en ¼ u. Z. van *Bruinisse,* aan het water van dien naam.

Het is een zeer vermakelijk en levendig oord, waar de stoombooten van Rotterdam op Antwerpen en Middelburg aanleggen, om de passagiers, die naar Zierikzee moeten, uit te zetten, waartoe een aanlegsteiger gebouwd en een straatweg naar Zierikzee aangelegd is; terwijl hier alsdan diligences gereed staan, om die reizigers naar de plaats hunner bestemming te brengen. Deze herberg, welke bevoren binnendijks stond, wordt daarom als uitspanningsoord nog al door de inwoners van Zierikzee bezocht.

Vroeger stond aldaar een Admiraliteitshuis, hetwelk bewoond werd door eenen Commies, die zeven sloeproeijers onder zich had, en alle de schepen van en uit Holland naar Braband en Vlaanderen bestemd, visiteerde; ook werden aldaar de uitgaande regten betaald. Bij dit huis lag eene batterij, om, ingeval van tegenstand, gebruikt te worden, en in tijd van oorlog, den doortogt aan vijandelijke schepen te betwisten. De batterij is geslecht, en ter plaatse, waar het Admiraliteitshuis gestaan heeft, ziet men thans bouwland.

ZIJPE (DE NIEUWE-), bedijking, prov. *Noord-Holland*. Zie Wieringerwaard.

ZIJPE (HET NIEUWE-), vaarwater, prov. *Zeeland*. Zie Zijpe (Het).

ZIJPE (NOORD-), kerk. gem., prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, gem. *Zijpe*.

Tot deze gem. behooren de inw. van de Schagerbrug, de Oude-Sluis en het Zand. Men heeft er twee kerken, als ééne aan de Schagerbrug en ééne aan de Oude-Sluis en telt er ruim 1500 zielen, onder welke ruim 500 Ledematen. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Daniel Meusevoet, die in het jaar 1620 herwaarts kwam, en in het jaar 1654 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van Hoofd-Ingelanden.

ZIJPE (NOORD-) of aan de Oude-Sluis, Doopsgez. kerk. gem., prov. *Noord-Holland*.

Tot deze gem. behooren de Doopsgez. van Schagerbrug, de Oude-Sluis en het Zand. Men heeft er eene kerk, staande aan de Oude-Sluis, en telt er 200 zielen. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

ZIJPE (OUDE-), Doopsgez. kerk. gem., prov. *Noord-Holland*. Zie Zijpe (Zuid-).

ZIJPE (HET OUDE-), voorm. vaarwater, prov. *Zeeland*. Zie Zijpe (Het).

ZIJPE (ZUID-) of Oude-Zijpe, Doopsgez. kerk. gem., prov. *Noord-Holland*.

Tot deze gem. behooren de Doopsgez. inw. van Sint Maartensbrug en Burgerbrug. Men heeft er eene kerk aan den *Burgerweg*, nabij Petten, en telt er 250 zielen. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

ZIJPE-EN-EENIGENBURG (ZUID-), kerk. gem., prov. *Noord-Holland*, klass. van *Alkmaar*, ring van *Zijpe*.

Tot deze gem. behooren de Herv. inw. van St. Maartensbrug, Burgerbrug en Eenigenburg. Men heeft in deze gem. drie kerken, als: ééne aan St. Maartensbrug, ééne aan den Burgerbrug en ééne te Eenigenburg, en telt er 1300 zielen, onder welke 490 Ledematen. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Nicolaas Molerius, die in het jaar 1658 herwaarts kwam en in het jaar 1674 naar Harderwijk vertrok. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder agreatie van de Hoofd-Ingelanden.

ZIJPE-EN HAZEN-POLDER, gem. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen* (1 k. d., 12 m. k., 9 s. d.); palende N. aan de gem. den Helder-en-Huisduinen, O. aan Wieringerwaard, Schagen-en-Burghorn en St.-Maarten-Eenigenburg-en-Valkoog, Z. W. aan Warmenhuizen, Z. aan Schoorl-Groet-Harger-en-Camp en Petten, W. aan de Noordzee.

Deze gem. bestaat uit de bedijking de Zijpe en den Hazenpolder; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 6745 bund. 87 v. r. 91 v. ell., waaronder 6632 bund. 10 v. r. 78 v. ell. belastbaar land; telt 571 h., bewoond door 750 huisgez., uitmakende eene bevolking van 3600 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden. Ook heeft men er twee koornmolens.

De Herv., die er 2600 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. van Noordzijpe uit en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Zuidzijpe-en-Eenigenburg*. — De Doopsgez., die men er 450 telt, maken de gem. van Noordzijpe en Zuidzijpe uit. — De Evang. Luth., die men er 30 telt, behooren tot de gem. van *Alkmaar*. — De R. K., van welke men er 520 aantreft, maken de stat. van de Zijpe uit.

Men heeft in deze gem. vijf scholen, als: éene aan de Burgerbrug, éene aan St. Maartensburg, éene aan de Oude-sluis, éene aan Schagerbrug en éene aan het Zand, welke gezamenlijk gemiddeld door 550 leerlingen bezocht worden.

Door deze gem loopt het Groot-Noord-Hollandsch-kanaal. Zie het art. ZIJPE (DE).

ZIJPENBERG, gemeenlijk den SIEPENBERG genaamd, landg. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr., kant. en 1¼ u. N. O. van *Arnhem*, gem. en ¼ u. W. ten Z. van *Rheden*, onder *Velp*, waartoe het kerkelijk behoort.

Dit landg. is vooral een bezoek van den vreemdeling overwaardig, niet alleen, om het overheerlijk uitzigt, dat men van den top geniet over verschillende hoogten, met heiden, eikenhakhout en dennenbosschen bedekt, over de met landgoederen en lusthuizen bezaaide streek, langs den kronkelenden loop van den IJssel, over de bekoorlijke verscheidenheid van groen, dat de uitgestrekte dalen en bergen van Beekhuizen versiert, ja over de, aan de andere zijde van den Rijn en den IJssel gelegene, Betuwsche en Zutphensche velden, met tallooze torens vervuld; maar allermeest is de ZIJPENBERG merkwaardig, om het water, dat men er aan den voet van de hoogste verhevenheid, in grootere hoeveelheid dan ergens elders in dezen omtrek, uit den grond ziet vloeijen, zoodat het, op sommige plaatsen, zelfs in dunne straaltjes, langs de overhangende wortels der boomen afloopt. Van deze schoone gelegenheid tot eenen uitmuntenden aanleg, hoewel eene bezitting van den eigenaar van Rozendaal, is echter tot hiertoe geen gebruik gemaakt, zoodat dit heerlijke water, na nagenoeg alleen tot het drenken van tallooze schapen gediend te hebben, voor het overige ongebruikt in het zand terugzinkt.

ZIJPENDAL, landg. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, arr., kant. en gem. *Arnhem*, werwaarts van dit landg. een straatweg loopt.

Dit landg. valt spoedig in het oog, dat weinige plaatsen voor eenen fraaijen aanleg zoo voordeelig kunnen zijn gelegen als dit landgoed. Immers, wat kan men zich schooner daartoe denken, dan eene lagchende vallei, aan alle zijden, maar vooral ten Noorden en Oosten, door hooge heuvels ingesloten, waar, onder verscheidenheid van zwaar geboomte, op onderscheidene plaatsen rijke bronnen ontspringen. Het water dezer bronnen, van alle kanten te zamen loopende, deelt zich aan eenen grooten vijver mede; waaruit de St. Jansbeek ontspringt, welke, na het naburige Sonsbeek verfraaid en onderscheidene molens rondgedreven te hebben, door de stad loopt en zich vervolgens in den Rijn stort. Deze schoone ligging is ook niet ongebruikt gebleven, en men voelt zich gedrongen den kieschen smaak in den aanleg dezer plaats te

bewonderen, hetzij men gebragt wordt in eene diepe vallei, waar het digte lommer der eerwaardige eiken en beuken de nabijheid der langs het pad kronkelende beek bijna alleen aan haar gemurmel doet kennen; hetzij men zich bevindt op eene hoogte, waar zich onverwachts, over heiden en bosschen, over bouwland en vijvers, het heerlijkste vergezigt vertoont; hetzij men eene rustplaats aantreffe, waar, bij het geklots van eenen waterval, aan eene beek, door bloeijende heesters omzoomd, oor en oog en alle zintuigen tevens genieten.

ZIJPERDIJK (DE), ook wel de Zijper-zeedijk of Zijpsche-zeedijk genoemd, dijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, welke aan den Zijpdijk een begin neemt, langs de Zijpe, eerst, in eene noordoostelijke rigting, naar het Koegras en vervolgens, in eene oostelijke strekking, tusschen dit en de Zijpe door, naar den Wieringerwaard, loopt.

Behalve door dezen dijk wordt de Zijpe ook door eene reeks van voorliggende duinen tegen de zee beveiligd.

ZIJPERVAART (DE OUDE-) of Groote-sloot, water in *de Zijpe*, prov. *Noord-Holland*, dat in het Zuidwesten van de Zijpe aan het Groot-Noordhollandsch-kanaal eenen aanvang neemt, met eene eerst noordelijke en voorts noordoostelijke rigting, de geheele bedijking doorsnijdt en aan de Oude sluis door de groote sluis in de Zuiderzee uitloopt.

ZIJPER-ZEEDIJK (DE), dijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zijperdijk (De).

ZIJ-POLDER (DE OOSTER-), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, grootendeels gem. *Heilo-en-Oesdom* en voor een klein gedeelte gem. *Alkmaar*; palende N. aan Alkmaar, O. aan het Noordhollandsch-kanaal, Z. aan Limmen, W. aan den straatweg tusschen Haarlem en Alkmaar.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 885 bund., waaronder 868 bund. 6 v. r. 50 v. ell. schotbaar land, waarvan 45 bund. 22 v. r. onder *Alkmaar* gelegen, die door middel eener pomp door den Heiloërdijk, door den molen van dezen polder worden bemalen. Het polderbestuur bestaat uit vijf Poldermeesters en eenen Secretaris-Penningmeester.

ZIJPSCHE-SLIJKERDIJK (DE), dijk, prov. *Noord-Holland*, welke, in eene zuidwestelijke rigting, tusschen de *Zijpe* en den *Wieringerwaard* door, van de Oudesluis naar het Barzingerwad loopt.

ZIJPSCHE-ZEEDIJK, dijk in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Zijperdijk (De).

ZIJTAERT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Seyteet.

ZILK (DE), heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Noordwijkerhout-Zilk-en-de-Hooge-Boekhorst*; palende N. aan de Noordhollandsche gem. Bennekom, O. aan de heerl. Hillegom, Z. aan Hillegom en Noordwijkerhout, W. aan Noordwijkerhout.

Deze heerl. bestaat uit den Zilker-polder en Zilker-buitengrond, en bevat niets dan het geh. de Zilk. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. *Noordwijkerhout*. — De R. K., die men er aantreft, worden tot de gem. *Noordwijkerhout* gerekend. — Men heeft in deze heerl. eene school.

Deze heerl., welke sedert onheugelijke tijden door de zelfde Ambachtsheeren als *Noordwijkerhout* bezeten wordt, is thans, even als die heerl., een eigendom van den Heer Wiebold Albert

Willem Grave van Limburg Styrum Noordwijk, woonachtig te 's Gravenhage.

Het geb. de Zilk of de Zelk ligt 3½ u. N. N. O. van Leyden, 1½ u. N. O. van Noordwijk-Binnen, ¼ u. N. O. van Noordwijkerhout.

ZILK (DE), naam, welken men in vroeger tijd ook wel gaf aan dat gedeelte van de trekvaart van Haarlem op Leyden, prov. *Zuid-Holland* en *Noord-Holland*, hetwelk van Haarlem zuidwestwaarts naar Oegstgeest loopt.

ZILKER-BUITENGROND, hooge grond in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Noordwijkerhout-Zilk-en-de-Hooge-Boekhorst*; palende N. aan de Noordhollandsche gem. Bennekom, O. aan de trekvaart, die hem van de hooge veenen van Hillegom scheidt, Z. aan den Zilker-polder, W. aan de Zilker-duinen. — Er staan daarin 8 boerderijen.

ZILKER-DUINEN (DE), duinstreek in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Noordwijkerhout-Zilk-en-Hooge-Boekhorst*, in de heerl. *de Zilk*, ¼ u. N. N. O. van Noordwijkerhout, zuidwaarts tusschen den Noordzijder-polder en den Zilker-polder inloopende.

ZILKER-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*. prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Noordwijkerhout-Zilk-en-Hooge-Boekhorst*, palende N. aan den Zilker-buitengrond, O. aan de Lageveenen, Z. aan den Hoogeveensche-polder, W. aan de Zilker-duinen.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 138 bund. en wordt door eenen molen, op de trekvaart, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 0,85 ell. onder A. P.

ZILLENHUTTE, geh. in het balj. van *Diekirch*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr., kant. en 1 u. Z. van *Diekirch*, gem. *Ettelbrück*.

ZILVENSCHE-POL, buurt. op den *Veluwenzoom*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 4 u. N. van *Arnhem*, kant. en 4 u. Z. Z. O. van *Apeldoorn*, gem. en 2 u. W. van *Brummen*, 1 u. Z. W. van *Hall*, waartoe het behoort; met 5 h. en 50 inw.

ZILVERBEEK (DE) of het Zilverbeekje, watertje in *Gelderland*, kw. *Zutphen*.

Het ontspringt op de *Schaarsheide*, onder Aalten; stroomt noordwaarts aan langs het stadje Lichtenvoorde, de gehuchten Lievelde en Zieuwent, om zich bij het Ruurlosche-broek in de *Molenbeek* te ontlasten Het ontleent zijnen naam van het zeer fraai, wit, zilverzand, dat het oplevert. Vóórheen bragt het eenen papiermolen in werking, waar zeer goed papier vervaardigd werd.

ZILVERHOEKJE (HET), pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Graaf-Hendriks-polder (West-).

ZILVERHOEKJE (HET), hofstede in de heerl. *Steenbergen*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 8 u. W. van *Breda*, kant. en 2½ u. N. van *Bergen-op-Zoom*, gem. *Steenbergen-en-Kruisland*, ½ u. N.W. van *Steenbergen*, ½ u. Z. O. van het d. *de Heen*, in den pold. van *de Heen*.

ZILVOLDE, d. en buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Silvolde.

ZIMANNO, of Straat van Solor, straat in *Oost-Indië*, Z. O. van het eil. *Solor*, een der kleine *Sunda-eilanden*.

ZINDEREN of Sinderen, voorm. havez. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, distr., arr. en 6 u. Z. Z. O. van *Zutphen*, kant. en ½ u. N O. van *Ter-Borg*, gem. *Wisch*.

Deze havez., welke thans zeer vervallen is, wordt in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Roessel.

ZINIA of Zynia, beter Syma, voorm. state, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 3¼ u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en ¾ u. Z. O. van *Rauwerd*, ¼ u. Z. W. van *Grouw*, waartoe zij behoorde.

Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans eene boerenplaats. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 72 bund. 25 v. r., worden in eigendom bezeten door Jetske Jelgers, woonachtig te Grouw.

ZINKWEGSCHE-DIJK (DE), dijk in den *Hoekschewaard*, balj. *Beijerland*, prov. *Zuid-Holland*.

Het is de westelijke dijk van den Oudbeijerlandsche-polder, die aan het Noorden, tegen den zoogenaamden Molendijk stuit, ter zelfder plaatse, waar de Nieuwbeijerlandsche-Spuidijk tegen den genoemden Zinkwegsche-dijk en den Molendijk aanstuit. De Zinkwegsche-dijk strekt voorts zuidwaarts tot tegen den Vuurbakensche-dijk, zijnde de twee aaneengesloten eene gemeene dijkkaadje, welke tegen den Zuidbeijerlandsche-dijk aansluit, en vóór dat de pold. Nieuw-Beijerland was ingedijkt, als de kapitaalste ringdijk van den pold. kon worden aangemerkt; terwijl hij thans alleen dient, om, wanneer de pold. Nieuw-Beijerland mogt invloeijen, Oud-Beijerland te dekken, en omgekeerd, als Oud-Beijerland mogt invloeijen, ook strekken kan, om de pold. Nieuw-Beijerland te beveiligen. Die dijk is thans beplant en wordt beweid.

ZINNEVELD, buit. en boerderij in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1 u. N. van *Haarlem*, kant. en 2 u. Z. van *Beverwijk*, gem. en 1½ u. Z. van *Velsen*, aan den straatweg naar Bloemendaal.

Dit buit., hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 18 bund. 19 v. r. 70 v. ell., wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer Jan Pieter Teding van Berkhout, woonachtig te Haarlem.

ZINSERBUREN, Tsinzerburen of Tsinserburen, b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Idaarderadeel*, arr. en 2 u. Z. van *Leeuwarden*, kant. en 25 min. N. O. van *Rauwerd*, 20 min. Z.W. van *Roordahuizum*, waartoe zij behoort; met 8 h. en 50 inw.

ZINTVELD, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Sonsveld.

ZINWENEN en ZINWIJNEN, namen, onder welke het d. Zennewijnen, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, op sommige kaarten wel eens voorkomt. Zie Zennewijnen.

ZION of de Berg-Zion, voorm. kloost. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, 1 u. N. N. O. van *Zierikzee*, gem. en 20 min. Z. O. van *Noordgouwe*, aan de oostzijde van den kloosterweg, welke van dit gesticht zijnen naam ontleent.

Dit klooster was gebouwd in het jaar 1434, door zekeren Jan Lievens, die, naar men wil, de stamvader zoude geweest zijn van het aanzienlijke geslacht van Cromstrijen, en toegewijd aan den H. Hieronymus, waarvan vermoedelijk de nabijgelegen St. Jeroens-polder zijnen naam ontleend heeft.

De gebouwen lagen binnen eenen ringmuur, welke eene oppervlakte van 4 bund. 9 v. r. 57 v. ell. insloot. Het klooster bezat aanzienlijke goederen en had alleen in de heerl. Noordgouwe ruim 118 bund. Tijdens de belegering van Zierikzee door de Spanjaarden, in het jaar 1575, is het klooster waarschijnlijk door hen verwoest en sedert van tijd tot

tijd gesloopt; althans in het jaar 1579 zijn de steenen en het puin van de vervallen kerk gebezigd, om de zeeweeringen te herstellen.

In het midden der vorige eeuw was er nog een brok van den kerktoren en eenige grondvesten van de kerk te zien, doch deze zijn omstreeks dien tijd afgebroken en uitgegraven. De buitenmuur van het klooster, welke toen mede nog in zijn geheel bestond, is nog lang naderhand in wezen gebleven en zal vermoedelijk in het begin dezer eeuw gesloopt zijn. Sedert eenige jaren is er althans niets meer van te vinden, zijnde de grond geslecht en tot bouwland toebereid.

De kloostergoederen en eigendommen zijn, na het eindigen der grafelijke regering, door de Staten van Zeeland aangeslagen en sedert verkocht of in erfpacht uitgegeven.

Onder de Karthuizers, die dit klooster bewoond hebben, vindt men, als een geleerd en godsdienstig man, vermeld AEGIDIUS AURIFABER of GILLES GOUDSMIT, die in het jaar 1466 overleed (1).

ZIONSBURG, buit. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, arr., kant. en ½ u. Z. van *'s Hertogenbosch*, gem. *Vught*, alleraangenaamst gelegen in de kom van het dorp, alwaar de straatwegen van Breda en Eindhoven op 's Hertogenbosch zich vereenigen. Op dit buit. staat een hecht sterk heerenhuis afkomstig van Kommandeuren der Duitsche orde. In het jaar 1665 schijnt dat huis gebouwd te zijn, althans dat jaartal staat in den voorgevel. Het heeft het laatst in eigendom toebehoord aan Vrouwe ROLINE WILHELMINE Baronnesse VAN RANDWIJCK, echtgenoot van den Heer ANNE PAUL FRANÇOIS RIGOT DE BEGNINS, Luitenant-Kolonel bij den Generalen Staf. Later behoorde dat buiten aan Z. M. WILLEM II, die het in het jaar 1848 van genoemde eigenaresse in koop heeft verkregen. Het is vrij van jagt en grootendeels vrij van tienden. Bij overlevering zegt men dat in de huizingen een onderaardschen gang heeft bestaan naar de in de nabijheid staanden toren en kerk van St. LAMBERT. Die gang is zeker door vergravingen van eene gracht, welke ter zijde van het huis in de rigting van den toren en kerk gevonden wordt, vervallen. In het jaar 1825 is door den tegenwoordigen Burgemeester en Notaris MOLHUYZEN, thans Administrateur van gezegde plaats, den ingang van den gang in eene der kamers opgenomen, en dien vol water bevonden. De toenmalige bewoonster en eigenaresse Mevrouw de wedawe JANNETTES, geb. KERCHERIUS, heeft gezegden Heer MOLHUYZEN verhaald, dat die ingang werkelijk bestaat en dat zij vroeger onderzoek naar den doorgang heeft laten doen, doch dat men, door het water en het uitgaan van het licht, telkens is terug gehouden, die opneming door te zetten.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 8 bund. 63 v. r. 82 v. ell. (2).

ZIPELT (DE), beekje op de *Veluwe*, prov. *Gelderland*, bij *Harderwijk*, voortkomende uit eenen sprong nabij Harderwijk en met eene noordwestelijke rigting in de *Zuiderzee* uitloopende.

---

(1) Men vindt eene afbeelding van dit klooster in den *Zeeuwsche Volks Almanak* voor het jaar 1845 waar mede bl. 50 eene beschrijving daarvan door *Mr.* A. MOENS VAN BLOAS voorkomt.

(2) Eene meer uitvoerige beschrijving van dit goed vindt men in: *Oud-Nederland, in de uitvoerige dagen, overgeblevene Burgen en Kasteelen, geschetst en afgebeeld*, door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA, waar men ook eene afbeelding van het huis aantreft.

ZIPTEN, gedeelte lands in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr., en kant. *Breda*, gem. *Terheyden*, een gedeelte van den pold. *Hartel-Zipten-en-Banten* uitmakende.

ZIRICK (DE), water in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZEDERIK (DE).

ZIRICXZEE, ouden naam van de st. ZIERIKZEE, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie ZIERIKZEE.

ZIRICZEA en ZIRIXEA, Latijnsche namen van de st. ZIERIKZEE, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie ZIERIKZEE.

ZIRIZYA, naam, onder welken de stad ZIERIKZEE, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, in oude stukken voorkomt. Zie ZIERIKZEE.

ZITTEN, d. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*. Zie SETTEN.

ZITTIG, d. in het balj. van *Echternach*, meijerij van *Bech*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Echternach*, gem. en ½ u. Z. W. van *Bech*, aan den *Zittigerbach*.

Men telt er 15 h. en met de bewoners van den molen, 120 inw., die allen in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden. Er is hier eene bijkerk die tot de par. van *Hemstal* behoort.

ZITTIGERBACH (DE), beek in het grooth. *Luxemburg*. Zij ontspringt op de bergen ten N. W. van *Zittig*, bespoelt dat dorp en verder Hemstal, Boudeler en Biwer, heeft eene zuidoostelijke hoofdstrekking, neemt den Rippingerbach op en valt nabij Weeker in de *Syren*.

ZITTIGERMUHL, molen in het balj. van *Echternach*, grooth. *Luxemburg*, kw. en 2½ u. N. W. van *Grevenmacher*, arr. en 5 u. Z. O. van *Diekirch*, kant. en 2 u. Z. Z. W. van *Echternach*, gem. en ½ u. Z. W. van *Bech*, in het d. *Zittig*.

ZOELEN, gem. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Nijmegen*, arr. en kant. *Tiel* (6 k. d., 24 m. k., 9 s. d.); palende N. O. aan de gem. Maurik, O. aan Lienden, Z. O. aan de Linge, die haar van de gem. Tiel scheidt, Z. aan Wadenoijen, waarvan zij almede door de Linge gescheiden is, N. W. aan Buren.

Deze gem. bestaat uit de heerl. Zoelen, en de d. Kerk-Avezaath en Kapel-Avezaath; beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 2759 bund. 40 v. r. 28 v. ell., waaronder 2697 bund. 84 v. r. 98 v. ell. belastbaar land; telt 244 h., bewoond door 293 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1940 inw., die voornamelijk in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden. Ook is er eene stijfselmakerij.

De Herv., die er ruim 1800 in getal zijn, maken de gem. van Zoelen en de Beiden-Avezathen uit. — De Evang. Luth., die men er 5 telt, behooren tot de gem. van *Tiel*. — De 90 R. K., die men er aantreft, parochiëren te *Maurik*. — De 9 Isr., die er wonen, behooren tot de ringsynagoge te *Tiel*.

Men heeft in deze gem. drie scholen, als: ééne te Zoelen, ééne te Kerk-Avezaath en ééne te Kapel-Avezaath, welke gezamenlijk gemiddeld door 255 leerlingen bezocht worden. Deze drie scholen, met de onderwijzerswoningen, zijn sedert weinige jaren geheel nieuw opgebouwd, als: die te Zoelen in 1851, te Kerk-Avezaath in 1841, te Kapel-Avezaath in 1849. Te Kerk-Avezaath is aan de gemeenteschool een bloeijend instituut voor jongeheeren verbonden, waar, behalve in de vakken van het lager onderwijs, ook onderwijs wordt gegeven in de nieuwere talen, de beginselen der oude talen, de stel-, wis- natuurkunde enz.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van keel met een kruis van zilver

ZOELEN, heerl. in den *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, arr. en kant. *Tiel*, gem. *Zoelen*; palende N. W. aan Rijswijk, N. O. aan Maurik, O. aan Ommeren, Z. aan de Linge, die haar van Zandwijk en Drumpt scheidt, W. aan de Avezathen.

Deze heerl. bevat het d. Zoelen en eenige verspreid staande h.; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1432 bund. 71 v. r. 33 v. ell. belastbaar land; telt 129 h., bewoond door 132 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 950 inw., die in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden.

De inw., die er, op 23 na, allen Herv. zijn, onder welke ongeveer 300 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Tiel* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIS VAN UTRECHT, die, volgens de overlevering, in het jaar 1576 Pastoor zijnde, met zijne gem. tot de Herv. overging. In het begin der achttiende eeuw zijn twee Predikanten van ZOELEN tevens derde Predikant te Tiel geweest. Het beroep is eene collatie van den Ambachtsheer. Onder de hier gestaan hebbende Predikanten vinden wij vermeld den Nederduitschen Dichter BERNARDUS BUSSHOF, die er in 1617 van Oijen beroepen werd en in 1619 naar Utrecht vertrok.

De enkele Evangel Luth., die er woont, behoort tot de gem. van *Tiel*. — De 22 R. K., die men er aantreft, parochiëren te *Maurik*. — Men heeft in deze heerl. eene school, welke gemiddeld door 115 leerlingen bezocht wordt.

Het is zeer waarschijnlijk, dat ZOELEN van ouds eene vrije heerschap was, die naderhand door de Graven van Gelderland ten onder gebragt is. Ten minsten Heer OTTO VAN ZOELEN wordt *Edele Heer* betiteld, en zegelde in 1263 met OTTO VAN EMRRE, voerende een kruis voor wapen. Op dat zelfde jaar staat hij tusschen de dienstmannen van den Graaf van Gelre, hetwelk niet wel met den eernaam van *Nobilis viri* kan overeengebragt worden. Omtrent dien tijd was ook in leven Heer WOUTER VAN ZOELEN, Ridder, die in 1273 en 1279 borg was van RUBRECHT VAN BOSINCHEM, en in 1281 zich voor Graaf REINALD aan eenen lombardhouder verpligtte. OTTO VAN ZOELEN was in 1298 reeds overleden, en hij had eene dochter nagelaten, van welke Heer AREND VAN ARKEL, Ridder, Momboor was, en door den Graaf van Gelre ten haren behoeve, tot dat zij mondig was, met het huis van Zoelen beleend werd, onder voorwaarde, dat hij het voor den Graaf zou openhouden, en bezorgen, dat de kinderen van Heer WELT, Ridder, VAN ZOELEN, op dat huis *vertijen*. Naderhand vindt men nog Heer OTTO VAN ZOELEN, Ridder, die, nevens zijn broeder WOUTER, met het gemaal van Wadenoijen, Drumpt, Avezaath en Hamme, in 1333, door den Graaf is beleend. In eenen brief van 1337, die betrekking tot de Veluwe heeft, wordt hij genoemd *Drossate des Graaven van Gelre*, dus is het te denken, dat hij Landdrost aldaar was. In 1344 was hij Rigter van Neder-Betuwe. Het huis en heerlijkheid werd, in 1362, door ARNT VAN ARKEL en zijne twee zonen, aan Hertog EDUARD, onder zekere voorwaarden, overgegeven; en in het jaar 1422 gaf Hertog REINALD die in pandschap aan Heer JAN VAN ROSSEM, Ridder, in welk geslacht die gebleven zijn, tot dat HEYLWIG VAN ROSSEM, in 1566 met DIRK VIJGH trouwende, ZOELEN aan haren man overbragt.

Zoelen wordt, nevens *Avezaath*, in de landbrieven van Neder-Betuwe begrepen. In 1506 heeft Hertog Karel de hooge heerlijkheid des kerspels Zoelen, aan Willem van Rossem en aan zijne nakomelingen verschreven en overgegeven met de gemeenten, wildbaan, tollen, renten, visscherijen in de Linge, die den Heer van Zoelen voormaals toebehoord hadden, uitgezonderd, » dat dezelve heerlijkheid ten » allen tijde, tot schatting en Bedepenningen betaalen zal, ook met klok- » kenslag en dienst der hoogheid bewant blijven." In 1588 vertoonden de Momboors van Joost van Rossem, Heer van Zoelen, aan het Hof, dat Zoelen eene vrije heerlijkheid was, die met geene nieuwe schattingen mogt belast worden, dan alleen met zulke, die andere oude heerlijkheden mede droegen; en klaagden, dat de Ambtman van de Neder-Betuwe haar wilde doen betalen in de onkosten van het vergaderen der Ridderschap, wegens de verbetering der landregten. De Ambtman berigtte daarop, dat Zoelen eene geregtsbank van Neder-Betuwe zijnde, en de landsregten genietende, hare taks moest voldoen. In latere dagen hebben de Heeren van Zoelen, zich bij het regt van hooge heerlijkheid, niet kunnen handhaven, Toen Karel Vygh, Heer van Zoelen, in 1679 overleden was, is de heerl. overgegaan in het geslacht van Renesse en later door aankoop in bezit gekomen van het geslacht van Pieck, want Karel Pieck, Heer *tot Brakel*, werd den 29 Maart 1700 daarmede beleend. Achtereenvolgens waren nu Willem Hendrik Pieck, Anne Frans Willem Pieck, Willem Hendrik Grave van Byland en Anne Frans Willem Pieck eigenaars van Zoelen, door welke laatstgenoemde de heerlijkheid is verkocht aan Aart Johan Verstolk, vader van den voorlaatsten bezitter, Johan Gijsbert Baron Verstolk, Heer *van Soelen* met *den Aldenhaag*, voormaals Minister van Buitenlandsche Zaken, later Minister van Staat, enz. enz., en den 3 November 1845 te Zoelen overleden. Thans is deze heerl. in eigendom toebehoorende aan zijn zusters zoon Johan Adolf Völcker.

Het d. Zoelen of Soelen ligt 7 u. W. ten N. van Nijmegen, ½ u. N. van Tiel, 1 u. O. van Buren, aan de Linge, waarover hier eene brug ligt. Het is eene zeer oude plaats, welke men reeds vermeld vindt op het jaar 880. Men telt er in de kom van het d. 43 h. en ongeveer 320 inw.

De kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Stephanus was toegewijd, is een vrij net gebouw, met eenen dikken hoogen toren. Het orgel in deze kerk, dat er in 1747 in geplaatst was, is in den zomer van 1842 door het inslaan van den bliksem beschadigd. Tot de herstelling werd de gemeente in staat gesteld door den toenmaligen Ambachtsheer Verstolk van Soelen, en zij werd opgedragen aan C. F. A. Naber, Orgelmaker te Deventer, en het orgel den 4 December 1842 weder ingewijd. In de kerk vindt men eene tombe van het oud adell. geslacht van Pieck. In 1844 is er eene nieuwe pastorie gebouwd, welke verre weg de fraaiste van de Betuwe mag genoemd worden.

Men heeft hier een oud adell. h., het Kasteel van Zoelen geheeten. Zie hieronder. Vroeger stond er nog een kast., Aldenhage genoemd, welks Heeren nog vroeger dan die van Zoelen vermeld worden, en waar thans op een der oude heuvels eene deftige graftombe verrijst, welke het stoffelijk overschot van Neêrlands grooten Staatsman, den voormaligen Heer van Zoelen, Johan Gijsbert Baron Verstolk van Soelen, bevat. Zie voorts het art. Oldenhaag.

Er wordt hier jaarlijks den 17 April paarden- en beestenmarkt gehouden.

Bij den watervloed van Januarij 1809, heeft dit dorp groote schade geleden, en verdronken hier drie huisgezinnen, welke met elkander een getal van negentien zielen uitmaakten, die, in weerwil van alle pogingen, onmogelijk waren te redden, en dus jammerlijk moesten omkomen. Bovendien verdronken er achttien stuks hoornvee, vier paarden, negen en twintig schapen en vijf varkens. Tien woningen spoelden geheel weg, terwijl nog twee en veertig anderen zwaar beschadigd werden, gelijk dit ook met alle de boomgaarden het geval was.

In het voorjaar van 1814 zijn hier vier en tachtig Donsche kozakken door den landstorm gevangen genomen, waarbij een Officier van de Kozakken sneuvelde. Deze Kozakken waren achtergebleven en hadden zich eigendunkelijk ingekwartierd, zonder weder te willen vertrekken. Ons Gouvernement heeft ze gevankelijk over de grenzen doen brengen.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van zilver, met een kruis van keel.

ZOELEN, suikerpl. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de indigoplant. à la Bonheur, benedenwaarts aan het Land-van-Voorburg, 1117 akk. groot; met 151 slaven. De molen wordt door water gedreven.

ZOELEN, verlaten plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie Seulen.

ZOELEN (HET KASTEEL-VAN-), oud adell. h. in de *Neder-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr. en 7 u. W. ten N. van *Nijmegen*, arr., kant. en ½ u. N. ten W. van *Tiel*, gem. en 5 min. N. van *Zoelen*.

De geschiedenis van de heerl. Zoelen (zie dat art.) is ook die van het kasteel. Het had dikwijls veel van den moedwil der krijgsknechten te lijden, en bijzonder in 1578 of 1579, toen het door de Spanjaarden, onder Francisco de Valdez, werd verbrand; de stevige muren echter hebben de vlammen en de stormen der tijden wederstaan en tot op heden stand gehouden. Vóór eenige jaren echter heeft het uitwendig een geheel nieuw en fraai aanzien gekregen, hoewel de bouworde van het geheel den stempel der grijze oudheid draagt, gelijk ook nog de poort, die den antieken vorm geheel behouden heeft en boven welke het wapen der Heeren van Zoelen is uitgehouwen, getuigt. Het kasteel is een sierlijk gebouw, met eenen vierkanten toren, die eene fraaije spits heeft; het is omgeven door eene breede en diepe gracht en met veel smaak aangelegd plantaadje. Dreven van prachtig geboomte versieren dit fraaije landgoed, waartoe het tot de heerl. behoorende Aldenhage (de grond van een voorm. kasteel, vroeger met de heerl. *Zoelen* vereenigd) mede beduidend bijdraagt. Door welwillende vergunning van den eigenaar staat de wandeling op dit landgoed voor ieder open, waarvan niet weinigen, door de heerlijke ligging en de lommerrijke dreven uitgelokt, des zomers ook van elders komende, gebruik maken, om zich in de natuur, die zich hier in hare hooge oudheid zoo prachtig vertoont, te verlustigen, terwijl zij op den Aldenhage eene uiterst geschikte en bekoorlijke gelegenheid vinden, om eenige ververscing te bekomen. Niet zelden komt men uren ver om dit landgoed te bezoeken. Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 210 bund. 85 v. r. 80 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Johan Adolf Völcker, die het des zomers bewoont.

ZOELMOND, voorm. heerl. in het graafs. *Buren*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Geldermalsen*; gem. *Beusichem*; palende N. aan de Lek, O. aan Ravenswaay, Z. aan Asch, W. aan Beusichem.

Deze voorm. heerl. bevatte het d. Zoelmond, benevens eenige verspreid staande huizen; beslaat thans, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 403 bund. 36 v. r. 36 v. ell., waaronder 402 bund. 93 v.r 36 v.ell. belastbaar land; telt 98 h., bewoond door 103 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 480 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De Herv., die er 450 in getal zijn, onder welke 160 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Tiel*, ring van *Culenborg*, behoort. De eerste, die in deze gem., na de scheiding van Beusichem, waarmede zij tot in 1669 vereenigd was, het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Johannes Netelenus, die in het jaar 1662 herwaarts kwam, en in het jaar 1663 naar Hien vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De R. K., die men er 16 aantreft, parochiëren te *Buren*. — Men heeft in deze voorm. heerl. eene school, welke gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht wordt.

Deze heerl. was weleer een eigendom der abdij van Marienweerd. In 1250 droeg Abt Rudolf die goederen op, aan Graaf Otto van Gelre; echter den hof (*curtis*) in erfpacht, *in annuam pensionem* behoudende. Uit eenen brief van 1256 blijkt, dat Zoelmond weleer tot de goederen van *Mierlaar* behoord had, en door de abdij gekocht was; want zij verkocht toen aan Graaf Otto *homines nostros, quos cum bonis nostris de Mierlaar emptos et ad Curtem de Sulemunde pertinentes* (d. i. onze mannen, welke met onze goederen van Mierlaar gekocht zijn en tot het hof van Zoelmond behooren), dewijl de leenmannen oproerig werden, en noch regten, noch hulde betaald hadden; onder voorwaarde, dat de Graaf hen houden zal ter zelfden regten, als zij de abdij toebehoord hadden. Een zijtak der Heeren van Buren, moet met dien Hof, door de Graven van Gelre beleend zijn geweest, want Johan van Soelmonde, hetzelfde wapen als Buren voerende, en door die Heeren neef genoemd, komt in verscheidene brieven van 1315 tot 1346 voor, en in 1349 zegelde Alard van Soelmonde met Willem de Ridder van Bosichem. Ook vindt men dat bovengemelde Johan in 1333 de leenpligt van eenige goederen, met den Graaf van Gelre ruilde. Dewijl men dat geslacht sedert niet meer gemeld vindt, kwam Soelmonde zeker bij erfenis of beleening aan de Heeren van Buren.

Het d. Zoelmond oudtijds Soelmonde gewoonlijk Sermond genoemd ligt 3 u. N. W. van Tiel, 1¼ u. Z. van Culenborg, ¼ u. O. van Beusichem, aan den Scheerdijk en den Aalsdijk, welke zich in dit d. vereenigen, en aan den rijweg van Tiel naar het Beusichemsche veer, zeer vermakelijk door bouwland en geboomte omgeven. Het onderscheidt zich van alle andere plaatsen in de Neder-Betuwe door de hooge ligging, zelfs boven den hoogsten watervloed van 1809. In 1842 heeft men ontdekt, dat de hoogte, waarop het dorp gebouwd is, eene verblijfplaats is geweest der Germanen, terwijl men er tevens Romeinsche voorwerpen vond.

Er is aldaar veel doortogt van voerwagens en andere rijtuigen; ook rijdt er alle dagen eene diligence van Utrecht op Tiel en terug door.

De kerk is een middeleeuwsch gebouw, met eenen zwaren toren, welke eene stompe spits heeft. — Vroeger stond hier het oud adell. h. Engelrode. Zie dat woord.

Er wordt hier jaarlijks, den derden Donderdag in Mei en den 11 Julij, paarden-, beesten-, schapen- en varkenmarkt gehouden.

ZOEMBO, baai in *Oost-Indië*, in de *Straat-van-Makassar*, aan de Westkust van het Sundasche eil. *Celebes*, landv. *Mandar*.

ZOEMEREN, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie SOMEREN.

ZOERINKZAND (HET), zandige grond in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, gem. *Laren*, nabij de buurs. *Langen*.

Het was een woest zand, dat vroeger het omgelegen bouwland dreigde te overstuiven, maar door het beplanten met duinhelm en jonge dennen nog tijdig gestuit is.

ZOETEMELKSGAT (HET) of ZOETEMELKSKIL, kil in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Sliedrecht*, welke uit de *Hoogkil* en de *Sneepkil* voortkomende, in eene eerst westelijke en daarna zuidwestelijke rigting tusschen de Ruigtens, bezuiden den Perenboom, Kort-en-Lang-Ambacht en den Huiswaard ter eener zijde en den Louw-Simonswaard, den Hengst-Polder, de Jongeneele-ruigt en de Zuidwaardsche-Hennep ter andere zijde door, in de *Groote-Hel* uitloopt.

ZOETENDAAL, voorm. kloost. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie SOETENDALE.

ZOETENDAL landg. in *Oost-Indië*, op het *Sundasche*, eil. *Java*, resid. *Batavia*, in de *Bataviasche-Ommelanden*, kw. *Tangerang*, onmiddellijk bewesten *Batavia*, grenzende aan het Chinesche kamp en de Mokervaart.

De grond is zeer laag, moerassig en waterachtig. Behalve het gras en de rijst uit de lagere landen, leveren de hoogere streken kokosnoten, brandhout, poetjoek of bindsel voor het gras, alsmede eenige huurpenningen van eenige moestuinen of thekoos.

ZOETEWIEL (DE), vroeger bekend onder den naam van CATTENWIEL of KATTENWIEL, water in het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, gem. *Oud-Vossemeer-en-Vrijbergen*, in den hoek van den *Kerke-polder*, tegen den dijk van den Broek-polder.

ZOETWATER (HET), voorm. water in *Staats-Vlaanderen*, zijnde de oude haven van Oostburg. Zie OOSTBURG.

Het water kan echter nooit zoet geweest zijn, als zijnde met de zee gemeen geweest. De oorzaak van den naam zal gelegen zijn in de oude uitspraak der *ou* als *oe* — doch korter, — die nog in West-Vlaanderen gehoord wordt; voorheen ook hier in zwang was, en in de spelling is overgegaan.

ZOETWATER (HET) of DE ZOETWATER-POLDER, ook wel DE OUDE-HAVEN-VAN-OOSTBURG genoemd, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, arr. *Middelburg*, kant. en gem. *Oostburg*; palende N. W. aan de geslechte Hans-Vriesesschans, Z. O. aan den Grooten-Henricus-polder, Z. W. aan de stad Oostburg, N. W. aan den Veerhoek-polder.

Het ZOETWATER, de oude haven van Oostburg, werd door de Regering dier stad uit de hand verkocht, den 8 Julij 1681, op consent der Algemeene Staten van 30 October 1679, onder vermelding, dat daarin gelegen was 24 gemeten *erfland met deszelfs wederzijdsche wegen en trachels, behoudens dat de ordinaire wegen, daarover gaande, niet mogen werden bedorven of benaut.* Waaruit men zoude mogen

besluiten, dat de polder toen reeds afgedamd of bedijkt was: — anders is het kort daarop geschied.

Op de kadastrale leggers is de Hansvries-schans verkeerdelijk bij het ZOETWATER gebragt. Na aftrek der perceelen daartoe behoorende blijft de polder, met de wederzijdsche dijken, groot 18 bund. 54 v. r. 97 v. ell., waaronder 10 bund. 17 v. r. 43 v. ell. schotbaar land. Hij telt 2 h., onder welke eene kleine boerderij, en wordt in eigendom bezeten door den Heer ALCIDE LOUIS ALEXANDRE DE SWARTE, wonende te Oostburg. De afwatering is in den Grooten-Henricus-polder. Hij wordt bestuurd door den eigenaar.

ZOETWATER-EILAND (HET), eil. in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, tot de *Tenimber-eilanden* behoorende.

ZOETWATER-POLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie ZOETWATER (HET).

ZOGCHEL of ZOGGELEN, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, prov. *Noord-Braband*. Zie SOGGEL.

ZOGWETERING (DE), water in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, hetwelk aan de Klop, onder *Zuilen*, zijn begin neemt, in eene noordwestelijke rigting de gem. *Maarsseveen*, *Tienhoven* en *Breukelen-St. Pieters* doorloopt en zich in de *Weere* ontlast.

ZOLTKAMP of ZOOTKAMP, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 8½ u. W. van *Appingedam*, kant. en 4½ u. W. Z. W. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. W. van *Ulrum*. Men telt er 115 h. en ruim 660 inw., die veelal van de vischvangst leven, waartoe hier 14 snikken en 12 vischschuiten gebezigd worden (1).

De visch, welken men hier vangt, wordt of aanstonds met scheepjes en wagens naar de stad en de dorpen der provincie Groningen vervoerd, of ook gedeeltelijk, vooral schelvisch, schol en scharren, door de Zoltkampers gedroogd. Niet alleen dat dit dorp een aanzienlijk gedeelte van het platte land, en inzonderheid de ingezetenen van Groningen, rijkelijk van hunnen voorraad voorziet, maar er wordt zelfs wel versche zeevisch van daar naar Amsterdam en Hamburg gezonden. Daar de Zoltkampers niet gelijk de Friezen, met hoeken visschen, wijl zij geene wormen tot lokaas kunnen bekomen, zoo kunnen zij van de vischvangst ook alleen des zomers gebruik maken. In den herfst is de visch te wild, om met netten gevangen te kunnen worden, weshalve zij in dit jaargetijde de visch van de Friezen koopen. Van de oestervangst maken zij ook gebruik; halende die van de eilanden Texel, Wieringen en Urk. Hoezeer nabij de ZOLTKAMP ook eene oesterbank gevonden wordt, beteekent deze echter weinig meer, dewijl de oesters, en vooral de jongen, ter grootte van een dubbeltje omstreeks, vóór en na van hier weggehaald en op de Hollandsche en Zeeuwsche oesterbanken overgeplant zijn. De oesters, welke door de Zoltkamper schippers gevangen worden, houdt men voor beter dan de Zeeuwsche, naardien deze niet zoo vast in de schalen zitten, en derhalve minder geschikt zijn voor de verzending. Men rekent, dat er van dit zeeproduct jaarlijks 40 tot 50 lasten naar elders, doch meest naar Hamburg vervoerd worden, van waar zij hooger naar Duitschland en zelfs naar Rusland worden overgebragt. De haring werd hier

---

(1) *Snikken* zijn breede tweemast vaartuigen van ongeveer 20 last of 39 ton, kostende nieuw met zeillaadje en vischtuig ruim 6000 guld. De schuiten zijn kleine spitse eenmast vaartuigen, gewoonlijk 21 à 22 tonnen groot en nieuw met toebehooren 4000 gulden kostende. Beide vaartuigen zijn van eene bun of vijver voorzien.

vroeger tot bokking gerookt, doch de daarvoor gebouwde hang is, ten gevolge van de schaarschheid van panharing, geheel in verval geraakt en onbruikbaar geworden. De grond bestaat te ZOLTKAMP uit zware klei, van onder met zand of schulpen gemengd.

Het is een aangename uitstap voor vele stedelingen en ingezetenen der Ommelanden, om in den zomer hier met familie of gezelschap eenen dag door te brengen, waarvoor aan de haven een ruim logement is.

Dit dorp was vroeger eene versterkte schans, op wier bezit, als geschikt, om den toevoer langs het Loopendediep naar Groningen te beletten, men destijds meerderen prijs; dan nu, stelde, alzoo men de vestingwerken geheel heeft laten vervallen. Men ziet er nog vervallen batterijen.

De Herv. die er ongeveer 370 in getal zijn, behooren tot de gem. Vierhuizen-en-Zoltkamp, welke hier eene (in 1836 gestichte) kerk heeft, zijnde een net langwerpig gebouw, zonder toren of orgel, op eene der noorder bolwerken, dienende nu tevens voor begraafplaats, vroeger werden de lijken naar Vierhuizen gebragt. In deze kerk wordt iederen Zondag, des namiddags, door den te Vierhuizen wonende predikant, godsdienstoefening gehouden. ZOLTKAMP had in 1595 eenen eigen Predikant GERARDUS WILHELMI, die het volgende jaar reeds naar Zandeweer vertrok.

De Christelijke Afgescheidenen, van welke men er ruim 90 telt hebben hier mede eene, in 1841 gestichte, kerk, zijnde een klein gebouw zonder toren of orgel, waarin de dienst om den anderen Zondag, door den leeraar van Houwerzijl-en-Zoltkamp wordt waargenomen, die te Houwerzijl zijn vast verblijf heeft.

De 5 Doopsgez., die wonen, behooren tot de gem van *Mensingaweer*. — De 6 R. K., die men er aantreft, parochieren op *den Hoorn*. — De dorpschool wordt gemiddeld door 110 leerlingen bezocht.

De haven aan den mond van het Reitdiep is deels door paalwerk, deels door steenwerk gedekt. Men heeft reeds sedert jaren er aan gedacht, om hier in den mond van het Reitdiep eene sluis te leggen, waarvan het voorgeslagen ontwerp door eenige deskundigen naauwkeurig onderzocht en getoetst is. Jammer is het, dat het diep zoo verbazend heen en weder kronkelt, waardoor de opslijking van het stroombed zeer wordt bevorderd. Dewijl de aanslijking steeds voortduurt zoo zou, in allen gevalle, eene afdijking dwars over naar Oostmahorn, waar genoegzame diepte is, voorzien van de noodige sluizen, beter en meer afdoende schijnen. Ook is het uitzeilen en binnenkomen op dit Groningerdiep met zoodanige bezwaren vergezeld, dat velen het voor Groningen van meer belang keuren, om de gemeenschap met de Eems zoo gemakkelijk en dienstig, mogelijk te maken.

Men heeft er eene jaarmarkt, invallende op den tweeden Pinksterdag.

In 1581 werd de schans te ZOLTKAMP door de Staatschen onder NORRITS ingenomen. Later schijnt zij weder in Spaansche handen te zijn gevallen, althans, wij lezen, dat Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU., na, in October 1589, in dienst genomen te hebben het volk van den oversten ALLART CLANT, omtrent zestien honderd man sterk, het geluk had DE ZOLTKAMP, na vijf dagen belegs, stormenderhand in te nemen, in het gezigt van de tot ontzet toegeschoten Spanjaarden, waarna hij die schans, uithoofde van haar gewigt, nog voor den winter aanmerkelijk deed versterken. In 1602 lieten de Staatschen, om deze schans in betere staat van tegenweer te brengen, hier contrescharpen aanleggen. Thans bestaat

er van de vestingwerken niets meer dan eene batterij aan den benedenhoek nabij de haven en in eenen dwinger aan de landzijde een kruidkelder; doch sedert 1813 heeft men hier geene stukken of bezetting meer.

Er is een kantoor voor in- en uitklaringen, en in de wintermaanden is het wachtschip van het Groningerwad achter Warffum hier gestationeerd.

In 1848 is van de Zoltkamp een grindweg over Niekerk naar Ulrum gelegd, die in 1850 tot aan Wehe zal worden verlengd, waardoor de weg tot naar Winsum begrind en van daar tot naar Groningen bestraat is.

ZOLWER of Solwer, in het Fr. Soleuvre, voorm. heerl. in het grooth. *Luxemburg*. Zij lag grootendeels in het zuidelijke des lands, op de Lotharingsche grenzen, ten Z. van de balj. van Luxemburg en Arlon; doch er behoorden ook verschillende verstrooide dorpen en gehuchten toe.

Volgens eene lijst van 1692 omvatte het de navolgende dorpen en kleine plaatsen: Zolwer, Differdingen, Ober-Korn, Kayl, Tetingen, Rumlingen, Abweiler, Machtum, Brenshof, Kockelscheuer, Walsingen, Beving, Nieder-Korn, Beles (Belvaux), Diringen, Schrassig, Flaxweiler, Hivingen en Mösdorf, benevens gedeelten van Holtzum, Lendelingen, Bergem, Kahler en Sassem. Later is deze heerl. in tweeën gedeeld en Differdingen tot eene bijzondere heerl. verheven.

De Heeren van Zolwer behoorden tot een oud geslacht. In 1135 wordt melding gemaakt van Wezelin van Zolwer; in 1192 van Wazel van Zolwer; in 1235 van Alexander van Zolwer, den stichter der abdij van Differdingen; in 1324 van Simon van Zolwer; en in 1442 van Jan van Zolwer. Later kwam de heerl. aan het geslacht van Arnoult. Karel Willem van Arnoult, Ridder, Heer *van Sokengen, Beaurepoir, Zolwer en Differdingen*, werd den 27 December 1716 door Keizer Karel VI tot Vrijheer verheven. Zijne nakomelingen hebben den naam van Soleuvre aangenomen en voeren dien nog tot op den huidigen oogenblik.

Ten tijde van het Oostenrijksche Bestuur over Luxemburg, droeg de heerlijkheid Zolwer 9 flor. 2 den. bij, in ieder 1000 flor, die over het hertogdom werden ingevorderd.

ZOLWER, d. in de heerl. *Zolwer*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. Z. W. ten Z. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Esch-aan-de-Alzette*, gem. en ¼ u. Z. O. van *Sassenheim*, aan den voet des *Zolwerbergs*.

Men telt er een kasteel, eene kerk, 50 h. en 360 inw.

De inw., die allen R. K. zijn, maken met die van Eleringen eene par. uit, welke tot het apost. vic. van *Luxemburg*, dek. van *Bettemburg*, behoort, door eenen Pastoor bediend wordt en hier eene kerk en te Eleringen eene kapel heeft en 430 zielen telt.

Te Zolwer worden jaarlijks twee markten gehouden, waarvan de eerste des Dingsdags na Zondag *Laetare* en de andere den derden Dingsdag in October invalt. De eerste vooral is vermaard, wegens het groot aantal paarden, dat er alsdan te koop wordt gebragt, en veelal door Fransche kooplieden opgekocht.

Zolwer is zeer oud. Men vermoedt, dat het het Celobrium is der kaart van Peutinger.

In den stichtingsbrief der abdij van Differdingen in den uitersten wil van Alexander van Zolwer leest men Zoluke, Zelobrium en Corlobrium.

Den 22 Mei 1796 is Zolwer door de Franschen afgebrand.

ZOLWER (HET KASTEEL-), kast. in de heerl. *Zolwer*, grooth. *Luxemburg*, kw., arr. en 3½ u. Z. W. ten W. van *Luxemburg*, kant. en 1 u. N. W. van *Esch-aan-de-Alzette*, gem. en ¼ u. Z. O. van *Sassenheim*, te *Zolwer*.

Hier werd den 15 September 1475 een wapenstilstand gesloten voor den tijd van negen jaren, tusschen KAREL *den Stoute*, Hertog *van Bourgondië*, en LODEWIJK, Koning *van Frankrijk*.

ZOLWERBERG, in het Fr. MONT-SOLEUVRE, hooge berg in het grooth. *Luxemburg*, gem. en ¼ u. Z. O. van *Sassenheim*, te *Zolwer*.

Het is een der hoogste toppen van de *Ardennen*, en behoort tot die bergen, welke het stroomgebied der Maas van dat des Rijns scheiden.

ZOMBEECKE, voormalige burg en heerl. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. Z. van *Breda*, kant. en 3 u. Z. W. van *Ginneken*, gem. *Zundert-en-Wernhout*, 2 min. N. van *Groot-Zundert*.

Deze heerl. behoorde in vroegere eeuwen aan den Abt en het convent van ST. BAAFS te Gent, die haar in het jaar 1527 verkochten aan HENDRIK, Graaf VAN NASSAU, Heer *van Breda*. Zij had onder anderen het volgende zonderlinge regt. Om het andere jaar waren de leenmannen verpligt op St. Severijnsdag (26 Augustus) aldaar aan hunnen Heer eenen treffelijken maaltijd voor twaalf personen te geven; deze moesten over den maaltijd hebben, zes kwarten wijn en drie tot hunnen slaapdrank, terwijl bovendien hunne paarden moesten verzorgd worden van hooi, stroo enz. en in de vier en twintig uren een loopen (6 schepel 2 kop 5¾ vaatje) haver bekomen. De andere zes, die te voet kwamen, mogten medebrengen jagthonden en vliegende vogelen (waarschijnlijk valken, om er mede ter jagt te gaan), die insgelijks moesten verzorgd worden, de honden van brood en de vogelen van aas, elk in eene genoegzame hoeveelheid. Een dergelijke maaltijd werd den volgenden dag tegen den avond weder bereid, wanneer de gedachte twaalf personen van Rijsbergen naar Zundert terugkwamen, Voorheen was hier de plaats nog te zien, waar de burg van Zombeecke gestaan had, thans is daarvan niets meer te vinden.

ZOMERDIJK, buurs. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 9 u. Z. W. van *Assen*, adm. en judic. kant., gem en ¾ u. W. van *Meppel*; met 17 h. en ruim 100 inw.

ZOMERDIJK, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 4 u. N. van *Winschoten*, kant. en 4 u. N. O. van *Zuidbroek*, gem. en ¾ u. Z. W. van *Termunten*, 20 min. N. W. van *Woldendorp*, waartoe het kerkelijk behoort; met 4 h. en ruim 30 inw.

ZOMERDIJK, geh. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. N. ten W. van *Hoorn*, gem. *Wognum-en-Wadway*, ¼ u. Z. van *Wognum*, aan den Zomerdijk; met 11 h. en ongeveer 70 inw.

ZOMERDIJK, buurs. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. en 5¾ u. N. van *Zwolle*, kant. en 2 u. O. van *Vollenhove*, gem. en ¼ u. Z. van *Wanneperveen*; met 10 h. en 60 inw.

ZOMERDIJK (DE), dijk in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, loopende in eene noordoostelijke rigting, ter lengte van omstreeks 2 uren gaans, van Weerdijk of Bilshuis, onder *Siddeburen*, bij en door Wagenborgen en zuidwestelijk van Woldendorp, van achter Wagenborgen, tot aan den Ouden-Dollartsdijk, voor den Oosterwolder-polder of den Oosterwolder-Hamrik heen.

ZOMERDIJK (DE), dijk in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, welke bij den Kwikkelaar, onder *Spanbroek*, een begin neemt en in eene oostelijke rigting, doch met onderscheidene bogten of krommingen, ten Zuiden achter die gemeente en Wognum-en-Wadway, op eenen afstand van ongeveer ½ u., langs loopt, en tegen den Hoornscheweg stuit.

ZOMERDIJK (DE), dijk in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, welke te *Zwartsluis* een begin neemt en door de gem. *Wanneperveen*, langs het Meppelerdiep, naar Meppel loopt.

Deze dijk was, bij den watervloed van Februarij 1825, evenmin, als eenige andere dijk, in staat, de woede der waters tegenstand te bieden; hij stroomde over, werd geweldig afgeslagen en bezweek. Hierdoor stortte het water mede in de gemeente Staphorst, en vereenigde zich met datgene, hetwelk, uit Mastenbroek, door en over de Zwartewatersdijken stroomde, waardoor deze gemeente, met uitzondering alleen van een klein gedeelte, diep onder water geraakte, zoo dat de nood er zeer groot en de rampen menigvuldig waren.

ZOMERDIJKSLOOT (DE), water in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, dat bij den Kwikkelaar, onder *Spanbroek*, een begin neemt en, langs den Zomerdijk, langs die gem. en *Wognum-en-Wadway* loopt en in deze laatste gem. in de *Kromme-Leck*, bij den Hoornsche-weg, uitloopt.

ZOMERLAND (HET), bekade en onbehuisde pold. in den *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-IJsselmonde;* palende N. aan de gorzen tegen de Nieuwe-Maas, O. aan den pold. Oost-IJsselmonde, Z. aan het Polderland, W. aan de uitwatering der polders onder IJsselmonde.

ZOMERLAND (GROOT-), pold. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland.* Zie Zomerlandsche-polder (Oost-).

ZOMERLAND (KLEIN-), pold. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland.* Zie Zomerlandsche-polder (West-).

ZOMERLANDEN (DE), streek lands in den *Hoeksche-waard*, in het *Land-van-Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, voor het grootste gedeelte kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Heinenoord*, voorts kant. *'s Gravendeel*, en daarin gedeeltelijk gem. *Mijns-Heerenland-van-Moerkerken*, gedeeltelijk gem. *Puttershoek;* palende N. en O. aan de bekade en onbekade gorzen der Oude-Maas, Z. aan den Oudelandsche-polder, Z. W. aan den Oud-Heinenoordsche-polder, W. aan de haven van Heinenoord.

Deze landen bestaan uit twee polders, den West-Zomerlandsche-polder en den Oost-Zomerlandsche-polder en beslaan volgens het kadaster, eene oppervlakte van 781 bund. Hij wordt door twee sluizen, op de Oude-Maas en de haven van Heinenoord, van het overtollige water ontlast.

ZOMERLANDSCHE-POLDER (OOST-) of Groot-Zomerland, pold. in den *Hoeksche-waard*, in het *Land-van-Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, voor het grootste gedeelte kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Heinenoord*, en overigens kant. *'s Gravendeel*, en daarin gedeeltelijk gem. *Mijns-Heerenland-van-Moerkerken*, gedeeltelijk gem. *Puttershoek*, palende N. aan de Negenboeren-gorzen, Kalesland en Avenhil, O. aan den Nieuwen-polder en tegen de gorzen van de Oude-Maas, Z. aan den Oudelandsche-polder, W. aan den West-Zomerlandsche-polder.

Deze pold. beslaat onder *Mijns-Heerenland-van-Moerkerken*, volgens het kadaster 70 bund. 43 v. r. 20 v. ell., alles schotbaar land. Men

telt er onder die gem. 1 h. en 1 boerderij. Hij wordt door eene sluis, met eenen watermolen, op de Oude-Maas, van het overtollige water ontlast.

ZOMERLANDSCHE-POLDER (WEST-) of KLEIN-ZOMERLAND, pold. in den *Hoeksche-waard*, in het *Land-van-Strijen*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Heinenoord*; palende N. aan Koomansland en de Spuivelden, O. aan den Oost-Zomerlandsche-polder Z. aan den Oudelandsche-polder, Z. W. aan den Oud-Heinenoordsche-polder, W. aan de haven van Heinenoord, die hem scheidt van de Laagjes.

Deze pold. wordt door eene sluis en eenen watermolen, op de haven van Heinenoord, van het overtollige water ontlast.

ZOMERLUST, vroeger HET HUIS-TE-ROZENKRANS, buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1¼ u. Z. Z. W. van *Amsterdam*, gem. *Sloten-Sloterdijk-Osdorp-en-de-Vrije-Geer*, 10 min. O. van *Sloten*, aan den Sloterweg.

Dit buit., bestaande uit heerenhuis met koepel, moes- en broeituinen en boomgaard, en beslaande eene oppervlakte van 1 bund. 39 v. r. 50 v. ell., wordt in eigendom bezeten door den Heer J. A. HOEFNAGELS, woonachtig te Amsterdam.

ZOMERLUST, thans genaamd BIJDORP, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1 u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant., gem. en 5 min. Z. W. van *Voorburg*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 51 v. r. 41 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer J. M. BEIJERMAN, woonachtig te Rotterdam.

ZOMERLUST, buit. in het balj. der *Egmonden*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Egmond-Binnen-en-op-den-Hoef-en-Rinnegom*, in het *Egmondermeer*.

ZOMERLUST, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., gem. en 10 min. Z. van *Haarlem*, aan het Zuider-Buiten-Spaarne.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 97 v. r. 38 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door JOHANNA SOPHIA HÖGG, weduwe van den Heer CHRISTIAAN DETTMEIJER, woonachtig te Amsterdam.

ZOMERLUST, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. kant. en 1 u. Z. van *Haarlem*, gem. en 40 min. N. van *Heemstede*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 12 v. r. 30 v. ell. en wordt in eigendom bezeten door Vrouwe C. M. KEMPER, echtgenoot van den Heer Mr. C. DERMONT, woonachtig te Amsterdam.

ZOMERLUST, buit. in het *Rijk van Nijmegen*, prov. *Gelderland*, distr., arr., kant., gem. en ½ u. Z. W. van *Nijmegen*, in het d. *Hees*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 37 v. r. 50 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door de erven E. VAN ELDIK, woonachtig te Nijmegen.

ZOMERLUST, landhuis in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. W. van *Winschoten*, kant. en 1½ u. Z. van *Zuidbroek*, gem. *Veendam*, aan het Westerdiep.

Dit landh., hetwelk vroeger van veel grootere uitgestrektheid was, beslaat thans, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van ongeveer 18 bund., en wordt in eigendom bezeten door Mevrouw de wed. en kinderen van den Heer H. H. NAUTA.

Ter plaatse, waar dit landhuis gevonden wordt, stond tot in 1809 nog de Bisschopspaal, tot aandenken dat de groote klok of Sint Paul, die, in 1672, door den Bisschop van Munster was weggenomen, bij het wegvoeren, hier in den veenachtigen grond was gezakt.

ZOMERLUST, buit. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en even buiten de stad *Rotterdam*, gem. en ½ u. O. van *Delfshaven*, aan den Hooge-Zeedijk, benoorden het Nieuwewerk.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 1 bund. 16 v. r. 90 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer T. van Holst, woonachtig te Delfshaven.

ZOMERLUST, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. kant., gem. en ten N. tegen de st. *Middelburg*, tusschen de Noord- en Koepoorten.

ZOMERLUST, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en 1 u. N. O. van *Middelburg*, gem. *Vrouwen-polder-Zanddijk-Buiten-en-Schellach*, 1 u. Z. van *Vrouwen-polder*.

Dit buit. bestaat niet meer, als zijnde in 1832 gesloopt en tot bouwland gebragt. De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte beslaande van 2 bund. 15 v. r. 82 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer C. de Sleer, woonachtig te Zanddijk-Buiten.

ZOMERRUST, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr., kant, gem. en ten Z tegen de st. *Middelburg*, tusschen de Dam- en Segeerspoorten.

ZOMERSDIJK, naam, onder welken het d. Sommelsdijk, op het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, wel eens voorkomt. Zie Sommelsdijk.

ZOMERSVREUGD, thans genaamd Maria's-Lust, buit. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en 2 u. N. W. van *Amersfoort*, gem. en in de kom van het d. *Baarn*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 80 v. r. 20 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer L. Brugelaar, woonachtig te Leeuwarden.

ZOMERZORG, voorm. buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. W. van *Haarlem*, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang*, 10 min. N. W. van *Bloemendaal*.

Dit buit. was vroeger eene bleekerij, doch is thans tot een bij uitstek bekoorlijk gelegen logement ingerigt, hetwelk des zomers, als eene der geliefdste uitspanningsoorden, nog al druk bezocht wordt. Het heeft eene warande op het duin; beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 11 bund. 42 v. r. 90 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Assuerus van der Voort.

ZONDERHAAGSCHE-BEEK (DE), watertje in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*. Zie Sonderhaagsche-Beek (De).

ZONDERWIJK, naam, welken men in oude geschriften geeft aan het d. Veldhoven, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*. Zie Veldhoven.

ZONDERWIJK, b. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr., kant. en 1½ u. W.Z. W. van *Eindhoven*, gem. *Veldhoven-en-Meerveldhoven*, aansluitende ten N. W. aan *Veldhoven*, waartoe het behoort.

ZONDERZORG, voorm. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Tawayeoera-kreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende

bovenwaarts aan hoog bosch en onuitgegeven land, benedenwaarts aan den houtgr. Indigoveld, waartoe hij thans behoort; 1529 akk. groot.

ZONDVELD, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie SONSVELD.

ZONHEUVEL, buitenpl. in het Overkwartier der prov. *Utrecht*, arr. en 2¼ u. Z. van *Amersfoort*, kant. en 1¼ u. N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. en ¼ u. N. van *Doorn*, op den *Amersfoortsche-berg*, aan den grindweg van den Rijnspoorweg naar het dorp.

Deze buitenpl., welke, met de daartoe behoorende gronden, bestaande in heerenhuizing en verdere getimmerte, twee daghuurderswoningen onder één dak en ongeveer 27 bund. tot bosch en weiland, alsmede een gedeelte tot kunstweiden aangelegde gronden, benevens tuin, boomgaard, kweekerij, eikenhakhout en sparrebosschen. eene oppervlakte beslaat van 36 bund. 99 v. r. 80 v. ell., is in het jaar 1836 aangelegd door den Heer H. J. VAN BENNEKOM, Burgemeester van Doorn. Deze heeft de beide doen ontginnen, en de gebouwen met een put van veertig Nederlandsche ellen diepten doen stichten. Thans wordt het in eigendom bezeten door den Heer WILLEM HERMAN CANISIUS, woonachtig te Doorn.

ZONHOOP, kostgrond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Wanica-kreek*, ter regterzijde in het afvaren van de Saramacca komende; palende bovenwaarts aan den kostgr. Mon-plaisir, benedenwaarts aan den houtgr. de Dankbaarheid; 500 akk. groot.

ZONNEBAAI, baai in *Oost-Indië*, in het zuiden van *de Straat-der-Molukkos*, aan de oostkust van het eil. *Boeton*.

ZONNEBLOEM (DE), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cabbeskreek*, ter regterzijde in het opvaren; palende bovenwaarts aan zwamprijke ongecultiveerde bosschen, benedenwaarts aan de Matappica-kreek.

ZONNE-GAT (HET), kanaal in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, tusschen de Bandasche-eilanden Neira en Goenong-Api.

ZONNEMAAR, naam, welken men ook wel eens geeft aan het d. ZONNEMAIRE, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie het volgende art.

ZONNEMAIRE, gem. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. en distr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven* (2 k. d., 5 m. k., 2 s. d.); palende N. aan de gem. Bommenede-en-Bloois, N. O. aan de Grevelingen, O. aan de gem. Dreischor, Z. aan Noordgouwe, Z. W. aan Kerkwerve-Nieuwerkerke-Rengerskerke-en-Zuidland, W. aan Brouwershaven.

Zij bestaat uit den Polder-van-Zonnemaire, bevat het d. ZONNEMAIRE en eenige verspreid liggende huizen en boerenhofsteden; beslaat eene oppervlakte van 564 bund. 88 v. r. 46 v. ell., waaronder 486 bund. 85 v. r. 84 v. ell. schotbaar land; telt 76 h., bewoond door 89 huisgez., uitmakende eene bevolking van 460 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw en daarmede verbondene bedrijven; ook is er eene vlasserij.

De inw., die op 1 na alle Herv. zijn, maken met de meesten, die in de gem. Bommenede-en-Bloois woonachtig zijn, doch kerkelijk zich bij die van ZONNEMAIRE hebben gevoegd, eene gem. uit, die ruim 900 zielen, onder welke ruim 340 Ledematen, telt, en tot de klass. van *Zierikzee*, ring van *Brouwershaven*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CHRISTOFFEL VAN DEN BUSSE, die er stond in het jaar 1584 en vroeger Predikant was te Axel, doch waarschijnlijk bij de overgave dier stad aan PARMA, in

November 1583, vandaar verdreven is. Men weet niet, of hij hier gestorven dan wel naar elders vertrokken zij; alleen wordt aangeteekend, dat hij in het jaar 1588 opgevolgd is door Daniël Wante, overgekomen van Elkerzee. Onder de Predikanten, die in deze gem. hebben gediend, en door hunne schriften bekend zijn, behooren: Jacobus Hinlopen, later beroemd Leeraar in de gemeente van Utrecht, die hier den 20 Maart 1746 als Proponent bevestigd werd, en in Mei 1748 naar Goes vertrok, alsmede Cornelis van der Leeuw, mede laatstelijk te Utrecht, die hier den 18 September 1785 bevestigd en in November 1787 naar Brouwershaven beroepen werd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad met medestemming van den Ambachtsheer.

De eenige Evangel. Luth., die er woont, behoort tot de gem. van *Zierikzee*. — Er is in deze gem. eene school, welke in 1836 nieuw gebouwd is en gemiddeld door 80 leerlingen bezocht wordt.

Deze gem. is eene heerl., die aan de grafelijkheid van *Zeeland* behoorde tot het jaar 1705, als wanneer zij bij koop voor de som van 610 pond. Vlaamsch (4860 guld.) overging aan Petrus Hayman, destijds Predikant te Elkerzee, wiens dochter Isabella Rutteria Hayman haar door huwelijk heeft gebragt in het geslacht de Savornin, waarin zij tot in dat jaar gebleven is, zijnde zij den 25 October 1849 uit de nalatenschap van den Heer Wittius Hendrik de Savornin Lohman, voor eene som van 3926 guld. gekocht door Mejufvrouw J. Dekker, woonachtig te Zierikzee.

Het d. Zonnemaire, ook Zonnemere of Zonnenmaar genoemd, is zeer aangenaam gelegen, 2 u. N. van Zierikzee, ½ u. Z. O. van Brouwershaven aan den voet van den dijk, op welken de inw. van het in 1782 door de zee verwoeste Bommenede (zie dat art.) hunne huizen hebben gebouwd, welke huizen, gelegen benoorden den polderdijk, met dit d. een geheel schijnen uit te maken, doch Nieuw-Bommenede genaamd is. Het d. heeft zijnen naam naar het water of den zeeboezem de Sunnonmere of Sonnemare, die eeuwen lang bekend is geweest. Reeds in het jaar 776 wordt gesproken van eene plaats *Inter Scald et Sunnonmare* (tusschen de Schelde en de Sunnonmare), en Melis Stoke zegt (*B IX*, vs. 645) dat de vloot, die in 1304 Zierikzee ging ontzetten, »voer in Sonnemere." Na de afdamming der Gouwe in 1374 nam aan deze zijde van het eil. Schouwen de verlanding sterk toe, zoodat de tegenwoordige polder Zonnemaire in het jaar 1400 werd aangewonnen. Hij verkreeg den naam van het water, dat er vroeger gestroomd had, en dien ook aan het dorp werd gegeven, dat daarin waarschijnlijk al spoedig verrees. Hieruit blijkt dus, dat sommigen verkeerdelijk Zonnemaire een zeer oud dorp noemen, en het meenen te vinden in eenen giftbrief van het jaar 985, waarbij Keizer Otto III, eenige goederen in eigendom schenkt aan Graaf Dirk II, die deze te voren in leen bezeten had, en onder welke genoemd wordt de *villa Sunnemere*, hetwelk, indien men het hier te zoeken hebben, welligt eene buurt was, gelegen aan en genoemd naar het boven aangeduide water, welke villa echter later zal zijn te niet gegaan.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van azuur, met twee golvende fascen van zilver en in het hoofd eene rijzende zon van goud, van achter de bovenste fasce te voorschijn komende.

ZONNEMAIRE (POLDER-VAN-), pold. in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, gem. *Zonnemaire*; palende N. aan den Oude-Bommenede-polder, den Nieuw-Bommenede-polder en den Nieuw-Nataars-polder, N. O. aan de

Bieningen, O. aan den Polder-van-Dreischor, Z. aan den Polder-van-Noordgouwe, Z. O. aan de Moeren-van-Schouwen, W. aan den Zuider-Nieuwland-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 564 bund, 58 v. r. 46 v. ell., waaronder 488 bund. 85 v. r. 62 v. ell. schotbaar land; telt zoo binnen de kom van het d. als buiten in den pold. 76 h., en wordt op de Moeren van Schouwen, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Ontvanger-Griffier.

ZONNEMEER, naam, onder welken het d. ZONNEMAIRE, op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, wel eens voorkomt. Zie ZONNEMAIRE.

ZONNEBERG, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. N.W. van *Zwolle*, kant. en ½ u. N. O. van *Kampen*, gem. *Grafhorst*.

ZONNENBURG, bolwerk te *Utrecht*, op den zuidoostelijken hoek van de wallen der stad.

In het jaar 1639 werd de akademische kruidtuin op dit bolwerk geplaatst, doch in 1724 is hij overgebragt ter plaatse, waar die thans nog gevonden wordt. Thans ziet men op dit bolwerk eenige tuinen met gebouwen, in een daarvan is het Meteorologisch Observatorium.

ZONNEVELDS-POLDER (DE) of DE ZONNEVELD-POLDER, eigenlijk DE SONNEVELDTSCHE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Valkenburg*; palende N. en O. aan landen gelegen op het buitenwater onder *Valkenburg*, Z. aan de Ruigelaansche-polder, W. aan de groote watering die hem scheidt van de *Mient*.

Deze pold. is vereenigd met de Ruigelaansche-polder, onder *Wassenaar*. Het land ligt 1 el boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Burgemeester en vier Ingelanden.

ZONZEELSCHE-POLDER (DE GROOTE-), pold. gedeeltelijk in de bar. van *Breda*, gedeeltelijk in de heerl. *Zevenbergen*, gedeeltelijk in de heerl. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, gedeeltelijk kant. *Breda*, gem. *Terheyden*, gedeeltelijk kant. *Zevenbergen* en daarin ten deele, gem. *Zevenbergen*, ten deele gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*; palende N. aan den Hoornhil, het dorp de Hooge-Zwaluwe, het Oudland, het Landeke-voor-dagen of Elderensland en de Oude-polder-van-Zevenbergen, O. aan den Emilia-polder en den Binnenpolder-van-Terheyden, Z. aan de voorgronden tegen de rivier de Mark, W. aan Kraauwelsgors, en den Oude-polder-van-Zevenbergen.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2170 bund. 66 v. r. 19 v. ell., met de dijken, waaronder 2053 bund. 16 v. r. 40 v. ell. schotbaar land, als onder *Terheyden*, volgens het kadaster, 814 bund. 71 v. r. 6 v. ell., onder *Zevenbergen*, volgens het kadaster, 733 bund. 35 v. r. 26 v. ell., onder de *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, volgens het kadaster, 622 bund. 59 v. r. 87 v. ell. Hij heeft eene steenen sluis aan het boveneinde der Hooge-Zwaluwsche-haven, wijd 2.32 voorzien van een paar puntdeuren en schuif, eene steenen sluis aan het boveneinde der haven van de Lage-Zwaluwe, wijd 2.20 met een paar puntdeuren en eene schuif, en eene steenen sluis aan 's Heerenhuis, wijd 2.67, voorzien als voren. Door eerstgemelde sluis watert de polder uit op de haven van de Hooge-Zwaluwe, door de tweede op de haven van de Lage-Zwaluwe, door beide verder op den Amer en door de derde sluis onmiddellijk op het Hollandsdiep. Het somerpeil

is voor de hooge landen 0,40 en voor de lage landen 0,72 ell. beneden A. P. Dit verschil wordt door houten wachters veroorzaakt en onderhouden. Het maalpeil is 0,28 boven A. P. en de hoogte der dijken 3,35 boven A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, vier Gezworenen en eenen Penningmeester.

Ten gevolge van het gebrek aan behoorlijke uitwatering van het lage gedeelte van dezen polder, besloot men, in het jaar 1801, om op ¼ uur afstands, ten Zuiden van de Hooge Zwaluwe, eenen watermolen te bouwen, voorzien met twee schepraden, van welke beide echter hoogst zeldzaam te gelijk met vrucht kon worden gebruik gemaakt, zoodat, toen deze molen in April 1830, door den bliksem getroffen en afgebrand was, dien, bij den wederopbouw, slechts van één scheprad werd voorzien, gelijk hij alstoen 27,30 ell. vlugt bekwam, welke te voren slechts 22 ell. had bedragen, terwijl de schoepen van het waterrad te voren slechts 0,55, thans 0,58 breed zijn; het waterrad zelf heeft een diameter van 7,50 ell. De kosten van dezen wederopbouw hebben 13,800 guld. bedragen. De oppervlakte, welke door dezen molen bemalen wordt, rekent men op ruim een derde of bijna de helft van de geheele grootte des polders; de molenboezem zelve bevat 15 bund. 50 r. Vóór het bouwen van den watermolen had de suatie van het lage gedeelte des polders door twee sluizen op de Hooge-Zwaluwsche haven plaats; de bovenste, wijd 3,19 el, is reeds vóór de stichting van den molen buiten werking gebragt; terwijl door de andere, hier boven gemeld, thans het door den molen opgevoerd water, in de haven overgaat.

Het onderhoud van de haven en bij behoorende werken aan de Hooge-Zwaluwe, met uitzondering van de beschoeijing aan de westzijde, welke van wege het Domein wordt onderhouden, gelijk ook dat van de eerst vermelde sluis, komt ten laste van dezen polder; terwijl de sluis aan 's Heerenhuis van wege den Roijale-polder, en die aan de Lage-Zwaluwe door den Nieuwe-Zwaluwsche-polder worden onderhouden.

In den Markdijk, aan de zuidzijde van dezen polder, liggen nog twee sluizen; de eene in 1817, even beneden het dorp Terheyden, gebouwd, is wijd 0.57 en voorzien van eene drijfdeur en schuif, en de anderen beneden het nieuwe Veerpoldertje gelegen, is wijd 2.70, doch later in het buitenfront vernaauwd tot op 0.70, en aldaar voorzien van eene schuif; beiden dienen tegenwoordig tot het inzetten van versch water, doch algemeen veronderstelt men dat deze polder, in vroegeren tijd, door de laatste der beide genoemde sluizen heeft uitgewaterd.

Vermoedelijk is de zoogenaamde Blaauwe-sluis tot 1650 (het tijdstip der bedijking van den Roijale-polder) buitensluis van dezen polder geweest, daardoor en verder door de tusschen kaden beslotene 's Heerenhuis-vliet, vloeit thans nog het water van het hooge gedeelte des polders naar de sluis aan 's Heerenhuis, waarom dan ook gezegde Blaauwe sluis, benevens de Vliet tot aan den Kikvorsch, door den onderhavigen Zonzeelsche-polder wordt onderhouden. Gemelde Blaauwe-sluis is, door middel van een tusschenstijl, in twee gelijke openingen, ieder wijd 2.62 en voorzien van eene drijfdeur, verdeeld. De hoogte van den ouden dijk boven deze sluis is nagenoeg 3.85 boven A. P.

Hoezeer de uitwateringsmiddelen van dezen polder, door de in de laatste jaren aangebragte verbeteringen, over het geheel mooten geacht worden voldoende te zijn, was echter deze polder nogthans, in den winter

van 1823 op 1824, tot 0.66 boven het zomerpeil der lage landen en 0.36 boven dat der Hooge landen, met water bezwaard.

Voor zoo verre het water van dezen polder zich in de haven van de Lage-Zwaluwe ontlast, vloeit het over eene aanmerkelijke lengte door den Nieuwe-Zwaluwsche-polder, echter door eenen watergang, welke behoorlijk door kaden van laatstgemelden polder is afgescheiden.

Aan de zijde of in de nabijheid van de Hooge-Zwaluwe werd reeds vroeg in dezen polder geveend, en zulks is in de laatste jaren, meer dan te voren toegenomen.

Aan de zuidzijde van dezen polder en daartegen aan, ligt het zoogenaamde Nieuwe-Veerpoldertje, behoorende aan het Domein.

ZOOL (TER), d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Rauwerderhem*. Zie TERZOOL.

ZOOM (DE), naam, welken men ten onregte geeft aan DE MOERVAART, in het markgraafs. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie MOERVAART (DE).

ZOOM (DE), geh. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 10 u. O. N. O. van *Arnhem*, kant. en 2½ u. O. van *Harderwijk*, gem. en 2½ u. N. O. van *Ermelo*; met 70 h. en 400 inw.

ZOUWIJK of ZOWIJK, pold. in het graafs. *Culenborg*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. en gem. *Culenborg*; palende N. aan de Lage-Prijs, O. aan Rietveld, Z. aan den Tienhovensche-polder, W. aan den Diefdijk, die hem van Zijderveld scheidt.

ZORG (ANNA'S), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie ANNA's-ZORG (1).

ZORG (NIEUW-), suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewanakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Welbedacht, benedenwaarts aan het verl. Land-van-Eendragt; 3150 akk. groot; met 121 slaven. De molen wordt door water gedreven. De Negers noemen haar LA SALI.

ZORG (NIEUW-), houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Maarschalks-kreek*, ter regterzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den verl. houtgr. Bergen-op-Zoom, benedenwaarts aan het verl. Land-van-Voorgrond; met 19 slaven. De Negers noemen haar LAAWTJE of BROMBROS.

ZORG (NIEUW-), verl. houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad-van-Wanica*, ter regterzijde komende van Poelepantjesbrug; palende N. aan den kweekgrond Nieuw-Weergevonden, Z. aan den verl. houtgr. Kindersdeel-en-Frederikshoop; 400 akk. groot.

ZORG (LAND-VAN-NIEUW-), verl. kostgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Commetewana-kreek*, ten wederzijde van die kreek; palende benedenwaarts aan de Boven-Commewijne en Welbedacht, bovenwaarts aan de suikerplant. Sinabo-en-Gelre en aan de suikerplant. Slootwijk.

ZORG-EN-HOOP, suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter regter zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Picardie, benedenwaarts aan de suikerplant. la Singularité; 1000 akk. groot, met 235 slaven. De molen wordt door stoom gedreven. De Negers noemen haar PICHOTTOS.

ZORG-EN-HOOP, verl. katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Matappicakreek*, ter linkerzijde in het afvaren;

---

(1) Eveneens zoeke men de overige met ZORG zamengestelde namen, welke hier niet gevonden worden, op de woorden van onderscheiding.

palende bovenwaarts aan de verl. katoenplant. Johanneszoon, benedenwaarts aan den mond der Tapoeripakreek, behoorende thans aan die plant. *Boksweide.* De Negers noemen haar SANTIGRON.

ZORG-EN-HOOP, indigoplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het gedolven *Kanaal-van-Poele-Pantje*, ter regter zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Flora, benedenwaarts aan de verl. plant. Hermitage; 200 akk. groot. De Negers noemen haar BRAAUGRON.

ZORG-EN-HOOP, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Saramacca*, ter linker zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den houtgr. Johanna Petronella, benedenwaarts aan den houtgr. Nooit-Gedacht; 500 akk. groot.

ZORG-EN-RUST, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Suriname*, ter linker zijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. Berseba, benedenwaarts aan de verl. plant. Liefdenshoek; 300 akk. groot.

ZORG-EN-VRIJ, houtgr. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan het *Pad-van-Wanica*, ter regter zijde komende van *Poelepantjesbrug;* palende N. aan onuitgegeven zwamprijk bosch, Z. aan den houtgr. Arendsvlijt; 1000 akk. groot, met 2 slaven. Vroeger heette deze grond BRAMSHOOP.

ZORGRUST, buit. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3 u. O. van *Leyden*, gem. *Alphen-en-Rietveld.*

ZORGVLIED, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *West-divisie*, aan de kust van *Hato.*

ZORGVLIET, voorm. buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en Z. van *Amsterdam*, kant. en gem. *Nieuwer-Amstel*, aan den Amsteldijk.

Dit buit. is thans tot eene herberg voor den fatsoenlijken stand ingerigt.

ZORGVLIET, buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant., gem. en 5 min. Z. O. van *Amsterdam*, op het *Olifantspad.*

ZORGVLIET, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland.* Zie SORGVLIET.

ZORGVLIET, buit., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, arr. en 3¼ u. Z. Z. W. van *Sneek*, kant. en 1¼ u. N. W. van *de Lemmer*, bij het d. *Wijhel*, waartoe het behoort; thans bewoond door den Heer S. DOEDES BREUNING, Geneesheer.

ZORGVLIET, voorm. buit. in het *Nederkwartier*, der prov. *Utrecht*, arr. en ½ u. Z. van *Utrecht*, kant. en ½ u. N. van *Maarssen*, gem. *Achttienhoven*, aan de Klop.

Dit buit., hetwelk eene oppervlakte besloeg van 4 bund. 87 v. r. 10 v. ell., is thans vereenigd met *Zorgwijk*, en wordt daarmede in eigendom bezeten door den Heer M. J. H. L. VAN ROIJEN.

ZORGVLIET, buitenpl. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, distr. arr. en 1 u. N. van *Zierikzee*, kant. en 1 u. Z. van *Brouwershaven*, gem. *Noordgouwe.*

ZORGVLIET, buit. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 8¼ u. N. ten O. van *Arnhem*, kant. en 3 u. N. N. O. van *Apeldoorn*, gem. en 3½ u. N. ten W. van *Voorst*, niet ver van *Terwolde*, waartoe het behoort.

ZORGVLIET, van ouds genaamd DE SLIEF, landg. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2 u. N. van *Deventer*, gem. *Olst.*

Dit landg., bestaande, behalve het heerenhuis, uit eene boerenwoning, katerstede, tuinen, boomgaard, kronkelende wandelingen,

vijvers, bosschen, wei- en hooiland, te zamen eene oppervlakte beslaande van 23 bund. 77 v. r. 65 v. ell.

ZORGVLIET, koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Beneden-Commewijne*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Alkmaar, benedenwaarts aan de suikerplant. Visscherszorg; 1000 akk. groot; met 86 slaven. De Negers noemen haar Domisnie of ook wel Fiscalis Kroerokeol.

ZORGVLIET, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *Midden-divisie*, N. W. van het *Schottegat*.

ZORGVLIET, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *West-divisie*, N. van den *St. Christoffelsberg*

ZORGVRIJ, thans Boschbeek genaamd, buit. in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1 u. van *Beverwijk*, gem. en ¾ u. van *Velsen*, gelegen aan den straatweg, te *Zandpoort*.

Het is groot 20 bund. 40 v. ell.; er was eertijds eene linnen-, daarna eene kleederbleekerij van den Heer Lits, doch het is in 1838 tot buiten ingerigt, en behoort thans in eigendom aan den Heer Jan Pieter Adolf van Wickevoort Crommelin, te Amsterdam.

ZORGVRIJ, voorm. buit. in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en 1¼ u. Z. O. van *Groningen*, gem. en ¼ u. N. van *Haren*, in het geh. *Onnen*.

Dit buitengoed is in het jaar 1840 gesloopt en geheel aan stukken verkocht; op de plaats waar het tuinhuis stond, is een klein buitenhuisje met riet gedekt herbouwd, met 2 bund. grond.

ZORGWIJK, voorm. buit. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en ½ u. Z. van *Amsterdam*, kant. *Nieuwer-Amstel*, 2 u. N. O. van *Amstelveen*, gem. *Ouder-Amstel*, 1¼ u. N. van *Ouderkerk*, aan *den Omval*.

ZORGWIJK, buit. op het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en 3 u. N.W. van *Goes*, kant. en 1 u. N.W. van *Cortgeen*, gem. *Wissekerke-Geersdijk-'sGravenhoek-en-Kampens-Nieuwland*, 20 min. W. van *Wissekerke*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 106 bund. 48 v. r. 89 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door de erven van den Heer W. L. Vader, woonachtig te Wissekerke.

ZORGWIJK, buit. op het eil. *Goedereede-en-Overflakkée*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4¾ u. O. Z. O. van *Brielle*, kant. en 1 u. Z. ten O. van *Sommelsdijk*, gem. *Nieuwe-Tonge-en-Klinkerland*, ½ u. N.W. van *Nieuwe-Tonge*, in den pold. van *Duivenwaard*.

Dit buit., beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 18 bund. 98 v. r. 94 v. ell., en wordt in eigendom bezeten, door den Heer B. H. van der Wall, Burgemeester van Dirksland.

ZORGWIJK, hofstede in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en ½ u. N. van *Utrecht*, kant. en ¾ u. Z. van *Maarssen*, gem. *Achttienhoven*, aan den Zandweg, nabij de Klop.

Deze hofstede beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 12 bund. 97 v. r. 30 v. ell., wei-, tuin- en boschland, en wordt in eigendom bezeten en bewoond door den Heer Mr. J. H. L. van Royen.

ZORGWIJK (HET HUIS-), burg in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, arr., kant. en bijna ½ u. N. ten O. van *Groningen*, gem. en ½ u. N.W. van *Noorddijk*.

Deze burg, welke staat op de plaats van het adell. h. Mecima, beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 59 bund. 58 v. r. 90 v. ell., en wordt thans in eigendom bezeten en bewoond, door den Heer Oncko de Remden van Swinderen.

ZOTS POLDER (DE HUGO-), voorm. pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, in het tegenwoordig *Groot-Baarzande*; hij paalde N. aan den Willem-Soenst-polder, N. O. aan een polder, denkelijk toen tot Breskens behoorende, naderhand verdwenen, O. aan den Jean-Jaques-polder, Z. O. aan den Quadentijdt-polder, Z. aan den Buse-polder, W. aan den Gistelaars-polder, welke beide laatste nog als onderdeelen van Groot-Baarzande bestaan. Hij komt voor in het accoord van 1350 (1357), van den Abt van St. Pieter te Gent, met het kapittel te Doornik. Hij is denkelijk in 1377 gevloeid.

ZOUTE (DE), water in *Staats Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, ten O. van de stad Sluis, waarin het Lapschuere-gat loopt.

Het is het overblijfsel van een water van den zelfden naam, dat van Brugge kwam. Zie het art. SOUTE.

ZOUTEE (DE), voorm. water, prov. *Zeeland*, hetwelk uit de *Pluimpot* voortkwam; met eene Zuidoostelijke strekking tusschen Scherpenisse en Poortvliet door, in de *Ooster-Schelde* uitliep.

Men vindt daarvan nog overblijfselen in den in 1527 bedijkten *Zoute-polder*, ook *Heer-Hugo-polder* genoemd.

ZOUTE (DE GROOTE- en DE KLEINE-), namen, welken men gewoonlijk geeft aan DEN GROOTE-ZOUTEN-POLDER en DEN KLEINE-ZOUTEN-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie ZOUTEN-POLDER (DE GROOTE-) en ZOUTEN-POLDER (DE KLEINE-).

ZOUTELANDE, heerl. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Middelburg*, kant. *Vlissingen*, gem. *Zoutelande-Sint-Janskerke-en-Boudewijnskerke*; palende N. aan de heerl. Westkapelle-Buiten en St. Janskerke, O. aan de heerl. Werendijke en Biggekerke, Z. W. aan den mond der Wester-Schelde.

Deze heerl. bevat niets dan het d. Zoutelande, en telt 77 h., bewoond door 80 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 360 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die er ruim 350 in getal zijn, maken met die van de heerl. *Werendijke*, *St. Janskerke* en *Boudewijnskerke*, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Middelburg*, ring van *Vlissingen*, behoort, en ruim 540 zielen, onder welke 250 Ledematen, telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest THEODORUS PETRUS DAMMIUS, die in het jaar 1574 herwaarts kwam en in het jaar 1583 opgevolgd werd door BARTHOLOMEUS VAN DEN BROECKE. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder medestemming van de regering van Vlissingen.

De 10 inw., welke niet tot de Herv. gem. behooren, zijn Christelijk-Afgescheidenen. — Men heeft in deze heerl. eene school, welke des zomers gemiddeld door een getal van 50, en 's winters door 60 tot 70 leerlingen bezocht wordt.

Het is eene oude heerlijkheid, van welke de Edelen VAN ZOUTELANDE, uit het bloed der eerste Graven van Holland gesproten, en dus het volle Hollandsche wapen met een lambel van azuur op de borst van den leeuw voerende, hunnen naam schijnen ontleend te hebben; wordende in de oude geschiedboeken gewag gemaakt van HENDRIK VAN ZOUTELANDE, Ridder, te Warmond gevangen in het jaar 1299; van JOHANNES VAN ZOUTELANDE, wiens dochter in het jaar 1359 trouwde met WILLEM, Heer *van Koudekerke*, in Zeeland; voorts WILLEM en BELLA VAN ZOUTELANDE op het jaar 1506 en van Mr. GILLIS VAN ZOUTELANDE, op het jaar 1540. Thans behoort deze heerl. aan de stad Vlissingen.

Het d. ZOUTELANDE ligt 2½ u. W. van Middelburg, 3 u. N. W. van Vlissingen, onmiddellijk aan de duinen. MELIS STOKE maakt er in zijne rijmkronijk gewag van op het jaar 1294, in het leven van FLORIS V, Graaf *van Holland en Zeeland.* Het voert nog zijnen ouden naam, maar komt in het handschrift der Utrechtsche kerk voor onder de benaming van SALSA TERRA, en was van ouds eene goede en neringrijke plaats, toen zij dieper landwaards in, en alzoo verder van de Noordzee gelegen was. Het is later gedeeltelijk door het zand der duinen overstoven. Bij zwaren storm komen nog van tijd tot tijd stukken van gebouwen aldaar van onder het zand te voorschijn.

Men vindt in deze gemeente aan den voet der duinen, waartegen bij moet beschut worden, een St. Willebrordusput, die buiten zijn hoogen ouderdom merkwaardig en zeer nuttig is, wegens het bruikbaar water dat hij oplevert, hetgeen in Zeeland iets ongewoons is. Ook zijn er, vooral in deze eeuw, van tijd tot tijd, een groot aantal middeleeuwsche munten (van 1300 ongeveer tot 1550 geslagen) gevonden, welke meestal in de kabinetten te Leyden, Utrecht en Middelburg gevonden worden.

ANNA VAN BOURGONDIË, Vrouw *van Ravestein, Duiveland, Souburg, Zoutelande,* enz. heeft dit dorp vele keuren en ordonnantiën gegeven, in 43 artikelen begrepen, die na hare dood door Heer BOUDEWIJN, bastaard VAN BOURGONDIË, haren broeder, en nog later door FILIPS VAN LANOY, Heer VAN MOLEMBAYS, als gehuwd zijnde met Vrouwe MARGARETHA VAN BOURGONDIË, dochter van den voorgemelden Heer BOUDEWIJN, zijn bekrachtigd.

De kerk, welke eenen toren, doch geen orgel heeft, is in het jaar 1832 aanmerkelijk hersteld, waartoe de gemeente uit het fonds voor noodlijdende kerken eene som van 900 guld. genoten heeft, en van het rijk even eens 900 guld.

In de Spaansche beroerten hadden de Staatschen onder den Overste TSERAARTS aldaar eene schans tegen de Spanjaarden opgeworpen, van welke thans niets meer te zien is.

De kermis valt in den tweeden Pinksterdag, en duurt 2 dagen.

ZOUTELANDE is de geboorteplaats van den dapperen Zeevoogd EVERT HENDRIKSEN, den stamvader der EVERTSEN of EVERTSEONS, die onderscheidene malen de Spanjaarden heeft helpen bevechten, en van JASPER LEUNSZOON of JASPER LEYNSEN, die in den scheepstrijd, in het jaar 1574, bij Reimerswaal voorgevallen, zich aan boord der vlieboot van Hopman ADRIAAN CORNELISZ. bevond en daarmede op zijde van den Spaanschen Admiraal GLIMES gekomen zijnde, in het want van diens schip oversprong, in het felste van het gevecht, naar de steng klom, en de vlag van den standaard trok, met welke om het lijf gebonden hij tot de zijnen terugkeerde en dus, voor dat moedig bedrijf, het gestelde eereloon, bestaande in een nieuw kleed, ontving.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van goud, met eenen leeuw van keel, beladen met een lambel van azuur op de borst.

ZOUTELANDE (HET BANKJE-VAN-), plaat in den mond der *Wester-Schelde*, langs den Zuidwestwal van het eil. *Walcheren*, waarvan het door het Oostgat gescheiden is.

Het heeft slechts een drooge bol, tegenover het dorp, en houdt overigens 2 tot 50 palm. water. De zuidelijke punt is met de *Rassen* vereenigd, waarvan het overigens door eene geul gescheiden is.

ZOUTELANDE-ST.-JANSKERKE-EN-BOUDEWIJNSKERKE, gem. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, distr. en arr. *Middelburg*,

kant. *Vlissingen* (1 k. d., 2 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Westkapelle-Binnen-en-Buiten-en-Sir-Poppekerke, Domburg-Binnen-en-Buiten en Melis-en-Mariakerke, O. aan Biggekerke-en-Krommenhoeke, Z. W. aan den mond der Wester-Schelde, W. aan de gem. Westkapelle-Binnen-en-Buiten en Sir-Poppekerke.

Deze gem. bestaat uit de heerl. Zoutelande, St. Janskerke, Boudewijnskerke en Werendijke; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 765 bund. 43 v. r. 39 v. ell.; telt 107 h., bewoond door 109 huisgez., uitmakende eene bevolking van 540 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Men heeft er eenen korenmolen, die tevens tot pelmolen wordt gebruikt.

De inw., die, op 14 na, allen Herv. zijn, maken de gem. van *Zoutelande* uit. — De 14 overige zijn Christelijk Afgescheidenen. — Men heeft in deze gem. ééne school, te Zoutelande.

Het wapen dezer gem. is het zelfde als dat van de heerl. Zoutelande.

ZOUTELANDS-POLDER, naam, onder welken den pold. Klein-Hesesdijk, in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*, ten onregte op sommige kaarten voorkomt. Zie Hesesdijk (Klein-).

ZOUTELANDS-ROTSEN, klippen in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Floris*, ten Z. W. van het *Sundasche* eil. *Celebes*.

ZOUTENDIJK (DE), dijk in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband*, een begin nemende aan den Mostaard-dijk en loopende, eerst in eene oostelijke rigting ten Z. en vervolgens in eene noordelijke strekking, ten O. van den Op-Andelsche-polder, en stuitende, even beneden den Veensche-paal, tegen den Maasdijk.

ZOUTENDIJK (DE), dijk in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*.

ZOUTENHAARD, smalle streek gronds ten Z. der duinen van het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie Haard (Zouten-).

ZOUTEN-POLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie Zoute-polder.

ZOUTEN-POLDER of Zoute-polder, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Groede*; palende N. aan den Proost-polder, O. aan het d. Groede, Z. aan den Oude-polder, Z. W. aan den Groote-St.-Anna-polder, N. W. aan den 's Graven-polder.

Alle die polders behooren even als de pold. zelf tot de *Watering-van-Groede*, uitgezonderd de Groote-St.-Anna-polder, van welke alleen hij ook door eenen dijk is gescheiden. Hij bestond reeds van oude tijden, maar in de Spaansche onlusten gevloeid zijnde, is hij ten jare 1612 in de bedijking van Groede begrepen. In de uitgestrektheid tot den Zouten-polder behoorende, liggen, volgens het kadaster, 121 bund. 39 v. r. 8 v. ell.; de schotbare grootte is 111 bund. 42 v. r. 56 v. ell. Hij telt 14 h., onder welke 4 hofsteden. De afwatering is die der *Watering-van-Groede*, van welke hij deel maakt. Hij heeft dus geen eigen bestuur.

Volgens sommigen is de eigenlijke naam de Stouten-polder, onder welken naam hij ook op het kadaster is aangeduid, waar ook de grenzen niet ver genoeg genomen zijn. Dat evenwel de ware naam Zouten-polder is, blijkt uit vele oude kaarten en uit Hurnius (1).

ZOUTEN-POLDER (DE GROOTE-), veelal enkel de Groote-Zoute geheeten, onbehuisde pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Committimus*,

(1) *Zeeuwsche Duine*, bladz. 26.

prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Biervliet*; palende N. aan den Helena-polder en den Wilhelmina-polder, O. aan den Beukels-polder en onbedijkte schorren van den Braakman, Z. aan Biervliet en aan den Kleine-Zouten-polder, W. aan den Geertruida-polder en den Oranje-polder.

Deze pold., die reeds voor het begin der zeventiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 66 bund. 76 v. r. 17 v. ell., waaronder 61 bund. 4 v. r. 20 v. ell. schotbaar land, en wordt door eene zeesluis, in de Biervlietsche haven, drooggehouden. Het polderbestuur bestaat uit eenen Gezworene en eenen Ontvanger-Griffier.

Bij den watervloed van den 14 en 15 Januarij 1808 is deze pold., even als de volgende, geheel ondergevloeid.

ZOUTEN-POLDER (DE KLEINE-), veeltijds enkel de Kleine-Zoute geheeten, onbehuisde pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Committimus*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gem. *Biervliet*; palende N. en O. aan den Groote-Zouten-polder, Z. O. aan de Oude-Stad-van-Biervliet, Z. en W. aan den Geertruida-polder.

Deze pold., die reeds in het begin der zeventiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 34 bund. 4 v. r. 6 v. ell., waaronder 31 bund. 77 v. r. 56 v. ell. schotbaar land, en wordt door sluizen drooggemaakt. Het polderbestuur is dat van den *Grooten-Zouten-polder*, met welken hij vereenigd is.

ZOUTE-PANNE-POLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, distr. en kant. *Sluis*, gem. *St. Anna-Ter-Muiden*; palende N. O. aan Greveninge en aan het d. St. Anna-Ter-Muiden, Z. O. aan den Brugsche-polder, N. O. aan den Robbemoreel-polder, N. W. aan den Belgischen Zandbaai-polder.

De bedijking van dezen pold. verliest zich in de oudste tijden. De pold. ligt gedeeltelijk op Belgisch grondgebied. Het Nederlandsch deel is groot, volgens het kadaster, 7 bund. 38 v. r. 40 v. ell. (1), nagenoeg overeenkomende met de schotbare grootte. De geheele pold. is groot 19 bund. 5 v. r. 28 v. ell. In het Nederlandsche gedeelte staat de molen der gemeente en eene schuur; in het Belgische gedeelte staan geene gebouwen. De dijken, die hem van de omliggende polders scheidden, zijn van over lang geslecht. De afwatering is met de watering van Greveninge (waartoe hij behoort) over Belgisch gebied, door de sluis van het Hazegras in het Zwin. Hij heeft geen afzonderlijk bestuur.

ZOUTE-POLDER (DE), gedeelte der dijkaadje, bekend onder den naam van *Groote-en-Kleine-Zoute-Huigersluis-en-Kerke-polders*, bijgenaamd (en als zoodanig bij het Gouvernement bekend) de *Zeven-Triniteiten-en-Kerke-polder*, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Neuzen*.

Ten aanzien van de nadere beschrijving van dat gedeelte van gemelde dijkaadje, verwijzen wij naar ons artikel Triniteits-polder (2).

ZOUTE-POLDER (DE), naam, welke men weleens, ofschoon ten onregte, geeft aan den pold. Klein-Hengstdijk, in *Staats-Vlaanderen*, in *Hulster-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie Hengstdijk.

ZOUTE-POLDER (DE), pold. in het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*. Zie Zouten-polder (De).

---

(1) Op bladz. 851, D. IV, is verkeerdelijk de grootte van het Belgische deel gezet.

(2) D. I., bl 817.

ZOUTE-POLDER (DE GROOTE- en DE KLEINE-), twee pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie ZOUTEN-POLDER (DE GROOTE-) en ZOUTEN-POLDER (DE KLEINE-).

ZOUTE-RIVIER (DE), riv. in *Oost-Indië*, in het *Ambonsche* eil. *Ceram*. Zie AJER-MASIN.

ZOUTE-SPUI (HET), geh. in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie SPUI (HET).

ZOUTEVEEN, gem. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingen* (5 k. d., 24 m. k., 9 s. d.), bestaande uit twee van elkander gescheiden deelen, van welke het grootste paalt N. aan de gem. St. Maartensregt, O. aan Hof-van-Delft en Kethel-en-Spaland, Z. aan Vlaardinger-Ambacht-en-Babbers-polder, W. aan Maasland. Het kleinste gedeelte ligt geheel door de gem. Vlaardinger-Ambacht-en-Babberspolder omgeven, behalve ten Z., waar het door de gem. Vlaardingen begrensd wordt.

Deze gem. bestaat uit een gedeelte van den Zouteveensche-polder en een gedeelte van den Holiërhoeksche-polder, en bevat het geh. Zouteveen, benevens eenige verspreid staande woningen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 611 bund. 21 v. r. 27 v. ell., waaronder 605 bund. 67 v. r. 86 v. ell. belastbaar land; telt 40 h., bewoond door 50 huisgez., uitmakende eene bevolking van 250 inw., die meest in de veeteelt en het boter- en kaasmaken hun bestaan vinden.

De Herv., die er ruim 100 in getal zijn, behooren gedeeltelijk tot de gem. *Schipluiden*, gedeeltelijk tot de gem. *Kethel-Spaland-en-Nieuwland*. — De 4 Evangel. Luth., die er wonen, worden tot de gem. van *Schiedam* gerekend.

De R. K., van welke men er ruim 140 aantreft, behooren tot de stat. van *Vlaardingen*, welke hier eene kerk heeft, doch parochiëren voor het noordelijke gedeelte te *Kethel* of te *Schipluiden*.

Men heeft in deze gem. geen school; maar de kinderen genieten onderwijs te *Vlaardingen* of te *Kethel*.

Deze gem. is eene heerl. welke in het midden der vorige eeuw in eigendom bezeten werd door Mr. JACOB VAN DER DUSSEN, Heer in *Middelharnis*, Raad in de Vroedschap der stad Delft, in wiens geslacht zij tot nu toe verbleven is, zijnde zij thans een eigendom van Jonkheer JACOB VAN DER DUSSEN VAN ZOUTEVEEN, woonachtig te Amsterdam.

Het geh. ZOUTEVEEN ligt 2 u. W. van Rotterdam, ten N. van en onmiddellijk tegen de st. Vlaardingen. Men telt er 35 h. en 200 inw.

De naamsoorsprong wordt aan den ziltigen of zouten veengrond waaruit deze gem. over het algemeen bestaat, toegeschreven.

De R. K. kerk, aan den H. JOHANNES *den Dooper* toegewijd, staat in het kleinste gedeelte der gem., even buiten de stad Vlaardingen. Zie voorts dat art. (1).

Vóór de Reformatie stond aan den kruisweg in deze gem. nog eene kapel of een kerkje met een torentje, in 1719 afgebroken, waarvan nog eene afteekening voorhanden is en aan welks altaar, zeker land, thans nog *het Kapelland* genoemd, en ten behoeve van de armen beheerd wordende, als vikarij is gevestigd geweest. Deze kapel behoorde, vóór de Reformatie, onder de parochie of moederkerk te Vlaardingen, en de gemeente had, met Vlaardingen en Vlaardinger-Ambacht,

(1) D. XI, bl. 727.

aandeel in het bestuur der kerk, waarvan zij echter nader, bij overeenkomst, in dato 24 Julij 1647, heeft afstand gedaan.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een gevierendeeld veld van goud. Het eerste en vierde met eenen band van keel, beladen met drie zespuntige sterren van goud, en het tweede en derde met vijf banden van keel, wordende het wapen vastgehouden ter regterzijde door eenen wildeman, en ter linkerzijde door eenen beer.

ZOUTEVEENSCHE-POLDER (DE), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, gedeeltelijk arr. *'s Gravenhage*, en daarin ten deele kant. *Naaldwijk*, gem. *St. Maartensregt*, ten deele kant. *Delft*, gem. *Schipluiden*, gedeeltelijk arr. *Rotterdam*, kant. *Vlaardingen*, gem. *Zouteveen*; palende N. aan den Kerk-polder en den Papsouwsche- of Abtswouder-polder, O. aan den Noord-Kethel-polder, O. aan den Holiërhoeksche-polder, W. aan de Vlaardingsche-vaart, die hem van de Vlietlanden en den Duif-polder scheidt.

Deze pold., welke in het jaar 1047 reeds bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 872 bund. 35 v. r. 99 v. ell., alles schotbaar land; als: onder *Zouteveen*, 606 bund. 1 v. r. 67 v. ell.; onder *St. Maartensregt*, 199 bund. 23 v. r. 36 v. ell., en onder *Schipluiden*, 67 bund. 10 v. r. 96 v. ell.; telt 40 h., waaronder 24 boerderijen, als: 32 h. en 21 boerderijen onder *Zouteveen*; 4 h. en 2 boerderijen onder *St. Maartensregt*, en 4 h. en 1 boerderij onder *Schipluiden*, en wordt door zes molens, in gemeenschap met den Holiërhoeksche-polder, op de Vlaardingsche-vaart, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 2,41 ell. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Molenmeester, eenen Volger-Molenmeester en drie Kroosheemraden.

ZOUTHUIS (HET), boschje, voorheen in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, thans prov. *Noord-Holland*, gem. *Uithoorn*, in den *Uithoornsche-polder*, beslaande eene oppervlakte van 24 v. r. 70 v. ell., en zijnde meest begroeid met houtwen riet.

ZOUTKAAG (HET), onbehuisd polderland in de *Niedorperkogge*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Schagen*, gem. *Winkel*; palende N. aan de gem. Barsingerhorn, O. aan den Braak-polder, Z. aan Lutje-Winkel, W. aan de Weere.

Dit land, hetwelk een gedeelte van den pold. *de Weere* uitmaakt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 27 bund., en wordt door eenen watermolen, uitmalende op de Ringsloot, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Dijkgraaf en Molenmeesteren.

Daarin ligt eene vogelkooi, welke, met een daartoe behoorend bosch, 5 bund. oppervlakte heeft.

ZOUTKAMP, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ZOUTKAMP.

ZOUTLANDT, buit. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr., kant. en bijna 1 u. W. Z. W. van *Breda*, gem. en 20 min. W. van *'s Princenhage*, in het geh. *Lies*.

Dit buit., hetwelk eene oppervlakte beslaat van 26 bund. 42 v. r. 20 v. ell., wordt in eigendom bezeten door Jonkheer WILLEM FREDERIK THIN VAN ZOUTLANDT, woonachtig te Utrecht.

ZOUTMAN, fort in *West-Indië*, op het *Caracaosche* eil. *Aruba*, op de zuidwestkust, aan de oostzijde der Paardebaai, bij de Oranjestad, aan het strand.

Het is eene vierkante sterkte, waarin eene kazerne, magazijn, gevangenis en andere gebouwen gevonden worden.

ZOUTMAN (ADMIRAAL-), fort op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, ½ u. O. van de vesting *Vlissingen*, waaronder het behoort, tusschen de forten Admiraal de Ruyter en Rammekens, aan de Honte of Westerschelde.

Dit fort is eene redoute, aangelegd ter bestrijking der reede, heeft eenen vrij regelmatigen zeshoekigen vorm, bestaande uit eenen aarden wal met natte gracht, en er staan daarin geene gebouwen. Het beslaat, met het omliggende water, 5 bund. 62 v. r. 80 v. ell. en werd in of omstreeks het jaar 1810, onder de Fransche regering opgeworpen, en toen LA COSTE genoemd, doch bij opneming, door Keizer NAPOLEON, als een nutteloos werk, afgekeurd.

ZOUTPOTTEN (DE), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*, W. van *Offingawier*, dat ten Z. O. met het *Sneekermeer*, en ten Z. met de *Houkesloot* in verbinding staat.

ZOUTVLIET (DE), voorm. water, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, dat uit de *Blijee* voortkwam en, in eene westelijke rigting, tusschen Triniteit en Wemelswaard doorloopende, zich in de *Wijlingee* ontlastte.

ZOUWEN (DE), strook polderland in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Gorinchem*, gedeeltelijk gem. *Ameide*, gedeeltelijk gem. *Meerkerk*, besloten tusschen de Zederik ten O. en den Zouwendijk ten W., en zich uitstrekkende van den Lekdijk beoosten Ameide, zuidwaarts tot aan den straatweg in het d. Meerkerk.

ZOUWENDIJK (DE), dijk in het *Land-van-Arkel*, prov. *Zuid-Holland*, die vroeger aan den Diefdijk, tot afwering van het opperwater uit de Betuwe, aangelegd schijnt, zonder dat men evenwel met zekerheid weet te zeggen, wanneer dit geschied zij.

Een handvest van Graaf FLORIS V, verleend in het jaar 1277, op den vierden dag na Paschen, waarin gesproken wordt van de ZIJDEWINT, *tusschen de wateren van de Lecke ende den Donck*, heeft waarschijnlijk betrekking tot dezen dijk gehad, en uit de overeenkomst van JAN XIII, Heer *van Arkel*, van het jaar 1284, blijkt nog duidelijk, dat hier toen reeds eene bedijking was, die de AMEIDER ZIJDWIND genoemd werd en aan de Zederik lag, langs welk water de ZOUWENDIJK loopt. Hij begint aan den Lekdijk beoosten Ameide en gaat voort tot in Meerkerk, waar hij den naam van ZOUWENDIJK verliest en, onder dien van BAARLDIJK, langs het Land-van-Arkel strekt tot aan den Arkelsche-dam.

ZOWIJK, pold. in het graafs. *Culenborg*, prov. *Gelderland*. Zie ZOOWIJK.

ZOYS, oude naam van het d. SOEST, in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie SOEST.

ZUAWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie SUAWOUDE.

ZUBBURG, naam, onder welken het d. WEST-SOUBURG, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, in eenen brief van KAREL V voorkomt. Zie SOUBURG (WEST-).

ZUERLANDSCHE-DIJK (DE) of DE ZUIRLANDSCHE-DIJK, ook DE ZUURLANDSCHE-DIJK geheeten, dijk in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Oostvoorne-Rugge-Oosterland-Oud-en-NieuwKleyburg*, strekkende van den straatweg van Brielle naar Hellevoetsluis in eene westelijke rigting tot aan den Pantsersdijk.

Op dezen dijk, 10 min. Z. van Brielle, staat een huis, waarin volgens de overlevering de beroemde Zeeheld WITTE CORNELISZ. DE WITH het eerste licht sag. Hij was geboren den 29 Maart 1599, en

sneuvelde den 8 November 1658, als Vice-Admiraal van Holland en West-Friesland. Dit huis, thans in eigendom bezeten en bewoond door de landbouwster JANNETJE DE BAAN, weduwe JAN DE RAAT, was vroeger, toen de stad Brielle nog niet ingelegd was, slechts vier min. van de vesting verwijderd en kon toen tot de voorstad gerekend worden, waarom het altijd kerkelijk onder Brielle behoorde. Het bedoelde huis moet van zeer oude herkomst zijn, blijkens de diepe kelder, het metselwerk en de verbazende groote steenen, welke men er aan vindt. Het bovenhuis is echter van later tijd. Dit huis beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 54 v. r. 70 v. ell.

ZUICHEM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie SWICHEM.

ZUID-ACHTTIENHOVEN, pold. in het *Groot-Waterschap-van-Woerden*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woerden*, gem. *Achttienhoven;* palende N. aan Noord-Achttienhoven, O. aan Kamerik-Teylings, Z. O. aan Kamerik-Mijzijde, Z. aan de Mije, die hem van Zegvelderbroek scheidt, Z. W. aan den Zegvelder-polder, waarvan hij mede door de Mije gescheiden wordt, W. aan Nieuwkoop.

ZUID-AKENDAM, het zuidelijke gedeelte van de heerl. *Akendam*, in het balj. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*. Zie AKENDAM (1).

ZUID-BAKKUM, het zuidelijke en meest bevolkte gedeelte der heerl. *Bakkum*, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Castrikum*. Het wordt aldus genoemd ter onderscheiding van *Noord-Bakkum*.

ZUID-BEEMSTER, een der vijf deelen, waarin de bedijking de *Beemster*, in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Alkmaar*, kant. *Purmerende*, verdeeld is.

ZUIDBRAAK, water in het balj. van de *Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*, gem. en 10 min. O. van *Oterleek*, tegen den ringdijk van den Heer-Hugowaard.

Het beslaat eene oppervlakte van 3 bund. 30 v. r. 50 v. ell., en is thans met riet begroeid.

ZUIDBROEK, kant., prov. *Groningen*, arr. *Winschoten;* palende N. aan den mond der Eems, O. aan den Dollart en het kant. Winschoten, Z. W. aan het Drenthsche kant. Assen, W. aan het kant. Hoogezand.

Dit kant. bestaat uit de volgende 10 gem.: Zuidbroek, Muntendam, Veendam, de Wildervank, de Meeden, Scheemda, Midwolde, Termunten, Nieuwolde en Noordbroek. Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 34,874 bund. 40 v. r. 23 v. ell., waaronder 32,478 bund. 40 v. r. 39 v. ell. belastbaar land. Men telt er 3582 h., bewoond door 5924 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 31,400 inw., die zich vooral op den landbouw, verveening, koophandel, scheepsbouw, scheepvaart en het fabrijkwezen toeleggen; terwijl men er ook zandakkers en toegemaakte veenlanden aantreft.

ZUIDBROEK, gem. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. *Winschoten*, kant. *Zuidbroek* (2 k. d., 10 m. k., 5 s. d.); palende N. aan Noordbroek, O. aan Scheemda-en-Eexta, Z. O. aan de Meeden, Z. aan Muntendam, W. aan Sappemeer.

---

(1) Eveneens zoeke men de overige met ZUID zamengestelde namen, welke hier niet gevonden worden, op de woorden van onderscheiding.

Deze gem. bevat het d. Zuidbroek, benevens het geh. Uiterburen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1841 bund. 54 v. r. 54 v. ell., waaronder 1826 bund. 24 v. r. 11 v. ell. belastbaar land; telt 260 h., bewoond door 329 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1830 inw., die meest in landbouw en handel in vee en koorn, alsmede in de scheepvaart hun bestaan vinden (1). Ook heeft men er eene leerlooijerij, 2 blaauwverwerijen, 1 chicoreibranderij, 1 wind-rogge-, 1 schors- en pel-, 1 wind-olie- en 2 ros- en boekweitmolens. Voor eenige jaren had men er ook nog eene groote moutwijnstokerij uit aardappelen, doch deze is thans geheel gesloopt. De grond is in deze gem. vruchtbaar. Er zijn zand-, klei- en veengronden en naar den kant van den Muntendam, vindt men odoorn.

Het oostelijke gedeelte dezer gem. is het eerste gedeelte dat van den Dollard is ingedijkt, doch heeft geen bijzonderen naam. De indijking is geschied in het begin der zestiende eeuw, en beslaat eene uitgestrektheid van ongeveer 500 bunders.

De Herv., die er ruim 1670 in getal zijn, onder welke ongeveer 400 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Winschoten* behoort, en tot eersten Leeraar had Hermannus Bercusius, die er in 1596 stond en in 1607 opgevolgd werd door Samuel Neitz. Tot in 1841 was Muntendam met deze gem. vereenigd, doch is toen eene afzonderlijke gem. geworden. De eerste, die na de afscheiding Zuidbroek alleen bediend heeft, is geweest Idzard Tinga, die in het jaar 1824 herwaarts kwam en er nog staat. Het beroep geschiedt door Stemgeregtigden, Kerkeraad en Kerkvoogden, welke beide laatste collegiën elk éóne stem uitbrengen.

De Doopsgez., die men er ongeveer 100 telt, behooren tot de gem. van *Sappemeer*. — De Evangel. Luth., die er wonen, worden tot de gem. van *Sappemeer* gerekend. — De 18 R. K., die er zijn, parochiëren te *Sappemeer*. — De 13 Israëlieten, die men er aantreft, behooren tot de ringsynagoge van *Hoogezand*.

Men heeft in deze gem. twee scholen als: éóne te Zuidbroek en éóne te Uiterburen, welke gezamenlijk gemiddeld door 300 leerlingen bezocht worden.

Het d. Zuidbroek ligt 3 u. W. ten N. van Winschoten, 4 u. Z. van Appingedam, aan de trekvaart van Groningen op Winschoten en den grindweg tusschen deze plaatsen. Oudtijds heette dit d. Broek, of met betrekking op Westerbroek, aan de westzijde der Sappemeerster veenen, ook Oosterbroek, tenzij men stelle, dat het laatstgenoemde in den Dollart verdronken zij. De naam van Broek is afkomstig van het moerassige der veenen, voor hare geregelde afgraving. Men telt er in de kom van het d. 120 h. en 800 inw.

Het is een aanzienlijk, volkrijk en welbebouwd dorp, hetwelk zeer verlevendigd wordt door den veelvuldigen doortogt van rijtuigen, schuiten en schepen, en uithoofde van den aard van den grond en het welig houtgewas bijzonder aangenaam is.

De kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Petrus was toegewijd, is een hoog, deftig kruisgebouw, van binnen zeer fraai en van een nieuw en schoon orgel voorzien. De lage stompe toren staat afgezonderd, ten Z. O. van de kerk.

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 190 leerlingen bezocht.

---

(1) Op 1 Januarij 1839 behoorden er 7 zeeschepen thuis.

In de gem. Zuidbroek worden de zittingen van het kantongeregt gehouden; ook bestaat er een kantoor van registratie en een distributiekantoor van de brievenposterij.

Men heeft hier eene jaarlijksche veemarkt op den 10 Mei, doch in geval die dag op eenen Zaturdag of Zondag invalt, alsdan des Maandags daaraanvolgende; eene paardenmarkt op den laatsten Woensdag in Junij, en eene jaar- en veemarkt op den tweeden Donderdag in September.

Dit dorp is in vorige tijden de woonplaats geweest van de Heeren Gockinga, de vermogendste der Hoofdlingen in de Oldampten.

In het jaar 1401 werd het slot van Eelke Gockinga, in Uiterburen gelegen, door de stad Groningen ingenomen en verwoest. Het heeft tot 1798 tot verblijf van den Drost van den Oldambte, die uit naam van de Regering der stad Groningen, als Heeren van den Oldambt, in dat gedeelte der provincie de justitie en politie administreerde, gediend. Na het verlies der heerlijke regten heeft de Regering dier stad het aan een partikulier verkocht. Aan de vaart naar Groningen is voor eenige jaren een aanzienlijk buitenverblijf gesticht door wijlen Jonkheer Scato Lewe van Nijenstein, hetwelk thans toebehoort aan den Heer Johan Georg Kramer.

Het wapen dezer gem. bestaat uit eenen gemijterden Bisschop, houdende in de regterhand den staf en met de linkerhand zijn kleed of mantel optillende of vasthoudende.

ZUIDBROEK, gem. in den *Crimpenre-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven* (9 k. d., 17 m. k., 3 s. d., 1 afd.); palende W. en N. W. aan de gem. Berkenwoude-en-Achterbroek, N. aan Stolwijk, O. aan Berg-Ambacht, Z. aan Lekkerkerk.

Deze gem. bevat den pold. Zuidbroek en daarin het gehucht Zuidbroek, bestaande uit 14, in eene strekking aan eenen rijweg staande, huizen, bewoond door 15 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 90 inw., die meest hun bestaan vinden in den hennepbouw, de veefokkerij en het kaasmaken. De gem. Zuidbroek beslaat eene oppervlakte van 248 bund. 84 v. r. 89 v. ell., alles belastbaar land.

De inw., die er allen Hervormd zijn, behooren tot de gem. van *Lekkerkerk*, doch gaan evenwel meest te *Berkenwoude* ter kerk, waar ook hunne dooden begraven worden, als wonende de ingezetenen omtrent een uur ver van *Lekkerkerk*; terwijl de wegen derwaarts in den winter bijna onbegaanbaar zijn.

Er is in deze gem. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Berkenwoude* en *Bergambacht*.

De gem. Zuidbroek maakt, sedert onheugelijke jaren, een gedeelte uit van de heerlijkheid *Lekkerkerk-en-Zuidbroek*.

Tusschen Schout en geregte, mitsgaders de gemeene buren van Zuidbroek ter eene en de Scholasters van den dom en Oudmunster te *Utrecht* ter andere zijde, voor den Hove van Holland, proces gevoerd zijnde over de henneptienden, zoo is, bij vonnis van dit hof, op den 17 October 1602, verklaard, dat die van Zuidbroek vrij waren van het geven van henneptienden.

Het geb. Zuidbroek ligt 3½ u. O. ten N. van Rotterdam, 2 u. W. van Schoonhoven. — Het Raadhuis is een gewoon boerenhuis.

ZUIDBROEK, pold. in den *Crimpenrewaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Schoonhoven*, gem. *Zuidbroek*, palende W. en N. W. aan den pold. Berkenwoude, N. aan den pold. Benedenheul, O. aan den Koolwijksche-polder en den Berg-Ambacht-polder, Z. aan den Hoeksche-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 248 bund. 84 v. r. 89 v. ell., waaronder 242 bund. schotbaar land; telt 14 h., waaronder 10 boerderijen, en wordt door eenen molen, op de boezem van den pold. Lekkerkerk, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,39 ell. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Schout en drie Heemraden.

ZUIDBROEK, polderland in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Noordwijk-Binnen-en-Buiten-Langeveld-en-Offem*; palende N. aan de Geest, O. aan Bronsgeest, Z. aan Offem, W. aan den Noordzijder-polder.

ZUIDBROEKERDIEP (HET), gegraven vaart in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, in eene zuidelijke rigting loopende van Zuidbroek, langs Veendam naar Wildervank.

ZUIDBROEK-VAN-HEEMSKERK, het zuidelijke gedeelte van den pold. *Noord-en-Zuidbroek-van-Heemskerk*, in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, eene oppervlakte beslaande van 171 bund. 69 v. r. 38 v. ell. Zie voorts HEEMSKERK (NOORD-EN-ZUIDBROEK-VAN-).

ZUID-BUITEN-POLDER (DE), onbehuisde pold. in het eil. van *Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*. Zie DUBBELDAM (ZUID-BUITEN-POLDER-VAN).

ZUIDBURG, volgens sommigen de ware naam van de d. OOST-SOUBURG en WEST-SOUBURG, op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie SOUBURG (OOST-) en SOUBURG (WEST-).

ZUIDBROEK, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*.

ZUIDBUURT of ZUIDERBUURT, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Leyden*, gem. en 10 min. Z. van *Soeterwoude*; met 16 h. en ongeveer 120 inw. — In deze b. staat de R. K. kerk van de stat. *Soeterwoude*.

ZUIDBUURT (DE), geh. op het eil. *Schokland*, prov. *Overijssel*. Zie ZUIDERBUURT.

ZUID-CATS-ST. ANNA-EN-SPARKS-POLDER, dijkaadje in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gedeeltelijk gem. *Axel*, gedeeltelijk gem. *Neuzen*; palende N. W. aan den Noord-polder, N. aan den Serlippens-polder, O. aan den Zaamslag-polder, Z. aan den Nieuw-Egelantier-polder, W. aan den Oud-Zevenaar-polder, den Groote-Zoute-polder en den Kleine-Zoute-polder.

Deze dijkaadje, welke in het jaar 1617 beverscht is, bestaat uit den St. Anna-polder, den Cats-polder, den Sparks-polder en den Zuid-polder, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 358 bund. 74 v. r. 62 v. ell. en daaronder 333 bund. 40 v. r. 14 v. ell. schotbaar land. Men telt er 16 h., waaronder 11 boerderijen. Zij wordt door duikers van het overtollige water ontlast op den Zaamslag-en-Koegors-polder. Het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en een Ontvanger.

ZUIDDIEP (HET), voorm. vaarwater in het *Haringvliet*, prov. *Zuid-Holland*, hetwelk ten Z. van de voorm. plaat Flakkee liep. Nadat dit vaarwater door verloop van tijd was verengd en verzand, is, in het jaar 1759, de haven van Middelharnis daardoor en door de plaat heen verlengd tot aan het Noorddiep

ZUIDDIEP (HET), voorm. water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, dat in eene zuidoostelijke rigting, van IJzendijke naar den Braakman, tusschen de heerl. Watervliet en het Land-van-Biervliet liep en in 1688 is ingedijkt.

ZUIDDIEPE (HET GROOT-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk in het *Vrije-van-Sluis*, gedeeltelijk in het *Committimus*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *IJzendijke*, gedeeltelijk gem. *Biervliet*, palende N. aan het klein Zuiddiepe, O. en Z. aan den Nieuwe-Passegeule-polder, W. aan den Groote-Jonkvrouw-polder-benoorden.

Deze polder die in 1688 bedijkt werd, doch in 1735 door het verleggen van de afwatering der Passegeule en het graven der Linie (zie dat art.) veel grond verloor, is groot, volgens het kadaster, 196 bund. 80 v. r. 3 v. ell., van welke 190 bund. 87 v. r. 13 v. ell. onder *IJzendijke*, en 5 bund. 93 v. r. 90 v. ell. onder *Biervliet*; onder *IJzendijke*, staan daarin 11 huizen waaronder twee hofsteden; onder *Biervliet* geene. De schotbare grootte staat niet afzonderlijk vermeld. Zie verder het art. Zuiddiepe-polder (De Groot-en-klein-).

ZUIDDIEPE (HET KLEIN-), polder in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk in het *Vrije-van-Sluis*, gedeeltelijk in het *Committimus*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *IJzendijke*, gedeeltelijk gem. *Biervliet*, palende N. aan den Oranje-polder, N. O. aan den St. Anna-polder, O. aan den Nieuwe-Passegeule-polder, Z. aan het Groot-Zuiddiepe, W. aan den Groote-Jonkvrouw-polder-benoorden.

Deze polder, welke omstreeks 1660 en 1670 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 30 bund. 81 v. r. 20 v. ell., van welke onder *IJzendijke* 18 bund. 71 v. r. 20 v. ell., en onder *Biervliet* 12 bund, 10 v. r. Onder *IJzendijke* staat daarin slechts één woonhuis, onder *Bierliet* geen. De schotbare grootte wordt niet afzonderlijk berekend Zie verder het volgende art.

ZUIDDIEPE-POLDER (DE-GROOT-EN-KLEIN), twee naast elkander gelegene polders onder een polderbestuur in *Staats-Vlaanderen*, gedeeltelijk in het *Vrije-van-Sluis*, gedeeltelijk in het *Committimus*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *IJzendijke*, gedeeltelijk gem. *Biervliet*, te zamen eene oppervlakte beslaande van 237 bund. 61 v. r. 23 v. ell.; de schotbare grootte is 193 bund 54 v. r. 79 v. ell. De afwatering geschiedt door de sluis der Zeven- (Zes-) Vereenigde-polders in den Braakman. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Ontvanger Griffier, van iedere polder afzonderlijk sprekende zegt men meestal het Groot-Zuiddiepe of het Klein-Zuiddiepe. Zie de beide voorgaande art.

Deze polders zijn bij den watervloed van 14 en 15 Januarij 1808 ondergeloopen, doch later weder bevercht.

ZUIDDIJK (DE), ook genoemd den Nieuwen-Zeedijk, zeedijk in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*, loopende, bezuiden den Nieuw-Hellevoetsche-polder, van het glacis der vesting Hellevoetsluis, westwaarts tot aan den westdijk van genoemden polder. Aan dezen dijk ligt eene vervallen kustbatterij.

ZUIDDISTRIKTEN (DE), landstreek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie Zuider-distrikten.

ZUIDDORPE, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Overambacht-van-Axel*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst* (5 k. d., 11 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Westdorpe en Axel, O. aan Koewacht, Z. aan de gem. Overslag en aan de Belgische gem. Wachtebeke, W. aan de Belgische gem. Wachtebeke en Selzaete.

Deze gem. bestaat uit het d. Zuidderpe, met de polders Zuiddorpe-noorddeel, Zuiddorpe-zuiddeel en het Lippenspoldertje; voorts gedeelten van den Moerspui-polder, van den Polder-beoosten-en-bewesten-Blij en van den Canisvlietpolder. Zij beslaat eene kadastrale uitgestrektheid van 1042 bund. 1 v. r. 87 v. ell., waaronder 1041 bund. 45 v. r. 93 v. ell. belastbaar land; telt 179 h., bewoond door 184 huisgez. en ongeveer 930 zielen, die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Behalve een windkorenmolen en eene kleine leerlooijerij, bestaan hier geene fabrijken of trafijken.

De inw., die, uitgenomen de aldaar geplaatste ambtenaren, allen R. K. zijn, onder welke 780 Communikanten, maken eene par. uit, welke thans tot het vic. van *Breda*, dek. van *Hulst*, behoort, door eenen Pastoor bediend wordt, en eene eigene begraafplaats heeft. — De Herv. ambtenaren maken deel uit van de gem. *Axel-en-Zuiddorpe*.

Op ons art. Moerspuifort zijn, ten aanzien van de vroeger bestaan hebbende Herv. gemeente van de *Moerspui-en-Zuiddorpe*, inlichtingen medegedeeld, waarheen wij verwijzen; echter is reeds in 1580 te Zuiddorpe de Hervormde leer verkondigd, en wij vinden als Predikant aldaar vermeld Adriaan Schietekatte, die van anderen ook schijnt genoemd te wezen Adriaan Rottijn, doch van wien ons geene bijzonderheden zijn voorgekomen, dan alleen dat hij hoogstwaarschijnlijk zijne dienst aldaar heeft gestaakt, omtrent den jare 1583 of 1584, nadat de stad Axel aan Parma was overgeleverd. Dit heeft geduurd tot na de reductie, als wanneer in 1647 Ds. Laurens van der Spiegel, uit Engeland overgekomen, den 31 Maart van dat jaar als Predikant is bevestigd voor de Herv. te Zuiddorpe en de toenmalige forten Moerspui en St. Marc, doch deze is in 1648 reeds vertrokken naar Groede, in het Land-van-Kadzand, en vervangen door David van Laeren, die hier als Proponent kwam. Na dat het voormalig fort St. Marc was weggespoeld, heeft, van 1669 af, deze Herv. gemeente bestaan onder den naam van Zuiddorpe-en-Moerspui, welke als eerste Predikant heeft gehad Ds. Angelus Lecle, die den 8 Mei van dat jaar aldaar zijn dienstwerk heeft aanvaard, doch in het jaar 1674 naar Kruiningen, in Zuid-Beveland, vertrokken en opgevolgd is door Ludovicus Wisse, die, na het slechten van het Moerspuifort, te Axel is gaan wonen, alwaar hij in 1692 is overleden. Kort na zijne dood, in 1694, is Zuiddorpe met *Axel* vereenigd, zoodat de volgende Leeraren ook Predikanten van Axel zijn geweest, doch derwijze dat de oudste Predikant 100 gulden meer tractement genoot. Intusschen is de Herv. gemeente te Zuiddorpe van lieverlede, vooral sedert den oorlog met Frankrijk, in het begin en omstreeks het midden der vorige eeuw, zoodanig afgenomen, dat hier ook de diensten telkens zijn verminderd en eindelijk geheel hebben opgehouden.

Men heeft te Zuiddorpe eene school in 1838, te gelijk met eene onderwijzerswoning, geheel nieuw opgebouwd, in welke school in den zomer gemiddeld aan ongeveer 100 en des winters aan 140 kinderen onderwijs gegeven wordt.

Het d. Zuiddorpe, dat weleer veel grooter en uitgestrekter moet zijn geweest, doch door opvolgende oorlogen veel geleden heeft en aanmerkelijk is afgenomen, is thans echter nog een fraai, met opgaande boomen beplant en luchtig gebouwd, dorp. Het ligt omtrent ½ u. Z. van Axel, 2 u. O. van Sas-van-Gent, 3 u. N. W. van Hulst, 7½ u. Z. van Goes, in eene fraaije lommerrijke streek. Men heeft in de kom van het dorp 62 h., bewoond door 70 huisgez. en 560 zielen.

De voormalige kerk van Zuiddorpe moet een groot en uitstekend gebouw zijn geweest. Zij was tevens de hoofdkerk van het geheele kant. Axel; dit heeft echter maar tot kort na de reductie geduurd, daar uit een oud nog aanwezig doop- en trouwregister blijkt, dat deze kerk in 1646 niet meer door de R. K. gebruikt is geweest, want op het einde van dat jaar leest men in de gemelde registers: *nomina quae non inveniuntur, invenies in registris Parochialibus de Wachtebeke, Moerbeke vel Stekene* (d. i.: de namen, welke hier niet gevonden worden, zult gij aantreffen in de Parochiale registers van Wachtebeke, Moerbeke of Stekene), terwijl de Magistraat van Axel, met toestemming van den Raad van State, zich in November 1646 reeds in het bezit der kerk van Zuiddorpe heeft gesteld, om er de Hervormde leer in te verkondigen. Van dat tijdstip af parochiëerden de R. K. van deze plaats in bovengemelde, toen tot de Oostenrijksche Nederlanden, thans tot België behoorende, gemeenten; later zijn zij in de parochie *Overslag* (mede op Belgisch grondgebied gelegen) kerkelijk geweest, tot in het jaar 1788, als wanneer te Zuiddorpe eene schuur tot kerkelijk gebruik is bekwaam gemaakt en daartoe is gebezigd tot in 1817, in welk jaar de thans bestaande kerk is gesticht, waarin alle de R. K. van het geheele kanton Axel geparochiëerd hebben, tot dat in 1844 binnen de vesting Neuzen eene R. K. gemeente is opgerigt voor de Katholijken van Neuzen, Zaamslag en den Hoek. In het oude kerkgebouw, hetwelk uithoofde van zijnen bouwvalligen staat, in het begin der achttiende eeuw, niet meer is gebruikt, was de grafombe van Heer Johan van Ghistelle, Ridder, Heer *van Axel, Maelstede, Moeren enz.*, aldaar begraven in 1433, die, zoo als men verhaalt, de eerste zaden van den boekweit, tusschen de bladen van zijn zakboekje, in de Nederlanden zoude hebben gebragt. Dit graf was geplaatst tegen den zuidelijken muur en gedekt met eene blaauwe arduinsteenen zerk, waarop hij en zijne vrouw, in verheven beeldwerk, levensgrootte waren uitgehouwen, elk met zijn familiewapen boven het hoofd. Vermoedelijk ten tijde der beeldstorming is dit fraaije grafgesteente deerlijk gehavend en vernield, ook is er in de nieuwe kerk geen spoor meer van te vinden, dan de gemelde zerksteen, liggende voor eene deur, door welke men langs achter in de sacristij gaat. Op den rand van dien steen zijn nog eenige Gothische letters leesbaar, te weten:

Hier leght Mhr. Jan van Ghistelle (1), ... MCCCCXXVI . . . . Vuleyns ghezelnede M. Jan van Ghistelle; die starf in het jaar MCCCCXXXIII . . . . dach van Laumaant naar . . . . hurrecht; bidt . . . .

(hetgeen volgt is met een stuk van den steen verdwenen, doch er heeft vermoedelijk gestaan: *bidt voor de zielen*).

Twee andere, groote, langwerpig-vierkante steenen platen van blaauwen arduin, welke nevens den gemelden zerksteen in den muur schijnen te zijn gemetseld geweest, zijn mede nog aanwezig. Zij zijn geheel uitgebeiteld en dragen de duidelijke sporen, dat zij met marmeren of andere platen, waarop waarschijnlijk opschriften waren uitgehouwen, zijn ingevuld geweest, welke dan ook vermoedelijk de titels van

(1) Het hier en later met . . . . . aangeduide is met een gedeelte van den steen geheel weg of onleesbaar.

hem en zijne gheselnede (gezellinne), als ook de geschiedenis van het invoeren der boekweitzaden zullen hebben vermeld. Deze steenen liggen thans buiten de groote deur der nieuwe kerk. Tijdens het afbreken van het oud kerkgebouw in 1817 zijn, bij het uitdelven der fondamenten en het gelijkmaken van den grond, meer dan honderd steenen graven, waaronder vele verwulfde en van binnen fraai beschilderde, ontdekt, doch waarvan alle de deksteenen waren verbrijzeld, en wel zoodanig, dat van de daarop geplaatste opschriften volstrekt niets meer te lezen was. In plaats van de oude is, zoo als hierboven is gezegd, in 1817, eene nieuwe kerk gesticht, zijnde een langwerpig vierkant gebouw, met een uit het dak rijzend spits torentje. Eene subsidie van 6000 guld., door Willem I, Koning *der Nederlanden*, ten evengemelde jare, aan de gemeente toegestaan, benevens de opbrengst eener inzameling van penningen in alle de kerken van het bisdom van Gent, zoo mede vrijwillige giften van particulieren, heeft haar tot deze stichting in staat gesteld. Zij is, even als de vorige, ter eere van *O. L. V. Hemelvaart* ingewijd. Een arduinsteen, boven den ingang der kerk in den muur gemetseld, vermeldt dat de eerste steen van dit heiligdom den 7 Julij 1817 is gelegd door den Vice-Deken T. A. van Coppenolle, in tegenwoordigheid, onder anderen, van het plaatselijk bestuur, zijnde ook de namen van de leden daarvan in den steen uitgehouwen. In deze kerk is een orgel en één altaar.

Te midden van het dorp, aan de zuidzijde, is eene met boomen beplante dreef, leidende naar eene boerenhofstede, waar vroeger, zoo men wil, het kasteel van de Heeren van Ghistelle zou hebben gestaan. Aan den ingang dezer laan of dreef zijn twee, van onder met arduin voorziene in gebakken steen gemetselde pilaren, met verbazend zware hangen, welke klaarblijkelijk hebben gediend voor zware deuren of poorten, waarmede de toegang tot die laan was afgesloten; boven elke pilaar is een van blaauwen arduin vervaardigde leeuw geplaatst in eene zittende houding, welke met zijne klaauwen een schild vasthoudt, waarop echter niets meer te zien is. Behalve dat *bij het* graven in den omtrek van het boerenhuis dikwijls steenen van oud maaksel te voorschijn komen, is nogthans van deze voormalige gebouwen geen spoor meer te ontdekken. De evengemelde hofstede, ook bekend onder den naam van Monnikhoven (1), wordt in pacht gebruikt bij Johannis Baptista Verchuysse en is het eigendom van den Heer d'Haene de Potter, grondeigenaar te Gent.

De kermis te Zuiddorpe valt in op den derden Zondag in Junij en duurt drie dagen.

Het wapen dezer gem. is van goud, met drie bloemen in natuurlijke kleur, staande twee en een.

ZUIDDORPE-POLDER-NOORDDEEL, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Overambacht-van-Axel*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Zuiddorpe*; palende N. en W. aan den Canisvlietpolder, O. aan den Moerspuï-polder, Z. aan den Belgischen polder van St. Eloy en aan dien van Zuiddorpe-Zuiddeel.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene uitgestrektheid van 553 bund. 13 v. r. 26 v. ell. en is schotbaar groot 186 bund. 26 v. r.

(1) Volgens sommigen zoude, na het uitsterven van het geslacht van Ghistelle, dit kasteel tot een nonnenklooster hebben gediend. Hieromtrent hebben wij echter niets zekers kunnen opsporen.

8 v. ell. Daarin staan 23 hofsteden en 114 bijzondere woningen, met inbegrip van het geheele d. Zuiddorpe. Hij watert uit door eenen duiker in den Canisvliet-polder en het beheer daarvan is toevertrouwd aan eenen Dijkgraaf, bijgestaan door eenen Ontvanger-Griffier. Zie verder, met betrekking tot de ondervloeijing en indijking van dezen polder, het volgende art.

ZUIDDORPE-POLDER-ZUIDDEEL, ook Zijpe-polder genoemd, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Overambacht-van-Axel*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Zuiddorpe*; palende N. aan den pold. Zuiddorpe-Noorddeel, O. aan den Moerspui-polder, Z. aan den Varempé-polder, W. aan den Belgischen polder St. Eloy.

Deze pold., bij het kadaster bekend voor eene uitgestrektheid van 224 bund. 85 v. r. 11 v. ell., is schotbaar groot 164 bund. 74 v. r. 11 v. ell. Daarin staan 5 boerenhofsteden en 28 bijzondere woningen en hij watert uit door eenen duiker op den Moerspui-polder en door dien van Beoosten- en Bewesten-Blij, in de Axelsche-kreek.

Volgens bescheiden, in het polder-archief berustende, is deze polder en de voorgaande, in het jaar 1673 doorgestoken, doch korten tijd daarna gedeeltelijk weder ingedijkt, onder den naam van 'T Nieuwe-Zuitdorpe-Noortdeel, terwijl het overige bleef vloeijen tot in het jaar 1695, als wanneer ook dat gedeelte bedijkt is geworden en genoemd werd Nieuw-Zuytdorpe-Zuitdeel. In 1715 deze pold. weder doorgespoeld zijnde, is daarin eene inlage gelegd, waardoor hij met 12 gem. 233 r. (5 bund. 45 v. r. 10 v. ell.) hemelsbreedte of 8 gem. 106 r. (3 bund. 61 v. r. 20 v. ell.) schotbaar land is verminderd, welke thans deel maken van den Moerspui-polder. Het bestuur berust in handen van eenen Dijkgraaf, bijgestaan door eenen Ontvanger-Griffier.

ZUID-EILAND, eil. in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Floris*, Z. van de Baai-van-Boni, aan de zuidwestpunt van het eil. Boeton.

ZUIDEINDE, b. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4 u. O. ten Z. van *Leyden*, kant. en 1¼ u. O. van *Alphen*, gem. *Aarlanderveen*, zijnde het zuidelijkste gedeelte van het d.

ZUIDEINDE, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 2 u. W. van *Zwolle*, kant. en 1½ u. Z. Z. O. van *Kampen*, gem. en ¼ u. Z. Z. O. van *Kamperveen*; met 25 h. en 170 inw.

ZUIDEINDSCHE-POLDER (DE) of de Zuideinder polder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Aarlanderveen*; palende N. aan de Aarlanderveensche-droogmakerij, O. aan de Pulmot of Albrechts-Vierendeel-van-den-Bosch, Z. aan den Rijn, W. aan den Noordeindsche-polder, waarvan hij door de Aarlanderveensche-kerkvaart gescheiden was, doch waarmede hij thans ééne bedijking uitmaakt.

Deze pold. wordt door twee molens op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1.47 ell. onder A. P.

ZUIDEINDE-VAN-PORTENGEN (HET), heerl. en pold. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Portengen (Zuideinde-van-).

ZUIDELIJKE-VERLORENHOEK (DE), pold. in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Hedikhuizen*; palende N. aan den Noordelijke-Verloren-Hoek, O. aan de Hedikhuizensche-Maas, Z. en W. aan den Hooge-Maasdijk.

Deze pold., welke na het jaar 1798 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 7 bund. 24 v. r.; heeft twee houten duikers wijd 0.25 en 0.45 ellen, respectivelijk voorzien elk van

eene klep, en wordt daardoor op de Hedikhuizensche-Maas van het overtollige water ontlast. Hij wordt bestuurd door de eigenaren. — In dezen polder is het zoogenaamde Vossegat gelegen.

ZUIDELWIJK, gem. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZUIDWIJK.

ZUID-EN-NOORDEINDER-POLDER (DE GECOMBINEERDE-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie NOORD-EN-ZUIDEINDER-POLDER (GECOMBINEERDE-).

ZUIDENVELD, ook wel ZUIDVELD gespeld, een der zes dingspillen, waarin de prov. *Drenthe* vroeger verdeeld was en wel het eerste in rang.

Het werd aldus genoemd in tegenoverstelling van *Noordenveld*, omdat het het zuidoostelijkste gedeelte van het landschap *Drenthe* uitmaakte; grenzende W. aan Beiler-dingspil, N. aan Rolder-dingspil en Oostermoerder-dingspil, O. aan de prov. Groningen, en aan Munsterland, Z. aan het graafs. Bentheim, aan de prov. Overijssel, en aan Dieverder-dingspil.

Daartoe behoorden in vroegeren tijd vier bijzondere schoutambten; als: Sleen-en-Zweelo, Odoorn-Emmen-en-Roswinkel, Dalen-en-Oosterhesselen en Koevorden-en-Schoonebeek; thans uitmakende de zeven volgende gem. Dalen, Emmen, Koevorden, Odoorn, Oosterhesselen, Sleen en Zweelo, en alzoo beslaande, volgens het kadaster, een oppervlakte van 79,716 bund. 42 v. r., waaronder 79,389 bund. 58 v. r. 29 v. ell. belastbaar land. Men telt er 1770 h., bewoond door eene bevolking van 12,910 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en wanneer eerlang, zoo als men zich voorstelt, de Zuidenveldsche-veenen aan de snede zullen komen, zal hier de turfgraverij een hoofdmiddel van bestaan worden.

ZUIDENVELDSCHE-VEEN (HET-), uitgestrektheid hooge veengrond, in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, tusschen Emmen, Koevorden en Schoonebeek, welke zich ook tot in het koningrijk Hanover uitstrekt en in de prov. *Drenthe* eene oppervlakte beslaat van meer dan 25,000 bund.

ZUIDERAS of SUYDRAAS, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 2 u. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 2 u. Z. W. van *Lochem*, gem. en 1 u. Z. W. van *Vorden*, op den regteroever van de Vordensche-beek.

ZUIDERBANK (DE), droogte in den mond der *Maas*, tusschen de *Noorderbank* en de *Slenk* of *Geul*.

ZUIDERBEEK-(DE), watertje in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, onder *Hilvarenbeek*.

ZUIDERBOSCH, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 1½ u. N. ten O. van *'s Gravenhage*, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*.

ZUIDERBOSSCHEN, gedeelte van *Fivelgo*, prov. *Groningen*. Zie DEURSWOLDE.

ZUIDERBRAAK, voorm. meertje in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Medemblik*, gem. *Obdam*.

Dit meertje is droeggemalen en maakt thans een gedeelte van den *Braken-polder* uit.

ZUIDERBUREN, voorm. b., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*, arr., kant. en 1 u. Z. O. van *Leeuwarden*, 5 min. Z. van *Hempens*, waartoe deze b. behoorde. Zij bestond uit 5 huizen, die echter allen gesloopt zijn.

ZUIDERBUREN, geh. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. en 2½ u. W. N. W. van *Groningen*, kant., gem. en 8 min. Z. van *Zuidhorn*.

ZUIDERBURG, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZOYDERBURGH.

ZUIDERBUURT, geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZUIDBUURT.

ZUIDERBUURT (DE) of DE ZUIDBUURT, b. op het eil. *Schokland*, prov. *Overijssel*, arr. en 3 u. W. N. W. van *Zwolle*, kant. en 2½ u. N. W. van *Kampen*, gem. en in den zuidelijken hoek van *Schokland*, niet ver van *Ens*, waartoe zij kerkelijk behoort; met 19 h. en 80 inw.

ZUIDERDEL, meertje in het balj. der *Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*. Zie DEL (ZUIDER-).

ZUIDERDIEP (HET), vaarwater, prov. *Zuid-Holland*, in het *Goereesche-Zeegat*, tusschen den wal van *Flakkee* ten Z., en de *Scheelhoek*, *Oude-Pampus* en *Slijkplaat* ten N. Het heeft minstens 50 palm water en loopt tusschen de Slijkplaat en de Meneersche-plaat in het *Haringvliet*, tusschen welke platen door, ten minsten 14 palm staat, doch door het Aardappelgatje langs de Slijkplaat stevenende, houdt men 30 palm.

ZUIDERDIEP (HET), de meest zuidelijke of links gelegen mond van den *IJssel*, waardoor deze rivier zich, bewesten Kampen, in de Zuiderzee stort, thans meestal DE KETEL genoemd. Zie dat woord.

ZUIDERDIJK, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ZUURDIJK.

ZUIDERDIJK (DE), dijk in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, in eene oostelijke rigting van de Oosterpoort der stad Hoorn naar Enkhuizen loopende, en dienende ter beveiliging van West-Friesland.

Deze dijk, welke eene lengte heeft van ruim 22,000 ell., liep den 20 October 1669 groot gevaar van door te breken, doch werd door den ijver der burgers en andere manschappen nog voor inbraak bewaard.

Door de doorbraak van den Uiterdijk van Wester-Blokker in 1702, en het verder verlaten daarvan, was de Zuiderdijk, van de watermolens tot aan Munnik-IJ, van slaper- in wakerdijk veranderd. Aangezien daarvóór eenige diepten begonnen te schuren, werd door Dijkgraaf en Waardschappen van Dregterland besloten, om aan den dijk, omtrent den paal no. 103, eenen ketting greenen palen te laten slaan, welke de eerste waren, die aan den ZUIDERDIJK, tusschen de stad en het zuideinde van Schellinghout, geslagen zijn. Thans is deze paalgording vervangen door eene tot nagenoeg aan den kruin des dijks oploopende steenglooijing.

Den 25 December 1716 was de zeedijk aan het Hornhuis, bij den paal no. 108, bijna ter halverwege doorgespoeld en verkeerde gevolgelijk in het uiterste gevaar; daar men er echter spoedig de noodige maatregelen nam, en het water alras begon te vallen, werd de dijk ook ditmaal behouden.

Den 19 Januarij 1735 stortte tusschen den Appelhoek en het Oude-Kerkhof, nabij het dorp Wijdenes, een wiervak, bij eenen zwaren storm uit het W. Z. W., door het geweld der golven, in zee, zoodat de dijk, door de gedurige afkabbeling, dreigde door te breken, doch daar de wind W. liep, deed dit het gevaar verminderen. Den volgenden dag liet men een wijd schip, met keisteenen geladen, op de voornoemde gevaarlijke plaats zinken, om den aanslag en de schuring te beletten; ook werd aanstonds een kettingpaalwerk geslagen, waardoor alles zeer gelukkig tegen verdere afspoeling en doorbraak bewaard werd.

ZUIDER-DISTRIKTEN (DE) of DE ZUIDERDISTRIKTEN, landstreek in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*, op de zuidelijkste landtong, gouv. *Makassar*, ten Z. van het kast. *Rotterdam*.

Deze distr. bevatten de landschappen Poelembangking en Galissong. Over deze distrikten regeert een ambtenaar, onder den titel van Gezaghebber. De bewoners dezer distrikten zijn goede krijgslieden en de Galissongers worden bij voorkeur als matrozen gebruikt, daar zij als de beste zeelieden bekend staan, en verpligt zijn in geval van nood als zoodanig te dienen. Onder de Zuider-distrikten behoort het eiland Tanakeke, dat zuidwestwaarts van Galissong ligt, benevens nog andere kleine eilandjes in den omtrek. De bevolking, die 75,000 zielen bedraagt, is in twaalf distrikten verdeeld, welken hunne hoofden hebben en aan den Gezaghebber onderworpen zijn.

ZUIDER-DWARSGRACHT, buurs. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Dwarsgracht (Zuider-).

ZUIDER-END (GROOT-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 3 u. W. van *Sneek*, kant. en 1½ u. Z.W. van *Bolsward*, ½ u. Z. W. van *Hieslum*, waartoe het behoort.

ZUIDER-END (KLEIN-), geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*, arr. en 5 u. W. van *Sneek*, kant. en 1½ u. Z.W. van *Bolsward*, Z. W. van *Hieslum*, waartoe het behoort.

ZUIDER-GEBERGTE (HET), breede bergrug in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Soerakarta* en *Djocjokarta*.

Het Zuidergebergte is een breede bergrug, die van het Z. naar het O. voortloopt, in eene woeste, onbewoonde streek, welke behalve timmerhout, noch uit het planten-, noch uit het delfstoffelijk rijk iets merkwaardigs oplevert. Dit gedeelte des lands is zoo weinig bekend en wordt zoo zelden bezocht, dat Diepo-Negoro zich aldaar, in 1829 en 1830, eenen geruimen tijd ophield en zich in de onherbergzame wildernis ten volle veilig kon achten.

Den 25 Mei 1829 trof de Majoor Cox van Spengler, uit de benting Boeloes naar het dorp Toelen marcherende, aldaar eene troep muitelingen aan, die door den barizan van Notto Prodjo tot over de Oepak werd geworpen. Honderd en vijftig man met drie vaandels, maakten nu aan den linkeroever dier rivier op de kolonne een levendig vuur; intusschen was de Kapitein Hoeksema, met 100 man infanterie, de rivier ongemerkt overgetrokken, en den vijand van zoo nabij genaderd, dat onderscheidene muitelingen van hunne paarden werden geschoten, en de andere met moeite het hooge gebergte bereiken konden, en zich alzoo nog reddeden. De vijand, door dien officier en den barisan van Notto Prodjo vervolgens andermaal aangetroffen, had bij die ontmoeting, weder eenig verlies te lijden, en wierp zich nu in allerhaast in de kloven van het moeijelijke Zuidergebergte. De Luitenant-Kolonel Sollewijn had intusschen dit gebergte beklommen, en de groote dessa Kemiri, die er op lag en dikwijls tot schuilplaats gestrekt had van den Pangerang Bey, doen vernielen. De vijand was tot daartoe, door de inlandsche infanterie onder de Luitenants de Bruyn, Boelhouwer en de Jager op drie verschillende punten vervolgd geworden, gelijk ook, voor zooveel het terrein dit toeliet, door de kavallerie, zonder dat men hem evenwel eenig nadeel van belang had kunnen toebrengen, maar die bewegingen werden nogtans met zooveel eenheid en snelheid volbragt, dat de Pajong van den Pangerang Bey, drie gezadelde paarden, een pistool, vele pieken en de bagaadje van genoemden Pangerang, voorts eenige manden met ijzeren voetangels (waarvan zij zich op hunne vlugt gedeeltelijk bediend hadden, door die achteruit te werpen), benevens eene menigte papieren, in handen der Sumanapsche hulptroepen vielen.

In Junij van dat zelfde jaar, had er eene expeditie onder den Overste Le Bron de Vexela naar het Zuidergebergte plaats, die gepaard ging met alle die moeijelijkheden, onafscheidbaar van eene beweging in dat bezwaarlijk te begane terrein, met dat gevolg, dat de vijand uit onderscheidene positiën verdreven werd, en men zich eindelijk bezig moest houden, om een paar bentings in dat gebergte aan te leggen, hoezeer men zich de bouwstoffen daartoe in die streken bezwaarlijk verschaffen kon, en gedachte posten altoos eene moeijelijke communicatie zullen hebben.

ZUIDERGEEST, geh. in het balj. van *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1 u. N. W. van *Alkmaar*, gem. *Bergen*.

ZUIDERGRACHT (DE), gracht of sloot in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*. Zie Jan-Hosengracht.

ZUIDERHAKEN, zandbank in de *Noordzee*, ten W. van de gem. *den Helder*. Zie Haaks (Zuider-).

ZUIDERHOUT, buit. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 10 min. Z. van *Haarlem*, gem. en ¼ u. N. van *Heemstede*.

Dit buit. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 22 bund. 66 v. r. 24 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer M. A. Beels, woonachtig te Haarlem.

ZUIDERHUISTER-VEEN en ZUIDERHUIZUM, twee dorpen, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie Surhuister-veen en Surhuizum.

ZUIDERKLIP (HET GAT-VAN-DE-), kil in den *Biesbosch*, prov. *Noord-Braband*, gedeeltelijk gem. *Made-en-Drimmelen* en voor een klein gedeelte gem. *Dussen-Munster-en-Muilkerk*, dat, uit het *Steurgat* voortkomende, in eene eerst zuidwestelijke en vervolgens zuidelijke rigting, tusschen het Ganzenest, Beneden-Dood en den Turfzak ter eenre en de Heinplaat, de Moordplaat en de Nieuwe-Dood ter andere zijde door, in het *Lukwellegat* uitloopt.

ZUIDERKOGGE (DE), een der vier koggen, waarin vroeger *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, verdeeld was; palende N. aan de Oosterkogge, O. en Z. aan de Zuiderzee, W. aan de Middel-kogge.

Deze kogge bevat de gem. Schellinkhout, Venhuizen-en-Hem en Wijdenes-en-Oosterleek. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3439 bund. 48 v. r. 62 v. ell., waaronder 3405 bund. 5 v. r. 47 v. ell. belastbaar land; telt 421 h.; wordt op de Zuiderzee van het overtollige water ontlast, en staat onder het bestuur van Dregterland.

ZUIDERKWARTIER (HET), naam, onder welken men vroeger begreep dat gedeelte van de voorm. prov. *Holland*, hetwelk ten Z. van het IJ en het Wijker-meer lag en de volgende elf stemmende steden had; te weten: Dordrecht, Haarlem, Delft, Leyden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven en Brielle, benevens de kleine steden: Naarden, Muiden, Weesp, Oudewater, Geertruidenberg, Heusden, Woudrichem, IJsselstein, Vianen, Leerdam, Asperen, Heukelom, Geervliet, Heenvliet en Goedereede. Het besloeg alzoo de geheele tegenwoordige prov. Zuid-Holland, benevens gedeelten van Noord-Holland, Noord-Braband en Utrecht.

ZUIDERLAND (HET) of de Zuiderlandsche-polder, pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. en gem. *Heinkenszand*; palende N. O. aan den pold. het Vlaanderken, O. aan den Nieuwe-Kamer-polder, Z. aan den Lowijsen-polder, Z. W., W. en N. W. aan den Nieuwe-Craaijert-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 80 bund. 77 v. r. 39 v. ell., waaronder 80 bund. 24 v. r. 99 v. ell. schotbaar land; telt 14 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door de sluis, op Tendenwege bij 's Heer-Arendskerke, van het overtollige water ontlast. Hij behoort tot het polderbestuur van Heinkenszand.

ZUIDERLAND (HET-) of DE ZUIDERLANDSCHE-POLDER, pold. in het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Oude-Tonge*, palende N. W. aan Battenoord, N. aan den Oudelandsche-polder, O. aan den Molen-polder, Z. aan den Suys-polder, de Snyspoldersche-gorzen en de Zuiderlandsche-gorzen, Z. W. aan de Bieningen.

Deze pold. is den 11 November 1447 ter bedijking uitgegeven, doch in 1570 ondergeloopen zijnde is hij in 1594 weder herdijkt. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 118 bund.

ZUIDERLAND (HET-) of DE ZUIDERLANDSCHE-POLDER, pold. in het voorm. eil. *Wolphaarsdijk*, prov. *Zeeland*, arr. en kant. *Goes*, gem. *Wolphaarsdijk*; palende N. aan Oud-Sabbinge, N.O. aan het Oosterland, O. aan den Nieuwelandsche-polder, Z. aan den Heeren-polder en Nieuw-Sabbinge, W. aan het Westerland.

Reeds in het jaar 1358 gaf Hertog ALBRECHT VAN BEIJEREN aan JAN VAN SABBINGE en zijne neven verlof tot herdijking van dezen polder.

ZUIDERLANDSCHE-GORZEN (DE), gorzen tegen het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*. gem. *Oude-Tonge*; palende N. aan den Zuiderlandsche-polder, O. aan de Suyspoldersche-gorzen, Z. en W. aan de Bieningen.

ZUIDERLANDSCHE-POLDER (DE), drie pold., ééne in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, ééne in het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, en ééne in het voorm. eil. *Wolphaarsdijk*, prov. *Zeeland*. Zie ZUIDERLAND (HET).

ZUIDERMEER, geh., gedeeltelijk in *Dregterland*, gedeeltelijk in de *Vier-Noorderkoggen*, onder de *Veenhop*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 1½ u. W. N. W. van *Hoorn*, gedeeltelijk kant. *Hoorn*, gem. *Berkhout-en-Baarsdorp*, gedeeltelijk kant. en 3 u. Z. van *Medemblik*, gem. en 1 u. Z. O. van *Spanbroek*, ½ u. N. ten W. van *Berkhout*.

De Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Berkhout* en de R. K., welke men er aantreft, worden tot de stat. van *Spierdijk-en-Zuidermeer* gerekend.

ZUIDERMEER (HET), meer, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie PARREGASTERMEER (HET).

ZUIDERMEER (HET), naam, onder welken het GRAFTERMEER in het balj. van *de Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*, op de meeste kaarten voorkomt. Zie GRAFTERMEER (HET).

ZUIDER-NIEUWLAND, onbehuisde calamiteuse pold. in *Zeeland*, die, ofschoon onmiddellijk aan het eil. *Duiveland* gelegen, echter tot dat van *Schouwen* gerekend en uit dien hoofde door het polderbestuur van *Schouwen-Burg-en-Westland* beheerd wordt; arr., kant. en gem. *Zierikzee*, grenzende N. aan den Zelke-polder, O. aan den Gouweveer-polder en aan de Ooster-Schelde, Z. aan de Ooster-Schelde, W. aan den Zuidhoek-polder.

Het heeft eene grootte van 81 bund. 94 v. r. 53 v. ell. waarvan schotbaar 78 bund. 25 v. r. 30 v. ell., en wordt door eenen duiker op den Zuidhoek-polder, en alzoo in de stadshaven van Zierikzee van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en Gezworenen.

ZUIDER-NIEUWLAND, onbehuisde pold. in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. en distr. *Zierikzee*, kant. en gem. *Brouwershaven*; palende N. aan Brouwershaven, O. aan St. Jacobs-Nieuwland, Bloois en Zonnemaire, Z. en W. aan den eigenlijke pold. Schouwen.

Deze pold., die in het jaar 1443 ingedijkt is, heeft eene grootte van 59 bund. 72 v. r. 91 v. ell., waarvan 54 bund. 83 v. r. 44 v. ell. schotbaar land, en ontlast zich van het overtollige water door eenen duiker. De regering van Brouwershaven oefent er het polderbestuur uit.

ZUIDER-POLDER (DE), pold. in het balj. van *Blois*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Haarlem*, kant. *Beverwijk*, gem. *Assendelft*; palende N. aan den Zaanlandschen Communicatieweg, O. aan de Nauernaschevaart en den Zeedijk, Z. aan den Zeedijk, W. aan den Zeedijk en den St. Aagtendijk.

Deze pold., welke, naar gissing, in het jaar 1700 is bedijkt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1709 bund., waaronder 1635 bund. 4 v. r. schotbaar land; telt 280 h., waaronder 107 boerderijen, en wordt door 2 sluizen, ééne op de Nauernaschevaart en ééne op het IJ, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en vier Poldermeesteren.

ZUIDER-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gem. *Haarlemmerliede-Noord-Schalkwijk-en-Hof-Ambacht*.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 154 bund.

ZUIDER-POLDER (DE), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. en gem. *Purmerende*; palende N. aan den weg, welke van Purmerende naar Nak loopt, O. aan het Noordhollandschekanaal, Z. aan den Purmerlander-polder, W. aan de Purmer-ringsloot.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 229 bund. 83 v. r. 14 v. ell., waaronder 197 bund. 35 v. r. 60 v. ell. schotbaar land. Men telt er 37 h., waaronder 7 boerderijen. Hij is met den *Purmerlander-polder* eigenlijk ééne bedijking, en heeft drie kleine watermolens, welke het water van lager gelegene stukken lands afmalen, en eenen grooten watermolen, welke met eenen anderen, in den Purmerlander-polder staande, het overtollige water op de Purmer-ringsloot uitmalen. Het polderbestuur bestaat uit Opperpoldermeesters, zijnde altijd de Burgemeester en Wethouders van Purmerende, twee Poldermeesters en eenen Penningmeester.

ZUIDER-POLDER (DE GROOTE-), pold, in het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Goedereede*; palende N. W. aan de haven van Goedereede, N. en O. aan den Adriana-polder, Z. W. aan de schorren tegen de Bieningen, Z. aan den Kleine-Zuiderpolder, W. aan den Nieuw-Westerloosche-polder.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 124 bund., en wordt door ééne sluis, op de Bieningen, van het overtollige water ontlast.

In het jaar 1653 liep de GROOTE-ZUIDERPOLDER gevaar, om in te vloeijen, doch de welbestuurde vlijt van den opzigter JACOB KRIJNSZE KIEVIT behield hem. De ingelanden betoonden hunne erkentelijkheid, door eenen grooten zilveren beker aan den bereidvollen man ten geschenke aan te bieden, waarop de namen en wapens der Ingelanden waren gegraveerd, benevens een opschrift, hetwelk de bewezene dienst dankbaar vermeldde.

ZUIDER-POLDER (DE KLEINE-), pold. in het eil. *Goedereede-en-Overflakkee*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Brielle*, kant. *Sommelsdijk*, gem. *Goedereede*, palende W. aan den Nieuw-Westerloosche-polder, N. aan den Nieuw-Westerloosche-polder en den Groote-Zuiderpolder, O. aan de gorzen tegen de Bieningen, Z. O. en Z. aan het Brouwershavensche-gat.

Deze pold., die in het jaar 1653 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 24 bund., en wordt door eene sluis op het Brouwershavensche-gat van het overtollige water ontlast.

ZUIDER POLDER-VAN-BAARLAND, pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Baarland (Zuid-polder-van-) (1).

ZUIDERSAK, pold. in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Sakpolder (Zuid-).

ZUIDER-SCHANS, voorm. schans in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie Waterschans.

ZUIDERSCHOOLTJE (HET), naam, welken men in de wandeling geeft aan de kerk der Hervormde gemeenten van de Zuidschermeer, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. Z. O. van *Alkmaar*, gem. *Akersloot*, 15 min. O. van *Driehuizen*, aan de oostzijde der *Zuider-vaart*.

Zij is welligt Zuiderschooltje geheeten, omdat, in vroegeren tijd, de kerk, de school en de onderwijzerswoning onder een dak waren. Tegenwoordig is de school een afzonderlijk, naast de kerk, staand gebouw. Deze kerk heeft de vorm van eene Noordhollandsche boerenwoning of stolp, op welker kruin zich een klein houten torentje met een uurwerk verheft. Deze school wordt door ongeveer 50 kinderen bezocht.

ZUIDERSLOOT (DE), water en molentogt in *de Beemster*, prov. *Noord-Holland*, loopende in eene westelijke rigting van den Oostringdijk, nabij Purmerende, tot den Westringdijk, nabij Spijkerboor.

ZUIDERSTAD (HET), buurs. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 12 u. N. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1½ u. N. N. O. van *Elburg*, gem. en 4½ u. N. N. W. van *Doornspijk*, nabij *Oosterwolde*, waartoe het behoort.

ZUIDERVAART (DE), vaart of water in de *Bedijkte Schermeer*, prov. *Noord-Holland*, loopende in eene zuidelijke rigting van de Noordervaart naar den ringdijk tegen over het Laagemeer. Aan dit water ligt de kleine buurt in de wandeling het Zuiderschooltje geheeten (zie dat art.) en ter weder zijden loopt een rijweg, van welke die ten W. van de vaart de Middelweg en die ten O. gedeeltelijk de Ooster-Middelweg en gedeeltelijk de Wester-Middelweg heet.

ZUIDER-VECHTDIJKEN (DE), zesde dijkdistr. in de prov. *Overijssel*.

Dit dijkdistrict wordt begrensd door den Zuider-Vechtdijk van het nieuwe verlaat af, voorts door de hooge gronden van Dalfsen, de Steenwetering de kaden ten Oosten van de nieuwe Wetering tot aan het verlaat bij Zwolle en door de Nieuwe-Vecht.

Het staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf, drie Heemraden en eenen Secretaris.

ZUIDERVEEN, naar sommigen willen, de oorspronkelijke naam van de st. Zutphen, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Zutphen.

ZUIDERVEEN, geh. in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 3 u. N. W. van *Winschoten*, kant. en 1½ u. N. van *Zuidbroek*, gem. en 20 min. W. van *Noordbroek*; met 12 h. en ongeveer 70 inw.

---

(1) Eveneens zoeke men de overige Zuider-polders, welke hier niet gevonden worden, op de gem. waartoe zij behooren.

ZUIDERVEEN, geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie WINSCHOTER-ZUIDERVEEN.

ZUIDERVELD, d. in de *Vijf-Heerenlanden*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZIJDERVELD.

ZUIDERVOORSTAD, wijk in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, het is een der vier en twintig wijken der stad *Batavia*.

ZUIDERWAARD of ZUIDERWEERD, pold. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en gem. *Kampen;* palende N. aan de Vosseweerd, O. aan het Haatland, Z. aan de prov. Gelderland, W. aan de Zuiderzee.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 90 bund. 62 v. r., alles schotbaar land; telt 2 h., zijnde beide boerderijen, en wordt door eene sluis op de Zuiderzee van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit Burgemeester en Wethouder der stad Kampen.

ZUIDERWEG (DE), weg in de *Beemster*, prov. *Noord-Holland*, loopende in eene westelijke strekking van Purmerende naar Spijkerboor.

ZUIDERWEG (DE), weg in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Castrikum*, een begin nemende aan de Noordzee, en in eene oostelijke rigting door de duinen loopende, waarna hij zich in drie sprankeu verdeelt, van welke de regter loopt naar het d. Castrikum, de middelste naar de b. Kleibroek en Zuid-Backum, en de linker naar de Backumer-Schulpvaart. Hij dient om de schulpen uit zee naar de gezegde vaart te vervoeren.

ZUIDERWEG (DE), weg in de *Schermeer*, prov. *Noord-Holland*, langs de Noordervaart zuidzijde loopende, en aldus genaamd ter onderscheiding van den Noorderweg, die aan de noordzijde van de Vaart loopt.

ZUIDERWEG (DE), weg in de *Wormer*, prov. *Noord-Holland*, in eene noordoostelijke rigting van den Zuidwesthoek van de Wormer naar den Noordoosthoek in het zuidelijke gedeelte van die bedijking loopende.

ZUIDERWIJDE (DE), dat gedeelte van de *Beulakerwijde*, in het kw. *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, hetwelk ten Z. van den *Veeneweg* gelegen is. Zie BEULAKERWIJDE.

ZUIDERWOUDE, d. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 4 u. Z. van *Hoorn*, kant. en 2 u. Z. van *Edam*, gem. *Broek-in-Waterland-Zuiderwoude-en-Uitdam*, ½ u. O. van *Broek-in-Waterland*.

Het strekt, met zijne oostzijde, digt aan den Waterlandsche zeedijk; doch met de kerk, geheel aan het andere einde, ligt het aan een watertje de Kerk-Aa. Van het eene einde tot het andere heeft het eene lengte van iets minder dan 700 roeden (2636 ell.), die met eene bogt loopt, doch niet volkomen betimmerd is. Dat dit dorp het oude ZUIDHARDESHAGE zou zijn, gelijk sommigen gissen, heeft weinig schijn van waarheid, alhoewel het een van de oudste dorpen is en reeds in 1520 in een handvest van de stad Monnickendam genoemd wordt. De inw. vinden meest hun bestaan in het boter en kaas maken.

Hier plagten ook weleer vele zeevarende lieden te wonen, onder welke onderscheidene schippers op Suriname, doch in het midden der vorige eeuw waren zij op twee verminderd.

Na dat ZUIDERWOUDE, hetwelk sedert 1585 met *Broek-in-Waterland* kerkelijk was vereenigd geweest, in 1600 daarvan afgescheiden was, bekwam het tot eersten afzonderlijken Leeraar JOHANNES LEMCHORIUS, die sedert het jaar 1599 te *Broek-en-Zuiderwoude* stond, en in het volgende jaar naar Noordeloos vertrok. In het jaar 1628 werd

Uitdam bij ZUIDERWOUDE gevoegd en deze combinatie bekwam destijds tot eersten Predikant TOBIAS HARKENIUS, die, in 1751, wanneer die beide dorpen gescheiden werden, alleen te *Uitdam* bleef. ZUIDERWOUDE bekwam toen tot afzonderlijken Leeraar WILHELMUS PUPPIUS; die in 1653 overleed. Doch in 1808 werd het weder met *Uitdam* vereenigd, zoo dat de Herv. thans weder tot de gem. *Zuiderwoude-en-Uitdam* behooren, welke hier eene kerk heeft. De pastorij stond vóór de Reformatie ter begeving van de Graven. De bevestiging geschiedde door den Aartsdiaken van Utrecht. Behalve het Pastoorshuis had de pastorij een vast inkomen van 30 Rijnsche guldens (42 guld.), spruitende uit de landvruchten. De Pastoor plagt bij afwezigheid daarvan jaarlijks te trekken 5 of 6 gulden. WILLEM HEDA, die het kosterschap in het jaar 1574 bekleedde, en het van den Graaf gekregen had, trok daarvan, bij afwezigheid, 9 Rijnsche guldens (13 guld. 50 cents). In 1714, stortte het dak en een gedeelte van het muurwerk der kerk van ZUIDERWOUDE in. Het gebouw is sedert hersteld, doch niet geheel; want aan de zuidzijde van den toren, welke, nadat hij tot eene tamelijke hoogte in het vierkant is opgebouwd, eene fraaije lantaren, met eene geschikte spits en een appel heeft, zijn, nevens het steenen regthuis, bijna tegen de kerk aangetimmerd, nog eenige brokken en standers van den kerkmuur over. In het jaar 1836 is deze kerk, even als de predikantswoning, hersteld, waartoe uit het fonds voor noodlijdende kerken 400 guld. is toegestaan. Er is in deze kerk geen orgel.

De Spanjaarden namen dit dorp in het jaar 1573 in bezit. In jaar 1624 was het deelgenoot in het bedijken van de Broeker- en Buiksloter meren. In het jaar 1712 leed ZUIDERWOUDE groote schade door eenen hevigen brand en in 1825 door den zwaren watervloed.

ZUIDERWOUDE-EN-UITDAM, voorm. gem. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam* (7 k. d., 10 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Monnickendam, O. aan de Zuiderzee, Z. aan Ransdorp-Holysloot-en-Uitdam. W. aan Broek-in-Waterland, met welke laatste gem. zij in 1841 vereenigd is en thans de gem. *Broek-in-Waterland-Zuiderwoude-en-Uitdam* uitmaakt.

Afzonderlijk bevatte zij de dorpen Zuiderwoude en Uitdam; besloeg eene oppervlakte van 1897 bund. De inw. vinden meest in het boter en kaas maken hun bestaan.

De Herv., die er 210 in getal zijn, onder welke 120 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Edam*, ring van *Monnickendam*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest WILLEM HORST, die in het jaar 1808 derwaarts kwam, en in het jaar 1829 emeritus werd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K., die er wonen, parochiëren te *Monnickendam*. — Men heeft in deze voorm. gem. twee scholen, als ééne te Zuiderwoude en ééne te Uitdam.

ZUIDERZEE, in een overoud Overijsselsch geschrift SUTTVINGE genaamd, golf van de Noordzee, tusschen de provinciën *Noord-Holland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Overijssel* en *Friesland* gelegen en, door de eilanden Texel, Vlieland, Terschelling en Ameland, benevens eenige zandbanken, van de Noordzee gescheiden, waarmede zij alleen gemeenschap heeft langs de tusschen de eilanden doorloopende zeegaten, als: de Helsdeur, tusschen den Helder en Texel, het Westvlielandergat, tusschen Texel en Vlieland, het Oostvlielander-gat,

tusschen Vlieland en Terschelling, en het **Amelander-gat**, tusschen Terschelling en Ameland.

In deze watervlakte liggen de eilanden **Wieringen**, **Marken**, **Urk** en **Schokland**, de droogte **Grind**, benevens eene menigte zandbanken, vooral in het noordelijke gedeelte, die aldaar verschillende vaarwaters vormen, waaronder het **Amsteldiep**, den **Balg**, de **Texelstroom** de **Vlieter**, het **Oude-Vlie**, het **Zuidooster-rak**, de **Jettings** en de **Reepel**, de voornaamste zijn. Zij beslaat eene oppervlakte van 60 v. m., is 23 u. lang en, op hare grootste wijdte, 15 u., tusschen Staveren en Enkhuizen, waar zij het smalste is, echter maar 5¼ u. breed. Onderscheiden rivieren ontlasten zich in haren boezem, waaronder de voornaamste zijn: het **IJ**, de **IJssel**, het **Zwartewater**, de **Vecht**, de **Eem** en de **Kuinder**.

De schrijvers zijn het allen niet eens over den tijd, wanneer de tegenwoordige Zuiderzee tot zulk eene groote plas geworden is; volgens het gevoelen van eenige schrijvers zoude de Zuiderzee na de elfde eeuw eerst tot eene binnenzee geworden zijn. Volgens Racer *oirkonde* is zij in 1134 waarschijnlijk doorgebroken tusschen Urk en het land van Vollenhove. Ver de meesten komen daarin overeen, dat die zee voorheen ten deele uit vast land en ten deele uit groote en kleine meren, die in elkander liepen, heeft bestaan. Wanneer men de oudste schrijvers raadpleegt, dan leest men, dat Plinius *de Veronezer* (tijdgenoot van Cornelius Tacitus, die ten tijde van Vespasianus, in het 80ste jaar onzer gemeene tijdrekening geleefd heeft) in het 15e hoofdst. van zijn 4e boek, omtrent dit gewest aldus schrijft: » In den Rijn zelf, bijna honderd dui- » zend schreden in de lengte, ligt het voortreffelijke eiland der Bata- » vieren en Kaninefaten en anderen, als der Friezen, der Cauchen, » der Frisiabonen, der Sturiers en der Marsaten, die zich verspreidden » tusschen Hellevoet en 't Flie (Helium en Flevum), zoo noemt men » de monden door welke den Rijn zich uitstort, en zich ten N. in een » meer, ten W. in den vloed de Maas verspreidt: midden tusschen » welke twee monden of uitwateringen eene middelmatige kil zijnen » naam bekomt." En Pomponius Mela, de Spanjaard, die onder Keizer Claudius leefde, zegt in zijn 3e Boek op het 2e hoofdst.: » De » Rijn, van de Alpen afstortende, maakt, nabij zijnen oorsprong, » twee meren, het Veneetsch en het Acronisch, van daar lang met » onveranderende en onverdeelde kil, nederwaarts stroomende, wordt » niet ver van de zee verdeeld, maar ter linkerhand behoudt de kil, » tot daar zij uitvloeit, den naam van Rijn. Ter regterhand is zij » eerst eng en zich zelden gelijk, daarna, de oevers van wederzijden » geweldig inkrimpende, nu niet meer eene rivier maar een groot » meer. Als hij de velden bedekt heeft wordt hij 't Flie genaamd; » en een Eiland van dezen naam omvat hebbende, valt zij, wederom » naauwer en eene rivier geworden, in zee." Uit deze twee plaatsen willen eenigen opmaken en vaststellen, dat de Zuiderzee ten tijde van Tacitus en Pomponius Mela niet alleen een groot meer, maar reeds eene openbare zee geweest is, die vóór de bedijking van tijd tot tijd haren boezem vergroot, en door het afknagen der oevers, hare palen rondom wijd en zijd uitgezet heeft. Anderen spreken deze oudheid der Zuiderzee tegen, en meenen, dat er voor het jaar 1203 nog geen Zuiderzee bekend was, maar dat er omtrent dien tijd bij het Vlie, Enkhuizen en ten W. van Friesland nog veel land en bosschen gelegen hebben, onder welke bosschen het **Kreilsche- of Kreilerbosch**

thans nog eene plaat de **Kreil**, het voornaamste was. Ook verhaalt Ubbo Emmius, op het jaar 1222, » dat men in dien tijd ten W. van » Friesland en de Middelzee of het Boerdiep vele landerijen had leg- » gen, daar nu eene wijde zee overgolft. Want de IJssel, die de » wateren van den Rijn door de gracht van Drusus ontvangt, plagt » zich niet aanstonds bij de stad Kampen, zoo als hij nu doet, in » dien grooten boezem, dat is de Zuiderzee, uit te storten, en elders » zijn naam en oevers te verliezen; maar hij behield een wijl tijds zijne » kil en liep midden door de bouwlanden." En op eene andere plaats zegt hij: » Het Vlie, eertijds wijder zijnde, was op dezen tijd (omtrent » het jaar 1222) tusschen Enkhuizen en Stavoren niet veel breeder dan » eene beek of een vlietje, al de rest was met bouwlanden of met » bosschaadjen bezet.

Men meent alles beslist te zien uit het verhaal van Melis Stoke, die in zijne Rijmkronijk zegt: dat Graaf Willem I, de dood van zijnen broeder, Dirk VII, verstaan hebbende, uit Friesland te paard in het dorp Zijpe (in Noord-Holland gelegen) aangekomen is, hetwelk niet gevoegelijk konde geschieden, indien er eene groote zee tusschen beide lag, en waaruit Menso Altine dan ook besluit, dat er toen nog geen Zuiderzee bekend was.

Op dit voetspoor meenen dan de meeste schrijvers en dit komt ook ons het waarschijnlijkste voor, dat de tegenwoordige Zuiderzee niet altijd van die uitgestrektheid geweest zij, maar door groote watervloeden en geweldige overstroomingen van den oceaan, steeds meer en meer in omvang heeft toegenomen, zoo dat reeds de groote watervloeden van de jaren 350, 533, 695 en 735, gewigtige veranderingen in de uitgestrektheid der Zuiderzee hebben veroorzaakt, doch dat zij eerst sedert het begin der twaalfde eeuw, tot zulk eenen uitgebreiden zeeboezem of openbare zee is geworden. Waarschijnlijk moet men de eerste aanmerkelijke verandering, welke die zeeboezem ondergaan heeft, brengen tot dien grooten watervloed van het jaar 1170, wanneer door eenen verschrikkelijken storm het water over dijken en duinen heenloopende, niet alleen al het land tusschen Texel, Medemblik en Stavoren van het water werd ingeslokt, maar zelfs de zilte baren voor de stad Utrecht kwamen, zoodat men daar eb en vloed had, en de zeevisch, bolk of wijting genoemd, voor de stads muren gevangen werd. Godfried, een Monnik van St. Pantaleon, binnen Keulen, verhaalt mede op dat jaar: » dat de zee, door de woeden der winden voorbij hare grens- » palen gejaagd, op den 3 van Slagtmaand, Friesland omtrent Sta- » voren voor een groot gedeelte verdronken heeft." Anderen stellen dien bovennatuurlijken vloed en krachtigen stormwind drie jaren later voorgevallen, namelijk in 1173, wiens wederga volgens de beschrijvingen, geen mensch ooit gezien heeft, want oude lieden verbeelden zich, dat het eenen tweeden zondvloed was, die de geheele wereld overstroomd en verdronken zouden hebben: en toen meent men, dat Texel, Wieringen en de landen daaromtrent tot eilanden geworden zijn, alsmede, dat het Kreilerbosch is weggeraakt. Vossius zegt in het tweede zijner *Jaarboeken*: » dat in Mei, de sneeuw door de zon » gesmolten zijnde, de Rijn en de Maas zoodanig deed opzwellen en » overloopen, dat het water zich over de velden van Holland en Utrecht » verspreidde. En mogelijk (dus gaat hij voort) is op dien tijd de » Oceaan zoodanig gewassen, dat de stervelingen eenen nieuwen zond- » vloed voorspelden. Daar was een groote ondergang van boomen, hui- » zen beesten en menschen; want vele werden onvoorziens overvallen:

de overige bergden het leven op de daken. De jaarboeken twijfelen »niet of het was met Utrecht en andere steden gedaan geweest, had » de storm zoo langdurig aangehouden, als zij wel hevig was, want »na drie dagen stoof het rivierwater zeewaarts in."

De tweede groote verandering had vermoedelijk plaats in het jaar 1237, want toen »isser" volgens Winsemius » een schrikkelyken vloet » geweest, die een stins bij *'t Vlie*, tusschen *Texel* en *Dykshorne* » gelegen, wegh spoelde. De wint waayde eerst uyt den Westen, » daernae uit Zuyden ende Zuydt-Oosten, en vulde also den *IJssel* en » *'t Vlie*, met de griften, dat een groot deel van *Frieslandt*, ten » Westen gelegen, onderliep. De landen van Holcama (dese van Holcama hadden met haer graven oorsaek daertoe gegeven) overstroomden » in den nacht. Des 's morgens vroegh sagen die eerst waren opgestaen, dat het land blanck was van water, ende riepen tot hare » nabuyren: »» *Het* is al Vlie-landt."" Omdat het *Vlie* het landt » overliep en overmeesterde, ende wil men, dat hetselve eylandt daervan den naem soude gecregen hebbe." Slechts dertien jaren na dezen tijd vond er eene nieuwe vergrooting plaats. Gabbema (1) schrijft: » Dat *Holland* en andere gewesten grooven ramp van de zee hebben uytgestaan, op 't jaar CIↃCCL trekt Mattheus Paris aan »in zijne Groote » Historie onder Hendrik III. Hebbe dat zelfde tot nu toe bij geene andere schrijvers opgebeurt:" doch Gutberlet zegt hierop in eene aanteekening: » Ik vinde nochtans van deeze vloed gewag gemaakt in eene » oude brok van een Friesch geschigtboek op papier geschreeven en by my » bewaard, de woorden zijn de volgende: *In 't jaer ons Heeren* 1250 » *heeft die zee grote scade gedaen an, ende om Frieslandt ende die* » *grote meren binnen 't landt, als die zee by Staveren ende dat voert* » *by Harlingen, ende van Staveren toe Enkhusen, ende toe Campen,* » *want dat plach heel lant toe wesen al totter Flee.*"

Tusschen de drie steden Medemblik, Stavoren en Enkhuizen, bleef eene hoek lands zitten, die nog gedurende bijna anderhalve eeuw Friesland en Noord-Holland aaneen hechtte. » Deze tijd," lezen wij in de *Kronijk van Friesland*, op het jaar 1255, konde men nog met een » rafter of dalye (eenen polsstok of eenen vonder) van *Stavoren* tot » *Enkhuizen* gaan, en was een goed vast land." Gabbema (2) zegt: » dat Schryverius: in de Aanteekeningen van zijn *Oud-Batavia*, in 't leeven van Floris III, Graave van *Holland*, schrijft dat een onbekende » Autheur van een Latijnsche Friesche Kronijk zegt, dat in 't jaar » CIↃCCXCV. de zeegaaten tusschen 't Flie ende Texel, door kragt » van 't perssende waater ende hooge vloeden, ingebrooken zijn, midsgaaders ook 't vaste land tot de Zuyderzee toe omtrent Meedemblik » en Enkhuyzen verdronkken en tot zee gemaakt."

Hiertoe zal de hooge watervloed van het jaar 1400 (bij van Meteren de Friesche vloed genoemd) ook veel kwaad gedaan hebben, dewijl er in de *Historie der grafelijke regering van Holland*, bl. 113, van dien watervloed aangeteekend staat: » Het jaar 1400 zulk een groote storm, » dat de gaten tusschen Texel en Wieringen zoo wijd werden, dat men » dien tijd af Enkhuizen en Amsterdam met groote schepen heeft kunnen » bevaren, zijnde Dordrecht te voren de aanzienlijkste koopstad op zee."

---

(1) *Naauwkeurige Beschryvinge der gedenkwaardigste watervloeden, met breede aantykeningen voorsien, door* Thobias Gutberlet R. G., bl. 81.

(2) Hetzelfde werk, bl 142.

Volgens de *Friesche Kronijk* » kon men anno 1400 nog met een raf-» ter (eenen polsstok) van *Harlingen* op *Terschelling* gaan en van *Hol-» wert* op *Ameland*. Dog korts na dezen heeft de zee daar eene grote » wyte tusschen gemaakt, zodat ons dat gaan benomen en verboden is."

De geheele afscheiding van de eilanden *Terschelling* en *Ameland* en de opslijking en allengs voortgaande indijking van *het Bildt* voltooide en de ZUIDERZEE in het Noorden en de Friesche kusten aan die zijde. Op deze wijze kan men zich voorstellen dat de ZUIDERZEE ontstaan en geworden is, tot hetgene zij nu is, in een tijdvak van niet meer dan twee en eene halve eeuw (1).

Uit vele en waarschijnlijke omstandigheden mag men alzoo gissen en besluiten, dat de tegenwoordige ZUIDERZEE, ten tijde van PLINIUS en POMPONIUS MELA, wel uit een groot en eenige kleine meren bestaan heeft, maar dat zij van tijd tot tijd door opwellingen van den ouden Vliestroom van ouds eenen uitgang, of wel den oostelijken tak des Rijns) en door hevige stormen en overstroomingen tot eenen openbaren zeeboezem is geworden; te meer, als men gadeslaat, dat vóór het jaar 1200 nog geene of weinige zeedijken bekend waren; waar bij gevoegd, zoo als de Friesche kronijken getuigen, dat eenige Monniken uit Friesland, die vele landerijen hadden liggen omtrent Vlieland en Ter-Schelling, in vroege tijden tusschen gemelde twee eilanden, grachten hebben gegraven, om daarin door binnenslooten de landen van het zeewater te ontlasten: ja zouden zelfs eene diepe vaart gegraven hebben van Harlingen op Vlieland tot Texel toe; zoodat het wel te begrijpen is, hoe voormaals de onstuimige zee (zoo vele openingen aan de oevers, en daar achter meren, poelen en gebroken landen vindende) zoo veel land tot water, en dus eene openbare zee heeft kunnen maken, alhoewel, bij verloop van tijd, de aanklotsende golven nog veel land van de oevers afgeknaagd en weggespoeld hebben; zoo als uit de beschrijvingen der meeste steden, aan de ZUIDERZEE gelegen, blijken kan, die van tijd tot tijd veel voorland hebben verloren.

Men is thans in het bezit van eene voortreffelijk *Hydrographische kaart van de Zuiderzee*, in vier bladen, uitgegeven op last van het departement van Marine; een werk, dat in eene langgevoelde behoefte naar wensch voorziet, en de bekwaamheid, zoo van de Heeren Officieren VAN RHIJN en BLOMMENDAL, als van de Graveurs VAN BAARSEL en TUIJL, doet uitblinken. Van deze kaart bestaat mede eene uitgave op verkleinde schaal in één blad. Ook is er te dezer dage een werk van den Ingenieur VAN DIGGELEN in het licht verschenen, waarbij de mogelijkheid en belangrijkheid wordt aangetoond om de Zuiderzee te bedijken en even als het Haarlemmermeer aan de zee te ontwoekeren (2).

In de ZUIDERZEE worden vooral oesters en bot gevangen; de ansjovis is bijna te niet; haring was er vroeger in groote hoeveelheid aanwezig. Zoo ving men in April 1665, 800 lasten, ieder van 10,000 haringen, welke voor 15,620 gulden verkocht werden. De kustvisscherij levert nog voor velen een goed bestaan op.

Op den 11 October 1573 viel op de ZUIDERZEE een merkwaardige scheepstrijd voor, waarin de Noord-Hollanders, onder CORNELIS DIRKS, de

---

(1) Men zie voorts Ds. J. G. OTTEMA. *Redevoering over het ontstaan der Zuiderzee*, medegedeeld in de *Vrije Fries*, D. IV, bl. 183, welk stuk wij hier hoofdzakelijk tot gids hebben genomen.

(2) Het voert den titel: *De Zuiderzee; de Friesche Wadden en de Lauwerzee, hare bedijking en droogmaking beschouwd*, door B. J. G. VAN DIGGELEN, *Zwolle*, 1849.

Spanjaarden onder Bossu versloegen en hunnen Vlootvoogd gevangen namen.

In 1670 is de Zuiderzee digt gevroren, zoodat, op den 4 Maart van dat jaar, 77 sleden met volk te Enkhuizen aankwamen.

In de maand Januarij 1849 legde de Durgerdammer visschers Klaas Bodding, met zijne twee zonen Klaas en Jacob, zonder het te willen, eene uiterst merkwaardige reis op de Zuiderzee af. Op Zaturdag den 13 dier maand, begaven zij zich, na hun schamel maal gebruikt te hebben, naar het ijs, ter botvangst; met het voornemen, om, bij eenen eenigzins gelukkigen uitslag, daarmede een gedeelte van den nacht door te brengen. Zoo namen zij dan ook tot proviand mede eenen ketel met koffij en twaalf sneden roggebrood; welken voorraad zij op den dag van hun vertrek en gedurende den nacht opgebruikten. De vangst was boven verwachting, zoodat zij dan ook ijverig bleven voortvisschen, ofschoon de andere visschers, die zich digter bij wal bevonden hadden, reeds derwaarts terug gekeerd waren. Nadat zij, ettelijke uren na middernacht, aldus doorgebragt, en omstreeks zeven honderd vijftig botten gevangen hadden, wilden zij zich naar huis begeven, maar nu bemerkten zij, tot hun grooten schrik, dat het ijs losgeraakt was en zij op eene schots dreven. Zij wilden naar den kant van den vasten wal snellen, maar stonden, na slechts weinige schreden gedaan te hebben, voor eene wijde, onoverkomelijke sleuf, en nu begon die verwonderlijke zwerftogt, waarbij zij, naar het schijnt, door wind of stroom, over de geheele Zuiderzee rond gedreven zijn, want zij hebben alle aan de kust gelegene plaatsen, met uitzondering van Elburg, op grooter of kleiner afstand zien liggen. Toen de Zondagmorgen aanbrak waren zij in de nabijheid van het eiland Marken, waar zij toen langs dreven tot 's avonds toe, wanneer de stroom veranderde en hen naar de Geldersche en Utrechtsche kusten heenstuurde. Deze hielden zij Maandag en Dingsdag in het gezigt. Allengskens echter verwijderde de schots zich van de kusten, en benevelde een zware mist alle uitzigt, zoodat zij de vier volgende dagen, Woensdag, Donderdag, Vrijdag en Zaturdag, bij geen mogelijkheid konden gissen, waar zij dobberden. Des Zondags (den tweeden) was de lucht weer helder en zij ontwaarden, dat zij digt voor Enkhuizen waren. Van daar dreven zij, door eenen sterken noordwesten wind voortgezweept, met eene snelle vaart, ten Noorden langs Urk heen. Hiermede verliep de Maandag en Dingsdag. Woensdag bevonden zij zich bezijden tusschen Urk en Schokland. Donderdag en Vrijdag hadden zij het laatste eiland bestendig in het gezigt. Des Zaturdags smorgens waren zij nabij Vollenhove, werwaarts zij steeds voortdreven, hier werden zij door eenige visschers ontdekt en behouden aan land gebragt, hoewel de oudste zoon weinige dagen na hunne redding en de vader eenige dagen later aan de gevolgen van de doorgestane kommer en ellende bezweken.

ZUIDERZEE (HET DEPARTEMENT-VAN-DE-), voorm. depart. van het Fransche keizerrijk; palende W. en N. aan de Noordzee, N. O. aan de Zuiderzee, Z. O. aan het depart. van den Opper-IJssel, Z. aan het depart. van de Monden-aan-de-Maas.

Dit departement was verdeeld in vier arrondissementen; als: dat van Amsterdam, dat van Hoorn, te zamen zeven en dertig kantons van vredegeregten uitmakende, dat van Utrecht uit zeven kantons zamengesteld en dat van Amersfoort vier kantons bevattende. Het besloeg de geheele tegenwoordige prov. Noord-Holland en een gedeelte van de prov. Utrecht. Amsterdam was er de hoofdstad van.

ZUIDERZWIN (HET), water in de *Zuiderzee*, dat Zuidoost uit *den Balg*, tusschen de Riepel- en de Boerenplaat naar de Vlieter loopt, doch niet bevaren wordt.

ZUIDEVELD, dingspil, prov. *Drenthe*. Zie ZUIDENVELD.

ZUIDEVELD (HET), pold. in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie DUSSENS-ZUIDEVELD.

ZUIDEWIJN of ZIJDEWIJN, buit. in de *Langestraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. W. ten Z. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. W. ten Z. van *Waalwijk*, gem. en 10 min. N. W. van *Vrijhoeven-Capelle*, ¼ u. O. ten Z. van *Capelle*, aan de Hoogevaart.

Dit kast. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 82 bund. 42 v. r. 68 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer ARNOLDUS JOHANNES JOZEPHUS DE ROY VAN ZUIDEWIJN, die het des zomers bewoont, doch des winters te Breda zijn verblijf houdt.

ZUIDEWIJN-CAPELLE, ambachtsheerl. in de *Langestraat*, prov. *Noord-Braband*, arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Waalwijk*, gem. *Capelle*; palende N. aan de heerl. Meeuwen en Drongelen, O. aan Besoijen, Z. aan 's Grevelduin-Capelle, Vrijhoeven-Capelle en Sprang, W. aan Nederveen-Capelle.

Deze heerl., welke thans wel onder de gem. *Capelle* behoort; doch een afzonderlijk bestuur heeft, bevat een huis, genaamd het Hagoortsche-sas, staande aan de noordzijde van de Oude-Maas, en bestaat geheel uit hooilanden. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 501 bund. 96 v. ell., belastbaar land. Zij werd van de Staten van Holland ter leen gehouden, en was vóór het verdrinken van den Zuid-Hollandsche-waard eene bewoonde gemeente, met een dorp, waarin kerk en molen. Zij werd destijds in eigendom bezeten door het adellijke geslacht van DE MERWEDE en is van dat geslacht, altijd bij erfopvolging, gekomen aan den tegenwoordigen eigenaar, den Heer ARNOLDUS JOHANNES JOSEPHUS DE ROY VAN ZUIDEWIJN, woonachtig des zomers op het huis Zuidewijn, des winters te Breda.

Het wapen dezer heerl. is een veld van azuur met drie St. Andries-kruizen van goud.

ZUIDFENNEN (DE), landstreek aan de kust der *Zuiderzee*, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, W. van *Oudemirdum*.

ZUIDFENSTERDIJK (DE), dijk, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, zich uitstrekkende van Mirnserklif tot Heiteburen, en dienende, om dat gedeelte van de prov. *Friesland* tegen het geweld van de Zuiderzee te beschutten.

Bij den watervloed van Februarij 1825 brak deze dijk door, zoodat de dorpen Nijega, Oudega en Kolderwolde, benevens het geh. Elahuizen, geheel onder water werden gezet. Spoedig steeg het water van 9 tot 19 palmen op het land en in de zwakke woningen, terwijl deze, aan de sterke persing geen wederstand kunnende bieden, de eene na de andere bezweken. Velen echter hadden nog de gelegenheid have en vee in veiligheid te brengen en in het hoog gelegen Gaasterland zich te bergen, alwaar ieder menschlievend werd ontvangen. Voor anderen, ten getale van negen en tachtig zielen, grootendeels van hunne sobere bezittingen beroofd en der behoefte ten prooi, was de kerk en pastorij van Oudega tot een toevlugtsoord, alwaar zij in deze dagen van rampspoed uit den algemeenen onderstand van het hoogstnoodige werden voorzien. Het lot dezer menschen was in den aanvang boven alle denkbeeld akelig en ellendig. Ofschoon velen in deze oorden tot de geringste volksklasse behooren, was hun

ongeluk niet minder treffend, want in deze vier wouddorpen was een vijftigtal huisgezinnen geheel nooddruftig, waarvan aan eenige, in de kerk te zamen geschoold, niets dan enkele, uit den vloed opgevischte en daarna gedroogde, haringen, tot voedsel overbleef.

ZUIDFORT (HET), fort in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord Braband*. Zie WATERSCHANS (DE).

ZUIDGEEST, voorm. heerl. en regtsgebied in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Bergen-op-Zoom*, gem. *Woensdrecht-Hoogerheide-en-Hinkelenoord*.

Zij draagt dien naam naar de hooge gronden, gelegen op ruim ½ u. gaans ten Zuiden van Bergen-op-Zoom, even als de Noordgeest (zie dat woord) dien heeft naar de hooge landen, welke ten N. van die stad gelegen zijn.

Deze streek lands, welke aanvangt, bezuiden de Molenbeek of de grensscheiding der gem. Bergen-op-Zoom, begint tegen de slikken der Ooster-Schelde en strekt zich oostwaarts uit tot te Huibergsche baan, alwaar zij tegen de Borgvlietsche-duinen en de Wouwsche-plantaadje stuit, thans uitmakende de noordelijke sectie der gem. *Woensdrecht-Hoogerheide-en-Hinkelenoord*. Zij bevat het geh. Zuidgeest benevens eenige verstrooid liggende huizen en boerderijen. De inw. vinden meest in den landbouw hun bestaan.

Het geh. ZUIDGEEST ligt 7½ u. W. Z. W. van Breda, ½ u. Z. O. van Bergen-op-Zoom, 1 u. N. N. O. van Woensdrecht.

Tot dit geh. behoort de Schaliehoef (zie dat woord), zijnde het voorm. regtshuis.

ZUIDGEEST, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie MOERPOLDERTJE (OOST-).

ZUIDHARDESHAGE, eigenlijk ZUIDHARDESHEGGE, naam van een water voorkomende in den brief, waarin, volgens het algemeene gevoelen, de oorsprong van het graafs. Holland te zoeken is. Men wil daaronder de tegenwoordige HILLEGOMMERBEEK verstaan, ofschoon sommige kronijkschrijvers ten onregte daarvoor het d. ZUIDERWOUDE willen hebben gehouden.

ZUIDHOEK, pold., prov. *Zeeland*, arr., kant. en gem. *Zierikzee*; grenzende N. W. aan de haven dier stad, welke haar van den pold. Schouwen scheidt, ofschoon onder de centrale directie van Schouwen-Burgh-en-Westland behoorende, N. aan de genoemde stad en het Dijkwater, O. aan den Zuider-Nieuwland-polder, met welken de pold. ZUIDHOEK aan het eil. Duiveland verbonden is, Z. aan de Ooster-Schelde.

Hij heeft eene oppervlakte van 288 bund. 29 v. r. 81 v. ell., waaronder 217 bund. 68 v. r. 56 v. ell. schotbaar land, en wordt van het overtollige water ontlast door eene sluis, die in de haven der stad Zierikzee uitwatert. Daarin liggen ééne boerenhofstede en eene woning voor den dijkbaas. Hij staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf en Gezworens.

Nog heeft men er een houten lichtopstand, waarop ten dienste van de scheepvaart op de Ooster-Schelde, des nachts een licht brandt, hetwelk op eene mijl zigtbaar is. In de jaren 1736—1741 werden aan dezen polder aanmerkelijke zinkwerken gelegd, welke gezamenlijk 282,723 gulden kostten.

ZUIDHOEK (DE), naam van het Zuidoostelijke gedeelte der Friesche grietenij het *Bildt*.

ZUIDHOEK (DE), algemeene naam der Z. W. hoek der prov. *Friesland*, waarvan Hindeloopen het middelpunt is.

ZUIDHOEK (DE), kaap in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Java*. Zie Salatan.

ZUIDHOEK (DE), of Hoek-van-Boy, kaap in *Oost-Indië*, in den *Archipel-van-St.-Lazarus*, resid. *Amboina*, aan de zuidkust van het eil. *Honimoa*, een der *Uliassers*.

ZUIDHOEK (DE) of Kaap-Sabvay, kaap in *Oost-Indië*, in de *Indische-zee*, aan de zuidkust van het *Sandelhout-eiland*, een der *Kleine-Sunda-eilanden*.

ZUIDHOLLANDSCHE-POLDER (DE), pold. in het *Land-van-Altena*, prov. *Noord-Braband*. Zie Dussensche-polder (Nieuwe-).

ZUIDHOLLANDSCHE-WAARD (DE GROOTE-), voorm. bedijking, gedeeltelijk prov. *Zuid-Holland*, gedeeltelijk prov. *Noord-Braband*. Vermoedelijk heeft die waard gelegen binnen eene bedijking, beginnende met of sluitende tegen het Land-van-Altena; nederwaarts loopende langs de zuidzijde van de Merwede tot Heinenoord toe; van daar verder zuidwestwaarts de geheele bedijking en heerlijkheid van Moerkerke omringende; en voorts weder aan de overzijde der Oude-Maas de dorpen Westmaas, Strijen, Wieldrecht, Zevenbergen, de beide Zwaluwen en eenige andere insluitende; eindelijk ook aan de andere zijde der Donge, die dorpen omdijkende, welke van ouds tot Holland gerekend zijn, en bij ons onder den naam van de Langstraatsche dorpen zijn bekend; en welke bedijking door den zoogenaamden Heidijk, die nog aanwezig is, zal zijn geschied. De oppervlakte van dien waard kan alzoo uit omtrent 50,000 morgen lands hebben bestaan.

Het is even onzeker, wanneer die groote bedijking heeft plaats gehad, als de vroegere gebeurtenissen, die daartoe aanleiding gegeven hebben, te kunnen bepalen. In een handvest van Graaf Jan van Henegouwen, van het jaar 1303, komt deze bedijking het eerst voor. In een handvest of open brief van Hertog Albrecht van Beijeren, van den 28 October 1374, die eenige bestellingen maakt op de dijkgraaf- en heemraadschappen in dien waard, wordt bepaald, dat er één Heemraad wegens Dordrecht en één wegens Geertruidenberg in het dijksbestuur sitten sal, en dat men, in sekere gedeelten van het jaar, de sluisen in den Maasdam niet zal bevisschen.

Wij vinden nog twee handvesten, beide van Graaf Willem van Beijeren, in het jaar 1415 gegeven, betrekkelijk desen waard in de Heusdensche keuren en privilegiën van van Oudenhoven; éene betrekkelijk den straks genoemden Heidijk, waarvan het onderhoud aan de lieden van den Groote-Zuidhollandsche-waard werd opgedragen, en éene, bepalende, dat die van Waalwijk, Baardwijk, Dranen, Kuik (d. i. Nieuwkuik) en Hondsoird moeten zorgen, dat de landen, door het vervallen van genoemden Heidijk, geen schade van het heiwater bekomen; welke handvesten ons te meer bevestigen, dat de Maas destijds door de sluizen te Maasdam was afgesloten, terwijl, bij eene opene rivier, het heiwater genoegzaam zoude hebben kunnen afstroomen, en daartegen dus geene grafelijke keuren zouden benoodigd geweest zijn.

In dezen waard lagen de volgende 72 parochiën: Aarnoutsbergen, Aartswaart, Achthoeven, Alloysen, Almkerk, Almonde, Almsteyn, Almsvoet, Annekerken, St. Anthonij-polder, Baardwijk, Bezoijen, Capelle, Cillershoek, Cloosteroirt, Craaijenstein, Cruyskerke, Datmour, Dongen, Dordsmonde, Doveren, Drimmelen, Drongelen, Drunen, Dubbeldam, Dubbelmonde, he-

kasteel Dussen, Dussen-Munsterkerk, Dussen-Muilkerk. Eemde, Eemkerk, het klooster Eemsteyn, Eethen, Gansooijen, Giessenmonde, Genderen, 's Gravenmoer, Harderwerdt, Heynenoordt, den Hoeck (thans Puttershoeck), Hoeckenisse, Hondsoirt, Houweningen, de abdij Hijsterbach, Kuyk (thans Nieuwkuik), Lederkerke, Maasdam, de Made, Meeuwen, Merwede, Moerkerken of Mijnsheerenland, de Mijl, Poelwijk, Raamsdonk, Sprang, Standhailen, Striemmonde, Strijen, Teysselingskerke, Tolleysen, Twintighoeven, Uitwijk, Waalwijk, Waspik, Weede, de Wercke, Werkendam, Wey, Wieldrecht, Wolfbrantskerke, de Hooge-Zwaluwe en de Lage-Zwaluwe.

Bij den bekenden St. Elisabethsvloed van 18 November 1421 liep deze waard geheel onder, welke overstrooming vermoedelijk aan den slecht onderhouden staat der dijken moet worden toegeschreven. De woedende zee, door de toen nog ruimere zeegaten, tegen den hoogen zeedijk van den Groote-waard al zijn geweld uitoefenende, schijnt het, dat deze het eerst bij Wieldrecht bezweken is, welk dorp destijds eene groote uitgestrektheid had, en waarvan het beste gedeelte, met de kerk, omtrent ter plaatse gelegen heeft, waar thans de nieuwe overvaart van het Eiland-van-Dordrecht naar den Moerdijk gevonden wordt. Wagenaar in zijne *Vaderlandsche Historie* en van Velsen in zijne *Rivierkundige Verhandeling* schrijven ondertusschen die overstrooming toe aan eenen dijkbreuk, gevallen bij Werkendam aan de Oude-Wiel en veroorzaakt door den hoogen stand van het water in de Merwede. Of ondertusschen daar ook eene dijkbreuk ontstaan is, dan of men dit alleen heeft gemeend, door dien ook op dien tijd, door den hoogen rivierstand, het Land-van-Arkel was ondergeloopen, valt moeijelijk te bepalen; daar wij echter in eenen brief van Hertog Jan van Beijeren, van den 14 April 1423, vinden, en alle schrijvers er in toestemmen, dat de Groote-Zuidhollandsche-waard met zoutwater, dat is met zeewater, ondergevloeid is, moet de voornaamste dijkbreuk zeker in het benedengedeelte van den waard en niet aan het boveneinde hebben plaats gehad. Verschrikkelijk en uitgebreid moet deze overstrooming geweest zijn. Het water, door de weggespoelde dijken een ruimen doortogt vindende, overdekte weldra den geheelen Zuidhollandsche-waard en deed die aan eene onovermeubare zee gelijken, vele duizende menschen met hun vee verdronken, en die, welke het gevaar ontkwamen, waren van hunne bezittingen beroofd.

Men kan de verslagenheid en de groote nood, waarin men daardoor te Dordrecht was, opmaken uit den brief, door de Regering dier stad, eenigen tijd na die gebeurtenis, aan hunnen Landsheer, meergenoemden Hertog Jan van Beijeren, opgezonden; daarbij biddende, dat die zelf in Dordrecht komen wilde, om te helpen beraadslagen, wat in deze droevige omstandigheden te doen, om de dijkaadjen weder te helpen bevorderen, en (zoo als zij met eigene woorden zeggen), *aen te zien onse eeuwige verganknisse, worde 't Land niet in kort gedijkt*; terwijl zij in dezen brief nog verklaren: zelfs geene leden ter dagvaart te kunnen zenden, *voor zij troost en hulpe van hunnen Landsheer ontvangen hebben*. Ontzettend was dan ook het gezigt op deze waterplas daar tusschen de beide steden Dordrecht en Geertruidenberg geen voet lands boven water gebleven was, en naar de zijde van Zevenbergen, de te voren zoo vruchtbare en welgebouwde velden zich als eene openbare zee vertoonden, waarvan het oog naauwelijks het einde konde afzien. Trouwens alle

de 72 hier bovengenoemde parochiën stonden onder water. Velen daarvan zijn echter later weder bovengekomen, doch 34 bleven tot nu toe onder den vloed bedolven of hebben zich ten minste niet weder tot den rang van kerkdorpen verheven, zooals zulks door ons reeds op het art. Biesbosch breeder vermeld is (1).

ZUIDHOORN, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 1¼ u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en ¼ u. Z. Z. W. van *Voorburg*, gem. en 1 u. O. Z. O. van *Rijswijk*, aan de Hoornbrug.

ZUIDHORN, kant., prov. *Groningen*; palende N. en N. O. aan het Reitdiep, dat het van het kant. Onderdendam scheidt, O. aan het kant. Groningen, Z. aan het Drentsche kant. Assen, W. aan de Friesche kant. Beetsterzwaag, Bergum en Dockum; het bevat de volgende 10 gemeenten: Zuidhorn, Aduard, Ezinge, Grijpskerk, Grootegast, Hoogkerk, Leek, Marum, Oldehove en Oldekerk, en bevat 3864 h., bewoond door 4361 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 22,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. Ook heeft men er 1 steen- en 1 potten- en pannebakkerij, 1 kalkbranderij, 2 olie-, 2 koren-, 8 pel-, 1 run- of bark- en een groot aantal watermolens.

ZUIDHORN, kerk. ring, prov. *Groningen*, klass. van *Groningen*. Zij bevat de volgende 15 gem.: Zuidhorn, Aduard, Ezinge, Feerwerd, Garnwerd-en-Oostum, Grijpskerk, den Hamen-Franzum, Leeg-en-Hoogkerk, Nijehove, Niezijl, Noordhorn, Oldehove, Saaxum, Visvliet, Wierum-en-Dorkwert. Men telt daarin ruim 10,300 zielen, onder welke 1000 Ledematen, en heeft er 18 kerken, welke door 15 Predikanten bediend worden.

ZUIDHORN, gem. in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, arr. *Groningen*, kant. *Zuidhorn* (1 k. d., 3 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de gem. Oldehove, O. aan Aduard, Z. aan de trekvaart van Groningen naar Stroobos, die haar van de gem. de Leek scheidt, Z. W. aan de gem. Oldekerk, W. aan de gem. Grijpskerk.

Deze gem. bevat de d.: Zuidhorn en Noordhorn, benevens de daartoe behoorende b. en geh.: de Bril, Diepswal, Noorderburen, Nordhorner-tolhuis, Oksweerd, Snakkeburen, en Zuiderburen, een gedeelte van het geh. Enumatil, de Schans genaamd, alsmede de streek Noordhornerga; telt 305 h., bewoond door 401 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1940 inw., die hun bestaan vinden in den landbouw; ook heeft men er 1 olie-, 3 koren- en 5 pelmolens, welke alle door wind gedreven worden, en eene scheepstimmerwerf.

De bodem bestaat onder Zuidhorn uit eene aanmerkelijke laag vruchtbare klei, uit vruchtbaar zand en uit eenen gemengden grond van klei en zand of van klei en derrie. Aan den westkant is de grond laag, aan den oostkant hoog. Onder Noordhorn bestaat de grond meestal uit zeer vruchtbaar zand, hier en daar met keijen of rolsteenen gemengd. Het zand begint ruim ¼ u. ten N. van Noordhorn, en loopt zoo zuidwaarts tot ¼ u. ten Z. van Zuidhorn, hebbende in de breedte omstreeks 20 min. Ten W. en ten N. van gemelden zandgrond vindt men uitmuntende vette, vruchtbare, zware kleilanden, waarop geene slechte aarde te vinden is; men ploegt

(1) Men zie verder over dezen waard J. Smits Jz., *Verhandeling over den inbraak en overstrooming van den Grooten Zuid-Hollandsche-waard, op den 18 November 1421.*

er met vier en ook met zes paarden. De zandige hoogte, de Hooge-Vennen genoemd, is van rondom met zwaren vetten kleigrond omringd. Op dezen zandgrond en op de Zuidhorner-gast verbouwt men vele en beste aardappelen. Het voorkomen van het oord tusschen ZUIDHORN en Noordhorn heeft wel iets van de streek van het Gooregt, naar den kant van Haren en Helpen.

De Herv., die er 1790 in getal zijn, onder welke ruim 220 Ledematen, maken de gem. van Zuidhorn en Noordhorn uit.

De Christelijk Afgescheidenen, die men er 40 telt, maken, met die van de omliggende plaatsen, eene gem. uit, welke tot eersten Leeraar had GERRIT REIT, die in het jaar 1847 herwaarts kwam en er nog staat.

De Doopsgez., die men er 110 telt, behooren tot de gem. van *den Horn-en-Noordhorn*. — De 3 Evang. Luth., die men er aantreft, worden tot de gem. va *Groningen* gerekend.

De 70 R. K., die er wonen, maken met de overigen dier gezindte uit het Westerkwartier, de stat. van Zuidhorn uit, welke tot het aartspr. van *Zalland-Drenthe-en-Groningen* behoort, 220 zielen, onder welke 150 Ledematen telt, en door eenen Pastoor bediend wordt.

De Isr., die er ruim 20 zijn, behooren tot de ring-synagoge te *Leek*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te Zuidhorn en ééne te Noordhorn, welke gezamenlijk gemiddeld door 260 leerlingen bezocht worden.

Het d. ZUIDHORN ligt 2 u. W. N. W. van Groningen, bijna ¼ u. O. van de trekvaart van Groningen naar Stroobos, naar welke het ook een eigen kanaal heeft. Het is eene welgelegen, aanzienlijke en door de hooge en aangename ligging bevallige plaats, die, even als Noordhorn waarschijnlijk ontstaan is uit eenen zeer hoogen heuvel of zandbank, welke vroeger door de zee omringd was, en wier noordelijke en zuidelijke einden, ter onderscheiding Zuidhorn en Noordhorn werden genoemd, van welke ligging ook zeker die namen moeten worden afgeleid. Door dit dorp is over den straatweg van Groningen naar Friesland, veel doortogt van rijtuigen, hetwelk het niet weinig levendigheid bijzet. Het Hoendiep of Trekdiep naar Friesland gaat bij Briltil door den grond van dit dorp.

De Herv., die er wonen, maken, met die van de Briltil en een gedeelte van Enumatil, eene gem. uit, welke tot de klass. van *Groningen*, ring van *Zuidhorn*, behoort, 850 zielen en onder deze ruim 200 Ledematen telt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest ALBERTUS LOMBIJER, die in 1600 hier stond en in 1605, bij verwisseling met ROBERTUS WIPPINGIUS, naar Aduard vertrokken is. Als eene zeldzaamheid verdient melding, dat een der Predikanten, JOHANNES ERNESTUS WINTER, alhier 63 jaren Predikant geweest en van Zellinge, in Westerwolde, alwaar hij 3 jaren gestaan had, beroepen is en dus 66 jaren dienstdoend Predikant was. Hij overleed in 1841, 89 jaren en 9 maanden oud. Sedert 1806 was hij tevens Secretaris van de Commissie van landbouw in de prov. Groningen. Het beroep is eene collatie, thans in handen van den Heer ARNOLDUS GELDERMAN, Griffier van het kantongeregt en eigenaar van *Hanckema*.

De kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. GEORGIUS was toegewijd, stond destijds ter begeving van de Abten van Aduard. Het is eene, met leijen gedekte, kruiskerk, met eenen hoogen dunnen naaldtoren, en omringd van een door gele klinkers bevloerd kerkhof. In

het jaar 1793 is er een fraai en welluidend orgel in deze kerk geplaatst, hetwelk bekostigd is uit vrijwillige liefdegiften der Heeren Kerkvoogden Mazarts Clant, Heer van *Hanckema*, en Wiardus Sicckema, Burgemeester van Groningen, benevens vele andere leden der gemeente. Kerk en toren leveren bewijzen op van eene hooge oudheid in den onregelmatigen duifsteen, welke men aan de binnen- en buitenzijde der gegotene muren hier en daar en vooral aan het westeinde en aan den toren, tot aan de hoogte van het dak van het kerkgebouw, aantreft.

De R. K. kerk, op de *Westergast*, ten Westen van den straatweg en ten N. van het huis Hanckema, aan den H. Joseph toegewijd, en in het jaar 1844 gebouwd, is een klein, doch het langwerpig vierkant gebouw, zonder toren of orgel. doch heeft een der zinrijkste en schoonste altaren der prov. Groningen.

De kerk der Afgescheidenen, welke op *de Schans* te *Enumatil* staat, en in het jaar 1847 gesticht werd, is een eenvoudig gebouw, zonder toren of orgel.

De dorpschool wordt gemiddeld door 100 leerlingen bezocht. Men vindt hier ten Z. het buitengoed Klinkema en noordwaarts de burg Hanckema, doch het fraaije bosch, hetwelk Klinckema tot een der fraaiste buitengoederen van de prov. Groningen maakte, is sedert December 1848 geheel verdwenen.

In 1498 werd dit dorp door de Saksische bende onder Neytert Fox aan kolen gelegd.

ZUIDHORN of Suydhorn, geh., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Stellingwerf-Oosteinde*, arr. en 4½ u. O. Z. O. van *Heerenveen*, kant. en 1½ u. O. Z. O. van *Oudeberkoop*, 7 min. Z. W. van *Elsloo*; met 2 h. en 14 inw.

ZUIDHORNER-GAST of Zuidhorner-gebiet, hoogte in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Gast (De) en Gast (Wester-).

ZUIDHORNER-TOLHUIS, in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*. Zie Bail (De).

ZUIDHOVEN, buit. op het *Eiland-van-Dordrecht*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ½ u. Z. Z. O. van *Dordrecht*, gem. en ¼ u. W. van *Dubbeldam*.

ZUIDKERKE, voorm. d. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, in het *Zuidland* of zesde deel van *Schouwen*. Nadat dit d. vergaan was, werd meer landwaarts in een ander dorp van gelijken naam gesticht, dat wegens grondbraken en stormvloeden, in 1534, werd buitengedijkt, wordende die beide dorpen, om ze van elkander te onderscheiden, ook wel Oud-Zuidkerke en Nieuw-Zuidkerke genoemd.

Uit de inkomsten der kerk van Zuidkerke plagt de Bisschop van Utrecht twee gedeelten te trekken.

ZUIDKERKE-POLDER, poldertje in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. *Oostburg*, gem. *Groede*; palende N. W. aan den Hendrikveersche-polder, N. aan Oud-Breskens, O. aan den Gele-polder, Z. aan den Gistelaar-polder, W. aan den Reode-polder.

De tijd van indijking van dit poldertje weet men niet juist. Het is groot volgens het kadaster 8 bund. 43 v. r. 50 v. ell. alles schotbaar land, daarin staan 3 huizen, doch geen hofstede. Het is, even als vele der omliggende poldertjes, een aanhangsel van Groot-Baarzande; heeft geen afzonderlijk bestuur; wordt dikwijls gerekend tot den Gele-polder te behooren, en komt daarom niet altoos op de kaarten voor.

ZUID-KRAAIJERT-POLDER (DE), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Craijert-polder (Zuid).

ZUIDKREEK (DE), water in *Staats-Vlaanderen*, in *Axeler-Ambacht*, prov. *Zeeland*. Zie Groote-kreek.

ZUIDKWARTIER, een der kwartieren, waarin het markgr. *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, vroeger was afgedeeld.

Het werd aldus genoemd, omdat het, ten opzigte van de andere kwartieren, zich zuidwaarts uitstrekte. Daarin lagen de dorpen: Hoogerheide, Huibergen, Ossendrecht, Putten en Woensdrecht, benevens de geh. Borgvliet, Moerstraten, Vorenseinde en Zuidgeest. Ook behoorde vroeger daartoe het vermoedelijk in 1530, verdronken d. Hildernisse. Het bevatte alzoo de gem.: Huibergen, Ossendrecht, Putten en Woensdrecht-Hoogerheide-en-Hinkelenoord, benevens gedeelten van de gem. Bergen-op-Zoom, Rucphen-Vorenseinde-en-Sprundel en Wouw. De inw. vinden meest hun bestaan in den landbouw.

ZUIDLAARDERMEER (HET), oudtijds het Noordlaardermeer geheeten, meer, voor ⅔ gedeelten in het *Gooregt*, prov. *Groningen*, en voor ⅓ gedeelte in *Oostermoerder-dingspil*, prov. *Drenthe*, 5 min. O. van Noordlaren, 15 min. N. van Zuidlaren.

Dit zeer aanzienlijke en vischrijke meer heeft, in eene noordelijke strekking, de lengte van ½ u. gaans en houdt 2 u. in den omtrek.

ZUIDLAARDER-VAART (DE), vaart of kanaal in *Oostermoerder-dingspil*, prov. *Drenthe*, in eene eerst noordoostelijke en vervolgens noordelijke rigting, van het d. Zuidlaren tot in den mond der Oostermoersche-vaart loopende.

Door dit kanaal, hetwelk in 1835 gegraven is, is de gemeenschap van het d. Zuidlaren met het Zuidlaardermeer en de verdere Groningsche wateren geopend. De kosten dezer vaart zijn door die gemeente, door middel van geldleening, gevonden; terwijl de tollen, zoo op de vaart als op den neven aangelegden weg, als baten der onderneming worden beschouwd. Door dit werk is de gemeenschap van een gedeelte van *Drenthe* met de provincie en markt van Groningen zeer verbeterd.

ZUIDLAARDERVEEN, geh. in *Oostermoerder-dingspil*, prov. *Drenthe*, arr., kant. en 4 u. N. O. van *Assen*, gem. en 1 u. O. van *Zuidlaren*; met 45 h. en 240 inw.

In dit geh. is eene vaste bijschool, welke gemiddeld door een getal van 40 leerlingen bezocht wordt.

ZUIDLAND, heerl. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Zuidland-en Velgersdijk*; palende N. W. aan de heerl. Abbenbroek, N. O. aan Biert, O. aan Velgersdijk en het Spui, Z. aan het Haringvliet, W. aan de heerl. Oudenhoorn.

Deze heerl. bestaat uit het grootste gedeelte van den pold. Zuidland en den Zuidoordsche-polder, alsmede uit gedeelten van de pold. Nieuwe-kade en Oude-kade; bevat alleen het d. Zuidland; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1421 bund. 2 v. r. 95 v. ell.; telt 187 h., bewoond door 325 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1520 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, wordende alhier eene menigte koren, vlas, aardappelen, mee- en lavas-zaad aangewonnen. Velen ook generen zich met de melkerij en veeteelt, anderen wederom drijven handel in paarden en vee. Ook heeft men er eenen koornmolen. Vroeger werd

er mede eene meestoof aangetroffen, doch die heeft sedert het begin dezer eeuw opgehouden te werken.

De inw., die er op 23 na, allen Herv. zijn, onder welke 500 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Brielle*, ring van *Geervliet*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES OSSIUS, die in het jaar 1574 herwaarts kwam, en in het jaar 1583 van zijne dienst werd afgezet. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De 3 R. K., welke men er aantreft, parochiëren te *Brielle*. — De 20 Isr., die er wonen, behooren tot de ringsynagoge te *Heenvliet*.

Men heeft in deze heerl. ééne school, welke gemiddeld door 150 leerlingen bezocht wordt.

Deze heerl., waarmede die van *Velgersdijk*, sedert onheugelijke jaren vereenigd is, werd in het midden der vorige eeuw bezeten door JOHANNES ANTHONIE VAN DER MEERSCH, later was het een eigendom van AREND VAN DER WERFF. Thans is Ambachtsheer van ZUIDLAND-EN-VELGERSDIJK de Heer PIETER BLUSSÉ, woonachtig te Dordrecht.

Het d. ZUIDLAND ligt 2½ u. Z. O. van Brielle, 2¼ u. O. van Hellevoetsluis, aan de Bernisse, waarover hier eene brug ligt. Het is een groot bestraat d., met een ruim marktplein.

Waarschijnlijk is de oudste naam, waaronder dit d. voorkomt BLEEKVLIET of BLINKVLIET, zelfs wil men dat het dien naam reeds sedert het jaar 570 zoude gedragen, en het daarbij gelegen HEENVLIET te dier zelfder tijd mede zijnen naam bekomen hebben, en wel uithoofde, dat omstreeks deze plaatsen een treffen of slag tusschen de Franken en Saksen, ten tijde van Koning DATARIUS, zoude voorgevallen zijn; alsmede dat, uithoofde men de wapenrustingen aldaar blinken zag, het van dien tijd af aan Blinkvliet genaamd is geweest. In de Zuid-Hollandsche oudheden wordt het echter BLEYKEVLIET genaamd, om reden, dat het gesticht was aan een water, hetwelk van ouds de Vliet genaamd werd. Nog komt ZUIDLAND op de lijsten der kerkelijke goederen van de Utrechtsche kerk, onder de benaming van WESTENRIJK voor, doch de naam waarvan men zich thans meer algemeen bedient, is ZUIDLAND en deze ontleent het, naar men meent, aan de ligging ten Z. van het Land-van-Putten: waaraan het echter al die onderscheidene veranderingen in de benaming te danken hebbe, blijft een raadsel, hetwelk voor alsnog niet kan worden opgelost.

De kerk, welke in een handschrift der Utrechtsche kerk de groote kerk van WESTENRIJK, en in een ander handschrift de Nieuwe kerk van WESTENRIJK wordt genoemd, was ingewijd ter gedachtenis van den H. Apostel BARTHOLOMEUS. Het herderambt, hetwelk door de Graven vergeven werd, plagt den Pastoor, die in zijne parochie woonde, jaarlijks 50 gulden op te brengen; buiten de parochie wonende, trok hij 7 gulden. In deze kerk, zijnde een langwerpig vierkant gebouw, dat uit een dubbel schip bestaat, hangen vier borden: op het eerste leest men de Wet des Heeren, op het tweede: de 12 artikelen des geloofs, op het derde: het gebed des Heeren en op het vierde: Psalm 122 (volgens de oude berijming) en het 11de vers van het 6de hoofdstuk van Salomons Hooglied. Aan den ingang van het gebouw vindt men een portaal, aan de buitenzijde met deze woorden beschreven: *Doet mij de poorten der gerechtigheid open. Ik zal daarin gaan. Ik zal den naam des Heeren loven*, Psalm 118, vs. 19. En aan de binnen of kerkzijde: *Bewaart uwen voet als gij ten huize Godes ingaat; zijt liever nabij om te hooren, dan om der zotten slagtoffer te*

geven, Eccles. 4 vers 17. Het koor, vroeger gediend hebbende ter begraving der aanzienlijkste burgers, alsmede tot bewaarplaats der brandspuiten en andere noodwendigheden, is ruim en groot, en strekt nu alleen tot het laatste gebruik; voorts is de kerk geheel en al bevloerd met zeer groote en kleine blaauwe steenen zerken, onder welke men er verschillende vindt, waarop de namen en het overlijden van vele oude burgers, en wel van den jare 1600 af, gehouwen zijn. De laatste zerk is er ingebragt in het jaar 1822. Daarop vindt men vermeld het overlijden van Cornelis van der Meer, Dijkgraaf van Zuidland, wiens asch ook onder dezen steen rust. Onder de overige zerken wordt het stoffelijk overschot van hen, wier namen daarop uitgehouwen zijn, niet meer gevonden, vermits die steenen, bij het ophouden van het begraven in de kerk, allen verlegd zijn. De kerkeraads- of consistoriekamer is aan de westzijde van den toren. In het koor ligt een blaauwe zerk, waarop een oud Pastoor, levensgroot is uitgehouwen en om welke beeldtenis gelezen wordt:

Hier leyt begraven Lieve Claas, Pastoor van deze kerk; die sterft in 't jaar MCCCC en LXXII op den XX en VIII Dach. Bid voor hem op de vier hoeken der vier Evangelisten.

De kerk heeft geen orgel, maar eenen scheven, naar het Noordwesten overhellenden, toren, die van onderen vierkant is, van boven smaller, achtkantig en door eene hooge spits gedekt is. Ook is hij versierd met 4 vergulde wijzerborden. Verders vindt men van binnen een goed uurwerk, en eene welluidende klok, om welke het volgende opschrift staat:

Berttelemeus is mijn naam. —
Mijn geluid zy Gode bequaam,
Alzo verre als men mijn hooren zal,
wilt God bewaaren overal.
Wouter Kaerwas maakte my in 't jaar
MCCCLXXXVI.

Samuel Ruigendijk, een achtingswaardig lid dezer gemeente, heeft, in het jaar 1824, aan de kerk eenen grooten zilveren schotel, die nog aan het Avondmaal-servies ontbrak, ten geschenke gegeven. In 1833 heeft Arentje Overgaauw, wed. Pieter den Boer, mede een godsdienstig lid dezer gemeente, aan de kerk vereerd, twee fraaije zilveren Avondmaalsbekers, waardoor deze gemeente er thans vier bezit.

Het kerkhof, hetwelk aan de noordzijde met huizen bebouwd, en, van het Noordoosten tot het Zuidwesten, met eene gracht omgeven is, doch thans niet meer als begraafplaats gebruikt wordt, is zeer net met voetpaadjes, welke allen met klinkersteen bestraat zijn, afgesneden, zijnde het verder laanswijze, met boomen beplant.

Het in 1837 nieuw gesticht schoollokaal is 16 ell. lang en 8 breed.

De kermis valt in den tweeden Zaturdag in September.

Weleer was hier eene St. Joris-Doelen, die nu echter niet meer aanwezig is; doch het land, waar zij gestaan heeft, kwam vroeger de burgerij van Zuidland of zoogenaamde Doelheeren toe, die zich ééns in het jaar voor de inkomsten daarvan vermaakten, wanneer zij optrokken en de wapenoefeningen deden. Dit land is in 1829 door de gemeente aangekocht tot het aanleggen van eene nieuwe geschikte begraafplaats, buiten het dorp, waartoe die grond dan ook sedert 1830 wordt gebruikt.

In het jaar 1555 was hier Pastoor Marcus Overswaart, die, verdacht zijnde van nieuwe leerstellingen op het stuk van de godsdienst, op Vrijdag den 30 Junij, des voormiddags ten tien ure, door den Hove van Holland, onder den toevloed eener ontzaggelijke menigte, openlijk gevonnisd werd; doch waarna hij zijn gevoelen herriep en het afzwoer, weshalve hem het leven geschonken werd.

Zuidland is vroeger onderscheidene malen aan fellen brand onderhevig geweest, zoo als ook op zekeren tijd het huis, waarin de papieren van de secretarie bewaard werden, mede eene prooi der vlammen geworden is; dan het juiste tijdperk dier gebeurtenissen vinden wij nergens vermeld.

In het jaar 1775, in het begin der maand November, middelerwijl de avondgodsdienst geoefend werd, ontstond er hevige brand in zeker huis, door eenen Jood bewoond, die zoodanig toenam, dat men beducht was, dat onderscheidene gebouwen zouden worden in asch gelegd; doch door den ijver der burgerij, niettegenstaande de lucht zeer duister was, werd men door middel van ééne brandspuit de vlam ras meester, zoo dat de naast belendende huizen onbeschadigd bleven; waarop vervolgens door de burgerij, op voorstel van Schout en Schepenen, eene tweede brandspuit werd aangeschaft, terwijl de daartoe benoodigde penningen, door middel van eene collecte bij de burgerij, werden ingezameld.

Het jaar 1787 had voor sommige ingezetenen weinig aangenaams; ofschoon anderen daarentegen zich in de gebeurtenissen van dien tijd hartelijk verlustigden, en in het jaar 1795, eenigen tijd na dat de toenmalige Regering den gevorderden eed geweigerd had, verscheen er eene commissie uit het Comité van voorlichting, welke al de voormalige Regeringsleden, den Schout en Secretaris, die den eed aflegden, uitgezonderd, uit hunne posten ontzette, voorts eene nieuwe Municipaliteit aangesteld hebbende, dien mede den eed afnam, en eindelijk, uit hoofde van schaarschheid aan bekwame en kundige mannen, de beide civiele banken van Zuidland en Velgersdijk, deed ineen smelten, zoo als dan ook van toen af die beide heerlijkheden slechts ééne gem. hebben uitgemaakt.

Het wapen dezer heerl. bestaat in een schild van zilver, met eene pal van azuur, over het geheel twee fascen van sabel, staande op de bovenste drie, en op de onderste twee boomen in natuurlijke kleur.

ZUIDLAND of Zuidlandsche-polder, pold. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, voor het grootste gedeelte gem. *Zuidland-en-Velgersdijk*, en voor een klein gedeelte gem. *Abbenbroek* en gem. *Oudenhoorn*; palende N. aan den Noord-Nieuwlander-polder, N. O. aan de pold. de Oude-kade, O. aan de Binnengorzen tegen de Bernisse, Z. O. aan den Velgerdijksche-polder, Z. aan den Zuidoordsche-polder en het Haringvliet, W. aan den Oudenhoornsche-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1475 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1068 bund., waaronder 679 bund. schotbaar land; waarvan onder *Oudenhoorn*, volgens het kadaster, 62 bund. 3 v. r. 86 v. ell. en daaronder 41 bund. 12 v. r. 30 v. ell. schotbaar land. Men telt er 194 h., waaronder 22 boerderijen; als: 187 h. en 19 boerderijen onder *Zuidland-en-Velgersdijk* en 4 h., onder welke 3 boerderijen onder *Abbenbroek*. Hij wordt door vier sluizen en één molen, op het *Haringvliet* van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en vier Heemraden.

ZUIDLAND, heerl. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Brouwershaven*, gem. *Kerkwerve-Nieuwerkerk-Rengerskerke-en-Zuidland*; palende N. aan de Moeren-van-Schouwen en de heerl. Duivendijke, O. aan de heerl. Nieuwerkerk en Rengerskerke, Z. aan de Ooster-Schelde, W. aan de heerl. Serooskerke.

In vroegeren tijd was deze heerl. zeer uitgestrekt en aanzienlijk. Zij besloeg een der zes deelen van den pold. *Schouwen*, en bevatte onderscheidene dorpen, als: Simonskerke, Zuidkerke, Brieskerke, St. Jacobskerke en het geh. 's Heer-Arentshaven.

Van lieverlede heeft deze heerl. door grondbraken en overstroomingen verloren, daar men, vooral in de zestiende eeuw, den zeedijk gedurig heeft moeten achteruithalen, waardoor deze dorpen buitengedijkt en geheel verdronken zijn. Bij de laatste bedijking, in 1568, ging Zuidland bijna geheel verloren, en hetgeen er nog van overig is, bestaat in lage moerassen of weiden, eene oppervlakte beslaande van 82 bund., waaronder 5 bund. belastbaar land. Men heeft in deze heerl. noch d., noch geh., en telt er 7 h. en ruim 40 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw, het dijkwerk, de palingvisscherij en in het voorjaar in het rapen van zeevogeleijeren, welke zij te Zierikzee ter markt brengen.

De inw., die allen Herv. zijn, behooren gedeeltelijk tot de gem. *Serooskerke*, gedeeltelijk tot de gem. *Kerkwerve*.

Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Rengerskerke*.

Deze heerl. behoorde in het midden der vorige eeuw gedeeltelijk aan de stad Zierikzee, gedeeltelijk aan den Heer van Moermont. Thans is zij geheel het eigendom van de stad Zierikzee.

Het wapen dezer heerl. bestaat uit een veld van sabel, met drie lauwerkransen van zilver, staande twee en een, benevens een regt opstaand zwaard mede van zilver, rustende met het gevest op de onderste krans.

ZUIDLAND-EN-VELGERSDIJK, gem. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle* (17 k. d., 2 m. k., 7 s. d.); palende N. aan Abbenbroek, N. O. aan Biert-en-Stompert, O. aan Simonshaven-en-Schuddebeurs, Z. W. aan het Spui, Z. aan het Haringvliet, W. aan Oudenhoorn.

Deze gem. bestaat uit de vroeger afzonderlijke heerl. Zuidland en Velgersdijk; beslaat, volgens het kadaster, 1661 bund. 17 v. r. 3 v. ell., waaronder 1590 bund. 62 v. r. 52 v. ell. belastbaar land; telt 187 h., bewoond door 325 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1520 inw., die meest in landbouw, veeteelt en vlasscherij hun bestaan vinden.

De inw., die er, op 25 na, allen Herv. zijn, onder welke 500 Ledematen, maken de gem. van Zuidland uit. — De 5 R. K., die er wonen, parochiëren te *Brielle*. — De 20 Isr., die er zijn, behooren tot de ringsynagoge van *Heenvliet*. — Er is in deze gem. eene school te *Zuidland*.

Het wapen is het zelfde als dat van de heerl. Zuidland.

ZUIDLANDSCHE-KAPEL, naam, onder welken op sommige kaarten het d. Zuidzande, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, voorkomt, voor dat dit in de zestiende eeuw door de zee werd verzwolgen. Zie Zuidzande.

ZUIDLANDSCHE-POLDER (DE), pold. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zuidland.

ZUIDLAND-VAN-WOENSDRECHT, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*. Zie HINKELESOORD (OUD-).

ZUIDLAREN, gem. in *Oostermoerder-dingspil*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. *Assen* (5 k. d., 1 m. k., 1 s. d.); palende N. aan de Groningsche gem. Noordlaren, N. en N. O. aan de Groningsche gem. het Hoogezand, Z. aan de gem. Anloo, W. aan Vries.

Deze gem. bestaat uit het d. Zuidlaren, benevens de geh. Plankensloot, Midlaren, Midlaarderveen of de Groeve en Zuidlaarderveen; beslaat eene oppervlakte van 3518 bund. 19 v. r. 32 v. ell., waaronder 3314 bund. 56 v. r. 26 v. ell. belastbaar land; telt 240 h., bewoond door 270 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 1400 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden, doch mede de voordeelen van den handel genieten. Ook worden er enkele stukken lage veengronden uitgegraven of uitgebaggerd tot het bereiden van zoogenaamde bagger- of sponturf. Men heeft er twee cichoreifabrijken, een olie-, een houtzaag- en twee korenmolens.

De inw., die er op een twintigtal na allen Herv. zijn, onder welke 450 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Assen* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES CRUSIUS, die in het jaar 1601 herwaarts kwam, en in het jaar 1602 overleed. Het beroep geschiedt door stembevoegde grondeigenaren.

De R. K., die er ongeveer 20 wonen, parochiëren te *Assen*. — De enkele Isr., die men er aantreft, behoort tot de ringsynagoge van *Assen*.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als: ééne te Zuidlaren en éene te Zuidlaarderveen, welke gezamenlijk gemiddeld door ongeveer 200 leerlingen bezocht worden.

Het d. ZUIDLAREN, in oude geschriften ZWYLARE gespeld, ligt 3 s. O. N. O. van Assen, 3 u. Z. O. van Groningen, aan de Oostermoersche-weg. Het is eene aangename en welvarende plaats, door welke de postweg van Groningen naar Koevorden loopt, terwijl het ook te water over het Zuidlaarder-meer gemeenschap met Groningen heeft, welks ingezetenen het in den zomer druk bezoeken om er eenen aangenamen namiddag door te brengen, waartoe zij nog meer zullen worden uitgelokt, doordien ten dezen jare (1849) een uur gaans zandweg, hetwelk het dorp van den grooten straatweg afscheidde, door eenen voortreffelijken steenweg is vervangen. Men telt er in de kom van het d. 365 h. en 980 inw.

De kerk staat op eenen hoogen grond. Het is een langwerpig vierkant gebouw, met eenen hoogen spitsen toren, en van een orgel voorzien.

De dorpschool wordt gemiddeld door ongeveer 160 leerlingen bezocht.

Het fraaije landgoed Laarwoud, de verblijfplaats der Gravin VAN HEIDEN en haren zoon (1), benevens eenige andere voorname huizen en eene fraaije Brink geven aan ZUIDLAREN eene hooge mate van bekoorlijkheid.

Men wil dat het dorp ZUIDLAREN reeds in de dertiende eeuw een prooi der vlammen zou zijn geworden, bij gelegenheid van een gevecht tusschen den Bisschop van Utrecht en de Drenthen. Dan hier omtrent bestaat twijfel (2). Zeker is het, dat het dorp voor nagenoeg een derde gedeelte door brand is verwoest ten jare 1803 in den zomer, bij welke gelegenheid de kerk en de predikantswoning ongeschonden zijn gebleven.

---

(1) Zie breeder op het art. LAARWOUD.

(2) Zie boven het art. LAREN (DE DRIE-).

Men heeft er zeer belangrijke voorjaars- en najaarsmarkten. De eerste valt in den 6 Augustus; de tweede, welke den 16 October gehouden wordt, wordt niet alleen door kooplieden uit onderscheidene oorden van ons vaderland, maar zelfs door buitenlandsche handelaars druk bezocht.

ZUIDLARENDER MEER, meer in *Oostermoerder-dingspil*, prov. *Drenthe* Zie ZUIDLAARDER-MEER.

ZUIDLOO, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1½ u. O van *Deventer*, gem. en 25 min. Z. van *Bathmen*; met 48 h. en 290 inw.

ZUIDMEER, de eigenlijke naam van het d. SUAMEER, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie SUAMEER.

ZUIDMEER (HET), meer in het balj. der *Nieuwburgen*, prov. *Noord-Holland*. Zie GRAFTERMEER.

ZUIDMOER-POLDER (DE), pold. in het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Tholen*, gem. *Stavenisse*; palende N. aan Nieuw-Kempenshofstede, O. aan Nieuw-St.-Maartensdijk, den Uiterste-Nieuwland-polder en den Noord-polder, Z. aan den Nieuw-Zuidmoer-polder en den Nieuwe-polder, W. aan den Polder-van-Stavenisse.

Deze pold., welke in het jaar 1598 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 104 bund. 18 v. r. 20 v. ell. Hij staat onder het bestuur van *Oud-Stavenisse*, bestaande in eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

ZUIDMOER-POLDER (DE NIEUWE-), pold. in het eil. *Tholen*, prov. *Zeeland*, arr. *Zierikzee*, kant. *Tholen*, gedeeltelijk gem. *Stavenisse*, gedeeltelijk gem. *St. Maartensdijk*; palende N. aan den Zuidmoer-polder, Z. O. aan den Noord-polder, Z. en W. aan den Nieuwe-polder.

ZUID-NIEUWLAND, pold. in het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*. Zie ZUIDER-NIEUWLAND.

ZUID-OORDSCHE-POLDER (DE), onbehuisde, bekade pold. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Zuidland-en-Velgersdijk*; palende N. aan den Zuidlandsche-polder, N. O. aan Oud-Velgersdijk en aan de gorzen tegen het Spui, Z. O. aan het Spui, Z. en W. aan het Haringvliet.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van ongeveer 144 bund.

ZUIDOOSTER-EILANDEN, eilandengroep in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, resid. *Banda*.

Deze eilanden vormen nagenoeg eenen halven cirkel die beoosten Ceram-Laut aanvangt, en van het Noorden door het Oosten, Zuid- en eindelijk Westwaarts loopende, met het eiland Nila eindigt, alwaar de keten der Zuidwester-eilanden aanvangt. Zij liggen in de volgende orde: Tenimber, Goram, Salowakki, Manabokka, Mattebello, Coessevoey, Poeloe Flores, Koerekofe, Tewer, Boen, Caudar, Cauwer, Noesa-Telloe, Tiando, Toenjotokki, Keywatala, Klein Key, Groot Key, Tadoal, Moey, Ketember, Mose, Tenember, Larat, Timor-Laut, Cera, Sikevoe, Woerematta, Boeto, Mese, Papenberg, Namegang, Teng of Iteng, Kawoeter, Masside, Babber, Doetoe, Kebet, Ijat, Ceroewa, Vogels-eiland en Nila.

De ZUIDOOSTER-EILANDEN zijn in het algemeen heuvel- en boschachtig, en daar, waar eene bevolking is, met tuinen versierd, zoodat de aanblik uit zee daarop zeer bekoorlijk is. Deze eilanden rusten

op koraalplaten, die zich meestal tot op eenen zekeren afstand buiten den wal uitstrekken, waardoor het moeijelijk is in de nabijheid te ankeren. In het midden der zee gelegen, worden deze eilanden gedurig door verfrisschende winden verkoeld, zoodat, vooral onder het lommerrijke geboomte, de dampkring er zeer dragelijk en zelfs somtijds aangenaam is. Des nachts kan de daauw er zeer zwaar en nadeelig zijn.

Er is overvloed van visch, zoodat met weinig moeite, in eenen korten tijd in de behoefte daaraan kan worden voorzien. In de wouden zijn boschduiven en velerlei ander wild gevogelte, alsmede wilde stieren, varkens en geiten. Aan de stranden worden schildpadden en tripang in overvloed gevangen; er zijn vele zeemeeuwen, die op de groote menigte visch azen.

In het plantenrijk zijn de kokos- en sagoboomen van groot belang; ook tropische vruchten, turksche tarwe en eenige boontjes worden er in de vruchtbare aarde aangekweekt, echter is er eene soort van boontjes, die als klimop zich om de boomen opwaarts woelen, zeer gevaarlijk, daar zij voor vergiftig worden gehouden.

De meeste eilanden zijn bewoond, doch niet sterk bevolkt, en men vindt de bevolking doorgaans nabij die stranden, alwaar ankerplaatsen zijn, en niet in de binnenlanden.

De Oostindische-Compagnie heeft met de bevolking van de ZUIDOOSTER-EILANDEN betrekkingen onderhouden en er zelfs het Christendom bevorderd. Het aandenken aan de Compagnie is bij de bewoners nog levendig gebleven en wordt bij voortduring nog onderhouden. Het woord of de zaak van Gouvernement wordt door de eilanders niet verstaan; men heeft getracht hun begrijpelijk te maken, dat, na het verval van de Compagnie, het bewind in Indië den naam van Gouvernement voerde, doch daar zij van de Compagnie een zeker denkbeeldig wezen schijnen gevormd te hebben, zeggen zij, dat het Gouvernement een *anakh compagnie* of telg der Compagnie is.

De bevolking dezer eilanden is rijzig van gestalte, welgemaakt, iets blanker dan de meeste volkeren des Archipels; onder de vrouwen zijn er, die schoon kunnen genoemd worden. Sedert langen tijd is zij geheel aan haar lot overgelaten geworden; de staatkundige gebeurtenissen van het laatst der vorige en het begin dezer eeuw waren daarvan de oorzaak, en hetgeen vroeger door de aangeknoopte betrekkingen en de invoering van het Christendom bij deze Heidenen verbeterd was, is schier geheel wederom verloren gegaan, zoodat zij, die het Christendom omhelsd hadden, reeds gestorven en hunne nakomelingen weder tot vorige barbaarschheid en ruwheid vervallen zijn. Het is waarlijk jammer, dat bij de pogingen, die aangewend worden om het Christendom te verbreiden, op alle deze eilanden niet één Predikant, zelfs niet één Zendeling bestaat. Somtijds bezoekt de Predikant van Amboina deze bevolking, doch kan door de Maleische taal zich niet genoeg doen verstaan, en werkelijk dat nut niet stichten, hetwelk door de kennis van de taal dezer eilanders, die zeer veel van de Maleische afwijkt, tot stand zou gebragt worden, daar zij inderdaad zelven beseffen, dat zij voor beschaving en verlichting vatbaar zijn en zeer naar onderwijs in de godsdienst en in de scholen verlangen.

Er zijn onder hen vele Mohhammedanen. De Heidenen, die er wonen, gelooven ook aan eene Godheid, doch hebben nog verwarde denkbeelden dienaangaande en zijn zeer bijgeloovig. Zij offeren nog

aan gewaande goden en behoeven slechts onderwijs te ontvangen om weldra het Christendom te omhelzen, zoo als de ondervinding zulks vroeger bewezen heeft.

De Oostindische-Compagnie stelde op deze eilanden Dorpshoofden aan, die den titel van *Orang-Kaja* voeren en ten teeken hunner waardigheid eenen rotting met eenen zilveren knop, waarop het wapen van de Compagnie stond, ontvingen; zulks geschiedde gewoonlijk op den Hongitogt, met zeer veel plegtigheid. Er bestaan geene Radja's of Koningen; zelfs staan de dorpen van een eiland niet onder het zelfde Opperhoofd; terwijl ieder dorp zijnen *Orang-Kaja* heeft en geheel op zich zelve staat en handelt, ja, gewoonlijk met de naburige dorpen in naijver en dikwerf in oorlog leeft, terwijl het geringste voorval, dat slechts eene schijnbare beleediging oplevert, eene bron van twist en krijg wordt, die dikwerf moeijelijk te stillen is. Daar nu deze eilanders van tijd tot tijd, door de zeeroovers van Ceram en Ceram-Laut, overvallen en uitgeplunderd of tot slaven gemaakt worden, is het geen wonder, dat de mannen alhier zwaar gewapend en zeer wantrouwend zijn. De wapens dezer eilanders zijn slagzwaarden, ijzeren en bamboezen spiezen, pijl en boog. Hunne pijlen zijn meestal zwaar vergiftigd, waaruit hun nijdigen aard en wreedaardigheid kennelijk wordt. Met de pijlen kunnen zij op verren afstand zeer juist treffen, en zij belagen hunne vijanden achter boomen en om hoeken van rotsen, zoo dat de getroffene lijder niet weet van waar de verraderlijke pijl komt. Met geweren kunnen zij niet omgaan en zij hebben er een afkeer van, om die af te schieten. De mannen vervaardigen hunne wapens en praauwen; ook beklauteren zij de kokosboomen, zoo als zulks overal in den Archipel hun werk is, ten einde de noten te plukken of den palmwijn te verzamelen.

De vrouwen verrigten het tuinwerk, hakken hout en halen, zooals de meeste Indische vrouwen sedert duizende jaren deden, water voor huisselijk gebruik. De huizen dezer bewoners staan gewoonlijk op palen, en beslaan een langwerpig vierkant, dat in de breedte de helft der lengte heeft. Op sommige eilanden is de huisdeur op zijde, op anderen komt men langs eene ladder, van onderen door een luik in de woning, en neemt men, zoo als bij vele Maleische volkeren, des nachts den trap, veiligheidshalve, weg. Ramen, vensters of glazen zijn hier niet, enkele luchtgaten dienen om den rook, die deze huizen en goederen zeer bezoedelt, uitgang te verleenen.

Deze eilanders hebben geene kunstbehoeften, en het geld heeft voor hen geen andere waarde dan om er sieraden van te maken. Zij gaan, behalve om de lendenen, moedernaakt, zoodat zij geene uitgaven voor kleeding hebben, dan alleen enkelen onder hen, die Opperhoofden en aanzienlijken zijn, en zich, door eene kleeding naar Europesche wijze, willen onderscheiden, hetwelk echter voornamelijk bij plegtige gelegenheden plaats heeft. De vrouwen dragen ook alleen om de lendenen een schortje, en hebben onderscheidene ringen in de ooren en om de beenen. Bij geboorten, huwelijken en sterfgevallen worden er feesten gegeven. De lijken van boosdoeners, die gekrist worden, begraaft men terstond; terwijl het lijk van een onbesproken ingezeten de eer geniet van langen tijd in eene kist op palen te staan en eene pestlucht in den omtrek te verspreiden; rondom de kist worden alsdan spijzen en gevogelte opgehangen, die van tijd tot tijd door versche worden vervangen. Het wordt voor den overledene als

eene bijzondere eer beschouwd onthalsd te worden, ten einde zijn hoofd als eene gedachtenis in zijne woning, op eene soort van altaartje, prijke. Behalve de verminkende straffen, die onder deze eilanders bestaan, heeft men ook de straf van verbanning voor een bepaald getal jaren, hetwelk aanleiding tot misnoegen geeft bij de bevolking, waar de banneling zich nederzet.

Uithoofde er alhier behoefte aan ijzer, slagzwaarden, messen, ijzer- en koperdraad, kommen, schotels en lijnwaad, het laatste voor de dooden, bestaat, wordt er op Banda ruilhandel gedreven; ook komen hier jaarlijks eenige vaartuigen van Banda en Makassar, die soortgelijke voorwerpen aanbrengen en met tripang, schildpad en tam vee, zooals geiten en varkens, terug varen. Naar Banda brengen de eilanders ook kokosnoten, hoenders en varkens. De handelaren moeten echter zeer omzigtig in hunnen handel op deze eilanden zijn, daar de inboorlingen, door list of verraad geruggesteund, somtijds den kans waarnemen, om niet alleen inlandsche maar zelfs Europische vaartuigen af te loopen, het scheepsvolk te vermoorden, en het geroofde te verdeelen.

Aangezien de mannen zich voornamelijk met de jagt en visscherij bezig houden, terwijl zij zeer geoefende boogschutters zijn, zou er van hen partij kunnen getrokken worden, door hen gevoel van eer en eigenwaarde in te boezemen, hetwelk bij de invoering van scholen kon bevorderd worden; hierdoor zou bij hen de lust voor de krijgsdienst, vooral bij vooruitzigt op eenige bevordering en onderscheiding, ontstaan, en doordien zij zeer aan het Indische luchtgestel gewoon zijn, zouden zij zeer bruikbaar in het veld kunnen worden.

ZUIDOOSTERRAK (HET), vaarwater in het *Vlie*, dat uit de *Reepel* voortkomt, in eene noordwestelijke rigting tusschen het Langezand en het Breezand, doorstroomende, tusschen de eilanden Vlieland en Ter-Schelling in de *Noordzee* uitloopt. Het heeft 60 tot 180 palm water.

ZUIDOOST-FORT (HET) of DE ZUIDOOST-SCHANS, voorm. fort in *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, in den zuidoosthoek van den Nieuwe-polder-van-Krabbendijke, liggende ¼ u. Z. O. van het d. Krabbendijke.

Dit fort, hetwelk reeds op de schorren aanwezig was, eer de gezegde polder, in of na het jaar 1594, op nieuw werd ingedijkt, is waarschijnlijk door de Spanjaarden aangelegd. Bij de genoemde bedijking werden de indijkers bezwaard met dit fort *te verleggen op hunnen nieuwen dijck — tot sulcken lenghte, hoogchte, breette ende diepte, in grachten ende borstweringen als die jegenwoordelyck is.* Nadat echter, in 1655, de Oost-polder ook aangewonnen was, werd dit fort onnut; terwijl ook de Munstersche vrede hier reeds alle vrees voor inval verdreven had. Daardoor is dit fort in verval geraakt en voor het grootste gedeelte vernietigd, zoo dat men thans, ter plaatse, waar het geweest is, niets ziet dan overblijfselen van twee bolwerken zigtbaar aan de oost- en westzijde van den dijk welke tegen den Oostpolder ligt en het zeer duidelijk doet aanzien dat de zeedijk van den nieuwen bedijkten polder van Krabbendijke aan beide zijden tegen de bolwerken zijn aangestoken. In 1813 bij de landing der Engelschen zijn de bolwerken aan den buitenkant eenigzins opgetrokken en met schietgaten voorzien geworden, doch deze laatste zijn weder door den tijd vernietigd. In het fort staan nog twee arbeiderswoningen, zijnde het binnenste van het fort geslecht en beplant met bosch en boomgaard, terwijl de gracht of vest bijna geheel gedempt is, en alleen maar door eene sloot van andere eigendommen gescheiden wordt.

ZUIDOOSTHOEK (DE), een der vier groote deelen, in welke de dijkaadje van *Baarzande*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, gedeeld is. De naam duidt de ligging aan.

ZUIDOOSTHOEK (DE) of Hoek-van-Ilat, kaap in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, resid. *Amboina*, in de *Straat-van-Boero*, aan de zuidoostkust van het eil. *Boero*.

ZUIDOOSTHOEK (DE), kaap in *Oost-Indië*, aan de zuidoostzijde van het eil. *Honimoa*. Zie Oow (Hoek-van-).

ZUIDOOSTHOEK (DE) of Hoek-van-Holalimoe, kaap in *Oost-Indië*, in den *Archipel-van-St.-Lazarus*, resid. *Amboina*, aan de zuidoostkust van het eil. *Oma*, een der *Uliassers*.

ZUIDOOSTKLIP (DE), bij de Inlanders Karang-Tongbara geheeten, klip in *Oost-Indië*, in de *Zee-van-Java*, op de *Reede-van-Batavia*, nabij het eil. de *Groote-Kombuis*.

Op het midden van deze klip staat, op eene diepte van 13 voet, een wit kruis, dat 12 voet boven gemiddeld hoog water uitsteekt.

ZUIDOOSTKUST-VAN-CELEBES (DE), kust in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Celebes*. Zie Tamboeroe (De Kust-van).

ZUIDPLAATJE (HET), plaat in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*. Zie Zuid-polderije.

ZUIDPLAS, voorm. waterplas in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, welke tusschen Gouda en Rotterdam of eigenlijk tusschen de dorpen Moordrecht, Moercapelle, Zevenhuizen, Nieuwerkerk-op-den-IJssel en Waddinxveen was gelegen.

Deze plas, ontstaan uit het ineenloopen van onderscheidene veenplassen, had eene oppervlakte van ruim 4000 bund., welke nu alleen door de Dorrekenskade van een aantal droogmakerijen werd afgescheiden, deze werd dan ook door paalwerk versterkt; doch men was gestadig in vreeze, dat zij eenmaal zou bezwijken, en alzoo meerdere droogmakerijen achter die kade gelegen overstroomen, zelfs oordeelde men het mogelijk dat hij het Haarlemmermeer zou kunnen bereiken, in welk geval de toestand van Holland en een deel van Utrecht allergevaarlijkst zou wezen, waarom ook de aanhoudende kosten tot beteugeling aanzienlijk waren en met elk ongeluk grooter moesten worden. Om alle welke redenen men in 1824 het ontwerp vormde, om dezen plas droog te maken, te meer daar men berekende, dat, behalve het wegnemen van het gevaar, de droogmaking nog de volgende voordeelen zou verschaffen: dat zij goede kleigronden voor beplanting en bebouwing zou opleveren, en dat dus de aanwinst van dien grond de kosten wel waardig was, niet alleen ter bevordering van nijverheid, maar ook om de voordeelen, welke de daarvan te heffen grondbelasting aan de schatkist zou opleveren. Ook zouden de aan te leggen vaarten en wegen den toestand des Rijks verbeteren. Diensvolgens werd dan ook in het jaar 1829 tot de droogmaking van dien plas overgegaan. Zie het volgende art.

ZUIDPLAS (DE DROOGMAKERIJ-VAN-DE-) of de Zuidplas polder, droogmakerij in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, gedeeltelijk kant. *Hillegersberg* en daarin ten deele gem. *Moercapelle-en-de-Wilde-Veenen*, ten deele gem. *Zevenhuizen*, ten deele gem. *Nieuwerkerk-op-den-IJssel*; gedeeltelijk kant. *Gouda* en daarin ten deele gem. *Moordrecht*, ten deele gem. *Zuid-Waddinxveen* en ten deele gem. *Broek c. a.*; palende N. aan de Wilde-Veenen, den Achterafsche-polder en den Voorafsche-polder van Waddinxveen, O. aan den Zuid-polder-van-Broek, aan Broek en aan Broekhuizen, Z. O. aan de landen van Moordrecht en Nieuwerkerk, gelegen tusschen den Ringdijk en den

IJsseldijk, Z. aan den Esse-polder, W. aan den Eendragts-polder, het d. Zevenhuizen en den Tweemans-polder.

De bedijking dezer droogmakerij is aangevangen in 1829 en in 1841 voleindigd. Van 1830 tot in het voorjaar van 1835 zijn de werken tot voortzetting van de onderneming geheel gestaakt geweest, ten gevolge van den gewapenden opstand der toenmalige zuidelijke provinciën. In 1835 is de voortzetting, door het plaatsen der molens en stoomwerktuigen, krachtig hervat, van de eersten zijn er dertig en van de laatsten twee geplaatst geworden. De eerste afmaling met de eerst voltooide molens geschiedde in April 1836, vervolgens heeft de afmaling onafgebroken voortgeduurd. In ruim zes jaren tijds is de droogmaking van dezen belangrijken plas aangevangen en afgewerkt. Als eene belangrijke bijzonderheid verdient wel te worden aangeteekend, dat die onderneming, van welke onze eeuw geene wedergade oplevert, zonder eenige de minste ramp is ten uitvoer gebragt, terwijl de staat der gezondheid van het werkvolk en de bewoners der omstreken niets te wenschen heeft overgelaten. De verkoop heeft opgebragt 762,115 guld. Na aftrek van de opbrengst der landen bleek het, dat de onderneming nog gekost had 2,123,374 guld. 94 cents, waaronder eene som van 320,000 gulden, die als provinciale bijdrage gestort was geworden. Van 1840—1843 bragten de toen voor rijksrekening, in mindering der aanzienlijke voorschotten, geheel of gedeeltelijk bebouwde gronden eene som van 434,836 guld. 37½ cents op.

Deze droogmakerij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4143 bund., waarvan onder *Moercapelle-en-de-Wildeveenen*, 117 bund. 95 v. r. 15 v. ell., onder *Zevenhuizen*, 1072 bund 72 v. r. 30 v. ell. Onder deze laatste gem. staan daarin 24 h. Het Zuidplaspeil is 1.53 ell. onder A. P.; de bodem ligt op 4.50 à 5.00 ell. onder A. P.; het zomerpeil is 5,61 ell. onder A. P. Zij wordt bemalen door 28 windmolens en 2 stoomvijzelmolens, ieder van 30 paardekrachten. Daarvan staan 9 windmolens onder de gem. *Broek* c. a., die het water voor het noordelijk deel op de Slinger uitmalen. Deze waterloop of eigenlijk de ringvaart van den polder, voert het water naar den Hoogenboezem, tusschen Moordrecht en Nieuwerkerk, alwaar 19 wind- en de 2 stoomvijzelmolens, het gezamenlijke water opmalen, ten einde zich door eene schutsluis op den IJssel te ontlasten.

In 1843 heeft Z. M. Willem II tot het bestuur van deze droogmakerij benoemd eenen Dijkgraaf en vier Heemraden.

ZUIDPOLDER (DE), een der drie polders, waaruit de *Beemster* bestaat, in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Bovenpolder-van-de-Beemster.

ZUIDPOLDER (DE), pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, *Noord-Braband*. Zie Ossendrecht (Zuidpolder-van-).

ZUIDPOLDER (DE), pold. in de *Langestraat*, prov. *Noord-Braband*. Zie Raamsdonk (Zuidpolder-van-).

ZUIDPOLDER (DE), pold. in den *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Oost-en-West-Barendrecht*; palende N. aan den Buitenlandsche-polder, O. aan den Ziedewijdsche-polder en het dorp Heer-Jansdam, Z. aan den Vrede-polder en het Buitenland, W. aan den Portlandsche-polder, den Molen-polder-van-Rhoon en den pold. Nieuw-Pendrecht.

De oude haven van Barendrecht loopt door dezen polder, en ontlast zich door eene sluis op de Oude-Maas, terwijl het water nog door eenen watermolen op de Maas wordt afgemalen. Het polderbestuur bestaat uit

eenen Dijkgraaf, vier Hoogheemraden en eenen Secretaris en Penningmeester.

ZUIDPOLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in *Neuzen-Ambacht*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Axel*, distr. *Hulst*, gem. *Neuzen*; palende N. aan den Sberlippens-polder en aan den Noord-polder, O. aan den Zaamslag-polder en den Kats-polder, Z. en W. aan de Zeven-Triniteiten.

Deze pold., in het jaar 1617 bedijkt, heeft eene kadastrale uitgestrektheid van 202 bund. 40 v. r. 6 v. ell. en is schotbaar groot 200 bund. 96 v. r. 56 v. ell. Daarin staan 7 hofsteden en 5 arbeiderswoningen. Hij watert uit door eenen duiker in den Polder-van-Zaamslag, en het bestuur wordt, gemeenschappelijk met den Kats-polder, den St. Anna-polder en den Sparks-polder, uitgeoefend door eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Ontvanger-Griffier.

ZUID-POLDER, pold. in de *Tiengemeten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Zuid-Beijerland*; palende N. aan den Midden-polder, O. aan den Vrouw-Maria-polder, Z. aan den Oolker-polder, W. aan den Vlugtheuvel-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1811 is ingedijkt, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 26 bund. 65 v. r. 10 v. ell.; wordt door eene sluis, op den Oolker-polder in het Haringvliet van het overtollige water ontlast. Het bestuur is aan den huurder opgedragen.

ZUID-POLDER (DE), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. *Hoorn*, kant. *Edam*, gedeeltelijk gem. *Edam*, gedeeltelijk gem. *Katwoude*; palende N. aan de stad Edam, O. aan de Zuiderzee, Z. aan Katwoude, W. aan de Purmer.

In dezen pold. liggen, behalve een gedeelte van de st. Edam, Volendam en een gedeelte van Katwoude. Hij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 677 bund.

De landerijen, hierin gelegen, zijn doorgaans slecht en hebben ten hunnen laste het onderhoud van eenen zwaren zeedijk, ter lengte van ruim 10,500 ell., waarom aan dezen polder vroeger gemeenlijk vrijdom van de gewone verponding tot onderhoud van den zeedijk verleend werd. Het beheer van den zeedijk behoort aan de stad Edam en geschiedt door een Collegie van eenen Dijkgraaf, drie Heemraden, drie Poldermeesters en eenen Secretaris.

ZUIDPOLDER (DE), pold. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, kant. *Purmerende*. Zie ZUIDERPOLDER.

ZUIDPOLDERTJE, bekaad poldertje in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*; palende N. aan het Zuidgat, O. en Z. aan het gat van Kielen, en W. aan de Tongplaat.

Het was waarschijnlijk vóór de bekading het ZUIDPLAATJE genoemd, ter onderscheiding van het *Noordplaatje* aan de westzijde der Tongplaat.

ZUIDPOLDER-VAN-BERKEL (DE), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant. *Hillegersberg*, gedeeltelijk gem. *Berkel-en-Rodenrijs*, gedeeltelijk gem. *den Tempel*, zijnde deze laatste gem. geheel en al in dien polder gelegen; palende N. aan den Voorafsche-polder-van-Berkel, O. aan den Roterdorpsche-polder en den Schiebroeksche-polder, Z. aan den Laag-Schieveensche-polder, W. aan den Berkelsche-polder en den Westpolder-van-Berkel. — Deze pold. watert uit door eene sloot op den Laag-Schieveensche-polder.

ZUIDPOLDER-VAN-BROEK (DE), pold. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, kant *Gouda*, gem. *Broek c. a.*; palende

N. en O. aan de Gouwe, Z. aan het Weegje, W. aan den Slinger, die hem scheidt van den Zuidplas-polder. — Deze pold. watert uit op den polder het Weegje.

ZUIDPOLDER-VAN-DELFGAAUW (DE), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie DELFGAAUW (ZUIDPOLDER-VAN-) (1).

ZUIDPOLDER-VAN-STAVOREN (DE), pold., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*. Zie STAVORDER-MEER (HET ZUIDER-).

ZUID-POLDER-VAN-WOENSDRECHT (DE), pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie HINKELENOORD (OUD).

ZUID-POLDER-ZEEDIJK (DE), dijk in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, zich uitstrekkende, langs de Zuiderzee, van den Zeevangsdijk tot aan den Katwouder-zeedijk.

Deze dijk, welke onder het bestuur staat van eenen Dijkgraaf en vier Heemraden, leed door den storm van den 16 Februarij 1836 groote schade.

ZUIDSCHANS (DE), fort in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie WATERSCHANS.

ZUIDSTELLE, pold. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*. Zie HINKELENOORD (OUD-).

ZUIDVAART (DE), water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie WIRDUMERVAART (DE).

ZUIDVEEN, volgens sommigen de oorspronkelijke naam van de st. ZUTPHEN, in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie ZUTPHEN.

ZUIDVEEN, geh. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. en 7½ u. N. ten W. van *Zwolle*, kant. en ½ u. Z.W. van *Steenwijk*, gem. en ruim 1 u. Z. van *Steenwijkerwolde*.

De Doopsgez., die er 50 in getal zijn, maken, met de overigen uit de gem. *Steenwijkerwolde* en *Steenwijk*, eene gem. uit, welke 250 zielen, onder welke 130 Ledematen, telt. De eerste, wetenschappelijk opgeleide, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest E. LEENDERTZ, die in het jaar 1808 herwaarts kwam, en in het jaar 1814 naar Zaandam-Westzijde vertrok. In de kerk, welke hier vroeger stond, was een orgel, waarvan de blaasbalken in een naburig huis lagen, zoodat de wind van daar door eene buis in de kerk en het orgel moest gevoerd worden. Die kerk is in 1848 gesloopt en binnen Steenwijk verplaatst. — Ook heeft men in dit geh. eene school.

Dit geh. leed veel door de overstrooming in Februarij 1825, er kwam daarbij echter geen der bewoners om, doch deze goede menschen hadden echter gelegenheid, om vele hunner natuurgenooten te redden. Onder anderen kwam er in den morgen van den 6 een dak met eenige menschen achter ZUIDVEEN heen drijven. Eenige Zuidveeners snelden toe ter redding der nog levende personen; doch er waren reeds eenigen door koude en gebrek overleden. Onder die dooden eenig piepend geluid hoorende, deed men daarnaar onderzoek, en vond eenen nog levenden zuigeling, in eenige kleedingstukken gewikkeld, aan de borst der overledene moeder, welke, verwarmd en verzorgd zijnde, weder bekwam en dus nog gelukkig behouden bleef.

ZUIDVELDE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., judic. en adm. kant. en 3 u. N. W. van *Assen*, gem. en ½ u. Z. W. van *Norg*; met 12 h. en 130 inw.

---

(1) Eveneens zoeke men de overige ZUIDPOLDERS, welke hier niet gevonden worden op de namen der gem., waartoe zij behooren.

Dit geb. heeft, gezamenlijk met *Westervelde*, eene school, welke gemiddeld door 30 leerlingen bezocht wordt.

ZUIDVENSTERDIJK (DE), dijk, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*. Zie ZUID-FENSTERDIJK.

ZUIDVLIET (DE), vaarwater, prov. *Zeeland*, uit de *Ooster-Schelde* voortkomende, in eene westelijke rigting, tusschen de eil. Noord-Beveland en Zuid-Beveland heenloopende, en zich in het *Veersche-gat* ontlastende.

ZUIDVLIET (KLEIN-), buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ½ u. N. ten O. van *'s Gravenhage*, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*, niet ver van *Wassenaar*.

ZUID-VOORNE, voorm. eil., prov. *Zuid-Holland*. Zie OVERFLAKKEE.

ZUIDWACHTERS, eil. groep in *Oost-Indië*, in de *Straat-van-Makassar*, op de Westkust van het *Sundasche* eil. *Celebes*, benoorden de Baai-van-Tombo.

ZUIDWAL, naam, welken men in *Zuid-Holland* en *Noord-Braband*, vooral onder de schippers, geeft aan de LANGESTRAAT en de verder naar zee gelegen NOORDELIJKEN OEVER VAN NOORD-BRABAND.

ZUIDWAL (DE), droogte in het *Goereesche-zeegat*, tusschen de Lens en het Zuiderdiep en tusschen de Slijkplaat en Oude-Pampus. Zij houdt 1 tot 24 palm. water.

ZUIDWAL (DE), noordelijk gedeelte van het *Balgzand*, in de *Zuiderzee*, gelegen bezuiden de reede van Texel en daarom aldus genoemd.

De grond daarvan is zeer slijkachtig of slibberig. Wanneer schepen, gedurende den winter uit het Nieuwediep, of van elders voor den ijsgang de vlugt moeten nemen, of wanneer zij zonder ankers binnen komen, of die op eene andere wijze verloren hebben, kunnen zij het veilig op den ZUIDWAL zetten, terwijl zij aldaar blijven vastliggen, zonder het gevaar van stooten op eenen harden grond.

ZUIDWATERING (DE), een der vier deelen, waarin het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, ten opzigte van den waterstaat vroeger verdeeld werd; reeds in het begin der veertiende eeuw zoodanig genoemd, als gelegen bezuiden de Arne. Zij paalt N. aan de Oostwatering, O. aan het Arnemuidsche-gat en het Kanaal-van-Welsinge, Z. aan de Honte, W. aan de Westwatering

In dit gedeelte liggen de st. Middelburg, benevens de heerl. Abeele, den Hayman, Mortiere, Nieuwerve, Ritthem, Oost-Souburg, West-Souburg en Welsinge; thans uitmakende de gem. Middelburg, Ritthem-Nieuwerve-en-Welsinge, Oost-en-West-Souburg.

Het huis Zuidwatering is gelegen aan den zeedijk der Honte, tusschen de forten de Ruyter en Zoutman.

ZUIDWELLE, voorm. d. op het eil. *Schouwen*, prov. *Zeeland*, distr., arr. en 3 u. N. W. van *Zierikzee*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Brouwershaven*, gem. en ½ u. Z. van *Noordwelle*, in de heerl. *Welland*.

Dit d. is reeds sedert lang geheel te niet gegaan, zoo dat er thans nog slechts twee huizen van aanwezig zijn, met eene hoveniering, groot 21 v. r. 20 v. ell., vrij van polderlasten; terwijl daarvan als cijnsen 3 gulden 70 cents aan den Ambachtsheer van Welland betaald wordt. Een gedeelte van de hoveniering wordt gezegd kerkhof te zijn geweest, ook worden er van tijd tot tijd doodshoofden en beenderen van menschen opgegraven. Voorts verliest zich alles in de oudheid.

Dat het evenwel geen onaanzienlijk dorp moet zijn geweest, blijkt misschien eenigzins daaruit, dat te Zierikzee de voor eenige jaren

afgebrokene poort, op welke de wegen van de meeste dorpen in het eil. Schouwen uitloopen, den naam droeg van de Zuidwelle-poort.

ZUIDWENDING, ook wel ZIJDWENDING gespeld, geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*, arr. en 2¼ u. Z. W. van *Winschoten*, kant. en 2¼ u. Z. Z. O. van *Zuidbroek*, gem. en ½ u. O. Z. O. van *Veendam*.

Dit geh. is eigenlijk eene veenkolonie, welke in het jaar 1649 is aangelegd, bij het midden van den Ommelander-wijk begint en oostwaarts naar de Pekela loopt, gelegen aan eenen regten rijweg, ter lengte van ¾ u. gaans. Men telt er 117 h. en ongeveer 620 inw.

De Herv., die er 540 in getal zijn, behoorden tot in 1845 tot de gem. *Veendam*, maar sedert dien tijd maken zij, met die uit de *Ommelander-wijk*, de gem. van Ommelander-wijk-en-Zuidwending uit. Zie dat woord.

Men heeft er eene school, welke gemiddeld door 85 leerlingen bezocht wordt.

ZUIDWENDING (DE) of DE ZIJDWENDING, water in het *Westerkwartier*, prov. *Groningen*, gem. *Aduard* en *Hoogkerk*, hetwelk bij de Pannekoek uit de *Trekvaart* komt, eene bijna noordelijke rigting aanneemt en een weinig ten W. van de Nijebrugge in het *Aduarder-diep* valt, makende de grensscheiding tusschen de gem. Aduard en Hoogkerk uit.

ZUIDWESTER-EILANDEN (DE), eilandengroep in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*, resid. *Banda*.

Deze eilanden strekken zich van het eil. Nila tot Timor uit. Zij zijn: Toen of Teuw, Ceremata, Dammer, Lokker of Laker, Loewan, Moa, Leti of Lette, Wetter of Etter, Kisser of Tetter, Teralta of Roma, het Brandend-Eiland, het Lucipara-eiland en het Schilpads-eiland.

De ZUIDWESTER-EILANDEN hebben in het algemeen, ten aanzien van hunnen grondslag, uiterlijk voorkomen, vruchtbaarheid en dampkring, veel overeenkomst met de Zuidooster-eilanden, echter zijn zij wel zoo rots- en klipachtig als de laatsten, en bezitten meer en beter hoornvee dan deze. Er zijn vooral uitmuntende buffels, geiten, schapen en varkens, die ingevoerd worden; wild wordt er zeldzaam aangetroffen, en uit de wouden veel honig en was verzameld voor den handel. De veld- en tuinvruchten zijn de zelfde als op de Zuidooster-eilanden. Er worden ook groenten aangekweekt, en de kanarievrucht, eene soort van amandel, levert zeer goede olie, die bij het bereiden der spijzen gebruikt wordt.

De bevolking kan in twee klassen, strand- en bergbewoners, onderscheiden worden; de eerste belijdt in het algemeen het Christendom, en de laatste, die veelal uit Alfoeren bestaat, beschouwt zich als aan de eerste onderworpen; iets, dat ter eere der menschheid bewijst, dat verlichting en beschaving zelfs door deze woeste volken geëerbiedigd wordt, die dikwerf getoond hebben, dat zij begeerig zijn het Christendom te omhelzen, om betere menschen te worden. Het is opmerkelijk, dat op deze eilanden de Heidenen zich door een uitmuntend levensgedrag onderscheiden, zoo dat onkuischheid, diefstal en moord hier zeer zeldzaam zijn, welke misdaden met slavernij of den dood gestraft worden.

De O. I. compagnie heeft op deze eilanden het Christendom en schoolonderwijs ingevoerd; sedert het verval echter dier compagnie zijn de bezettingen dezer eilanden ingetrokken, hetwelk zeer ten nadeele der bewoners heeft gestrekt, die reeds groote vorderingen in het Christendom en

in het onderwijs hadden gemaakt, zoo zelfs, dat eenigen reeds Nederduitsch spraken; doch thans is op sommige eilanden in geene vijftig jaren een Nederlander geweest, waardoor het werk van bekeering en beschaving veel heeft geleden, zoodat op Wetter het Christendom bijna geheel verwaarloosd is. Daarentegen is het verblijdend, dat op de meeste eilanden, het Christendom, bij gebrek aan Predikanten en Zendelingen, door leden der gemeenten, en voornamelijk, door inlandsche Schoolmeesters is onderhouden en onderwezen.

Schier overal zijn de kerken netjes in orde gehouden. Voor het Nederlandsche bestuur koesteren de eilanders de beste gezindheid en zij verlangen niets vuriger dan bezetting, benevens Leeraren en Leermeesters te ontvangen, die zij gaarne vrije woning, en al wat zij noodig hebben, willen geven. Welligt bestaat er geen gunstiger veld van bearbeiding ten voordeele van het Christendom, ware beschaving en zuivere verlichting dan op de Zuidwester-eilanden; terwijl de maatschappelijke deugden op vele eilanden, zooals op Moa en Lokker, zonder voorbeeld onder de braafste Christenen van het zoo zeer verlichte Europa zijn.

Op die eilanden, waar het Christendom niet bestaat of schier verloren geraakt is, heerscht armoede en ellende in het stoffelijke en zedelijke. Zoo wordt op Leti of Lette nog aan afgoden geofferd en men werpt aldaar onderscheidene goederen in het graf van eenen overledene. In het algemeen kan men vaststellen, dat de bevolking der Zuidwester-eilanden op eenen veel hoogeren trap van godsdienst en beschaving staat, dan die der Zuidooster-eilanden, en dat zij ook als een beter ras van menschen, met zachtere neigingen en edeler hoedanigheden, moet beschouwd worden. Op Letti is het volk echter in het oogloopend onverdraagzaam, onverzoenlijk en dikwerf hatelijk, terwijl op Teralta of Roma eensgezindheid en liefde heerschen, zoodat onderscheidene dorpen onder een opperhoofd staan, die den titel van Orang-Kaja-Besaar of Opper-Orang-Kaja voert.

Op de meeste eilanden zijn nog forten of blokhuizen aanwezig, waarvan de meesten in verval, doch enkelen nog vrij goed onderhouden zijn.

Voor de visch vangst bestaat hier minder lust dan op de Zuidooster-eilanden, hetwelk aan den overvloed, van vee en vruchten is toe te schrijven. De schildpadden vallen hier bijzonder groot, zoodat er van 300 of 400 Nederl. ponden zwaar worden aangetroffen.

ZUIDWESTERGAT (HET), verloopen vaarwater in het *Texelsche-zeegat*, prov. *Noord-Holland*. Zie Landsdiep.

ZUIDWESTHOEK (DE), een der vier groote deelen in welke de dijkaadje van *Baarzande*, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, gedeeld is. De naam duidt de ligging aan.

ZUIDWESTHOEK (DE), drie kapen in *Oost-Indië*, in den *Moluksche-Archipel*. Zie Lissatekke (De hoek van), Roznoe (De hoek van) en Sabet.

ZUIDWESTHOEK (DE), kaap in *Oost-Indië*, in de *Straat-van-Lombok*, aan de Zuidwestkust van het eil. *Lombok*, een der *Kleine-Sunda-eilanden*.

ZUIDWESTHOEK (DE), kaap in *Oost-Indië*, in de *Straat-van-Rotti*, aan de Zuidwestkust van het eil. *Timor*, een der *Kleine-Sunda-eilanden*.

ZUIDWEST-POLDER (DE), pold. in de *Tien-Gemeten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Oud-Beijerland*, gem. *Zuid-Beijerland*; palende N. aan den Beneden-polder, O. aan den Vlugtheuvel-polder, Z. en W. aan de gorzen tegen het Haringvliet.

Deze pold., welke in het jaar 1815 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 18 bund. 61 v. r. 20 v. ell. schotbaar land; en wordt door eene sluis, op het Haringvliet, van het overtollige water ontlast. Het bestuur is aan den huurder opgedragen.

ZUIDWIJK, voorm. afzonderlijke heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *'s Gravenhage*, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*; palende N. aan Valkenburg, N. O. aan Wassenaar, Z. aan Haag-Ambacht, W. aan de Noordzee.

Deze heerl. is zoozeer met de heerl. Wassenaar verknocht, dat het Huis-te-Zuidwijk in die heerl. en het dorp Wassenaar in de heerl. Zuidwijk ligt. De inw. vinden meest in den landbouw en veeteelt hun bestaan.

ZUIDWIJK, heerl. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Boskoop-en-Zuidwijk*; palende N. en O. aan Boskoop, Z. aan Randenburg, W. aan de Gouwe, die haar van Noord-Waddinxveen scheidt.

Deze heerl., welke vroeger eene afzonderlijke gem. uitmaakte, doch sedert 1 Januarij 1846 met Boskoop vereenigd is, bestaat uit de pold. Zuidwijk, en bevat noch d. noch geh., maar slechts 4 verspreid liggende h., bewoond door 4 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 20 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 67 bund. 76 v. r. 39 v. ell., alles schotbaar land.

De inw., die op 5 na allen R. K. zijn, parochiëren te *Reeuwijk*. — De 5 Herv., die er wonen, behooren tot de gem. van *Boskoop-en-Middelburg*. — Men heeft in deze gem. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Boskoop*.

Deze heerl. werd in het midden der vorige eeuw bezeten door Diderik Joan Hermman, Heer *van Lisse* enz., in wiens geslacht zij tot nu toe verbleven is, zijnde thans eigenaar der heerl. Zuidwijk de Heer Hermman te Munster.

ZUIDWIJK, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Zuidwijk*, palende N. en O. aan Reijerskoop, Z. aan den Randenburger-polder, W. aan de Gouwe, welke hem van den Vooralsche-polder scheidt.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 67 bund. 50 v. r., alles schotbaar land; telt 4 h., waaronder 2 boerderijen, en wordt door eenen watermolen, op de Gouwe, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Poldermeester, gecombineerd met de pold. *Reijerskoop*, *Randenburg* en *Middelburg* en de *Bieze*, welke ieder eenen Poldermeester benoemen, onder voorzitting van den Burgemeester van Middelburg.

ZUIDWIJK, landg. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 8 u. N. ten O. van *Arnhem*, kant. en 3½ u. N. O. van *Apeldoorn*, gem. en 1 u. N. van *Voorst*, ½ u. Z. van Wilp, waartoe het gedeeltelijk behoort.

Dit landg., bestaande in heerenhuis, tuin, slingerbosschen, vijvers, boeren- en daghuurdersplaatsen, beslaat eene oppervlakte van 67 bund. 12 v. r. 76 v. ell.

ZUIDWIJK (GROOT-EN-KLEIN-), naam, voorkomende in 1390 als gelegen onder *Epe*, op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, en wel *Groot-Zwtwike*, als *Hassekynsgoed*, thans het geh. Zuik. Zie dat woord.

ZUIDWIJK (HET HUIS-TE-), bij verbastering in later tijd Zuik en Swyk genaamd, oud adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en 2¼ u. N. O. van *'s Gravenhage*, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*, ¼ u. O. van Wassenaar, aan den grooten weg van 's Gravenhage naar Haarlem.

Het is van eenen zeer hoogen ouderdom, zoodat de oorsprong geheel onbekend is. Hadrianus Junius wil, dat dit huis de zuiderwijk der Katten geweest zij. Deze Katten, de oudste inwoners van Holland, hadden volgens sommigen, behalve Katwijk, hunne voornaamste wijkplaats, ook twee beschermplaatsen in dien omtrek gelegen, als zijnde beide twee vaste en krachtdadige toevlugtsoorden tegen het geweld der vijanden, wanneer zij door hen werden ingesloten. Deze sterkten waren Zuidwijk, waarvan wij nu spreken, en op welke plaats thans een molen staat, die ten teeken van den hoogen ouderdom den naam schijnt behouden te hebben, hoewel met eenige verbastering, doordien men hem Suik noemt; hetwelk zooveel als de Zuidwijk zal beteekenen. Noordwijk, aldus genaamd omdat het noordwaarts lag, was hunne tweede sterkte, en beteekende zooveel als de Noorderwijk der Katten, ofschoon anderen beweren, dat de Noormannen aan deze plaats haren naam gegeven hebben.

Dit huis Suik of Zuidwijk werd, in 1420, door Hertog Jan van Beijeren ingenomen en verwoest. Het heeft sedert jaren herwaarts in eigendom toebehoord aan het hoog adellijke geslacht van Wassenaer, hetwelk eertijds daarop zijn verblijf hield. De Prinsen van Ligne verkochten het, in het jaar 1616, aan den Heer Jacob van Wassenaer, Baron *van Wassenaar*, *Obdam*, *Hensbroek* enz., Admiraal in dienst dezer landen. In het jaar 1620 bezat zijn zoon het, als wanneer het huis in eenen bloeijenden toestand was. Het is thans nog van geen gering aanzien, hoewel het voormaals veel grooter geweest is. Het bestaat in twee hooge en dikke, uit het water oprijzende, vierkante torens, met leijen kappen gedekt.

ZUIDWIJKSCHE-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *'s Gravenhage*, gem. *Wassenaar-en-Zuidwijk*; palende N. aan den Stevenhofjes-polder, O. aan de Veenwatering, die hem scheidt van den Papewegsche-polder, Z. aan den Raaphorster-polder, W. aan den straatweg op 's Gravenhage.

Deze pold. wordt door eenen molen, op de Veenwatering, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 0.43 ell. onder A. P.

ZUIDWIND, voorm. adell. h. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2¾ u. W. van *'s Gravenhage*, kant. en ¼ u. W. van *Naaldwijk*, gem. *'s Gravezande-en-Zand-Ambacht*, niet ver van *'s Gravezande*. — Thans is het eene boerderij.

ZUIDWOLDE, gem. in *Dieverder-dingspil*, prov. *Drenthe*, arr. *Assen*, judic. en adm. kant. *Hoogeveen* (2 k. d., 3 m. k., 4 s. d.); palende N. aan de gem. Ruinen, waarvan zij door de Hoogeveensche-vaart en het Echterdiep wordt gescheiden, O. aan de gem. Hoogeveen en de Overijsselsche gem. Ambt-Hardenbergh, Z. aan de Overijsselsche gem. Ambt-Hardenbergh en Avereest, W. aan de gem. de Wijk.

Deze gem. bestaat uit de geh.: Kerkenbosch, zijnde het hoofdpunt of de kom der gem., Ten-Arloo, Bazuin, Drenthsche-Reesten, Drogt, Legeveen, Linde, Lubbinge, Nijstad, Nolde, Schottershuizen, Steenbergen, Veeningen, Westerveld en Wimmenhoven, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 9714 bund. 29 v. r. 75 v. ell., waaronder 9682 bund. 52 v. r. 35 v. ell. belastbaar land, telt 318 h., bewoond door 388 huisgez.,

uitmakende eene bevolking van 2080 inw., die meest allen hun bestaan vinden in de veenen, den landbouw en eenige bijenteelt.

De inw., die er op 16 na allen Herv. zijn, onder welke ongeveer 560 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Meppel* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest JOHANNES NIESSEN, die in het jaar 1600 herwaarts kwam, en in het jaar 1604 naar Rauwerd vertrok. Het beroep is eene collatie van het huis Echten.

De kerk, welke vroeger te Kerkenbosch stond en een oud gebouw was, is in 1828, wegens bouwvalligheid, afgebroken en in dat zelfde jaar door eene geheel nieuwe vervangen, waartoe uit het fonds voor noodlijdende kerken eene som van 500 guld. en eene gelijke som van Gouvernementswege is toegestaan. Deze kerk is een langwerpig vierkant gebouw, met eenen kleinen spitsen toren, doch zonder orgel. De predikantswoning, in 1806 door den toenmaligen Predikant voor eigen rekening gebouwd, is in 1819 door de gem. aangekocht.

De 16 R. K., die er wonen, parochiëren te *Avereest*.

Men heeft in deze gem. drie scholen als: ééne te Kerkenbosch, ééne te Linde en ééne te Veeningen, welke gezamenlijk gemiddeld door ruim 300 leerlingen bezocht worden.

ZUIDWOLDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie SUAWOUDE.

ZUIDWOLDE, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 1 u. W. Z. W. van *Appingedam*, kant. en 2 u. Z. ten O. van *Onderdendam*, gem. en 1 u. Z. van *Bedum*, op eenen lagen grond, die voorheen echter geschikter tot houtgewas, dan nu geweest moet zijn, zooals uit het bijvoegsel *wolde* blijkt. Het is een niet zeer aanzienlijk dorp, liggende ter wederzijde van het Boterdiep en ongeveer ½ u. O. van den Wolddijk. De inw. vinden meest in landbouw en veeteelt hun bestaan. De bodem is er laag; hij bestaat doorgaans uit klei, maar men trekt er ook roodoorn aan. De laagte en ligging dezer landen zijn oorzaak, dat men ten dienste daarvan twee watermolens heeft gebouwd.

De Herv., die er wonen, maken met die uit de daartoe behoorende geh. Beijum, Oosterhuizen, Nijenhuizen en een gedeelte van Noorderhoogebrug, eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Middelstum* behoort, en 500 zielen, onder welke 110 Ledematen, telt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest HELMERUS HENRICI CRONE, die hier in 1599 kwam en in 1601 naar Oldendorp vertrok. Het beroep is eene collatie van de adell. geslachten LEWE te Middelstum en Aduard geweest, waarvan het grootste gedeelte door de gemeente is aangekocht. Het sierlijke en zindelijke kerkgebouw, met een verhoogd koordak, heeft eenen niet hoogen toren, met korte vierkante kap, en is van een orgel voorzien. Men vindt aan de kerk en vooral aan den toren veel duifsteen. — Er is hier mede eene dorpschool.

Dit d. was, met het naburig geh. Beijum, een afzonderlijke regtstoel van dertien ommegangen, waarvan het huis te Middelstum elf bezat. Dat huis had ook een groot aandeel in de schepperij van Innersdijk, waaronder Zuidwolde en Beijum behooren.

Den 14 Maart 1514 bemagtigde GEORGE, Hertog van *Saksen*, de kerk te ZUIDWOLDE, van waar hij tot aan de Boteringe-poort der stad Groningen stroopte en brand stichtte.

ZUID-ZAK, pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie SAK-POLDER (ZUID-).

ZUIDZANDE, gem. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis* (4 k. d., 9 m. k., 4 s. d.); palende N. W. aan de gem. Kadzand, N. en O. aan Nieuwvliet, Z. O. aan Oostburg, Z. aan Aardenburg, W. aan het Retranchement.

Deze gem. bestaat uit de Watering-van-Zuidzande (de Drie-Noormannen daaronder niet begrepen), den Antwerpen-polder, den Groote-Bladelijn-polder, den Crubeke-en-Graspolder, den Eiken-polder, den Elizabeth-polder, den St. Joris-polder, het Christoffel-poldertje, den Kapelle-polder, den Groote-Lodijk-polder, den Kleine-Lodijk-polder, den Austerlitz-polder en een gedeelte van den St. Janspolder en van den Vierhonderd-beoosten-ter-Hofstede; bevat het d. Zuidzande, het geh. de Oostburgsche-brug (zie dat art.) en eenige verspreid staande h., en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1515 bund., waaronder 1498 bund. belastbaar land; telt 192 h., bewoond door 223 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1080 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden.

De inw., die er, op 29 na, allen Herv. zijn, onder welke 500 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *IJzendijke*, ring van *Sluis*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Daniel Hosenbeke, die den 28 September 1659 hier bevestigd werd, zijnde Proponent bij de klass. van Walcheren, en in het jaar 1662 naar Vere vertrok. De Herv. gem. was kort voor zijne komst gesticht door een collegie van vier Predikanten en twee Leden van het Collegie van den Vrije, die een dubbeltal voorstelden, waaruit de Ouderlingen en Diakenen gekozen werden. Het beroep van den Predikant geschiedt door den kerkeraad.

De 29 R. K., die er wonen, parochiëren te *Oostburg*. — Men heeft in deze gem. ééne school, die des zomers gemiddeld 60 en in den winter 80 leerlingen telt.

Het d. Zuidzande ligt 5 u. Z. W. van Middelburg, ¾ u. N. W. van Oostburg, 1 u. N. O. van Sluis. Het ontleent zijnen naam van eene zandplaat, in het vroeger bestaan hebbende vaarwater tusschen Oostburg en het eil. Kadzand gelegen, ten Z. van het laatste en waarop het dorp is gebouwd. De naam van Zuidzand, eerst daaraan gegeven, is naderhand in Zuidzande veranderd. Het is een net d., dat zich langs alle zijden uitbreidt, in welks kom men 54 h. met 268 inw. telt. Als men echter medertekent de huisjes langs den Mariaweg en andere toegangen van het d. gebouwd, dan telt men 99 h. met 480 zielen. De straatweg op Oostburg, in 1849 voltooid, belooft nieuwen bloei aan het dorp. Het tegenwoordige dorp is eerst gesticht geworden na de herdijking der Watering-van-Zuidzande, in 1617, en wel, zoo als schijnt te blijken uit zware fondamenten, die men nu en dan vindt, ter plaatse, waar het oude dorp gestaan had. Het was echter niet vóór 1659 dat de kerk gebouwd werd en de bevolking talrijk genoeg was, om eene gemeente uit te maken. Het is een geschikt gebouw, met toren en uurwerk, doch zonder orgel.

De Heer van Nieuwvliet liet in het midden der vorige eeuw te Zuidzande eenen molen zetten, met oogmerk om er meelbloem tè laten maken en deze in het groot naar Marseille te verzenden. Het werd hem echter belet door de Algemeene Staten, omdat er in de Generaliteitslanden geene fabrijken bestaan mogten.

Van het oude dorp Zuidzande, oudtijds Zoutsande, dat in de Spaansche onlusten schijnt in zee verzwolgen te zijn, weet men weinig. Het komt op sommige oude kaarten voor onder den naam van Zandlandsche-kapel; de kerk of kapel, aan St. Christoffel toegewijd, was afhankelijk van de parochiale kerk van Kadzand. Zij stond denkelijk nagenoeg ter plaatse, waar naderhand de kerk der Herv. gebouwd is, zoo als blijkbaar is uit de namen Christoffels- en Kapelle-polder. Zij moet vrij wat goederen bezeten hebben; zoo komt de *Capelrie van Sinte Christoffel te Zuutsande in Cadzant* meermalen voor in den omlooper der Watering-van-Greveninge van 1577, als ook in een register van cijnsen, berustende in het archief van St.-Anna-ter-Muiden.

Het wapen dezer gem. bestaat in een veld van zilver, met eene bande, ter wederzijde vergezeld van de letter Z., alles van azuur. Het is eene wijziging van het wapen van 's Lands-van-den-Vrije.

ZUIDZANDE (DE WATERING-VAN-), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Zuidzande*, gedeeltelijk gem. *Kadzand*; palende N. W. aan het Oudeland-van-Kadzand, den Vierhonderd-Bezuiden-de-kerk-van-Kadzand en den Strijdersgatpolder, O. aan den Antwerpen-polder, den Eiken-polder en het Christoffel-poldertje, Z. aan den Kapelle-polder en den pold. Vierhonderd-Beoosten-ter-Hofstede, W. aan het Oudeland-van-Kadzand.

Deze pold., die reeds van oude tijden bestond, maar in de Spaansche onlusten gevloeid zijnde, in het jaar 1617 herdijkt werd, draagt den naam van Watering, misschien omdat hij vóór het octrooi van Karel V, van 18 Junij 1557 (waarbij hij met de Watering-van-Kadzand, vereenigd werd) met eenige rondliggende, eene afzonderlijke watering uitmaakte. Hij wordt verdeeld in 28 beginnen of onderafdeelingen, die, zooals met meer polders in de Watering-van-Kadzand het geval is, alle eigen namen hebben, als: 1, 2, 3, de Drie-Noormannen (deze zijn gem. Kadzand en liggen in afzonderlijke dijkjes); 4, de Noord-polder; 5, de Pieter-Arend-Roos-polder; 6, de Groote-Tarwen-polder; 7, de Oude-Sluis-polder; 8, de Nieuwe-Sluis-polder; 9, de Stevens-polder; 10, de Kleine-Tarwen-polder; 11, de Uiterste-Westhoek-polder; 12, de Innere-Westhoek-polder; 13, de Zuid-Omloop-polder, 14, de Wonterman-Treyloos-polder; 15, de Pieter-Weerteloos-polder; 16, de Garst- of Oost-polder; 17, de Oude-polder; 18, de Noord-Omloop-polder; 19, de Smalle-Dellinge; 20, de Zuid-Omloop-polder-beoosten-den-Mariaweg, 21, de Geldzak-polder; 22, de Brom-polder; 23, de Oost-polder; 24, de Taayaart-polder; 25, de Willem-Blondeels-polder; 26; de Klinkkaert-polder; 27, de Fijmelaer-polder; 28, de Smallegeers-polder. Wij hebben niet noodig geacht alle deze zoogenaamde polders in afzonderlijke artikels te omschrijven, maar achten de opgave der namen voldoende.

De polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 511 bund. 53 v. r. 32 v. ell., van welke 459 bund. 61 v. r. 90 v. ell. in de gem. *Zuidzande* en 51 bund. 91 v. r. 42 v. ell. in de gem. *Kadzand*, en daaronder 501 bund. 53 v. r. 52 v. ell. schotbaar land; telt, zonder het d. Zuidzande, 26 h., waaronder 9 boerderijen; namelijk 23 h., onder welke 6 boerderijen, in de gem. *Zuidzande* en 3 boerderijen in de gem. *Kadzand*. Hij ontlast zijn water door de

gemeene kanalen en sluizen der Watering-van-Kadzand, van welke hij een deel is, en heeft alzoo ook geen eigen bestuur.

ZUIDZIJDE (DE), geh. in den *Hoeksche-waard*, in het balj. van *Beijerland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 4½ u. W. ten Z. van *Dordrecht*, kant. en 1¼ u. Z. W. van *Oud-Beijerland*, gem. en ½ u. Z. ten O. van *Nieuw-Beijerland*, aan den Zuidzijdsche-dijk. Men telt er 31 h. en 180 inw.

ZUIDZIJDER-BOEZEM, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Bodegraven*; palende N. aan Kortehoeve, Z. aan Grauwkoop, W. aan de Broekvelden van Zwammerdam.

ZUIDZIJDERDIJK (DE), dijk in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zuidzijdsche-dijk (De).

ZUIDZIJDER-DIJK (DE), dijk, gedeeltelijk in het *Land-van-Montfoort*, prov. *Utrecht*, gedeeltelijk in het *Grootwaterschap-van-Woerden*, prov. *Zuid-Holland*. — Deze dijk, welke 10 min. beoosten Woerden zijnen oorsprong neemt, loopt in eene zuidelijke rigting langs de oostzijde van de Linschoten, naar Oudewater.

ZUIDZIJDER-KADE, dijk in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, welke te *Bodegraven* een begin neemt, eerst in eene zuidelijke rigting langs de Bodegraver-watering en voorts in eene oostelijke rigting langs de Zuidzijder-watering loopt, en tegen de Kleine- of Enkele-Wierik stuit.

ZUIDZIJDER-POLDER (DE), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zuidzijde-van-Oud-Alblas.

ZUIDZIJDER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Woerden*, gem. *Bodegraven*; palende N. aan den Rijn, O. aan den Wei-poort, Z. aan Kortehoeven, Vrouwe-Made-Kampen en Vrijenes, W. aan den Dam-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 497 bund., en wordt door eenen molen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,63 ell. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, drie Heemraden en eenen Penningmeester.

ZUIDZIJDER-WATERING, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Bodegraven*, dat uit de Bodegraver-watering voortkomende, met eene oostelijke rigting naar de Enkele-Wierik loopt, waar in het zich ontlast.

ZUIDZIJDE-VAN-BLESKENSGRAAF (DE), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Bleskensgraaf*; palende N. aan den Graafstroom, die hem van den Noordzijdsche-polder en den Zevenhovensche-polder scheidt, O. aan de Zuidzijde-van-Hofwegen, Z. aan den Polder-van-Wijngaarden, W. aan Noord-Matena.

Deze polder maakt het westelijke gedeelte van den *Zuidzijdsche-polder* uit; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 458 bund. en wordt door eenen molen, op den Graafstroom, van het overtollige water ontlast.

ZUIDZIJDE-VAN-HOFWEGEN, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Hofwegen*; palende N. aan den Graafstroom, die hem van de noordzijde van Hofwegen scheidt, O. aan den Polder-van-Molenaarsgraaf, Z. aan den Ruybroeksche-polder, W. aan de Zuidzijde-van-Bleskensgraaf.

Deze pold. maakt het oostelijke gedeelte van den *Zuidzijdsche-polder* uit; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 148 bund. en wordt door eenen molen, op den Graafstroom, van het overtollige water ontlast.

ZUIDZIJDE-VAN-DEN-LEYDSCHENDAM, dat gedeelte van het dorp den *Leydschendam*, dat tot de gem. *Stompwijk-Wilsveen-en-Leydschendam-Zuidzijde*, behoort. Zie LEYDSCHENDAM.

ZUIDZIJDE-VAN-OUD-ALBLAS (DE), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Oud-Alblas*; palende N. aan den Nesser-polder en den Graafstroom, die hem van den Noordzijdsche-polder scheidt, O. aan Noord-Matena, Z. aan den Polder-van-Papendrecht, W. aan den Vinken-polder.

Deze polder beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 628 bund.; telt 91 h., waaronder 38 boerderijen, en wordt door twee molens, op den Graafstroom, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1,30 ell. onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit eenen Polderschout, eenen Secretaris, zeven Heemraden en Waardslieden en eenen Bode.

Aan de ZUIDZIJDE-VAN-OUD-ALBLAS staat eene nieuwe Herv. kerk, in het jaar 1842, alsmede eene nieuwe school, in 1848 gebouwd.

ZUIDZIJDSCHE-DIJK (DE), dijk in den *Hoeksche-waard*, balj. van *Beijerland*, prov. *Zuid-Holland*.

Het is de zuidelijke dijk van den Nieuwbeijerlandsche-polder en den Oudbeijerlandsche-polder, en hij strekt zich van den Oosthoeksche-dijk tot den Oudcromstrijensche-dijk uit.

ZUIDZIJDSCHE-DIJK (DE), dijk in het *Land-van-Montfoort*, prov. *Utrecht*. Zie ZUIDZIJDER-DIJK.

ZUIDZIJDSCHE-POLDER (DE), pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gedeeltelijk gem. *Bleskensgraaf*, gedeeltelijk gem. *Hofwegen*; palende N. aan den Graafstroom, die hem van den Noordzijdsche-polder, den Zevenhovensche-polder en de Noordzijde-van-Hofwegen scheidt, O. aan den Polder-van-Molenaarsgraaf, Z. aan den Ruybroeksche-polder en den Polder-van-Wijngaarden, W. aan Noord-Matena.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 606 bund., als: onder *Bleskensgraaf*, volgens het kadaster, 458 bund., onder *Hofwegen*, volgens het kadaster, 148 bund. en wordt door 2 molens, op den Graafstroom, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1.21 tot 1.33 ell. onder A. P.

ZUIK of ZUUK, eigenlijk ZUIDWIJK, geh. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 8 u. N. van *Arnhem*, kant. en 2 u. N. van *Apeldoorn*, gem. en 20 min. Z. O. van *Epe*.

Dit geh. komt reeds voor in 1390 onder den naam van GROOT- en KLEIN-ZWYWIKE.

ZUIK, oud adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZUIDWIJK (HET HUIS-TE-).

ZUIKBRUG (DE) of DE ZUUKBRUG, brug op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, gem. en 20 min. Z. O. van *Epe*.

Het is eene houten brug, liggende over het vierde kanaalpand, zijnde brug no. 7 over het Apeldoornsche-kanaal.

ZUIKERTUIN, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *Midden-Divisie*, N. van het Schottegat.

ZUILEN, d. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie ZUYLEN.

ZUILEN, voorm. abdij in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr., kant. en 20 min. Z. W. van *Breda*, gem. en 10 min. N. O. van *'s Princenhage*, gedeeltelijk tot het geh. *Steenweg*, gedeeltelijk tot het geh. *Buurstede-Heiken* behoorende, aan den straatweg van Breda naar Antwerpen.

Thans is de grond, waarop dit gesticht gestaan heeft, in twee deelen gescheiden, waarvan het eene Groot-Zuilen genaamd, tot twee kerkhoven, het eene voor de Hervormden, en het andere voor de R. K. is ingerigt. Op het overige gedeelte van den grond van Zuilen, vindt men eene boerenhoeve, Klein-Zuilen of Noord-Zuilen geheeten. Het erf dezer hoeve, dat ongeveer een bunder groot is, wordt door eene gracht omgeven en is vermoedelijk de standplaats van het gebouw der abdij geweest, zoo als uit de van tijd tot tijd opgegraven fondamenten schijnt te blijken. Op de begraafplaats der Hervormden, ziet men onderscheidene gedenkteekenen, waaronder dat ter nagedachtenis van den Heer Mr. Cornelis Jan Wouter Nahuys, Heer van *Burgst*, van gegoten ijzer, en dat, in arduinsteen, aan de nagedachtenis van Mevrouw Geertruida Wilhelmina Hendrica Teldres, geboren de Waal, toegewijd, bijzondere melding verdienen.

ZUILENBURG, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. W. van *Utrecht*, kant. ½ u. Z. O. van *Maarssen*, gem. *Zuylen*.

Deze buit. beslaat, met heerenhuis en verdere getimmerten, tuinen, wandelingen met opgaande boomen, een oppervlakte van 1 bund. 34 v. r. 40 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Luitenant Generaal in Engelsche dienst W. van Tuyll.

ZUILENBURG, voorm. riddermatige hofstede in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 4 u. Z. ten O. van *Amersfoort*, kant. en 1 u. N. van *Wijk-bij-Duurstede*, gem. *Over-en-Neder-Langbroek*, ten N. W. van de kerk.

Deze hofstede was een vierkant steenen huis, dat in het midden der vorige eeuw nieuw was opgehaald, doch nog eenige oude muren vertoonde. In het jaar 1536 werd het door de Staten der provincie Utrecht voor eene ridderhofstad verklaard. Het behoorde vóór het jaar 1530 aan Berend uit den Eng, en naderhand aan zijnen zoon Adelis uit den Eng *den jongen*, die er mede verleid werd in het gemelde jaar. In het jaar 1747 kwam het in bezit van Jonkheer Frederik Christiaan Reinhard, Baron van *Reede*, Graaf van *Athlone*. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans een daghuurderswoning. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 29 bund. 92 v. r. 10 v. ell., worden in eigendom bezeten door den Heer A. W. Baron van Brienen van de Groote Lindt, woonachtig te Amsterdam.

ZUILENBURG (HET HUIS-TE-), riddermatige hofstad in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Meer (Het Huis-ter-).

ZUILENS (HAAR-), pold. in *Eemland*, prov. *Utrecht*. Zie Haar (De).

ZUILENSTEIN, adell. h. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Zuilestein.

ZUILENVELD, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr., en 1 u. N.W. van *Utrecht*, kant. en ½ u. Z. O. van *Maarssen*, gem. en te *Zuylen*.

Deze buit. bestaande uit een ruim modern heerenhuis en verdere getimmerten, moesgrond, boomgaarden, hakhout, welig boomgewas, weilanden en bouwgrond, te zamen groot ongeveer 9 bund. en wordt in eigendom bezeten door den Heer J. G. van Nes, doch gaat met Mei van dit jaar (1850) in eigendom over aan den Heer J. T. Vegeer.

ZUILESTEIN, naam, welke men wel eens geeft aan de heerl. *Leersum*, in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie Leersum.

ZUILESTEIN, voorm. heerl. in het *Overkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Amersfoort*, kant. *Rhenen*, gem. *Leersum*, welke thans zoodanig

met de heerl. *Leersum* en *Ginkel* vereenigd is, dat de juiste grenzen daarvan niet meer zijn op te geven.

Deze heerl. bevatte niets dan het Huis-Zuilestein en de onderhoorigheden.

De inw., die er allen Herv. zijn, behooren tot de gem. van *Leersum*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Leersum*.

Het huis Zuilestein staat 4 u. Z. van Amerfoort, 2 u. N. W. van Rhenen, 10 min. Z. O. van Leersum. Het is een prachtig, ouderwetsch gebouw, rondom met trapgevels, op ieder van welken een zittende leeuw geplaatst is, die een wapen houdt. Tusschen de twee voorste gevels rijst, van den grond af, een vierkante toren, in het geheel acht of negen verdiepingen hoog, welke allen met vensters of ramen voorzien zijn. Op den toren staat een knop of bol, met eenen windwijzer en op de zijden van het huis, ter wederzijde van den trapgevel, zijn twee kleine hangtorentjes met dergelijke knoppen. Aan den ingang over de brug vindt men twee spitse torentjes, en, aan het voorplein, eenen steenen muur en gracht. Het ligt, voor het overige, in ruime en regelmatige plantaadjen, en was vroeger leenroerig aan de Staten der provincie Utrecht.

De eerste berigten, die wij van dit huis konden opsporen, dagteekenen van het jaar 1465, toen Jhr. Jan van Zuilen van Natewisch daarmede verleid werd. In 1502 ging het door koop van Jhr. Wouter van Zuilen van Natewisch op Diederik van Bevervoorde over, die het in 1516 weder overdroeg aan Frederik van Seldenacq, tijdens wiens bezit de Staten van Utrecht het huis als een riddermatig goed erkenden. Tot in 1549 bleef Zuilestein in diens geslacht, toen de eigendom daarvan overging aan Ernst van Nijenrode, wiens dochter Geertruida, huwende aan Goert, Baron van Reede van Saasfeld en Amerongen, dit huis en heerlijkheid in het geslacht der van Reedes bragt, in welks bezit het zich op dit oogenblik nog bevindt. Intusschen gebeurde dit niet regtstreeks, want toen Jonkvrouw Adelheid, Goerts dochter, het huis, in 1609, voor 10,000 guld. verkocht had aan Jan van Renesse van der Aa, Proost van St. Jan te Utrecht, die, in 1613, het gedeelte van Amerongen, hetwelk den Domproost toebehoorde, en vervolgens de heerl. Zuilestein uitmaakte, in erfpacht ontving, kwamen de bezitters van de heerl. Amerongen tegen dezen verkoop op, daar zij beweerden, dat Zuilestein, als fiddeicommis, niet buiten dat geslacht mogt gaan. Te gelijker tijd voerde men hevige geschillen over de grensscheiding der beide aan elkander belendende heerlijkheden, zoo dat de Staten der provincie te vergeefs beproefden partijen te bevredigen, en Prins Frederik Hendrik van Oranje als bemiddelaar tusschen beide trad, die, nadat hem dit gelukt was, de heerl. Zuilestein voor zich aankocht. Daar de heerl. in te enge grenzen besloten was, werd zij toen aanzienlijk vergroot, door de bijvoeging van die van Leersum, welke 's Lands Staten in vollen eigendom aan den Prins vereerden, als een blijk van erkentelijkheid voor de vele en belangrijke diensten door desen den Vaderlande bewezen. Bij Frederik Hendriks overlijden kwam de heerl. aan zijnen natuurlijken zoon Frederik van Nassau, die als Kolonel van het Hollandsche voetvolk, in 1672, bij Woerden, tegen de Franschen strijdende, zijn leven op het veld van eer verloor. Hij werd door eenen zoon, Willem geheeten, dien de Stadhouder Willem III, achtereenvolgens, tot Graaf *van Rochefort*, Burggraaf *van Tunbridge*, Baron *van Ensfield* verhief, in het bezit van Zuilestein opgevolgd, die dit goed aan zijne

nakomelingen achterliet, van welke het weder, hoe is ons niet gebleken, aan het geslacht VAN REEDEN is terug gekeerd. Thans wordt het bezeten door Vrouwe ELIZABETH MARIA Gravinne VAN REEDE-GINKEL, echtgenoot van den Heer FREDERIK WILLIAM CHILD VILLIERS, te Londen.

ZUILICHEM, d. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*. Zie ZUYLICHEM.

ZUILING (DE), geh. in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, distr., arr. en 1¼ u. N. van *Nijmegen*, kant. en gem. *Elst*.

Het is eigenlijk eene kolonie van 15 of 16 armenhuizen, in erfpacht gegeven door de kerk van Elst aan onderscheidene vervallen Hervormde huisgezinnen.

ZUINIGHEID (DE), verl. suikerplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Cottica*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de suikerplant. Libanon, benedenwaarts aan de suikerplant. Perou; zijnde met de Libanon, waarmede zij thans vereenigd is, 1500 akk. groot; met 51 slaven.

ZUIRDIJK, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie ZUURDIJK.

ZUIRIG, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie ZURIG.

ZUIRLANDSCHE-DIJK (DE), dijk in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZUURLANDSCHE-DIJK.

ZUIRVEEN, geh. in het *Wold-Oldambt*, prov. *Groningen*. Zie WINSCHOTER-ZUIDERVEEN.

ZUITHEM (HOOG- en LAAG-), twee buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie ZUTHEM (HOOG-) en ZUTHEM (LAAG-).

ZULTE of DE ZELTE, geh. in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, arr., adm. en judic. kant. en ruim 4 u. N. N. W. van *Assen*, gem. en 5 min. ten N. W. van *Roden*; met 13 h. en 80 inw.

ZULTER-MEER (HET), meer in het dingspil van *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, op de grenzen van de prov. *Groningen*. Zie LEEKSTER-MEER (HET).

ZUMMEREN, naam, onder welken het d. SOMEREN in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, wel eens voorkomt. Zie SOMEREN.

ZUNA of SUNA, b. in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 2¼ u. W. Z. W. van *Almelo*, gem. en 1¼ u. W. Z. W. van *Wierden*. Dit geh. heeft met *Notte* eene school. Zie voorts dat art.

ZUNDERDORP of SUNDERDORP, vroeger ook SUNDELDORP en SINDELDORP gespeld, d. in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 6½ u. Z. Z. W. van *Hoorn*, kant. en 2¼ u. Z. Z. W. van *Edam*, gem. *Nieuwendam-en-Zunderdorp*, ½ u. N. van Nieuwendam, aan de Zwet. Men telt er 56 h., welke er niet digt bij elkander staan, zoo als in andere Waterlandsche dorpen, en 500 inw., die meest hun bestaan vinden in de veeteelt en het slijten van koemelk, welke zij te Amsterdam ter markt brengen.

Vroeger was dit d. van veel grooter omvang alzoo *Nieuwendam* toen eene buurt was, die er toebehoorde, terwijl dit thans het hoofddorp der gem. is.

De Herv., die er 270 in getal zijn, onder welke 110 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Edam*, ring van *Monnickendam*, behoort. Van 1584 was deze gem. met *Ransdorp* en *Holijsloot* vereenigd. In 1598 bekwam ZUNDERDORP evenwel eenen afzonderlijken Predikant in ARIS GOOSSEN, die in 1599 naar Burg op Texel vertrok. *Schellingwoude* werd hier al spoedig bijgevoegd,

want Paulus Bernardi Mercator werd in 1600 beroepen te Zunderdorp en *Schellingwoude*, eveneens de vier volgende Predikanten; doch gedurende de dienst van Adam Hartwech, beroepen in 1622, werd *Schellingwoude* in 1623 hier van afgenomen, en bleef Hartwech de dienst alleen te Zunderdorp waarnemen, behalve dat hij, van 1625 tot 1627, die ook te Nieuwendam waarnam; hij vertrok in 1629 naar Stad-aan-'t Haringvliet. Het beroep geschiedt door den kerkeraad. In de kerk werd vóór de Reformatie dienst gedaan door eenen Pastoor en eenen Onder-Pastoor, welke beide door de Graven aangesteld en door den Aartsdiaken van Utrecht werden bevestigd. In 1514 kon de pastorie uit de landvruchten opbrengen 54 Rijnsche guld. (75 guld. 60 cents). Deze kerk, welke in 1710 door onweder in brand gestoken en bijna geheel vernield werd, was een groot gebouw, met drie gewelven, twee rijen pilaren en eenen fraaijen toren, met twee transen, vierkant boven elkander en hooger spits opgetrokken. In het volgende jaar werd zij weder opgebouwd en in 1824 is zij aanmerkelijk hersteld, vernieuwd en verfraaid, waartoe de gem., op eene voorbeeldige wijze, van het hare mildelijk heeft bijgedragen. Deze kerk heeft geen orgel.

De Doopsgez., die er 110 in getal zijn, behooren tot de gem. van *Amsterdam*. — De 20 Evang. Luth., die er wonen, worden tot de gem. van *Monnickendam* gerekend. — De R. K., die men er ruim 100 telt, parochiëren te *Monnickendam*. De dorpschool wordt gemiddeld door 40 leerlingen bezocht.

In 1573 werd dit d. door de Spaanschgezinden ingenomen. — In Februarij 1825 heeft het veel door den watervloed geleden.

ZUNDERDORPER-GOUW (DE), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, welke van de *Galggouw*, bij het Broekermeer, of komende in eene eerst zuidwestelijke strekking naar Zunderdorp loopt, een weinig voor zij aan dit dorp komt eene zuidelijke rigting neemt, en tusschen Nieuwendam en Schellingwoude in het IJ uitloopt.

Aan dit water ten Z. van Zunderdorp is eene plaats bekend onder den naam van het Klooster en daarbij het Kloostermolentje.

ZUNDERSTREEK, geh. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 4 u. Z. Z. W. van *Breda*, kant. en 3¼ u. Z. Z. W. van *Ginneken*, gem. *Zundert-en-Wernhout*, 1 u. Z. ten W. van Groot-Zundert, aan de uiterste grenzen der provincie Noord-Braband, tegen het Antwerpsche, beoosten den grooten weg van Breda naar Antwerpen; met 9 h. en 60 inw.

ZUNDERT, voorm. heerl. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. Z. W. van *Breda*, kant. en 2¾ u. Z. W. van *Ginneken*, gem. *Zundert-en-Wernhout*; palende N. aan de heerl. Rijsbergen, O. en Z. aan het markgr. van Antwerpen, W. aan het markgr. van Antwerpen en het markgr. van Bergen-op-Zoom.

Aangezien deze heerl. uit de tegenwoordige gem. Zundert-en-Wernhout bestond, verwijzen wij, wat de grootte en bevolking betreft, derwaarts.

Zundert heeft in vorige tijden een gedeelte gehad dat aan den Hertog van Braband toebehoorde en daarom nog lang daarna het Hertogs genaamd werd, terwijl het andere gedeelte door de Heeren van Breda bezeten werd, waarom men het later het Nassausche noemde. Het Hertogs gedeelte alwaar nog, tot in de vorige eeuw, de gewoonten en regtsgebruiken van Santhoven onderhouden werden, terwijl men in het Nassausche gedeelte de costumen van Breda naleefde, werd den 8 Maart 1387, bij beleening, door Jan van Polanen van Johanna, Hertogin *van Braband*, verkregen.

Het schijnt echter dat ZUNDERT later wederom eene afzonderlijke heerlijkheid geweest is, althans wij vinden aangeteekend: » Heer JAN VAN » SCHOONHOVEN, soenen MACHTELDEN, suster des Borggreven van Montenaken, hond 't dorp van SUNDERT alsoe verre als dat onder onsen » ghenedighen Heere gelegen is, mitten vroenten (1) ende ghemeynten » daertoe behooren, mitten hoeven, huysingen, landen, beempden, » heyden, weyden, moeren, groeven, molenen, wouweren (2) mitten » chynsen in ghelde, cappoenen, hoenderen ende wasse, jaerlix ghe- » droegende ende weert sijnde omtrent sesentwintig overlentsche rins » gulden (36 guld. 40 cents) behooren noch totten voorn. goeden » alle die stromen ende wateren tot SUNDERT mitten vischerien daertoe » noch die gerichten tot drie schellingen toe, uytgenomen die hoogte » heerlijckheyt mit erven ende uiterven, behooren noch totten sel- » ven goede sekeren manschappen; met twee schoven, thienden tot » SUNDERT aen den hertganck; item 't derdendeel in twee schoven thien- » den tot Achtmale bij Weernout binnen SUNDERT; item noch die col- » latie ende gifte der uiren van der persoenschap van Groot-Sundert » ende van der costeren ende andere benefitiën, die aldaer inder ker- » cken gelegen sijn, hieraf heeft vercocht Heer JAN voors. HOEEMAN VAN » GAGELDONCK, *Heeren Peterssoenen* was uyter thienden van Sundert » twee schoven thienden den eenen tot Ween (Wernhout) ende den » anderen t' Achtmale ende vijf sisteren rogs die te ghelden plach » HENRICK DE BIE van der schoven thienden, die hij hield van Heer » JANNE voors."

Na den dood van gezegde JAN VAN SCHOONHOVEN, welke den 30 Julij 1451 voorviel, kwam de heerlijkheid ZUNDERT aan JOHANNA VAN SCHOONHOVEN, zijne dochter, gehuwd met Graaf WILLEM VAN DER MARCK, die haar, den 9 Februarij 1470 overgaf aan JAN Grave VAN NASSAU, als hebbende haar verruild tegen de heerlijkheid Luinen, bij Thienen, in Braband.

Het wapen dezer heerl. bestond uit een veld van keel, met een keper van sinopel, vergezeld in het hoofd van twee leliën, in de punt van een kruis, hebbende in ieder hoek een kleiner kruis alles van zilver; het schild gedekt door eenen gouden kroon en vastgehouden door twee leeuwen van goud.

ZUNDERT (GROOT-), d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 3 u. Z. W. van *Breda*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Ginneken*, gem. *Zundert-en-Wernhout*, 1 u. van de Belgische grenzen, aan den straatweg van Breda op Antwerpen. Men telt er in de kom van het d. 126 h. en 1280 inw. en met de kerkelijk daartoe behoorende geh. Beverstraat, Heistraat, de Hel, Laar, de Lent of de Lind, Stuivezand, Wernhout, Wildert, Veldstraat, Zunderstreek, enz., 615 h. en 3030 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw. In vorige tijden was hier grooten handel, door de menigte van wollenlakenwevers en lederbereiders, maar in het jaar 1554 ontstond er een groote brand, waardoor wel 200 huizen in de asch gelegd werden, hetwelk veroorzaakte, dat de nering ten eenemale verliep.

De R. K., die hier 2960 in getal zijn, onder welke 2020 Communikanten, maken eene parochie uit, welke tot het apost. vic. en dek. van *Breda* behoort, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan

---

(1) *Vroente* of *vrunte*, gemeene weide.

(2) *Wouwer*, vijver.

bediend wordt. De kerk, aan den H. Tarso toegewijd, is een aanzienlijk gebouw met eenen hoogen toren en van een orgel voorzien.

De Herv., die er ruim 70 in getal zijn, en tot de gem. van *Zundert-en-Rijsbergen* behooren, hebben hier een klein, maar net kerkje, dat in het jaar 1805 gebouwd is. Aan dit kerkje is in het jaar 1849 door wijle Mejufvrouw M. S. J. van de Wall gelegateerd eene som van 200 guld., om te strekken tot den aankoop van eenen zilveren wijnkan, ten gebruike bij de viering van het Avondmaal.

Er is aldaar, op het geh. Laar, een Gasthuis gesticht door den Heer Jan Nederven en Margriet van Laar, zijne huisvrouw, waarin nog bij voortduring 7 of 8 personen worden verpleegd. Op het dorpplein ziet men een fraai, in de laatste jaren gebouwd, gemeentehuis, eene paardenposterij, een distributiekantoor van brieven voor de gemeente en eene dorpschool, welke gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht wordt.

Op 10 min. afstands Noord-noordoost van Groot-Zundert, aan de Aa, lag vroeger het Huis-te-Laar, ook wel het Hof genaamd, waarvan de oude gebouwen, in 1849, door den tegenwoordigen eigenaar, den Heer Gasparus van Beekhoven, Burgemeester van Zundert-en-Wernhout, gesloopt zijn.

Men heeft te Groot-Zundert twee paarden- en beestenmarkten, als: een paarden- en eene magere beestenmarkt den tweeden en derden Zondag in April, en een paarden- en vette beestenmarkt den tweeden Zaturdag in November; terwijl de kermis den eersten Zondag na St. Jan Baptist invalt.

Groot-Zundert, is de geboorteplaats van den Geneesheer Gerardus Vorstelman, die over de kookkunst heeft geschreven, en vermoedelijk in het jaar 1615 overleden is, en van den Kapitein ter zee Romeo Gabriel Bennet, geboren 27 Maart 1774, † 11 Februarij 1829, die, met Jacob van Wijk Roelandsz. de door het Provinciaal Utrechts genootschap met goud bekroonde verhandeling over de Nederlandsche ontdekkingen geschreven heeft.

ZUNDERT (KLEIN-), d. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr.. en 3 u. Z. W. van *Breda*, kant. en 2½ u. Z. W. van *Ginneken*, gem. *Zundert-en-Wernhout*, ½ u. N. W. van *Groot-Zundert*. Men telt in de kom van het d. 8 h. en 50 inw., en met de kerkelijk daartoe behoorende geh. Achtmaal, Baamberg, Benedenmoer, de Driehoek, Gaard en Ostaije, 148 h. en 820 inw., die zich meest op den landbouw toeleggen.

De inw., die op 7 na allen R. K. zijn, maken eene par. uit, welke tot het apost. vic. en dek. van *Breda* behoort; 500 Communikanten telt en door eenen Pastoor bediend wordt. De kerk, aan den H. Willibrordus toegewijd, is een klein gebouw van eenen fraaijen toren en een orgel voorzien.

De 7 Herv., die hier wonen, behooren tot de gem. van *Zundert-en-Rijsbergen*. — Er is in dit dorp geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *Groot-Zundert*.

De kermis valt in den laatsten Zondag van Augustus.

Voorheen behoorde dit dorpje aan het klooster van Echternach, in het groot hertogdom Luxemburg. In 1150 werden de kerk en de tienden van Klein-Zundert, door Berner van Rijsbergen geschonken aan den Abt van Tongerloo, die, in 1265, in het onverdeeld bezit daarvan kwam, doordien de Abt van St. Baafs te Gent, ter zijnen behoeve, afstand deed van het regt, dat deze vroeger voorgewend had daarop te hebben.

ZUNDERT-EN-RIJSBERGEN, kerk. gem., prov. *Noord-Braband*, klass. en ring van *Breda*.

Deze gem. telt ruim 110 zielen, onder welke ruim 50 Ledematen, en heeft slechts ééne kerk te Groot-Zundert. De eerste, die in deze combinatie het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIUS ZEYLMANS, die in het jaar 1691 herwaarts kwam, en in het jaar 1739 overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie.

ZUNDERT-EN-WERNHOUT, gem. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Ginneken* (11 k. d., 20 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Rijsbergen, O, en Z. aan België, W. aan België en aan de gem. Rucphen-Vorenseinde-en-Sprundel. Zij bevat de dorpen Groot-Zundert en Klein-Zundert, benevens de daartoe behoorende gehuchten Achtmaal, Baamberg, Benedenmoer, Beverstraat, de Driehoek, Gaard, Heistraat, de Hel, Laar, de Lent of de Lind, Ostaije, Stuivezand, Veldstraat, Wernhout, Wildert en Zunderstreek; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 8767 bund. 21 v. r. 55 v. ell., waaronder 8752 bund. belastbaar land, en telt 649 h., bewoond door 806 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 4000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw; terwijl men er ook 3 bierbrouwerijen, 1 mouterij, 3 steenbakkerijen, 3 leerlooijerijen, 1 rosölie- en 3 graanmolens, onder welke laatste 1 ros- en 2 windmolens, heeft.

De R. K., die hier 3770 in getal zijn, onder welke 2520 Communikanten, maken de parochiën van Groot-Zundert en Klein-Zundert uit, welke in deze burgerlijke gemeente ieder eene kerk hebben.

De Hervormden, van welke men er ongeveer 80 aantreft, onder welke ruim 40 ledematen, behooren tot de gem. van Zundert en Rijsbergen. Vroeger maakte de Hervormden van Zundert eene afzonderlijke gem. uit, die tot eerste Leeraar heeft gehad JOHANNES DAMMANNUS, die in het jaar 1615 van Dirksland herwaarts kwam en in het jaar 1616 naar Rijsbergen vertrok. In het jaar 1691 is de gemeente Rijsbergen met Zundert vereenigd.

Men heeft in deze gem. 2 scholen, als eene school voor meisjes, en eene dorpschool, die gezamenlijk gemiddeld door een getal van 190 leerlingen bezocht worden.

Het wapen der gem. ZUNDERT-EN-WERNHOUT, is hetzelfde als dat van de voorm. heerl. Zundert.

ZURENDONK, d. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*. Zie SOERENDONK.

ZUSTERENKLOOSTER (HET) of het ZUSTERHUIS, voorm. kloost. te *Vlaardingen*, nabij de *Waal*. Dit kloost., waarvan de Zusterkade haren naam draagt, werd bewoond door Nonnen van de orde des H. Franciscus. Ter plaatse, waar het gestaan heeft ziet men thans het Weeshuis en particuliere gebouwen.

ZUSTERHUIS (HET) of HEILIGE-GEEST-ZUSTERHUIS, voorm. klooster te *Delft*, aan de Oostzijde van het *Oude-Delft*, even voorbij de Nieuwstraat. Het werd bewoond door zusters van den derden regel des H. FRANSISCUS, en men moet omstreeks het jaar 1390 of 1400 begonnen zijn het te bouwen. In het laatstgemelde jaar vindt men het reeds vermeld onder den titel van het HEILIGE GEESTHUISIE THEGENS DIE *Nieustraet over die ouden Delf*.

Het huis dat de Nonnen toen bewoonden, hadden zij voor de som van 260 ponden (1560 guld.) van het klooster van St. Agatha gekocht,

doch deze som was haar door de Zusters van St. Agatha kwijtgescholden, mits zij jaarlijks tot pacht opbragten 6 lood fijn zilver. De pligt der Nonnen was de zieken in allerlei krankheden bij te staan, te bezoeken en op te passen, zij gingen in het zwart gekleed, tot een teeken van gedurige rouw. Doch de Nonnen verminderden in 1567 aanmerkelijk, en werden meest oud en magteloos, daarbij zag men, dat de jonge dochters geen lust hadden, om in dit klooster te gaan, om de zieken op te passen, gelijk de stichting nogthans mede bragt, daarom is er, na een naauwkeurig onderzoek naar den waren toestand dezer Zusters, door de Oversten van dit H. Geest-Zustershuis, en de Regering der stad Delft goedgevonden, de voorschrevene Zusters, die er nog in woonden te laten uitsterven en de goederen van dit klooster in het vervolg te gebruiken tot onderhoud van eenige arme meisjes, halve weezen zijnde. Naderhand bij het opkomen der Reformatie is de kapel veranderd in een Stadsammunitiehuis, thans dient zij even als de overige gebouwen van het klooster tot het bedoelde gesticht, waarin 32 vader- of moederlooze meisjes verpleegd worden.

ZUSTERHUIS (HET), voorm. kloost. te *Vlaardingen*. Zie Zusterenklooster (Het).

ZUSTERPOLDER (DE), pold. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. kant. en gem. *'s Gravenhage*; paleede N. aan den pold. het Kleine-Veentje, N. O. en O. aan de stad 's Gravenhage, Z. aan den Noord-polder, W. aan den Oost-Eskamp-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 195 bund., en wordt door eenen molen, op de *Lange-Laak*, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1.54 onder A. P.

ZUTFENO, oude naam, onder welken men de st. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, in het jaar 1033 vermeld vindt. Zie Zutphen.

ZUTHARDESHAGE, naam, voorkomende in eenen ouden brief. Zie Zuidhardeshage.

ZUTHEM, ook wel Zutthem gespeld, havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*, ½ u. N. van Windesheim.

Deze havez. werd in de Zwolsche onlusten van het jaar 1521, door eenige Gelderschgezinden uit die stad geplunderd. Het heerenhuis is, na het overlijden van Adolf Werner Baron van Pallandt, even vóór of in den aanvang dezer eeuw, afgebroken, doch de koetshuizen zijn nog aanwezig. De grond, eene oppervlakte beslaande van ruim 90 bund., wordt in eigendom bezeten door den Heer Coenraad Willem Antoon, Baron van Haersolte van den Doorn, Lid van de Arrondissements-Regtbank te Zwolle.

Deze havez., welke eene leenkamer plagt te hebben, is in 1521 door de Gelderschen geplunderd.

ZUTHEM (HOOG), Hoog-Zutthem of Hoog-Suythem, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1 u. Z. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*, ½ u. N. van *Windesheim*; met 14 h. en ruim 90 inw.

ZUTHEM (LAAG-), Laag-Zutthem of Laag-Suythem, buurs. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1½ u. Z. van *Zwolle*, gem. *Zwollerkerspel*, ½ u. O. van *Windesheim*; met 11 h. en 60 inw.

ZUTPHEN, voorm. graafs., prov. *Gelderland*. Het paalde N. aan de heerl. Overijssel, O. aan het bisd. Munster, Z. aan het graafs. Cleve, W. aan het hert. Gelder.

Oorspronkelijk was echter dit graafs. niet zoo groot van omvang, aangezien de later daartoe behoorende bannerijen en heerl. Bronckhorst,

Borculo, Borgh, Wisch, Bahr, Bredevoort, Lichtenvoorde en Keppel als geheel onafhankelijke territoiren, daaronder niet begrepen waren. Zelfs schijnt het dat de bezittingen der oude Heeren van Zutphen zich aanvankelijk niet verder dan tot de stad en het schoutambt met een gedeelte van het landdrostambt hebben uitgestrekt; aan Graven van *Zutphen*, in den eigenlijken zin, was nog niet te denken, zij noemen zich zelven Erfheeren van Zutphen (*Heres legitimus Oppidi Zutphaniensis*). Willem van Gelder, de een en twintigste Bisschop van Utrecht, spreekt in zijnen brief van 1059, van de verschillen, die tusschen zijne voorzaten en de Heeren der stad Zutphen, *inter predecessores nostros et dominos Zutphaniensis Oppidi*, hebben plaats gehad, alzoo waren zij geene Graven van Zutphen, hoewel hij Godescalcus, aldaar *Comes* (Graaf) noemt. Derhalve kan men ook stellen, dat zekere Otto, die in de eerste helft van de elfde eeuw als Graaf van Zutphen gemeld wordt, Eigenaar, of Heer der stad Zutphen was, en dat die niet aldaar als een Ambtenaar moet beschouwd worden. Want de Eigenaren van Zutphen waren Dynasten, Vrijheeren, Edele heeren, en geenszins Graven. Zij bezaten het volkomen eigendom van die goederen, in den uitgestreksten zin, voorbehoudens hunne trouw en pligt aan Keizer en rijk, en hunne dienst in den heerban; dus hadden zij land en lieden, hunne goederen behoorden tot den stam, waren erfelijk, deelbaar tusschen zoons, en bij gebrek van zoons, tusschen de dochters, volgens de Saksische wetten. Indien men dus meer eigenaren van Zutphen kende, zou hunne stamboom gemakkelijker te maken zijn, dan die van Graven, die veranderlijk waren, en alleen door doopnamen onderscheiden werden. Hoewel Zutphen een eigen goed, geen *beneficium* of *leen*, geen graafschap, of grafelijk soldijgoed was, hebben de Heeren echter den grafelijken titel aangenomen, dewijl zij graafschappen en leenen van den Keizer bezaten of ontvingen, en zich vervolgens naar hun *castrum* of slot genoemd; het is te denken, dat, om het herkomen van dat *alluid* of eigenbezitting te bewaren, de grafelijke titel van Zutphen altijd van dien van Graaf en Hertog van Gelre is onderscheiden geweest.

De natuur der Zutphensche leenen, geheel onderscheiden van andere leenen, welker regten, wegens het groote voordeel voor den vasal, en voor zijne agnaten, zoo algemeen aangenomen zijn, bevestigt het vermoeden, van Zutphen als een alluid te beschouwen, zelfs de tot op onzen tijd nog aldaar plaats gehad hebbende opvolging der goederen, dat men den naasten graad, volgens landregten, niet mogt voorbij gaan, toont dit ook aan; want die landregten zijn geschoeid op, en voortkomende van het oude herkomen, en zijn dus de natuur van het land zelve gevolgd.

Evenwel blijft de oorsprong der Heeren van Zutphen even duister, en men moet zich meestentijds met gissingen behelpen. Van Wichman, den stichter van Elten, kunnen zij van de zwaardzijde niet afstammen, en het is geenszins waarschijnlijk, dat Luitboldus en Adalbertus, in 1033, als erfgenamen van Bisschop Meinwerk gemeld, iets met Zutphen gemeen hadden, terwijl anders Godeschalk, die in 1059 Heer van Zutphen en reeds een man van jaren was, ook in die hoedanigheid moest voorkomen. Het blijkt ook nergens, dat Meinwerk bezittingen in het graafschap had; evenwel zijn wij niet ongenegen eenige mogelijkheid te zien, dat Godeschalk een zoon was van Gliмod, met eenen Beijerschen Prins getrouwd. Of de laatste Wichman te Uplade gedood, en te Vreden begraven, tot Zutphen

kan t' huis gebragt worden is even onzeker. Men vindt, omtrent het jaar 1039, melding gemaakt van eenen OTTO, Graaf van Gelre en Zutphen. *Floruit hoc tempore* OTTO, *huijus nominis primus, Comes Gelriae et Zutphaniae, magnus inter principes Allemanniae*, hetwelk de schrijver zegt uit de Kronijken genomen te hebben. De vereeniging van Gelre met Zutphen op dien tijd, maakt die plaats zeer verdacht, en wij zouden die stilzwijgend voorbijgaan, werd het aanwezen van eenen OTTO, Graaf *van* ZUTPHEN, niet van elders bevestigd, en wel ter gelegenheid van het huwelijk van zijne dochter MATHILDIS met LUDOLFUS, zoon van den Paltzgraaf EZO. Deze EZO, die te voren EHRENFRID genoemd werd, Paltzgraaf, *Comes Palatinus*, en zoon van HERMAN, insgelijks Paltzgraaf, was, is getrouwd met MECHTILD, dochter van Keizer OTTO II, welk huwelijk velen mishaagde, maar dewijl het, volgens de wetten, niet kon verbroken worden, heeft haar broeder Keizer OTTO III, het geduldig geleden, en haar zelfs vele goederen gegeven, opdat zij niet slechter mogt geacht worden, dan haar ouderlijke roem medebragt. Uit dit huwelijk zijn onderscheidene kinderen geboren, als: LUIDOLPHUS, HERMAN, in het jaar 1035, tot Bisschop van Keulen verkozen, en in 1056 gestorven; OTTO, die aan Keizer HENDRIK III Keizerswerd en Duisburg afstond, door hem tot Hertog van Zwaben is aangesteld, en den 7 September in het slot Thonaburg stierf. De dochters waren RICHSA, getrouwd met MISECHO, Koning van Polen, maar die, van hem in 1036 gescheiden zijnde en in Saksen bij Keizer CONRADT gekomen, zich in het Keulsche heeft opgehouden. De andere dochters van EZO worden gemeld ten deele Abdissen en ten deele Nonnen te zijn geweest, als ADELHEID te Nivelle, THEOPHANIE te Essen, HEILWICH te Nuys, MECHTILD te Villich, IDA te St. Marie van Keulen en SOPHIA te Gandersheim.

EZO, de vader van alle deze kinderen, had zich gedurende 10 jaren tegen Keizer HENDRIK II verzet, en eindelijk, met hem verzoend zijnde, heeft hij van hem, in het jaar 1011, het eiland *St. Suiberti* in den Rhijn (thans Keizersweerd), Duisburg, en Salaveld ontvangen. Hij stichtte met zijne vrouw de abdij Brauweiler in het bisdom van Keulen, in het jaar 1024, waarvan hij de kerkvoogdij, *advocatum*, voor zich behield, de kerk aldaar werd in het jaar 1028 ingewijd. Hij is den 21 Mei 1034 overleden en te Brauweiler begraven, bij zijne vrouw die reeds tien jaren te voren en wel den 20 November 1024 gestorven was.

LUIDOLPHUS, de oudste der zonen, heeft, behalve zijner ouderen roem, en rijkdom, een graafschap, *comitatum* en *praefecturam* verkregen, en is Vaandrager van Keulen geworden. In latere schriften, te Brauweiler berustende, wordt hij Graaf van ZUTPHEN, LUDOLPHUS *Comes Zutphaniae*, genoemd en is als dusdanig onder de weldoeners van die abdij vermeld.

Men vindt, dat hij drie jaren vóór zijnen vader, dus in 1031, gestorven en te Brauweiler begraven is. Zijne vrouw was MECHTELD, dochter van OTTO Graaf *van* ZUTPHEN, *Ottonis Comitis de Sutfeno*, bij welke hij twee zoons heeft nagelaten, HENDRIK en CUNO. HENDRIK bekwam het graafschap na zijns vaders dood, stierf zonder kinderen, en is te Brauweiler begraven. CUNO was kerkvoogd, *Advocatis*, van Brauweiler, en werd door den Keizer tot Hertog van Beijeren aangesteld; maar een verbond met de Hongaren gesloten hebbende, en, in 1054, tegen den Keizer opgestaan zijnde, is hij verjaagd, en kort daarna in Pannoniën, als balling zonder kinderen na te laten, overleden.

Waarschijnlijk hebben deze broeders HENDRIK en CONO eene zuster gehad, die met haren man GODESCHALK, in 1059, als Heer en Vrouw van ZUTPHEN voorkomen. OTTO, de grootvader van moederszijde, was immers Graaf van ZUTPHEN, hetwelk kan uitgelegd worden, dat hij, Heer van ZUTPHEN zijnde, eene grafelijke bediening bezat, en dus door latere schrijvers, volgens de toen aangenomene gewoonte of *anticipatie* (om zoo te zeggen), Graaf van ZUTPHEN, naar zijn slot of erfgoed is genoemd. Indien MECHTELD, zijne dochter, met LUDOLF getrouwd, ZUTPHEN aan haren man ten huwelijk heeft gebragt, zal die stad aan hare kinderen gekomen zijn, of die kinderen zijn erfgenamen van hunnen grootvader geweest. ADELHEID, met GODESCHALK getrouwd, is hare beide broeders die kinderloos overleden zijn, opgevolgd; CONO is, zoo als wij gezien hebben, kort na 1054, in Pannoniën gestorven, en in 1059 komen GODESCHALK en ADELHEID als Heer en Vrouw van ZUTPHEN voor. De doopnaam van hunnen zoon OTTO, die naar den grootvader zal genoemd zijn, geeft hiertoe ook meer of min aanleiding. Zeker gaat het dat GODESCHALK of GOSCALK en zijne vrouw ADELHEID Heer en Vrouw van ZUTPHEN waren en dat zij twee zoons hadden GEBHART en OTTO genaamd. In welk jaar GODESCHALK gestorven is, kan men met geen zekerheid weten, doch GEBHARD is, volgens eenen brief van 1105, gegeven door BURCHARD, den drie en twintigsten Bisschop van Utrecht, vóór zijnen vader gestorven. OTTO, de tweede zoon van GODESCHALK en ADELHEID, in den brief van 1059 voorkomende, is zijnen vader of zijne moeder als Heer van ZUTPHEN opgevolgd. Hij wordt Graaf (*Comes*) genoemd in eenen brief die op 1064, wordt gesteld, maar onecht is en waarschijnlijk op 1094 moet worden geplaatst, waarbij WILLEM VAN GELRE, de een en twintigste Bisschop, verklaart, dat Graaf OTTO, voor den Keizer, te Aken verschenen is, en opgedragen heeft de kerkvoogdij, *advocatia*, over de hoeven der eigene knechten, *mansus originariorum*, van de kerk van ZUTPHEN, aan CONSTANTYN VAN MELEGARDE, dewijl hij wegens onderscheidene andere bezigheden, dit niet kon waarnemen; maar hij en de volgende Heeren van ZUTPHEN houden in hunne handen, de kerkvoogdij (*advocatia*) over de hoven en de waschtensige lieden der kerk, *curtes ecclesiae et ceriales omnes*, dewijl zij van vrije geslachte waren, *de libera genealogia*. Den 5 kal. Januarij (28 December) 1107 verkregen OTTO *Comes de Sutfenne* en zijn zoon HENDRIK van Keizer HENDRIK V, dat ieder vrije, zich en zijne goederen aan de kerk van ZUTPHEN mag opdragen, dat de Proost van die kerk en zijn Schout, Regters zullen zijn over alle de goederen der kerk, te weten, de Proost over partijzaken, die door getuigen of door den eed kunnen afgedaan worden, de Regter over alle misdaden; zoodat de Graaf zal behouden het regtsgebied over zijne malmannen (of wasmannen) en over Menardinghamme in de jagt-ban (*bannum ferarum*) aan beide zijden des IJsels, welke jagt-ban, hij en zijne voorzaten, als een eigendom, en niet als eene koninklijke gift bezat, zoodat de jagt-ban op de Veluwe, immers voor een gedeelte, de Zutphensche Heeren bij erfregt, mede in eigendom en niet als een keizerlijk *beneficium* of leen toekwam. Op dien zelfden dag, heeft, volgens eenen anderen brief, HENDRIK, zoon van Graaf OTTO, die daarin genoemd wordt, *Comes Henricus de Zutphenne*, terug gegeven het leen (*beneficium*) Altej; en aan Keizer HENDRIK V bij ruiling in *beneficium* of ter leen ontvangen het graafschap Friesland, *comitatum Frisiae*, dat eerder een graafschap in Friesland was; en dewijl hij Altej als een erfleen bezat, gaf de Keizer hem dat graafschap ook op dien voet, met alle voordeelen,

met alle geregten en met alle opkomsten, volgens grafelijk regt, dat is, heerlijk regt, onder voorwaarde dat, indien hij geene zoons, *beredes*, naliet en vóór zijnen vader Otto kwam te sterven, deze het graafschap zou houden, maar dat het, na zijnen dood, weder in handen van zijnen Koning zou vallen.

Uit die beide brieven blijkt, dat die Zutphensche Heeren, behalve hun erfgoed, aanzienlijke leenen van den Keizer bezaten, en dat hun regtsgebied, immers de jagt-ban, aan beide oevers van den IJssel zich uitstrekte, en wel als eigendom. Dit leidt natuurlijk op de gedachte, dat de Veluwe, ten deele of geheel en al, door de Zutphensche Graven is bezeten geweest, en dat deze landstreek, op de zelfde wijze als Zutphen, aan de Graven van Gelre is overgebragt, hoewel men niet altijd van het regt van jagt of den jagt-ban, tot het bezit van andere heerlijke regten, veel minder van eigendom, kan besluiten. Wat het graafschap Friesland aanbetreft, dit is zeker niet geheel Friesland geweest, dat aan Graaf Hendrik werd gegeven; maar alzoo de Veluwe, weleer onder Friesland gerekend werd, is het niet ongerijmd dat graafschap aldaar te zoeken. Daar Hendrik, na zijnen vader zonder kinderen na te laten overleden is, moet men gelooven dat dit graafschap, volgens den inhoud des briefs, weder aan Keizer en rijk vervallen zij.

Graaf Otto is in het jaar 1115 gestorven. Zijne vrouw heette Judith, volgens eenen brief van hare dochter Ermingard van het jaar 1134, zonder dat haar geslacht ons eigenlijk bekend zij. Uit dit huwelijk zijn vier kinderen gesproten: Hendrik, Theodoricus, die beide, de een na den ander hun vader zijn opgevolgd, Gerhard, van wien wij niets anders weten, dan dat hij in 1134 overleden is, en Ermingard, in haar eerste huwelijk getrouwd met Graaf Gerhard, buiten twijfel, Graaf *van Gelre*, en in het tweede met Conradt, Graaf van *Lutzelenburg* of *Luxemburg*, en die na den dood van hare beide broeders Zutphen erfde.

Hendrik is zijnen vader opgevolgd. Hij bezat even als zijn vader, de voogdij, *advocatia*, der goederen van de abdij Corvey in Noordland, en hield deswege ter leen, in *beneficium*, de hoven (*curtes*) Lunne (tegenwoordig Haselunne), Hundlosen, in het ambt Wildhausen, en Lasdorph of Lastrup, in het ambt Kloppenburg, als eene bezoldiging voor zijnen dienst. Corvey rekende hier ook onder het hof Alarthorp, in het ambt Wildhausen, maar Graaf Hendrik hield staande dat deze goederen zijn eigendom waren. Hij trok ook eenige inkomsten, uit Holewide te Ammeren, tegenwoordig Holwedel, in de voogdij Harpstede, waarop de aanmerking door de abdij gemaakt wordt, dat wijlen Graaf Otto, zich die met geweld aangematigd had, dewijl hij die voogdij niet bezat, maar alleen des Hertogs voogdij (*advocatia ducis*), dat is het hoogste regtsgebied. Vermoedelijk zal na Hendriks dood, het Corveysche voogdambt in Noordland, aan zijnen broeder, Bisschop Theodericus, overgegaan zijn, en dewijl de mannestam van Zutphen, met dezen, zoo veel men weet, uitstierf, kwam het, zooals ook het hoogste regtsgebied (*advocatia ducis*), in andere handen.

Veel meer weet men van Hendrik niet, alleen dat hij, verbonden met Frederik, Aartsbisschop van Keulen, met Godefried, Hertog van *Lothrijk*, en Theodericus, Graaf *van Ahre*, tegen Keizer Hendrik V in het jaar 1114 opstond, en in een gevecht zich dapper, maar niet gelukkig kweet. Indien de brief van zijnen broeder, Theodericus, Bisschop van Munster, waar bij zich erfheer van Zutphen noemt

gedagteekend was, zou men ten minste met zekerheid weten in welk jaar hij niet meer leefde, het geen ons thans onbekend is.

Hij was getrouwd met eene dochter van CUNO VAN NORDHEIM, Graaf van *Bichlingen* en van AMEGENDE VAN ORLAMUNDE, maar haar naam wordt niet gemeld, uit dit huwelijk zijn zeker geene kinderen gesproten, dewijl hij door zijnen broeder THEODERICUS of DIRK is opgevolgd als erfheer der stad *Zutphen* (*heres legitimus oppidi Zutphaniensis*); te gelijk bekleedde hij den bisschoppelijken stoel, zonder dat men het eigenlijke jaar weet, wanneer hij daartoe verkozen is. Van dezen Bisschop THEODERICUS vindt men geene verdere vermelding, dan dat hij getuige is geweest, van GODEBALD, den vier en twintigsten Bisschop van Utrecht, benevens zijn zwager GERHARD, Graaf *van Gelre*, wanneer hij de veenen van Amerongen, Doorn en Coten, aan het kapittel ten Dom afstond, in 1126. Ook is hij bekend, door een brief aan het klooster Rappenberg gegeven. Hij is II Kal. Martii (9 Febr.) of pridie Kal. Maji (30 April), hierin verschillen de schrijvers, van 1127 overleden en zijne zuster ERMGARD volgde hem op, en bragt, door haar huwelijk met GERHARD II, Graaf van Gelder, het graafs. ZUTPHEN in dat stamhuis, waarna de beide graafschappen altijd zijn vereenigd gebleven. Zie voorts ons art. GELDERLAND.

Verder bleven de lotgevallen met die van Gelderland de zelfde; alleenlijk merken wij hier nog aan, dat het graafschap tot in 1576 onder de Spaansche heerschappij is gebleven. In 1579 nam het deel aan de Unie van Utrecht, aan welke het verknocht bleef, ofschoon vooral de afstammelingen van den in 's lands geschiedenis vermaarden LAMORAAL, Graaf van Egmond, die, in 1568, te Brussel onthalsd werd, op onderscheidene tijden hierop aanspraak maakten.

Onder de bijzondere lotgevallen van dit graafschap tellen wij nog eene zware overstrooming van den Rijn in 1552 en 1569, gelijk ook die in het jaar 1754 voorgevallen, en veroorzaakt door het opzwellen van de Berkel, waardoor het geheele omliggende land tot eene aanmerkelijke hoogte onder water stond, en in de stad meest alle kelders en onderscheidene lage straten onderliepen Wijders deelde het graafschap, vooral in de nabijheid der steden Zutphen en Doesborgh, steeds meer of min door de rampen, welke de laatste watervloeden der jaren 1764, 1784, 1799, 1809, en 1814 veroorzaakten.

Het landgebied van ZUTPHEN werd vroeger, behalve de vier bannerijen, op de navolgende wijze verdeeld; als: 1°. het schoutambt van Zutphen, behoorende tot de Hoofdstad, waarin de dorpen en gehuchten van Vorden, Almen, Gorssel, Warnsveld, Wichmond, benevens de adellijke huizen Dorth, den Dam, de Voorst, Eeze, Rijsselt, den Boedelhof, Velde, het Huis-te-Vorden, Hackforth en Brunsberg. 2°. Het landdrostambt van Zutphen, waarin gevonden werden Zelhem, Hummelo, Hengelo, Steenderen, Ruurloo en Doetinchem-Buiten, alsmede de sloten de Leemkule, Kervel, Enghuizen, Hagen, het Huis-te-Ruurlo, Medler, Wildenborch, Brantsenburg, het Huis-te-Baak, Holthuizen, Spaansweert en Heinenoord. 3°. Het regterambt van Doesborgh, bestaande uit het kerspel van Angerlo, met de in- en buitenheemsche dorpen Drempt, Keppel, en de huizen het Huis-te-Keppel, Kell, Bingerden, den Ulenpas en Barlham. 4°. Het schoutambt van Lochem, daar de kreits of kring van Verwolde onder behoorde, de adellijke hofsteden Verwolde, Oolde, Ampsen, Langen, de Cloese,

Diepenbroek, Nettelhorst, Heest en Overlaar. 5°. Het drostambt van Bredevoort, begrijpende het stadje van dien naam, benevens de dorpen Winterswijk, Aalten en Dinxperlo, en de adellijke sloten Waliën, Beurse, Plekkenpol en Walvoort. 6°. De heerlijkheid van Borculo, bestaande uit het stadje Borculo, de dorpen Eibergen en Geesteren, en de edele sloten Tengnagell, Kijveldt, Fokking, Amerschot, Bevervoorde, Marhulsen, Bloyshuis en Botshuis. 7°. De heerlijkheid Ligtenvoorde, met het stadje van dien naam en het Huis-te-Harreveld. 8°. Het erfambt van Anholt. Hieruit blijkt dat het voorm. graafs. Zutphen, weinig meer oppervlakte besloeg dan het tegenwoordige arr. van dezen naam; daar alleen het erfambt van Anholt niet tot dit laatste gerekend werd, maar tot de Pruissische prov. *Rijnland*, regeringsdistrikt *Munster*, kreits *Börken*, behoort.

Aangezien de erfelijke wapenen, tijdens het uitsterven der Heeren van Zutphen, nog niet ingevoerd waren of ten minste nog willekeurig aangenomen, en veranderd werden, zoo is aangaande het wapen dier Graven niets te bepalen; alleen kan men als zeker aannemen, dat indien er een zegel van hen, tot ons was gekomen, men daar op een ruiter te paard met een blind schild zou vinden; en dat Ermgard een langwerpig zegel, waarop een vrouwspersoon verbeeld werd, zal gebruikt hebben. Zoodat het wapen, dat men naderhand aan de Graven van Zutphen toegeëigend heeft, eene hersenschim is, en niets anders dan het wapen, hetwelk de stad Zutphen in latere tijden aangenomen of ontvangen heeft.

ZUTPHEN, arr., prov. *Gelderland*; palende N. aan de Overijsselsche arr. Deventer en Almelo, O. en Z. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. W. aan het arr. Arnhem, W. aan den IJssel, die het van het arr. Arnhem scheidt.

Het is verdeeld in 7 kant., namelijk: Zutphen, Lochem, Groenlo, Aalten, Doetinchem, Doesborgh en Ter-Berg, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 151,088 bund. Men telt er 13,872 h., bewoond door 17,156 huisgez., uitmakende eene bevolking van 102,000 inw., die meest in den landbouw, handel en fabrijken hun bestaan vinden. De koorn- en linnenhandel in dit arr. wordt echter belemmerd door de mindere bevaarbaarheid van den Ouden-IJssel en de Berkel, mitsgaders door de ligterloonen op den IJssel zelven.

ZUTPHEN, kant., prov. *Gelderland*, arr. *Zutphen*, palende N. aan het Overijsselsche kant. Deventer, O. aan het kant. Lochem, Z. aan het kant. Doesborgh, W. aan het kant. Apeldoorn.

Het beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 13,241; bevat drie gem., als: Zutphen, Warnsveld en Gorssel, en telt 2047 h., bewoond door 2942 huisgez., uitmakende eene bevolking van 18,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den handel, vooral in hout, duigen, schors en granen, alsmede in den landbouw, wordende er in dit kant. uitmuntende boter gewonnen. Men heeft er de volgende fabrijken: 6 leerlooijerijen; 2 lijmfabrijken; 1 tapijtfabrijk; 1 steenfabrijk; 1 pottenfabrijk; 1 fabrijk voor saaijet, baai, vijfschaft, builkaken voor oliemolens en alle soorten van breiwerk; 4 olie-, 2 run- en 2 koornmolens, en 2 kleine weverijen en spinnerijen.

ZUTPHEN, distr., prov. *Gelderland*; palende N. aan de prov. Overijssel, O. aan de Pruissische prov. Rijnland, Z. aan het distr. Doesborgh-en-Zevenaar, W. aan den IJssel, die het van het distr. Veluwe scheidt.

Men heeft er de volgende 19 gem.: Aalten, Borculo, Dinxperlo, Ambt-Doetinchem, Eibergen, Gorssel, Hengelo, Hummelo, Laren, Lichtenvoorde, Nede, Ruurlo, Steenderen, Verwolde, Vorden, Warnsveld, Winterswijk, Wisch en Zelhem, en telt er 9722 h., bewoond door 11,685 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 68,000 inw., die meest in landbouw, handel en fabrijken hun bestaan vinden.

ZUTPHEN, klass., prov. *Gelderland*.

Zij is verdeeld in de volgende 4 ringen: Zutphen, Doesborgh, Doetinchem en Winterswijk; bevat 41 gem., met 46 kerken, die door 51 Predikanten bediend worden, en telt 58,000 zielen, onder welke 27,000 Ledematen.

ZUTPHEN, kerk. ring, prov. *Gelderland*, klass. van *Zutphen*.

Zij bevat de volgende 10 gem.: Zutphen, Almen-en-Harfsen, Geesteren, Gelselaar, Gorssel, Laren-Verwolde-en-Oolde, Lochem, Ruurlo, Vorden en Warnsveld c. a. Men telt er 11 kerken, bediend door 15 Predikanten, en heeft er 22,000 zielen, onder welke ruim 10,000 Ledematen.

ZUTPHEN, gem. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, dist., arr. en kant. *Zutphen* (8 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Gorssel, O. en Z. aan Warnsveld, W. aan Brummen en Voorst.

Deze gem. bevat de st. Zutphen, benevens eene buitenwijk de Stads-Hoven genaamd, met den Overmarsch, op den linkeroever van den IJssel; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1229 bund. 37 v. r. 8 v. ell., waaronder 1010 bund. belastbaar land; telt 2421 h., bewoond door 2546 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 12,400 inw.

De Hervormden, die er ruim 9200 in getal zijn, onder welke 4000 Ledematen, maken eene gemeente uit, welke tot de klass. en ring van *Zutphen* behoort, en door 5 Predikanten bediend wordt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Petrus Gellius Faber de Bouma, die in het jaar 1580 herwaarts beroepen werd van Nijmegen; verdreven door de Spanjaarden bij het innemen der stad in 1583, is hij daarna te Lehr in Oost-Friesland tot Leeraar aangesteld. Na het verdrijven der Spanjaarden, in 1591, was de eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, Gerardus Keppel, die in genoemd jaar herwaarts kwam en in het jaar 1592 overleed. De eerste tweede Predikant was Hermannus Haverkamp, die in het jaar 1591 herwaarts kwam en in het jaar 1593 overleed. De eerste derde Predikant was de reeds genoemde Petrus Gellius Faber de Bouma, die in het jaar 1591 herwaarts kwam en in het jaar 1604 overleed. Wie de eerste vierde Predikant geweest is, blijkt niet. De eerste vijfde Predikant was Johannes Florentius Martinet, die in het jaar 1775 van Edam herwaarts kwam en in 1795 emeritus werd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad, onder approbatie van den Koning.

Onder de hier gestaan hebbende Predikanten verdienen melding: Willem Baudartius, een der reviseurs van den Statenbijbel, van 1597—1641 en de door zijne schriften bekende Johannes Florentius Martinet, van 1775—1795.

Vroeger bestond hier mede eene Waalsche gemeente, welke na het vertrek van den Predikant G. de Serière, naar Oost-Indië, in het jaar 1821 bij de Herv. gem. is ingelijfd.

De Doopsgezinden, die men er ongeveer 110 telt, maken, met eenige uit de nabuurschap, eene gem. uit, welke ongeveer 150 zielen,

onder welke 70 Ledematen, telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest MATTHEUS HESSELINK, die in het jaar 1796 herwaarts kwam, en in het jaar 1802 naar West-Zaandam vertrok. Het beroep geschiedt door de broederschap.

De Evangelisch-Lutherschen, die er ruim 250 zijn, maken, met eenige uit de nabuurschap, eene gem. uit, welke tot de ring van *Groningen* behoort, ongeveer 300 zielen telt, en door éénen Predikant bediend wordt. De eerste, die aldaar als vasten Leeraar gestaan heeft, was WILHELMUS NOTHALL, die in 1650 beroepen is en in 1681 opgevolgd werd door THEODORUS WITTENIUS. Vóór dien tijd ontbood men nu en dan eenen Leeraar van andere plaatsen, ter bediening van Doop en Avondmaal, en behielp men zich met eene leerrede uit een of ander boek voor te lezen, terwijl men vóór en na dat lezen gezangen zong.

De Roomsch-Katholijken, welke er ruim 2300 in getal zijn, maken, met die uit de gem. Gorssel en Warnsveld, eene stat. uit, welke tot het dek. van *Gelderland* behoort; door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt, en een getal van ongeveer 2900 zielen, onder welke ruim 1600 Communikanten, telt.

De Israëlieten, die er ongeveer 500 wonen, maken, met die uit de naburige gem., eene ringsynagoge uit, welke ongeveer 600 zielen telt en waarin de dienst door eenen Voorlezer verrigt wordt.

Men heeft in deze gem., behalve een zeer goed ingerigt Gymnasium, eene Teekenschool, voornamelijk tot onderwijs in de doorzigt-, hand- en bouwteekenkunde voor jeugdige handwerkslieden; drie Stads Nederduitsche Burgerscholen, waarvan eene tot tusschenschool dient; eene Armenschool; eene School voor Israëliten; eene Fransche Avondschool voor jongens; een Stedelijk Instituut voor opvoeding en onderwijs, waar onderwijs wordt gegeven in de Fransche taal en waaraan twee Kostscholen voor Jongeheeren verbonden zijn; eene Fransche kost- en dagschool voor Jongejufvrouwen en twee Bewaarscholen.

De stad ZUTPHEN ligt 6 u. N. N. O. van Arnhem, 3 u. Z. van Deventer, aan den regter oever van den IJssel, ter plaatse waar deze de Berkel opneemt, in een schilderachtig oord, op 52° 8′ 24″ N. B., 23° 51′ 39″ O. L.

De juiste tijd van de stichting der stad is onzeker, echter klimt die tot hooge oudheid op; trouwens de nabijheid der in voormalige tijden zoo vermaarde handelstad Deventer, en de geschikte ligging, bij de uitwatering van den Berkel in den hoofdstroom den IJssel, geeft voor dit vermoeden den gereedsten grond. In 1050 wordt zij vermeld, als eene plaats in het graafschap Hamelande, onder den naam van ZUTFENO. In 1095 wordt zij eene *oppidum* of stad genoemd. De geschiedenis leert ons nog, dat BURCHARD, de vijf en twintigste Bisschop van Utrecht, de handvesten en geschriften, de voorregten der hoofdkerk van ZUTPHEN vermeldende, reeds in het jaar 1105, op verzoek van den toemaligen Graaf OTTO, die de kerk na eenen geweldigen brand had doen herbouwen, zou hebben vernieuwd, uit hoofde die papieren door den hoogen ouderdom bijna onleesbaar waren geworden.

ZUTPHEN heeft met de meeste andere steden gemeen, dat zij, van tijd tot tijd, is vergroot geworden. Van daar de benaming van *Oude-Stad* en *Nieuwe-Stad* gegeven aan twee bijzondere gedeelten, waarvan de eerste veel vroeger, dan de andere, in wezen was. De

Oude-Stad (in later tijd zeer uitgebreid door de Laar- en Hospitaalwijken), die aanmerkelijk grooter is dan de *Nieuwe-Stad*, ligt in het Zuiden, en de andere in het Noorden. Zij worden door den Berkel, van elkander gescheiden: zoo echter, dat zij door drie bruggen, binnen de stad, met elkander gemeenschap hebben. Eene derde wijk dezer stad, genaamd de Voorsteden, is, hoewel grooter in oppervlakte dan de *Nieuwe-Stad*, echter minder bebouwd. Het is het oostelijke deel der stad, door den ouden hoofdwal van de *Oude-Stad* afgescheiden.

De stad ontleent vermoedelijk haren naam van de veenen, die men, in vroegere tijden, zoo op den grond der stad zelve, als in de nabijheid vond, zijnde alzoo eene verbastering van Zuidveen of Zuidsveen, gelijk men nu nog in de nabuurschap der stad bruggen vindt, die onder den naam van *Noordveensche* en *Oostveensche* bekend zijn. Anderen houden den naam voor eene verbastering van Zoutveen of Zoutsveen, welken naam men vroeger gaf aan de veenen, die niet geschikt waren, om uit den asch zout te stoken. Weder anderen leiden den naam, ofschoon met minder grond, af, van de *Usipeten*, eenen Germaanschen volkstam, die tegelijk met de Marsen, alhier zouden gelegerd geweest zijn, meenende men, dat de benamingen *Marschpoort*, *Marsch* en *Overmarsch* hiervan nog herkomstig zouden zijn. Dit gevoelen wordt echter wedersproken door de opmerking, dat thans nog in eenige streken van ons Vaderland, eenen oord, voor goed weiland geschikt, *marsch* of *meersch* genaamd wordt. In zeer oude brieven is de stad ook onder den naam van Sutphen bekend.

Daar Zutphen een der oudste hanzeesteden was, is zij weleer door den handel der ingezetenen beroemd geweest. Er zijn nog oude brieven voorhanden, waarbij de Koningen van Denemarken die van Zutphen uitnoodigen, om hunne koopmanschappen naar het Noorden te brengen. Tegenwoordig is de buitenlandsche handel gering. De binnenlandsche handel is echter een voorname tak van bestaan der ingezetenen, wordende deze hier inzonderheid sterk in hout gedreven, hetwelk meerendeels in vlotten van den Rijn over den IJssel, even als per as langs de straat- en grindwegen en langs de Berkel, wordt toegevoerd en vele lieden werk verschaft, doordien het hier in de IJsselschepen wordt geladen, verwerkt of per as verzonden. In 1829 voeren hier van daan 497 schepen den IJssel af en kwamen er 510 aan, die voor het grootste gedeelte met schors, kuiphout en wat dies meer zij, waren beladen. In 1847 waren aan de kaai geladen 437 en gelost 737 schepen; in 1848 geladen 436 en gelost 605 schepen. In 1849 hebben 669 schepen, metende 32,795 tonnen, aan de IJsselkade te Zutphen gelost en 390 schepen, metende 19,746 ton, aldaar geladen; zijnde vooral gelost cichoreiwortel, katoen, haver, hooi, timmerhout, kalk, koeken, grus en kolen, lompen, turf en zout; en geladen aardappelen, klompen, beenderen, rogge, timmerhout, klaphout, duigen en staven, schors, spek en startstukken of hede. Voorts worden aldaar jaarlijks ruim 1800 voer brandhout, deels over de Berkel, deels met wagens aangebragt: genoegzaam al dit kuiphout, en wat verder van dien aard aan de verschillende houtwallen langs den IJssel ingescheept wordt, wordt naar Holland en elders tot gerief van den boterhandel, voor haring- en ansjovisvaatjes, emmers, karnen enz. verzonden, en ook het brandhout grootendeels afgeleverd naar de Hollandsche steden. Ook bestaan hier elf beurtschepen en eene stoombootdienst. In 1849 zijn opgevaren 1108 schepen en afgevaren 1263

schepen, en zijn, voor Zutphen bestemd, over den IJssel aangekomen, tien houtvlotten, metende 89,350 vierkante voeten.

De handel in granen is hier sedert eenige jaren zeer vermeerderd, terwijl voor den vervoer van allerlei voortbrengselen door de uitmuntende straat- en grindwegen, die buiten alle de poorten der stad zijn aangelegd, de beste en gemakkelijkste gelegenheid bestaat. Drie wekelijksche markten, welke des Dingsdags, des Donderdags (deze is de voornaamste) en des Zaturdags gehouden worden, geven den land- en tuinlieden de beste gelegenheid, om de voortbrengselen van hunnen grond te gelde te maken, en voorzien den stedeling gedurig van al het noodige tot zijn levensonderhoud, terwijl zij, tevens aan de onderscheidene winkels geen gering vertier verschaffen. In 1848 zijn op de weekmarkten onder anderen verkocht 6910 mud tarwe, 49,470 mud rogge, 4344 mud boekweit, 1055 ½ vaatjes en 69,000 ponden boter, benevens 32,155 ponden varkensvleesch; voorts is aan den afslag verkocht voor 5554½ guld. zee- en riviervisch.

Ook heeft men te Zutphen twee jaarlijksche leermarkten, welke invallen den 21 Junij en den 1 November; twee doek- en wasmarkten; twee wolmarkten; vier varkensmarkten; een ganzenmarkt; doch vooral elf veemarkten, waar veel runderen, schapen, varkens en paarden worden aangebragt. De zoogenaamde vette beestenmarkten, welke op den laatsten Donderdag in October en op de twee eerste Donderdagen in November worden gehouden, zijn de voornaamste. In 1848 zijn op die markten aangebragt 6190 runderen, 2846 schapen, 4895 varkens en 135 paarden; terwijl op de drie bedoelde najaarsmarkten alleen aanwezig waren 3483 runderen. Voorts heeft men er nog twee andere vrije markten: de eene de Meimarkt genaamd, invallende den laatsten April, de andere de kermis, beginnende den tweeden Maandag in Augustus; deze zijn echter bij lange niet meer van dat belang als vroeger, terwijl zij thans slechts door weinig vreemde kooplieden bezocht worden. Op de Meimarkt, welke veertien dagen voor en na Meiavond gehouden werd, mogt voorheen niemand, binnen de stad, om schuld, in zijne persoon of goederen, bekommerd worden, ten ware de schuld, op de zelfde markt, in het zelfde jaar gemaakt ware.

Onder eenige fabrijken, die hier voorhanden zijn, behoort ook de tapijtfabrijk, die vroeger een groot aantal werklieden bezig hield en een aanzienlijk vertier had. Tot op het jaar 1824 bestond te Zutphen sedert eenen geruimen tijd eene stadswolspinnerij en breijerij, die wel aan vele behoeftigen werk verschafte, en zoo op de wering der bedelarij als op den zedelijken toestand der minvermogenden, eenen gunstigen invloed had, maar wier geldelijke toestand, jaarlijks een aanmerkelijk tekort opleverende, hare ontbinding raadzaam maakte. Om intusschen met de opheffing van deze inrigting haren weldadigen invloed niet geheel te verliezen, ging het stedelijk Bestuur in het genoemde jaar eene verbindtenis aan met eenen bijzonderen fabrijkant, welke reeds het kosteloos genot van een stadsgebouw bezat, waarbij deze, voor de betaling eener jaarlijksche som van 850 guld. uit de stadskas, de verpligting op zich nam, om aan alle behoeftigen, boven de veertig jaren oud, spin- of breiwerk (hetwelk aan de huizen verrigt wordt) te verschaffen. De verdiende dagloonen zijn echter zoo matig, dat zij slechts tot eene geringe ondersteuning verstrekken. De evenredigheid der behoeftigen staat als 1 tot 12 of ruim 8 van de 100 zielen. Er worden hier mede nog gevonden: 6 leerlooijerijen,

2 lijmfabrijken, een paar kleine weverijen, 1 steenfabrijk, 1 pottenfabrijk en 4 olie-, 2 run- en 2 koornmolens.

De stad ZUTPHEN bezat oudtijds onderscheidene aanzienlijke voorregten. Zoo had zij het regt, om geld te munten, bij vergunning van de Duitsche Keizers, al van ouds bezeten. Die van ZUTPHEN waren vroeger ook door geheel Gelderland en op onderscheidene andere plaatsen tolvrij. Zij mogten niet buiten hunne stad in regten betrokken worden. Sommigen teekenen aan, dat de stad dit voorregt, eerst in het jaar 1310, door HENDRIK IV, Roomsch Koning, zou geschonken zijn. Doch anderen toonen, dat het, reeds in het jaar 1190, van Graaf OTTO verkregen, en door Hertog ARNOUD, in het jaar 1452, bevestigd geworden is. De gedingen over leenzaken, den Zutphenschen regten onderhoorig, werden, binnen de stad, in de opene lucht, onder eenen eikenboom, op 's Gravenhof, uitgewezen. Ook werd hier digt bij, onder eenen lindenboom, over de *laaten goederen* regt gedaan.

De stad is eene vesting, welke onregelmatig versterkt is, en met hare buitenwerken eene vrij ronde gedaante heeft van ruim 1400 ell. middellijn. De gebrekkige hoofdwal heeft 12 bolwerken, genaamd: Marschpoort-, Molen-, Tralie-, Staten-, Duc d'Albe-, Prinsen-, Vervallen-, Katten-, Oudemolen-, Galgen-, Slijk- en Bourgogne-bolwerk. De walgang is grootendeels met hooge boomen beplant en heeft eene uitgestrektheid van 3800 ellen. Aan de landzijde liggen, vóór den hoofdwal, vijf kleine raveljintjes en de stad is aan die zijde ingesloten door eenen bedekten weg met glacis en voorgracht, waarvan een groot gedeelte tot tuin en wandeling gebruikt wordt. Alle deze werken zijn van aarde, behalven dat gedeelte, hetwelk de zoogenaamde wijk, de Voorsteden, insluit tot aan het Galgenbastion en het front langs den IJssel, en zijn meest allen voorzien van breede en diepe grachten. Buiten de vesting liggen nog: vóór de Vischpoort het hoornwerk Coehoorn, met raveljin, natte grachten en bekleedingsmuren; vóór de Hospitaalspoort de drie lunetten Wambuis; buiten de Laarpoort eene lunette van Hooff; buiten de Nieuwstadspoort vier lunetten van Coehoorn; op de Marschweide vier kleine lunetten of flèches en ten N. van de vesting het fort de Pol. Zie dat woord. In den hoofdwal zijn 5 poorten: de Nieuwstads-poort, de Laar-poort, de Hospitaal-poort, de Vischpoort en de Marsch-poort, die allen overwelfd zijn, benevens nog eenige poternen, waaronder het Hazepoortje voorkomt.

De Nieuwstads-poort is, bij het aanleggen der vestingwerken, in het laatst der zeventiende eeuw, door het voormalig klooster IJzendoorn gebroken, en men ziet daar nog eene buiten- en binnenpoort.

De Laar-poort draagt hoogstwaarschijnlijk dien naam naar het d. Laren: bij enkele schrijvers wordt zij ook wel de Lochemsche-poort geheeten. De binnenpoort is een fraai gebouw, prijkende met een uurwerk.

Van de Hospitaals-poort of Spitaals-poort is in 1824 de hooge binnenpoort afgebroken. Deze poort is alzoo geheeten naar het Hospitaliter-klooster, hetwelk in de nabijheid was gelegen.

De Visch-poort heet alzoo, om rede de IJssel voormaals regt op deze poort aanliep, hierna eenen bogt vormde tot aan de Emperbrug, en dan bij het huis te Sinderen uitkwam. Om het geweld van den stroom van de Vischpoort, 's Gravenhof en de Groote kerk af te weren, heeft men in 1356, met goedkeuring van Graaf REINOUD III,

den IJsel eenen anderen loop gegeven, en, door eene grift afgeleid naar de zuidzijde tot aan Sinderen. Het binnenwater bij Empe heet thans evenwel nog de Oude-IJssel. Men heeft hier ook eene binnen- en eene buitenpoort.

De Marschpoort, aan het einde der *Markt*, zou, volgens sommigen, haren naam ontleenen van den Germaanschen volkstam *Marsen*, welke, zoo men meent, op den grond der stad gelegerd waren, doch andere beweren met meerder grond, dat zij dien draagt, doordien zij geleidt naar die grasrijke streek, welke onder den naam van de Marsch bekend is. Nog voor ettelijke jaren had men eene buiten- en eene binnenpoort: de laatste, welke een zeer hoog gebouw was, en vroeger wel eens tot vesting diende, is nu geheel afgebroken en door een open ingang vervangen.

Men heeft hier eene schipbrug over den IJssel. Op 30 ellen beneden de schipbrug heeft de rivier eene breedte van 95 ellen bij middelbaren rivierstand, doch indien, door hoogen waterstand, de tegenover de stad liggende uiterwaarden overstroomen, dan wordt hare breedte 230 tot 300 ellen. Uit dien hoofde is de genoemde schipbrug verbonden met eenen veerdam, welke over den uiterwaard ligt, die dan wordt weder vervolgd door eene doorlaatbrug, welke tot aan den Kanon- of Linker-IJsseldijk strekt, en dienstig is voor de vrije doorstrooming van het opperwater. De verschillende deelen van deze gemeenschap der beide oevers, hebben daardoor eene gezamenlijke lengte van 248.20 ellen, als: 1°. eene vaste jukbrug aan de stadszijde, met eene ophaalbrug tot doorlaat voorzien, te zamen lang 17.20 ellen; 2°. eene schipbrug met doorlaat, rustende op 8 vaartuigen, lang 64 en breed 3.85 ellen; 3°. eene vaste jukbrug, lang 8.50 ellen; 4°. een veerdam, lang 61.50 ellen, en 5°. eene houten doorlaatbrug, rustende op 25 jukken, lang 97 en breed 5,05 ellen. Deze gemeenschap is het eerst dusdanig zamengesteld in 1605, in plaats van eene brug, met vaste jukken, welke de scheepvaart hinderlijk was en aangelegd ter vervanging van eene reeds vroeger bestaan hebbende, welke in den Spaanschen oorlog vernield was.

De Nieuwe haven, zijnde tevens de uitlosing der Berkel, is aan haren mond, breed 6.80 en gemiddeld diep 2.50 ell.

De stad is aan de landzijde door eenige belangrijke en schilderachtige bouwvallen van vroegere versterkingen omgeven, waaronder vele nog deels aanwezig zijnde deels afgebroken torens; van daar dan ook, dat Zutphen voormaals wel eens de *Torenstad* genoemd werd. Desniettegenstaande heeft de stad, welke met ruime straten en schoone gebouwen voorzien is, een zeer modern voorkomen. De bouwval over den Berkel bestaat uit de overblijfselen van een kasteel, hetwelk in vroegere eeuwen tot verdediging der stad diende, en waarin men nog duidelijk de schietgaten, poortjes enz. kan ontdekken. Aan den zuidelijken wal vindt men den Droogenapstoren, aldus geheeten naar eenen vroegeren bewoner Thonis Droogenap, die omstreeks het midden der zestiende eeuw leefde en als Stadsmusicus werd bezoldigd. In het jongste gedeelte der stad heeft men eene fraai beplante wandeling, de Boompjeswal genaamd, een plekje aan den zoom der gracht, hetwelk door schoone lindenboomen overschaduwd en met het schitterendste gebloemte beplant is.

Onder de voorname pleinen in Zutphen, kan men noemen de Groenmarkt en het zoogenaamde 's Gravenhof. Van minder uitgestrektheid zijn: de Hout-en-Turfmarkt, de Zaadmarkt en de Vischmarkt, welke laatste bij de Marsch-poort gehouden wordt.

Zutphen beslaat, binnen de wallen, eene oppervlakte van 50 bund. 15 v. r., waaronder 37 bund. 92 v. r. 70 v. ell. belastbaar land. Men telt er, binnen de wallen, 2252 h. en 11,350 inw., zijnde de inw. in de laatste vijftig jaren met een aantal van ongeveer 5500 vermeerderd; een aanwas, gedeeltelijk toe te schrijven aan hare gezonde ligging, mitsgaders aan het niet bestaan van stedelijke belastingen, om welke elders te ontgaan, zich vele ingezetenen uit andere plaatsen hier hebben gevestigd, maar ook aan de toenemende welvaart. Van ouds was deze stad mede reeds wegens den rijkdom harer ingezetenen vermaard, waarom zij *het rijke* Zutphen genoemd werd (1).

Onder de wereldlijke gebouwen komt in de eerste plaats in aanmerking het Stadhuis. Het bestond weleer uit een gebouw, dat volgens eenen ouden en zeer grilligen smaak was opgetrokken en eene zeer zonderlinge gedaante had. Het had drie voorgevels, die allen op eene verschillende wijze gebouwd waren, doch in het begin der achttiende eeuw onder eene lijst werden gebragt. In 1823 en volgende jaren is dit gebouw op eene smaakvolle wijze vernieuwd en van eenen schoonen voorgevel voorzien.

Aan het Stadhuis grenzende en daarmede een geheel uitmakende, in de *Hofstraat*, zijn de Gebouwen, ten gebruike dienende voor de Arrondissements-regtbank van dit kwartier, die nu ook op eene smaakvolle wijze veranderd zijn. Vooral opmerkelijk is hier de buitengemeen groote zaal, aan wier einde eene afteekening der stad van voor het jaar 1597 te bespeuren is. Tot dit gebouw behooren ook nog onderscheidene zalen voor de Regters en griffie, benevens gevangenissen voor hen die correctioneel gestraft zijn. Men bewaart hier nog ettelijke strafwerktuigen van vroegere eeuwen.

Het zoogenaamde Stads-wijnhuis, aan de *Markt*, heeft eenen zeer fraaijen, kunstigen toren met twee omgangen, en een uitmuntend fraai klokkenspel, van 36 klokken, door den beroemden Hemony gegoten. Tot dit gebouw behooren de Stadswaag en Hoofdwacht. Uit onderscheidene afschriften blijkt, dat de poort der Waag in 1618, de toren zelve in 1627 en de balustrade, voor het Wijnhuis, in 1660 moeten zijn gebouwd. Hetgeen men verhaalt, dat eene rijke weduwe, door het doen bouwen van den toren, de door haar verdiende doodstraf zoude hebben afgekocht, kan men gerustelijk onder het getal der fabelen rekenen.

Eertijds zag men, niet ver van de Vischpoort, de overblijfsels van het Oude Hof der Zutphensche Graven. De plaats daaromtrent, vroeger met boomen beplant, wordt nog het 's Gravenhof geheeten.

Militaire gebouwen zijn er niet, dienende eenen ouden toren in het *Statenbolwerk* tot Berging van buskruid.

De Kazerne, bij de *Nieuwstads-binnenpoort*, is een overblijfsel van het vrouwenklooster IJzendoorn.

Het Postkantoor is in de *Lange-Hofstraat*, en het Station der Paardenposterij op de *Groenmarkt*.

De Herv. hebben te Zutphen twee kerken, de Groote- of St. Walburgskerk en de Broederenkerk.

---

(1) Men was toch van ouds gewoon, ten aanzien van elk der vier hoofdsteden van Gelderland (Roermond nog mede daaronder begrepen) een bijzonder bijwoord te gebruiken ter aanwijzing van hare hoedanigheid en te zeggen: dat *Nijmegen* was *de oudste*, *Roermond de grootste*, *Arnhem de lustigste* en *Zutphen de rijkste*.

De Groote- of St. Walburgskerk, aan het *'s Gravenhof*, is reeds in de allervroegste tijden gesticht, want zij werd vóór 1105 door brand geheel vernield. Als Otto, Graaf van Zutphen, deze kerk weder opgerigt en van den grond opgehaald had, heeft Burchardus, de drie en twintigste Bisschop van Utrecht, die, in 1105, op zijn verzoek ingewijd, en de H. H. Petrus en Walburgis toegeëigend. Op Palmzondag van 1446 sloeg de bliksem in den toren der kerk. Welhaast stond deze in volle vlam en brandde zoo hevig, dat de zes klokken, er in hangende, geheel versmolten. Het instorten des torens vernielde het middelste gedeelte der kerk en het zuidelijke kruispand; maar reeds vóór het jaar 1499 herrees, door giften uit stadskas en door bijdragen van godvruchtigen, eén bijna geheel nieuw gebouw uit de asch, en de toren stond weder daar, fraaijer dan voorheen, ter hoogte van 342 voeten (ruim 107 ell.) boven de oppervlakte van den grond. Nogmaals sloeg het onweder, op den 29 Maart 1600, in de spits van den toren, en deze brandde tot op het metselwerk toe af, zonder evenwel deze keer een merkelijk nadeel aan het kerkgebouw zelf te doen. Zeven en dertig jaren duurde het eer men aan eenen herbouw dacht, maar toen bouwde men eene nieuwe torenspits, in den tegenwoordigen toestand, met leijen en koper gedekt, zijnde merkelijk lager dan voorheen, hebbende de toren nu de hoogte van ongeveer 77 ell., doch veel prachtiger, en daarbij tegen de ongevallen van de lucht met steen en koper voorzien. In deze kerk plagt het gebeente van den H. Martelaar Justus bewaard te worden, van wien in het Roomsche martelaarsboek op den 18 October aangeteekend staat, dat hij nog een kind zijnde, ten tijde der Diocletiaansche vervolging onder den Landvoogd Rictiovarus, in het gebied van Beauvais, voor het geloof ter dood is gebragt. Deze kerk praalde met een kapittel van 12 Kanonniken, waarin van den eersten begin af was vastgesteld, dat de zes oudste Kanonniken, dat is die het langst van allen eene Kanonnikdij bezeten hadden, tot Priesters moesten ingewijd zijn, de vier daaropvolgenden tot Diakenen en de twee jongsten moesten tot Onderdiakenen zijn ingewijd. Deze 12 Kanonniken hadden eenen Deken aan het hoofd. De Proostdij werd den nieuwen Bisschop van Deventer voor een gedeelte van zijnen bruidschat toegeleid, maar hij heeft ze nooit in bezit genomen, omdat ze nog bezeten werd door Johan Schenck, die den Bisschop overleefde en bij zijn leven niet uit het bezit treden wilde. Dit ambt van Proost was eertijds, volgens Pontanus, van zulk een aanzien, dat het somtijds door de Graven is bekleed geweest. Ook stond de Proostdij, met alle de Kanunnikdijen, ter benoeming van de Graven. De Kanunniken hielden hun verblijf in de Proostdij, zijnde een gebouw aan het einde der *Markt*, bij den Drogenapstoren, waaruit men, zooals wordt verhaald, door eenen onderaardschen gang in het koor der kerk zoude hebben kunnen komen, om de dienst te verrigten. Volgens oude schrijvers zouden Otto I en Sophia, door wier huwelijk zij stellen, dat Gelder en Zutphen vereenigd werden, de stichters van dit kapittel geweest zijn. Sommigen meenen ook dat zij in het midden der kerk zijn begraven, en dat de sierlijk bewerkte, twaalfkantige, ijzeren, vroeger vergulden, kroon, prijkende met de namen van Jezus, Maria en de twaalf Apostelen, als ook met eene menigte bijsieraden, welke nu op het koor hangt, voormaals boven hun graf hing. Dit kan echter niet zoo zijn, want Otto van Nassau en Sophia van Zutphen zijn denkbeeldige personen; welligt echter wordt Graaf Otto van Zutphen, de tweede van dien naam, bedoeld. Reeds in 1450 waren de Kanunniken op St. Thomasdag

gewoon op het gemelde graf den lofzang ter eere van de H. Moedermaagd te zingen. In 1432 op St. Jacobsavond heeft Hertog Arnoud, die toen op het slot Rozendaal was, aan het kapittel vergund, dat het niet gedagvaard mogt worden dan in tegenwoordigheid en in de kamer van den Hertog. Door de milddadige godvruchtigheid der volgende tijden zijn, na het stichten der kanunnikdijen, ook nog de volgende vikarijen gesticht: de vikarij van het *H. Sakrament*, de vikarij van den H. Severinus, de vikarij van den H. Michaël, de vikarij van het *H. Kruis* en de *H.H. drie Koningen*, doch deze laatste vikarij is naderhand vernietigd en hare inkomsten met de kerktimmeraadje vereenigd. Die inkomsten bedroegen in 1572, 500 daalders, en werden door de kerkmeesters, die door den Raad verkoren werden en geen rekenschap behoefden te doen, besteed, om het gebouw der kerk te onderhouden en de behoeftigen in hunnen nood te verligten en bij te staan. De vikarij van den H. Bartholomeus; die van de H.H. *Onnoozele Kinderen* en de Apostelen Philippus en Jacobus; die van de H.H. Martinus en Maria Magdalena, en die van de H. Margaretha, in de zoogenaamde *'s Graven-Kapelle*, wiens bezitter geen deel had in de dagelijksche uitdeelingen, die de bewoners van het koor en van de kerkelijke getijden genoten. Deze vier laatste vikarijen stonden ter benoeming der Graven van Zutphen. De vikarij van de H.H. Ludgerus, Paulus, Cunera en Walburgis, wiens bedienaar gehouden was vijf missen ter week te zeven ure te lezen en het koor bij te wonen. Deze vikarij stond ter vergeving van den bedienaar der kerk, die te zamen koster en klokluider was, en was den 3 April 1505 gesticht door Harmen Brushof, Jutte Brushof, zijne huisvrouw, en Antonia Sterins. De stichting werd door het kapittel en door Frederik van Baden, den zes en vijftigsten Bisschop van Utrecht, goedgekeurd. De vikarij van de H.H. Apostelen Andreas, Matthias, Paulus en Mattheus, wiens bezitter om de andere week de eerste dienst moest lezen. Deze vikarij is in 1327 gesticht en begiftigd door den Deken Gerlacus. De vikarij van de H. Barbara, wiens bedienaar de zelfde verbindtenissen had als de evengemelde Vikarissen, waarom de bezitters van beide deze vikarijen *Primissarii* of eerste mislezers genoemd werden. De vikarij van de vier Heilige Leeraars der kerk, en de H.H. Adrianus, Erasmus, Fabianus en Sebastianus, welke vikarij in de nieuwe kapel achter het koor door de burgers opgerigt is, in het jaar 1435, en waaraan de Bisschop Rodolphus zijne goedkeuring gegeven heeft den 19 April 1445. De bedienaar der vikarij was verpligt te resideren en het koor bij te wonen. De vikarij werd bij beurten door het kapittel en de stadsoverheid vergeven; doch met dit beding, dat een inboorling moest voorgaan, maar ten minste zijn achttiende jaar bereikt hebben. Voorts waren er nog de vikarij van de H.H. Apostelen Petrus en Paulus; die van den H. Laurentius; van de H.H. Apostelen Simon en Judas; van de H.H. Anna en Nicolaus; van den H. Lambertus; van de H. Catharina; van de H. Agnes; van de H. *Maagd en Martelares* Cecilia; van de H.H. Thomas en Antonius; van de H.H. Sebastianus en Elizabeth; van de H. *Maagd* Maria en den H. Christoffel, en van de H. vier Martelaren. Men ziet in deze kerk nog eene koperen doopvont, welke voor de schoonste en grootste der Noordelijke gewesten wordt gehouden. Het zware deksel wordt door middel van eenen ijzeren hefboom er afgenomen, welke zoodanig is ingerigt, dat men slechts een kogel, van ruim 20 oude ponden zwaar, er behoeft aan te hangen, om met de geheele zwaarte des deksels evenwigt te maken. Men verhaalt, dat Kerkmeesteren

die doopvont in der tijd Prins Frederik Hendrik hebben aangeboden, om er geschut van te gieten, maar dat deze de aanbieding van de hand wees, zeggende: » dat het onvergeeflijk zoude zijn een » kunststuk te vernietigen, waarvan men zeggen koude, dat hij die » in Zutphen geweest was en dit niet gezien had, ook Zutphen niet » had gezien." De doopvont heeft ondertusschen veel van haren luister verloren. Reeds in den Spaanschen tijd zijn er onderscheidene beelden van weggeraakt. In het midden van het deksel ziet men iemand nederknielen, die, door een ander, van boven, met water overstort wordt, terwijl een derde een doek of kleed vasthoudt. Rondom zijn de beelden der Apostelen en Evangelisten. Volgens het omschrift der doopvont, is zij gemaakt door Gillis van Eynde, op bevel van de Kerkmeesteren Jan Abssak en Franssen de Witt. Voorts ziet men hier, boven den grafkelder van het oud adellijke huis der Heeckerens, eene fraaije marmeren graftombe, versierd met de borstbeelden van Evserard van Heeckeren, Heer *van Nettelhorst-en-Enghuizen*, en Landdrost van het graafschap Zutphen en Maria Torck, zijne gemalin. Onder deze beelden zijn twee kindertjes, met omgekeerde en uitgebluschte toortsen, uitgehouwen, en in het midden, een phenix, uit zijne asch herlevende. Lager ziet men doodshoofden, zandloopers en dergelijke zinnebeelden van de kortheid en broosheid des menschelijken levens. Rondom zijn de zestien adellijke kwartieren der geslachten van Heeckeren en Torck uitgebeeld. Dit alles vertoont zich wit op eenen grond van zwart en geel marmer. Bij het gestoelte der regering zit nog eenen kanonkogel in eene pilaar; men zegt dat deze er door de Spanjaarden, gedurende de godsdienstoefening is ingeschoten, bij gelegenheid van de belegering, in 1572, der stad overkomen, zooals mede in eene roode glasruit, achter den predikstoel wordt aangewezen. De kerk is wijders voorzien met een keurig orgel van vijf en twintig registers, twee klavieren en een pedaal, door den beroemden orgelmaker Baders, voor omtrent twee honderd jaren, gemaakt. Dit orgel, hetwelk in 1816 en 1818 geheel vernieuwd is, beveelt zich door sierlijke netheid voordeelig aan. In een afzonderlijk vertrek der kerk vindt men eene bibliotheek, welke een aanmerkelijk getal oude boeken en handschriften bevat, waarover eertijds een der Professoren der toen bestaande doorluchtige school het opzigt had; deze stond voor iedereen open, maar dewijl er, in het begin der zeventiende eeuw, eenige boeken zoek raakten, werd door de stedelijke regering besloten, de boeken aan het boveneinde van de lessenaars waarop zij liggen, vast te ketenen. In deze boekenzaal wijst men ook nog de zoogenaamde duivelsklaauwen, welke evenwel niets anders zijn, dan hondepooten, die in de steenen zijn ingedrukt vóór dat zij gebakken en dus nog week waren. Men verhaalt hier ook nog van eenen zeevisch, die door eene hoos op het dak dezer kerk is geworpen en aldaar gevangen.

De Broederenkerk, op het *Broederenkerkhof*, in het middengedeelte der stad staande, is mede van zeer hoogen ouderdom en behoorde vóór de Hervorming aan het konvent der Dominikanen of Predikheeren. In 1824 en 1825 is deze kerk van binnen geheel vernieuwd en vertimmerd, zoodat zij nu, door meerendeels rondloopende banken, eene rotonde vormt, aan wier eene einde de predikstoel en aan het andere het fraai vernieuwd orgel, uit de gesloopte St. Janskerk van Arnhem afkomstig, prijken, die beide zeer sierlijk bewerkt zijn. Men heeft in deze kerk volstrekt geene stoelen, terwijl velen meerendeels vernieuwde glasramen een helder licht verspreiden. Met regt kan men deze kerk

voor eene der netsten onzes Vaderlands rekenen. Zij wordt des avonds, gedurende de godsdienstoefening, door Engelsche lampen verlicht. Vroeger werd in deze kerk des Zondags voor de Waalsche, en des Vrijdags 's morgens voor de Nederlandsche Hervormde gem. gepredikt. Na het te niet gaan der eerstgenoomde gem., is zij echter nog alleen bij de Herv. in gebruik.

De kerk der Doopsgezinden, op den *Apestad*, is een klein, doch net gebouw, zonder toren of orgel.

Vóór het jaar 1690 behielpen de Evangelisch-Lutherschen te ZUTPHEN zich met een huiskerkje, in de *Beukerstraat*. In het gezegde jaar werd echter de tegenwoordige kerk dier gezindte gesticht, zijnde een fraai gebouw, dat sedert 1750 met een orgel versierd is. In 1830 is deze kerk van binnen geheel verbouwd en van een nieuw orgel voorzien.

Tot Roomsch-Katholijke kerk dient thans de Nieuwstads- of St. Janskerk, bij de *Nieuwstads-poort*. Deze bestond reeds in het jaar 1361, blijkens eenen brief door den Pastoor JACOB CLINGE over zeker regtsgeding geschreven. Men heeft zelfs gegronde reden, om te vermoeden, dat zij al in het jaar 1272 bestond. Zij was vóór de Reformatie aan den H. NICOLAAS toegewijd en verstrekte later ten dienste der Hervormden, maar sedert 1806 is zij den R. K. ter uitoefening van hunne eeredienst afgestaan, die haar op de doelmatigste wijze hebben laten inrigten, zoodat zij door hare netheid ieder beschouwer bevalt, dragende de twee sierlijke altaren en een fraai orgel daaraan niet weinig bij. De kerk heeft eenen hoogen spitsen toren, die zeer ver kan worden gezien en met een uurwerk prijkt.

Vóór de Reformatie had men hier twee mans- en zes vrouwenkloosters. Het eerste was dat der Dominikanen of Predikheeren, op de *Rozengracht* bij de Berkel, thans tot Stedelijk gymnasium, een Magazijn, een Concertzaal en andere inrigtingen dienende en waartoe ook de Broederenkerk behoorde. Het andere mannenklooster, Galileën geheeten en door Monniken van de Orde der Observanten bewoond, stond even buiten de Laarpoort. Ter plaatse waar het gestaan heeft, ziet men thans de smaakvolle begraafplaats der Christenen, die voorzeker onder de schoonste van ons land kan gerekend worden. De vrouwenkloosters waren: het klooster Hospitaal of Spitaal van den derden regel van den H. FRANCISCUS, in de *Pellikaanstraat*, bij de Binnen-Hospitaals-poort, nu een gedeelte van het Bornhof en belende huizen uitmakende; het klooster IJzendoorn, op de *Nieuwstad*, mede door Franciskanernonnen bewoond, door welk gebouw, bij het aanleggen van wallen, de Nieuwstads-Binnenpoort geslagen is, terwijl het verder dient tot eene kaserne, voor het fabrijkwezen enz.; het Wulftshuis, ook Heer-Hendrikshuis genoemd, in de *Lokenstraat*, mede bewoond door Franciskanernonnen, hetwelk nog gedeeltelijk in wezen is, als hebbende het Oude-Gasthuis en het Pesthuis, nu met het Nieuwe-Gasthuis vereenigd, daarvan een gedeelte uitgemaakt; het Rondeel, op den *Rijkenhagen*, een rondeel der stadvesten, waarvan de bewoonsters aan geen kloostergelofteen gebonden waren, en op welks grond het tegenwoordige Burgerweeshuis gebouwd is; het Adamsklooster of Admansklooster, op het *Oudewand*, waar nu de tapijtfabrijk is, en het Oude-convent, mede in die straat, zijnde thans een woonhuis.

De Synagoge der Israëlieten, in de *Rosmolen*, is een klein maar net gebouw, doch zonder toren, gebouwd in het jaar 1814.

Het Kerkhof of de begraafplaats der Christenen ligt, zoo als wij reeds hier boven gezien hebben, buiten de stad, niet verre van de Laarpoort, op den weg naar het dorp Warnsveld, ter zelfder plaatse, waar zich vroeger het vermaarde klooster Gallilëen verhief, hetwelk in 1455 gesticht was. De Israëliten hebben eene afzonderlijke begraafplaats, buiten de Hospitaals-poort.

Onder de liefdadige gestichten verdient vooral genoemd te worden de inrigting onder den naam van het Oude- en Nieuwe-Gasthuis bekend, beslaande, met de onderhoorigheden, eene aanzienlijke uitgestrektheid gronds in de *Nieuwstad*. In vroegere tijden stond het oude Gasthuis hoogstwaarschijnlijk aan de Markt; daarom wordt het steegje, hetwelk van het Schipstoel naar de Markt leidt, nog het Gasthuissteegje genoemd. Later zijn echter de onderscheidene gasthuizen, die men der weldadigheid van vroegere tijden had te danken, en die op vele plaatsen verspreid waren, tot één geheel vereenigd in het klooster Heer-Hendrikshuis; toen moet ook het St. Elisabeths-gasthuis, door Engelbert Kreyng en Jutte van der Vorst, echte lieden, met behulp van Johan Kreyng en onderscheidene goede menschen, in 1442 gesticht, hetwelk ten doel had arme of zieke burgers en vreemdelingen voor niet, tot aan hunnen dood, te verplegen, uit de *Spiegelstraat* daar henen zijn verplaatst, en dat gebouw den armen weezen ingeruimd zijn. Nu zijn alle deze gebouwen door éénen ringmuur omsloten. In verschillende afdeelingen vindt men hier zalen voor behoeftige zieken, groote en ruime gebouwen, welke tot Provinciaal Krankzinnigengesticht dienen, en afzonderlijke woningen voor proveniers of lieden, die voor hun leven lang den kost koopen. In het jaar 1842 is de inrigting voor krankzinnigen geheel geregeld naar de vorderingen der wetenschap. Er kunnen in dit gesticht een getal van 40 behoeftige zieken, 220 krankzinnigen en 28 proveniers worden opgenomen.

Eene andere weldadige inrigting is het zoogenoemde Bornhof, alzoo geheeten naar den stichter, eenen zekeren Heer Born of Bern. Dit gebouw heeft zijnen ingang aan het einde der *Grootemarkt*, en beslaat van daar tot aan de straat, die naar dit gebouw *Bornhofstraat* heet, eene aanzienlijke ruimte. Omstreeks een honderdtal behoeftige oude lieden genieten hier vrije woning, vrije tafel en ingeval van ziekte de liefderijkste verpleging. Uit oude oorkonden blijkt, dat dit gebouw, gesticht in het jaar 1320, reeds voor twee honderd jaren een rijk en sterk begiftigd huis was; doch na de Hervorming werd het nog vergroot met een gedeelte van het klooster Hospitaal. Boven den hoofdingang vindt men in steen uitgehouwen een oud man en eene oude vrouw, benevens eenig beeldwerk, waaronder dit vierregelig versje te lezen is:

Hier vloeit een springborn van weldadig onderhoud,
Voor oude liên, hetzij dan mannen ofte vrouwen,
Des Heeren Borrenhof, in Zutphens stad gebouwd,
Kan die behoeftig zijn weldadig onderhouwen.

Aan de zijden der deur waren voormaals de wapens van zes oude geslachten, in 1723 bestuurders van dit huis, uitgehouwen; hunne namen staan nu nog daar te lezen. In en bij de kamer der Provisoren, thans een collegie van vier personen, vindt men nog onderscheidene schilderstukken, die der bezigtiging wel waardig zijn.

Het Burgerweeshuis, op den *Rijkenhagen*, staat op den grond, waar vroeger het klooster Rondeel gevonden werd, en dient voor weezen der van ouds genoemde Grootburgers. In een geschrift boven

de poort, alwaar een jongetje en een meisje in steen zijn uitgehouwen, wordt vermeld, dat het in 1669 door Hendrik van Dieren, Jan van Essen, Caspar Hartz en Johan Lulofs werd bestuurd. Lager staat dit versje:

Hier wordt de Burgerwees,
In tucht en Godes vrees,
Door vaderen beleid,
Gebragt tot mondigheid.

In dit gebouw wordt een onbepaald getal van jongens en meisjes opgenomen.

Het Weeshuis voor vreemdelingen en kinderen, wier ouders geen burgerregt hadden verkregen, staat in de *Spiegelstraat*; vroeger waren deze kinderen in het huis zelf verpleegd, maar thans worden zij in de stad of daar buiten besteed. De meeste gebouwen tot dit gesticht behoorende, zijn aan particulieren verhuurd. De tijdelijke Diakenen der Hervormde gemeente zijn bestuurders van dit huis, en door deze geschieden hier de gewone werkzaamheden aan zoodanig bestuur verknocht. Boven den ingang der hoofddeur ziet men twee knielende kinderen en daaronder geschreven:

» De Heere bewaart de vreemdelingen: Hij slaat den wees en de weduwe gade; maar den weg der goddeloozen keert hij om."

In de kamer waar de uitdeelingen aan behoeftigen geschieden, vindt men, voor den schoorsteen, dit zooveel waarheid behelzend versje:

Laaf dorst, stil honger en kleê naakten blij te moê,
Deel zoo den armen drank, spijs en deksel toe,
En red ze uit hunne nooden; maar — houd ook dit voor oogen:
Hier dient omzigtigheid, gepaard aan mededogen.

Voor het midden der zeventiende eeuw was dit huis met het voorgaande vereenigd, en toen stond de inrigting voor weezen aan het kerkhof, en wel van de Vischpoort tot aan de Waterstraat. Na dien tijd scheidde men die echter vaneen, bragt het Burgerweeshuis naar den Rijkehagen over, en plaatste het vreemden- of armen-weeshuis in het St. Elizabeths-Gasthuis, dat toen, zooals reeds gezegd is, met het oude Gasthuis in Wulfhuis is vereenigd geworden.

Bij 's Konings besluit van 30 November 1849, no. 84, is aan den Heer C. A. Bakker, te Zutphen, toegestaan de oprigting van een weeshuis, het Gebroeders-Bakkersweeshuis, voor kinderen van Protestantsche ingezetenen; het is gevestigd in een daarvoor aangekochte huis op het *Oudewand*.

In 1415 had de Kannunnik Evermardt van Keppel een Geestelijk Armenhuis gesticht, aan de *Markt*. Later schijnen die huizen buiten de stad te hebben gestaan en bij het aanleggen der vestingwerken te zijn afgebroken. Men heeft toen zes nieuwe huisjes achter den molen gebouwd, waarschijnlijk in de *Barlheze*, waar zich ook andere huisjes bevonden, mede van de familie van Keppel afkomstig. Nu nog heeft de diaconie der Hervormde gemeente hier tien woningen, welke om niet kunnen worden bewoond. Zes dergelijke woningen, herkomstig van eene gifte door Heer Jacob van Hackfort in het jaar 1478 gedaan, staan in de *Hospitaals-poort*, in den zoogenaamden *Hackfortsgang*; over deze woningen beschikt de kerk.

In het Oude Vrouwenhuis der Hervormden, in de *Hulterstraat*, hebben 20 oude vrouwen vrije woning, terwijl zij, bij sommige gelegenheden eenige uitdeelingen genieten.

In het Gesticht der Roomsch-Katholijken, in de *Geweldigershoek*, dat sedert het jaar 1818 bestaat, zijn 40 oude mannen

en vrouwen opgenomen, die er mede bij sommige gelegenheden eenige uitdeeling genieten. Voorts worden er zieken verpleegd kinderen in eene daar aangelegen kapel onderwezen.

Het Ruitershofje, in de *Nieuwstad*, is blijkens een opschrift boven den ingang, in het jaar 1561 gesticht en door de groote Anthonij-broederschap (1) in 1787 geheel vernieuwd. Daarin genieten eenige oude burgerlieden vrije woning en eenige voordeelen.

Verdere liefdadige instellingen zijn: een Genootschap ter ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen, in het jaar 1828 opgerigt, een Departement der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, den 8 October 1807 opgerigt, 140 Leden tellende, en uit wier boezem is voortgesproten: eene druk bezochte Leesbibliotheek, eene Teekenschool, voornamelijk tot onderwijs in de bouwteekenkunde voor jeugdige handwerkslieden, eene Spaarbank en een zieken en begrafenisfonds; eene Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap; eene Afdeeling van het genootschap ter ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden; eene Afdeeling van het Nederlandsch-zendelings-genootschap; eene Afdeeling van het Nederlandsch Tractaat-genootschap; eene Afdeeling van het Instituut voor doofstommen, te Groningen, eene Afdeeling van het Instituut voor Blinden, te Amsterdam, eene Afdeeling van het genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen; eene Subcommissie van de Maatschappij van Weldadigheid; eene spaarbank; eene spaarkas en twee zieken- en begrafenisbussen.

Bovendien is er te Zutphen een Genootschap ter beoefening van natuurkundige wetenschappen, dat door de vereeniging der twee vroeger bestaan hebbende Genootschappen: *Nut is ons doel* en de *De spruit wordt eindelijk een boom*, zeer sterk van leden is en verschillende welvoorziene verzamelingen heeft, als eene verzameling der meest klassieke werken uit het gebied der verschillende wetenschappen, een goed onderhouden kabinet van naturaliën, uit dieren, delfstoffen enz. bestaande, alsmede eene nette verzameling van instrumenten.

Merkwaardig is te Zutphen ook nog het Societeitsgebouw, op het *Oude Wand*, hetwelk tot de bedoelde inrigting voorzien is van onderscheidene zalen, terwijl daar boven de nette schouwburg en danszalen gevonden worden; verder de Concertzaal boven de Latijnsche school, welke zeer doelmatig is ingerigt.

De Latijnsche school stond eertijds nabij de Groote kerk, op het *Kerkhof*, doch werd sedert midden in de stad, in de *Liesmolen* verplaatst, alwaar, reeds in de dertiende eeuw, het klooster der Predikheeren gesticht was geweest. Sedert het jaar 1841 is zij veranderd in een Gymnasium, waar door eenen Rector, eenen Conrector en drie Leeraren, onderwijs wordt gegeven aan ruim 60 leerlingen.

---

(1) Eene inrigting, welke haar bestaan te danken heeft, aan eenige lieden, die zich tot weldadige doeleinden vereenigd hadden. Voor onheugelijke tijden bestond die broederschap reeds; men heeft er ook de St. Anna-Broederschap en nog twee kleine St. Anthonie-Broederschappen.

In het jaar 1686 werd te Zutphen, door de Staten van het graafschap, eene Illustre of Doorluchtige school gesticht, waarvoor echter geen bepaald gebouw bestemd was, maar aan welke tot eerste Hoogleeraren werden aangesteld Johan Lomeijer, in de Historiën en Talen, en Johan Flensberg, in de bespiegelende Wijsbegeerte. Deze inrigting is echter te niet gegaan.

De Teekenschool heeft twee Onderwijzers en 40 leerlingen; de drie Stads Nederduitsche Burgerscholen tellen gezamenlijk ongeveer 530 leerlingen; de Armenschool 420 leerlingen; de Bijzondere scholen 150 leerlingen; de Fransche kost- en dagschool voor Jongeheeren, 180 leerlingen; de Fransche kost- en dagschool voor Jongejufvrouwen, ruim 50 leerlingen, en de Bewaarscholen, ruim 330 leerlingen.

Zutphen is de geboorteplaats van den Godgeleerden: Gerrit van Zutphen, geb. omstreeks het midden der veertiende eeuw, die bij zijne hoofdstudie, de godgeleerdheid, de uitgebreidste beoefening der wijsbegeerte voegde, een der welsprekendste redenaars was en omstreeks het jaar 1390 het toppunt van zijn roem bereikte, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wijsbegeerte te Keulen; Gerrit Zerbolt van Zutphen, geboren in 1367, † in 1398, als Boekbewaarder van het Fraterhuis te Deventer; Hendrik Möller of Muller, meer bekend onder den naam van Hendrik van Zutphen, geb. in 1488, en den 10 December 1524 door de landlieden, op aanhitsing der geestelijken, wreedaardig vermoord, na Prior der Augustijnen te Dordrecht te zijn geweest, zijnde hij een der eerste in de Nederlanden geweest, die de gevoelens van Luther omhelsde; Godefridus Doeys, † in 1553, als twee en dertigste Abt van Lidlum; Godewardus Vrolikhert, geb. in September 1616, die Predikant te Vlissingen was, waar hij, onder anderen, de *Vlissingsche Kerkhemel* schreef; Bernard Sebastiaan Kremer, die, in het jaar 1717, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Harderwijk werd; Hendrik Jan Beusekamp, die door het schrijven van nuttige werkjes over de godsdienstleer en natuurkunde, veler kundigheden uitbreidde, geb. den 1 Augustus 1755, † 11 December 1817, als Onderwijzer in de Godsdienst in zijne geboorteplaats, en Nicolaas Lobry, geb. 16 Mei 1766, † 22 Maart 1818, als Predikant te Leeuwarden.

Van de Regtsgeleerden: Marcellus Franckenius (Franckenin), die Raadsheer bij de Admiraliteit te Duinkerken was; Georgius Conradus Crucius, geb. 14 Mei 1644, † 31 Maart 1676; Mr. Hermannus Otto Arntzenius, geb. 20 Maart 1765, † 15 November 1842, als Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te Utrecht, en diens broeder Mr. Jan Otto Arntzenius, geb. 24 April 1771, † 28 April 1825, als Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid te Harderwijk.

Van den Wijsgeer Wilhelmus Wilhelmius, geb. 11 November 1613, † 13 November 1677, als Hoogleeraar der Wijsbegeerte aan de hoogeschool te Leyden.

Van den Aardrijkskundige Dr. Jan Lulofs, geb. 5 Augustus 1711, † 4 November 1768, als Hoogleeraar in de Wis- en Sterrekunde te Leyden.

Van den Sterre-, Wis- en Natuurkundige Jacobus Odé, geb. 11 December 1698, † 5 April 1752, na aan de hoogeschool te Utrecht eerst Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, daarna in de Godgeleerdheid en eindelijk in de Sterre-, Wis- en Natuurkunde te zijn geweest.

Van de Nederduitsche Dichters: Barend Fremery, † 2 Februarij 1811, en Mr. Barteld Hendrik Lulofs, geb. 17 Maart 1787,

† 20 Junij 1841, als Hoogleeraar in de Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid aan de hoogeschool te Groningen.

Van den Latijnsche Letterkundige JOAN LOMEYER, geb. in 1636, † in 1699.

De Utrechtsche Bisschoppen hebben, van ouds, de stad en het graafschap ZUTPHEN, als leenroerig van hunnen stoel aangemerkt. DIRK VAN DER AAR, de twee en twintigste Bisschop van Utrecht, nam, in het jaar 1202, terwijl Graaf OTTO II in Braband gevangen zat, zijnen slag waar, en overmeesterde de stad na een kort beleg.

Graaf OTTO evenwel, eerlang ontslagen zijnde, maakte zich spoedig weder meester van zijn eigendom. In de rampzalige twisten tusschen de Heeckeren en Bronkhorsten, welke Gelderland stroomen bloed kostten, toen broeder tegen broeder, vader tegen zoon in het harnas stonden, hield ZUTPHEN veelal de partij der eerstgemelden, en hoewel de geschiedenis zwijgt van ontzettende tooneelen, binnen hare muren voorgevallen, is het echter meer dan waarschijnlijk, dat zij ruimschoots deelde in de rampen dier onzalige tijden. Ten minste men vindt aangeteekend, dat men hier ter stede, bij het uitsterven van het Nassausche huis met REINOUD III, in 1361, partij trok voor MARGARETHA VAN GELDER, gehuwd aan den Graaf van BLOIS, en haar trouw zwoer, met beding echter van nimmer meer blokhuizen binnen deze muren te laten oprigten. Deze voorwaarde werd bekrachtigd door hare wederpartijden WILLEM VAN GULIK en MARIA, toen deze aan het bestuur kwamen.

ZUTPHEN werd, zoowel als het geheele graafschap, in het jaar 1574, door Keizer FREDERIK III, in pandschap opgedragen aan HENDRIK VAN ZWARTSENBURG, Bisschop van Munster, die den Keizer 60,000 Rijnsche goudguldens (84,000 guld.) verschoten had. In en na het jaar 1498, werd ZUTPHEN, door Keizer MAXIMILIAAN aangezocht, om zich aan hem te onderwerpen; doch zijne pogingen waren vruchteloos. Zijn zoon FILIPS kon, in het jaar 1505, met vleijen en dreigen, even weinig verwerven.

Hoe weinig men in die tijden op de belofte der landsheeren lette, blijkt uit het gebeurde in het jaar 1537: want toen immers bestond er in ZUTPHEN wel degelijk een blokhuis, waarvan de nog aanwezig zijnde Drogenapstoren als de ingang kan worden aangemerkt. De onrustige KAREL VAN EGMOND wilde de stad dwingen zich aan zijne bondgenooten, de Franschen, te onderwerpen; maar hierin bewilligden ZUTPHENS ingezetenen niet. Zij bemagtigden dus eerst de Nieuwstads- en Marschpoorten, die toen als wezenlijke sterkten konden worden beschouwd, en door des Hertogs volk bezet, maar nu gedeeltelijk zijn afgebroken. Met het blokhuis ging dit echter zoo gemakkelijk niet: want men moest tot een wezenlijk beleg overgaan, en verijdelde tevens des Hertogs pogingen, om meer volk daarin te werpen. Deze, hierover vertoornd, zond den bevelhebber MEINARD VAN DEN HAM met eene krijgsbende af, om de stad aan den kant der Laar- en Nieuwstadspoorten te belegeren, en toen deze bij het klooster Galiléen gelegerd was, dreigde hij openlijk last te hebben de stad te vuur en te zwaard te verdelgen. Toen de Hertog evenwel zag, dat de burgers door bedreigingen niet vervaard te maken waren, beproefde hij, door middel van onderhandelingen, tot zijn doel te geraken, en besloot, op verzoek van HERMAN VAN BRONKHORST, Heer *van Batenburg*, den Heer VAN ARSEN, genaamd HORRN, en JOHAN VAN ROSSUM, Heer *van Broekhuizen*, den twist bij te leggen. Aan deze drie Heeren schonk hij den burg, welke dien weder aan de burgers overgaven, die, na het aftrekken van het krijgsvolk, de overblijfselen tot den grond toe afbraken.

Bij het vernemen der tijding van het innemen van Brielle door de Watergeuzen, op den 1 April 1572, aarzelde men te ZUTPHEN niet, om zich voor de partij van Spanjes tegenstanders te verklaren, want naauwelijks was de Graaf VAN DEN BERG, een zwager van WILLEM I, Prins *van Oranje,* met een klein leger, in Gelderland verschenen, of ZUTPHEN opende hem, reeds op den 10 Junij, hare poorten, daar er geen bezetting in de stad aanwezig was. De waarschuwing van den Stedehouder GILLIS VAN BARLAIMONT, Heer *van Hierges,* werd geheel in den wind geslagen. Het bleef echter niet bij deze inneming; maar het begonnen werk werd op eene treurige wijze voortgezet. Even buiten de Laarpoort stond het klooster Te Galileën genoemd, en daar de kloosterlingen als hevige tegenstrevers tegen de Hervorming bekend waren, braken de soldaten, geholpen door eenige burgers, het tot den grond toe af, terwijl men de Broeders verjoeg. 's Graven soldaten hielden hier overigens, door het berooven van kerken en geestelijke gestichten en door het heffen van gedwongene geldleeningen, eer als vijanden dan als bevrijders huis. Deze gebeurtenissen waren echter slechts het voorspel van grootere rampen: want de verbitterde ALVA zond weldra een aanzienlijk leger, onder aanvoering van zijnen zoon Don FREDERIK, naar dit gewest, om de afgevallene steden weder onder 's Konings oppergezag te brengen. Na de verovering van Lochem en Doesburg sloegen deze benden, wier zucht tot moord, plundering en verwoesting reeds vroeger te Mechelen was gebleken, het beleg om ZUTPHEN, hetwelk door vier vendelen soldaten, omstreeks 800 man, onder bevel van den Overste IJSSELSTEIN, werd verdedigd. Toen de opeisching der stad te vergeefsch werd gedaan, braakten dertien groote stukken geschut hun verschrikkelijk vuur, vooral aan den kant der oude Nieuwstadspoort, uit, zoodat weldra groote bressen in den stadsmuur geschoten waren. Daarenboven begunstigde eene buitengemeen vroege vorst het oogmerk der belegeraars, doordien het ijs hen nu, als het ware, tot eene brug diende. Door dit alles ontzonk een gedeelte der bezetting den moed: er ontstond radeloosheid en misverstand tusschen burgers en burgers, soldaten en soldaten, zoodat velen dezer laatsten des nachts in stilte de stad verlieten; de Bevelhebber was echter nog op zijnen post en besloot in den morgen tot de overgave der stad. Het uitgestoken teeken ter onderhandeling werd geëerbiedigd en weldra verscheen de Heer VAN HIERGES bij den Overste IJSSELSTEIN, op de IJsselbrug, om over de voorwaarden te spreken. Gedurende dit onderhoud verliet een ander gedeelte van het garnizoen, zonder voorkennis van hun opperhoofd, door eene bres de stad. Dit beschouwden de Spanjaarden, en niet ten onregte, als een verbreken der onderhandeling en stortten alzoo eensklaps over het ijs de stad binnen, onder het geroep van: » *ons is de stad!*" Toen de Bevelhebber IJSSELSTEIN dit bespeurde, vlugtte hij ijlings, met nog een deel der bezetting, een verborgen poortje uit; terwijl de overwinnaars, nu geheel den vrijen teugel hebbende, doodden al wat hun voorkwam, zich daarbij aan plundering en allerlei ongebondenheden overgevende, en tevens de stad aan acht kanten in den brand stekende. Het tooneel van moord en verwoesting was afgrijselijk: jeugd, ouderdom, noch kunne werd gespaard, en niemand was in staat de woede te bedaren, de wreedheid te vermurwen of den onbeschaamden moedwil te doen ophouden. Even als ieder menschelijk bedrijf eenmaal een einde neemt, zoo werd men ook ten laatste vermoeid van het moorden en nam een aanzienlijk getal, zoo krijgslieden als inwoners,

gevangen. Voor dezen baden de Stadhouder Hierges en eenige Hoogduitsche Officieren, in Spaansche dienst, om genade en zij zouden het weldra het hart van den woesten Don Frederik hebben vermurwd, maar een verdreven broeder van het Franciscaner-klooster Galileë, een inboorling van Zutphen (de geschiedenis heeft, ter eere der menschheid, zijnen naam verzwegen), die zich onder den stoet bevond, kon zijnen stadgenooten hunne medewerking aan de verwoesting des heiligen gestichts niet vergeven; vergat de menigvuldige weldaden, in vroegere en latere tijden aan dit konvent bewezen, en, ofschoon dan ook al stroomen bloeds voor zijne oogen waren vergoten, ofschoon misschien naastbestaanden van hem zich onder het getal der slagtoffers bevonden, ofschoon zijn oog rustte op het rookende puin der afgebrande woningen, vergat hij tevens, dat hij een Leeraar was van eene godsdienst, die liefde en vergevensgezindheid jegens vijanden predikt, en gaf, van wraakzucht gloeijende, aan den weifelenden Veldoverste den vervloekten raad, om *de eijeren in de pan te kloppen, opdat er geene kiekens van kwamen*. Een dergelijke raad kwam maar al te zeer met het bloedgierig gemoed van Alva's zoon overeen: alle hoop op vergeving was nu verdwenen en hij gaf last om alle gevangenen van kant te maken. De vreesselijke slagting begon nu op nieuw. Men hing de gevangenen aan ijlings opgerigte galgen of aan boomen, sommigen zelfs bij de beenen op; eene menigte anderen, ja wel ten getale van vijf honderd, verdronk men in den IJssel, waarin men het ijs nog eerst moest opkappen. Eindelijk werd men het moorden moede en joeg de overigen, in eene strenge koude, moedernaakt de stad uit, zoodat velen op het opene veld dood vroren. Ja! de woede strekte zich zelfs tot de dooden in hunne graven uit, die, van gehechtheid aan de nieuwe leer beschuldigd, baldadig werden opgegraven, en, als der aarde onwaardig, vreesselijk werden mishandeld en in den IJssel geworpen. In kerken en geestelijke gestichten werd mede op de onmenschelijkste wijze huisgehouden, goud en sieraden werden geroofd, en brieven en zegels der teugelloosheid ten prooi gegeven. De weinige inwoners, die overgebleven waren, werden op het deerlijkst mishandeld en bespot; inkwartiering, geldafpersingen en allerlei geweldadigheden waren aan de orde van den dag, en men had zooveel te lijden, dat men de afgestorvenen het verblijf in het stille graf bijna misgunde.

Na dezen rampzaligen tijd bleef Zutphen in Spaansche handen, tot in het jaar 1579, toen het weder onder de magt der Staten geraakte. De Spanjaarden, onder bevel van den Overste Joan Baptist Taxis, namen het in 1583 echter reeds ten tweede male bij verrassing in. Op welke wijze zij hierin te werk gingen is onzeker; maar de overleveringen en schriftelijke oorkonden uit dien tijd melden, dat plunderen en mishandeling der burgers weder aan de orde van den dag waren, zoodat, gedurende een tijdverloop van acht jaren, tot in 1591, de stad aan allerlei ellende was blootgesteld. Men verhaalt, dat, vooral in de jaren 1583 en 1584, meer dan twee derde der huizen ledig stonden, die door de soldaten uit moedwil werden afgebroken, ten einde het hout daarvan te kunnen verbranden, alhoewel voorraad genoeg daarvan in de nabijheid aanwezig was, terwijl het ijzerwerk door hen verkocht werd. Om dit ongeval te verhoeden, liet men de schoonste huizen, zonder huur, door behoeftige lieden bewonen, want dan mogt het verwoesten daarvan geene plaats hebben. Ja! de Hertog van Parma was genoodzaakt, reeds in 1585, den burgers eenen zoogenaamden pardonbrief te schenken, om de stad niet geheel tot eene woestenij te doen worden.

De Staatschen deden intusschen vele pogingen, om ZUTPHEN weder in hunne magt te krijgen: zoo sloeg, reeds in 1586, de toenmalige Gouverneur-Generaal over deze provinciën, de Graaf van LEICESTER, het beleg om de stad; maar de wakkere Spanjaard TASSIS verdedigde haar manmoedig, en wendde vooral zijne beste pogingen aan, om eene schans, die voor de IJsselbrug lag, te behouden, voor welke schans de Hollanders ook reeds in 1584 het hoofd hadden gestoten. Intusschen kwam PARMA, met een leger uit Zuid-Nederland, opdagen, en zond een gedeelte daarvan af, om de stad van levensmiddelen te voorzien, hetwelk ook zeer goed gelukte. Voor de tweede maal dit evenwel willende beproeven, ging het zoo gemakkelijk niet, daar de Engelschen zijne benden, digt bij Warnsveld, zoo onzacht op het lijf vielen, dat zij hun ontwerp bijna zouden hebben moeten laten varen, indien niet juist ter snede voor hen, de dappere aanvoerder der Engelschen, PHILIP SIDNEY, doodelijk was gekwetst geworden.

Den 30 Mei 1591 werd ZUTPHEN door MAURITS, Prins *van Oranje*, binnen vijf dagen uit de handen der Spanjaarden gerukt, en zoodanig versterkt, dat het voor een der sterkste plaatsen van geheel de Vereenigde Nederlanden kon verstrekken.

Ruim tachtig jaren bleef ZUTPHEN in de magt der Staten. Het jaar 1672 deed de stad, benevens vele andere plaatsen, zoo in Gelderland, als in eenige andere gewesten, in de magt der Franschen vallen. Hoewel in alles niet zoo volkomen voorzien, als behoorde voor eene stad van die aangelegenheid, was zij nogthans in eenen toestand, om gedurende eenen geruimen tijd een beleg te kunnen doorstaan, zoo niet den vijand van hare muren af te weeren. Het magazijn was van vele krijgsnoodwendigheden wel voorzien, en voor de stad, op de rivier den IJssel, lagen eenige schepen, beladen met den toestel voor een geheel leger noodig. Naar eene andere plaats bestemd, konden de vaartuigen, door het vallen van het water, hunne reis niet verder voortzetten, waarom men te rade werd hunne lading aan land op te slaan, opdat zij niet in 's vijands handen zou vallen. Zelfs stak men, om dit te voorkomen, den brand in sommige dier vrachtschepen. De bezetting bestond uit vijf en dertig kompagniën voetvolk en drie kompagniën paarden; voorts twee kompagniën Utrechtsche burgers, ééne kompagnie uit Amersfoort en twee kompagniën Waardgelders, ieder van honderd man, waar nog de verloopene bezettingen van Grol en Breevoort bijkwamen. Eindelijk werd nog de bezetting versterkt door de burgerij der stad, verdeeld in vijf kompagniën. Deze tot het uiterste aangevuurd, had besloten voor de verdediging van hunne stad manmoedig het leven te wagen. Reeds den 12 Junij kwam een trompetter, uit naam des Konings van Frankrijk, de stad opeischen, maar ontving een weigerend antwoord. Den 18 daaraanvolgende verscheen er weder een trompetter, die nu echter door de Heeren BENTINCK en BARNEVELD vergezeld werd. Deze boden der stad onderscheidene voorregten aan, als: de vrije uitoefening van de Hervormde godsdienst; onverhinderde uittogt der bezetting met wapenen en al, en de vrije keus werwaarts zij zich zou willen begeven. Indien deze gunstige voorwaarden echter nogmaals werden verworpen, dreigde men met eene gestrenge belegering, en zou men bij het bemagtigen der stad alles over de kling jagen. Om over deze punten te beraadslagen, werd eene groote vergadering op het stadhuis belegd; maar de Opperbevelhebber der bezetting, reeds toen de neiging tot overgave bij de Regering bespeurende, riep van zijnen kant al de

hoogere en lagere krijgsbevelhebbers bijeen en vroeg hun gevoelen. Eenparig besloten deze de stad tot den laatsten man te verdedigen. Middelerwijl dit alles voorviel, waren er onder de hand reeds twee Afgevaardigden naar het Fransche leger afgezonden. Het genomen besluit werd evenwel spoedig op de proef gesteld; want in den namiddag van dien zelfden dag verscheen de Heer Bentinck nogmaals in de stad, roemde de goedertierenheid en zachtmoedigheid des Franschen Konings, en hernieuwde, met aanmaning van het gunstige tijdstip toch niet te laten voorbijgaan, de aanbiedingen van den vorigen dag. Hij vertoonde tevens een brief, waarin vermeld stond, dat de stad en provincie Utrecht zich aan Koning Lodewijk XIV hadden onderworpen. Dit berigt baarde der Regering groote ontsteltenis, die nog vermeerderde, toen de Afgevaardigden des avonds terug keerden, en de aandrang tot de allerspoedigste beslissing van wege den vijand overbragten. Dadelijk werd hierop vergadering belegd, maar men kwam tot geene beslissing, hoewel zij tot diep in den nacht voortduurde; duidelijk kon men echter bespeuren, dat de neiging tot overgave de heerschende was, uit hoofde men allen tegenstand als nutteloos aanmerkte. De burgers waren echter van een geheel ander gevoelen en konden hun misnoegen niet verbergen, te meer daar tot dus ver geen vijandelijk krijgsvolk was gezien geworden. Op den 20 Junij kwam de Regering eindelijk, niettegenstaande de tegenkanting van eenige Leden en de misnoegdheid der burgers, tot het besluit de stad in handen der Franschen over te geven en de best mogelijke voorwaarden te bedingen. Hoezeer dit evenwel tegen het gevoelen van de Burgerofficieren streed, blijkt uit het gezegde van een hunner, Jan Coelman genaamd: » In mijne jeugd ben ik krijgsman geweest » en heb ondervonden, dat men altijd de beste voorwaarden bedingt, » indien men den vijand tot het uiterste toe de tanden laat zien." Door deze stoute taal en de gezindheid der burgers, werd de Regering wel min of meer ontrust; maar besloot echter drie gemagtigden af te zenden, die den Heer Bentinck zouden vergezellen, om den Koning eenige artikelen voor te leggen. Naauwelijks vernamen dit de burgers of zij sloegen hand aan het werk en beletteden de drie Heeren den uittogt naar 's Konings leger, vergunnende dit alleen aan den Heer Bentinck. Deze gaf den Koning dus verslag van de oneenigheid in de stad, waarop deze besloot den Hertog van Orleans met een leger derwaarts te zenden, om de stad te bezetten en bij weigering alles tot een gestreng beleg in gereedheid te brengen. Ten gevolge van dit bevel vertoonden zich de Franschen, op den 21 Junij, voor het eerst voor de stad, maar werden door het grof geschut van de wallen zoodanig begroet, dat zij genoodzaakt waren terug te trekken. De vijand begon nu in den nacht de toebereidselen tot een geregeld beleg; loopgraven en mijnen werden begonnen en alles in gereedheid gebragt, om de stad op eene kunstmatige wijze te naderen, terwijl er eenige bommen in werden geworpen. Ook van binnen zat men niet stil, maar deed onderscheidene uitvallen, om de vijandelijke werken te verstoren en de Franschen van voor de wallen terug te drijven. Wat baten evenwel de hevigste tegenstand? wat de dapperste daden, indien er geene eendragt bestaat? en deze ontbrak hier geheel en al. De bevelen der Regering en die der krijgsbevelhebbers botsten tegen elkander, waarom men reeds den 23 Junij besloot op nieuw onderhandelingen tot de overgave te openen. In eene raadsvergadering, te dien einde gehouden, vond men nogmaals goed eenige artikelen te ontwerpen en die den Hertog van Orléans over te

geven, maar deze verwierp die en schreef den Afgezanten andere voorwaarden voor. Men wilde die in het eerst wel betwisten, maar de Hertog verwaardigde zich niet hun daarop te antwoorden, en zond hen met de door hem outworpene voorwaarden,. onder het geleide van een sterk leger, zoo voet- als paardevolk, naar de stad terug. Middelerwijl dit in het Fransche hoofdkwartier voorviel, waren eenige Franschen soldaten doorgedrongen tot in het ravelijn der stad, en zouden gewis naar binnen zijn gerukt, indien men door het ophalen eener brug hen daarin niet had verhinderd. Maar een der Burgemeesters, waarschijnlijk een der terugkeerende Afgevaardigden, riep de burgers, die op de wallen stonden, toe: » Goed accoord, mannen. » doet dus open," waarop de brug werd nedergelaten en de poorten geopend. In groot getal rukten nu de Franschen binnen de stad, tot hevig misnoegen der burgers, die het geweer neêrsmeten en naar hunne huizen gingen: want ziende, dat men hun alle gelegenheid had benomen, om blijken van hunne vaderlandsliefde te geven en dat men hun niet had willen toestaan huis en have met de wapenen in de vuist tegen eenen geduchten vijand te verdedigen, wilden zij ten minste hun eigendom voor plundering behoeden, waarmede men reeds in eenige achterhoeken der stad een begin had gemaakt. Toen de vijanden meesters der stad waren, werd de geheele zoo talrijke bezetting ontwapend en in de Groote kerk opgesloten, waar men haar gevangen hield tot dat haren losprijs betaald was. Zoo lang de Franschen vasten voet in Nederland hadden, dat was tot in 1674, hielden zij ZUTPHEN ook in hunne magt; en toen zij, na de burgers door geldafpersingen, inkwartiering en velerlei baldadigheden zeer te hebben gekweld, eindelijk aftrokken, eischten zij nog als brandschatting en tevens voor het behoud der vestingwerken, eene som van 150,000 gulden, welke evenwel met 97,000 gulden werd afbetaald.

In het jaar 1765 werd te ZUTPHEN een buitengewoon leengeregt gehouden, waarvan men sedert het jaar 1698 geen voorbeeld had gezien. Het was in Wijnmaand des vorigen jaars begonnen, wegens een geschil tusschen den Graaf VAN QUADT, Heer van *Wickenrad*, ter eene, en Jonkheer Baron DES VILATTES, Heer van *Gend*, ter andere zijde, betreffende zekere leengoederen, de waarde van 15 of 16,000 gulden te boven gaande. Het werd gehouden onder een eikenboom, op het 's Gravenhof aldaar, zijnde voorheen het Hof der oude Graven van ZUTPHEN geweest. De Heer JAN VIJGH TOT DE SNOR, eerste Raad van het vorstendom Gelre, bekleedde, als Leenregter, den hoogen eerstoel, waarbij tevens zeer veel plegtigheden werden in acht genomen. De balie van het perk, waar het leengeregt zat, was besloten door een sterk detachement van het garnizoen, hetwelk er een cordon om getrokken had; tusschen dit cordon en de balie was eene ruime opening gelaten voor de aanzienlijke toeschouwers van beide sekse uit de stad en bijgelegene plaatsen; terwijl het gemeen buiten het cordon ook gelegenheid genoeg had, om deze buitengewone regtbank te beschouwen. Het dak der daar nabijstaande groote kerk, zoo als ook de daken der huizen, benevens de boomen, zaten vol aanschouwers, en onaangezien de groote menigte liep alles zonder de minste ongeregeldheid of onheil af. De plegtigheid werd door eene korte aanspraak van den Leenregter en een gebed van den Griffier geopend; het duurde een groot uur, waarna de Leenregter en Leenmannen naar het stadhuis gingen en zich op de landschapskamer in de zelfde ordeplaatsen als zij onder den eikenboom gezeten hadden, waarop zij verder hunne

regtsplegingen, van tijd tot tijd, hervatte, tot dat eindelijk naderhand de zaak ten volle, door een minnelijk vergelijk, bijgelegd en geëindigd werd.

Even als elders in de provincie Gelderland, begonnen ook te ZUTPHEN, in het laatst der voorgaande eeuw, vele burgers het wederregtelijke, hetwelk zoo in de regeringsbestelling als anderzins, in hunne stad plaats had, duidelijker in te zien. Grondwettige herstelling was de kreet, welke men, meer of min luide, hoorde opgaan. Om daartoe te komen stelde de burgerij een collegie van twaalf gemeenslieden aan, wien zij, als hare Vertegenwoordigers, de handhaving harer regten en belangen aanvertrouwde, en die den titel van tweede lid der regering van ZUTPHEN aannamen. Hevig was de tegenkanting, die zij ondervond, in negen Leden van de Regering, terwijl zij in de drie overigen, de Heeren B. J. VERSTEGEN, F. J. VAN DER CAPELLEN TOT RIJSSELT en A. RODE VAN HECKEREN, even ijverig en openlijk, voorstanders aantrof. Het ging zelfs zoo ver, dat de eersten reeds bedacht waren, om gebruik te maken van den sterken arm; en van hen werd nagegeven openlijk gezegd te hebben, »dat hij er »voor uitkwam, den Prins de noodzakelijkheid voorgehouden te heb»ben, dat er te ZUTPHEN burgerbloed gestort werd;" doch van den anderen kant werd de ijver tot den wapenhandel, door de drie laatsten, onder de welgezinde burgerij zoodanig ondersteund en aangevuurd, dat men het niet waagde, om geweldige maatregelen te beproeven. Niet ongestoord echter ging het te wacht trekken der burgerij en het oefenen van den wapenhandel toe. De belemmeringen en ongeregeldheden, gepaard met hatelijke ondernemingen op dezen en genen, en gevolgd van hoonende en verregaande dadelijkheden, klommen tot zulk eene hoogte, dat de Regering door eene gestrenge afkondiging daartegen moest voorzien.

Nieuwe stof tot misnoegen verschafte het jaar 1785 aan de Zutphensche burgers. Daar de Erfstadhouder, den Heer F. R. TENWAER, tot Ontvanger-Generaal, en den Heer H. DE LEEUW VAN KOOLWIJK, tot Rentmeester der geestelijke goederen van het graafschap aangesteld had, rezen daarover in de kwartiersvergadering hevige geschillen. Bij de meerderheid droegen die aanstellingen de goedkeuring weg; doch eenige leden ontkenden volstrekt 's Prinsen bevoegdheid om dit te doen. De Jonkheeren R. J. VAN DER CAPELLEN TOT DE MARSCH en F. B. VAN DER CAPELLEN TOT RIJSSELT, beweerden dit gevoelen in hunne tegenverklaringen. De eerstgemelde deed nog een stap verder, daar hij deed aanteekenen, »dat hij, zoo lang deze handelwijze niet her»steld ware, de banden van het reglement op de Regering van Gel»derland zou aanzien als losgerukt en buiten effect gebragt; dat hij »hetzelve aanmerkte als vernietigd en van geen verbindende magt meer."

De Zutphensche regering had, bij meerderheid van stemmen, Jonkheer VAN NAGEL tot Hopman over de Marschpoorter Compagnie benoemd. Velen van die Compagnie op hem misnoegd, over het ontzetten van eenen Sergeant, uit diens post, hadden hem tot verantwoording opgeroepen, en over diens verkiezing zich bij de Gemeenslieden beklaagd, die zulks aan de Regering overbragten: dit ontmoette een allezins ongunstig onthaal, en werd toegeschreven »aan de dagelijksch toenemende »ongerijmde demarches van de zoogenaamde Gecommitteerden uit de »burgerij, en het daaraan altoos gretig verleend wordende appui der »Gemeenslieden." — Twaalf burgers, die geweigerd hadden, de inhuldiging van den bij hen onbevoegd gekoorden Hopman bij te wonen,

werden over deze afwezigheid in eene boete van 25 goudguldens (37 guld. 50 cents) beslagen, en verwezen om die boete, binnen vier en twintig uren te betalen, met bedreiging, dat men hen anders wel zou vinden. Zij weigerden die op te brengen, en de Regering liet door den omroeper bekend maken, dat eenige roerende goederen dier personen zouden worden verkocht. Van ieder werd een stuk huisraad verkocht, en gold het, wat het ook mogt wezen, als één koperen koffijkan, eene vuurtang, eene lamp, een tinnen scheukketel, een houten theeblaadje, stuk voor stuk, vijf en veertig gulden, hetwelk overgenoeg was tot betaling der boete en der kosten. Hoe belagchelijk dit ook afliep, men herhaalde aan veertien anderen weigerende burgers, de verkooping van hunne roerende goederen, met volmaakt den zelfden uitslag.

Van ernstiger aard en meer gevolg was hetgeen omtrent den Heer Engelbert Gerhard Johan Crookcsus voorviel. Dezen, door den Stadhouder tot Gemeensman aangesteld zijnde, weigerde men zitting, en om hem in den eed te nemen. Hij vervoegde zich bij de Regering, met kennisgeving, dat hij de aanstelling van Zijne Hoogheid aannam, tevens verzoekende, dat deze er van verwittigd werd. Aan zijne begeerte werd voldaan; doch de meerderheid der Gemeensliedem vaardigde insgelijks eenen brief aan den Stadhouder af, inhoudende dat zij oordeelden den Heer Crookcsus niet in den eed te kunnen nemen, of hem zitting in hunne vergadering te kunnen vergunnen: dewijl hij zich, door zijn gedrag en denkwijze, dien post, ten eenenmale onwaardig had gemaakt. Dezen brief deed zijne Hoogheid aan de regering ter hand komen, doch daar de Heer Crookcsus het Collegie van Gemeensliedem middelerwijl in regten betrokken had, verschoonde de Regering zich van het verzocht berigt aan den Stadhouder; nademaal zij, als Regters in die zaak moetende zitten, zich in hun geheel wilden houden, zonden zij den brief van Zijne Hoogheid aan den Heer Crookcsus, die daarop berigt gaf, waarvan de Raad een afschrift aan den Stadhouder deed toekomen. Doch het Collegie van Gemeensliedem nam eerlang een besluit, waarin het beweerde niet in regten te kunnen betrokken worden, »als van hunne handelingen en besluiten niemand verantwoording verschuldigd zijnde, dan » aan het Opperwezen en aan de burgerij, welke zij vertegenwoordigden." De Raad antwoordde: » dat de loop van het regt niet moest gestremd » worden, en dezelve aan partijen zou laten wedervaren wat regt was." De gemeente op de dagvaarding niet verschijnende, sloegen Schepenen vonnis, waarbij de Gemeensliedem verklaard werden gehouden te zijn, den Heer Crookcsus, als Gemeensman van Zutphen, te erkennen en in te huldigen. Eer dit vonnis uitgesproken was, hadden de Gemeensliedem reeds besloten de Gilden en Compagniën der stad over de zaak te doen vergaderen, hetwelk de Regering verbood, en waartegen de gemeente eene verklaring inleverde. Vele burgers uit de Gilden en Compagniën hadden zich tot de Gemeensliedem vervoegd en hun gedrag goedgekeurd. Alle deze woelingen hadden ten gevolge, dat de Zutphensche Regering, bij meerderheid van negen tegen drie stemmen, in September, besloot aan het Hof van Gelderland eenen brief te zenden, waarin zij zich beklaagde, zoo over het nu voorgevallene als over hetgene vroeger hier had plaats gehad, en verzochten dat het Hof een afschrift van dezen brief, op de bekwaamste wijze en zoo spoedig doenlijk ter kennis van de Heeren Staten zou brengen. Het Hof beschreef daarop tegen den 28 September eenen buitengewonen landdag, binnen Nijmegen, waarin door de meerderheid besloten werd: » Dat de missive en stukken van den Magistraat van Zutphen behoorden

» gesteld te werden in handen van den Hove, om daar op ten naaste ten hun Ed. Mogenden te adviseeren; en dat, inmiddels, door den » Hove, ten spoedigste copie van de voorsz. Missive zou worden gecommuniceerd aan de gemeente van Zutphen ten einde binnen den tijd van » veertien dagen, schriftlijk aan den Hove op te geven, 't geen zij zou » vermeenen tot hare decharge te dienen. Voorts, dat bij Publicatie, » door het Hof, binnen de stad Zutphen, een iegelijk zou worden aangemaand tot rust en eendragt; dewijl hun Ed. Mogenden, bij ontstentenisse van dien, genoodzaakt zouden wezen, naar alle rigeur » van Regten tegen de contraventeurs te handelen, dat het Hof verder » behoorde geautoriseerd te worden, om, ongeprejudiceerd de regten » van de stad Zutphen, daarop een wakend oog te houden. Met bij» voeging, dat, gelijk hun Ed. Mogenden, door het voorsz. bedoelen » om alle eigenwillige rigtingen tegen te gaan, en voor te komen dat » de vrijheid niet misbruikt wierde tot losbandigheid en wetteloosheid, » dezelve ook geenszins van voornemens zijn, om de stemme des Volks » zoo verre te smoren, om 't zelve den weg tot klagten aan de Staten, of den weg van Regten, naar dat de omstandigheden zulks mede» debragten, af te snijden; maar dat deze 't zelve altoos opengelaten » wierdt." Dit staatsbesluit werd in de gedaante van eene publicatie veranderd; ter afkondiging naar Zutphen gezonden. Het had de verwachte uitwerking niet. De Burger-Gecommiteerden, de onderteekenaars van het adres, riepen alle die burgers bijeen, welke, geenszins afgeschrikt door deze afkondiging, hunne vertegenwoordigers met eene aanspraak bedankten voor de genomene moeite en ijver, hen verzoekende daarin te volharden. De Gemeenslieden, even min vervaard, besloten nogmaals de Gilden en Compagniën, in weerwil van de raadplegingen der Staten te ontbieden, waarvan zij aan de Regering kennis gaven. De meerderheid volhardde bij het gedane verbod en de publicatie, deed de acten van bijeenroeping, door de Gemeenslieden uitgegeven, intrekken, en nog dien zelfden avond door een postbode het Hof van Gelderland kondschap toekomen. Als het Hof dit berigt op den 30 October toegezonden was, kwamen, op den 1 November des avonds ten 8½ ure, de beide Landschaps Mombers binnen Zutphen, voorzien van een aantal afschriften van eene publicatie en een brief van het Hof aan de Regering, welke te middernacht met de Mombers vergaderde, en tot diep in den nacht raadpleegden; hetgeen zij des morgens te zeven ure hervatteden. Deze onvermoeide werkzaamheden hadden ten gevolge, dat te 8 ure de klok geluid, en door den Secretaris, in het bijzijn van twee Schepenen en twee Mombers, onder het in de wapens staan van de Hoofdwacht, eene publicatie werd afgelezen, en ten overstaan van twee boden overal aangeplakt, waarin men het gedrag der gemeenslieden afschilderde, in zich te bevatten » een eigenrigtige en een openbare veragtinge en vilipendie van het wettig Gezag der Hooge Overheid, tot verstooring der » zoo hoognoodige rust en eendragt binnen de stad Zutphen zeggende » verder: » waarom zij, zich houdende aan de voorgaande afkondiging, » alle Burgers en Ingezetenen op het ernstigste verboden, om, hangende » de Deliberatien der Heeren Staaten, eenigen aanzoek of instantie, on» der wat voorwendzel het zou mogen weezen, tot Convocatie der Burgerrije aan de Gemeente der stad Zutphen, aan welke wij het doen » eener zoodanige Convocatie bij onze Resolutie van heden mede speciaal » hebben geïnterdiceerd, te doen; maar alles te laaten in dien staat, » waarin zich 't zelve tegenwoordig bevindt. En, wanneer het onver» moedelijk, en tegen alle verwagting mogt gebeuren, dat eene zoodanige

» Convocatie, tegen onzen wil en meeninge zou mogen worden gedaan, » zich wel te wachten om in zulke Vergaderingen, dewelke wij, in » zoodanig een geval, benevens al hetgeen daarin zou mogen worden » verhandeld, van nu af aan, in naam van de Landfurstelijke Hoog- » heid, verklaaren voor onwettig, nul, en onbestaanbaar te houden, » bij te woonen, veel min daar iets te helpen resolveeren. Waarschu- » wende en gelastende voorts wel ernstig een ieder, om zich stil en ge- » rust te houden, om zich van alle eigen rigtingen, mitsgaders van » alles, wat tot verstooringe van de rust en eendragt, als mede tot » inbreuk en innovatiën op 's Lands Hangende Deliberatien zou kunnen » verstrekken, te wagten, alles bij poene, dat die geenen, welke be- » vonden worden zich tegen deeze Publicatie te verzetten, of daar tegen, » in 't eene of andere opzigt aan te gaan, als Verstoorders van de al- » gemeene rust en openbaare Verbreekers en Overtreeders van 's Land- » schaps wetten en Ordonnantiën, naar exigentie van zaaken, met de » uiterste rigeur zullen worden behandeld en gestraft." Hier bij bleven, in dit jaar, de onlusten in ZUTPHEN ontstaan.

In het jaar 1786, ontstonden in de stad ZUTPHEN, op nieuw oneenigheden tusschen eenige burgers en soldaten, die tot dadelijkheden oversloegen. De nog hangende zaak van den door den Stadhouder aangestelden en door de meerderheid der Regering goedgekeurden, maar door de gemeente geweigerden Gemeensman CROOKCEUS, werd voortgezet. Het Hof beweerde, in een breedvoerig gewijsde, de verpligting der Stadsregering, om dezen Heer in gemelde post te plaatsen en te handhaven, ondanks alle pogingen door de Gemeenslieden aangewend. Een weg van bemiddeling door de Staten in dit geschil en de daartoe betrekkelijke stukken aangewezen, kwamen den Gemeenslieden niet verkiesbaar voor. Onaangename briefwisselingen volgden daarop: en werd, in November, de aanstelling van den Gemeensman CROOKCEUS, door de Staten van Gelderland, voor wettig verklaard, en besloten hem in het bezit van deze waardigheid te handhaven.

Het jaar 1787 was voor ZUTPHEN, zoowel als voor meest alle andere Nederlandsche steden en plaatsen, vruchtbaar in geruchtmakende gebeurtenissen. Vier boeren in het ambt van ZUTPHEN, geweigerd hebbende zekere dienstgelden voor het jaar 1784 te voldoen, werden daartoe, bij vonnis van het Scholtengeregt, verwezen. Nogthans bleven zij weigerachtig in de betaling. Het gemelde geregt verleende hierop acte, volgens welke zij voor die som en de kosten daarop gevallen, werden uitgewonnen. De executie of geregtelijke verkooping was bepaald tegen den eersten Maart. Ten dien einde begaven zich de Heeren CROOKCEUS en HASENBROEK na de erven der gemelde landlieden, de eerste als Stedehouder van den Scholtus, de andere als Fiskaal. Doch aan de woning, aan welke zij in de eerste plaats hunnen last zouden volvoeren, gekomen zijnde, vonden zij aldaar een aantal van ongeveer 400 boeren bijeenvergaderd, gewapend en onder het maken van een groot getier hen opwachtende: waarom zij het geraden vonden onverrigter zake terug te keeren. Tegen deze geweldpleging oordeelde het Hof verpligt dadelijk voorziening te nemen. Den 9 Maart, des avonds te tien ure, kwamen twee Mombers van het Hof te ZUTPHEN en vertrokken, te middernacht, wederom van daar in eene koets, benevens den Stedehouder CROOKCEUS, vergezeld van zes dienaren in eene koets, en voorts nog een geleide van acht en twintig ruiters van TUYLL en honderd man knechten van VAN WELDEREN. Des anderen daags morgens ten zeven ure keerden zij terug. En waartoe

had al deze opschudding gediend? Wat was het bedrijf geweest der omslagtige bezending? Twee boeren, beschuldigd, dat zij acht dagen geleden tegen de koets van de Heeren Crookcbus en Hasselbroek steenen hadden geworpen, waren van het bed geligt, en werden geboeid, over Zutphen, naar Arnhem gevoerd.

Ondanks de vrije Staatsgezindheid van vele Zutphensche burgers, begon de Oranjegezindheid bij anderen zich meer en meer te vertoonen. De vermaarde van Heeckeren tot Zuideras gaf daartoe het eerste sein. Op den 24 Junij verscheen hij op de parade en vervolgens op het stadhuis, met eene oranje kokarde getooid. Oogenblikkelijk had dit navolgers onder de Officieren en soldaten. Dit gaf aanleiding tot hevige twisten, alzoo dit teeken den andersdenkenden geweldig mishaagde. In eene herberg, de *Laatste Stuiver* genaamd, even buiten eene der stadspoorten, dwongen de soldaten de burgers hunne zwarte kokarden van de hoeden af te nemen. Met goedvinden van de Regering en op bevel van den Kommandant der bezetting werden vervolgens de burgers ontwapend, hunne geweren opgehaald en deze, benevens de vaandels en spontons, op het stadhuis gebragt. Hierdoor ontstonden groote onlusten en bewegingen in de stad. De Regering deed wel alle zamenrottingen en geweldplegingen bij openbare afkondiging verbieden; doch dit gebod hielp niet. Hierbij kwam een voorval, hetwelk de gemoederen nog meer gaande maakte. Zekere schoenmakersbaas, wonende in de Nieuwstad, schoot uit zijn venster op eenen ruiter, zoodat hij oogenblikkelijk dood ter aarde viel. Dit maakte het krijgsvolk verwoed. Eenige Officieren, van dit voorval verwittigd, begaven zich in allerijl van de hoofdwacht naar het huis van den schoenmaker, met oogmerk om hem tegen de woede der soldaten te beveiligen. De geheele straat, waarin de schoenmaker woonde, werd straks door ruiterij en voetvolk bezet. In tegenwoordigheid van eenen stadsbode opende men het huis; vier Officieren traden binnen, om het te doorzoeken, terwijl eenige andere, met ontbloot zijdgeweer, de wacht hielden, om het indringen der woedende soldaten te beletten. Men vond alleen 's mans huisvrouw, welke, onder het geleide van eenig gewapend krijgsvolk, naar het stadhuis gebragt werd. Men doorzocht voorts alle de belende huizen; in een van welke men een verscholen kleermaker vond, die, bij vergissing, voor hem dien men zocht aangezien zijnde, bijkans het slagtoffer was geworden van de woede der uitzinnige soldaten, doch hoewel niet dan met zeer veel moeite door de Officieren, nog beveiligd werd. Terwijl men, al voortgaande met zoeken, aan de huizen van eenige Patriotten, door het inslaan van glazen, zijnen moed koelde, vond men eindelijk den schoenmaker, op den zolder van eene herberg, onder het hooi verborgen. Met veel moeite beletteden de Officieren het krijgsvolk, dat het hem niet van een scheurde; een moordenaar, zeiden zij, moest niet door eerlijke handen, maar door den scherpregter aan zijn einde komen. Veel werks evenwel had het in, eer men den ellendeling in de handen der Regering had geleverd. Nogthans namen de opschuddingen niet zoo spoedig een einde; aan onderscheidene huizen werden de glazen ingeslagen. Eerlang zag men een tamboer van de krijgsbezetting, benevens twee soldaten door de stad trekken, geleidende eene kar, telkens stilhoudende voor de huizen van bekende patriotten, en dezen hunne trommels en vaandels afvragende, met aanzegging, dat zij voortaan zouden vrij zijn van den last der wapenoefening. Ook moesten de burgerofficieren hunne sjerpen, ringkragen en spontons afgeven.

Vervolgens deed de Regering, door eenen stadsbode, de geweren en wapens der burgers ophalen; voorts alle burgers tot stilte en rust vermanende, en de exercitie-genootschappen verbiedende. De doodgeschoten ruiter werd met alle krijgseer begraven, gevolgd door alle de Officieren, en meer dan duizend gemeenen, allen met Oranjekokarden versierd. Het liep echter aan tot in de maand November eer de schoenmaker werd gevonnisd. De straf, hem opgelegd, bestond in eene gevangenis van vijf en twintig jaren, in het Provinciaal tuchthuis te Arnhem, en, na verloop van dien tijd, in altoos durende ballingschap buiten de stad en het schependom van ZUTPHEN.

Den 3 Februarij 1795 besloten de Patriotten te ZUTPHEN, in hunne vergadering, het werk der omwenteling aan te vangen, zonder evenwel den tijd te bepalen, wanneer dit geschieden zou, niettegenstaande zij berigt kregen, dat de Keizerlijken zouden uittrekken, die ook, des anderen daags 's morgens vroeg, ten getale van omtrent 5000 man, ZUTPHEN verlieten, alleen vijf honderd man, Hollandsche bezetting, zoo paarden- als voetvolk achterlatende. Na dien uittogt verveegden zich de vrijheidsgezinden bij den door hen aangestelden Burger-Kommandant P. H. DE ROOY, met verklaring van gereed te zijn tot het bewerken der omwenteling, en het Commité Revolutionair, bestaande uit de burgers WEERNS, VERSTEEGE, WITTENBERG, WYERS en VAN DER MEULEN de werkzaamheden daartoe noodig, te doen aanvangen. Dit besluit genomen zijnde, werden twee Gelastigden afgezonden, om de Regering en de Gemeente te doen vergaderen; den Krijgsbevelhebber STROUBENZEE te ontbieden, en hem te gelasten, zich niet te bemoeijen met eenige vermakelijkheden, die de burgers zouden bedrijven. Daar de Kommandant daartoe niet genegen was, begon men te dreigen, dat, zoo hij zich niet lijdelijk gedroeg, de begeerde omwenteling, zelfs ten koste van goed en bloed, zou doorgedrongen worden, hetwelk ten gevolge had, dat STROUBENZEE, met zijn volk, bloote aanschouwers bleven van de bedrijven der Revolutie-gezinden, die eene nieuwe regering benoemden; de in 1788 ontwapende burgerij herstelden, van geweren en scherpe patronen voorzagen, en dadelijk eenen vrijheidsboom oprigtten. Dit alles was verrigt vóór dat de Franschen in ZUTPHEN waren, zoodat de burgerij gezegd mag worden de omwenteling, zonder dadelijken bijstand dier natie, bewerkt te hebben. Bij het planten van den vrijheidsboom waren dezen reeds voor de brug. De inhaling geschiedde onverwijld. De Fransche bevelhebber deed het Hollandsch krijgsvolk den eed afleggen, van niet weder tegen Frankrijk te zullen dienen, en uittrekken onder het geleide van Husaren.

ZUTPHEN, hetwelk in 1813, behalve de Nationale Garde, die niets meer verlangde dan een beter gebruik van hunne wapenen te maken, een gering getal Franschen, meerendeels Douaniers, in bezetting had, was reeds eenige dagen door partijen Kozakken omringd geweest en herhaalde reizen opgeëischt, zonder dat de Fransche Bevelhebber tot overgave had kunnen bewogen worden, toen 's morgens van den 24 November eene aanzienlijke krijgsmagt, bestaande uit Pruissische ruiterij en jagers, zich voor de stad vertoonde, welke des middags door een ander gedeelte, voorzien van zes stukken geschut, werd versterkt. Nadat men hierop begonnen was de stad met kogels en granaten te beschieten, volgde weldra eene onderhandeling tot overgave, doch welke vruchteloos afliep, en ten gevolge had, dat de aanval als te voren werd hervat. Dit was te veel voor het lang getergde geduld der burgerij, en algemeen was de verontwaardiging, dat men, door

den wanhopigen en nutteloozen tegenstand van eene handvol Pruisschen, de stad aan het gevaar van vernieling moest zien blootgesteld. De Heer Op ten Noort, Maire der stad, begaf zich derhalve, met nog andere van de voornaamste ingezetenen, naar de poort, en noodzaakte den Franschen Bevelhebber, die zich daar bevond, om de poorten voor de belegeraars te doen ontsluiten, hetwelk daarop geschiedde. De onvoorwaardelijke overgave der stad veroorzaakte in den beginne wel eenige verwarring en ontsteltenis, doch de lofwaardige krijgstucht der overwinnaars kwam alle ongeregeldheden, zoo veel mogelijk, voor, en de goede wil der burgerij beijverde zich om ten spoedigste, nu en ook in het vervolg, in de dringende behoefte van het binnengetrokken krijgsvolk, hetwelk op ongeveer 4000 man ruiterij en voetvolk begroot werd, en dien geheelen dag, van 's morgens drie ure af, niets genuttigd had, naar vermogen te voorzien. Sedert was de vreugde algemeen: de nationale vlaggen versierden de torens; de Hoofden van het krijgsvolk werden door de stad op een bal onthaald en de huizen werden door de burgers, uit eigene beweging, verlicht. Ook werd, in naam van den Prins van Oranje, de afkondiging van het Algemeene Bestuur, zoodra die was aangekomen, openlijk bekend gemaakt, en door eene andere afkondiging de burgerij opgeroepen, om vrijwillig de wapenen tegen den algemeenen vijand op te vatten. Eindelijk werd de Nationale Garde, uit den eed des Keizers ontslagen zijnde, op het voorbeeld van 's Gravenhage, den naam van Oranjegarde gegeven.

Meer dan eenmaal werd Zutphen door ziekten bezocht: zoo heerschten hier onder anderen in de jaren 1458, 1493, 1519, 1529, 1530, 1538, 1577, 1616 en 1617, geweldige pestziekten, zoo dat vele rijke lieden in eenige dier jaren de stad verlieten, en deze uit hare fondsen de armen gestadig te hulp moest komen.

Het wapen dezer gem. is een doorsneden (*coupé*) veld van azuur en zilver, met eenen leeuw van goud op het eerste en een gepalisseerd zwevend kruis van keel op het tweede.

ZUTPHENSCHE-EILANDEN (DE), eil. in *Oost-Indië*, in de *Straat-van-Sunda*, aan de Oostkust van het eil. *Sumatra*, nabij den Varkenshoek.

Achter deze eilanden is eene veilige ankerplaats, van welke gebruik gemaakt wordt door schepen, die uit China komen en niet voornemens zijn Java aan te doen.

ZUTTEMEER (HET), meer in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, op de grenzen van de prov. *Groningen*. Zie Leekstermeer (Het).

ZUUK, buurs. op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*. Zie Zeuk.

ZUURDING, naam, welken sommige schrijvers geven aan het dorp Everdingen, in het graafs. *Culemborg*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Everdingen.

ZUURDIJK of Suirdijk, d. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. en 7 u. W. van *Appingedam*, kant. en 3 u. W. van *Onderdendam*, gem. en ½ u. Z. Z. O. van *Leens*.

Het kerspel heeft eene oppervlakte van 946 bund. 73 v. r. 68 v. ell. en bevat, met het kerkelijk daartoe behoorende geh. de Bewer, 46 h. en ruim 310 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden. De bodem bestaat ten Z. van den rijweg uit goeden kleigrond; meer ten N. is hij lager en met knip en roodoorn vermengd; vooral bevatten de ingedijkte polders best bouw- of teelgrond en losse klei.

In de kronijk der Wierumer Abten, op het jaar 1287, werd dit dorp Suthardicke, dat is Zuiderdijk, genoemd, omdat het gelegen was aan den dijk, die eertijds tegen het binnenste einde van de haven Manarmanis en dus ten Z. van de Marne was opgeworpen. De kom van het d., welke sedert het begin dezer eeuw, op een drietal huizen na, eerst gebouwd is geworden, bevat thans 38 h. en 280 inw. en eene in 1831 nieuw gebouwde achtzijdige korenmolen. Er zijn hier drie polders, als: de Stoepen-polder, waarvan het oostelijke gedeelte onder *Warfhuizen* behoort. De Oude- en de Nieuwe-Zuurdijkster-polders, waarvan de westelijke gedeelten onder *Vliedorp* gelegen zijn (zie hier beneden). Men heeft hier, binnen den provincialen rivierdijk, zeer aanzienlijke en fraaije boerderijen en zeer vermogende landlieden, zoodat Zuurdijk, naar diens grootte, het rijkste kerspel van geheel de provincie Groningen is.

Eene aanmerkelijke keten van heuvelen, van 9 tot 18 palm. hoogte, strekt zich van het Oosten naar het Westen uit; zij maakt de tweede of binnenste streek langs den rijweg uit, en is thans met een twintigtal boerderijen en eenige mindere huizen bezet. De stipjes op de kaart van van Starkenborg duiden hier de overblijfselen van eenen ouden dijk aan, die in de rigting van Barnjegat op Robersum, thans tien minuten gaans van den rivierdijk en dus nog verder van het Reitdiep, of tot de Panser, onder Vierhuizen, voortloopt, en die zich vermoedelijk aan den overouden zeedijk zal hebben aangesloten. Deze heuvelen blijven echter op het terrein 500 tot 800 schreden ten N. van de Eewer, van Vliedorps kerkhof en van Niekerk, op welke hoogte zij in eene breede wierde overgaan en zich zoo in eene schuinsche rigting naar Robersum wenden, waar de keten zich tot over Menkemaheerd en Menkematil naar de Panser wendt. Er zijn er, die de gedachten hebben geopperd, dat deze dijk tot den voortijd behoort; dat de zee, onder een verhoogd peil, dit ingedijkte naderhand wederom heeft ingenomen; dat een later volk op deze overgeblevene dijkbrokken begraafplaatsen heeft gevormd, en dat volgende geslachten er kasteelen en woningen hebben gesticht. Het is althans hoogst merkwaardig, dat velen dezer heuvelen tot begraafplaatsen in den heidenschen tijd hebben gediend, die zelfs tot eene hooge oudheid opklimmen; want men heeft niet alleen in kringen van steenen asch en urnen, maar ook strijdwapenen van eene harde en vreemde steensoort, zoo als zoogenaamde beitels of wiggen en eenen strijdhamer, gelijk er in Drenthe in de hunnebedden worden aangetroffen, in deze heuvelen gevonden. Hiervan zijn eenigen naar het Museum van Oudheden te Leyden opgezonden.

Zuurdijk was vroeger met *Wehe*, dat ¾ u. N. N. O. van hier ligt, een staande regtstoel en maakt daarmede thans nog eene staande schepperij uit, onder het dijkregt van Houwerzijl.

Na de Reductie is Zuurdijk, van 1594 tot 1619, kerkelijk vereenigd geweest met *Leens*, doch bekwam in dat jaar eenen afzonderlijken Leeraar in Johannes Vincentius, die in 1620 naar Losdorp vertrok, waarop Zuurdijk andermaal met *Leens* vereenigd werd en alzoo bleef tot in 1630 toen het met *Wehe* vereenigd werd. In 1666 bekwam Zuurdijk weder een eigen Predikant in Abrahamus Gemminga, en tien jaren later werd *Maarslag* met Zuurdijk vereenigd. Gemminga overleed hier in 1679, liggende in de kerk te Zuurdijk begraven. Na het overlijden van zijn opvolger Focko Fokkens, in het jaar 1681, werd Maarslag aan *Mensingeweer* en Zuurdijk met *Wehe* vereenigd, hebbende later geen eigen Predikant meer gehad, zoodat de

Herv., die er 280 in getal zijn, en behooren tot de gem. van *Weke-en-Zuurdijk*, welke hier eene kerk heeft, zijnde een uit- en inwendig net en sindelijk, langwerpig vierkant gebouw, hetwelk in het jaar 1809 geheel vernieuwd en verfraaid is. Men heeft daarin geen orgel. De niet hooge toren, met eene vierzijdige kap, is met leijen gedekt. Het opschrift van den torenklok luidt aldus:

Her Hinrick kerckher woe to Ewer. Wauke to Ewer. Hermā Meyners goen Kerckvogden weren. Herman mi goet. Anno D.M. m. cccclxxxii. Maria ben ick geheten. Kercpel to Surdike leite mi gete. Ave Maria Gracia. S. Hunbertus.

Verder ziet men daarop versierselen en beeldtenissen van Heiligen. Om den derden Zondag wordt de predikdienst hier door den Predikant te *Weke* waargenomen. In het jaar 1786 hebben twee vermogende Landbouwers, EYS ROELFS en HENDRIK HENDRIKS de *Jonge*, aan de kerk eenen nieuwen predikstoel geschonken, in plaats van den ouden steenen, waarvan men zich dus ver had moeten bedienen. In 1833 hebben twee godsdienstige leden, EVERDINA OUDEMAN, wed. ROELF EYES en haar schoonzoon HENDRIKUS JANNES WARENDORP TORRINGA, ten hunnen koste, geheel nieuwe banken in de kerk doen plaatsen, en in het jaar 1849 hebben de ingezetenen haar met eenen nieuwen predikstoel en andere glazen laten versieren. De tegenwoordige kosterij was eertijds de pastorij en de toenmalige kosterij is thans door het armhuis vervangen.

De Christelijke Afgescheidenen, die er zijn, behooren tot de gem. *Leens*. — De R. K., die er wonen, parochiëren op *den Hoorn*. — Men heeft in dit dorp ééne school, welke gemiddeld door 40 leerlingen bezocht wordt.

ZUURDIJKSCHE-POLDER (DE NIEUWE-), pold. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*, kant. *Onderdendam*, gedeeltelijk onder *Zuurdijk*, gem. *Leens*, gedeeltelijk onder *Vliedorp*, gem. *Ulrum*; palende N. en O. aan de Oude-Zuurdijkster-polder, Z. aan de kwelders van het Reitdiep, W. aan den Vliedorper- of Hoogster-polder.

Deze pold., welke in het jaar 1805 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, met den dijk, eene oppervlakte van 63 bund. 38 v. r. 80 v. ell., waaronder 58 bund. 76 v. r. 70 v. ell., schotbaar land, als: onder *Zuurdijk*, volgens het kadaster, 34 bund. 25 v. r. 30 v. ell. alles schotbaar land, en onder *Vliedorp*, volgens het kadaster, 29 bund. 13 v. r. 50 v. ell., en daaronder 4 bund. 62 v. r. 10 v. ell., kadijk zijnde, geen schotbaar land. Deze pold. is onbewoond en zonder huizen, behoorende aan vier boerderijen, als: twee onder *Zuurdijk* en twee onder *Vliedorp*. Hij wordt door eene pomp of duikersluis, op het Reitdiep, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Volmagten.

ZUURDIJKSTER-POLDER (DE OUDE), ook wel DE ZUURDIJKSTER-UITERDIJK-POLDER geheeten, pold. in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, arr. *Appingedam*, kant. *Onderdendam*, gedeeltelijk onder *Zuurdijk*, gem. *Leens*, gedeeltelijk onder *Vliedorp*, gem. *Ulrum*; palende N. aan den provincialen rivierdijk, O. aan den Stoepen-polder, Z. aan het Reitdiep, W. aan den Nieuwe-Zuurdijkster polder.

Deze pold., welke in het jaar 1729 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, met den dijk (16 bund. 31 v. r. 30 v. ell.), eene oppervlakte van 337 bund. 1 v. r. 40 v. ell., zijnde alles schotbaar land,

als: onder *Zuurdijk* 270 bund. 57 v. r. 70 v. ell., en onder *Vliedorp* 66 bund. 43 v. r. 70 v. ell. Men vindt er slechts eene boerderij, behoorende onder *Vliedorp*, welke boerderij, Waterloo genoemd, met geheel den polder, in Februarij 1825, door zeewater overstroomd werd, echter wisten de bewoners zich in tijds door de vlugt naar Houwerzijl te redden. De tegenwoordige bezitter en bewoner is ALBERT JOHANNES VERDENIUS; het overige gedeelte dezes polders is onder tien landbouwers en twee burgers, die binnen den provincialen dijk wonen, verdeeld. Deze pold. wordt door eene duikersluis of klief, op het Reitdiep, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Volmagten.

ZUURHUIZUM, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Achtkarspelen*. Zie SURHUIZUM.

ZUURIG, d., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wonseradeel*. Zie SURIG.

ZUURLANDSCHE-DIJK, naam, welken men ook wel eens geeft aan den ZUIDLANDSCHE-DIJK, in het *Land-van-Voorne*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZUIDLANDSCHE-DIJK.

ZUURWENNERSLUISJE (HET), eigenlijk HET ZUIDER-VENNERSLUISJE, sluis in den zeedijk, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Gaasterland*, waardoor de Merdesloot in de Zuiderzee uitloopt. Het peilmerk ligt 1,169 ell., boven A. P.

ZUURZAK, plant. in *West-Indië*, op het eil. *Curaçao*, in de *Oost-divisie*, W. Z. W. van den Midden-Seinpost.

ZUUTHERDERSHAGE, plaats, vermeld in de tiende eeuw. Zie ZUIDHARDERSHAGE.

ZUUTSANDE, oude naam van het d. ZUIDZANDE, in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije van Sluis*, prov. *Zeeland*. Zie ZUIDZANDE.

ZUWE (DE) of DE DEMMERIKER-ZUWE, door de wandeling de TERAAASCHE-ZUWE genaamd, weg in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Vinkeveen-en-Waverveen*, in eene oostelijke rigting, een uur gaans, van den Demmeriker-dijk, door den *Demmeriker-polder*, naar de gem. Ruwiel of Ter-Aa loopende.

ZUWE (DE) of KORTENHOEFSCHE-ZUWE, rijweg, prov. *Noord-Holland*, gem. *Kortenhoef*. Zie KORTENHOEFSCHE-ZUWE.

ZUWE (DE) of DE MIJDRECHTSCHE-ZUWE, weg in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, gem. *Mijdrecht*, in eene westnoordwestelijke rigting, een half uur lang, van den Mijdrechtsche-dijk naar de Uithoornsche-brug loopende.

In vroegeren tijd bestond ter wederzijde van deze ZUWE een uitgeveende waterplas, welke thans is drooggemaakt en goed bouwland oplevert, zijnde de Mijdrechtsche droogmakerij.

ZUWE (DE) of DE VINKEVEENSCHE-ZUWE, weg in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*. Zie VINKEVEENSCHE ZUWE (DE).

ZUWE (DE) of DE WILNISSER-ZUWE, weg in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, in eene zuidelijke rigting loopende van het d. Wilnis naar de Hollandsche-kade.

ZUWEY (DE KORTE-) of DE KORTE SUWEY, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, op de grenzen van de griet. *Tietjerksteradeel*, met eene zuidelijke rigting uit het *Zwartebroek* naar de *Lange-Zuwey* loopende.

ZUWEY (DE LANGE-) of DE LANGE-SUWEY, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, met eene oostelijke strekking, van de *Korte-Zuwey* naar de Hout-Wielen loopende.

ZUWOUDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Tietjerksteradeel*. Zie SUAWOUDE

ZUYDENBURCH, oud adell. h. in de st. *Utrecht*, aan de zuidzijde van de Oude-gracht.

ZUYDERBURGH of ZUIDERBURG, buit. in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en ½ u. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en ½ u. Z. W. van *Voorburg*, gem. *Veur-en-Leydschendam-Noordzijde*, aan de Delftsche-Vliet.

De Geneeskundige PIETER HENDRIKSZ, Oud-Hoogleeraar van de Hoogeschool te Groningen, heeft op dit buit. den laatsten tijd zijns levens doorgebragt en is aldaar den 26 October 1843 overleden.

ZUYLEN, gem. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen* (3 k. d., 5 m. k., 1 s. d.); palende N. W. aan de gem. Maarssen en Maarsseveen, N. O. aan de gem. Westbroek, O. aan Achttienhoven, Z. O., Z. en Z. W. aan de gem. Utrecht.

Deze gem. bestaat uit de heerl. Zuylen-en-Swezer-Engh en Oostwaard; bevat het d. Zuylen, benevens het geb. Oostwaard; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 631 bund. 68 v. r. 47 v. ell., waaronder 627 bund. 85 v. r. 37 v. ell. belastbaar land; telt 150 h., bewoond door 150 huisgez., uitmakende eene bevolking van 785 inw., die hun bestaan vinden in 4 pannenbakkerijen en 3 steenovens en in den landbouw.

De Herv., die er ongeveer 500 in getal zijn, onder welke nagenoeg 200 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Amersfoort*, ring van *Tienhoven*, behoort.

Vroeger had ZUYLEN doorgaans geen eigen Predikant maar behoorde kerkelijk gedeeltelijk onder *Maarssen*, gedeeltelijk onder *Westbroek*, hoewel uit een request (zoo het schijnt geschreven in 1590) van PIETER DAMMUSSZOON, *Dienaar des Goddelijken woords tot* ZUYLEN, blijkt, dat hij sedert het jaar 1589 hier gediend heeft. In het jaar 1590 werd hij in het examen zuiver bevonden. Den 20 Januarij 1620 werd hier, op hoog bevel, door JAN VAN DULMEN, Onderwijzer der jeugd, een begin gemaakt, om op Zondag voor den middag, uit de *Postille van* BULEUS, der gemeente voor te lezen. In 1621 geschiedde ook insgelijks des namiddags uit den *Catechismus van* LANSBERGEN. Hem werd ook opgegeven, wat hij op de bededagen moest lezen. Daarna verzocht de klassis van Utrecht, in 1627, aan die van Amersfoort, dat men op de bevordering van de predikdienst met ernst mogt aandringen. In het jaar 1632 werd hier 's namiddags met vrucht gecatechiseerd. De klass. van Utrecht vernieuwde in het jaar 1640 haar verzoek, om, ter bevordering van de predikdienst ter plaatse, waar het behoorde, met allen ernst aan te houden. In het volgende jaar verzochten de ingezetenen, dat zij zelven een eigen Predikant mogten hebben. Er waren toen 18 Ledematen, van welke 12 te Maarsen en 6 te Westbroek ten H. Avondmaal gingen. Ook was het gehoor, zoowel des voor- als des namiddags, vrij talrijk. Om die reden verzocht men de Staten, in het jaar 1642, dat hier voorloopig een Predikant of Proponent mogt prediken, welk verzoek in het volgende jaar vernieuwd werd. Men zag toen om naar middelen, tot goedmaking van de onkosten, welke tot de Predikdienst vereischt werden, en men gaf daartoe, in het jaar 1645, last en bevel aan den Rentmeester der gebenificeerde goederen. In het jaar 1647 werd door de klassis van Utrecht hare aanmaning vernieuwd, om de zaak, waar het behoorde, met allen ernst voort te zetten. Nadat de schoolmeester en voorlezer naar de Meijerij van 's Hertogenbosch vertrokken

was, werd de kapel voor eenigen tijd gesloten, doch naderhand wederom geopend. Men verzocht toen van de Algemeene Staten, dat voorloopig door Predikanten en Proponenten aldaar gepredikt mogt worden, in welk verzoek, na lang aanhouden, dan ook bewilligd werd. Vervolgens kreeg men vergunning, om ook eenen eigen Predikant te mogen hebben. In het jaar 1651, werd aldaar als eerste Predikant beroepen HENRICUS TECKMAN ARNOLDIFIL, die in het jaar 1652 derwaarts kwam, en in het jaar 1660 naar Amersfoort vertrok. Over het beroep van den Predikant is verschil geweest, tot dat men in het jaar 1716 overeengekomen is, dat dit beurtelings door den kerkeraad en door den Ambachtsheer zou geschieden, zoo als ook nu nog plaats heeft. Onder de alhier gestaan hebbende Predikanten verdienen melding ABRAHAMUS JACOBUS DRIJFHOUT, die hier in 1756 kwam en in 1763 als Hoogleeraar naar Harderwijk beroepen werd, en de Oostersche Taalgeleerde, Geschied- en Oudheidkundige GERARDUS KUIPERS, van 6 Februarij tot 18 December 1774.

De R. K., van welke men er ongeveer 280 telt, parochiëren te *Maarssen*.

Men heeft in deze gem. eene school te Zuilen, welke gemiddeld door 80 leerlingen bezocht worden.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van keel, met drie zuilen van zilver, gedekt met eene gouden kroon, ter wederzijde vastgehouden door eenen wildeman.

ZUYLEN-EN-SWESER-ENGH, heerl. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. *Utrecht*, kant. *Maarssen*, gem. *Zuylen*; palende N. aan de heerl. Westbroek, O. aan de Horst, Z. aan de Vecht, W. aan de heerl. Maarsseveen.

Deze heerl. bevat het d. Zuilen en eenige verspreid staande huizen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 533 bund. 55 v. r. 68 v. ell., waaronder 529 bund. 72 v. r. 78 v. ell. belastbaar land; telt 135 h., bewoond door 155 huisgez., uitmakende eene bevolking van 675 inw., die meest hun bestaan vinden in 4 pannen- en 2 steenbakkerijen en in den landbouw.

De Herv., die er ruim 440 in getal zijn, behooren tot de gem. *Zuilen*. — De R. K., van welke men er 230 telt, parochiëren te *Maarssen*. — Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door 80 leerlingen bezocht wordt.

Deze heerl. behoorde van ouds ten deele aan den Bisschop van Utrecht, ten deele aan den Abt van Oostbroek, zoo als blijkt uit eenen verlijbrief van den Abt van Oostbroek van het jaar 1446, en twee andere van DAVID VAN BOURGONDIË, den vijf en twintigsten Bisschop van Utrecht, van 22 Maart en 12 November des jaars 1458, alsmede volgens den brief van overgifte van Vrouwe ELIZABETH VAN CULEMBORG, weduwe van JOHAN VAN LUXEMBURG, Heer *van Vyle*, van 19 Februarij 1510, en het verlij van den Abt, Prior in het klooster van Oostbroek, den 14 April van het zelfde jaar daarop gegeven. En alhoewel HENDRIK VAN BEIJEREN, de acht en vijftigste Bisschop, den Graaf VAN RENNENBERG ZUYLEN met brief en zegel als eene hooge heerlijkheid heeft opgedragen, heeft nogthans hij, noch eenig later bezitter, daar ooit het regt, aan eene hooge heerlijkheid toekomende, uitgeoefend, zoo als nader blijkt uit het vertoog, in naam van voornoemden Graaf VAN RENNENBERG gedaan, om, even als zijne voorzaten, als Heer *van Zuylen*, en niet *tot Zuylen*, te mogen beschreven worden, onder belofte van, uit dezen of anderen hoofde, geene regten van hooge heerlijkheid te zullen uitoefenen. Destijds was ZUILEN leenroerig aan het Sticht van Utrecht,

doch het heeft van ouds zijne eigene Heeren gehad, welke men, volgens hunne wapenschilden, van zuilen of pilaren afkomstig schijnen. Toen in het jaar 1302 Eleonora, dochter en erfgename van Frederik van Zuylen, Heer *tot Zuylen*, zich in het huwelijk begaf met Frank van Borssele van der Vere enz. is deze heerl. in het huis van Borssele overgegaan. Zij werd in 1446, voor eene jaarlijksche som van 4 ponden en 100 nobelen (424 gulden), door Frederik van Blankenheim, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, en den Abt van Oostbroek, tot een vast erfleen geschonken aan den Heer Frank van Borssele, Heer *van Vere*, als regten erfgenaam van Zuylen. Deze Heer, in het jaar 1470, zonder kinderen overleden zijnde, verstierf de heerl. op zijne eenige zuster, Eleonora van Borssele, die gehuwd was met Jan van Renesse, door wiens dochter, gehuwd aan Gerard, Heer van Culemborg, zij gebragt werd in het geslacht van Culemborg. Toen Jasper, Heer van Culemborg, Gerritszoon, in 1504 overleden was, bragt Cornelia, zijne derde dochter, de heerl. ten huwelijk aan Willem, Vrijheer van Rennenberg, welke voorgaf brieven en zegel te hebben, waarbij de hooge heerl. van Zuylen hem geschonken zou zijn door Hendrik van Beijeren, den acht en vijftigsten Bisschop van Utrecht. Hij stierf den 11 Junij 1545, op zijn huis te Zuylen, alwaar zijn hart in de kapel begraven werd, maar de ingewanden te Oostbroek en het ligchaam te Westbroek. Doch het laatste werd, in het jaar 1580, toen men de abdij met de kerk te Oostbroek afbrak, volgens besluit van den Raad der stad Utrecht, naar Zuylen vervoerd en aldaar ter aarde besteld. Van Willem van Rennenberg kwam de heerl. op zijnen kleinzoon Jan François van Rennenberg, bij wiens kinderloos afsterven, zij kwam op zijnen neef, Graaf Herman van Rennenberg, Heer *van Aldenhorn* en Proost van St. Lambrechtskerk te Luik en van Oud-Munster te Utrecht, die deze goederen overgegeven heeft aan Joris van Lalaing, Heer *van Villerey en Imbresis*, vader van Willem van Lalaing, eerste Graaf *van Hoogstraten*. Joris van Lalaing liet Zuylen na aan zijnen voornoemden soons eenigen zoon en erfgenaam Anthonius van Lalaing, tweede Graaf *van Hoogstraten*, die de heerl. benevens het huis, in 1611, verkocht aan Kaspar Quirijnt, op wiens verzoek de Staten van Utrecht het tot een onversterfelijk leen maakten, mits dat het voorschreven leen bij versterf of alimentatie verheven zou worden met een voeder Rijnsche wijn, groot vier amen, en dat de remonstrant voor de redemptie of het afkoopen van den jaarlijkschen kanon, gaande uit de voornoemde erfpachtgoederen, wezende 's jaarlijks 19 gulden en 20 cents, eens betalen zou de som van 2000 gulden, die men wederom ten behoeve van de abdij van Oostbroek op interest beleggen zou, vrij gelds van den veertigsten penning. Naderhand heeft Kasper Quirijnt deze heerl. weder verkocht aan Adam van Lockhorst, Heer *van Alkemade*, wiens eenige dochter Elisabeth moeder werd van Anna Elizabeth van Reede van Nederhorst, die, bij het overlijden van haren grootvader, den gezegden Adam van Lockhorst, Vrouw van Zuylen werd, en door haar huwelijk met Hendrik Jacob Jonkhr. van Tuyll van Serooskerke, de heerl. in dat geslacht bragt, waarin zij tot nu toe gebleven is; zijnde thans eigenaar dezer heerl. de Heer Mr. Willem René Baron van Tuyll van Serooskerke, woonachtig te Zuylen.

Het d. Zuylen, Zuilen, Suylen, Zoelen of Zulen, en in de brieven der kerkgiften Thulz genoemd, ligt 1 u. N. W. van Utrecht, 1½ u. Z. O. van Maarssen, aan de Vecht, over welke hier eene brug ligt

Het is eene kleine, doch bevallig gelegene plaats, een der bekoorlijkste Vechtdorpen, omgeven door schoone buitenplaatsen en wandeldreven.

Vroeger stond hier eene kapel, met eene vikarij, waarvan de vergeving in 1586 aan de Gravin van Egmond stond. In 1654 werd deze kapel afgebroken en door eene kleine, maar fraaije kerk vervangen, welke op den voorgevel naar de Vecht eenen kleinen, zeskantigen toren, doch geen orgel had. Deze kerk, welke in 1841 van binnen verfraaid, met hout beschoten en beschilderd was, is op oudejaarsavond 1847 geheel afgebrand. De avondgodsdienst was te 7 ure geëindigd, toen men een uur daarna nog licht in de kerk ontwaarde. Men opende dadelijk de deuren, doch het kerkgebouw stond reeds in volle vlam. De brand nam zoodanig in hevigheid toe, dat aan geen blusschen te denken was. Men had naauwelijks de tijd de stoelen en bijbels te bergen. De kerk en toren werden eene prooi der vlammen; niets dan de muren bleven over. De toren stortte in. In het jaar 1848 werd hier, met behoud van de oude muren, eene nieuwe kerk opgetrokken, die den 19 November van dat jaar is ingewijd. Het is een net kerkgebouw, met een achtkante torenspits, waarin klok en uurwerk.

De ingezetenen van Zuylen hebben hier te lande het eerste voorbeeld gegeven, om het begraven in de kerken af te schaffen. Na lang beraad, gevolgd van eenparig besluit, werd, in het jaar 1787, de regering der plaats met den Heer der heerlijkheid te rade om, onder goedkeuring van de Staten des Lands van Utrecht, op eenen korten afstand buiten het dorp eene begraafplaats aan te leggen, en, met bewilliging der ingezetenen, zich te verbinden alle lijken, zonder uitzondering, niet in de kerk, maar alleen ter dier plaatse te begraven. Niet alleen bij 's Lands Staten, maar ook bij den Heer en Vrouw van Zuylen vond het verzoek een gunstig gehoor. De laatstgemelden deden nog meer: zij verbonden zich niet slechts, om, ten hunnen opzigte, deze loffelijke gewoonte te zullen doen in acht nemen, maar zij wezen daarenboven eene geschikte plek gronds aan, ten gemelde oogmerke bestemd, welke zij aan de bewindvoerders dier instelling ten geschenke gaven. De begraafplaats ligt, op eenen kleinen afstand, een weinig ten Westen van het dorp, op eenige roeden afstand van den gewonen rijweg. Zij is omringd met eenen steenen muur. De toegang pronkt met eene fraaije poort, welke tot gepast opschrift draagt:

Wij leven om te sterven.

De buitenplaatsen, die men hier aantreft, zijn voornamelijk: het Huis-te-Zuylen, Zuilenburg, Zuilenveld, Groenhoven enz.

Het wapen dezer heerl., is het zelfde als dat der gem. Zuylen.

ZUYLEN (HET HUIS-TE-) of het Slot-te-Zuylen, oud adell. h. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. W. van *Utrecht*, ½ u. Z. O. van *Maarssen*, gem. en achter de kerk van het d. *Zuylen*.

Het is een deftig ouderwetsch gebouw, naar men wil, oorspronkelijk in 1300 gesticht.

In 1672 werd het door eene *sauvegarde* voor den moedwil der Fransche krijgsknechten beveiligd. Het ontkomen aan eenen ramp, welke toenmaals zoo vele kasteelen trof, had het slot zeker te danken aan den invloed van Jonkhr. Gerard Willem van Tuyll van Serooskerke, die in het jaar 1672 aan het hoofd der treurige commissie stond, om met den Franschen Koning een verdrag te sluiten; hij had zich ten minste in zoodanige mate de achting van den grooten Condé weten te verwerven,

dat deze hem zijn afbeeldsel ten geschenke gaf, hetwelk nog op het huis aanwezig is.

Toen het gebouw, hetwelk van de vechtzijde in een niet ver verschiet, met zijne torens en rondeelen, van tusschen het omringend geboomte verrassend te voorschijn komt, in 1752 groote herstellingen vereischte, werden deze er door den toenmaligen eigenaar, Jonkheer DIDERIK JACOB Baron VAN TUYLL VAN SEROOSKERKE, met veel zorg, aangebragt, zoo dat dit slot in antieken stijl vernieuwd, van breede grachten en lommerijke singels omgeven, nog gaaf en ongeschonden, in zijne kolossale bouworde, als een overblijfsel van vroegere tijden prijkt, daar het nog zigtbaar de kenmerken van zijne herkomst uit den tijd der middeleeuwen doet blijken. Het wordt in eigendom bezeten door den Heer Mr. WILLEM RENÉ Baron VAN TUYLL VAN SEROOSKERKE, woonachtig te ZUYLEN.

ZUYLEN-POLDER (DE), pold. in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. en gem. *Sliedrecht*; palende N. aan de Bekramming en den Hel-polder, O. aan de Kikvorschkil, Z. aan het Maldiep, W. aan Meerkotennest.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 67 bund. 93 v. r. 50 v. ell., en watert uit door eene sluis op de Kikvorschkil. Er staat daarin ééne boerderij.

ZUYLICHEM, gem. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel* (8 k. d., 21 m. k., 7 s. d.); palende N. aan de Waal, O. aan de gem. Gameren, Z. aan Poederoijen, W. aan Brakel.

Deze gem. bestaat uit den Polder-van-Zuylichem, en een gedeelte van den pold. Buiten-Meidijks, benevens den Uiterwaard tegen de Waal; bevat het d. Zuylichem en eenige verstrooid liggende huizen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 747 bund. 46 v. r. 88 v. ell., waaronder 670 bund. 25 v. r. 54 v. ell. belastbaar land, en telt 118 h., bewoond door 138 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 670 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw en veeteelt; ook wordt er eenigen handel gedreven in koorn, hooi en ooft. Er zijn mede eene zoutkeet, een steenoven en een koornmolen. Vroeger bestond er nog eene brouwerij, doch deze heeft sedert het jaar 1821 opgehouden te werken.

De inw., die er, op 2 na, allen Herv. zijn, behooren tot de gem. Zuylichem-en-Nieuwaal, welke in deze burg. gem. eene kerk heeft te Zuylichem.

De 2 R. K., die men er aantreft, parochiëren te *Zalt-Bommel*.

Men heeft in deze gem. ééne school te Zuylichem, welke des winters gemiddeld door 90 des zomers door ruim 50 leerlingen bezocht wordt.

Deze gem. is eene dagelijksche heerl., welke oudtijds met den titel van erfburggraafschap vereerd werd. Het eerste stellige berigt omtrent ZUYLICHEM komt voor omtrent 1196 of 1197, in zeker verdrag tusschen HENDRIK V, Hertog *van Braband*, en OTTO, Graaf *van Gelder*, hetwelk mede onderteekend was door TIDO VASTART, Castellaan of Burggraaf van ZUYLICHEM. In het jaar 1203 vinden wij ZUYLICHEM almede vermeld in het eindverdrag tusschen de gezegde Vorsten, welk verdrag mede de onderteekening draagt van RHENERUS, Castellanus in SULCHEM. In het laatst der dertiende eeuw had Ridder JAN VAN HERWEN, de tollen te ZUYLICHEM verpacht vóór den tijd van drie jaren, en in 1309 verkocht GERARD VAN LOO, Heer van *Herlaer*, haar aan REINALD, Graaf *van Gelre*, die in het jaar 1312 den burg bij koop overdroeg

aan PELGRIM, Heer *van Voorne*, aan wien in dat zelfde jaar de tol van ZUYLICHEM door Graaf REINALD verkocht werd, wordende de codicil van verkoop onderteekend door Graaf REINALD, WILLEM, Graaf *van Holland*, en JOHANNES VAN HENEGOUWEN, Graaf *van Beaumont*. De heerl. is in dat geslacht verbleven, tot dat, in 1435, ARNT VAN HERLAER daarmede beleend werd, uit wiens geslacht zij, door eene erfdochter, met GIJSBRECHT PIECK, Heer *van Half-Asperen*, getrouwd, omtrent 1460, in dat van PIECK, is overgebragt. Hunne dochter WILHELMINA trouwde met EVERT VAN DOORN, wiens kleindochter WILHELMINA VAN DOORN, in 1553, ZUYLICHEM weder aan het geslacht van PIECK bragt, door haar huwelijk met CLAAS PIECK, Heer *van Enspick*. Deze stierf kinderloos en de heerl. werd verkocht aan DIRK PIECK, Heer *van Tienhoven*. In 1590 werd met de heerl. beleend STEFFEN VAN ROSSEM, wegens ISABIËL PIECK, zijne huisvrouw, van wien nog aanwezig is eene aanstelling van ALBERT HOEFSMIT, tot de vikarij van het burggraafschap van ZUYLICHEM. In 1614 was OTTO PIECK weder met ZUYLICHEM beleend en in diens geslacht bleef de heerl. tot in 1630, toen ELISABETH GREVENBROEK, weduwe van JOOST PIECK, haar, met al wat daartoe en aan behoorde, verkocht aan den beroemden CONSTANTIJN HUYGENS, Heer *van Zeelhem* en *in Monnikenland*, Ridder en President van den Raad van Z. H. den Prins VAN ORANJE, van wien zij, in 1688, kwam op diens zoon, mede CONSTANTIJN genaamd, wiens weduwe, SUZANNA RIJCKAERT, in 1704, daarmede beleend werd. Een derde CONSTANTIJN, des voorgaanden zoon, was in 1718 erfgenaam der heerl. en zijne weduwe, PHILIPPINA DOUBLET, werd in 1740 daarmede beleend. Eene dochter der laatstgemelde echtelieden, met name SUZANNA LOUISA, verkreeg ZUYLICHEM, in het jaar 1747. Zij reikte hare hand aan Jonkheer WILLEM, Baron VAN WASSENAER, die in 1751 met die heerl. beleend werd. Slechts twee jaren later verkocht deze de heerl. aan den Heer JOHAN BOELLAARD. Van diens zoon, JOHAN BOELLAARD, ging de heerl., in het jaar 1818, over op den tegenwoordigen eigenaar, Mr. MAURITS JACOB EYCK VAN ZUYLICHEM, woonachtig te Maartensdijk, in de prov. Utrecht.

Het d. ZUYLICHEM, ook wel ZUILICHEM gespeld, ligt 6¼ u. W. Z. W. van Tiel, 2 u. W. ten N. van Zalt-Bommel, aan de Waal. Het is eene kleine, doch zeer oude plaats, welks stichting zich in den nacht der eeuwen verliest. Reeds in het jaar 1199 komt REINOUD VAN NASSAU als Burggraaf *van* ZUYLICHEM voor. Daar het Huis-te-Zuylichem in oude tijden een tolburg was, heeft denkelijk de stichting plaats gehad ten tijde der Romeinen, door het geslacht COLONNA of ZUYLEN, terwijl het woordje *chem* eene plaats beteekent, zoodat de naam zoude aanduiden *eene plaats gesticht door de* ZUYLENS. Men heeft er ten O. van het d. een voetveer op Herwijnen.

Men gist dat de kerk, welke oudtijds geheel van duifsteen was, in de zeventiende eeuw zal vernieuwd zijn. Het is een klein, eenvoudig, langwerpig en net gebouw, zonder orgel. De toren werd in de laatste helft der vorige eeuw gebouwd, bij welke gelegenheid de op het kerkhof staande eikenboom, waarin tot dus verre de klok gehangen had, werd omgehouwen en uitgeroeid, ten einde het hout tot den aanbouw van den toren te gebruiken. Men bevond, dat de stam van dien boom, toen hij doorgezaagd was, eene middellijn had van ruim 2 ell. Aan den vierkanten toren, welke eene hooge spits heeft, waren voorheen de stukken van eene vroeger aldaar opgedolvene doodkist van rooden zandsteen te zien, welke blijkbaar van zeer hoogen ouderdom getuigen.

Toen Reinald II, Graaf van Gelder, in 1355, een landregt gaf aan de ingezetenen van de Tieler- en Bommelerwaarden, bepaalde hij, dat de regtbank van een gedeelte van den Bommeler-waard te Zuylichem zoude gevestigd zijn; onder deze regtbank behoorden ook de dorpen Gameren en Nieuwaal.

Vroeger stond hier een oud adell. slot, het Kasteel-van-Zuylichem. Zie het art. Zuylichem (Het Kasteel-van-).

Tot de geschiedkundige overleveringen, die er omtrent Zuylichem bestaan, behoort deze, dat, ten tijde der Spaansche overheersching, eene troep stroopende Spanjaarden voor den burg zouden gekeerd zijn, doordien de bewoners van Zuylichem den, langs het slot loopenden, dijk met horden afgezet en de stroopers uit het slot zoodanig beschoten hadden, dat deze genoodzaakt waren geworden af te trekken.

In 1673 is Zuylichem, even als Brakel en Herwijnen, door de Franschen gebrandschat.

Bij den watervloed van Februarij 1799 ontstond aldaar eene doorbraak in den Waaldijk, waardoor de Bommeler-waard, die reeds overstroomd was, nog dieper ondervloeide. — Ook in 1809 had hier eene dijkbreuk plaats.

Het voorm. wapen der heerl. Zuylichem was een zuil met een vaandel daarop. Zij behield dit wapen tot dat Constantijn Huygens, als Heer der heerlijkheid, het deed veranderen in een veld van keel, met eenen oranjetak met drie appelen, in natuurlijke kleur.

ZUYLICHEM (HET HUIS-VAN-), voorm. adell. h. te 's Gravenhage, aan de westzijde van het Plein.

ZUYLICHEM (HET KASTEEL-VAN-) of het Huis-te-Zuilichem, voorm. adell. h. of voorm. tolburg in den Bommelerwaard, prov. Gelderland, arr. en 6¼ u. W. Z. W. van Tiel, kant. en 2 u. W. ten N. van Zalt-Bommel, gem. en in het dorp Zuylichem, aan den Waaldijk, waarvan het vroeger een eind wegs verwijderd stond, terwijl het van rondom met eene gracht omgeven was.

Deze tolburg is denkelijk in overoude tijden door het geslacht Columna of Zuylen gesticht, welk gevoelen niet weinig door het oude wapen der heerl. versterkt wordt. Door het gedurig inleggen van den Waaldijk, die, bij hoog water, aan de buitenzijde van jaar tot jaar hoe meer afsloeg, stond het, in het midden der vorige eeuw, met de eene zijde genoegzaam in den Waaldijk, die hier eene bogt maakt en zoo smal was, dat men genoodzaakt geweest is een stuk uit den muur van het huis weg te hakken, opdat er een rijtuig voorbij zou kunnen rijden. Voor het overige was het een zwaar, vierkant gebouw, ongeveer 22 ell. breed, aan elke zijde, met eenen bemuurden voorburg, die twee ronde torentjes op de hoeken had, met dubbele grachten en eene ophaalbrug gesterkt.

De Heer Johan Boellaard, die het slot met de heerl., in 1755 gekocht had, heeft het gebouw, dat toen zeer vervallen was, doen afbreken, latende alleen den voorburg in zijne grachten staan. In het jaar 1819 werd echter door den tegenwoordigen eigenaar, den Heer Mr. Maurits Jacob Eyck van Zuylichem, op dien voorburg eenen grooten ronden toren, eenigzins in den ouden smaak, en een kleiner zeskanten toren en bijgebouwen opgetrokken, waarbij de oude poort hersteld is, doch het eene torentje van den voorburg en de ringmuur werden afgebroken. Het gebouw beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 25 bund. 23 v. r. 48 v. ell.

ZUYLICHEM (DE POLDER-VAN-), pold. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, arr. *Tiel*, kant. *Zalt-Bommel*, gem. *Zuylichem*; palende N. aan de Waal, O. aan den Polder-van-Nieuwaal, Z. aan den Polder-van-Aalst, W. aan den Polder-Buiten-Meidijks.

Deze pold., welke in het begin der zeventiende eeuw bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 670 bund. 25 v. r. 54 v. ell.; telt 118 h., waaronder 14 boerderijen. Voorheen stonden er meer huizen in den polder, die allengs naar den dijk verzet zijn. Hij werd tot in 1788 door eenen, doch na dien tijd door twee molens, van het overtollige water ontlast, hetwelk zich buitendijks met dat van de Bommelsche voormolens of wel van de drie weteringen in de Esmeer vereenigt. Het polderbestuur bestaat uit twee Poldermeesters en eenen Secretaris.

ZUYLICHEM-EN-NIEUWAAL, kerk. gem. in den *Bommelerwaard*, prov. *Gelderland*, klass. en ring van *Zalt-Bommel*.

Deze gem. heeft twee kerken, als: ééne te Zuylichem en ééne te Nieuwaal, en telt 840 zielen, onder welke 140 Ledematen. Vroeger waren het echter twee afzonderlijke gem. ieder met eenen eigen Predikant, zijnde de eerste, die te Zuylichem het leeraarambt heeft waargenomen, geweest Gillis van Kouwenberg, die in het jaar 1605 derwaarts kwam en in 1615 naar Wadenoijen vertrok. In 1693 zijn die beide gem. vereenigd, en toen werd in deze combinatie Predikant Godefridus van Houten, die in het jaar 1701 naar Oost-Indië vertrok. Het beroep geschiedt beurtelings door den Ambachtsheer van Zuylichem en door dien van Nieuwaal.

ZUZATUM, Lat. naam, onder welken het d. Soest, in *Eemland*, prov. *Utrecht*, vroeger voorkomt. Zie Soest.

ZWAAG, oudtijds Swaech, d. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en ½ u. N. van *Hoorn*, gem. *Zwaag-en-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk*. Het bestaat uit 136 h., die meestal van elkander verspreid staan, hoewel in eene lange streek, die langs de geheele ban heen loopt. Men telt er 820 inw., die meest in de melkerij en het kaasmaken hun bestaan vinden.

Zwaag schijnt reeds van ouds tot Hoorn behoord en gelijk andere plaatsen hieromtrent, een poortregt met die van de stad gehad te hebben. Hierop steunt vermoedelijk de gedachten van eenige ingezetenen van Zwaag, die in 1505 beweerden, dat zij regt hadden jaarlijks eenen Burgemeester en eenen Schepen in den Raad derstad te stellen. Omtrent het gezegde jaar ontstond er namenlijk een hoogloopend en langdurig geschil tusschen de Regering der stad Hoorn en de ingezeten van dezen ban. De laatstgemelden, opgezet, naar men wil, door een der voornaamsten onder hen, waarschijnlijk een voornaam landman, Pieter Veenzen genaamd, beweerden, dat zij het regt hadden, om jaarlijks eenen persoon tot Burgemeester en eenen anderen tot Lid van de bank der Schepenen in gemelde stad te benoemen. Tot staving van dit voorgewende regt, beriepen zij zich op de handvesten en privilegiën van hun dorp, welke, naar hun beweren, hun dat regt uitdrukkelijk verleenden. Vermits die van Hoorn zich tegen die aanmatiging verzetteden, werd de zaak voor den Regter getrokken. Het Hof te 's Gravenhage deed uitspraak ten nadeele van die van Zwaag, welke het tevens in al de kosten, van weerszijden op het pleit gedurig gevallen, verwezen. Stijf staande op hunne gewaande waardigheid en liever een gedeelte van hunne welvaart willende wagen, dan afstand doen van een voorregt, hetwelk hun een voorkomen van aanzien gaf,

gelijk staande met dat van de stadbewoners, beriepen zich de Zwaagsche ingezetenen op het Hof te Mechelen; doch ook hier viel de uitspraak tot hun nadeel uit, insgelijks met verwijzing in het dragen van al de kosten, die zoo hoog liepen, dat onderscheidene welvarende lieden, in den ban en in het dorp ZWAAG, die tot het uitvoeren en volhouden van het pleidooi, hunne goederen hadden verbonden, nadat zij genoodzaakt waren geworden die te betalen, tot eenen staat, zoo niet van behoefte, immers van bekrompenheid vernederd werden.

De Herv., die er ongeveer 380 in getal zijn, onder welke ongeveer 200 Ledematen, maken, met eenigen van Zwaagdijk, Hoog-Zwaagdijk en Laag-Zwaagdijk. eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Hoorn* behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen is geweest, ARNOLDUS HENRICI, die in het jaar 1573 herwaarts kwam, en in het jaar 1613 emeritus werd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

Men had er reeds van ouds eene fraaije kerk, die op den naam van den H. MARTINUS ingewijd was. De pastorie werd door de Graven begeven: het inhuldigen geschiedde door het domkapittel van Utrecht. De pastorij kon jaarlijks, alles gerekend, 60 Filipsguldens (84 guld.) vrij geld opbrengen; zij had 8 morgen lands, daar jaarlijks 30 Filipsguldens (42 guld.) en tien schepels gerst van kwamen. Het kosterschap, dat ook door de Graven vergeven werd, trok zijne inkomsten uit zeven morgen lands. In het gemelde jaar werd dat ambt bekleed door ANTONY VAN LOO, die daarvan jaarlijks een half vat boter genoot. De kerk is gedeeltelijk van duifsteen, gedeeltelijk van zware gebakken steen gebouwd. Zij werd in het jaar 1749 aanmerkelijk verbeterd, doch is van geen orgel voorzien. De toren is vierkant, met eene achtkante spits, welke omgeven is door een gemetseld hek of omloop van gebakken steen. De geheele toren is ruim 25 ellen hoog.

De R. K., welke er 440 in getal zijn, behooren voor het grootste gedeelte tot de stat. van *Zwaag*, doch 7 parochiëren te *Hoorn* en 13 te *Wester-Blokker*. De stat. van *Zwaag*, tot welke nog eenige van Zwaagdijk, van Hoog-Zwaagdijk en Laag-Zwaagdijk gerekend worden, behoort tot het aartspr. van *Holland-en-Zeeland*, dek. van *West-Friesland*; telt 540 zielen, onder welke 380 Communikanten, en wordt door eenen Pastoor bediend. Na de Reformatie hebben Mr. JOHAN UMIUS en Mr. JACOB ARATOR ZWAAG, met de omliggende dorpen, allereerst bediend, zonder dat zij eene vaste woonplaats hadden. Naderhand hebben die van ZWAAG hunne eigen Pastoors gekregen, die hun verblijf sedert ook aldaar gehouden hebben. De eerste was WILLEM SYBRANDSZ., geboren te Schellingwoude, die eenigen tijd huispriester van den Aartsbisschop DE LA TORRE was geweest, en te ZWAAG, na vele jaren arbeidens, overleden is den 1 September 1690. De kerk, aan den H. MARTINUS toegewijd, is een langwerpig vierkant gebouw, zonder toren, doch van een orgel voorzien.

Een hooge watervloed, voorgevallen op den 16 October 1508, had een groot gedeelte van Noord-Holland onder den plas begraven. Door versterken en verhoogen der dijken hadden die van ZWAAG, gelijk ook van het nabijgelegen Wester-Blokker, het water uit hunnen ban gekeerd. Een maand lang wederstonden zij het geweld, doch moesten ten langen laatste de kamp opgeven.

ZWAAG staat, in de geschiedenissen van ons Vaderland bekend als de plaats, nabij welke de eerste openbare predikatie ten dienste der

Hervormden in Holland is gedaan. Zie hieromtrent nader het art. Blokker (Wester-).

ZWAAG, pold. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, gem. *Zwaag-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk*; palende N. W. aan de Oosteinder-landen in den pold. Nibbixwoud, N. O. aan den pold. Westwoud, O. aan den pold. Wester-Blokker en den Hoornerban, W. aan Dampten.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 736 bund., alles schotbaar land; telt 90 h., waaronder 51 boerderijen, en wordt door vier sluizen, drie in de gem. Zwaag-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk en eene op de grensscheiding, van het overtullige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit twee Waardschappen en voorts uit Leden van het bestuur.

ZWAAG (KORTE- en LANGE-), twee d., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*. Zie Kortezwaag en Langezwaag.

ZWAAGDIJK, b. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en ¾ u. N. ten O. van *Hoorn*, kant. en 2 u. Z. van *Medemblik*, gedeeltelijk gem. *Nibbixwoude-en-Hauwert*, gedeeltelijk gem. *Wognum-en-Wadway*, gedeeltelijk gem. *Zwaag-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk*, 40 min. Z. van *Hauwert*, ½ u. N. O. van *Wognum*, 20 min. N. W. van *Zwaag*; met 39 h. en nagenoeg 220 inw., van welke 9 h. en ongeveer 70 inw. onder *Nibbixwoude-en-Hauwert*, 14 h. en 70 inw. onder *Wognum-en-Wadway*, en 16 h. en ruim 80 inw. onder *Zwaag-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk*; wordende dat gedeelte, hetwelk tot de gem. *Nibbixwoude-en-Hauwert* behoort, meestal het Zevenhuis geheeten.

Deze b. is eene der welgelegenste en liefelijkste plekken van West-Friesland.

Tusschen hier en *Ooster-Blokker* viel in 1446 een gevecht voor, tusschen de Kennemers, die de zijde van Vrouw Jacoba gekozen hadden, en de Hoornsche poorters, waarin de laatste te kort schoten.

In 1508 werd Zwaagdijk door de Geldersche Friezen afgeloopen.

ZWAAGDIJK, geh. in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. N. O. van *Hoorn*, kant. en 2 u. N. W. van *Enkhuizen*, gem. en 25 min. N. van *Hoogcarspel*; met 25 h. en 140 inw.

Men heeft in deze b. eene school, welke gemiddeld door 40 leerlingen bezocht wordt.

ZWAAGDIJK (DE), dijk, prov. *Noord Holland*, een begin nemende bij den Kromme-Elleboog, waar hij zich aan de waterkeering den Hoornsche-weg of het keern genaamd aansluit. Hij loopt tusschen *Dregterland* en de *Vier-Noorderkoggen*, in eene oost-noordoostelijke rigting, tot aan den Overtoom in het zijdwerk, en heeft ter wederzijde eene sloot, welke hem van Dregterland en van de Vier-Noorderkoggen afscheiden.

Deze dijk, welke dient tot banscheiding tusschen *Dregterland* en de *Vier-Noorderkoggen*, en, om bij doorbraak in de Vier-Noorderkoggen of ook in de Westerkoggen van Dregterland, de drie overige Dregterlandsche-koggen te beveiligen, werd bij den hevigen watervloed in Noord-Holland, ten jare 1625, met veel krachtsinspanning bewaard. In 1675 voorkwam men weder met veel moeite eene doorbraak en toen werd de dijk drie voet (0,94 ell.) opgehoogd, doch den 6 December van dat zelfde jaar, was de storm zoo hevig dat de Zwaagdijk, nevens de kerk van Ooster-Blokker doorbrak, door welke breuk het water eerlang tot voor de poort van Enkhuizen en tot aan de wallen beoosten en benoorden Hoorn vloeide; zoodat door deze doorbraak het welige Dregterland in eene zouten poel en eene barre zee veranderd was; men

kon rekenen, dat er toen in het Noorder-kwartier 20,000 morgen lands overstroomd waren en wel 24 kerken in het water lagen; maar ofschoon de verslagenheid zeer algemeen was, stelde men echter alle middelen in het werk, welke tot behoud van West-Friesland en de herstelling der ingebroken dijken konden aangewend worden. Het gat in den Zwaagdijk werd, zoodra de hevigste doorloop van het water gestuit was, aanstonds digt gemaakt; maar daar de wind zich den 10 een weinig verhief, spoelde alles weder weg. Toen werd het gat met eenen regel paalwerk beslagen, met aarde gevuld en met zeilen belegd, zoo als men in dergelijke omstandigheden gewoon is te doen. Dit was den 15 reeds gereed, doch op den 19 kwam er een sterke wind, welke het water met zooveel kracht tegen het nieuw gemaakte werk aandreef, dat alles nogmaals vernield, en de opening in den dijk veel wijder en dieper werd dan zij vroeger geweest was. Nu waren te Hoorn en in de omstreken, de meeste Godshuizen in stallingen voor beesten veranderd, en strekten ook tot woningen voor de dorpelingen. Het was echter grootelijks te verwonderen, dat bij den eersten vloed, wanneer de dijk tusschen Scharwoude en den Oudendijk was doorgebroken, niet meer dan drie menschen verdronken waren, te meer, dewijl de landlieden door het zeewater in den nacht waren overvallen. Terwijl het water op de landerijen stond, werd binnendijks allerhande soort van zeevisch gevangen. Te Wognum vingen eenige visschers eenen kabeljaauw, wegende 6½ pond: deze visschers hadden ook schelvisch en haring gevangen. In Zwaag werd in één fuik te gelijk gevangen schol, bot, spiering, zeehanen, haring, snoek enz. In de stadsgrachten te Hoorn, vong men allerlei zeevisch. Eenige burgers vingen met eene treksegen, in die gracht tusschen de Oster- en Koepoorten, in weinige trekken, zoo veel visch, dat zij niet alleen voor zich zelven genoeg hadden, maar ook eene menigte aan anderen uitdeelden. Met het gat in den zeedijk begon men anders te handelen dan de eerste keer; men had er de palen regt voor geslagen, om dus den dijk weder te maken, maar daar het bij het eerste inbreken, ongeveer 16 ell. diep was gescheurd, kon men met paalwerk geen genoegzame vastheid bekomen. Daarom werd het werk hervat, en meer zeewaarts in, op minder diepte ondernomen: men sloeg op de diepte van 4 tot 4,50 ell. waters drie rijen paalwerk, tusschen de buitenste en de middelste rij was ongeveer 9 ell. ruimte gelaten, welke met aarde gevuld werd. Al het gezegde werk kwam digt en werd gesloten den 19 Januarij 1676, waardoor de vloed en ebbe binnendijks ophielden. Hierna kwamen er dagelijks Oostewinden, waardoor het water in de Zuiderzee zoo laag werd en bleef, dat meest alle polders hun water in zee konden lossen.

ZWAAGDIJK (HOOG-), geh. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 2¼ u. N. O. van *Hoorn*, gem. *Zwaag-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk*, 2 u. N. O. van Zwaag; met 60 h. en 360 inw.

In dit geh. staat eene school, welke tevens voor *Laag-Zwaagdijk* dient, en waarin gemiddeld een getal van 80 leerlingen onderwijs genieten.

ZWAAGDIJK (LAAG-), geh. in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn*, gem. *Zwaag-Hoog-en-Laag-Zwaagdijk*, 1¾ u. N. O. van Zwaag; met 41 h. en ruim 240 inw.

ZWAAG-HOOG-EN-LAAG-ZWAAGDIJK, gem., gedeeltelijk in *Dregterland* en gedeeltelijk in de *Vier-Noorderkoggen*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Hoorn* (15 k. d., 3 m. k., 5 s. d.);

palende N. W. aan de gem. Wognum-en-Wadway en Nibbixwoude-en-Hauwert, O. aan Westwoud-en-Binnenwijzend, Z. O. aan Ooster-en-Wester-Blokker en Hoorn, W. aan Berkhout-en-Baarsdorp.

Deze gem. bevat het d. Zwaag en de geh. Hoog-Zwaagdijk en Laag-Zwaagdijk; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1813 bund. 26 v. r. 57 v. ell., waaronder 1801 bund. 53 v. r. 15 v. ell. belastbaar land; telt 254 h., bewoond door 312 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1530 inw., die meest in de melkerij en het kaasmaken hun bestaan vinden.

De Herv., die ruim 500 in getal zijn, maken gedeeltelijk de gem. van *Zwaag* uit, en behooren gedeeltelijk tot de gem. *Nibbixwoude*, gedeeltelijk tot de gem. *Hauwert*, gedeeltelijk tot de gem. *Westwoud* en gedeeltelijk tot de gem. *Wervershoof*. — De 10 Evang. Luth., die er wonen, worden tot de gem. van *Hoorn* gerekend. — De R. K., van welke men er ongeveer 1020 telt, maken gedeeltelijk de stat. van *Zwaag* uit en parochiëren gedeeltelijk te *Nibbixwoude*, gedeeltelijk te *Westwoud* en gedeeltelijk te *Wervershoof*. — Men heeft in deze gem. twee scholen, als eene te Zwaag en eene voor Hoog-Zwaagdijk en Laag-Zwaagdijk, welke gezamenlijk gemiddeld door 190 leerlingen bezocht worden.

Het wapen dezer gem. bestaat uit een veld van azuur, met eenen ooijevaar, hebbende eenen paling in den bek.

ZWAAGMANNEN-VAART (DE), of DE SWAAGMANNE-VAART, vaart, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Haskerland*, W. van Snikzwaag, uit de *Overspitting* voortkomende en, met eenen eerst oostelijken en vervolgens noordelijken loop, in de *Oude-Schie* uitloopende.

ZWAAGSTER-BRAKKEN (DE), meertjes, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, ½ u. N. van Zwaag-Westeinde, die onderscheiden worden in de Zwarte-Brak, de Wolters- of Groote-Brak en de Kleine-Brak, en zoo onder elkander als ten W. met het *Nieuwe-kanaal* in verbinding staan.

ZWAAGTERSCHANS, meestal SWAAGSTERSCHANS gespeld, voorm. schans in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, gem. *Termunten*, nabij den *Dollard*.

Deze schans, in de geschiedenis van ons Vaderland zeer vermaard, was eerst door de Spanjaarden aangelegd. Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU, Stadhouder van Friesland, in aanmerking hebbende genomen de groote aangelegenheid dezer sterkte voor de Ommelanden, werd in 1598 te rade, daarop eenen aanslag te wagen. Ten dien einde vertrok hij, met eenige schepen, van Dockum. De Eems zijnde opgestevend, sloeg hij het beleg om de schans, waarin slechts 30 man lag, en maakte er zich meester van, daarna viel hij de beide voorname sterkte op den Reider uithoek gelegen aan. Terwijl hij daarmede bezig was, kwam de Spaansche Bevelhebber VERDUGO, met zijn volk, te lande tot ontzet, opdagen. Op de Termunterzijl zich legerende, gaf hij door seinen den belegerden kennis van zijne aankomst, maar de Graaf maakte het hen door zijn grof geschut zoo benaauwd, dat zij zich in VERDUGO's gezigt overgaven. Deze trok daarop af, waarna Graaf WILLEM in plaats van de twee schansen eene grootere en vaster sterkte stichtte, waarvan echter thans niets meer bestaat.

ZWAAG-WESTEINDE, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, arr. en 4 u. O. N. O. van *Leeuwarden*, kant. en 1½ u. Z. ten O. van *Dockum*. Het is een groot doch zeer verspreid liggend dorp, waarvan een gedeelte gelegen is ter wederzijden van den rijweg, van Veenwouden naar Kollum.

Men telt er, met een daartoe behoorend gedeelte van het geh. Kuikhorne 220 h. en ruim 1140 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Ten Z. van den gezegden weg liggen de bouwlanden en ten N. lage moerassige gronden en onderscheidene wateren. Men heeft er eenen korenmolen.

De Herv., die er ruim 1070 in getal zijn, onder welke 80 Ledematen, behoorden, tot in het jaar 1834, tot de gem. *Dantumawoude-Driezum-Woutersmoude-en-Zwaag-Westeinde*, doch maken, sedert dien tijd, eene afzonderlijke gemeente uit, welke tot eersten Leeraar gehad heeft Wigerus Cornelius van der Zwaag, die in 1840 naar Dronrijp vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie. In het gezegde jaar werd, ter vestiging dezer nieuwe gem., uit het fonds voor de noodlijdende kerken 2000 guld. geschonken en in het jaar 1836 is deze gem. door de aanzienlijke toelage van 4000 guld. geholpen, ten einde in het bezit te geraken van een voegzaam bedehuis en verdere kerkelijke gebouwen, waartoe de gem. zelve 400 guld. gegeven heeft. De, in het jaar 1837 gebouwde kerk, is een kruisgebouw, met eenen spitsentoren, doch zonder orgel.

De Doopsgez., van welke men er 40 telt, behooren, sedert 1842, tot de gem. van *Damwoude*. Vóór dien tijd bestond hier eene Doopsgezinde gemeente, welke tot laatste Predikant had Ds. Bosma.

Het twintigtal R. K., die men er aantreft, parochiëren te *Dokkum*. Vroeger stond hier de state *Eysema*.

ZWAAK of Zwake, geh. op het eiland *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr., kant. en 2 u. O. van *Goes*, gem. *Wemeldinge*.

ZWAAN (DE), voorm. herberg te *'s Gravenhage*, aan de noordzijde van het *Plein*, en, naar men vermoedt, het eerste huis dat gebouwd is ter plaatse, waar nu 's Gravenhage ligt.

Het was een zeer oud en van binnen duister gebouw, vertoonende door dikte van muren en kelderachtige donkerheid, den smaak en trant der aloude huisbouwing hier te lande. Het is gebouwd in een zeer geldeloozen tijd, wanneer de huizen van gemeene lieden slechts van hout waren, zoodat het niet anders kon zijn dan het werk van eenen Heer van meer dan gewoon vermogen. Doch die herberg is geheel verdwenen, als zijnde op het einde der zeventiende eeuw tot den grond toe omvergehaald, en op den grond daarvan twee goede en aanzienlijke huizen getimmerd. Dat oude gebouw zou volgens de overlevering, (want echt bescheid vindt men er niet van) geweest zijn het jagthuis van de Graven van Holland en daarin de eerste aanleiding voor anderen, om in de nabijheid eene woning te zoeken en er alzoo eene verzameling van bewoners, dat is een dorp van te doen groeijen. Men heeft ook uit oude vertellingen opgemaakt, dat het gebruiken van dat huis en het bezoeken van deze plaats tot jagtvermaak geduurd zoude hebben, tot dat Willem II van dien naam, Roomsch Koning geworden, alhier in het jaar 1250 gebouwd heeft, het, voor die tijden, in waarheid keizerlijk paleis (het Oude Hof), welks uitgestrektheid en nog durende vastheid, ons met verwondering doet beseffen, welk eene magt de Hollandsche Graven in die vroege tijden reeds hadden. Zie voorts het art. Persijn (Het Huis-van-).

ZWAAN (DE STEENEN-), binnenwater in het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie Steene-zwaan.

ZWAAN-POLDER (DE) of de Zwanen-polder, pold. in de *Baronie van Gorinchem*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en gem. *Gorinchem*; palende N. aan het Kanaal-van-Steenenhoek, O. aan de vestingwerken

der stad Gorinchem, Z. aan de Merwede, W. aan de Gorinchemsche Havelingen.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 10 bund. 43 v. r. 93 v. ell.; telt 5 h., onder welke het veerhuis van het Sleenwijksche veer, doch geene boe-derijen.

ZWAANSHALS, b. in *Schieland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Rotterdam*, gedeeltelijk kant., gem. en 20 min. N. van *Rotterdam*, gedeeltelijk kant. en ½ u. Z. ten W. van *Hilleyersberg*, gem. *Hillegersberg-en-Rottcban*, in den *Oost-Blommersdijksche-polder*, langs den regteroever der Rotte gelegen.

ZWAANSHEUVEL, voorm. pold. in het *Land-van-Heusden*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. *'s Hertogenbosch*, kant. *Heusden*, gem. *Veen*, palende N. aan den Achterdijk of den Op-Andelsche-polder, O. aan den Zoutendijk, Z. aan het Hakkeveld, W. aan de Slagen.

Deze voorm. pold., welke thans het oostelijke gedeelte van de pold. de *Slagen-en-Zwaansheuvel* uitmaakt, en waarvan de grootte niet afzonderlijk bekend is, wordt door den watermolen van den Polder-van-Veen van het overtollige water ontlast.

ZWAANSKIL, voorm. heerl. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, waar thans het verdronken Zuid-Beveland is.

Deze heerl., welke eene oppervlakte besloeg van 182 gem. 127 roed. (83 bund. 66 v. r. 39 v. ell.) is, met den vlood van 1556, te gronde gegaan en later nimmer weder boven gekomen.

ZWAANSMEER (HET), voorm. meer in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Wijk-aan-Zee-en-Wijk-aan-Duin*, in den polder *Wijkerbroek*.

Dit meer, hetwelk op vele oude kaarten voorkomt en waarvan ook onderscheidene oude werken gewagen, bespoelde de huizen Meerestein, Foreest of Oosterwijk en Adrichem, doch reeds sedert onheugelijke jaren, opgedroogd zijnde, is het nu niet meer dan een stuk land, dat eene oppervlakte beslaat van 4 bund. 7 v. r. 45 v. ell. en steeds eenigzins lager ligt, dan de omliggende gronden, wordende, zoo noodig, door een staartmolentje droog gehouden. Het behoort toe aan den Heer W. de Wildt Pz.

ZWAANSVLIET, buit. in de *Beemster*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 3½ u. Z. Z. W. van *Hoorn*, kant. en ½ u. N. W. van *Purmerende*, gem. *de Beemster*, ½ u. Z. O. van de Middel-Beemster, aan den Volgerweg.

Nadat in 1612 de Beemster droog gemaakt was, liet in 1628 Dirk van Os, mede-oprigter der Oost-Indische Maatschappij en de voornaamste bewerker van het droogmaken van dat meer, deze buitenplaats aanleggen en het huis bouwen. Op den voorgevel staat ook nog een os, zeer verkleind, uit steen gehouwen, zijnde het wapen van van Os, en daar onder, in den voorgevel, het jaartal 1628.

Tot in 1834 is dit buitengoed, hetwelk eene oppervlakte beslaat van 13 bund. 94 v. r. 30 v. ell, in eigendom bezeten geweest bij de nazaten van genoemden Dirk van Os (1), wanneer het uit de nalatenschap van Jan van Goor Hiblopen is aangekocht door de tegenwoordige bezitster Trijntje Fabritius, geb. Pan.

In het midden der vorige eeuw is het gebouw vernieuwd en naar den toenmaligen bouwtrant zeer verfraaid. Hoewel thans ouderwetsch, is

(1) Tot in deze eeuw woonde het nageslacht van van Os in de Beemster, namelijk Jan van Goor Hinlopen en de broeders Frederik en Dirk Alewijn.

het nog een hecht, stevig gebouw. In dit huis is nog eene kamer, waarin WILLEM III, Prins *van Oranje*, meer dan eens, vernacht heeft, en welke, zoo lang dit buit. in het bezit der familie HESLOPEN was, nog in den zelfden staat gevonden werd, als toen die Vorst er zijn verblijf hield.

ZWAANTJE (HET), herberg in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, arr. en 7½ u. Z. W. van *Middelburg*, kant., distr. en 1 u. Z. van *Sluis*, gem. en in het geb. *Heille*. — Er wordt aldaar jaarlijks eene kermis gehouden.

ZWAANTJES-DROOGTE, bank in *Oost-Indië*, in het begin van het *Naauw der Straat-van-Madura*.

ZWAANWIJCK, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 8 u. N.N.W. van *Utrecht*, kant. en 1½ u. N. van *Loenen*, gem. *Nigtevecht*.

ZWAARDIJK, pold. in het *Land-van-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Dordrecht*, kant. *Ridderkerk*, gem. *Poortugaal-en-Albrandswaard*; palende W. en N. aan den Oudelandsche-polder, O. aan de Huiters en den pold. Oud-Rhoon, Z. aan Albrandswaard.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 86 bund. 49 v. r. 16 v. ell., alles schotbaar land; telt 4 h., waaronder 1 boerderij, en wordt door een sluisje, dat zich in het binnenland van Rhoon ontlast, van het overtollige water bevrijd. Het polderbestuur bestaat uit eenen Waardsman en vier Heemraden.

ZWAARDKLIP (DE), kaap in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie KARANG-PEDANG.

ZWABURG, voorm. slot op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie ZWANENBURG.

ZWADENBURG, voorm. plaats in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, ter plaatse, waar nu het d. ZWAMMERDAM ligt.

Keizer FREDERIK I zegt in zekeren brief van het jaar 1165, dat het den naam van *stedeke* gehad heeft. Men schreef voor ZWADENBURG ook SWATBURG en SWACKERBURG. In den blaffert der kerkelijke goederen van Utrecht heet het SWATTINGABURGUM. Van dit ZWADENBURG wordt getuigd, dat het de hoofdplaats was van een klein graafschap, hetwelk DIRK V, Graaf *van Holland*, te gelijk met Bodegrave onttrok aan BAVO, een leenman der kerk van Utrecht, en waarvan het bewijs gehaald wordt uit eenen giftbrief van Keizer HENDRIK IV, van het jaar 1064. Men wil dat het eene sterkte geweest zij, welke ten Z. van het d. Zwammerdam, omtrent 200 roeden (ruim 376 ell.) van den Rijndijk, gestaan heeft. Deze burg, welke eenigen ZWAMMERBURG noemen, en voor het stamhuis houden van een weleer ridderlijk geslacht, dat dien naam voerde, zou wijders door de Hoeksche en Kabeljaauwsche partijschappen geheel verwoest zijn, zonder dat men het jaar vermeld vindt, wanneer zulks zou hebben plaats gehad.

ZWADENBURGERDAM, naar men wil de eigenlijke naam van het d. ZWAMMERDAM, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZWAMMERDAM.

ZWAECK, oude naam van het d. ZWAAG, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZWAAG.

ZWAKE (DE), voorm. vaarwater, prov. *Zeeland*, dat oudtijds *Borssele* en *Baarland* van *Zuid-Beveland* scheidde, doch in 1480 afgedamd is.

Het liep van het O. naar het W., beginnende ten Z. van de Voorterpen, bij welke later eerst 's Gravenpolder opkwam, en schietende verder ten N. van Hoedekenskerke, Baarland, Couderpe en Borssele, bewesten Vijfzode voort, tot dat het zich dáár, waar thans de, in

1753, aan Borssele bedijkte, Konings-polder ligt, met de Vlakée en het Sloe vereenigde.

Thans bestaat, onder den naam van ZWAKE, nog een afgedamd gedeelte, hetwelk bij den Boone-polder eenen aanvang neemt, door de polders *Oost-Zwake, Middel-Zwake* en *Wester-Zwake* heenschiet, alwaar het tegen den dijk van den *Kruiningen-polder* doodloopt. Waarschijnlijk zijn ook de Groote-kreek, in den *Lowijsen-polder*, gem. *'s Heerenhoek*, het Zaksche-gat, in de *Noord- en West-Blazekop-polders*, gem. *Drieweyen-en-Coudorpe* en een water, in den *St. Anthonis-polder*, gem. *Overzande*, mede gedeelten van dit voorm. vaarwater geweest.

ZWAKE (DE) of OOSTER-EN-MIDDEL-ZWAKE, heerl. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middel-Zwake*; palende N. W. en N. aan de heerl. 's Gravenpolder, O. aan de heerl. St. Janspolder, Z. en Z. W. aan de heerl. Hoedekenskerke, W. aan de heerl. Nisse.

Deze heerl. bestaat uit de pold. Middel-Zwake, Ooster-Zwake, Wester-Zwake, Korte-Maarke en Lange-Maarke. Zij bevat niets dan het geh. Zwake; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 307 bund. 21 v. r. 93 v. ell., waaronder 305 bund. 88 v. r. 81½ v. ell. belastbaar land; telt 7 verspreid staande h., bewoond door 9 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 50 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

De Herv., die er 40 in getal zijn, behooren tot de gem. van *'s Gravenpolder*. — De R. K., van welke men er 8 aantreft, parochiëren te *Kwadendamme*. — Men heeft in deze heerl. geen school, maar de kinderen genieten onderwijs te *'s Gravenpolder*.

Deze heerl. wordt thans in eigendom bezeten door de Heeren CORNELIS PETRUS LENSHOEK en BASTIAAN BORGER, beide woonachtig te Zwake.

Het geh. ZWAKE ligt 1¼ u. Z. van Goes, 1¼ u. O. Z. O. van Heinkenszand, 5 min. Z. ten O. van 's Gravenpolder.

Het wapen bestaat uit een gevierendeeld schild, het eerste geëkanteleerd van goud en sabel; het tweede van zilver, met drie banden van azuur; het derde van sabel, met een leeuw van goud; het vierde van zilver, met een kruis van goud; op het geheel een middelschild van goud, met drie ballen van zilver, staande twee en een.

ZWAKE (HET HOF-TE-), buit. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. en 1¼ u. Z. van *Goes*, kant. en 1¼ u. O. Z. O. van *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middel-Zwake*, 5 min. Z. ten O. van 's Gravenpolder, in den pold. *Ooster-Zwake*.

Dit buit., hetwelk in 1850 geheel vernieuwd is, beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 2 v. r. 70 v. ell., en wordt in eigendom bezeten en bewoond door den Heer CORNELIS PETRUS LENSHOEK.

ZWAKE (MIDDEL-), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost en-Middel-Zwake*; palende N. W. aan 's Gravenpolder, N. O. aan Ooster-Zwake, Z. O. aan den Nieuwe-Hoonderd, den Middelhoek-polder en den Slabbekoorne-polder, Z. aan den Caneel-polder, W. aan Wester Zwake.

Deze pold., welke in het jaar 1480 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 228 bund. 39 v. r. 75 v. ell.; telt 8 h., waaronder 4 boerderijen, en heeft 3 sluizen achter elkander, waarvan de achterste op de Wester-Schelde uitwatert.

ZWAKE (OOSTER-), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middel-Zwake*; palende N. W. aan 's Gravenpolder, N. aan den Koren-polder en Heer-Geerts-polder, O. aan Heer-Janspolder, de schorren tegen de Honte en den Boone-polder, Z. aan den Nieuw-Hoonderd, W. aan Middel-Zwake.

Deze pold. wordt door 2 sluizen, op de Westerschelde, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, twee Gezworenen en eenen Ontvanger-Griffier.

ZWAKE (OOSTER-EN-MIDDEL-), heerl. op het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie ZWAKE.

ZWAKE (DE WATERING-VAN-OOSTER-EN-MIDDEL-), dijkaadje in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gedeeltelijk gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost-en-Middel-Zwake*, gedeeltelijk gem. *Hoedekenskerke* en voor een klein gedeelte gem. *Oudelande*.

Deze dijkaadje bestaat uit de volgende pold.: den Heer-Janspolder, den Ooster-Zwake-polder, den Middel-Zwake-polder, den Wester-Zwake-polder, den Fierens-polder, den Caneel-polder, den Hugo-polder, alsmede uit gedeelten van den Vlieguit-polder en den Jan-Fierloos-polder. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 297 bund. 83 v. r. 84 v. ell. Het polderbestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf, eenen Gezworene en eenen Penningmeester.

ZWAKE (WESTER-), pold. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, kant. *Heinkenszand*, gem. *'s Gravenpolder-St.-Janspolder-Oost en-Middel-Zwake*; palende N. aan Lange-Maarke, Korte-Maarke en 's Gravenpolder, O. aan Middel-Zwake, Z. aan den Vlieguit-polder, W. aan den Kruiningen-polder.

ZWALGEVLIET of DE SWALG, water in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, dat uit twee takken zijnen oorsprong neemt, van welke de eene in de gem. *Westervoort*, de andere aan de grenzen van *Angerlo* en *Duiven* ontspringt. Voorts westwaarts aanloopende, neemt het de Waalwetering op; van daar noordwaarts stroomende, vormt het de grensscheiding tusschen de heerl. *Angerlo* en *Bahr-en-Lathum*, en loopt in den *IJssel* uit.

ZWALME (DE), riv. in de prov. *Limburg*. Zie SWALM (DE).

ZWALUWE, meestal de HOOGE-EN-LAGE-ZWALUWE genoemd, heerl. prov. *Noord-Braband*, arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*; palende N. aan den Amer en het Biesbosch, O. aan de heerl. Geertruidenberg, Z. aan de bar. van Breda, en de heerl. Zevenbergen, W. aan de heerl. Zevenbergen en Niervaart en het Hollands-diep.

Deze heerl. bestaat uit de gem. Hooge-en-Lage-Zwaluwe en een gedeelte van de gem. Klundert en bevat de dorpen Hooge-Zwaluwe, Lage-Zwaluwe en Moerdijk; benevens de geh. Gaat of Geute, Groenendijk, Helkant, Loonschedijk, Binnen-Moerdijk, Plantsoen en gedeelten van het geh. Elderens of de Blaauwesluis. Men telt er 578 h. en ongeveer 3700 inw.

De Herv., die er 1610 in getal zijn, maken de gem. Hooge-Zwaluwe, Lage-Zwaluwe en Moerdijk uit.

De R. K., die men er 2080 telt, maken gedeeltelijk de par. van Zwaluwe uit, en parochiëren gedeeltelijk aan den Zevenbergschehoek.

. Men heeft in deze heerl. drie scholen, als: éene aan de Hooge-Zwaluwe, éene aan de Lage-Zwaluwe en éene aan den Moerdijk, welke gezamenlijk gemiddeld door ongeveer 250 leerlingen bezocht worden.

In vroegere dagen waren de Heeren van Duvenvoorde, een vermogend en aanzienlijk geslacht, daarvan de Ambachtsheeren, terwijl, echter de heerlijkheid van de grafelijkheid van Holland in eigendom behoorde. In 1376 werd deze heerl. in tweeën gesplitst, want toen droeg Beatrix van Duvenvoorde, met haren oudsten zoon Willem van Daelhem, Heer *van Dongen*, het goed van de Hooge-Zwaluwe, met al zijne toebehooren over aan Margriet van der Lippe, Vrouw *van de Leck en Breda*, en haren zoon, van welken de Hooge-Zwaluwe verder is gekomen aan het huis van Nassau. Beatrix en haar zoon hielden echter de Lage-Zwaluwe aan zich, en deze kwam in het jaar 1503 aan Jan van Daelhem, Heer *van Dongen*, die een manslag beging aan Karel van Lier, Onderschout van Lier, waarom alle zijne goederen en dus ook de Lage-Zwaluwe, bij vonnis der hoofd- en leenbank van Breda, den 25 Februarij 1515, werden verbeurd verklaard ten behoeve van Hendrik, Graaf van Nassau, waardoor dus de Hooge-Zwaluwe en de Lage-Zwaluwe weder vereenigd werden zoo als dan ook het regtsgebied over de Beide Zwaluwen door de Staten van Holland en Westfriesland, in het jaar 1611, opgedragen werd aan Frederik Hendrik, toen nog, bij het leven van zijnen broeder, den Stadhouder Maurits, slechts Graaf *van Nassau*, doch naderhand Prins *van Oranje*. Later kwam de heerl. aan Frederik Hendriks kleinzoon, den vermaarden Koning van Groot-Britannië en Stadhouder der Nederlanden, Willem III, uit wiens nalatenschap de heerlijkheid werd uitgeleverd aan den Koning van Pruissen; uit wiens handen, zij evenwel sedert geraakt is in die van den Stadhouder Willem IV, wiens zoon, Willem V, daar van eigenaar geweest is tot op zijn vertrek in het jaar 1795. Thans behoort deze heerl. aan het domein.

ZWALUWE, voorm. geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en 1¼ u. N. ten O. van *Tilburg*. Thans bestaat aldaar geen huis meer, maar de plaats is geheel begroeid met kreupelhout.

ZWALUWE (DE), voorm. waterloop, prov. *Noord-Braband*, die omtrent de tegenwoordige heerl. *Zwaluwe* moet gevloeid hebben en van welke die heerl. vermoedelijk haren naam ontleent, doch waarvan men den loop niet meer weet aan te wijzen.

ZWALUWE (HOOGE-EN-LAGE-), gem., voorheen prov. *Holland*, thans prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen* (4 k. d., 10 m. k., 9 s. d.); palende N. aan den Amer en den Biesbosch, O. aan de gem. Geertruidenberg, Z. aan de gem. Terheyden, W. aan Zevenbergen en Klundert.

Deze gem. bestaat uit den Alblas-polder, de Berkum, den Brand-en-Veer-polder, den Combinatie-polder, den Harmonie-polder, het Hilleken-van-van-Dam, den Ketel-polder, den Klaver-polder, Kwistgeld, den Mariapolder, het Nieuwland, de Nieuw-Zwaluwsche-polder, de Oostgors, het Oude-Gors, het Oudland, Schuddebeurs-en-Vegetas en Willem-Frederiks-polder, benevens gedeelten van den Binnen-polder, van den Emiliapolder, van den Groote-Zonzeelsche-polder, van de

Korte-Bloken en van den Spergie-polder-Ossekop-en-Varken. Zij bevat de d. Hooge-Zwaluwe en Lage-Zwaluwe, benevens de geh. en b. Gaat of Geute, Groenendijk, de Helkant, Loonschedijk, Plantsoen en gedeelten van het d. Moerdijk en van het geh. Elderrens of de Blaauwesluis; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 4905 bund.; telt 510 h., bewoond door 654 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 3260 inw., die meest in den landbouw en de vlasserij hun bestaan vinden. Ook heeft men er 3 brouwerijen, 1 koorn- en 1 ros-oliemolen.

De Herv., die er 1260 in getal zijn, maken de gem. van Hooge-Zwaluwe en Lage-Zwaluwe uit, welke in deze burg. gem. ieder eene kerk hebben.

In deze gem. was, na de Hervorming, geen enkele R. K. inwoner overgebleven, zijnde een zeer groot aantal van het Katholijke geloof afgeweken en de overige elders gevlugt; in het vervolg vond men er eenige weinige R. K., die 's nachts malkander gingen wekken, om des Zondags te Geertruidenberg de godsdienst te gaan bijwonen. Toen eindelijk, omtrent het jaar 1690, het getal der R. K. zeer toenam, verkreeg men de oogluiking, om, op het einde van de Made, eene schuurkerk op te rigten, die, onder eenen Pastoor, voor de R. K. van de omgelegen plaatsen zou dienen. In 1781 deed men pogingen, om in de Zwaluwen zelfs een kerkgebouw op te rigten. Deze pogingen werden toen verijdeld, doch in 1785 hernomen; en eindelijk verkreeg men, in het begin van 1787, verlof, om eene schuur van Peter Ombes op de Hooge-Zwaluwe tot kerk te gebruiken. In het zelfde jaar werd, bij resolutie der Staten van 13 Julij, de plaats der kerkschuur toegestaan op het Plantsoen, bij de Lage-Zwaluwe, eerst in de schuur van de weduwe Adam Canters, en verder in het aldaar op te rigten kerkehuis. In dit gebouw is de eerstemaal de godsdienst verrigt in December van het zelfde jaar, hoewel niet zonder eenige lastigheden, veroorzaakt door het plaatselijk gemeentebestuur. Daarbij is in 1799 een kerkhof gevoegd ter begrafenis der R. Katholijken, en een torentje op die kerk gebouwd in 1800. In het jaar 1806 is den Pastoor een Kapellaan toegevoegd. Thans maken de R. K., van welke men er ongeveer 2000 telt, onder welke 1370 Communikanten, de par. van *Zwaluwe* uit.

Men heeft in deze gem. twee scholen, als ééne te *Hooge-Zwaluwe* en ééne te *Lage-Zwaluwe*, welke gezamenlijk gemiddeld door ongeveer 180 leerlingen bezocht werden.

In deze gem. plagt men het heilzame geneesmiddel tegen den dollehonds-beet gereed te maken, welk geheim thans aan den Heelmeester Schotel te Dordrecht is overgegaan.

Bij den storm van den 24 Februarij 1837 hebben de meeste huizen in de gem. Hooge-en-Lage-Zwaluwe schade geleden, zelfs zijn eenige schuren en arbeiderswoningen geheel of ten deele ingestort. In de nabijheid van de Hooge-Zwaluwe bezweek de hooge buitendijk voor het geweld der golven, ten gevolge waarvan er 900 bund. bouw- en weiland overstroomd werden.

Eene andere ramp trof die gem. den 19 Augustus 1845, toen zij door eenen windhoos geweldig geteisterd werd, die uit het Zuidwesten kwam opzetten en als in eenen oogenblik 20 huizen en 23 schuren geheel of gedeeltelijk verbrijzelde, hetgeen daar, in verschillende rigtingen, is geschied, zoo zelfs dat sommige gebouwen uit het Oosten omver

lagen. Een ledig liggend vaartuig in de haven met touwen vastgemaakt, raakte los en sloeg om, terwijl de geheele oogst, van een perceel lands, omtrent groot 2 bunders, door de hoos, in hare vaart, werd opgenomen en mede gevoerd, zoodat men daarvan in den omtrek geen sporen vinden kon. Later ontving men het berigt, dat er van deze korenschoven, in de provincie Zuid-Holland, gem. Dubbeldam, en dus op eenen verren afstand gevonden waren. Velden met uitgespreid vlas en andere los te veld staande gewassen, vervlogen op gelijke wijze. Terwijl de hoos in werking was, reed een boerenwagen met ongezwingeld vlas geladen, een stoep op langs eene schuur. De schuur viel met den Noordwestelijken hoek op den vlaswagen, zoo dat deze onder het nedergestorte dak der schuur moest blijven staan, terwijl de paarden vrij bleven, en van den wagen konden worden afgespannen, zonder eenig letsel te bekomen. De voerman, die slechts eene kneuzing aan het hoofd bekomen had, herstelde spoedig.

ZWALUWE (HOOGE-EN-LAGE), heerl., prov. *Noord-Braband*. Zie Zwaluwe.

ZWALUWE (HOOGE-), d. in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 3 u. N. van *Breda*, kant. en 2¼ u. O. N. O. van *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*.

Het was eene der 72 dorpen welke bij den watervloed van 18 November 1421 zijn onder geloopen, doch is spoedig daarna weder boven gekomen.

Tot dit dorp behooren de geh. Helkant en Loonsche-dijk. De inw. vinden meest in den landbouw hun bestaan. Ook heeft men er twee bierbrouwerijen. De haven van dit dorp begint in de kom, en loopt noordwaarts naar het vloedspui en verder door naar den Amer. Zij is tevens eene uitwatering voor den Zonzeelsche-polder.

De Herv., die er ongeveer 500 in getal zijn, onder welke 170 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Geertruidenberg*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Gosuinus Johannes, die in het jaar 1603 herwaarts kwam, en in het jaar 1607 afgezet werd. Destijds maakte Hooge-Zwaluwe en *Lage-Zwaluwe* slechts ééne gem. uit. In het jaar 1816 gedurende de dienst van Johannes Henricus Schultze, hier beroepen in 1797 en emeritus geworden in 1825, werd de Lage-Zwaluwe van Hooge-Zwaluwe gescheiden blijvende gemelde Schultze toen te Hooge-Zwaluwe in dienst. Het beroep is eene koninklijke collatie. De kerk, welke hier vóór de Reformatie stond, is in het jaar 1630 afgebroken en in de plaats daarvan eene nieuwe gesticht, zijnde een hoog vierkant gebouw, zonder orgel. Op het midden van het gebouw staat een vierkant houten torentje, gedekt door eene stompe spits en voorzien van een uurwerk.

De R. K., die men er aantreft, behooren tot de stat. van *Zwaluwe*. — De dorpschool wordt gemiddeld door ongeveer 80 leerlingen bezocht.

Hooge-Zwaluwe is de geboorteplaats van den Nederlandsche Dichter Joannes Petrus Kleyn, geb. 4 Junij 1760, † 21 Februarij 1805, als Raadsheer in het Provinciaal Hof van Gelderland, en van diens zoon den Schilder Pieter Rudolph Kleyn, geb. in 1785, † in 1816, aan de wonden, welke hij, het jaar te voren, als Tweede Luitenant bij het bataillon Nationale Militie, no. 5, in den slag bij Quatre-Bras, bekomen had.

Den 14 November 1775 vloeide bij wassend water, terwijl de wind uit het West-Noordwesten zeer sterk opstak, in minder dan twee uren

tijds, en nog wel twee uren vóór dat het, volgens het getijde, hoog water was, het water reeds tot aan de kruinen der zeedijken van all de hier omstreeks liggende polders. Ook is dien dag, toen het laag water moest zijn, geen meerdere eb of val geweest, dan schaars 0,47 ell. Met het daarop volgende nachtgetij, met wassend water verhieven zich de storm en vloed binnen een groot uur al meer en meer en wel zoodanig buiten voorbeeld en geheugenis, dat voor eene algemeene overstrooming en geheelen ondergang dezer plaatsen gevreesd werd. Daar de zeedijken toen daardoor op alle plaatsen overliepen, was er geene menschelijke hulp in staat, om eenige redding aan te brengen. Des nachts te 11 ure week de zeedijk, gelegen voor den Nieuwe-Zwaluwsche-polder, op twee plaatsen, waardoor de polder, als ook de daarmede gemeen zijnde polder, genaamd de Vierendeelen, overstroomd werd, zijnde er twee grondgaten, als een van ongeveer 65 ell. en het andere van ongeveer 2,50 ell. lengte, gevallen, en de eerstgenoemde doorbraak juist op een en de zelfde plaats alwaar, volgens berigt van bejaarde lieden, in het jaar 1720 mede eene doorbraak had plaats gehad. Buiten de schade aan de bezaaide landen, gebouwen en schuren, waarin het graan en voeder verzameld was, en die tot aan de daken onder water stonden, zijn er vele paarden en beesten omgekomen, en de ellende was algemeen groot.

Ook bij den watervloed van 21 en 22 November 1776 leed dit dorp veel door overstrooming.

In het jaar 1787 bleef dit dorp ook niet vrij van oproerige tooneelen. De hierboven genoemde Dichter Joannes Petrus Kleyn, door den toenmaligen Stadhouder, als Heer der beide Zwaluwen, tot het medebestuur dezer plaatsen benoemd, werd, ten gevolge van zeker pleitgeding, wegens een verschil tusschen de gemeenten van de Hooge- en Lage-Zwaluwe, ten voordeele van de laatste beslist, het voorwerp van de verbittering eeniger heethoofden, tot de eerste behoorende, die zijnen ondergang zwoeren. Tot tweemaal toe werden de glazen van zijn huis ingeslagen. Daar de Raadsheer Tollius, door den Stadhouder naar de Hooge-Zwaluwe gezonden, om eene publicatie ter herstelling van de rust af te kondigen, aan het huis van Kleyn gezien was, bragt zulks de verbitte gemoederen nog meer aan het gisten, zoodat de Raadsheer Tollius het raadzaam oordeelde naar Geertruidenberg te wijken, terwijl een paar honderd inwoners van de Lage-Zwaluwe gewapend toeschoten en zich voor het huis van Kleyn schaarden, om het voor overlast te bewaren. Kleyn bedankte hen voor hunnen goeden wil, en verzocht hun naar huis te keeren, waarna de rust hersteld en de publicatie afgekondigd werd.

Bij de aannadering der Fransche troepen, onder den Generaal Dumouriez, in 1793, schreef de Raadsheer Tollius aan Kleyn, dat hij toch niet van de Zwaluwe vertrekken, noch het domein en de ingezetenen aan hun lot zou overlaten, en eindigde zijn brief met de bekende woorden van Horatius:

Justum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium etc.

Dezen brief ontving hij, terwijl zijne zes kinderen gelijktijdig door de kinderziekte waren aangetast en zijne echtgenoote zich weder zwanger bevond: hij besloot dus zijne woonplaats niet te verlaten, en alles te beproeven wat hij ter handhaving der orde, rust en veiligheid zou kunnen doen. Dumouriez drong door, en de beide Zwaluwen werden gedurende drie weken, dat deze zijn hoofdkwartier aan de Moerdijk

had, door zware inkwartiering en requisitiën gedrukt, die echter door de tusschenkomst en het voorzigtig beleid van KLEYN aanmerkelijk gematigd en ten beste der ingezetenen gewijzigd werden, van welke velen, uit vrees voor de Franschen, de vlugt genomen en zich verborgen hadden op de zandplaten in het zoogenaamde Hollands-diep. KLEYN liet hen in een vaartuig, dat hem toebehoorde, van tijd tot tijd levensmiddelen toekomen; doch genoot ondank voor zijne menschlievendheid, alzoo deze ellendigen naderhand zich onder de hoofdbewerkers zijner droevige rampen deden kennen. De aftogt van DUMOURIEZ bragt eene groote verandering van zaken in dezen oord te weeg. De Hollandsche troepen, naar de Zwaluwen gezonden, werden door eene plunderzuchtige menigte vergezeld, die het echter bij eenige baldadigheden lieten blijven. KLEYN begaf zich met zijn gezin naar Dordrecht, doch kort daarna, op uitnoodiging eener commissie uit den domeinraad, waaronder ook de meergemelde TOLLIUS, die zich tot onderzoek op de ZWALUWE bevond, terug gekeerd en door deze gevraagd zijnde, waarom hij zich niet liever bij de nadering der Franschen verwijderd had, antwoordde hij, den Heer TOLLIUS aanziende, op een' waardigen toon: *Justum et tenacem*, etc. Weinig tijds na het vertrekken der soldaten van de ZWALUWE, drongen eenige muitzuchtige ingezetenen in het huis van KLEYN, om het te plunderen, doch daar het meeste goed reeds in een vaartuig geladen was, dat op hoog water wachtte om te vertrekken, boorden zij eenige gaten in den bodem, om het, in het ruime water komende, te doen zinken. Bij gebrek van rijtuig moest KLEYN met zijne vrouw te voet vlugten, en hunne kinderen op zekere hoogte inwachten. Het schip met de goederen volgde, doch de schipper, onkundig van het verraderlijk doorboren zijns bodems, moest het door bestendig pompen boven houden. De kostbare bibliotheek en meubelen van KLEYN waren bij het lossen door het ingedrongen water geheel bedorven of zwaar beschadigd. Het was in 1794 dat hij Wageningen ter woonplaatse verkoos, en aldaar eenige verademing hoopte te vinden van zoo veel doorgestane moeijelijkheden, gevaren en kwellingen. Na zijn vertrek van de ZWALUWE, vernielden de aldaar gecantonneerde militairen, op aanhitsing zijner vijanden, een uitgestrekt bosch, hem toebehoorende; geheele lanen werden bij den grond afgehakt, al het korte hout bedorven, het huis van den boschwachter zwaar beschadigd en het ijzeren hek met de arduinsteenen pilaren omvergerukt. Het heerenhuis, een groot, deftig en hecht gebouw, werd eerst tot eene soldatenkaserne, en vervolgens tot een militair magazijn gebruikt. Bij den tweeden inval der Franschen werd het op een voorgewend bevel van den Kommandant van de Willemstad in den brand gestoken en, op de vier muren na, geheel in de asch gelegd.

ZWALUWE (DE LAGE-), d. in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. N. ten W. van *Breda*, kant. en 2 u. N. O. van *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*, ½ u. N.W. van *Hooge-Zwaluwe*. Tot dit d. behooren de b. Gaat, Groenendijk, Plantsoen en een gedeelte van het geh. Elderens. De inw. zijn meest vlasbouwers. Ook is hier eene bierbrouwerij.

De Herv., die er 700 in getal zijn, onder welke 300 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Breda*, ring van *Geertruidenberg*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen na de scheiding van de HOOGE ZWALUWE, is geweest JACOB MARTYN, die in het jaar 1816 herwaarts kwam en in het jaar 1825 overleed. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De kerk is in 1842 afgebroken en vervangen door eene, die den 28 Augustus van gezegd jaar is ingewijd; terwijl er te gelijker tijd een orgel in geplaatst is, zijnde een achtvoets werk, met acht bijna alle doorloopende registers en aanhangend pedaal.

De R. K., die er wonen, behooren tot de gem. *Zwaluwe*. — De dorpschool wordt gemiddeld door 100 leerlingen bezocht. — Men heeft er ook een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat 20 Leden telt.

Er is hier eene haven aan den Amer en van daar een Rijksschuitenveer op het eiland Dordrecht, thans aldaar het Nieuweveer genoemd, zijnde het oude veer op genoemd eil., dat meer ten N. lag, niet meer in gebruik. Er was vroeger veel doortogt op Holland langs dit oude veer, hetwelk in of kort na het jaar 1550 hier aangelegd is, toen het veer van Dordrecht op den Oudenbosch, langs hetwelk toen de gewone overvaart tusschen Holland en Braband was, door het aanslibben der gronden, en het bedijken van de Polder-van-Standaar-Buiten te moeijelijk geworden was. Nadat de groote-weg over den Moerdijk is aangelegd, is de doortogt hier echter aanmerkelijk verminderd en alleen in gebruik voor voetgangers komende van *Breda*, Oosterhout, Geertruidenberg enz.

Ook heeft men er een distributiekantoor voor de brieven van de gemeente Hooge-en-Lage-Zwaluwe en het d. Moerdijk.

De Lage-Zwaluwe was een der 72 dorpen, welke door den Allerheiligen vloed van 18 November 1421 verdronken zijn, en kort daarna weder drooggemaakt.

ZWALUWE (HET NIEUWE-LAND-VAN-DEN-POLDER-ONDER-HOOGE-EN-LAGE-), pold. in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*. Zie Nieuwlandsche-polder (De).

ZWALUWE (HET OUDE-LAND-VAN-DEN-POLDER-ONDER-HOOGE-EN-LAGE-), pold. in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*. Zie Oudland (Het).

ZWALUWEN (DE BEIDE-), naam, welken men gemeenlijk gebruikt als men van de dorpen Hooge-Zwaluwe en Lage-Zwaluwe, prov. *Noord-Braband*, gezamenlijk spreekt.

ZWALUWENBURG, landg. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 11 u. N. van *Arnhem*, kant. en ¾ u. Z. O. van *Elburg*, gem. en ¼ u. Z. Z. W. van *Oldebroek*.

Dit landg., waarop een deftig heerenhuis staat, beslaat eene oppervlakte van ongeveer 262 bund., en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer Hendrik Mills Baron Mollerus.

ZWALUWENBUURT (DE), b. in *Amstelland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en 2 u. Z. van *Amsterdam*, kant. en gem. *Nieuwer-Amstel*, 1 u. Z. W. van *Amstelveen*.

In deze b. staat de R. K. kerk van de stat. *Nes-en-Zwaluwen-buurt*. Zie dat woord.

ZWALUWSCHE-POLDER (DE LAGE-), pold. in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*. Zie Nieuwlandsche-polder (De).

ZWALUWSCHE-POLDER (DE NIEUWE-), dijkaadje in de heerl. *Zwaluwe*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Zevenbergen*, gem. *Hooge-en-Lage-Zwaluwe*; palende N. aan de buitengronden tegen den Amer, O. aan den Harmonie-polder en de haven van Hooge Zwaluwe, Z. aan den Hoornhilsche-polderdijk, W. aan den Zeelsche-polder, den dijk van het dorp de Lage-Zwaluwe en het Kwistgat.

Deze dijkaadje, welke in het jaar 1650 bedijkt is, is zamengesteld uit den Boeren-polder, den Koenen-polder, het Kerkenland

den Binnenomloop, den Meeuwen-polder, de Vierendeelen, den Hoornhil, den Melhil, de Dobben en de Laningen. Deze laatste, gelegen tusschen de door den Nieuwe-Zwaluwsche-polder strekkende uitwatering van Zonzeel genaamd, behoort in zeker opzigt niet tot den Nieuwe Zwaluwsche-polder, maar watert door de Gaetsche Wetering, op de haven van de Lage Zwaluwe uit. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 500 bund. 25 v. r. 38 v. ell., en wordt door eene steenen sluis in den buitendijk, op den molenboezem, wijd 1,88, hoog 1,65 ell., voorzien met een paar punt- en schuifdeuren en dragende het jaartal 1697, op den Amer, van het overtollige water ontlast. Het zomerpeil is 0,50 ell. beneden A. P. Het maalpeil 0,65 ell. boven A. P. en de hoogte der dijken 2,80 à 3,00 ell. boven A. P. Zij wordt bestuurd door eenen Dijkgraaf, drie Gezworenen en eenen Penningmeester.

In deze dijkaadje staat een, in het jaar 1773 gebouwde, watermolen, de Dobbensche Molen genaamd, hebbende 30,75 ell. vlugt en 49 duimen breedte, schoepen aan het waterrad. Voor het jaar 1789 was deze molen met een hellend scheprad voorzien; daar het echter geenszins aan de verwachting voldeed, heeft men in dat jaar het door een staande scheprad vervangen; bij lage ebben loopt het water des polders soms, zonder behulp van den molen, uit. Op den zuidoosthoek van deze dijkaadje, achter het d. de Hooge-Zwaluwe, ligt eene steenen sluis, wijd 0,60 ell., voorzien van een drijfdeurtje met schuif en dienende tot het inlaten van versch water, uit de haven van Hooge-Zwaluwe. In den Oostelijken dijk, langs gemelde haven, vindt men ook nog eene, sedert vele jaren gedempte, uitwateringsluis, wijd 1,60 ell. Aangezien de dijk van deze dijkaadje, aan de zijde van de Hooge-Zwaluwsche haven, niet verre van het dorp van dien naam, door den stormvloed van den 14 en 15 November 1775, doorgebroken was, is deze dijkaadje overstroomd, en een later binnengedijkte groote kolk ontstaan.

Ten Noorden van haar ligt nog het Buitenpoldertje, aan de Dobbensche-sluis, groot 2 bund. 67 v. r. 50 v. ell.

ZWALVE (DE), het overgebleven gedeelte van de voorm. stroom de *Olde-Zwalve*, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*. Zie het volgende art.

ZWALVE (DE OLDE-), voorm. aanzienlijke stroombedding, in *Hunsingo*, prov. *Groningen*, gem. *Leens*, onder *Zuurdijk*.

Zij kwam uit de binnenwaarts gelegene moerassen voort, rigtte zich van het Noorden oostwaarts voorbij het d. Zuurdijk, en liep, al kronkelende, door den tegenwoordigen Oude-Zuurdijkster-polder, in welken zij door aanslibbing bijna onkenbaar geworden is, in het Reitdiep. Misschien bragt zij door twee monden het water in den noorderarm van den stroom, want de stroom omvatte hier toenmaals het eilandje de Kampen, welke Kampen voorheen tot Zuurdijk behoorde, maar thans tot het Westerkwartier wordt gerekend. Het gedeelte van dien stroom, ten Zuiden van Zuurdijk, werdt ook nu nog de Zwalve en niet de Hunse of het Reitdiep genaamd. Naderhand heeft men van de Binnen-Zwalve eene togtsloot gemaakt, welke in het laatst der vorige eeuw, voor Zuurdijk, tot vervoer van goederen en granen diende; doch dit heeft moeten ophouden, sedert de brug daarover bij het trekpad, ten W. van Douwen, door eene pomp is vervangen. Thans is deze voorm. stroombedding meestal laag doch goed bruikbaar groenland.

ZWAMBURGER-POLDER, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zwamburger-polder.

ZWAMMERDAM, gem. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen* (6 k. d., 9 m. k., 3 s. d. 2 afd.); palende N. aan de gem. Alphen-en-Rietveld, O. aan den Rijn, die haar van de gem. Bodegraven scheidt en voorts onmiddellijk aan die gem., Z. aan de gem. Sluipwijk en Reeuwijk, W. aan de gem. Middelburg.

Deze gem., welke een gedeelte uitmaakt van de heerl. *Voshol*, bestaat uit den Binnenpolder, de Broekvelden, de Wijk, de Korte-Wijk, de Dronen, Vrijenes, Vromade of Vrouwmadekampen, en gedeelten van den Gecombineerde-Veenpolder-van-Zwammerdam-en-Reeuwijk en van den Veenpolder-van-de-Broekvelden-en-Vettenbroek; bevat het dorp Zwammerdam, benevens de buurt den Overtogt; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1774 bund. 89 v. r. 15 v. ell., waaronder 1771 bund. 93 v. r. 64 v. ell. belastbaar land, en telt 246 h., bewoond door 288 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 1200 inw., die meest hun bestaan vinden in den veehandel en den landbouw, aangezien in deze streek zeer welige wei- en hooilanden worden gevonden; men heeft hier mede schoone teellanden, welke rijk zijn in het voortbrengen van vlas, haver en andere veldgewassen. Ook zijn er 1 scheepstimmerwerf, 1 steenbakkerij, 1 koorn- en 2 houtzaagmolens.

De Herv., die er 790 in getal zijn, onder welke 330 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Leyden*, ring van *Alphen*, behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest CORNELIS MARTINI of MARTENSZ., die in het jaar 15.. herwaarts kwam, en in het jaar 1619 van zijne dienst afstand deed. Hij had mede in het jaar 1610 de Remonstrantie onderteekend, en werd in Julij 1619 voor de Leydsche synode geroepen. Daar bekende hij nog te staan in het gevoelen der Remonstranten en de kanons nog niet te kunnen teekenen, maar verzocht van zijne dienst te mogen afstand doen, zijnde nu zestig jaren oud en hebbende de kerk twee en dertig jaren gediend; ook leed hij sedert eenigen tijd aan verlamming. Hij weigerde eerst de akte van stilstand te onderteekenen, maar deed het den volgenden dag. Op aanbeveling van de synode kreeg hij, gedurende twee jaren, eene subsidie van 250 guld. Daarna verviel hij nog tot armoede, tot dat hem, op voorspraak van het burgerlijk en kerkelijk bestuur der plaats, door de Staten, eene jaarlijksche subsidie van 300 gulden tot zijnen dood werd toegelegd. Zijn opvolger was ABRAHAM DE HARTOG, die er in het jaar 1619 kwam en in het jaar 1621 wegens zwakheid ontslagen werd; in 1626 trad hij weder in dienst te Sluipwijk, waar hij in 1655 overleed. Het beroep is eene collatie van den Heer van Voshol.

De Remonstranten, die er ongeveer 30 in getal zijn, maken met die uit de burg. gem. Aarlanderveen, Alphen-en-Rietveld, Oudshoorn-en-Gnephoek en Bodegraven eene gem. uit, welke tot de *Derde* klassis behoort, en nagenoeg 100 zielen, onder welke ongeveer 80 Ledematen, telt. In het jaar 1621 werd de gem. der Remonstranten alhier voor drie maanden met die van Noorden, Nieuwkoop en Aarlanderveen bediend door NICOLAAS JOHANNES VAN KAMPERVEEN (LACHTEROP). Zij werd toen niet op eene bepaalde quota voor de Societeit gesteld. Zij behoorde waarschijnlijk onder de Over-rijnsche dorpen, die in het jaar 1624 met Leyden, Warmond en Noordwijk door BORRIUS, HUTTENUS, LOENINGIUS en SCHOTENUS bediend werden. In het jaar 1630 werd zij, met Aarlanderveen en

Oudewetering, door Schotanus bediend. Op verzoek van die van Zwammerdam en *Aarlanderveen* aan de Directeuren, om Walig Maartensz. tot vasten Leeraar te mogen hebben, werd hij hun, in het jaar 1632, bij provisie toegestaan, met bepaling, dat hij te Zwammerdam wonen moest, en verplaatst zou kunnen worden, indien men dit mogt goedvinden. Hij werd te Zoetermeer beroepen in het jaar 1635.

Vreesselijk leed deze gem. in 1672 van de Franschen. De kerk en de pastorij werden verbrand; de dienst stond dien ten gevolge eene poos stil, en in de Broederschap werd voor deze en andere gemeenten ingezameld, en vooral voor Zwammerdam veel gegeven. Men dacht tot in 1674 aan combinatie met *Woerden*, maar zag hiervan af en benoemde in 1676 Petrus de Roever (Reuver) tot Predikant te Zwammerdam, die in 1679 naar Woerden verplaatst werd. Inmiddels namen de Leeraars van Utrecht, Gouda en Leyden grootendeels de dienst waar. Den 6 Mei 1681 werd de gemeente gecombineerd met die van *Boskoop*. Toen werd besloten het volle tractement door de Broederschap, op gedeeltelijke restitutie van de gemeente uit haar batig saldo, te doen betalen, waardoor zij echter haar regt op beroep verloor. De combinatie met *Boskoop* duurde slechts tot in 1698, als wanneer de toenmalige Predikant in die combinatie, Casparus Danckerts, om zijne zwakheid en ouderdom van de bediening van Boskoop ontslagen werd, wordende toen tevens bepaald, dat, bij vacature te Zwammerdam, de gemeente door Predikanten van *Woerden* en *Boskoop* zou bediend worden. Dit is evenwel niet geschied, dewijl zij eerst in 1716 door het emeritaat van Danckerts vacant werd, en toen eenen eigen Predikant verkreeg in Cornelis van den Heuvel, die in 1740 emeritus werd. Nadat zij reeds vroeger in de dienst van Woerden had voorzien, werd deze gemeente in 1796 provisioneel en in 1810 voor goed met haar gecombineerd en in het volgende jaar tot Leeraar in die combinatie beroepen Gerard Brandt Maas, die in 1829 naar Gouda vertrok.

De Evang. Luth., die men er 14 telt, behooren tot de gem. van *Bodegraven*.

De R. K., die men er 390 aantreft, behooren tot de stat. van *Bodegraven-en-Zwammerdam*, welke in deze burgerl. gem. eene kerk heeft.

Men heeft in deze gem. eene dorpschool, eene kostschool voor jonge Heeren, eene bewaarschool voor kleine kinderen en eene volkszangschool, welke alle in het dorp gevestigd zijn.

Het d. Zwammerdam, oudtijds Zwadenburgerdam of Zwanenburgerdam, ligt 4 u. O. Z. O. van Leyden, 1¼ u. Z. O. van Alphen, aan den Rijn, waarover hier eene wipbrug ligt. Het is eene vrij aanzienlijke plaats, in welks kom men 72 h. en 380 inw telt.

Het heeft zijnen naam ontleend van den dam bij Zwadenburg, dat Keizer Frederik, in zekeren bevelbrief van het jaar 1165, zegt den naam van *stedeke* gehad te hebben. De dam is hier gelegd door eenen Graaf van Holland, naar alle waarschijnlijkheid Dirk V, die in oorlog is geweest met den Bisschop van Utrecht. Volgens den aangehaalden bevelbrief van Keizer Frederik I is deze dam naderhand vernietigd; echter zijn er vervolgens nog geschillen over geweest. Graaf Willem I heeft hier, in den oorlog tegen den Graaf van Loon, eene sterkte opgeworpen en ze den naam van Zwadenburgerdam gegeven, naar den ouden dam. Deze sterkte kan echter de oorspronkelijke burg niet geweest zijn, die ten Zuiden van het dorp omtrent twee honderd roeden (ruim 750 ell.) van den Rijndijk gestaan heeft, want uit het reeds

gezegde kan men opmaken, dat de naam van ZWAMMERDAM vroeger is bekend geweest, en hij kan niet wel anders dan van zekeren burg zijnen oorsprong hebben.

Nadat dit dorp door de Franschen in den jare 1672, op 2 huizen na was afgebrand en verwoest, werd het weder sierlijk en veel aanzienlijker opgebouwd, zijnde thans ter wederzijde van de straat met eene dubbele rij huizen bezet, en wel ter zuid- en noordzijde, waarvan de laatste de alleraangenaamste uitzigten op den Rijn hebben.

De kerk is, in 1672, gelijk met het dorp afgebrand. Het tegenwoordige kerkgebouw, hetwelk na de afbranding der oude kerk gesticht is, bevat eene zeer schoone ruimte, zijnde met drie daken of gevels opgebouwd, welke op pilaren rusten, en in twee deelen is verdeeld, als: de kerkplaats ter oefening van de gewone godsdienst, waar men vroeger eenige kerkborden en schilderstukken zag, onder welke betrekkelijk eenige voorvallen, op de hofstede Kruydenberg plaats gehad hebbende, welke boven de torendeur hingen. De andere of tweede verdeeling is een koor, thans tot consistoriekamer ingerigt, en waar in men, behalve andere begraafplaatsen, de prachtige en schoone grafkelder van de familie der Heeren van Voshol vindt, met wier wapens, even als met die van anderen, deze kerk, tot in het jaar 1795, pronkte en versierd was. Aan deze kerk is een fraaije vierkante toren gebouwd, hebbende boven den klokkezolder eenen omgang, met eene balustrade omzet, waarboven weder een vierkante spits wordt gevonden; zijnde de toren van buiten met twee uurwijzers, van boven met eenen windwijzer en van binnen met uurwerk en klok voorzien. In het jaar 1842 is in deze kerk een orgel geplaatst, hetwelk, vervaardigd door H. B. en G. W. LOHMAN, orgelmakers te Groningen en Leyden, den 20 November van dat jaar is ingewijd. Op het kerkhof las men vroeger het volgende grafschrift op de zerk, waaronder de in 1657 overleden Remonstrantsche Predikant JOHANNES ANDREAS LEERDINC begraven lag:

DIE VEEL GEZIEN HEEFT EN GELEZEN,
DIE WIJS WAS, ZONDER TROTS TE WEZEN,
GELEERD, DOG ZONDER DAT HIJ 'T WIST,
EEN VIJAND VAN DER KERKEN TWIST,
DIE OM DE WAARHEID HEEFT GELEEDEN,
EN GOD GEVREEST, RUST HIER BENEDEN.

Nadat de kerk der Remonstranten, welke mede in het dorp staat, in 1672, door de Franschen was afgebrand, besloot de Broederschap in December 1675, in het voorjaar eene andere te doen bouwen en negen jaren later kocht de gem. een erf en huis voor eene pastorij, die zij in 1685 bouwde met geringe hulp van de societeit. De kerk had vele jaren achtereen, aan reparatie als anderzins, veel aan de Broederschap gekost (in 1804 meer dan 1000 gulden) waarom deze, in 1821, besloot tot den verkoop van een pand te ZWAMMERDAM, dat de gemeente toebehoorde (het aan de kerk belendende smidshuis), en dit werd voor de som van 510 gulden verkocht. In 1816 had zij uit een voormalig societeits-weezenfonds 500 gulden als voorschot, à 2½ pCt. ontvangen, en in 1846 werd zij ontheven van de betaling dier renten. In 1828 kreeg de gem. van het Gouvernement 1200 gulden voor reparatie van hare kerk, welke noch toren, noch orgel heeft. De pastorij is zeer zindelijk en net, men mag die voor een der fraaiste van deze streek houden; daaraan zijn een schoon erf, tuin en alle gemakken en noodige vereischten.

De kerk der R. K., welke buiten het d., aan den overtogt op de grensscheiding van Bodegraven staat, heeft geen toren, doch is van een orgel voorzien.

Men heeft te Zwammerdam een distributiekantoor van de brievenposterij, en met Aarlanderveen een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 11 October 1818 is opgerigt en ruim 30 Leden telt, terwijl daaraan eene vrouwenvereeniging van liefdadigheid en eene armenpatroonaat verbonden is.

Er bestaat te Zwammerdam sedert ongeveer 50 jaren een zanggezelschap, hetwelk 40 leden telt.

Onder Zwammerdam zijn eenige hofsteden, als: het landg. Withenlust, Paardenburg en Kruidenberg, van welke laatste, zoo als wij hier boven zagen, eenige bijzonderheden gemeld werden, in eene schilderij, welke vroeger boven de torendeur, in de kerk, te Zwammerdam gehangen heeft. Op de hofstede Raadwijk, die weleer toebehoord heeft aan den Heer Bruno van der Dussen, in leven Burgemeester, Raad en Pensionaris der stad Gouda, werden, in den jare 1708, de Gevolmagtigden des Konings van Frankrijk gehuisvest, toen zij kwamen, om over voorslagen van vrede te handelen, hetwelk echter te dier tijd vruchteloos afliep.

De kermis valt in op het laatst van Augustus.

In 1391, den 13 Januarij, verklaarde Hertog Albrecht van Beijeren, dat alle schotbare landen onder Zwammerdam schotbaar moesten blijven.

Den 18 Februarij 1669 werd vergund om Zwammerdam als eene bijzondere heerlijkheid te mogen verkoopen.

Aan de bewoners was weleer vrijdom van Grafelijke en Wassenaarsche tollen gegeven; tot het jaar 1795 waren zij in het bezit daarvan, wanneer bij dekreet van den lande, door het vernietigen der tollen, een algemeene vrijdom verleend werd.

Het tooneel des oorlogs is zeer zwaar en dijkwijls op dezen bodem vertoond, want in de dagen van Graaf Dirk V, en wel tusschen de jaren 1077 en 1092, voerde hij oorlog met den Bisschop van Utrecht wanneer hier den dam, waarnaar de plaats den naam draagt, werd gelegd, om alzoo den Bisschop het hoofd te kunnen bieden; Keizer Frederik I deed dien dam vernietigen, waarover alweder verschil kwam, zoodat hij dan eens weder gelegd, dan eens weggenomen werd, doch Graaf Willem I, omtrent het jaar 1203 of 1204, met den Graaf van Loon in oorlog gerakende, deed hier eene sterkte of batterij opwerpen, om de voortgangen van gemelden Graaf van Loon te keeren, en deed die, naar den onden dam, Zwadendenburgerdam noemen. In den oorlog tusschen de Hoekschen en Kabeljaauwschen werd de gemelde sterkte en de burg van Zwammerdam, nadat de Ridder Vincent van Swanenburgh, aan wien deze laatste toen schijnt toebehoord te hebben, binnen Utrecht was doodgeslagen, in het jaar 1481, verwoest en verbrand.

Nadat de Franschen lang het bezit van de provincie Utrecht hadden gehad, meenden zij Holland binnen te dringen, en 's Gravenhage te overvallen, waartoe de felle vorst zeer veel toebragt; zij trokken met ruim 8000 man, behalve de kavallerie, van de schoonste en uitgelezenste manschappen, welke de Franschen hier te land hadden, onder den Hertog van Luxemburg, tot voorbij Woerden; daar zijnde, begon het weder te veranderen, zoodat er dooi met zware sneeuw volgde, waardoor het verder voortmarcheren, zoowel als de terugmarsch, niet gemakkelijk te doen was, evenwel was het voortrukken voor hen wel het

beste; nog een half uur alzoo voortgetrokken zijnde, ontmoetten zi twee retranchementen, welke door de Staatschen verlaten waren, al waar zij uitrustten en zich ververschten. Den 28 December, des mor gens vroeg, kregen de bewoners van Zwammerdam berigt, dat de Fra schen in aantogt waren; de Graaf van Koningsmark zich elders bevi dende, had een Luitenant met eenige manschappen te Zwammerda gelaten, en aan den Kolonel Pain-et-Vin de verdediging der pas va Zwammerdam toevertrouwd: dan deze die verlatende, week met de zijne naar Gouda, om welke daad hij, in Januarij 1673, in het leger b Alphen, ter dood veroordeeld en onthoofd werd; de Franschen, voo de brug komende, werden tegengehouden; de Luitenant met zijne man schappen verdedigden de brug eenen korten tijd, doch de Franschen door eene damschuit, middel vindende om over den Rijn te komen omsingelden den Luitenant, dien zij gevangen namen, dadelijk in he water staken en alzoo versmoorden; vele van zijne manschappen nam hierop de vlugt, doch zeer vele anderen, ja, zelfs het grootste geta verloren het leven. De Franschen trokken alzoo binnen Zwammerda rijkelijk voorzien van zwavel en andere brandverwekkende stoffen; d bewoners hadden wel veel van hunne goederen geborgen en naar Goud gevoerd, maar nadat al hetgene overigens in de huizen nog gevonde werd, geroofd was, werden de gebouwen in brand gestoken; vele de bewoners werden onder het ijs gestoken, andere in de brandende huiz gedreven, en zoo op eene ellendige wijze verbrand; ja, men rigtt allerhande ijsselijkheden aan, om door pijnigingen te weten te komen waar de inwoners hunne goederen geborgen hadden; de vrouwen werde in het bijzijn der mannen, de dochters voor de oogen der ouders ve kracht en geschonden, zoodat sommigen onder het geweld dood bleven terwijl andere, nadat zij ijsselijk geschonden waren, vermoord of on der het ijs versmoord werden; zuigelingen werden van de borsten de moeders gerukt, levendig verbrand, en voorts de moeders de borste afgesneden, met zout en peper bestrooid en in gewreven, en zoo op ee ellendige wijze omgebragt. Men vond geen huis of de een of ander w daarin omgebragt of verbrand, en op deze wijze is het geheele dorp me kerk en alle de huizen, op twee gebouwen na, die nog bestaan, afgebra Nopens de wreedheden aldaar gepleegd, vindt men ook het volgen vermeld: Een metselaar ziek te bed liggende, benevens zijne vrou, welke maar weinige dagen kraams was, werd bij zijne haren uit he bed gesleept en de vrouw wreedaardig mishandeld, zoodat zij, nad men haar, door anderen geholpen, naar Gouda had gevoerd, alda na weinige dagen overleden is; deze menschen hadden een dochtertj van slechts zes jaren oud, hetwelk in het jaar 1745 nog in leven wa Met andere kinderen in een schip gegaan zijnde, hetwelk door d zwaarte zou hebben gezonken, zag het zich genoodzaakt met de an deren aan den wal te gaan, en zwierf hierop, langs den Rijndijk aa de lage zijde rond. Een der Fransche ruiters het ziende, en denkende dat het van eene goede afkomst was, nam het gevangen en zette het bij zich op het paard, voerde het naar Woerden en verkocht het aa andere zijner kameraden, welke het naar Utrecht medenamen en aldaa in eene soort van gevangenis bragten. Na eenige weken achtereen op gesloten te zijn geweest, werd dit kind, door aanzienlijke lieden, voor 600 gulden gelost; deze namen het kind bij zich aan huis en hadden het gaarne altijd bij zich gehouden, maar de vader, omtrent een jaa daarna, hertrouwende, eischte zijn kind terug, en noch verzoeken noch beloften konden hem doen besluiten er van af te zien, waarna hij

eindelijk zijne dochter wederkreeg. Nadat Zwammerdam aldus geplunderd, beroofd en afgebrand was, en de inwoners omgebragt of verdreven waren, begaven zich eenige Franschen naar buiten; hier was een boer, welke in zijn huis gebleven was, stout genoeg, om op hen te schieten, hetgeen hij ook dadelijk met den dood bekoopen moest; aan den kant van Alphen vonden zij mede eenige menschen, welke zij alles afpersten, en vervolgens naakt en bloot door sneeuw en koude landwaarts heen dreven. De Prins van Oranje, in dien tijd buiten de provincie Holland zijnde, haastte zich, om bij het leger der Staten te komen, waarop het verder inrukken der Franschen gekeerd werd, en alzoo de wreedheden een einde namen.

Het wapen van Zwammerdam is een veld van zilver, met eenen burg van keel, en daarboven eene zwaan.

ZWAMMERDAM (DE BINNEN-POLDER-VAN-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Alphen*, gem. *Zwammerdam*; palende N. aan den Korststeker-polder, O. aan den Rijn, Z. aan de Broekvelden, W. aan de Wijk.

Deze pold. wordt door eenen molen, op den Rijn, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1.32 ell. onder A. P.

ZWAMMERDAM (DE BROEKVELDEN-VAN-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Broekvelden (De).

ZWAMMERDAM (BURG-TE-), voorm. kast. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zwadenburg.

ZWAMMERDAM-EN-REEUWIJK (DE GECOMBINEERDE-VEEN-POLDER-VAN-), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Veenpolder-van-Zwammerdam-en-Reeuwijk (De Gecombineerde-).

ZWANBURGER-POLDER (DE) of de Zwanburger-polder, ook wel de Zwanenburger-polder of de Swanenburger-polder geheeten, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gem. *Warmond*; palende N. aan de Spruit, N. O. aan de Laak, Z. O. aan de Zeyl, Z. W. aan de Groote-sloot, N.W. aan de Lede.

Deze pold., welke in het jaar 1632 bedijkt is, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 232 bund., alles schotbaar land; bevat eene boerderij, en wordt door eenen molen, op de Lede, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 1.47 el onder A. P. Het polderbestuur bestaat uit den Burgemeester van Warmond en vier Poldermeesters waarvan jaarlijks twee aftreden.

Deze pold. is als een eiland door breede wateren omringd, en bovendien door de *Zwanburger-wetering* van het N. W. naar het Z. O. in twee deelen verdeeld.

ZWANENBURG of Zwaburg, bij Stoke (1) de Zwenee genoemd, voorm. kast. op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*, arr. en ¼ u. O. van *Zierikzee*, gem. *Nieuwerkerk-Kapelle-en-Botland*, ½ u. W. van *Nieuwerkerk*, 5 min. Z. van *Kapelle*, waartoe het behoorde.

Ter plaatse, waar dit kast., hetwelk, in het jaar 1644, reeds niet meer aanwezig was, gestaan heeft, ziet men thans eene hofstede van den zelfden naam, welke, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 22 bund. 5 v. r. 60 v. ell., en in eigendom bezeten wordt door den Heer L. Kooyman Jz., woonachtig te Nieuwerkerk.

ZWANENBURG, voorm. landg. in *Eemland*, prov. *Utrecht*, arr., kant. en ¾ u. Z. O. van *Amersfoort*, gem. en ¾ u. O. N. O. van *Leusden*, in de buurs. *Hamersveld*.

---

(1) *Rymchronijk*, D. III, *bl.* 38.

Dit landg., hetwelk eene oppervlakte besloeg van 41 bund., is thans gesloopt.

ZWANENBURG of HET GEMEENELANDSHUIS-VAN-RIJNLAND, huis in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr., kant. en 1½ u. O. van *Haarlem*, gem. *Houtrijk-en-Polanen*. Voor 250 jaren lag dit huis op ruim 78 ell. van het Haarlemmer-meer verwijderd; doch werd in 18[illegible] bijna door dat meer bespoeld. Sedert de bedijking van het meer, paalt het aan de hier zeer breede ringvaart.

De oorsprong van dit huis is moeijelijk na te gaan; zoo ook is met moeite te ontdekken van waar het de benaming van ZWANENBURG ontleend heeft. Voor zoo ver men kan opsporen, zou dit huis vroeger den naam gehad hebben van het HUIS-TER-HART; zoo wordt het op de kaart van FLORIS VAN BERKENRODE (1635) genoemd HET HUIS-TE-ZWANENBURCH, anders HET HUIS-TER-HART. Naar alle waarschijnlijkheid heeft het huis reeds in het jaar 1268 toebehoord aan Heer JAN VAN PERSIJN en was in den smaak der eeuw van de Gothische bouworde, door de Edele Heeren VAN PERSIJN, tegen den zin der ingezetenen, gebouwd, waarschijnlijk omdat zij zich verbeeldden, dat het gesticht moest dienen, om hen, ter belaging of verkorting hunner vrijheid in bedwang te houden. Van hier, dat de Waterlanders, geholpen door de Westfriezen en Kennemerlanders, tegen hunnen Heer JAN VAN PERSIJN, den derden van dien naam, opstonden, en in hunne verontwaardiging en woede het gehate kast. ZWANENBURG omver haalden; zoo hoog liep hierdoor de twist, dat deze welhaast veranderde in eenen openbaren binnenlandschen oorlog, welke niet vroeger, dan in den jare 1285, door tusschenkomst van FLORIS V, Graaf van *Holland*, werd geëindigd, onder voorwaarde, dat de Waterlanders het onder den voet werpen van het kasteel zouden boeten, met het betalen van eene zekere som gelds voor ééns, en voorts met het opbrengen van twee jaarlijksche beden. JAN VAN PERSIJN verbond zich, van zijnen kant het omver gehaalde kasteel nimmer, althans niet van steen, weder te zullen opbouwen.

Later schijnt er evenwel een ander huis gebouwd te zijn, dat het eigendom zou zijn geweest van iemand uit het oud adellijke geslacht der ZWANENBURGEN, die onder anderen bezitter moet zijn geweest van het slot ZWANENBURG, bij het dorp Bodegraven. In het begin der zeventiende eeuw diende het echter reeds tot gemeenelandshuis van Rijnland, want men vindt aangeteekend, dat in 1607 een uurwerk gemaakt is in den gevel, om te dienen voor het volk werkende aan den Spaarndamsche-dijk, en den 9 November 1644 werd bij Rijnland besloten, » om het bouwvallige gemeenelandshuis te Halfwegen aan » Sparendamsche-dijk in eene voldoende orde en gestalte te brengen." Uit eene oude teekening, op het huis zelf berustende, blijkt dat het in 1654 is herbouwd, bijna geheel vernieuwd en verfraaid, zijnde daarvan toen Bouwmeester geweest de beroemde PIETER POST, terwijl destijds de zwanen, welke op kolommen voor den ingang prijken, daarop gezet zijn. Thans is het een oud en deftig vierkant gebouw, waarin men langs twee steenen bruggen en twee voorpoorten ingaat. Voor den schoorsteen van de groote zaal wordt eene schilderij van [illegible] gevonden, voorstellende hoe WILLEM II, Graaf van *Holland* en Roomsch Koning, in 1250, het privilegie van het hoogheemraadschap van Rijnland aan den Dijkgraaf ter hand stelt. Deze ontvangt het in tegenwoordigheid van de rondom staande Hoogheemraden, welke men, [illegible] overlevering, wil, dat portretten zouden zijn van de Leden van [illegible]

Collegie, die in leven waren, toen Zwanenburg in het jaar 1654 volbouwd is. Achter den Koning staan de Thesauriers over dijk en sluizen. Nog ziet men ter zijde op den voorgrond eene sluis, die zeegedrochten pogen te openen, waarin deze door de wijsheid worden tegengebonden.

Op dit huis, hetwelk, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte beslaat van 1 bund. 28 v. r. 43 v. ell., woont de Opziener over de werken van het hoogheemraadschap van Rijnland in het Haarlemmer-kwartier, en het dient voorts tot de vergaderingen van het Collegie van genoemd hoogheemraadschap. Reeds van het jaar 1744 heeft men dit huis bestemd tot het doen der noodige waarnemingen omtrent de veranderingen in den dampkring, driemaal daags; wordende deze daarna door de *Haarlemsche Maatschappij der Wetenschappen* op eenen bepaalden tijd door den openbaren druk medegedeeld.

ZWANENBURG, oud adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 4 u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en ½ u. W. van *Veghel*, in het geh. *Zijtaard*.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, zijn nog onlangs fondamenten van zware muren gevonden. Thans ziet men er eene bouwhoeve, welke, met de daartoe behoorende gronden, in eigendom bezeten en bewoond wordt door den landman Jan Rovers.

ZWANENBURG, oud adell. h. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Peelland*, prov. *Noord-Braband*, *Eerste* distr., arr. en 3½ u. Z. O. van *'s Hertogenbosch*, kant. en ½ u. N. W. van *Veghel*, gem. en ½ u. Z. O. van *Dinther*, aan de Aa.

Dit huis, beslaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 15 bund. 80 v. r., wordt thans in eigendom bezeten door Jhr. Mr. E. J. C. M. de Kuyper, woonachtig te 's Hertogenbosch.

ZWANENBURG, buit. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. Z. ten W. van *Utrecht*, kant. en 1 u. O. N. O. van *IJsselstein*, gem. en 4 min. N. van *Jutphaas*.

Dit buit., beslaande, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 2 bund. 88 v. r. 67 v. ell., wordt in eigendom bezeten door den Heer T. W. J. Robert, woonachtig te Jutphaas.

ZWANENBURG, voorm. havez. op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, arr. en 10½ u. N. van *Arnhem*, kant. en 5 u. O. ten Z. van *Elburg*, gem. en 1 u. O. N. O. van *Heerde*, 5 min. N. van *Vorgten*.

De vroegere bezitters waren Dijkgraven van de Veluwe. Bij deze havezathe was eene leenkamer, leenroerig aan den huize Doddendaal, eene heerl. onder Ewijk, in het Rijk van Nijmegen. Er stond aldaar vroeger een oud kasteel, dat zich op zijne hoogte trotsch verhief, doch in 1829 met de overige gebouwen gesloopt is. Alleen vindt men er nog de grachten, die het omringden; terwijl de plaats, waar het huis eertijds stond, door een bouwhuis is ingenomen, hetwelk in eigendom wordt bezeten door den Heer A. F. Baron Sloet van Zwanenburg, woonachtig te Twello.

ZWANENBURG, voorm. kast. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr. en 1 u. Z. W. van *Middelburg*, kant. en ½ u. N. N. W. van *Vlissingen*, gem. *Koudekerke*.

ZWANENBURG, voorm. adell. h. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*, arr., kant., distr. en 1½ u. N. W. van *Middelburg*, gem. en 20 min. Z. W. van *Oostkapelle*.

Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans eene hofstede. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 49 bund. 83 v. r. 60 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door den landman P. Coppoolse, woonachtig te Oostkapelle.

ZWANENBURG, adell. h. in het graafs. *Zutphen*, heerl. *Gendringen*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 8 u. Z. Z. O. van *Zutphen*, kant. en 2½ u. Z. ten O. van *Terborg*, gem. en 20 min. Z. van *Gendringen*.

Gedurende de twisten en rampzalige tijden, welke onze gewesten op zoo veel verwoesting en moorden te staan kwamen, diende dit huis meermalen tot eenen twistappel. Van geen klein gewigt moet het voor den bezitter, tot afbreuk zijner vijanden, geweest zijn, naardien men vindt aangeteekend, dat Hertog Arnoud van Gelder, in het jaar 1425, zich met de bemagtiging daarvan geluk wenschte. In het jaar 1492 werd het door Meinard van Ham, ten dienste van Oswald van den Bergh, op Joachim van Wisch, wiens wapenplaats het destijds was, veroverd.

Nog tegenwoordig vertoont het zich in de gedaante van een deftig kasteel, met twee ronde en éénen hoogen achtkanten toren. Voor ruim eene eeuw, toen iemand uit het geslacht van Lynden eigenaar van het slot was, is een goed gedeelte daarvan vernieuwd en aanmerkelijk verbeterd; terwijl het vóór omstreeks twintig jaren weder eene geheele herstelling en vernieuwing ondergaan heeft.

Het beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van ongeveer 275 bund., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Karel Everard Jozef Frans Baron van Nispen van Pannerden, Lid der Ridderschap en der Provinciale Staten van Gelderland en Burgemeester van Zevenaar.

ZWANENBURGER-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zwanburger-polder (De).

ZWANENGAT (HET), arm der *Maas*, in de *Riederwaard*, prov. *Zuid-Holland*, loopende in eene west-noordwestelijke rigting achter Fijenoord heen en thans aan het oosteinde afgesloten door eenen dam, met eene opening, wijd 5,60 ell., die door eene houten schuif gesloten wordt.

ZWANENMEER, voorm. meertje in het *Oldambt*, prov. *Groningen*, gem. en 10 min. W. van *Wildervank*, waarvan thans naauwelijks eenig spoor meer te vinden is.

ZWANENPOLDER, pold. in de *Banne-van-Gorinchem*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zwaans-polder.

ZWANENWATER (HET), water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Calandsoog*, in de duinen, eene oppervlakte van ongeveer 20 bund. beslaande, in 1848 bestond het voornemen, om het droog te maken en in te polderen, doch daarvan is tot nog toe niets van gekomen.

ZWANENZANG, land in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*, resid. *Batavia*, in de *Bataviasche-Ommelanden*.

ZWANEPOL, landg. in de *Lymers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, arr. en 2¼ u. O. Z. O. van *Arnhem*, kant., gem. en te *Zevenaar*.

Dit goed, hetwelk aanzienlijke jagtregten in het ambt Lymers heeft, beslaat eene oppervlakte van 28 v. r. 80 v. ell. en wordt thans in eigendom bezeten door Mevrouw de douairière A. J. J. Baronnesse des Tombes.

ZWANEWEG (DE) of DE ZWANESTRAAT, weg in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, distr. *Sluis*, gem. *Eede*, ruim een uur lang, loopende in eene oostelijke rigting van het d. Eede naar het Belgische d. St. Laurens. De Belgische grensscheiding loopt met eenen zeer scherpen hoek door dezen weg. Hij was dus zeer bekend in de onlusten van 1830 enz. In de polderregisters staat hij bekend onder den naam van DE BRIEVERSWEG.

ZWARIGHEID (DE), voorm. katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Vredenburger-kreek*, ter linkerzijde in het afvaren, palende bovenwaarts aan de thans met haar vereenigde plant. Johanna, benedenwaarts aan de verl. plant. Geertruida-Elizabeth; 500 akk. groot.

ZWARIGHEID-EN-JOHANNA (DE), katoenplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Vredenburger-kreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan den militairen post Oranje, benedenwaarts aan de verl. plant. Geertruida-Elizabeth; 1000 akk. groot; met 153 slaven.

ZWART-AKKER, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Kempenland*, prov. *Noord-Braband*, *Derde* distr., arr. en 4 u. W. Z. W. van *Eindhoven*, kant. en 3¼ u. Z. Z. W. van *Oirschot*, gem. *Bladel-en-Netersel*, 20 min. N. W. van *Bladel*; bestaande uit 5 verspreid liggende h., met 16 inw.

ZWARTEBOER (DE), herberg op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, kw., arr. en 1¾ u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 1¼ u. O. van *Harderwijk*, gem. en 1 u. N. O. van *Ermelo*, in de buurs. *Leuvenum*.

Deze herberg was vroeger de pleisterplaats voor de postwagens van Harderwijk op Deventer.

ZWARTE-BRAK (DE), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Dantumadeel*, hetwelk ten W. door de Petsloot met de *Wolters-* of *Groote-Brak* en ten O. door de Petsloot met de *Kleine-Brak* in verbinding staat. — De Nieuwe- of Kuikhornster-vaart is er doorheen gelegd.

ZWARTE-BREKKEN (DE), meertje, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Wymbritseradeel*. Zie BREKKEN (ZWARTE-).

ZWARTEBROEK, h. op de *Neder-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 7 u. N. W. van *Arnhem*, kant. en 3 u. O. ten Z. van *Nijkerk*, gem. en 1¼ u. N. ten O. van *Barneveld*, 1 u. O. van *Voorthuizen*, waartoe het kerkelijk behoort; met 370 inw.

ZWARTEBROEK (DE), meer, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, gedeeltelijk griet. *Tietjerksteradeel*, en voor een klein gedeelte griet. *Dantumadeel*, ½ u. O. van *Oenkerk*, ½ u. Z. van *Rooakerk*, dat ten N. door de Leegemeer met het *Aaltjesmeer* en ten O. door de Korte-Zuwei en de Lange-Zuwei met de *Houtewielen* in verbinding staat.

ZWARTEDIJK (DE), voorm. schans, in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*. Zie ZWARTENDIJKSTER-SCHANS.

ZWARTE-GAT (HET), voorm. vaarwater en uitwatering in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, tusschen het *Land-van-Breskens* en dat van *Kadzand*, door hetwelk het Zwin zich ook in de Noordzee ontlastte; ja, hetgeen oudtijds de voornaamste, zoo niet eenige mond daarvan geweest is.

Het werd door de bedijkingen gesloten, welke door WILLEM DU CROY en JERONYMUS LAUREYS, op een, in December 1505, door PHILIPPUS

verleend octrooi, geschiedden, want daarbij waren hun toen alle aanwassen der zee aan beide zijden van het ZWARTEGAT, en in de kanalen tusschen Wulpen, Cadzand, Oostburg en Groede, alsmede het schorre het Tuineken, enz. gegeven. Deze bedijkingen zijn soms opzettelijk tot ontlasting van het water, soms door hooge vloeden doorgebroken, waardoor Prins MAURITS, in het jaar 1604, met zijne schepen het kon invaren, om Sluis te heroveren. Kort daarop begon men dat water weder stuksgewijs te herdijken, tot alles, omtrent 1623, met het bedijken van den Zwarten-polder gesloten werd.

ZWARTE-GAT (DE-POLDER-WEDERZIJDS-HET), pold. in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie WEDERZIJDS-HET-ZWARTE-GAT (DE POLDER-).

ZWARTE-GRIFT (DE), waterafleiding in het *Dieverderdingspel*, prov. *Drenthe*, welke ¼ u. ten Z. van *Havelte* begint en in eene zuidwestelijke rigting naar Meppel loopt, waar zij zich in de *Wold-Aa* ontlast.

ZWARTE-HAAN (DE), in het Friesch DE ZWARTE-HOÂNNE, geh., prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *het Bildt*, arr. en 4 u. N. W. van *Leeuwarden*, kant. en 3 u. W. van *Hallum*, 1 u. N. van St. Anna-parochie; op het westelijke punt der laatste bedijking van het Bildt, waar zich deze dijk aan den ouden dijk aansluit.

Volgens sommigen zoude dit geh., hetwelk in eenen hoek ligt, aanvankelijk ZWARTE-HAÔNNE (*Horne*) of hoek hebben geheeten, doch door verbastering allengs, in de ZWARTE-HOÂNNE (ZWARTE-HAAN) zijn verbasterd.

Hier zag GERRIT KROTJE, den 15 April 1832, op den afstand van omtrent 117 el van het paalwerk, een buitengewoon grooten zeevisch en werd dien, na verloop van twee uren, met behulp van J. P. VAN DER ZEE, volkomen magtig, waarna hij bevonden werd 5¼ el lang en de staart 1½ el breed te zijn; terwijl het gewigt op 750 Ned. ponden geschat werd. Het bleek naderhand een Botskop (*Delphinus Orca*) te zijn.

ZWARTEHOEK of ZWARTENHOEK, voorm. fort in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*, arr. *Goes*, gem. *Westdorpe*, aan de westzijde van den Grave-Jansdijk, aan den uitersten hoek van het zuidwestelijk deel van de gem. Axel, in de polders *Beoosten-Blij* en *Bewesten-Blij* en *Canisvliet*, tegen den Austrioen-polder.

Dit fort maakte deel uit van de linie van verdediging der vesting Sas-van-Gent en eindigde op dit punt. Het was eene uitgestrekte sterkte, door onderscheidene buitenwerken gedekt, doch die sedert de komst der Franschen, in 1794 vervallen en waarvan alleen over is de hooge borstweringen en een gedeelte der batterijen, alles met gras begroeid en thans dienende tot weide voor vee.

In de jaren 1788 tot 1790, bij de algemeene herdijking van een gedeelte van het vijfde District van Zeeland, hetwelk sedert 1586 vloeide, werd, aan den ZWARTEHOEK, eene kapitale sluis gelegd, voorzien van drie groote kokers, voornamelijk met het doel om dezelve en met nog twee andere sluizen en twee sassingen, het geheele bevershte en herdijkte land, ten allen tijde, door zeewater te kunnen inunderen, welke kostbare waterwerken, zoo als later gebleken is, het indringen der Franschen toch niet hebben kunnen beletten. Echter hebben deze sluizen tot het jaar 1819 gediend als middelen van loosing voor een aantal achtergelegene polders; doch de verbazende verlandingen in de buitenkanalen hebben ook deze kapitale sluis onnut gemaakt, daar bij laag water nog ongeveer 2 ell. water in hare kokers staan bleef.

ZWARTE-HOF (DE), stuk gronds in de *Over-Betuwe*, prov. *Gelderland*, kw., distr. en arr. *Nijmegen*, kant. *Elst*, gem. *Bemmel*, 5 min. Z. W. van *Doornenburg*.

Dit stuk grond, hetwelk eene oppervlakte beslaat van 3 bund. 10 v. r., ontleent zijnen naam van de zwarte aarde, welke men er vindt, en draagt alle kenmerken van eene oude begraafplaats te zijn geweest.

ZWARTEKAMP, akkermaalsboschje op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. *Arnhem*, kant. *Apeldoorn*, gem. *Voorst*, eene oppervlakte beslaande van 4 bund. 1 v. r, 50 v. ell.

ZWARTEMEER (HET), meertje in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, voor een klein gedeelte in de gem. en 1½ u. Z. van *Beilen*, en voor het overige in de gem. en 1½ u. O. ten N. van *Ruinen*, tusschen *Drijber* en *Nuil*.

Het beslaat eene oppervlakte van slechts weinige bund. en is naar alle zijden door de heide omringd.

ZWARTEMEER (HET), meer in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en 2 u. Z. O. van *Emmen*, in de veenen van *Zuid-Barge* en *Noord-Barge*, op de grenzen van Hannover.

Het is eene vrij uitgestrekte waterplas, welke gemeenschap heeft met het over de grenzen gelegen *Hebeler-meer*, door het afstroomend water van welke beide meren de molens te Dankeren, in Munsterland, worden aan den gang gehouden. Ook is het ZWARTEMEER de oorsprong van de Runde-Aa of het Rundiep.

ZWARTENBERGSCHE-POLDER (DE), pold. in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. *Breda*, kant. *Oudenbosch*, gem. *Etten-en-Leur*; palende N. aan de buitengronden tegen de Mark, O. aan den Polder-van-Hal-en-Strijpen, Z. aan den Oost-polder en de Leursche-haven, W. aan de Leursche-haven.

Deze pold., welke, in het jaar 1507, door HENDRIK, Graaf *van Nassau*, ter bedijking is uitgegeven, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 385 bund. 55 v. r. 28 v. ell., waaronder 365 bund. 13 v. r. 15 v. ell. schotbaar land; telt 3 h., waaronder 1 boerderij. Voormaals bestond hier eene uitwatering onmiddellijk op de Mark, doch door hare verlamming heeft men in 1722 eenen achtkanten watermolen aan het zuideinde des polders gebouwd; het steenen sluisje waardoor het opgemalen water zich in de Leursche haven ontlast, is wijd 1.44 en met eene drijfdeur voorzien, en wordt door middel van den watermolen, op de Leursche-haven, van het overtollige water ontlast; na de herdigting van de Mark, is de uitwatering, welke voormaals zeer gebrekkig was, veel verbeterd. Het zomerpeil is 0.68 beneden A. P., het maalpeil 0.80 boven A. P. en de hoogte der dijken 3.00 tot 3.40 boven A. P. Het bestuur bestaat uit eenen Dijkgraaf en twee Gezworenen en eenen Secretaris-Penningmeester.

In Januarij 1825, was de polder tot 0.36 boven A. P. of 1.04 boven het zomerpeil, met water bezet. In den Groenendijk van dezen polder ligt het zoogenaamde Laurensche sluisje, wijd 0.33, voorzien van eene schuif, strekkende tot inzetting van water in den polder. De buitengronden tegen dezen polder, zoo aan de zijde van de Mark als aan de Leursche-haven gelegen, waren vroeger het eigendom van den polder, doch zijn, in December 1848, publiek verkocht, en hebben eene som van ongeveer 100,000 guld. opgebragt, waaruit de Ingelanden van den polder een deel geld van 260 guld. per bunder hebben ontvangen.

ZWARTENBERGSCHE-VEER (HET), rijks schuitenveer in de bar. van *Breda*, prov. *Noord-Braband*, ¼ u. Z. Z. O. van *Zevenbergen* over de Mark, in den binnenweg van Breda naar Zevenbergen.

ZWARTENDIJK, pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Alkmaar*, gem. *Akersloot*; palende N. aan den Boekeler-polder, O. aan het Groot-Noordhollandsche-kanaal, W. aan den Limmer-polder, Z. aan den Limmer-polder en den Oosterzij-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 83 bund. 80 v. r. 80 v. ell., alles belastbaar land. Daarin staat eene boerderij en een woonhuisje van den watermolenaar. De molen brengt het water op den Schermeer-boezem. Het bestuur bestaat uit eenen graaf, zes Heemraden en twee Poldermeesters.

ZWARTENDIJK, geh. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 4 u. W. van *Zwolle*, kant., gem. en 1 u. Z. W. van *Kampen*; met 14 h. en ruim 80 inw.

ZWARTENDIJK (DE), vervallen dijk in *Zalland*, prov. *Overijssel*, Z. W. van de stad Kampen.

In dezen toenmaals kapitalen zeedijk ontstond, den 15 November 1824, eene zware doorbraak, welke den Polder-van-Broeken-en-Maten, benevens de gem. Kamperveen en een gedeelte van het daaraan grenzende Gelderland, deed onderloopen.

ZWARTENDIJK of den Cornoorndijk, voorm. dijk in het *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, gem. *Zuidwolde*, 1½ u. Z. O. van Herkenbosch, langs de grenzen van Overijssel geloopen hebbende, doch thans niet meer aanwezig.

ZWARTENDIJKSTER-SCHANS (DE), voorm. schans in het dingspil *Noordenveld*, prov. *Drenthe*, nabij de grenzen van de prov. *Friesland*, gem. en 1½ u. W. N. W. van *Norg*, nevens den weg, welke door de hooge veenen loopt.

In het jaar 1594 werd deze sterkte aangelegd, onder het beleid van Willem Lodewijk, Graaf *van Nassau*, Stadhouder van Friesland. Gedurende den tachtigjarigen oorlog met Spanje, stond zij menigmaal bloot voor vijandelijke aanvallen. In den jare 1673 werd de schans, zeer vervallen zijnde, op last en onder toezigt van *Prins* Hendrik van Nassau, Veldmaarschalk van den Staat der Vereenigde Nederlanden, die door den Stadhouder, Prins Willem III, tot het bewind over 's lands krijgsmagt in Friesland was gemagtigd, hersteld en in staat van tegenweer gebragt, ter afwending der vijandelijke aanvallen van den oorlogzuchtigen Bisschop van Munster. — Ter plaatse, waar deze schans gestaan heeft, ziet men thans niets meer dan de grachten.

ZWARTENDUIN, aanzienlijke heuvel of hooge duin, in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, gem. en ¾ u. O. van *Ossendrecht*, van welk verheven standpunt, dat ongeveer 30 ell. hoog is, men een schoon uitzigt over het markgr. van Bergen-op-Zoom, de prov. Antwerpen en de Schelde heeft.

ZWARTENHOEK (DE), verschillende platen of droogten in den *Biesbosch*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gem. *Dubbeldam*, tusschen het eiland Dordrecht ten W., de Noord-Springer ten N., de Midden-Springer ten O. en de Noorden-Elsplaat ten Z.

ZWARTEPOEL (DE), ook het Poelmeer genoemd, meer in *Drechterland*, prov. *Noord-Holland*, dat drooggemaakt is en thans eenen polder uitmaakt, arr. *Hoorn*, kant. *Medemblik*, gem. *Opperdoes*.

ZWARTE-POLDER (DE), pold., prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Haskerland*, arr. en kant. *Heerenveen*.

ZWARTE-POLDER (DE), pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, in het *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Kadzand*, gedeeltelijk gem. *Nieuwvliet*; palende N. aan de Noordzee, O. aan den Adorne-polder, Z. O. aan den Nieuwenhove-polder en den Groote-St.-Anna-polder, Z. aan den St. Jans-polder, W. aan den Polder-van-Tienhonderd.

Deze pold., welke een gedeelte van de dijkaadje *Tienhonderd-en-Zwarte-polder* uitmaakt, en omtrent het jaar 1623 bedijkt werd, was nagenoeg 105 bund. groot, van welke de grootste helft onder Nieuwvliet gelegen was.

De Zwarte-polder liep bij den watervloed van 27 Januarij 1682 geheel onder, maar werd weder bedijkt. Den 12 Januarij 1802 werd hij weder door het zeewater overstroomd en is slechts een klein deel bewaard geworden (zie het volgende art.). Behalve dit gedeelte is sedert eenige jaren nog een gedeelte, ruim 26 bund. groot, door een kadedijk beschermd, ten einde tot zomerweide te dienen, welk dijkje echter des winters dikwijls doorbraken heeft. Dit deel ligt tegen den Polder-van-Tien-Honderd, gem. Kadzand. Het is bekend onder den naam van Schorre van van Melle. Van het nog geheel onbedijkte schorre, ruim 85 bund. groot, liggen, volgens de tegenwoordige scheiding op het kadaster, onder Kadzand ruim 65 bund. en onder Nieuwvliet ruim 20 bund.

Op eene oude kaart van de gesteldheid des lands, in 1288, vindt men aan den zuidkant van het verdronken Wulpen een polder met den naam van Swarte-polder aangeduid. Als deze kaart en al wat er op staat, echt is, dan heeft deze aanleiding gegeven tot de benaming van bovengemelden (zie het art. Wulpen).

ZWARTE-POLDER, pold. in *Staats-Vlaanderen*, in het *Vrije-van-Sluis*, *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*, arr. *Middelburg*, kant. en distr. *Sluis*, gedeeltelijk gem. *Kadzand*, gedeeltelijk gem. *Nieuwvliet*; palende N. aan de schorren van den gevloeiden Zwarte-polder, van welke hij een deel uitmaakte, O. aan den Nieuwenhove-polder, Z. O. aan den Groote St.-Anna-polder, Z. en Z. W. aan den St. Jans-polder, W. aan den Polder-van-Tienhonderd.

Toen in 1802 de Zwarte polder gevloeid was werd dit gedeelte dadelijk door eenen dijk herwonnen. Hij is groot 5 bund. 30 v. r. 84 v. ell. Hiervan liggen in *Kadzand* 2 bund. 97 v. r. 1 v. ell. en in *Nieuwvliet* 2 bund. 33 v. r. 83 v. ell. In het Kadzandsche deel staat eene hofstede en onder *Nieuwvliet* eene arbeiderswoning. Hij behoort, even als het gevloeide deel, onder de dijkaadje van *Tienhonderd-en-Zwarte-polder* en heeft geen eigen bestuur. De uitwatering is door eenen steenen buis in den Polder-van-Tienhonderd.

ZWARTE-SCHAAP (HET), geh. in *Dieverderdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 5¾ u. Z. van *Assen*, adm. en judic. kant. en ¾ u. N. N. O. van *Hoogeveen*, gem. en 1¼ u. O. van *Ruinen*; met 2 h. en 15 inw.

ZWARTE-SLUIS, plattelandst. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Zwartsluis.

ZWARTE-STEEG (DE), weg in *Eemland*, prov. *Utrecht*, van Amersfoort, in eene oostelijke rigting naar Leusden en Hamersveld loopende.

ZWARTEVEN (HET), poel in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*. Zie Zwartven (Het).

ZWARTEWAAL, gem. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, (17 k. d., 11 m. k., 7 s. d.);

palende N. aan de Nieuwe-Maas, O. en Z. aan de gem. Heenvliet, Z. W. en W. aan de Vier-polders.

Deze gem. bestaat uit den pold. Zwartewaal, benevens de gorzen tegen de Nieuwe-Maas; zij is afgedeeld in den Woudhoek, den Heelhoek, den Pieter-Daankershoek, den Noordwesthoek en den Kerkhoek, in welke laatste het d. Zwartewaal gelegen is. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 370 bund. 42 v. r. 46 v. ell., waaronder 277 bund. 48 v. r. 58 v. ell. belastbaar land; telt 128 h., bewoond door 215 huisgez., uitmakende eene bevolking van 1000 inw.

In vroegere dagen hield men er zich bezig met het zoogenaamd staalvisschen op de rivier naar spiering, aal, zalm, enz.; doch in den jare 1646 heeft men hier de zeevisscherij met gaffelschepen begonnen, welke echter naderhand vervangen zijn door sloepschepen, die des winters om de Noord om kabeljaauw en schelvisch en in den voorjare om tarbot voeren, welke de inwoners in tijd van vrede, voornamelijk te Londen verkochten. Deze laatstgenoemde visscherij is echter geheel te niet gegaan; thans gaan deze schepen in den zomer op de zeevischvangst uit, bij welke somtijds eenige hoekers gevoegd worden.

Ook zijn er in 1848 en 1849 zes haringbuizen uitgevaren. Men heeft er eenen korenmolen en eene scheepstimmerwerf.

De inw., die er, op 30 na, allen Herv. zijn, onder welke 260 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van Briel behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Florentius Gerardi, die in het jaar 1574 van zijn dienst ontslagen werd. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De 8 R. K., die er wonen, parochiëren te *Brielle*. — De 20 Isr., die men er aantreft, behooren tot de ringsynagoge van *Heenvliet*.

Men heeft in deze gem. eene school, welke gemiddeld door een getal van 140 leerlingen bezocht wordt.

Deze gem. is eene heerl., welke in het jaar 1724 door de Staten van Holland werd verkocht aan de Regering van de stad Brielle, voor eene som van 14,000 guld. dan, eer de koop gesloten was, werd bij voornoemde Staten in overweging genomen, het onderhoud der bedijking met paal- en rijswerken, onder de algemeene bedijkingen van het Land-van-Voorne te brengen; doch dit onderwerp heeft geen beslag mogen erlangen, en de ambachtsheerl. werd verkocht, onder voorwaarde, dat de pold., gedurende het leven van den Raad en Rentmeester Generaal van het Land van Voorne, als Dijkgraaf, en van den Opziener, die hiertoe door de kamer van rekening was gemagtigd, door hen zou blijven worden beheerd en bestuurd, en na hun overlijden, of afstand bij den staat, of bij zoodanig collegie, als daarvan den last zoude hebben. Het verdere zou door de regering, even als andere polders, beheerd worden. In het jaar 1838 is die heerlijkheid, door de stad Brielle, verkocht, en is thans het eigendom van den Heer A. Kwak.

Tot in het jaar 1724 stelde de grafelijkheid, Schout, Schepenen en verdere ambtenaren aan, doch daarna, en wel tot den 11 September 1795, werd zulks verrigt door de regering der stad Brielle, welke tot dien tijd toe een Sterfheer uit haar midden benoemde, om den Ambachtsheer te vertegenwoordigen. Dit voorregt nam echter op den gemelden dag een einde, wanneer het bij het volk werd overgebragt door eene Commissie van Voorlichting, die, uit naam der gemeente, eenen Schout, Schepenen en Secretaris voor één jaar aanstelde, doch

dat jaar verstreken zijnde, werd de Municipaliteit, op eene, daartoe door de burgerij vervaardigde, instructie, gecontinueerd. Thans geschiedt de aanstelling van den Burgemeester, even als overal, door Z. M. den Koning.

Het d. Zwartewaal ligt 1 u. Z. O. van Brielle, 2½ u. N. O. van Hellevoetsluis, aan de Nieuwe-Maas.

Het is een der schoonste en aangenaamste onder de dorpen van het Land-van-Voorne, hoewel het geenszins op grootheid in gronden kan roemen; bestaande de aangename gelegenheid voornamelijk hierin, dat de meeste koopvaardij- en andere schepen dagelijks, zoo van Dordrecht, Rotterdam, Schiedam enz., naar zee, als van daar terug, hier voorbij moeten varen, hetgeen een aangenaam en genoegelijk gezigt oplevert; doch hetgeen dit dorp nog meer luister bijzet, is, dat het voor de visscherij zeer geschikt en voor de koopvaart mede zeer wel gelegen is.

Men wil, dat in de twaalfde eeuw van de Maas werd afgedijkt eene waal, welke van een zwartachtig aanzien was, en dat dit ambacht daarvan zijne benaming zou ontleend hebben. In eene ordonnantie van Keizer Maximiliaan, gedagteekend den 21 Julij 1510, vinden wij, dat hij orde gaf op het verbeteren der dijken, en waaruit dus het gestelde niet vreemd zou zijn, aangezien daarin gezegd wordt, dat het land van Zwartewaal snood en uitgedolven land was en alleen aan arme lieden toebehoorde, zoo dat men wel kan vaststellen, dat het op dien tijd, op eenige hoogten en dijken na, geheel onder water lag, en het daarnaar Zwartewaal genoemd werd, zal waarschijnlijk geweest zijn om de zwartachtige kleur, welke dit water had en dat aan de gronden is toe te schrijven, welke hier veenachtig zijn, zoo als blijkt uit den naam van de hier langs loopende vliet, de Derrievliet genaamd.

Men ziet dus, dat Zwartewaal van eenen aanzienlijken ouderdom is, aangezien het in de twaalfde eeuw reeds is bedijkt geworden; dan, door wien zulks ondernomen of in welk jaar zulks geschied zij, daarvan is geen historisch blijk te vinden. Meer zekerheid is er, dat in de twaalfde eeuw reeds eenige woningen op de toen gelegde dijken zijn gebouwd geweest, en dat in de dertiende eeuw het getal der inw. van dit dorp dermate was toegenomen, dat er aan de bouwing van eene kerk gedacht werd. Het d., dat zeer net en in verscheidene straten afgedeeld is, heeft eene allezins welgelegene haven. Men vindt hier mede onderscheidene uitmuntende tuinen en boomgaarden, welke aan hunne bezitters of voordeel, of genoegen aanbrengen.

Toen, in het begin der dertiende eeuw, de inwoners begonnen te vermeerderen, heeft men eene kleine verhevene plaats aan de noordzijde van de Waal gemaakt, waarop men eene kleine kerk bouwde, welke nu nog de Achterkerk genaamd wordt en het oostelijke gedeelte van de tegenwoordige kerk uitmaakt, terwijl het zich boven het naderhand aangebouwde eenigzins verheft, tot dat men, in het jaar 1597, uit hoofde van het steeds toenemend getal der bewoners, de westmuur heeft doorgeslagen en de kerk tot de tegenwoordige grootte heeft gebragt, en te gelijk den toren, met klok en uurwerk voorzien, daarop gezet; waardoor vervangen werd een kruis van hout, hetwelk zeer konstig door het dak van het oude kerkje was doorgewerkt. Vóór de Reformatie was het eene parochiekerk, welke door de Graven van Holland werd vergeven. De Pastoor, in zijne pastorij wonende, had jaarlijks 12 ponden (72 guld.); buiten wonende genoot hij 2 ponden (12 guld.). De Koster had jaarlijks 4 Rijnsche guldens (5 guld.

60 cents). Het kerkgebouw, dat zeer ruim is en eene langwerpig vierkante gedaante heeft, is van binnen met hout afgeschoten, zoo dat het oude en nieuwe gedeelte van elkander gescheiden zijn en het laatste tot de predikdienst enz. afgezonderd is. De kansel, welke altijd gestaan heeft tegen den zuidmuur, is, sedert 1794, ten gemakke van den Leeraar, aan het oosteinde verplaatst. De oude kerk dient tot berging van gereedschappen. De toren rijst van den grond af vierkant op boven het dak, van waar hij dan verder met eene tamelijke spits in de hoogte stijgt.

De jaarmarkt heeft plaats 14 dagen na Paschen.

Zwartewaal is de geboorteplaats van den Godgeleerde Amelius du Pon, geb. in 1695, † 14 April 1747.

In het jaar 1510 gaf Maximiliaan, Roomsch Keizer eene ordonnantie uit, waarbij Oud-Hellevoet met nog twaalf andere ambachten of polders, verpligt werden tot het onderhouden der dijken van Zwartewaal.

In 1602, werd aan de kerk, door de toenmalige Staten van Holland vergund, om in één van hare vensterramen een glas te plaatsen, versierd met het wapen van Holland en waarvoor is gegeven geworden eene som van 42 guld.

Vóór deze plaats is, in het jaar 1357, op de Maas een zware scheepstrijd voorgevallen, tusschen de Keizerin Margaretha en haren zoon Willem V, Graaf *van Holland*.

Den 24 Augustus 1717 ontstond er in het dorp een zware brand, waardoor 37 huizen en 10 schuren tot den grond toe vernield werden, doch deze werden, in het volgende jaar, alle weder herbouwd, nadat de ingezetenen door eene collecte daartoe in staat waren gesteld. Door dit ongeval verbrandde ook de geheele secretarij van het ambacht, alsmede die van de Vierpolders, welke alhier bewaard werd.

Dikwerf is deze gem. door watersnood in groot gevaar geweest, zoo onder anderen in het jaar 1774.

Het wapen dezer gem. bestaat in een schild van zilver, met twee staande balken van keel, hebbende tot schildhouders twee visschers, van welke de eene in de regterhand een laafnet en de andere in de linkerhand eenen visch bij den staart heeft.

ZWARTEWAAL of Zwartewiel, voorm. amb. in het eil. *Zuid-Beveland*, prov. *Zeeland*, daar waar thans het verdronken Zuid-Beveland is, O. van *Tolsende*.

Dit amb. was niet grooter dan 238 gem. 262 roed. (109 bund. 68 v. r. 8 v. ell.) en is door den vloed van 5 November 1530 ingezwolgen. Niettegenstaande zijne kleinte had het ten tijde van Smallegange nog onderscheidene deelgenooten, als: Jhr. Johan Hieronymus Huyssen, met 74 gem. 109 roed. (34 bund. 14 v. r. 45 v. ell.), Mr. Pieter de Huybert, Heer *van Burght*, met 82 gem. 104 roed. 6 voet. (37 bund. 22 v. r. 49 v. ell.), Anthony de Huybert, Heer *van Kruiningen*, met 16 gem. 222 roed. 2 voet. (7 bund. 68 v. r. 87 v. ell.), Jhr. Willem van Lier, Heer *van Katwijk*, met 5 gem. 295 roed. 8 voet. (2 bund. 74 v. r. 83 v. ell.), Jhr. Johan van Reygersbergen, Heer van *Kouwerve*, met 17 gem. 187 roed. 7 duim. (8 bund. 9 v. r. 19 v. ell.), Johan van Reygersbergen, met 94 gem. 128 roed. 3 voet. (43 bund. 34 v. r. 69 v. ell.), en Jhr. Josephus Adrianus van der Gracht, Baron *van Vrempden-en-Olmen*, Heer *van Batenbroek*, met 216 roed. 4 voet. (99 v. r. 33 v. ell.). Nimmer was er gelegenheid, om hier iets van de zee te herwinnen, gevolgelijk is te denken, dat dit ambacht niet dan in naam zal bekend blijven.

ZWARTEWAAL (DE POLDER-) of de Zwartewaalsche-polder, pold. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Brielle*, gem. *Zwartewaal*; palende N. en O. aan de gorzen tegen de Nieuwe-Maas, Z. O. aan het oosteinde van de Derrievliet, Z. W. aan den Oud-Hellevoetsche-polder, W. aan den Vekhoeksche-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 219 bund. en wordt door eene sluis en eenen watermolen op de Nieuwe-Maas van het overtollige water ontlast.

ZWARTEWAALSCHE-DIJK (DE), dijk in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*, zich in eene westelijke rigting van het d. Zwartewaal, naar de stad Brielle uitstrekkende.

ZWARTEWAALSCHE-POLDER (DE), pold. in het *Land-van-Voorne-en-Putten*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zwartewaal (De-Polder-van).

ZWARTE-WATER, voorm. kloost. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, zie Mariënberg.

ZWARTE-WATER (HET), geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en 1 u. N. van *Utrecht*, gedeeltelijk kant. en gem. *Utrecht*, gedeeltelijk kant. en 2 u. O. van *Maarssen*, gem. en ¼ u. Z. van *Maartensdijk*, met 4 h. en ruim 20 inw. onder *Maartensdijk*.

Dit geh. ontleent zijnen naam van eene vaart, welke, uit de Veengracht voortkomende, naar Blaauwcapel loopt.

ZWARTE-WATER (HET), riv. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, dat aan de Schoenkuipen bij Zwolle uit de vereeniging van onderscheidene weteringen ontstaat, door die stad loopt, welke het tot eene ruime haven en scheepvaart verstrekt, noordwaarts naar Hasselt vloeit, en, ¼ u. boven die plaats de Vecht opneemt, vervolgens den loop noordwaarts aannemende, voorbij Hasselt tot Zwartsluis en van daar W. naar Genemuiden stroomt, en zich, beneden die plaats, door het Zwolsche diep, in de Zuiderzee ontlast. Zie verder Zwolsche-diep (Het).

De reden der benaming van deze rivier moet gezocht worden in de kleur van het water, hetwelk, door en over een veenachtige grond loopende, eene bruine of zwartachtige kleur schijnt te hebben aangenomen.

Dat dit water reeds van oude tijden af geschikt is geweest om bevaren te worden, kan aan weinig twijfeling onderhevig zijn, doch de vaart nam hier voornamelijk toe, nadat de koophandel zich in het laatst der vijftiende en het begin der zestiende eeuw van Kampen naar Zwolle begon te verleggen. Te Hasselt werd vroeger eene tol geheven, waarvan de Harderwijker schippers steeds zijn vrijgehouden.

Over het Zwartewater heeft een hevige en langdurige twist geheerscht tusschen Zwolle en Hasselt. Daar beide steden op eenen kleinen afstand van elkander aan deze riv. lagen, een stroom naar het scheen slechts in staat om de opkomst en bloei van ééne stad te zijn, gold de vraag niets minder dan het bestaan. Zwolle, dat in zijn belang de nadere ligging aan Duitschland had en door veel begunstigd was geworden, had het eerst kracht verkregen en werd door veel gesterkt, waartegen het zwakkere Hasselt wel worstelen, maar nooit opwegen en dat het nog veel minder overwinnen kon. De geschiedenis vertoont deze worsteling van de zijde van Hasselt in alle de trekken van lang verkropten spijt, gepaard met eene zonderlinge volharding.

Hasselt had, in het jaar 1486, van David van Bourgondië, den vijf en twintigsten Bisschop van Utrecht, vrijheid verworven, om eene brug over het Zwartewater te leggen, en was door de Zwollenaars, die hierdoor hunne regten verkort oordeelden, in de uitvoering van dit

werk verhinderd. FILIPS VAN BOURGONDIË, de zeven en vijftigste Bisschop van Utrecht, op de Zwollenaren gebeten, bevestigde de vergunning van zijnen voorzaat, in het jaar 1522, en toen werd de brug ook met der daad gelegd; doch de omstandigheden van den oorlog veroorzaakten, dat zij eerlang weder moest afgebroken worden. Kort voor den overgang van Overijssel aan KAREL V, was de brug, hoezeer de Zwollenaars zich daar tegen ook verzet hadden, weder opgebouwd. De bevelen der Staten zelven, om het werk te staken, werden in den wind geslagen; en wanneer 's Keizers Stadhouder naderhand de brug wilde doen wegruimen, ontzagen die van Hasselt zich niet, het werkvolk met geweld te keeren. Hiermede niet vergenoegd, bestonden zij zelfs de Zwolsche schippers, daar voorbij varende, te binnen, aan te houden en te berooven. De stad Zwolle had dus geen mangel aan beweegredenen, om op de afbraak aan te dringen, en de Staten, vruchteloos getracht hebbende een minnelijk vergelijk uit te werken, besloten eindelijk, dat de zaak in een gezet pleitgeding zoude worden afgedaan. Dan ook dit werd zoo onregelmatig behandeld, dat eindelijk de Keizer, in het jaar 1539, de zaak voor zijnen Raad trok, waar zij nog zes jaren hangen bleef, en eindelijk in dier voege werd uitgesproken, dat Hasselt, niettegenstaande de Bisschoppelijke vergunning, niet bevoegd was eene brug te leggen, doch dat den Keizer het regt bleef voorbehouden, om daartoe, ten eenigen tijde, vrijheid te verleenen. Hiermede liep dit geschil voor dezen tijd ten einde.

Intusschen verdient het onze opmerking, hoezeer de stad Zwolle in dit tijdperk, zoo wel als in volgende, een uitgebreid regt op het ZWARTEWATER heeft zoeken te handhaven. Dit zag men ook ter gelegenheid dat hare swanen, in het jaar 1534, door de knechten van den Drost van Genemuiden gedood waren, en vooral toen de gemelde Drost, in 1539, hoewel op last van den Stadhouder, wilde beletten, dat men elders visch ter markt bragt, vóór dat de bezetting en de inwoners van Genemuiden daarvan waren voorzien. » De vrijheid van het Zwartewater," dus spreekt de wethonderschap van Zwolle in eenen brief over dit onderwerp geschreven, » was van ouds, zoo door het Oversticht, als door het Nedersticht, erkend aan niemand dan aan hen » toe te komen." Ook verzetteden zij zich, in het jaar 1562, tegen het bedrijf der Vollenhovensche visschers, die, den mond van dezen stroom met hunne netten bezettende, verhindering toebragten aan het oploopen van den visch.

Die van Hasselt, welke, in 1565, ook wederom, ofschoon vruchteloos, getracht hadden, verlof tot het slaan van eene brug over het ZWARTEWATER te verkrijgen, oordeelden in 1570 het tijdstip gekomen, waarin zij, met hoop van goeden uitslag, hun aanzoek mogten vernieuwen. De wrok van FILIPS VAN BOURGONDIË tegen de stad Zwolle was hun voormaals dienstig geweest, om zulk eene vergunning te bekomen, en dus was het niet ongerijmd van de tegenwoordige ongenoegdheid des Landvoogds, op de zelfde stad, het zelfde uitwerksel te verwachten; te meer, nademaal, bij het vonnis, ten tijde des Keizers tegen hen gevallen, uitdrukkelijk het regt des Landheers, om ten eenigen dage zulk eene vrijheid te verleenen, voorbehouden was. Doch hoezeer zij, en deze omstandigheid, en het nut dat van de brug te wachten was, ook zochten aan te dringen, de Zwollenaars wisten dit alles zoo wel te wederleggen, en voeligt zoo behendig bij den Stadhouder en anderen van des Landvoogds Raadslieden te

handelen, dat de Geheimraad des Konings de zaak andermaal ten nadeele van Hasselt besliste. Eindelijk heeft Hasselt den lang gevoerden strijd voor goed gewonnen, en de brug als een blijvend, maar kostbaar gedenkstuk van hare overwinning, in 1828 gelegd.

Gedurende het bestand en de ontstane oneenigheid tusschen de Ridderschap en de drie steden over de oppermagt, oordeelden die van Hasselt, in 1610, de gelegenheid nogmaals gunstig, om hunne oude aanspraak op zeker regt te doen herleven, volgens welk zij wilden, dat alle vischschepen, die naar Zwolle voorbij voeren, eerst bij hen markt moesten houden. De Zwollenaars verzetteden zich hiertegen, en de zaak kwam in 1611 aan de Staten; doch deze schijnen weinig lust gehad te hebben, om het regt der stad op het Zwartewater te beslissen. Ter voorkoming van grootere onlusten, vermaanden zij die van Hasselt in het aanhouden der schepen alle matigheid te gebruiken, voorbehoudens het regt der beide steden. Hoe eene andere twist, over het regt van visscherij, niet lang naderhand, in 1615, tusschen Zwolle en de Edelen des kwartiers van Vollenhove, ontstaan, zij afgeloopen, is ons niet gebleken.

ZWARTEWATER (HET), meertje in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, gem. en 1 u. N. O. van *Westerbork*, nabij *Elp*, strekkende zich voor een klein deel uit in het *Rolderdingspil*.

ZWARTEWATER (HET), meertje in de prov. *Drenthe*, dingspil van *Noordenveld*, 1 u. Z. W. van *Norg*.

ZWARTEWATER (HET), meertje in *Rolderdingspil*, prov. *Drenthe*, gem. en 5 min. N. van *Assen*. Het beslaat eene geringe oppervlakte, en is in droogе zomers geheel zonder water.

ZWARTEWATER (HET), voorm. water in *Staats-Vlaanderen*, in het *Land-van-Kadzand*, prov. *Zeeland*. Zie Zwartegat (Het).

ZWARTEWATERDIJK (DE) of Hoogedijk, dijk, prov. *Overijssel*, aan den regteroever van het Zwartewater, onder de gem. *Hasselt*, *Zwollerkerspel* en *Zwartsluis*.

Deze dijk stond voorheen onder drie dijkbesturen of schouwen, als die van de Markten-schouwe, Kerspelsschouwe en Ten-Velde. Deze zijn bij de uitvoering van het reglement op het beheer der dijken, polders en waterleidingen in de provincie Overijssel van 1835, zamengevoegd onder de benaming van het tweede dijkdistrict.

In deze dijk zijn door den vloed van 1825 vele doorbraken gevallen, waarvan de twee grootste waren, eene bij Hasselt en eene op ¼ uur afstand van die plattelandstad; door deze werden vernietigd de in de binnensleping des dijks bij Hasselt bestaan hebbende begraafplaats van de Israëlieten, en door de laatste de uitwatering der Kiewietzijl.

Na den vloed van 1825 werd door de administratie van den waterstaat, namelijk het hooge gouvernement, voorgesteld, de dijk alsnu te herstellen en op te maken als overlaatsdijk; de besturen der gezegde schouwen namen dit voorstel niet aan, en is den dijk in de vorigen toestand hersteld. Later en wel in de jaren 1833, 1834 en 1835 heeft deze dijk door vele stormen en hooge vloeden zoodanig geleden, dat op eenige plaatsen de passagie met rijtuigen bijna onmogelijk werd en men vreesde die geheel zoude bezwijken.

Daarin lagen vroeger vijf uitwaterende sluizen, als: de Groote-Staphorster-schutsluis, de Arenberger-schutsluis, Kostverloren, Muizeval en Kloosterzijl. Door het dijkbestuur werd de hulp van het hooge gouvernement tot herstel van den dijk

ingeroepen; in 1838 is de dijk kapitaal hersteld, verhoogd en verzwaard, met buitenslepingen van 5 en 4 op 1, kruinshoogte van 3.85 el boven dagelijks water; de kosten daarvan hebben bedragen ruim 80,000 gulden, welke door het rijk- en dijksdistrict zijn betaald. De uitwatering der Muizeval is bij die gelegenheid, bevonden te zijn defect en van te weinig nut om te herstellen, uit den dijk genomen, zoodat in den dijk thans geene andere uitwateringssluizen bestaan dan de Kost verlorenzijl en de Kloosterzijl, aangezien de polder door de schutsluis in het Erfgenamenwegje en de gracht bij Hasselt en door de duikers in de Stouwe in het Meppelerdiep bij Zwartsluis, weinig water kan lozen, en de Staphorster-schutsluis en duiker eigenlijk tot uitwatering van het Meppelerdiep en het daarin afkomend water van de provincie Drenthe strekt.

ZWARTEWATERDIJK (DE), dijk in *Zalland*, prov. *Overijssel*, van Zwolle in eene eerst noordelijke en vervolgens westelijke rigting, onder de gem. *Zwollerkerspel* en *Genemuiden*, naar Genemuiden loopende.

Bij den watervloed van Februarij 1825 is in dezen dijk, in Genemuiden, ten Z. van Genemuiden eene dijkbreuk gevallen.

ZWARTEWATER-EN-VECHTDIJKEN, vijfde dijkdistr. in de prov. *Overijssel*.

Dit dijkdistr. wordt begrensd door de *Zwartewater-* en *Vechtdijken* van de buitengracht te Zwolle af, tot aan het nieuwe verlaat en de kaden ten Noorden der Nieuwe-Vecht en der stads buitengracht tot aan het Zwartewater. Het staat onder het bestuur van eenen Dijkgraaf, twee Heemraden, vier Hoofdingelanden en eenen Secretaris-Ontvanger. Het is gelegen onder de gemeenten Hasselt, Staphorst, Zwollerkerspel, Nieuwleusen en Dalfsen; heeft eene oppervlakte van 7405.83.05 bund. en een geklassificeerd belastbaar inkomen voor de lasten, wegens gebouwde en ongebouwde eigendommen, van *f* 60.730.

ZWARTEWATER-KLOOSTER, voorm. klooster, in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie MARIËNBERG.

ZWARTEWATERSDIJK (DE), twee dijken in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie ZWARTEWATERDIJK.

ZWARTEWATERSKLOOSTER, bij verkorting veelal het Klooster genoemd, buurs. in *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en 1½ u. N. W. van *Zwolle*, gem. en 2 u. W. Z. W. van *Staphorst*, 1½ u. W. N. W. van *Rouveen*, waartoe zij behoort; bestaande uit 5 boerenhofsteden, met ruim 30 inw.

Deze buurs. ontleent haren naam van het aldaar gestaan hebbende klooster *Mariënberg*, waarvan het kerkhof nog in wezen is en tot begraafplaats gebezigd wordt. Zie voorts ons art. MARIËNBERG.

In deze buurs. zijn in September 1849, in eenen bouwkamp, gevonden een gouden en een zilveren muntstuk. Het eerste is ter grootte van een gouden dukaat, aan de eene zijde vertoonende een ruw borstbeeld met eenen schepter in de linkerhand, met het randschrift *Car. Dux Gelr. Jul.*, aan de andere zijde de twee tegen elkander opstaande leeuwen (het wapen van Gelderland), in de hoeken een adelaar en een leeuw, en het randschrift *Moneta Nov. aur.* Het zilveren muntstuk heeft de grootte van eenen ouden schelling, hebbende aan de eene zijde eenen adelaar met het randschrift *Moneta Nov. Davent.*, en aan de keerzijde de wapens van Deventer, Kampen en Zwolle met de letter D in het midden en het randschrift ANNO DMCCCCC 34. Beide stukjes zijn redelijk goed bewaard.

ZWARTEWEG (DE), weg, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, van *Leeuwarden*, door de griet. *Leeuwarderadeel* en *Tietjerksteradeel*, naar *Tietjerk* loopende.

Deze weg, welke vroeger, wegens de kleur van den kiezel of het puin, waarmede hij jaarlijks van stadswege werd opgehoogd en in bruikbaren staat gehouden, met meer regt de Roodeweg kon genoemd worden, is in het jaar 1631 aangelegd, doch in het jaar 1830, is, door het aanleggen van den klinkerweg van Leeuwarden naar Groningen een gedeelte daarvan bestraat met klinkers, doch een gedeelte nabij Leeuwarden is onbestraat gebleven, wegens de bogtige rigting welke door eenen regten weg wordt afgesneden. Vóór het aanleggen van dien weg, in 1631, reed men van Leeuwarden naar Tietjerksteradeel en verder naar Groningen door een geheel ander oord en wel: van Leeuwarden zuidwaarts de Breededijk, dan oostwaarts langs de tegenwoordige Huizumer laan naar Huizum; verder, voorbij de pastorij, het Tijnjedijkje en zoo naar Tijnjezet, dáár door het vaarwater de Tijnje en langs de lage landen naar de kleine of Westergeest en bezuiden Tietjerk naar den Zomerweg en de voormalige kerk van Hardegarijp.

ZWARTEWOUDE of ZWARTEWOLD, streek lands, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Ferwerderadeel*, arr. *Leeuwarden*, kant. *Holwerd;* palende N.W. aan den rijweg van Hyum naar Hallum, N. O. aan de Hallumervaart, Z. O. aan de Hallumermieden en Z. W. aan het Hyumermeer, en eene oppervlakte beslaande van 3 bund. 65 v. r. 50 v. ell.

ZWARTEWOUDE, inham in de *Fljuessen*, prov. *Friesland*, kw. *Westergoo*, griet. *Hemelumer-Oldephaert-en-Noordwolde*.

ZWARTE-ZUSTEREN-KLOOSTER, voorm. kloost. te *Breda*, aan de *Oude-Vest*.

De Zwarte zusteren, genaamd naar de zwarte kleederen, die zij droegen, waren in het eerst eenige weinige weduwen, die op het platte land van Braband, omtrent het jaar 1371, begonnen de zieken te bezorgen, zonder onderscheid van krankheden en buiten wetten, tot dat zij, in het jaar 1462, den regel en de kleeding van den H. AUGUSTINUS aannamen, waarvan zij dan ook Augustijner zusters genoemd werden. Op wat tijd deze zusteren eerst in Breda zijn komen wonen, is niet wel te bepalen. Dit is zeker, dat zij, omtrent het jaar 1500, hare kerk en huizing gebouwd hebben, aan de *Oude Stads-Vest*, regt over het klooster van St. Catharinendal. Men vindt ook, dat op een voorstel, van wege Graaf HENDRIK VAN NASSAU aan de Regering gedaan, deze, in 1538, aldus geantwoord heeft: » Aanmerkende, dat de Swarte » susteren in de stadt Breda, niet alleen in tijden van pest, maar » oock in alle andere ziektens een groot onderstant voor de arme bor- » gers waren, en een ijgelijk die haar versochten, zonder onderscheyd » moesten bijstaan, hen geraden docht dezelve te onderhouden, en dat » men die mogte doen blijven op hare woonplaatse, alwaar zij op » die tijt waren." Vervolgens hebben zij aldaar haar verblijf gehouden, tot in het jaar 1580, wanneer zij, wegens het voorgeven van bloedzweetende beelden te bezitten, daaruit gezet zijn. De Zusteren door den Drossaard en de Regering in hechtenis genomen zijnde, werden door WILLEM I, Prins *van Oranje*, in vrijheid gesteld, uitgenomen de kosterin, die de stad uitgezet werd. De Prins beval verder, dat het klooster der gemelde zusteren tot een Pest- of Ziekenhuis zoude ingerigt, en dat een of twee der oudste Zusteren, door de Regering, mogten onderhouden worden, ten welken einde aan vier der

oudste Zusteren huisvesting en onderhoud verleend is. Daarna hebben Lijske Gijsbrechts, eenige overgeblevene geprofesside, en Jenneken Merkters, gekleede in de gemelde orde, den 20 Junij 1602, de kapel, de huizing, en verderen bouw van het Zwarte Zusterenklooster, voor Schepenen van Breda vertogen en opgedragen ten behoeve der stad, met besprek, dat Lijske Gijsbrechts, het groote huis ruimende, gedurende haar leven zoude bewonen het kleine huis nevens de put.

Het gemelde huis is in het jaar 1606, veranderd tot een Weeshuis voor arme burgerweezen, waartoe het nog dient, zijnde thans het Burgerweeshuis der Hervormden, en het kleine huis, met den singel, werd destijds tot woning voor oude vrouwen bestemd, die door Armbezorgers, wier vergaderplaats mede in dit huis is, onderhouden werden. Thans dient dit laatste gebouw tot particuliere woningen.

ZWARTE ZUSTEREN-KLOOSTER (DE), voorm. kloost. te *Nijmegen*, in de *Heselstraat*.

Dit kloost., waarvan de tijd der stichting onbekend is, en hetwelk bewoond werd door Nonnen, die naar den regel van den H. Franciscus leefden, is na de Reformatie tot eene glasblazerij ingerigt, van waar het gemeenlijk het Glashuis genoemd werd, doch later is het tot particuliere woningen verbouwd, waartoe het nog dient.

ZWARTE-ZUSTEREN-KLOOSTER (HET) of Klooster-der-Grauwe Zusteren, voorm. kloost. te *Zierikzee*, in het *Zwart-Zuster-straatje*, ten N. van de Grootekerk.

Van dit klooster, hetwelk in overoude tijden gesticht was, is op *Slabbertswerf* nog een overblijfsel der kapel in wezen, doch overigens zijn de gebouwen ingerigt tot woonhuizen.

ZWARTKERKJE (HET), naam, onder welken het d. Scharwoude, in *Dregterland*, prov. *Noord-Holland*, voorheen dikwijls voorkwam. Zie Scharwoude.

ZWARTKOTTERBEEK (DE), beek in *Twenthe*, prov. *Overijssel*, die in de gem. *Losser*, omtrent Oldenzaal, een begin neemt en als de Statenbeek heet, onder den straatweg van Hengelo naar Oldenzaal door, in de gem. *Weerselo*, de buurs. Gammelke en Hertme bespoelt, ook door een gedeelte van *Borne* loopt en, in het *Albergerbroek*, in de *Looleiding* of *Loo-Lee* valt.

ZWARTRIJT, geh. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. Oisterwijk, prov. *Noord-Braband*, arr. en 4 u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant., gem. en 50 min. N. O. van *Tilburg*; met 15 h. en ruim 60 inw.

ZWARTSENBURCH of Zwartzenburch, voorm. oud adell. h. in *Utrecht*, onder de *Gaarden*, op de *Oudegracht-Westzijde*, tusschen de *Rodenburgersluis* en de *Weessluis*.

ZWARTSLUIS, gem. in het voorm. kw. *Vollenhove*, prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*, kant. *Vollenhove* (6 k. d., 13 m. k., 6 s. d.); palende N. aan de gem. Wanneperveen, O. aan Staphorst, Z. aan het Zwartewater, die haar van de gem. Zwollerkerspel scheidt, W. aan Ambt-Vollenhove.

Deze gem. bevat 5 buurs.: de Schans, het Buitenkwartier of Oude-Sluis, Nieuwe-Sluis, Stouwe-en-Baarlo en Ter Velde-en-Klooster; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 1133 bund. 3 v. r. 48 v. ell., alles belastbaar land; telt 510 h., bewoond door 693 huisgez., uitmakende eene bevolking van

3780 inw., onder welke zeer vele schippers. Er wordt hier groote handel in turf, zoo uit de Drentsche als Vollenhovensche veenen, gedreven; ook zijn er 26 kalkovens en 5 belangrijke scheepstimmerwerven, waarop zelfs groote schepen gebouwd worden.

De Hervormden, die er ruim 3500 in getal zijn, onder welke ruim 1300 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Kampen*, ring van *Vollenhove-en-Steenwijk*, behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Jacobus Strijdorp, die hier als R. K. Pastoor in dienst was, en in 1579 zijn werk als Hervormd Predikant begon. Hij vertrok in 1583 naar IJsselmuiden. De eerste tweede Predikant is geweest Daniel van Diest, die in het jaar 1700 herwaarts kwam en in het jaar 1731 alhier overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De Doopsgezinden, van welke men er ongeveer 80 aantreft, maken eene gem. uit, welke ruim 50 Ledematen telt. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Folkert Graaf, die alhier beroepen is den 22 Augustus 1728 en misschien na eenige jaren hier gestorven, want in 1731 vindt men hier reeds als Predikant Petrus Knoda. Het beroep geschiedt door de mansledematen.

De Christenen onder het Kruis, die men ruim 60 aantreft, maken eene gem. uit, welke tot eersten Leeraar gehad heeft C. Kloppenburg, die er in het jaar 1847 kwam, en in het jaar 1849 naar Amsterdam is vertrokken. — De 2 Evangelisch-Lutherschen, die er gevonden worden, behooren tot de gem. te *Zwolle*. — Ook zijn er 8 Christelijk Afgescheidenen. — De Roomsch-Katholijken, die er 30 in getal zijn, parochiëren te *Hasselt*.

De Israëliten, van welke men er ongeveer 80 telt, hebben hier eene bijkerk, welke tot de ringsynagoge van *Kampen* behoort, en waarin de dienst door eenen Voorlezer verrigt wordt.

Men heeft in deze gem. drie Gemeente- of Openbare scholen, welke gezamenlijk gemiddeld ruim 500 leerlingen tellen, en eene Israëlitische school.

Het d. Zwartsluis of Zwartesluis ligt 3½ u. N. ten W. van Zwolle, 2½ u. N. O. van Kampen, aan het Zwartewater, ter plaatse, waar het Meppeler-diep zich daarmede vereenigt.

De naam wil vermoedelijk bij verkorting zoo veel zeggen als Zwarte-Watersche-sluis, want aan het Zwartewater, ter plaatse, waar het Meppeler-diep daarin valt, was reeds voor lang eene sluis, welke nog dient, om het Meppeler-diep tot eene zekere hoogte op te houden, die de Staphorster-schutsluis genoemd werd. Toen deze schans in het jaar 1672 geslecht was, is de binnenruimte behouwd geworden, en maakt thans uit de kom van het dorp, genaamd de Schans, welke nog omringd is door eene gracht, ten W. in gemeenschap staande met eene vermoedelijk in 1708 ontstane, doch in 1825 vergroote kolk, ten O. in het Meppeler-diep uitwaterende en aan de noordzijde begrensd wordende door eenen weg, welke het Singel heet. Deze kom telt 215 h. en ongeveer 950 inw., en maakt, met de daaraan palende buurs. het Buitenkwartier, de Oude-Sluis, de Nieuwe-Sluis en Zomerdijk, eene aanzienlijke behuisde streek uit.

De Hervormde kerk, welke vroeger eene R. K. kapel was, is in het jaar 1604 herbouwd en in 1649 en 1745 aanmerkelijk vergroot. Het is een vierkant gebouw, met eenen houten, spitsen, met leijen gedekten toren en van een orgel voorzien. Aan deze kerk is

in November 1849 eene fraai bewerkte zilveren schenkkan, ten gebruike bij het H. Avondmaal, ten geschenke gegeven door den Heer JOHANNES VAN SETTEN, Burgemeester, en diens echtgenoot HILLIGJE HARTGERS, bij gelegenheid, dat zij hunne vijf en twintigjarige echtvereeniging vierden.

De eerste Kerk der Doopsgezinden, welke stond in het *Kleine-Lageland*, was gebouwd in 1692, doch is in 1842 vervangen door de tegenwoordige, in het *Buitenkwartier*, zijnde een klein, doch net gebouw, zonder toren of orgel.

De Kerk der Christenen onder het Kruis is slechts een daartoe ingerigt huis, zonder toren of orgel.

Men heeft hier ook een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, dat den 2 Junij 1820 is opgerigt en ongeveer 20 Leden telt.

Er is hier mede een Distributiekantoor voor de brievenposterij.

Even als onderscheidene andere plaatsen in dezen oord, zoo werd ook ZWARTSLUIS, in het rampzalig jaar 1672, door den krijgshaftigen en eerzuchtigen Bisschop van Munster, zonder eenigen tegenstand te ontmoeten, bemagtigd; doch hij moest het, in 1674, weder verlaten.

Tijdens de landing der Engelschen in Noord-Holland, in 1799, begaf zich een Engelsch Officier, met 12 matrozen, aan boord van een gewapend vaartuig; stevende daarmede naar Genemuiden, welke plaats hij, even als ZWARTSLUIS, in naam des Prinsen VAN ORANJE, in bezit nam, terwijl hij tevens beval er de Oranjevlag uit te steken en den vrijheidsboom om te hakken, een bedrijf dat, geen tegenstand ontmoetende, niet lang verborgen bleef voor het Departementaal Bestuur van den Ouden-IJssel, hetwelk in allerijl, met overleg van den Commissaris des uitvoerenden bewinds en den Kolonel der gewapende Burgerwacht, een vijftigtal Jagers van Deventer en Hattem naar ZWARTSLUIS zond, met dat voor de Engelschen zoo ongunstig gevolg, dat de Officier, met tien man van zijne matrozen, niet alleen krijgsgevangen genomen, maar ook de vlaggen spoedig ingehaald en met het veroverde schip in zegepraal naar Zwolle vervoerd werden.

Deze plaats heeft dikwijls door watervloeden te lijden gehad: zoo waren er in 1775 en 1776, toen er tusschen hier en Kuinre 28 wielen in den dijk waren geslagen, alle landerijen ondergeloopen.

De stormen, in de maand October en de eerste helft van November 1824, deden het water hier niet zeer sterk rijzen, wegens de veranderlijkheid van den wind, zoodat het niet hooger, dan tot 1.70 el. boven gewoon water rees. Die van den 14 en 15 November verhief het tot 2.80 el, en in den vroegen morgen van den 15 sloegen de golven reeds over de dijken en deden het water door de straten stroomen. Het vooruitzigt was droevig; doch daar de wind tegen den middag bedaarde en meer naar het Noorden liep, leed niemands eigendom eenige wezenlijke schade; zelfs de dijken hadden zeer weinig geleden. Ofschoon de ingezetenen van ZWARTSLUIS zich met regt verblijdden, een zoo groot gevaar zoo gelukkig ontkomen te zijn, was echter het vooruitzigt onheilspellend, dewijl de wind bestendig tusschen het Westen en Noorden bleef, de ééne storm den anderen bijna onafgebroken opvolgde, en de dijken zóó doorweekt waren, dat men te regt vreezen moest, dat zij eenen dergelijken aanval niet voor de tweede maal zouden kunnen verduren. Buitendien was de toestand van vele

gezetenen in het geheel niet gunstig, dewijl de schippers, wegens de gedurige stormen, vreesden in zee te gaan, waardoor bijna alle neringen stil stonden en velen geheel zonder verdiensten waren. In den avond van Woensdag den 2 Februarij 1825 verhief zich de wind uit het Zuidwesten, waardoor het reeds begon te rijzen. Den 3 liep de wind naar het Westen en de aanwas van water werd sterker, zoodat het te middernacht, tusschen 3 en 4 Februarij, tot 2,30 ell. boven gewoon water geklommen was. Omstreeks te 2 ure in den nacht werd de wind noordwestelijk, waardoor het water zoo geweldig rees, dat het spoedig hier en daar over den dijk begon te loopen, weshalve men met alle krachten begon te werken, om den dijk te behouden, zoo door het aanleggen van kistdammen, als door het aanbrengen van zeilen aan den binnenkant, van welken reeds geheele stukken afspoelden. Dan, dit alles was te vergeefs, daar het water zoo sterk bleef rijzen, dat de dijk ter hoogte van drie palm. overstroomde; de woedende golven kistdammen, zeilen enz. wegsloegen en men genoodzaakt was den dijk te verlaten en alleen op behoud van zijn leven en bezittingen bedacht te zijn. Omstreeks tien ure ontstonden er twee doorbraken, de ééne binnen de plaats, tusschen de Schans en het Buitenkwartier, en de tweede aan het westelijk einde, waardoor het water met een groot geweld naar binnen stroomde. Toen ruimde men de kerk en een der scholen op, ten einde tot bergplaatsen voor het vee te dienen, en ieder trachtte zijn kostbaarste bezittingen in veiligheid te brengen. De waan, dat het water niet hooger konde rijzen, dan in 1776, had voor velen zeer noodlottige gevolgen, daar de vloed nog 0,93 tot 1,07 ell. hooger klom, en het is waarschijnlijk, dat er vele ongelukken verhoed zouden zijn, indien men de mogelijkheid van eene zoo sterke rijzing des waters hadde ingezien. Verschrikkelijk was nu de toestand van Zwartsluis, daar de woedende storm bleef aanhouden en het water nog gedurig rees, zoo dat er welhaast geen mogelijkheid meer was, het nog niet geborgene vee te redden. Een groot aantal inwoners moest des namiddags ten twee ure hunne woning verlaten, alles vaarwel zeggen en hunne toevlugt tot vaartuigen of hooger gelegene woningen nemen. Eenige waagden zich op hunne zolders; dan deze waren, bij het steeds wassende water, voor een gedeelte niet hoog genoeg, om daar veilig en droog te kunnen zijn. De hoogste, aan den dijk staande huizen werden nu opgevuld met vlugtelingen, en er was in de geheele plaats geen plekje boven water, dan alleen voor het huis van den Heer Tobias, aan de Nieuwesluis, en voor het huis van J. Huisman, bij de brug in het Buitenkwartier. Zoo viel de avond in, terwijl de aanhoudende storm eenen nacht deed verwachten, waarin dood en verwoesting zouden heerschen, en gedurende dien nacht klom de nood ook tot het hoogste. Des avonds was het vlugten naar de zolders of veiligere woningen algemeen. Mannen en vrouwen met hunne kinderen aan de hand, op den arm of aan de borst gekneld, liepen hier en ginds op den hoogen dijk in het Buitenkwartier, tot het midden in het water, om eene veilige verblijfplaats smeekende. In den nacht hoorde men niets dan een angstig noodgeschrei van bejaarde lieden en kinderen, die om redding riepen, velen namen afscheid van hunne huisgenooten en buren, voor zoo verre zij die bereiken konden, dewijl zij niets dan eenen zekeren dood voor oogen zagen. Eenige wakkere scheepslieden niet alleen, maar ook andere menschlievende ingezetenen, snelden, dezen door nood aangespoord,

ter redding toe, en hadden het geluk, met gevaar van hun eigen leven, dat van velen te redden; doch niet alle noodlijdenden waren genaakbaar. In den avond van 4 Februarij was de wind naar het Noorden geloopen, waardoor de buitendijks staande huizen minder van den golfslag te lijden hadden. Hierdoor werd tevens veroorzaakt, dat het binnenwater, met geweld terug keerende, eene groote hoogte bereikte. Des nachts ten 3 ure was het op het hoogste en stond toen in de kerk van 0,60 tot 0,80 ell.; in sommige der laagste huizen 2,55 en op de laagste landerijen 3,40 ell. De binnendijksche, bij de doorbraak staande huizen, werden nu zeer geteisterd, huis bij huis stortte in, en die, welke reeds veel geleden hadden, werden nu geheel verwoest. In den morgen van den 5 was het water in zoo verre gezakt, dat men over de dijken kon gaan, en het verminderen van den wind maakte de vaart met kleine schuitjes ook veiliger. De jammeren en ellende, welke men toen zag, gaat alle beschrijving te boven; 11 menschen hadden het leven verloren, 119 runderen boven en 155 beneden de twee jaren, benevens 4 paarden en 5 schapen waren verdronken, 45 huizen geheel weggespoeld of ingestort, 30 onbewoonbaar geworden en 160 zoodanig beschadigd, dat zij elk oogenblik dreigden in te storten. Hierdoor bevonden 290 menschen zich geheel zonder woning, en moesten bij anderen of in schepen gehuisvest worden. Hieraan geëvenredigd was de schade aan huisraad, gereedschappen, koopwaren, enz. De kalkovens en scheepstimmerwerven hadden zeer veel geleden, en men achtte de schade aan het een en ander, zonder overdrijving, op meer dan 100,000 guld.

Het wapen dezer gem. bestaat in een veld met schuine ruiten (*losangé*) van zilver en keel.

ZWARTSLUISJE (HET), geh. in den *Hoeksche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 5½ u. Z. W. van *Dordrecht*, kant. en 2 u. Z. van *Oud-Beijerland*, gem. *Zuid-Beijerland*. Het telt 26 h. en 180 inw.

ZWARTVELD (HET GROOTE-), duinvallei in het baljuw. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, gem. en 1 u. Z. O. van *Zandvoort*, eene oppervlakte beslaande van 50 bund., en gedeeltelijk beplant met aardappelen.

ZWARTVELD (HET KLEINE-), duinvallei in het baljuw. van *Brederode*, prov. *Noord-Holland*, gem. en 1 u. Z. O. van *Zandvoort*, eene oppervlakte beslaande van 20 bund. Zij ligt naast de voorgaande en is onbebouwd.

Door de verstuivingen van de hooge zeeduinen, is een gedeelte der beide Zwartvelden daaronder bedolven, doch thans zijn zij tegen alle verstuiving gewaarborgd.

ZWARTVEN (HET), ven of poel in de heide, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, gem. en 20 min. N. W. van *Reusel*, in de *Rijtsche heide*.

Dit ven, uit hetwelk de *Reusel* gedeeltelijk voortkomt, beslaat eene oppervlakte van 3 bund. 95 v. r. 90 v. ell., en men vangt daarin baars en snoek.

ZWARTWATER, meer, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*, griet. *Opsterland*, N. van *Bakkeveen*.

ZWARTWATER, meer, prov. *Friesland*, kw. *Zevenwouden*. Zie Zwartewater.

ZWARTZAND (HET), bank in *Oost-Indië*, in het *Noorden-van-de-Straat-van-Madura*.

ZWARTZENBURCH, voorm. adell. h. in de st. *Utrecht*. Zie Zwanssenburch.

ZWATBURG, voorm. plaats in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZWADENBURG.

ZWATTENBURGUM, naam, onder welken het voorm. stedeke ZWADENBURG, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, in den blaffert der kerkelijke goederen van het bisdom Utrecht voorkomt. Zie ZWADENBURG.

ZWAVELBERG, berg in *Oost-Indië*, op het *Sundasche* eil. *Java*. Zie MARAPIE.

ZWED (DE), geh. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie WOUDSCHER-DIJK (DE).

ZWED (DE), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZWETH (DE).

ZWEDT (HET), breed water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie ZWET.

ZWEERKHORST, buurs. op de *Lijmers*, prov. *Gelderland*, distr. *Doesborgh-en-Zevenaar*, arr. en 2½ u. O. Z. O. van *Arnhem*, kant. en gem. *Zevenaar*; met 8 h. en 60 inw.

ZWEEL, d. in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie ZWEELO.

ZWEELANDER-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie ZWEMLANDER-POLDER (DE).

ZWEELO, gem. in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr. *Assen*, judic. kant. *Hoogeveen*, adm. kant. *Dalen* (1 k. d., 4 m. k., 3 s. d.); palende N. en O. aan de gem. Sleen, Z. aan Oosterhesselen, W. en N. aan Westerbork.

Deze gem. bevat het d. Zweelo en de geh. Benneveld, Aalden, Meppen en Wezup; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 6271 bund. 85 v. r. 36 v. ell., waaronder 6255 bund. 89 v. r. 59 v. ell. belastbaar land; telt 133 h., bewoond door 168 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 950 inw., die meest in den landbouw hun bestaan vinden. Vroeger bestond hier eene brouwerij, welke sedert onderscheidene jaren heeft opgehouden te werken.

De Herv., die er 825 in getal zijn, onder welke 300 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Koevorden* behoort. De eerste, die hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest UDO A DORSBORG, die er in 1602 kwam, en in 1603 naar Dalen vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De Christelijk Afgescheidenen, die men er ongeveer 120 aantreft, behooren tot de gem. te *Aalden*, alwaar in het jaar 1849 eene nieuwe kerk, zonder toren, is gebouwd, in welke thans nog de dienst verrigt wordt door eenen Oefenaar, zijnde de vroegere Leeraar dezer gemeente, J. KOIZER, sedert geruimen tijd vertrokken naar Friesland.

De 10 Isr., die er wonen, worden tot de bijkerk te *Sleen* gerekend.

Men heeft in deze gem. ééne school, welke gemiddeld door ongeveer 120 leerlingen bezocht wordt.

Het dorp ZWEELO, ook wel ZWEEL gespeld, oudtijds ZWELLE, ligt 6 u. Z. O. van Assen, 4 u. N. O. van Hoogeveen, 2 u. N. van Dalen, in hoog lommerrijk geboomte verscholen, en om zijn natuurschoon de aandacht van elken landschapschilder overwaardig. Men telt in de kom der gem. 36 h. en nagenoeg 240 inw.

De kerk schijnt van oude herkomst en de moederkerk van die te Oosterhesselen te zijn. Het is een eenvoudig langwerpig vierkant gebouw, met een klein spits torentje er op, doch zonder orgel. De klok is van lateren tijd, zijnde de vroegere, die misschien ook den Heilige vermelde, aan wien vóór de Reformatie de kerk was toegewijd, in den oorlog met den Bisschop van Munster, weggeroofd en

vervoerd naar het Hannoversche dorp Wesuwe, waar zij nog in den toren hangt. Het kerkhof is omheind met zeer groote keisteenen, misschien wel van gesloopte hunnebedden afkomstig. Aangaande den predikstoel verhaalt men: dat hij, wat de versierselen betreft, niet geheel is afgewerkt, doordien de maker, in het jaar 1702, door zijnen stiefvader valsch beschuldigd van hem aangedane mishandelingen, ter dood veroordeeld en geregt werd, terwijl oogenblikkelijk na de executie de vrijspraak van hooger gezag inkwam (1).

Er is te Zweelo nog een huis of schuur aanwezig, dat van het einde der twaalfde of het begin der dertiende eeuw bestaan hebbende, op het Orvelterveen, derwaarts overgebragt is.

Men heeft er twee druk bezochte jaarmarkten: eene voorjaarsmarkt, invallende den 25 April, en eene najaarsmarkt, invallende den 19 Augustus. In 1849 werden op de najaarsmarkt 3960 runderen en 476 varkens aangebragt. De voorjaarsmarkt is minder belangrijk.

Vóór veertig jaren heeft men in een veentje, onder Zweelo gelegen, het onvergane lijk eener vrouw gevonden, die blijkens kleeding en versierselen tot eenen hoogen stand behoord moet hebben. Een landman had het ontdekt, terwijl hij daar ter plaatse plaggen of heideschalen stak. Men gist, dat deze vrouw voor vele jaren, op reis zijnde, beroofd, vermoord en daar weggestopt is, terwijl de veenstof het vergaan van haar lijk heeft verhinderd. Het lijk moet in gezegde veenplas voorhanden zijn, ofschoon de juiste plaats onbekend is.

In 1672 had dit dorp, behalve het verlies van zijne torenklok, ook in andere opzigten zeer veel van de vernielzucht der krijgsbenden van den Munsterschen Bisschop Barend van Galen te lijden.

ZWEEN (DE STEENE-), binnenwater in het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie Steene-Zwaan.

ZWEEP, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*. Zie Zw...

ZWEIKHUIZEN, d. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Swyckhuizen.

ZWEILAND (HET), het Zweyland of het Zweeland, water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. en ½ u. O. van *Warmond*.

Het staat met de Eymers-poel, de Spijkerboor, het Regtzijl, de Spriet-Laak en het Norre-meer in verbinding. Het beslaat eene oppervlakte van 93 bund. 92 v. r. Men vangt daar veel visch.

ZWEILANDER-POLDER (DE), de Zweylander-polder of de Zweilander-polder, pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leiden*, grootendeels kant. *Noordwijk*, gem. *Warmond*, en voor een klein gedeelte kant. *Woubrugge*, gem. *Alkemade*; palende N. W. en N. aan het Zweiland, O. aan de Mares-vliet, die hem van de Vrije-Boekhorster scheidt, Z. aan het Venner-meer, Z. W. aan de Zomer, waardoor hij van den Butterhuister-polder gescheiden wordt.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van ongeveer 124 bund., alles schotbaar land, als: onder *Warmond*, volgens het kadaster, 111 bund., en onder *Alkemade*, volgens het kadaster, 12 bund. 84 v. r. 20 v. ell. Men telt er 5 h., waaronder 3 boerderijen, allen onder *Warmond*. Hij wordt door eenen molen op de Maresvliet, van het overtollige water ontlast, en is met den *Boekhorster-polder* onder ééne bedijking. Het land ligt 1.86 el onder A. P.

---

(1) Zie *Drenthsche Volks-Almanak*, 1844, bl 42.

ZWELLE, oude naam van het d. Zweelo, in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*. Zie Zweelo.

ZWEM ('T), voorm. kast. in het *Land-van-Maas-en-Waal*, prov. *Gelderland*. Zie Swinum.

ZWEMER, voorm. slot op het eil. *Duiveland*, prov. *Zeeland*. Zie Zwanenburg.

ZWEMMER (DE) of de Zemmer, water, prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Kollumerland-en-Nieuw-Kruisland*, dat vroeger in *Dantumadeel*, uit de trekvaart van Dockum naar Stroobos voortkwam, en, met eene noordelijke en oostelijke rigting, naar het *Dockumerdiep* liep, waarin het zich door de Oudwonderzijl ontlastte.

Dit kanaal is in 1830 verdiept, verlengd en in verbinding gebragt met het *Bergumer-meer*, zoo dat het thans als stroomkanaal naar de Dockumer-Nieuwe-zijlen, een der voornaamste waterlossingen van Friesland is.

ZWENE, oude naam van het Zwin, in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*. Zie Zwin.

ZWERFRUST, buit. op het eil. *Walcheren*, prov. *Zeeland*. Zie Dolfijn.

ZWET (DE), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zweth (De).

ZWET (DE), water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Houtrijk-en-Polanen*, in eene noordelijke rigting, van de ringvaart van het Haarlemmer-meer naar de Haarlemmer-trekvaart loopende.

Aan dit water ligt een dijkpost, tot de Linie van Amsterdam behoorende.

ZWET (DE), breed water in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, gem. *Wormer*, in eene west-zuidwestelijke rigting van het d. *Jisp* naar *de Poel* loopende.

ZWET (DE), water in *Waterland*, prov. *Noord-Holland*, dat uit het *Burckmeer* voortkomt; eerst eenen zuidelijken loop aanneemt; voorts in eene westelijke rigting langs Zunderdorp loopt, en eindelijk, in eene zuidelijke strekking, in de *Ringsloot van het Buikslooter-meer* uitloopt.

ZWET (HET), water in het *Schermer-eiland*, prov. *Noord-Holland*, hetwelk vroeger het Beemstermeer met het Schermermeer vereenigde en thans nog in eene westelijke rigting van de ringsloot van de Beemster naar de ringsloot van de Schermer loopt. Aan de zuidzijde van dit water is het dorp Schermerhorn in zijne geheele uitgestrektheid gebouwd.

ZWETH (DE) of de Zwet, water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Ackersdijk-en-Vrouwenregt*, dat, van de *Molenwetering* afkomende, zuidwestwaarts naar *de Schie* loopt. Oudtijds vloeide het langs *Berkel*, *Soetermeer* en het onder *Soeterwoude* gelegene Huis-te-Zwieten, en liep bij dit huis in den Rijn uit, welke sprank ook wel de Zwiet geheeten, thans onder den naam van Weipoortsvliet bekend is. De beide genoemde dorpen en het gezegde huis schijnen van dit water den naam te hebben ontleend.

ZWETH (DE), bekende herberg en uitspanning in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 3 u. Z. Z. O. van *'s Gravenhage*, kant. en 1¼ u. Z. Z. O. van *Delft*, gem. *Ackersdijk-en-Vrouwenregt*, ter plaatse, waar de Berkelsche-Zweth in de Vliet uitloopt en aan den weg van Delft naar Rotterdam.

In deze herberg, welke, naar eene daarbij gelegen ophaalbrug, ook wel Zweth-brug genoemd wordt, worden vele partijen door inwoners van 's Gravenhage, Rotterdam en Delft gegeven.

ZWETH (DE), water in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, gem. *Zoetermeer*, welke, in eene westelijke rigting, van den *Harreweg* naar de *Vlaardinger-vaart* loopt.

ZWETH (DE), bouwmanswoning in *Delfland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en 2½ u. Z. van *'s Gravenhage*, kant. en ½ u. Z. O. van *Naaldwijk*, gem. en ⅛ u. N. van *de Lier*.

Deze boerderij beslaat, met het daarbij behoorend wei- en bouwland, tuin, boomgaard, bosch enz., van welke een gedeelte onder de gem. *Naaldwijk* en *Groeneveld* liggen, eene oppervlakte van 48 bund. 30 v. r. 70 v. ell., waarvan 7 bund. 90 v. r. 79 v. ell. onder *de Lier*, en wordt in eigendom bezeten door den Heer Lammens, woonachtig te 's Gravenhage.

ZWET-POLDER (DE), onbehuisde pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*, arr. en kant. *Haarlem*, gem. *Houtrijk-en-Polanen*; palende N. aan den straatweg, O. aan den huize Zwanenburg, Z. aan de Ringvaart van het Haarlemmermeer, W. aan de Zwet.

Deze pold., bedijkt door de droogmaking van het Haarlemmermeer, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 6 bund. 91 v. r. 34 v. ell. weiland. Hij wordt door een molentje, op de ringvaart, van het overtollige water ontlast.

ZWET-POLDER (DE), pold. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Leyden*, gem. *Soeterwoude*; palende N. aan het d. Soeterwoude, O. aan den West- en Oost-Broek-polder, Z. O. aan den Geer-polder, Z. aan den Groote-Blankaarts-polder, W. aan den Westeindsche-polder.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 145 bund., alles schotbaar land. Men telt er 13 h., waaronder 7 boerderijen. Hij wordt door eenen molen, op de Stompwijksche-vaart, van het overtollige water ontlast. Het polderbestuur bestaat uit den burgemeester en twee Molenmeesters.

ZWETSLOOT (DE), water in de *Vier-Noorder-koggen*, prov. *Noord-Holland*, in eene noordelijke rigting van den Zomerdijk naar de Werwijzentsloot loopende.

ZWETSPLAAT (DE), plaat in de *Merwede*, prov. *Zuid-Holland*, gedeeltelijk gem. *Gorinchem* en voor een klein gedeelte gem. *Hardinxveld*, hebbende eene lengte van 1150, eene breedte van 390 en eene hoogte van 1.70 ell. boven middelbare eb. Zij is door het Havelingerdiep van den oever gescheiden.

ZWETTE (DE) of de Swadde, sloot, voor een gedeelte de grens uitmakende tusschen de Friesche griet. *Kollumerland* en *Achtkarspelen*.

ZWETTER-POLDER (DE), pold in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Leyden*, kant. *Noordwijk*, gedeeltelijk gem. *Noordwijk-Binnen-en-Buiten-Langeveld-en-Offem*, gedeeltelijk gem. *Noordwijkerhout*; palende N. aan het Buitenland, O. aan de Trekvaart van Haarlem op Leyden, Z. aan den Hoogewegsche-polder, W. aan de Maandagsche-Watering, die hem scheidt van de Geest.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 111 bund., en wordt door eenen molen, op de trekvaart, van het overtollige water ontlast. Het land ligt 0,85 ell. onder A. P.

ZWETTERWOUDE, volgens sommigen de eigenlijke naam van het d. Soeterwoude, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Soeterwoude.

ZWEYLAND (HET), water in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Zweiland (Het).

ZWEZER-ENG of Swesen-eng, geh. in het *Nederkwartier* der prov. *Utrecht*, arr. en ⅞ u. N. W. van *Utrecht*, kant. en ⅞ Z. O. van *Maarssen*, gem. en ⅛ u. Z. van *Zuylen*; met 28 h. en 390 inw.

ZWICHT-UTRECHT, voorm. toren of rondeel te *Amsterdam*. Zie Zwycht-Utrecht.

ZWICHUM, d., prov. *Friesland*, kw. *Oostergoo*, griet. *Leeuwarderadeel*. Zie Swichum.

ZWICHTELER, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Zwiggelaar.

ZWIEP of Zweep, buurs. in het graafs. *Zutphen*, prov. *Gelderland*, kw., distr., arr. en 3¼ u. O. N. O. van *Zutphen*, kant. en ½ u. W. ten N. van *Lochem*, gem. en 1½ u. O. van *Laren*; met 56 h. en 330 inw.

Men heeft in deze buurs. eene school, welke in 1836 gebouwd is en gemiddeld door een getal van 40 leerlingen bezocht wordt.

ZWIER, geh. in het *Land-van-Valkenburg*, prov. *Limburg*. Zie Swier.

ZWIET (DE), vroegere naam van de Weipoortsvliet, in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*. Zie Weipoortsvliet.

ZWIETEN (HET HUIS-TE-), voorm. adell. h. in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, arr., kant. en ½ u. O. Z. O. van *Leyden*, gem. en ½ u. N. ten O. van *Soeterwoude*, aan den hoogen ringdijk en ten Z. van het water de Zwiet, van waar het huis zijnen naam ontleent.

Dit adell. h. is het stamhuis der Heeren van Zwieten, reeds vóór het jaar 1400 bekend. Het is, benevens de landerijen en goederen daaronder behoorende, in het jaar 1424, ter leen gehouden door den Ridder Willem van Montfoorde en van Zwieten, van Hendrik, Heer van *Naaldwijk*, Maarschalk van Holland, zijnen neef. Omtrent dien tijd echter is het door genoemden Heer Hendrik van Naaldwijk, met verdrag en afstand van alle manschap en eeden, tot een vrij goed uitgegeven en kwijtgescholden aan dezen zijnen neef Willem van Montfoorde en van Zwieten. Deze heeft dit huis, met al zijn getimmerten, boomgaarden, houtgewas, erven en alle verdere toebehooren, zoo groot als klein, en daarenboven nog 54 morgen lands, alle de manschappen aan gemelde hofstad toebehoorende, en het regt van godsdienstoefening in eene eigene kapel, welke van de vroegste tijden af aan dit huis toebehoorde, tot een vrij eigen goed verkocht aan zijnen neef den Heer Boudewijn van Zwieten, op Dingsdag na den heiligen dertien dag van het jaar 1424. In het jaar 1435 heeft voornoemde Boudewijn van Zwieten, Heer van *Zwieten*, den vrijen eigendom der hofstad Zwieten, benevens de 54 morgen lands, daaromtrent gelegen, en de mannen en vrije godsdienstoefening in de kapel, *uit puyre minne en liefde*, wederom afgestaan en overgegeven aan Frank van Borssele, Graaf van *Oostervant*, Heer van *Zuid-Beveland*, *Veurne*, *Zuylen*, *Hoogstraten*, *St. Maartensdijk*, *Gortgene* enz., in de tegenwoordigheid van zijne beminde gesellin, Vrouwe Jacoba, Hertogin van *Beijeren*, Gravin van *Holland*, *Oostervant* enz. Terstond na de overdragt heeft de voornoemde Frank van Borssele, zijnen lieven en getrouwen vriend Boudewijn van Zwieten, wederom, bij solemnele brieven, met voornoemde hofstad en landen verleid, om door hem en zijne erfgenamen tot een onversterflijk erfleen te worden gehouden, alles onder de voorwaarden: dat men het voorzegde leen, bij versterving, aan hem Heer Frank van Borssele en zijne vrouw, als Heer en Vrouwe tot *Zuylen*, zoude versoeken, of aan zijne hofstad Zuylen, gelegen in het Sticht van Utrecht, en niet verder. En wanneer het mogt gebeuren, dat de vermelde hofstad Zuylen te eeniger tijd van zijnen regten erfgenaam vervreemd werd, alsdan de leenvolgers der hofstad van Zwieten niet meer gehouden zouden zijn het van de hofstad Zuylen ter leen te versoeken, maar dat

zij, in dat geval, benevens de voornoemde landen en toebehooren, wederom Vrijheeren zouden zijn, gelijk zij, vóór de opdragt aan Frank van Borssele, geweest waren. Hugo van Zwieten, zoon van Boudewijn van Zwieten, is daarna, benevens zijne huisvrouw Lutgaart van Boschhuizen, bezitter geweest van dit huis; dit blijkt duidelijk uit de grootbrieven van het gasthuis-hofje Sion, binnen Leyden, door voornoemden Hugo gesticht, waarin onder anderen gezegd wordt: »Ende hiertoe (namelijk tot onderhoud van het gesticht) soe maken Hugo van Zwieten ende Joncfrouw Lutgairt van Boschhuysen den voirsz. Gasthuyse, ende den armen, die dair in wesen sullen, in rechter almissen, ende testamente puermentelic om Goids willen, tot salicheit hoer beyder zielen, dat na Hugen ende Joncfrouw Luitgairts voirsz. doot, dan noch nemen, hebben ende behouden sullen, alle alsulk ymboel, ende huysraet, als sy nu ter tyt hebben, of hier namaels vererigen mogen, 't sy binnen der stede van Leyden, of dair buyten, soo goet ende quaet als dat wesen sal, als zy. beyde offlivich geworden syn, ende niet dair of uitgenomen, noch buyten gesondert den alleenlic die boeken, die Hugo, ende Joncfrouw Luytgairt after zullen laten. *Die welke boeken* Hugo van Zwieten, *ende Joncfrouw* Luytgairt *voirsz. tesamen maken ende bespreken tot* Zwieten *op 't huys te wesen, ende aldair tot ewigen dagen te bliven, sonder in eniger manieren van dair te vertrecken, of te vervreemden.*" Immers Hugo kon niet eischen, dat die boeken op het Huis-te-Zwieten zouden bewaard worden, bijaldien hij geen eigendom daaraan gehad had.

In 1567 heeft Herman, Graaf *van Henneberg*, Heer *van Zuylen*, op verzoek van den Heer Adriaan van Zwieten, de voornoemde 54 morgen lands, aan de hofstede Zwieten gelegen, in eigen goed veranderd; onder voorwaarde dat hij, van dien tijd af, de hofstede en het Huis-te-Zwieten, met den boomgaard, singels en omdijking in de gemelde 54 morgen lands begrepen, te zamen 9 morgen groot, van gemelden Graaf Herman en zijne nakomelingen, zou verzoeken en verheergewaden. Ingevolge dit verdrag is dus de Heer Adriaan van Zwieten, alleen met de voornoemde hofstad en huis, met boomgaarden, singels en bedijking, ter voornoemde grootte en met mannen en giften, tot gemelde kapellanij behoorende, in een regt onversterfelijk leen verlijd geworden. In het jaar 1595 heeft Lamoraal, Graaf *van Egmond*, als bezitter van het huis van Zuylen en Westbroeck, het huis Zwieten, met het slot, boomgaarden, singels en giften van de mannen en kapellanijen daaraan behoorende, verlijd op Jonkheer Arnout van Zwieten, Baljuw van Rijnland, laatste mansoir van zijn geslacht; deze verkocht het weder in het jaar 1602 aan Hugo van Nierop, Heer *van Kalslagen*, wiens kinderen het, in het jaar 1632, met alle geregtigheden verkocht hebben aan den Heer Cornelis Bicker van Zwieten, Burgemeester der stad Amsterdam, die vervolgens met deze heerlijkheid en haar gevolg is verlijd geworden, onder zekere protestatie van niet gehouden te zijn het ter leen te verzoeken, doordien het huis Zuylen niet meer aan de erfgenamen van den Heer Frank van Borssele toebehoorde. Dit protest is vernieuwd door den Heer Gerard Bicker van Zwieten, Heer van Zwieten, Vrijheer *van Oud-Haarlem*, eerste presiderende Raad en Rekenmeester der domeinen van de Staten van Holland en Westfriesland, ordinair Meesterknaap van den zelfden lande, mitsgaders Hoogheemraad van Rijnland, aan wien het voornoemde huis en hofstad Zwieten door zijnen vader was vermaakt, wordende hij met gemeld huis, hofstad en aankleve van dien, in 1660

verlijd. De Heer Gerard Bicker van Zwieten, zich ondertusschen niet vergenoegende met zijn gedaan protest, oordeelde hem en de zijnen daaraan gelegen te zijn, dat bij eene geregtelijke verklaring beslist werd of het voornoemde huis en de hofstad van Zwieten als nog zou moeten gereleveerd en verheven worden van de hofstad Zuylen, in wiens handen deze ook mogt zijn, dan, of zij voor een vrij en eigen goed en gevolgelijk buiten eenige subjectie van verhef of verlij te houden zij? Om hierin te beslissen is tusschen Heer Hendrik Jacob van Tuyll van Serooskerke, Vrijheer *van Vreeland*, als in huwelijk hebbende en dus als echtgenoot en voogd van zijnen gemalin Anna Elizabeth van Reeden, Vrouwe *van Zuylen*, ter eenre, en den gemelden Heer Gerard Bicker, Heer *van Zwieten*, aan de andere zijde, opgesteld een compromis en dit geschil volstrektelijk overgelaten aan zekere raadspersonen, als arbiters, onder willige condemnatie van den Hove van Holland. Deze zaak, dus aan voornoemde arbiters opgedragen en in staat van wijziging gebragt zijnde, is daarop uitspraak gedaan, gevolgd door willige condemnatie van den voorzegden Hoogen Raad, waarbij het huis en de hofstad Zwieten, met zijne boomgaarden, singels en bedijkingen, groot te zamen omtrent negen morgen lands, met de mannen en giften van gemelde kapellanij, daartoe behoorende, ten opzigte van het huis, *de Heren en Vrouwen van Zuylen, vry verklaard zyn van alle leenpligten en verhef, en diensvolgens, dat de voornoemde Heer* Gerard Bicker, *Heer* van Zwieten, *zijne erven en nakomelingen niet gehouden zyn, noch immermeer zullen gehouden worden, van den tegenswoordigen of van de toekomende bezitters van den huize van Zuylen eenig verly te versoeken of aan dezelve hulde, eed of manschap te doen, of herengewaad te betalen in eeniger manieren; uitwyzende de uitspraak daarvan, op den* 19 *January* 1679 *en op den* 12 *January daaraanvolgende, door willige condemnatie van den welgemelden hogen rade geconfirmeerd.*

Sedert werd de hofstad Zwieten in eigendom bezeten door de aanzienlijke familie Bicker. Mr. Gerard Bicker van Zwieten, Baanderheer der hooge heerl. *Kessel*, Raad der stad Amsterdam, heeft het, in het jaar 1716, naar de toenmalige bouworde, op eene deftige wijze laten vertimmeren en de vier oude hoektorens vernieuwen, doch deze laatste hebben toen hunne oude uiterlijke gedaante behouden, ook werd destijds de plantaadje aanmerkelijk vergroot en zeer aangename lommerrijke wandelwegen daarin aangelegd. Het Huis-te-Zwieten moet een zeer hecht en sterk gebouw geweest zijn, als men nagaat, dat het, ten tijde der Hoeksche en Kabeljaauwsche beroerten, en naderhand, gedurende het beleg van Leyden, in het jaar 1574, zeer veel geleden hebbende, noghans in eenen zoodanigen staat gebleven is, dat men het weder heeft kunnen herstellen. Het gebouw is in het jaar 1800 afgebroken. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans weiland. De daartoe behoord hebbende gronden, eene oppervlakte beslaande van 25 bund., worden in eigendom bezeten door de wedowe Ouwerkerk, woonachtig te Leyden.

ZWIETERSLUIS (DE), sluis in *Rijnland*, prov. *Zuid-Holland*, aan den Hooge-Rijndijk, ½ u. O. ten Z. van *Leyden*, gem. en ½ u. N. ten O. van *Soeterwoude*, dienende om het binnenwater op den Rijn te ontlasten.

ZWIGGELTE of Swichtelre, geh. in *Beilerdingspil*, prov. *Drenthe*, arr. en 2½ u. Z. van *Assen*, kant. en 3½ u. N. ten O. van *Hoogeveen*, gem en ½ u. N. ten W. van *Westerbork*; met 27 h. en ruim 180 inw. Men heeft er eene winterbijschool, welke gemiddeld door 30 leerlingen bezocht wordt.

ZWIJGT-UTRECHT, voorm. tonne te *Amsterdam* en te *Naarden*. Zie Zwygt-Utrecht.

ZWIJNBERGEN, naam, onder welken het kast. Zwijnsbergen, in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, weleens verkeerdelijk voorkomt. Zie Zwijnsbergen.

ZWIJNDRECHT, kerk. ring, prov. *Zuid-Holland*, klass. van *Dordrecht*.

Zij bestaat uit de 7 volgende gemeenten: Dubbeldam, Groote-Lindt-en-Heer-Oudelands-Ambacht, Heerjansdam-en-Kijfhoek, Hendrik-Ido-Ambacht, Ridderkerk, Rijsoord-en-Strevelshoek en Zwijndrecht. Men heeft er 9 kerken welke bediend worden door 7 Predikanten, en telt er ongeveer 11,000 zielen, onder welke 3000 Ledematen.

ZWIJNDRECHT, gem. in den *Zwijndrechtsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht* (11 k. d., 6 m. k., 5 s. d.); palende N. aan de gem. Hendrik-Ido-Oosteendam-en-Schildmanskinderen-Ambacht, O. aan de Noord, Z. aan de Merwede en aan de gem. Meerdervoort en Groote-Lindt-en-Dortmond, W. aan Heer-Oudelands-Ambacht.

Deze gem. bestaat uit den Noordpolder en het Buitenland benevens gedeelten van den Polder-van-Zwijndrecht en van de pold. Meerdervoort, Kort-Ambacht, de Groote-Lindt en Hendrik-Ido-Ambacht; bevat het dorp Zwijndrecht benevens eenige verstrooid liggende huizen; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 319 bund. 19 v. r. 74 v. ell., waaronder 294 bund. 64 v. r. 33 v. ell. belastbaar land; telt 401 h., bewoond door 439 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 3000 zielen, die meest in de warmoezierderij, tuinderij en de ... keeten hun bestaan vinden, van welke laatste men er hier zes heeft, waarvan eene door stoom gedreven wordt. Voorts heeft men er eene flesschenfabrijk of glasblazerij, eene fabrijk of blazerij van vensterglas, stolpen en glazen dakpannen, tot dus ver de eenigste in ons land; 3 scheepstimmerwerven, 1 brouwerij, 1 chocoladefabrijk, 1 koren- en 5 olie- en trasmolens.

De Herv., die er ongeveer 1850 in getal zijn, onder welke ... 800 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van Dordrecht, ring van *Zwijndrecht*, behoort. De eerste, die in deze gem. het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Arnoldus de Sm..., die in het jaar 1575 herwaarts kwam en in het jaar 1577 ontslagen werd. Hij trad in 1582 wederom in dienst te Oud-en-Nieuw-Beijerland. Onder de hier gestaan hebbende Predikanten verdient melding de door zijne schriften bekende Abraham Hellenbroek, die hier van 1691 tot 1694 in dienst was. Het beroep geschiedt door den kerkeraad en het gemeentebestuur, onder agreatie van den Ambachtsheer.

De Christelijk-Afgescheidenen, die er wonen en 60 in getal zijn, behooren tot eene afzonderlijke secte, welke naar haren stichter Christoffel Muller, de *Mullerianen* genoemd wordt. — De Evang.-Luth., die er 60 in getal zijn, worden tot de gem. van *Dordrecht* gerekend. — De 2 Remonstranten, die men er aantreft, behooren tot de gem. van *Rotterdam*. — De R. K., van welke men er 140 telt, parochiëren te *Dordrecht*. — Men heeft in deze gem. eene school, welke gemiddeld door 210 leerlingen bezocht wordt.

Deze gem. is eene heerl., welke, den 24 October 1641, ter leen opgedragen werd aan Heer Jakob van Beveren, Baljuw van Dordrecht, wiens oudste dochter, Alida van Beveren, door haar huwelijk met

Kornelis Pompe van Meerdervoort, de heerl. in diens geslacht bragt, waarin zij gebleven is tot voor eenige jaren, toen zij een eigendom was van Vrouwe J. Onderwater, weduwe Pompe van Meerdervoort; terwijl zij thans in eigendom bezeten wordt door Vrouwe J. A. Pigeaud, echtgenoote van Mr. Simon van Walchren, woonachtig op den huize Nimmerdor, bij Amersfoort.

Het d. Zwijndrecht, dat blijkens eene gift van Ansfridus, den achttienden Bisschop van Utrecht, aan de kerk van dit dorp, reeds in 1006 bestond, ligt $3\frac{1}{2}$ u. Z. O. van Rotterdam, tegenover de stad Dordrecht, waarvan het door de Oude-Maas gescheiden is; en wel grootendeels langs den ringdijk en overigens binnenwaarts aan den grooteweg tusschen Rotterdam en Dordrecht, terwijl het door een trekpontenveer gemeenschap heeft met laatstgenoemde stad. Het is een fraai en wel betimmerd d., waar, ten gevolge van zijne ligging, zoo door het laden en lossen van schepen, als door de passage van den straatweg en het veer op Dordrecht, zoo mede door het vervoer der tuinvruchten en fabrijkaten, veel drukte en bedrijvigheid heerscht

De kerk plagt vóór de Reformatie door de Graven van Holland vergeven te worden; het instellen kwam den Domproost van Utrecht toe. Volgens eene belofte, die Willem, Graaf *van Holland*, naar het Heilige land reizende, aan God en de H. Maria gedaan had, heeft zijne zuster, de Keizerin, alhier in den naam van St. Jans, eene vikarij gesticht in 1346. Hiertoe heeft zij 25 ponden Hollandsche munt (18 guld. 75 cents) opgeschoten. Deze kerk is een niet groot, doch schoon kruisgebouw, en pronkt met een net torentje, in het laatst der vorige eeuw nieuw opgetimmerd; er hangt wel eene klok in, doch het is zonder uurwerk, hetwelk er ook kan gemist worden, vermits men er de klok van Dordrecht zeer goed kan hooren. De pastorij is de beste, welke in den geheelen Zwijndrechtsche-waard gevonden wordt.

Men wil, dat hier ter plaatse voorheen vele zwijnen zijn overgevaren, en dat men er daarom den naam van *Zwijnen-overvaart*, dat is *Zwijnen-trecht* of *Zwijn-trecht*, aan zoude gegeven hebben. In eenen giftbrief van Ansfridus, den achttienden Bisschop van Utrecht, van het jaar 1006, vindt men gesproken van Zuindrecht; in een handschrift der Utrechtsche kerk, wordt deze plaats nog 't Fere of het Vere genoemd, gelijk er nog een veer of overtogt tusschen het dorp en Dordrecht is, door middel van eene pont, bekwaam voor allerhande rijtuigen, enz.; wat hiervan zij, de naam van Schobbelands-Ambacht, welke het dorp mede draagt, is op veel zekerder gronden te verklaren, want het is hiermede gelegen, als met den naam der meeste dorpen van den Zwijndrechtsche-waard, hij wordt ontleend van eenen der deelnemers aan de bedijking; ten bewijze daarvan vinden wij aangeteekend, dat de Heer Schobbeland van Zevenbergen, in het jaar 1332, voor een zestiende part in de bedijking gedeeld heeft; en daar nu onder de voorregten, door Hertog Willem van Henegouwen den bedijkeren vergund, geteld werd, dat hem, die voor een achtste of zestiende in de bedijking deelde, de ambachtsheerlijkheid van dat gedeelte ook zou volgen, is het niet raadselachtig meer van waar het dorp dien naam ontving. Om die zelfde reden zouden wij den voornoemden Heer Schobbeland ook voor den stichter van dit ambacht mogen houden, ofschoon het zeer mogelijk zij, dat hij de eerste huizen, tot aanlegging van een dorp, niet zal gebouwd hebben; het is intusschen niet ongegrond, dat men de stichting of aanlegging van het dorp, kort na den tijd der bedijking stelle, wie er dan ook de eerste huizen geplaatst moge hebben.

De kerk der Christelijk-Afgescheidenen heeft toren noch orgel.

Men heeft er eene paardenmarkt, die op St. Margaretha gehouden wordt.

Het vuur heeft nu en dan dit aanzienlijk dorp meer dan eenmaal aangegrepen, doch niet met dat akelige gevolg, als op andere dorpen weleens het geval geweest is. Zoo ontstond aldaar, den 5 April 1839, brand in eene zoutkeet, die bijkans geheel is afgebrand.

Bij de omwenteling van het jaar 1787 heeft dit dorp mede zijn deel gehad, even als de meeste omliggende dorpen; wel is waar, dat er juist geene huizen omvergehaald of zoodanig uitgeplunderd zijn als elders wel plaats gehad heeft, echter werd er van meer dan dertig huizen de glazen ingeslagen, en van onderscheidene ingezetenen geld afgevorderd, ter verspilling in sterke dranken en wijnen; doch de Pruissische scherpschutters stuitten dezen overlast weldra; één der oproermakers werd door een schot gekwetst, en van zijne wonde genezen zijnde, nog gestreng gestraft.

Het wapen dezer gem. is een veld van goud met drie hengels van ke[...]

ZWIJNDRECHT (DE POLDER-VAN-), pold. in den *Zwijndrechtsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gedeeltelijk gem. *Zwijndrecht*, gedeeltelijk gem. *Groote-Lindt*; palende N. aan den Ambachtsche-polder, O. aan de Oude-Maas, Z. aan den Meerdervoortsche-polder en de Oude-Maas, W. aan den Devel, die hem scheidt van den pold. de Groote-Lindt en van den pold. in den Devel.

Deze pold. beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 131 bund. 55 v. r. 87 v. ell., en wordt door eenen molen, op den Devel, van het overtollige water ontlast.

ZWIJNDRECHT-MEERDERVOORT-EN-'T KORT-AMBACHT-EN-GROOTE-LINDT, bedijking in den *Zwijndrechtsche-waard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*, gedeeltelijk gem. *Zwijndrecht*, gedeeltelijk gem. *Meerdervoort* en gedeeltelijk gem. *Groote-Lindt-en-Dortsmondt*.

Deze bedijking bevat den Polder-van-Zwijndrecht, den Polder-van-Meerdervoort, 't Kort-Ambacht en den Polder-van-Groote-Lindt, en beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 287 bund.

ZWIJNDRECHTSCHE-WAARD (DE), bedijking, prov. *Zuid-Holland*, arr. en kant. *Dordrecht*; palende N. aan den Riederwaard, O. aan de Noord, Z. aan de Oude-Maas, W. aan de bedijking van Barendrecht.

Deze waard bevat de dorpen: Zwijndrecht, Groote-Lindt, Heer-Jansdam, Kijfhoek, Heer-Oudelands-Ambacht, in de wandeling Pieterman geheeten, Hendrik-Ido-Ambacht en Rijsoord; thans uitmakende de gemeente Heer-Jansdam, Heer-Oudelands-Ambacht, Hendrik-Ido-Oostendam-en-Schildmanskinderen-Ambacht, Kijfhoek, Groote-Lindt-en-Dortsmond, Kleine-Lindt, Meerdervoort, Rijsoord-en-Strevelshoek, Sandeling-Ambacht, Adriaan-Pieters-Ambacht en Zwijndrecht; te zamen beslaande eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 3709 bund. 85 v. r. 51 v. ell., waaronder 3559 bund. 81 v. r. 6 v. ell. belastbaar land. Men telt er 944 h., bewoond door 1236 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 6000 inw., die meest in den landbouw en de vlasserij hun bestaan vinden. Men heeft er eenen allezins vruchtbaren grond en eene aangename landsdouw. Er zijn daarin twee binnenwateren de Waal en de Devel.

Ook heeft men er 4 zoutketen, 4 steen- en pannenbakkerijen, 3 scheepstimmerwerven, 1 fleschenfabrijk, 1 fabrijk of blazerij van vensterglas, stolpen en glazen dakpannen, 1 brouwerij, 1 chocoladefabrijk, 1 houtzaag-, 2 koorn- en 3 olie- en trasmolens.

Onder de inw. telt men ruim 5900 Herv., onder welke 1700 Ledematen, uitmakende de volgende 5 gem.: Heerjansdam-Kleine-Lindt-en-Kijfhoek, Hendrik-Ido-Ambacht, Groote-Lindt-en-Oudelands-Ambacht, Rijsoord-en-Strevelshoek en Zwijndrecht. Men telt er 6 kerken, die door 5 Predikanten bediend worden.

De 200 R. K., welke men er aantreft, parochiëren te *Dordrecht*. — De 23 Isr., die er wonen, behooren tot de ringsynagoge te *Dordrecht*.

Het d. Zwijndrecht, dat, zoo als wij reeds vroeger gezien hebben, reeds in 1006 bestond, en het daarbij gelegen Dortmond, hetwelk, volgens Boxhorn, reeds bij Regino, Abt van Pruym, op 898, voorkomt, behoorde, met de landen tot aan de Waal, waarschijnlijk tot den Groote-Zuidhollandsche-waard, en waren ook, aan de Waal- en Dubbel- of Develzijde, door dijken tegen overstroomingen beveiligd. Eerst later, toen het land tusschen Dordrecht en Zwijndrecht doorbrak en de Merwede daar eenen nieuwen loop verkreeg, hetgeen in 1170 of daaromtrent plaats greep, zal het Land-van-Zwijndrecht afzonderlijk zijn ingedijkt. Of echter deze Zwijndrechtsche-waard dadelijk na de inbraak wederom bedijkt werd, is onzeker: zoo ja, dan moet die, omtrent 1286 of 1287, op nieuw overstroomd zijn, zoo als men uit het gezegde van Melis Stoke (1), op het jaar 1287,

Zuuthollant verdranc oec mede

zou moeten opmaken. Ook moet hij nog in 1331 met water overdekt hebben gelegen, zoo als blijkt uit een handvest van Willem III, Graaf *van Holland*, waarbij hij octrooi geeft, om dit land te bedijken, met aanzienlijke voorregten voor den geheelen waard, en bijzonder voor de bedijkers. Onder de laatstgenoemden behoort, dat aan ieder hunner, die een achtste of zestiende zoude bedijken, tevens de ambachtsheerlijkheid daarvan zoude volgen, benevens het regt van den aanwas, die de Noorden van Zwijndrecht genoemd wordt.

Onder de algemeene voorregten van den geheelen waard rekent men ook nog, dat Schout en Geregt, dat is van ieder dorp in het bijzonder, mitsgaders alle de inwoners en ingelanden, gelijk alle de anderen onder de schouw van den Zwijndrechtsche-waard behoorende, voor altijd werden vrijgesteld van het bruggeld van Rijsoord; de aanleidende oorzaak daartoe was deze: Over het gemelde bruggeld kwestie en proces ontstaan zijnde, eerst voor het Collegie van Dijkgraaf en Hoog-Dijk-Heemraden van den Zwijndrechtsche-waard en daarna voor de hooge vierschaar van Zuid-Holland, tusschen Leenaart Tappe van Driel, Schout van Rijsoord en Strevelshoek (te dien tijde eigenaar van gezegde brug), ter eenre, en de respectieve Schouten, Ingelanden, Geregten en inwoners van de ambachten van Schobbeland, nu Zwijndrecht genaamd, Hendrik Ido-Ambacht, Sandelingen-Ambacht, Heer-Jansdam, de Groote-Lindt en Kleine-Lindt en Heer-Oudelands-Ambacht, met hunne consorten, ter andere zijde, hadden de partijen, ter voorkoming van verdere kostbare procedures, hunne voorgemelde zaak gesteld en verbleven, bij compromis, op den 14 Maart

(1) *Rijmchronijk*, B. IV, 515.

1617, aan het zeggen en arbitreren van het bovengenoemde dijkcollegie, volgens welk compromis, Dijkgraaf en Hoogheemraden arbitreerden en verklaarden, »dat Schouten en Gerechten, mitsgaders de » Ingelanden en inwoners van de respective ambachten, hiervoren en » in het compromis vermeld, alsmede al de anderen onder de schouw » van den Zwijndrechtsche-waard resorterende, voor altijd daarvan » zouden blijven vrij en geëximeerd, en over zulks als toen en ten » eeuwigen dage, voor hun en hunne nakomelingen, de voormelde » brug zoude mogen gebruiken te voet, met wagens, te paard, alsmede met het leiden en overdrijven van allerhande beesten, zonder » gehouden te zijn daarvoor iets te betalen, mits dat tot voldoening » van hetgeen de voornoemde Leenaart Tappe van Driel, ter zake van » de gezegde exemptie en vrijheid en de kosten daarover gevallen, had » geleden, op iedere morgen onder de schouw van Zwijndrecht re» sorterende, zou worden omgeslagen drie stuivers ééns, te betalen » in twee jaren, te weten in elk jaar de gerechte helft, waarvan de » eene helft zoude komen en gedragen worden tot last van den ei» genaar en de andere helft tot lasten van de bruikers, alles vol» gens dezelfde uitspraak, gedaan op 1 April 1617."

De ambachtsheerlijkheden hebben ook het voorregt, om gezamenlijk eenen Dijkgraaf te kiezen; doch indien zij hieromtrent in gebreke bleven of niet konden overeenkomen, had de stad Dordrecht van de Grafelijkheid het regt der aanstelling van den Dijkgraaf in pandschap. De Dijkgraaf koos vroeger jaarlijks de Hoogheemraden, die geen bepaald getal waren. Thans bestaat het dijkscollegie van den Zwijndrechtsche-waard uit eenen Dijkgraaf, zeven Hoogheemraden en eenen Secretaris en Penningmeester.

Als iets opmerkelijks van dezen waard in het algemeen wordt aangeteekend, dat sedert 1331, toen, gelijk wij gezegd hebben, de bedijking geschiedt is, die landen het geluk gehad hebben, van meer dan vier honderd jaren voor overstrooming bewaard te zijn geworden; want in de maand Junij 1731 heeft men aldaar nog het vierde eeuwfeest van deze zonderlinge bewaring door Gods hand, ongemeen statig gevierd. In vervolg van tijd heeft het water in den Zwijndrechtsche-waard echter, even als bijna in het geheele land, gewoed.

ZWIJNENBERG (DE), herberg op de *Over-Veluwe*, prov. *Gelderland*, distr. *Veluwe*, arr. en 11 u. N. van *Arnhem*, kant. en 4 u. O. ten N. van *Elburg*, gem. en 10 min. W. van *Hattem*, bij den Gaasberg of Godesberg.

ZWIJNEN-EILAND (HET), vier eilanden in *Oost-Indië*. Zie Bab.

ZWIJNENPUNT (DE), kaap in *Oost-Indië*, in de *Indische-Zee*. Zie Varkenshoek.

ZWIJNLEGER (HET), streek lands in *Zalland*, prov. *Overijssel*, gem. en ½ u. O. van *Kampen* en onmiddellijk bij den Zandberg aldaar. — Er is in 1836 verzocht om die streek te verveenen.

ZWIJNMEER (DE), pold. in *Kennemerland*, prov. *Noord-Holland*. Zie Swijnsmeer (Het).

ZWIJNSBERGEN, door sommigen verkeerdelijk Zwijnsberger gespeld, kast. in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, kw. *Oisterwijk*, prov. *Noord-Braband*, *Tweede* distr., arr. en 1½ u. Z. W. van *'s Hertogenbosch*, kant. en 2 u. W. ten N. van *Boxtel*, gem. en ½ u. N. W. van *Helvoirt*, aan de Leibeek, niet ver van de plaats, waar zij zich met de *Nemer* vereenigt.

Het was een der oudste en aanzienlijkste adellijke kasteelen in de provincie Noord-Braband. Het dorp Helvoirt werd in den jare 1560, door Filips II, Koning *van Spanje*, als eene heerlijkheid verpand, doch in den jare 1657 weder afgelost. De Heeren bleven echter dit kasteel, als hun eigendom zijnde, bewonen, en het werd in het jaar 1816 door Jonkheer de Jones van Zwijnsbergen, Kamerheer van Z. M. den Koning der Nederlanden, wiens voorouders van moederszijde, dit kasteel, met alle zijne zeer uitgebreide landerijen, bosschen en bouwhoeven, onderscheidene jaren in eigendom bezaten, geheel herbouwd en verfraaid. Vele oude documenten, het kasteel rakende, moeten volgens oirkonden, door brand en oorlog, in de kerk der gemeente Helvoirt, verloren zijn geraakt, hetgeen des te meer te bejammeren is, daar het gebouw alle teekenen van overgrooten ouderdom draagt en veel vroeger bekend was dan het dorp Helvoirt, waarvan de kerk werd herbouwd, omstreeks het jaar 1200, nadat zij in die tijd verwoest was. Het is thans een fraai heerenhuis, waarneven aangebouwd is eenen hoekigen toren, met dergelijke spits, koetshuis en stalling.

ZWIJNS-POLDER, pold. in den *Alblasserwaard*, prov. *Zuid-Holland*, arr. *Gorinchem*, kant. *Sliedrecht*, gem. *Giessendam-en-Giessen-Oudekerk*.

Het is een klein bekaad poldertje, liggende geheel buitendijks door buitenlanden omgeven, behalve aan de noordzijde, alwaar het tegen den Polder van Giessendam paalt.

ZWIN (HET), vroeger Zwijn, Swine, Sene of Sine, water in *Staats-Vlaanderen*, prov. *Zeeland*.

De naam zou naar het gemeen gevoelen eene verbastering zijn van Sincfala, welke rivier als de zuidelijkste grens van het oude Friesland, in zijne grootste uitgestrektheid, bekend staat. Acker Stratingh (1) merkt echter te regt aan, dat Sincfala eerder eene Latijnsche verbastering kan zijn van Zwinewaal. Dat het Zwin en de Sincfala het zelfde water waren, blijkt uit hetgeen gemelde schrijver (2) en Dresselhuis (3) aanhalen. Volgens hetgeen men in de zeventiende en achttiende eeuw meestal onder dezen naam verstond, was het Zwin eigenlijk geen rivier, maar eene vereeniging van onderscheidene watertjes, die door een kanaal zich in zee ontlastten. Het begon van Haantjes-gat, in België, tusschen den Boom-polder en den Generale-Vrije-polder, nam daar den naam aan van het Coxijsche-gat, waarmede zich vereenigden de Brandkreek en de Linie, twee waters, die uit het Jonkvrouwen-gat kwamen en tusschen welke de watering het Eiland (ziet dat art.) lag; meer benedenwaarts, voorbij het veer de Maagdenberg, kwam daarin de Brugsche-vaart, een andere arm van het Jonkvrouwen-gat, die langs Oostburg, tusschen Prins-Willems-polder en den Veerhoek-polder, liep, als ook het Water-van-den-Marolleput, dat den Henricus-polder van het Land-van-Kadzand scheidde; terwijl bij Sluis daarin nog het Lapschuursche-gat en de Zoute kwamen; stroomende voorts, onder den naam van het Zwin, van Sluis, tusschen het Land-van-Kadzand en West-Vlaanderen, naar de Noordzee.

---

(1) *Aloude staat des Vaderlands*, D. II, bl. 116.

(2) Het zelfde werk t. a. p.

(3) *De provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid*, bl. 76

Thans zijn alle die wateren verland en tot polders bedijkt, zijnde alleen de mond, loopende van Sluis tot de Noordzee, nog overig. Dit nu nog bestaande water is het eenige van al de bovengenoemde, dat in den eigenlijken zin den naam van HET ZWIN kon dragen. Het bestond toch vóór dat het Jonkvrouwen-gat in 1377 ontstond, vóór dat de Brugsche-vaart in 1505 gegraven werd, vóór dat het Coxijsche-gat op het einde der zestiende eeuw inspoelde. Het Zwin was, zoo als WARNKÖNIG (1) het juist beschrijft, een zeearm, die zich van den mond der Wester-Schelde, in eene zuidelijke rigting, naar Brugge uitstrekte, alwaar die, spits toeloopende, eene natuurlijke haven vormde. Vóór 1180 vloeide het zeewater tot Brugge; daar echter die stad toen gevaar liep van overstroomd te worden, versterkte men den dijk, die een uur beneden deze stad reeds bestond, en de stad Damme werd de voornaamste haven. Al schielijk verlandde het nog meer, en de handel verplaatste zich naar het, nog twee uren noordelijker, gelegen Sluis (zie dat art.).

De voornaamste mond van HET ZWIN was naar allen schijn oorspronkelijk het Zwarte-gat; maar reeds in de veertiende eeuw werd zulks het tegenwoordige vaarwater, toen, zoo het schijnt, het HAZEGAT geheeten, van waar nog de naam van Hazegras overig is, terwijl het Zwarte-gat allengskens opslikte en bedijkt werd.

Van den handel, die door de vaart op HET ZWIN geschiedde, getuigt MAERLANT (2):

Al waert al dijn, dat comt int Zwin
Gout, Silver, Loot, Staal, Yzer, Tin. (3)

Voorname zeegevechten hadden ook in dit water plaats. Zoo werd in HET ZWIN voor Sluis, ten jare 1340, eenen zeeslag geleverd, in welken de Fransche vloot, 123 zeilen sterk en met 40,000 koppen bemand, door de Engelschen verwonnen werd, waaruit blijkt, dat dit vaarwater veel breeder moet geweest zijn. Koning EDUARD voerde in persoon de Engelsche vloot aan, werd gewond, maar verwon desniettegenstaande de Franschen, die met zeer groot verlies aftrokken.

Eene aanzienlijke Engelsche vloot, aangevoerd door den broeder van Koning HENDRIK, liep, den 22 Mei 1406, het Zwin binnen. Het land van Kadzand werd afgeloopen en Sluis belegerd. Zie voorts onder SLUIS.

In het jaar 1484 werden deze streken, op eene niet zeer aangename wijze, door den Aartshertog (MAXIMILIAAN) bezocht. Met wel anderhalf honderd schepen liep hij het Zwin binnen; plunderde St. Anna; liep het Land van Kadzand af, en deed overal onbegrijpelijk veel schade.

De opslikkingen, van welke reeds boven melding gemaakt werd, namen echter zoo toe, » dat (zoo als blijkt uit de bescheiden van een proces over de tienden in de Brugsche-vaart) » ten jare 1505, dewijl » 't Swyn ofte canaal dat van Sluis in de see loopt, eñ waardoor alle » koopmanschappen van Brugge wierden gevoerd, dagelijks meer en » meer kwam te verlanden en op te slikken, die van Brugge eenige » landen hebben gekoft en dezelve (vaart) hebben doen delven, ten » einde door den grooten boezem (het Jonkvrouwen-gat) van het zee- » water wordende geïnnundeerd, door de gedurige schuringe van ebbe

(1) *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, B. II, S. 233.

(2) Men zie over dien handel AB UTRECHT DRESSELHUYS, *het Distrikt van Sluis in Vlaanderen*, bl. 101.

(3) *Wapen Martyn*, B. II, vs. 1063

» en vloêt het Swyn ofte canaal van Sluis mogte verdiepen." Dit alles hield echter het verlanden niet tegen : al spoedig was er boven Sluis van het Zwin niets over, dan de gegravene vaart de Zoute, en hierdoor begon men alle de bovengenoemde waters met het eigenlijke Zwin te verwarren. Het bleef echter ook gedurende de vorige eeuw nog een geschikt vaarwater voor beurtschepen op Sluis en Aardenburg en ook voor de visscherij. In dezen tijd is echter de opslikking dermate toegenomen, vooral sinds de afleiding van het water der Eede en van andere uitwateringen in het kanaal van Zelzate en naar het Hazegras, dat men naauwelijks meer met eene schuit in en uit Sluis kan komen en zelfs de vaart naar de haven van het Retranchement reeds bezwaarlijk wordt. Binnen weinige jaren zal denkelijk alles bedijkt en in polders herschapen zijn en dan het Oude-Land-van-Kadzand aan den Belgischen grond verbonden wezen.

In zeer oude tijden had dit water nog andere meer westelijk gelegene kanalen naar de zee. Eene van deze staat bekend onder den naam van het Oude-Zwin; misschien was het het zelfde met Reigersvliet. Het liep van Brugge, tusschen St.-Anna-ter-Muiden en het Belgische dorp Westkapelle, naar zee. In het weesboek D, No. 1, van St.-Anna-ter-Muiden vindt men gewag gemaakt van een stuk lands » *ligghende binnen der prochie van Westcapelle uppet oude Zwin.*" Nog heeft men daar eenen watergang, algemeen bekend onder den naam van de Zwinevaart, en daarover de Zwinebrug. Wat verder ligt de Schaapsbrug, misschien omdat hij leidde naar Heyst, dat oudtijds Schaepsoorde heette. Doch dit alles ligt in *België*, en wordt hier dus maar met een enkel woord vermeld.

ZWIN (HET) of Ketelzwin, voorm. kerkhof thans in de *Zuiderzee* liggende. Zie Swin (Het).

ZWIN (HET), kil of diepte in de *Zuiderzee*, ten O. van de Boerenplaat, ½ u. N. van de oostelijke punt van het eil. Wieringen.

ZWIN (DE ZUIDER-), kil of diepte in de *Zuiderzee*, ten N. van de Boerenplaat, omtrent 1 u. ten N. van het eil. Wieringen.

ZWINDELS, naam, onder welken de Sueven, een oude volkstam, welke vroeger deze landen bewoonden, in oude kronijken voorkomen. Zie Sueven.

ZWINDEREN, voorheen Swinre, geh. in het dingspil van *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, arr. en 7 u. Z. O. van *Assen*, jud. kant. en 2½ u. O. van *Hoogeveen*, adm., kant. en 1½ u. N. N.W. van *Dalen*, gem. en ¾ u. Z.W. van *Oosterhesselen*, aan het *Loodiep*; met 17 h. en ruim 130 inw.

ZWINDERSCHE-VEEN (HET), veengrond in het dingspil *Zuidenveld*, prov. *Drenthe*, gem. en 1 u. Z. W. van *Oosterhesselen*, nabij Zwinderen. Het beslaat eene aanmerkelijke oppervlakte, zich uitstrekkende tot de veenen van het Hoogeveen.

ZWINGELSPAAN, geh. in het markgr. van *Bergen-op-Zoom*, prov. *Noord-Braband*, *Vierde* distr., arr. en 5 u. W. N. W. van *Breda*, kant. en 1½ u. W. ten N. van *Zevenbergen*, gem. *Fijnaart-en-Heyningen*, ½ u. N. O. van Fijnaart; met 14 h., onder welke eene hofstede en 80 inw.

ZWITSERLAND, verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*, aan de *Parakreek*, ter linkerzijde in het afvaren; palende bovenwaarts aan de verl. plant. de Nieuwe-Hoop, benedenwaarts aan het verl. Land-van-Beaulieu; 1000 akk. groot.

ZWOL, st. in *Zalland*, prov. *Overijssel*. Zie Zwolle.

ZWOL of Zwolle, b. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*, kw., arr. en 8 u. O. ten Z. van *Zutphen*, kant. en 1½ u. O. ten Z. van

Groenlo, gem. en 2 u. Z. Z. O. van *Eibergen*, 1½ u. Z. van *Reken*; met 35 h. en ruim 230 inw. Men heeft er twee steen- en pannebakkerijen.

ZWOLLE, arr., prov. *Overijssel*; palende N. aan het Friesche arr. Heerenveen, N. W. aan het Drenthsche arr. Assen, O. en Z. aan het arr. Deventer, Z. W. aan het Geldersche arr. Arnhem, W. aan de Zuiderzee.

Dit arr. bevat het voorm. kw. Vollenhove, benevens een gedeelte van het voorm. kw. Zalland. Het is verdeeld in 4 kant., zijnde Zwolle, Kampen, Vollenhove en Steenwijk, beslaande, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 99,503 bund. Men telt er 12,879 h., bewoond door 14,775 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 74,000 inw., die meest hun bestaan vinden in den landbouw.

ZWOLLE, kant., prov. *Overijssel*, arr. *Zwolle*; palende N. N. W. en N. aan het kant. Vollenhove en het Drenthsche kant. Meppel, N. O. aan het Drenthsche kant. Hoogeveen., O. aan het kant. Ommen, Z. O. aan het kant. Raalte, Z. W. aan den IJssel, die het van het Geldersche kant. Elburg scheidt, W. aan het kant. Kampen.

Dit kant. bevat de volgende 7 gem.: Zwolle, Avereest, Dalfsen, Hasselt, Nieuwleusen, Staphorst en Zwollerkerspel; beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 51,480 bund. en telt 6181 h., bewoond door 6986 huisgez., uitmakende eene bevolking van 37,000 inw., die meest in handel en landbouw hun bestaan vinden.

ZWOLLE, klass., prov. *Overijssel*, verdeeld in drie ringen, als: van Zwolle, van Hasselt en van Ommen.

Zij heeft 20 gem., met 22 kerken, bediend wordende door 25 Predikanten, en telt 51,600 zielen, onder welke ongeveer 20,300 Ledematen.

ZWOLLE, kerk. ring, prov. *Overijssel*, klass. van *Zwolle*.

Deze ring bevat de volgende 6 gem.: Zwolle, Dalfsen, Heino, Raalte, Windesheim en Wijhe. Ook is er eene Waalsche gemeente te Zwolle. Men heeft in den ring 8 kerken, waarin de dienst door 10 Predikanten verrigt wordt, en telt er ruim 21,000 zielen, onder welke ruim 9700 Ledematen.

ZWOLLE, synagogaal ressort der Nederlandsche Israëliten, zich uitstrekkende over de prov. *Overijssel* en *Drenthe*.

Behalve eene hoofdsynagoge te Zwolle, welke door een Opper-Rabbijn bediend wordt, bestaat dit ressort uit de volgende 11 ringsynagogen: Kampen, Blokzijl, Steenwijk, Deventer, Goor, Almelo, Oldenzaal, Meppel, Hoogeveen en Koevorden en 11 bijkerken, als: Zwartsluis, Hardenbergh, Ootmarsum, Hengelo, Enschedé, Haaksbergen, Dwingelo, Assen, Smilde, Sleen en Hasselt. Men telt er ongeveer 2500 Israëlieten.

ZWOLLE, gem., prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Zwolle* (1 k. d., 1 s. d.) van rondom door de gem. Zwollerkerspel omgeven.

Deze gem. bevat de st. Zwolle, met hare drie voorsteden; Diezerpoorten-voorstad of Nieuwstad, Kamperpoorten-voorstad en Sassenpoorten-voorstad; benevens de b. Assendorp, Dieze en Koten; beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 2006 bund. 6 v. r. 10 v. ell., waaronder 1838 bund. 29 v. r. 6 v. ell. belastbaar land; telt 2890 h., bewoond door 3279 huisgez., uitmakende eene bevolking van ongeveer 19,000 inw., die meest in den handel, vooral in die der expeditie, en in eenige fabrijken hun

estaan vinden, als daar zijn: 3 scheepstimmerwerven, 4 leerlooijerijen, 2 zoutkeeten, 1 zeepziederij, 7 touwslagerijen, 2 bierbrouwerijen, 1 azijnmakerij, met eene daaraan verbondene wasbleekerij, speldenmakerij, 2 katoenweverijen, 1 calicotfabrijk, 1 kousenweverij, 1 linnen- en katoendrukkerij, 1 blaauw- en zwartverwerij, i boekdrukkerijen, 2 steendrukkerijen en 1 bokkinghang.

Weinige steden in ons vaderland hebben gunstiger ligging voor den binnenlandschen handel dan ZWOLLE. De Willemsvaart maakt haar ot eene IJsselstad, en langs het Zwartewater heeft zij gemeenschap net Noord-Holland, Utrecht en alle aan de Zuiderzee liggende plaatsen. Straat- en grindwegen verbinden de stad met alle kwartieren en steden van Overijssel; tot den aanleg daarvan heeft ZWOLLE aanzienlijk bijgedragen. Er bestaat eene gemeenschap te water langs de Vecht naar de Hannoversche grenzen, doch welke gebrekkige waterweg eerlang door eene vaart, welke men voorgenomen heeft naar Twenthe te graven, zal vervangen worden, waardoor het transito der Hollandsche steden met Noordelijk Duitschland, welke zijnen natuurlijken weg over ZWOLLE moet nemen, ongetwijfeld zal toenemen. Volgens den aard der zaak kan een groot gedeelte van Hannover zich het best uit ZWOLLE van koloniale waren voorzien.

In de laatste tijden is de buitenlandsche scheepvaart uit de haven van ZWOLLE aanmerkelijk toegenomen, ten gevolge der oprigting van de Zwolsche Reederij-Maatschappij, die in 1839 is tot stand gekomen, en door middel van welke eene regelmatige vaart is aangelegd tusschen de haven van ZWOLLE en die van Hull in Engeland; terwijl wijders schepen van die reederij en van andere partikuliere reederijen van die stad, varen op de havens in de Oost- en Middellandsche zeeën. In 1847 liepen te ZWOLLE binnen 97 zeeschepen, waarvan 41 van Hull. De reederij telde op 1 Januarij 1849 10 schepen. De scheepvaart van ZWOLLE en in het algemeen die van Overijssel ondervindt groote beletselen, vooral bij Oostewinden, in de ondiepte, bestaande aan den mond van het Zwartewater, genaamd het Zwolsche Diep. Nadat de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van provinciale welvaart eene prijsvraag uitgeschreven had, over de beste middelen ter verbetering van dit Diep, is het daarop ingekomen antwoord van den Ingenieur VAN DIGGELEN bekroond. Het werk is in 1850 voltooid door eene naamlooze maatschappij, en is gepaard gegaan met eene uitgestrekte landaanwinning, daar een groot gedeelte van het Zwolsche Diep, door de aangelegde werken, aan de zee ontwoekerd is geworden. Z. M. WILLEM II, Koning *der Nederlanden*, verleende de vereischte concessie, en nam, uit belangstelling voor dit groote werk, voor eene som van 10,000 guld., in de maatschappij deel; terwijl de Staten van Overijssel, in de vergadering van Junij 1844, eene subsidie van 36,000 guld. aan deze onderneming toezegden. De vaart uit de havens van ZWOLLE is sedert eenige jaren aanmerkelijk verbeterd, door het instand brengen van eene geregelde stoombotendienst tusschen die stad en *Amsterdam*.

Van hoog belang voor ZWOLLE en voor geheel de binnenlandsche scheepvaart is de verbinding van de Willemsvaart, van ZWOLLE af tot in de Dedemsvaart, bij de Ligtmis en dus ook van den IJssel met de Dedemsvaart. Reeds in 1827 is die verbinding aan de stad ZWOLLE, uit krachte eener minnelijke schikking, toegezegd. Het werk was ook gedeeltelijk uitgevoerd, doch toen, ten gevolge van de bekende ongelukkige gesteldheid der financiële aangelegenheden van de Dedemsvaart,

blijven steken. Ten gevolge van onophoudelijk aangewende pogingen, is het evenwel in het jaar 1848 voltooid.

Voor Overijssel in het algemeen en voor Zwolle in het bijzonder, is van groot nut de daarstelling van een kanaal door het midden der provincie, door Twenthe naar de grenzen van het rijk, in verbinding met de buitenlandsche land- en waterwegen. Daartoe is ook reeds eene poging door het Provinciaal Gouvernement aangewend. Het werk zou uitgevoerd worden, door middel van inschrijvingen van steden, gemeenten en particulieren. Het kanaal is dan ook in 18[illegible] aanbesteed, doch, uithoofde de inschrijving verre boven de raming was, is de aanbesteding niet doorgegaan; in 1849 is evenwel de uitvoering van een gedeelte van dit werk beslist en in Februarij van dit jaar (1850) voor de vereischte som ingeschreven, zoodat men spoedig de aanvang te gemoet ziet.

Sommige buurschappen uit den omtrek van Zwolle bestaan bijna geheel uit bouwland, hetwelk met veel zorg behandeld wordt en de stad ruimschoots van allerlei groenten en vruchten voorziet. Op de dagelijksche groenmarkt te Zwolle bieden de landlieden niet alleen grove veldproducten, maar tevens fijne moeskruiden en ooft aan. Ook ziet men dikwijls bloemruikers in hunne korven liggen. Sedert 18.. worden er bloemenmarkten gehouden en premiën gegeven aan den, welke de meeste en fraaiste bloemen geleverd heeft.

Aan de oostzijde der stad is de omliggende grond hooger en zelfs eenigermate heuvelachtig. Hij bestaat uit losse zandgronden, welke voor den houtteelt zeer geschikt zijn, en waar de rijkdom der in het wild groeijende planten, door de kruidkundigen, wordt geroemd. De heideplekken worden meer en meer aan de bijgelegene landgoederen getrokken en beplant.

De warmoezerij in de voorsteden van Zwolle en de naastgelegene buurschappen is de aanzienlijkste in Overijssel. In de zomermaanden varen onderscheidene marktschuiten met groenten naar verschillende naburige steden, zelfs heeft men van Zwolle geregelde bezendingen naar Drenthe. Daarentegen ontvangt men voor een groot gedeelte bloemkool en andere koolsoorten, alsmede de fijne bakgroenten uit Holland, terwijl de broeijerij geheel verwaarloosd wordt, waarvan de lage grond, welke van het kwelwater te lijden heeft, en aan de overstrooming blootgesteld is, gedeeltelijk de oorzaak kan zijn. Door de vaart naar de Dedemsvaart is reeds en door die naar Twenthe zal gewis eenmaal een nieuwe weg voor moesgroenten worden opengesteld.

De Hervormden, die er 12,400 in getal zijn, onder welke ruim 5000 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de klass. en ring van *Zwolle* behoort, en door 5 Predikanten bediend wordt. De eerste, welke hier het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Petrus Hardenbergius, die in het jaar 1579 herwaarts kwam, en in het jaar 1604, als Predikant te Franeker, overleed. De eerste tweede Predikant was Johannes Sylvius, die in het jaar 1580 herwaarts kwam, en in het jaar 1582 naar Vollenhove vertrok. De eerste derde Predikant was Hermannus Wiferding, die in het jaar 1580 herwaarts kwam, en in het jaar 1627 overleed. De eerste vierde Predikant was Martinus Seys, die in het jaar 1580 van Groningen werd beroepen, en in 1593 hier nog in dienst was. De eerste vijfde Predikant is geweest Hendricus Borne, die in het jaar 1594 herwaarts kwam. — Onder de hier gestaan hebbende Predikanten verdienen melding de Nederduitsche Dichter Johannes Vollenhove, van 1655 tot 1665, in welk

jaar hij naar 's Gravenhage vertrok; JOHANNES REGNERUS KOLDERMAN, van 1711 tot 1714, toen hij naar Utrecht vertrok en een dergenen was, die het doopformulier weigerden woordelijk te lezen; HENRICUS à RAVESTEIN, den Schrijver van *de Nazireër Gods*, van 1724—1749, en WILLEM LEENDERT KRIEGER, van 1781—1784, die ten laatsten Hofprediker is geweest. — De beroeping stond van ouds aan den kerkeraad, onder goedkeuring van de Regering; doch deze had, sedert 1696, de gewoonte ingevoerd van den te kiezen persoon onder de hand aan te bevelen, en de kerkeraad schijnt daaraan ook herhaaldelijk voldaan te hebben, tot in het jaar 1749, toen deze, waarschijnlijk door de verandering van regeringsvorm ook verandering van zijn gezag verwachtende, zich tegen de Regering, die alle hare beroepingen, tegen de aanbeveling aanloopende, stuk voor stuk vernietigde, begon te verzetten, en de vrijheid van keuze wilde handhaven. Het geschil kwam eindelijk voor den Stadhouder en de uitspraak behelsde, dat de kerkeraad voor deze maal de aanbeveling moest volgen, doch in het vervolg, even als vóór en in het jaar 1696, eene vrije keuze zoude hebben; terwijl het regt van goed- of afkeuring vrij bleef aan de Regering.

De Christelijke Afgescheidenen, van welke men er 180 aantreft, onder welke 100 Ledematen, maken er eene gem. uit, welke in het jaar 1842 erkend is, en tot eersten Leeraar gehad heeft HENDRICUS ANTONIS DE VOS, die er in het jaar 1843 gekomen is, en in het jaar 1845 naar de provincie Groningen en later naar Amerika vertrokken is.

De Fransch Hervormden, die er ongeveer 100 in getal zijn, onder welke ruim 80 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tot de ring van *Zwolle* behoort. In het jaar 1686 verkreeg zij haren eersten Leeraar, zijnde geweest PHILIPPE BECK, die van St. Marcelin in Dauphiné, herwaarts kwam en in het jaar 1698 overleed. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De Doopsgezinden, van welke men er ruim 260 telt, onder welke ruim 150 Ledematen, maken eene gem. uit. Deze gem had hier reeds eenen Leeraar of Vermaner, toen in Junij 1649 eene synode van die gezindheid te Haarlem gehouden werd. Toen zij vervolgens weigerden zich aan de gebruikelijke kerkordening in het stuk van huwelijken te onderwerpen, en in hunne eigene kerk hunne echtverbintenissen lieten bevestigen, werd hun dit, in het jaar 1663, door de Regering, welke voorzag, dat over de echtheid der daaruit geborene kinderen geschillen ontstaan konden, verboden, zoo echter, dat, ingeval zij zwarigheid maakten, zich door de Hervormde Predikanten te laten inzegenen, zij dit op het raadhuis voor de Heeren in den tijd mogten laten doen. De eerste geordende Leeraar bij deze gem. is geweest ABRAHAM BLIJDENSTEIN, die in het jaar 1700 herwaarts kwam, nadat de dienst vroeger was waargenomen, sedert 1668, door PIETER MATTHIJSSEN, sedert 1690 door ALBERT BEREND BAVINK en sedert 1695 door JAN COMMES, zijnde de drie laatste Liefdepredikers geweest.

De Evangelisch-Lutherschen, die men er ongeveer 420 aantreft, onder welke ruim 200 Ledematen, maken eene gem. uit, welke tusschen de jaren 1640 en 1649 schijnt te zijn opgerigt, en eerst hare vergadering hier en daar in de huizen hield, waar zij zich behielp met eene predikatie uit eene Luthersche huispostil voor te lezen, doch daarna hadden ze nu en dan eenen Predikant, die de gemeente voor eenen tijd bediende. Van 1631 tot 1639 was dit HERMANUS GLASERUS,

die van hier naar 's Gravenhage beroepen werd. De eerste, die men als vasten Predikant vermeld vindt, is geweest JOHANNES VAN BEEK, die er in 1644 kwam en in het zelfde jaar ten beste van de Hervormden te Hamburg, die aldaar veel tegenstand vonden aan het Ministerie aldaar schreef, doch daarom ook veel moest lijden door het gedrag van de Hamburger Geestelijken. Eerst vijf jaren later bekwamen de Lutherschen te ZWOLLE eene kerk. Zij mogt destijds evenwel hare godsdienstoefening nog niet in het openbaar verrigten, want in het jaar 1654 werd zij nog, wegens het verrigten van de openbare eeredienst, in eene zware boete geslagen. In het jaar 1817 heeft deze gemeente een acte van fraterniteit gesloten met de Hersteld Evangelisch Luthersche gem. te Amsterdam. Onder de in deze gemeente gestaan hebbende Leeraren, verdient melding de door zijne schriften beroemden HENRICUS VOS, van 1668—1670. Bij vacature geschiedt het beroep door de mansledematen der gemeente, uit eene nominatie, ontvangen van den kerkenraad der Hersteld Evangelisch Luthersche gemeente te Amsterdam.

In het jaar 1663 verkregen de R. K., ten opzigte van het houden, de zelfde vrijheid als den Doopsgezinden was toegestaan, ofschoon men hunne godsdienstige bijeenkomsten weinige jaren te voren nog scherpelijk belet had; te weten, in 1651, nadat op de Groote Vergadering door alle de gewesten, verklaard was, dat men de plakaten tegen de Roomschgezinden zou handhaven, terwijl de inval van de Munsterschen in deze provincie, naauwelijks twee jaren na deze vergunning, nogmaals eene kortstondige belemmering in deze bijeenkomsten veroorzaakte. In het jaar 1613 bragt ARNOLDUS CAYERUS, die reeds sedert verscheidene jaren reeds in stilte de dienst had waargenomen, hier eene statie tot stand, welke vervolgens, in 1629 of daaromtrent, in tweeën gesplitst werd, waarvan de eene in de *Koestraat*, de andere eerst in de *Diezerstraat*, doch later in de *Nieuwstraat*, bij het *Steegje*, gevestigd was. Vóór deze verdeeling had zich nog eene statie ter plaatse, die *Onder de Bogen* geheeten wordt, gevestigd. Eindelijk rigtte ARNOUD WAEYER, een Zwollenaar, in het jaar 1640, nog een kerkhuis op in de *Spiegelsteeg*, hetwelk hij meer dan vijftig jaren lang als Pastoor bediende. Sedert waren hier vier statiën gevestigd, van welke echter, die in de Diezerstraat, in het jaar 1667, en die in de Koestraat, in het jaar 1811, zijn te niet gegaan, zoodat de 5060 R. K., die er tegenwoordig zijn, onder welke 3100 Communikanten, twee statiën uitmaken, zijnde die in het Steegje, met 2500 zielen, onder welke 1650 Communikanten, en waarin de dienst door eenen Pastoor en twee Kapellanen verrigt wordt, en die Onder de Bogen, met 2560 zielen, onder welke 1450 Communikanten, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordende. De beide statiën hebben gezamenlijk eene eigen begraafplaats, waarop eene kapel staat.

De Israëlieten, welke men er 580 telt, maken eene hoofdsynagoge uit, welke tot het synagogaal ressort *Zwolle* behoort, en door eenen Rabbi bediend wordt.

Men heeft in deze gem., behalve de Latijnsche school, 15 scholen, als: eene stads kostschool voor Jongeheeren, eene stads kostschool voor Jongejufvrouwen, eene stads armenschool, tien bijzondere scholen, waaronder eene bloeijende Departementaalschool van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, en twee bewaarscholen, één voor armen en eene voor meer gegoeden. Ook bedienen de Zusters van Liefde van Vincentius

a Paula hier twee bewaarscholen, eene voor de kinderen uit den burgerstand en de andere voor de behoeftigen.

De stad Zwolle, ook, hoewel ten onregte, Zwol gespeld, en in het begin der vijftiende eeuw, blijkens het stadboek van dien tijd, ook Suolle geheeten, in het Latijn Swolla of Suolla, ligt 22 u. O. ten N. van Amsterdam, 31 u. N. O. van 's Gravenhage, 22 u. Z. van Leeuwarden, 22 u. Z. W. van Groningen, 12 u. N. van Arnhem, 6 u. N. van Deventer, 3 u. O. ten Z. van Kampen, aan het Zwarte Water, ¼ u. van den IJssel, waardoor zij met de Willemsvaart, en iets verder van de Vecht, door welke zij met de Nieuwe-Vecht, mede een gegraven kanaal, gemeenschap heeft, op 52° 30′ 46″ N. B., 23° 45′ 19″ O. L.

De grond, de lucht en het water zijn in en buiten Zwolle zeer frisch, zuiver en gezond; vruchtbare akkers en zaailanden, benevens grazige weiden omringen de stad, zelfs op eenen aanmerkelijken afstand; de lucht, hoewel somtijds koud en vochtig, is echter voor mensch en dier steeds aangenaam en verkwikkelijk, daar zij, door geene schadelijke uitdampingen besmet, maar wel door afwisselende winden onophoudelijk gezuiverd wordt, terwijl het water, zoo binnen als buiten de stad, zuiver, smakelijk en zeer goed drinkbaar is, waarom dan ook Zwolle, met het hoogste regt, onder de gezondste steden van ons Vaderland mag gesteld worden.

Men wil, dat de plek, waar tegenwoordig Zwolle gelegen is, een gedeelte hebbe uitgemaakt van het *Wilde woud zonder genade*, en reeds in het begin der achtste eeuw onder den naam van Middelwijk bekend was, welken naam thans nog een voornaam huis in den gevel heeft. Een oud dichter leide deze naam van de ligging der plaats af, dewijl dit gehucht of vlek

In 't middelpunt juist van 's lands akkeren werd bespeurd,
Zoo viel aan 't vlek den naam van Middelwijk te beurt.

Eenige schrijvers leiden haren tegenwoordigen naam af van den grooten handel in wol, die er eertijds gedreven is, willende dus dat Zwolle niets anders beteekent dan D'wol of de Wolstad. Andere houden staande, dat hare oorspronkelijke naam is Zaal. De oude Scythers, van wien wij onze taal en oorsprong hebben, plagten een heerenhuis een *zaal* te noemen. Maar dit wordt onderscheidenlijk uitgesproken; sommigen hebben gezegd *zaal*, anderen *sal*, eenigen *zual*, *zuol* of *zwol*. Picart, van wien deze naamrede is, wil, dat Zwolle, ofschoon niet zeer oud als *stad*, echter zeer oud is als *zaal*; maar van deze verdichte *zaal* vindt men niet den allerminsten schijn in de geschiedenis. Daar zijn er mede, die willen, dat deze stad den naam van Zwolle gekregen heeft van het zwellen der runderen in hare grasrijke weiden, of wel van eenige gezwellen, die er deze beesten plagten te krijgen. Eindelijk heeft men er, die den naam, ook wel eens Swolla, Zwol-Aa en Wold-Aa gespeld, van de rivier de Aa en van een woud, misschien wel het Woud zonder genade, willen afleiden. Wat hiervan zij, in 1040 en 1046 wordt melding gemaakt van eene marke van dien naam, gelegen in het distr. *Salland*, van het graafs. *Hamelande*, en het is zeker, dat de stad haren naam heeft gekregen van het kerspel, waarin zij gelegen is: want uit een brief, in het jaar 1040 door Bernulfus, den twintigsten Bisschop van Utrecht, gegeven, blijkt, dat het gemelde kerspel toen reeds Zwolle heette. Door dezen brief gaf gemelde Bisschop het patronaatschap der kerk aan den Proost van het kapittel te Deventer. Het is in dezen brief, dat

men de eerste melding van Zwolle gemaakt vindt, hetwelk toen nog wel niet anders was dan eene groep houten woningen, om de kerk verspreid. De kerk lokte nieuwe bewoners in haren omtrek, welke, door de nabijheid van het Zwartewater, zich meest op de vischvangst toelegden. Hieruit ontstond van lieverlede een beginsel van koophandel; waar toch konden de omliggende markten zich beter van het noodige voorzien, dan bij de kerk aan het Zwartewater, waar de visscher de gelegenheid had, om, bij het toenmalige bezwaar, dat het reizen te land vergezelde, de verlangde koopwaren over die rivier in veiligheid aan te voeren.

De gift van Bernulfus werd sedert door twee andere Bisschoppen bevestigd, door Koenraad van Zwaben, den twee en twintigsten Bisschop, in het jaar 1080, en door Andreas van Kuik, den vijf en twintigsten Bisschop, in het jaar 1129, ziek liggende te Middelwijk, dat toen een dorp was. Dit dorp werd, om de vermakelijkheid zijner ligging, met der tijd zoo aanzienlijk, dat het in het jaar 1230 rijk genoeg was, om Willebrand, den vijf en dertigsten Bisschop van Utrecht, eene goede som gelds voor te schieten, tot versterking van zijnen burg Hardenbergh, en om hem, in het volgende jaar, met een aanzienlijk getal manschappen bij te staan in den oorlog, welken hij tegen de Drenthenaars voerde, die hij overwon en gestrengelijk voor hunnen opstand strafte. Uit erkentenis voor den bijstand, hem door deze dorpelingen bewezen, schonk deze Bisschop hun, in het jaar 1233, stadsregten, stelde twaalf Burgemeesters aan, om de stad, en éénen Schout, om het omliggende land te regten. Hij vergunde deze nieuwe stad niet alleen, dat zij zich, door eene gracht en houten wal, mogt beveiligen tegen de geweldenarijen der heerenhuizen of stinsen, welke in dien tijd verderfelijke roofnesten waren; maar hij deed een groot aantal boeren in het rond oproepen, om de burgers dezen arbeid te helpen voortzetten. De tijding van de vrijwording van Zwolle bragt eene ongeloofelijke vreugde in den ganschen omtrek te weeg; daar stroomden uit alle bijgelegene marken de landlieden met hunne spaden derwaarts, om de grachten te graven en de wallen op te werpen. De bittere gevoelens, welke zij hunne onderdrukkers uit de naburige sloten toedroegen, hebben hen gewis den arbeid doen bespoedigen; straks was het werk voltooid en met eenen houten tuin van rondom bezet. Vele buitenlieden lieten hunne houten of leemen woningen in den steek, om, binnen de nieuwe werken de geweldadigheden des stroopenden adels te ontvlieden.

De handelsbetrekkingen van Zwolle begonnen zich van dit tijdstip af meer en meer uit te breiden. Floris V, Graaf *van Holland*, de beschermer van den onderdrukten landbewoner en de vriend der ontluikende burgerijen, zocht, reeds in 1277, den handel van Zwolle, die met de andere Overijsselsche steden op het Zwin in Vlaanderen gedreven werd, door vrijdom van tollen en andere voorregten, naar Dordrecht te verleggen.

Naar mate het gezag der Bisschoppen door de welvaart der Overijsselsche steden gesterkt werd, leerde men op groote middelen in het algemeen belang bedacht zijn. Zoo was Guido van Avesnes, de twee en veertigste Bisschop van Utrecht, in 1308, op den Spoolderberg, in de nabijheid van Zwolle, verschenen, omgeven van Ridders en Knapen, maar ook — hetgeen een verblijdend verschijnsel was voor het gemeene land — ten einde het dijkregt, in deze oorden, op eenen

vasten voet te brengen. Zoo zag men eens weder onder den vrijen hemel vrije menschen over hunne eigene belangen raadplegen, en dat vastgestelde regt, het was geen willekeur van den landsheer. » Wi hebben een recht gevonden," zegt GUIDO, » ende doen beschriven ende ghecundiget soe Spoelderberghe."

Omstreeks dezen tijd, zoo luidt eene aanteekening, vingen de hessenwagens aan op ZWOLLE te rijden, waarschijnlijk onder gewapend vrijgeleide der kasteelen, in welker nabijheid zij voorbij trokken, doch hetwelk niet zonder zware opofferingen verkregen werd. De kooplieden, onder welke algemeene benaming men uitsluitend de burgers der steden begon te verstaan, mogten geen zwaard op zijde dragen, een voorregt, hetgeen alleen den adel gegund werd; doch, volgens eene keizerlijk wet, uit de twaalfde ceuw, stond het hun vrij, wanneer zij voor hunnen handel rondreisden, een zwaard aan den zadel van het paard te hangen of het op den wagen te leggen. De adel zelf mogt geen koophandel drijven. Het rijden der hessenwagens opende voordeelige handelsbetrekkingen voor ZWOLLE met Noordelijk-Duitschland, en gaf vermoedelijk de eerste aanleiding tot de toetreding dezer stad tot de hanze.

Het toenemend vermogen der stedelingen wekte inmiddels den naijver der naburen op; in eenen donkeren nacht van het jaar 1324 verscheen er plotseling eene bende berooide lieden voor de stad, en slingerde brandende stoffen in de woningen, toenmaals nog van hout opgetrokken en met riet gedekt. In korte oogenblikken was de opkomende stichting dier nijvere menschen in de vlammen verdwenen, slechts negen huizen werden er gespaard. Deze moedwillige handeling werd aan een der Heeren VAN VOORST geweten, die echter weldra, van de transen zijner stins, de torens op de wallen der nieuwe stad moest zien verrijzen. Reeds twee jaren later begon men de stad uit te leggen. Ongeveer 70 jaren daarna had de tweede en op het einde der vijftiende en het begin der zestiende eeuw de derde vergrooting plaats; omtrent welken tijd, namelijk in 1495, Keizer MAXIMILIAAN haar onder de vrije rijkssteden opnam; terwijl zij, uit kracht van dit voorregt, mede in het regt der munt deelde. De vierde en laatste uitlegging geschiedde in het midden der zeventiende eeuw, toen zij hare tegenwoordige grootte verkreeg.

Toen RUDOLF VAN DIEPHOLT, de drie en vijftigste Bisschop van Utrecht, in het jaar 1434, in het vredig bezit der bisschoppelijke waardigheid gekomen was, bragt hij, ter betooning zijner dankbaarheid, dat ZWOLLE standvastig zijne zijde gehouden had, zekere veenlanden, de Rute en de Groote-Hermelen genoemd, welke tot hiertoe onder het gerigt van Dalfsen behoord hadden, onder stadskerspel, en de inwoners onder het regtsgebied van des kerspels Schout. Weinig later, in 1438, kende RUDOLF eene soort van stapelregt, waartoe deze stad, tegen die van Kampen, beweerde geregtigd te zijn, ten aanzien der goederen, welke *door de Venebrugge en over de Nyebrugge* gevoerd werden, aan haar toe.

In 1488 verleende Keizer FREDERIK III den Zwollenaren eenen brief, waarbij hij alle hunne oude voorregten en vrijheden bevestigde, en hun tevens het regt gaf van goud en zilver te munten. Van Paus INNOCENTIUS VIII verkregen zij, in 1490, eene bulle, welke alle dagvaarding der inwoners voor geestelijke gerigten, met betrekking tot wereldlijke zaken, voor onwettig verklaarde.

Toen Keizer Karel V, door den dood van Karel van Egmond, in 1538, in het gerust bezit der Nederlanden was geraakt, deden de burgers van Zwolle eene poging bij hunnen magtigen Landheer, om hun betwist regt, over het bezit van het Groote- of Koterveer, waarover zij reeds sedert het jaar 1522 gearbeid hadden, bij vernieuwing te laten gelden. En dit gelukte. Op den 7 Julij 15[illegible] werd door den Stedehouder van Gelderland, in naam des Keizers, uitspraak gedaan, en Zwolle in alle hare regten op dit veer volkomen hersteld. In dat zelfde jaar verleende hij de stad het regt, om op de Berkumer-brug eenen tol te leggen, welks inkomsten den inwoneren toen zeer te stade kwam. Ook wonnen de burgers van Zwolle, in dit zelfde jaar, het langdurig pleitgeding met de stad Hasselt; welke laatste plaats door Maria, Koningin van *Hongarije*, Gouvernante en Landvoogdes der Nederlanden, na behoorlijk onderzoek van zaken, stellig verboden werd, eene brug te leggen over het Zwartewater, dewijl de koophandel van Zwolle daardoor zou verzwaard worden.

In het jaar 1614 werd deze plaats, die in de dertiende eeuw, door eenen muur, met uitspringende torens, benevens eene gracht, versterkt was, met eenen dubbelen aarden wal van elf bastions omgeven, welke wal doorsneden werd door de Aa, die langs de noordelijke zijde van den ouden muur der stad en met twee takken, de Groote-Aa en de Kleine-Aa door Zwolle stroomt. Over deze rivier lagen twee bruggen, welke die beide afzonderlijke stukken van dezen wal, met elkander gemeenschap deden hebben. Dat gedeelte van dezen nieuwen wal, hetwelk aan de overzijde der Aa lag, was van later en beter aanleg dan het andere, en bestond uit eenen boven- en eenen benedenwal van vijf bastions, die nagenoeg bij elkander geplaatst waren, om het een het ander, ter verdediging, met geschut te kunnen bestrijken, daar de andere zes bastions van den wal, ten Zuiden van gemelde rivier daartoe te ver van elkander lagen. Vermits, daar beneden, de stad met geen bedekten weg omringd was, zoo was zij wel tegen eenen onverhoedschen aanval, maar niet tegen eene volkomene belegering bestand. De Staten der provincie hadden, in het jaar 1681, westwaarts van de stad, aan den oever van den IJssel, eene schans doen stichten, die de Koter-schans genoemd werd (zie dat woord). Van deze schans was daarna ook eene linie of afsnijding naar de stad gemaakt, die gedekt werd door drie andere schansen, de Bergschans, de Nieuwe-schans en de Luiderschans genoemd, van welke geen spoor meer aanwezig is, terwijl ook de gemelde afsnijding is weggeraakt. Doch 380 ell. hooger, dan de Koterschans, omtrent ter plaatse, waar de Nieuwe-schans lag, heeft de beroemde Generaal Coehoorn in het begin der achttiende eeuw, eene aarden schans aangelegd, met oogmerk om, in geval van vijandelijken aanval, de gemeenschap met de Veluwe te bewaren, en van de overzijde der rivier, onverhinderd, versterking van manschappen, alsmede de noodige leeftogt, ammunitie, enz. te kunnen ontvangen, ook deze bestaat evenwel niet meer. De stad behoorde alzoo vroeger tot de vestingen. Vermits de stad echter reeds sedert het laatst der vorige eeuw gelukkig tot de opene steden behoort, is men in 1830 op het denkbeeld gekomen, om allengs de stadswallen te doen applaneren en in wandeldreven te herscheppen, en tot dat werk in den wintertijd de arbeidende volksklasse te bezigen, die anders, bij het stilstaan van vele ambachten, in dat saisoen, gebrek aan arbeid had. Dit applaneren der wallen

is dan ook jaarlijks voortgezet en in het jaar 1843 geheel voltooid; ten gevolge hiervan is de binnenstad thans door schoone wandeldreven omgeven. In verbinding met de stadswandelingen staat een uitgestrekte aanleg, de Nieuwe werken genaamd, gelegen aan den IJssel, bij het Koterveer, ter plaatse, waar de door Coehoorn aangelegde schans gelegen heeft. In het jaar 1828 en vervolgens is men begonnen die vestingwerken naar een vast plan, door den architekt van Lunteren uit Utrecht ontworpen, tot eene openbare wandelplaats aan te leggen, en sedert eenige jaren is deze aanleg geheel voltooid. Thans reeds is deze openbare wandelplaats eene der fraaiste en aangenaamste, die men in ons vaderland vindt, en behalve dat het een sieraad voor de stad is, verhoogt zij in eene hooge mate het genoegen der ingezetenen. Naarmate de tijd voortgaat en de bepotingen daarin hooger en zwaarder worden, zal deze wandelplaats in schoonheid en nuttigheid toenemen.

Zwolle had nog voor korten tijd drie buiten- en vijf binnenpoorten. De eersten waren de Kamper-poort ten W., de Sassen-poort ten Z. en de Diezer-poort ten N. O.; de laatsten de Roodetorens-poort, de Steens-poort, de Visch-poort, de Binnen-Diezer-poort en de Binnen-Sassen-poort.

De Kamper-poort, door welke de weg naar de stad Kampen en naar de Veluwe, over het Koterveer, loopt, terwijl ook aldaar de trekvaart aanvangt, door hetwelk men vroeger tweemaal daags derwaarts met eene trekschuit varen kon, werd, volgens oude aanteekening, gebouwd in 1488. De oude overblijfselen der twee ronde, hooge en zware torens ter wederzijden, waren, nog lang, sprekende bewijzen voor de grootschheid van dit gebouw. Aan het voorste einde der brug voor deze poort stond eene prachtige hamei van steen gebouwd, met een wachthuis, sierlijk opgetrokken en in het jaar 1725 voltooid; doch deze is nu geheel afgebroken.

De oorsprong van den naam der Sassenpoort is twijfelachtig. Oudtijds werd hij Sassingpoort of Sassinkpoort geschreven, zoo als men meent naar de oude Saksen of Sassen, die ook eenigen tijd in deze landstreek gewoond hebben. Andere oudheidkundigen beweren, dat zij eertijds de Assenderperpoort of Assenpoort, naar het bijgelegene Assenderp, genoemd werd, en de naam Assenpoort, na verloop van eenige eeuwen, in Sassenpoort veranderd is. Deze poort, eertijds een groot woonhuis met eenen sterken wachttoren in den stadsmuur, is, bij het verleggen der brug en het herstellen der door Hertog Karel vernielde muren, vermoedelijk in 1524, tot eene buitenpoort gemaakt; doch in de slechting van de wallen gedeeld hebbende, is zij in 1838 geheel afgebroken en thans spoorloos verdwenen.

De Diezerpoort droeg den naam naar de oude buurs. Dieze, en was waarschijnlijk gebouwd na het volbouwen der stadsvesten en in het jaar 1615 voltooid. Voor de buitenzijde dezer poort, stond het in steen uitgehouwene afbeeldsel van den engel Michiel, hebbende een ontbloot zwaard in zijne hand en eenen draak onder zijne voeten; omdat men, volgens de meer algemeene denkbeelden van dien tijd, dezen engel aanmerkte, als den patroon en beschermengel der stad; doch deze poort is in het jaar 1829 geheel afgebroken.

De Roodetorenspoort, gemeenlijk de Pronktoren geheeten, een hecht en sterk gebouw, welks stichting tot het jaar 1400 opklom, bestaat sedert het jaar 1844 mede niet meer. Daarbuiten is

eene groote en schoone vlakte, aan de zamenvloeijing van alle de binnen- en buitengrachten. De gedurige afvaart en aankomst van eene menigte groote en kleine vaartuigen, veroorzaakt hier eene groote levendigheid; en het Zwarte-Water, dat van hier bijna een half uur gaans regt uit loopt, levert een fraai en treffend gezigt op. Eertijds stond op deze vlakte een molen, thans is hier de kraan, die geheel van ijzer, in 1848, ter vervanging van de vorige houten kraan, werd opgerigt.

De Steenspoort, zoo men denkt gebouwd in het jaar 1496, droeg oudtijds den naam van Stijntespoort of Stintespoort en in oude archieven wordt zij de St. Jorispoort genoemd. Dit gebouw diende oorspronkelijk tot een wachthuis en had in oorlogstijd eene bezetting van tien gewapende burgers. Ook deze poort is in het jaar 1848 afgebroken.

De mede afgebroken Deventer-poort was, even als de vorige, eene der poorten in den stadsmuur, aan den Buitenkant.

De Binnen-Diezerpoort, welke, zoo als zij in den laatsten tijd bestond, in het jaar 1609 gesticht, en inderdaad een voortreffelijk en aanzienlijk gebouw was; met eenen klokkentoren voorzien, van welken men een aangenaam en vrij gezigt had naar den kant van Deventer, de Veluwe en de Zuiderzee, is mede in het jaar 1830 afgebroken.

De Binnen-Sassenpoort is veel ouder dan de buitenpoort en was reeds in 1408 gesticht. Zij is een voortreffelijk gebouw, hebbende aan elk der vier hoeken een torenspits en in het midden eenen fraaijen klokkentoren, die wegens zijne aanmerkelijke hoogte boven de anderen uitsteekt. Deze poort bekleedt in de geschiedenis der stad eene merkwaardige rol. Niet alleen werd Karel van Egmond daar binnen door de stedelingen verschalkt en diende dit gebouw in onrustige tijden tot een stevig bolwerk tegen de aanvallen van vijandelijke benden, maar de Binnen-Sassenpoort herinnert tevens aan eene gebeurtenis, tot een bewijs strekkende, hoe heilig onze voorouders zich door beloften en eeden, zelfs aan vijanden gedaan, verbonden rekenden. Wolfgang van Ittersum, leefde sedert den dood zijns vaders Joan van Ittersum, met zijnen zwager, Wolter van Keppel, Heer van *Verwolde*, in onmin, ontstaan uit eenen hevigen twist over de nalatenschap van hunnen vader. De tusschenkomst der Overijsselsche steden ingeroepen hebbende, zou de uitspraak te Deventer geschieden. Steunende op het vrijgeleide, dat Wolter van Keppel voor van Ittersum verkregen had, begaf laatstgenoemde zich zonder eenige bekommering naar Deventer op weg, doch werd door zijnen tegenstander en veertien ruiters, bij Olst, verraderlijk overvallen en naar het kasteel Verwolde gevoerd. Billijke verachting over deze schending vervulde de Overijsselaars, inzonderheid de inwoners van Zwolle, die Keppel hunne stad verboden en eene aanklagt tegen dien edelman bij den Hertog van Gelder en den Bisschop van Utrecht inleverden. Na eenige onderhandelingen gaf Hertog Adolf aan Keppel te verstaan, dat hij van Ittersum terstond op vrije voeten zoude stellen. Aan dezen last werd door den Gelderschen Edelman voldaan, doch niet eer, dan nadat van Ittersum hem op zijne eer beloofd had, om naar de gevangenis op het kasteel te Verwolde terug te keeren, wanneer Keppel zou goed vinden, hem daartoe op te roepen. Na twee jaren gevangen gezeten te hebben, keerde Ittersum, in 1466, terug. Reeds te Deventer werd hij door een groot aantal Zwollenaren verwelkomd, die hem in triomf naar hunne

stad begeleidden. Doch de vreugde der goede ingezetenen veranderde welhaast in schrik, toen zij de belofte vernamen, welke de Heer van Keppel aan Wolfgang afgedwongen had, vooral dewijl men zich overtuigd hield, dat zoodanige vordering maar al te spoedig zou plaats vinden, en van Ittersum het gegevene woord nimmer zoude willen verbreken. Men besloot derhalve den hooggeachten stadgenoot den terugkeer, zoo lang van Keppel leefde, onmogelijk te maken, en smeekte, beval en noodzaakte hem, zich, met zijne vrouw, op de Sassenpoort op te sluiten. Opdat deze soort van gevangenis echter niet ondragelijk zoude zijn, liet men, aan de buitenzijde der poort, boven de poortdeuren, eene kleine gaanderij maken, van waar hij kon spreken met elk, die de poort door ging, of daarbij vertoefde Menigmalen eischte van Keppel den Heer van Ittersum op, die niet in gebreke bleef te antwoorden, dat hij volkomen bereid was, zijn woord gestand te doen, indien de Zwollenaren hem zijne vrijheid terug gaven. De dood van Keppel maakte aan die zonderlinge gevangenschap een einde.

Behalve deze acht poorten, bestonden er oudtijds nog meer anderen, die echter na verloop van tijd, door het afbreken der oude muren, allengs verdwenen zijn. De drie voornaamste waren de Voorster-poort, de Luttike-poort en de Spoel-poort.

De Voorster-poort, aan het einde der *Voorstraat*, alwaar tegenwoordig een aanzienlijk huis staat, ontleende waarschijnlijk haren naam, van het beruchte kasteel Voorst, alzoo de weg daardoor langs de tegenwoordige Musschenhage derwaarts liep. In het jaar 1398 was deze poort nog aanwezig. Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans een huis.

De Luttike-poort, ook wel in oude handschriften de Luttike-Konings-poort genoemd, regt tegenover de *Luttikestraat*, was eene der stads landpoorten en tevens een zeer grootsch gebouw, hetwelk op het einde der veertiende eeuw reeds bestond, doch waarvan thans niets meer overig is, zijnde hier tegenwoordig eene smalle brug, welke gelegd is ter vervanging van het zoogenaamd Luttike-veer, waar men met eene pont over de gracht voer.

De Spoelpoort, ontleende haren naam van het spoelen der wol en andere stoffen; in hare nabijheid was insgelijks een stevig gebouw, staande aan het einde der Spoelstraat, ter plaatse waar men thans den wal opgaat. Men denkt, dat deze poort in het midden der veertiende eeuw reeds gebouwd was.

Zwolle is van rondom met eene zeer breede gracht omgeven, welke de Buitengracht wordt genoemd. Deze ontvangt haar altijd helder en gezond water uit de Nieuwe-Wetering en de Nieuwe-Vecht, door welke laatste alle de stadskanalen en grachten, eene van nabij plaats hebbende gemeenschap hebben met de schoone Overijsselsche Vecht. Binnen de stad zelve zijn drie grachten, welke haar in de lengte doorsnijden, namelijk: het Breede-Water, bij uitnemendheid de Binnengracht of Haven genoemd, welke het tevens tot eene veilige legplaats voor eene menigte groote en kleine schepen verstrekt, die eenen heerlijken aanblik oplevert en waar bestendig eene groote drukte heerscht. Deze gracht vloeit ten Oosten uit de Wetering en buitengrachten; scheidt den Dijk van de stad; stroomt langs de Dieser-, Visch- en Steenspoorten; vereenigt zich aan de westzijde der stad wederom met de van wederzijden invloeijende buitengrachten, en vormt daarmede het Zwartewater. De Kleine-Aa, welke ten Oosten uit de Buitengracht komt; onder den wal heenstroomt; de

Smeden, het Eiland, en alles wat aan die zijde van de stad ligt, van het overige gedeelte afscheidt, en zich bij het groote plein buiten den Roodentoren, onder de Waterstraat en buitenkant heen loopende, in het westelijke einde van de Binnengracht ontlast. Eindelijk de Groote-Aa, die, voor kleine schepen bevaarbaar, ten Zuidoosten insgelijks door de zelfde Waterpoort als de Kleine-Aa uit de Buitengracht vloeit; onder den wal heenstroomt; bijna midden door de stad, onder de Oude-Vischmarkt, Grootemarkt en Melkmarkt doorloopt; en tusschen de Nieuwe-Vischmarkt en het Roodentorensplein met de Buitengracht vereenigende, om zich insgelijks in het Zwartewater te ontlasten. Over deze wateren liggen binnen Zwolle twee houten en twaalf steenen bruggen, als: over de haven de twee houten bruggen; de Binnen-Diezerspoortbrug en de Vischpoortbrug; over de Groote-Aa de Blaauwehandsbrug, de Gasthuisbrug, de Oude-Vischmarktsbrug, de Groote-markt, de Melkmarktsbrug, en de Rooden-Torenbrug; over de Kleine-Aa, de Bloemendaalsbrug, het Smedenbruggetje, de Zwartenravenbrug, de Broerenbrug, het Vischpoortensplein-bruggetje, het Steenspoortenbruggetje, het Zwanebruggetje en de Buiten-Roodentorenbrug. Verder liggen nog over de stads grachten tusschen de wallen en de buitensingels de Kamperpoortsbrug, de Sassenpoortsbrug en de Diezerpoortbrug, alsmede bij de vereeniging van de Nieuwe-Vering met de Buitengrachten, even buiten de stad, de Schoeknipenbrug of Schoekoepenbrug.

De straten loopen meerendeels regt en zijn er doorgaans ruim, zindelijk en regelmatig en met meer of min prachtige huizen betimmerd. De gevels der huizen hebben in de laatste jaren menigvuldige veranderingen ondergaan, evenwel ontbreekt het nog niet aan gekanteelde of boogswijze toeloopende gevels, welke ons de bouworde der zestiende eeuw herinneren. Onderscheidene huizen zijn uitwendig met veel beeldhouwwerk versierd, dat bij sommige zelfs eene hooge mate van kunstwaarde heeft.

Zwolle bevat in de Grootemarkt een der schoonste pleinen van ons Vaderland. Zij ligt genoegzaam in het midden en dus in het aangenaamst en fraaist bebouwde gedeelte der stad, en strekt zich ter wederzijde van de Groote-Aa uit, welke, door middel van eene kunstig gebouwde opening of pijp, onder haar heenvloeit. Zij is wel bestraat, aan de noordzijde door fraaije huizen, logementen en neringrijke winkels, en aan de zuidzijde door de societeit de Harmonie, de Groote- St. Michielskerk en de beide wachthuizen der bezetting omgeven. De gebouwen en de acht straten, die op de Grootemarkt uitloopen, geven deze plek eenige der schoonste stadsgezigten, welke men ergens kan aantreffen. Deze markt was oudtijds meermalen het tooneel, zoo van de aandoenlijkste gebeurtenissen, als van de vrolijkste volksfeesten. Met de Grootemarkt is de Korenmarkt onmiddellijk verbonden. De overige pleinen zijn: de Nieuwemarkt, een ruim vierkant plein, weleer het Belheimsplein genoemd, omdat het in vroegere eeuwen den tuin van het klooster Bethlehem uitmaakte; de Oude-Vischmarkt; de Melk- of Groenmarkt; de Oude-Ossenmarkt, weleer het kerkhof der Lieve-Vrouwenkerk; de Nieuwe-Ossenmarkt, buiten de Kamperpoort; de Houtmarkt; het Groote-Kerkhof, aan de zuid- en westzijde der Grootekerk; de Paardenmarkt; de Afslag en de Blijmarkt. De laatste

ook wel de Varkenmarkt geheeten, ligt in het zuidelijk gedeelte der stad en maakt een gedeelte der Koestraat uit. Men wil, dat dit plein zijnen naam van Blijmarkt ontving, dewijl hier het eerst de verblijdende tijding van het innemen van de stins te Voorst werd bekend gemaakt. Volgens anderen is de naamsrede afkomstig van de blijden, eene soort van krijgsgereedschap, geschikt om zware steenen in belegerde plaatsen te slingeren, welke te dezer plaatse zouden vervaardigd zijn.

Er worden te Zwolle onderscheidene jaarmarkten gehouden, als: leermarkt den eersten Donderdag in Maart, den laatsten Donderdag in Junij en den 11 November; paardenmarkt den eersten Zondag na Vastenavond, den tweeden Zaturdag na Vastenavond en den 28 September; beestenmarkt den 5 April en den 13 Mei; ganzen- en lammerenmarkt, den 10 November. De kermis begint Vrijdag vóór den laatsten Zondag van Julij en duurt 9 dagen; potjeskermis den derden Zondag na Paschen, en duurt éénen dag (1).

Er bestaat te Zwolle nog een oud feest, gehouden wordende in de *Smeden*, op St. Jansdag. Alsdan gaat een der buren op zijne beurt, met een bekken rond, en zamelt bij de buren giften in, onder het slaan op het bekken en roepende:

Daar kumpt Sint Jan
Met et ketteltjen an.

De opbrengst geeft een buurfeest.

Buiten de drie buitenpoorten heeft men even zoo vele, hiervoor (bl. 438) reeds genoemde, voorsteden, die te zamen genomen zoo groot zijn dat men, naar evenredigheid, bij weinige steden grooter of zelfs zoo groote zal aantreffen. Ongetwijfeld zijn deze voorsteden, naarmate de volkrijkheid toenam, langzamerhand aangebouwd en van kleine beginselen tot de tegenwoordige uitgebreidheid aangegroeid, zonder dat het mogelijk is, te bepalen, wanneer zulks heeft plaats gehad, doch, dewijl men weet, dat Zwolle in den jare 1233 het stadsregt op die uitdrukkelijke voorwaarde verkreeg, dat hare vrijheid en regtsgebied zich niet buiten hare vesten zoude uitstrekken, doet zich natuurlijk de vraag op, wanneer het land, dat thans onder stadsvrijheid of schependom behoort, en zich doorgaans een kwartieruurs rondom de stad uitstrekt daaronder zij gekomen, doch hier omtrent vindt men niets opgeteekend.

Onder de gebouwen van Zwolle, die door schoonheid of belangrijkheid uitmunten, verdient het Stadhuis, in de *Sassenstraat*, dat in het jaar 1448 voltooid werd, eenen eersten rang. Voor weinige jaren echter, maakte het vooral uitwendig, eene veel minder aanzienlijke vertooning. In het jaar 1821 maakte men met de vernieuwing eenen aanvang en werd de eerste steen gelegd door den Heer Mr. Arnoldus Johannes Ver der Wael, die sedert 1813 als Burgemeester aan het hoofd van het stedelijk bestuur staat, en wiens naam door den tijdgenoot met eerbied en door het nageslacht steeds met dankbaarheid zal worden genoemd, om het vele nuttige en schoone, dat onder zijn bestuur is tot stand gekomen. Het gebouw praalt thans met eenen fraaijen gevel, een deftig balkon, alsmede met eenige zeer fraaije vertrekken.

(1) In 1845 werden op de veemarkt te Zwolle aangebragt 5650 runderen, 1000 paarden en 2200 varkens; in 1849 5870 paarden, 1110 runderen en 2340 varkens. In 1845 werden aan de markt gebragt 649,080 pond boter en 321,750 pond hooi; in 1849 718,710 pond boter en 71,275 pond hooi.

De zoogenaamde, thans afgebrokene of vertimmerde, Raadtoren, zuidwestelijk van het stadhuis, was een redelijk hoog, doch tot boven toe vierkant opgetrokken gebouw, van buiten met graauwen steen bezet. Men meent, dat het in 1559 gebouwd was. Van binnen had het, op de tweede verdieping, eene groote en ruime zaal, die tot onderscheidene vergaderingen gebruikt werd. In het bovenste gedeelte waren verschillende gevangenkamers. In het jaar 1634 werd er buiten aan eene puije gebouwd, met het volgende opschrift:

Aspice substructum, qui praeteris, arte theatrum,
Unde Magistratus publica jussa sonant.
Hinc promulgantur lectissima nomîna patrum;
Hinc populus pacem, hinc tristia bella capit.
Accensis facibus, quid? quod censura severi,
Judicis exilio noxia damna notat.

(d. i. Zie hier, gij die voorbij gaat, het kunstig vervaardigde gebouw, waaruit de bevelen der stedelijke regering worden afgekondigd. Hier worden de namen der uitgelezene overheidspersonen bekend gemaakt; hier verneemt het volk vrede en oorlog. Hier maakt de Regter aan hem, dien hij in ballingschap zendt, zijne straf bekend).

Het Gouvernementshuis, in de *Diezerstraat*, een vrij groot en zeer aanzienlijk gebouw, verstrekt tot woning van den Gouverneur en tot vergaderplaats van de Staten van Overijssel, terwijl aldaar de bureaux van het provinciaal bestuur en het provinciaal archief zijn geplaatst.

Het Paleis van Justitie, aan de *Blijmarkt*, waarvan den 7 Mei 1840 de eerste steen gelegd werd en dat in het volgende jaar voltooid was, is voor eene som van 75,000 gulden aanbesteed en naar de Grieksche bouworde vervaardigd. Het heeft eene lengte van bijna 38, eene breedte van ruim 24½ en eene hoogte van 10 ellen. Vijf trappen van escaauzynschen steen geleiden tot eene peristyle van zes kolommen van Bentheimer steen, in Corinthischen stijl en gekroond door eene frontespice. In den voorgevel vindt men de verschillende toegangen tot de portique, de vestibule, de verblijven van den concierge en portier. Uitwendig is het gebouw versierd met eene kroonlijst van het zelfde profil als die der peristyle, alsmede met eene splint en bandlijst, beide van Bentheimer steen. Ter wederzijde der peristyle vindt men zes ramen, met architraaf en kroonlijst versierd. De ramen, welke dienen om de groote vestibule (*salle à pas perdus*) en audiëntiezalen te verlichten, zijn boven den voorgevel tusschen pilasters, en van gegoten ijzer. Inwendig heeft het gebouw onderscheidene vertrekken, waarvan de belangrijkste zijn de groote vestibule, waartoe de portique geleidt, de audiëntiezalen van het Provinciaal Geregtshof, de arrondissements-regtbank en het kantongeregt enz.

Het Burgerlijke en Militaire Huis van Verzekering, voormaals het Tuchthuis, gebouwd op eene afgezonderde plaats, eenigermate buiten de stad, ofschoon binnen de vesten, namelijk in een der rondeelen van de noordelijke wallen of *den Friezenwal*, staat thans op de tot wandeling aangelegde Diezerpoortenwal; is op kosten van de provincie gesticht en in 1739 voltooid. Het is een fraai groot vierkant gebouw, welks fondamenten op zwaar heiwerk rusten. De geheele inrigting van dit hecht en duurzaam gesticht, zoo ten aanzien van de bouworde als ten opzigte van de kelders, kamers en andere gevangenplaatsen, is zoodanig, dat het met alle andere Nederlandsche gevangenissen kan wedijveren.

Het Stads Wijnhuis, in de *Sassenstraat*, naast het Stadhuis, vas een ouderwetsch, vast en sterk, in het jaar 1448 gesticht, gebouw, och is in 1840 tot een bijzonder huis ingerigt en dient tot eene erkoopplaats van vaste goederen en tot een commissiehuis.

De Stadswaag stond weleer boven de pijp van de *Melkmarkt*, loch is na het jaar 1615 afgebroken. De tegenwoordige Waag, staande p den hoek der *Voorstraat*, in 1745 gebouwd, wordt door deskunigen voor een tot het oogmerk zeer wel ingerigt gebouw gehouden. Voorheen diende zij tevens tot een pakhuis, wordende aldaar de goeeren, naar Hessen en elders bestemd, opgeslagen, en zoo lang beraard tot dat er genoegzame voorraad voorhanden was, om met zware vagens, onder den naam van Hessenkarren bekend, met tien en meer aarden bespannen, verzonden te worden.

De voormalige Vleeschhal, welke eertijds aan de *Grootemarkt*, igt bij de Grootekerk, in de nabijheid der tegenwoordige waag stond, n zich tot aan de Grootekerk door bij de Hoofdwacht uitstrekte, is inds onheugelijke jaren, afgebroken en door aangename woningen ervangen.

De Stads Hoofdwacht staat aan de zuidzijde der *Grootemarkt*, egen den noordelijken muur van de St. Michielskerk. Dit sierlijke ebouw bestaat uit onderscheidene vertrekken ten dienste van het arnizoen en de nachtwacht. Aan de regterhand is de burgerwacht n de andere is die van het garnizoen. De voorgevel van dit schoon gebouw heeft boven drie lange vensters, die bij openbare geregtsoefeningen worden opengezet en waaruit de leden van de Regterlijke magt le executie dirigeren. Ook worden hier des Zondags, na het eindigen an de voormiddag godsdienst, de kerkenspraken, dat zijn bekendnakingen van aanstaande huwelijken, openbare verkoopingen, aanbetedingen enz. afgelezen. In het front van den gevel leest men in verulde letteren deze woorden.

ANNO. VIGILATE ET ORATE. 1614.

d. i.: Waakt en bidt.)

Voorts zijn er de in 1788 gebouwde Ruiterstallen op de *Friezenwal*; het Reventer, een overblijfsel van het beroemde klooster Betleem, tot eene verzameling van naturalien en oudheden an de Overijsselsche Vereenigiug gebezigd wordende; de Trans, een gedeelte van het Minderbroeders-klooster, tot eene kaserne ingerigt.

Het voormalig Arsenaal of de Gimferberg, op den *wal*, tusschen de Sassen- en Diezer-poorten, is afgebroken, en op de plaats vaar het gestaan heeft, de Stadsarmeninrigting gebouwd.

Het Postkantoor is in de *Bitterstraat*, het Station der Paardenposterij, aan de *Kamperpoort*; en het Kantoor der vaarborg van gouden en zilveren werken, in de *Lombardteeg*, en de Nieuwe-Turfmarkt op de *Beggijnenweide*.

De Hervormden hebben te ZWOLLE drie kerken, als: de St. Michielskerk of Grootekerk, de Bethlehemsche kerk en de Broeenkerk.

De St. Michielskerk of Grootekerk, tusschen de *Grootemarkt* en het *Groote-Kerkhof*, bij hare stichting nog aan den H. Aartsengel MICHAËL, naderhand ook aan *de Tienduizend Martelaren* en de H. ELIZABETH toegewijd, is een zeer fraai gebouw. Zij werd reeds in 1040 door ARNULPHUS, den twintigsten Bisschop van Utrecht, aan het kapittel van Deventer geschonken en onderging sedert meermalen zware rampen. Kort na den geweldigen brand der stad in het jaar 1324, begon men den

opbouw van deze kerk, en na eenen twee en dertigjarigen arbeid, werd zij in 1356 voltooid. De kosten der stichting van dit waarlijk grootsch gebouw werden, deels uit vrijwillige aalmoezen uit kracht van volkomenen aflaat door BONIFACIUS II verleend, deels uit eenige giften van sommige inwoners, en eindelijk uit de opbrengst eener schatting door de Stedelijke Regering over deze stad en het kerspel van ZWOLLE uitgeschreven. Naderhand is dit kerkgebouw nog veel vernieuwd en verfraaid, door eene bijdrage uit eenen vernieuwden aflaat, in 1451 door den Kardinaal NICOLAAS DE LA CUSA, aan deze kerk verleend. Zij heeft thans eene lengte van 127 en eene breedte van 51 treden; het bovendak dat zeer hoog is, heeft drie bogen of gewelven, welke door twee rijen zware pilaren, benevens de beide zijmuren onderschraagd worden; er zijn drie hoofdportalen, één ten Noorden, één ten Westen en één ten Zuiden, behalve nog drie kleine deuren. Oudtijds waren in deze kerk 35 altaren, welke door 30 Priesters en eenige Vikarissen bediend werden. Er bestonden ook onderscheidene vikarijen, als: de vikarij van de *Allerheiligste Drievuldigheid* en van de H. ANNA, wier bedienaar alle Donderdagen, Zaturdagen en Zondagen, de Goddelijke dienst verrigten moest; die van de H. H. PETRUS en PAULUS, welke twee bedienaren onderhield, en tot het lezen van vier missen in de week verpligtte; die van het *Hoogwaardige Sacrament*, die op de zelfde voorwaarde den kost aan twee bedienaars gaf; die van de H. MARIA MAGDALENA, daar ook twee bedienaars van leefden, die tot het lezen van drie missen verbonden waren; die van den H. JODOCUS; die van den H. LUCAS; die van den H. MICHIEL; die van den H. GEORGIUS; die van den H. BARBARA, welke vijf vikarijen hare bedienaars noodzaakten om drie missen te doen; die van de H. CATHARINA, wiens bedienaar de mis deed als het hem gelegen kwam zonder dat hem een bepaalden tijd voorgeschreven was; die van de H.H. PONTIANUS en ANTONIUS, welke in het jaar 1517 gesticht en begiftigd is door HENDRIK HARK, met beding, dat de bedienaar wekelijks drie missen zoude doen; die van het *H. Kruis*, welks bedienaar driemaal de onbloedige offerande opdragen moest; die van de H. URSULA, welke van haren bedienaar twee wekelijksche missen vereischte; die van den H. PETRUS, in St. Antoniuskapel; die van den H. NICOLAUS, welks bedienaar eens in de week de mis las; die van den H. SEVERINUS, welke twee missen vereischte; die van het *H. Kruis*, waaraan de last verbonden was van des Zondags, Donderdags, Vrijdags en Zaturdags de onbloedige offerande op te dragen; die van den H. PETRUS ter Stoele, wiens bedienaar door de Broederschap van den H. PETRUS gekozen werd, en verpligt was viermaal 's weeks de dienst des altaars te verrigten; die van den H. LAURENTIUS, welke door de ITTERSUMS vergeven werd, en haren bedienaar tot het lezen van drie missen verpligtte; die van den H. MARTINUS, welke haren bedienaar insgelijks het lezen van drie missen voorschreef, en door de GRUYTHUIZEN en SPIJKLOFFEN vergeven werd; die van de H.H. *Drie Koningen*, waarvan de bedienaar door de twee oudste Vikarissen aangesteld werd, en gehouden was vier missen 's weeks te lezen; die van de H. AGNES, daar het geslacht der PIECKEN eenen bedienaar toe koos, wiens pligt was vijf missen 's weeks te lezen; die van de H. AGATHA, daar GEORGIUS HARSOLD, Burgemeester van Kampen, in het jaar 1571 het regt van benoeming over had, en wiens bedienaar tot vier missen, verbonden was; die van de H H. GREGORIUS, AMBROSIUS, HIERONYMUS, AUGUSTINUS, JACOBUS en BARBARA, welke vikarij ALBERT SNAVEL en zijne gemalin BERTHA, met de goedkeuring van FREDERIK VAN BLANKENHEIM.

den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, in het jaar 1405 opgerigt hebben, en bedongen, dat de bedienaar gehouden zoude zijn te resideren, het koor bij te wonen en wekelijks viermaal de Allerheilige offerande op te dragen, terwijl zij het regt van begeving aan hun geslacht hebben gehouden, doch met dit beding, dat de vikarij aan eenen Broeder van het St. Gregoriushuis (het Fraterhuis) moest gegeven worden, en die van den H. THOMAS, wiens bedienaar door den Prior van Windesheim, Betlehem en Albergen aangesteld, en volgens zijnen pligt vier missen in de week deed. Voorts waren er nog vier kerkdiensten: die van de *Allerheiligste Maagd* MARIA; die van den H. MICHAËL, van beide welke kerkdiensten de bedienaars door den Raad gekozen werden en vier missen lezen moesten; die van de H.H. CRISPINUS en CRISPINIANUS, welke door den Pastoor vergeven werd, en den bedienaar tot twee missen verpligtte; die van *Alle Heiligen*, die in het jaar 1513 op St. Bonifaciusdag, met de goedkeuring van FREDERIK VAN BADEN, den zes en vijftigsten Bisschop van Utrecht, was opgerigt door JOHAN VAN DEN TOORRE, met dit beding, dat zij aan eenen Broeder van het St. Gregoriushuis zoude vergeven worden, en dat zulk een Broeder moest gehouden zijn alle Maandagen, Woensdagen, Vrijdagen en Zaturdagen, de goddelijke dienst te doen.

De prachtige predikstoel in de St. Michielskerk, welke de bewondering van alle kunstkenners tot zich trekt, is een gewrocht van ADAM STRAAS van Weilburg, die hem in zes jaren tijds, te weten van 1617 tot 1622, voltooid heeft. De hemel is met prachtig lofwerk der schoonste beeldhouwkunst versierd; ook de stoel met het voetstuk zelf zijn fraai gebeeldhouwd en worden bezwaarlijk overtroffen. Vooral is zulks het geval met de uitgebeitelde koord langs den opgang der kunstig uitgesnedene trappen, stellende een kabeltouw voor, welks sierlijke knoop door anderen te vergeefs is nagebootst. Onder de verdere sieraden dezes tempels kan men tellen het schoone front en koperen traliewerk, waardoor het koor, dat door een kunstig slaguurwerk opgeluisterd wordt, van de kerk is afgescheiden. Het orgel, hetwelk door kunstkenners voor eene der beste en schoonste in de Nederlandsche kerken gehouden wordt, heeft vier klavieren, een vrij pedaal, 80 registers, waaronder 65 sprekende stemmen, 4276 metalen pijpen en 12 blaasbalgen, en rust op twee stevige en treffelijk gemarmerde kolommen, aan de voorzijde versierd met een allerheerlijkst front. De kunstige steenen wenteltrap, die naar het orgel leidt, geheel op zich zelven staat, en in zijn middelpunt van boven tot beneden geheel open is, wordt insgelijks door alle bouwkundigen als een uitmuntend kunststuk onzer voorouderlijke tijden bewonderd: gelijk ook de platte gewelven, boven de beide uitgangen naast het orgel, de aandacht der vreemdelingen tot zich trekt. Het orgel is zijn aanwezen verschuldigd aan de mildadigheid van twee rijke Zwollenaren, de broeders THEODORUS en BERNARDUS HORST, zijnde de eerstgenoemde Rentmeester op het klooster te Windesheim, en de tweede Geneesheer en Burgemeester van ZWOLLE geweest. De twee gebroeders JOHAN GEORGE en FRANS CASPER SCHNITGER, beroemde orgelmakers te Hamburg, hebben, in 1721, dit kunstgewrocht vervaardigd, hetwelk in 1840 eene groote verbetering onderging. Tusschen de twee pilaren, waarop het orgel rust, komt men, na het beklimmen van 15 trappen, op de consistoriekamer, zijnde in de plaats gebouwd van den beroemden toren, welke eertijds nevens deze kerk stond. Na den brand van 1324 schijnt men niet vóór in het jaar 1406 eenen aanvang gemaakt te hebben met het houwen van dien

toren, althans men meent dit te moeten opmaken uit het volgende tij-vers, hetwelk men vroeger op eenen steen aan den toren las:

O MICHAEL SANCTE TVRRES ALTAS DECORANT TE.
IN SE CONCLUSUM VERSUS TURRES TENET ORTUM
MILLE QUATOR CCCC SEX ANNIS JULII QUOQUE DENO,
FIT TEMPLI SWOLLIS PRIMUM FUNDATIO TURRIS.

(d. i. O Heilige Michael, hooge torens strekken u tot sieraad. Dit vers bevat het jaartal van de stichting des torens. Op den 10 Julij 1406 zijn de eerste grondslagen van den toren der Zwolsche kerk gelegd). In 1548 sloeg de bliksem in den toren, met dat ongelukkig gevolg, dat zijne spits en tevens het dak der kerk afbrandde. Men herstelde niet alleen de schade, maar herbouwde zelfs den toren met eene veel hoogere spits dan te voren, zoo zelfs, dat, indien men ARNOLD MOLL gelooven mag, deze in hoogte alle andere spitsen van geheel Nederland overtrof. Toen dit werk, in het jaar 1463, ten einde gebragt was, plaatste men het kruis, juist op den dag der Heilige Kruisverheffing, op de spits, doch het stond er niet langer dan tot in 1606, wanneer de bliksem andermaal den toren in vlam zettede en geheel deed uitbranden, zoodat alle de klokken, ten getale van negen, naar beneden vielen. Ruim twee jaren daarna zag men den toren weder geheel herbouwd, doch men weet niet, of hij weder tot de vorige hoogte gebragt was. Hoe dit zij, hij stond ook ditmaal weinig langer dan eene halve eeuw. In 1669 trof de bliksem de spits ten derde male, met het zelfde gevolg als te voren, en ofschoon eerst de herbouw ondernomen werd, begreep men echter spoedig, dat het beter was den toren slechts met een gewoon dak te dekken. Ook toonde de uitkomst, dat men wel gedaan had, want door deze rampen had het muurwerk zoo veel geleden, dat een storm, op den 17 December 1682, het grootendeels deed instorten. Weinige dagen later stortte een ander gedeelte in, en op den 30 December van het zelfde jaar was de vernieling voltooid. Sedert is deze kerk zonder toren gebleven, doch op den grond, waar hij gestaan heeft, is eene fraaije konsistoriekamer, op de wijze van eenen koepel, aan de kerk vastgehecht. Dit gebouw, van eene achthoekige gedaante, hetwelk om zijne fraaiheid en netheid verdient gezien te worden, vertoont nog heden, voor den schoorsteen, de juiste afbeeldingen van de Predikanten, die ten tijde van de inrigting der kamer, hier stonden.

Op den buitenmuur dezer kerk heeft men tegenover de Sassenstraat, weinige voeten van den grond, eenen zonderlingen steen, waarvan men het volgende verhaalt. De bouwmeester of architekt was met de kerkmeesters overeengekomen, om het geheele kerkgebouw, voor zekere soms gelds (welke echter niet genoemd wordt), op eenen bestemden tijd te voltooijen; doch, nadat hij de fondamenten der kerk gelegd en de muren ter hoogte van ruim 4 ell. opgetrokken had, was reeds de geheele bedongene geldsom door hem gebruikt. In deze ongelegenheid wendde hij zich tot kerkmeesters, met verzoek om van zijn akkoord ontslagen, en door eene vernieuwde toelage van gelden ondersteund te worden. De kerkmeesters zagen dan ook eindelijk, door zijn klagen en smeeken getroffen, van het verdrag af, onder voorwaarde, dat hij zijn onvermogen door eenen plegtigen eed bevestigen moest, hetwelk dan ook in tegenwoordigheid van den geheelen raad geschiedde, waarop naderhand het werkvolk, ter gedachtenis van dit voorval, dezen steen (verbeeldende eenen persoon, met opgestokene vingeren, en aan de Raadsheeren der stad eenen eed zwerende), in den kerkmuur gemetseld heeft.

Andere oudheidkundigen gelooven echter deze voorstelling niet, maar zijn van oordeel, dat de bedoelde steen, den Zaligmaker, benevens de drie Apostelen, Petrus, Jacobus en Johannes voorstelt.

De Bethlehemschekerk, in de *Sassenstraat*, ontleent haren naam van een zeer oud klooster, Belhem of Bethlehem genoemd. Zij wordt met regt voor een der oudste gebouwen binnen Zwolle gehouden, daar de eerste stichting reeds opklimt tot het jaar 1308, terwijl zij, na de verbranding van het klooster, in 1324, op onderscheidene tijden is vergroot geworden. Het orgel, dat haar eertijds versierde, was lang verdwenen, toen het tegenwoordige, in het jaar 1824, door een achtingswaardig lid der gemeente, den Heer Mr. Pieter Queysen, ten geschenke gegeven werd. De predikstoel en het doopbek zijn zeer eenvoudig. Deze kerk had vroeger eenen kleinen toren, die, nadat er den 10 Augustus 1848, door den bliksem een gedeelte van was afgebrand, is afgebroken.

De Broerenkerk, op het *Eiland*, in het noordoostelijke gedeelte der stad, is door zekeren Manus Rupo voor Dominikaner-Monniken of Predikheeren gesticht in het jaar 1465. In het jaar 1824 werd door den reeds genoemden Heer Mr. Pieter Queysen, aan deze kerk mede een orgel geschonken. De kleine toren, welke vroeger op dit gebouw stond, is, na het doorstaan van vele stormen, eindelijk, in het jaar 1825 afgebroken.

De kerk der Afgescheidenen, in de *Nieuwstraat*, is een eenvoudig gebouw, zonder toren doch met een orgel.

De Waalsche kerk, in de *Schouten-* of *Scholtensteeg*, was eertijds de kapel van een vrouwenklooster, waarschijnlijk in het jaar 1440 gesticht, en aan de H. Geertruid toegewijd. Het is een klein, echter zeer net en fraai kerkje, in 1686 aan de Fransche Hervormden gegeven, nadat, in het vorige jaar, de trotschheid en wraakzucht van Lodewijk XIV het edikt van Nantes, door Hendrik IV, in 1598, gemaakt, zoo schandelijk verbraken, en daardoor duizenden zijner weldenkende en voor Frankrijk belangrijke onderdanen, ongelukkig maakten. In het jaar 1840 is in deze kerk een orgel geplaatst, dat den 29 October van dat jaar is ingewijd. De toren is in het jaar 1847 afgebroken.

De kerk der Doopsgezinden, in de *Wolweverstraat*, waartoe de grond in het jaar 1638 werd aangekocht, is een klein, doch zeer net en doelmatig gebouw, hetwelk in 1847 is vergroot en verbeterd. Deze kerk heeft noch toren noch orgel.

De kerk der Hersteld-Evangelisch-Lutherschen, in de *Koestraat*, nabij de Blijmarkt, is in het jaar 1649 gebouwd, welk jaartal nog in een van de glazen der kerk te zien is. Het is een klein, doch goed gebouw, met twee deuren. De predikstoel is bezienswaardig.

De R. K. hebben in twee statiën drie kerken, van welke er eene aan de beide statiën behoort.

De Lieve-Vrouwekerk, aan de *Ossemarkt*, werd zoo genoemd, omdat dit gesticht bij de oprigting aan de *Maagd* Maria was toegewijd; in de wandeling wordt zij de Kruiskerk geheeten, omdat zij in de gedaante van een kruis gebouwd is. De stichting klimt op tot het jaar 1395, en de plegtige inwijding van het kerkhof (thans de oude Ossenmarkt) geschiedde in het volgende jaar door Hubertus, Bisschop van Yppusen. De kerk is haren oorsprong verschuldigd aan de stichting eener groote kapel, door eenen Zwolschen burger Gerard van Spoolde, en aan eenen aflaat van honderd dagen, door

Paus Bonifacius IX, aan deze kapel geschonken. Er waren, vóór de Reformatie, in deze kerk zes vikarijen, als: die van de *Allerheiligste Maagd* Maria en St. Maria Magdalena, waarvan de bedienaar alle Woensdagen, Vrijdagen en Zondagen de altaargeheimen verrigte; die van de H. Anna, waarvan de bedienaar gehouden was alle Zondagen en Vrijdagen eene stille mis en des Woensdags eene hoogmis te doen; die van den H. Antonius, welke haren bedienaar verpligtte om des Zondags, Maandags en Donderdags eene mis te lezen; die van de *H. Maagd* Maria, waarvan de bedienaar verpligt was zijn priesterambt, door het doen van de mis, alle Zondagen en Dingsdagen te beoefenen, en alle Zaturdagen eene mis met gezang en dienst te doen, die van den H. Jacobus, waarvan de bedienaar de onbloedige offerhande des Dingsdags en Vrijdags opdragen moest en die van het *H. Kruis*. De bedienaars van eenige dier vikarijen werden door den Raad gekozen. Sedert onderscheidene jaren was er in deze kerk geen godsdienst verrigt, toen zij in 1809 aan de R. K. kwam, welke dit gebouw, dat te voren náar eene spelonk geleek, met veel moeite en kosten in eene schoone kerk hebben veranderd. Het altaar, de predikstoel, het orgel en hetgeen verder tot de openbare eeredienst behoort is hier eenvoudig, doch zeer fraai en bezienswaardig. De eerste stichting van den toren klimt op tot het jaar 1480, doch in het jaar 1487 werd hij aanmerkelijk verhoogd en tevens zes klokken, van onderscheidene grootte en zwaarte, daarin opgehangen. In 1538 werd door de Stedelijke Regering besloten, dit gebouw nog verder op te trekken. Volgens een gemaakt bestek, moest de spits 50 voeten (ongeveer 16 ell.) beneden het kruis hoog zijn, en op de vier hoeken van den omgang vier kleine torens, ieder van 20 voeten (ruim 6 ell.) hoog, geplaatst worden; maar de bouwmeester Simon Pieter, die het werk voor eene bepaalde som gelds had aangenomen, en daarvan al reeds een aanmerkelijk deel ontvangen had, vertrok in stilte uit de stad en liet het werk onvoltooid. Twee jaren later werd de verdere volmaking aangenomen door den bouwkundige Jacob van Cruis, welke ook dit werk tot genoegen der Kerkmeesters ten einde bragt, waarvoor hij nog eene premie van 25 gulden boven zijn bedongen loon ontving. De kosten voor den opbouw van den toren werden grootendeels gevonden uit de inkomsten van de Vrouwekerk, welke hierdoor aanmerkelijk schade leed. De hoogte van dit gebouw, van de grondvlakte tot aan de spits gerekend, bedroeg ongeveer 74 ell. De muren hebben eene dikte van ruim 2 ell. en eene hoogte, tot aan den omgang, van ongeveer 54 ell. De wijdte des torens, binnen zijne muren, is omstreeks 8 ell. en de omtrek van buiten nagenoeg 34 ell. In dezen toestand versierde dit gebouw meer dan twee en een halve eeuw de stad Zwolle, tot dat, op den 11 Januarij 1815, des morgens te 8 ure, een bliksemstraal de spits trof, waardoor deze in weinig tijds eene prooi der woedende vlammen werd, en de Vrouwekerk niet dan met moeite behouden bleef. Later werd deze toren van eene kap en een uurwerk voorzien.

De Roomsch-Katholijke kerk, in het *Steegje*, aan den H. Michaël toegewijd, is een in 1792 vernieuwd gebouw, zonder toren, doch met een orgel en een altaar versierd.

De Roomsch-Katholijke kerk, *onder de Bogen*, mede aan den H. Michaël toegewijd, is gestieht op een gedeelte van den grond, die eertijds tot het klooster van St. Agatha, ook wel het Ontenhuis genaamd, behoord had. Deze kerk is, in 1848, door een

geheel nieuwe en grootere, ter zelfder plaatse, vervangen, welke den 9 December van dat jaar ingezegend is. Het is een fraai en aanzienlijk gebouw, met het opschrift: *Deo Sacrum* en het beeld van den H. MICHAËL in den gevel, van een orgel en een altaar voorzien. In deze kerk zijn thans aanwezig de beenderen van THOMAS A KEMPIS, die door ARNOUD WAEYER, den eersten Pastoor van de opgeheven statie in de Spiegelsteeg, uit het klooster van St. Agnesberg, in zijne kerk overgebragt waren; wordende die beenderen aldaar bewaard in eene blaauwe kist, met verguld lofwerk versierd.

Vóór de Reformatie had men hier ook twee kapellen, als: de St. Laurenskapel, in de *Sassenstraat*, tegenover de Bethlehemsche kerk, welke, in 1459, door JOAN VAN ITTERSUM gesticht was. De tweede, welke buiten de stad stond, in de buurs. Assendorp is in eene bouwmanswoning veranderd.

Men had destijds in ZWOLLE vier mannkloosters; als: het klooster in Bethlehem, in de *Sassenstraat*, waarvan de kerk thans nog bij de Herv. in gebruik is en het reventer, na gedurende vele jaren tot eene Militaire kazerne gediend te hebben, thans de Verzameling van Naturaliën en Oudheden van de Overijsselsche Vereeniging bevat; het Arme Fraterhuis of Gregorius-konvent, in de *Praubstraat*, waarvan de gebouwen tot onderscheidene einden gediend hebben als: tot Kostschool, tot Infirmerie, tot Cholera-hospitaal, tot Kamer voor uitdeeling aan de R. K. Armen en thans gebezigd worden tot de Burger bewaarschool; het Dominikaner-klooster, in de wandeling Ten-Broere en thans de Trans geheeten, op *het Eiland*, welks kerk bij de Hervormden in gebruik en het klooster tot eene Kazerne ingerigt is, terwijl de overige gebouwen thans dienen tot woningen, en het Rijke Fraterhuis of Gregorius-konvent, in de *Praubstraat*, welks gebouwen thans mede tot andere einden gebruikt worden.

Er waren zes vrouwenkloosters, als: het klooster der Begggijnen, die naar den regel van den H. FRANCISCUS leefden, in de *Praubstraat*, op welks grond thans het Odeon staat; Cecilia-klooster, in de *Broerenstraat*, thans het Wees- en Kinderhuis; het St. Geertruida klooster, in de *Scholtensteeg*, waarvan de tegenwoordige Fransche kerk de kapel was; het Wijtenhuis, eerst *buiten de Kamperpoort*, daarna in de *Bitterstraat* gestaan hebbende, thans meest door Burgerhuizen en door de R. K. kerk onder de Bogen vervangen; het klooster Marienbosch, eerst buiten de *Sassenpoort*, later op *de Aa*, thans een Liefdegesticht van de R. K. gemeente, bediend en bewoond wordende door Zusters van Liefde, en het Agnieten-klooster, *op de Maat*, buiten de *Diezerpoort*, waarvan thans niets meer te vinden is.

De Israëlieten, welken in het jaar 1747 verlof gegeven was, om in een gehuurd huis, hetwelk te voren tot de Munt gediend had, hunne godsdienst te oefenen, besloten tien jaren daarna eene synagoge te bouwen, welke ook in het jaar 1758 tot stand kwam. De Regering schonk hun de plaats, en onderscheidene, zoo inlandsche als uitheemsche Israëlitische gemeenten, openden hunne beurzen ter bevordering van dit werk. Zij staat in de *Waterstraat*, en is een welgeordend gebouw, met een verguld Hebreeuwsch opschrift in den voorgevel, waarvan den zin is: *Toegewijd aan de godsdienst.* Hare inwendige gesteldheid is eenvoudig en deftig, en vooral het prachtige

voorhangsel, zijnde een geschenk uit de nalatenschap van twee rijke Israëlieten, de gebroeders Hartog, dat eenige duizend gulden gekost heeft, is waardig bezien te worden.

Aan de noordzijde der stad ligt het Nieuwe kerkhof, waarop ter nagedachtenis van den gevoelvollen Dichter Rhijnvis Feith, een smaakvol monument is opgerigt, bestaande uit eene grafnaald van Bremer steen, versierd met een bas-relief, den naam en het afbeeldsel des Dichters, eenig ander beeldwerk en eene urne, door eenen sluijer half overdekt. Alle deze versierselen zijn uit wit statuarisch marmer vervaardigd. Niet ver van dit staat een ander gedenkteeken van gegoten-ijzer, met het opschrift:

De stad Zwolle
aan
Mr. J. ter Pelkwijk.

Ook bestaat er nog een monument ter nagedachtenis van den verdienstelijken onderwijzer in de Christelijke godsdienst en daaraan verwante vakken van wetenschap, Jan Antonie Oostkamp, in 1846, door de dankbare herinnering zijner gewezene leerlingen en vrienden opgerigt.

Aan het hoofd der inrigtingen van weldadigheid praalt ontegenzeggelijk de voortreffelijke Armeninrigting of Stadsspinnerij en Kousenfabrijk, in de *Papenstraat*, in 1821 tot stand gekomen, en voornamelijk opgerigt ten einde, door het verschaffen van eene behoorlijke opvoeding en handenarbeid, onder de mingegoede klasse, bedelarij en werkeloosheid te weren. Zij heeft haar bestaan te danken aan een voorstel, door wijlen den verdienstelijken Stads-Secretaris Gerrit Luttenberg, aan het departement Zwolle der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, gedaan. Het gebouw der armeninrigting op den wal tusschen de Diezer- en Sassenpoorten, heeft een aangenaam uiterlijk, eene doelmatige inrigting en tot sieraad der Regentenkamer het welgelijkend portret van den edelen Mr. Jan ter Pelkwijk, een der voornaamste bevorderaars dezer stichting. Hier is de Bewaarschool voor de behoeftigen door Ter Pelkwijk, in 1829 opgerigt, de eerste en eene geruimen tijd de eenige der Noordelijke Nederlanden. Aandoenlijk schoon is het gezigt der blozende kinderen, die reeds vroegtijdig, op de zich onderling afwisselende leer- en werkscholen, aan leering en werkzaamheid gewend, tot bekwame ambachtslieden of welonderrigte huismoeders worden opgeleid. De onderstand aan lieden in de kracht hunner jaren wordt zoo veel mogelijk alleen verleend, in vergelding van hetgeen zij door handenarbeid verdiend hebben.

Het Huis der weezen, in de *Broerenstraat*, op den hoek der *Bitterstraat*, in de gebouwen van het voorm. Ceciliaklooster, was eerst een Kinderhuis, waarin echte kinderen van gestorvene ingezetenen die het burgerregt niet bezaten, indien zij uit der ouderen nalatenschap geen onderhoud vinden konden, mits beneden de twaalf jaren oud zijnde, werden opgenomen en verpleegd. Het werd ook wel het Huis der vreemde weezen, en mede het Holdehuis genaamd. Een gedeelte van het gebouw was vroeger ook tot een dolhuis ingerigt. In het jaar 1795 werd dit Kinderhuis echter met het voormalige Burgerweeshuis vereenigd. Dit gebouw, hetwelk zeer ruim en groot is, bevat ruim 60 weeskinderen, als ongeveer 30 jongens en ruim 30 meisjes, van de Hervormde godsdienst, welke daarin doelmatig opgevoed en onderwezen worden.

Het voorm. Burgerweeshuis, op de *Aa*, in de gebouwen van het voorm. klooster Marienbosch, waarin nagelatene kinderen van burgers, die nog niet den ouderdom van twaalf jaren bereikt hadden, werden opgenomen, is, nadat het in 1795 met het Huis der Vreemde weezen vereenigd was, gebruikt tot eene Kaserne, naderhand tot eene Branderij en dient thans tot Liefdegesticht der R. K. gemeente.

Het Roomsch-Katholijke Weeshuis, in de *Goudsteeg*, in het jaar 1810 opgerigt, is een gedeelte van het oude Fraterhuis, hetwelk vroeger tot eene Anatomie-, Ontleed- of Snijkamer gebruikt werd. De kinderen, ten getale van 10 jongens en 11 meisjes, in dit gesticht opgenomen, ontvangen hier insgelijks eene godsdienstige en burgerlijke opvoeding, ten einde eenmaal als nuttige leden in de maatschappij te kunnen verschijnen.

In het Vrouwenhuis, aan de *Groote-Aa*, op het einde der *Korte-Voorstraat*, door Mejufvrouw A. Greven in het jaar 1702 gesticht, wonen nog 12 bejaarde vrouwen, onder het opzigt van eene Gouvernante. Zij genieten daar, behalve een vrij kamertje, nog eenige maandelijksche toelagen.

Vroeger had men te Zwolle ook nog het St. Christoffels-Mannenhuis, door zekeren schilder Joan van de Minnesste gesticht, doch dit is gesloopt.

Het Binnen-Gasthuis, in de *Diezerstraat*, dat oudtijds den naam droeg van Gasthuis van den H. Geest der vertroosting, werd in het jaar 1302 opgerigt en de kapel in 1308 ingewijd. In deze kapel, waar vóór de Reformatie dagelijks twee missen moesten gelezen worden, werden door de godvruchtige milddadigheid der oude burgers drie vikarijen gesticht, welke laatste den naam van St. Barbara's vikarij voerde. Dit Gasthuis dient tegenwoordig tot woning voor verarmde burgers, zijnde het een schoon, welingerigt en in alle opzigten bezienswaardig gebouw.

Het Buiten-Gasthuis, aan het einde der voorstad, buiten de *Kamper-poort*, eertijds Ten H. Cruce geheeten, werd in het jaar 1377 opgerigt tot een Leprozenhuis of Gasthuis voor Melaat-en, en met andere besmettelijke ziekten bezochten. In de kapel, die in het jaar 1379 ter beoefening van de goddelijke diensten plegtiger wijze ingewijd is, was eene vikarij gesticht en met inkomsten voorzien, wiens bedienaar door de Opzigters verkozen werd, en gehouden was alle Zondagen, Feestdagen, Woensdagen en Vrijdagen eene mis te lezen. Deze kapel is in December 1703 bij eenen storm ingestort, daarna tot op eene manslengte afgebroken, en dient tot eene begraafplaats voor de menschen, die in het huis of in de voorstad sterven. Het gesticht is later veranderd in eene inrigting welke dezelfde bestemming heeft als het Binnen-Gasthuis.

Het Ziekenhuis, in de *Nieuwstraat*, is een eenvoudig, doch doelmatig gebouw, dienende tot verpleging van kranken van beiderlei kunnen, behoorende tot den behoeftigen stand in de Hervormde gemeente.

Verdere liefdadige inrigtingen te Zwolle zijn: de Vilsterenshuizen, eene soort van hofje, in de *Bloemendaalstraat*, in het jaar 1468 door Herman van Vilsteren gesticht, in hetwelk aan zes vrouwen en vier mannen woning en onderstand verleend worden; de Emanuëlshuizen, mede een hofje, in de *Praubstraat*, in het zelfde jaar door Emanuël Twenhuizen gesticht, voor twaalf R. K.

personen, aan welken vrije woning en onderstand verleend wordt; de Herinkhuizen in het jaar 1792 gesticht door Anna van den Laan, Wed. van Jan Christiaan Hemme, tot het verleenen van vrije woning mitsgaders geldelijks toelage aan zes oude en behoeftige weduwen, lidmaten van de Hervormde en Lutersche gemeenten; het Haerselttenshuis waarin vier bejaarde vrouwen huisvesting en onderstand genieten; een Godshuisje, in de *Papenstraat*, in een gedeelte van het oude Beggijnenkonvent, waarin aan 9 ongehuwde vrouwen van de Hervormde godsdienst vrije woning verleend wordt; eene Spaarbank, in het jaar 1818 door het bloeijend Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* opgerigt; eene Bank van leening, in de *Praubstraat*; eene Maatschappij van Weldadige weldadigheid, opgerigt in het jaar 1829, waarvan H.M. de koningin Weduwe Beschermster is; gevende jaarlijks eene gratificatie van twee honderd gulden; eene Afdeeling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, met ruim 50 leden; eene Afdeeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, met ruim 50 leden; eene Afdeeling van het Nederlandsch Traktaatgenootschap, met 40 leden; eene Afdeeling van de Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterken drank waarbij eene spaarkas voor de leden der vereeniging, eene Vrouwen-vereeniging tot bevordering van werkzaamheid en welstand onder de geringere volksklasse in het jaar 1844 opgerigt, met 11 leden; eene Afdeeling van het genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen, met ongeveer 70 leden en 46 leden in de correspondentschappen in het arrondissement Zwolle, eene hulpbank of vereeniging tot het verleenen van geldelijke voorschotten opgerigt in 1849; eene Algemeene Spaarkas voor handwerkslieden en arbeiders, opgerigt in 1849; eene Vrouwen-vereeniging tot het bezoeken van vrouwelijke gevangenen, door Elisabeth Fry, hier bij haar verblijf in het jaar 18.. ingesteld, en 13 Zieken- en Begrafenisbussen.

Onder de wetenschappelijke inrigtingen behoort vooreerst de bloeijende Latijnsche school. Deze school, in het jaar 1380 of daaromtrent aan het Groote kerkhof gesticht, was in het laatst der veertiende eeuw reeds tot groote vermaardheid gestegen, en behield die niet minder in de volgende, wanneer Paus Adriaan IV daar onder anderen de beginselen zijner kundigheden verzamelde. De broeders van het Gemeene Leven, die het rijke Fraterhuis, mede in het laatst der veertiende eeuw gesticht, bewoonden, en door de aangebragte schatten van eenige edellieden, welke zich onder hen begaven, tot groot vermogen geraakt waren, stichtten, omstreeks honderd jaren daarna, een voortreffelijk gebouw voor studenten, hetwelk ook geenen geringen toevloed kreeg. Dan de verandering der tijden bragt dit alles, even als eene menigte van soortgelijke stichtingen elders, geheel in verval, inzonderheid toen door de vernietiging der kloosters, het getal der leerlingen verminderde. Het oude schoolgebouw dient thans tot Militaire-Magazijn van kleeding; doch in 1819 is de Latijnsche school overgebragt in een gebouw in de *Lombardsteeg*, waar thans door eenen Rector, eenen Conrector, eenen Preceptor en eenen Lector in de Wiskunde onderwijs gegeven wordt aan 20 tot 30 leerlingen. Aan de Werk- of Industrieschool wordt door 10 Leermeesters aan 980 leerlingen onderwijs gegeven; de Stads-Teekenschool

elt 4 Onderwijzers en 140 leerlingen; de Stads-Burgerschool en de Stads-Armenschool ruim 460 leerlingen; de Kostschool voor jongens ruim 80 leerlingen; de Kostschool voor meisjes ruim 40 leerlingen; de overige Partikuliere scholen ruim 1900 leerlingen en de Bewaarschool voor kinderen uit den Burgerstand ruim 80 leerlingen.

Verder heeft men er nog een Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, den 2 Maart 1816 opgerigt, met 230 Leden; de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van provinciale welvaart, met 270 leden; twee Letterkundige genootschappen, het eene onder de spreuk: *Eendragt met magt*, opgerigt in 1835, met 12 leden; het andere, onder de spreuk: *Tot Nut en Genoegen*, opgerigt in 1845, met 15 leden; eene Liedertafel: *Cecilia*, eene Algemeene Boekerij, in de *Bitterstraat*, welke belangrijke en zeldzame werken voor de aardrijkskunde en geschiedenis van Overijssel bevat; een in 1846 geopend Kabinet van Natuurlijke Historie, in de *Sassenstraat*, en het in 1839 gebouwde, ook uitwendig smaakvolle Odeon, op de *Blijmarkt*, met eene concertzaal en schouwburg, de laatste lang 19,50, breed 12 en hoog 10 ellen, met een tooneel dat 12 ellen lang, even zoo breed en 9 ellen hoog is.

Tot bevordering van het gezellig verkeer zijn te Zwolle twee Societeiten, beide in het bezit van fraaije gebouwen, zijnde de Heeren-Societeit, in de *Koestraat*, en de Harmonie, op de *Grootemarkt*. Ook is hier een merkwaardig badhuis van Dr. Schaupman.

Zwolle is de geboorteplaats van de Godgeleerden: Lubbert Berner, een van de eerste lichten der vergadering van de H.H. Hieronymus en Gregorius te Deventer, † 25 Augustus 1398; Georgius Aportanus, die als eerste Hervormden Predikant te Embden gestaan heeft, † in 1530, en Christianus Carolus Hendricus van der Aa, geb. 25 Augustus 1718, † in den nacht tusschen 22 en 23 September 1793, als Predikant bij de Evangelisch Luthersche gemeente te Haarlem en Secretaris van de Maatschappij van Wetenschappen aldaar.

Van de Regtsgeleerden: Aarnout van Hemsolte, die in 1585 *Adversaria* of *Aanteekeningen over de Burgerlijke en strafwaardige daden* in het licht zond; Cyprianus aa Oosterhyn, die zich, zoo door zijne werken als door zijne geschillen met Salmasius heeft bekend gemaakt, en Hoogleeraar in de Regten te Utrecht was; François Sonsbeek, die geschreven heeft *Commentarii ad usus feudalis* of *Aanteekeningen over de Leenplegtigheden*; Paulus Buis, meer bekend onder den naam van Busius, † 25 September 1617, als Hoogleeraar in de Regten te Franeker; Mr. Meinard Tydeman, die tevens een geleerd Letter- en Oudheidkundige was, geb. 20 Maart 1741, † 1 Februarij 1825, na eerst Hoogleeraar in de Regten, zoo te Utrecht als te Harderwijk, daarna Griffier van de Staten van Overijssel en eindelijk Hoogleeraar in de faculteit der Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren aan de Hoogeschool te Leyden te zijn geweest, en Mr. Hendrikus Octavius Feith, die tevens een zeer ervaren Geschied- en Oudheidkundige was, geb. 19 November 1780, † 27 Maart 1849, als Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof en Archivarius der provincie Groningen.

Van de Staatsmannen: Willem Quiysen, geb. 31 Mei 1754, † 11 Augustus 1817, als Lid van den Staatsraad van den Koning der Nederlanden, en Wybo Fijnje, geb. 24 Januarij 1753, † 2 October

1809, na tot in 1798 Lid van het Uitvoerende Bewind der Bataafsche Republiek te zijn geweest.

Van den Staatshuishoudkundige GERRIT LUTTENBERG, geb. 21 Maart 1792, † 12 Maart 1847, als Secretaris der stad Zwolle, die, onder anderen werken, heeft in het licht gezonden: *het Register der wetten en besluiten* en eene *Proeve van onderzoek, omtrent den toestand en de middelen tot verbetering van het armwezen.*

Van de Geneeskundigen: EVERT JAN THOMASSEN à THUESSINK, in geb. in 1762, † 3 Junij 1832, na van 1794 tot 1831 Hoogleeraar de Geneeskunde aan de Hoogeschool te Groningen te zijn geweest, en CHRISTIANUS JOHANNES NIEUWENHUIS, geb. in 1775, † 8 September 1837.

Van den Wiskundige H. J. NUIS.

Van den Geschiedkundige JOHANNES COCCIUS, eigenlijk JAN KOK, † 25 Augustus 1678, als Hoogleeraar in de Historien en Welsprekendheid aan de Hoogeschool te Leyden.

Van de Nederduitsche Dichters: ARNOLD MOONEN, die tevens een sierlijk Prozaschrijver en welsprekend Kanselredenaar was; geb. in 1644, † in 1711, als Predikant te Deventer, en Mr. RHIJNVIS FEITH, geb. 7 Februarij 1753, † 8 Februarij 1824.

Van de Letterkundigen: JAN CELÉ, uit de veertiende eeuw, en HERMAN TORRENTINUS, uit de zestiende eeuw.

Van de Opvoedkundigen: COENRAAD WERTZ, geb. 18 Mei 1738, † 28 Januarij 1815, en JAN ANTONI OOSTKAMP, geb. in 1778, † 1 Maart 1845.

Van de Schilders: GERARD TERBURG, geb. in 1608, † in 1681; ROELOF KOETS, geb. 16 Januarij 1655, † 28 Junij 1725; JAN BORCHART VOET, geb. in 1670, † in 1745; HERMANNUS WOLTERS, geb. 9 Januarij 1682, † in 1742; ANTOINE DANIEL PRUD'HOMME, geb. 9 April 1745; C. F. FRANCK, geb. in Mei 1758, † in 1816; DIRK JAN VAN DER LAEN, geb. 16 April 1759, † 26 Februarij 1829, als Griffier van het Vredegeregt in zijne geboorteplaats; GERRLAG GRIJPMOED, geb. in 19 Maart 1760, † in Augustus 1788.

Ook zagen hier het eerste levenslicht de Schilderessen: GESINA TERBURG, uit de zeventiende eeuw, en PETRONELLA VAN WOENSEL, geb. 11 Mei 1785, † 12 December 1839.

De bloei van ZWOLLE werd, in het begin der veertiende eeuw, voor eenigen tijd gestremd door eene deerlijke ramp. Onderscheidene naijverige heerschappen, onder welke men de Heeren VAN VOORST met name genoemd vindt, den toenemenden luister der stad met een nijdig oog aanschouwende, lieten zich, door den boozen geest der wangunst, zoo ver vervoeren, dat zij, in 1324, in den nacht vóór den feestdag van St. Margariet, de stad in brand staken; die van wege de houten huizen met riet gedekt, hoedanig tot nog toe de meeste huizen waren, zoo spoedig voortging, en met zulk een alvernielend geweld, dat, na alle de gebouwen geene andere dan het kerkje van Bethlehem en negen, anderen zeggen vijf, huizen behouden bleven. De gedachtenis van dien brand is in het volgende tweëregelig tijdvers bewaard:

POST M, POST TRIA C, POST X DUO, QUATUOR I QUE
NOX MARGAR TOLLIS IGNI TU CONCITA ZUOLLIS.

(d. i. Na M, driemaal C, na tweemaal X en viermaal I, hebt gij o ZWOLLE in den nacht het aangestookte vuur doorgestaan).
Deze ramp diende echter, om haar met meer luister te doen verrijzen, wordende zij toen niet alleen vergroot, maar ook met nieuw

muren en torens omringd en dus voor dergelijke aanvallen beter beveiligd. Zij ondervond die veiligheid in den krijg, welke Jan van Arkel, de zeven en veertigste Bisschop van Utrecht, met behulp der drie steden, in 1361, voerde tegen Heer Zweder van Voorst. Deze, des nachts op Zwolle aangetogen zijnde, gelukte het alleen eene der voorsteden te vernielen. Dien ramp wilden de Zwollenaars niet ongewroken laten. Na het afbranden der voorstad deden de belegeraars eenen valschen aftogt. Thans, wanende de kans schoon te zien, vervolgden hen de stedelingen, doch vielen ongelukkig in eene hinderlaag. Een goed getal der uitgetrokkenen lieten er het leven. Zeventig der rijkste burgers vielen in handen der vijanden en werden gevankelijk weggevoerd. De stedelingen intusschen hadden het geluk, bij het terug trekken, Heer Zweder in handen te krijgen en met zich binnen de stad te voeren. Op de tijding hiervan sloeg de Bisschop ijlings het beleg voor den stins te Voorst, doch moest de onderneming eerlang opgeven, zoo wel doordien de buitengemeen versterkte vesting slecht te genaken, als omdat het jaargetijde te ver verloopen was. In het laatst van Julij 1362 rukte de Kerkvoogd op nieuw, met eene aanzienlijke krijgsmagt voor het slot, in welks voorburg eerlang door stormrammen en blijden eene bres werd geschoten. Toen de voorburg veroverd was, volgde, na verloop van eenigen tijd, en na eene dappere verdediging, de overgave van het slot zelf, welke, bij verdrag, den 10 November 1362 plaats greep. Bij deze gelegenheid hadden de bisschoppelijken gebruik gemaakt van werktuigen, die allerlei onreinheid in het slot wierpen, ten einde de belegerden, door den ondragelijken stank, te benaauwen en het water onbruikbaar te maken.

De gelukkige uitslag dezer onderneming bemoedigde de Zwollenaars, om zich van den overlast van andere plundernesten op gelijke wijze te ontslaan. Te dien einde vereenigden zich die van Zwolle en Deventer, (want de Kampenaars, hoewel insgelijks aangezocht, weigerden hunne deelneming) en sloten, in het jaar 1383, een verbond met Floris van Wevelinkhoven, den vijftigsten Bisschop van Utrecht. Met vereende krachten sloegen zij het beleg om het Huis-te-Eerde, hetwelk, ofschoon door velen voor onwinbaar gehouden, genoodzaakt, was na verloop van vijf weken, zich over te geven. Gaarne zou men ook de steenen van dit kasteel tot een nuttig gebruik naar elders gevoerd hebben, maar het was zoo vast en sterk gesticht, dat men geen kans zag, om het af te breken en te slechten, dan met eene moeite, die de kosten niet kon goedmaken. Men stak er alzoo den brand in, welke, naar men verhaald vindt, veertien dagen duurde. De gelukkige uitslag van den aangevangen oorlog, deed die van Kampen berouw hebben over hunne weigering van deelneming, weshalve zij zich bij den Bisschop en de twee overige steden voegden. Thans breidden de bondgenooten hunne belegeringen en veroveringen verder uit; nog in den zomer van het zelfde jaar veroverden zij de Zallandsche huizen, Azoelen, Laar, Schulemburg (toen Ter-Molen genaamd) en den Graner. Alle deze sterkten en kasteelen werden tot den grond toe verwoest.

Naauw verbonden waren nu de drie Overijsselsche steden. Eenige stoornis ontstond in die eensgezindheid, door een geschil, hetwelk eerlang uitbrak, over de plaats, alwaar de dusgenaamde Klaringen gehouden, dat wil zeggen de Provinciale bank van beroep behoorde gespannen

te worden. Deventer hield staande, daartoe een uitsluitend voorregt te bezitten; die van ZWOLLE daarentegen, gelijk ook de Kampenaars, beweerden, dat de Bisschoppen van Utrecht, sedert onheugelijke tijden, in dit opzigt naar goedvinden of naar vereisch van omstandigheden eene plaats vervuld hadden: weshalve zij het als wederregtelijk, immers strijdig met de oude gewoonte, aanzagen, dat eene bijzondere stad zich daartoe uitsluitend zou geregtigd achten. Het geschil werd voor den Kerkvoogd gebragt. In gevolge van den eed, waarbij de Schepenen van Deventer hun voorgewend regt bekrachtigden, deed FLORIS VAN WEVELIKHOVEN, de vijftigste Bisschop van Utrecht, in het jaar 1383, eene uitspraak ten voordeele van gemelde stad. Verbittering der twee andere steden was hiervan het gevolg. De Zwollenaars sloten, na verloop van eenigen tijd, met die van Kampen twee afzonderlijke verbonden, bij welke zij over en weder elkander beloofden, niet slechts hunne wederzijdsche voorregten te zullen handhaven, maar in het bijzonder de vonnissen, op de klaringe te Deventer, ten nadeele hunner burgers uitgesproken, met al hunne magt te zullen tegen te gaan; met bijvoeging nogtans dien wederstand niet te zullen oefenen, indien de Bisschop plegtig beloofde, dat na verloop van een half jaar te Kampen, en even zoo veel tijds daarna te ZWOLLE, insgelijks klaringe zoude worden gehouden. De kloekmoedigheid, waarmede die van ZWOLLE en Kampen op hun genomen besluit aandrongen, bragt inderdaad den Kerkvoogd aan het wankelen, en deed hem kort daarna zijne uitspraak intrekken, doch slechts voor eenen korten tijd, want die van Deventer, nog in het zelfde jaar, den Bisschop niet slechts op nieuw in hunne belangen overhaalden, maar het bovengemelde voorregt nog nader deden bekrachtigen. De stad ZWOLLE vond zich, even als Kampen, na vergeefsche pogingen te hebben aangewend, in het jaar 1392, genoodzaakt, het betwistte voorregt, bij bezegelde brieven, aan hare mededingster toe te kennen.

In het jaar 1399 was er eenige opschudding onder de inwoners van ZWOLLE, veroorzaakt door het bedrog van twee of drie slimme gasten, die hun valsche aflaten voor pausselijke hadden verkocht: een bedrog, waarover zij des te meer verstoord waren, omdat het de godsdienst betrof, waarvan de aanranding hun zeer ter harte ging. De geestelijkheid stelde echter alle behoedmiddelen in het werk, om deze heiligschennis tegen te gaan, te meer, daar het wel gelukken van zulk een snood bedrijf de ergste gevolgen kon hebben.

Met het afloopen der veertiende eeuw waren hier eenige gilden opgerigt, hoedanige uitsluitende genootschappen men toen voor den bloei van bijna alle handwerken en neringen noodzakelijk keurde. Dezen, zich onderling verbonden hebbende, begonnen voor te wenden, dat zij, in het maken van nieuwe wetten, het invoeren van nieuwe belastingen en andere dergelijke zaken, zoo wel als de gesworen Gemeente, door den Raad behoorden gekend te worden. Of een verkeerd bestuur der gemeene zaak hiertoe aanleiding gegeven hebbe, dan of men het alleen aan ettelijke roervinken wijten moet, die, naar verandering en invloed hakende, de gemeente opruiden, valt moeijelijk te bepalen. Dit weten wij, dat niet weinigen uit de deftigste burgerij de lijn der gilden trokken, en dat de gisting der gemoederen zoo algemeen werd, dat de geheele stad verdeeld en alles in verwarring raakte. Men trof wel eene zekere overeenkomst, welke scheen te beloven, dat alles zonder dadelijkheden zou vereffend worden; en een brief van dezen tijd, waarbij de gilden, zoo wel als

de Raad en Gemeente, hunne toestemming tot het verkoopen van eenen akker verleenden, toont, dat de Regering had toegegeven. Doch deze schijnbare rust was van korten duur, want de misnoegden, welligt hierdoor stouter geworden, bestonden openlijk de keuren, van het raadhuis afgekondigd, voor nietig te verklaren, zoo dikwerf deze hun mishaagden. In dezen toestand zocht de Regering, beducht voor eenen volkomen opstand, hulp bij den Bisschop, bij de Ridderschap en bij de twee andere groote steden, en men besloot, om heimelijk krijgsvolk in de stad te brengen, ten einde de oproerigen te straffen. De Kerkvoogd zond eenige manschap, die, in St Lucia-nacht, door bestelling van den Raad, heimelijk in de stad werd gelaten, met bevel, om zich naar de Grootemarkt te begeven als de klok honderd zou geslagen hebben, hetwelk kort na middernacht geschiedde. De feestdag van St Lucia namelijk was de tijd, op welken, van ouds, de keur der Gemeenslieden plagt te geschieden, waarna de avond en een gedeelte van den nacht aan de vrolijkheid gewijd was. De Gildemeesters, zich insgelijks in hun gildehuis vermakende, bevonden zich, na middernacht, nog bij elkander. Onverwacht werden zij van de gewapende manschap overvallen en vervolgens naar de markt gebragt, alwaar, bij voorraad, eenige Scherpregters en Biechtvaders waren bijeen gekomen. Sommige Gildemeesters, die vroeger gescheiden waren, nevens eenige andere roervinken onder de gemeente, werden van hunne bedden geligt en naar de zelfde plaats gebragt. Hier nam men hun de biecht af, waartoe echter velen, door den staat van beschonkenheid, waarin zij zich bevonden, niet geschikt waren, en leiden vervolgens de meesten het hoofd voor de voeten. Sommigen werden echter tot het doen van oirphede (1) en tot ballingschap verwezen. Het getal der onthalsden wordt op 103 begroot. Hunne lijken werden in het portaal der St. Michielskerk in een groot gat begraven. Deze gestrengheid baarde geen geringe verslagenheid; ook verzuimde de Wethouderschap, zoo wel als de Kerkvoogd, niets van hetgeen strekken kon, om verdere oproerigheid te dempen, dan met dit alles was men nog verre van zich volkomen gerust te kunnen stellen. De ballingen en uitgewekenen, zich tot den Paus vervoegd hebbende, verwierven eene bulle, waarbij de Bisschop van Munster gemagtigd werd de geschillen te onderzoeken en te beslissen; doch hieruit weinig nut voorziende, poogden zij, met behulp van ettelijken van hunnen aanhang van binnen, een en andermaal de stad te overrompelen, hetwelk, ofschoon telkens mislukkende, echter niet naliet de ingezetenen in onophoudelijke vrees en onderling wantrouwen te doen verkeeren. Eindelijk traden de Bisschoppen van Munster en Utrecht, benevens de Edelen en de andere steden van Overijssel, tusschen beiden en bewerkten een verdrag, waarbij van den kant der vlugtelingen vergiffenis, van dien van Raad en Gemeente ophouding van alle pogingen om stads oude regeringsvorm te veranderen, bedongen werd.

In het laatst van 1417 sloot de stad Zwolle, nevens de twee overige Overijsselsche steden, een verbond met Frederik van Blankenheim, den een en vijftigsten Bisschop van Utrecht, tegen zekeren Everwijn van Guterswijk, naderhand Graaf *van Bentheim*. Uit zijn kasteel Nijenhuis deed hij, van tijd tot tijd, uitvallen aan het hoofd van gewapend volk; viel bij Ootmarsum in het landschap Twenthe, en rigtte

(1 *Oirphede* of *Oorvede* was eene openbare verklaring dat men van den vede (d. i. vijandschap) afstand deed en verzoend was.

aldaar, met rooven, branden en andere geweldddadigheden, groote verwoestingen aan. Gesterkt met de hulp der drie steden, sloeg de Bisschop, in de lente des volgenden jaars, het beleg om het gemelde slot, doch kon het niet. dan na verloop van eenige weken, meester worden. Bij de verovering werd bedongen, dat het slot, benevens de stad Nijenhuis en het kerspel Ulzen, voor 8300 Rhijnsche gulden (11,620 guld.) aan den Bisschop zoude verpand blijven, gedurende den tijd van vijf jaren; na verloop van welke de voorgaande eigenaar dit alles zou ter leen ontvangen.

De uitgebarsten oorlog tusschen Overijssel en Gelderland tegen Holland, deed de Zwollenaars, in 1420, in vereeniging met de Kampenaars, eene geduchte vloot uitrusten; eene menigte van snelzeilende Zwolsche schepen, roeibassen geheeten, vertoonden zich op de Zuiderzee, van waar zij de Hollanders verjaagden, de Eems opzeilden en de stad Utrecht van levensmiddelen voorzagen. Vervolgens stevenden zij langs de Hollandsche kusten; vernielden eene menigte steden, vlekken en dorpen, plunderden het eiland Marken en verbrandden de aldaar zijnde woningen. Dit laatste bedrijf kostte hun echter veel volk en schepen.

In het jaar 1448 was de stad in eenen hevigen twist vervallen met Heer Johan van Buckhorst, over het zoogenaamde Koterveer, ook wel het *Groote veer* genoemd, daar de stad slechts de eene helft van het regt tot deze overvaart behoorde, terwijl de andere helft het eigendom van den' Heer van Buckhorst was. Toen nu deze Heer twee Zwollenaren had gevangen genomen en weigerde los te laten, nam de Raad en de Gezworen Gemeente dit zoo zeer ter harte, dat zij niet alleen hem en de zijnen hun regtsgebied, maar ook hunne ingezetenen alle gemeenschap met hem ontzeiden, doch in het jaar 1464 was deze twist, ten voordeele van Zwolle, geëindigd, dewijl de stad de andere helft van dit veer van den Heer Joan van Colne, sedert in het regt des Heeren van Buckhorst getreden, kocht, en dus het geheele veer sedert dien tijd een eigendom van de stad was, bewaard zij tot nu toe, hoewel niet altijd vreedzaam, echter wettig bezeten heeft.

De gift der St. Michielskerk aan het kapittel van Deventer, zoo als wij vroeger gezien hebben, reeds in het midden der elfde eeuw voorgevallen, was eene bron van telkens opwellende geschillen. In het jaar 1399 was er een door den toenmaligen Bisschop bijgelegd. Rudolf van Diepholt, de drie en vijftigste Bisschop van Utrecht, beslişte in 1440, of misschien liever in 1438, een ander. In 1446 ontstond er wederom een misverstand tusschen dat kapittel en den Zwolschen Raad, welke zich doorgaans, gelijk het schijnt, onderling met geene goede oogen aanzagen: en deze wangunst gaf volop aanleiding tot den twist, die vier jaren later voorviel, over de vierbank voor welke de Kanunniken, met Reinold van der Busscue, moeten pleiten.

Toen Rudolf zich op het einde van zijn bestuur en leven, tegen den zin van 's Lands Staten, gewikkeld had in den oorlog, die over de verkiezing van eenen Kerkvoogd, tusschen die van Munster en den Graaf van Bentheim gevoerd werd, verbonden zich de drie steden, om hem daaromtrent op geenerlei wijze behulpzaam te zijn. Echter werd aan die van Zwolle, welke met den Graaf een verbond van onderlinge bescherming gesloten hadden, veroorloofd hunne beloften gestand te doen. Of dit geschied zij, is ons evenmin gebleken, als de groote

en het einde van de onmin, die eenige jaren later tusschen deze stad en Amersfoort ontstond.

Omtrent dit tijdperk was de toevloed van leerlingen naar de stadsschool nog zeer menigvuldig; dan daar deze, als klerken aangemerkt, onder het onmiddellijk regtsgebied des Bisschops stonden, had dit die uitwerking, welke alle afzonderlijke regtbanken, die een gedeelte van de inwoners eener stad der gehoorzaamheid aan de Regering onttrekken, noodwendig voortbrengen moeten, kleinachting voor eene Regering, wier magt zich over hen niet uitstrekte, verachting voor de burgerij aan die regering onderworpen, gepaard met de losbandigheid der jeugd, door den aard en afstand hunner regtbank nog des te koener, veroorzaakten een ongebonden leven en baldadig gedrag, en de natuurlijke jaloezij der ingezetenen, voor wie het moeijelijk viel te klagen, hoe gereedelijk zij ook zelven beklaagd konden worden, hierdoor ontstoken zijnde, bragt wederkeerige nijd telkens krakeel, en eindelijk vechterijen voort. Bisschop RUDOLF had wel aan den Oppervoogd der school eenen zekeren regtsdwang verleend, met magt, om ook des noods den wereldlijken arm ter hulpe te roepen, maar dit baatte luttel, en het kwaad was thans tot die hoogte gestegen, dat DAVID VAN BOURGONDIË, de vijf en vijftigste Bisschop van Utrecht, den Raad toestond de Scholieren, welke men des nachts op misdrijf betrapte, op te ligten en tot den morgen te bewaren; doch dan moesten zij tot straf, of aan den Schoolvoogd overgeleverd, of naar 's Bisschops slot te Vollenhove worden verzonden, door welken maatregel dan ook de onrust allengs ophield.

Sedert eenigen tijd had men met Amsterdam in geschil gelegen over de tollen. De Amsterdammers moesten hier tol geven van de goederen, welke zij ter markt bragten; waartegen den Zwollenaren daar ter stede van de waren, welke zij derwaarts voerden, accijns werd afgevorderd. Doch in 1469 kwam men overeen, dat deze belastingen wederzijds zouden ophouden, alleen met deze uitzondering, dat die van ZWOLLE goederen, welke aan de maat onderworpen waren, te Amsterdam verkoopende, daarvan zoo veel betalen zouden als de Amsterdammers zelven. Met Elburg trof men, in 1471, eene dergelijke overeenkomst, zoo dat de ingezetenen der beide steden, tot opzeggens toe, wederzijds van het weggeld werden bevrijd.

WILLEM VAN BUCKHORST had, te gelijk met de goederen, de vijandschap van Heer JAN tegen de stad overgeërfd, en ook eenen harer burgers op zijn slot in boeijen geworpen; maar in 1475 gaf hij den Raad de geëischte voldoening, en daardoor werd de vriendschap weder hersteld.

In 1480 was de Regering der stad er op bedacht, om de stads scheepvaart ook op den IJsel uit te breiden, en begon eene waterleiding, welke voor meer dan honderd jaren van daar tot aan die rivier gegraven was, uit te diepen en hiertoe geschikt te maken. Dan die van Kampen, voor wier handel en tollen uit deze onderneming geen kleine afbreuk te wachten stond, beweerden dat zulks ongeoorloofd was. Eerlang trok Deventer, de zelfde belangen hebbende, met Kampen de zelfde lijn, en de beide steden stelden alle pogingen in het werk, om den begonnen arbeid te doen staken. Na veel stribbelens bragt men de zaak, met onderling goedvinden, aan den Kerkvoogd en den Raad der stad Utrecht, welke, ofschoon ZWOLLE zich, tot staving van haar regt op oude verdragen, ten tijde van JAN VAN ARKEL, den zeven en veertigsten Bisschop, ingegaan, beriep,

ten nadeele van deze stad uitspraak deden, waarin men voor het tegenwoordige bernstte.

Wij hebben hiervoor (bl. 448) gewag gemaakt van de vijandschap, welke in het jaar 1464 tusschen WOLTER VAN KEPPEL en WOLF VAN ITTERSUM bestond, en gezien hoe die van ZWOLLE den laatstgenoemden gevangen hielden, om hem voor den overmoed van den anderen te beveiligen. Deze gevangenschap eindigde omtrent dezen tijd met WOLTERS leven; maar de haat tegen WOLF en diens beschermers, de Zwollenaren, ging van hem over op zijne zonen, welke, door eenen aanhang van andere Gelderschen gestijfd, geene gewelddadigheden onbeproefd lieten, om de ingezetenen van ZWOLLE te kwellen. Dit liep zelfs zoo ver, dat de Raad eene aanzienlijke belooning uitloofde aan hen, die de beide broeders, levend of dood, in zijne handen zouden brengen. Ook nam men, door het innemen van het huis Rechteren, wraak op de Heeren van dien naam, welke, aan WOLTER vermaagschapt, hem gehuisvest en dus de vijandelijkheden bevorderd hadden. En dit was een middel tot herstel van de rust. FREDERIK VAN ITTERSEN, benevens zijnen broeder, het hoofd in den schoot gelegd hebbende, geraakte wederom in het bezit van zijn kasteel, onder belofte, dat aan de vijanden van ZWOLLE daar nimmer huisvesting zou vergund worden, en dat de stad, in oorlog zijnde, het kasteel ten allen tijde, met haar volk zoude mogen bezetten.

In het jaar 1496 kwamen er keizerlijke gemagtigden te Zwolle, waar de Afgevaardigden van de vier hoofdsteden van het Bovensticht vergaderd waren. Zij gaven hunne geloofsbrieven over aan deze vergadering, waarin de Roomsch-Koning de zaken, tusschen hem en den Koning van Frankrijk voorgevallen, verhaalde, en vertoonde hoeveel gelds hij voor den welstand en bescherming van het Roomsche rijk verspild had, eindigende met een verzoek, dat de vier rijkssteden van het Bovensticht hem 3000 goudguldens (4500 guld.) tot bestuur des rijks, waarvan zij nu leden geworden waren, wilden vergunnen. Dit verzoek werd toegestaan, de verzochte penningen toegeteld en de steden door de Gezanten van wege den Roomsch-Koning bedankt.

In het begin der zestiende eeuw ontstond er een hoogloopend misverstand met Kampen. De Bisschoppen van Utrecht hadden van ouds eenen tol te Kampen gehad, die reeds voor lang aan de stad verkocht was, en sedert door haar geheven werd. Daar het Zwartewater sedert eenige jaren, door het ontvangen van een grooten overvloed van water uit de naaste veenen, zoo wijd en diep geworden was, dat het matige schepen voeren kon, hadden de kooplieden, van toen af, om den Kampertol te ontgaan, hunne waren over ZWOLLE naar en uit de Zuiderzee beginnen te voeren, waardoor die van Kampen geen kleine afbreuk leden. De Regering van Kampen, hierover ontevreden, beweerde, dat men haar in haar oud regt te kort deed, en stelde eenen nieuwen tol aan het Zwartewater op. ZWOLLE kantte zich hier tegen aan. Het geschil barstte eerlang tot zulk eene hevigheid uit, dat men elkanders schepen en goederen aantastte. FILIPS VAN BOURGONDIË, de zeven en vijftigste Bisschop van Utrecht, stelde al zijn vermogen in het werk, om den twist door vriendelijke tusschenkomst bij te leggen. De Keizer zelf zond FRANÇOIS COBEL, Raad van Holland, ten zelfden einde, aan de steden af, doch alles was vruchteloos. In dezen staat van zaken liet Hertog KAREL die van Zwolle aanzoeken, om hem voor Beschermer te ontvangen, waartoe zij in Julij besloten. KAREL was over de aanwinst van zulk eene schoone

stad niet weinig verheugd, want hij beschouwde haar als eene wezenlijke uitbreiding van zijn hertogdom. Dit was echter geheel strijdig met de bedoeling der Zwollenaren, die den Hertog wel tot Schutsheer, maar geenszins tot Landsheer hadden aangenomen. Als nu de burgers van Zwolle, met Karel, over het regt, dat hij hier mogt uitoefenen in verschil raakten, en deze onrustige man bemerkte, dat hij, noch met goede woorden, noch met bedreigingen, iets kon verwinnen, nam hij eindelijk het besluit, om zijn vermeend regt met geweld te handhaven. Tot dat einde naderde hij, in 1524, de stad, met eene aanzienlijke magt van Geldersche Edelen en gewapende soldaten. Doch de Zwollenaars, van zijne komst onderrigt, waren alle op hunne hoede. Zij lieten wel den Hertog, met eenige zijner Edelen, door de Sassenpoort binnentrekken, doch sloten eenvoudig, door het nederlaten van het valhek, de krijgslieden daar buiten. Karel, dit geenszins vermoed hebbende, en ziende, dat hij niet alleen van zijne gewapende manschappen was afgesneden, maar daarenboven zelf een gevangen man was, zeide op dien oogenblik, terwijl hij in groote verlegenheid rondzag: »hoe zit ze nu hier en kiekt, als de rot in de val." Een oogenblik daarna eene kleine opening ziende, riep hij: »hier wil se durch." Intusschen had deze slimme trek der Zwollenaars ten gevolge, dat het krijgsvolk op Karels bevel moest aftrekken, en hij zelf, niet voor den volgenden dag, na zich plegtig verbonden te hebben, om op de regten der stad geene de minste inbreuken te zullen maken, weder in vrijheid gesteld werd. Hierop verliet hij Zwolle, en keerde geheel beschaamd, onverrigter zake, naar Hattem terug.

In het jaar 1524 moest de stad een beleg van drie weken verduren. De onrustige Karel van Gelder, niettegenstaande het onlangs gesloten verdrag, kwam andermaal voor Zwolle, en begon op den 6 April een hevig bombardement; de hameije der Sassenpoort werd in stukken geschoten, onderscheidene muren verbrijzeld, eenige torens stortten neder, en uit een groot aantal huizen steeg de vlam omhoog, terwijl het gevaar voor eenen vijandelijken storm, bij het uitdroogen der grachten, den angst en de schrik vermeerderde. De Zwollenaars, ondersteund door eenige hulptroepen van Deventer en Kampen, wederstonden echter manmoedig dezen aanval, en beantwoordden het geschut van Karel, met zulk eene verdubbelde woede, dat het gedonder der kanonnen van de stadswallen en torens, op eenen afstand van verscheidene uren, gehoord werd. Het gevolg hiervan was, dat de andermaal te leurgestelde Hertog, na een nieuw gemaakt verdrag, den 30 April, het beleg opbrak, en misnoegd naar Gelderland terugkeerde. Hoe verbitterd hij op de Zwollenaren was, toonde hij nog in het zelfde jaar, toen hij, om zijne wreedheid te koelen, drie onschuldige Zwolsche krijgsgevangenen, de ooren liet afsnijden, en hen, zoo mishandeld, op kermis naar de stad terug zond. Het geweld en de heerschzucht van Karel bragten te weeg, dat niet alleen Zwolle, maar ook Deventer en Kampen, in 1527, Keizer Karel V tot hunnen Landheer verkozen, en, na een gemaakt verdrag, waarbij de Staten der provincie hun gezag, en de steden hunne regten bezworen werden, ontving de Keizer, in den persoon van zijnen Afgezant, Georg Schenk, de plegtige inhuldiging der steden, eerst te Kampen, daarna te Deventer, en op den 31 Maart 1528, te Zwolle, alwaar hij met groote blijdschap, onder het gejuich des volks, zeer prachtig ontvangen werd.

Twee jaren daarna ontstond er geschil tusschen die van Zwolle en Hasselt over het leggen van eene brug over het Zwartewater. Zie dat art.

Het jaar 1532 leverde een ander tooneel op. De leer van den vermaarden Doctor Martinus Lutherus, begon, door den handel met Duitschland, binnen Zwolle bekend, en door velen omhelsd te worden. De Raad verzettede zich, door strenge plakaten, geldboeten en bannissementen, tegen de prediking en omhelzing dezer leer, waardoor zij dan ook voor het uitwendige gestuit werd, doch in de harten van velen diepe wortelen schoot, en naderhand met des te meer vuur en ijver werd voortgeplant en aangenomen.

Onder andere schulden, welke de stad drukten, moest zij, ingevolge een verdrag, in December 1524 gesloten, aan Hertog Karel van Gelder, zoo lang hij leefde, eene jaarlijksche som van vijf honderd goudgulden (750 guld.), onder den naam van *hekkegeld*, opbrengen: dan, de Keizer, die, bij de aanvaarding van het bewind over de provincie Overijssel, beloofd had geen verbindtenis met den Hertog te zullen aangaan, tenzij die schuld eerst afgekocht ware, en die welligt te gelijk van stads onvermogen overtuigd was, nam op zich, om die door den Rentmeester van Zalland te doen betalen. Ook trok zich de Landvoogdes het geschil aan, toen de Geldersche, na des Hertogs dood, in het jaar 1538 voorgevallen, tegen den duidelijken letter des verbonds, de voortduring dier betaling vorderden. Desniettegenstaande, en hoe vreemd deze eisch ook klonk, baarde het grootte onaangenaamheden voor de stad Zwolle, wier ingezetenen en goederen binnen Arnhem zelfs werden aangehouden.

Wij vinden wel, dat zij zich hierover bij de Hanzesteden beklaagden, doch hoe de zaak afgeloopen zij, is ons niet gebleken. Het was ondertusschen niet alleen stadskas, welke zich in slechten staat bevond, maar de stemming van den koophandel had de bezittingen der burgerij, zoo wel als hun getal, aanmerkelijk doen afnemen. Op deze omstandigheden grondde zij ook hare verontschuldiging bij den Stadhouder, toen deze haar verzocht had eene groote som gelds, onder borgtogt, aan hem op te schieten, en zij echter met veel moeite, maar weinig hadden kunnen verzamelen. De Stadhouder had deze penningen noodig tot betaling der knechten, in den oorlog, die kort te vóren, tusschen Karel van Gelder en den Keizer, op nieuw was uitgebroken. Met bewilliging der Landvoogdes waren de Staten met den Hertog overeen gekomen, dat den landen van Gelder en Overijssel, niettegenstaande den krijg, in hunne goede verstandhouding en onderlingen handel zouden voortvaren; die van Zwolle in het bijzonder deden al wat zij vermogten, ten einde dit verdrag ongeschonden bewaard werd. Zij bleven dus ook van de rampen des oorlogs verschoond. Dan een hoop van des Stadhouders eigen krijgsvolk, in Drenthe liggende, deed eenen inval in het kerspel van Zwolle, en verbrandde de Berkumer-brug, tot vergoeding van welke schade de stad dikwerf te vergeefs aanhield.

Het jaar 1534 was wederom onrustig voor Zwolle en hare omstreken, doordien er zich eene groote bende brandstichters, in en buiten de stad ophield; rooven, plunderen en branden waren hunne dagelijksche bedrijve. Vooral het Bergklooster had veel van hen te lijden, en welke moeite de Overheid ook aanwendde, zij waren geenszins te ontdekken. Deze gaauwdieven noemden zich *de kinderen van het dorp Emmelikamp*, in het Graafschap Bentheim. Met ver

moeite werd eindelijk, in het volgende jaar, dit snood gespuis verdreven.

De gestrengheid, waarmede men te ZWOLLE de Wederdoopers, die tot het ontzet der stad Munster in aantogt waren, behandelde en de herhaalde raadplegingen over het beteugelen van deze en andere voorstanders der Hervorming, toonen genoegzaam hoe de Regering toen nog gezind was, om voor de regtzinnigheid te waken. Met dit alles schoten de nieuwe leeringen van dag tot dag diepere wortelen, en in de zelfde mate eischte het straffen der wederspannigen meerder en meerder omzigtigheid. Een Priester, die, in het jaar 1557, het avondmaal onder beide gedaanten begon uit te reiken, ontving geen harder vonnis, dan het verlies van zijne bediening en de daaraan vast zijnde inkomsten; een ander, overtuigd, tegen een onlangs genomen besluit van Raad en Gemeente, eenen vreemden leeraar gehuisvest en heimelijke predikdiensten bijgewoond te hebben, werd verbannen; en HARMEN LEEUW, die onderscheidene boeken, welke tegen de heerschende godsdienst aanliepen, gedrukt en verspreid had, kwam met de zelfde straf vrij, ofschoon die boeken in het openbaar op de markt werden verbrand. Nog ettelijke anderen ontvingen naderhand een dergelijk vonnis, het zwaarste, dat men gewoon was tegen de Protestanten te vellen; doch de meesten werden oogluikende verschoond, en dit werd ook van tijd tot tijd noodzakelijker, naarmate de geest van hervorming onder het volk, en zelfs onder de leden van de Regering, ten minste van de Gezworen Gemeente, begon veld te winnen.

Met den naam van nieuwigheid werd de gezuiverde leer gebrandmerkt door de Ridderschap en de Wethouders van ZWOLLE en der twee andere hoofdsteden. Een krachtdadig en meer afdoend middel, dan scheldnamen, voegden zij er bij, ter wering der nieuwigheid: strenge plakaten en soortgelijke maatregelen. De Hervormde Leeraars lieten zich daardoor evenwel niet afschrikken. Het prediken in de stad ZWOLLE durfden zij nog wel niet ondernemen; doch te Assendorp, op het grondgebied der stad gelegen, hielden zij hunne eerste vergaderingen. Het duurde dan ook niet lang, of men sprak van toegeven, in plaats van straffen. Om de burgers van het loopen ter preek buiten de stad terug te houden en evenwel de algemeene geestneiging des volks een weinig te gemoet te komen, gedoogde de Raad en de gemeente, dat voortaan het Nachtmaal, aan degenen die zulks verlangden, onder beide gedaanten, te weten door het gebruik zoo wel van den wijn als van het brood, zou worden toegediend. Van geringe bate, ter bereiking van het voorgestelde oogmerk, was die vergunning. Bij talrijke scharen zag men mannen en vrouwen, bejaarden en jeugdigen, naar Assendorp ter preek loopen. Dermate groeide, van tijd tot tijd, het getal der Onroomschen aan, dat zij zich gemoedigd gevoelden, om, tot hun gebruik, eene der stadskerken te eischen. Onbezonnen ijver liep hier de goede orde vooruit. Doordien de Raad, naar de meening der Hervormden, niet spoedig genoeg gereed was met het geven van antwoord, maakten zij zich met geweld meester van de Lieve Vrouwenkerk, en lieten daarin, door eenen Leeraar, de dienst waarnemen. Om het toenemend getal der Onroomschen, kon deze kerk welhaast den toeloop niet bevatten. Men deed hierom aan den Raad den voorslag, dat de Grootekerk hun mogt worden ingeruimd. Doch dit verzoek werd van de hand gewezen, en waren de Hervormden door vrees niet terug gehouden, zij zouden, even gelijk de andere, ook deze kerk met geweld hebben

ingenomen. Intusschen had de Graaf van Arenberg, Stadhouder van het gewest, het geweld aan de Lieve Vrouwenkerk, door de Hervormden gepleegd, zoo euvel opgenomen, dat hij, niet alleen ijlings 's Lands Staten bijeen riep, maar ook op dwangmiddelen bedacht, den Raad dreigde het Zwartewater te zullen stoppen, en dus allen toevoer naar de stad af te snijden, indien zij niet zorgde, dat de gemelde kerk aan de R. K. werd teruggegeven. De Regering verontschuldigde zich op het allernederigst, het voorgevallene op de noodzakelijkheid der tijden schuivende. Doch de Stadhouder liet zich met deze verontschuldiging niet afschepen, maar bragt eerlang, door zijn gezag, te weeg, dat de oproerige burgerij, na eenige onderhandeling, de sleutels der ingenomene kerk weder overgaf, en beloofde zich stil te houden; terwijl de R. K. in het bezit der Lieve Vrouwekerk hersteld werden, de Stadhouder nam van zijnen kant op zich, te bewerken, dat hun in het vervolg de zelfde vrijheid, als aan die van Deventer en andere Nederlandsche steden, zouden worden vergund. In de laatstgenoemde stad had de Hervorming grooteren voortgang gemaakt dan te *Kampen* of te Zwolle, en was de Raad toen nog niet in staat en misschien ook niet gezind geweest, om de prediking der nieuwe leer te doen ophouden.

Niet lang hierna sneuvelde de Graaf van Arenberg, die, ter bewaring van de rust, eenig krijgsvolk binnen Zwolle gelegd had, waarvan de stedelingen naderhand veel overlast te lijden hadden. In weerwil van dit alles waren de Hervormden in Zwolle niet uitgeroeid; zelfs telde men onderscheidene van de aanzienlijkste burgers, die der nieuwe leer, gelijk men het noemde, min of meer openlijk waren toegedaan. Aan den Hertog van Alva was dit niet onbekend, en deze, omtrent dien tijd tot algemeene Landvoogd bevorderd zijnde, maakte aan alle gematigdheid, allen eerbied voor 's lands en stads voorregten een einde. Het was onder zijn eerste zorgen, bevel aan den Raad en de gemeente der stad te zenden, dat men geene andere lieden in de Regering zou brengen, dan die voor opregte en ijverige R. K. bekend stonden. Hij voegde er eene bedreiging bij, volgens welke de Koning van Spanje zelf de verkiezing doen zou van Schepenen en Raden, indien dit bevel niet werd opgevolgd. Ondanks die bedreiging ontzetteden de keurnooten, op den dag der gewone regeringsverandering, zekeren Dirk Twenhuizen, voor ijverig R. K. bekend, van zijnen post, en verkozen in zijne plaats den Schoolvoogd Mommius, die den naam had van de Augsburgsche geloofsbelijdenis heimelijk aan te kleven. Deze keus deed den Hertog van Alva dermate in gramschap ontsteken, dat hij den Raad van Zwolle, door den Heer van Groesbeek, liet aanzeggen, dat, tenzij zij Mommius van zijnen post ontzette, hij veertien vendelen Spaansche knechten in de stad zou zenden. Mommius had den eed reeds afgelegd, doch de ramp, welke de stad om zijnentwil dreigde, met schrik en vrees te gemoet ziende, verzocht hij zijn ontslag, hetwelk hem ook vergund werd. Deze gebeurtenis was oorzaak, dat de Onroomschen te Zwolle, eenigen tijd, het onderspit delfden, en in het verborgen, hoewel altoos nog met gevaar, hunne openbare godsdienst moesten waarnemen. Ook zou Alva de Wethouders gedwongen hebben, eenen Geestelijke, die van godslasterlijk prediken beschuldigd werd, met den dood te straffen, indien deze niet gelukkig uit de gevangenis was ontsnapt. Vervolgens magtigde hij Karel Quarebbe om de Regenten over den oorsprong der beroerten, in het jaar 1566 voorgevallen, onder eede te verhooren. Geen tegenkanting, geen beroep op aloude voorregten mogt hier

helpen. De stad, gaf hij voor, had zich aan misdaad van gekwetste Majesteit schuldig gemaakt en daarover stond de kennisneming alleen aan den Koning. Ook eischte hij eene lijst van alle ingezetenen, welke jaarrenten van de steden genoten, met uitdrukking der sommen, en men was hier, zoowel als elders, genoodzaakt, in het een en ander, voor het geweld te bukken. In 1570 vorderde hij zoo wel van ZWOLLE als van de overige Overijsselsche steden, den honderdsten, twintigsten en tienden penning. Dit gaf eene geweldige opschudding. De Staten der provincie, willende zoo veel doen, als in hun vermogen was, om de ingezetenen tot rust te brengen en tevens den dwingeland te vreden te stellen, kochten deze opbrengst af voor 60,000 gulden. In het volgende jaar plaagde hij de stad met eene zware en drukkende inkwartiering: twee benden baldadige Spaansche soldaten mishandelden de inwoners. In de huizen namen zij de beste vertrekken, bedden, stoelen en tafels in bezit. Het vleesch, het brood en den wijn kochten zij een derde minder dan de burgers; daarenboven ontvingen zij nog elke week vijftig kroonen uit stadskas voor serviesgeld, zoodat zij de stad en hare inwoners deerlijk verarmden, terwijl de leden der Regering zelven, dikwijls zeer onheusch door hun behandeld werden.

In het jaar 1572 werd een Leeraar der Herdoopers in ZWOLLE door den Kanselier en Raden naar Vollenhove gedagvaard; doch de Regering, zich tegen deze uitroeping verzettende, daagde zelve den ontvlugten Leeraar in, bande hem en verklaarde zijne goederen verbeurd. De inlegering van eene Spaansche bende ruiterij drukte middelerwijl de ingezetenen, en putte de gemeene schatkist dermate uit, dat men genoodzaakt werd penningen op te nemen en de stadslasten aanmerkelijk te verhoogen. Na herhaalde vertoogen gaf de Landvoogd eindelijk zijne toestemming tot den aftogt van dit krijgsvolk; en hoewel men niet lang daarna de tijding verkreeg, dat Zutphen aan de zijde des Prinsen VAN ORANJE was overgegaan, had men geen zin, om weder vreemd krijgsvolk in te nemen, maar verordende zelfs maatregelen, tot verdediging van de stad. Ook werd een hoop krijgsvolk, hetwelk door den Graaf VAN DEN BERGH afgezonden was, om de stad op te eischen, kloekmoedig afgeslagen, en men antwoordde den Prins, die te zelfden einde eenen brief afgezonden had, dat men zich in gehoorzaamheid aan den Koning tot het uiterste wilde verdedigen; doch Kampen was niet zoodra door den Graaf VAN DEN BERGH ingenomen, of men veranderde van toon, wel ziende, dat de eensgezindheid van binnen niet groot genoeg was, om op wederstand te denken. Reeds op den volgenden, den 10 Augustus, zond men Gemagtigden, om met den Graaf te onderhandelen, en vier dagen later was deze reeds in het bezit van de stad. Evenwel bedongen die van ZWOLLE ook nog, dat de kleine steden, van wier vonnissen aan hen het beroep geschiedde, indien zij dit verdrag omhelsden, dezelfde bescherming, welke hun beloofd was, genieten zouden. Het voorbeeld van ZWOLLE werkte ook met der daad uit, dat onderscheidene van die en andere stadjes zich kort daarna onderwierpen. Weinig reden had men te ZWOLLE, om in zijn schik te zijn over het gedrag van den Graaf VAN DEN BERGH. Niettegenstaande de gemaakte bedingen veranderde hij, naar zijn welgevallen, de Regering, en liet alle de kostbaarheden, beelden en altaren uit de kerken wegruimen. Dan, zijne heerschappij was van korten duur, want toen Don FREDERIK, zoon des Hertogs VAN ALVA, met een talrijk leger, in Gelderland gekomen en te Zutphen ongehoorde

wreedheden gepleegd had, verliet de Graaf VAN DEN BERGH, door eene schandelijke vlugt, de stad, waarop die van ZWOLLE, voor zich zelven het ergste vreezende, hunnen Burgemeester JAN VAN HAERST, aan Don FREDERIK zonden, om het gebeurde in hunne stad op de best mogelijke wijze te verontschuldigen; hetwelk hij, en met geen ongelukkig gevolg, op zijne knieën, deed.

Sedert werd ZWOLLE op nieuw gewonnen voor ORANJE, door bewerking des Graven VAN RENNENBERG, hoewel met eenige moeite. Genoodigd om zich in het verbond der vereeniging, in het jaar 1579 te Utrecht gesloten, te begeven, gaf de Raad der stad aan dien Stadhouder tot bescheid, dat men in het geschil tusschen den Landheer en de onderdanen zich liefst onzijdig wilde houden. Dit antwoord werd RENNENBERG buiten de stad toegezonden; doch toen men bemerkte, dat de Stadhouder zich met zulk een bescheid niet liet afschepen en bovendien in aanmerking nam, hoe onbezonnen het ware, in den tegenwoordigen toestand der stad, wederstand te bieden, ingevalle hij iets vijandelijks mogt ondernemen, opende men hem de poorten. Toen trad men toe tot de Unie en zwoer den Koning van Spanje en den Hertog VAN ALVA af, en alzoo werden, in het jaar 1580, de Oranjeschen volkomen meester. De gruwel der beeldstormerij speelde ook hier eene schandelijke rol. Aan het sakramentshuisje, de tabernakel genaamd, een kostbaar stuk werk, welks waarde op ettelijke duizende dukaten werd geschat, sloeg het woest gepeupel zijne schendige handen en vernielde het, benevens onderscheidene andere kunststukken.

Na den openlijken afval van RENNENBERG was, niettegenstaande de genomene maatregelen, de zaak der vrijheid binnen het gewest van Overijssel, in merkelijk gevaar. Een groot deel toch der landlieden aldaar was dier zaak weinig genegen, en ook binnen de steden vond men vele R. K. en Spaanschgezinde burgers. Hierdoor werd in het bijzonder de hoofdstad ZWOLLE op het punt gebragt, om voor de Staatsgezinde partij verloren te gaan; doch de kloekmoedigheid van het welgezinde gedeelte der burgerij en de tijdige bijstand, hun door die van Deventer bewezen, voorkwam dit onheil. Men had aldaar, te onvoorzigtig, Staatsche bezetting geweigerd, daar de Regering de stad, door de uitzetting van eenige verdachte personen, zich genoeg verzekerd hield. Doch de komst van den Overste MAARTEN SCHENK, die toen nog in Spaansche dienst was, en met een aanmerkelijk aantal krijgsknechten, Malcontenten geheeten, tot hulp der Rennenbergschen, in Groningen belegerd, was afgezonden, had de leden der afgezette Regering binnen de stad en die van hunnen aanhang met genoemden Overste in heimelijke verstandhouding doen treden. Door zijne toezeggingen bemoedigd, grepen zij, met behulp van vele Roomschgezinde boeren, de wapenen op; doch de vrijheidlievende ingezetenen kwamen insgelijks, vol moed, op de been, en verschanschten zich op de markt. Zij vaardigden voorts, in aller ijl, een bode naar Kampen en Deventer om bijstand af; waarop, reeds in den morgen van den volgenden dag, den 17 Junij, eenige soldaten uit de bezetting der eerstgenoemde stad en twee vendelen burgers uit Deventer tot hunne hulp kwamen. Hierdoor werden de hoofden van den opstand zoo verschrikt, dat zij met overhaasting de stad verlieten, welke kort daarna nog door de inneming van een Hollandsch vendel versterkt werd. De bode, welke het verzoek naar Deventer had overgebragt, werd in het terugkeeren jammerlijk vermoord door de Roomsche boeren. Een dergelijk lot trof den zoon eens

Burgemeesters van Kampen, terwijl hij, om de Zwollenaars bij te springen, aan het hoofd van eenige burgers uit zijne vaderstad in aantogt was. Maar deze moord werd den boeren uit het Mastenbroeksche, welke hem gepleegd hadden, betaald gezet door het uitplunderen en afbranden van hunne huizen en het wegvoeren van hun vee. Toen openden de Roomschgezinden binnen Zwolle de poorten, die zij in hunne magt hadden, en liepen tot de Spanjaarden over. Eene Staatsche bezetting, sedert binnen gekomen, viel in de huizen der uitgewekenen en roofden alles wat er in was. Inmiddels was Maarten Schenk reeds in aantogt naar de stad, doch, vernomen hebbende wat er binnen was voorgevallen en dat de Staatsgezinden aldaar de overhand hadden, hield hij stil bij Hardenbergh, vier mijlen van de stad.

In het jaar 1606 smeedde Spinola eenen aanslag op Zwolle, doch de wakkerheid van den Drost van Zalland, die het daartoe afgezonden volk, met eenige voetknechten en ruiters, te gemoet toog, noodzaakte het, om in haast af te trekken en dit voornemen uit den zin te stellen.

In het jaar 1629 besloot men de stad in staat van tegenweer te stellen, uit vrees voor een beleg van de zijde der Spanjaarden. De huizen en boomen buiten de stad moesten afgebroken en omgehouwen, benevens de bolwerken tusschen de stad en den IJssel versterkt worden. Dit dreigend gevaar werd echter door de nederlaag der vijanden gelukkig afgewend.

Bij het uitbarsten van eenen oorlog tusschen de Nederlanders en den beruchten Barend van Galen, Bisschop van Munster, maakte zijne benden zich in weinig tijds meester van het platte land, in de provincie Overijssel, alsmede van bijna alle de steden van Twenthe; zij stroopten zelfs tot in de nabijheid van Zwolle, roofden veel vee en eene menigte goederen en verbrandden op den 3 Junij de geheele Berkumerbrug. Aanstonds werd de stad in staat van verdediging gesteld, door het omhakken van boomen, het wegruimen van huizen en hoven, het brengen van eene menigte zwaar kanon op de wallen, het bijeen verzamelen van levensmiddelen en het oefenen van een groot aantal jonge manschappen in den wapenhandel. In het volgende jaar werden er toerustingen, gemaakt om te velde te trekken, en ware het mogelijk den vijand uit de Provincie te verdrijven. Dan op den 10 April 1666 werd, tot algemeene vreugde der Nederlanders, de vrede getroffen, en nadat deze te Kleef geteekend en bekrachtigd was, verlieten de Munstersche troepen ons Vaderland.

Toen in het jaar 1672 de Bisschop van Munster, met den Koning van Frankrijk, tegen de Republiek der Vereenigde Nederlanden in verbond getreden was, nam hij Zwolle bij verdrag in. De vestingwerken der stad en van de afsnijding waren door verzuim in slechten staat geraakt, de schansen der afsnijding en het horenwerk voor de Sassenpoort vervallen; men poogde het laatste weder op te maken, toen men het onweder zag opkomen, maar daar de tijd ontbrak, was men genoodzaakt het te slechten. Eveneens ging het met den bedekten weg in het Weezenland. De voorsteden konden niet geslecht worden zonder toestemming van de gemeente, die er te laat bij kwam. Bij deze verlegenheid kwam nog, dat het schip, door de Burgemeesters Roijer en Deden, te Amsterdam met krijgsbehoeften en ropaarden bevracht, achterbleef. De stad had geen andere bezetting dan acht vaandels van Rabenhaupt en negen nieuw geworvene van Ripperda, welke onbekwaam waren om eene vesting met

elf bolwerken en hare afscheiding, tegen den vijand die reeds naderde, te verweren. De burgers hadden wel moed genoeg om hun bloed voor het behoud hunner stad te wagen, maar de Overste POLENS had te weinig beleid, om hen aan te voeren en de stad te verdedigen. Hij lag met de Regering overhoop, en deze waren het samen niet eens; een der invloedhebbende Leden lag onder verdenking van omgekocht te zijn. De gemeente was ook verdeeld; alles was verward en verbaasd en de Bisschop van Munster werd door verraders van binnen van dezen toestand verwittigd. Intusschen maakten BAMPHEN en RIPPERDA zich des nachts schandelijk voort naar Hasselt. De vier vaandels van ITTERSUM, BUISSONNET, LA GRANDIÈRE en HÉBERT hielden nog stand. De Kommandant POLENS deed zijn best, om nieuw volk te werven, wanneer een trompetter van Keulen kwam aankondigen, dat de Gevolmagtigden van Keulen en Munster gereed waren, om met de stad in onderhandeling te treden. Toen sprak men van geen verdediging meer en het verdrag werd getroffen den 23 Junij. De voornaamste voorwaarden kwamen hier op neder, dat ZWOLLE in het Roomsche rijk zou ingelijfd worden; dat in twee kerken de Hervormde leer openlijk zoude worden gepredikt; dat de Regering, onder verzekering van trouw, tot de nieuwe verkiezing in bediening zoude blijven; dat ieder zou mogen vertrekken werwaarts het hem goeddacht; de gevlugten weder vrij in de stad komen; POLENS, met zijne vier vaandels, met pak en zak, uittrekken en de stad niet, dan met eene tamelijke bezetting bezwaard worden. Kort na het intrekken der Munsterschen viel er eene groote verandering voor in de Regering en godsdienst. De Grootekerk en de Bethlehemsche kerk werden oogenblikkelijk door de Munsterschen in bezit genomen en de tegenwoordige Fransche kerk aan de Jesuiten gegeven; terwijl aan de Hervormden alleen het gebruik der Vrouwenkerk en Broerenkerk vergund werd. De inkwartiering was zeer drukkend en de Bisschoppelijke soldaten bedreven allerlei moedwil, waardoor het somtijds tot ernstige vechtpartijen met de inwoners kwam. Prins WILLEM III was zeer verstoord over de overgave der stad, en verklaarde daarom alle Zwolsche goederen, welke tot berging naar Holland waren gezonden, verbeurd, hetwelk aan vele inwoners een zwaar en drukkend verlies veroorzaakte. In deze treurige gesteldheid bleef de stad tot in de maand Mei 1674. Eerst vertrokken de Keulschen, dwingende bij hun vertrek de inwoners 10,000 gulden af, en daarna gingen de Munsterschen, die eene brandschatting van 26,100 rijksdaalders medenamen. Aanstonds na het vertrek der vijanden, lieten de Algemeene Staten eenen dank-, vast- en bededag uitschrijven, welke ook binnen ZWOLLE met alle plegtigheid, in stillen eerbied gevierd werd. Kort daarna, viel er eene verandering voor in de regering, en op den 19 Februarij 1675 kwam Zijne Hoogheid binnen ZWOLLE, alwaar hij, door de Afgevaardigden der Ridderschap en steden, luisterrijk onthaald werd. Daar intusschen de oorlog in het Zuiden des Vaderlands alsmede ter zee, nog voortduurde, stelde Prins WILLEM den Kolonel LA VERNE voor als Gouverneur der stad. Wat hierop echter het besluit van den Raad geweest zij, kan met zekerheid niet gemeld worden. In den loop van dit jaar werd ZWOLLE, benevens de overige steden dezer provincie, wederom in de unie aangenomen.

Een nieuw geschil ontstond er, in het jaar 1690, tusschen de Edelen en steden van Overijssel. Naar de meening der edelen, had ZWOLLE, benevens de twee andere hoofdsteden zich te veel gezag

aangematigd over de belastingen op de middelen van verteering, zonder het Lid der ridderschap naar behooren gekend te hebben. Behalve dit, hadden de edelen nog eenige andere punten van bezwaar tegen de steden. WILLEM III, Stadhouder van het gewest, kennis van deze oneenigheden bekomen hebbende, magtigde de Heeren HUIBERT ROOZEBOOM, TERESTEIN VAN HALEWEYN en NICOLAAS HAN, Raadslieden in den Hoogen Raad, in het Hof, en in den Raad van Braband, om, bij bemiddeling of beslissing de geschillen af te doen. De gemagtigden, in de maand Februarij des gemelden jaars, die van ZWOLLE en de twee andere steden verwittigd hebbende van hunne aanstaande komst, begeerden deze vooraf een afschrift te zien van hunnen last, of dat zij mogten weten, in hoe verre zij zich daarnaar hadden te voegen. Doch de Gemagtigden maakten hierin zwarigheid. Toen beklaagde zich ZWOLLE, benevens de twee andere steden, in eenen brief aan Koning WILLEM, over de handelwijze der Ridderschap, die haar bezwaar, voor Zijne Majesteit had gebragt, buiten kennis der steden; verzoekende met een, om handhaving van hare voorregten, het behoud van welke haar, bij het Regerings-reglement van den jare 1675, plegtig was verzekerd en toegezegd. In de maand April kwamen de Gelastigden te ZWOLLE. Eerst hoorden zij de Ridderschap, en zonder de steden gehoord te hebben, belastten zij die op de bezwaren van de Ridderschap te antwoorden, binnen den tijd van driemaal vier en twintig uren, den tusschen beide komenden Zondag daar mede onder begrepen. De steden, hiertoe geen kans ziende, of meer genegen zijnde om de geschillen, buiten de Gemagtigden, op den Landsdag af te doen, sloegen zulks de Ridderschap voor, doch zonder gevolg. Toen protesteerden de steden tegen allen verderen handel, en beklaagden zich op nieuw aan den Koning. Eene daad van oppermagt oefende thans WILLEM III; doende, op eigen gezag, eene uitspraak, waardoor inderdaad de staat der geldmiddelen van het gewest, buiten verwarring werd gehouden, doch waarbij tevens op het Regerings-reglement, en alzoo op het regt van ZWOLLE en der andere steden, een openlijke inbreuk geschiedde.

Het is bekend, hoe hare Koninklijke Hoogheid, moeder van den Stadhouder WILLEM V, in het jaar 1755, aan de Staten van Friesland had verzocht, met haar een plan te beramen, aangaande de bestelling op de voogdijschap met den aankleve van dien, over hare kinderen, ingeval de Gouvernante, gedurende hunne minderjarigheid, mogt komen te overlijden. Gelukkig slaagde dat plan in het genoemde gewest. Al vroeger had Gelderland, omtrent het zelfde onderzoek, een besluit, tot haar genoegen genomen. Hierdoor aangemoedigd, wendde de Gouvernante het oog naar Overijssel, en schreef aan de Staten van dat gewest eenen brief, waarin zij hun voorsloeg, omtrent de voogdijschap, naar het voorbeeld en voetspoor der twee genoemde gewesten, insgelijks zoodanige voorziening te doen, als zij vertrouwde van hunne gewone voorzigtigheid en ijver voor het huis van Oranje, en het handhaven der tegenwoordige regeringsgesteltenis, en hierin, door verwijl, geene gelegenheid te geven, tot misverstand en voor den Staat verderfelijke oneenigheden. Het goedvinden der Staten hierop te gemoet ziende, bood zij aan, tot meerderen spoed hunner raadplegingen, zich niet te willen onttrekken, om hare bedenkingen, indien zij deze mogten verlangen, te laten toekomen. De Overijsselsche Staten, op den gewonen Landdag in Maart te ZWOLLE, dezen brief ontvangende, namen die in dank aan, en verzochten, om de mededeeling der

aangebodene bedenkingen van de Gouvernante. Weldra ontvingen zij een ontwerp, hetwelk door de Afgevaardigden der drie hoofdsteden werd overgenomen. Deventer verklaarde, zonder eenig uitstel, het aan te nemen, zoo verre die stad aanging; Burgemeesters van Kampen en Zwolle deden desgelijks. Doch dit werk, hetgeen in het eerst zoo vlug scheen te vlotten, haperde in beide de laatstgemelde steden, waar de gezworen gemeente, of, gelijk men ze bij verkorting doorgaans noemt *Meente*, geen genoegen nam in eene en andere bijzonderheid, tot het stederegt behoorende. Te Zwolle deden de Burgemeesters de gezworen gemeente buitengewoon bijeen vergaderen, en aan deze de brieven der Gouvernante, met het ontwerp voorlezen; bijzonder voorhoudende de punten tot de stad betrekkelijk, verklarende dat zij daarin dadelijk hunne toestemming gegeven hadden, verzoekende de vrienden van de Meente hierin hun voetspoor te volgen. De Meente hield het voorstel in beraad, en verzocht dat het geheele plan, één dag of meer, mogt liggen in de kamer van het stadhuis, waar de verkiezingen van Burgemeesters en Gemeensmannen jaarlijks geschiedden, om het aldaar in te zien en te overwegen. Dit werd geweigerd, zij drongen dezen billijken eisch niet verder aan, doch de verlangde toestemming nog uitstellende, kregen zij een nader aanzoek van de regering, om zulks te doen, en deze zaak voort te zetten; op eene derde en dringende vermaning, gesterkt door het voorbeeld van Deventer, leverde de Meente, wel verre van toestemming te geven, een beredeneerd weigerend besluit in, hetwelk te meer onze opmerking verdient, dewijl zoodanig een verschijnsel van weêrspraak en het voorstaan van regten, er veel opziens baarde. Van de vroegste tijden, zeiden zij, had de groote burgerij, de heilige conservatie van de wetten dezer stad, aan hun toevertrouwd, onder dierbaren eede, in tijden van tegenspoed en voorspoed, met goed en bloed buiten eenige kreuk bewaard. En hare Koninklijke Hoogheid kon met geene mogelijkheid volkomen kennen, de menigvuldige stad- en landregten en bijzonder de voorregten van hunne stad, welke zoo uitnemend waren boven die van alle de steden van de Vereenigde Nederlanden, als zijnde vrij en van niemand afhangende; wijzende bij arrest, zonder eenig appel of revisie, kiezende de Gezworene Gemeente alle jaren op Paulidag de Burgemeesters, zoo als het keurnooten vrijstond, om tot Schepenen en Raden te benoemen degenen, die zulks 's jaars te voren geweest waren, of ook wel die voorbij te gaan, zonder daarin in de minste directie, veel minder eenige onderwerping aan Ridderschap en steden, Staten van Overijssel te willen erkennen, maar wel uitdrukkelijk eene afzonderlijke Souvereine kerk, niemand dan God alleen boven zich stellende, bij tijden van vrede en van oorlog verdedigende. En dewijl de voogdij, die men dus aan de Heeren Staten, voor zooverre het bestuur over het platte land aanging, toestond, zoude men welligt voet kunnen geven, om daaruit over deze stad eene zekere afhankelijkheid te betoogen, de de eer van de stad niet zoude kunnen lijden, derhalve konden zij hier toe niet besluiten, en wenschten dat deze zwarigheden, op eene voegzame wijze aan hare Hoogheid werden voorgedragen, met verzoek van de vereischtte verandering. Ondanks de kloekmoedige tegenkantingen en stoutmoedige taal der Zwolsche Meente, werd de zaak doorgedrongen, en het reglement op de voogdijschap, in overeenstemming met Gelderland en Friesland vastgesteld.

Een geschil van eenen anderen aard, reeds vroeger begonnen, doch, in het bovengemelde jaar ten einde geloopen, had eenen geruimen tijd

veel beweging veroorzaakt binnen Zwolle. Het betrof eenen Leeraar der Hervormde gemeente aldaar, Antonius van der Os, in het jaar 1748, van 's Graveland derwaarts beroepen. De oneenigheid nam, kort na zijne komst aldaar, eenen aanvang, groeidde allengskens aan, en nam van tijd tot tijd allerlei gedaanten aan. Ligte verdenkingen van onregtzinnigheid, van welke het gerucht de komst van van der Os te Zwolle reeds was vooruitgeloopen, gaven weldra aanleiding, om, met meer dan gewone oplettendheid, toe te luisteren, en het ontbrak niet aan de zoodanigen, onder zijne ambtgenooten, en de leden der gemeente, die welhaast grond waanden te vinden, om hem te beschuldigen, en zulks met der daad deden. Eene groote mate van verdraagzaamheid hem eigen, wederhield hem van sterke uitdrukkingen, en bovenal van uitvaren tegen anders gezinde Christenen, waardoor hij, binnen kort, de gewone hatelijke Godgeleerde scheldnamen van Arminiaan en Sociniaan moest hooren, en zich in onaangenaamheden vond gewikkeld met de meesten zijner ambtgenooten en vele leden der gemeente, die stapels getuigenissen inleverden, wegens zijne afwijkingen van de leer der kerk en van vele geloofsstukken. Hij bleef, te midden van die onlusten, op den zelfden trant leeraren, en verschafte daardoor zijne partijen rijke stoffe van beklag, in kerkeraad, op klasse, op Synode, en bij buitengemeenten; aan tegen- en verdedigingsschriften was geen einde; de Staten van Overijssel, de Stadhouder werden er mede gemoeid. De omstandigheden, waarin hij zich bevond, setteden hem meermalen aan tot de keuze der stoffen, waarin hij voor het vrije onderzoek in de godsdienst pleitte; dit was genoeg voor zijne vijanden, om hem niet alleen als een verbreker van alle kerkelijke banden, ten toon te stellen, maar ook, om nadeelige vermoedens tegen hem te verwekken, als of hij ten eenigen tijde dit mede omtrent de politieke wetten zou bestaan, of ten minste in bedenking te geven, of hij die het eerste deed, wel te goed was tot het laatste. In zulk een licht poogde men hem te doen voorkomen, bij de Gouvernante. Die blaam weerde hij van zich af, en wist tegen de gedane beschuldigingen van ketterij, uit zijne leer getrokken, zich dermate te zuiveren, dat niet slechts eenige zijner ambtsbroeders, maar de Hoogleeraren Johannes van den Honert en Johannes Jacob Schultens hem van de aangetijgde beschuldigingen vrij spraken. Wel verre van hierin te berusten, voer men voort, met bezwaren in te brengen, en de kerkelijke handelingen liepen in dit jaar af, met een synodaal besluit, hetwelk hem voor afgezet en ontzet van alle deelen van de Heilige dienst en zijne standplaats opengevallen verklaarde, terwijl men de Regering van Zwolle verzocht, dit gestrengen vonnis der synode te ondersteunen en te bekrachtigen: » ten einde 't zelve," gelijk het in de handelingen der synode staat uitgedrukt, » in weerwil van alle listige en » geweldadige pogingen van den Vorst der duisternisse, en Vader der » leugenen en tot voorkoming van alle confusiën, die door het uitvoe- » ren van de bedreigingen van Ds. van der Os, *om, niettegenstaande » het onregtvaardig oordeel van de synode van Overijssel, evenwel onder » Gods hulpe te zullen voortvaaren, om zijne dierbaare Gemeente van » Zwolle, met Leer en Leeven te stichten, zouden kunnen ontstaan*, zijne » uitwerking mogt doen." Zijn verzoekschrift bij de Regering baatte niet. Het eerste besluit was een bevel tot stilstand van zijne dienst tot nadere orde, hetwelk weinig dagen daarna gevolgd werd door een gebod, om zich van alle deelen der Heilige dienst te onthouden. Van der Os had zich op eene synode nationaal beroepen, en de synode van

Overijssel had dit beroep aangenomen, hierop grondde hij, bij de Regering van Zwolle, een verzoek, tot handhaving en bescherming tegen alle kwelling en verongelijking, en het behouden zijner jaarwedde, tot dat de uitspraak van de Nationale synode de zaak geheel zou hebben afgedaan; zullende hij zich zoo lang als wettig Predikant te Zwolle beschouwen, ofschoon hij, alleen uit gehoorzaamheid aan het besluit der Regering, de dienst niet waarnam. Doch men begreep in dit verzoek, zoo als het lag, niet te kunnen treden, men hield hem voor geen Predikant meer; maar, ingeval eene Nationale Synode ten zijnen behoeve werd uitgeschreven, en hij daar zegepraalde, zou hij terstond als wettig Predikant in de Zwolsche gemeente hersteld worden, als of hij onafgebroken daar gestaan had, de gewone jaarwedde genieten, en ook hetgeen hij in dien tusschentijd had moeten missen wederkrijgen. Eerlang werd hem het Avondmaal en der Predikantenbank ontzegd. Hiermede liep eene zaak die zoo vele jaren hing, ten einde. 's Mans tegenpartijen zegevierden; doch vele oordeelden, dat de Christelijke liefde en zachtmoedigheid in deze handelingen uit het oog verloren waren. Van de Nationale Synode, waarop van der Os zich had beroepen, is niets geworden. Hij leefde eenigen tijd ambteloos, doch zijne letgeleerde studiën voortgezet hebbende, verviel hij deels tot die gevoelens, van welke men hem voorheen, als strijdig met de leer der kerk, beschuldigde. Zijn lust tot het predikambt en het begrip, dat hij zijne medechristenen, zoo veel mogelijk ten nutte moest wezen, deed hem besluiten bij eene kleine gemeente der Doopsgezinden, in de Beverwijk, het leeraarambt te aanvaarden; doch daartoe kon hij niet worden toegelaten, zonder den doop der bejaarden te ondergaan, die aan hem werd toegediend, hetgeen der heerschende kerke geen geringen aanstoot en gelegenheid gaf tot vele geschriften, waarop hij niet goed vond te antwoorden, hetwelk sommigen hem ten kwade geduid en anderen hoogst prijslijk gekeurd hebben; dan er waren onder de Doopsgezinden die met de pen zijn gedrag in deze verdedigden. Vervolgens werd hij in eene veel talrijker gemeente dier gezindheid, te Oostzaandam, beroepen, alwaar hij, onder het genot der achting van alle verstandigen en tot algemeen genoegen, de predikdienst heeft waargenomen, tot in het jaar 1795, wanneer hij daarvan vrijwilligen afstand deed, waarna hij zich met der woon naar Zwolle begaf, alwaar hij, ondanks het voorgevallene aldaar, onafgebroken vele vrienden had behouden.

Een rijkelijk aandeel had de stad Zwolle in de bemoeijingen, welke vooral in het jaar 1783 eenen aanvang namen, en vervolgens met zoo veel ijver, dat het geheele land er van gewaagde, werden voortgezet. Het naburig Deventer had aan de Zwollenaars den toon gegeven. Niet alleen had men daar een twaalftal Burger Gecommitteerden aangesteld, en van wege de Gilden gemagtigd, om met de Stadregering over eenige zaken, de algemeene belangen betreffende, in onderhandeling te treden, maar ook, tot aanmoediging der burgerwapening, een vrijkorps opgerigt Die van Deventer, het werk naar genoegen verrigt hebbende, zonden daarvan een omstandig berigt aan de Gilden der stad Zwolle, hen aansporende, om dit hun voorbeeld te volgen. In eene vergadering der voorzittende en naastvoorzittende leden werd de brief geopend, gelezen en daarover geraadpleegd. Men vond goed zes personen uit de Gilden te benoemen, om met zes anderen uit de burgerij, dezen brief rijpelijk te overwegen, en hunne gevoelens daaromtrent aan de Gilden en verdere burgers mede te deelen.

Dit twaalftal oordeelde het noodig en zeer dienstig, om te ZWOLLE, even als te Deventer, eene Burger-Commissie op te rigten. Kort hierop werden zeven uit de Gilden en zeven uit de overige burgerij, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, tot die waardigheid aangesteld, van welke gebeurtenissen zij niet nalieten die van Deventer berigt te zenden, met aanbod van eene vriendnabuurlijke verstandhouding. Welhaast was dit ligchaam in werkzaamheid en leverde een verzoekschrift over, wegens de drostendiensten, het regt van de jagt en de militaire jurisdictie, en het afschaffen der aanprijzingen. Gelijk ook de gemeente den Erfstadhouder daarvoor eerlang bedankte. Drukten zij in dit opzigt de voetstappen der Deventerschen, niet minder deden zij zulks in een vrijkorps, als eene leerschool in krijgskunde, op te rigten en de geregelde wapenoefening tot stand te brengen.

Een bewijs hoe na den Zwollenaren de veiligheid en het behoud van het Vaderland, aan het harte lag, vertoont het volgende jaar. Bij de opneming van den staat der verdediging van het land, was gebleken hóe die staat wel moedeloos mogt heeten. Daarover deden die van Deventer hun beklag. De Zwollenaars volgden hen hierin na en verzochten voorts, dat de grenzen en fortificatiën van Overijssel, door kundige Ingenieurs mogten onderzocht; deze, alsmede de stad, ten spoedigste in eenen behoorlijken staat van tegenweer gebragt, en de ingezetenen gewapend en in den wapenhandel geoefend worden. Niet vruchteloos was deze voordragt. Tot de vermeerdering van krijgsmagt en verdere middelen van verdediging, werd, met toestemming der Zwolsche Regering, op den Landdag van het gewest, besloten, op den zelfden voet, als daartoe bij de Staten van Holland een besluit was genomen.

Indien eenige stad van ons land, dan had ZWOLLE rijkelijk deel in de veelvuldige land- en stadbemoeijingen des altoos gedenkwaardigen jaars 1787. Het gerucht der geoefendheid van de leden des genootschaps van wapenhandel was naar Amsterdam overgewaaid. Van hier dat de Commissie van het defensiewezen in die stad aan die van ZWOLLE het verzoek deed, om eenige bekwame kanonniers. Den 5 Mei vertrokken derwaarts, met een gehuurd vaartuig, dertig vrijwilligers, zoo Officieren als manschappen, van de artilleriekompagnie van het gemelde genootschap. Den 16 Mei werd, binnen ZWOLLE, eene vergadering van Afgevaardigden uit al de gewapende genootschappen binnen Overijssel gehouden, ter beraming van maatregelen, zoo tot verdediging der provincie, als tot huldiging en handhaving der nieuwe regering te Utrecht. De volgende verbindtenis werd aldaar geteekend: » De ondergeschrevenen verklaaren bij deezen zich te verbinden, om » ter requisitie van Hun Ed. Mogende, Ridderschap en Steden, de » Heeren Staaten deezer Provincie, met consent van de Regeering » deezer stad, tot bescherming en beveiliging van deeze provincie zich » te laaten emploieeren, ook buiten het territoir deezer *stad*, doch niet » uit de provincie; mits daarvoor uit de provinciaale kas behoorlijk » beloond wordende, en dat zulks volgens eene billijke en geregelde » orde geschiede, zoodanig dat ieder zich niet te lang buiten deeze » stad agter een behoeve op te houden, maar om de 8 of 14 dagen » worde afgelost, ten einde zijne affairen niet te laaten verloopen, » maar telkens op het noodwendigste order te kunnen stellen."

Rijkelijken bijval ontmoette een adres, in het begin van de maand Junij, door eene Commissie van een aantal burgers ontworpen, behelzende eenige schikkingen, volgens welke de Afgevaardigden op den

Landdag aan eenen bepaalden last zouden verbonden worden. Onder andere werd daarbij de voorslag gedaan tot het aangaan van een nieuw verbond van vriendschap, bescherming en ondersteuning, tusschen de Staten van Holland, Overijssel en Stad en Lande, mitsgaders zoodanige andere provinciën, of steden en leden daarvan, als zich tot onderlinge verdediging van de goede zaak des Vaderlands zouden willen vereenigen; alsmede om met den meesten spoed de provincie Overijssel in staat van verdediging te brengen. Door ruim 1600 burgers en ingezetenen onderteekend, werd dit adres, den 6 Junij, aan de Regering en Gezworene gemeente ter hand gesteld; met dat gevolg, dat volgens besluit van Ridderschap en Steden, op den 9 der maand genomen, aan de Commissie tot het defensiewezen, aangaande de provincie, een uitgebreider gezag verleend, en daaraan bij voorraad eene som van 60,000 gulden, op het comptoir van Zalland, werd toegewezen, om die naar vereisch van zaken te mogen gebruiken.

Den 12 Junij vertrokken van Zwolle 16 schutters, onder geleide van den Overste Peyman en den Kapitein der Grenadiers Quintus, om de Ommerschans te bemagtigen. Vijf en twintig man van Vollenhove, en vervolgens nog vier en dertig Zwollenaars, voegden zich sedert daarbij. Bij hunne aankomst, des morgens ten half zes ure, werden de bruggen, door de bezetting, bestaande uit 25 man, nedergelaten, en de bezetting straks ontwapend. In het magazijn vond men eenen goeden voorraad oorlogstuig, als 24 stukken geschut, vele kogels, druiven, houwitsers, bomketels, geweeren en veel kruid; al hetwelk vervolgens op wagens naar Zwolle vervoerd werd, op last van Afgevaardigden van Ridderschap en Steden, welke, eerlang, binnen deze schans kwamen. De reden dezer bemagtiging was, omdat de Raad van State krijgsbehoeften aan de provincie had geweigerd.

Reeds sedert eenigen tijd was men binnen Zwolle, bedacht op het oprigten van eene brigade. In den aanvang der maand Julij had men daartoe reeds een goed aantal manschappen bijeen. Den aard en bedoeling dezer brigade zal het best blijken uit eene schriftelijke verbindtenis welke op den 5 Julij werd voorgelegd en van dezen inhoud was: » Ik on» dergeteekende verbinde mij uit kragt dezer mijner handteekeninge, om » tot den laatsten December 1788, als schutter, tot verdediging onzer » Vrijheid en Voorregten, onder het Commando van den Collonel G. J. » Peyman, of van zoodanige Officieren, als Ridderschap en Steden in het » vervolg zullen goedvinden aan te stellen, hetzij tot defensie van deeze » stad of elders, waar het noodig mogte geoordeeld worden, onder de » Brigade, die nu onder den voornoemden Collonel alhier wordt opge» richt, als een braaf schutter te dienen, en ten dien einde de orders » van bovengenoemde Collonel, en van mijne verdere Commandanten, » in alles zoo veel mogelijk te gehoorzamen, onder die voorwaarde nog» thans, dat ik, in dienst zijnde, mij onder eene bepaalde en behoor» lijke discipline zal onderwerpen, en dat, wanneer ik in dienst van » deeze Provincie tegen den vijand zodanig geblesseerd mogten worden, » dat ik na mijne geneezing, die op kosten van de Provincie zal moe» ten geschieden, buiten staat mogte zijn geraakt, om mijne kost te » winnen, de Provincie voor mijn onderhoud, of indien ik, gehuwd » zijnde, sneuvelen mogte, voor het onderhoud van mijn na te laaten » Vrouw en Kinderen zal zorgen, enz." Spoedig moet de toeloop om dienst te nemen groot geweest zijn. Immers reeds op den 12 trokken de twee eerste bataillons der opgerigte brigade naar het exercitieveld, en

werden er, door den Baron van Pallant tot Zoitbeb en den Zwolschen Burgemeester van der Wijck in den eed genomen. Voorts kwam hier nog tot stand eene kompagnie stads-husaren, die zich dagelijks in den wapenhandel oefenden.

Op den laatsten Augustus werd, binnen Zwolle, eene buitengewone Provinciale Vergadering gehouden van de gewapende genootschappen in Overijssel, en daarin besloten tot het oprigten van een leger van gewapende burgers en ingezetenen, binnen deze provincie, om het te velde te doen trekken. Doch de komst van Pruissische-husaren deed dit ontwerp, gelijk ook een ander, zijnde een *Concept-Reglement van regeering van de stad* Zwolle welhaast in duigen vallen. Zoowel als elders, werd ook hier alles op den ouden voet hersteld.

In het jaar 1794 stonden de Zwollenaars, even als de ongelukkige in- en opgezetenen van den omtrek, te midden van den strengen winter, bloot aan de baldadige bedrijven der teugellooze Engelschen, die, naarmate zij de grenzen van dezen staat naderden, hunne roofzucht, den lossen teugel vierden, op eene wijze, die alle verbeelding te boven gaat. De geheele landstreek, die deze bende doortrok, moest hunnen moedwil ontgelden, derwijze, dat zij in eene woestenij herschapen werd, en duizenden van beroofden zich in de grootste ellende gedompeld zagen. Dit duurde tot den 29 Januarij 1795, waarop zij het Overijsselsche grondgebied verlieten, toen eenige burgers der stad Zwolle, bij gebrek aan behoorlijke wapenen, van stokken voorzien, door de stad patrouilleerden, en de wacht betrokken. Vijftien personen, zich tot een Commité Revolutionair opgeworpen hebbende, riepen den volgenden dag de stadsregering bijeen, verklaarden de leden van hunne posten vervallen te zijn, en stelden eene andere regering aan, die ook den eed in handen van het Commité aflegde. Voorts werd de Heer Pryman tot Opperhoofd der op nieuw aangestelde gewapende burgermagt ingehuldigd, en aan hem de vaandels van het in 1787 vernietigd vrijkorps ter hand gesteld, en alles kreeg zijn beslag, bij het planten van eenen vrijheidsboom, waarop kort daarna de Franschen binnen de stad trokken, onder de uitbundigste blijken van vreugde.

Bij de omwenteling van 1813 had de versterkte ligging van Zwolle zeer ligtelijk gelegenheid kunnen verschaffen tot belemmering van den aantogt der Bondgenooten; dan, welligt hield gebrek aan de noodige manschappen en krijgsvoorraad, en ook de erkende geest der ingezetenen, sedert langen tijd wars van alle de onderdrukkingen der Fransche heerschappij, alle maatregelen van verdediging terug. Reeds het vertrek van onderscheidene Fransche beambten, in November 1813, gaf het gunstig voorteeken der meer en meer naderende verlossing, naar welke men algemeen reikhalsde. De Departementale Prefekt, de Heer Holtman, en de Fransche Kommandanten Cerisier en Petit, mogten bijkans de eenige heeten, die met een getal van omtrent 30 gendarmes waren achtergebleven. De geruchten, intusschen, van der Geälliëerden aantogt vermeerderden dagelijks en vonden in het algemeen verlangen zooveel te spoediger geloof. De zekere tijding van hun binnenrukken in Oldenzaal scheen eenen maatregel van onzijdigheid te gebieden. De gewapende manschap trok naar het Katerveer, makende op den weg eenige verhakkingen. De beide genoemde Kommandanten namen hunnen intrek in eenen buitentuin, nabij het gemelde veer, met oogmerk ongetwijfeld om, op het eerste berigt van aannadering, veilig over den IJssel te trekken. Een drietal gendarmes

waren, op den afstand van drie vierde uur, in eene herberg aan de Hoeve-brug, bij wijze van voorpost, geplaatst, om bij ieder voorval tot kondschappers te kunnen dienen. Dan ondanks alle deze voorzorgen was der Kozakken komst, op den 12, nog geheel onverwacht. Te 4 ure in den namiddag keerde de manschap, op verkenning uitgezonden, van het Katerveer terug, met achterlating van slechts weinigen, die buiten de Diezerpoort op kondschap bleven; de gewone verzorging hunner paarden kenmerkte eene volkomene gerustheid, en reeds een uur daarna rende een twaalftal Kozakken in vollen galop de stad binnen, zonder de minste verhindering. De aankomst van deze verlossers verspreidde terstond de grootste algemeene vreugde en geestdrift. Om strijd drong bijkans iedereen, zonder uitzondering van stand, onder luide vreugdekreten op hen aan. Hunne paarden werden in zegepraal door de stad rondgevoerd, en gulle aanbieding van meer dan noodige verkwikking kenmerkte de opregtheid der deelneming. De Nationale garde in het bijzonder wenschte thans dienst te mogen doen, waarop hunne vlijtige oefening in den wapenhandel hun eene volkomene aanspraak gaf. Wreed echter, en den Hollandschen naam onwaardig, was de volstrekte weigering van haren Kommandant, Snissaert, om hunne geweren af te geven, en zijn overloopen naar Deventer, met oogmerk om de stad te gelijk met het Fransche garnizoen te helpen verdedigen, wrijft eene onuitwischbare smet aan de anderzins zoo vaak onbezwekene trouw der Nederlanders. Kort daarna werd het getal der inrukkende kozakken nog door anderen van het zelfde korps versterkt. Het gevangen nemen van de gendarmes was thans de eerste pligt. Ofschoon sommigen hunner zich door de vlugt naar Deventer reddeden, vielen echter de meesten, tot aan het Katerveer vervolgd, in handen of gaven zich vrijwillig over. De genoemde Kommandanten alleen, toevallig niet ontdekt wordende, doch ook nu den IJssel niet durvende overtrekken, ontsnapten met den avond naar Kampen. Na het bezetten van de Kamperpoort legerde de overige manschap zich in eene stadsweide, buiten de Diezerpoort, en werd daar door den Maire van al het noodige voorzien. Het bleek weldra, dat deze aantogt op last van den Divisie-Generaal Winzingerode was bewerkstelligd, zonder eigenlijk gezegden aanval of eenig verder doel van krijgskundige beschikking. De afzending van eene bende op den volgenden dag naar Kampen scheen, met de onverwijlde terugkomst op den eigen avond, meer eene verkenning tot eigen gerustheid, dan wel het gevolg van geregeld overleg. Ook des Kommandants aanvraag aan den Prefekt, om de werkzaamheden van zijnen post te blijven voortzetten en een magazijn van levensmiddelen voor zijne troepen aan te leggen, had het voorkomen van bemoeijingen, afgescheiden van alle burgerlijk bestuur. De opmerking van den Landvoogd alleen, dat hij zich, van dit oogenblik af, als van zijnen voormaligen post onder het Fransch bestuur vervallen, en zich dus als ambteloos ingezeten beschouwen en alle beheer van zaken aan de Stedelijke Regering overlaten moest, scheen den Kommandant een vrijer spel te geven, omtrent het in beslag nemen der kassen van het voormalig bestuur, waarvan de gelden, den Ontvangeren ontnomen, door hem naar het hoofdkwartier werden opgezonden. Bedenkelijk bleef nu de toestand der Zwollenaren, daar men zich dagelijks met eene versterking van krijgsmagt vleide, zonder die te bekomen. Bij elke aannadering toch van Fransche benden, welke van rondom verspreid lagen, en bij de mogelijkheid, om alsdan door de altijd marschvaardige Kozakken te worden verlaten, wier meerdere

dienst ook wel elders kon vereischt worden, stond men bloot aan al de ijsselijkheden van herneming en wraakgierige plundering. Het besef van dit allerwezenlijkst gevaar schijnt dan ook, zoo wel den Russischen aanvoerder zelf, als de aanzienlijkste ingezetenen, in het geheim te hebben aangespoord, tot het inleveren van de nadrukkelijkste vertogen bij de Geälliëerden, om de uitwendige veiligheid van dit gewest, en bijzonder van deze stad, door de toezending van een sterker korps te verzekeren. Na alzoo eenige dagen in angstvolle bekommering te hebben doorgebragt, verscheen een nieuw Russisch korps Kozakken van den Prins Naritschkin, als de voorhoede eener geregelde afdeeling. Thans werd de volkomene vermeestering van den IJssel besloten. Reeds had eene bende der bezetting op 's Prinsen bevel, den 17 te veren, den overtogt beproefd aan het Katerveer, omtrent drie vierde uur van de stad gelegen, maar der Franschen duchtigen tegenstand aan de overzijde had haar genoodzaakt, met verlies van één paar man, terug te keeren. Men herhaalde deze onderneming, den 19, met vernieuwden moed. Gemis aan geschut alleen maakten den uitslag op nieuw onzeker. Op een geheim berigt, dat er op een nabij gelegen slot, de Gelder genaamd, nabij Wijhe, een paar veldstukken in de grachten verscholen lagen, besloot men onmiddellijk om deze van daar derwaarts te voeren en dit werd gereedelijk uitgevoerd. Bij gebrek aan kogels, voorzag men zich van schroot. Nog een voornaam gebrek bestond in het gemis van kundige kanonniers. Naauwelijks werd dit onder de hand bekend, of een twintigtal Zwolsche burgers, door voormalige oefening, in dit vak ervaren, boden zich vrijwillig aan, om dit geschut te bedienen, welk dienstvaardig aanbod terstond werd aangenomen. Alzoo toegerust begaf men zich op weg naar het genoemde Katerveer. Een voorzigtig krijgsbeleid poogde zoo veel mogelijk verholen te houden, dat men van geschut voorzien was, en het inmiddels op den besten stand te plaatsen, waar het den vijand de meeste afbreuk kon doen. Eene der stallingen van het veerhuis, op den dijk aan de rivier, was de plaats voor het eene bestemd, ten einde dadelijk, bij het opensmijten der deuren, onverwacht op den vijand te kunnen spelen; terwijl het andere zoodanig achter den dijk werd geplaatst, dat de monding even daar boven uit kwam, zonder van verre ontdekt te worden. Te 4 ure in den namiddag was men tot den aanval gereed. De Kozakken begaven zich scheep, zoo in ponten als andere vaartuigen, welke men in der haast had kunnen verzamelen. Een hevig vuur van der Franschen zijde, met klein geweer, betwistte deze inscheping en het bleef ook van dezen kant niet onbeantwoord. Naauwelijks echter was men van wal gestoken, of de bedekte batterij volvoerde hare geduchte werking. Reeds met het tweede schot geraakte de vijand in verwarring en slechts vijf schoten waren toereikende, om hem, met verlating van zijnen belangrijken post, op de vlugt te jagen. De Kozakken zetteden thans hunnen overtogt gerustelijk voort, landden binnen weinige oogenblikken, en werden door eene juichende menigte hartelijk verwelkomd. Een gedeelte hunner zette in allerijl de vlugtenden, tot zelfs in de stad Hattem, na, nam de meesten gevangen en vermeesterde tevens die stad; terwijl de overigen, nog op den eigen avond naar Zwolle terugkeerende, hun vorig kwartier betrokken. Eindelijk verscheen de Russische Prins Naritschkin in eigen persoon, en werd ontvangen met die achting, welke men aan zijnen hoogen rang, en met die ongeveinsde blijdschap, welke men aan eigen verlossing is verschuldigd. Met zijne komst bevestigde zich de hoop,

dat de zaken spoedig op eenen allezins geregelden voet zouden hersteld worden.

Zwolle en hare omstreken, hebben niet zelden met watervloeden te kampen gehad. Zoo had er op den 1 November 1571 een geweldige watervloed, benevens een zwaar onweder, plaats, waardoor vele huizen wegdreven en zelfs de zwaarste boomen uit den grond gerukt werden. In 1635 brak een hooge watervloed uit het Noordwesten dijken en dammen door, vernielde de sluizen, overstroomde geheel Mastenbroek en verstopte het Zwartewater. De schepen voeren door Mastenbroek naar de Zuiderzee, tot eindelijk het Zwartewater weder met vele moeite en kosten was opengegraven. Intusschen bleef de polder Mastenbroek nog in eenen treurigen toestand, vooral, toen, op het einde des jaars, de zeestorm zich andermaal verhief, het water over dijken en dammen joeg, en de woningen der landlieden verwoestte.

In den aanvang van het jaar 1651 was er weder een geduchte watervloed. Op den 14 Februarij des namiddags ten één uur, brak de IJsseldijk, tusschen de dorpen Wijhe en Olst door. Tegen den avond kwam deze ontzettende tijding in de stad; aanstonds werd het geschut van de wallen gelost, om de landlieden tegen het nakend gevaar te waarschuwen. Den volgenden dag, des voormiddags tusschen 9 en 4 ure, begon het water in de stadsgrachten geweldig te wassen, waardoor eene der bruggen, met ijs verstopt zijnde, scheurde en een juk verloor. Des namiddags groeide het water zoo sterk aan, dat de buurschappen Oldenaller, Schelle en Assendorp geheel onderliepen, en de schansen tusschen de stad en het groote veer binnen twee uren tijds, wel een el hoog met water waren omgeven. Tegen den avond liep het water geheel over de schansen heen, en de buurschap Spoolde, benevens de naburige landen liepen onder. In den dijk bij het Frankhuis viel een gat, ter diepte van 10 ellen, waardoor het water uit in Mastenbroek vloeide en dien polder in weinig tijds geheel overstroomde. Bij den Scheveenmolen liep het water over de Hoogstraat, alsmede over den dijk, tusschen het Buitengasthuis en het Frankhuis, vervolgens over den Katerdijk, en ontlastte zich met een vreeselijk geweld in het Zwartewater. Dan, daar deze rivier den grooten toevloed van water niet naar zee konde afleiden, rees het binnen kort zoo hoog, dat de dijken het niet langer konden houden, en Holtenbroek en de daaraan grenzende buurschappen, almede geheel overstroomd werden, zoodat men rondom van de stadswallen en torens, niets dan eene openbare zee zag. Binnen de stad zelve, was het thans niet beter gesteld. In de turfkelder van het stadhuis, waarin nooit water bespeurd was, stond het 1,25 ell. hoog. Onder den vloer der Broerenkerk, werkte het water zoo geweldig, dat het tusschen de zerken doordrong. Ook stonden de Kruis- en Bethlehemskerken gedeeltelijk onder water. Bij de oude Vischmarkt, stond het op straat tot aan de Roodeleeuwensteeg; men voer met schuiten langs de geheele Buitenkant, over den Vischpoortenplas, tot aan de Kleine-Aa, en van daar langs de Broerenkerk over het Eiland; ook de Bellerstraat, Broeren- en Nieuwstraten, werden voor een gedeelte bevaren. Ter wederzijden van de Groote-Aa vloeide het water langs de Melkmarkt, tot in de nabijheid van den Roodentoren; de Sassenpoortenvoorstad was geheel overstroomd, en de inwoners moesten met schuiten, uit hunne waggelende woningen, afgehaald worden. Op deze buitengewone hoogte stond het water acht dagen, zonder in dien tijd een hand breed te vallen; doch op eens kwam er eene plotselinge

daling, waardoor het water, tot elks verwondering, in zeer weinige dagen, geheel verdwenen was. Intusschen had de invallende vorst, het water van boven met zwaar ijs bezet, waardoor, bij het afloopen, groote schade, aan sluizen en boomen, werd toegebragt.

In het jaar 1775, tusschen den 21 en 22 November, ondervond deze stad wederom de vreesselijke uitwerkselen der woedende elementen, ontstaande door eenen zwaren storm en geweldigen watervloed. De bruischende zee bestormde met eene onbeschrijfelijke woede de vreedzame bezittingen, en verpreidde alom schrik, vrees, jammer en ellende. Naauwelijks was de tijding dat het water, voortgestuwd door den hevigen stormwind, geweldig aan het rijzen was, binnen Zwolle gekomen, naauwelijks konden de Burgemeesters eenige middelen beramen tot redding der ongelukkigen, of de stad werd van alle zijden als bestormd door eene opeenvolging van onheilsboden, wier berigten elkander in treurigheid overtroffen, en alle harten met sombere droefheid vervulden, en geen wonder, want de dijken en waterkeeringen langs het Zwartewater en de Vecht waren op onderscheidene plaatsen doorgebroken, en voerden de menigte waters, als eene toomelooze zee, met onstuimige drift, ginds en derwaarts henen; terwijl de vloed, met eene onwederstaanbare kracht, in zijnen loop alles omver rukte, wat hij ontmoette. Huizen, stallingen, hooibergen en schuren werden nedergeworpen, de zwaarste boomen ontworteld, en de wegen, door de diepe kolken, geheel onbruikbaar. De Vrouwen- en Bethlehemskerken, het Reventer en de Latijnsche school, waren opgevuld met menschen en vee, die, door de snelle hulp der veer- en Vechtschippers, aan den dood ontrukt waren. Bij deze gelegenheid bleek wederom het vaderlandsch karakter der Zwollenaren, in de gulle mededeelzaamheid en het overvloedig verzorgen van deze ongelukkigen. Een treurig tooneel vertoonde zich intusschen bij het vallen van het water, toen men een groot aantal beesten op en aan de zeedijken verdronken zag liggen, die aldaar aan de boomen, welke naderhand door het water losgerukt en weggedreven waren, nog vastgebonden waren; terwijl men op andere plaatsen onderscheidene omvergeslagene en vernielde woningen aantrof. Eene naauwkeurige begrooting der schade was niet mogelijk, vele menschen, eene groote menigte beesten, paarden, schapen en zwijnen waren omgekomen, terwijl de kosten aan sluizen, dijken en dammen, in den omtrek der stad, op 7,995 gulden berekend werden.

In het begin van 1784 verhief zich de IJsselstroom, benevens de Vecht weder tot eene aanmerkelijke hoogte, waardoor eene overstrooming ontstond, bijna gelijk aan die van 1651. In de maand Februarij, meenden zich de Zwollenaren alleen over de Vecht te moeten bekommeren, dewijl de dijk in de Broekhuizen was doorgebroken. Voor den IJssel voedde men geen vrees, vermits de waterberigten van Deventer, van geen buitengewonen aanwas dier rivier melding maakten. Dus was de onverwachte tijding, dat de IJsseldijk, bij den Platvoet, voor het geweld van het water bezweken was, des te ontzettender, daar deze inbreuk, binnen weinig tijds, de geheele stad tot een eiland stond te maken. Aan de overzijde bij Kampen, was mede eene doorbraak in den dijk, waardoor ook alles aan dien kant onder water werd gezet. Vervolgens brak de dijk even achter het Buiten-gasthuis door, hetwelk insgelijks aan die zijde eene groote menigte waters aanvoerde. Ook bezweken de weteringdijken op verschillende plaatsen, zoo dat, binnen weinige uren, de reeds groenende velden, in eene onoverzienbare watervlakte veranderd waren. Ja, binnen de stad zelve stonden, behalve

de markten, de Dieser-, Sassen-, Kamper- en Voorstraten en bijna al de overige straten geheel of gedeeltelijk onder water. De Vrouwen-, Broeren- en Bethelemsche kerken, waren stallingen voor het vee en herbergen voor de vlugtende landlieden geworden.

Door het langdurig overloopen van de dijken was het water, in 1799, tot voor ZWOLLE gekomen, staande die stad van rondom onder. Geheel Mastenbroek en 's Heerenbroek, tusschen ZWOLLE en Kampen gelegen, was mede geheel overstroomd, en daardoor de gemeenschap met laatstgemelde stad afgesneden, zoo als ook met Deventer. Alle buurschappen naar dien kant, als ook Assendorp, Schelle en al het land, tot aan den IJsseldijk, stonden onder water.

Bij den watervloed van Februarij 1825, werden de omstreken van ZWOLLE tot tusschen Windesheim en Wijhe overstroomd; terwijl ook de stad zelve voor een groot gedeelte onder water werd gezet. Alle redmiddelen werden door de ongelukkige landlieden aangewend en de gevlugten met menschlievendheid opgenomen en van kleeding, huisvesting en voedsel voorzien. De Regering der stad was onophoudelijk bezig met het afzenden van schuiten, voorzien van levensmiddelen en andere benoodigheden, ter uitdeeling aan de zoodanigen, die gebrek leden, en ter opneming en overbrenging van hen, die hunne woningen verloren hadden, en waarvan het getal spoedig 66 mannen en vrouwen en 193 kinderen beliep; terwijl er reeds op den eersten dag des jammers 19 lijken werden aangebragt, die naderhand met nog 6 vermeerderden, van welke evenwel geen enkele tot de gemeente ZWOLLE behoorde.

Ook door pest en andere ziekten is ZWOLLE menigwerf geteisterd. Zoo woedde in het jaar 1398 eene verschrikkelijke pest, zoo binnen als buiten de stad, en bragt er eene groote vernieling en verwoesting onder de menschen aan. Gedurende den zomer stierven er elken dag tusschen de twintig en dertig menschen, binnen de stad, en in het geheele kerspel werd het getal der dooden dagelijks op vijftig begroot. Vele woningen stonden ledig. Op het vrolijke land heerschte eene doodsche stilte. Angst en schrik waren op aller aangezigten te lezen.

Gedurende de drie zomermaanden van het jaar 1422 woedde andermaal eene vreesselijke pest te ZWOLLE, die vele menschen naar het graf sleepte.

Het jaar 1440 was wederom een treurig jaar, naardien de pest er voor de derde maal woedde. en behalve vele inwoners der stad, ook eene menigte landlieden, benevens vele Monniken van het St. Agnesklooster, deed ten grave dalen. Dat zelfde onheil trof de stad voor de vierde maal in 1450, welke verwoestende plaag zich toen ook over geheel Gelderland uitbreidde.

Ook de jaren 1453 en 1458 waren drukkende voor de Zwollenaren, daar eene herhaalde pestziekte, voor de vijfde en zesde maal eene menigte inwoners van het leven beroovende.

Het begin der zeventiende eeuw was voor de inwoners van ZWOLLE allertreurigst; want in 1602 woedde er ten zevenden male eene verschrikkelijke pest, waardoor de stad voor een groot gedeelte ontvolkt werd. Het getal der gestorvenen was zoo groot, dat, volgens een oud resolutieboek, er op de Groote-, Bethlehemsche- en Broerenkerkhoven geene lijken meer liggen konden. Deze ramp trof de stad ten achtsten male, in het jaar 1617, toen insgelijks in korten tijd honderden van inwoners ten grave daalden.

In het jaar 1630 zuchtten de inwoners onder eene drukkende duurte der levensmiddelen, daar een last rogge, in plaats van 120, toen meer dan 420 gulden kostte. Vele onvermogenden zouden gewis door den honger omgekomen zijn, indien de voorzorg van den Raad niet ware tusschen beide gekomen, om de nooddruftigen aan brood te helpen.

In 1655 werden de inwoners van Zwolle, nu voor de negende maal, door eene verschrikkelijke pest overvallen, welke met zulk eene vreesselijke woede heerschte, dat men opzettelijke pesthuizen bouwde, eenen Pestmeester aanstelde, terwijl de Raad verklaarde, dat alle testamenten of uiterste willen, in de tegenwoordigheid van drie getuigen opgesteld en binnen drie dagen, in handen van Heeren Schepenen gesteld zijnde, voor wettig zouden erkend worden. Ook werd dit besluit, bij resolutie van den 3 September 1661, op nieuw bekrachtigd; want toen werden de Zwollenaren, door heete koortsen en besmettelijke brandziekten, in menigte ten grave gevoerd, waarom de Raad vaststelde, dat alle testamenten, in de tegenwoordigheid van eenen Krankbezoeker gesteld, door twee getuigen onderteekend en binnen twee dagen ter stadssecretarie overgeleverd, voor onveranderlijk zouden gehouden worden.

Gelijktijdig met hare verheffing tot den rang eener stad, verkreeg Zwolle van Bisschop Willebrand een allerprachtigst wapen. Het stelde voor eenen hoogen toren, met den Aartsengel Michaël, dragende, in een schild van azuur, een kruis van zilver, en tredende op eenen draak, die door de speer des Engels sneeft. In latere tijden is dit wapen menigmaal veranderd, en bestaat thans alleen uit een veld van keel, met een kruis van zilver.

ZWOLLE, b. in de heerl. *Borculo*, prov. *Gelderland*. Zie Zwol.

ZWOLLEKERKE, voorm. heerl. en d. op het eil. *Noord-Beveland*, prov. *Zeeland*. Zie Soetelingskerke.

ZWOLLERKERSPEL, gem. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en kant. *Zwolle* (5 k. d., 6 m. k., 1 en 2 s. d.); palende N. aan de gem. IJsselmuiden, Genemuiden en Zwartsluis, O. aan Staphorst, Nieuw-Leusen en Dalfsen, Z. aan Heino, Zalk en Wijhe, Z. W. aan den IJssel, die haar van de Geldersche gem. Hattem scheidt, W. aan Wilsum en IJsselmuiden, terwijl de gem. Zwolle en Hasselt geheel door haar ingesloten zijn.

Deze gem. bevat de d. Mastenbroek en Windesheim, benevens de buurs. Oude-Wetering, Nieuwe-Wetering, Bergklooster, Biswetering, Aan-de-Zeedijk, Cellemuiden, Roebolligehoek, Hasselterdijk, Genne-Overwater, 's Heerenbroek, Westenholte, Voorst, Spoolde, Schelle, Oldeneel, Herculo, Hoog-Zuthem, Laag-Zuthem, Ittersum, Zalné, Wythmen, Herfte, Berkum, Haerst, Genne, Holten en Streukel. Zij beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 14,280 bund. 99 v. r. 44 v. ell., waaronder 14,278 bund. 25 v. r. 92 v. ell. belastbaar land; telt 613 h., bewoond door 665 huisgez., uitmakende eene bevolking van 3900 inw., die meest in landbouw en veeteelt hun bestaan hebben. Ook heeft men er vier steenbakkerijen.

De Herv., die er ruim 3000 in getal zijn, hebben in deze gem. twee kerken, als: eene te Mastenbroek, aan de Oude-wetering, en eene te Windesheim, doch behooren overigens gedeeltelijk tot de kerk. gem. van *Zwolle*, *Genemuiden*, *Hasselt* en *Heino*.

De R. K., die er ongeveer 880 in getal zijn, parochiëren gedeeltelijk te *Zwolle*, *Hasselt*, *Wijhe* en *Dalfsen*.

Men heeft in deze gem. acht scholen, als ééne te Bergklooster, ééne te Genne, ééne te Genne-Overwaters, ééne te Mastenbroek, ééne aan de Roebolligehoek, ééne te Westenholte, ééne te Wythmen en ééne te Windesheim, welke gezamenlijk door 550 schoolpligtige leerlingen bezocht worden, zoo uit de gemeente zelve als uit omliggende gemeenten.

Zwollerkarspel heeft mede deel gehad in alle de watervloeden die Zwolle geteisterd hebben. Zoo had ook die van Februarij 1825 voor deze gem. de noodlottigste gevolgen Wegens onderscheidene doorbraken, zoowel in den Zeedijk en den IJsseldijk bij Wilsum, als in de Vecht- en Zwartewaterdijken, werd deze gemeente geheel en al onder water gezet. De aandrang van het water was zoo sterk, dat de huizen, voor zoo verre die niet op de dijken stonden, bijna alle, en velen tot aan de daken toe, werden onder water gezet. De zware golfslag, met zich voerende het losgeraakte paalwerk van Schokland, rammeiden te gelijker tijd zoo wel de binnen- als buitenmuren uit vele huizen, waardoor de bewoners, te naauwernood op zolders', daken en hooibergen kunnende vlugten, have en vee moesten zien verdrinken of weg drijven, zonder iets te kunnen redden. Daarbij vonden 26 menschen in het water eenen jammerlijken dood, terwijl 2882 stuks rundvee, 98 paarden, 59 schapen en 138 varkens in het water omkwamen; voorts waren 25 huizen geheel ingestort en weggespoeld en 233 gebouwen onbewoonbaar geworden en beschadigd. De verliezen wegens huis- en landschade dezer gemeente, door de overstrooming geleden, waren aanmerkelijk. Door krachtdadige medewerking van de stad Zwolle werd een aantal menschen, dat op de daken van ingestorte huizen, hooibergen of boomen, eenen gewissen dood te gemoet zag, nog gelukkig gered.

ZWOLLINGERKAMP, voorm. havez. in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr. en 5¾ u. N. ten W. van *Zwolle*, kant. en 2¼ u. W. van *Vollenhove*, gem. en 20 min, N. O. van *Wanneperveen*.

Deze havez. is in het jaar 1840 gesloopt. Ter plaatse, waar zij gestaan heeft, ziet men thans bouwland, weiland en water. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 192 bund. 85 v. r. 95 v. ell., worden thans in eigendom bezeten door onderscheidene personen, woonachtig in verschillende gemeenten.

ZWOLSCHE-DIEP (HET), water of inham der *Zuiderzee*, in *Zalland*, prov. *Overijssel*, zijnde de vlakte, waarover het Zwartewater in de Zuiderzee uitloopt.

In de jaren 1845—1848 zijn op deze vlakte aan dit diep twee leidammen, de noordelijke lang 4773 en de zuidelijke 6064 ellen, in de Zuiderzee, aangelegd, met het dubbel doel, om de rivier door schuring dieper te doen worden en om ter wederzijde land aan te winnen. Aan de monding is de noodhaven Kraggenburg aangelegd. Zie dat woord.

ZWOLSCHE-DIJK (DE), oude dijk in *Westerwolde*, prov. *Groningen*, loopende in eene noordelijke strekking langs de Hanoversche grenzen, door het Bourtanger-moeras, in de rigting van het fort Bourtange, en dienende om het Munsterlandsche water te schutten.

ZWOLSCHE-VAART (DE), water in *Zalland*, prov. *Overijssel*, in den *Mastenbroeker-polder*. Zie Oude-Wetering.

ZWORMEN, vroegere naam van de buurs. Oxe in de ambtmannij *Colmschate*, prov. *Overijssel*. Zie Oxe.

ZWORMERTOREN, voorm. versterkt h. of toren in *Zalland*, prov. *Overijssel*, arr., kant. en gem. *Deventer*. — Dit h. is later eene herberg geworden.

ZWTLAER, oude naam van het d. Zuidlaren, in *Oostermoerderdingspil*, prov. *Drenthe*. Zie Zuidlaren.

ZWTWIKE (GROOT-EN-KLEIN-), naam, onder welken het geh. Zuik, op de *Middel-Veluwe*, prov. *Gelderland*, op het jaar 1390 voorkomt. Zie Zuik.

ZWYCHT-UTRECHT, Swycht-Utrecht of Zwicht-Utrecht, rondeel of toren der stad *Amsterdam*, aan de oostzijde harer muren, vóór de uitlegging van het jaar 1585.

Deze toren werd vermoedelijk opgerigt bij de eerste uitlegging der stad, in het jaar 1482, ter gedachtenis van de overwinningen door de Amsterdammers in December des voorgaanden jaars op de Stichtschen behaald, waarom men daarin eenen steen plaatste, met de woorden Swycht-Utrecht. Het gebouw is in 1522 ten gebruike afgestaan aan de Schutterij der Kloveniers en maakte alzoo een gedeelte hunner doelen uit. Nog bestaat het tegenwoordig, aan het einde van de *Nieuwe-Doelenstraat*, onveranderd van gedaante, behalve dat er groote ramen in geplaatst zijn, doch het is vereenigd met de omliggende huizen, in welke het logement de *Oude-Doelen* is gevestigd; terwijl ook de steen met het opschrift, aldaar nog in den muur aanwezig is.

ZWYCHT-UTRECHT, voorm. toren te *Naarden*, in het zuidelijke gedeelte der stad.

In de vijftiende eeuw werd Naarden door de Utrechtenaars, die in vrouwenkleederen, als of zij ter markt gaan wilden, aankwamen, verrast; doch de Naarders deden die van Utrecht voor deze list boeten, en stichtten zelfs, van den op hen behaalden buit, den toren Zwycht-Utrecht genaamd. Ter plaatse, waar deze toren gestaan heeft, ziet men thans nog een bolwerk.

